ఓం

శ్రీగణేశాయనమః.

వేదార్థప్రకాశః

వాగీశాద్యాస్సుమనసస్సర్వార్థానాముపక్రమే।
యన్నత్వాకృతకృత్యాస్స్యుస్తన్నమామిగజాననం॥౧॥
యస్యనిశ్వసితంవేదా యోవేదేభ్యోఖిలంజగత్।
నిర్మమేతమహంవందే విద్యాతీర్థమహేశ్వరం॥౨॥
యత్కటాక్షేణతద్రూపం దధద్బుక్కమహీపతిః।
ఆదిశన్మాధవాచార్యం వేదార్థస్యప్రకాశనే॥౩॥
యేపూర్వోత్తరమీమాంసే తే వ్యాఖ్యాయాతిసఙ్గ్రహాత్।
కృపాలుర్మాధవాచార్యో వేదార్థంవక్తుముద్యతః॥౪॥
బ్రాహ్మణంకల్పసూత్రేద్వే మీమాంసాంవ్యాకృతింతథా।
ఉదాహృత్యయథాపేక్షం వేదార్థః స్పష్టమీర్యతే॥౫॥

ననుకోయం వేదోనామ, కే వా తస్యవిషయప్రయోజనసమ్బన్ధాధికారిణః, కథంవా తస్యప్రామాణ్యం। నఖల్వేతేష్వసత్సు వేదోవ్యాఖ్యానయోగ్యోభవతి। అత్రోచ్యతే। ఇష్టప్రాప్త్యనిష్టపరిహారయోరలౌకికముపాయం యోగ్రన్థో వేదయతి సవేదః। అలౌకికపదేన ప్రత్యక్షానుమానేవ్యావర్త్యేతే। అనుభూయమానస్య స్రక్చన్దనవనితాదేరిష్టప్రాప్తిహేతుత్వం, ఔషధసేవాదేరనిష్టపరిహారహేతుత్వంచ ప్రత్యక్షసిద్ధం। స్వేనానుభవిష్యమాణస్య పురుషాన్తరగతస్య చ తథాత్వమనుమానగమ్యం। ఏవం తర్హి భావిజన్మగతసుఖాదికమపి అనుమానగమ్యమితిచేత్। న। తద్విశేషస్యానవగమాత్। నఖలు జ్యోతిష్టోమాదిరిష్టప్రాప్తిహేతుః కలఞ్జభక్షణవర్జనాదిరని

ష్టపరిహారాయ [illegible] వేద[illegible]కేనానుమాన సహస్రేణాపి తా ర్కి[illegible] [illegible]స్యావగమయితుం[illegible] । తస్మా[illegible] బాధకో వే ద [illegible] స్యనాతివ్యాప్తం । అత ఏవో[illegible]

"ప్రత్యక్షేణానుమిత్యా వా యస్తూపాయో న బుధ్యతే।
ఏనం విదన్తి వేదేన తస్మాద్వేదస్య వేదతా" ॥ ఇతి ॥

ఏవం [illegible] వేదస్య విషయ [illegible] । [illegible] ప్రయోజనే [illegible] । తద్బోధా రీ చ అధికారీ । [illegible] స్వయం సతి స్త్రీ శూద్ర[illegible] [illegible] మా భూదితి ఆక్షేప[illegible] । [illegible] స్త్రీశూద్ర[illegible] స్తత్త్వ[illegible]యే [illegible] హేత్వం [illegible] వేదాధికారి[illegible] । ఉపనీతస్యైవా[illegible]ధ్యయనాధి కారః । [illegible] స్త్రీ [illegible] స్త్రీశూద్ర[illegible] [illegible] [illegible] పురా ణాదిముఖేన [illegible]బ్రూమః । అత ఏవో[illegible] ।

స్త్రీశూద్రద్విజబన్ధూనాం [illegible] శ్రుతిగోచరా [illegible]
[illegible] భారతమాఖ్యానం [illegible] ॥ [illegible] ॥

[illegible] వేదస్య [illegible] । [illegible] తుబో[illegible] [illegible] పురు[illegible] [illegible] గత[illegible] [illegible] యా [illegible] మూల[illegible] [illegible] [illegible] స్వనిత్యత్వేన [illegible] దోషశఙ్కా[illegible]నుదయాత్ । ఏత దేవ జైమినినా సూత్రితం "తత్ప్ర[illegible] [illegible] స్యాన పేక్ష త్వా[illegible]" ఇతి ॥

[illegible] ప్రమాణ్యే [illegible] ఏవ, బ్రహ్మకార్యత్వ [illegible] । "ఋచస్సామాని జజ్ఞిరే [illegible] [illegible] జుస్తస్మాద

జాయత' ఇతి శ్రుతేః | అత ఏవ బాదరాయణః "శాస్త్రయోనిత్వాత్" ఇతి సూత్రేణ బ్రహ్మణో వేదకారణత్వమవోచత్ | మైవం | శ్రుతిస్మృతిభ్యాం నిత్యత్వావగమాత్ | "వాచా విరూపనిత్యయా" ఇతి శ్రుతేః | "అనాదినిధనా నిత్యా వాగుత్సృష్టా స్వయంభువా" ఇతి స్మృతేశ్చ | బాదరాయణో ऽపి దేవతాధికరణే సూత్రయామాస | "అత ఏవ చ నిత్యత్వం" ఇతి | తర్హి పరస్పరవిరోధ ఇతి చేత్, న | నిత్యత్వస్య వ్యవహారకాలీనత్వాత్, సృష్టేరూర్ధ్వం సంహారాత్పూర్వం వ్యవహారకాలః సన్నిత్యత్వే వినాశాదర్శనాత్ | కాలాకాశాదయో యథా నిత్యా ఏవం వేదో ऽపి వ్యవహారకాలే కాలిదాసాదివాక్యవత్పురుషవిరచితత్వాభావాన్నిత్యః | శ్రుతిస్మృతిసూచితా తు కాలాకాశాదివత్పరబ్రహ్మణః సకాశాద్వేదోత్పత్తిరామ్నాయతే | అతో విషయభేదాన్న పరస్పరవిరోధః | బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వేన వేదస్యాపౌరుషేయత్వాత్ స్వతస్సిద్ధం ప్రామాణ్యమవస్థితం | తస్మాల్లోకే ప్రమాణస్య సత్ప్రామాణ్యవిషయప్రయోజనసంబంధాధికారిసద్భావాత్ | మంత్రబ్రాహ్మణాత్మకో వేదో వ్యాఖ్యాతవ్య ఏవ | యథోక్తవిషయాద్యసద్భావే ऽపి వేదస్య వ్యాఖ్యాతవ్యత్వమిత్యాశంక్యాభిధీయతే | మీమాంసాసూత్రకారేణ అర్థావబోధస్యానిషేధాద్వేదవ్యాఖ్యానమనుష్ఠేయం | ... | ఏతచ్చ భట్టపాదైరుక్తం | ఆమ్నాయస్య ... అధీతమవిజ్ఞాతం నిగదేనైవ శబ్ద్యతే | అనగ్నావివ శుష్కైధో న తజ్జ్వలతి కర్హిచిత్" || "స్థాణురయం భారహారః కిలాభూత్ | అధీత్య వేదం న విజానాతి యో ऽర్థం | యో ऽర్థజ్ఞ ఇత్సకలం భద్రమశ్నుతే | నాకమేతి జ్ఞానవిధూతపాప్మా" || "బ్రాహ్మణేన నిష్కారణో ధర్మః షడంగో వేదో ऽధ్యేయో జ్ఞేయశ్చ" ఇతి | ఏవం తర్హి జ్ఞానస్య ... పాఠమాత్రమితి చేత్ | అస్తునామ, ... అధ్యయనవిధిరేవార్థావబోధపర్యవసాయీ | ... ప్రయోజనవత్త్వాద్వేదార్థజ్ఞానస్య ప్రాప్తత్వాత్ ... విధిబలాత్ ... మాత్రేణ ... ||

ష్ఠాన జ్ఞానయోస్సర్వత్ర పృథక్ఫలం। "సర్వం పాప్మానం తరతి తరతి బ్రహ్మ హత్యాం యోఽశ్వమేధేన యజతే య ఉచైనమేవం వేద" ఇతి। అల్పప్రయాససాధ్యస వేదనేన తత్సిద్ధౌ బహుప్రయాససాధ్యమనుష్ఠానం వ్యర్థం స్యాదితి చేత్। న। తరణీయాయా బ్రహ్మహత్యాయా మానసికకాయికత్వాది భేదేన తారతమ్యోపపత్తేః। మనసా సఙ్కల్పితా వాచాభ్యనుజ్ఞాతా వా పర హస్తేన కారితా స్వయం కృతా పునః పునః కృతా చేత్యేవం తారతమ్యేనావస్థితా బ్రహ్మహత్యా అనేకవిధా, అతస్తరణమప్యనేకవిధం, యథా స్వర్గో బహువిధస్తద్వత్। "అగ్నిహోత్రం జుహుయాత్స్వర్గకామః"। "దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత"। "జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత" ఇత్యాదావుచ్చావచకర్మణామేకవిధ ఫలాసంభవాత్ స్వర్గో బహువిధః। యత్తు కర్మానుష్ఠాన కాలీనం వేదనం తత్కర్మఫల ఏవాతిశయం దర్శయతి। "ఉభౌ కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేద" ఇతి విద్వదవిద్వత్ప్రయోగౌ ప్రస్తుత్య, "యదేవ విద్యయా కరోతి తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి" ఇత్యామ్నానాత్। అఙ్గోపాస్తివిషయమేతద్వాక్యమితి చేత్, న। న్యాయస్య సమానత్వాత్। అస్తి హ్యస్యార్థస్యోపోద్బలకం లిఙ్గం। ప్రజాపతిః ఖలు సోమయాగేభ్యోఽర్వాచీనానగ్నిహోత్రపౌర్ణమాస్యామావాస్యనామకాన్పరస్పరముచ్చావచాన్యజ్ఞాంత్ససర్జ। సోమయాగాంశ్చాగ్నిహోత్రాదిభ్యః ప్రౌఢానగ్నిష్టోమోక్థ్యాతిరాత్రనామకాన్పరస్పరముచ్చావచాంత్ససృష్ట్వా ప్రథమసృష్టేష్వగ్నిహోత్రాదిష్వభిమానవిశేషేణ వర్గద్వయం తులయే దమిమీతే। ఏతద్వృత్తాన్తం విజానతోఽగ్నిహోత్రాదిభిరగ్నిష్టోమాది ఫలం భవతి। తథా చ బ్రాహ్మణమామ్నాయతే। "ప్రజాపతిర్యజ్ఞానసృజత। అగ్నిహోత్రం చాగ్నిష్టోమం చ। పౌర్ణమాసీం చోక్థ్యం చ। అమావాస్యాం చాతిరాత్రం చ। తానుదమిమీత। యావదగ్నిహోత్రమాసీత్తావానగ్నిష్టోమః। యావతీ పౌర్ణమాసీ తావానుక్థ్యః। యావత్యమావాస్యా తావానతిరాత్రః। య ఏవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి। యావదగ్నిష్టోమేనోపాప్నోతి। తావదుపాప్నోతి। య ఏవం వి

చ్వానప్తోర్యామాసీంయజతే | యావదుక్థ్యేనో పాప్నోతి | తావదుపాప్నో తి | యఏవంవిద్వాన్షోడశినాయజతే | యావదతిరాత్రేణోపాప్నోతి | తావదుపాప్నోతి" ఇతి | తదేతద్వేదనస్య సర్వత్రస్వతన్త్రఫలకత్వంలిఙ్గం| కిఞ్చతత్తద్విధిసమీపేయఏవంవేదేతి వచనాని వేదనాదేవ ఫలంబ్రువతే | తా న్యర్థవాదరూపాణీతిచేత్| అస్తునామ, నహ్యేతావతాసముపరాధం తేషాం వచనానాం విధేయార్థ ప్రశంసాపరత్వాత్ | తథాహి" యత్పరశ్శబ్దస్సశ బ్దార్థః" ఇతిన్యాయేన స్వార్థే ప్రామాణ్యంనాస్తీతిచేత్, న | మహాతాత్పర్య స్య విధేయవిషయత్వేఽప్యవాన్తరతాత్పర్యస్య స్వార్థవిషయతానివారణా త్" | గ్రావాణఃప్లవన్త ఇత్యాదేరర్థవాదస్యాపి స్వార్థప్రామాణ్యం ప్రసజ్యేతేతిచే త్| న| ప్రమాణాన్తరబాధితత్వాత్ | ద్వాదశసంవత్సరస్యసత్త్రం పచ్యేత ఇ త్యాద్యర్థవాదస్యతు బాధాభావేఽప్యనువాదత్వాన్నస్వార్థే ప్రామా ణ్యం | వేదనఫలవచనానితు నానువాదకాని, నాపిబాధ్యాని | తస్మాదర్థవా దత్వేఽప్యేతేషాం స్వార్థప్రామాణ్యం | అన్యథా మన్త్రార్థ వాదాదిభ్యో దేవాదీనాంవిగ్రహాది మత్త్వంనసిద్ధ్యేత్ | అతఏవోక్తం|

"విరోధేగుణవాదస్స్యాదనువాదోఽవధారితే |
భూతార్థవాదస్తద్ధానా దర్థవాదస్త్రిధామతః" || ఇతి ||

కింబహునా | విద్యతఏవావశ్యం వేదనమాత్రాదపూర్వం | అతోవే దనాయ వేదోవ్యాఖ్యాయతే | యోఽయంవిషయ స్థాపఇష్టప్రాప్త్యనిష్ట పరిహారోపాయస్సామాన్యతోనిర్దిష్టస్సవిశేషేణ స్పష్టీక్రియతే | వేదస్తా వత్కాణ్డద్వయాత్మకః| తత్ర పూర్వస్మిన్కాణ్డే నిత్య నైమిత్తిక కామ్య నిషిద్ధ రూపం చతుర్విధంకర్మప్రతిపాద్యం | "యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహో తి" ఇత్యాదికంనిత్యం తస్య నియతనిమిత్తత్వాత్ | "యస్యాగృహాన్దహత్యగ్ని యేక్షామవతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్" ఇత్యాదికంనైమిత్తికం తస్యానియత నిమిత్తత్వాత్ | "చిత్రయాయజేతపశుకామః" ఇత్యాదికంకా మ్యం| "తస్మాన్మలవద్వాససానసంవదేత న సహాసీత" ఇత్యాదికంనిషిద్ధం|

తేషు నైమిత్తికానుష్ఠానాదకరణే ప్రత్యవాయరూప మనిష్టంపరిహ్రియతే। సచప్రత్యవాయోయాజ్ఞవల్క్యేనస్మర్యతే।

"విహితస్యాననుష్ఠానా న్నిన్దితస్యచ సేవనాత్।
అనిగ్రహాచ్చేన్ద్రియాణాం నరఃపతనమృచ్ఛతి"॥ ఇతి॥

యావజ్జీవాది వాక్యేష్వనక్తోఽప్యవర్జనీయతయా స్వాభీష్టఃస్వర్గఃప్రాప్యతే। తథాచాపస్తమ్బః। "తద్యథా ఫలార్థేనిర్మితే ఛాయాగన్ధ ఇత్యనూత్పద్యేతే। ఏవంధర్మ్యంచర్యమాణమర్థా అనూత్పద్యన్తే" ఇతి క్రావ్యస్యేష్టప్రాప్తిహేతుత్వం తద్విధివాక్య ఏవస్పష్టం। ఇష్టవిఘాతమనిష్టంచార్థాత్పరిహ్రియతే। నిషిద్ధవర్జనేన రాగప్రాప్తనిషిద్ధానుష్ఠానజన్యోనరకపాతఃపరిహ్రియతే। నకేవలంనిత్యనైమిత్తికాభ్యామానుషఙ్గికస్వర్గప్రాప్తిః, కిన్తు ధీశుద్ధ్యావివిదిషోత్పాదనద్వారా బ్రహ్మజ్ఞానహేతుత్వమపి తయోరస్తి। తథాచవాజసనేయినస్సమామనన్తి "తమేతంవేదానువచనేన బ్రాహ్మణావివిదిషన్తి యజ్ఞేనదానేన తపసా నాశకేన" ఇతి। ఏవంతర్హి పూర్వకాణ్డ ఏవాశేషపురుషార్థసిద్ధేఃకిముత్తరకాణ్డేనేతిచేత్। న। అపునరావృత్తిలక్షణస్యాత్యన్తిక పురుషార్థస్యతత్రాసిద్ధేః। అతఏవాథర్వణికాః కర్మిణోదక్షిణమార్గేణచన్ద్రప్రాప్తిం పునరావృత్తించామనన్తి "సోమలోకవిభూతిమనుభూయ పునరావర్తన్తే" ఇతి। అతఉత్తరకాణ్డఆరబ్ధవ్యః। ఆత్యన్తికపురుషార్థసిద్ధిశ్చద్వివిధా, సద్యోముక్తిఃక్రమముక్తిశ్చేతి। వర్తమానదేహపాతానన్తరమేవ సిద్ధ్యతి సద్యోముక్తిః। ఉత్తరమార్గేణబ్రహ్మలోకే చిరంభోగాననుభూయ తత్రోత్పన్న జ్ఞానస్య బ్రహ్మలోకావసానే సిద్ధ్యతి క్రమముక్తిః।తస్మాదుత్తరకాణ్డేబ్రహ్మోపదేశో బ్రహ్మోపాస్తిశ్చేత్యుభయం ప్రతిపాద్యతే। బ్రహ్మోపాస్తిప్రసఙ్గాద్బ్రహ్మదృష్ట్యాప్రతీకముపాస్యత్వేన సాంసారికఫలకామిన ముద్దిశ్యప్రతిపాద్యతే। బ్రహ్మోపాసకప్రతీకోపాసకయోస్సమానోఽప్యుత్తరమార్గేప్రతీకోపాసకస్య విద్యుల్లోకాదూర్ధ్వంబ్రహ్మలోకగమనాభావేన క్రమముక్తేరభావాదస్తిపునరావృత్తిః। ఏతచ్చ

అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీత్యధికరణే ద్రష్టవ్యం । నన్వస్త్వేవం పూర్వోత్తర కాండయోస్తత్ర తత్రోచితప్రయోజనం ఫలవిశేషశ్చ, తథాపి పూర్వకాణ్డస్యాదౌ కర్మాన్తరం పరిత్యజ్య దర్శపూర్ణమాసేష్టిరేవ కుతః ప్రతిపాద్యత ఇతిచేత్ । ప్రకృతిత్వాన్నిరపేక్షత్వాచ్చేతి బ్రూమః । ప్రకర్షేణ అంగోపదేశో యత్ర క్రియతే సా ప్రకృతిః । కృత్స్నాఙ్గవిషయత్వముపదేశస్య ప్రకర్షః । వికృతిషు తు విశేషాఙ్గమాత్రస్యోపదేశః క్రియతే । అఙ్గాన్తరాణి తు ప్రకృతేరతిదిశ్యన్తే । అతః అతిదేశస్య ప్రకర్షాభావః । ప్రకృతిస్త్రివిధా । అగ్నిహోత్రమిష్టిస్సోమశ్చేతి । త్రిష్వప్యేతేషు అన్యనిరపేక్షేణ స్వాఙ్గజాతం సర్వముపదిష్టం । తత్ర సోమయాగస్య స్వరూపేణాన్యనిరపేక్షత్వేఽప్యఙ్గేషు దీక్షణీయా ప్రాయణీయాదిషు దర్శపూర్ణమాసేష్టిసాపేక్షత్వాన్న పూర్వభావిత్వం యుక్తం । ఇష్టేస్తు సోమయాగనిరపేక్షత్వాత్సోమాత్ప్రాచీనత్వం యుక్తం । యద్యప్యగ్నిహోత్రస్య స్వరూపేణాఙ్గేషు చ నాస్త్యన్యాపేక్షా, తథాప్యగ్నిసిద్ధ్యపేక్షత్వాదాహవనీయాద్యగ్నీనాఞ్చ పవమానేష్టిసాధ్యత్వాత్, పావమానేష్టీనాం దర్శపూర్ణమాసవికృతిత్వాత్పరమ్పరయాగ్నిహోత్రస్య దర్శపూర్ణమాసాపేక్షాస్తీతి ప్రథమభావిత్వం న యుక్తం । దర్శపూర్ణమాసయోరగ్నిసాధ్యత్వాదగ్నిసాధకమాధానం ప్రథమతో వక్తవ్యమితిచేత్ । మైవం । నాధానమాత్రేణాగ్నయస్సిధ్యన్తి కిన్తు పవమానేష్టిభిరపి । తాశ్చ ఇష్టయో దర్శపూర్ణమాసవికృతిత్వాత్తావేవ దర్శపూర్ణమాసావపేక్షన్తే । దర్శపూర్ణమాసౌ తు అగ్నిద్వారా పావమానేష్టిసాపేక్షావపి న సాక్షాత్పవమానేష్టిరపేక్ష్యతే, అతో నిరపేక్షత్వాద్దర్శపూర్ణమాసేష్టిరేవ ప్రథమతో వక్తవ్యా । ఋగ్వేదసామవేదయోరాదౌ దర్శపూర్ణమాసేష్టిర్నామ్నాతా, ఇతిచేత్, బాఢం । యజుర్వేదమపేక్ష్య దర్శపూర్ణమాసయోరాదిత్వముక్తం, కర్మకాణ్డవిషయే యజుర్వేదస్యైవ ప్రాధాన్యాత్ । అనుపూర్వ్య కర్మణాం స్వరూపం యజుర్వేదే సమామ్నాతం । తత్ర తత్ర విశేషాపేక్షా

యామపేక్షితాయాం యాజ్యాపురోనువాక్యాదయో యజుర్వేదే * సమామ్నాయన్తే, స్తోత్రాదీనితు సామవేదే । తథాసతి భిత్తిస్థానీయో యజుర్వేదః, చిత్రస్థానీయావితరౌ, తస్మాత్కర్మసు యజుర్వేదస్య ప్రాధాన్యం, తస్మింశ్చ దర్శపూర్ణమాసేష్టిరాదౌ సమామ్నాతా । యద్యపి మన్త్రబ్రాహ్మణాత్మకో వేదః తథాపి బ్రాహ్మణస్య మన్త్రవ్యాఖ్యానరూపత్వాన్మన్త్రా ఏవాదౌ సమామ్నాతాః । మన్త్రాశ్చ త్రివిధాః, ఋచస్సామాని యజూంషి చేతి । తత్ర యజుషామాధ్వర్యవే వేదేఽతిబహుళత్వాత్ క్వచిత్క్వచిదృచాంసద్భావేఽపి యజుర్వేద ఇత్యేవాఖ్యాయతే, అధ్వర్యువేదత్వ ఞ్చాస్యాసాది సిద్ధయాజ్ఞిక సమాఖ్యాబలాదవగన్తవ్యం । అస్మిన్వేదే సమాఖ్యాతా దర్శపూర్ణమాసేష్టి మన్త్రాస్త్రివిధాః, ఆధ్వర్యవా యాజమానా హౌత్రకాశ్చేతి । 'ఇషే' ఇత్యాదౌ ప్రపాఠకే పఠితా ఆధ్వర్యవాః । 'సన్త్వాసిఞ్చామి' ఇత్యాదౌ పఠితా యాజమానాః । 'సత్యం ప్రపద్యే' ఇత్యాదౌ పఠితా హౌత్రాః । ఏతేషాం మధ్యే యాజమానానాం హౌత్రాణాఞ్చ చిత్రస్థానీయత్వాద్భిత్తిస్థానీయానామాధ్వర్యవాణామేవాదౌ పాఠో యుజ్యత ఇతి । తేఽపి ఆధ్వర్యవాః 'ఇషే త్వా' ఇత్యాదిషు త్రయోదశస్వనువాకేషు ఆమ్నాతాః । తత్ర ప్రథమేఽనువాకే వత్సాపాకరణార్థా మన్త్రాః । ద్వితీయే బర్హిస్సంపాదనార్థాః । తృతీయే దోహనార్థాః । చతుర్థే హవిర్నిర్వాపార్థాః । పఞ్చమే వ్రీహ్యావఘాతార్థాః । షష్ఠే తణ్డులపేషణార్థాః । సప్తమే కపాలోపధానార్థాః । అష్టమే పురోడాశనిష్పాదనార్థాః । నవమే వేదీకరణార్థాః । దశమే ప్రాధాన్యేనాజ్యగ్రహణార్థాః, ప్రసఙ్గాత్పత్నీసన్నహనార్థాః । ఏకాదశే ప్రాధాన్యేనేధ్మసన్నహనార్థాః, బర్హిరాస్తరణాద్యర్థాశ్చ । ద్వాదశే ఆఘారార్థాః । అత్ర సామిధేనీప్రయాజాజ్యభాగప్రధానయాగాది మన్త్రాణాం ప్రాప్తా § వసరత్వేపి తేషాం హౌత్రత్వాత్తానుపేక్ష్యోపరితన ప్రయోగాఙ్గభూతా అ

* ఋగ్వేదే, ఇతి కా.
§ వాధ్వరత్వేపి - ఇతి - కా.

ధ్వర్యవాః స్రుగ్గ్రహణాది మన్త్రాశ్చతుర్దశ సమామ్నాతాః | తదేతత్సర్వం వినియోగసఙ్గ్రహకారేణైవం సఙ్గృహీతమ్||

"యే దర్శపూర్ణమాసాఙ్గ మన్త్రాస్తే ఽత్ర సమీరితాః|
ఇషేత్వాద్యనువాకేషు ప్రోక్తా దశసు కీర్తితాః||

వత్సాపాకరణం బర్హిః [illegible] సాన్నాయ్యకర్మణే|
పేషణం [illegible] పాత్రాణి ఫలీ [illegible] వేదికా||

ఆజ్యగ్రహాశ్చ సన్నాహః [illegible] పరిస్తరః|
ఇత్యుక్తా అనువాకార్థాః క్రమోచ్యతే"|| ఇతి||

కిమిదం వత్సాపాకరణం, కథం వా తస్య ప్రాథమ్యమితి చేత్ | ఉచ్యతే సన్తి దర్శయాగే త్రీణి ప్రధానహవీంషి, పూర్ణమాసయాగే చ త్రీణి | ఆగ్నేయో ఽష్టాకపాలః, ఐన్ద్రం దధి, ఐన్ద్రం పయ ఇతి దర్శయాగః| ఆగ్నేయో ఽష్టాకపాలః, ఆజ్యేన ప్రాజాపత్య ఉపాంశుయాజః, అగ్నీషోమీయ ఏకాదశకపాల ఇతి పూర్ణమాసే| తత్ర ప్రతిపద్యేవ దధిహోమార్థం దధిసమ్పాదనాయ అమావాస్యాయాం రాత్రౌ గావో దోగ్ధవ్యాః| తద్దోహనార్థం ప్రాతఃకాలే లౌకికదోహనాదూర్ధ్వం స్వమాతృభిః సహ సఙ్గచ్ఛమానా వత్సా మాతృభ్యో ఽపాకరణీయాః| తదిదం వత్సాపాకరణం యజ్ఞాఙ్గత్వాత్, తస్య ప్రాథమ్యం చ | తత్ర వత్సాపాకరణం సర్వశాఖయా పలాశశాఖయా కర్తవ్యమితి | తచ్ఛేదనార్థో ఽయమిషే త్వేతి మన్త్ర ఆదౌ సమామ్నాయతే | అస్య చ మన్త్రస్య తచ్ఛేదనాఙ్గత్వం బ్రాహ్మణే ద్రష్టవ్యం| అత ఏవ సబ్రాహ్మణో మన్త్రో ఽధ్యేతవ్య ఇతి | ఛన్దోగా అభిధీయన్తే "యో హ వా అవిదితార్షేయచ్ఛన్దోదైవతబ్రాహ్మణేన మన్త్రేణ యాజయతి వాధ్యాపయతి వా స్థాణుం వర్చ్ఛతి గర్తం వా పద్యతే ప్రమీయతే పాపీయాన్భవతి | తస్మాదేతాని మన్త్రే మన్త్రే విద్యాత్" ఇతి | ఆర్షేయమృషిసమ్బన్ధః | అత్రి ప్రియార్థ ద్రష్టారో ఋషయః| తేషాం వేదద్రష్టృత్వం స్మర్యతే||

"యుగాన్తే§ఽన్తర్హితాన్వేదాన్ సేతిహాసాన్మహర్షయః।
లేభిరే తపసా పూర్వమనుజ్ఞాతాః స్వయంభువా"॥ఇతి॥

ఇషే త్వాదీనాం చ మన్త్రాణాం ప్రజాపతిః ఋషిః। తథా చ కాణ్డానుక్రమణికాయాముక్తం।

"శాఖాదిం యాజమానం చ హౌత్రం హౌత్రం చ దార్శికం।
తద్విధిః పితృమేధశ్చ సమాహురేకస్య తద్వదః"॥ఇతి॥

శాఖాదిరిషే త్వాదిప్రపాఠకః। యాజమానం సన్త్వా సిఞ్చామీత్యాది। హోతారః చిత్తిః స్రుగిత్యాదయో మన్త్రాః। సత్యం ప్రపద్య ఇత్యాదికం దార్శికం హౌత్రం। తద్విషయత్వేనోక్తానాం చతుర్విధమన్త్రాణాం చత్వారి బ్రాహ్మణాని। పితృమేధః పరేయువాꣳసమిత్యాది। తాన్యేతాని నవ కాణ్డాని ప్రజాపతినా దృష్టాని। ఛన్దోవిశేషాశ్చ వేదాఙ్గభూతే ఛన్దో నామకే గ్రన్థే ద్రష్టవ్యాః। మన్త్రపదవ్యాఖ్యానాదేవ తత్ప్రతిపాద్యార్థరూపా దేవతా విజ్ఞాయతే। బ్రాహ్మణవిశేషస్తు తత్తన్మన్త్రవ్యాఖ్యానావసర ఏవోదాహ్రియతే। యద్యపి మన్త్రవినియోగా బ్రాహ్మణేన సర్వేఽప్యనామ్నాతాః తథాపి కల్పసూత్రకారైర్బ్రాహ్మణాన్తరపర్యాలోచనయా సర్వేఽభిహితాః। అతో బౌధాయనాదిసూత్రోదాహరణాదిపూర్వకం బ్రాహ్మణానుసారేణ మన్త్రార్థం యోజయామః॥

§ యుగాంతేంతర్హితాన్ - ఇతి కాంచీపుస్తకే.

ఓం తత్సత్.

తైత్తిరీయసంహితా.

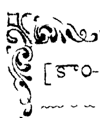
ఓం॥ ఇషే త్వోర్జే త్వా వాయవస్స్థోపాయవస్స్థ దేవో వస్సవితా ప్రార్పయతు శ్రేష్ఠతమాయ కర్మణ ఆప్యాయధ్వమఘ్నియా దేవభాగమూర్జస్వతీః పయస్వతీః ప్రజావతీరనమీవా అయక్ష్మా మా వస్స్తేన ఈశత మాఘశగ్ంసో రుద్రస్య హేతిః పరి వో వృణక్తు ధ్రువా అస్మిన్ గోపతౌ స్యాత బహ్వీర్యజమానస్య పశూన్పాహి॥ 1 ॥ ఇషే త్రిచత్వారిగ్ంశత్ ॥ 1 ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే ప్రథమోఽనువాకః॥

భాష్యం.

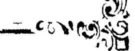
దర్శయాగం చికీర్షురమావాస్యాయాం ప్రాతరగ్నిహోత్రం కృత్వా తతో దర్శయాగార్థం "మమాగ్నే వర్చః" ఇత్యాదిభిర్మన్త్రైరగ్నిష్వన్వాధానరూపమన్వాధానం కృత్వా వత్సాపాకరణార్థం మన్త్రేణ పలాశశాఖాం ఛిన్ద్యాత్। తదాహ బోధాయనః "తామాచ్ఛినత్తీషే త్వోర్జే త్వా" ఇతి। ఆపస్తమ్బస్తు తదేతదభిధాయ మన్త్రభేదపక్షమపి కఞ్చిదాశ్రిత్య వినియోగభేదమాహ, "ఇషే త్వోర్జే త్వేతి శాఖామాచ్ఛినత్త్యపి వేషే త్వేత్యాచ్ఛినత్త్యూర్జే త్వేతి సన్నమయత్యనుమార్ష్టి వా" ఇతి। సన్నమనమృజూకరణం। అనుమార్జనమానులోమ్యేన సంలగ్నపర్ణాద్యపనయనం। సోఽయం మన్త్రభేదపక్షో జైమినినా ద్వితీయాధ్యాయే ప్రథమపాదే స్వీకృతః। తత్ర పలాశశాఖాయాః ప్రాశస్త్యం బ్రాహ్మణే సమామ్నాతం "తృతీయస్యామి

తోదివిసోమ ఆసీత్ | తంగాయత్ర్యాహరత్ | తస్యపర్ణమచ్ఛిద్యత | తత్ప ర్ణోఽభవత్ | తత్పర్ణస్య పర్ణత్వం" ఇతి (బ్రా | కాం౩ | ప్ర ౨ | అ౧) | ద్యుశబ్దస్యాకాశే ప్రసిద్ధత్వాత్ తత్ప్రతీత్యాగనిః స్వర్గలోకవివక్షాం దర్శయితు మితః పృథివీత ఆరభ్య గణనయా తృతీయస్యాం దివిసోమలతా వర్తమానాసీ దిత్యుక్తం| గాయత్ర్యాః సోమాహరణం "కద్రూశ్చవై సుపర్ణీచ" ఇతి (సం- ౬ కాం - ౧ ప్ర - ౬ అనువాకే) | "సోమోవై రాజాగంధర్వేష్వాసీత్" ఇత్యస్మిన్ప్రశ్నేచ బ్రాహ్మణేచ ప్రపంచితం | తదాహరణాభిఘాతేన సోమ స్యపర్ణం భూమౌపతితం| తదిదం సోమాగాయత్ర్యాహ్రియమాణాత్పతితమితి కేచిత్, పతితస్యపర్ణస్య పలాశవృక్షరూపేణావిర్భావాత్తస్యవృక్షస్య పర్ణనామసమ్ప న్నం | సచాస్యపర్ణస్య కథంపృషత్వమితి విస్మయితవ్యం, విధాతుర్శ్వేచ్ఛాయా చిత్రశక్తిత్వాత్ |అన్యథా ... వృక్షోత్పత్తిరనుపపన్నాస్యా యంవిస్మయఃకేనవార్యేత | సర్వత్రపరమేశ్వరస్య ప్రవృత్తిరీశ్వర ప్రత్యయమీశ్వరసఙ్కల్పానాపేక్షమితి ... సఙ్కల్పేనైకేనసమధిగ మ్యః | తస్మాద్వ్యవహారకాలే ... | శాఖయా వత్సాపాకర ణం విధత్తే "బ్రహ్మవైపర్ణః" | యత్పర్ణశాఖయావత్సానపాకరోతి | బ్రహ్మ ణైవైనానపాకరోతి" (బ్రా | ౩ కాం | ౨ ప్ర | ౧ అ) | యథాబ్రహ్మ ప్రతిపాదకం బ్రహ్మత్రయీరూపంతథాగాయత్ర్యాహృతస్యపలాశస్యబ్రహ్మత్వాద్బ్ర హ్మత్వేనస్తుతిః| వైశేషికైర్నామభిర్బ్రాహ్మణైః పలాశస్యబ్రహ్మసమ్బన్ధ ప్రసిద్ధిస్సూచ్యతే | ... బ్రహ్మణో ... పలాశవృ క్షత్వమన్యత్రాపిశ్రుతం ... బ్రహ్మసమ్బన్ధః | ... తైద్య రూపంవర్ణయిత్వావిధిశేషత్వాద్బ్రాహ్మణమభిధత్తే "దేవావైబ్రహ్మన్నవదన్త తత్పర్ణ ఉపాశృణోత్ | సుశ్రవావైనామ | యస్యపర్ణమయీజుహూర్భ వతి | నపాపగ్ంశ్లోకగ్ంశృణోతి" ఇతి | ఏవంయత్రయత్రార్థవాదే ప్రసి ద్ధిసూచకావైశబ్దహిశబ్దాదయః పఠ్యన్తే తత్రతత్రసర్వత్రసతిసమ్భవేలౌకికప్రసి ద్ధిః, అన్యథాఽర్థవాదాన్తరప్రసిద్ధిర్ద్రష్టవ్యా | వత్సాపాకరణ ఇవగోప్ర

స్థాపనే పలాశశాఖాయా వినియుక్తా — "గాయత్రో వై పర్ణః । గాయత్రాః పశవః । తస్మాత్త్రీణి త్రీణి పర్ణస్య పలాశాని । త్రిపదా గాయత్రీ । యత్పర్ణశాఖయా గాః ప్రాపయతి । స్వయైవైనా దేవతయా ప్రాపయతి" ఇతి (బ్రా । ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౧ అ) । పర్ణస్య గాయత్రీసంబన్ధో వేదగమ్యః సోమాహరణద్వారేణ । స చ పూర్వముదాహృతః । అనుమానగమ్యోఽప్యస్య సంబన్ధోఽస్తి గాయత్ర్యాః పాదేష్వివ పలాశపత్రేషు త్రిత్వావగమాత్ । పశూనాం చ గాయత్రీదేవత్యత్వం తైత్తిరీయాగ్నిష్టోమే ద్రష్టవ్యం । తాదృశ్యాః పలాశశాఖాయాః బహుపర్ణత్వం ప్రాశస్త్యాయ శాఖాన్తరే ఽఽమ్నాయతే "యం కామయేతాపశుస్స్యాదితి । అపర్ణాన్తస్మై శుష్కాగ్రామాహరేత్ । అపశురేవ భవతి । యం కామయేత పశుమాన్త్స్యాదితి । బహుపర్ణాన్తస్మై బహుశాఖామాహరేత్ । పశుమన్తమేవైనం కరోతి । యత్ప్రాచీమాహరేత్ । దేవలోకమభిజయేత్ । యదుదీచీం మనుష్యలోకం । ప్రాచీముదీచీమాహరతి । ఉభయోర్లోకయోరభిజిత్యై" ఇతి (బ్రా । ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౧ అ) । యం యజమానమధ్వర్యుః కామయేత । స్పష్టమన్యత్ । యథోక్తశాఖాచ్ఛేదనే కంచిన్మన్త్రం పఠతి "ఇషే త్వోర్జే త్వేత్యాహ" ఇతి (బ్రా । ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౧ అ) । అస్మిన్మన్త్రే వినియోగానుసారేణ ఛినద్మీతి పదమధ్యాహృత్య వాక్యం పూరణీయం । యదన్నం సర్వైః ప్రాణిభిరిష్యమాణత్వాదిట్శబ్దవాచ్యం "ఊర్జ బలప్రాణనయోః" ఇతి ధాతుః । ఊర్జేతి బలముపాదీయతే అనయా రసరూపయేత్యూర్క్ । హే పలాశశాఖే * దేవానాం వృష్టిరూపం ఇషే త్వామాచ్ఛినద్మి । తస్య దేవస్య బలప్రదరసార్థం త్వామాచ్ఛినద్మీతి వాక్యార్థః । మన్త్రే ద్విరుపాత్తేషు వినియోగానుసారేణోర్జే త్వేత్యనుమార్ష్టీత్యధ్యాహర్తవ్యం । ఏతన్మన్త్రప్రాపకమర్థవాదమాహ "ఇషమేవోర్జం యజమానే దధాతి" (బ్రా । ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౧ అ) । ఏతన్మన్త్రం పఠన్నధ్వర్యుః భోజనా

* దేవానాం నాస్తి కా కో పుస్తకే.

యాన్నం బలాయ రసఞ్చ యజమానే సంపాదయత్యేవ । నచాత్ర ప్రత్యక్షవి
రోధ ఆశఙ్కనీయః, "గ్రామాణగోష్ఠవనే" ఇత్యాదివదస్యార్థవాదస్య ప్రశం
సారూపగుణవాదత్వాఙ్గీకారాత్ । మన్త్రస్య వినియోగమాహ బోధాయనః
"తయా వత్సానపాకరోతి వాయవస్థోపాయవస్థ" ఇతి । వాన్తి గచ్ఛన్తీతి వాయ
వో గన్తారః, ఉపసమీపే యజమానస్య గృహే పునరాయన్త్యాగచ్ఛన్తీత్యుపాయవః ।
హే వత్సాః తృణభక్షణాయ ప్రథమం మాతృసకాశాదపేత్య స్వేచ్ఛయైవా
రణ్యే గన్తారో భవత సాయం పునర్యజమానస్య గృహే సమాగన్తారో భవ
త । అథవా వత్సానాం పరమ్పరయా వాయుదేవతాకత్వాదభేద వివక్షయా
వాయురూపత్వం బ్రువన్మన్త్రస్తద్రక్షార్థం వత్సాన్వాయుదేవతాయామేవ స
మర్పయతి । అనేనైవ ప్రకారేణ మన్త్రస్య పూర్వభాగో బ్రాహ్మణేన వ్యా
ఖ్యాయతే "వాయవస్థేత్యాహ । వాయుర్వా అన్తరిక్షస్యాధ్యక్షాః । అన్త
రిక్షదేవత్యాః ఖలు వై పశవః । వాయవ ఏవైనాన్పరిదదాతి" ఇతి (బ్రా । ౩ కాం ।
౨ ప్ర । ౧ అ) । అస్యాయమభిప్రాయః । వాయుస్స్వసఞ్చారేణాన్
తరిక్షమధితిష్ఠతి । అన్తరిక్షే చ విస్రంభసఞ్చారాయ బహులమవకాశం ప్రగ
చ్ఛన్వత్సాన్పాలయతీ నేయం ప్రత్యక్షప్రసిద్ధిరర్థవాదాన్తుగతస్వస్వామిభావా
వా వై ఖలు శబ్దైః § ద్యోత్యతే । తస్యైవ మన్త్రభాగస్య ప్రకారాన్తరేణాభిప్రా
యోఽప్యామ్నాయతే "ప్ర వా ఏనానేతదాకరోతి । యదాహ । వాయవస్థేతి" (బ్రా ।
౩ కాం । ౨ ప్ర । ౧ అ) । అధ్వర్యురిమం భాగముచ్చారయతి యదేతేనో
చ్చారణేన వత్సానాం వాయుతాదాత్మ్యలక్షణం ప్రకృష్టాకాంవలేః కరోతి । ఉత్త
రభాగం వ్యాచష్టే "ఉపాయవస్థేత్యాహ । యజమానాయైవ పశూనుపహ్వ
యతే" ఇతి (బ్రా । కాం ౩ । ప్ర । ౨ । అ౧) । వినియోగమాహ బోధాయనః । "అ
థైషాం మాతౄన్ప్రేరయతి । దేవో వస్సవితా ప్రార్పయతు శ్రేష్ఠతమాయ క
ర్మణ ఆప్యాయధ్వమఘ్నియా దేవభాగమూర్జస్వతీః పయస్వతీః ప్రజా
వతీరనమీవా అయక్ష్మా మా వ స్తేన ఈశత మాఽఘశꣳసో రుద్రస్య హేతిః పరి

§ నిపాతైః - ఇతి కాంచీపాఠః ।

వో వృణక్తు” ఇతి । ఆపస్తమ్బసూత్రేణైతన్మన్త్రానేకత్రైవ వినియోగత్రయ
మాహ “దేవో వస్సవితా ప్రార్పయత్విత్యుత్తరయా గోచరాయ గాః ప్ర
స్థాపయతి, ప్రస్థితానామేకాం శాఖయోపస్పృశతి, దర్భైర్భిన్ద్యభక్షీరన్న్యా”
“ఆప్యాయధ్వం” ఇతి । “రుద్రస్య హేతిః పరి వో వృణక్త్వితి ప్రస్థితా అను
మన్త్రయతే” ఇతి । హే గావః ప్రసూర్దేవో-స్తర్త్యామి ఏవమేశ్వరా-
త్త్వస్య శ్రేష్ఠాయ యజ్ఞాయ దధిరూపాయ కర్మణే యుష్మాన్ సర్వోఘాసనస్తు
ప్రార్పయతు ప్రథమమన్త్రస్యార్థః । తస్య మన్త్రస్య పూర్వభాగే స్థితస్య స
వితృపదస్య తాత్పర్యం వ్యాచష్టే “దేవో వస్సవితా ప్రార్పయత్విత్యాహ ప్ర
సూత్యై” (బ్రా । ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౧ అ ।) ప్రేరణాయేత్యర్థః । ఉత్త
రభాగం వ్యాచష్టే “శ్రేష్ఠతమాయ కర్మణ ఇత్యాహ । యజ్ఞో హి శ్రేష్ఠతమం
కర్మ । తస్మాదేవమాహ” (బ్రా । ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౧ అ । ద్వితీయమన్త్ర
స్యాయమర్థః । హే అఘ్న్యా గావో దేవస్యేన్ద్రస్య దధిరూపం భాగమాప్యా
యధ్వం ప్రభూతఘాసభక్షణేన ప్రవృద్ధం కురుత । యుష్మాకం పాతుకం స్తేన
శ్చోరో మేశత శక్తో మాభూత్ । కిఞ్చ యుష్మాకం । అత్యన్తరసా అధికక్షీరా
బహ్వపత్యాః క్రిమిదోషరహితా రోగాన్తరహీనాశ్చ అఘశంసో భక్షణాది
నాతిప్రవృద్ధేన ఘాతకో వ్యాఘ్రాదిరపి శక్తో మాభూదితి । అస్య మన్త్రస్య
ప్రథమభాగే దేవభాగమితి పదతాత్పర్యం వ్యాచష్టే “ఆప్యాయధ్వమఘ్ని
యా దేవభాగమిత్యాహ । వత్సేభ్యశ్చ వా ఏతాః పురా మనుష్యేభ్యశ్చాప్యా
యన్తే । దేవేభ్య ఏవైనా ఇన్ద్రాయాప్యాయయతి” ఇతి (బ్రా । ౩ కాం । ౨
ప్ర । ౧ అ । యా గావః ప్రవృత్తేః పూర్వం గ్రాసేన వత్సభాగో మనుష్యభా
గశ్చ ప్రవృద్ధో భవతి । ఊర్ధ్వం తు తదాజ్యరూపో దేవాన్తరభాగో దధిరూప
ఇన్ద్రభాగశ్చ ప్రవర్ధతే । ఏవం ప్రకారేణ మనుష్యభాగవ్యావృత్తిః । తృతీయం
భాగముపపాదయతి “ఊర్జస్వతీః పయస్వతీరిత్యాహ । ఊర్జం హి పయ
స్సమ్భరన్తి” (బ్రా । ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౧ అ) । ప్రభూతఘాసభక్షణేన ...

* ప్రేరయత్వితి తై ।

ధిక్యసమ్పాదనం పరాధిక్యసమ్పాదనఞ్చ లౌకికదోహే ప్రసిద్ధమితి హిశబ్దస్యా ర్థః । తృతీయభాగస్య ప్రయోజనమాహ "ప్రజాపతేరనమీవా అయక్ష్మా ఇత్యాహ ప్రజాత్యై" (బ్రా । ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౧ అ) । వ్యాధ్యాత్మకక్రిమిదోషేణ రోగాస్తేచ నాస్తి ప్రజోత్పత్తిః తదభావే తు విద్యతే । చతుర్థభాగస్య ప్రయోజనమాహ "మా వస్తేన ఈశత మాఘశꣳస ఇత్యాహ గుప్త్యై" (బ్రా । ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౧ అ । చోరవ్యాఘ్రాదిశక్త్యా గవాం నష్టేర్భయం నాస్తి । తృతీయమన్త్రస్యార్థః । రుద్రనామకస్య క్రూరదేవస్యాయుధం యుష్మాన్పరిహరత్వితి । ఏతస్య మన్త్రపాఠఫలమాహ "రుద్రస్య హేతిః పరి వో వృణక్త్విత్యాహ । రుద్రాదేవైనాస్త్రాయతే" (బ్రా । ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౧ అ) । బోధాయనః "ధ్రువా అస్మిన్ గోపతౌ స్యాత బహ్వీరితి యజమానమీక్షతే" ఇతి । ఆపస్తమ్బః "ధ్రువా అస్మిన్ గోపతౌ స్యాత బహ్వీరితి యజమానస్య గృహానభిపర్యావర్తతే" ఇతి । హే గావో భవత్యో భవత్స్వామిని యజమానే స్థిరా భవత, స తులప్రతిదానాదినాల్పాయుభిర్యజమానం పరిత్యజత, అపత్యోత్పరంపరయా బహ్వ్యశ్చ భవత । ఏతస్య మన్త్రపాఠం ప్రశంసతి "ధ్రువా అస్మిన్ గోపతౌ స్యాత బహ్వీరిత్యాహ । ధ్రువా ఏవాస్మై బహ్వీః కరోతి" ఇతి (బ్రా । ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౧ అ) । బోధాయనః "అథ తాం శాఖామగ్రేణాహవనీయం పర్యాహృత్య పూర్వయా ద్వారా ప్రపాద్య జఘనేన గార్హపత్యమగ్నిష్ఠానస్య, ఉత్తరార్ధే వాఽగ్న్యగారస్యోద్గూహతి, యజమానస్య పశూన్పాహీ" ఇతి । ఆపస్తమ్బః "యజమానస్య పశూన్పాహీత్యగ్నిష్ఠస్యాగ్న్యగారే వా పురస్తాత్ప్రతీచీం శాఖాముపగూహతి పశ్చాత్ప్రాచీం వా" ఇతి । అగ్నిష్ఠం అనః వ్రీహిరూపస్య హవిషో వాహకం శకటం । మన్త్రపాఠప్రయోజనమాహ "యజమానస్య పశూన్పాహీత్యాహ । పశూనాం గోపీథాయ । తస్మాత్సాయం పశవ ఉపసమావర్తన్తే" (బ్రా । ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౧ అ) । గోపీథో రక్షణం తస్మాచ్ఛాఖాయా గృహీతత్వాచ్ఛాఖాయా భూమావస్థాపనం నివార్యతే । తన్నివారణఫలమాహ "అసన్నస్సాదయతి । గర్భాణాం ధృత్యా అప్రపాదాయ ।

తస్మాద్గర్భాః ప్రజానామప్రపాదుకాః" (బ్రా | ౩ కాం | ౨ ప్ర | ౧ అ)| ఉచ్చదేశస్థాపనం తత్ఫలఞ్చాహ "ఉపరీవనిదధాతి|ఉపరీవహిసువర్గోలోకః| సువర్గస్యలోకస్య సమష్ట్యై" (బ్రా | ౩ కాం | ౨ ప్ర | ౧ అ) | ఇవ శబ్ద ఏవకారార్థః | సమష్టిః సమ్యగ్వ్యాప్తిః | అస్మిన్ననువాకే స్థితానాం మన్త్రాణాం వినియోగస్సంగృహ్యతే |

"శాఖాం ఛినత్త్యూర్జే మార్ష్టి వా ఏతివత్సకాన్|
అపాకృత్యాథ దేవో గాః ప్రస్థాపయ్యేతి గాస్స్పృశేత్||
రుద్రస్యేత్యభి మన్త్రైతాస్తు వేత్తి గృహాన్ వ్రజేత్|
యజేతి శాఖాం పగూహ ఇత్యష్టావనువాకగాః|| ఇతి||
సూత్రద్వయం బ్రాహ్మణంచ విభాధార్థముదాహృతం|
సన్దేహాస్త్వ పనుత్యర్థం మీమాంసాత్ర వర్ణ్యతే"||

అథమీమాంసా | లోకే గాపద్విచారేణసన్దేహనివృత్తిః ప్రసిద్ధా, వేదేఽపి తత్రతత్ర తత్త్వవిచారపూర్వకం సన్దేహాపనయన ముపలభామహే| తథాహ్యగ్న్యుపస్థాన విషయవివాదే విచారః ప్రథమకాణ్డే పఞ్చమప్రపాఠకే నవమేఽనువాకే శ్రూయతే | "ఉపస్థేయోఽగ్నీ ౩ ర్నోపస్థేయా ౩ ఇత్యాహుర్మనుష్యానే్వా యోఽహరహరాహృత్యాథైనంయాచతి స ఇన్న్వై తముపార్ఛత్య థకో దేవా నహరహర్యాచిష్యతీతి తస్మాన్నోపస్థేయోఽథో ఖల్వాహురాశిషే వైకం యజమానోయజత ఇత్యేషాఖలు వా ఆహితాగ్నేరాశీర్యదగ్ని ముపతిష్ఠతే తస్మాదుపస్థేయః" ఇతి | అస్యాయమర్థః | ప్రతిదినం సాయంప్రాత రగ్నిహోత్ర మనుష్ఠాయో పప్రయన్తోఽధ్వరమిత్యాది భిర్మన్త్రై రగ్నిప్రార్థనలక్షణ ముపస్థానం కర్తవ్యం నవేతిసంశయః | నకర్తవ్యమితి తావత్ప్రాప్తం|కుతః| ఉపస్థానేనాగ్నేరుపద్రవప్రసంగాత్ | తథాహి "ఆయుర్దాఅగ్నేఽస్యాయుర్మేదేహి వర్చోదాఅగ్నేఽసి వర్చోమేదేహి తనూపా అగ్నేఽసి తనువం మేపాహి" ఇత్యాదిషూపస్థా

న వేతి విచారితం| "ఉత్సృజ్యాం3 నోత్సృజ్యామితి మీమాగ్ంసన్తే బ్రహ్మవాదినః" ఇతి|ఏవం బ్రాహ్మణాన్తరేష్వపి విచారా ఉదాహరణీయాః|తదేవం వేదవాదినాం విచారపూర్వకేఽర్థనిర్ణయే తాత్పర్యాతిశయదర్శనాత్సర్వోఽపి వేదార్థో విచార్య నిర్ణేతవ్య ఇత్యనుగమ్యతే | తథా సతి పునః సంశయో నోదేష్యతి, అన్యథా కదాచిత్స్వబుద్ధౌ పూర్వపక్షయుక్తిప్రతిభానే సతి విపరీతనిర్ణయస్సంశయో వా ప్రసజ్యేత | అత ఏవోక్తం "ధర్మే ప్రమీయమాణే హి వేదేన కరణాత్మనా| ఇతికర్తవ్యతాభాగం మీమాంసా పూరయిష్యతి" స్మృతిరపి |

"ఆర్షంధర్మోపదేశఞ్చ వేదశాస్త్రావిరోధినా|
యస్తర్కేణానుసన్ధత్తే సధర్మంవేదనేతరః" ||ఇతి||

ఆర్షంబ్రహ్మజ్ఞానం|తస్మాత్ * జైమినిబాదరాయణాభ్యాం మీమాంసావర్తితా § | యేషువాక్యేషు సంశయోనాస్తి తేష్వపి మీమాంసయా కించిదపూర్వం జ్ఞాస్యతే | అత ఏవస్మర్యతే|

"యశ్చవ్యాకురుతే వాచంయశ్చ మీమాంసతేఽధ్వరం|
తావుభౌ పుణ్యకర్మాణౌ పఙ్క్తిపావనపావనౌ" ||ఇతి||

తస్మాదస్మాభిస్తత్తదనువాకేషు సమ్భావితా మీమాంసోదాహ్రియతే | ప్రథమన్తావత్సర్వవేదసాధారణాన్విచారానుదాహరిష్యామః| యదుక్తమలౌకికార్థబోధకో వేద ఇతి | తత్రవేదార్థో ద్వివిధః | ధర్మో బ్రహ్మచ| తయోర్ధర్మంప్రతి విచారితం|

"ప్రత్యక్షాదిభిరన్వ్యేషగమ్యతేవిధినాఽథవా|
అష్టాదీనాం ప్రమాణత్వాన్మేయధర్మావభాసితా||
పత్రమానైకష … మత్సధర్మస్తు భావ్యసౌ ¶ |
అక్షమూలాసు యానాస్యుస్సైనవిద్యైకమేయతా" ||ఇతి||

* తస్య-ఇతి-కాం| § ప్రవర్తితా-కా| ¶ వేదశ-ఇ?-కా||

స్పష్టార్థః। అత్ర బ్రహ్మతత్త్వం ప్రత్యక్ష్యేవం విచారితం।

"అస్త్యన్యమేయతాప్యస్య కిం వా వైదికమేయతా।
ఘటవత్సిద్ధవస్తుత్వాద్బ్రహ్మ స్యేనాపి మీయతే॥
రూపలిఙ్గాదిరాహిత్యాన్నాస్యమాన్తరయోగ్యతా।
తంత్వౌపనిషదిత్యాదౌ ప్రోక్తా వైదికమేయతా"॥ ఇతి॥

"తంత్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామీతి యాజ్ఞవల్క్యం శాకల్యః పప్రచ్ఛ"। తత్ర ఉపనిషత్స్వేవాధిగతః పురుష ఔపనిషదః। ఆదిశబ్దేన "నావేద విన్మనుతే తం బృహన్తం" ఇతిశ్రుతిర్వివక్షితా। తస్మాదలౌకికార్థ బోధకో వేదః తస్య ప్రామాణ్యం విచారితం।

"వేదవాక్యమమానంస్యాన్మానం వా నాస్య మానతా।
పృథక్సఙ్గత్యవీక్షాయామనపేక్షత్వవర్జనాత్॥
వేదేఽపిలోకవన్నైవ వాక్యార్థే సఙ్గతిగ్రపృథక్।
గ్రహీతవ్యా తతో వాక్యం ప్రమాణం నైరపేక్ష్యతః"॥ ఇతి॥

అగ్నిమీళేపురోహితం ఇషేత్వేత్యాది పదానాంపృథక్సఙ్గత్యాపేక్షే స్స్వార్థేనసహ సఙ్గతిః వృద్ధవ్యవహారే గృహీతేతి పదార్థాః బుధ్యన్తే। జ్యోతిష్టోమాదివాక్యస్య సత్యజ్ఞానాది వాక్యస్యచ స్వార్థాభ్యాం ధర్మబ్రహ్మభ్యాం సఙ్గతేరగృహీతత్వాదస్తి పృథక్సఙ్గత్యాపేక్షా, తస్మాదనపేక్షత్వలక్షణం ప్రామాణ్యం నాస్తీతి చేత్, మైవం, లోకే గావద్గవాదిపదానామేవ స్వార్థే సఙ్గతిర్గృహ్యతే నతు గామానయేతి వాక్యానాం, తథాఽపి వాక్యార్థో బుధ్యతఏవ, తద్వద్వేదేఽపి బాధసంభవా దస్త్యేవ నైరపేక్షం వృద్ధవ్యవహారే లౌకికయో రేవ పదపదార్థయోస్సఙ్గతిర్గృహ్యతే।నతు వైదికయోరితిశఙ్కాం వారయితుం విచార్యతే-ఇదంవిచారితం।

"లోకే పదపదార్థాయా న తౌ వేదేఽథ వాఽన్యతౌ।
రూపభేదాత్పదం భిన్నముత్తానాద్యభిధాస్ఫుటా॥

వర్ణైకత్వాత్పదైకత్వం క్వాచిత్కీ రూపభిన్నతా।
ప్రాయికేణ పదైక్యేన పదార్థైక్యం తథా స్మృతం"॥ ఇతి॥

వైదికా పదపదార్థా లౌకికాభ్యాం భిన్నాః। కుతః। రూపభేదాత్। బ్రాహ్మణా ఇతిలౌకిక పదస్య రూపం వేద "బ్రాహ్మణాసః" ఇత్యామ్నాయతే। అర్థభేదోఽప్యస్తి। అర్వాశ్చ లౌకికా గావోపివహన్తి వేదేతు "ఉత్తానావై దేవగవా వహన్తి" ఇతిశ్రుతం। అత్రోచ్యతే। య ఏవ లౌకికాః పదపదార్థాస్త ఏవ వైదికాః।కుతః।ప్రత్యభిజ్ఞానాత్। యథా ప్రయోక్తౄణాం పురుషాణాం భేదేఽప్యేకైకపురుషస్య బహుకృత్వ ఉచ్చారణ భేదేఽపి త ఏవామీ వర్ణా ఇత్యబాధితప్రత్యభిజ్ఞానాద్వర్ణైకత్వం తన్నిత్యత్వవాదిభిరభ్యుపగతం తథా గవాశ్వాదిపదానాం లోకవేదయోరబాధితప్రత్యభిజ్ఞానాత్పదైకత్వం। క్వాచిత్కో రూపభేదో బహుతరప్రత్యభిజ్ఞయా బాధ్యతే, ఉత్తానవహనాద్యర్థభేదశ్చక్వాచిత్కః। కిఞ్చోత్తానశబ్దవహనశబ్దయోస్తదర్థయోశ్చ భేదో నాస్తి తస్మాదభేదాద్వేదేపృథగ్వ్యుత్పత్తిర్నాపేక్షితా తథాచోక్తం।

"లోకావగతసామర్థ్యః శబ్దో వేదేఽపి బోధకః"॥ ఇతి॥

కర్తృదోషాదప్రామాణ్యంవారయితుమిదంవిచారితం।

"పౌరుషేయం న వా వేదవాక్యం స్యాత్పౌరుషేయతా।
కాఠకాదిసమాఖ్యానాద్వాక్యత్వాచ్చాన్యవాక్యవత్॥
సమాఖ్యానం ప్రవచనాద్వాక్యత్వం తు పరాహతం।
తత్కర్త్రనుపలమ్భేన స్యాత్తతోఽపౌరుషేయతా"॥ ఇతి॥

వాల్మీకీయం వైయాసికీయమిత్యాది సమాఖ్యానాద్రామాయణభారతాదికం యథా పౌరుషేయం తథా కాఠకం కౌథుమం తైత్తిరీయమిత్యాది సమాఖ్యానాద్వేదః పౌరుషేయః। కించ వేదవాక్యం పౌరుషేయం వాక్యత్వాత్ కాళిదాసాదివాక్యవదితి చేత్, మైవం, సంప్రదాయప్రవృ

త్వా సమాఖ్యోపపత్తేః । వాక్యత్వహేతుస్త్వనుపలబ్ధివిరుద్ధకాలాత్యయాపదిష్టః । యథా వ్యాసవాల్మీకిప్రభృతయస్తద్గ్రన్థనిర్మాణావసరే కైశ్చిదుపలబ్ధాః, అన్యైరప్యవిచ్ఛిన్నసంప్రదాయేనోపలభ్యన్తే, న తథా వేదకర్తా పురుషః కశ్చిదుపలబ్ధః । ప్రత్యుత వేదస్య నిత్యత్వం శ్రుతిస్మృతిభ్యాం పూర్వముదాహృతం । పరమాత్మా తు వేదకర్తాఽపి న లౌకికపురుషః, తస్మాత్ కర్తృదోషాభావాన్నాస్త్యప్రామాణ్యశఙ్కా– ఏతచ్చైతేషు బ్రహ్మణో మానాన్తరాగోచరత్వం వైయాసికే శాస్త్రే ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమపాదే “శాస్త్రయోనిత్వాత్” ఇత్యస్య సూత్రస్య ద్వితీయవర్ణకేఽభిహితం, అవశిష్టన్తు జైమినీయే। తత్రాపి లోకవేదాధికరణం ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే, ఇతరత్ప్రథమపాదే । తస్యైతస్య ప్రమాణభూతస్య వేదస్య భాగద్వయం కల్పసూత్రకార ఆహ “మన్త్రబ్రాహ్మణయోర్వేదనామధేయం” ఇతి । తయోర్మధ్యే మన్త్రసామాన్యస్య మన్త్రవిశేషాణా మృగాదీనాఞ్చ లక్షణం ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే విచారితం।

“అహే బుధ్నియ మన్త్రం మ ఇతి మన్త్రస్య లక్షణం।
నాస్త్యస్తి వాఽస్య నాస్తీహ వ్యాప్త్యాదేరనివారణాత్॥
యాజ్ఞికానాం సమాఖ్యానలక్షణం దోషవర్జితం।
తేఽనుష్ఠానస్మారకాదౌ మన్త్రశబ్దం ప్రయుఞ్జతే”॥ ఇతి॥

అభిధానప్రకరణ ఇదమామ్నాయతే “అహేబుధ్నియమన్త్రం మే గోపాయ” ఇతి । తత్ర మన్త్రస్య లక్షణం నాస్తి । కుతః అవ్యాప్త్యతివ్యాప్త్యోర్వారయితుమశక్యత్వాత్ । విహితార్థస్యాభిధాయకో మన్త్ర ఇత్యుక్తే “వసన్తాయ కపిఞ్జలానాలభతే” ఇత్యస్యమన్త్రస్య విధిరూపత్వాదవ్యాప్తిః। మననహేతుర్మన్త్ర ఇత్యుక్తే బ్రాహ్మణేఽతివ్యాప్తిరితి చేత్, మైవం, యాజ్ఞికసమాఖ్యాన బలాన్నిర్దోషలక్షణత్వాచ్చ సమాఖ్యానమనుష్ఠానస్మారకాదీనాం మన్త్రత్వం గమయతి । ఉరుప్రథస్వేత్యాదయోఽనుష్ఠానస్మారకాః । అగ్నిమీళే పురోహితమిత్యాదయః స్తుతిరూపాః । ఇషే త్వేత్యాదయస్త్వాంతాః అగ్న

ఆయాహి వీతయ ఇత్యాదయ ఆమన్త్రిణోపేతాః | ఏవమన్యేఽప్యుదాహార్యాః | ఈదృశేష్వప్యత్ర విజాతీయేషు సమాఖ్యామన్త్రేణ నాన్యగ్నికశ్చిదనుగతో ధర్మోఽస్తి యస్య లక్షణత్వముచ్యేత, తస్మాత్సమాఖ్యానం మన్త్రలక్షణం | ఋగాదిలక్షణేష్వపూర్వోత్తరపక్షావాహ|

"ఋక్సామయజుషాం లక్ష్యసాఙ్కర్యాదితి శఙ్కితే|
పాదస్య గీతిప్రశ్లిష్టా పాద ఇత్యస్త్వసఙ్కరః"|| ఇతి||

ఇదమామ్నాయతే| "అహే బుధ్నియ మన్త్రం మే గోపాయ| యమృషయస్త్రైవిదా విదుః | ఋచస్సామాని యజూగ్ంషి "ఇతి | త్రీన్ వేదాన్ విదన్తీతి త్రివిదః | త్రివిదాం సంబన్ధినోఽధ్యేతారస్త్రైవిదాః| తే చ యం మన్త్రభాగం ఋగాదిరూపేణ త్రివిధం విదన్తి తం గోపాయేతి యోజనా | త్రివిధానామృక్సామయజుషాం వ్యవస్థితం లక్షణం నాస్తి | కుతః| సాఙ్కర్యస్య దుష్పరిహరత్వాత్ | అధ్యాపక ప్రసిద్ధేషు ఋగ్వేదాదిషు పఠితో ఋగాదిరూపః హి వక్తవ్యం, తచ్చ సఙ్కీర్ణం | తథాహి | "అగ్న ఆయాహి వీతయే గృణానో హవ్యదాతయే | నిహోతా సత్సి బర్హిషి" ఇత్యాదీని యజూంషి ఋగ్వేదే సమామ్నాతాని| "దేవో వస్సవితోత్పునాత్వచ్ఛిద్రేణపవిత్రేణవసోస్సూర్యస్యరశ్మిభిః" ఇత్యయం మన్త్రో ఋగ్వేదే సంప్రతిపన్నః, యజుషాంమధ్యే చ పఠితః | న చ తస్య యజుష్ట్వమస్తి ఋగ్రూపత్వేన తద్బ్రాహ్మణే వ్యవహృతత్వాత్ | "సావిత్ర్యర్చేతి హి బ్రాహ్మణం | ఏతత్సామగాయన్నాస్తే" ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ "హా౩ వుహా౩ వుహా౩ వు" ఇత్యాదికం సామ యజుర్వేదే గీతం| "అక్షితమస్యచ్యుతమసి ప్రాణగ్ంసంశితమసి" ఇతి త్రీణి యజూంషి సామవేదే సమామ్నాయన్తే | తస్మాన్నాస్తిలక్షణమితి చేత్, న, పాదాదీనామసఙ్కీర్ణలక్షణత్వాత్ | పాదేనార్థేనచోపేతా వృత్తబద్ధా మన్త్రా ఋచః, గీతిరూపా మన్త్రాః సామాని, వృత్తగీతివర్జితత్వేన ప్రశ్లిష్టపఠితా

మన్త్రా యజూంషి, ఇతి వ్యవస్థితం లక్షణం। ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే మన్త్రేష్వస్యద్విచారితం।

"మన్త్రా ఉరుప్రథస్వేతి కిమదృష్టైకహేతవః।
యాగేషు తు పురోడాశప్రథనాదేశ్చ భాసకాః॥
బ్రాహ్మణేనాపి తద్భానాత్ మన్త్రాః పుణ్యైకహేతవః।
న తద్భానస్య దృష్టత్వాదదృష్టం పరమదృష్టతః"॥ఇతి॥

ఉరుప్రథస్వేత్యయం కశ్చిన్మన్త్రస్తస్యాయమర్థః। భో పురోడాశ త్వం ఉరు విపులం యథా భవతి తథా కపాలేషు ప్రసరేతి ఈదృశమన్త్రా యాగప్రయోగేషూచ్చార్యమాణా అదృష్టమేవ జనయన్తి, న త్వర్థప్రకాశనాయ తదుచ్చారణం। పురోడాశప్రథనలక్షణార్థస్య బ్రాహ్మణవాక్యేనాపి భాసమానత్వాత్। ఉరుప్రథస్వేతి పురోడాశం ప్రథయతీతి హి బ్రాహ్మణవాక్యమితి చేత్। నైతద్యుక్తం। అర్థప్రత్యాయనస్య దృష్టప్రయోజనస్య సంభవే సతి కేవలాదృష్టస్య కల్పయితుమశక్యత్వాత్, తస్మాద్దృష్టార్థమర్థానుస్మరణమేవ యాగప్రయోగే మన్త్రోచ్చారణస్య ప్రయోజనం।మన్త్ర బ్రాహ్మణ వాక్యేనాప్యర్థానుస్మరణ సంభవే మన్త్రేణైవానుస్మరణీయమితి యో నియమస్తస్యాదృష్టం ప్రయోజనమస్తు, న తు మన్త్రాణామనుష్ఠేయార్థస్మారకత్వం, క్వచిద్వ్యభిచరితం। తథాహి। "దివో వా విష్ణ ఉత వా పృథివ్యా మహో వా విష్ణ ఉత వాన్తరిక్షాద్ధస్తౌ పృణస్వ బహుభిర్వసవ్యైరాప్రయచ్ఛ దక్షిణాదోత సవ్యాత్" ఇత్యస్మిన్మన్త్రే ధనహస్తా ఇత్యయమర్థః ప్రతీయతే। అనుష్ఠేయార్థస్తు శకటస్థాపనాయాధారభూతకాష్ఠస్థాపనం। తత్తు బ్రాహ్మణేన విధీయతే "దివో వా విష్ణ ఉత వా పృథివ్యా ఇత్యాశీర్వదయర్చా దక్షిణస్య హవిర్ధానస్య మేథీం నిహన్తి" ఇతి। నాయం దోషః, అస్యాధికరణస్య లిఙ్గవినియోగవిషయత్వాత్, ఉదాహృతస్తు మన్త్రః శ్రుత్యా వినియుజ్యతే। ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే మన్త్రేష్వస్యద్విచారితం।

"దేవాంశ్చ యాభిర్యజత ఇత్యాఖ్యాతంతు మన్త్రగం"|
విధాయకం న వాక్యస్య * న మన్త్రాత్తద్విధాయకం||
యచ్ఛబ్దాదేః పునశ్శక్తిర్న విధిస్త్రివిధస్తతః|
ఆఖ్యాతమభిధానాచ్చ ప్రధానగుణకర్మణోః" || ఇతి||

అయంమన్త్ర ఆమ్నాయతే| "దేవాగ్ంశ్చయాభిర్యజతే దదాతిచజ్యోగిత్తాభిస్సచతే గోపతిస్సహ" ఇతి | అయమర్థః | గోపతిర్యజమానో యాభిర్గోభిర్దేవాన్యజతే యాశ్చ గాః బ్రాహ్మణేభ్యో దదాతి చిరమేవ తాభిస్సహ లోకేఽవతిష్ఠత ఇతి| యథా బ్రాహ్మణగతమాఖ్యాతపదం ప్రధానగుణకర్మణోరన్యతరవిధాయకం తథా మన్త్రగతమపీతి చేత్, మైవం, యచ్ఛబ్దాదినా విధిశక్తేః క్షీణత్వాత్ |సతిహి యచ్ఛబ్దే తస్య వాక్యస్యానువాదకత్వం ప్రతీయతే నతు విధాయకత్వం|యచ్ఛబ్దాదేరిత్యాదిశబ్దేన మన్త్రస్థోత్తమపురుషాదయః| వాయవస్థేత్యాదిమన్త్రేషు మధ్యమపురుషః | అగ్నయే జుష్టం నిర్వపామీత్యుత్తమ పురుషః| బ్రాహ్మణాఖ్యాతస్య ప్రధానకర్మ విధాయకత్వం గుణకర్మవిధాయకత్వఞ్చేత్యేవం ద్వావేవ ప్రకారౌ న భవతః కిన్త్వవిధాయకత్వమపీత్యస్తి తృతీయప్రకారః | తతో మన్త్రగతమాఖ్యాతం నవిధాయకం | ప్రధానగుణకర్మణోస్తు లక్షణం వక్ష్యతే | ఏవమన్యైర్విచారైరయం నిర్ణయః ప్రకృతే సమ్పన్నః | ఇషేత్వోర్జేత్వా, బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం, ఇతికాణ్డద్వయప్రతిపాద్యార్థో న మానాన్తరగమ్యః | కాణ్డద్వయగతవాక్యస్య నాస్తి పృథక్సఞ్జ్ఞాపేక్షా | తత్రత్యౌ పదపదార్థౌ లౌకికావేవ తద్వాక్యం చ న పౌరుషేయం అభియుక్తసమాఖ్యానం మన్త్రస్య లక్షణం| ప్రశ్లిష్టపాఠో మన్త్ర విశేషస్య యజుషో లక్షణం | నిర్దోషత్వాదతి మన్త్రస్య స్వార్థానుష్ఠానకాలే స్వార్థస్మరణం ప్రయోజనం | మన్త్రగతఞ్చ వాయువస్థ సవితాప్రార్పయత్విత్యాదికం న విధాయకమితి | ఇత్థం మన్త్రసామాన్యం విచార్య విశేషో విచార్యతే|

* సమునాయాదితి కాం|

"ఇషే త్వాదిర్మన్త్ర ఏకో భిన్నో వైకః క్రియాపదే।
అసత్యర్థాస్మారకత్వాదేకాదృష్టస్యకల్పనాత్॥
ఛేదనే మార్జనే చైతౌ వినియుక్తౌ క్రియాపదే।
అధ్యాహృతే స్మారకత్వాన్మన్త్రభేదోఽర్థభేదతః"॥ ఇతి॥

ఇషే త్వోర్జే త్వేత్యత్ర క్రియాపదాభావేనార్థప్రథాభావాత్ మన్త్రపదార్థస్మారకత్వాభావాదదృష్టార్థత్వే సత్యేకాదృష్టస్య కల్పనే లాఘవాదేక ఏవ మన్త్ర ఇతి చేత్। మైవం। శాఖాన్తరే "ఇషే త్వా ఛినత్త్యూర్జే త్వేత్యనుమార్ష్టి" ఇతి వినియోగభేదశ్రవణాత్। తదనుసారేణేషే త్వా ఛినద్మి। ఊర్జే త్వాఽనుమార్జ్మీతి క్రియాపదేఽధ్యాహృతే సత్యర్థద్వయస్మారకత్వా * ద్భిన్నోఽయం మన్త్రః। అథ బ్రాహ్మణవిషయో విచారః। తల్లక్షణం ద్వితీయాధ్యాయే ప్రథమపాదే విచారితం।

"నాస్త్యేతద్బ్రాహ్మణేఽన్యత్ర లక్షణం విద్యతేఽథవా।
నాస్తీయన్తో వేదభాగా ఇతి క్లృప్తేరభావతః॥
మన్త్రశ్చ బ్రాహ్మణశ్చేతి ద్వౌ భాగౌ తేన మన్త్రతః।
అన్యద్బ్రాహ్మణమిత్యేతద్భవేద్బ్రాహ్మణలక్షణం" ॥ఇతి॥

చాతుర్మాస్యే ఇదమామ్నాయతే। "ఏతద్బ్రాహ్మణాన్యేవ పఞ్చ హవీంషి" ఇతి। తత్ర బ్రాహ్మణస్య లక్షణం నాస్తి। కుతః। వేదభాగానామియత్తానవధారణేన బ్రాహ్మణభాగేష్వన్యభాగేషు చ లక్షణస్యావ్యాప్త్యతివ్యాప్త్యోః శోధయితుమశక్యత్వాదితి చేత్। న। భాగద్వయాఙ్గీకారేణ మన్త్రవ్యతిరిక్తో భాగో బ్రాహ్మణమితి లక్షణస్య నిర్దోషత్వాత్। నను బ్రహ్మయజ్ఞప్రకరణే మన్త్రబ్రాహ్మణవ్యతిరిక్తా ఇతిహాసాదయోఽపి భాగా ఆమ్నాయన్తే। "యద్బ్రాహ్మణానీతిహాసాన్పురాణాని కల్పాన్గాథా నారాశంసీః" ఇతి। మైవం। విప్రపరివ్రాజకన్యాయేన బ్రాహ్మణాద్యవాన్తరభే

* క్రియాభేదాత్ కాంచీపాఠః.

దానామేవేతిహాసాదీనాం పృథగభిధానాత్ | "దేవాసురాస్సంయత్తా ఆసన్" ఇత్యాదయ ఇతిహాసాః | "ఇదం వా అగ్రే నైవ కిఞ్చనాసీన్న ద్యౌరాసీత్" ఇత్యాదికం జగతః ప్రాగవస్థాముపక్రమ్య సర్గప్రతిపాదకం వాక్యజాతం పురాణం | కల్పాస్త్వరుణకేతుకచయనప్రకరణే సమామ్నాయన్తే | "ఇతి మన్త్రాః | కల్పోఽత ఊర్ధ్వం | యది బలిగ్ం హరేత్" ఇతి | అగ్నిచయనే యమగాథాభిః పరిగాయతీతి విహితా మన్త్రవిశేషా గాథాః | మనుష్యవృత్తాన్తప్రతిపాదకా ఋచో నారాశంస్యః | తస్మాన్మన్త్రబ్రాహ్మణవ్యతిరిక్తభాగాభావాల్లక్షణం సుస్థం | తచ్చ బ్రాహ్మణం ద్వివిధం | విధిరూపమర్థవాదరూపఞ్చేతి | "యత్పర్ణశాఖయా వత్సానపాకరోతి" ఇతి విధిః | "తృతీయస్యామితో దివి సోమ ఆసీత్" ఇత్యాదికోఽర్థవాదః | తత్ర విధేః ప్రామాణ్యం ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే విచారితం |

"అబోధకో బోధకో వా సన్దావద్బోధకో విధిః |
శక్తేరలౌకికే ధర్మే గ్రహణం దుర్ఘటం యతః ||
సమభివ్యాహృతే ధర్మే శక్తిగ్రహణసమ్భవాత్ |
బోధకస్య విధే* ర్మానమనపేక్షతయా స్థితం" ||ఇతి||

ధర్మో నామానుష్ఠానజన్యమపూర్వం తద్ధేతుర్యాగో వా, తస్యాలౌకికత్వేన గవాద్యర్థవద్వృద్ధవ్యవహారావిషయత్వాత్ సఙ్గతిగ్రహణం నాస్తి అతో విధేరబోధకత్వాదప్రామాణ్యమితి చేత్ | మైవం | ప్రసిద్ధార్థైః పర్ణశాఖాదిపదైస్సమభివ్యాహృతస్యాపాకరోతీతి పదస్యాపూర్వవ్యవసాయి స్వార్థే శక్తిగ్రహణసమ్భవాత్ | యథా ప్రభిన్నకమలోదరే మధూని మధుకరః పిబతీత్యత్ర మధుకరపదస్యార్థమజానాన ఇతరపదార్థానామర్థమవగత్య తత్సమభివ్యాహారాత్ కమలమధ్యగతే మధుపానం కుర్వతి భ్రమరే మధుకరశబ్దస్య సఙ్గతిం గృహ్ణాతి, తద్వత్, అతో బోధకత్వాన్మానాన్తరానపేక్షత్వాచ్చ

* ధర్మేమానమితి కాం|

విధిః స్వత ఏవ ప్రమాణం । న చ "వత్సానపాకరోతి" ఇత్యత్ర విధాయకానాం లిఙ్ లోట్ తవ్యప్రత్యయానామభావాదవిధిత్వమితి శఙ్కనీయం, క్రత్వఙ్గోపనీతపదపూర్వార్థత్వేన పఞ్చమలకారాశ్రయణే విధిత్వసమ్భవాత్। ఏతచ్చతృతీయాధ్యాయ చతుర్థపాదే విచారితం।

"ఉత్పన్నస్తే * ఽనువాదో వా విధిర్వాఽఽద్యోయతఃస్మృతౌ।
ప్రాప్తం నైవమపూర్వత్వాత్క్రతౌ లేటా విధీయతే" § ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే క్రత్వఙ్గత్వేన యజ్ఞోపవీతత్వమేవ సమామ్నాయతే "దేవానాముపవ్యయతే దేవలక్ష్మమేవతత్కురుత" ఇతి। తదిదం వాక్యముపవీతత్వస్యానువాదకం వా విధాయకం వేతి సంశయః, నిత్యోదకీ నిత్యయజ్ఞోపవీతీతి స్మృత్యా ప్రాప్తత్వాత్ । విధాయకానాం లిఙాదీనామభావాచ్చానువాదకమితి ప్రాప్తే బ్రూమః । పురుషార్థస్య స్మృత్యా ప్రాప్తావపి క్రత్వర్థస్య ప్రాప్త్యభావాత్ పఞ్చమలకారేణ దర్శపూర్ణమాసాఙ్గతయా విధీయత ఇతి రాద్ధాన్తః । తేనైవన్యాయేన వత్సానపాకరోతీత్యయం న ప్రథమలకారః కిన్తు పఞ్చమలకారః।తస్య చ విధాయకత్వం లిఙర్థే లేడితి సూత్రేణ సిద్ధం । నన్వేవమపి యత్పర్ణశాఖయేత్యనువాదకత్వగమకేన యచ్ఛబ్దేన విధిశక్తిః ప్రతిపాద్యతే "దేవాగంశ్చయాభిర్యజతే" ఇతి వదితిచేత్ । నైవం । విధారణన్యాయేన యచ్ఛబ్దస్య బాధితత్వాత్ । స చ న్యాయస్తస్మిన్నేవ పాదేఽభిహితః।

"ధారయన్త్యుపరిష్టాద్ధి దేవేభ్యఇతి సంస్తవః।
విధిర్వాఽధోధృతేఽగ్నిపిత్ర్యే ప్రోక్తాయాగ్నిపూర్వవత్ స్తుతిః॥
ఊర్ధ్వ విధారణాం ప్రాప్తం సమిధో నాన్యమానతః।
అతో హిశబ్ద సన్త్యాగాదపూర్వార్థో విధీయతే"॥ ఇతి॥

ప్రేతాగ్నిహోత్రే శ్రూయతే। "అధస్తాత్సమిధం ధారయన్నుద్రవే

---

* ఉపధ్యాసే - ఇతి - కాశీ। § వేదాద్విధీయతే - ఇతి - కాంచీ।

గుపరిష్టాద్ధి దేవేభ్యో ధారయతి" ఇతి। అత్రపిత్ర్యం హవిర్హోతుం హస్తైర్ధా రయిష్యద్ద్రవతి తదానీమద్ధృతస్యాధస్తాత్సమిధం ధారయేదితి యద్విధీయతే తదేతత్ నైమిత్తికేనోపరిధారణేన స్తూయతే। కుతః। హిశబ్దేనానువాదత్వప్రతీతేః। తత్ర త్వే పూర్వాధికరణే "ప్రాచీనావీతీ దోహయేద్యజ్ఞోపవీతీ హి దేవేభ్యో దోహయతి। యే పురోడాశ్యౌ దర్భస్తానవషీణాగ్రాంస్తృణీయాత్" ఇత్యస్మిన్నుదాహరణద్వయే యజ్ఞోపవీతిత్వదగ్రత్వవాక్యయోర్హిశబ్దయచ్ఛబ్దయుక్తయోర్విధాయకత్వమపోహ్యార్థవాదత్వం నిర్ణీతం। తద్వదత్రాపి ప్రాప్తే బ్రూమః। విషమో దృష్టాన్తః వైదికే యజ్ఞోపవీతిత్వదగ్రత్వయోర్మానాన్తరప్రాప్తత్వాద్ధిశబ్దయచ్ఛబ్దావబాధితత్వాత్ తత్రార్థవాదత్వంవక్తుముచితం, ఉపరిధారణేత్వప్రాప్తత్వాద్ధిశబ్దం పరిత్యజ్యవిధిరేవాభ్యుపగన్తవ్యః। ఏవం సతి వత్సాపాకరణస్యాప్యపూర్వార్థత్వాత్ యచ్ఛబ్దపరిత్యాగేన విధిరేవయుక్తః। నను లోకే సాయన్దోహార్థిభిః ప్రాతర్వత్సాగోభ్యో౽పాక్రియన్తే, అతో లోకత ఏవ ప్రాప్తత్వాన్నవత్సాపాకరణం విధేయమితి చేత్। నైవం। అవఘాతవన్నియమాపూర్వహేతుత్వేన విధేయత్వాత్। అవఘాతన్యాయశ్చద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే వర్ణితః।

"అవఘాతాదినాపూర్వముత్పాద్యం విద్యతే న వా।
యజత్యాదివదస్త్యేవ వాక్యవైయర్థ్యమన్యథా॥
దృష్టైతుషవిమోకేఽస్తి నాపూర్వం ద్రవ్యతన్త్రతా।
స్యాద్యజత్యాదివైషమ్యం నియమాపూర్వకృద్వచః" ॥ ఇతి॥

యథా సమిధో యజతీత్యత్ర యాగజన్యమపూర్వమస్తి తథా వ్రీహీనవహన్త్యాదిత్యత్రాపి తదభ్యుపేయం, అన్యథా విధివాక్యవైయర్థ్యప్రసఙ్గాదితి చేత్। న। దృష్టే సమ్భవత్యదృష్టకల్పనస్యాన్యాయ్యత్వాత్। నచాత్రయజత్యాది విధిసామ్యమస్తి గుణకర్మత్వేనావఘాతస్య ద్రవ్యతన్త్రత్వాత్। యాగస్తు ప్రధానకర్మ। అయఞ్చ కర్మణాం భేదో జైమినినా సూత్రత్రయేణస్పష్టీకృతః॥ "తానిద్వైధం గుణప్రధానభూతాని"। "యైస్తుద్రవ్యంచికీ

ర్ష్యతే గుణస్తత్ర ప్రతీయేత తస్య ద్రవ్యప్రధానత్వాత్" "యైస్తు ద్రవ్యం స చికీర్ష్యతే తాని ప్రధానభూతాని ద్రవ్యస్య గుణభూతత్వాత్" ఇతి ॥ యైస్తు కర్మభిర్వ్రీహ్యముత్పాదయితుం సంస్కర్తుం వేష్యతే తేషు కర్మసు గుణత్వం । కుతః । తస్య కర్మణో ద్రవ్యప్రధానత్వాత్ । ద్రవ్యం ప్రధానమస్యేతి బహువ్రీహిః । యూపం తక్షత్యాహవనీయమాదధాతీత్యాదౌ యూపాహవనీయాదిద్రవ్యముత్పాదయితుమిష్యతే । వ్రీహీనవహన్తి తణ్డులాన్పినష్టీత్యత్ర వ్రీహ్యాదిద్రవ్యం సంస్కర్తుమిష్టం । ఆజ్యేన ప్రయాజా ఇజ్యంత ఇత్యాదిషూక్తవైపరీత్యాత్ ప్రధానకర్మత్వం, అతో యజతి వైషమ్యాదవఘాతోఽపూర్వజనకః । న చ విధివాక్యవైయర్థ్యం । నఖవిదళనాదినాపి తణ్డులనిష్పత్తిసమ్భవేసతి అవఘాతేనైవ తణ్డులానిష్పాదనీయా ఇతి తన్నియమజన్యమపూర్వం బోధయితుం విధేరపేక్షితత్వాత్ । తద్వచ్ఛాస్త్రీయాపాకరణేనైవ సాయందోహః సమ్పాదనీయ ఇతి నియమవిధిరస్తు । ఉక్తేషు విధిసామాన్యవిచారేష్వేతే నిర్ణయాస్సమ్పన్నాః । విధిరలౌకికధర్మబోధకః, పంచమలకారాశ్రయణేన విధాయకత్వం । అప్రాప్తస్యార్థేయచ్ఛబ్దాపరయోః న విధిబాధకాః । సంస్కారకర్మదృష్టార్థే సంభవేఽపి నియమాపూర్వార్థమపీతి । శాఖాహరణే తు చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే కిఞ్చిద్విచారితం ।

"ప్రాచీమాహరతీత్యత్ర దిక్శాఖా వాఽస్తు దిక్స్థితేః ।
ఆహార్యత్వం దిశో నాస్తి శాఖా తేనోపలభ్యతే"॥ ఇతి॥

యత్ప్రాచీమాహరేదితివాక్యే ప్రాచీశబ్దేన ముఖ్యార్థత్వాద్దిగ్వివక్షితేతి చేత్ । న । దిశ ఆహర్తుమశక్యత్వేన దిక్సమ్బద్ధాయాశ్శాఖాయా ఉపలక్షణీయత్వాత్ । తస్మిన్నేవ పాదేఽన్యద్విచారితం ।

శాఖాం ఛిత్త్వోపవేషం చ మూలే కుర్వీత శాఖయా ।
సుచేద్వత్సాన్కపాలాని స్థాపయేదుపవేషతః॥
ద్వయం ప్రయోజనం ఛిత్తేర్వత్సాపాకృతిరేవ వా ।
ఆద్యోఽగ్రమూలయోరత్ర విభజ్య వినియోగతః॥

ఉపవేషం కరోతీతి సాకాఙ్క్షోఽన్యార్థమూలతః।
పూర్యతేఽతోఽనునిష్పాదీసతస్మాద్వ్యజ్యతేఽస్త్రిమః"॥ ఇతి॥

ఇదమామ్నాయతే । మూలతశ్శాఖాం పరివాస్యోపవేషం కరోతీతి। తస్యాయమర్థః । యేయ మిషే త్వేతిమన్త్రేణాచ్ఛిన్నా శాఖా తాం పునర్మూలే ఛిత్త్వా తం మూలభాగముపవేషం కుర్యాదితి । అత్రశాఖాయా మూలాగ్రయోః పృథగ్వినియోగ ఆమ్నాయతే । ఉపవేషేణ కపాలాన్యుపదధాతి శాఖయావత్సానపాకరోతీతి । అత్రచవత్సాపాకరణం కపాలోపధానంచేత్యుభయం శాఖాచ్ఛేదనస్య ప్రయోజకం । కుతః । అగ్రమూలయోస్సామ్యేన విభజ్యవినియోగాదితి చేత్ । మైవం । ఉపవేషం కరోతీత్యయం విధిరుపవేషస్య ప్రకృతిద్రవ్యమపేక్షతే । సాచాపేక్షా మూలేనపూర్యతే । తచ్చమూలం శాఖార్థం ఇషేత్వోర్జేత్వేతి । తామాచ్ఛినత్తీత్యత్ర ఛిన్నాయాః సమూలాయాః శాఖాయాః సౌకర్యార్థం పరివాసనవాక్యే న పునర్మూలోపాదానకం ఛేదనం శ్రూయతే । న చాసతి మూలే మూలోపాదానకం ఛేదనం సమ్భవతి । తస్మాచ్ఛాఖార్థమేవ మూలం నతూపవేషార్థం । అతోఽన్యార్థమూలానునిష్పన్నోపవేషేణ క్రియమాణం కపాలోపధానం న శాఖాచ్ఛేదస్య ప్రయోజకం, కిన్తు వత్సాపాకరణమేవ తత్ప్రయోజకం। తథాసతి యత్రశాఖాయాః ప్రథమచ్ఛేదనేనైవసౌకర్యంసమ్పాద్యతే తత్రోపవేషసిద్ధయే పునః ప్రయత్నేన మూలం న సమ్పాదనీయం, కింతు లౌకికేనైవ కేనచిత్ కాష్ఠేన కపాలాన్యుపధేయానీతి విచారస్య ఫలం సిద్ధం । బ్రాహ్మణే విధిభాగస్య సామాన్యవిశేషవిచారః ప్రదర్శితః । అథార్థవాదవిచారః ప్రదర్శ్యతే।

వాయుర్వా ఇత్యేవమాదేరర్థవాదస్యమానతా।
నవిధేయోఽస్తిధర్మైకిం కింవాఽసౌతత్రవిద్యతే॥
విధ్యర్థవాదశబ్దానాం మిథోఽపేక్షాపరిక్షయాత్।
నాస్త్యేకవాక్యతాతేన ప్రామాణ్యంసమ్భవేత్కుతః॥

విధ్యర్థవాదౌ సాకాఙ్క్షౌ ప్రాశస్త్యపురుషార్థయోః।
తేనైకవాక్యతానాస్మాద్ద్వాదశానాం ధర్మమానతా॥ ఇతి॥

కామ్యపశుకాణ్డే విధ్యర్థవాదౌ శ్రూయేతే। "వాయవ్యగ్ శ్వేతమాలభేత భూతికామః" ఇతి విధిః। "వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా" ఇత్యయమర్థవాదః। తత్ర వాయవ్యాదిశబ్దా అర్థవాదశబ్దనైరపేక్ష్యేణైవ విశిష్టమర్థం విదధతి। అర్థవాదశబ్దాస్తు నైరపేక్ష్యేణైవ క్షిప్రగామిదేవతాలక్షణం సిద్ధార్థమన్వాచక్షతే। అత్ర ఏవైకవాక్యత్వాభావాన్నాస్త్యర్థవాదానాం ధర్మే ప్రామాణ్యమితి చేత్। న। పదైకవాక్యత్వాభావేఽపి వాక్యైకవాక్యత్వాద్విధివాక్యస్య పురుషప్రవృత్తిసిద్ధయే స్తావకమర్థవాదవాక్యమపేక్షతే। అర్థవాదవాక్యస్యాపి పురుషార్థపర్యవసానాయ విధివాక్యాపేక్షా। అతో వాక్యయోః పరస్పరమన్వయాదేకవాక్యత్వే సతి విధిభాగవదర్థవాదభాగోఽపి ధర్మే ప్రమాణం। అనేనైవ న్యాయేన "తృతీయస్యామితో దివి సోమ ఆసీత్" ఇత్యాద్యర్థవాదస్య "యత్పర్ణశాఖయా వత్సానపాకరోతి" ఇత్యేతద్విధిస్తావకత్వాద్విధిగమ్యే నియమే ప్రామాణ్యమస్తి। నన్వర్థవాదస్య విధిస్తావకత్వం క్వచిద్వ్యభిచరతి। "ప్రాచీముదీచీమాహరతి। ఉభయోర్లోకయోరభిజిత్యై" ఇత్యత్ర ఫలవిధిప్రతిభానాత్ ఇతి చేత్। నైవం। ఔదుమ్బరాధికరణన్యాయేన సమాహితత్వాత్। స చ న్యాయస్తస్మిన్నేవ పాదేఽభిహితః।

"ఊర్జోఽవరుధ్యా ఇత్యేష విధిర్వాదోఽథవా కిం।
యూపే ఉదుమ్బరతాం స్తౌతి స్తౌతి వా తద్విధిత్సయా॥
చతుర్థ్యా ఫలతాభానాద్యూపేఽదుమ్బరతాఫలం।
ఊర్జోఽవరోధం కథయన్నర్థం నుతిపరం భవేత్॥
అస్తుత్యౌదుమ్బరత్వస్య విధానాత్కల్ప్యతే ఫలం।
అర్థద్వైవిధ్యవాక్యభేదస్తేన స్తావకవాదనా"॥ ౬౬॥

ఇదమామ్నాయతే। "ఔదుమ్బరో యూపో భవత్యూర్గ్వా ఉదుమ్బర

ఊర్క్-ఏశవదూర్జైవాస్మా ఊర్జంపశూనాప్నోత్యూర్జోవరుద్ధ్యే" ఇతి| అత్రా వరోధవాక్యేన కిం ఫలమేవ విధీయతే, కిం వా యూపోదుమ్బరత్వమపి స్తూయతే | నాద్యః| ఔదుంబరవిధ్యభావేన తత్ఫలకథనాయోగాత్ | నచాత్రో దుమ్బరత్వస్య ప్రత్యక్షే విధిరస్తి, లిఙాద్యశ్రవణాత్ | అతస్తుత్యైవాత్రవిధి రున్నేయః | న చాత్ర స్తుతిమఙ్గీకరోషి | నద్వితీయః | అర్థభేదేనావృత్తిల క్షణవాక్యభేదాపత్తేః | తస్మాదూర్గవరోధస్స్తావకః | తద్వదుభయలోకాభి జయేనాప్యైశాన దిక్ప్రవృద్ధ్యాద్యశోషణాదిభిః ప్రవృత్తాశాఖాపిధానాయ స్తూయతే | తదేవం వేదసామాన్యతద్విశేషయోర్మన్త్ర బ్రాహ్మణయోర్మన్త్రవిశేషాణామ్మృగాదీనాం బ్రాహ్మణవిశేషయోర్విధ్యర్థవాదయోశ్చోపేక్షితాస్సామాన్యవిశేషవిచారా అస్మిన్ననువాకే ఉదాహృతాః, వక్ష్యమాణానువాకేష్వపి తే సర్వే యథాయోగముదాహరణీయాః

"ఉదాహృత్యాత్రమీమాంసాం ప్రకృతిప్రత్యయస్థితిం|
అర్థవ్యాకరణేసిద్ధం బోద్ధుంతత్ప్రక్రియోచ్యతే"॥

న చ వ్యాకరణప్రామాణ్యే తత్ప్రయోజనే వా వివదితవ్యం, తత్ప్రామాణ్యస్య స్మృతిపాదేనిర్ణీతత్వాత్ | తత్ప్రయోజనస్య చ కాత్యాయనేన అభిహితత్వాత్ | తథాహి|

"గవాద్యాదిషుసాధుత్వే ప్రయోగే వా న కశ్చన|
నియమోఽస్త్యస్తి వా నాస్తి వ్యాకృతేర్మూలవర్జనాత్॥
సాధూనేవ ప్రయుఞ్జీత గవాద్యా ఏవ సాధవః|
ఇత్యస్తి నియమఃపూర్వైస్తేనవ్యాకృతి మూలతా"॥ ఇతి|

నిర్మూలత్వేన విగీతత్వాదయంపూర్వపక్షహేత్వోఽప్యసత్త్వే|

"నిర్మూలత్వాద్విగీతత్వానైష్ఫల్యాద్వేదబాధనాత్|
పూర్వాపరవిరోధాచ్చ నాస్త్యప్రామాణ్యసంభవః"॥

ఇతి వేదాంగత్వేనోక్తాః। వ్యాకరణస్య పౌరుషేయత్వాన్మూలప్రమాణమపేక్షితం। అత ఏవ బుద్ధాదివాక్యానాం ప్రామాణ్యందూషితం॥

"ప్రాయేణానృతవాదిత్వాత్పుంసాంభ్రాన్త్యాదిసంభవాత్।
వేదేనానుపలబ్ధేశ్చ శ్రద్ధామాత్రాత్ప్రమాణతా"॥ ఇతి॥

న చ శబ్దాపశబ్దవ్యుత్పత్తిమూలం గవాదిశబ్దా ఏవ సాధవః। న తు గావ్యాదిశబ్దాః। సాధూనేవ ప్రయుఞ్జీత నాపశబ్దానిత్యస్యార్థద్వయస్య కేనాపీంద్రియేణ గృహీతుమశక్యత్వాత్। యోగ్యప్రత్యక్షస్యాతీంద్రియత్వాత్తద్గ్రాహకత్వమితి చేన్న।

"యత్రాప్యాతిశయో దృష్టస్స స్వార్థానతిలఙ్ఘనాత్।
అర్థాన్తరే న్ద్రియత్రాహ్యా న రూపే శ్రోత్రవృత్తితా"॥ ఇతి॥

ఆచార్యైరుక్తత్వాత్। విగీతత్వమపి వ్యాకరణే బహుళ ఉపలభ్యతే అనాదిసిద్ధే ఉభయయుక్తవ్యవహారే గృహీతసఙ్గతికా గవాదిశబ్దా ఏవ సాధవ ఇతి భగవతో మతం। పాణినిస్తు శాస్త్రస్యానుమూలం* ముఖ్యం తద్వ్యతిరేకేణాపశబ్దా ఇతి। "అఇఉణ్" (పా - ౧ | ౧ | ౧) "ఝలాం జశ్ఝశి" (పా - ౮|౪|౫౩) "స్తోః శ్చునా శ్చుః" (పా - ౮ |౪ |౪౦) "ష్టునా ష్టుః" (పా - ౮ | ౪ | ౪౧) ఇత్యాదిప్రయోగాత్। న చ ధర్మార్థకామమోక్షేషు కిఞ్చిత్ఫలం వ్యాకరణే ప్రత్యక్షం। వేదస్తు ప్రయత్నేన వ్యాకరణం బాధతే। "తస్మాద్బ్రాహ్మణేన న మ్లేచ్ఛితవై నాపభాషితవై। మ్లేచ్ఛో హ వా ఏష యదపశబ్దః" ఇతి। పరస్పరవిరోధశ్చ భూయాన్ స్మృతిమతి వ్యాకరణమిత్యధ్యవగచ్ఛతి। తత్ర పాణినేరేకం। "సిద్ధిరేచి న్యాయ్యా" (పా - ౧ | ౨ | ౬) "కర్తృకరణయోస్తృతీయా" (పా ౨| ౩ | ౧౮) ఇతి। తత్కాత్యాయనేన దూషితం "న చేత్ కర్మవిషయత్వాద్భావ గతి అనిత్యత్వాత్తాభ్యాం కిఞ్చిద్వచనమనర్థకం"। న చ ప్రాప్తం ... ... ఇతి।

---

*భూతం - ౩౨ - రా౧।

క్వచిత్పాణినిః స్వోక్తం స్వయమేవదూషయామాస "తదశిష్యం సంజ్ఞాప్రమాణత్వాత్" ఇతి| తస్మాన్న వ్యాకరణంప్రమాణమిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః| నతావదిదం నిర్మూలం, పూర్వవ్యాకరణానామేవ మూలత్వాత్ | సన్తి హి పూర్వవ్యాకరణాని, పాణినినైవ తత్తన్మతానాముదాహృతత్వాత్| "తృషిమృషికృషేః కాశ్యపస్య" (పా-౧|౨|౨౫) "ఋతో భారద్వాజస్య" (పా-౭|౨|౬౩) "త్రిప్రభృతిషు శాకటాయనస్య" (పా-౮|౪|౫౦) "లోపశ్శాకల్యస్య" (పా-౮|౩|౧౯), "ఓతో గార్గ్యస్య" (పా-౮|౩|౨౦) ఇతి హ్యుదాహృతం| తత్తద్వ్యాకరణానాం పూర్వపూర్వవ్యాకరణమూలత్వేఽపి బీజాఙ్కురవదనాదిత్వేన మూలక్షయాభావాన్నానవస్థాదోషః| న చ "ఘుర్జితి" ఇత్యాదేరపశబ్దత్వం సాఙ్కేతికానామపి స్వస్వవిషయే గవాదిపదవత్ సుశబ్దత్వాత్| అన్యథా "వవరః ప్రావాహణిరకామయత" ఇత్యాదేరపశబ్దప్రసఙ్గాత్ | నాపినిష్ఫలత్వం| "ఏకః శబ్దస్సమ్యక్ జ్ఞాతః సుష్ఠు ప్రయుక్తః స్వర్గే లోకే కామధుగ్భవతి" ఇతిసాధుశబ్దావబోధతత్ప్రయోగాభ్యాం ధర్మోత్పత్తి శ్రవణాత్ | నాపివేదబాధః| నమ్లేచ్ఛితవా ఇద్యాదేర్గావ్యాద్యపశబ్ద విషయత్వాత్ | "నానుధ్యాయాద్బహూఞ్ఛబ్దాన్వాచో విగ్లాపనం హి తత్" ఇత్యయన్తు నిషేధస్సమాధినిష్ఠ బ్రహ్మయోగివిషయః| నాపిపరస్పరవిరోధః, ఉక్తానుక్త దురుక్త చిన్తారూపం వార్తికం కుర్వతః కాత్యాయనస్య క్వచిత్క్వచిద్దూషయితుముచితత్వాత్ | నాపి స్వోక్తవ్యాహతిః, పూర్వోత్తరపక్షాభిప్రాయేణ తదుపన్యాసాత్ | తస్మాత్ప్రమాణభూత వ్యాకరణానుసారేణ గవాదిశబ్దా ఏవ సాధవః| తానేవ ప్రయుఞ్జీతేతి నియ[illegible]యం సిద్ధం | ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగో జ్ఞాతవ్య ఇత్యనేనైవాభిప్రాయే[illegible]దే తత్ర తత్ర శబ్దనిర్వచనముదాహ్రియతే| తథా హి బ్రాహ్మణే ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే శ్రూయతే "ప్రజాపతీ రోహిణ్యామగ్నిమసృజత| తందేవా రోహిణ్యామాదధత | తతో వై తే సర్వాన్రోహాన రోహన్ | తద్రోహిణ్యై రోహిణిత్వం" ఇతి| తత్రైవ తృతీయానువాకే

ప్రజాపతిం ప్రస్తుత్య శ్రూయతే "స వరాహో రూపం కృత్వోపన్యమజ్జత్। స పృథివీమధ ఆర్ఛత్। తస్యా ఉపహత్యోదమజ్జత్। తత్పుష్కరపర్ణేఽప్రథయత్। యదప్రథయత్ తత్పృథివ్యై పృథివిత్వమ్। అభూద్వా ఇదమితి। తద్భూమ్యై భూమిత్వం" ఇతి। ఏవం సర్వత్రోదాహార్యం। వ్యాకరణస్య పదార్థజ్ఞానం ప్రత్యావశ్యంభావిత్వాదేవ దేవైః ప్రార్థిత ఇన్ద్రో వ్యాకరణం నిర్మమే। ఏతచ్చ షష్ఠకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే ఐన్ద్రవాయవగ్రహబ్రాహ్మణే శ్రూయతే "వాగ్వై పరాచ్యవ్యాకృతావదత్తే దేవా ఇన్ద్రమబ్రువన్నిమాం నో వాచం వ్యాకుర్వితి సోఽబ్రవీద్వరం వృణై మహ్యం చైవైష వాయవే చ సహ గృహ్యాతా ఇతి తస్మాదైన్ద్రవాయవస్సహ గృహ్యతే తామిన్ద్రో మధ్యతోఽవక్రమ్య వ్యాకరోత్తస్మాదియం వ్యాకృతా వాగుద్యతే" ఇతి। పరాచీ ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగరహితా మధ్యతోఽవక్రమ్య విభాగం కృత్వేత్యర్థః। ఆథర్వణికాస్తు ఋగ్వేదాదివద్వ్యాకరణమపి వేదితవ్యమిత్యామనన్తి "ద్వే విద్యే వేదితవ్యే ఇతి హ స్మ యద్బ్రహ్మవిదో వదన్తి। పరా చైవాపరా చ। తత్రాపరా। ఋగ్వేదో యజుర్వేదస్సామవేదోఽథర్వణవేదశ్శిక్షా కల్పో వ్యాకరణం నిరుక్తం ఛన్దో జ్యోతిషమితి। అథ పరా। యయా తదక్షరమధిగమ్యతే" ఇతి। కాత్యాయనోఽపి వ్యాకరణప్రయోజనాన్యుదాజహార "రక్షోహాగమలఘ్వసన్దేహాః ప్రయోజనం" ఇతి స్వరవర్ణవిపర్యాసరూపో విప్లవో వేదస్య మా భూదితి వ్యాకరణేన వేదో రక్షణీయః। విప్లవే తు బాధం పఠన్తి।

"మన్త్రో హీనస్స్వరతో వర్ణతో వా
మిథ్యాప్రయుక్తో న తమర్థమాహ।
స వాగ్వజ్రో యజమానం హినస్తి
యథేన్ద్రశత్రుస్స్వరతోఽపరాధాత్"॥ ఇతి॥

విశ్వరూపనామానం త్వష్టుః పుత్రమిన్ద్రో జఘాన। స చ త్వష్టా సోమయాగే తమిన్ద్రం నోపాహ్వయత। ఇన్ద్రశ్చ యజ్ఞవిఘ్నం కృత్వా బలాత్సోమం పీత్వా జగామ। అవశిష్టేన సోమరసేనేన్ద్రస్యాభిచారం కర్తుం స్వా

హేన్ద్రశత్రుర్వర్ధస్వేత్యనేన మన్త్రేణాజుహోత్ । తత్ర శత్రుశబ్దో ఘాతక
మాచష్టే । హే ఉత్పత్స్యమానపురుష ఇన్ద్రస్య ఘాతకస్త్వం వర్ధస్వేతి
వివక్షిత్వా మన్త్రముచ్చారితవాన్ । తదానీం తత్పురుషసమాసత్వా దన్తో
దాత్తేన భవితవ్యం। ప్రమాదాత్త్వనేనాద్యుదాత్తో మన్త్రః ప్రయుక్తః। స చ స్వరో
బహువ్రీహిసమాసలభ్యః । తతశ్చ ఇన్ద్రో ఘాతకోఽస్యేత్యస్మిన్నర్థే పర్యవ
సానాదిన్ద్రేణ వధ్యో వృత్ర ఉదపద్యత। తస్మాచ్చ వేదస్వరరక్షా కర్తవ్యా। తథా
ప్రకృతౌ దర్శపూర్ణమాసేష్టౌ "అగ్నయే జుష్టం నిర్వపామి" ఇతి మన్త్ర ఆమ్నా
తః । స చ వికృతావైన్ద్రాగ్నేష్టావతిదిష్టః । తత్ర కర్మసమవేతార్థప్రకాశ
నాయాగ్నయే జుష్టమితి పదం పరిత్యజ్య "ఇన్ద్రాగ్నిభ్యాం జుష్టం నిర్వపామి"
ఇత్యూహనీయః । స చోహో వ్యాకరణానభిజ్ఞేన కర్తుమశక్యః । తథా
"వేదోఽధ్యేయో జ్ఞేయశ్చ" ఇత్యాగమేన జ్ఞేయత్వం విహితం । తచ్చ ప్రకృ
తిప్రత్యయాది నిర్ణయమన్తరేణ న సమ్భవతి । తథా బృహస్పతినా అధ్యే
ష్యమాణ ఇన్ద్రో దివ్యం వర్షసహస్రమధీయానోఽపి యదా శబ్దానామ
న్తం న జగామ । తదానీమిన్ద్రాదిభిర్ధాతు ప్రాతిపదిక ప్రత్యయాదేశాది
రూపా లఘూపాయాః కల్పితాః । ఉపాయమన్తరేణ సర్వశబ్దాః కథం బో
ద్ధుం శక్యన్తే। తథా "స్థూలపృషతీమాలభేత" ఇత్యత్ర స్థూలా చాసౌ పృష
తీ చేతి విగ్రహే పశుశరీరగతస్థౌల్యముక్తం భవతి । స్థూలాని పృషన్తి య
స్యామిత్యుక్తే శరీరగతవర్ణవిశేషరూపాణాం బిందూనాం స్థౌల్యముక్తం
భవతి । సోఽయం సన్దేహస్స్వరనిర్ణయమన్తరేణ నాపైతి । తస్మాద్రక్షోహా
దీని పఞ్చ ప్రయోజనాని । తదేవం ప్రమాణత్వాత్ స ప్రయోజనత్వాచ్చ
వ్యాకరణమారబ్ధవ్యం।

"ఇషే త్వేత్యాదిశబ్దానాం ప్రక్రియాం శబ్దసఙ్గ్రహే।
అవోచం స్వరమాత్రం తు వైశద్యాయ పునర్బ్రువే"॥

ఇషేతి ప్రాతిపదికగత ఇకారః "ఫిషోఽన్త ఉదాత్తః" (సి - కౌ - ప-
౩౮౧) ఇత్యుదాత్తః । ఫిడితి ప్రాతిపదికస్య సంజ్ఞా । ఇషేత్యత్ర షకారస్యా

నిమిత్తత్వేఽపి స్వరవిధౌ వ్యఞ్జన మవిద్యమానవదిత్యుక్తత్వాదికార ఏవ షిడ్ని మః | ఏకారస్య సుప్త్వాత్ "అనుదాత్తౌ సుప్పితౌ" (పా - ౩ | ౧ | ౪) ఇత్యనుదాత్తత్వే ప్రాప్తే తదపవాదః | "సావేకాచస్తృతీయాదిర్విభక్తిః" (పా - ౬ | ౧ | ౧౬౮) సప్తమీబహువచనే పరతః స్థితే యత్ప్రాతిపదిక మేకాచ్కం తస్మాదుత్తరా తృతీయాదిర్విభక్తిరుదాత్తా భవతి | "అనుదాత్తం పదమేకవర్జం" (పా - ౬ | ౧ | ౧౫౮) ఉదాత్తస్స్వరితో వా యస్య వర్ణస్య విధీయతే, తం వర్జయిత్వా శిష్టం పదమనుదాత్తం భవతి | తత్రాస్మిన్పదే ఏకారస్యోదాత్తత్వవిధానాదికారోఽనుదాత్తః | త్వకారస్యాపి పూర్వవదను దాత్తత్వం విహితం | తతస్తం వర్జయిత్వేభక్తేరేవానుదాత్తత్వమస్త్వితి చేత్ | మైవం | ప్రథమతః ప్రాతిపదికస్యోపస్థితే సతి పశ్చాద్విధీయమాన త్వేన విభక్తిస్వరస్య ప్రబలత్వాత్ | సతి శిష్టస్వరో బలీయానితి హి న్యాయాత్ | తస్మాదనుదాత్తాదికముదాత్తాన్తమిషే ఇతి పదం సిద్ధం | త్వేతి పదమనుదాత్తం | యుష్మచ్ఛబ్దస్యాష్టమికాపాదాదావాదేశత్వాత్ | "అనుదాత్తం సర్వమపా దాదౌ" (పా - ౮ | ౧ | ౧౮) ఇతి హ్యధికారోఽనువర్తతే | సంహితాయాం తూదాత్తాదేకారాదుత్తరత్వేనాస్య "ఉదాత్తాదనుదాత్తస్య స్వరితః" (పా - ౮ | ౪ | ౬౬) ఇతి స్వరితత్వం | తతస్స్వరితాన్నిమిదం వాక్యం | ఏవమూర్జే త్వేతి వాక్యం యోజ్యం | తయోర్వాక్యయోస్సంహితాయాం "ఆద్గుణః" (పా - ౬ | ౧ | ౮౭) ఇతి ఓకారే గుణే ప్రాప్తే "పూర్వత్రాసిద్ధం" (పా - ౮ | ౨ | ౧) ఇతి స్వరితస్యాసిద్ధత్వాదనుదాత్తయోః పూర్వోత్తర వర్ణయోస్స్థానే విహిత ఓకారోఽనుదాత్తః | తస్యోదాత్తాదుత్తరత్వేన స్వ రితత్వే ప్రాప్తే తదపవాదః, "ఉదాత్తస్వరితపరస్య సన్నతరః" (పా - ౧ | ౨ | ౪౦) | యస్మాదనుదాత్తాత్పరత ఉదాత్తః స్వరితో వా వర్తతే తస్యాను దాత్తస్యాతినీచోఽనుదాత్తో భవతి | ఏతావతా యథామ్నాతమిషేత్వో ర్జేత్వేతి సిద్ధం | ఉణాదీన్యవ్యుత్పన్నప్రాతిపదికానీతి మతే వాయుశబ్దస్యఫి ట్స్వరేణాన్తోదాత్తత్వాదవశిష్ట ఆకారోఽనుదాత్తః | విభక్తేస్సుప్త్వాదను

దాత్తత్వే సత్యుదాత్తాదుత్తరత్వేన స్వరితత్వం। స్థశబ్దస్య "తిఙతిఙః" (పా-౮।౧।౨౮) అతిఙన్తాత్పరం తిఙన్తం నిహన్యతే। నిఘాతో నామానుదాత్తః। "స్వరితాత్సంహితాయామనుదాత్తానాం" (పా-౧।౨।౩౯) ఇతి స్థశబ్దగతానుదాత్తస్య స్వరితాదుత్తరత్వేనైకశ్రుతిర్భవతి। తాం ప్రచయ ఇత్యాచక్షతేఽధ్యాపకాః। ఏవముపాయవ స్థేతి వాక్యం యోజ్యం। తయోర్వాక్యయోస్సంహితాయామోకారగ్ప్రచయః। యద్యప్యయమోకారః ప్రచయానుదాత్తయోరుభయోః స్థానే విహితః తథాపి ద్వైరూప్యస్య యుగపదసంభవాత్ పర్యాయేణ తథాత్వే స్థానివద్భావాదవైకస్మిన్ పక్షే ప్రచయః। పక్షాన్తరే తు స్థానివద్భావాభావాదనుదాత్తత్వే "స్వరితాత్సంహితాయామనుదాత్తానాం" (పా-౧।౨।౩౯) ఇతి ప్రచయః। పాశబ్దస్య సన్నతరత్వం। దేవశబ్దస్య ఫిట్స్వరేణాన్తోదాత్తత్వాత్ సంహితాయామోకారోఽప్యుదాత్తః యుష్మచ్ఛబ్దాదేశ శ్చానుదాత్తః సంహితాయాం స్వరితః "చితః" (పా-౬।౧।౧౬౪) చిత్ప్రత్యయయుక్తస్య సముదాయస్యాన్త ఉదాత్తస్స్యాత్। తతః సవితృశబ్దే తృచ్ప్రత్యయస్య చకారేత్వాత్ సవితృపదస్య కృదన్తత్వేన ప్రాతిపదికత్వాద్వా అన్తోదాత్తత్వం। సంహితాయాం నేత్యస్య ప్రచయః। విశబ్దస్యాదాత్తపరత్వాదికార స్సన్నతరః। "ఉపసర్గాశ్చాభివర్జమ్" (సి-కౌ-ప-౩౮౫) అభిశబ్దవ్యతిరిక్తా ఉపసర్గా ఆద్యుదాత్తాస్స్యుః। ఇతి ప్రశబ్ద ఉదాత్తః। అర్పయత్వస్య నిఘాతే। "ఏకాదేశ ఉదాత్తేనోదాత్తః" (పా-౮।౨।౫)। ఉదాత్తేనసహ య ఏకాదేశః స ఉదాత్తస్స్యాత్। ఇతి సవర్ణదీర్ఘ ఉదాత్తః। తస్మాదుత్తరేషాం స్వరితప్రచయౌ। తుశబ్దస్య సంహితాయాం సన్నతరత్వం। శ్రేష్ఠతమాయేత్యత్ర "ఞ్నిత్యాదిర్నిత్యం" (పా-౬।౧।౧౯౭)। ఞితినితి చ ప్రత్యయే పరతః పూర్వస్యాదిరుదాత్తస్స్యాత్ ఇతి శ్రేష్ఠశబ్దగతస్యేష్ఠన్ ప్రత్యయస్య నిత్త్వాచ్ఛ్రేష్ఠశబ్ద ఆదిరుదాత్తః। శ్రేష్ఠేత్యస్యానుదాత్తస్వరితౌ। తమపః పిత్త్వాత్ విభక్తేః సుప్త్వాచ్చానుదాత్తత్వే సతి పశ్చాత్ప్రత్యయస్య సన్నతరత్వం పూర్వవత్।

శ్రీ.

ఓం తత్సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసహిత

బెంగుళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతిసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణా పరిశోధితా.

చన్నపట్టణ

ములుకుట్ల-విశ్వనాథశాస్త్రిణా

చావలి-రామస్వామిశాస్త్రిణా చ

ప్రకటీకృతా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ౨.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయన్త్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౭౯

"నబ్విషయస్యానిసన్తస్య" (సి - కౌ - ప - ౩౮-౩) ఇసన్త వ్యతిరిక్తస్యన
పుంసకలిఙ్గవిషయస్య ప్రాతిపదికస్యాదిరుదాత్తః స్యాదిత్యనేన కర్మణ్ శ
బ్దస్యాదిరుదాత్తః । ఉత్తరయోర్యథాయోగమనుదాత్తత్వే సతి స్వరిత
ప్రచయౌ సన్నతరత్వఞ్చపూర్వవత్ । ఆప్యాయధ్వమిత్యత్రోపసర్గ ఉ
దాత్తః । శిష్టస్య నిఘాతే సతి స్వరితప్రచయౌ । "ఆమన్త్రితస్యచ"
(పా - ౮ - ౧ - ౧౯) పదాదుత్తరస్యామన్త్రితస్య సర్వస్యా ను
దాత్తస్స్యాత్ । ఇత్యఘ్న్యాశబ్దస్య నిఘాతే సతి సంహితాయాం పూ
ర్వాభ్యాం ప్రచయాభ్యాం సహప్రచయః । దేవభాగశబ్దే "సమాసస్య"
(పా-౬ - ౧ - ౨౨౩) ఇతి అన్తోదాత్తే సతి విభక్త్యాసహైకాదేశస్వరః ।
స చ సంహితాయామాద్యౌ ద్వౌప్రచయౌ । తృతీయస్సన్నతరః । ఊర్జ
స్ పయస్ శబ్దయోర్నపుంసకత్వాదాద్యుదాత్తత్వం । మతుపో జిపశ్చ
పిత్త్వాదనుదాత్తత్వం । తతోయథా యోగం స్వరితప్రచయసన్నతరాః ।
ప్రజాశబ్దేప్రాతిపదికమన్తోదాత్తం టాబనుదాత్తః । తయోరేకాదేశ ఉ
దాత్తః । శేషంపూర్వవత్ । "నఞ్సుభ్యామ్" (పా - ౬ । ౨ । ౧౭౨)
బహువ్రీహి సమాసే నఞ్ సు ఇత్యేతాభ్యాముత్తరస్య పదస్యాన్త ఉ
దాత్తస్స్యాత్ । ఇత్యనమీవా అయక్ష్మశబ్దయోరన్తోదాత్తత్వే సతి శేష
మున్నేయం । నచతత్ర సమాసస్యేత్యన్తోదాత్తత్వం సిధ్యతి । "బహు
వ్రీహౌ ప్రకృత్యాపూర్వపదమ్" (పా - ౬ । ౨ । ౧) ఇత్యుక్తం । పూర్వ
పదప్రకృతిస్వరత్వమపవదితుం నఞ్సుభ్యామితి సూత్రస్యాపేక్షితత్వా
త్ । "నిపాతాఆద్యుదాత్తాః" (సి-కౌ - ప - ౩౮-౪) ఇతి మాశబ్ద ఉదా
త్తః । వ ఇత్యేతత్పూర్వవత్ । స్తేనశబ్దస్య ఫిట్ స్వరః । ఈశత ఇత్యస్య
నిఘాతః । మేతిపూర్వవత్ । అఘేన క్రౌర్యేణశంసోపిశంసనంవధో యస్యాసా౽
యమఘశంసః । తతో బహువ్రీహిస్వరేణ అఘ ఇత్యన్తోదాత్తః । రు
ద్ర హేతిశబ్దయోః ఫిట్స్వరః । పరిశబ్దో నిపాతత్వాదాద్యుదాత్తః । వోవృ
ణక్త్వితిశబ్దావనుదాత్తౌ । ధ్రువశబ్దస్య ఫిట్ స్వరే సతి టాప్రత్యయేన విభ

త్త్వా సహైకాదేశ స్వరః। అస్మిన్నిత్యత్ర విభక్తేః "సావేకాచస్తృతీయా దిర్విభక్తిః" (పా-౬।౧।౧౬౮) సావితి సప్తమీబహువచనం, తత్ర యపకాచ్ దిర్విభక్తిరుదాత్తా। ఇత్యుదాత్తత్వం। గోపతావిత్యత్ర తత్పరాత్తృతీయాదిర్విభక్తిరుదాత్తా। ఇత్యుదాత్తత్వం। గోపతావిత్యత్ర "పత్యావైశ్వర్యే" (పా-౬।౨।౧౮) ఐశ్వర్యార్థపతిశబ్దే పరతః పూర్వపదస్య ప్రకృతిస్వరత్వం భవతి। తతో గోశబ్దస్యాద్యుదాత్తత్వే సతి శిష్టస్యానుదాత్త స్వరితప్రచయాః। స్యాతేత్యస్య నిఘాతప్రచయౌ। బహ్వీరితి। అత్ర ఙీష్ ప్రత్యయస్యాద్యుదాత్తత్వేన సవర్ణదీర్ఘో ప్యుదాత్తః। యజమానస్యేత్యత్ర "ధాతోః" (పా-౬।౧।౧౬౨) ధాతోరన్తఉదాత్తస్స్యాత్। ఇతిజకారాత్ పూర్వాకార ఉదాత్తః। శపః పిత్వాదనుదాత్తత్వం। శానచః "చితః" (పా-౬।౧।౧౬౩) ఇత్యన్తోదాత్తత్వే ప్రాప్తే తదపవాదః। "తాస్యనుదాత్తేన్ఙిదదుపదేశాల్లసార్వధాతుకమనుదాత్తమహ్న్విఙోః" (పా-౬।౧।౧౮౬) తాసిప్రత్యయాదనుదాత్తేతో ధాతోర్ఙిత్ ధాతోరకారోపదేశాచ్చోత్తరస్య లకారస్య స్థానే విహితం లసార్వధాతుకమనుదాత్తం భవతి। హ్ను అపహ్నవే, ఇఙ్ అధ్యయనే, ఇత్యేతౌ ధాతూ వర్జయిత్వా అత్ర శబన్తస్య యజేత్యస్యాదుపదేశత్వాత్తదుత్తరః శానచ్, అనుదాత్తః। పశూనిత్యత్ర ఫిట్స్వర ఏకాదేశ స్వరశ్చ। పాహీత్యస్య నిఘాతే సతి స్వరితప్రచయౌ॥

"సమ్బన్ధశ్చ శ్రుతివ్యాఖ్యామీమాంసావ్యాకృతిస్వరైః।
చతుష్ప్రకారైరాద్యోఽయమనువాకస్సమాపితః" ॥౧॥

ఇతి శ్రీవిద్యాతీర్థమహేశ్వరాపరావతార, శ్రీమద్రాజాధిరాజ పరమేశ్వర శ్రీవీరబుక్కమహారాజాజ్ఞాపరిపాలక శ్రీమాధవాచార్యవిరచితే తైత్తిరీయసంహితాభాష్యే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే ప్రథమోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా.

యజ్ఞస్య ఘోషదసి ప్రత్యుష్టగ్ంరక్షః ప్రత్యుష్టా అరాతయః ప్రేయమగాద్ధిషణా బర్హిరచ్ఛ మనునా కృతా స్వధయా వితష్టాతఆవహన్తి కవయః పురస్తా ద్దేవేభ్యో జుష్టమిహ బర్హిరాసదే దేవానాం పరిషూతమసి వర్షవృద్ధమసి దేవబర్హిర్మా త్వా న్వఙ్మా తిర్యక్పర్వ తే రాధ్యాసమాచ్ఛేత్తా తే మారిషం దేవబర్హిః శతవల్శం విరోహ సహస్రవల్శాః ॥ ౧ ॥

వివయుగ్ంయహామ పృథివ్యాస్సంస్పృశః పాహి సుసంభృతా త్వా సంభరామ్యదిత్యై రాస్నాఽసీన్ద్రాణ్యై సన్నహనం పూషా తే గ్రన్థిం గ్రథ్నాతు స తే మాఽఽస్థాదిన్ద్రస్య త్వా బాహుభ్యా ముద్యచ్ఛే బృహస్పతేర్మూర్ధ్నా హరామ్యుర్వన్తరిక్ష మన్విహి దేవంగమమసి॥ ౨॥ సహస్రవల్శా అష్టాత్రిగ్ంశచ్చ॥ ౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే ద్వితీయోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

ప్రథమేఽనువాకే వత్సాపాకరణముక్తం। ద్వితీయేఽనువాకే బర్హిరాహరణముచ్యతే। తయోరనుక్రమే పాఠః ప్రమాణమితి మీమాంసిష్యతే। పౌర్ణమాస్యాన్తు సాన్నాయ్యాభావే వత్సాపాకరణ ప్రయోజనాభావాదన్వాధానస్యానన్తరం అమావాస్యాయామసన్నయతోఽపి బర్హిరేవ ప్రథమం సమ్పాదనీయం। అత ఏవ బోధాయనః ''యద్యు వై న

సన్నయతి బర్హిః ప్రతిపదేవ భవతి” ఇతి। అస్మిన్ననువాకే యజ్ఞస్య ఘోషదసీత్యయమాద్యో మన్త్రః । బ్రాహ్మణేతు తస్మాత్పూర్వ మన్యోమన్త్రః శాఖాన్తరాదిహానీయ యేన వ్యాఖ్యాతః తస్య వినియోగమాహ బోధాయనః “అథ జఘనేన గార్హపత్యం తిష్ఠన్నసిదమశ్వపర్శుం వాఽఽదత్తే దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవేఽశ్వినోర్బాహుభ్యాం పూష్ణో హస్తాభ్యామాదదే” ఇతి । ఆపస్తమ్బః “ఉత్తరేణ గార్హపత్యమసిదోఽశ్వపర్శు రనడుత్ పర్శుర్వా నిహితో భవతి దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవ ఇతి అసిదమశ్వపర్శుం వాఽఽదత్తే తూష్ణీ మనడుత్పర్శుం” ఇతి । అసిదో దర్భచ్ఛేదనసాధనం శస్త్రం పర్శుః పార్శ్వాస్థి తచ్చ ఖడ్గవత్తీక్ష్ణ ధారత్వాల్లవనే సమర్థం । మన్త్రస్యాయమర్థః । భో లవనసాధన ప్రేరకస్య దేవస్య ప్రేరణే సతి దేవతాసమ్బన్ధిభ్యాం బాహుభ్యాం హస్తాభ్యాఞ్చ త్వాం స్వీకరోమీతి । మణిబన్ధా దధస్తనౌ బాహూ । ఉపరితనౌ హస్తౌ । అత్ర బ్రాహ్మణం “దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవ ఇత్యశ్వపర్శుమాదత్తే ప్రసూత్యై । అశ్వినోర్బాహుభ్యామిత్యాహ । అశ్వినౌహి దేవానామధ్వర్యూ ఆస్తాం । పూష్ణో హస్తాభ్యామిత్యాహ యత్యై” ఇతి (బ్రాం-౩కాం।౨ప్ర।౨అ) యతిర్నియతిః యజ్ఞసాధన ముపాదేయం । తత్సర్వం పోషకస్య దేవస్య హస్తాభ్యామేవేతి నియమః । అశ్వపర్శునా సహ బర్హిః ప్రాప్తుం గచ్ఛేదితి సార్థవాదేన వాక్యేన విధత్తే “యో వా ఓషధీః పర్వశో వేద । నైనాస్స హినస్తి । ప్రజాపతిర్వా ఓషధీః పర్వశో వేద । స ఏనా న హినస్తి । అశ్వపర్శ్వా బర్హిరచ్ఛైతి । ప్రాజాపత్యో వా అశ్వస్సయోనిత్వాయ । ఓషధీనామహింసాయై” (బ్రాం-౩కాం।౨ప్ర।౨అ)ఇతి। ప్రజాపత్యక్షి పరిణామోఽశ్వ ఇత్యశ్వమేధవిధౌ శ్రూయతే “ప్రజాపతేరక్ష్యశ్వయత్ । తత్పరాపతత్ । తదశ్వోఽభవత్ । యదశ్వయత్ । తదశ్వస్యాశ్వత్వం” ఇతి । తతోఽశ్వస్య ప్రాజాపత్యత్వాత్ ప్రజాపతేశ్చౌషధీషు తత్తత్పర్వాభిజ్ఞత్వేన పర్వణోః సన్ధౌ ఛేత్తుం ప్రవృత్తస్య పర్వభంజకత్వాభావేనాశ్వ

పర్శ్వా ప్రజాపతిరూపయాఽదర్శ్యచ్ఛేదే హింసా న భవతి ఇతి । ద్రవ్యాన్తర పరిత్యాగేనాశ్వపర్శుస్వీకారస్తద్యోని భూత ప్రజాపతి సాహిత్యార్థం । అస్తి చ తత్ సాహిత్యం కారణస్య కార్యేఽనుగతత్వాత్ । తస్మాత్ ప్రజాపతిద్వారేణ కర్తుర్హింసాదోషాభావ ఉపపద్యతే । అశ్వపర్శ్వాఽభిమన్త్రణే ప్రథమంమన్త్రం బోధాయనో వినియుఙ్క్తే "ఆదాయాభిమన్త్రయతే । యజ్ఞస్య ఘోషదసి" ఇతి । ఆపస్తంబస్తుబ్రూతే "యజ్ఞస్య ఘోషదసీతి గార్హపత్య మభిమన్త్ర్య" ఇతి । ఘోషదితి ధనస్య నామ। భోఽశ్వపర్శో త్వం యజ్ఞస్య సాధనం ద్రవ్యమసి। భో గార్హపత్యేతి వా యోజ్యం । అత్ర బ్రాహ్మణం "యజ్ఞస్య ఘోషదసీత్యాహ। యజమాన ఏవ రయిందధాతి" ఇతి (బ్రా। ౩ కాం। ౨ప్ర। ౨అ) । రయిం ధనం । బోధాయనః "గార్హపత్యే ప్రతి తపతి ప్రత్యుష్టగ్ం రక్షః ప్రత్యుష్టా అరాతయః" ఇతి । ఆపస్తంబః "ఆహవనీయే గార్హపత్యే వాఽసిదం ప్రతితపతి న పర్శుం" ఇతి । అస్మిన్ లవనసాధనే నిగూఢం రాక్షసస్య వైరిణో ఇచ్ఛ స్వరూపం అత్యన్తం దగ్ధం భవతు । మన్త్రప్రయోజనమాహ "ప్రత్యుష్టగ్ం రక్షః ప్రత్యుష్టా అరాతయ ఇత్యాహ।రక్షసామపహత్యై" ఇతి (బ్రా । ౩ కాం । ౨ప్ర । ౨-అ)। బోధాయనః "అథాహవనీయ మభిప్రైతి । ప్రేయ మగాద్ధిషణా బర్హిరచ్ఛ మనునాకృతా స్వధయా వితష్టా త ఆ వహన్తి కవయః పురస్తాద్దేవేభ్యో జుష్టం" ఇతి । స ఏవ మన్త్రశేషం పృథగ్వినియుఙ్క్తే "ఇహబర్హిరాసదఇతి వేదిం ప్రత్యవేక్షతే" ఇతి । ఆపస్తంబస్తు కృత్స్నస్యమన్త్రస్యైకమేవ వినియోగమాహ "ప్రేయమగాదిత్యుక్త్వాఽన్తరితమస్యాహీతి ప్రాచీముదీచీం వా దిశ మభిప్రవ్రజ్య యతః కుతశ్చిద్గృహమయంబర్హిరాహరతి" ఇతి । ఇయమశ్వపర్శుర్విద్యారూపత్వేనాభిజ్ఞా సతీ బర్హిః ప్రాప్తుం ప్రాచీం గచ్ఛతి। కీదృశీ సా । ప్రజాపతిరూపేణ మనునా స్వచక్షుషా నిర్మితా । అశ్వభక్షితాన్నలక్షణయా స్వధయా విశేషేణ తీక్ష్ణీకృతా యస్మాత్ తే పూర్వే కవయో విద్వాంసోఽనుస్థా

తారః పూర్వస్యాదిశో బర్హిరానయన్తి తస్మాదియం ప్రాఙ్ముఖీగచ్ఛతి। దేవేభ్యో హవిర్భుగ్భ్యః ప్రియం బర్హిరిహ వేద్యామాసాదయితవ్యం।అస్య మన్త్రస్య ప్రథమభాగే పదార్థం తాత్పర్యఞ్చాహ «ప్రేయమగాద్ధిషణా బర్హిరచ్ఛేత్యాహ। విద్యా వై ధిషణా। విద్యయైవైనదచ్ఛైతి" ఇతి (బ్రాం ౩కాం। ౨ప్ర। ౨అ)। ద్వితీయభాగస్యార్థే శ్రుత్యన్తరప్రసిద్ధిర్మమమ్నాన ప్రసిద్ధిఞ్చాహ «మనునా కృతా స్వధయా వితష్టేత్యాహ। మానవీ హి ప ర్శుస్స్వధా కృతా" ఇతి (బ్రాం।౩కాం।౨ప్ర। ౨అ)। అన్యేనాన్వయ వ్యతిరేకసిద్ధః। తృతీయభాగే పదార్థం పురస్తాచ్ఛబ్దతాత్ప ర్యఞ్చాహ «తఆవహన్తి కవయఃపురస్తాదిత్యాహ। శుశ్రువాగ్ంసో వై కవ యః।యజ్ఞఃపురస్తాత్। ముఖత ఏవయజ్ఞమారభతే" ఇతి. (బ్రాం।౩కాం। ౨ప్ర। ౨అ)। హ్యాహమాధారస్యాహవనీయస్య పూర్వ దిగ్వర్తిత్వా ద్యజ్ఞఃపురస్తాద్వర్తత ఇతి ఉచ్యతే తచ్ఛబ్దపాఠేన పురస్తాదేవయ జ్ఞ ఆరబ్ధో భవతి। అపి చ తత్పాఠే దిగన్తరప్రయుక్తం వైకల్యం నా స్తీత్యాహ। «అథో యదేతదుక్త్వా యతఃకుతశ్చాహరతి। తత్ప్రాచ్యా ఏవ దిశో భవతి" ఇతి (బ్రాం। ౩కాం। ౨ప్ర। ౨అ)। చతుర్థభాగ ఆస ద ఇతి పదస్య తాత్పర్యమాహ « దేవేభ్యోజుష్ట మిహ బర్హిరాసద ఇత్యాహ। బర్హిషస్సమృద్ధ్యై। కర్మణోఽనపరాధాయ" ఇతి (బ్రాం। ౩ కాం। ౨ప్ర। ౨అ)। ఆసాదయితవ్యమిత్యుక్తే యావద్వేద్యామాస్తర ణాయ పర్యాప్తం తావత స్సూచితత్వాదేతత్పదోచ్చారణం సమృద్ధ్యై స మ్పద్యతే। తతో న్యూనత్వ లక్షణఃకర్మణోఽపరాధో న భవిష్యతి। బో ధాయనః «దర్భస్తమ్బం పరిగృహ్ణాతి యావన్తమలం ప్రస్తరాయ మన్య తే దేవానాం పరిషూతమసీత్యథైన ముష్టిం వర్షవృద్ధమసీతి" ఇతి। ఆపస్తమ్బస్తు ద్వయోరేకతన్త్రత్వ మభిప్రేత్యైకమేవ వినియో గమాహ «దేవానాంపరిషూతమసి వర్షవృద్ధమసీతి దర్భాన్ పరిస్తౌతి" ఇతి। భో దర్భ జాతత్వం దేవానామర్థే పరిగృహీత మసి నతు మయా

స్వగృహా చ్ఛాదనార్థే తతో న మే లవనదోష ... సంభవాత్ తవాపి న హానిః। పరిగృహీతస్య కృత్స్న ... త్వం న త్వేకదేశ స్యేత్యేతం మన్త్రాభిప్రాయం దర్శయతి। "దేవానాం పరిషూతమసీత్యాహ। యద్వా ఇదం కి ఞ్చ। తద్దేవానాం పరి షూతమ్" ఇతి (బ్రా। ౩కాం। ౨ప్ర। ౨అ)। అ పిచ। యథా లోకే కశ్చిత్ భృత్యో రాజనియోగాద్గ్రామేషు గత్వాబలా ద్గృహ్యమాణమిదం దధి క్షీరాదిద్రవ్యం వసుమత్తమాయ రాజ్ఞే నతు మదర్థమితి ప్రజానాం అగ్రే ప్రతిప్రోచ్య నిశ్చయః సర్వదేదం కరిష్యామి ఇతి * బ్రూతే తద్వత్। ఇదమిత్య భిప్రాయాన్తర మాహ "అథో యథా వస్యసే ప్రతిప్రోచ్యాహేదం కరిష్యామీతి। ఏవమేవ తదధ్వర్యుః ప్రతిప్రోచ్య బర్హి ర్దాతి। ఆత్మనోఽహింసాయై" ఇతి (బ్రాం। ౩కాం। ౨ప్ర। ౨అ) స్వీకార్యస్య స్తమ్బస్యైకత్వం, కృత్స్నలవనఞ్చ విధత్తే "యావతస్తమ్బా న్పరిదిశేత్। యత్తేషా ముచ్ఛిగ్ష్యాత్। అతి తద్యజ్ఞస్య రేచయేత్। ఏకగ్ స్తమ్బం పరి దిశేత్। తగ్ంసర్వందాయాత్। యజ్ఞస్యాఽనతి రేకాయ" ఇతి (బ్రా-౩కాం। ౨ప్ర। ౨అ)। యజ్ఞస్యసమ్బన్ధి యద్ద్రవ్యం తస్య యజ్ఞాత్ బహిర్భావోఽతిరేకః,సచాయుక్తః। అకృష్ట పచ్యానాం దర్భాదీనాం తటాకా ద్యుదకమనపేక్ష్య వర్షేణైవ వృద్ధిః ప్రసిద్ధే త్యాహ "వర్షవృద్ధమసీత్యాహ। వర్షవృద్ధావా ఓషధయః" ఇతి (బ్రా-౩కాం। ౨ప్ర। ౨అ)। బోధాయనః "అసిదేనోప యచ్ఛతి దేవ బర్హి ర్మాత్వాన్వఙ్మా తిర్యక్పర్వ తే రాధ్యాసం" ఇతి। వినియోగద్వయమాహాపస్తమ్బః "దేవబర్హి ర్మాత్వాన్వఙ్మా తిర్యగితి సంయచ్ఛతి పర్వ తేరాధ్యాసమిత్యసిద మధి నిదధాతి" ఇతి। హేదేవ బర్హిస్త్వాం అన్వక్ తిర్య గపి మాహింసిషం కింతు యేన తవ పర్వ పునః ప్రరోహస్థానం అవినష్టం యథా భవతి తథా స్థాపయామి హింసయా అన్వక్త్వం దైర్ఘ్యేణచ్ఛేదః

* సర్వథేదం హరిష్యామి ఇతి కాశపాఠః.

భావః। తిర్యక్త్వం ప్రాస్వానాం ఖండానాం సమ్పాదనం। బర్హిషోదేవసమ్బన్ధస్తా దర్థ్యరూప ఇత్య భిప్రాయమాహ «దేవ బర్హిరిత్యాహ। దేవేభ్య ఏవైనత్కరోతి"ఇతి (బ్రా- ౩కాం।౨ప్ర।౨అ।) నిషేధోదోషపరిహారాయేత్యాహ «మాత్వాన్వ క్మాతిర్యగిత్యాహ హింసాయై" ఇతి (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర.।౨అ.)। పునస్త్వప్రరోహరూపసమృద్ధ్యర్థంసర్వసాధన మిత్యాహ «పర్వ తేరాధ్యాసమిత్యాహర్ధ్యై"ఇతి(బ్రా. ౩కాం।౨ప్ర।౨అ)। బోధాయనః «అచ్ఛినత్యాచ్ఛేత్తాతే మారిషమితి"ఇతి। తద్వాదాపస్తమ్బోఽపి। ఇత ఊర్ధ్వంయత్రతద్వయోర్విశేషాభావ స్తత్ర అన్యతరస్యైవ వినియోగ ఉదా హరిష్యతే। "హే దేవబర్హి స్తవాహమాచ్ఛేత్తాఽపి మన్త్రసామర్థ్యా న్మాహింసిషమ్। అత్ర మారిషమిత్యేతంమన్త్రాంశ తత స్తదర్థాభిజ్ఞస్యచ స్వకీయంకిమపి నవినశ్యతీత్యాహ «అచ్ఛేత్తా తేమారిషమిత్యాహ। నాస్యాత్మనోమీయతే। యఏవంవేద" ఇతి (బ్రా।౩ కాం।౨ప్ర।౨అ.)। కల్పసూత్రం «దేవబర్హిశ్శత వల్శంవిరోహేత్యాలవానభి మృశతి" ఇతి। లూనావశిష్టమూలాన్యాలవాః శతవల్శం శతశాఖం బర్హిషః పుత్రాదివదుపకారకత్వేన తత్ప్రరోహార్థే యమాశీః పుత్రోత్పత్త్యై భవతీతి వ్యాచష్టే «దేవబర్హిశ్శతవల్శం విరోహేత్యాహ। ప్రజానాంప్రజననాయ" ఇతి (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౨అ)। కల్పః «సహస్రవల్శావివయగ్ంరుహేమేత్యాత్మానం ప్రత్యభిమృశతీతి" మన్త్రస్యాశీఃపరత్వం స్పష్టమిత్యాహ «సహస్రవల్శావివయగ్ంరుహేమేత్యాహ। ఆశిషమేవైతామాశాస్తే" ఇతి(బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౨అ)। కల్పః «పృథివ్యాస్సంపృచఃపాహీత్యనధోనిదధాతి" ఇతి। భోతృణ కాష్ఠాద్యాధారపృథివ్యాస్సంపర్కాదిమందర్భంరక్ష। ద్రవ్యాన్తరస్యోపరిస్థాపనే ప్రయోజనమాహ «పృథివ్యాస్సంపృచః పాహీత్యాహ ప్రతిష్ఠిత్యై" ఇతి (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౨అ)। యది లూనమిమం దర్భం పృథివ్యాం నిదధ్యాత్ తదానీముచ్ఛిష్టాది స్పర్శేన త్యాజ్యత్వే సతి దర్భోఽప్రతిష్ఠితస్స్యాత్।

పూర్వంప్రస్తరాఖ్యస్య దర్భముష్టేః సమన్త్రకలవనంప్రపఞ్చితం ఇదానీం ముష్ట్యన్తరాణాం మన్త్ర మన్తరేణైవ లవనంవిధత్తే “అయుఙ్గాయుఙ్గాన్ముష్టీన్ లునోతి । మిథునత్వాయప్రజాత్యై” ఇతి (బ్రా౩కా। ౨ప్ర। ౨అ)। అయుంగత్వం, యుగ్మరూప సమసంఖ్యారాహిత్యం । అత్రవిషమసంఖ్యాప ఙ్క్తీనాం బహువిధత్వాదశేషసఙ్గ్రహార్థావీప్సా । తానేవ పఙ్క్తీః దర్శయతి బోధాయనః “తూష్ణీమతఊర్ధ్వ మయుజోముష్టీన్లునోతి । త్రీన్వాపఞ్చవా నవవైకాదశవా” ఇతి అమన్త్రకలవనే బ్రాహ్మణాన్తరముదాజహార ఆపస్తమ్బః “ప్రస్తరమేవ మన్త్రేణదాతితూష్ణీమితరదితి వాజసనేయకమ్” ఇతి । సమన్త్రకామన్త్రకలవనయో ర్ద్విత్వేన మిథునత్వం తేనచలౌకిక స్త్రీపురుష రూపమిథునస్మరణాత్ తద్వారాప్రజోత్పత్తయే లవనద్వయం సమ్పద్యతే। అథ దర్భమయంశుల్బంభూమౌ ప్రసార్య తస్మిన్లూనా ముష్టయోనిధాతవ్యాః । తత్రపాఠక్రమాదర్థక్రమో బలీయానితి న్యాయేన మన్త్రద్వయస్య వ్యత్యాసేన వినియోగఃకల్పే దర్శితః “అదిత్యైరాస్నాసీత్యుదగగ్రం వితత్య సుసమ్భృతాత్వాసమ్భరామీతి తస్మిన్నిధనానిసమ్భృత్య ”ఇతి । హేరాస్నే త్వం భూమేఃకాచిద్గుణస్థానీయారశనాసి। హేదర్భముష్టిసముదాయ త్వాం సుష్ఠుసఙ్గృహీతుం యోగ్యయా రశనయా సఙ్గృహ్ణామి । బ్రాహ్మణంతు పాఠక్రమేణైవ వ్యాచష్టే “సుసమ్భృతాత్వా సమ్భరామీత్యాహ । బ్రహ్మణైవైనత్సమ్భరతి । అదిత్యైరాస్నాసీత్యాహ । ఇయంవాఅదితిః। అస్యా ఏవైనద్రాస్నాఙ్కరోతి ,,(బ్రా-౩ కాం । ౨ప్ర। ౨అ.) ఇతి। దర్భమయత్వేనప్రశస్తత్వాద్రజ్జోర్బ్రహ్మత్వం। ఏనద్దర్భజాతమేనదేనాంరశనామ్ । కల్పః “ఇన్ద్రాణ్యైసన్నహనమితి సన్నహ్యతి”ఇతి । శుల్బమూలాగ్రయోర్మధ్యే ఖిలారూపం బన్ధనం సన్నహనమ్ । తస్యేన్ద్రాణీప్రియత్వం విశదయతి “ఇన్ద్రాణ్యైసన్నహనమిత్యాహ । ఇన్ద్రాణీవాఅగ్రేదేవతానాగ్ంసమనహ్యత । సార్ధ్నోత్ । ఋద్ధ్యైసన్నహ్యతి ”(బ్రా ౩కాం। ౨ప్ర।౨అ) ఇతి। యేయమిదానీ మిన్ద్రస్యపత్నీ దేవతానాం మధ్యే శ్రేష్ఠావర్తతే సాపూర్వస్మి న్జన్మని శతసంఖ్యాకాః

క్రతూననుతిష్ఠతా యజమానేన తత్తత్క్రతౌ యోక్త్రేణ బద్ధాఽభూత్ తద్బన్ధనసామర్థ్యాదిదానీశీత్వంరూపసమృద్ధిం ప్రాప్తవతీ। తస్మాత్ సమృద్ధ్యర్థ మేవాధ్వర్యు ర్దర్భైస్సన్నహ్యేత్ । కిఞ్చ బర్హిషః ప్రజారూపత్వా దిదం సన్నహనం ప్రజానామశైథిల్యాయ * భవతి । తస్మాద్బహ్వస్సృష్టా వపి ప్రజా ధమనిభిర్వ్యాప్తా జాయన్త ఇత్యాహ “ప్రజా వై బర్హిః । ప్రజానామపరాభావాయ । తస్మాత్స్నావసన్తతాః ప్రజా జాయన్తే” (బ్రా. ౩ కాం। ౨ప్ర. । ౨అ.) ఇతి । కల్పః “పూషా తే గ్రన్థిం గ్రథ్నాత్వితి గ్రన్థిం కరోతి” ఇతి । హే సన్నద్ధరజ్జో తవ గ్రన్థిం పోషకో దేవః కరోతు । హే దర్భేతి వా యోజ్యమ్। దేవతావివక్షయా పూషన్ శబ్దస్యైవ ప్రయోగేఽభిప్రాయమాహ “పూషా తే గ్రన్థిం గ్రథ్నాత్విత్యాహ । పుష్టిమేవ యజమానే దధాతి” (బ్రా - ౩ కాం। ౨ప్ర । ౨అ) ఇతి । కల్పః “స తే మాస్థాదితి పురస్తాత్ప్రత్యఞ్చం గ్రన్థి ముపగూహతి పశ్చాత్ప్రాఞ్చం వా” ఇతి । హే దర్భ తవ నిర్బన్ధనకారీ స రజ్జుగ్రన్థిః చిరమాతిష్ఠతు । దర్భోపద్రవపరిహారో నిషేధఫలమిత్యాహ “స తే మాస్థాదిత్యాహాహిగ్ంసాయై” (బ్రా - ౩ కాం। ౨ప్ర । ౨అ) ఇతి । గూహనం విధత్తే “పశ్చాత్ప్రాఞ్చముపగూహతి । పశ్చాద్వై ప్రాచీనగ్ం రేతో ధీయతే । పశ్చాదేవాస్మై ప్రాచీనగ్ం రేతో దధాతి” (బ్రా - ౩ కాం. । ౨ప్ర. । ౨అ) ఇతి । గ్రన్థిశేషో రజ్జురగ్రతో ద్విగుణీకృత్య రజ్జువేష్టనస్యాన్తః పశ్చాదాకృష్య యథా ప్రాగగ్రో భవతి తథోపగూహేత్ । పురుషోఽపి పశ్చాదవస్థాయ ప్రాచీనం రేతస్సిఞ్చతి । తస్మాదీదృశం గూహనమపత్యార్థి యజమానార్థం రేతస్సేచనరూపేణ వ్యవస్యన్తి। కల్పః “ఇన్ద్రస్య త్వా బాహుభ్యాముద్యచ్ఛ ఇత్యుద్యచ్ఛతే” ఇతి । ఇన్ద్రశబ్దప్రయోగేణేన్ద్రియవత్తస్య సామర్థ్యసిద్ధిం దర్శయతి । “ఇన్ద్రస్య త్వా బాహుభ్యాముద్యచ్ఛ ఇత్యాహ । ఇన్ద్రియమేవ యజమానే దధాతి” (బ్రా - ౩ కాం। ౨ప్ర । ౨అ) ఇతి । కల్పః “బృహస్పతేర్మూర్ధ్నా హరామీతి శీర్ష

* అపరాభావాయ ఇతి కాశీపాఠః.

స్వధినిధత్తే" ఇతి । ప్రశస్తత్వాద్బ్రహ్మత్వేన బృహస్పతిం స్తౌతి "బృహస్పతే ర్మూర్ధ్నా హరామీత్యాహ । బ్రహ్మ వై దేవానాం బృహస్పతిః । బ్రహ్మణైవై నద్ధరతి" (బ్రా. ౩ కా. । ౨ ప్ర । ౨ అ.) ఇతి । కల్పః "ఉర్వన్తరిక్షమన్విహీతి పతి" । గచ్ఛేదిత్యర్థః । హే దర్భ విస్తీర్ణత్వాదన్తరిక్షం గమనాయానుకూలం అతస్త్వం గచ్ఛ! ఇహీత్యస్య శబ్దవివక్షాం దర్శయతి "ఉర్వన్తరిక్షమన్విహీత్యాహ గత్యై" (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౨ అ.) ఇతి । కల్పః "పత్యోత్తరేణ గార్హపత్యమనధస్సాదయతి దేవఙ్గమమసీతి" ఇతి । తస్య శబ్దస్యాభిప్రాయం దర్శయతి "దేవఙ్గమమసీత్యాహ । దేవానేవైతద్గమయతి" (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౨ అ) ఇతి । పలాశశాఖాయా ఇవ బర్హిషో భూమౌ స్థాపనం నిషిధ్యోచ్చప్రదేశస్థాపనం విధత్తే "అనధస్సాదయతి । గర్భాణాం ధృత్యా అప్రపాదాయ । తస్మాద్గర్భాః ప్రజానామప్రపాదుకాః । ఉపరీవ నిదధాతి । ఉపరీవ హి సువర్గో లోకః । సువర్గస్య లోకస్య సమష్ట్యై" (బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర. । ౨ అ.) ఇతి । అత్ర వినియోగసఙ్గ్రహః ।

"యజ్ఞస్యేత్యగ్నిమామన్త్ర్య ప్రత్యుదాత్తస్య తాపనమ్
ప్రేయజ్ఞపతిదేవానాం దర్భసీమాథముష్టితః ॥
దేవేతి దర్భాన్త్సంయమ్య పర్వసంస్థాప్య దాత్రకమ్ ।
ఆచ్ఛేభిద్యాద్దేవమూలంస్పృశేత్స్వఙ్ఘ్స సహేత్యతః ॥
పృథివ్యుపరి సంస్థాప్యాదిత్యై రజ్జుం ప్రసారయేత్ ।
సుసమ్భృదర్భాన్సమ్భృత్యా ఇన్ద్రాణ్యా ఇతి బన్ధనమ్ ॥
పూషాగ్రన్థిస్సతేగూహా ఇన్ద్రోర్ద్వ్యమ్భ్యాబృహేత్యతః ।
మూర్ధ్నాధాయోరుగత్యూర్ధ్వం స్థాపయేద్దేవమిత్యతః ॥
అనువాకేద్వితీయేఽస్మిన్ముక్తాపకోనవింశతిః" ॥

అథ మీమాంసా.

అత్ర పాఠోఽనుష్ఠానక్రమే ప్రామాణ్యమిత్యయమర్థః పఞ్చమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే విచారితః ।

"ప్రయాజేషు క్రమో నాస్తి విద్యతే వా న విద్యతే ।
శ్రుత్యర్థాభావతో నైవం క్రమః పాఠాన్నియమ్యతే" ॥ఇతి॥

అథాధ్వర్యుర్గృహపతిం దీక్షయిత్వా బ్రహ్మాణందీక్షయతి తత ఉద్గాతారం తతో హోతారమిత్యత్ర క్త్వాశ్రుత్యా పఞ్చమీ శ్రుత్యా చ క్రమః ప్రతీయతే న తథా ప్రయాజేషు శ్రుతిరస్తి। "సమిధో యజతి" "తనూనపాతం యజతి" ఇత్యత్ర సమిద్యాగ తనూనపాద్యాగయోః క్రమవాచినః శబ్దస్య అదర్శనాత్ । యథా వా అగ్నిహోత్రం జుహోతి యవాగూం పచతీత్యత్ర యవాగ్వా హోమసాధనత్వేన పూర్వభావిత్వమార్థికమ్ న తథా సమిద్యాగస్యేతర యాగసాధనత్వమస్తి। అతోఽర్థాపత్తేరప్యభావాన్నాస్తి క్రమ ఇతి చేత్ । నైవం । వాక్యపాఠేన ప్రతీతస్య క్రమస్య బాధాభావేనాభ్యుపేయత్వాదనేనైవ న్యాయేన ప్రథమద్వితీయానువాకాభ్యాముక్తయోర్వత్సాపాకరణ బర్హిస్సమ్పాదనయోః క్రమో ద్రష్టవ్యః, పాఠాదర్థక్రమో బలీయానిత్యేతదపి తత్రైవ విచారితమ్।

"అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి యవాగూం పచతీతి చ ।
క్రమః పాఠాదర్థతో వా పాఠాత్సర్వత్ర దర్శనాత్ ।
హోమద్రవ్యసముత్పత్త్యై పూర్వం పాకోఽవగమ్యతే ।
యవాగ్వేతి శ్రుతౌ హోమద్రవ్యతాఽతోఽర్థతః క్రమః" ॥ఇతి॥

యవాగ్వాగ్నిహోత్రం జుహోతీతి హోమద్రవ్యత్వం శ్రుతమ్ అనేనైవ న్యాయేన అదిత్యై రాస్నాసీతి మన్త్రేణ రజ్జుప్రసారణం పూర్వభావి సుసమ్భృతా త్వా సమ్భరామీతి మన్త్రేణ దర్భబన్ధనం పశ్చాద్భావీతి ద్రష్టవ్యమ్। ధిషణా బర్హిరచ్ఛేత్యాదౌ బర్హిశ్శబ్దార్థః ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే విచారితః।

"బర్హిరాజ్యపురోడాశ శబ్దాస్సంస్కారవాచినః ।
జాత్యర్థా వా శాస్త్రరూఢాస్తే స్యుస్సంస్కారవాచినః॥

జాతింత్యక్త్వా న సంస్కారే ప్రయుక్తా లోకవేదయోః ।
వినాపి సంస్కృతిం లోకే దృష్టత్వాజ్జాతివాచినః ”॥ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే “బర్హిర్లునాతి । ఆజ్యం విలాపయతి । పురోడాశం పర్యగ్నికరోతి” ఇతి । తత్ర బర్హిరాదిశబ్దానాం సర్వత్ర సంస్కృతేష్వేవ తృణాదిషు శాస్త్రప్రయోగాత్, పీల్వాదిశబ్దేషు తు శాస్త్రీయరూఢిప్రాబల్యస్తావకత్వాచ్చ యూపాహవనీయాదిశబ్దవత్సంస్కారవాచినో బర్హిరాదిశబ్దా ఇతి చేత్ । నైవం । అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం జాతివాచిత్వాత్ । యత్ర యత్ర బర్హిరాదిశబ్దప్రయోగస్తత్ర తత్ర జాతిరితి వ్యాప్తేర్లోకే వేదే చ నాస్తి వ్యభిచారః । సంస్కారవ్యాప్తేస్తు లౌకికప్రయోగే వ్యభిచారో దృశ్యతే । క్వచిద్దేశవిశేషాయాం లౌకికవ్యవహారే జాతిమాత్రముపజీవ్య వినా సంస్కారం తే శబ్దాః ప్రయుజ్యన్తే బర్హిరాదాయ గావో గతాః, క్రయ్యమాజ్యపురోడాశార్థమేలాః, మాతా ప్రహేలకం దదాతీతి । తస్మాజ్జాతివాచినః । విచారప్రయోజనస్తు బర్హిషా యూపావటమవస్తృణాతీత్యత్ర వినా సంస్కారేణాస్తరణవిధిః ।

అథ వ్యాకరణమ్.

యజ్ఞస్యేత్యత్ర ఫిట్ స్వరశేషానుదాత్తస్వరితాః । ఘోషదిత్యత్ర ఫిట్ స్వరానుదాత్తసన్నతరాః । అసీత్యత్ర నిఘాతస్వరితప్రచయసన్నతరాః ॥ అథ విశేషమేవ వదామః । ప్రత్యుష్టమిత్యత్ర “సమాసస్య” (పా-౬-౧-౨౨౩) ఇత్యన్తోదాత్తత్వే ప్రాప్తే తదపవాదే నావ్యయపూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం ప్రాప్తమ్ । తస్యాప్యపవాదః । “గతికారకోపపదాత్కృత్” (పా-౬-౨-౧౩౯) తత్పురుషసమాసే గతేః కారకాదుపపదాచ్చోత్తరం కృత్ప్రత్యయాన్తం పదం ప్రకృతిస్వరం భవతీత్యుత్తరపదప్రకృతిస్వరత్వే ప్రాప్తే తస్యాఽప్యపవాదః । “గతిరనన్తరః” (పా-౬-౨-౪౯) కర్మవాచిని క్తాన్తఉత్తరపదే పరతః ప్రత్యాసన్నః పూర్వభావి గతిసంజ్ఞికశ్శబ్దః ప్రకృతిస్వరో భవతి । ప్రతిశబ్దస్య “ఉపసర్గాశ్చాభివర్జమ్”

(కా-ఫిట్-ప-౩౮-౫) ఇత్యాద్యుదాత్తః ప్రకృతిస్వరః । రథ ఇత్యత్ర “న బ్విషయస్య” (కా-ఫిట్-ప-౩౮-౩) ఇత్యాద్యుదాత్తః । రాతమోధనస్య దాతారః తద్విపరీతా అగాతమోధనాపహారిణః శత్రవః । “తత్పురుషే తుల్యార్థతృతీయా సప్తమ్యుపమానావ్యయ ద్వితీయాకృత్యాః” (పా-౬-౨-౨)। తత్పురుషసమాసే తుల్యార్థం తృతీయాంతం సప్తమ్యన్తఞ్చ ఉపమానవాచకమవ్యయం ద్వితీయాన్త జరా కృత్యప్రత్యయాన్తఞ్చ యత్పూర్వపదం తత్ప్రకృతిస్వరం భవతి । ఇతి న ఇసపదస్య ప్రకృతిస్వరత్వాత్ తచ్చ సమాసస్వరస్యాపవాదో నఞ్ స్వరః “నిపాతాఆద్యుదాత్తాః” (కా ఫిట్-ప-౩౮-౫) ఇత్యాద్యుదాత్తం। ధిషణేత్యత్ర “పృషోదరాదీని యథోపదిష్టమ్” (పా-౬-౩-౧౦౯) ఇతిమధ్యోదాత్తం । బర్హిశ్శబ్దస్యేసన్తత్వేన నపుంసక స్వరాభావాత్ ఫిట్స్వరపవ । అచ్ఛేతినిపాతస్వరః ।మన్యునా శబ్దః “వృషాదీనాఞ్చ” (పా-౬-౧-౨౦౩) ఇత్యాద్యుదాత్తః । విత్తష్టేతిప్రత్యుష్టవత్ । పురస్తాదిత్యత్ర “ఆద్యుదాత్తశ్చ” (పా-౩-౧-౩) యఃప్రత్యయః స ఆద్యుదాత్తో భవతి ఇత్యస్తాతిప్రత్యయస్యాదిరుదాత్తః । జుష్టశబ్దస్య “నిత్యమ్మన్త్రే” (పా-౬-౧-౨౧౦) మన్త్రేవిషయే జుష్టార్పితశబ్దౌ నిత్యమాద్యుదాత్తౌ భవతః । ఇహాశబ్దే హప్రత్యయ ఉదాత్తః । ఆసద ఇత్యత్ర ఆసాదయితవ్యమిత్యస్మిన్ కృత్ప్రత్యయార్థే విహితస్య కన్ప్రత్యయస్య నిత్వాత్ సదఇత్యేతత్పద మాద్యుదాత్తం । తతః సమాసాన్తోదాత్తం బాధిత్వా తత్పురుషే పూర్వపద ప్రకృతిస్వరత్వేప్రాప్తే తదపోద్యగతెరుత్తరస్య కృదన్తస్య ప్రకృతిస్వరత్వం। పరిపూతమిత్యత్ర పరిశబ్దో నిపాతత్వాదాద్యుదాత్తః। పూతశబ్దః పూఞ్ప్రేరణ ఇత్యస్మాద్ధాతోరుత్పన్నః క్తప్రత్యయాన్తః । “ధాతోః” (పా-౬-౧-౧౬౨) ధాతోరన్తఉదాత్తః స్యాత్ । క్తప్రత్యయోపి “ఆద్యుదాత్తశ్చ” (పా-౩-౧-౩) ఇత్యుదాత్తః। పరిశిష్టత్వాదయమేవ శిష్యతే । అతః “సమాసస్య” (పా-౬-౧-౨౨౩) ఇత్యన్తోదాత్తత్వేప్రాప్తేతదపవాదేన “తత్పురుషే తు

ల్యార్థ" (పా-౬-౨-౨) ఇతిసూత్రే ణావ్యయపూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం ప్రాప్తం। తదపోద్య "గతికారక" (పా-౬-౨-౧౩౯) ఇతిసూత్రేణ కృదుత్తర పదప్రకృతిస్వరత్వం ప్రాప్నోతి । తన్నివార్య "గతిరనన్తరః" (పా-౬-౨-౪౯)ఇతి పునః పూర్వపద ప్రకృతిస్వరే ప్రాప్తే తస్యాప్యపవాదః"పరేరభితో భావిమణ్డలం"(పా-౬-౨-౧౮౨)పరిశబ్దాదుత్తర మభితో భావ్యర్థవాచకం పదం మణ్డలపదఞ్చాన్తోదాత్తంస్యాత్ । పరితోఽభితః సర్వతః ఘూతం స్వీకృతమితి తస్యపదస్యార్థః । వర్షేణ వృద్ధం వర్షవృద్ధం తత్ర కారకాదుత్తరస్య కృదన్తస్య తస్యప్రకృతిస్వరత్వేప్రాప్తే తదపవాదః ।"తృతీయాకర్మణి" (పా-౬-౨-౪౮) కర్మవాచిని క్తాన్త ఉత్తరపదే తృతీయాన్తం పూర్వపదం ప్రకృతిస్వరంస్యాత్ । దేవ బర్హిరిత్యత్ర షష్ఠాధ్యాయోక్తేన "ఆమన్త్రితస్యచ" (పా-౬-౧-౧౯౮) ఇతిసూత్రేణాద్యుదాత్తః । పూర్వానువాకగతస్యాఘ్నియా ఇత్యస్య పదాత్ పరత్వేనాష్టమాధ్యాయోక్తేన "ఆమన్త్రితస్యచ" (పా-౮-౧-౧౯) ఇతిసూత్రేణ నిఘాతః । ఇహతువాక్యాదిత్వాన్న పదాత్ పరత్వం । ఆచ్ఛేత్తేతి కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరః । శతవల్శమిత్యత్ర "బహువ్రీహౌ ప్రకృత్యా పూర్వపదం" (పా-౬-౨-౧) ఇతిపూర్వపద ప్రకృతిస్వరత్వం । శతశబ్దస్య ఫిట్ స్వరః । సహస్రశబ్దః పృషోదరాదిత్వాన్మధ్యోదాత్తః । పృథివీశబ్దాత్ జీషః ప్రత్యయస్వరః "ఉదాత్తయణో హల్పూర్వాత్" (పా-౬-౧-౧౭౪) ఉదాత్తస్య స్థానే యోయణ్ హల్ పూర్వః తస్మాదుత్తరస్య నదీసంజ్ఞకప్రత్యయస్య జాతివిభక్తేశ్చోదాత్తస్వరత్వంస్యాత్ ।సమ్పృచ ఇత్యత్ర క్విప్ప్రత్యయాన్తత్వేనకృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరత్వం। తద్వత్ సుసమ్పృతేతి శబ్దోఽపి। దితిర్ఖణ్డితా। నదితిః అదితిః । "తత్పురుషేతుల్యార్థ" (పా-౬-౨-౨) ఇత్యవ్యయపూర్వపద ప్రకృతిస్వరః । రాస్నాశబ్దోవృషాదిః ।ఇన్ద్రాణ్యాఇత్యత్ర "ఉదాత్తయణ"(పా-౬-౧-౧౭౪) ఇతివిభక్తిరుదాత్తా। సన్నహనమిత్యత్ర "లితి" (పా-౬-౧-౧౯౩)

ఇత్సంజ్ఞక లకారోఽపేతే ప్రత్యయే పరతః పూర్వముదాత్తం స్యాత్ । సన్నహ్యతిధాతోరుపరి ల్యుట్ప్రత్యయస్యానాదేశోఽపి ల్యుట్ భవతి । తతః కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరత్వం । ఇన్ద్రశబ్దో వృషాదిః । బృహస్పతేరిత్యత్ర "ఉభే వనస్పత్యాదిషు యుగపత్" (పా-౬-౨-౧౪౦) వనస్పత్యాదిషు సమాసేషు పూర్వోత్తరపదే ప్రకృతిస్వరే భవతః । బృహచ్ఛబ్దః పతిశబ్దశ్చ వృషాదిః । మూర్ధన్నిత్యత్ర "అనుదాత్తస్య చ యత్రోదాత్తలోపః" (పా-౬-౧-౧౬౧) యస్మిన్ననుదాత్తే పరత ఉదాత్తో లుప్యతే తస్యానుదాత్తస్యోదాత్తః స్యాత్ ఇతి విభక్తేరుదాత్తత్వం । అన్తరిక్షశబ్దః పృషోదరాదిః । సర్వత్రాగతిక ఆద్యుదాత్తః పృషోదరాదిః । అగతికో మధ్యోదాత్తః పృషోదరాదిరితి ద్రష్టవ్యం । దేవంగమం ఇత్యత్ర ప్రాతిపదికత్వాత్ సమాసత్వాత్ కృదుత్తరపదత్వాద్వాఽన్తోదాత్తత్వమ్॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే తైత్తిరీయసంహితాభాష్యే ద్వితీయోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా

శున్ధధ్వం దైవ్యాయ కర్మణే దేవయజ్యాయై మాతరిశ్వనో ఘర్మోఽసి ద్యౌరసి పృథివ్యసి విశ్వధాయా అసి పరమేణ ధామ్నా దృగ్ంహస్వ మా హ్వార్వసూనాం పవిత్రమసి శతధారం వసూనాం పవిత్రమసి సహస్రధారగ్ం హుతస్తోకో హుతో ద్రప్సోఽగ్నయే బృహతే నాకాయ స్వాహా ద్యావాపృథివీభ్యాగ్ం సా విశ్వాయుస్సా విశ్వవ్యచాస్సా విశ్వకర్మా సంపృచ్యధ్వమృతావరీరూర్మిణీర్మధుమత్తమా మన్ద్రా ధనస్య సాతయే సోమేన త్వా తనచ్మీన్ద్రాయ దధి విష్ణో హవ్యగ్ం రక్షస్వ ॥౧॥ సోమేనాష్టౌ చ ॥౩॥ ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే తృతీయోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

ద్వాభ్యామనువాకాభ్యాం అమావాస్యాయామహని యత్ కర్తవ్యం తదుక్తం। తృతీయేన రాత్రౌ కర్తవ్యో దోహ ఉచ్యతే। అహో తావద్బ్రాహ్మణేన బర్హిః పర్ణకాలో విధీయతే "పూర్వేద్యురిధ్మాబర్హిః కరోతి। యజ్ఞమేవారభ్య గృహీత్వోపవసతి" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। యద్యపి దర్శపూర్ణమాసేష్టిః ప్రతిపది కర్తవ్యా తథాపి పర్వణ్యేవేధ్మం బర్హిశ్చ సమ్పాదయేత్। తావతా యజ్ఞః ప్రారబ్ధ ఏవ భవతి। న కేవలం ప్రారమ్భః కిన్తు దేవతాశ్చ గృహీత్వా తాసాం సమీపే నివాసః కృతో భవతి। అనేన దేవతా పరిగ్రహస్యాపి పూర్వేద్యురేవ కాల ఇతి సూచ్యతే। తత్ప్రకారస్తు యాజమానకాణ్డే వక్ష్యతే। ఇధ్మమన్త్రాస్తు "యత్కృష్ణో రూపం కృత్వేత్యాదయః" తే చామ్నాతత్వాత్ తత్రైవ వ్యాఖ్యాస్యన్తే। అథ దోహనార్థం మన్త్రద్వయం విధత్తే "ప్రజాపతిర్యజ్ఞమసృజత। తస్యోఖే అస్రంసేతామ్। యజ్ఞో వై ప్రజాపతిః। యత్ సాన్నాయ్యోఖే భవతః। యజ్ఞస్యైవ తదుఖే ఉపదధాత్యప్రస్రంసాయ" (బ్రా ౩కాం।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। యజ్ఞో దర్శేష్టిః సాన్నాయ్యమితి దధిపయసోర్నామ। యజ్ఞసమ్బద్ధే ఉఖే కుమ్భ్యౌ వినాశే యజ్ఞస్య స్రష్టృత్వాత్ స్రష్టుః ప్రజాపతేరపి నాశః। కుమ్భ్యోః సమ్పాదనే యజ్ఞస్య సమ్పాదితత్వాత్ ప్రజాపతేరేవావినాశాయైతత్ సమ్పద్యతే। ఉఖే భవత ఇతి యదస్తి తత్తేనోఖాసమ్పాదనేనేతి యోజ్యమ్। బోధాయనః "ఉత్తరేణ గార్హపత్యం తృణాని సంస్తీర్య తేషు చతుష్టయగ్ం సంసాదయతి దోహనం పవిత్రం సాన్నాయ్యతపన్యావుఖ్యాల్యావితి"। "అత్రైనాన్యద్భిః ప్రోక్షతి శున్ధధ్వం దైవ్యాయ కర్మణే దేవయజ్యాయా ఇతి త్రిః" ఇతి। ఆపస్తమ్బః "సాన్నాయ్యపాత్రాణి ప్రయుఙ్క్తే ఉత్తరేణ గార్హపత్యం దర్భాన్త్సంస్తీర్య ద్వన్ద్వం న్యఞ్చి పాత్రాణి ప్రయునక్తి కుమ్భీగ్ంశాఖాపవిత్రమభిధానీం నిదానే దారుపాత్రం దోహనమయస్పాత్రం దారుపాత్రం వా పిధానార్థమగ్నిహో

త్రహావణీముపవేషంపర్ణవల్కఞ్చ తృణఞ్చ । శున్ధధ్వందైవ్యాయకర్మణ
ఇతి త్రిఃప్రోక్షతి ”ఇతి । హేపాత్రాణి దేవయజ్యాత్మనే దైవ్యాయ
కర్మణేశున్ధధ్వం శుద్ధానిభవత । విశేషేణ ప్రయోజనమాహ “శున్ధధ్వం
దైవ్యాయకర్మణే దేవయజ్యాయా ఇత్యాహ । దేవయజ్యాయా ఏవై
నానిశున్ధతి” (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౩అ) ఇతి । శోధయతీత్యర్థః । తే
నదానవ్రతాదిరూపం స్మార్తమపి కర్మదైవికమస్తి తన్మాభూదితివిశేషణ
మ్। బోధాయనః “అథజఘనేన గార్హపత్యముపవిశ్యోపవేషేణోదీచోఽఙ్గా
రాన్నిరూహతి మాతరిశ్వనో ఘర్మోఽసీతి తేషుసాన్నాయ్యతపనీమధిశ్రి
యతి ద్యౌరసి పృథివ్యసి విశ్వధాయా అసి పరమేణధామ్నా దృగ్ంహ
స్వమాహ్వాః ”ఇతి । ఆపస్తమ్బస్తు ఏకమన్త్రత్వమాశ్రిత్యాహ “మాతరి
శ్వనోఘర్మోఽసీతి తేషు కుమ్భీమధిశ్రయతి ”ఇతి । హేకుమ్భ వా
యోస్సఞ్చారస్థానప్రదానేన దీపకోయమన్తరిక్ష లోకస్తద్రూపస్త్వమ
సి । తవోదరేఽప్యన్తరిక్ష సద్భావాత్ । కిఞ్చ ద్యులోకజన్య,వృష్ట్యుద
కాత్ ,భూలోకస్థ మృత్తికాయాశ్చ సమ్పాదితత్వేన లోకద్వయరూ
పోఽసి । కిఞ్చ విశదేన బహుక్షీరధారణ సామర్థ్యేన విశ్వధారక వృష్టి
రూపోఽసి తతోదృఢోభవ భగ్నోమాభూః । యథోక్తార్థో బ్రాహ్మణేన
విశదీక్రియతే ”మాతరిశ్వనోఘర్మోఽసీత్యాహ । అన్తరిక్షంవై మా
తరిశ్వనోఘర్మః । ఏషాంలోకానాంవిధృత్యై । ద్యౌరసి పృథివ్యసీత్యా
హ । దివశ్చహ్యేషాపృథివ్యాశ్చసమ్భృతా ,। యదుఖా । తస్మాదేవమా
హ । విశ్వధాయా అసి పరమేణ ధామ్నేత్యాహ । వృష్టిర్వైవిశ్వధా
యాః । వృష్టిమేవావరున్ధే । దృగ్ంహస్వమాహ్వా ఇత్యాహధృత్యై” (బ్రా
౩కాం।౨ప్ర।౩అ) ఇతి । ద్యౌరసి పృథివ్యసీతి ద్వయోర్లోకయోర్వాచ
కశబ్దేనోపాత్తత్వాత్ సాహచర్యేణ ఘర్మశబ్దేఽన్తరిక్షపరేసతి కుమ్భే
త్రయాణాం లోకానాంవిశేషేణ ధారణం సిధ్యతి । విశ్వధాయా ఇత్యు
చ్చారణాత్ వృష్టేరనవరోధస్యానధీనతా భవతి । కల్పః “తస్యాంప్రాగగ్ర
గ్ంశాఖాపవిత్రం నిదధాతి వసూనాం పవిత్రమసి శతధారం వసూనాం

పవిత్రమసి సహస్రధారం" ఇతి । భోః శాఖాపవిత్ర కుమ్భీముఖే సం
స్థాపిత త్వం ప్రాణనివాసహేతూనాం క్షీరాంశానాం పవిత్రం శోధకమ
సి । త్వద్వ్యవధానేన తృణపర్ణాదీనాం క్షీరేణ సహకుమ్భ్యాంపతతాం
ప్రతిబధ్యమానత్వాత్ । నచ క్షీరమప్యేవం ప్రతిబధ్యేత ఇతి శఙ్కనీ
యమ్ । సూక్ష్మైః పవిత్రచ్ఛిద్రైః కుమ్భ్యాంపతన్తీనాం శతసహస్రసం
ఖ్యానాం క్షీరధారాణాం సద్భావాత్ । శోధకత్వమాదర్తుం వసూనాం
పవిత్రమసీతి ద్విరుక్తిః । వసుశబ్దార్థం శ్రుత్యభిప్రేతం సఙ్ఖ్యార్థవిశేషఞ్చ ఆ
హ "వసూనాంపవిత్రమసీత్యాహ । ప్రాణా వై వసవః । తేషాం వా ఏత
ద్భాగధేయమ్ । యత్పవిత్రమ్ । తేభ్య ఏవైనత్కరోతి" (బ్రా - ౩ కాం ।
౨ప్ర । ౩అ) ఇతి । ధనవాచినా వసుశబ్దేన సహ ఇహ వివక్షితానాం క్షీ
రావయవానాం ప్రాణనివాసలక్షణజీవనహేతుత్వాత్ । ప్రాణరూప
త్వం శోధకం పవిత్రమితి యదస్తి తత్ప్రాణానామేవసమ్బన్ధి । కుతః । ప్రా
ణార్థమేవహి సర్వోజనః పిపీలికామక్షికాద్యపనయనేన క్షీరశోధనంకరో
తి । శతసహస్రశబ్దద్వయసూచిత మర్థం దర్శయతి । "శతధారం సహస్ర
ధారమిత్యాహ । ప్రాణేష్వేవాయుర్దధాతి సర్వత్వాయ" (బ్రా - ౩
కాం । ౨ప్ర । ౩అ) ఇతి । శతాయుర్వై సహస్రాయుర్వేత్యేవ పుంస్యాశీ
ర్వాదో లోకేప్రసిద్ధః । స చాపమృత్యుపరిహారేణాయుషః కార్త్స్న్యాయ
సమ్పద్యతే । గుణత్రయోపేతం పవిత్రం విధత్తే "త్రివృత్పలాశశాఖాయాం
దర్భమయం భవతి" (బ్రా ౩ కాం । ౨ప్ర । ౩అ) ఇతి । క్రమేణ త్రీనర్థవా
దానాహ "త్రివృద్వై ప్రాణః । త్రివృతమేవ ప్రాణం మధ్యతో యజమానే
దధాతి । సోమస్యపర్ణస్సయోనిత్వాయ । సాక్షాత్పవిత్రం దర్భాః" (బ్రా
౩ కా । ౨ప్ర । ౩అ) ఇతి । ప్రాణాపానవ్యాననామకైరూర్ధ్వాధోమధ్య
వృత్తిలక్షణైరవాన్తరభేదైః ప్రాణవాయోస్త్రివృత్త్వం కార్యే పలాశే
కారణస్య సోమస్యానుగతిర్యోనిసహితత్వమ్ । తదర్థమేవాత్రపలాశశా
ఖాయామాదరః । దర్భాస్తు సాక్షాదేవ శుద్ధిహేతవో న తు ద్రవ్యాన్తర
సమ్పాదనేన । ఏతచ్చ సన్ధ్యావన్దనాదిశాస్త్రేషు ప్రసిద్ధమ్ । శాఖాపవిత్రత్రిత్వ

స్య నిర్మాణప్రకారః సూత్రే దర్శితః "త్రివృద్గర్భముభయం పవిత్రం కృత్వా వసూనాం పవిత్రమసీతి శాఖాయాగ్ం శిథిలమవసృజతి మూలే మూలాని న్యగ్రేఽగ్రాణి సగ్రన్థిం కరోతి" ఇతి। తస్య శాఖాపవిత్రస్య కాలభేదేన కుమ్భీముఖే స్థాపనప్రకారభేదం విధత్తే "ప్రాక్సాయమధినిదధాతి। తత్ప్రాణాపానయో రూపమ్। తిర్యక్ప్రాతః। తద్దర్శస్య రూపమ్। దార్శ్యగ్ం హ్యేతదహః। అన్నం వై చన్ద్రమాః। అన్నం ప్రాణాః। ఉభయమేవోపైత్యజామిత్వాయ। తస్మాదయగ్ం సర్వతః పవతే" (బ్రా - ౩ కాం। ౨ప్ర। ౩అ) ఇతి। అమావాస్యాదినే సాయన్దోహే కుమ్భ్యా ఉపరి శాఖాపవిత్రం ప్రాగగ్రం పశ్చాన్మూలం నిదధ్యాత్। తథా సతి ప్రాణాపానసదృశం భవతి। ప్రాణవాయుః పూర్వరూపే ముఖద్వారే నివసతి అపానవాయుః పశ్చిమరూపే గుదద్వారే మలం నిస్సారయతి తస్మాదస్తి సాదృశ్యమ్। ప్రతిపది ప్రాతర్దోహే తిర్యఙ్నిదధ్యాత్। ప్రాగగ్రత్వస్య తీక్ష్ణత్వాదుదగగ్రత్వం తిర్యక్త్వం తచ్చ దర్శనవిషయేణ చన్ద్రేణ సదృశం దృశ్యతే। శుక్లపక్షద్వితీయాదిషు దక్షిణోత్తరవర్తి శృఙ్గద్వయోపేతశ్చన్ద్రమా యద్యపి ప్రతిపది న దృశ్యతే తథాప్యేకయా కలయా చన్ద్రోత్పత్తేః శాస్త్రప్రసిద్ధత్వేన దర్శనయోగ్యత్వాదేతదహశ్చన్ద్రదర్శనసమ్బన్ధి భవతి। న చ చన్ద్రమసః ప్రాణరూపత్వే ప్రయోజనాభావః తయోరన్నరూపత్వేన సప్రయోజనత్వాత్। ఓషధీరనుగృహ్ణాన శ్చన్ద్రమాస్తద్ద్వారేణాన్నం భవతి। ప్రాణస్యాప్యన్నేనోపచీయమానత్వాత్ అన్నత్వమ్। తర్హ్యుభయోరపి కాలయోః ప్రాగగ్రత్వమేవాస్తు తావతైవాన్నత్వసిద్ధేరితి చేత్। మైవమ్। అనాలస్యాయ విలక్షణయోః ప్రాగగ్రత్వోదగగ్రత్వయోః కర్తవ్యత్వాత్। యస్మాదాలస్యమవశ్యం త్యాజ్యం తస్మాదేవాయం వాయురనాలస్యః సర్వేషు దేశేషు సర్వేషు కాలేషు పవతే। బోధాయనః "దోహ్యమానా .... న్త్రియతే హుతస్తోకో హుతో ద్రప్సోఽగ్నయే బృహతే నాకా .... స్వాహా ద్యావా పృథివీభ్యామ్" ఇతి। ఆపస్తమ్బస్తు మధ్యస్య సమ్భృత్యం శాఖాపవిత్రే సేచనకాలే బహిర్నిపతతాం

విప్రుషాం నామభిస్త్రీణి మన్త్రాన్ వినియుఙ్క్తే "హుతస్స్తోకో హుతో ద్ర
ప్స ఇతి విప్రుషోఽనుమన్త్రయతే" ఇతి । అల్పో బిన్దుస్స్తోకః ప్రౌఢో బిన్దుః
ద్రప్సః తదుభయం నాకనామ్నే స్వర్గవాసినే ప్రౌఢాయాగ్నయే హుతమ
స్తు । తథా ద్యావాపృథివీభ్యామపి స్వాహా హుతమస్తు । అత్ర హుతశబ్దప్ర
యోగార్థవిశిష్టత్వేన ప్రతితిష్ఠతి । తతః స్కన్నదోషో న భవతీత్యాహ "హు
తస్స్తోకో హుతో ద్రప్స ఇత్యాహ ప్రతిష్ఠిత్యై । హవిషోఽస్కన్దాయ । నహి
హుతగ్గ్ స్వాహాకృతగ్గ్ స్కన్దతి" (బ్రా - ౩ కా । ౭ ప్ర । ౩ అ) ఇతి । హవి
షోఽగ్నౌ ప్రక్షిప్తత్వం హుతత్వమ్ । దేవతోద్దేశపూర్వక త్యాగవాచక
స్వాహాశబ్దప్రయోగేణ విషయీకృతత్వమ్ । నచ స్వాహాకరణమన్తరేణ
హవిష్ప్రక్షేపో నాస్తీతి శఙ్కనీయమ్ । వషట్కారేణాపి తత్ప్రక్షేపాత్ ।
అత ఏవ వాజసనేయినో వాగ్ధేనోరుపాస్త్యామనన్తి "తస్యా ద్వౌ స్తనౌ దే
వా ఉపజీవన్తి స్వాహాకారశ్చ వషట్కారశ్చేతి" వికల్పశ్చ తయోః శాస్త్రే
చిన్తితః । ఏవఞ్చ సతి ద్విధాపి దేవతానాముపయుక్తయోర్హుత స్వాహాకృత
యోర్నాస్తి నాశదోషః । నఖలు లోకే కశ్చిదపి భుక్తమన్నం నష్టమితి బ్రూతే ।
నాకాయ విప్రుషాం హోమముపపాదయతి "దివి నాకో నామాగ్నిః । తస్య
విప్రుషో భాగధేయమ్ । అగ్నయే బృహతే నాకాయేత్యాహ । నాకమేవాగ్నిం
భాగధేయేన సమర్ధయతి" (బ్రా - ౩ కా । ౭ ప్ర । ౩ అ) ఇతి । నాకస్య భాగః క
థం ద్యావాపృథివీభ్యాం గతమిత్యాశఙ్క్య న తయోర్నాకవద్భోక్తృత్వమ్ ।
కిన్తు స్థిత్యాధారత్వేన పాలకత్వమిత్యాహ "స్వాహా ద్యావాపృథివీభ్యా
మిత్యాహ । ద్యావాపృథివ్యోరేవైనత్ ప్రతిష్ఠాపయతి" (బ్రా - ౩ కాం ।
౭ ప్ర । ౩ అ) ఇతి । సపవిత్రే కుమ్భే క్షీరసేచనం విధత్తే "పవిత్రవత్యాన
యతి । అపాఞ్చైవౌషధీనాఞ్చ రసగ్ంసగ్ంసృజతి । అథో ఓషధీష్వేవ
పశూన్ప్రతిష్ఠాపయతి" (బ్రా ౩ కా । ౭ ప్ర । ౩ అ) ఇతి । వర్షధారాభిరాగతా
నామపాం రసో దర్భః । గోభిర్భక్షితానామోషధీనాం రసః క్షీరమ్ । తదుభ
యమత్ర సంసృష్టం భవత్యేవ । కిఞ్చ దర్భోపలక్షితాస్వోషధీషు క్షీరోపల
క్షితాన్ ప్రతిష్ఠాపయత్యేవ । గోదోహనకాలే కుమ్భస్పర్శపూర్వకం మా

సంవిధత్తే “అన్వారభ్య వాచం యచ్ఛతి । యజ్ఞస్య ధృత్యై” (బ్రా-౩కా।౨ప్ర।౩అ) ఇతి । పవిత్రధారణం విధత్తే “ధారయన్నాస్తే । ధారయన్త ఇవ హి దుహన్తి” (బ్రా-౩కా।౨ప్ర।౩అ) ఇతి । లోకే దోగ్ధారో వా హస్తేన వా జానుభ్యాం వా పాత్రం ధారయన్త ఏవ దుహన్తి । తథాత్రాపి పవిత్రం ధారయన్నేవాసీత । కుమ్భీస్పర్శనపవిత్రధారణయో ర్వికల్పః సూత్రే దర్శితః “కుమ్భీమన్వారభ్య వాచం యచ్ఛతి పవిత్రం వా ధారయన్నాస్తే” ఇతి । గాం దుగ్ధ్వా కుమ్భీం ప్రతి క్షీరమానయన్తం దోగ్ధారం పృచ్ఛేదితి విధత్తే “కామధుక్ష ఇత్యాహ తృతీయస్యై । త్రయ ఇమే లోకాః । ఇమానేవ లోకాన్ యజమానో దుహే” (బ్రా-౩కా।౨ప్ర।౩అ) ఇతి । విద్యమానానాం గవాం మధ్యే కాం కాం దుగ్ధవానసి । సోఽయం ప్రశ్నస్తృతీయగోపర్యన్తః । గోర్భూరాదిలోకరూపత్వాత్ । గవాం త్రిత్వేన లోకత్రయదోహో లభ్యతే దోగ్ధురుత్తరం విధత్తే “అమూమితి నామ గృహ్ణాతి । భద్రమేవాసాం కర్మావిష్కరోతి” (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౩అ) ఇతి । అమూమిత్యఙ్గుల్యా నిర్దిశ్య తదీయం వ్యావహారికం నామ గృహ్ణీయాత్ । సన్తి హి గవాం వ్యవహారాయ తత్స్వామిభిః సఙ్కల్పితాని గఙ్గా యమునా సరస్వతీత్యాది నామాని కృతాని । తన్నామగ్రహణే బహుక్షీరప్రదానలక్షణమాసాం భద్రం కర్మావిష్కృతం భవతి । అథవా మన్త్రద్వయమచ్ఛిద్రకాణ్డే సమామ్నాతమ్ “కామధుక్షః ప్రణో బ్రూహి । ఇన్ద్రాయ హవిరిన్ద్రియమ్” ఇత్యమూమ్ । “యస్యాం దేవానాం పయో హితమ్” ఇతి చ । తయోరత్ర ప్రశ్నోత్తరవాక్యాభ్యాం ప్రతీకగ్రహణమస్తు । ఆపస్తమ్బేన తయోః పఠితత్వాత్ । కల్పః “అథ పురస్తాత్ ప్రత్యగానయన్తం పృచ్ఛతి కామధుక్ష ఇతి । అమూమితీతరః ప్రత్యాహ । తామనుమన్త్రయతే సా విశ్వవ్యచా ఇతి । ద్వితీయామానయన్తం పృచ్ఛతి । కామధుక్ష ఇత్యమూమిత్యేవేతరః ప్రత్యాహ । తామనుమన్త్రయతే సా విశ్వవ్యచా ఇతి । తృతీయామానయన్తం పృచ్ఛతి । కామధుక్ష ఇతి । అమూమిత్యేవేతరః ప్రత్యాహ । తామనుమన్త్రయతే । సా విశ్వకర్మా” ఇతి ।

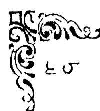
విశ్వం కృత్స్నం ఆయుర్యస్యాః సా విశ్వాయుః । విశ్వస్య వ్యచో వ్యాప్తిర్యస్యాః సా విశ్వవ్యచాః । విశ్వాని కర్మాణి యస్యాః సా విశ్వకర్మా । పృథివ్యన్తరిక్షద్యులోకాభిమాని దేవతానాం క్రమేణోక్త గుణోపేతత్వాత్ తదభేదేన గావః స్తూయన్త ఇత్యముం మన్త్రాభిప్రాయం దర్శయతి "సా విశ్వాయుః సా విశ్వవ్యచాస్సా విశ్వకర్మేత్యాహ। ఇయం వై విశ్వాయుః । అన్తరిక్షం విశ్వవ్యచాః । అసౌ విశ్వకర్మా । ఇమానేవైతాభిర్లోకాన్ యథా పూర్వందుహే" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౩అ) ఇతి । దుగ్ధ ఇత్యర్థః । కిఞ్చ బహుక్షీరప్రదానేన సన్తుష్టా విశ్వాయుస్త్వాదికమాశీర్వాదం ప్రయుఙ్క్తే- ఇత్యభిప్రాయాన్తరమాహ "అథో యథా ప్రద్రాత్రే పుణ్యమాశాస్తే । ఏవమేవైనా ఏతదుపస్తౌతి । తస్మాత్ ప్రాదాదిత్యన్నియా వన్దమానా ఉపస్తువన్త ఉపసూన్ దుహన్తి" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర ౩అ) ఇతి । యథా లోకే ప్రభూతం ధనం దత్తవతే రాజ్ఞే చిరఞ్జీవ త్వం త్వా ద్యాశీర్వాదం పురోధాః కరోతి ఏవమేవైతేన మన్త్రేణ గాః స్తౌతి । యస్మాత్ ప్రాత్ స్త్రియో దోహనే స్తుతిరామ్నాతా తస్మాల్లౌకికదోహనే౽పి ప్రభూతం క్షీరం పూర్వేద్యురదాదితి నిశ్చిత్య హస్తేన వన్దమానా వాచా మమ మాతా మమ భగినీత్యేవం గాః స్తువన్త్యో దుహన్తి । ఏతత్ కాణ్డగతేషు మన్త్రేషు అనామ్నాతం కఞ్చిన్మన్త్రముత్పాద్య వినియుఙ్క్తే" బహు దుగ్ధీన్ద్రాయ దేవేభ్యో హవిరితి వాచం విసృజతే । యథా దేవత మేవ ప్రస్తౌతి । దైవ్యస్య చ మానుషస్య చ వ్యావృత్త్యై" (బ్రా-౩కా।౨ప్ర।౩అ) ఇతి । హే దోగ్ధ్రి త్వమిన్ద్రాయ తదనుచరేభ్యశ్చ దేవేభ్యః పర్యాప్తం బహుక్షీరం సమ్పాదయితుం తిసృభ్య ఉత్తరా గా దోగ్ధి । తత్ర సమన్త్రక గోత్రయ దోహనమిన్ద్రార్థం, అమన్త్రకమితర గోదోహనం తదీయానుచరేభ్య ఇతి యథా దేవతత్వం ప్రభూతత్వేన మానుషదోహాద్వ్యావృత్తిః । కల్పేత్వచ్ఛిద్రకాణ్డోక్త ఏవ తత్సమానార్థో మన్త్రో వినియుక్తః "బహు దుగ్ధీన్ద్రాయ దేవేభ్యో హవ్యమాప్యాయతాంపునః । వత్సేభ్యో మనుష్యేభ్యః పునర్దోహాయ కల్పతామితి త్రిర్వాచం విసృజ్య" ఇతి । బ్రా

హ్మణేఽప్యేతస్యైవ మన్త్రస్య ప్రతీకమస్తు। అర్థతో నిర్దేశాద్ధపరిశేష
త్వారభేదః। మన్త్రస్యావృత్తిం విధత్తే "త్రిరాహ। త్రిషత్యా హి దేవాః"
(బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। త్రిరుక్తే సత్యత్వబుద్ధిర్యేషాం తే త్రిషత్యాః
మానం కుమ్భీస్పర్శనఞ్చ వినైవ తిసృభ్యోఽధికా గా దోహయేదితి విధ
త్తే "అవాచం యమోఽనన్వారభ్యోత్తరాః। అపరిమితమేవావరున్ధే।"
(బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। ఉత్తరాసామపి గవాం దోహనే బహ్వాదేవ
సహితాయేన్ద్రియాపరిమితం క్షీరం సమ్పాదితం భవతి। తూష్ణీముత్త
రా దోహయిత్వేత్యమన్త్రకదోహనం కల్పేదర్శితమ్। పూర్వపక్షత్వే
న దారుపాత్రం నిషేధతి "నదారుపాత్రేణ దుహ్యాత్।అగ్నివద్వై దా
రుపాత్రమ్। యద్దారుపాత్రేణ దుహ్యాత్। యాతయామ్నా హవిషాయ
జేత" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। మన్థనేనాభివ్యజ్యమానోఽగ్నిః పూ
ర్వందారుణి గూఢో వర్తేత ఇత్యగ్నిసహితం దారుపాత్రం తత్రత్యాగ్ని
నా క్షీరస్య స్వీకృతత్వాద్ధవిషో గతసారత్వమ్। సిద్ధాన్తరూపేణ తత్పా
త్రం విధత్తే "అథోఖల్వాహుః। పురోడాశముఖాని వై హవీగ్ంషి। తేన
ఇతః పురోడాశగ్ం హవిషా యామోఽస్తీతి। కామమేవ దారుపాత్రేణ
దుహ్యాత్" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। పూర్వే నిషేధవాదినో హవి
షస్తత్త్వం జానన్తి। అతస్తద్వ్యావృత్త్యర్థోఽయ మథో శబ్దః। అభిజ్ఞా
స్త్వేవమాహుః। లోకే తావదపూపాదనాదీనాం క్షున్నివర్తకత్వాత్
ప్రాధాన్యం దృష్టమ్। దధిక్షీరాదీనాం తు సహకారిత్వమేవ। తతో యాగే
ష్వపి పురోడాశ చరుమాంసాన్యేవ సారవన్తి హవీంషి। నతు పురోడా
శాదర్వాచీనస్య క్షీరాదిహవిషః కశ్చిత్ సారోఽస్తి యోఽగ్నినా స్వీక్రి
యేత। తస్మాద్దారుపాత్రదోహనం న విరుధ్యత ఇతి। "యదుపర్యుపరి శిరో
హరేత్। అధోఽధశ్శిరో హరతి" ఇత్యాదావివ ఇత ఇతః పురోడాశమి
తి వీప్సా ద్వితీయా చ। చరుపురోడాశాదత్యన్తమర్వాచీనస్యేత్యర్థః।
పునరప్యన్యం పూర్వపక్షమాహ "శూద్ర ఏవ న దుహ్యాత్। అసతో వా ఏష
సమ్భూతః। యచ్ఛూద్రః। అహవిరేవ తదిత్యాహుః। యచ్ఛూద్రో దోగ్ధీతి"।

(బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। అసతోఽధమావయవాత్ పాదాత్
జాతః। సిద్ధాన్తమాహ «అగ్నిహోత్రమేవ న మహ్యం శూద్రః। తద్ధి నో
త్పునన్తి। యచ్చాఖలు వై పవిత్రమత్యేతి। అథ తద్ధవిరితి" (బ్రా.౩కాం।౨
ప్ర।౩అ)। అగ్నిహోత్రహవిష ఉత్పవనాభావాన్నాస్తి శూద్రస్ప
ర్శశుద్ధిః। ఇదన్తు హవిరుత్పవనస్య త్రివృత్త్వాత్ పవిత్రమతిశయేన ప్రా
ప్నోతీతి శుద్ధమేవ। కల్పః «దోహనే అప ఆనీయ సంక్షాళన మానయతి
«సంపృచ్యధ్వమృతావరీరూర్మిణీర్మధుమత్తమా మన్ద్రా ధనస్య సాతయ
"ఇతి। ఋతశబ్దేన సత్యవాచినా జలేనావశ్యంభావి క్షాళన సామర్థ్యము
పలక్ష్యతే। హే సామర్థ్యవత్య ఆపో యూయం కుమ్భీగతేన క్షీరేణ స
మ్పృక్తా భవత। కీదృశ్యో యూయమ్। ఊర్మిమత్త్వేనాత్యన్తమాధుర్యేణ
హర్షహేతుత్వేన చ క్షీరసదృశ్యః। కిమర్థోఽయం సమ్పర్కః। సాన్నాయ్య
లక్షణ ధనలాభార్థః। సామర్థ్యోర్మి మాధుర్య గుణోపన్యాసాదత్ర రసస
మ్పర్కో వివక్షితో న తు ద్రవ్యమాత్రసమ్పర్క ఇత్యాహ «సమ్పృచ్య
ధ్వమృతావరీరిత్యాహ। అపాం చైవౌషధీనాం చ రసగ్ంసగ్ంసృజతి।
తస్మాదపాం చౌషధీనాం చ రసముపజీవామః" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౩అ)
ఇతి। దోహనపాత్రక్షాళనేన స్వాదుతమోఽపాం రసః। కుమ్భీగతక్షీర
స్వరూపమేవ గోభిర్భక్షితానామోషధీనాం రసస్తద్రసద్వయం కుమ్భ్యాం
సంసృష్టమ్। యస్మాదుభయమేళనం ప్రశస్తం తస్మాద్వయం సర్వే తదుభయ
ముపజీవామః। ఏతచ్చ లోకే ప్రసిద్ధమ్। ఛన్దోగాస్తూభయోరుపజీవనం వి
శదీకృత్యామనన్తి। «అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యత్ స్థవిష్ఠో
ధాతుస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్మాంసం యోఽణిష్ఠస్తన్మనః।
ఆపః పీతాస్త్రేధా విధీయన్తే తాసాం యత్ స్థవిష్ఠో ధాతుస్తన్మూత్రం భ
వతి యో మధ్యమస్తల్లోహితం యోఽణిష్ఠః స ప్రాణః "ఇతి। ధనలాభో
క్తి ప్రయోజనం దర్శయతి «మన్ద్రా ధనస్య సాతయ ఇత్యాహ। పుష్టిమేవ
యజమానే దధాతి" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। కల్పః «అక్తైనత్త
త్పవిత్రముద్వాస్య శీతం కృత్వా తిరః పవిత్రం దధ్యాతనక్తి సోమేన త్వాతన

త్మిన్ద్రాయదధి" । హేతుకర దధిహోమేణసోమేనత్వామాతనచ్మి । తేనాత
ఞ్చనేనసనిష్పన్నందధీన్ద్రాయిహోష్యతే। నన్వత్రసోమశబ్దేన ముఖ్యసోమం
పరిత్యజ్యగౌణో దధ్యుపలక్ష్యతే। బ్రాహ్మణాన్తరబలాదితిబ్రూమః। తత్రహ్యేత
ఞ్చనద్రవ్యవిశేషస్య దేవతావిశేషాణాంప్రతిం బ్రువతీశ్రుతిః దధ్నఇన్ద్రప్రి
యత్వందర్శయతి। "యత్పూతిత్యాస్య పణ్ణవత్రైర్వాఽఽతిఞ్చత్యత్సౌమ్య
మ్। తస్యత్రాతౌరాక్షసమ్। తద్యత్తణ్డులైర్వైశ్వదేవమ్। తద్యదాతఞ్చనేన
మానుషమ్। తద్యత్స్కన్నంతత్సేన్ద్రమ్। తస్మాద్దధ్నాతనక్త్యైన్ద్రత్వాయ"
ఇతి ॥ ఏవ్ం రాతిఞ్చనోక్తం ముఖ్యం దధిశబ్దం పరిత్యజ్య గౌణస్యసోమశబ్ద
స్యోపాదానేప్రయోజనమాహ।"సోమేనత్వాతనచ్మీన్ద్రాయదధీత్యాహ। సో
మమేవైనత్కరోతి" (బ్రా ౩కాం। ౭ప్ర। ౩అ) ఇతి। సాన్నాయ్యస్యస
మీకరణంప్రయోజనమ్। తస్యాపి ప్రయోజనమాహ "యో వై సోమం
భక్షయిత్వా। సంవత్సరం సోమం న పిబతి। పునర్భక్ష్యోఽస్య సోమపీథో
భవతి। సోమః ఖలు వై సాన్నాయ్యమ్। య ఏవం విద్వాన్త్సాన్నాయ్యం
పిబతి। అపునర్భక్ష్యోఽస్య సోమపీథో భవతి" (బ్రా ౩కాం। ౭ప్ర। ౩అ)
ఇతి। సోమపీథః పాతవ్యత్వేన పీతః సోమ ఇత్యర్థః। అగ్నిష్టోమమను
ష్ఠాయ సంవత్సరమతివాహ్య సోమయాగం యో న కరోతి తేనావశ్యమను
ష్ఠాతవ్యః। వసన్తేవసన్తేజ్యోతిష్టోమేన యజేతేతి తద్విధానాత్। య
ది ద్రవ్యాభావాదినిమిత్తేన ప్రతిబధ్యేత తద్భావనయా సోమీకృతం సా
న్నాయ్యంపిబతస్తద్వైకల్యంపరిహ్రియతే। అస్తిహ్యనుష్ఠాతుమశక్తస్య స
ర్వత్రభావనయా తత్ప్రాప్తిః। అత ఏవబృహదారణ్యకే సృష్టిప్రకరణే బ్ర
హ్మచారిణో గార్హస్థ్యధర్మంవాఞ్ఛతస్తదసమ్భవేన త్వ్యుపాసనయా త
త్సమ్ప్రాప్తిరామ్నాయతే "ఏకాకీ కామయతే జాయా మే స్యాదథ ప్ర
జాయేయాథ విత్తం మే స్యాదథకర్మకుర్వీయేతి సయావదప్యేతేషామేకై
కం న ప్రాప్నోత్యకృత్స్న ఏవ తావన్మన్యతే తస్యోకృత్స్నతా। మన ఏవా
స్యాత్మా। వాగ్జాయా। ప్రాణఃప్రజా। చక్షుర్మానుషంవిత్తం। చక్షుషా
హితద్విన్దతే। శ్రోత్రందైవంవిత్తం। శ్రోత్రేణహ్యేవహితచ్ఛృణోతి। ఆత్మై

వాఽస్యకర్మ । అత్మనాహికర్మకరోతి" ఇతి । ఆత్మాదేహో వేదగమ్యం మన్త్రాదికందైవంవిత్తం । అతస్సోమభావనయా వైకల్యపరిహారో యుజ్యతే । కుమ్భ్యాః పిధానాయ పాత్రవిశేషంవిధత్తే "నమృణ్మయేనాపిదధ్యాత్ । యన్మృణ్మయేనాఽపిదధ్యాత్ । పితృదేవత్యగ్ స్స్యాత్ । అయస్పాత్రేణ వా దారుపాత్రేణవాపిదధాతి । తద్ధి సదేవం" (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర । ౩అ) ఇతి । పితౄణాంమృత్పాత్రముదకుమ్భశ్రాద్ధాదౌ సిద్ధమ్ । దారుపాత్రస్యసదేవత్వం దోహనపాత్రేఽవగతమ్ । మన్త్రాన్తరాద్వా । తత్రైవ మామ్నాయతే "అమృణ్మయం దేవపాత్రం యజ్ఞస్యాయుషిప్రయుజ్యతామ్ "ఇతి । అయస్పాత్రస్యాప్యేతద్ద్రష్టవ్యమ్ । పిధానపాత్రస్యసోదకత్వంవిధత్తే "ఉదన్వద్భవతి । ఆపోవైరక్షోఘ్నీః । రక్షసామపహత్యై" (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర । ౩అ) ఇతి । స్వాభిమానిదేవతాముఖేనాపాం రక్షోఘ్నత్వం । పిధానీయమన్త్రముత్పాద్యవ్యాచష్టే "అదస్తమసి విష్ణవేత్వేత్యాహ । యజ్ఞోవైవిష్ణుః । యజ్ఞాయైవైనదదస్తఙ్కరోతి" (బ్రా- ౩కాం । ౨ప్ర । ౩అ) ఇతి । అదస్తమనుపక్షీణమ్ । కల్పేతు ప్రతీకమిదమిత్యభిప్రేత్య ఛిద్రకాణ్డగతో మన్త్రో వినియుక్తః "అథైనముదన్వతా కగ్ంసేన వా చమసేన వా పిదధాతి । అదస్తమసి విష్ణవే త్వా యజ్ఞాయాపిదధామ్యహం అద్భిరరిక్తేన పాత్రేణ యానిపూతాని పరిశేరతే "ఇతి । ప్రథమపక్షే హే సాన్నాయ్య విష్ణవే త్వా పిదధామీతి అధ్యాహారః । కల్పః "తముపరీవ నిదధాతి యత్ర గుప్తమ్మన్యతే విష్ణో హవ్యగ్ంరక్షస్వేతి "ఇతి । అత్రరక్షణార్థమేవ విష్ణుసమ్బోధనమ్ । నత్విన్ద్రవద్ధవిః స్వీకారాయేత్యముమభిప్రాయంవిశదయతి "విష్ణోహవ్యగ్ం రక్షస్వేత్యాహ గుప్త్యై "ఇతి । శాఖాబర్హిషోరివసాన్నాయ్యేఽపి విధత్తే "అనధస్సాదయతి, గర్భాణాంధృత్యా అప్రపాదాయ । తస్మాద్గర్భాః ప్రజానామప్రపాదుకాః । ఉపరీవనిదధాతి । ఉపరీవహి సువర్గోలోకః । సువర్గస్యలోకస్యసమష్ట్యై" (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర । ౩అ) । ఇతి । అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః ।

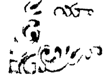

“శున్ధసాన్నాయ్యపాత్రాణి ప్రోక్ష్య మాతేతికుమ్భికాం।
సంస్థాప్యాగ్నౌ వసూశాఖా పవిత్రం తత్రనిక్షిపేత్॥
హుతబిస్తూర్జసేతిగాశ్చ దుగ్ధ్వా త్రిస్సోఽభిమన్త్రయేత్ ।
సమ్పృసంతాళనంక్షిప్త్వా సోమేదధ్నాతనక్తిహి॥
విష్ణోఽనధోదధాత్యస్మిన్ తృతీయేదశవర్ణితాః”॥

అథమీమాంసా.

తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితమ్।
“శున్ధధ్వమితిమన్త్రోఽయం పౌరోడాశికశోధనే।
సాన్నాయ్యపాత్రశుద్ధౌవా ప్రథమోఽస్తుసమాఖ్యయా॥
పౌరోడాశికమిత్యత్ర ప్రకృత్యా తద్ధితేనవా।
సన్నిధ్యనుక్తితఃకల్ప్యః క్లృప్తత్వాచ్చరమక్రమాత్”॥ ఇతి॥

“శున్ధధ్వం దైవ్యాయకర్మణే దేవయజ్యాయా” ఇత్యయంమన్త్రః “పౌరోడాశికమితి యాజ్ఞికైః సమాఖ్యాతే కాణ్డే పఠితత్వాత్ । సమాఖ్యయా పురోడాశకాణ్డోక్తానాములూఖల జుహ్వాదీనాం శోధనేఽఙ్గమితి చేత్ । మైవం । పౌరోడాశికమితి సమాఖ్యాయాం ప్రకృతిః పురోడాశమన్త్రమభిధత్తే। తద్ధితప్రత్యయశ్చ తత్సమ్బన్ధికాణ్డమ్ । నచైతావతా పురోడాశపాత్రాణాం మన్త్రసన్నిధిః ప్రత్యక్షో భవతి, కిం త్వర్థాపత్త్యా కల్ప్యతే। యద్యుక్తసన్నిధిర్నస్యాత్, తథా మన్త్రగ్రన్థస్య పౌరోడాశికసమాఖ్యా న స్యాత్ । నహ్యగ్న్యన్వసన్నిహితానామిషేత్వాదిమన్త్రాణామాగ్నేయకాణ్డసమాఖ్యాభవతి । సన్నిహితానాన్తు యుఞ్జానః ప్రథమం మన ఇత్యాదిమన్త్రాణాం భవత్యేషా సమాఖ్యా । తస్మాత్ కాణ్డసమాఖ్యయా సన్నిధిం పరికల్ప్య తత్సన్నిధ్యన్యథానుపపత్త్యా పరస్పరాకాంక్షారూపం పౌరోడాశికపాత్రప్రకరణం కల్పయిత్వా తద్ద్వారా వాక్యలిఙ్గశ్రుతిం కల్పయిత్వా తయా శ్రుత్యా వినియోగ ఇతి సమాఖ్యా[illegible]। సాన్నాయ్యపాత్రాణాం శోధనమన్త్రసన్నిధిస్తు ప్రత్య

షు ఇధ్మాబర్హిః సమ్పాదనస్య ముష్టినిర్వాపస్య చాన్తరాళం సాన్నాయ్య పాత్రాణాందేశః । ఉక్తమన్త్రాశ్చేధ్మాబర్హిర్నిర్వాపవిషయయోర్మన్త్రానువాకయోర్మధ్యమేఽనువాకే పఠ్యతే । తేన చ ప్రత్యక్షసన్నిధానాత్ ప్రకరణాదీనాం చతుర్ణామేవ కల్పనాత్ సన్నిధిః సన్నికృష్యతే । తస్మాత్ క్రమేణ సమాఖ్యాం బాధిత్వా సాన్నాయ్య పాత్రశోధనశేషా మన్త్రా ఇత్యయం చరమః పక్షోఽభ్యుపేతవ్యః । తస్మిన్నేవాధ్యాయే షష్ఠపాదే విచారితమ్।

"శాఖాచ్ఛేదాదయో దోహ ధర్మాస్సాయం వ్యవస్థితాః ।
ప్రాతశ్చ సన్తి వా సాయం స్థానాత్తే పూర్వవత్ స్థితాః ॥
ఆనర్థక్యప్రతిహతిః పూర్వవన్నైవ విద్యతే ।
బలినాఽతః ప్రకరణాత్ ప్రాతర్దోహేఽపి సన్తి తే" ॥ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే పలాశశాఖాచ్ఛేదనం తయా శాఖయా వత్సాపాకరణమిత్యాదయో దోహధర్మాః సమామ్నాతాః । దోహౌ చ ద్వౌ విద్యేతే అమావాస్యాయాం రాత్రావేకో దోహః । ప్రతిపది ప్రాతరపరో దోహః । తత్ర పూర్వన్యాయేన స్థానబలాత్ ప్రాథమికే సాయం దోహే ప్రథమశ్రుతాస్తే ధర్మా వ్యవతిష్ఠన్త ఇతి చేత్ । మైవం। వైషమ్యాత్ । పూర్వత్ర హి సోమే పశు విశసనాది కర్మణామనన్వయాత్ ప్రకరణత ఆనర్థక్యం ప్రతిహతమ్ । తతోఽగ్నీషోమీయపశౌ స్థానబలాత్ తే ధర్మా వ్యవస్థితాః । ఇహ తు నాస్త్యానర్థక్య ప్రతిహతిః । తతః ప్రకరణేన స్థానం బాధిత్వా ద్వయోర్దోహయోస్తే ధర్మా అభ్యుపేయాః । దశమాధ్యాయస్యాష్టమపాదే విచారితమ్।

"స్వాహేత్యుక్తిర్ద్విహోమే సంహారస్స్యాన్న వాగ్రిమః ।
పూర్వన్యాయేన తన్మన్త్రే స్వాహాకారావిధిత్వతః ॥
విధిత్వేఽపి నియత్యైవ న బాధ్యా సవషట్కృతిః ।
హోమాన్తరే వషట్కార స్వాహాకారవికల్పనమ్" ॥ఇతి॥

అనారభ్యామ్నాయతే । వషట్కారేణవా దేవేభ్యోఽన్నం ప్రదీయత ఇతి । దర్విహోమవిశేషేఽప్యామ్నాయతే । పృథివ్యై స్వాహాఽన్తరిక్షాయ స్వాహేతి । తత్ర పూర్వాధికరణే యథా అనారభ్యవిహితస్య సాప్తదశ్యస్య ప్రాకరణికేన సాప్తదశ్య విధినా ఉపసంహారే సతి వికృత్యన్తరే సాప్తదశ్యం నాస్తి తథా ఇహాప్యనారభ్య వాదేన విహితస్య స్వాహాకారస్య దర్విహోమప్రకరణ పఠితమన్త్రగతేన స్వాహాశబ్దేనోపసంహారే హోమాన్తరేషు నాస్తి స్వాహాకార ఇతి ప్రాప్తే । బ్రూమః । పృథివ్యై స్వాహేతి మన్త్రపాఠోఽయమ్ । న త్వత్ర స్వాహాకారోఽనారభ్యాధీతబ్రాహ్మణ వాక్యేనైవ విధీయతే । నఖలు "యమాదిత్యా అంశుమాప్యాయయన్తి" ఇత్యాదియాజ్యామన్త్రగతాదిత్యశబ్దః కస్యచిదర్థస్య విధాయకో దృష్టః । యథా సిద్ధార్థవాచక ఆదిత్యశబ్దో న విధత్తే, యథా క్రియావాచిత్వేఽపి వర్తమానార్థ ఆప్యాయయన్తీతి న విధాయకః । తథా వైదిక హవిర్విషయో దేవస్య సవితురిత్యస్మిన్నర్థే వర్తమానః స్వాహాశబ్దో నోచ్చారణం విదధాతి । తథాచ త్వుపసంహార్యోపసంహారకయోరేకవిషయత్వశఙ్కాయా అప్యభావాన్నాస్త్యేవాత్ర పూర్వన్యాయః । నను ప్రకరణాదినా మన్త్రస్య హోమే వినియుక్తత్వాత్ స్వాహాకారవిధి రర్థాల్లభ్యత ఇతి చేత్, ఏవమపి బ్రాహ్మణవాక్యేన పక్షే ప్రాప్తః స్వాహాకారో నియమ్యతే । అస్మిన్నుపహోమేషు స్వాహాకారేణైవాన్నం ప్రదీయత ఇతి । తతః పాక్షికో వషట్కారోఽత్ర నివర్తతే । కిఞ్చ "పురస్తాత్ స్వాహాకారా వా అన్యే దేవా ఉపరిష్టాత్ స్వాహాకృతయోఽన్యే" ఇతి బ్రాహ్మణోక్తన్యాయేన స్వాహా పృథివ్యా ఇత్యపి పాఠః పక్షే ప్రాప్నోతి । తత్ర పృథివ్యై స్వాహేత్యేవ పఠేదితి నియమ్యతే । అర్థాద్వ్యత్యాసో నివర్తతే । తస్మాదవిధిత్వే విధిత్వయో రుపసంహారాభావేన హోమాన్తరేష్వనారభ్యవిహితో వషట్కార స్వాహాకార వికల్పః సుస్థితో భవతి । ఏవఞ్చ సతి "హుతాస్తోకః" "స్వాహా ద్యావాపృథివీభ్యామ్" ఇతి మన్త్రలిఙ్గాభ్యాం సూచితస్య స్వాహాకార వికల్పస్య నకదా

చిదప్యనుపపత్తిః । ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే కిఞ్చిద్విచారితమ్।

"తేనహ్యన్నమితిప్రోక్తో వాదో హేతురుత స్తుతిః।
హినా శ్రుతా హేతుతాఽతః శూర్పాదన్యశ్చ సాధనమ్॥
శూర్పసాధనతా శ్రౌతీ నాశ్రౌతీ సావికల్ప్యతే॥
అతో నిరర్థకో హేతుః స్తుతిస్తుస్యాత్ప్రవర్తికా"॥ఇతి॥

ఇదమామ్నాయతే "శూర్పేణ జుహోతి"।"తేనహ్యన్నం క్రియతే"ఇతి। అయమర్థవాదో విధేయశూర్పే హేతుత్వేనాన్వేతి హిశబ్దస్య హేతువాచిత్వాత్ । యస్మాదన్నసాధనం తస్మాచ్ఛూర్పేణ హోతవ్యమిత్యుక్తే యద్యదన్నసాధనం దర్వీపిఠరాదికం తేనసర్వేణ హోతవ్యమితి లభ్యతే। తతః పిఠరాదయః శూర్పేణ సహ వికల్ప్యన్త ఇతి ప్రాప్తే। బ్రూమః । శూర్పస్య హోమసాధనత్వం శ్రౌతం తృతీయయా తదవగమాత్ । పిఠరాదీనాం త్వానుమానికం। అతోఽసమానబలత్వాన్నవికల్పోయుక్తః । తతో హేతుర్వ్యర్థః । స్తుతిస్తుప్రరోచనాయోపయుక్తా। తస్మాత్ స్తుతిత్వేనాన్వయః । అనేనైవ న్యాయేన ప్రకృతేఽపి "అగ్నిహోత్రమేవ నవహ్యేచ్ఛూద్రః। తద్ధినోత్పునన్తి" ఇత్యత్ర హిశబ్దస్య హేతుత్వాద్యత్రయత్ర నాస్త్యుత్పవనం తత్రతత్ర శూద్రస్పర్శో నిషిద్ధఇతి వ్యాప్తౌ సత్యాం ఉత్పవనరహితానాం వ్రీహియవాదీనాం కదాచిచ్ఛూద్రేణ స్పృష్టానాం యాగయోగ్యత్వం నస్యాదితి పూర్వపక్షః। తద్ధినోత్పునన్తీత్యర్థవాదస్య స్తావకత్వేన హేతుప్రతిపాదకత్వాభావాన్నోక్తదోషఇతి రాద్ధాన్తః।

అథవ్యాకరణమ్.

శున్ధధ్వమిత్యత్ర ధాతురుదాత్తః। శప్ప్రత్యయస్య పిత్వాదనుదాత్తః। అదుపదేశాదుత్తరం లసార్వధాతుక మప్యనుదాత్తమ్। దైవ్యశబ్దో యఞన్తత్వేన "ఞ్నిత్యాదిరిలి (పా-౬-౧-౧౯౭) ఆద్యుదాత్తః।మాతరిశ్వన్శబ్దో ధిషణేతివన్మధ్యోదాత్తః। ఘర్మోఽసీ త్యేకారస్యోదాత్తానుదాత్త

యోరికారయోః స్థానే పతితత్వాదేకాదేశస్వరేణ నిత్యముదాత్తత్వే ప్రాప్తే తదపవాదః । స్వరితో వానుదాత్తే పదాదౌ (పా ౮-౨-౬) । ఉత్తరపదస్యాదావనుదాత్తే పరత ఉదాత్తానుదాత్తయోర్య ఏకాదేశః స వికల్పేన స్వరితః స్యాదిత్యోకారః స్వరితః । పృథివ్యా ఇత్యత్ర "ఉదాత్తస్వరితయోర్యణః స్వరితోఽనుదాత్తస్య (పా-౮-౨।౪।) ఉదాత్తస్య వా స్వరితస్య వా స్థానే యో యణ్ తస్మాదుత్తరస్యానుదాత్తస్య స్వరితః స్యాత్ ఇత్యాకారః స్వరితః । విశ్వస్య ధాయో ధారణం యస్యా వృష్టేః సా విశ్వధాయాః, తత్ర పూర్వపదప్రకృతిస్వరః ప్రాప్తః । విశ్వశబ్దశ్చ స్వర ఆద్యుదాత్తో "విశ్వే దేవా ఋతావృధ" ఇత్యాదౌ తద్దర్శనాత్ । ఇహ తు "బహువ్రీహౌ విశ్వం సంజ్ఞాయామ్ (పా-౬-౨-౧౦౬) ఇతి విశ్వమిత్యేతత్ పూర్వపదమన్తోదాత్తమ్ । పరమశబ్దో నపుంసకలిఙ్గోఽపి నిత్యనపుంసకత్వాభావాత్ ఫిట్స్వరేణాన్తోదాత్తః । దృꣳహస్వేత్యత్ర పృథగ్వాక్యేన పదాత్ పరత్వాభావాన్న నిఘాతః, కిన్తు ధాతుస్వర శప్స్వర లసార్వధాతుకస్వరాః । పరమేణ ధామ్నా దృꣳహస్వేత్యేవం ఏకవాక్యత్వేఽపి దృꣳహస్వ మా హ్వారితి సముచ్చయవివక్షాయాం చకారస్య లుప్తత్వేన "చాదిలోపే విభాషేతి (పా ౮ ౧ । ౬౩) నిఘాతస్య వికల్పో ద్రష్టవ్యః । వసుశబ్దో వృషాదిః । పవిత్రమిత్యత్ర "పువస్సంజ్ఞాయామితి (పా-౩-౨-౧౮౫) పూఙ్ ధాతోరిత్రప్రత్యయే సతీకార ఉదాత్తః । శతధారశబ్దః శతవల్శశబ్దవత్ । ద్రప్సోఽగ్నయే ఇత్యత్ర ఘుర్త్మోసేతివదోకారః స్వరితః । బృహన్మహతోరుపసంఖ్యానమ్ (పా-౬-౧-౧౭౩ । ౧వా) ఇతి బృహచ్ఛబ్దాదుత్తరస్యా అజాదివిభక్తేరనుదాత్తత్వమ్ । కం సుఖమ్ అకం దుఃఖం తన్న విద్యతే యస్యాసౌ నాకః పూర్వపదప్రకృతిస్వరః । స్వాహా శబ్దో నిపాతః । ద్యావాపృథివీశబ్దస్య, దేవతాద్వన్ద్వే చ (పా-౬-౨-౧౪౧) ఇత్యుభయపదప్రకృతిస్వరత్వాదాద్యన్తావుదాత్తౌ । విశ్వధాయా ఇతి వత్ విశ్వాయురిత్యాదయః । ఋతావరీ శబ్దస్య ఆమన్త్రితత్వాన్నిఘాతః । ఊర్మిణీశబ్దస్య ఫిట్స్వరః । ఙీబనుదాత్తః । మధుశబ్దో వృషాదిః ।

మతుప్త మపావనుదాత్తౌ । ధనశబ్దోనపుంసకస్వరః । సోమేన్ద్రవిష్ణుశబ్దా వృషాదిగతాః।హవ్యస్య హోతామస్యయోగ్యంహవ్యం-ప్రత్యయస్వరః॥*॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే తైత్తిరీయసంహితాభాష్యే తృతీయోఽనువాకః॥*॥

తైత్తిరీయసంహితా.

కర్మణేవాం దేవేభ్యః శకేయంవేషాయ త్వా ప్రత్యుష్టగ్ం రక్షః ప్రత్యుష్టా అరాతయోధూరసిధూర్వ ధూర్వన్తం ధూర్వతం యోఽస్మాన్ ధూర్వతి తం ధూర్వయం వయంధూర్వామస్త్వం దేవానామసి సస్నితమం పప్రితమం జుష్టతమం వహ్నితమం దేవహూతమ మహ్రుతమసి హవిర్ధానం దృగ్ంహస్వ మాహ్వార్మిత్రస్య త్వా చక్షుషా ప్రేక్షే మాభేర్మా సంవిక్థా మా త్వా ॥౧॥

హిగ్ంసిషమురు వాతాయ దేవస్యత్వా సవితుః ప్రసవేఽశ్వినో ర్బాహుభ్యాం పూష్ణోహస్తాభ్యా మగ్నయే జుష్టం నిర్వపామ్యగ్నీషోమాభ్యామిదం దేవానా మిద మున్నస్సహస్ఫాత్యై త్వానారాత్యై సువరభివిఖ్యేషం వైశ్వానరం జ్యోతిర్దృగ్ంహన్తాం దుర్యా ద్యావాపృథివ్యో రుర్వన్తరిక్ష మన్వేహ్య దిత్యాస్త్వోపస్థే సాదయామ్యగ్నే హవ్యగ్ం రక్షస్వ॥

మాత్వా షట్చత్వారిగ్ంశచ్చ॥౪॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే చతుర్థోఽనువాకః ॥

భాష్యమ్.

అనువాకత్రయేణ పర్వదినకర్తవ్యం సమాపితమ్ । ఉత్తరైర్దశభిరనువాకైః ప్రతిపద్దినకర్తవ్య మభిధాతవ్యమ్ । తత్ర ప్రథమం తావదస్మింశ్చతుర్థేఽనువాకే హవిర్నిర్వాపోఽభిధీయతే । బోధాయనః “అథ ప్రాతర్హుతేఽగ్నిహోత్రే హస్తౌసమ్మృశతే కర్మణేవాం దేవేభ్యః శకేయమితి ”ఇతి । ఆపస్తమ్బః “కర్మణేవాం దేవేభ్య శ్శకేయమితి హస్తావవనిజ్య” ఇతి । హే హస్తౌ దేవానాంసమ్బన్ధినే కర్మణే ప్రక్షాళితౌ యువాం ప్రీయేత్తం శక్తోభూయాసమ్ । వినాపి ప్రక్షాళనం లౌకికశక్తే స్సద్భావాచ్ఛాస్త్రీయశక్త్యర్థోఽయం మన్త్రైః ప్రక్షాళనహేతురిత్యభిప్రేత్యాహ । “కర్మణేవాం దేవేభ్యః శకేయమిత్యాహ శక్త్యై” (బ్రా - ౩కాం। ౨ప్ర। ౪అ) ఇతి । కఞ్చిన్మన్త్రముత్పాద్య తృణాస్తరణే వినియుఙ్క్తే “యజ్ఞస్య వై సన్తతిమను ప్రజాః పశవో యజమానస్య సన్తాయన్తే । యజ్ఞస్యవిచ్ఛిత్తిమను ప్రజాః పశవో యజమానస్య విచ్ఛిద్యన్తే । యజ్ఞస్య సన్తతిరసి “యజ్ఞస్యత్వా సన్తత్యై స్తృణామి సన్తత్యై త్వా యజ్ఞస్యే త్యాహవనీయాత్ సన్తనోతి । యజమానస్యప్రజాయై పశూనాగ్ంసన్తత్యై” । (బ్రా-౩కాం। ౨ప్ర । ౪అ) ఇతి । యజ్ఞస్యత్వాసన్తత్యా ఇత్యేషాం పదానామాదరార్థేన ద్విరభ్యాసేన భూమిర్యథానదృశ్యతే తథా స్తరణీయమితి సూచయతి । అత ఏవాన్యత్రా మ్నాతమ్ “అనతి దృశ్యగ్ం స్తృణాతి ” ఇతి । స్తరణప్రదేశస్యాప్యస్తా కల్పే దర్శితః । “గార్హపత్యాత్ ప్రక్రమ్య సన్తతాముల్పరాజీగ్ం స్తృణాత్యాహవనీయాత్ ”ఇతి । ఉలపరాజి స్తృణవిశేషః । ప్రణయనం విధత్తే “అపః ప్రణయతి” (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర । ౪అ) ఇతి।తత్ప్రకారః కల్పే దర్శితః “అపరేణ గార్హపత్యముపవిశ్య కగ్ంసంవాచమసంవా ప్రణీతా ప్రణయసమానీయ తస్మింస్త్రిరగ్రపవిత్రమప ఆనయన్నాహ । బ్రహ్మన్నపః ప్రణేష్యామి యజమానవాచంయచ్ఛేతి సమ్ప్రేష్య సమంప్రాణైర్ధారయ మాణోఽవిషిఞ్చన్హృత్వోత్తరే ణాహవనీ

యం దర్భేషు సాదయిత్వా ”ఇతి। ప్రణయనవిధే రర్థవాదమాహ “శ్ర
ద్ధా వా ఆపః। శ్రద్ధామేవారభ్య ప్రణీయ ప్రచరతి” (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।
౭అ) ఇతి। అపాం శ్రద్ధాజనకత్వేన శ్రద్ధారూపత్వ ముపచర్యతే। తజ్జనక
త్వఞ్చ శ్రుత్యన్తరే సమామ్నాతమ్ “ఆపోఽహాస్మై శ్రద్ధాం సన్నమన్తే పు
ణ్యాయ కర్మణే ”ఇతి। దృశ్యతే స్నానాచమనోపేతస్య శుద్ధ్యతిశయః।
పూర్వోక్తమేవ ప్రణయనవిధిం పునఃపునరనూద్య బహుధా స్తౌతి “అపః
ప్రణయతి। యజ్ఞో వా ఆపః। యజ్ఞమేవారభ్య ప్రణీయ ప్రచరతి। అపః ప్ర
ణయతి। వజ్రో వా ఆపః। వజ్రమేవ భ్రాతృవ్యేభ్యః ప్రహృత్య ప్రణీయ ప్రచ
రతి। అపః ప్రణయతి। ఆపో వై రక్షోఘ్నీః। రక్షసామపహత్యై। అపః ప్రణ
యతి। ఆపో వై దేవానాం ప్రియం ధామ। దేవానామేవ ప్రియం ధామ ప్రణీ
య ప్రచరతి। అపః ప్రణయతి। ఆపో వై సర్వా దేవతాః। దేవతా ఏవారభ్య
ప్రణీయ ప్రచరతి” (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౭అ) ఇతి। యజ్ఞో యథాభీష్టస్వర్గసాధ
నం తద్వదపా మభీష్టప్రీత్యాదిసాధనత్వా ద్యజ్ఞత్వమ్। ప్రణీతాభిరద్భిః
పిష్టస్య సంయమనం ప్రచరణమ్। యథా వజ్రో వైరిణం వారయతి తద్వదా
పస్తృష్ణాం వారయన్తి। రక్షోఘ్నత్వం పురైవోక్తమ్। వృష్ట్యుదకస్య దేవ
ప్రియధామ్నో ద్యులోకాదుత్పన్నత్వాదపాం తద్ధామత్వమ్। దేవాస్తావ
దగ్నిం ప్రవిశ్య తద్భావం ప్రాప్తాః। తథా చ శ్రూయతే “దేవాసురాస్సం
యత్తా ఆసన్। తే దేవా బిభ్యతోఽగ్నిం ప్రావిశన్। తస్మాదాహురగ్నిస్స
ర్వా దేవతాః ”ఇతి। “స చాగ్నిరప్సు ప్రవిష్టః। స నిలాయత। సోఽపః ప్రావి
శత్ ”ఇతి శ్రుతేః। తస్మాదపాం సర్వదేవతాత్వమ్। బ్రాహ్మణాన్తరా
ద్వా తథాత్వం ద్రష్టవ్యమ్। కల్పః “ఆదత్తే దక్షిణేనాగ్నిహోత్రహవణీ
గ్ంసవ్యేన శూర్పం వేషాయ త్వేతి ”ఇతి। తదేతదుభయం యజ్ఞాయుధ
మధ్యపాతి, తాని యజ్ఞాయుధాన్యన్యత్రైవ మామ్నాతాని “స్ఫ్యశ్చ క
పాలాని చాగ్నిహోత్రహవణీ చ శూర్పఞ్చ కృష్ణాజినఞ్చ శమ్యా చో
లూఖలఞ్చ ముసలఞ్చ దృషచ్చోపలా చ ఏతాని వై దశ యజ్ఞాయుధాని ”
ఇతి। తేషాం ప్రయోగప్రకారః సూత్రే దర్శితః “ఉత్తరేణ గార్హపత్యా

హవనీయాదర్వాక్ సగ్‌స్తీర్య ద్వన్ద్వన్యఞ్చి పాత్రాణి ప్రయునక్తి దశాప
రాణి దశపూర్వాణి స్ఫ్యశ్చ కపాలాని చేతి। యథా సమామ్నాత మప
రాణి ప్రయుజ్య స్రువం జుహూముపభృతం ధ్రువాం వేదం పాత్రీమాజ్య
స్థాలీం ప్రాశిత్రహరణ మిడాపాత్రం ప్రణీతాప్రణయనమితి పూర్వాణి
తాన్యుత్తరేణావశిష్టాన్యన్వాహార్య స్థాలీం మదన్తీరుశ్మాన, ముపవేషం
ప్రాతర్దోహ పాత్రాణీతి ప్రణీతా ప్రణయనం పాత్రసగ్ంసాధనాత్ పూ
ర్వమేకే సమామనన్తి"ఇతి। తత్రాగ్నిహోత్రహవణ్యాదానే శాఖా
న్తరమన్త్ర ఉదాహృతః "వానస్పత్యాసి దక్షాయ త్వేత్యగ్నిహోత్రహ
వణీమాదత్త"ఇతి। తస్మాత్ "వేషాయ త్వా"ఇతిమన్త్రేణ శూర్పమాద
దీత। వేషో వ్యాప్తిమాన్ యజ్ఞస్తదర్థం హే శూర్ప త్వామాదదే। అత్రా
ర్థావబోధకాల ఏవ వాక్యపూర్త్యై పదాధ్యాహారః। అనుష్ఠానకాలే తు న
లౌకికం పదమధ్యాహర్తవ్యమ్। అనామ్నాత స్యోహాది పదమన్త్రత్వా
త్। అవబుద్ధస్యార్థస్య వాక్యైకదేశేనాపి సంస్కారోద్బోధే సతి స్మృత్యు
పపత్తేః। అమన్త్రత్వాదేవ తద్వారకస్మృత్యా నాస్త్యదృష్టం కిఞ్చిత్।
సూర్యాయ జుష్టం నిర్వపామీత్యూహాదినమన్త్రానపి ప్రయుఞ్జతే। అన్యథా
గ్నయే జుష్టమిత్యేవ మామ్నాతస్యైవ ప్రయోగే సౌర్యకర్మసమవేతస్యా
ర్థస్య స్మృత్యభావప్రసఙ్గాత్। శూర్పస్య యజ్ఞార్థత్వం నిర్వాపావఘా
తాదౌ ప్రసిద్ధమిత్యాహ। "వేషాయ త్వేత్యాహ। వేషాయ హ్యేనదాదత్తే"
(బ్రా - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౪ అ) ఇతి। కల్పః "ప్రత్యుష్టగ్ం రక్షః ప్రత్యుష్టా అ
రాతయ ఇత్యాహవనీయే గార్హపత్యే వా ప్రతితప్య"ఇతి। వ్యాచష్టే "ప్రత్యు
ష్టగ్ం రక్షః ప్రత్యుష్టా అరాతయ ఇత్యాహ। రక్షసామపహత్యై" (బ్రా-
౩ కాం । ౨ ప్ర । ౪ అ) ఇతి। కల్పః "జఘనేన గార్హపత్యమగ్నిష్ఠమనో భవ
తి తస్యైతాముత్తరాం యుగధురమభిమృశతి ధూరసి ధూర్వన్తం ధూర్వ
తం యోఽస్మాన్ ధూర్వతి తం ధూర్వ యం వయం ధూర్వామః"ఇతి। వ్రీ
హిరూపహవిర్ధారక శకటసన్నిధౌ యుగస్య బలీవర్దవహనప్రదేశే కశ్చి
ద్ధింసకోఽగ్నిశ్శస్త్రాస్త్రోఽస్తి తం ప్రార్థయతే। హే వహ్నే త్వం హిం

సకోఽసి తతస్తత్పాపరూపం హింసకం వినాశయ । కిఞ్చ యో రాక్షసాదిః యాగవిఘ్నానాస్మాన్ జిఘాంసతి తమపి వినాశయ। యం వా ఆలస్యాదిరూపం వైరిణం వయం జిఘాంసామః తమపి వినాశయ। వహ్యేధారభూతాయా యుగస్య ధురస్సంస్పర్శం విధత్తే "ధూరసీత్యాహ । ఏష వై ధుర్యోఽగ్నిః । తం యదనుపస్పృశ్యాతీయాత్ । అధ్వర్యుఞ్చ యజమానం చ ప్రదహేత్ ।. ఉపస్పృశ్యాత్యేతి । అధ్వర్యోశ్చ యజమానస్య చాప్రదాహాయ" । (బ్రా - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౪అ) ఇతి । తంధూర్వేతి వాక్యయోః పౌనరుక్త్యభ్రమం నివారయతి । "ధూర్వతంయోఽస్మాన్ ధూర్వతి తం ధూర్వ యం వయం ధూర్వామ ఇత్యాహ । ద్వౌ వావపురుషౌ । యఞ్చైవ ధూర్వతి। యశ్చైనం ధూర్వతి । తావుభౌ శుచార్పయతి" (బ్రా - ౩ కాం। ౨ప్ర । ౪అ) ఇతి। శోకేనయోజయతీత్యర్థః । కల్పః "అనోఽభిమన్త్రయతే త్వం దేవానామసి సస్నితమం పప్రితమం జుష్టతమం వహ్నితమం దేవహూతమమహ్రుతమసి హవిర్ధానం దృగ్ంహస్వమాహ్వా"ఇతి॥ హేశకట త్వం దేవానాం సమ్బన్ధిభవసి తతః శుద్ధతమం వ్రీహిభిః పూర్ణతమం ప్రియతమం హవిషోవాహకతమం దేవానా మాహ్వాతృతమం చాసి । కిఞ్చ వ్రీహిభారాపాదితవక్రత్వరహితం హవిషోధారకమసి అతోదృఢం భవ । భగ్నం మాభూః । మన్త్రస్య ప్రథమభాగే స్పష్టార్థత్వం దర్శయతి "త్వం దేవానామసి సస్నితమం పప్రితమం జుష్టతమం వహ్నితమం దేవహూతమమిత్యాహ । యథాయజురేవైతత్" (బ్రా- ౩ కాం । ౨ప్ర । ౪అ) ఇతి । మన్త్రపదైరర్థోయథా ప్రతీయతే సతథైవ ,నత్వత్ర కశ్చిదన్యోవివక్షావిశేషోఽస్తి । ద్వితీయభాగే వ్రీహిభారప్రయుక్తంశైథిల్యం వార్యత ఇత్యాహ "అహ్రుతమసి హవిర్ధానమిత్యాహానార్త్యై" (బ్రా. ౩ కాం । ౨ప్ర । ౪అ) ఇతి । తృతీయభాగే స్వయమప్యారోఢుంశకటస్యధైర్యం సమ్పాద్యత ఇత్యాహ "దృగ్ంహస్వమాహ్వారిత్యాహధృత్యై" (బ్రా - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౪అ) ఇతి । అత ఏవాపస్తమ్బః ఉత్తరస్య భాగస్య మన్త్రాన్తరత్వమభిప్రేత్యాహ "అహ్రుతమసి హవిర్ధాన మిత్యా

రోహతి "ఇతి॥ కల్పః "అథపురోడాశీయాన్ప్రేక్షతే మిత్రస్యత్వా చ క్షుషాప్రేక్షే మాభేర్మా సంవిక్థా మా త్వాహిగ్ంసిషమ్ "ఇతి। హే వ్రీ హిసమూహ జగన్మిత్రస్య సూర్యస్యచక్షుషా, త్వామవలోకయామి నతు వైరిచక్షుషా తతోమాభైషీః మాత్ర కమ్పిష్ఠాః అహన్తు త్వాం న మా రయామి। అనుకూలోఽయమితి బుద్ధ్యుత్పాదనాయ మిత్రశబ్దప్రయోగ ఇ త్యాహ "మిత్రస్య త్వా చక్షుషాప్రేక్షఇత్యాహ మిత్రత్వాయ" (బ్రా- ౩కాం। ౨ప్ర। ౮అ) ఇతి। భయకమ్పయోరపి హింసావాంతరభేదత్వమ భిప్రేత్యాహ "మాభేర్మాసంవిక్థామా త్వా హిగ్ంసిషమిత్యాహాహిగ్ం సాయై" (బ్రా - ౩కా। ౨ప్ర। ౮అ) ఇతి। కల్పః "ఉరువాతాయేతి పరి ణాహమపవాహ్య "ఇతి। హే కరిష్యమాణద్వార త్వమేతేన పిధానభూ తతృణాద్యపనయనేన వాయుప్రవేశార్థ విస్తీర్ణోభవ। వాయుప్రవేశే ప్ర యోజనమాహ "యద్వైకిఞ్చవాతోనాభివాతి। తత్సర్వం వరుణదైవత్య మ్। ఉరువాతాయేత్యాహ। అవారుణమేవైనత్కరోతి" (బ్రా - ౩కాం। ౨ప్ర। ౮అ) ఇతి। యద్ద్రవ్యమావృతత్వేన వాయుర్న స్పృశతి తస్యసర్వ స్యావరకో వరుణః స్వామీ తచ్చ స్వామిత్వం వాయునా నివర్త్యతే। క ల్పః "అథ నిర్వపతి దేవస్యత్వాసవితుఃప్రసవేఽశ్వినోర్బాహుభ్యాం పూ ష్ణోహస్తాభ్యామగ్నయేజుష్టం నిర్వపామి "ఇతి। తత్ప్రకారః సూత్రేదర్శి తః "శూర్పేపవిత్రం నిధాయ తస్మిన్నగ్నిహోత్రహవణ్యా హవీగ్ంషి ని ర్వపతి తయావాపవిత్రవత్యా" ఇతి।వ్యాచష్టే "దేవస్యత్వాసవితుఃప్రసవ ఇత్యాహ ప్రసూత్యై। అశ్వినోర్బాహుభ్యామిత్యాహ। అశ్వినాహిదే వానామధ్వర్యూ ఆస్తామ్। పూష్ణోహస్తాభ్యామిత్యాహయత్యై। అగ్న యేజుష్టంనిర్వపామీత్యాహ। అగ్నయఏవైనాఞ్జుష్టం నిర్వపతి "(బ్రా-౩ కాం।౨ప్ర।౮అ) ఇతి। యథా వ్రీహిః ప్రియంహవిర్యథా భవతి తథా నిర్వపతి। ఆవృత్తిం విధ[illegible] "త్రిర్యజుషా। త్రయఇమేలోకాః। ఏషాంలో కానామాప్త్యై। తూష్ణీం చతుర్థం। అపరిమితమేవావరున్ధే" (బ్రా - ౩

కాం।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। ఆపస్తమ్బః ‘‘ఏవముత్తరం యథా దైవత మగ్నీషోమాభ్యామితి పౌర్ణమాస్యామ్’’ ఇతి। తదిదంస్పష్టీచకార బోధాయనః’’ ఏతామేవప్రతిపదం కృత్వాగ్నీషోమాభ్యామితి పౌర్ణమాస్యా మిన్ద్రాయ వైమృధాయ చేన్ద్రాగ్నిభ్యా మిత్యమావాస్యాయా మసన్నయత ఇన్ద్రాయేతిసన్నయతో మహేన్ద్రాయేతి వా యదిమహేన్ద్రయాజీభవతి’’ ఇతి। దేవస్య త్వేత్యేవమేవ భాగముపక్రమం కృత్వా జుష్టం నిర్వపామీత్యుపసంహారం కృత్వా తయోర్మధ్యేఽగ్నీషోమాభ్యామితి ప్రయోక్తవ్యమ్। ఏతత్సర్వమభిప్రేత్యాహ ‘‘స ఏతమేవానుపూర్వగ్ంహవీగ్ంషినిర్వపతి’’ (బ్రా-3కాం।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। కల్పః ‘‘ఇదం దేవానామితి నిరుప్తానభిమృశతీదమునః సహేత్యవశిష్టా’’ ఇతి। శూర్పే నిరుప్తమిదం దేవానామేవ స్వం ఇదన్తు శకటస్థం దేవైస్సహితానా మస్మాకం స్వం యాగాన్తరాణా మస్మాభిరఙ్గీకరిష్యమాణత్వా ద్భోజ్యమానత్వాచ్చ। భాగయోరసాఙ్కర్యాయ మన్త్రద్వయమిత్యాహ ‘‘ఇదం దేవానా మిదమున్నః సహేత్యాహ వ్యావృత్త్యై’’ (బ్రా-3కాం।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। కల్పః ‘‘స్ఫాత్యైత్వానారాత్యా ఇతి నిరుప్తానేవాభిమన్త్ర్య’’ ఇతి। హే హవిః అభివృద్ధ్యై త్వామభిమన్త్రయామి। తత్రాభివర్ధనముదానాయ నభవతి కిన్తు దేవేభ్యో దాతుమేవ। సోఽయం మన్త్రో హవిషోఽవస్కన్దనేన క్షయో మాభూదిత్యేవం రక్షార్థఇత్యాహ ‘‘స్ఫాత్యై త్వా నారాత్యా ఇత్యాహ గుప్త్యై’’ (బ్రా-3కాం।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। బోధాయనః ‘‘అథాహవనీయమీక్షతే సువరభివిఖ్యేషం వైశ్వానరంజ్యోతిః’’ఇతి। ఆపస్తమ్బస్తుమన్త్రభేదమభిప్రేత్యాహ ‘‘సువరభివిఖ్యేషమితి సర్వంవిహార మనువీక్షతే। వైశ్వానరం జ్యోతిరిత్యాహవనీయమ్’’ ఇతి। స్వర్గసాధనత్వాత్ స్వర్గరూపం సర్వంయాగప్రదేశ మభితో విశేషేణ పశ్యామి। ఆహవనీయాగ్నిం స్వర్గస్య ప్రకాశకం జ్యోతిః స్వరూపం పశ్యామి। శకటస్యోపరిభాగే పరితః కటవేష్టితే తమస్విని ప్రదేశేఽవస్థితస్య బహిరవలోకన మప్యపేక్షిత మిత్యాహ ‘‘త

మసీవ వా ఏషాఽన్తశ్చరతి। యద్గార్హపత్య ఇతి। సువరభివిఖ్యేషం వైశ్వానరం జ్యోతిరిత్యాహ। సువరేవాభి విపశ్యతి। వైశ్వానరం జ్యోతిః। (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। బోధాయనః "అథగృహాన్సమీక్షతే దృగ్ంహన్తాం దుర్యాద్యావాపృథివ్యోః" ఇతి।ఆపస్తమ్బః "దృగ్ంహన్తాం దుర్యాద్యావాపృథివ్యోరితి ప్రత్యవరుహ్య" ఇతి। ఇహలోకపరలోకయో రస్మద్గృహా దృఢీభవన్తు। అదార్ఢ్యశఙ్కాయాః సద్భావాద్దార్ఢ్య మాశంసతీత్యభి ప్రేత్యాహ "ద్యావాపృథివీ హవిషి గృహీత ఉదవేపేతామ్। దృగ్ంహన్తాం దుర్యా ద్యావాపృథివ్యో రిత్యాహ।గృహాణాంద్యావాపృథివ్యోర్ధృత్యై" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। గృహీతహవిష్కః కింవోద్దిశ్య యక్ష్యతీత్య జ్ఞానాల్లోకయోర్భయేన కమ్పప్రాప్తః। దృగ్ంహన్తామిత్యుక్తే సత్యేతద్వినాశ ఉద్దేశ్యో నభవతీతి నిశ్చయాద్ధైర్యం భవతి। కల్పః "ఉర్వన్తరిక్షమన్విహీతి హరతి" ఇతి। వ్యాచష్టే "ఉర్వన్తరిక్షమన్విహీత్యాహ గత్యై" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। కల్పః "పశ్చాత్తరేణ గార్హపత్యముపసాదయత్యదిత్యాస్త్వోపస్థే సాదయామి" ఇతి। అదితిశబ్దస్య భూమిరర్థ ఇత్యాహ "అదిత్యాస్త్వోపస్థే సాదయామీత్యాహ। ఇయంవాఅదితిః। అస్యా ఏవైనముపస్థే సాదయతి" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। కల్పః "గార్హపత్య మభిమన్త్రయతే అగ్నే హవ్యగ్ంరక్షస్వేతి" ఇతి। అత్ర హవిషో రక్షామాత్రం వివక్షితమిత్యాహ "అగ్నే హవ్యగ్ంరక్షస్వేత్యాహగుప్త్యై" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥

"కర్మణేహస్తయోశ్శుద్ధి ర్వేషహూర్వపరిగ్రహః।
ప్రత్యుష్టమితిసన్తప్య ధూస్పృశేచ్ఛకటేధురమ్॥
త్వమీషాంసమ్పృశేద్దృంహ శకటంత్వధిరోహతి।
ఉర్వన్తర్ధిమపచ్ఛాయం మిత్రేతిహవిరీక్షతే।
దేవేతినిర్వపేదగ్నీ త్యపిపూర్వానుషఙ్గసాత్।
ఇదంనిరుప్తతచ్ఛేషా స్పృశేత్స్ఫాత్యాభిమన్త్రిణామ్॥

సువర్విహారవీఘూథ వైశ్వాపూర్వాగ్నివీక్షణమ్ ।
దృగ్ంసోవరుహూర్యోరుగచ్ఛేదదిభూమాహిసాదయేత్ ॥
అగ్నేగ్నిమన్త్రాణంమన్త్రా ఉక్తాఏకోనవింశతిః ।" ॥

అథమీమాంసా.

తత్ర కేచిత్ సామాన్యవిచారా ఉచ్యన్తే । యద్యపీషే త్వేత్యత్రైవతే వక్తవ్యాః తథాపి సఞ్చారవ్యుత్పత్తయే తత్తదనువాకేషువర్ణ్యన్తే । ద్వాదశాధ్యాయస్య తృతీయపాదే విచారితమ్ ।

"అనధ్యాయేమంత్రపాఠఃక్రతౌనాస్త్యస్తివానసః ।
తత్పాఠస్యనిషిద్ధత్వాదస్తిత్రానిషేధతః" *॥ ఇతి ॥

పర్వణి నాధ్యేతవ్యమితి నిషిద్ధత్వాదనధ్యాయేషు క్రతుప్రయోగే మన్త్రపాఠో నాస్తీతి చేన్మైవమ్ । నిషేధస్యగ్రహణార్థాధ్యయన విషయత్వాత్ క్రతుప్రయోగే తదభావాత్ । అన్యథా ప్రతిపద్యేవేష్టిర్విహితత్వేన మన్త్రపాఠాభావే తదధ్యయనమనర్థకం స్యాత్, తస్మాత్ ప్రతిపదికర్మణే వామిత్యాదయోమన్త్రాఃపఠితవ్యాః । తత్రైవాన్యద్విచారితమ్ ।

"స్వరోమన్త్రేభాషికః కింస్యాత్ ప్రావచనికోఽథవా ।
బ్రాహ్మణోక్తేరాదిమోఽన్త్యస్తముక్తేర్లక్షణత్వతః" ॥

తత్తద్దేశీయబ్రాహ్మణస్వరో భాషికఇత్యుచ్యతే॥తదుక్తమాచార్యైః॥

"ఛన్దోగాబహ్వృచాశ్చైవ తథావాజసనేయినః ।
ఉచ్చనీచస్వరంప్రాహుః స్సవైభాషికఉచ్యతే" ॥ఇతి॥

సోఽయం భాషికఃక్రతౌ మన్త్రేషు ప్రయోక్తవ్యః । కుతః । బ్రాహ్మణోక్తత్వాత్ । † మన్త్రవినియోగస్యాజ్ఞేన సిద్ధతయా స్వరవిశేష విధానాయైవ బ్రాహ్మణే మన్త్రఉపాదీయతఇతి ప్రాప్తే । బ్రూమః । నహి

* తత్పాఠస్యానిషేధః స్యాదస్తి పాఠనిషేధతా ఇతి కాశీపాఠః.

† మన్త్రస్య లిఙ్గవినియోజ్యతయా ఇతికాంచీపాఠః.

బ్రాహ్మణే మన్త్రో నిపఠ్యతే। కిన్తు ప్రవచనప్రసిద్ధ స్వరాద్యుపేతం మన్త్రకాణ్డే సముత్పన్నం మన్త్రముపలక్షయితుం తముపలక్షణ సమర్థాని మన్త్రోపక్రమసదృశాని కానిచిదక్షరాణ్యుచ్చార్యన్తే। తద్యథా "ఇమామగృభ్ణన్రశనామృతస్యేత్యశ్వాభిధానీమాదత్తే" ఇతి। ఏతమేవాభిప్రాయం ద్యోతయితుం క్వచిత్ క్వచిత్ శబ్దాన్తరేణోపలక్ష్యన్తే। తద్యథా "సావిత్రాణి జుహోతి ప్రసూత్యై" ఇతి। యత్ర లిఙ్గసిద్ధో వినియోగస్తత్ర బ్రాహ్మణమనువాదకమస్తు। తస్మాత్ ప్రావచనికః స్వరః క్రతౌ కర్మణే వామిత్యాది మన్త్రాణాం ప్రయోక్తవ్యః। తత్త్రైవాన్యైశ్చిన్తితమ్।

"బ్రాహ్మణోత్పన్నమన్త్రస్య త్రైస్వర్యం భాషికోఽథవా।
ఆద్యోఽన్యమన్త్రవన్నైవం స్వరాన్తరవివర్జనాత్"॥ఇతి॥

వానస్పత్యాసీత్యయం మన్త్రో బ్రాహ్మణ ఏవోత్పన్నః తస్యాన్యమన్త్రవత్ ప్రావచనికః స్వర ఇతి చేన్నైవమ్। మన్త్రకాణ్డే తదపాఠేన తత్స్వరాభావాత్। తస్మాద్భాషికస్వరః। యద్యపి యజ్ఞస్య సన్తతిరసీత్యయం తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణోత్పన్నో మన్త్రస్త్రైస్వర్యేణైవామ్నాయతే తథాపి సోమాయ రాజ్ఞే క్రీతాయ ప్రోహ్యమాణాయానుబ్రూహీత్యేవమాదీనాం బహ్వృచ బ్రాహ్మణోత్పన్న మన్త్రాణాం అయం భాషికః స్వరః। అన్యదపి తత్త్రైవ చిన్తితమ్।

"యదా కదాచిన్మన్త్రాన్తే వా కర్మానియమాద్భవేత్।
ఆద్యో మైవం కృత్స్నజన్యస్మృతేరఙ్గత్వతోఽన్తిమః"॥ఇతి॥

ఇషే త్వేతి మన్త్రః శాఖాచ్ఛేదకరణమ్। ఇమామగృభ్ణన్నితి రశనాదానే। తత్ర తత్ర సంశయః। కిం మన్త్రాదౌ కర్మ కర్తవ్యమ్, ఉతాగృభ్ణన్రశనేత్యేవం విధస్య కర్మప్రకాశక మన్త్రస్యోచ్చారణకాలే, కింవా యస్య కస్యచిత్ పదస్యోచ్చారణకాలే, ఆహోస్విన్మన్త్రాన్తే, అథవా తతోఽపి కఞ్చిత్కాలం విలమ్బ్యేనేతి। తత్ర నియామకాభావాద్యదాకదాచిదితి ప్రాప్తే బ్రూమః। కృత్స్నమన్త్రజన్య మర్థస్మరణం కర్మణోఽఙ్గమ్। తచ్చ

మన్త్రసమాప్తేః పూర్వం నోదేతి విలమ్బే తూత్పన్నాపి వినశ్యతీతి తతః పరిశేషాత్ కర్మణే వామిత్యాదిమన్త్రాన్తే కర్మసన్నిపతేత్ । తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితమ్॥

"హస్తావవనేనిక్తే స్తృణాత్యులపరాజికామ్।
దర్భాస్తరణపూర్వాఙ్గం హస్తశుద్ధిరుతాఖిలా॥
తన్మన్త్రాఙ్గత్వమన్త్రస్యా దానన్తర్యాత్మకాత్క్రమాత్ ।
లిఙ్గప్రకరణాభ్యాన్తు సర్వానుష్ఠానశేషతః"॥ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రూయతే "హస్తావవనేనిక్తే ఉలపరాజీగ్ం స్తృణాతి" ఇతి । వేద్యామాస్తరితుం సమ్పాదితః స్తమ్బ ఉలపరాజీ తత్ర హస్తశుద్ధి దర్భాస్తరణ వాక్యయోరానన్తర్యేణ పాఠాత్ క్రమప్రమాణేన హస్తశుద్ధి రాస్తరణమాత్రస్యాఙ్గమితి చేత్ । మైవమ్। అవనేజనం హస్తసంస్కారః। సంస్కృతౌ చ హస్తౌ సర్వానుష్ఠానయోగ్యా విత్యేతాదృశం సామర్థ్యలిఙ్గం దర్శపూర్ణమాసయోస్స్ఫుటమ్। అతః ప్రబలాభ్యాం లిఙ్గప్రకరణాభ్యాం క్రమబాధాత్ సర్వశేషా హస్తశుద్ధిః । అయం న్యాయో వాగ్యమేఽపి ద్రష్టవ్యః । చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే విచిన్తితమ్॥

"మృన్మయే ప్రణయేత్ కామీ నిత్యేఽప్యేతదుతేతరత్ ।
ఆకాంక్షాసన్నిధిశ్చాస్తి తస్మాన్నిత్యేపి మృన్మయమ్ ॥
కామార్థత్వాదయోగ్యత్వం సామాన్యవిహితేన చ ।
ఆకాంక్షాయా నివృత్తత్వాన్నిత్యార్థమితరద్భవేత్"॥ఇతి॥

అపః ప్రణయతి ఇతి ప్రకృత్య శ్రూయతే। మృన్మయేన ప్రతిష్ఠాకామస్య ప్రణయేదితి । తత్రాపాం ప్రణయనస్య నిత్యప్రయోగేఽపి మృన్మయపాత్రమేవ సాధనమ్ । కుతః। నిత్యేఽపి పాత్రస్యాకాంక్షితత్వాత్ - నచ లోకసిద్ధం కిఞ్చిత్ పాత్రం ఉపాదీయతఇతి వాచ్యమ్ । శ్రౌతే కర్మణ్యశ్రుతాచ్ఛ్రుతస్య సన్నిహితత్వాదితి ప్రాప్తే । బ్రూమః । కామార్థం మృన్మయమామ్నాతమ్ । తచ్చ సతి కామే యోగ్యమ్ । నహి పాక్షికం కా

మం నిమిత్తీకృత్య ప్రవృత్తం నిమిత్తస్య యోగ్యంభవతి। పాత్రాకాఙ్క్షా తు సామాన్యతోఽవిహితేన నివర్తతే। అపఃప్రణయతీతి హి పాత్రమను పన్యస్యవిహితమ్। తచ్చాన్యథానుపపన్నం సత్పాత్రం కిఞ్చిత్ సామాన్యే న కల్పయతి। తస్మాన్నిత్యప్రయోగే తతాఽన్యం మృన్మయం నాన్వేతి। కిన్త్వితరత్ పాత్రం యత్కిఞ్చిదుపాదేయమ్। చమసేనాపః ప్రణయేది తి నిత్యే పాత్రం విధీయతఇతి చేత్ తర్హి కృత్వా చిన్తాస్తు। ద్వితీయా ధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితమ్।

"దేవస్యత్వేతిమన్త్రస్య భిన్నత్వమథవైకతా।
ఐక్యప్రయోజకస్యాత్ర దుర్బోధత్వేనభిన్నతా॥
విభాగేసతిసాకాంక్షం హ్యైకార్థ్యంప్రయోజకమ్।
తస్మాద్వాక్యైక్యమేతేన యజురన్తోఽవధార్యతే"॥ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసయో రామ్నాయతే "దేవస్యత్వా సవితుః ప్రసవే ఽశ్వినోర్బాహుభ్యాం పూష్ణోహస్తాభ్యామగ్నయేజుష్టం నిర్వపామి" ఇతి తత్రవాక్యాని భిన్నాని భవితుమర్హన్తి। కుతః। ఏకత్వ నియామకస్య దుర్బోధత్వాత్। అర్థైక్యం వాక్యైక్యే ప్రయోజకమితిచేత్। నఏకస్మి న్పదేఽతివ్యాప్తేః। పదసమూహస్య వాక్యత్వేసమూహోనామత్ర బహూ నాం సంభవా * ద్వాక్యభేద ఇతిప్రాప్తేబ్రూమః। యద్విభాగే సాకాం క్షం విభాగేచైకార్థం తదేకం వాక్యమితినియామకం।విభాగేసాకాంక్షమి త్యేవోక్తేఽతి వ్యాప్తిఃస్యాత్।"స్యోనం తేసదనంకరోమిఘృతస్య ధారయా సుశేవం కల్పయామి తే" "తస్మిన్త్సీదామృతేప్రతితిష్ఠవ్రీహీణాం మేధసు మనస్యమానః" ఇత్యత్ర తస్మిన్త్సీదేత్యాది పదసమూహస్యవిభాగేసతి ప్ర కృతవాచితచ్ఛబ్దస్య నిర్ణయాయ పూర్వపద సమూహస్య సాకాంక్షత్వ మస్తి।అతస్తద్వ్యవచ్ఛేత్తు మేకార్థత్వ మిత్యుక్తం। నహితత్రైకార్థత్వ మస్తి। పూర్వసమూహస్య సదనకరణమర్థః। ఉత్తరసమూహస్య పురోడా

* వాక్యం నావధార్యత ఇతి కాం.

శప్రతిష్ఠాపనసమర్థః। స్యోనం సమీచీనం సుశేవం సుష్ఠు సేవితుం యోగ్యమితి ప్రథమవాక్యస్యార్థః। వ్రీహీణాం మేధ వ్రీహిసారభూత పురోడాశ ఇత్యర్థః। అత్ర ద్వయోస్సమూహయోః వాక్యద్వయత్వ ముభయవాదిసిద్ధం తదేకార్థమిత్యనేన వ్యావర్త్యతే। ఏకార్థమిత్యుక్తేఽప్యతివ్యాప్తిః స్యాత్। "భగో వాం విభజతు" "పూషా వాం విభజతు" ఇత్యనయో ర్భిన్నమన్త్రత్వేన సమ్మతయోః పదసమూహయో స్తాత్పర్యవిషయస్య ద్రవ్యభాగరూపస్యార్థస్యైకత్వాత్ తద్వ్యవచ్ఛేత్తుం విభాగే సాకాంక్షమిత్యుక్తం- ప్రకృతే తు అగ్నయే జుష్టమిత్యాది సమూహే పృథక్కృతే పూర్వో దేవస్య త్వేతి సమూహః సాకాంక్షో భవతి। ఏకీకృతే తు కృత్స్నస్యైక ఏవ నిర్వాపోఽర్థః। ఏతేనైక వాక్యత్వనిర్ణయే నానియతపరిమాణస్య యజుషోఽవసానం నిశ్చేతుం శక్యం- అత్రైవాన్యచ్చిన్తితమ్।

"యా తేఅగ్నే రజేత్యధ్యాహారో యద్వాఽనుషజ్జనం।
తనూరిత్యస్య శేషత్వా దధ్యాహారోఽత్ర లౌకికః॥
దేవాకాంక్షాపూరణీయా వేదేనేత్యనుషఙ్జనం।
అస్య శేషోఽపి బుద్ధిస్థో లౌకికస్తు న హీదృశః"॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమె ఉపసద్ధోమెష్వేవ మామ్నాయతె "యా తెఅగ్నే యాశయా తనూ ర్వర్షిష్ఠా గహ్వరేష్ఠా ఉగ్రం వచో అపావధీం త్వేషం వచో అపావధీగ్ంస్వాహా। యా తెఅగ్నే రజాశయా। యా తేఅగ్నే హరాశయా" ఇతి।·అయమర్థః। అయసారజతెన హిరణ్యేనచ నిర్మితా అగ్నేస్తిస్రస్తనవః, తాస్వాద్యా యేయముక్తా సా అతిశయేన ప్రవృద్ధా గహ్వరే తీక్ష్ణద్రవ్యే లోహే చ స్థితా, తయా తన్వా క్షుత్పిపాసే గోవధాద్యుపపాతకం వీరహత్యాదికఞ్చ మహాపాతకం హతవానస్మీతి। తథా చ బ్రాహ్మణం "ఉగ్రంవచో అపావధీం త్వేషంవచో అపావధీగ్ంస్వాహేతి। అశనాయాపిపాసే హ వా ఉగ్రంవచః। ఏనశ్చ వైరహత్యఞ్చ త్వేషంవచః" ఇతి। అత్ర యః స్వాహాన్తః ప్రథమో మన్త్రః స పూర్ణవాక్యత్వాన్నిరాకాంక్షః। ద్వితీయతృతీయ మన్త్రయో రాకాంక్షాం పూరయితుముచితో

లౌకికో వాక్యశేషోఽధ్యాహర్తవ్యః - నహి తనూర్వర్షిష్ఠేత్యాది భాగస్తయోరన్వేతుం యోగ్యః తస్య ప్రథమమన్త్రశేషత్వాదితి ప్రాప్తే బ్రూమః। వైదికయోర్మన్త్రయో రాకాంక్షా వైదికేనైవ వాక్యశేషేణ పూరణీయా। తతస్తనూర్వర్షిష్ఠేత్యాది భాగ ఇతరయోర్మన్త్రయోరనుషజ్యతే। యద్యప్యసావన్యశేషః తథాపి బుద్ధిస్థత్వాత్ కల్పనీయాదధ్యాహారాత్ సన్నికృష్యతే, తస్మాదనుషఙ్గః కర్తవ్యః। ఏవఞ్చ సతి ప్రకృతేఽప్యగ్నీషోమాభ్యామిత్యస్మిన్మన్త్రే దేవస్య త్వేత్యాదిపూర్వభాగో జుష్టమిత్యాద్యుత్తరభాగశ్చానుషఞ్జనీయః। నవమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితమ్।

"సావిత్రాస్యా దూహనీయం నవాఽర్థస్సఙ్గతస్తతః।
ఊహో నావికృతస్యైవ నిర్వాపాన్వయసమ్భవాత్" ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే "దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవే" ఇత్యస్మిన్నేవ మన్త్రే సవిత్రశ్విపూషశబ్దాః కర్మణి సఙ్గతం దేవతారూపమర్థమభిధాతుమర్హన్తి। తథా సతి దృష్టప్రయోజనలాభోఽగ్నిశ్చ కర్మసమవేతా దేవతా। తతః కయాచిదపి వ్యుత్పత్త్యా సవిత్రాది శబ్దైరగ్నిరభిధీయతాం। అథోచ్యతే। అగ్నిశబ్దేనైవ అగ్నేరభిధానాత్ పునస్తదభిధానం వ్యర్థం। కిఞ్చ దేవతాన్తరేషు రూఢాస్తే శబ్దా నాగ్నిమభిదధ్యురితి। ఏవం తర్హి తాస్తిస్రో దేవతా అగ్నినా సహ కర్మణి వికల్ప్యన్తాం। తతః ప్రాకృతస్య మన్త్రస్య వికృతిష్వతిదేశే సతి సవిత్రాదిశబ్దస్థానే తత్తద్దేవతావాచకః శబ్ద ఊహనీయ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః। నాత్రోహః కర్తవ్యః। కుతః। అవికృతస్యైవ మన్త్రస్య నిర్వాపశేషత్వేనాన్వయ సమ్భవాత్ నహి ప్రకృతావగ్నినా సహ సవిత్రాదిదేవతానాం వికల్పే వాక్యభేదాది దోషప్రసఙ్గాత్। తస్మాన్నిర్వాపస్తావకానాం సవిత్రాదిశబ్దానాం కర్మణ్యసమవేతార్థత్వాన్నాస్త్యూహః। అత్రైవాన్యచ్చిన్తితమ్।

"తత్రాగ్నిశబ్దో నోహ్యస్స్యాదూహ్యో వా స్తావకత్వతః।
సవిత్రాదిపదాన్యో నో సమవేతార్థవర్జనాత్" ॥ ఇతి ॥

తస్మిన్ పూర్వోక్త ఏవమన్త్రే అగ్నయే జుష్ట మిత్యయమగ్నిశబ్దో వికృతిషు నోహనీయః। కుతః। దేవతాన్తరవాచిసవిత్రాది శబ్దవదగ్నిశబ్దస్యాప్యత్ర నిర్వాపస్తావకత్వేన పాఠాదితి ప్రాప్తే బ్రూమః। విషమో దృష్టాన్తః। కర్మణ్యసమవేతార్థాః సవిత్రాదిశబ్దాః। అగ్నిశబ్దస్త్వాగ్నేయే కర్మణిసమవేతమర్థం బ్రూతే। నన్వత్రజుష్ట శబ్దో సమవేతార్థఃనిర్వాపాత్ పూర్వం హవిషోజుష్టత్వాభావాత్, తద్యోగాదగ్నిశబ్దోఽపి తథాస్యా దితిచేత్। నైవం। జుష్టంయథాభవతి తథా నిర్వపామీతి క్రియావిశేషణత్వేన భవిష్యజ్జోషణ పరత్వే సతి సమవేతార్థత్వాత్। తస్మాత్ సౌర్యే యాగే సూర్యాయ జుష్టం నిర్వపామీత్యేవమూహనీయం। ఏవఞ్చ సతి ప్రకృతే ఽపీన్ద్రాగ్నిమైన్ద్రమృధా యేత్యాద్యూహకర్తవ్యః। ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితం।

“ఊహప్రవరనామ్నాంకిం మన్త్రతాఽస్త్యథవానవా।
మన్త్రైస్త్వైకవాక్యత్వాత్ * నతల్లక్షణవర్జనాత్,, ఇతి॥

అగ్నయేజుష్టం నిర్వపామీత్యస్య సౌర్యచరౌ సూర్యాయజుష్ట మిత్యేవం పదాన్తరప్రక్షేప ఊహః। అదీక్షిష్టాయం బ్రాహ్మణ ఇత్యస్య మన్త్రస్య శేషత్వేన ప్రయోగకాలే దేవదత్తోఽయమితి బ్రాహ్మణనామధేయవిశేషంతదీయప్రవర శ్చైవపఠన్తి। అసౌ దేవదత్తోఽముష్య పుత్రోఽముష్య పౌత్రోఽముష్యనప్తా, అముష్యాః పుత్రోఽముష్యాః పౌత్రోఽముష్యానప్తా, దేవదత్తోఽయమితి బ్రాహ్మణనామధేయవిశేషం పఠన్తి। తథా వరణమన్త్రేషు ఆఙ్గీరస బార్హస్పత్య భారద్వాజగోత్రం బ్రాహ్మణంత్వాం వృణీమహ ఇత్యాది ప్రవరంపఠన్తి। ఏతేషా మూహ ప్రవరనామధేయానాం మన్త్రత్వ మస్తి। కుతః। మన్త్రేణసహైకవాక్యత్వాదితిచేత్। నైవం। యాజ్ఞికప్రసిద్ధరూపస్య మన్త్రలక్షణస్యోహాది ష్వభావాత్। నహ్యధ్యేతార ఊహాదీన్ మన్త్రకాణ్డేఽభిధీయన్తే, తస్మాన్నాస్తిమన్త్రత్వం। తథా సతీ

* తదేకవాక్యత్వాదితి(తాళపత్ర)

న్త్రియ వైయర్థ్యాయ జుష్టమిత్యాద్యాహస్య మన్త్రిత్వాభావాత్ స్వర వైకల్యేపి మన్త్రో హీన ఇత్యాదినా ఉక్తదోషో నభవిష్యతి। తదేవం మన్త్రసంభావితావిచారా దర్శితాః।

అథ వ్యాకరణమ్

కర్మణేవామిత్యాది శబ్దేషు నబ్విషయస్యేత్యాది (ఫి-౨-శ్లో-౨౬) ఫిట్ సూత్రేణ పూర్వోక్తస్వరాదికం యథాయోగ మనుసన్ధేయం। వేషశబ్దో వృషాదిః। ప్రథమద్వితీయయోర్గూర్వశబ్దయో ర్వాక్యాదిత్వేన పదాత్ పరత్వం నాస్తీతి నిఘాతాభావః। తృతీయస్యతు తంధూర్వేత్యేవం పదాదుత్తరత్వాదస్తినిఘాతః। యోఽస్మాన్ధూర్వతియంధూర్వామ ఇత్యనయో ర్యచ్ఛబ్దయోగాన్నిఘాతో నిషిద్ధః। నిపాతైర్యద్యది హన్తకువి న్నేచ్చేచ్చణ్ కచ్చిద్యత్ర యుక్తం (పా - ౮ । ౧ । ౩౦)। ఏతైః పదాదభి ర్యుక్తం పదం నిహన్యతే। వహ్ని వహ్నిశబ్దయోఃక్విన్ ప్రత్యయస్య నిత్వా దాద్యుదాత్తః। జుష్టశబ్దోఽన్తః। వహ్నిశబ్దోవృషాదిః। దేవానాహ్వాయ తీతి దేవహూరిత్యత్ర। తత్పురుషేతుల్యార్థ ఇతి (పా - ౬ । ౨ । ౨)। ద్వితీయాన్తపూర్వపద ప్రకృతిస్వరః ప్రాప్తః స చ కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరేణ వార్యతే। అహ్రుతమిత్యవ్యయ పూర్వపదప్రకృతిస్వరః। హవిర్ధానమిత్యత్ర ల్యుట్ ప్రత్యయాత్ పూర్వస్యోదాత్తత్వాల్ సమాసే కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరః। దృగింహస్వేతిగతం। ప్రేత ఇత్యత్రోత్తరపదాదే రనుదాత్తత్వేఽపి స్వరితోవానుదాత్తే. (పా । ౮ । ౨. । ౬) ఇత్యస్య వికల్పితత్వాదేకాదేశ. (పా -౮ । ౨ । ౫) ఇత్యుదాత్తః। మాహ్వారిత్యత్ర చాదిలోప. (పా-౮ । ౧ । ౬౩) ఇతిసూత్రేణ నిఘాతస్య వికల్పితత్వాద్ధాతుస్వరః। వాతశబ్దోవృషాదిః। సవితురిత్యత్ర ప్రాతిపదికాన్తోదాత్తస్యవిభక్త్యా సహైకాదేశే సత్యుకార ఉదాత్తః। ప్రసవ ఇత్యత్ర సూధాతోరప్రత్యయే సతి తస్యపిత్వాద్ధాతుస్వర ఏవశిష్యతే। తతః సమాసే కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరే ప్రాప్తే తదపవాదః। “థాథ ఘఞ్ క్తా జబిత్రకాణామ్”

(పా-౬।౨।౧౪౪) గతేర్గకారకానుపపదాచ్చోత్తరేషాంథాదీనా మష్టా నాం ప్రత్యయానామన్త ఉదాత్తస్స్యాత్।పూష్ణఇత్యత్ర “అనుదాత్తస్య చయత్రోదాత్తలోపః”(పా-౬।౧।౧౬౧)ఇతి విభక్తిరుదాత్తా। అగ్నీషోమాభ్యామిత్యత్ర అగ్నిశబ్దస్యాన్తోదాత్తత్వాత్ సోమశబ్దస్యచాద్యుదాత్తత్వాత్ సమాసే। దేవతాద్వన్ద్వేచ (పా-౬-౨-౧౪౧) ఇతి యుగపదుభయోఃప్రకృతిస్వరత్వం। ఉశబ్దస్యా నుదాత్తత్వం స్వరాదిపాఠేని పాతితం। సహశబ్దస్య నిపాతత్వా భావేన ఫిట్స్వరః। స్ఫాత్యా ఇత్యత్ర స్ఫాయిధాతోర్ణ్యన్తాదుత్తరస్యక్తిన్ప్రత్యయస్య నిత్త్వేన స్ఫాశబ్దస్యోదాత్తత్వప్రాప్తావపిఉదాత్తస్య ణిచోలుప్తత్వాదుదాత్తనివృత్తిస్వరేణవిభక్తిరుదాత్తా। అరాతిశబ్దస్య నఞ్ తత్పురుషత్వాదవ్యయపూర్వపద ప్రకృతిస్వరత్వం। సువరితివృషాదిః। అభీతి ఫిట్స్వరః। వీత్యుపసర్గస్వరః। దృగ్ంహన్తామితి వాక్యాదిత్వా న్నిఘాతాభావః। ద్యావాపృథివ్యోరిత్యత్ర ఉదాత్తయణః (పా-౬।౧।౧౭౪) ఇతివిభక్తిరుదాత్తా।ఉపస్థశబ్దస్తుపృషోదరాదిః॥ *॥ ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే చతుర్థోఽనువాకః ॥ * ॥

తైత్తిరీయసంహితా.

దేవో వస్స వితోత్పునా త్వచ్ఛిద్రేణ పవిత్రేణ వసోస్సూర్యస్య రశ్మిభిరాపో దేవీరగ్రేపువో అగ్రేగువోఽగ్ర ఇమంయజ్ఞం నయతాగ్రే యజ్ఞపతిం ధత్త యుష్మానిన్ద్రోఽవృణీత వృత్రతూర్యే యూయమిన్ద్ర మవృణీధ్వం వృత్రతూర్యే ప్రోక్షితా స్థాగ్నయే వో జుష్టం ప్రోక్షామ్యగ్నీషోమాభ్యాగ్ం శున్ధధ్వం దైవ్యాయ కర్మణే దేవయజ్యాయా అవధూతగ్ం రక్షోఽవధూతా అరాతయోఽదిత్యాస్త్వగసి ప్రతి త్వా ॥ ౧ ॥

పృథివీ వేత్త్వధిషవణమసి వానస్పత్యం ప్రతి త్వా దిత్యాస్త్వగ్వేత్త్వగ్నే స్తనూరసి వాచో విసర్జనం దేవవీతయే త్వా గృహ్ణామ్యద్రి

రసి వానస్పత్యః స ఇదం దేవేభ్యో హవ్యగ్ం సుశమి శమిష్వేష మా
వదోర్జమావద ద్యుమద్వదత వయగ్ం సఙ్ఘాతం జేష్మ వర్షవృద్ధమసి ప్ర
తి త్వా వర్షవృద్ధం వేత్తు పరాపూతగ్ం రక్షః పరాపూతా అరాతయోఽర
క్షసాం భాగోఽసి వాయుర్వో వివినక్తు దేవో వః సవితా హిరణ్య పాణిః
ప్రతిగృహ్ణాతు ॥ ౨ ॥ ॥ త్వా భాగ ఏకాదశ చ ॥ ౫ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే పఞ్చమోఽనువాకః.

భాష్యమ్.

చతుర్థేఽనువాకే వ్రీహినిర్వాపః ప్రోక్తః। నిరుప్తే తుషస్య రక్షోభాగత్వాత్తదపనయనార్థోఽవఘాతః పఞ్చమానువాకేఽభిధీయతే। ప్రోక్షితానామేవ వ్రీహీణామత్రావఘాతయోగ్యత్వాత్। ప్రోక్షణస్య చోత్పూతోదకసాధ్యత్వాదుత్పవనమన్త్రస్య చావఘాతస్యాఙ్గిన్యుత్పవనేన సాకాఙ్క్షత్వాదుత్పవనమన్త్రవ్యాఖ్యానాత్ ప్రాగేవోత్పవనం విధత్తే "ఇన్ద్రో వృత్రమహన్। సోఽపః। అభ్యమ్రియత। తాసాం యన్మేధ్యం యజ్ఞియగ్ం సదేవమాసీత్। తదపోదక్రామత్। తే దర్భా అభవన్। యద్దర్భైరప ఉత్పునాతి। యా ఏవ మేధ్యా యజ్ఞియాస్సదేవా ఆపః। తాభిరేవైనా ఉత్పునాతి" (బ్రాం - 3 కాం। ౨ప్ర। ౫అ) ఇతి। ఇన్ద్రేణ హి తస్య వృత్రస్యోదకాభిముఖ్యేన మృతత్వాదుదకసారం నిర్గతం। తచ్చ సారం ద్వివిధం దైవం మానుషఞ్చ। తత్రమలప్రక్షాళనోపయుక్తం మానుషం। దైవఞ్చ ద్వివిధం। స్నానాదినా పాపశోధకం ప్రోక్షణాదినా ద్రవ్యశోధకఞ్చ। తదుభయమత్ర మేధ్యయజ్ఞియశబ్దాభ్యాం వివక్షితం। తచ్చ నిర్గత్య భూమౌ దర్భరూపేణావిర్బభూవ। తస్మాద్దర్భైరుత్పునీయాత్। దర్భసంఖ్యాం విధత్తే "ద్వాభ్యాముత్పునాతి। ద్విపాద్యజమానః ప్రతిష్ఠిత్యై" (బ్రాం - 3 కాం। ౨ప్ర। ౫అ) ఇతి। అనేన విధీయమానద్విత్వేన విరోధాత్ పూర్వస్మిన్వాక్యే దర్భైరితి బహువచనం జాత్యభిప్రాయం వ్యాఖ్యేయం। య

జమానో హ్యేకేన పాదేనో త్తిష్ఠన్ ప్రతిష్ఠాం న లభతే, ద్వాభ్యాన్తు లభతే। తతో దర్భద్విత్వమపి ప్రతిష్ఠిత్యై భవతి। కల్పః “అథైతస్యామేవస్రుచి తిరః పవిత్రమప ఆనీయ ఉదీచీనాగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం త్రిరుత్పునాతి దేవోవస్సవితోత్పునాత్వచ్ఛిద్రేణ పవిత్రేణ వసోస్సూర్యస్య రశ్మిభిరితి ప్రత్యృచః” ఇతి। అత్ర స్రుక్ శబ్దేన నిర్వాపహేతురగ్నిహోత్రహవణీ వివక్షితా। “స శూర్పాయామగ్నిహోత్రహవణ్యాముపఆనీయ”ఇత్యన్యత్రాభిధానాత్। హే ఆపః అధ్వర్యుహృదయేఽవస్థిత ప్రేరకాన్తర్యామీ యుష్మానూర్ధ్వం పునాతు। కేన సాధనేన। ఆదిత్యరూపత్వభావనా బలాదచ్ఛిద్రేణ దర్భపవిత్రేణ। పునరపి కేన జగన్నివాసహేతోస్సూర్యస్య రశ్మిశబ్దేన భావితైర్దర్భావయవైః। యథోక్తం మన్త్రార్థం విశదయతి “దేవోవస్సవితోత్పునాత్విత్యాహ। సవితృప్రసూత ఏవైనా ఉత్పునాతి। అచ్ఛిద్రేణ పవిత్రేణేత్యాహ। అసౌవా ఆదిత్యోఽచ్ఛిద్రం పవిత్రం। తేనైవైనా ఉత్పునాతి। వసోస్సూర్యస్య రశ్మిభిరిత్యాహ। ప్రాణావా ఆపః। ప్రాణావసవః। ప్రాణారశ్మయః। ప్రాణైరేవ ప్రాణాన్త్సంపృణక్తి” (బ్రాం ౩ కాం। ౨ప్ర। ౫అ) ఇతి। ఉదకేనాప్యాయితాః ప్రాణా ఇత్యపాం ప్రాణత్వం। ఆదిత్యాద్యధిష్ఠాతృ దేవతానుగ్రహేశ్చక్షురాదీనాం ప్రాణానాం దేహే వాసితత్వాత్ వసుశబ్దాభిధేయానాం దేవతానుగ్రహాణాం ప్రాణత్వం। ఆదిత్యరశ్మీనాం ప్రాణవ్యవహారోపకారిత్వాత్ ప్రాణత్వం। తతః సూర్యరూపప్రాణత్వేన భావితైర్దర్భప్రాణైస్సహోదకరూపాః ప్రాణా ఉత్పవనకాలే సంపృక్తా భవన్తి। మన్త్రస్య సవితేత్యనేన లిఙ్గేన యత్ సావిత్రత్వం యచ్చ పాదబద్ధత్వాత్ ఋగ్రూపత్వం తదుభయ మత్రసప్రయోజనమిత్యాహ “సావిత్రియర్చా। సవితృప్రసూతం మే కర్మాసదితి। సవితృప్రసూతమేవాస్య కర్మభవతి। పచ్ఛో గాయత్రియాత్రిష్షమృద్ధత్వాయ” (బ్రాం ౩ కాం। ౨ప్ర। ౫అ) ఇతి। మమేదం కర్మనిఖిలం సవిత్రాప్రేరిత మస్త్విత్యభిప్రేత్య సావిత్రమన్త్రేణోత్పునీయాత్। తేనతత్ తథైవసమ్పద్యతే। ఋగ్రూపత్వేన

తత్రత్యం ఛన్దో జ్ఞాతుంశక్యతే । ఛన్దసశ్చాత్రలక్షణతో గాయత్రీత్వాత్ గాయత్ర్యాశ్చత్రిపాత్త్వాత్ ప్రతిపాదము త్పవనే సతిత్రిరావృత్త్యాశుధ్యతి । అతిశయేన కర్మఫలం సమృద్ధంభవతి । ఆవృత్తిప్రకారః సూత్రేదర్శితః "దేవోవ స్సవితోత్పునాత్వితి ప్రథమం, అచ్ఛిద్రేణ పవిత్రేణేతి ద్వితీయం, వసోస్సూర్యస్య రశ్మిభిరితి తృతీయం" ఇతి। బోధాయనః "అథైనా ఉన్మహయన్నుపోత్తిష్ఠతి ఆపో దేవీరగ్రేపువో అగ్రేగువోఽగ్ర ఇమం యజ్ఞంనయతాగ్రే యజ్ఞపతిం ధత్తయుష్మానిన్ద్రో వృణీతవృత్ర తూర్యే యూయమిన్ద్రమ వృణీధ్వం వృత్ర తూర్య ఇత్యద్భిరేవాపః ప్రోక్షతి ప్రోక్షితాస్థ ఇతిత్రిః "ఇతి । ఆపస్తమ్బస్తు మన్త్రైక్యమభిప్రేత్యాహ "ఆపోదేవీరగ్రేపువ ఇత్యభిమన్త్ర్య" ఇతి । హే జలదేవ్యోయూయమిమంయజ్ఞమవిఘ్నేన పరిసమాప్తిం నయత యజమానఞ్చస్వర్గం ప్రాపయత । కీదృశ్యోయూయం । శుద్ధిహేతూనాం దర్భాదీనామపిప్రోక్షణేన శోధకత్వా దగ్రేపునన్తీ త్యగ్రేపువస్తేన యజ్ఞంసమాపయితుంసమర్థా। పునరపికీదృశ్యః । పునఃపునఃప్రవాహరూపేణ శీఘ్రగామిత్వాదన్యేభ్యో మనుష్యాదిభ్యోఽప్యగ్రే గచ్ఛన్తీ త్యగ్రేగువస్తేన యజమానం స్వర్గంనేతుంసమర్థాః । కిఞ్చవృత్రాసుర వధేయుష్మాకమిన్ద్రస్యచ పరస్పరాపేక్షాజాతా । అత ఇన్ద్రసమానాయూయం కిం నామకర్తుం నసమర్థాః । అస్య మన్త్రస్య పూర్వభాగే తత్రత్య శ్శబ్దస్వరూపమేవాపాం మహిమాన మభిధాయ ఆవృత్త్యా స్పష్టయతి । తతోనాత్రకిఞ్చిద్వ్యాఖ్యేయ మస్తీత్యాహ । "ఆపోదేవీరగ్రేపువో అగ్రేగువ ఇత్యాహ।రూపమేవాసా మేతన్మహిమానం వ్యాచష్టే" (బ్రా ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౫ అ) ఇతి । మధ్యమభాగే ప్రార్థితం కార్యమాపో నోపేక్షన్తఇత్యాహ "అగ్రఇమం యజ్ఞం నయతాగ్రేయ జ్ఞపతిమిత్యాహ । అగ్రఏవ యజ్ఞంనయన్తి । అగ్రే యజ్ఞపతిం" (బ్రాం ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౫ అ) ఇతి । బ్రాహ్మణాన్తరప్రసిద్ధం పరస్పరాపేక్షత్వమేవ తృతీయభాగే దర్శయతీత్యాహ "యుష్మానిన్ద్రో

వృణీత । వృత్రతూర్యేయాయ మిన్ద్రః వృణీధ్వం వృత్రతూర్య ఇత్యా
హ । వృత్రగ్ంహ హనిష్యన్నిన్ద్ర ఆపో వవ్రే । ఆపో హీన్ద్రం వవ్రిరే । సం
జ్ఞామేవాసామేతత్సమానం వ్యాచష్టే” (బ్రాం ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫అ)
ఇతి । ఆపో వవ్ర ఇత్యత్ర ఛాన్దసో దీర్ఘః । వృత్రాద్భీతాయేన్ద్రాయ ప్రజాప
తిర్వజ్రమదాత్ । ప్రక్షాళ్యదపావిత్య సావిన్ద్రస్యోదకాపేక్షత్వ ప్రసిద్ధిర్వృ
త్రగ్ంహా ఇతి శబ్దేన సూచ్యతే । అత ఏవ శ్రూయతే “తస్మాదిన్ద్రోఽబిభే
త్స ప్రజాపతిముపాధావచ్ఛత్రుర్మేఽజనీతి. తస్మై వజ్రగ్ంసిక్త్వా ప్రాయచ్ఛ
దేతేన జహీతి తేనాభ్యాయత” ఇతి । ప్రక్షాళితస్యాపి వజ్రస్యేన్ద్రేణ
ప్రయోజ్యత్వాదపామిన్ద్రాపేక్షేత్యేషా ప్రసిద్ధిరాపో హేత్యత్రహ శబ్దేన
సూచ్యతే । ఆపో మమ సహకారిణ్య ఇత్యేతదిన్ద్రస్య సమ్యక్ జ్ఞానం ఇన్ద్రో
ఽస్మాకం సహకారీత్యేతదుక్త దేవతానాం సమ్యక్ జ్ఞానం । తామేతా
మపాం సంజ్ఞామిన్ద్రేణ సమానాం మన్త్రం ప్రఖ్యాపయతి । దీర్ఘ వ్యత్య
యశ్ఛాన్దసః । మన్త్రపాఠ ఏవాపాం ప్రోక్షణమిత్యాహ “ప్రోక్షితాః స్థేత్యా
హ । తేనాపః ప్రోక్షితాః” (బ్రాం । ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫అ) ఇతి । “అద్భిర్హ్యేవ హ
వీగ్ంషి ప్రోక్షతి । బ్రహ్మణాప ఇధ్మాబర్హిః ప్రోక్షతి” ఇతి శ్రుత్యన్తరం । బ్రహ్మణా
అభిమన్త్రణమన్త్రేణేత్యర్థః । అగ్నయే వో జుష్టం ప్రోక్షామ్యగ్నీషో
మాభ్యా మిత్యస్య శేషం పూరయిత్వా వినియోగః కల్పే దర్శితః “అథ పు
రోడాశీయాన్ ప్రోక్షతి దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవేఽశ్వినోర్బాహు
భ్యాం పూష్ణో హస్తాభ్యామగ్నయే వో జుష్టం ప్రోక్షామ్యగ్నీషోమాభ్యామ
ముష్మా అముష్మా ఇతి యథాదైవతం త్రిః” ఇతి । ఇదమేవ తాత్పర్యం । వో జు
ష్టం ప్రోక్షామ్యగ్నీషో మాభ్యామిత్యాహ । యథాదేవతమేవైనాన్ ప్రోక్ష
తి” (బ్రాం ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫అ) ఇతి । ఆవృత్తిం విధత్తే “త్రిః ప్రోక్షతి ।
త్ర్యావృద్ధి యజ్ఞః । అథో రక్షసామపహత్యై” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ప్ర ।
౫అ) ఇతి । తిస్ర ఆవృత్తయో యస్య యజ్ఞస్య అసౌ త్ర్యావృత్ । “త్రిః
ప్రథమామన్వాహ త్రిరుత్తమాం” ఇత్యాదశ్రౌతప్రసిద్ధిం హి శబ్దో ద్యోత

యతి। రక్షోఘ్నత్వముపాంశుసకృదుక్తం। కల్పః "ఉత్తానాని పాత్రా
ణి కృత్వా ప్రోక్షతి శున్ధధ్వం దైవ్యాయ కర్మణే దేవయజ్యాయా ఇతి త్రిః"
ఇతి। పూర్వవద్వ్యాచష్టే "శున్ధధ్వం దైవ్యాయ కర్మణే దేవయజ్యాయా
ఇత్యాహ। దేవయజ్యాయా ఏవైనాని శున్ధతి। త్రిః ప్రోక్షతి। త్ర్యావృద్ధి
యజ్ఞః। అథో మేధ్యత్వాయ" (బ్రా - ౩కాం।౨ప్ర।౫అ) ఇతి। మే
ధ్యత్వం యజ్ఞార్హత్వం। కల్పః "కృష్ణాజినమాదాయావధూతం రక్షోఽవ
ధూతా అరాతయ ఇత్యుత్కరే త్రిరవధునోతి" ఇతి। అవధూతం వినా
శితం। ప్రత్యుష్టమితి యద్వ్యాచష్టే "అవధూతం రక్షోఽవధూతా అ
రాతయ ఇత్యాహ। రక్షసామపహత్యై (బ్రా ౩కాం।౨ప్ర।౫అ) ఇ
తి। కల్పః "అత్రైనత్పురస్తాత్ ప్రతీచీనగ్రీవముత్తరలోమ ఉపస్తృణాత్య
దిత్యాస్త్వగసి ప్రతి త్వా పృథివీ వేత్తు" ఇతి। హే కృష్ణాజిన త్వం భూమిదే
వతాయాస్త్వగ్రూపమసి తతో భూమిస్త్వా ప్రతిగృహ్ణాతు మదీయేయం త్వ
గిత్యేవం జానాతు। మన్త్రస్యోక్తార్థపరత్వం దర్శయతి "అదిత్యాస్త్వ
గసీత్యాహ। ఇయం వా అదితిః। అస్యా ఏవైనత్ త్వచం కరోతి। ప్రతి
త్వా పృథివీ వేత్త్విత్యాహ ప్రతిష్ఠిత్యై" (బ్రా-౩ కాం। ౨ ప్ర। ౫ అ) ఇతి।
యదిస్వకీయత్వగ్రూపేణ న స్వీకుర్యాత్ తదానీమపసారయేత్ త
తో న ప్రతితిష్ఠేత్ అతః ప్రతిష్ఠార్థోఽయం స్వీకారః। దేశాదిగుణవిశిష్టమా
స్తరణం విధత్తే "పురస్తాత్ప్రతీచీనగ్రీవముత్తరలోమోపస్తృణాతి
మేధ్యత్వాయ। తస్మాత్పురస్తాత్ప్రత్యఞ్చః పశవో మేధముపతిష్ఠన్తే।
తస్మాత్ప్రజా మృగం గ్రాహుకాః" (బ్రా - ౩ కాం। ౨ ప్ర। ౫ అ)
ఇతి। యస్మాదాహవనీయస్య పూర్వభాగే కృష్ణాజినం పశ్చిమశిరస్కమూ
ర్ధ్వలోమకమాస్తృతం తస్మాత్ తాదృశపవసన్తో యూపే బద్ధాః పశ
వో యజ్ఞం సేవన్తే యస్మాదయం పశుభిః సేవ్యో యజ్ఞః। తస్మాదేవ ప్రత్య
వాయభయరహితాః సత్యః ప్రజా యజ్ఞార్థం మృగగ్రహణశీలా భవన్తి।
కృష్ణాజినస్యైవోదరే హేతుం బ్రువంస్తద్విశిష్టమవఘాతం విధత్తే
"యజ్ఞో దేవేభ్యో నిలాయత। కృష్ణో రూపం కృత్వా। యత్కృష్ణాజినే హ

విరథ్య వహన్తి । యజ్ఞాదేవ తద్యజ్ఞం ప్రయుఙ్క్తే । హవిషోఽస్కన్దాయ"
(బ్రాం - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౫ అ) ఇతి । యజ్ఞపురుషః కేనాపినిమిత్తేన దే
వేభ్యోఽభిముఖోఽయ దాగచ్ఛత్ తదాతిరోధానాయ స్వయఙ్కృష్ణ
మృగోఽభూత్వా తదీయం రూపమాత్మనః సమ్పూర్ణం కృతవాన్ తతః
కృష్ణాజినస్యోపరి హవిరవహన్తీతియదస్తి తేనయజ్ఞశరీరాత్ కృష్ణాజినా
దాదాయ హవీరూపో యజ్ఞః ప్రయుక్తో భవతి, కిఞ్చ దధః పతితమపి కృ
ష్ణాజినే నావరుద్ధత్వాత్ హవిరస్కన్నమేవ భవతి । కల్పః " తస్మిన్ను
లూఖల మధివర్తయతి అధిషవణ మసివానస్పత్యం ప్రతిత్వా దిత్యాస్త్వ
గ్వేత్తు" ఇతి। హే ఉలూఖల త్వం అధిషవణస్యావఘాత స్యాధారభూతం
వనస్పతిజన్యశ్చాసి । తాదృశ త్వాంకృష్ణాజినరూపేయం భూమేస్త్వక్
ప్రతిగృహ్ణాతు మదీయమితి జానాతు । అవఘాతాధారం కర్తు మధిషవణ
విశేషణమిత్యాహ "అధిషవణమసివానస్పత్య మిత్యాహ । అధిషవణ మే
వైనత్కరోతి" (బ్రాం - ౩ కాం । ౨ ప్ర । ౫ అ) ఇతి । అవిరోధేన
సమ్బన్ధాయేయమాశీరిత్యాహ "ప్రతిత్వాదిత్యాస్త్వగ్వేత్త్విత్యాహసయ
త్వాయ" (బ్రాం-౩ కాం।౨ప్ర।౫అ) ఇతి।సయః సమ్బన్ధవాన్ । షిఞ్ బ
న్ధన ఇత్యస్మాద్ధాతో రుత్పన్నత్వాత్ । కల్పః "తస్మిన్పురోడాశీయాన్నా
వపతి । అగ్నేస్తనూరసి వాచోవిసర్జనం దేవవీతయే త్వా గృహ్ణామీతి"।
భోఃపురోడాశీయ వ్రీహి సమూహత్వమగ్నేః శరీరమసి । యతోదా
హ్యం కాష్ఠమివ త్వాం స్వీకృత్యో దరాగ్నిరాహవనీయాగ్నిశ్చ పటుర్భ
వతి, కిఞ్చ వాచః ప్రవృత్తి కారణమసి, త్వదీయరసేనోప చితాయా
వాచః శబ్దోచ్చారణే ప్రవృత్తత్వాత్, అతఈదృశం త్వాందేవ భక్షణా
య ఉలూఖలే ప్రక్షిపామి । యథోక్తం మన్త్రార్థం దర్శయతి " అగ్నేస్త
నూరసీత్యాహ । అగ్నేర్హ్యేషా తనూః । యదోషధయః । వాచోవిసర్జన
మిత్యాహ । యదాహిప్రజా ఓషధీనామశ్నన్తి । అథవాచంవిసృజన్తే । దే
వవీతయేత్వా గృహ్ణామీత్యాహ । దేవతాభిరేవైనత్సమర్ధయతి" (బ్రా -
౩ కాం। ౨ ప్ర । ౫ అ) ఇతి । దేవైర్భక్ష్యత్వేసతి "యావదేకాదేవతా

కామయతే యావదేకా । తావదాహుతిః ప్రథతే” ఇతి న్యాయేనాభివృద్ధిః । కల్పః “ముసలమాదధాతి అద్రిరసి వానస్పత్యః స ఇదం దేవేభ్యో హవ్యగ్ం సుశమి శమిష్వ” ఇతి । హే ముసల త్వదర్థ త్వం వనస్పతిజన్యోఽపి దార్ఢ్యేన పాషాణోఽసి । సత్యం దేవార్థ మిదం హవ్యం భక్షణవిరోధ్యగ్రతుషాపనయనేన సుష్ఠుశాన్తం యథాభవతి తథా శమయ । ఏతదేవాభిప్రేత్యాహ “అద్రిరసి వానస్పత్య ఇత్యాహ । గ్రావాణమేవైనత్కరోతి । స ఇదం దేవేభ్యో హవ్యగ్ం సుశమి శమిష్వేత్యాహ శాన్త్యై” (బ్రా-౩ కాం । ౨అ । ౫అ ఇతి । మన్త్రముక్త్వాద్య లిఙ్గసూచితం వినియోగం ప్రకటయతి । “హవిష్కృదేహీత్యాహ । య ఏవ దేవానాగ్ం హవిష్కృతః । తాన్ హ్వయతి । త్రిర్హ్వయతి । త్రిషత్యా హి దేవాః” (బ్రా-౩ కాం । ౨ప్ర । ౫అ) ఇతి । కల్పః “అథ దృషదుపలే శ్మపారవేణో వైచ్ఛః సమాహన్తి । ఇషమావదోర్జమావద ద్యుమద్వదత వయగ్ం సఙ్ఘాతం జేష్మ” ఇతి । తత్ప్రకారోఽన్యత్ర స్పష్టీకృతః “ఆగ్నీధ్రోఽశ్మనమాదాయేషమావదేతి దృషదుపలే సమాహన్తి ద్విర్దృషది సకృదుపలాయాం త్రిః సఞ్చారయన్నవకృత్య” సమ్పాదయతి । హే పాషాణ హవిస్స్వరూప మిదమన్నం తదీయం స్వాదుతరం రసఞ్చ యజమాన ఆనేష్యతీతి దేవేభ్యో వద । హే యజ్ఞాయుధాని సర్వాణి యూయం రసాభివ్యక్తి మదనం హవిరితి దేవేభ్యో వదత । వయం త్వనేన పాషాణఘోషేణావినీతం వైరిసంఘాతం జేష్యామః । అనేన మన్త్రేణేష్టప్రాప్త్య నిష్టపరిహారౌ దర్శయతి । “ఇషమావదోర్జమావదేత్యాహ । ఇషమేవోర్జం యజమానే దధాతి । ద్యుమద్వదత వయగ్ం సఙ్ఘాతం జేష్మేత్యాహ భ్రాతృవ్యాభిభూత్యై” (బ్రా-౩ కాం । ౨ప్ర । ౫అ) ఇతి । ఉపాఖ్యానేన భ్రాతృవ్యాభిభూతిం ప్రథయతి “మనోః శ్రద్ధాదేవస్య యజమానస్యాసురఘ్నీ వాక్ । యజ్ఞాయుధేషు ప్రవిష్టాఽఽసీత్ । తేఽసురాః । యావన్తో యజ్ఞాయుధానాముద్వదతాముపాశృణ్వన్ । తే పరాభవన్ । తస్మాత్స్వానాం మధ్యేఽ

వసాయయజేత । యావన్తోఽస్య భ్రాతృవ్యా యజ్ఞాయుధానాముద్వదతా ముపశృణ్వన్తి । తేపరాభవన్తి” (బ్రాం - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫అ) ఇతి । శ్రద్ధాళుత్వేనయాగంకుర్వతో యజమానస్య ప్రభావాదిదం సర్వం సమ్పన్నం । తతోజ్ఞాతీనా మనుకూలానాం ప్రతికూలానాఞ్చ మధ్యే య ఇమం వృత్తాన్తం నిశ్చిత్య శ్రద్ధాళుర్యజేత తస్య భ్రాతృవ్యాః పరాభవన్తి । ప్రైషమన్త్రముత్పాద్యవినియోగం తాత్పర్యఞ్చదర్శయతి “ఉత్తరస్స మోహాన్తవా ఆహ విజిత్యై । వృత్రాప వషామిన్ద్రియం వీర్యం। శ్రేష్ఠ ఏషాం భవతి” (బ్రాం - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫అ) ఇతి । హేఆగ్నీధ్ర త్వందియ హస్తగతేన పాషాణేనదృషదుపలాయుగ్మ ముచ్చైస్తాడనీయమితి మన్త్రార్థః । తం మన్త్రమధ్వర్యుః పఠేత్ సచపాషాణధ్వనిర్విజయాయభవతి యజమానశ్చైషాం వైరిణామిన్ద్రియం బలఞ్చ వినాశయతి స్వయంచైషాం జ్ఞాతీనాం మధ్యే శ్రేష్ఠోభవతి । కల్పః “అవహత్యవితుషాన్ కృత్వోత్తరతః శూర్పముపయచ్ఛతి । వర్షవృద్ధమసి ”ఇతి । హేశూర్ప వర్షావృద్ధవేణునిష్పన్నతయా త్వమపి వర్షవృద్ధమసి । కల్పః “ఏతస్మిన్ పురోడాశీయానుద్వపతి । ప్రతిత్వా వర్షవృద్ధం వేత్తు ”ఇతి । హేవ్రీహే సమూహ వర్షవృద్ధత్వాత్ స్వకీయత్వేనశూర్పమభిమన్యతాం । మన్త్రద్వయే వృద్ధశబ్దేన సమృద్ధి ర్ద్యోత్యత ఇత్యాహ । “వర్షవృద్ధమసి ప్రతిత్వా వర్షవృద్ధం వేత్త్విత్యాహ । వర్షవృద్ధావా ఓషధయః।వర్షవృద్ధా ఇషీకాస్సమృద్ధ్యై” (బ్రాం - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫అ) ఇతి । ఇషీకాః వేణవః। కల్పః “అథోద్వార్యావృత్య పరాపునాతి పరాపూతగ్ంరక్షఃపరాపూతా అరాతయః” ఇతి । రక్షసోఽత్రప్రసఙ్గ ముపన్యస్య మన్త్రం వ్యాచష్టే “యజ్ఞగ్ంరక్షాగ్ంస్యనుప్రావిశన్ । తాన్యస్నా పశుభ్యో నిరవాదయన్త । తుషైరోషధీభ్యః । పరాపూతగ్ం రక్షఃపరాపూతాఅరాతయఇత్యాహ । రక్షసామపహత్యై” (బ్రా - ౩ కాం । ౨ప్ర । ౫అ)ఇతి । దేవాః పశుయాగేషు రుధిరం తద్భాగత్వేన బహిస్త్యక్త్వా పశుయాగేభ్యో రక్షాంసి నిరాసి

తవన్తః తుషత్యాగేనచ శోధయ్యపలక్షితేభ్యః। కల్పః “మధ్యమేపురోడా శకపాలే తుషానోప్య రక్షసాంభాగోఽసీతి, అధస్తాత్ కృష్ణాజినస్యోప వపత్యుత్తర మపర మవాన్తరదేశం వానిరస్య” ఇతి “హస్తేనోప వపతీతి బహ్వృచబ్రాహ్మణమితి” నిరాకరణార్థం భాగప్రదానమితి దర్శయతి “ర క్షసాంభాగోఽసీత్యాహ। తుషైరేవ రక్షాంసినిరవదయతే” (బ్రా- ౩ కాం। ౨ప్ర। ౫అ) ఇతి। విధత్తే “అపఉపస్పృశతిమేధ్యత్వాయ” (బ్రా- ౩ కాం। ౨ప్ర। ౫అ) ఇతి। కల్పః “వాయుర్వో వివినక్త్విలి వివిచ్య” ఇతి।” హేతణ్డులాః వాయుర్యుష్మాన్ కణేభ్యస్పృథక్కరోతు। శుద్ధ్యాపాదక త్వేన వాయావాదర ఇత్యాహ। “వాయుర్వోవివినక్త్విత్యాహ। పవిత్రం వైవాయుః। పునాత్యేవైనాన్” (బ్రా- ౩ కాం। ౨ప్ర। ౫అ) ఇతి। క ల్పః “దేవోవస్సవితా హిరణ్యపాణిః ప్రతిగృహ్ణాత్వితి పాత్ర్యాం తణ్డులాన్ ప్రస్కన్దయిత్వా” ఇతి। హిరణ్యమఙ్గులీయకం పాణౌయస్యాసౌ హిర ణ్యపాణిః। అన్తరిక్షాత్పతతాంవర్ణోపలాదీనా మివోచ్ఛ్రస్థానస్థితా చ్చూ ర్పాత్ పతతాం తణ్డులానామితస్తతః పాతే సత్యప్రతిష్ఠితత్వేన హవిర్వి నాశో మాభూదిత్యభిప్రేత్య సవితుః ప్రతిగ్రహ ఇత్యాహ “అన్తరిక్షాదివ వా ఏతే ప్రస్కన్దన్తి। యచ్ఛూర్పాత్। దేవోవస్సవితాహిరణ్యపాణిః ప్ర తిగృహ్ణాత్విత్యాహ ప్రతిష్ఠిత్యై। హవిషోఽస్కన్దాయ” (బ్రా- ౩ కాం। ౨ప్ర। ౫అ) ఇతి। పైత్రిషమస్త్రిష్ఫలీకర్తవై। “త్రిష్ఫలీకర్తవా ఆహ। త్ర్యావృద్ధి యజ్ఞః। అథో మేధ్యత్వాయ” (బ్రా- ౩ కాం। ౨ప్ర। ౫అ) ఇతి। హే యజమానపత్నిత్వయా తణ్డులం త్రివారం ఫలీకర్తవ్యాః। శైత్యత్యా చ్ఛాదక దోషాపనయనం ఫలీకరణం। అత్ర వినియోగసఙ్గ్రహః ॥

“దేవోవ ఉత్పునాత్యంశై స్త్రిభిరాపో నుమన్త్రయేత్।
అగ్నయేఽగ్నిహవిః ప్రోక్ష్య శుద్ధ్యై ద్యాగపాత్రకమ్ ॥
అవచర్మోత్కరే ధుత్వా వ్యాదిత్యాస్త్వచ్యను స్తృణీః।
అమ్యులూఖల మాదధ్యా ధగ్నేస్తత్రహవిఃక్షిపేత్ ॥
అద్రిర్ముసలమాదత్త ఇషందృషది వాదనమ్।

వర్షశూర్ప ముపోహ్యాత్ర ప్రతిత్వా హవిరావపేత్ ॥
పరాప్రీహీద్ పరాపూయ రక్షసామితిచర్మణః ।
అధస్తుషం కపాలేన క్షిపేద్వాయుర్వివిచ్యతే ॥
దేవఃక్షిపేద్ధవిఃపాత్ర్యాం మన్త్రాస్సప్తదశేరితాః ॥

అథమీమాంసా.

తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదేచిన్తితమ్॥

"హవిష్కృదేహీతిమన్త్రస్త్రిరవఘ్నన్సమాహ్వయేత్ ।
వినియోగోవఘాతేస్యాదాహ్వానేవాఽవఘాతకే ॥
ఐన్ద్రీవన్మన్త్రమాహ్వానం గౌణం బ్రూతి వృథాన్యథా ।
పాఠేనప్రాపితంత్రిత్వం హ్వాయతే రుపచారగీః ॥
త్రిరభ్యాసో విధాతవ్యో నిత్యప్రాప్తే రభావతః ॥
హన్తినాలక్ష్యతేకాలఃప్రాప్తోసౌ హ్వాయతిస్తథా ।
వినియోగే వాక్యభేదో లిఙ్గాదాహ్వానశేషతా ।
ఐన్ద్రీన్యాయ శ్రుత్యభావాద్బహిర్న్యాయేనముఖ్యగః"॥ ఇతి ॥

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే "హవిష్కృదేహీతి త్రిరవఘ్నన్నాహ్వయతి "ఇతి। దేవానామర్థే యాహవిః సమ్పాదయతి సా హవిష్కృత్. తామేనాం సమ్బోధ్య అధ్వర్యు రేహీతి బ్రూతే । తథా చాయం మన్త్రో బ్రాహ్మణేన వ్యాఖ్యాయతే "హవిష్కృదేహీత్యాహ । య ఏవ దేవానాగ్ం హవిష్కృతః । తాన్హ్వయతి । "ఇతి। తమిమం మన్త్రముచ్చార్యాధ్వర్యుస్త్రివార మవఘాతం కుర్వన్నాహ్వయతీత్యర్థః । అనేన వాక్యేన మన్త్రోవఘాతే వినియుజ్యతే నత్వాహ్వానే । ఏహీత్యేత న్మన్త్రగతం పదమాహ్వానేసమర్థం నత్వవఘాత ఇతిచేత్ తస్యావఘాతలక్షకత్వాత్ । యథా. పూర్వోదాహృతాయామైన్ద్ర్యామృచీన్ద్రశబ్దో గౌణః తద్వదేహీతిపదం మన్త్రగతత్వే నావఘాతేగౌణం భవిష్యతి । అన్యథా మన్త్రబ్రాహ్మణయో రాహ్వానపరత్వాత్ శ్రూయమాణ మవ

ఘ్నన్నితి పదమనర్థకం స్యాత్ । ప్రాప్త మవఘాత ముద్దిశ్య తత్ర మన్త్రస్య త్రిత్వ విధౌ వాక్యభేద ఇతిచేత్ । న । త్రిత్వస్యాప్రాప్తత్వే నానువాదత్వాత్ । కస్యాఞ్చి చ్ఛాఖాయామయంమన్త్రో మన్త్రకాణ్డే త్రివారమభ్యస్యామ్నాతః । హ్వయతిపదం త్వేహీతివ దవఘాతపరతయోపచారేణ నేయమితి ప్రాప్తే బ్రూమః । త్రిరభ్యాసస్య నిత్యవత్ ప్రాప్తేః పాఠమాత్రేణ నసిధ్యతి, కస్యాఞ్చిచ్ఛాఖాయాం ద్విః పాఠాత్ కస్యాఞ్చిచ్ఛాఖాయాం సకృత్పాఠాత్ అతోఽసౌ నిత్యవద్విధీయతే । న చావఘ్నన్నిత్యస్య వైయర్థ్యం తస్య కాలలక్షకత్వాత్ । కాలస్యాపివిధౌ వాక్యభేద ఇతిచేత్ । న । అప్రాప్తత్వాత్ । నహ్యవఘాతే సహైవాహ్వానం, అన్యస్మిన్కాలే భవతి, తతోఽర్థప్రాప్తః కాలః । ఆహ్వానమపి మన్త్రసామర్థ్యాదేవప్రాప్తత్వాన్నవిధేయం । నహ్యేహి ఇతిమన్త్రపాఠ ఆహ్వానమన్తరేణోపపద్యతే । మన్త్రవ్యాఖ్యానబ్రాహ్మణేఽప్యేతదామ్నాతం । తత్రాయం వాక్యార్థః సమ్పన్నః, అవఘాతకాలే యదాహ్వానం తస్యత్రిరభ్యాసః కర్తవ్య ఇతి । అతః శాఖాన్తరే విస్పష్ట మాహ్వానానువాదేన అభ్యాసోవిధీయతే "త్రిర్హ్వయతి । త్రిషత్యాహి దేవాః" ఇతి । ఏవంసతిమన్త్రస్యాపివినియోగే వాక్యభేద స్స్యాత్ । లిఙ్గేనత్వాహ్వానే వినియుజ్యతే నావఘాతే । నైవమన్త్రస్యావఘాతే ప్రసరతి తృతీయాశ్రుత్యభావాత్ బహిర్గతైవ మన్త్రాం దామిత్యత్రోక్తేనతు న్యాయేన ముఖ్య ఏవాహ్వానేలిఙ్గేన మన్త్రవినియోగో న త్వవఘాతరూపేగౌణాహ్వానే । తస్మాన్నావఘాత శేషోఽయమ్మన్త్రః ॥ ద్వాదశాధ్యాయస్యద్వితీయపాదే చిన్తితం ।

"సవనీయేపురోడాశే స్యాదాహ్వానమిహ వివర్జితః ।
న వాతిదేశాత్ స్యాన్నైవంపశ్వాహ్వానాత్ ప్రసక్తితః" ॥ ఇతి ॥

సవనీయపురోడాశస్యాగ్నేయపురోడాశ వికృతిత్వాత్ । ప్రకృతివద్వికృతిఃకర్తవ్యేత్యతిదేశేన హవిష్కృదాహ్వానం తత్రకర్తవ్యమితిచేత్ । నైవం । పశౌకృతేన హవిష్కృదాహ్వానేన తత్కాలీనే పురోడా

శేఽపి ప్రసఙ్గసిద్ధత్వాత్ । యద్యప్యపధార్య హవిష్కృదాహ్వానం పశౌ నాస్తి తథాప్యేషా కృతా చిన్తా॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితమ్॥

“అస్త్యాహ్వానాదిశ్చరౌ సౌమ్యే నాస్తి వా పశుపాకతః ।
నివృత్తత్వాదస్తి మైవమనివృత్తే పురోక్తితః” ॥ ఇతి ॥

తృతీయసవనీయే సౌమ్యచర్వాదయః తేషు హవిష్కృదాహ్వానం పునః కర్తవ్యమ్, పశౌ వాహూతాయాస్తస్యాః పశుపాకే నివృత్తత్వాదితి చేత్ । నైవం । ప్రకృతౌ పత్నీసంయాజేభ్య ఊర్ధ్వం హవిష్కృతః పత్న్యా ఉత్థాన కాలత్వేన పశావపి తతః పూర్వం నివృత్త్యభావాత్ । తస్మాత్ తత్కాలీనేషు సౌమ్యచర్వాదిషు నాస్తి పునరాహ్వానమ్॥ ॥ఏకాదశాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితమ్।

“అవఘాతస్సకృద్భూయో వాఽసకృద్విధిసిద్ధితః।
దృష్టాత్తణ్డులనిష్పత్తేస్తదన్తోఽభ్యస్యతామయమ్”॥ఇతి॥

వ్రీహీనవహన్తీత్యత్ర సకృన్ముసలఘాతమాత్రేణ విధిప్రయుక్తస్యాపూర్వస్య సిద్ధేర్నాస్త్యావృత్తిరితి చేత్ । నైవం । తణ్డులనిష్పత్తేర్దృష్టప్రయోజనత్వేన తావత్పర్యన్తస్యాభ్యాసస్యాశ్రుతస్యాపి కల్పనీయత్వాత్ । ఏవం తణ్డులపేషణాదావపి ద్రష్టవ్యమ్॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితమ్।

“సర్వౌషధావఘాతః కిమావృత్తస్సకృదేవ వా।
ఆవృత్తిః పూర్వవన్నైవం దృష్టార్థస్యాత్రవర్జనాత్”॥ఇతి॥

అగ్నిచయనే శ్రూయతే “ఉదుమ్బరములూఖలꣳ సర్వౌషధస్య పూరయిత్వాఽవహన్త్యథైనదుపదధాతి” ఇతి। అత్రాదృష్టమాత్రప్రయోజనత్వాత్ సకృదేవావఘాతః॥ ॥ఏకాదశాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చిన్తితమ్॥

“అవఘాతార్థమన్త్రః కిమసకృత్సకృదేవ వా।
ప్రహారభేదాదావృత్తిః కర్మైక్యేన సకృద్భవేత్”॥ఇతి॥

అవరక్షో దివస్సపత్నం వధ్యాస మిత్యవహన్తీత్యవఘాతే విహితో మన్త్ర ఆవర్తనీయః । కుతః । అవఘాతస్య ప్రహారరూపత్వాత్ । ప్రహారాణాఞ్చ భిన్నత్వాదితి ప్రాప్తే బ్రూమః । తణ్డులనిష్పత్తి పర్యన్తత్వే నాక్షిప్త ప్రహారాభ్యాస యుక్తస్యావఘాత స్యైకత్వాత్ తత్ర వినియుక్తస్యావఘాతోపక్రమే సకృదేవ పాఠః ॥ ॥ అత్రైవాన్యచ్చిన్తితమ్ ॥

"నానాబీజేషు తన్మన్త్రస్సకృత్స్యాదథవాసకృత్ ।
చికీర్షితైక్యాత్ప్రయోగాభిన్నత్వాదసకృద్భవేత్" ॥ ఇతి ॥

రాజసూయే నానాబీజేష్టి రామ్నాయతే "అగ్నయే గృహపతయే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపతి కృష్ణానాం వ్రీహీణాꣳ సోమాయ వనస్పతయే శ్యామాకఞ్చరుమ్" ఇత్యాది । తత్ర సోఽవఘాతమన్త్రః సకృదేవ వక్తవ్యః । కుతః । సర్వాసామిష్టీనామేకస్యాం చికీర్షాయాం ప్రవృత్తత్వాదితి ప్రాప్తే బ్రూమః । సమస్తోఽప్యవఘాతశ్చోదకాతిదేశేన బీజేషు యుజ్యతే తత్ర ప్రాజేషు తణ్డులనిష్పత్త్యా స కృతార్థస్సన్ పునర్బీజాన్తరే తణ్డులనిష్పత్తయే సమావర్తతే తస్యావఘాతస్య ప్రయోక్తవ్యత్వాదసకృన్మన్త్రపాఠః ॥ ॥ దశమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితమ్.

"అవఘాతస్స కృష్ణలానాం నాస్త్యుతో వాస్తు పాకవత్ ।
ప్రత్యక్షత్వాచ్చరేర్నాస్య మవఘాతేషు నాస్తి సా" ॥ ఇతి ॥

వికృతిరూపాణాం కామ్యేష్టీనాం కాణ్డే పఠ్యతే "ప్రాజాపత్యం ఘృతే చరుం నిర్వపేచ్ఛత కృష్ణలమాయుష్కామః" ఇతి । కృష్ణలశబ్దస్సువర్ణశకలవాచీ । ప్రకృతౌ వ్రీహీనవహన్తీతి పురోడాశహేతూనాం వ్రీహీణామవఘాతో విహితః । సోఽత్ర చరుహేతూనాం కృష్ణలానాం చోదకవశాదస్తి నో వేతి సంశయః । అస్తీతి పూర్వపక్షప్రతిజ్ఞా । వితుషీకరణం తత్కృతచరూపకారః । లుప్తేఽప్యుపకారే తత్సామాన్యాత్ పాకవదితి నిదర్శనం । లుప్తేఽపి విక్లేదనోపకారే పాకః ప్రతిపాద్యతేఽభిమతః । తద్వదవఘాతోఽప్యస్తు । ఘృతే శ్రపయతీతి ప్రత్యక్షత్వాత్ పాకోఽభ్యుపగతః । అవఘాతే

తు ప్రోక్షిన్నాస్తీతి వైషమ్యాదవఘాతో నాస్తి॥ ॥నవమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితం॥

"అవఘాతే వ్రీహిరూపవివక్షోత న హి శ్రుతేః।
ఆద్యస్సాధనతామాత్రమవర్జ్యత్వాద్వివక్ష్యతే"॥ఇతి॥

వ్రీహీనవహన్తీత్యత్ర వ్రీహీణాం స్వరూపం శ్రూయమాణత్వాద్వివక్షితం। తథా సతి నైవారశ్చరుర్భవతీత్యత్ర నీవారాణామవ్రీహిత్వాదవఘాతో నాస్తీత్యూహో నారభ్యేత। ప్రాకృతానామవఘాతవిషయాణాం వ్రీహీణాం పరిత్యాగేన వ్రీహిస్థానేఽవఘాతవిషయత్వేన నీవారాణాం ప్రయోగ ఊహః। యదా వ్రీహిష్వేవ నియతోఽవఘాతో వ్రీహినివృత్తౌ నివర్తతే తదా కృత ఊహావసర ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః। వ్రీహిస్వరూపవివక్షాయామపి వ్రీహిగతోఽపూర్వసాధనత్వాకారో న వర్జయితుం శక్యః। అన్యథావఘాతవైయర్థ్యాపత్తేః। తతోఽపూర్వసాధనత్వాకారోఽవశ్యం వివక్షితవ్యః। తత్ర వ్రీహిరూపస్యాపి వివక్షాయాం గౌరవం స్యాత్। తదవివక్షాయాంతు నీవారాణామపి విహితత్వేన అపూర్వసాధనత్వాదాకారసద్భావాదవఘాతవిషయత్వేనోహస్సిధ్యతి॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥

"ముసలాభ్యుక్షణం హన్త్యై స్యాదపూర్వాయవోక్షితః।
ఆద్యో న ప్రకరణాదన్త్యో వ్యర్థం తస్మాదిహాన్యథా"॥ఇతి॥

ప్రోక్షితాభ్యాములూఖలముసలాభ్యామవహన్తీతి శ్రూయతే, తత్ర ప్రోక్షణములూఖలముసలద్రవ్యద్వారావఘాతార్థం। కుతః। వాక్యేన తచ్ఛేషత్వప్రతీతేరితి చేత్। నైవం। ప్రకరణేనాపూర్వశేషత్వావగమాత్। న చ వాక్యం ప్రకరణాద్బలీయ ఇతి వాచ్యం, అపూర్వశేషత్వాభావే వైయర్థ్యప్రసంగాత్। పూర్వపక్షే యత్రావఘాతః తత్రైవ ప్రోక్షణం। తథా సతి నైర్ఋతచరౌ కృష్ణానాం వ్రీహీణాం నఖనిర్భిన్నమితి శ్రుతేషు నఖేషు ప్రోక్షణం నోహ్యతే। సిద్ధాన్తే త్వపూర్వస్య ప్రయోజకత్వాదస్తి తత్రోహః। తదేవమవఘాతసమ్బన్ధా విచారా ఉదాహృతాః।

అథ వ్యాకరణమ్.

దేవో వ ఇత్యాదిషు స్వరా గతాః। అచ్ఛిద్రేణేత్యత్ర బహువ్రీహిపక్షే నఞ్సుభ్యామ్ (పా-౬-౨-౧౭౨) ఇత్యుత్తరపదాన్తోదాత్తత్వే ప్రాప్నోతి తతస్తత్పురుష ఏవ కర్తవ్యః। ఛిద్రం ఛేదనోఽస్యేతి తన్న భవతీత్యచ్ఛిద్రం తత్రావ్యయపూర్వపద ప్రకృతిస్వరత్వం। పవిత్రశబ్దే ప్రత్యయస్వరః। వసుసూర్యశబ్దౌ వృషాదీ। అవ ఇత్యత్ర వాక్యాదిత్వాన్నాస్తి తస్య నిఘాతః। దేవీరిత్యాదీనాం సోఽస్తి యజ్ఞపతిమిత్యత్ర। పత్యావైశ్వర్యే (పా-౬-౨-౧౮) ఇతి పూర్వపదప్రకృతిస్వరః। వృత్రంతూర్యతే హింస్యతేఽస్మిన్నితి వృత్రతూర్యం యుద్ధమ్। తూరిధాతోః స్వార్థణ్యంతస్యాజన్తత్వేన। అచో యత్ (పా-౩-౧-౯౭) యత్ప్రత్యయే సతి ప్రత్యయస్వరం బాధిత్వా। తిత్స్వరితం (పా-౬-౧-౧౮౫) ఇతి స్వరితప్రాప్తౌ తదపవాదః। యతోఽనావః (పా-౬-౧-౨౧౩) ఇతి నౌశబ్దవ్యతిరిక్తస్య యత్ప్రత్యయాన్తస్యాదిరుదాత్తో భవతి। తతో వృత్రేత్యుపపదసద్భావాత్ సమాసాన్తోదాత్తత్వం బాధిత్వా। గతికారకోపపదాత్కృత్ (పా-౬-౨-౧౩౯) ఇత్యుత్తరపదప్రకృతిస్వరత్వం। ప్రోక్షితా ఇత్యత్ర। గతిరనన్తరః (పా-౬-౨-౪౯) ఇతి పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం। అవధూతమిత్యత్రాపి తద్వత్। అధిషవణమిత్యత్ర సవనశబ్దస్య ల్యుట్ప్రత్యయాన్తత్వేన। లితి (పా-౬-౧-౧౯౩) ఇతి ప్రత్యయాత్ పూర్వపదస్యోదాత్తత్వే సతి సమాసే కృదుత్తరపదప్రకృతి స్వరత్వమ్। వానస్పత్యమిత్యత్ర వనస్పతేర్వికార ఇత్యస్మిన్నర్థే విహితస్తద్ధితప్రత్యయ ఉదాత్తః। వాచ ఇత్యత్ర సావేకాచః (పా-౬-౧-౧౬౮) ఇతి విభక్తిరుదాత్తా। అధిషవణవద్విసర్జనమ్। దేవవీతయ ఇత్యత్ర దాసీభారాదిత్వాత్। దాసీభారాణాఞ్చ (పా-౬-౨-౪౨) ఇతి సూత్రాంశేన పూర్వపదప్రకృతిస్వరే సతి సమాసస్వరో బాధ్యతే। సుశమీత్యత్రోత్తరపదస్య ప్రత్యయస్వరేణాన్తోదాత్తత్వాత్ తత్కృదుత్తరపదత్వేనాపి తదేవ ప్రాప్తౌ। పరాదిశ్ఛన్దసి బహులమ్ (పా-౬-౨-౧౯౯)

ఇత్యుత్తరపదాద్యుదాత్తత్వం । ద్యుమదిత్యత్ర మతుపః పిత్వాదనుదాత్తత్వే ప్రాప్తే తదపవాదః । హ్రస్వనుడ్భ్యాం మతుప్ (పా-౬-౧-౧౭౬) హ్రస్వాన్తాన్నుడాగమాచ్చోత్తరో మతుబుదాత్తస్స్యాత్ । అవధూతవత్ పరాపూతమ్ । హిరణ్యపాణిరిత్యత్ర బహువ్రీహిత్వాత్ పూర్వపదస్వరః । హిరణ్యశబ్దశ్చాద్యుదాత్తేషు నిపాతితః॥*॥ ॥ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే పఞ్చమోఽనువాకః॥*॥

తైత్తిరీయసంహితా.

అవధూతగ్ం రక్షోఽవధూతా అరాతయోఽదిత్యాస్త్వగసి ప్రతి త్వా పృథివీ వేత్తు దివస్కమ్భనిరసి ప్రతి త్వాదిత్యాస్త్వగ్వేత్తు ధిషణాసి పర్వత్యా ప్రతి త్వా దివస్కమ్భనిర్వేత్తు ధిషణాసి పార్వతేయీ ప్రతి త్వా పర్వతిర్వేత్తు దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవేఽశ్వినోర్బాహుభ్యాం పూష్ణో హస్తాభ్యా మధివపామి ధాన్యమసి ధినుహి దేవాన్ప్రాణాయ త్వాఽపానాయ త్వా వ్యానాయ త్వా దీర్ఘామను ప్రసితిమాయుషే ధాం దేవో వస్సవితా హిరణ్యపాణిః ప్రతిగృహ్ణాతు॥౧॥

ప్రాణాయ త్వా పఞ్చదశ చ॥౬॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే షష్ఠోఽనువాకః॥*॥

భాష్యమ్.

పఞ్చమానువాకే వ్రీహ్యవఘాత ఉక్తః । అవహతానాఞ్చ తణ్డులానాం పేషణాత్పూర్వం కపాలోపధానస్య నిష్ప్రయోజనత్వేన తదుపధానాత్పూర్వం షష్ఠే పేషణ మభిధీయతే । కల్పః "అథ ప్రోక్షితేషు త్రిష్ఫలీకృతేషు తథైవ కృష్ణాజినమవధూనోత్యూర్ధ్వగ్రీవ ముదగావృత్త్వా,

అవధూతగ్ం రక్షోఽవధూతా అరాతయ ఇతి త్రిః, అథైనత్పురస్తాత్ప్రతీచీనగ్రీవ ముత్తరలోమోపస్తృణాతి, అదిత్యాస్త్వగసి ప్రతిత్వా పృథివీవేత్తు ”ఇతి । పూర్వవద్వ్యాచష్టే “అవధూతగ్ం రక్షోఽవధూతా అరాతయఇత్యాహ। రక్షసామపహత్యై। అదిత్యాస్త్వగసీత్యాహ। ఇయం వా అదితిః। అస్యా ఏవైనత్త్వచం కరోతి। ప్రతిత్వాపృథివీవేత్త్విత్యాహ ప్రతిష్ఠిత్యై। పురస్తాత్ప్రతీచీనగ్రీవముత్తరలోమోపస్తృణాతి మేధ్యత్వాయ। తస్మాత్పురస్తాత్ప్రత్యఞ్చః పశవో మేధముపతిష్ఠన్తే। తస్మాత్ప్రజాస్సృగం గ్రాహుకాః। యజ్ఞో దేవేభ్యో నిలాయత। కృష్ణోరూపంకృత్వా। యత్కృష్ణాజినే హవిరధిపినష్టి। యజ్ఞాదేవ తద్యజ్ఞం ప్రయుఙ్క్తే। హవిషోఽస్కన్దాయ” (బ్రా - ౩ కాం। ౨ప్ర। ౬అ) ఇతి। అవధూతస్యైవాత్ర పేషణస్యవిశిష్టవిధిః। కల్పః “తస్మిన్నుదీచీన కుమ్బాగ్ం శమ్యాం నిదధాతి, దివస్కమ్భనిరసి ప్రతిత్వాదిత్యాస్త్వగ్వేత్తు”ఇతి। గదయా సమానాకారో వ్యామార్ధపరిమితః కాష్ఠవిశేషః శమ్యా తాం కృష్ణాజినస్యోపర్యుదీచీన శిరస్కాం నిదధ్యాత్। సా చ పేషణార్థతో దృషదః పశ్చాద్భాగధారణేన తద్భాగస్యోన్నత్యం కరోతి। హే శమ్యే త్వం ద్యులోకస్య ధారయిత్ర్యసి। తస్మాత్ కృష్ణాజినరూపాయా భూమేస్త్వగియం త్వామభిమన్యతాం। శమ్యాయా ద్యులోకాధారకత్వ ముపపాదయతి“ద్యావాపృథివీసహాస్తాం। తే శమ్యామాత్ర మేకమహర్వ్యైతాగ్ం శమ్యామాత్రమేకమహః। దివస్కమ్భనిరసి ప్రతిత్వాదిత్యాస్త్వగ్వేత్త్విత్యాహ। ద్యావాపృథివ్యోర్వీత్యై” (బ్రా - ౩కాం।౨ప్ర।౬అ). ఇతి। ప్రజాపతినాసృష్టే ద్యావాపృథివ్యౌ పూర్వం జగత్ కాష్ఠవత్ పరస్పరం సంశ్లిష్టే అభూతాం తే పశ్చాదేకస్మిన్ దినే శమ్యాప్రమాణేన పరస్పరం వియుక్తే అభూతాం ప్రతిదినం తథేతి వివక్షయా వీప్సోక్తా। తయోః పునస్సంశ్లేషే యాగస్యావకాశో నస్యాత్। తతో విశ్లేషార్థా దివస్కమ్భనిరిత్యుచ్యతే। కల్పః “తస్యాం ప్రాచీం దృషదమధ్యూహతి, ధిషణాసి పర్వత్యా ప్రతిత్వా దివస్కమ్భనిర్వేత్తు” ఇతి। హే పేషణసాధనభూతే దృషద్రూపే త్వం పేష్టు

మభిజ్ఞతయాధిషణాఽసి । దృఢతయా పర్వతావస్థామర్హాసి । తాదృశీం త్వాం ద్యులోకధారికా శమ్యా అభిమన్యతాం సేయం దృషద్దృఢతయా లోకద్వయధారణాయ కల్పత ఇత్యాహ "ధిషణాసిపర్వత్యాదివస్కభ్నా నిర్వేత్త్వీత్యాహ । ద్యావాపృథివ్యోర్విధృత్యై" (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర । ౬అ) ఇతి । కల్పః "దృషద్యుపలామధ్యూహతి, ధిషణాసిపార్వతేయీ ప్రతిత్వాపర్వతిర్వేత్తు "ఇతి । పూర్వవత్ పర్వతిః పర్వతసమ్బన్ధినీ దృషత్ । తత్రైవ వ్యాచష్టే "ధిషణాసి పార్వతేయీ ప్రతి త్వా పర్వతిర్వేత్త్విత్యాహ । ద్యావాపృథివ్యోర్ధృత్యై" (బ్రా ౩కాం।౨ప్ర।౬అ) ఇతి। బోధాయనః "తస్యాంపురోడాశీయాన్ నిర్వపతి, దేవస్యత్వా సవితుః ప్రసవేఽశ్వినోర్బాహుభ్యాం పూష్ణోహస్తాభ్యా మగ్నయేజుష్టమధివపామ్యగ్నీషోమాభ్యామ్, అముష్మా అముష్మా ఇతి యథాదేవతమధివపతి, ధాన్యమసి ధినుహిదేవాన్"ఇతి । ఆపస్తమ్బస్తు ధాన్యమసీత్యనేన సహైక మన్త్రతామాశ్రిత్యాహ "దేవస్య త్వేత్యనుమన్త్ర్య, అగ్నయేజుష్టమధివపామీతి యథాదైవతం దృషది తణ్డులానధివపతి త్రిర్యజుషా తూష్ణీం చతుర్థమ్"ఇతి।అత్ర వాక్యపూరణాయాగ్నయ ఇత్యాదికమధ్యాహృతం।అతో యథా మ్నాయమేవానూద్యవ్యాచష్టే "దేవస్యత్వా సవితుః ప్రసవ ఇత్యాహ ప్రసూత్యై । అశ్వినోర్బాహుభ్యామిత్యాహ । అశ్వినౌహిదేవానా మధ్వర్యూ ఆస్తామ్ । పూష్ణోహస్తాభ్యామిత్యాహయత్యై । అధివపామీత్యాహ । యథాదేవతమేవైనానధివపతి" (బ్రా । ౩ కాం।౨ప్ర।౬అ) ఇతి । దేవాన్ ప్రీణయేతి యదుక్తం తస్య నాస్త్యనుపపత్తిః । ఆహుతీరూపస్య ధాన్యస్యాల్పత్వేఽపి మన్త్రసామర్థ్యేన తదభివృద్ధిరిత్యాహ "ధాన్యమసి ధినుహిదేవానిత్యాహ । ఏతస్యయజుషోవీర్యేణ । యావదేకాదేవతా కామయతే యావదేకా । తావదాహుతిః ప్రథతే । న హి తదస్తి । యత్తావదేవస్యాత్ । యావజ్జుహోతి" (బ్రా ౩ కాం।౨ప్ర।౬అ) ఇతి । వీప్సా సర్వత్రానుగమార్థా । యదిదంద్రవ్యం యావజ్జుహోతి తావదేవ దేవాన్ ప్రాప్నుయాత్ తదా కథమిదం కల్ప్యం దేవాన్ ప్రీణయే దిత్యాశఙ్క్యేత। న తు తావ

దేవేతి నియమోఽస్తి। కిన్తు యావత్ కామ్యతే తావత్ ప్రవర్ధతే తతః సంభవత్యేవ ప్రీణనం। బోధాయనః- “పింషతి, ప్రాణాయ త్వాఽపానాయ త్వా వ్యానాయ త్వా” ఇతి। ఆపస్తమ్బః “ప్రాణాయ త్వేతి ప్రాచీముపలాం ప్రోహత్యపానాయ త్వేతి ప్రతీచీం వ్యానాయ త్వేతి మధ్యదేశే వ్యవధారయతి ప్రాణాయ త్వాపానాయ త్వా వ్యానాయ త్వేతి సన్తతం పినష్టి” ఇతి। ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసతత్సంధిగతా వృత్తయః ప్రాణాపానవ్యానాః। అథ యః ప్రాణాపానయోస్సన్ధిః స వ్యాన ఇతి శ్రుత్యన్తరం। హే హవిః వృత్తిత్రయం యజమానే చిరం స్థాపయితుం త్వాం పినష్మి। ఏతదేవ దర్శయతి “ప్రాణాయ త్వాఽపానాయ త్వేత్యాహ। ప్రాణానేవ యజమానే దధాతి” (బ్రా।౩ కాం।౨ప్ర।౬అ) ఇతి। బోధాయనః “అథ బాహూ అన్వవేక్షతే, దీర్ఘామనుప్రసితిమాయుషే ధామ్” ఇతి। ఆపస్తమ్బః “ప్రాచీమన్తతోఽనుప్రోహ్య” ఇతి। ప్రసితిః ప్రబన్ధః కర్మసన్తానః। యజమానస్యాయురభివృద్ధ్యర్థమిమామవిచ్ఛిన్నకర్మసన్తతిహేతురూపాముపలాం ధారితవానస్మి। తదేతదాహ “దీర్ఘామనుప్రసితిమాయుషే ధామిత్యాహ। ఆయురేవాస్మిన్ దధాతి” (బ్రా।౩ కాం।౨ప్ర।౬అ) ఇతి। కల్పః “దేవో వస్సవితా హిరణ్యపాణిః ప్రతిగృహ్ణాత్వితి కృష్ణాజినే పిష్టాని ప్రస్కన్దయిత్వా” ఇతి। పూర్వవద్వ్యాచష్టే “అన్తరిక్షాద్ధి వా ఏతాని ప్రస్కన్దన్తి। యాని దృషదః। దేవో వస్సవితా హిరణ్యపాణిః ప్రతిగృహ్ణాత్విత్యాహ ప్రతిష్ఠిత్యై। హవిషోఽస్కన్దాయ” (బ్రా।౩ కాం।౨ప్ర।౬అ) ఇతి। పత్నీం దాసీం వా ప్రతి ప్రైషమన్త్రముత్పాద్య వ్యాచష్టే “అసంవపన్తీ పింషాణూని కురుతాదిత్యాహ మేధ్యత్వాయ” (బ్రా। ౩కాం।౨ప్ర।౬అ) ఇతి। తథా చ సూత్రితం “సమ్ప్రేష్యతి దాసీ పినష్టి పత్నీ వాపి వా పత్న్యవహన్తి శూద్రా పినష్టి” ఇతి। హే దాసి తణ్డులేష్వన్యద్రవ్యం కిమప్యప్రవేశయన్తీ పేషణం కురు తాని చ పిష్టాని సూక్ష్మాణి కురు। తమిమం ప్రైషమధ్వర్యుః పఠేత్। పిష్టస్య సూక్ష్మత్వే పురోడాశద్వారా యజ్ఞయోగ్యతా భవతి। అత్ర వినియోగసఙ్గ్రహః।

“అవేతిపూర్వవత్ తత్ర శమ్యాం స్థాపయతే దివః ।
ధిషణాద్వే తథాశ్మాసి దేవేత్యధివపేద్ధవిః ॥
ప్రాణాయేతి త్రిభిః పిష్ట్వా దీర్ఘేత్యన్త ఉపోహతి ।
దేవోఽజినే స్కన్దయేత ప్రోక్తా పకా దశేహతు” ॥ ఇతి॥

అథమీమాంసా.

యద్యప్యత్ర విశేషాకారేణ విచారా బహవో నోపలభ్యన్తే తథాపి సామాన్యవిచారాః పూర్వోక్తా అనుసన్ధేయాః । ఇషే త్వేత్యత్ర వాక్యపూర్తయే యథాధ్యాహారః తథైనాధి వపామీత్యత్రాప్యగ్నయే జుష్టమిత్యాదిక మధ్యాహర్తవ్య మధ్యాహృతస్య చానామ్నాతత్వేనామన్త్రత్వాదూహాదిష్వివస్వరాద్యపరాధో నాస్తి । కిఞ్చ॥ ॥నవమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదేచిన్తితమ్॥

‘నోహ్యఊహ్యోఽథ వా ధాన్యశబ్దో నాసంగతోక్తితః ।
ఊహ్యోలక్షణయార్థస్య గోపానస్యేవసఙ్గతేః’’ ॥ ఇతి॥

దృషది పేషణాయ తణ్డులావాపేష్వయమ్మన్త్రో విహితః । ధాన్యమసి ధినుహి దేవానితి। సోఽయం ధాన్యశబ్దః సమవేతమర్థంబ్రూతే నిస్తుషాణాం తణ్డులానాం ధాన్యశబ్దార్థత్వాభావాత్ । తతస్సవిత్రాది శబ్దవన్నోహనీయ ఇతిచేత్। మైవం। లక్షణావృత్త్యా ధాన్యశబ్దస్య తణ్డులరూపేఽర్థే సమవేతత్వాత్ । యథా చ గావః పీయన్త ఇత్యత్ర ముఖ్యవృత్త్యభావేఽపి నాసమవేతార్థత్వం లోకావర్ణయన్తి, కిన్తుపయో లక్షయిత్వాఽర్థంసమవేతమేవ ప్రతీయన్తి తద్వత్ । తస్మాచ్ఛాక్యానామయనే షట్త్రింశత్సంవత్సరే ధాన్యశబ్ద ఊహనీయః । తత్ర హ్యేవమామ్నాయతే।సంస్థితేఽహని గృహపతిర్మృగయాం యాతి స తత్ర యాన్ మృగాన్ హన్తి తేషాం తరసా సవనీయాః పురోడాశా భవన్తీతి। తత్రదృషది పేషణాయ మాంసమావపన్ మాంసమసి ధినుహి దేవాన్ ఇత్యేవం మన్త్రమూహేత్ । న చ ధాన్యశబ్దవల్లక్షకో మృగశబ్ద ఊహే ప్రయోక్తవ్య ఇతివాచ్యమ్,

లక్షణావృత్తేః ప్రకృతార్థత్వేన అతిదేశానర్హత్వాత్ । తస్మాన్మాంసమిత్యే
వ ధాన్యశబ్దస్యోహః ॥

అథవ్యాకరణమ్:

అవధూతమిత్యాదయోగతాః । పర్వత్యేత్యస్య పర్వతమర్హతి ఇత్య
స్మిన్నర్థే ఛన్దోవిషయే తకారరహితస్య యప్రత్యయస్య విధానాత్ ప్రత్య
యస్వరః । పార్వతేయీత్యత్ర జీషు దాత్తః । పర్వతిరిత్యత్ర తదర్హతీత్యస్మి
న్నేవార్థే ఛాన్దస ఇకారప్రత్యయః।ధాన్యశబ్దస్య। తిల్యశిక్యమర్త్యకార్మర్య
ధాన్యకన్యా రాజన్యమనుష్యాణామన్తః (కా-ఫిట్-ప-౩౮౫) ఇత్యన్తస్వరి
తత్త్వం।ధినుహీత్యత్ర। సేర్హ్యపిచ్చ(పా-౩-౪-౮౭)ఇతిసిప్స్థానే ఆదిష్టస్య
హిశబ్దస్య పిత్వనిషేధాత్ ప్రత్యయస్వరః । యద్యపి వికరణప్రత్యయస్య
ఉకారస్య స్వరః సతిశిష్టస్తథాపి వ్యత్యయో ద్రష్టవ్యః । ప్రసితిమిత్యత్ర కృ
దుత్తరపదప్రకృతిస్వరేప్రాప్తే తదపవాదః । తాదౌ చ నితికృత్యతౌ (పా-
౬।౨।౫౦) తుప్రత్యయవ్యతిరిక్తే తకారాదౌ నితికృతిప్రత్యయేపరతఃపూ
ర్వపదప్రకృతి స్వరో భవతి ॥ * ॥ ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథ
మకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే షష్ఠోఽనువాకః ॥ * ॥

తైత్తిరీయసంహితా.

ధృష్టిరసి బ్రహ్మ యచ్ఛాపాగ్నేఽగ్నిమామాదం జహి నిష్క్ర
వ్యాదగ్ం సేధాఽఽదేవయజం వహ నిర్దగ్ధగ్ం రక్షో నిర్దగ్ధా అరాత
యో ధ్రువమసి పృథివీం దృగ్ంహాయుర్దృగ్ంహ ప్రజాం దృగ్ంహ స
జాతానస్మై యజమానాయ పర్యూహధర్త్రమస్యన్తరిక్షం దృగ్ంహ ప్రా
ణం దృగ్ంహాపానం దృగ్ంహ స[illegible]నస్మై యజమానాయ పర్యూహ
ధరుణమసి దివం దృగ్ంహ చక్షుః॥౧॥

దృగ్ంహ శ్రోత్రం దృగ్ంహ సజాతాన్నస్మై యజమానాయ పర్యూహ ధర్త్రమసి దిశో దృగ్ంహ యోనిం దృగ్ంహ ప్రజాం దృగ్ంహ సజాతానస్మై యజమానాయ పర్యూహ చితస్థ ప్రజామస్మై రయిమస్మై సజాతానస్మై యజమానాయ పర్యూహ భృగూణా మఙ్గిరసాం తపసా తప్యధ్వం। యాని ఘర్మే కపాలాన్యుపచిన్వన్తి వేధసః। పూష్ణస్తాన్యపివ్రత ఇన్ద్రవాయూ విముఞ్చతామ్॥౨॥ ॥చతురష్టాచత్వారిగ్ంశచ్చ॥౭॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే సప్తమోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

షష్ఠానువాకే పేషణముక్తం। యద్యప్యనన్తరం పురోడాశో నిష్పాదనీయస్తథాప్యతప్తేషు కపాలేషు పురోడాశస్య శ్రపయితుమశక్యత్వాత్ సప్తమేకపాలోపధాన మభిధీయతే। కల్పః “ధృష్టిరసి బ్రహ్మ యచ్ఛేత్యుపవేషమాదాయ” ఇతి। పలాశశాఖామూలే ఛిన్నః ప్రాదేశపరిమిత ఉపవేషః। హే ఉపవేష త్వం అఙ్గారాణాం ధర్షణేసమర్థోఽసి। అతో బ్రహ్మశబ్దోదితం పురోడాశరూపం దేవానాంప్రయచ్ఛ। ధృష్టిశబ్దో ధైర్యద్యోతనాయేత్యాహ “ధృష్టిరసి బ్రహ్మ యచ్ఛేత్యాహధృత్యై” (బ్రా - ౩కాం। ౨ప్ర। ౭అ) ఇతి। కల్పః “అపాగ్నేఽగ్నిమామాదఞ్జహీతి గార్హపత్యా దాహవనీయా ద్వాప్రత్యఞ్చావఙ్గారౌ నిర్వర్త్య, నిషట్త్వా దగ్ంసేథేతి తయోరన్యతర ముత్తరమపర మవాన్తరదేశం వానిరస్య, ఆదేవయజం వహేతి దక్షిణమవస్థాప్య” ఇతి। హేగార్హపత్యాగ్నే యోఽగ్నిః శాస్త్రీయపాకమన్తరేణామం ద్రవ్యమత్తినతు సాకార్థస్థాపితస్య పాకం కరోతి తమపనయమారయ, యశ్చ లౌకికం మాంసమత్తి తమపినిషేధయ, యస్తుదేవాన్ యజతి తామావహ। య

థోక్తస్యాగ్న్యానయనస్య కపాలోపధానార్థతాం దర్శయన్ప్రశంసతి “అపాగ్నేఽగ్నిమామాదఞ్జహి నిష్క్రవ్యాదగ్ంసేధాఽఽ దేవయజం వహేత్యాహ। యఏవామాత్క్రవ్యాత్। తమపహత్య। మేధ్యేఽగ్నౌ కపాలముపదధాతి” (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౭అ) ఇతి। “నిర్దగ్ధగ్ం రక్షో నిర్దగ్ధా అరాతయో ధ్రువమసి పృథివీం దృగ్ంహాయుర్దృగ్ంహ ప్రజాం దృగ్ంహ సజాతానస్మై యజమానాయపర్యూహ” ఇత్యేతయోర్మన్త్రయోరర్థక్రమేణ వినియోగః కల్పే దర్శితః “ధ్రువమసీతి తస్మిన్ మధ్యమం పురోడాశ కపాల ముపదధాతి, నిర్దగ్ధగ్ం రక్షో నిర్దగ్ధా అరాతయః, ఇతి కపాలేఽఙ్గార మత్యాధాయ” ఇతి। హే కపాల త్వం ధ్రువమసి అతః పృథివ్యాదీన్ దృఢీకురు। అస్య యజమానస్య జ్ఞాతీన్ పరితస్సేవకాన్కురు। అస్మిన్కపాలేఽవస్థితం రక్షో నిశ్శేషేణ దగ్ధమ్। ఆమ్నానక్రమేణ నిర్దగ్ధ మన్త్రమాదావ్యాచష్టే “నిర్దగ్ధగ్ం రక్షో నిర్దగ్ధా అరాతయ ఇత్యాహ। రక్షాగ్ంస్యేవ నిర్దహతి” (బ్రా - ౩కాం। ౨ప్ర। ౭అ) ఇతి। కపాలోపధానం విధత్తే “అగ్నివత్యుపదధాతి। అస్మిన్నేవలోకే జ్యోతిర్ధత్తే।” (బ్రా-౩కాం। ౨ప్ర। ౭అ) ఇతి। యథోక్తాఙ్గారయుక్తే ప్రదేశే కపాల ముపదధాతి। కపాలోపరి అన్యస్యాఙ్గారస్య స్థాపనం విధత్తే “అఙ్గారమధివర్తయతి। అన్తరిక్ష ఏవజ్యోతిర్ధత్తే” (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౭అ) ఇతి। కపాలస్యాధ ఊర్ధ్వఞ్చ స్థితాభ్యామఙ్గారాభ్యాం లోకద్వయస్య సజ్యోతిష్ట్వే తతోఽప్యూర్ధ్వమఙ్గారస్థాపనాసమ్భవాత్ దివో జ్యోతిర్న స్యాదితి న శఙ్కనీయమిత్యాహ “ఆదిత్యమేవాముష్మిన్లోకే జ్యోతిర్ధత్తే” (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౭అ) ఇతి। ఏతద్వృత్తాన్తజ్ఞానం ప్రశంసతి। “జ్యోతిష్మన్తోఽస్మా ఇమే లోకా భవన్తి। యఏవం వేద।” (బ్రా - ౩కాం। ౨ప్ర। ౭అ) ఇతి। బోధాయనః “అథపూర్వాగ్ంస్థ్య ముపదధాతి। ధర్త్రమస్యన్తరిక్షం దృగ్ంహ ప్రాణం దృగ్ంహాపానం దృగ్ంహ సజాతానస్మై యజమానాయపర్యూహ ఇతి। అథాపరార్ధ్యముపదధాతి, ధరుణమసి దివం దృగ్ంహ

చక్షుర్దృగ్ంహ శ్రోత్రం దృగ్ంహ సజాతానస్మై యజమానాయ పర్యూహ ఇతి। అథ దక్షిణార్ధ్యముపదధాతి, ధర్త్రమసి దిశో దృగ్ంహ యోనిం దృగ్ంహ ప్రజాం దృగ్ంహ సజాతానస్మై యజమానాయ పర్యూహ ఇతి। అథ పూర్వముపదధాతి, చిత స్థ ప్రజామస్మై రయిమస్మై సజాతానస్మై యజమానాయ పర్యూహ" ఇతి। ఆపస్తమ్బః "ధర్త్రమసీతి పూర్వం ద్వితీయగ్ం సః స్పృష్టం, ధరుణమసీతి పూర్వం తృతీయమితి, ధర్మాసీతి సప్తమం। చిత స్థేత్యష్టమమ్" ఇతి చ। తత్ర ధర్త్ర ధర్మ ధరుణ శబ్దా ధారకత్వం బృహత్త్వం దృఢత్వం లక్షయన్తి। హే అష్టమ కపాల త్వం చితరూపోఽసి తతో యజమానస్య ప్రజాదికం పరితః సంపాదయ। ప్రజాదేః ప్రత్యేకముపచయ వివక్షయా పృథగ్వాక్యత్వం ద్యోతయితుం అస్మా ఇతి పదస్యావృత్తిః। చిత స్థేతి బహువచనమాదరార్థమ్। క్రమేణ మన్త్రాన్ వ్యాచష్టే "ధ్రువమసి పృథివీం దృగ్ంహేత్యాహ। పృథివీమేవైతేన దృగ్ంహతి। ధర్త్రమస్యన్తరిక్షం దృగ్ంహేత్యాహ। అన్తరిక్షమేవైతేన దృగ్ంహతి। ధరుణమసి దివం దృగ్ంహేత్యాహ। దివమేవైతేన దృగ్ంహతి। ధర్త్రమసి దిశో దృగ్ంహేత్యాహ। దిశ ఏవైతేన దృగ్ంహతి।" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౮అ) ఇతి ఉపసంహరతి। "ఇమానేవైతైర్లోకాన్ దృగ్ంహతి" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౮అ) ఇతి। ఏతద్వేదనం ప్రశంసతి। "దృగ్ంహన్తేఽస్మా ఇమే లోకాః ప్రజయా పశుభిః। య ఏవం వేద" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౮అ) ఇతి। సర్వత్ర విధేయార్థం కేనాపి ప్రకారేణ స్తుత్వా శ్రద్ధోత్పాదనీయేతి వ్యుత్పాదయితుం కపాలోపధానం బహుధా స్తౌతి। తత్రాయమేకః ప్రకారః "త్రీణ్యగ్రే కపాలాన్యుపదధాతి। త్రయ ఇమే లోకాః। ఏషాం లోకానామాప్త్యై।" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౮అ) ఇతి। మధ్యపూర్వాపరకపాల గతత్రిత్వమపేక్షితం। అథాపరః ప్రకారః "ఏకమగ్రే కపాలముపదధాతి। ఏకం వా అగ్రే కపాలం పురుషస్య సమ్భవతి। అథ ద్వే। అథ త్రీణి। అథ చత్వారి। అథాష్టౌ। తస్మాదష్టాకపాలం పురుషస్య శిరః" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౮అ) ఇతి। ప్రథమం ధ్రువమసీత్యేకం కపాలముపధీయతే। తతో ధర్త్రి

మసీత్యనేనసహద్వే। ధరుణమసీత్యనేనసహచత్వారి। తతః కేశాశ్ఛిన్నాస్తే
చితస్థేత్యనేనైవ పఠితానిచత్వారీత్యష్టౌభవన్తి। పురుషస్యాపి గర్భే
ప్రథమం శిరోరూపమఖణ్డం కపాలముత్పద్యతే। పశ్చాత్క్రమేణ రేఖా
భిరష్టధా భిద్యతే। కపాలేషు సఙ్ఖ్యాంస్తుత్వా తదుపధానం స్తౌతి “యదే
వం కపాలాన్యుపదధాతి। యజ్ఞో వై ప్రజాపతిః। యజ్ఞమేవ ప్రజాపతిగ్ం సగ్ం
స్కరోతి। ఆత్మానమేవ తత్సగ్ంస్కరోతి। తగ్ం సగ్ంస్కృతమాత్మానమ్। అ
ముష్మిన్లోకేఽనుపరైతి” (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౭అ) ఇతి। ఉపధానేన కపాలే
షు సంస్కృతేషు తద్ద్వారా తత్సాధ్యో యజ్ఞస్సంస్క్రియతే। యజ్ఞద్వారా
స్రష్టుః ప్రజాపతేస్సంస్కారః। తేన కపాలయజ్ఞప్రజాపతిసంస్కారేణ తే
షాం సంస్కర్తృత్వాద్యజమానస్స్వయం సంస్కృతో భవతి। తఞ్చ
సంస్కృతం స్వర్గలోకే గచ్ఛన్తమను ఫలదానాయ యజ్ఞః ప్రజాపతిరు
పధారీ కశ్చిద్దేవో గచ్ఛతి। అపరః ప్రకారః “యదష్టావుపదధాతి। గాయ
త్రియా తత్సమ్మితమ్। యన్నవ। త్రివృతా తత్। యద్దశ। విరాజా తత్। య
దేకాదశ। త్రిష్టుభా తత్। యద్ద్వాదశ। జగత్యా తత్। ఛన్దస్సమ్మితాని స ఉ
పదధత్కపాలాని। ఇమాన్లోకాననుపూర్వం దిశో విధృత్యై దృగ్ంహతి।
అథాయుః ప్రాణాన్ప్రజాం పశూన్యజమానే దధాతి। సజాతానస్మా అభి
తో బహులాన్కరోతి” (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౭అ) ఇతి। త్రివృచ్ఛబ్దః స్తోమ
వాచీ। సచస్తోమ ఉపాస్మై గాయతా నర ఇత్యాద్యృగ్భిర్నవభిస్సమ్పద్య
తే। ఛన్దశ్శబ్దస్తోమమప్యుపలక్షయతి। గాయత్రీవిరాట్త్రిష్టుబ్జగతీనాం చా
ష్టత్వాద్యక్షరసఙ్ఖ్యాప్రసిద్ధా। సఙ్ఖ్యయాచ్ఛన్దస్సాదృశ్యం। నన్వత్రా
గ్నేయస్య అష్టాకపాలాని అగ్నీషోమీయస్య చైకాదశనతు నవాదిసఙ్ఖ్యా
లభ్యత ఇతి చేత్। బాఢం। తథాపి సఙ్ఖ్యాన్యత్ర విద్యమానా ప్రసఙ్గాదిహ
స్తూయతే। త్రయోదశాదిసఙ్ఖ్యా న క్వాప్యస్తి। ఏకాదికాస్సప్తపర్యన్తాస్సఙ్ఖ్యా
అన్యత్రాస్తీతి చేత్ తర్హి తస్యాప్యనేనైవన్యాయేన స్తుతిరున్నేయా। ఈదృ
శాని కపాలాన్యుపదధానోఽధ్వర్యురనుక్రమేణ పృథివ్యాదీన్ లోకాన్
ప్రాగాదిదిశశ్చ దృఢీకరోతి। లోకబుద్ధ్యా కపాలానాం స్థాపితత్వాత్

అత ఇదముపధానం లోకవిధృత్యై భవతి । కిఞ్చ ఆయురాదీన్ భ్రాతృపుత్రాదీంశ్చ యజమానేనసంపాదితవాన్ భవతి। క్రమప్రాప్తమన్త్రే స్పష్టార్థత్వం దర్శయతి "చితస్థేత్యాహ। యథాయజురేవైతత్" (బ్రా-3 కాం।౨ప్ర।౭అ) ఇతి। కల్పః "భృగూణామఙ్గిరసాంతపసా తప్యధ్వమితి దేవేన కపాలేష్వఙ్గారానభ్యూహ్య" ఇతి। హేకపాలాని దేవతాతపోరూపేణానేనాగ్నినా తప్తానిభవత । ఇమమేవార్థం దర్శయతి "భృగూణామఙ్గిరసాం తపసా తప్యధ్వమిత్యాహ । దేవతానామేవైనాని తపసాతపన్తి" (బ్రా-3 కాం।౨ప్ర।౭అ) "యానిఘర్మే కపాలాన్యుప చిన్వన్తి వేధసః । పూష్ణస్తాన్యపి వ్రతఇన్ద్రవాయూ విముఞ్చతాం" ఇతి। అయమ్మన్త్రో యద్యపి యాగసమాప్తౌ పఠనీయస్తథాపి కపాలప్రసఙ్గాదిహామ్నాతః । తద్వినియోగస్సూత్రేదర్శితః "యానిఘర్మే కపాలానీతి చతుష్పదయర్చాకపాలాని విముచ్య సక్ష్యాయోద్వాసయతి సన్తిష్ఠతే దర్శపూర్ణమాసౌ" ఇతి । అధ్వర్యుర్హేవేధసో యాని ఘర్మకపాలాని ఆదీప్తే పహే ధ్రువమసీత్యాదిమన్త్రైరుపస్థాపితవన్తః, పూజార్థంబహువచనం, తాదృశాన్యపి కపాలాని విమోక్తుం సమర్థావిన్ద్రవాయూపోషకస్య యజమానస్య యాగరూపే వ్రతేసమాప్తే సతి విముఞ్చతామ్ । అనేకగుణవిశిష్టం విమోకంవిధత్తే "తాని తతస్సృగ్స్థితే।యాని ఘర్మేకపాలాన్యుపచిన్వన్తివేధస ఇతి చతుష్పద యర్చా విముఞ్చతి।చతుష్పాదః పశవః। పశుష్వేవోపరిష్టాత్ ప్రతితిష్ఠతి" (బ్రా-3 కాం।౨ప్ర।౭అ)ఇతి॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥

"ధృష్టిరాదాయోపవేషముపాంగారౌవియోజయేత్ ।
నిషాద్ప్రసారయేదేకమాదేవాన్యస్తు శేషయేత్ ॥
ధ్రువంకపాలమాధాయ నిర్దగ్ధాఙ్గారం తథోపరి ।
ధర్త్రద్వితీయం ధరుణం తృతీయం ధర్మసప్తకం ॥
చితోష్టమం భృగూతేషు సర్వేష్వఙ్గారరోపణం ।
యానిస్వకాలే సమ్ప్రాప్తే కపాలాని విముఞ్చతి ॥
అనువాకేసప్తమేఽస్మిన్నుక్తాద్వాదశమన్త్రకాః" ॥ ఇతి ॥

అథ మీమాంసా.

చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితమ్॥

"శ్రపణంతుషవాపశ్చ కపాలస్య ప్రయోజకౌ ।
తత్రశ్రపణ మేవాద్యో వాపార్థత్వాత్ తృతీయయా ॥
పురోడాశకపాలేతి నామ్నాస్యాచ్ఛ్రపణార్థతా ।
ప్రయుక్తస్యప్రయుక్తిర్నో తస్యవాపే ప్రసఞ్జనమ్" ॥ ఇతి ॥

కపాలేషుశ్రపయతీతి శ్రపణంపురోడాశస్యశ్రుతం । తథాపురోడాశకపాలే తుషానుపవపతీతి కపాలేతుషధారణం శ్రుతం । తే చ తుషాః సకపాలా రక్షసాంభాగోఽసీతి మన్త్రేణ కృష్ణాజినస్యాధస్తాదవస్థాపనీయాః । తత్ర శ్రపణం యథాకపాలసమ్పాదనస్యప్రయోజకం ఏవంతుషావాపోఽపిప్రయోజకః।ఏకహాయన్యేతితృతీయయా యథాగోఽక్రయ్యార్థత్వం ఏవంకపాలేనేతి తృతీయయా కపాలస్య తుషోపవాపార్థత్వావగమాదితిచేత్ । నైవం । నాత్రకపాలమాత్రస్య తుషోపవాపసాధనత్వంశ్రుతం । కింతర్హి । యత్కపాలంపురోడాశస్యశ్రపణాయోపస్థాపితమాసాదితఞ్చ తస్యైవ కపాలస్యసాధనత్వం । ఏతచ్చపురోడాశకపాలేనేతి సవిశేషణనామ్నాతద్విధానాదవగమ్యతే। తథాసతిప్రథమశ్రపణేన కపాలంప్రయుజ్యతే । నచప్రయుక్తస్య పునస్తుషవాపనప్రయుక్తిస్సమ్భవతి, తస్మాచ్ఛ్రపణేనైవ ప్రయుక్తంకపాలంతుషోపవాపేప్రసఙ్గాత్ సిద్ధ్యతి । ఈదృశమేవాత్రాన్యత్తృతీయాశ్రుత్యాబోధ్యతే ॥

అథ వ్యాకరణమ్.

సృష్టిశబ్దే క్తిన్ప్రత్యయాన్తత్వాదాద్యుదాత్తః । అహంచ్ఛబ్దే కృన్తే [illegible]ః । తత్రైవదేవయజశబ్దః । నిర్గ్రహమిత్ప్రత్యయాన్తవత్ । సజాతా ఇత్యత్ర సమానంజాతంజన్మయేషాం తేసజాతాః । వాజాతే (పా౬।౨।౧౭౧) జాతశబ్దే ఉత్తరపదే బహువ్రీహౌ [illegible] మాసాన్తోదాత్తో భవతి । భృగ్వఙ్గిర [illegible] । ఉపపదస్వాత్మ్యస్త్రియాస్త్యాసేన యుక్తేన యోగాన్నిహ

తాభావః। ప్రకరణప్రత్యయ స్వరస్యాతిశిష్టత్వాత్ "ఉదాత్తయణ" (పా ౬।౧।౧౭౪।) ఇతి। ఉపరితనస్యోకారస్యోదాత్తః। పూష్ణ ఇత్యత్ర-అనుదాత్తస్య చ యత్రోదాత్తలోప (పా౬।౧।౧౬౧।) ఇతి। విభక్తిరుదాత్తా। ఇన్ద్రావాయూ ఇత్యత్ర-దేవతాద్వన్ద్వే చ (పా౬।౨।౧౪౧) ఇత్యుభయపద ప్రకృతిస్వరే ప్రాప్తే తదాపవాదో, నోత్తరపదేనుదాత్తాదావపృథివీ రుద్ర పూషమన్థిషు (పా౬।౨।౧౪౨) అనుదాత్తాదౌ పృథివ్యాదివ్యతిరిక్త ఉత్తరపదే దేవతాద్వన్ద్వే స్వరోనభవతి। తతః, సమాసస్య (పా౬।౧।౨౨౩) ఇత్యన్తోదాత్తః॥ ॥ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాణ్డే ప్రథమ ప్రపాఠకే సప్తమోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా.

సంవపామి సమాపో అద్భిరగ్మత సమోషధయో రసేన సగ్ం రేవతీర్జగతీభిర్మధుమతీ ర్మధుమతీభిః సృజ్యధ్వమద్భ్యః పరిప్రజాతాస్థ సమద్భిః పృచ్యధ్వం జనయత్యై త్వా సంయౌమ్యగ్నయే త్వాగ్నీషోమాభ్యాం మఖస్య శిరోఽసి ఘర్మోఽసి విశ్వాయురురు ప్రథస్వోరు తే యజ్ఞపతిః ప్రథతాం త్వచం గృహ్ణీష్వాన్తరితగ్ం రక్షోఽన్తరితా అరాతయో దేవస్త్వా సవితా శ్రపయతు వర్షిష్ఠే అధి నాకేఽగ్నిస్తే తనువం మాఽతిధాగగ్నే హవ్యగ్ం రక్షస్వ సం బ్రహ్మణా పృచ్యస్వైకతాయ స్వాహా ద్వితాయ స్వాహా త్రితాయ స్వాహా॥౧॥ ॥సవితా ద్వావిగ్ంశతిశ్చ ॥౮॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే అష్టమోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

సప్తమేకపాలోపధానముక్తం। తతస్తేషు కపాలేషు లబ్ధావసరత్వాదష్టమే పురోడాశశ్రపణమభిధీయతే। సంవపామీత్యస్యా మ్నాత

స్య మన్త్రస్య శేషం పూరయిత్వా వినియోగః కల్పే దర్శితః । అథోత్తరేణ గార్హపత్యముపవిశ్య వాచంయమో న్యస్య పవిత్రం పాత్ర్యాం కృష్ణాజినాత్ పిష్టాని సంవపతి। దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవేఽశ్వినోర్బాహుభ్యాం పూష్ణో హస్తాభ్యామగ్నయే జుష్టꣳ సంవపామ్యగ్నీషోమాభ్యామముష్మా అముష్మా" ఇతి। అపేక్షితస్థానే ప్రయోక్తవ్య ఇత్యేవమర్థం దర్శయితుమేవ నిర్వాపవేషణయోర్దేవస్య త్వేతి మన్త్రో ద్విరామ్నాతః। తత్రామ్నాతమనుష్యవేనైవాభిప్రాయేణ వ్యాచష్టే "దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవ ఇత్యాహ ప్రసూత్యై। అశ్వినోర్బాహుభ్యామిత్యాహ। అశ్వినౌ హి దేవానామధ్వర్యూ ఆస్తామ్। పూష్ణో హస్తాభ్యామిత్యాహ యత్యై। సంవపామీత్యాహ। యథాదేవతమేవైనాని సంవపతి" (బ్రా-౩ కాం।౨ప్ర।౮అ) ఇతి। బోధాయనః "ప్రణీతాభ్యః స్రువేణోపహత్య దేమేనోపయమన్యా పాణింవా నిర్ధాయైవం మదన్తీభ్యస్తాఽఽభయోరానీయమానాః ప్రతిమన్త్రయతే, సమాపో అద్భిరగ్మత సమోషధయో రసేన సꣳరేవతీర్జగతీభిర్మధుమతీర్మధుమతీభిస్సృజ్యధ్వమితి" ఇతి॥ పూర్వం చమసే సఙ్గృహీతా ఆపః ప్రణీతాఽఽపః తస్తా ఆపో మదన్త్యాఽఽపః। ఆపస్తమ్బేన తు ప్రణీతామాత్రే అయమ్మన్త్రో వినియుక్తః "స్రువేణ ప్రణీతాభ్య ఆదాయ దేవేనోపయమన్యా, సమాపో అద్భిరగ్మతేతి పిష్టేష్వానయతి" ఇతి। ప్రణీతా ఆపో మదన్తీభిరద్భిస్సఙ్గచ్ఛతాం పిష్టరూపా ఓషధయో ద్వివిధోదకరసేన సఙ్గచ్ఛతామ్। కిఞ్చ హే ఆపో యూయం సర్వసస్యాభివృద్ధిహేతుత్వాత్ తద్ద్వారా ధనవత్యః స్వభావతో మాధుర్యవత్యశ్చ। ఓషధయోఽపి జఙ్గమరూపపశ్వభివృద్ధి హేతుతయా పశురూపధనయుక్తాః స్వభావసిద్ధ స్వాదుత్వేన మాధుర్యవత్యశ్చ తతః పిష్టరూపాభిస్తాభిరోషధీభిః సంసృష్టా భవత। మన్త్రస్య పూర్వభాగే జలౌషధిసఙ్గమఫలమాహ "సమాపో అద్భిరగ్మత సమోషధయో రసేనేత్యాహ। ఆపో వా ఓషధీర్జిన్వన్తి। ఓషధయోఽపో జిన్వన్తి। అన్యా వా ఏతాసామన్యాని జిన్వన్తి। తస్మాదేవమాహ" (బ్రా-౩ కాం।౨ప్ర।౮అ) ఇతి। జిన్వన్తి ప్రీణయన్తి। యద్యప్యచేతనానామపామోషధీనాఞ్చ నాస్తి ప్రీతిః తథాపి పు

రోడాశరూపేణ దేవప్రియహేతుత్వాత్ తదుపచారః । న హి కేవలేన జలేన వా పురోడాశస్సృజ్యతి కిన్త్వన్యోన్యమేళనరూపేణ ప్రీణనేన । యస్మాత్తాసామపామోషధీనాఞ్చ మధ్యే అన్యా ఆపోఽన్యా ఓషధీః ప్రీణయన్తి అన్యాశ్చౌషధయో అన్యా ఆపః ప్రీణయన్తి తస్మాన్మన్త్రే సమోషధయో రసేనేత్యేవం బ్రూతే । ఉత్తరభాగే మాధుర్యసమ్పాదనం ఫలమాహ “సగ్ం రేవతీర్జగతీభిర్మధుమతీర్మధుమతీభిస్సృజ్యధ్వమిత్యాహ । ఆపో వై రేవతీః । పశవో జగతీః । ఓషధయో మధుమతీః । ఆప ఓషధీః పశూన్ । తానేవాస్మా ఏకధా సగ్ంసృజ్య । మధుమతః కరోతి” (బ్రా-౩కాం । ౨ప్ర । ౮అ) ఇతి । బోధాయనః “అథానుపరిప్లావయతి, అద్భ్యః పరి ప్రజాతాస్థ సమద్భిః పృచ్యధ్వమితి” ఇతి । ఆపస్తమ్బః “అద్భ్యః పరిప్రజాతా ఇతి తప్తాభిరనుపరిప్లావ్య” ఇతి । పరిప్లావనం పిష్టస్య సర్వత ఆర్ద్రీకరణమ్ । హే పిష్టరూపా ఓషధయో యూయం పూర్వమద్భ్య ఉత్పన్నాస్థ తతోఽద్యాప్యద్భిస్సంపృక్తా భవత । మన్త్రేణ పరిప్లావనం విధత్తే “అద్భ్యః పరిప్రజాతాస్థ సమద్భిః పృచ్యధ్వమితి పర్యాప్లావయతి । యథా సువృష్ట ఇమామనువిసృత్య । ఆప ఓషధీర్మహయన్తి । తాదృగేవ తత్” (బ్రా-౩కాం । ౨ప్ర । ౮అ) ఇతి । యథా పర్జన్యే సువృష్టే సత్యాపో భూమిమనుప్రవిశ్యౌషధీర్వర్ధయన్తి తథావిధమిహ పరిప్లావనం జలేన పిష్టే సర్వతః ప్లావితే సతి పురోడాశనిష్పత్తిః । కల్పః “సంయౌతి, జనయత్యై త్వా సంయౌమి” ఇతి । హే పరిప్లావితపిష్ట త్వాం హస్తాఙ్గుళిమర్దనేన సమ్యఙ్మిశ్రీకరోమి । ఏతచ్చ యజమానస్య శుక్రశోణితమిశ్రణేన ప్రజోత్పత్తయే సమ్పద్యతే । ఏతదేవ విశదయతి “జనయత్యై త్వా సంయౌమీత్యాహ । ప్రజా ఏవ వై తేన దాధార” (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర । ౮అ) ఇతి । కల్పః “సంయుత్య వ్యూహ్యాభిమృశతి, అగ్నయే త్వాగ్నీషోమాభ్యామముష్మా అముష్మా ఇతి యథాదేవతం” ఇతి । త్వాం అహం స్పృశామీతి శేషః । మన్త్రే ద్వయస్య ప్రయోజనమాహ “అగ్నయే త్వాగ్నీషోమాభ్యామిత్యాహ వ్యావృత్త్యై” (బ్రా - ౩కాం । ౨ప్ర । ౮అ) ఇతి । కల్పః

"పిణ్డం కరోతి, మఖస్య శిరోఽసి" ఇతి। విశదీకృత్య వ్యాచష్టే "మఖస్య శిరోఽసీత్యాహ। యజ్ఞో వై మఖః। తస్యైతచ్ఛిరః। యత్పురోడాశః। తస్మాదేవమాహ" (బ్రా ౩ కాం। ౨ ప్ర। ౮ అ) ఇతి। కల్పః "ఘర్మోఽసి విశ్వాయురిత్యాగ్నేయం పురోడాశమష్టాకపాలేష్వధిశ్రయత్యేవముత్తరేషు" ఇతి। హే పురోడాశ త్వం తప్తకపాలస్థానేన దీప్తో దేవతానామోగ్యత్వేన కృత్స్నం యజ్ఞం ప్రదర్శయసి। విశ్వమాయుర్యస్యాసౌ బహువ్రీహిరాయుఃప్రదత్వమేవాభిప్రాయార్థ ఇత్యాహ "ఘర్మోఽసి విశ్వాయురిత్యాహ। విశ్వమేవాయుర్యజమానే దధాతి" (బ్రా - ౩ కాం। ౨ ప్ర। ౮ అ) ఇతి। కల్పః "ఉరు ప్రథస్వోరు తే యజ్ఞపతిః ప్రథతామితి పురోడాశం ప్రథయన్ సర్వాణి కపాలాన్యభిప్రథయత్యపూపాకృతిం కూర్మస్యేవ ప్రతికృతిమశ్వశఫమాత్రం కరోతి" ఇతి। హే పురోడాశ త్వం బహు యథా భవతి తథా విస్తీర్ణో భవ। త్వదీయో యజమానోఽపి ప్రజాదిభిః ప్రథితోఽస్తు। యజ్ఞపతేర్విస్తారం దర్శయతి "ఉరు ప్రథస్వోరు తే యజ్ఞపతిః ప్రథతామిత్యాహ। యజమానమేవ ప్రజయా పశుభిః ప్రథయతి" (బ్రా - ౩ కాం। ౨ ప్ర। ౮ అ) ఇతి। కల్పః "త్వచం గృహ్ణీష్వేత్యద్భిః శ్లక్ష్ణీకరోత్యనతిదారయన్" ఇతి। హే పురోడాశ త్వమద్భిః శ్లక్ష్ణీభూత్వా త్వచం స్వీకురు। నిమ్నోన్నతభావ పరిహారేణ త్వక్స్వీకృత్యై సతి పురోడాశస్సదేహో భవతీత్యాహ। "త్వచం గృహ్ణీష్వేత్యాహ। సర్వమేవైనగ్ం సతనుం కరోతి।" (బ్రా-౩ కాం। ౨ ప్ర। ౮ అ) ఇతి। శ్లక్ష్ణీకరణం విధత్తే "అథా పశానీయపరిమార్ష్టి। మాగ్ంసమేవ త్వచం దధాతి। తస్మాత్త్వచా మాగ్ంసం సంఛన్నం" (బ్రా-౩ కాం। ౨ ప్ర। ౮ అ) ఇతి। తత్తేన మార్జనేన పిష్టరూప మాంసమేవ శ్లక్ష్ణస్పర్శం త్వచం స్థాపయతి తతో లోకేపి తథా దృశ్యతే। కల్పః "అన్త[illegible] రక్షోఽన్తరితా అరాతయ ఇతి సర్వాణి సహ వీగ్ంషి త్రిః పర్యగ్ని [illegible]త్వా" ఇతి। జ్వలద్భిర్దర్భైర్గ్రీష్మైః పురోడాశస్య పరితో రక్షసాం శోధనం పర్యగ్నికరణం అనేన పర్యగ్నికరణేన రాక్షసజాతిః వ్యవహితా శత్రవో వ్యవహితాః। తదేతద్విధత్తే "ఘర్మో వా ఏషోఽశాన్తః।

శ్రీరస్తు.

జయపరమేశ్వర.

ప్రకటన.

శ్రీమదిత్యాది సముచితలక్షణవిశిష్ట సమస్తాస్తిక సత్పురుషులైన ధార్మికోదారదయాళు విద్వత్ప్రభువులకు సవినయ సమహర్ణణ పూర్వకముగ విన్నవించునది యేమన్నను.

ఈ వేదభాష్యమును ఇట్లుముద్రించి (౪౦) పుటలుగల ఇట్టి సంచిక ౧కి, ౬అణాలచొప్పున అయ్యేవెలకు విక్రయించడమగును. ఇప్పుడేచందాచేసి అడ్వాన్స్‌పైకమిచ్చువారికి వెలతగ్గించి ౪ అణాలవంతున సంచికలను ఇచ్చెదము. అడ్వాన్సు రు ౨ ముందు ఇవ్వవలసినది. వారికి గ్రంథపూర్తికాలమున ౮ సంచికలను అందుకుగా ముజరా ఇచ్చెదము. చందాచేసేకాలమునకు ముందుగా ప్రకటింపబడియుండిన సంచికల్లకు చందాదారులును ౬ అణాలచొప్పున వెల ఇవ్వవలసినది. చందాచేసినకాలము మొదలు ౪ అణాలవంతున వెలగలిగియుండును. మధ్యకాలమున చందావదిలిపెట్టేవారికి అడ్వాన్సు ముజరాదొరకదు. చందాసైకమును నెలనెలకుగాని మొత్తముగగాని మాకు అందచేయవచ్చును. పరస్థలపు చందాదారులు అడ్వాన్సుకు బాబతు రు౨-౦-౦ సంచికలు ౧౨కి రు౩-౦-౦ పోష్టేజీ అణాలు ౬ వెరసి రు ౫-౬-౦ ముందుగా మాకుపంపవలసినది. లేబిల్‌పంపించేయెడల రూపాయి ౧కి అణా ౧ ప్రకారముడిస్కౌంటుకుగాఅధికముపంపించవలసినది. టపాలనెలవుమాకుఅక్కరలేదు. మాకుసైకముచెల్లించినవారు మావల్లరసీదుపొందియుండవలసినది. అప్పుడప్పుడే రసీదుఇచ్చివేయుదుము. మాసైన్ముహరులేని మాసంచికగాని పుస్తకముగాని ఎవరివద్దనుండినను అది చోరీబాబతుగా భావింపబడును. ఇదివరకు ౨ సంచికలుఅచ్చువేసి ప్రకటించడమైనది. ఇకుపిమ్మటనెలనెలకుతప్పకనే ప్రకటింపబడుతూ త్వరలోగ్రంథపూర్తిచేసియివ్వగలము.

బహుధనవ్యయ విద్వత్పుస్తకసహాయాది శ్రమసాధ్యమైన ఈమహాకార్యమునకు మనవారందరుదయతో సహాయకులై యుండవలయునని మిగులవేడెదను.

మదరాస్ కృష్ణమనాయనిఅగ్రహారం ౧౧వ నెంబరుఇంటిలోనివసించు

సజ్జనవిధేయుడైన

ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య,

ఏజంట్.

మద్రాస్, ౧౮౯౯సం॥
ఏప్రిల్ నెల ౧ తేది.

శ్రీ.

ఓం తత్సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసహితా.

బెంగుళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణాపరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

ములుకుట్ల - విశ్వనాథ శాస్త్రిణా

చావలి - రామస్వామి శాస్త్రిణా చ

ప్రకటీకృతా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ౪.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయన్త్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౭౯.

అర్ధ౼మాసేర్ధ౼మాసేప్రవృజ్యతే. । యత్పురోడాశః । సఊశ్వరోయజమానగ్ం శుచాఽప్రదహః । పర్యగ్నికరోతి । పశుమేవైనమకః । శాన్త్యా అప్రదాహాయ'' (బ్రా౩కాం।౨ప్ర।౮అ) ఇతి । పురోడాశేయోఽస్తి స ఏవ దీప్యమానోఽగ్నిర్భూత్వా నకదాచిదపి శామ్యతిప్రతిపక్షం తప్తకపాలైః సన్తప్యమానత్వాత్ । సచతప్తేన యజమానం ప్రదగ్ధుంసమర్థః । తతశ్చపశూపచారేణ పర్యగ్నికరణేన పురోడాశేపశూకృతే సతిప్రదీప్తాగ్నిత్వరూపపరిత్యాగేనశాంతో భూత్వా యజమానం నప్రదహతి । ఆవృత్తిం విధత్తే «త్రిః పర్యగ్ని కరోతి । త్ర్యావృద్ధియజ్ఞః । అథోరక్షసామపహత్యై'' (బ్రా - ౩కాం।౨ప్ర।౮అ) ఇతి । మన్త్రంవ్యాచష్టే «అన్తరితగ్ం రక్షోఽన్తరితా అరాతయఇత్యాహ।రక్షసామన్తర్హిత్యై'' (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర ౮అ) ఇతి । బోధాయనః «పురోడాశగ్ం శ్రపయతి । దేవస్త్వా సవితా శ్రపయతు వర్షిష్ఠేఽధినాకే । అగ్నిస్తేతనువంమాఽతిధాక్''ఇతి ఆపస్తమ్బో మన్త్రభేదమాహ«దేవస్త్వా సవితా శ్రపయత్విత్యుల్ముకైః ప్రతితపతి, అగ్నిస్తే తనువం మాతిధాగితి దర్భైరభిజ్వలయతి''ఇతి । హే పురోడాశ అతిప్రవృద్ధేనాకనామ్న్యగ్నౌ త్వామధిశ్రిత్యసవితాదేవః పక్వం కరోతు । అయమగ్నిస్తవ శరీరస్య భస్మీభావరూప మతిదాహంకరోతు। సవితృపదస్య నాకపదస్య మాతిధాగిత్యస్య చాభిప్రాయమాహ «పురోడాశం వా అధిశ్రితగ్ం రక్షాగ్ంస్యజిఘాగ్ంసన్ । దివినాకోనామాగ్నిరక్షోహా । సఏవాస్మాద్రక్షాగ్ంస్యపాహన్ । దేవస్త్వాసవితాశ్రపయత్విత్యాహ । సవితృప్రసూత ఏవైనగ్ంశ్రపయతి । వర్షిష్ఠేఅధినాకఇత్యాహరక్షసామపహత్యై । అగ్నిస్తేతనువం మాఽతి ధాగిత్యాహానతిదాహాయ'' (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౮అ) ఇతి । బోధాయనః «గార్హపత్యమభిమన్త్రయతే, అగ్నేహవ్యగ్ం రక్షస్వ'' ఇతి।ఆపస్తమ్బస్తు పూర్వమన్త్రస్యైవ శేషంమన్యతే। పూర్వవద్వ్యాచష్టే «అగ్నేహవ్యగ్ంరక్షస్వేత్యాహగుప్త్యై'' (బ్రా।౩కాం।౨ప్ర।౮అ) ఇతి । ఆగ్నేర్థం ప్రతిప్రైషమన్త్రము

త్పాద్య వ్యాచష్టే "అవిదహన్తః శ్రపయతేతి వాచంవిసృజతే। యజ్ఞమేవ హవీగ్ంష్యభివ్యాహృత్య ప్రతనుతే। పురోరుచమవిదాహో యచ్ఛ్రుతత్వాయ కరోతి" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౮అ) ఇతి। సంవపనకాలే యోవాఙ్నియమస్త మిదానీం పరిత్యజేత్। విశేషేణ దాహో మషీభావో భస్మీభావశ్చ తం పరిత్యజ్య సమ్యక్పాకః శ్రపణం। ఏతదేవాన్యత్రామ్నాతం "యో విదగ్ధః సనైర్ఋతో యోఽశృతః సరౌద్రో యః శృతః సదేవస్తస్మాదవి దహతా శృతంకృత్యః సదేవత్వాయ" ఇతి।అవిదహన్త ఇతిబహువచనంపూజార్థం।అస్మిన్ కాలే వాగ్విమోకేసతి యజ్ఞమేవాభిలక్ష్య తత్రాపి ప్రధానభూతాని హవీంష్యభిలక్ష్య వాచముచ్చార్య యజ్ఞం విస్తారితవాన్ భవతి।కిఞ్చ విదాహదోషనివృత్తయే సమ్యక్పాకగుణసిద్ధయే చైతత్త్రైష్యముచ్చారయన్ హవిః స్వీకారాత్ పురైవదేవేభ్యో రుచింకృతవాన్ భవతి।పురోడాశాచ్ఛాదనం విధత్తే "మస్తిష్కో వై పురోడాశః। తంయన్నాభివాసయేత్। ఆవిర్మస్తిష్కస్స్యాత్।అభివాసయతి।తస్మాద్గుహామస్తిష్కః" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౮అ) ఇతి। మస్తిష్కః శిరస్యవస్థితో మేదసః స్వన్ధోగుహాగూఢః, ఆచ్ఛాదితఇత్యర్థః। ఛాదనయోగ్యం ద్రవ్యంవిధత్తే "భస్మనాఽభివాసయతి। తస్మాన్మాగ్ంసేనాస్థిఛన్నం" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౮అ) ఇతి।యస్మాన్మేదస్థానీయః పురోడాశో మాంసస్థానీయేన భస్మనా ఛాదితః తస్మాల్లోకేఽప్యస్థి సంశ్లిష్టం మేదో మాంసేన ఛన్నంభవతి। పురోడాశస్యోపరి భస్మనోద్ధూననే సాధనం విధత్తే "వేదేనాభివాసయతి।తస్మాత్కేశైః శిరశ్ఛన్నం" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౮అ) ఇతి।దర్భముష్టినిర్మితో వేదీసమ్మార్జనహేతుర్వేదః।అస్తిహిదర్భాణాం కేశైఃసామ్యం। ఏతద్వేదనంప్రశంసతి "అఖలతిభావుకో భవతి। యఏవంవేద" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౮అ) ఇతి। కేశరహితశిరోయుక్తః ఖలతిః, తద్భవనశీలో నభవతి।కల్పః "సంబ్రహ్మణాపృచ్యస్వ, ఇతి వేదేనపురో ... సాఙ్గారం భస్మాధ్యూహతి" ఇతి। భోపురోడాశ మన్త్రైణ సమ్పృక్తో భవ। సమన్త్రకత్వప్రకాశకం మన్త్రమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వ్యాచష్టే "ఏషోర్వైప్రతిమా పురోడాశః। సనా

యజుషా-మభివాస్యః।వృథైవస్యాత్। ఈశ్వరా యజమానస్య పశవఃప్ర మేతోః। సంబ్రహ్మణాపృచ్యస్వేత్యాహ। ప్రాణావైబ్రహ్మ। ప్రాణాఃపశవః। ప్రాణైరేవపశూన్త్సంపృణక్తి। నప్రమాయుకాభవన్తి" (బ్రా-౩కాం। ౨ప్ర।౮అ) ఇతి। పర్యగ్నికరణేన పురోడాశస్య పశూకృతత్వాత్ పశోశ్చ మన్త్రైస్సంస్కార్యత్వాద్యజుషా వినాఽభివాసనమనర్థకంస్యాత్।నకేవలంవైయర్థ్యం కిన్తు యజమానస్య పశవశ్చ మర్తుం సమర్థాభవన్తి।సోఽయం వ్యతిరేకః। ఉక్తదోషపరిహారాయమన్త్రేణ సమ్పృచ్యస్వేత్యేవమయం మన్త్రోబ్రూతే। తత్రసమ్పర్కప్రతియోగిమన్త్రైః పశూన్మరణాత్ పాలయతీతి ప్రాణస్వరూపః।పశవశ్చప్రాణాధారత్వాత్ ప్రాణస్వరూపాః, అతోయోగ్యత్వాత్ తత్సమ్పర్కేసతిపశవో మరణశీలా న భవన్తి సోఽయమన్వయమన్త్రేణ యథాసమ్పర్కస్తథా భస్మనాపి సమ్పర్కోయుక్తఏవేత్యాహ "యజమానో వై పురోడాశః। ప్రజాఃపశవఃపురీషం। యదేవమభివాసయతి।యజమానమేవ ప్రజయాపశుభిస్సమర్ధయతి" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౮అ) ఇతి।పురీషంభస్మ।కల్పః "తత్రైతత్ పాత్రీసంక్షాళనంగార్హపత్యాదంగారేణాభితప్య హృత్వాన్తర్వేది ప్రతీచీనం తిసృషు లేఖాసునినయతి, ఏకతాయస్వాహా ద్వితాయ స్వాహా త్రితాయ స్వాహా" ఇతి। తేభ్యఇదం పాత్రప్రక్షాళనోదకం హుతమస్తు। ఏకతాదీనాముత్పత్తిప్రకారమాహ "దేవా వై హవిర్భృత్వాబ్రువన్। కస్మిన్నిదంమృక్ష్యామహఇతి। సోఽగ్నిరబ్రవీత్।మయితనూస్సన్నిదధ్వం। అహంవస్తంజనయిష్యామి।యస్మిన్మ్రక్ష్యధ్వఇతి। తే దేవా అగ్నౌతనూస్సన్న్యదధత। తస్మాదాహుః। అగ్నిస్సర్వాదేవతా ఇతి। సోఽఙ్గారేణాపః।అభ్యపాతయత్। తతఏకతోఽజాయత। సద్వితీయమభ్యపాతయత్। తతోద్వితోఽజాయత। సతృతీయమభ్యపాతయత్। తతస్త్రితోఽజాయత। యదద్భ్యోజాయన్త। తదాప్త్యానామాప్త్యత్వం।యదాత్మభ్యోజాయన్త। తదాత్మ్యానామాత్మ్యత్వం"।(బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౮అ) ఇతి।దేవాఃపూర్వం వ్రీహ్యవఘాతాదినా హవిస్సమ్పాద్య బీజవధాదిపాపలేపః కస్మిన్పురుషే మార్జనీయ

ఇతి విచార్యాగ్నివచనేన స్వవీర్యమగ్నౌ స్థాపితవన్తః । తతోఽగ్నిః సర్వదేవవీర్యధారిణాఙ్గారేణాద్దేవతా మభిలక్ష్య తద్వీర్యమపాతయత్ । తస్మాదుత్పన్నానామేకతాది నామకానాం దేవవిశేషాణాం ఆపో మాతరో దేవా ఆత్మనః పితర ఇత్యాప్యనామకత్వ మాత్మ్యనామకత్వఞ్చాయుక్తం। సచ లేపః పరంపరయా జీవఘాతిని పురుషే పర్యవసిత ఇత్యాహ “తే దేవా ఆప్త్యేష్వమృజత । ఆప్త్యా అమృజత సూర్యాభ్యుదితే । సూర్యాభ్యుదితస్సూర్యాభినిమ్రుక్తే। సూర్యాభినిమ్రుక్తః కునఖిని। కునఖీ శ్యావదతి । శ్యావదన్నగ్రదిధిషౌ । అగ్రదిధిషుః పరివిత్తే।పరివిత్తో వీరహణి। వీరహా బ్రహ్మహణి। తద్బ్రహ్మహణం నాత్యచ్యవత” (బ్రా-౩ కాం।౨ప్ర।౮ అ) ఇతి। ఆప్త్యా ఏకతాదయః । ఉదయాస్తమయకాలయోః సుప్తౌ పురుషౌ అభ్యుదితాభినిమ్రుక్తౌ । తథాచోక్తం ।

“సుప్తే యస్మిన్నస్తమేతి సుప్తే యస్మిన్నుదేతి చ।
అంశుమానభినిర్ముక్తాభ్యుదితౌ తౌ యథాక్రమం” ।ఇతి।

నఖవక్రత్వం దంతమాలిన్యఞ్చాత్ర రోగవిశేషకృతం। జ్యేష్ఠాయామనూఢాయాం కనిష్ఠామూఢ్వా ఽవస్థితోఽగ్రదిధిషుః । ఊఢవతి కనిష్ఠే సతి వివాహరహితో జ్యేష్ఠః పరివిత్తః । వీరః పుత్రియస్య హన్తా వీరహా।బ్రాహ్మణస్య హన్తా బ్రహ్మహా । ఏతేష్వాప్త్యానామేకతాదీనాం దేవానాం పాపలేపమార్జనాయైవ స్పృష్టత్వాత్ । తేషు తన్మార్జనముచితం। సూర్యాభ్యుదితాదీనాం బ్రహ్మహాన్తానాం పాపప్రవణత్వాన్నిమ్నగాజలస్యేవ లేపస్యాపి తేషు ప్రవాహో యుక్తః । బ్రహ్మహత్యాయాః పాపాధిక్యతారతమ్యవిశ్రాన్తిభూమిత్వాల్లేపో బ్రహ్మహణం నాతిక్రామతి । ప్రక్షాళనోదకస్య రేఖాసు నినయనం విధత్తే “అన్తర్వేది నినయత్యవరుద్ధ్యై” (బ్రా-౩ కాం।౨ప్ర । ౮అ) ఇతి । ఏతేన నినయనేన కర్మఫలప్రతిబన్ధక పాపలేపస్యాపనీతత్వాత్ ఫలసమ్పాదనాయేదం నినయనం సమ్పద్యతే । తస్య జలస్యైవ హ్యనితాపం విధత్తే “ఉల్ముకేనాభిగృహ్ణాతి శృతత్వాయ । శృతకామా హి

వహిదేవాః" (బ్రా ౩ కాం।౨ప్ర।౮అ) ఇతి । శ్రుతంపక్వం । "యః శ్రుత స్ససదేవః "ఇతిపూర్వముదాహృతం॥ ॥అత్రవినియోగసంగ్రహః॥

"సంవపామిహవిర్వాపః సమా తత్ర జలంక్షిపేత్ ।
అద్భిశ్చసంప్లావ్య తస్తాభిర్జలం సంయాత్యశేషతః॥
అగ్నావగ్నినిర్దిశేద్భాగా మఖపిణ్డం కరోతిహి।
ఘర్మః కపాలే నిక్షిప్యప్రథయేదురుమన్త్రితః॥
త్వచంశ్లక్ష్ణీకరోత్యద్భిరన్తగిపర్యగ్నయేకృతిః।
శ్రపయత్యుల్ముకైర్దేవో హ్యగ్నిస్తేజ్యాల్యతేకుశైః॥
సబ్రమవేదేనసాఙ్గార భస్మనాచ్ఛాదయేద్ధవిః।
ఏకాన్తఃర్వేదిలేఖాసుత్రౌళనంనినయేత్ త్రిభిః॥
అనువాకేఽష్టమే సప్తదశమన్త్రాః ప్రకీర్తితాః"॥ఇతి॥

అథమీమాంసా.

అత్రావిదహన్తశ్రపయతేతి కశ్చిన్మన్త్రఉక్తః । శ్రుతకామాఇవహిదేవా ఇత్యర్థవాదశ్చ । ఏతద్విషయే బ్రాహ్మణాన్తరవాక్యమపి యోవిదగ్ధ ఇత్యాదికముదాహృతం॥ ॥తత్రకిఞ్చిత్ తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదేచిన్తితమ్॥

"పరుషిచ్ఛిన్నమిత్యుక్త్వా బర్హిఃషస్తు సమూలతాం।
ఘృతందైవంమస్తు పిత్ర్యమిత్యుక్త్వానవనీతకం॥
యోవిదగ్ధ స్స ఇత్యుక్త్వా పురోడాశస్యపక్వతాం।
స్తౌతిపూర్వోత్తరౌపక్షౌ యోజనీ యానివీతవత్"॥ఇతి॥

చాతుర్మాస్యేషు మహాపితృయజ్ఞేశ్రూయతే "యత్పరుషిదినం తద్దేవానాం, యదన్తరా తన్మనుష్యాణాం, యత్ సమూలం తత్పితృణాం, సమూలంబర్హిర్భవతివ్యావృత్త్యై "ఇతి । పరుః పర్వ దినం ఖణ్డితం । జ్యోతిష్టోమే దీక్షాభ్యఞ్జేశ్రూయతే"ఘృతందేవానాం మస్తు పితౄణాం నిష్పక్వం

మనుష్యాణాం తద్వా ఏతత్ సర్వదేవత్యం యన్నవనీతం యన్నవనీతేనా భ్యఙ్క్తే సర్వా ఏవ దేవతాః ప్రీణాతి" (స ౬ కాం।౧ప్ర।౧అ) ఇతి । మస్తుదధి భవం మణ్డం।నిష్పక్వం శిరసి ప్రక్షేప్తుం ఈషద్విలీనం నవనీతం తక్రం వా ద ర్శపూర్ణమాసయోః పురోడాశశ్రపణే శ్రూయతే "యో విదగ్ధ స్సనై ఋతో యోఽశృత స్సరౌద్రో యః శృతః ససదేవ స్తస్మా దవిదహతా శ్ర తం కృత్యః సదేవత్వాయ" ఇతి । విదగ్ధోఽధికపక్వః। అశృతోఽపక్వః । తత్రబర్హిషి సమూలచ్ఛేదనస్యాభ్యఙ్గే నవనీతస్య పురోడాశేయుక్తో చితపాకస్యచ విధేయతయాసర్వమవశిష్టంస్తావకం । అత్రపూర్వోత్తరప క్షౌ నప్రపఞ్చితౌ । అస్యైవ పాదస్యప్రథమాధికరణే నివీతవాక్యే ప్రోక్త యో రేవాత్రాపి యోజనీయత్వాత్ । తస్యైవాధికరణస్యోదాహరణబా హుళ్యమనేనాధికరణేనప్రపఞ్చ్యతే॥

అథ వ్యాకరణమ్.

సంవపామీత్యాదౌ స్వరాగతాః । ఆపఇత్యత్ర ఫిట్స్వరః। అ ద్భిరిత్యత్ర "ఊడిదమ్పదాద్యప్పుమ్రైద్యుభ్యః" (పా౬।౧।౧౭౧)ఇతి।ఊడా దేశాదిదంశబ్దాత్ పద్దన్నిత్యాద్యాదేశేభ్యః అప్శబ్దాత్ పుంశబ్దాత్ రైశబ్దా త్ దివ్శబ్దాచ్చోత్తరమసర్వనామస్థానముదాత్తం భవతి।యద్యపి "సావే కాచ స్తృతీయాదిః" (పా౬।౧।౧౬౮) ఇతి । సూత్రేణైతత్ సిద్ధం తథాపి ద్వితీయాబహువచనార్థమస్య సూత్రస్యావశ్యం వక్తవ్యత్వాదనేన విశే షసూత్రేణోదాత్తోవిధేయః। రేవతీ రిత్యత్ర । రైశబ్దాచ్ఛన్మతుపఉదాత్త త్వం వక్తవ్యం" (పా౬।౧।౧౭౬।వా) ఇతి। మతుబాద్యుదాత్తః।ప్రజాతా ఇత్యత్ర అన్తర్భావితణ్యర్థాత్ కర్మణినిష్ఠాయాం "గతిరనన్తరః" (పా౬। ౨।౪౯) ఇతి।పూర్వ... కృతిస్వరత్వం।జనయత్యా ఇత్యత్ర క్తిన్ప్రత్యయా న్తత్వేన "ఞ్నిత్యా... త్యం" (పా౬।౧।౧౯౭) ఇత్యాద్యుదాత్తః। ఉరుశబ్దస్య నిత్యనపుంసకత్వాభావాత్ ఫిట్స్వరః । యజ్ఞపతిరిత్యత్ర "పత్యావైశ్వర్యే" (పా౬।౨।౧౮।)ఇతి పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం।అన్త

రితమిత్యత్రా న్తశ్శబ్దస్యగతిత్వాత్ "గతిరనన్తరః" (పా౬।౨।౪౯) ఇతి। పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వమ్।వషిష్టఇత్యత్ర ఇష్ఠన్ప్రత్యయస్యనిత్వాదాద్యుదాత్తః। ఏవంసర్వమున్నేయమ్॥ ॥ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకేఽష్టమోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా.

-ర ఇన్ద్రస్య బాహురసి దక్షిణ స్సహస్రభృష్టి శ్శతతేజా వాయురసి తిగ్మతేజాః పృథివి దేవయజన్యోషధ్యాస్తేమూలం మా హిగ్ంసిషమపహతోఽరరుః పృథివ్యై వ్రజం గచ్ఛ గోస్థానం వర్షతు తే ద్యౌర్బధాన దేవ సవితః పరమస్యాం పరావతి శతేన పాశైర్యోఽస్మాన్ద్వేష్టి యఞ్చ వయం ద్విష్మస్తమతో మా మౌగపహతోఽరరుః పృథివ్యై దేవయజన్యై వ్రజమ్॥౧॥

గచ్ఛ గోస్థానం వర్షతు తే ద్యౌర్బధాన దేవ సవితః పరమస్యాం పరావతి శతేన పాశైర్యోఽస్మాన్ద్వేష్టి యఞ్చ వయం ద్విష్మస్తమతో మా మౌగపహతోఽరరుః పృథివ్యా అదేవయజనో వ్రజం గచ్ఛ గోస్థానం వర్షతు తే ద్యౌర్బధాన దేవసవితః పరమస్యాం పరావతి శతేనపాశైర్యోఽస్మాన్ద్వేష్టి యఞ్చ వయం ద్విష్మస్తమతో మా॥౨॥

మౌగరరుస్తే దివం మాఽస్కాన్ వసవస్త్వా పరిగృహ్ణన్తు గాయత్రేణ ఛన్దసా రుద్రాస్త్వా పరిగృహ్ణన్తు త్రైష్టుభేన ఛన్దసాఽఽదిత్యాస్త్వా పరిగృహ్ణన్తు జాగతేనఛన్దసా దేవస్యసవితు స్సవే కర్మ కృణ్వన్తి వేధస ఋతమస్యృత సదనమస్యృత శ్రీరసిధా అసిస్వధా అస్యుర్వీచాసి వస్వీ

వాసి పురా క్రూరస్య విసృపో విరప్శిన్నుదాదాయ పృథివీం జీరదానుర్యా
మైరయఞ్చన్ద్రమసి స్వధాభిస్తాం ధీరాసో అనుదృశ్య యజన్తే॥ ౩॥
దేవయజన్యా వ్రజం తమసా మా విరప్శిన్నేకాదశ చ॥ ౯॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే నవమోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

అష్టమే పురోడాశశ్రపణముక్తమ్। అథ పక్వస్య హవిషో వేద్యామాసాదనీయత్వాన్నవమే వేదిరుచ్యతే। ఆదద ఇత్యామ్నాతస్య మన్త్రస్య శేషం పూరయిత్వా వినియోగః కల్పే దర్శితః "అథ జఘనేన వేద్యాః స్ఫ్యమాదత్తే, దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవేఽశ్వినోర్బాహుభ్యాం పూష్ణో హస్తాభ్యామాదదే" ఇతి। యథోక్తమాదానం విధత్తే "దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవ ఇతి స్ఫ్యమాదత్తే ప్రసూత్యై। అశ్వినోర్బాహుభ్యామిత్యాహ। అశ్వినౌ హి దేవానామధ్వర్యూ ఆస్తామ్। పూష్ణో హస్తాభ్యామిత్యాహ యత్యై" (బ్రా-౩ కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి। బోధాయనః "ఆదాయాభిమన్త్రయతే, ఇన్ద్రస్య బాహురసి దక్షిణస్సహస్రభృష్టిశ్శతతేజా, ఇత్యథైనం బర్హిషా సగ్గ్‌స్పృశతి, వాయురసి తిగ్మతేజా ఇతి" ఇతి। సంస్పృశతి సమ్యక్ తనూకరోతి। ఏకమన్త్రితామాహాపస్తమ్బః "ఇన్ద్రస్య బాహురసి దక్షిణ ఇత్యభిమన్త్రయతే" ఇతి। హే స్ఫ్య త్వమిన్ద్రస్య దక్షిణో బాహురివ సమర్థోఽసి। కీదృశో బాహుః। సహస్రసంఖ్యానాం శత్రూణాం భృష్టిః పాకో మారణం యస్మాత్స సహస్రభృష్టిః। పునః కీదృశః। శతసఙ్ఖ్యాకాన్యాయుధాని తేజో యు[illegible]యస్యాసౌ శతతేజాః। న కేవలమిన్ద్రస్య బాహుసదృశః కిన్తు వా[illegible]దృశోఽప్యసి। యథా వాయుస్తీక్ష్ణామగ్నిజ్వాలాముత్పాదయంస్తిగ్మతేజాః తథా స్ఫ్యోఽపి వక్ష్యమాణస్తమ్బచ్ఛేదరూపం తీవ్రం కర్మ కుర్వంస్తిగ్మతేజా ఇత్యుచ్యతే। మన్త్రస్య ప్రథమభాగ ఇన్ద్ర

శబ్దస్య ఏవకారో హోతా "ఉదర ఇన్ద్రస్య బాహురసి దక్షిణ ఇత్యాహ।ఇన్ద్రి యమేవయజమానే దధాతి" (బ్రా ౩కాం । ౨ప్ర।౯అ) ఇతి ॥ అత్రాద న ఇతిపాఠః పూర్వస్య స్ప్యస్య రూపం తచ్చ స్పష్టార్థమ్ । ఇన్ద్రస్యేతిమన్త్రా ర్థః । ద్వితీయభాగే సహస్రభృష్టిశబ్దస్వరూపమేవ బాహుసదృశస్య స్ప్యస్య మహిమానం వ్యాచష్టేత్యాహ "సహస్రభృష్టిశ్శతతేజా ఇత్యాహ।రూప మేవాస్యైతన్మహిమానంవ్యాచష్టే" (బ్రా ౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి ।తృతీయ భాగే తేజోజనకతయా తేజోరూపేణ వాయునా బాహుతుల్య స్వరూప ఉపమితే సతి యజమానే తేజోభవతీత్యాహ "వాయురసి తిగ్మతేజా ఇ త్యాహ । తేజో వై వాయుః । తేజఏవాస్మిన్దధాతి" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర। ౯అ) ఇతి। కల్పః "అథాన్తర్వేద్యుదీచీనాగ్రం దర్భంనిధాయతస్మిన్స్ఫ్యే న ప్రహరతి, పృథివి దేవయజన్యోషధ్యాస్తే మూలం మాహిగ్ంసిషం" ఇతి। హే దేవయాగాశ్రయభూతే పృథివి త్వదీయాయాఓషధ్యామూలమవినా శయామి । అత్రదేవయజనీతి విశేషణేన వాస్తులోహితాభ్యా మాపాదిత మశుచిత్వం నివారయతీత్యాహ "విషాన్వై నామాఽసురఆసీత్ । సోఽ బిభేత్ । యజ్ఞేనమాదేవాఅభిభవిష్యన్తీతి । సపృథివీమభ్యవమీత్ । సాఽ మేధ్యాభవత్ , అథో యదిన్ద్రో వృత్రమహన్ । తస్యలోహితంపృథివీ మను వ్యధావత్ ।సాఽమేధ్యాభవత్। పృథివి దేవయజనీత్యాహ । మేధ్యామేవై నాం దేవయజనీంకరోతి" (బ్రా ౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి।విషన్నితివిషాత్। ఉత్తరభాగస్య ప్రయోజనమాహ "ఓషధ్యాస్తేమూలం మాహిగ్ంసిష మిత్యాహ । ఓషధీనామహిగ్ంసాయై" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । క ల్పః "అపహతోఽరరుఃపృథివ్యా ఇతిస్ఫ్యేనసతృణాన్పాగ్ంసూనపాదా య" ఇతి । అరరునామకోఽసురః సోఽత్ర రజోపసయనేన పృథివ్యాః సకాశాదపహతః। కల్పః "వ్రజంగచ్ఛగోస్థానమితిహరతి" ఇతి।అస్తు శ్రో షడిత్యనేన మన్త్రేణాగ్నీధ్రః ప్రత్యాశ్రవణంవక్తి । సేయం వాగత్ర గో శబ్దేన వివక్షితా । తస్యావాచః స్థానభూత ఉత్తరదేశో వ్రజః। హే తృణ సహితపాంసో త్వం వ్రజంగచ్ఛ । అపహతోఽరరుః పృథివ్యా ఇత్యేవం పూ

ర్థమన్త్రం స్పష్టార్థత్వాదుపేక్ష్యైతన్మన్త్రం వ్యాచష్టే “వ్రజం గచ్ఛ గోస్థా నమిత్యాహ । ఛన్దాꣳసి వై వ్రజో గోస్థానః । ఛన్దాꣳస్యేవాస్మై వ్రజం గోస్థానం కరోతి” (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । గాయత్ర్యాదీని ఛన్దాంస్యేవ గోశబ్దాభిధేయానాం వాచాముపస్థానయోగ్యో వ్రజశబ్దాభిధేయో దేశవిశేషః । తత్రార్థద్వయసాధారణశబ్దోపేతం మన్త్రం పఠన్నుత్తరదేశం ఛన్దోరూపం సమ్పాదితవాన్భవతి । కల్పః “వర్షతు తే ద్యౌరితి వేదిం ప్రత్యవేక్షతే” ఇతి । హే వేదే తవాప్యాయనాయ ద్యుశబ్దోపలక్షితః పర్జన్యో వర్షతు । పర్జన్యాధారతయా తత్ర ప్రాపత్త్యోపచారో దివ ఇత్యాహ “వర్షతు తే ద్యౌరిత్యాహ । వృష్టిర్వై ద్యౌః । వృష్టిమేవావరున్ధే” (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । వర్షణేతి వృష్టిః పర్జన్యః । కల్పః “స్ఫ్యాత్త్వోత్కరే నివపతి, బధాన దేవ సవితః పరమస్యాం పరావతి శతేన పాశైర్యోఽస్మాన్ద్వేష్టి యం చ వయం ద్విష్మస్తమతో మా మౌగితి” ఇతి । హే సవితర్దేవ అనేన సతృణపాంసురూపేణావస్థితం ద్వేష్టారం ద్వేష్యం చ పాశశతేనాత్యన్తదూరదేశే బధాన తత్ పురుషద్వయమతో బద్ధం నామ్ముఞ్చ । అత్ర యోఽస్మాన్యశ్చేతి న పునరుక్తిః ద్వేషం ప్రతి కర్తృత్వేన కర్మత్వేన పురుషభేదాదిత్యాహ “బధాన దేవ సవితః పరమస్యాం పరావతీత్యాహ । ద్వౌ వావ పురుషౌ । యం చైవ ద్వేష్టి । యశ్చైనం ద్వేష్టి । తావుభౌ బధ్నాతి । పరమస్యాం పరావతి శతేన పాశైః । యోఽస్మాన్ద్వేష్టి యం చ వయం ద్విష్మస్తమతో మా మౌగిత్యాహానిర్ముక్త్యై” (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । పరావతి దూరభూమౌ అనిర్ముక్తి * రనిర్మోకః । వ్యాఖ్యాతాత్ మన్త్రత్రయాత్ పూర్వభావీ యో మన్త్రః స్పష్టార్థబుద్ధ్యోపేక్షితః । తం పునః సింహావలోకనన్యాయేన అనిర్ముక్తః స్యాదితి స్మృత్వా వ్యాచష్టే “అరరుర్వై నామాసుర ఆసీత్ । స పృథివ్యాముపమ్లుప్తోఽశయత్ । తం దేవా అపహతోఽరరుః పృథివ్యా ఇతి పృథివ్యా అపాఘ్నన్ । భ్రాతృవ్యో వా అరరుః । అపహతోఽరరుః పృథివ్యా ఇతి యదా

* అనిర్ముక్తిరితి కాంచీపుస్తకపాఠః)

హ । భ్రాతృవ్యమేవ పృథివ్యా అపహన్తి” (బ్రా-3కాం।2ప్ర।9అ) ఇతి । ఉపస్లుప్తస్తిరోహితః । యజ్ఞవిఘాతాయ గూఢరూపేణ భూమావాశయానత్వాత్ । అత ఏవాయం భ్రాతృవ్యః శత్రుః । తథ్వా దేవాః తన్మన్త్రోచ్చారణపూర్వకేణ సతృణానాం పాంసూనాముపనయనేన అపహన్తి ॥ కల్పః “ద్వితీయం ప్రహరతి, పృథివి దేవయజన్యోషధ్యాస్తే మూలం మా హింసిషమితి, అపహతోఽరరుః పృథివ్యై దేవయజన్యా ఇత్యాదత్తే, వ్రజం గచ్ఛ గోస్థానమితి హరతి, వేదిం పర్యావేక్షతే, వర్షతు తే ద్యౌరితి, హృత్వోత్కరే నివపతి, బధాన దేవ సవితః పరమస్యాం పరావతి శతేన పాశైర్యోఽస్మాన్ ద్వేష్టి యం చ వయం ద్విష్మస్తమతో మా మౌగితి” ఇతి । అనయోః ద్వితీయతృతీయయోః పృథివి దేవయజనీత్యయమాద్యమన్త్రో నామ్నాతః, తథాపి ప్రథమపర్యాయాదనుషఞ్జనీయః । యథా వాక్యస్య పరిపూర్తయే శబ్దాన్తరమనుషజ్యతే తథా ప్రయోగపరిపూర్త్యర్థం మన్త్రానుషఙ్గో న్యాయ్యః । అరరుశయనేనోపహతా వేదీభూమిపాంసవః కియన్తోఽపి ప్రథమపర్యాయేఽపనీతాః । తావతా వేదిభూమ్యేకదేశో యాగయోగ్యః సమ్పన్నః । అనేనైవాభిప్రాయేణ ద్వితీయపర్యాయేఽపహతోఽరరుః పృథివ్యై దేవయజన్యా ఇతి పృథివీ విశేష్యతే । తృతీయపర్యాయే త్వదేవయజన ఇత్యరరువిశేషణం । తదేవముపహతాస్తృణపాంసవో యజ్ఞభూమేరుద్ధృత్య యస్మిన్నుదగ్దేశే నిరస్యన్తే స దేశ ఉత్కర ఇత్యుచ్యతే । కల్పః “అరరుస్తే దివం మా స్కానితి స్ఫ్యమగ్నీధోఽఞ్జలినాభి గృహ్ణాతి” ఇతి । హే పాంసుసమూహరూపోత్కర తవ సమ్బన్ధీ యోఽయమరరుః స స్వర్గం మా గచ్ఛతు । ద్వితీయతృతీయపర్యాయయోః ప్రథమపర్యాయవద్బోద్ధుం శక్యతయా తావుపేక్ష్య మన్త్రమేతం వ్యాచష్టే “తేఽమన్యన్త । దివం వా అయమితః పతిష్యతీతి । తమరరుస్తే దివం మా స్కానితి దివః పర్యబాధన్త । భ్రాతృవ్యో వా అరరుః । అరరుస్తే దివం మా స్కానితి యదాహ । భ్రాతృవ్యమేవ దివః పరిబాధతే” (బ్రా-3కాం।2ప్ర।9అ) ఇతి । తే దేవాః కేనాప్యుపాయేన అరరుర్బన్ధనం ఛిత్త్వా ఫలవిఘాతాయ స్వర్గం గమి

ష్యతీతి మత్వా మన్త్రేణ బన్ధనం దృఢీకృత్య దివః సకాశాత్ యథాపరి
తో బాధితో భవతి తథా యత్నం కృతవన్తః। తస్మాత్ ఆగ్నీధ్రోఽఞ్జ
లినా పాంసురాశౌ నిరుద్ధే సతి భ్రాతృవ్యః స్వర్గాద్వ్యవహితో భవతి। మ
న్త్రోక్త వ్యాఖ్యాయానుష్ఠానం విధత్తే “స్తమ్బయజుర్హరతి। పృథివ్యా
ఏవ భ్రాతృవ్య మపహన్తి। ద్వితీయగ్ం హరతి। అన్తరిక్షాదేవైన మప
హన్తి। తృతీయగ్ం హరతి। దివ ఏవైనమపహన్తి। తూష్ణీం చతుర్థగ్ం హ
రతి। అపరిమితాదేవైన మపహన్తి” (బ్రా - ౩కాం। ౨ప్ర। ౯అ)
ఇతి। యజుర్మన్త్రోపేతస్తమ్బః స్తమ్బయజుః తచ్చ స్తమ్బరూపం స్ఫ్యేనాభి
తోత్కరదేశే హరేత్। త్రివారమేవం హరణే లోకత్రయే భ్రాతృవ్యో హతో
భవతి। అమన్త్రకేణ చతుర్థహరణేనాపరిమితాత్ బ్రహ్మాణ్డాత్ సర్వస్మా
త్ భ్రాతృవ్యస్యాపఘాతః। కల్పః “అథపూర్వం పరిగ్రాహం పరిగృహ్ణాతి,
వసవస్త్వా పరిగృహ్ణన్తు గాయత్రేణ ఛన్దసేతి దక్షిణతో, రుద్రాస్త్వా పరిగృ
హ్ణన్తు త్రైష్టుభేన ఛన్దసేతి పశ్చాత్, ఆదిత్యాస్త్వా పరిగృహ్ణన్తు జాగతే
న ఛన్దసేత్యుత్తరతః” ఇతి। ఆహవనీయగార్హపత్యయోర్మధ్యే వేదిం
జనయితుం వేదినామ్నో ప్రబోధాయ వేదిస్థానాయ స్ఫ్యేన దిక్త్రయే రే
ఖాత్రయం కర్తవ్యం సోఽయం వేదేః పరిగ్రాహః పరిగృహ్యతేఽధ్వర్యుః ది
క్త్రయే క్రమేణ భావనయా వస్వాదిరూపైః పరిగ్రహణసాధనభూతైః స్ఫ్య
శ్చ ఛన్దస్త్రయరూపః। తమిమం పరిగ్రాహం విధత్తే “అసురాణాం వా ఇ
యమగ్ర ఆసీత్। యావదాసీనః పరాపశ్యతి। తావద్దేవానాం। తే దే
వా అబ్రువన్। అస్త్వేవ నోఽస్యామపీతి। కియన్నో దాస్యథేతి। యా
వత్స్వయం పరిగృహ్ణీథేతి। వసవస్త్వేతి దక్షిణతః పర్యగృహ్ణన్। రు
ద్రాస్త్వేతి పశ్చాత్। ఆదిత్యాస్త్వేత్యుత్తరతః। తేఽగ్నినా ప్రాఞ్చో
జయన్। వసుభిర్దక్షిణా। రుద్రైః ప్రత్యఞ్చః। ఆదిత్యైరుదఞ్చః। య
స్యైవం విదుషో వేదిం పరిగృహ్ణన్తి। భవత్యాత్మనా। పరాస్య భ్రాతృవ్యో
భవతి” (బ్రా - ౩కాం। ౨ప్ర। ౯అ) ఇతి। పురా కదాచిదసురా
ణాం విజయే సత్యేషా పృథివీ కృత్స్నాపి తేషామేవ స్వభూతా ఆసీత్, దేవా

నాస్తి కోపి భూమ్యంశో నాభూత్ । కిన్తుయో దేవో యత్ర యదోపవి ష్టో యావద్దూరం పశ్యతితత్ర తావాన్దేశ స్తస్యతదా స్వాధీనోఽభవత్।త తో దేవా అసురాన్ అయాచన్త । యుష్మదధీనాయామస్యాం కోఽప్యం శోఽస్మాకంనియతోఽపేక్షితః తత్రకియద్భ్యాస్థాన మస్మభ్యం దాస్యథేతి। తతోసురైరనుజ్ఞాతా దేవామన్త్రైర్వేదిం స్వకీయత్వేన స్వీకృతవన్తః। తస్యాశ్చవేదేః ప్రాచ్యాం ఆహవనీయోఽగ్నిః పాలకః, దక్షిణాదిషు వ స్వాదయః, తతశ్చతుర్దిక్షు అవస్థితానాం దేవానామగ్న్యాదిముఖేన వి జయపవ । తస్మాదేవంవిదుషో యస్యయజమానస్య అధ్వర్యవో యథోక్త మన్త్రైర్వేదిం పరిగృహ్ణీయుః స యజమానః స్వేనైవరూపేణాభిప్రఖ్యాతో భవతి । తస్యభ్రాతృవ్యః పరాభవతి । పరిగృహ్ణన్తీతి బహువచనంపూజా ర్థం ప్రయోగభేదాభిప్రాయోవా । బోధాయనః «అథప్రాచీంస్ఫ్యేన వే దిముద్ధన్తి,» « దేవస్యసవితుస్సవేకర్మకృణ్వన్తి వేధస ఇతి» ఇతి । ఆపస్త మ్బస్తు శాఖాన్తరమన్త్రైః భూమేః ఉపరిభాగావస్థితాయాస్తృణసహితా యామృదఉద్ధననమభిధాయ బ్రూతే «దేవస్య సవితు స్సవఇతి ఖనతి » ఇతి । పరమేశ్వరస్యానుజ్ఞాయాం సత్యాంవేధసః సమానా అధ్వర్య వ ఇదముద్ధననరూపం ఖననరూపం హి కర్మ కుర్వన్తి । ఈశ్వరానుజ్ఞ యాజనైః సాభీష్టకర్మ క్రియత ఇత్యేతత్ విదుషాం ప్రసిద్ధమిత్యా హ «దేవస్యసవితుస్సవ ఇత్యాహప్రసూత్యై । కర్మకృణ్వన్తివేధసఇత్యా హ । ఇషితంహికర్మక్రియతే» (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । వేదేర్ది క్ద్వయే నిమ్నతాంవిధత్తే «పృథివ్యై మేధ్యఞ్చామేధ్యఞ్చ వ్యుదక్రాము తాం । ప్రాచీనముదీచీనంమేధ్యమ్ । ప్రతీచీనందక్షిణామేధ్యమ్ । ప్రాచీము దీచీంప్రవణాంకరోతి । మేధ్యామేవైనాందేవయజనీం కరోతి» (బ్రా- ౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । వ్యుదక్రామతాంవిభాగమాపన్నతాం అంసాకారే ణ శ్రోణ్యాకారేణ చ కోణేషు చతుర్షుదైర్ఘ్యం విధత్తే «ప్రాఞ్చౌవేద్య ంసావున్నయతి । ఆహవనీయస్యపరిగృహీత్యై । ప్రతీచీ శ్రోణీ । గా ర్హపత్యస్య పరిగృహీత్యై । అథోమిథునత్వాయ» (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౯అ)

ఇతి । అంసయోః శ్రోణ్యోశ్చ ప్రత్యేకం యుగ్మతయా మిథునత్వం, య ద్వాపుమానంసో స్త్రీ శ్రోణిరితి మిథునత్వం । భూమేరూర్ధ్వభాగస్య త్వ క్స్థానీయస్య స్ఫ్యస్య నాపసారణం విధత్తే "ఉద్ధన్తి । యదేవాస్యా అమే ధ్యం, తదపహన్తి" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । తదేవం విధిమనూ ద్యాగ్రభాగాన్తరమాహ "ఉద్ధన్తి । తస్మాదోషధయః పరాభవన్తి" (బ్రా- ౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । తస్మాదుద్ధననాదూర్ధ్వం తృణస్తమ్బా బహి ర్దాన్తర్ణ పాపిరాసాదన పరోపనోపినశ్యన్తి । భూమావత్యన్తం నిరూఢా నాం తృణమూలానాం ఉద్ధననమాత్రేణ లయగమాభావాత్ । పృథక్య త్నేన భేదనం విధత్తే "మూలం ఛినత్తి । భ్రాతృవ్యస్యైవమూలం ఛినత్తి । మూలం వా అతితిష్ఠద్రక్షాంసి స్యనావచత" (బ్రా - ౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । వైరిణో మూలం నివాసాదికరణం గృహాదికం । యది తృణమూలం భూమిమతిత్య కిఞ్చిదవశిష్యేత తదా తదను రక్షాంస్యుత్పద్యేయుః । తస్మా న్మూలం ఛేదనీయం । ఛేదనసాధనం విధత్తే "యజ్ఞస్తేన ఛిన్ద్యాత్ । కున్తరి నీప్రజాస్స్యుః । స్ఫ్యేనచ్ఛినత్తి । వజ్రో వై స్ఫ్యః । వజ్రేణైవ యజ్ఞా ద్రక్షాం స్యపహన్తి" (బ్రా ౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । స్ఫ్యస్య వజ్రత్వమన్యత్రా ప్యుపన్యస్తమామ్నాతం "ఇన్ద్రో వృత్రాయ వజ్రం ప్రాహరత్ । సత్రేధా వ్యభ వత్ । స్ఫ్యస్తృతీయం । రథస్తృతీయం । యూపస్తృతీయం" ఇతి । ప్రా దేశపరిమితం వేదిఖననం విధత్తే "పిత్రదేవత్యాతిఖాతా । ఇయతీం ఖన తి । ప్రజాపతినాయజ్ఞముఖేన సమ్మితాం" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి। యదేయం వేదేః ప్రాదేశపరిమాణమతీత్య ఖాతా స్యాత్ తదా పితృదైవ త్యా స్యాత్ ఇయం దైవికీ సభవేత్ । ఇయతీ మితి ప్రాదేశ పరిమాణస్యా భిప్రాయః ప్రజాపతినా సృష్టతయా * తద్రూపం యజ్ఞపురుషస్య ముఖం, త చ్చ ప్రాదేశ పరిమితం అత స్తత్సమ్మితాం వేదిం ఖనేత్ । పక్షాన్తరం విధ త్తే "వేదిం దేవేభ్యో నిలాయత । చతురఙ్గులేనపక్షే । తస్మాచ్చతురం

* ప్రజాపతి స్సృష్టతయా తద్రూపత్వేన తే.

గులం ఖేయా" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి। కేనాపి నిమిత్తేన దేవేభ్యో విముఖా వేదీదేవతా భూమౌ నిలీనా సతీ చతురఙ్గులమాత్రం ఖననేనలబ్ధా తస్మాచ్చతురఙ్గులం ఖనేత్। తం విధిమనూద్యార్థవాదాన్తరమాహ "చతురఙ్గులం ఖనతి। చతురఙ్గులే హ్యోషధయః ప్రతితిష్ఠన్తి" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి। ఓషధిమూలే భూమేరన్తశ్చతురఙ్గులం ప్రసృతే సతి తా ఓషధయో న వాయునోన్మూల్యన్తే। పక్షాన్తరం విధత్తే। "ఆ ప్రతిష్ఠాయై ఖనన్తి। యజమానమేవ ప్రతిష్ఠాం గమయతి" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి। యది చతురఙ్గుల ప్రమాణేన ప్రాదేశప్రమాణేన వా సికతాదియుక్త శల్యరహితా భూమిర్న లభ్యేత తదా తల్లాభపర్యన్తం ఖనేత్। దక్షిణస్యాం దిశి ఔన్నత్యం విధత్తే "దక్షిణతో వర్షీయసీం కరోతి। దేవయజనస్యైవ రూపమకః" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి। ప్రాచీముదీచీం చ ప్రవణాం కరోతీత్యనేనైవ సిద్ధత్వాన్నాత్ర పునరపి కుడ్యాకారేణ మృత్తికాప్రక్షేపో విధీయతే అతః కృతవాన్ భవతి। లోష్టభావరహితాం సికతాసదృశీం మృత్తికాం వేద్యాం సర్వత్ర వికిరేదిత్యాహ "పురీషవతీం కరోతి। ప్రజా వై పశవః పురీషం। ప్రజయైవైనం పశుభిః పురీషవన్తం కరోతి" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి। కల్పః। "ఉత్తరం పరిగ్రాహం పరిగృహ్ణాతి, ఋతమసీతి దక్షిణతః, ఋతసదనమసీతి పశ్చాత్, ఋతశ్రీరసీత్యుత్తరతః" ఇతి। ఋతం సత్యం। తచ్చ సత్యత్వం త్రిష్వస్తి వేద్యాం హవిషి ఫలే చ। అసురదానాత్పూర్వం హ్యాసీనో దేవో యావన్తం భూదేశం పశ్యతి తస్య దేవయజనత్వం నియతం, తతోఽనృతత్వం వేదేరదత్తత్వాత్ తన్నపగావర్తత ఇత్యృతత్వం। తతో హే వేదే త్వం ఋతమసి। హవిషః ఫలహేతుత్వం న కదాచిద్వ్యభిచరతీత్యస్తి సత్యత్వం। తచ్చ సత్యం హవిరస్యాం వేద్యాం సీదతి। తతో హే వేదే త్వం ఋతసదనమసి, ఫలస్యావశ్యమ్భావిత్వాదస్త్యృతత్వం। తచ్చ ఫలం హవిర్ద్వారేణ వేద్యాం శ్రయతే। తతో హే వేదే త్వం ఋతశ్రీరసి। విధత్తే "ఉత్తరం పరిగ్రాహం పరిగృహ్ణాతి। ఏతావతీ వై పృథివీ। యావతీ వేదిః। తస్యా ఏతావత ఏవ భ్రాతృవ్యం నిర్భజ్య। ఆత్మన ఉత్తరం

పరిగ్రాహం పరిగృహ్ణాతి" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । వేది వ్యతిరిక్తా యా భూమేరాసురత్వేన కర్మణ్యనుపయోగా దుపయుక్తా భూమిర్వేదేరేవ । తథా సతి పూర్వపరిగ్రాహేణ మహాభూమిసమ్బన్ధినో వేదిరూపాదేవ తావత్ప్రదేశాద్వైరిణం నిస్సార్య స్వార్థముత్తరపరిగ్రాహం కుర్యాత్ । మన్త్రార్థోఽస్య మన్త్రపదేష్వేవాభివ్యక్తః । ఇత్యాహ "ఋతమసి ఋతసదనమసి ఋతశ్రీరసీత్యాహ।యథాయజురేవైతత్" (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి। బోధాయనః "అథ ప్రతీచీం వేదిగ్ం స్తృణన్నయాయుజ్యతే। ధా అసి స్వధా అస్యుర్వీ చాసి వస్వీ చాసి పురా క్రూరస్య విసృపో విరప్శిన్నుదాదాయ పృథివీం జీరదానుర్యామైరయన్ చన్ద్రమసి స్వధాభిస్తాం ధీరాసో అనుదృశ్య యజన్తే" ఇతి। ఆపస్తమ్బో మన్త్రశేషమాహ "ధా అసి స్వధా అసీతి ప్రతీచీం వేదిగ్ం స్తృణన్నయా యుజ్యతే, ఉదాదాయ పృథివీం జీరదానురితి వేదిమనువీక్షతే" ఇతి । యోయుజ్యతే సమీకరోతి । వివిధం ఉరణంశబ్దముచ్చైరుపాంశుత్వాది భేదేన మన్త్రోచ్చారణం విరప్శి తద్వన్తః ఋత్విజో విరప్శినః లోమశశబ్దవత్ప్రత్యయః । తే విరప్శినః ఋత్విజో యస్యాం వేద్యాం సా వేదిర్విరప్శినీ తస్యాం బోధనం ఛాన్దసం విరప్శిన్నితి। హే వేదే క్రూరస్యోగ్రరేసాహైత్స్యస్య అదరోక్తసర్పణాన్నిర్గమనాత్ పురా త్వం వైదికహవిషాం ధారయిత్ర్యసి। స్వధాశబ్దేన పత్నీత్తాయాచత్వాత్సువిత్త్యాదినోక్తం పైత్ర్యకపిణ్డాదికముపలక్ష్యతే। తేనాపి యుక్తాసి। అత ఏవ కృత్స్నధారణాదుర్వీ విస్తీర్ణా చాసి। పురోడాశాదిహవిర్ధానవత్త్వాద్వస్వీ చాసి ప్రవ్యవత్యాసి । జరాజీవనశీలా దానవో హవిషాం దాతారో యావజ్జీవాపేక్షాప్రేరితా యజమానా యస్యాం పృథివ్యాం సా పృథివీ జీరదానుః। ద్వితీయాస్థే ప్రథమా । యద్వా। జరా శ్వేతే దానవశ్చ। ఛాన్దసో వచనవ్యత్యయః తాదృశాః పూర్వే యజమానా వేదిరూపత్వేనానీయ యాం పృథివీం కృత్స్నభూమేరాసుర్యాదేః సకాశాత్ ఉద్ధృత్యమాదాయ చన్ద్రమసి స్వస్వకిరణైః సార్థం స్థాపితవన్తః। ఇదానీం తాం ధీరాస్త్విమామిమాం వేదిం మనసా విచిన్త్య తస్యాం యజన్తే। సమీకరణం విధత్తే "క్రూరమివ వా ఏతత్

కరోతి । యద్వేదిం కరోతి । ధా అసి స్వధా అసీతి యోయుప్యతే శాన్త్యై” (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । విశేషణద్వయేన కృత్స్నభూమిరూపత్వ మశేషధనోపేతత్వఞ్చ సమ్పాద్యత ఇత్యాహ “ఉర్వీ చాసి వస్వీ చాసీత్యాహ । ఉర్వీమేవైనాం వస్వీం కరోతి” (బ్రా. ౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । విస్పష్టం పురేత్యుక్త్వా క్రూరప్రయుక్తమశుచిత్వం నివార్యత ఇత్యాహ “పురా క్రూరస్య విసృపో విరప్శిన్నిత్యాహ మేధ్యత్వాయ” (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । చన్ద్రిమస్యైరయన్నిత్యనుసన్ధానస్య ప్రయోజనమాహ “ఉదాదాయ పృథివీం జీరదానుర్యామైరయం చన్ద్రమసి స్వధాభిరిత్యాహ । యదేవాస్యా అమేధ్యం । తదపహత్య । మేధ్యాం దేవయజనీం కృత్వా । యదదశ్చన్ద్రమసి మేధ్యం । తదస్యామైరయతి” (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । ఏరయ స్థాపయతీత్యర్థః । అనుదృశ్యేతి పదస్యాభిప్రాయమాహ “తాం ధీరాసో అనుదృశ్య యజన్త ఇత్యాహానుఖ్యాత్యై” (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । అనుసన్ధానామేత్యర్థః । ఆగ్నీధ్రం ప్రతి ప్రైషమన్త్రముత్పాదయతి “ప్రోక్షణీరాసాదయ । ఇధ్మం బర్హిరుపసాదయ । స్రువఞ్చ స్రుచశ్చ సంమృడ్ఢి । పత్నీగ్ం సన్నహ్య । ఆజ్యేనోదేహీత్యాహానుపూర్వతాయై” (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । బహ్వర్థవిషయః ప్రైషానుక్రమేణానుష్ఠానాయోపయుజ్యతే । ఆగ్నీధ్రస్యానుష్ఠానం విధత్తే “ప్రోక్షణీరాసాదయతి । ఆపో వై రక్షోఘ్నీః । రక్షసామపహత్యై । స్ఫ్యస్య వర్త్మన్సాదయతి । యజ్ఞస్య సన్తత్యై” (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । ప్రోక్షణీనామపాం బాహుళ్యం విధత్తే “ఉవాచ హాసితో దేవలః । ఏతావతీర్వా అముష్మిన్ లోక ఆప ఆసన్ । యావతీః ప్రోక్షణీరితి । తస్మాద్బహ్వీ రాసాద్యాః” (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । అస్మిన్యాగే యావత్యః ప్రోక్షణ్య ఆసాద్యన్తే తావత్య ఏవాముష్మిన్ లోక ఆపో భవన్తీతి దేవలేనోక్తత్వాత్ । బాహుళ్యమత్ర కర్తవ్యం । ఉత్కరే స్ఫ్యస్య పరిత్యాగం ధ్యానవిశిష్టం విధత్తే “స్ఫ్యముదస్యన్ । యం ద్విష్యాత్ తం ధ్యాయేత్ । శుచైవైనమర్పయతి” (బ్రా-౩కాం।౨ప్ర।౯అ)

ఇతి। యజ్ఞో [illegible] స్ఫ్యస్య [illegible] హస్తే [illegible] యో వై స్ఫ్యః। య
జమానస్య [illegible]ం ధారయేత్। వజ్రో [illegible] స్ఫ్యః [illegible] ధారయ
[illegible]। వజ్రో వై స్ఫ్యః। వజ్రేణైవ యజ్ఞస్య దక్షిణతో [illegible] సహస్రభృష్టిః
[illegible] చతుః [illegible]। స్ఫ్యస్య [illegible] గాం [illegible]। స్ఫ్యేన పాపస్య
[illegible] పాప్మన [illegible] పహత్య [illegible] ప్రస్తృత్య [illegible]। యన్నో పథా
యజ్ఞస్య [illegible] (బ్రా ౩ కాం। ౨ప్ర। ౧ ౮) ఇతి। స్ఫ్యస్య [illegible] ప్రతిపాద
[illegible] ప్రయోగ [illegible] యజ్ఞ [illegible] తమిమయేత।
[illegible] యవేద్యాం [illegible] ధారయేత్। తథా సతి
[illegible] వేదేః [illegible] హారాని భవన్తి। ఆ
హవనీయాంగ్నినా పూర్వ [illegible] హస్త। గార్హపత్యాగ్ని
నా పశ్చిమ [illegible]। స్ఫ్యస్య [illegible] దక్షిణ [illegible]
హస్త। స్ఫ్యస్య [illegible] ధారిణయా [illegible]। [illegible] ధారిణయా ఉపరి
తనా [illegible]। [illegible] యన్నస్య [illegible] పాపరూపం నైర్
ఋతం [illegible] దేవ పహ [illegible]। యద్వా [illegible] దాధా
[illegible] విష్ణ [illegible]। సహస్రభృష్టినం పిధత్తే [illegible] స్తావవ
[illegible]। [illegible] (బ్రా ౩ కాం ౧ | ౨ప్ర।౧౦ ౧) ఇతి। స్ఫ్య
[illegible] పాప్మన పవ
[illegible] (బ్రా ౩ కాం ౨ప్ర।౧౦౯) ఇతి। ప్రక్షాళిత
స్ఫ్య [illegible] వేన [illegible] శరీరం ఛిన్నం
భవతి। [illegible] యియాన్తి। య
[illegible] త్రింశ [illegible]
[illegible] (బ్రా ౩ కాం। ౨ప్ర।౧౦) ఇతి। [illegible] భయో
[illegible] నం [illegible] యోగాయ। [illegible] యజ్ఞస్య [illegible] మిథు
న భవతి। [illegible] కరోతి। తయా దీ
[illegible] భవతి। తయోరుపసాదనే ప్రాగగ్రత్వం విధ

త్తే "నపురస్తాత్ప్రత్యగుపసాదయేత్। యత్పురస్తాత్ప్రత్యగుపసాదయేత్। అన్యత్రాహుతిపథాదిధ్మం ప్రతిపాదయేత్। ప్రజా వై బర్హిః। అపరాధ్నుయాద్బర్హిషః ప్రజానాం ప్రజననం। పశ్చాత్ప్రాగుపసాదయతి। అహుతిపథేనేధ్మం ప్రతిపాదయతి। సమ్ప్రత్యేవ బర్హిషః ప్రజానాం ప్రజననముపైతి" (బ్రా. ౩కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి। ఇధ్మస్యాహుతిపథః ప్రాగగ్రత్వం। ప్రత్యగగ్రేణ బర్హిషా ప్రజానాముత్పత్తిర్వినశ్యేత్। తతః స్వయం పశ్చాదవస్థాయ ఉభయం ప్రాగగ్రముపసాదయేత్। తథా సతి ఇధ్మస్యాహుతిపథో నాపైతి। సమ్ప్రత్యేవ సమీచీనేన బర్హిషా ప్రజోత్పత్తిం ప్రాప్నోతి। ఇధ్మాబర్హిః। పరస్పరం దిగ్భేదం విధత్తే "దక్షిణమిధ్మం। ఉత్తరం బర్హిః। ఆత్మా వా ఇధ్మః। ప్రజా బర్హిః। ప్రజా హ్యాత్మన ఉత్తరతరాతిష్ఠే। తతో మేధముపనీయ। యథాదేశమేవైనత్ప్రతిష్ఠాపయతి। ప్రతితిష్ఠతి ప్రజయా పశుభిర్యజమానః" (బ్రా. ౩కాం।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి। పితుర్యజమానస్య దక్షిణభాగో యుక్తః। ప్రజాయా ఉత్తరభాగః। తథా సత్యుభయం తద్యోగ్యస్థానే సమ్పద్యతే। తతస్తదుభయం యజ్ఞం నీత్వా తత్తద్దేవతాసునతిక్రమస్థాపితవాన్ భవతి। ఏతేన చ యజమానస్య ప్రజాపశుసమృద్ధిర్భవతి।

అత్ర వినియోగసఙ్గ్రహః॥

"అథ వేదేష్వయం సమాదత్త ఇన్ద్రస్యేత్యభిమన్త్రయేత్।
పృథ్వీస్త్వస్య యజుర్భిస్త్వా హ్యపగృహ్ణాతి భూరజః॥
వ్రజం గచ్ఛేముదగ్దేశం వర్గ వేదిం సమీక్షతే।
బధాన్నూలిం క్షిపేదేవం పునస్తస్య హతిద్వయం॥
అథాత్ర పూర్వవన్మన్త్రైరగ్నిభ్రాజ్ఞలౌ హరేత్।
వసత్రిభిర్ద్ర్వ్యే హూ వేదేర్దేవ వేదింఖనేదసుం॥
ముతోత్తరపరిగ్రా హూ ధా అసీతి సమీకృతః।
ఉదాదాయేతి వేదితూర్వమన్త్రాః పఞ్చవింశతిః॥ఇతి॥

ఇతి। యథోక్తప్రోక్షణకాలే స్ఫ్యస్య తిర్యగ్ధారణం విధత్తే "వజ్రో వై స్ఫ్యః। యదన్వఞ్చం ధారయేత్। వజ్రోఽధ్వర్యుః క్షుణ్వీత। పురస్తాత్తిర్యఞ్చం ధారయతి। వజ్రో వై స్ఫ్యః। వజ్రేణైవ యజ్ఞస్య దక్షిణతో రక్షాగ్ంస్యపహన్తి। అగ్నిభ్యాం ప్రాచశ్చ ప్రతీచశ్చ। స్ఫ్యేనోదీచశ్చాధరాచశ్చ। స్ఫ్యేన వా ఏష వజ్రేణాస్యైవాస్తానం భ్రాతృవ్యమపహత్య। ఉత్తరవేదిం ప్రవృశ్చతి। యన్నోపధా యవృశ్చన్త్యేవం" (బ్రా-౩ కాం।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి। స్ఫ్యస్య వజ్రత్వప్రతిపాదకమత్యన్తరం పూర్వముదాహృతం। అన్వఞ్చమభిముఖం। క్షుణ్వీత మ్రియేత। తత్పరిహారాయ వేద్యాం పూర్వభాగే తిర్యఞ్చం ధారయేత్। తథా సతి దక్షిణాగ్రత్వేన వేదేర్దక్షిణదిశ్యవస్థితాని రక్షాంసి హతాని భవన్తి। ఆహవనీయాగ్నినా పూర్వదిగవస్థితాన్ అసురాన్ హన్తి। గార్హపత్యాగ్నినా పశ్చిమదిగవస్థితాన్। స్ఫ్యస్య మూలేనోత్తరదిగవస్థితాన్ అసురాన్ హన్తి। స్ఫ్యస్యాధోధారణయా అధస్తనాన్। ఊర్ధ్వధారణయా ఉపరితనాన్ ఇత్యపి ద్రష్టవ్యం। ఏవం తిర్యగ్ధారయన్నధ్వర్యుః పాపరూపం వైరిణమస్యా వేదేరపహత్యోత్తరవేదిం నికృన్తతి। యథా కాష్ఠం కస్మింశ్చిదాధారేఽవస్థాప్య లోకాశ్ఛిన్దన్తి తద్వత్। హస్తప్రక్షాలనం విధత్తే "హస్తావవనేనిక్తే। ఆత్మానమేవ పవయతే" (బ్రా ౩ కాం।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి। స్ఫ్యస్యాపి తద్విధత్తే "స్ఫ్యం ప్రక్షాలయతి మేధ్యత్వాయ। అథో పాప్మన ఏవ భ్రాతృవ్యస్య స్కంభినత్తి" (బ్రా ౩ కాం।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి। ప్రక్షాలితస్స్ఫ్యో యజ్ఞయోగ్యో భవతి। కిఞ్చ తేన పాపరూపస్య వైరిణః శరీరం ఛిన్నం భవతి। అగ్నీధ్రస్యానుష్ఠానం విధత్తే "ఇధ్మాబర్హిరుపసాదయతి యుక్త్యై। యజ్ఞస్య మిథునత్వాయ। అథో పురోరుచమేవైతాం దధాతి। ఉత్తరస్య కర్మణోఽనుఖ్యాత్యై" (బ్రా-౩ కాం।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి। ఇధ్మస్య బర్హిషశ్చోభయోః సహైవ సాధనం పరస్పరం యోగాయ। తేన యోగేన యజ్ఞస్య సమృద్ధిర్మిథునం భవతి। కిఞ్చ ఏషాం ఉపసాదనరూపాం దీప్తిం పురస్తాత్ కరోతి। తయా దీప్త్యోత్తరం కర్తవ్యం ఖ్యాపితం భవతి। తయోరుపసాదనే ప్రాగగ్రత్వం విధ

త్తే “నపురస్తాత్ప్రత్యగుపసాదయేత్ ।యత్పురస్తాత్ప్రత్యగుపసాదయేత్ ।అన్యత్రాహుతిపథాదిధ్మం ప్రతిపాదయేత్ । ప్రజా వై బర్హిః।అపరాధ్నుయాద్బర్హిషా ప్రజానాం ప్రజననం । పశ్చాత్ప్రాగుపసాదయతి । అహుతిపథే నేధ్మం ప్రతిపాదయతి। సమ్ప్రత్యేవబర్హిషా ప్రజానాం ప్రజననముపైతి” (బ్రా-౩ కాం।౨ప్ర।౯।౦అ) ఇతి । ఇధ్మస్యాహుతిపథః ప్రాగగ్రత్వం । ప్రత్యగగ్రేణ బర్హిషా ప్రజానా ముత్పత్తిర్విన శ్యేత్ । తతః స్వయం పశ్చాదవస్థాయ ఉభయం ప్రాగగ్రముపసాదయేత్ । తథాసతి ఇధ్మస్యాహుతి పథో నాపైతి।సమ్ప్రత్యేవ సమీచీనేన బర్హిషా ప్రజోత్పత్తిం ప్రాప్నోతి । ఇధ్మాబర్హిః । పరస్పరం దిగ్భేదం విధత్తే “దక్షిణమిధ్మం । ఉత్తరం బర్హిః । ఆత్మా వా ఇధ్మః । ప్రజాబర్హిః । ప్రజాహ్యాత్మన ఉత్తరతరాతిర్థే । తతో మేధముపనీయ । యథాదేవతా మేవైనత్ప్రతిష్ఠాపయతి । ప్రతితిష్ఠతి ప్రజయా పశుభిర్యజమానః” (బ్రా-౩ కాం।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి । పితుర్యజమానస్య దక్షిణభాగో యుక్తః। ప్రజాయా ఉత్తరభాగః । తథాసత్యుభయం తిర్థే యోగ్యస్థానే సమ్పద్యతే । తత స్తదుభయం యజ్ఞం నీత్వా తత్తద్దేవతా మనతిక్రమ్య స్థాపితవాన్ భవతి । ఏతేన చ యజమానస్య ప్రజాపశుసమృద్ధిర్భవతి ।

అత్ర వినియోగసఙ్గ్రహః॥

“ఆదదేస్ఫ్యం సమాదత్త ఇన్ద్రస్యేత్యభిమన్త్రయేత్ ।
పృథ్వ్యాస్తస్య యజుర్భిస్త్వాహ్యాపగృహ్ణాతి భూరజః॥
వ్రజం గచ్ఛేముదగ్దేశం వర్షవేదిం సమీక్షతే।
బధాన్ధూర్వింక్షిపేదేవం పునస్తస్య హతిద్వయం॥
అథాత్రపూర్వవన్మన్త్రైరరాగ్న్రధ్రాఙ్జలౌధరేత్ ।
వసత్రిభిర్గ్రహ్యా వేదద్దేవవేదింఖనేదముం॥
ఋతోత్తరపరిగ్రాహ్యా ధా అసీతి సమీకృతిః।
ఉదాదాయేతి వేదేష్టా మన్త్రాః పఞ్చవింశతిః॥ఇతి॥

అథ మీమాంసా.

తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితమ్॥

"ముఖ్యాఙ్గతైవ వేద్యాదేః ప్రయాజాద్యఙ్గతాపి వా।
తద్వాక్యం ప్రక్రియాయుక్తం ముఖ్యాఙ్గత్వస్య బోధకమ్॥
ముఖ్యాఙ్గస్యాపి వేద్యాది ప్రయాజాదిషు చాఙ్గతా।
ముఖ్యార్థత్వాత్ ప్రయాజాదేశ్చాపూర్వవ్యవధానతా" ॥ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే। వేద్యాం హవీంష్యాసాదయతి బర్హిషి హవీంష్యాసాదయతీతి చ। తథా తద్ధర్మాః శ్రూయన్తే। వేదిం ఖనతి బర్హిర్లునాతి ఇత్యాదయః। ముఖ్యాని హవీంష్యాగ్నేయపురోడాశాదీని। అముఖ్యహవీంషి తు ప్రయాజాద్యర్థాని। తత్ర స్వ స్వధర్మసహితాని వేద్యాదీని ప్రకరణబలాన్ముఖ్యహవిషామేవాఙ్గాని। వేద్యాం హవీంష్యాసాదయతీతి వాక్యాత్ సర్వహవిరఙ్గతేతి చేత్। ప్రకరణేన వాక్యస్య సఙ్కోచనీయత్వాత్। యది వాక్యం ప్రకరణనైరపేక్ష్యేణ స్వతన్త్రం స్యాత్ తదా సాదనమాత్రపర్యవసానేన యాగాభావే వైయర్థ్యం స్యాత్, సోమికహవిషామపి తద్వేద్యాసాదనం ప్రసజ్యేత, తస్మాన్ముఖ్యం హవిః అఙ్గం వేద్యాదికమితి ప్రాప్తే బ్రూమః। అస్తు వైయర్థ్యాతిప్రసఙ్గపరిహారేణ ప్రకృతాపూర్వసాధనభూతహవిష్షు వేద్యాదేరఙ్గత్వం। ప్రయాజాదిహవిష్ష్వపి స్వకీయాపూర్వద్వారా ముఖ్యాపూర్వసాధనాన్యేవేతి తదఙ్గత్వమపి వేద్యాదేర్యుక్తం। ఏవఞ్చ సతి వాక్యస్యాత్యన్తసఙ్కోచో న భవిష్యతి॥ ॥పఞ్చమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితం॥

"పురోడాశాభివాసాన్తస్యాపకర్షోఽస్తి దర్శకే।
న వాద్యోఽస్త్వపకృష్టాయా వేదేర్నైర్గుణ్యహానయే॥
అభివాసాత్పరా వేదిరితి తత్క్రమబాధితః।
ప్రాగేవ విహితా దర్శే వేదిర్నాతోఽపకర్షణం" ॥ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసయోః పురోడాశస్య కపాలేషు శ్రపితస్యాచ్ఛాదనమామ్నాతం భస్మనాభివాసయతీతి। తత ఊర్ధ్వం వేదిరామ్నాతా। తేనై

వక్రమేణ పౌర్ణమాస్యే యాగే ప్రతిపద్యనుష్ఠానం కృతం । దర్శయాగేతు వేదేరపకర్ష ఆమ్నాతః । పూర్వేద్యురమావాస్యాయాం వేదిం కరోతీతి । తత్ర వేదేః పూర్వభావినోఽభివాసనాన్తస్యాఙ్గసమూహస్యాపకర్షః కర్తవ్యః, అన్యథా వేదేర్వైగుణ్యప్రసఙ్గాదితి ప్రాప్తే బ్రూమః।యదిదర్శపూర్ణమాసవికారః స్యాత్ తదా పౌర్ణమాస్యాం క్లృప్తక్రమో దర్శేఽతిదిశ్యేత,న త్వసౌవికారః। తస్మాత్కౢప్తక్రమోఽత్రస్వాతన్త్ర్యేణోన్నేయః।క్రమోన్నయనఞ్చసర్వేషు పదార్థేషు ఆమ్నాతేషు పశ్చాత్పాఠాదిభిః సమ్పాద్యతే । వేదిపదార్థస్యాభివాసనాదూర్ధ్వం దర్శపూర్ణమాససాధారణ్యేనామ్నాతః, విశేషతస్తుదర్శయాగే వేదిః పూర్వేద్యురేవామ్నాయతే। తథాసత్యభివాసనవేద్యోః క్రమాత్ప్రాగేవదార్శికవేదేః పూర్వదినసమ్బన్ధావగమాత్ తదేవతస్యాః స్థానమితి వేదేరపి తావన్మాత్రస్యాపకర్షః । తతోఽభివాసనాన్తస్యాఙ్గసమూహస్యాపకర్షః॥ ॥ప్రథమాధ్యాయస్యచతుర్థపాదేచిన్తితం।

"ప్రోక్షణీసంస్కృతిర్జాతిర్యోగో వా సర్వభూమిషు।
తథోక్తైసంస్కృతిర్జాతిః స్యాద్రూఢేః ప్రబలత్వతః॥
అన్యోన్యాశ్రయతో నాద్యో నజాతిః క్లృప్తశక్తితః।
యోగస్యక్లృప్తశక్తిత్వాత్ క్లృప్తిర్వ్యాకరణాద్భవేత్"॥ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే ప్రోక్షణీరాసాదయతి।తత్రప్రోక్షణీశబ్దస్యాభిమన్త్రణాసాదనాది సంస్కృతిః ప్రవృత్తినిమిత్తం।కుతః।సర్వేషు వైదికప్రయోగప్రదేశేషు సంస్కృతానామేవాపాం ప్రోక్షణీశబ్దేనోచ్యమానత్వాత్ । ఇత్యేవంలోకేజలక్రీడాయాం ప్రోక్షణీభిరుద్వేజితాస్మ ఇత్యసంస్కృతాస్వప్సు ప్రయోగదర్శనాత్ బర్హిరాదిశబ్దవజ్జాతౌ రూఢత్వాత్ ఉదకత్వజాతిః ప్రవృత్తినిమిత్తం।నచప్రకర్షేణోక్ష్యతే సిచ్యతేఆభిరితి యోగోఽత్రశఙ్కనీయః।రూఢేః ప్రబలత్వాదితి పక్షాన్తరం। తత్రనతావత్ సంస్కారో యుక్తః, అన్యోన్యాశ్రయత్వాత్ । విహితేష్వభిమన్త్రణాదిసం

సాకారేష్వనుష్ఠితేషు పశ్చాత్ సంస్కృతాస్వప్సు ప్రోక్షణీశబ్దప్రవృత్తిః। తత్ప్రవృత్తౌ సత్యాం ప్రోక్షణీశబ్దేనాపోఽనూద్యాభిమన్త్రణాది విధిరిత్యన్యోన్యాశ్రయత్వం। నాపి జాతిపక్షో యుక్తః। ఉదకజాతౌ ప్రోక్షణీశబ్దస్య పృథగ్వ్యవహారే పూర్వమక్లృప్తత్వేనేతః పరం కల్పనీయత్వాత్ । తతో గోశబ్దవదశ్వకర్ణశబ్దవచ్చ రూఢో న భవతి। యోగస్తు వ్యాకరణే క్లృప్తః। సోపసర్గాద్ధాతోః కరణే ల్యుట్ప్రత్యయేన వ్యుత్పాదనాత్। తస్మాత్ప్రోక్షణీశబ్దో యౌగికః। ఘృతాదేః ప్రోక్షణత్వం ప్రయోజనం॥

ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితం।
“ప్రోక్షణీరాసాదయేతి నిగదస్త్రివిధాద్బహిః।
యజుర్వోచ్చైస్త్వధర్మస్య భేదాదస్య చతుర్థతా॥
పరప్రత్యయనార్థత్వాదుచ్చైస్త్వం యజురేవసః।
తల్లక్షణేన యుక్తత్వాత్త్రైవిధ్యమితిసుస్థితం॥ఇతి॥

ప్రోక్షణీరాసాదయ। ఇధ్మాబర్హిరుపసాదయ। అగ్నీదగ్నీన్విహర।బర్హిః స్తృణీహీత్యాదయో నిగదా ఆమ్నాతాః। పరసమ్బోధనార్థా మన్త్రా నిగదాః। తే చ పూర్వేభ్యః ఋగ్యజుస్సామభ్యో బహిర్భూతాశ్చతుర్థప్రకారాః। కుతః। పాదగీత్యోరృక్సామలక్షణయోరభావాత్ ప్రశ్లిష్టపాఠస్య యజుర్లక్షణస్య సత్త్వేఽపి ధర్మభేదేన యజుష్వన్తర్భావానుపపత్తేః। ఉపాంశుయజుషా ఉచ్చైర్నిగదేనేతి హి ధర్మభేద ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః। బహిర్బ్రాహ్మణా భోజ్యన్తాం పరివ్రాజకాస్త్వన్తరిత్యత్ర సత్యేవ పరివ్రాజకానాం బ్రాహ్మణత్వే పూజానిమిత్తో విశేషో యథా తథా నిగదానాం యజుర్లక్షణోపేతత్వేన యజుషామేవ సతాం పరప్రత్యాయననిమిత్త ఉచ్చైస్త్వధర్మః। తతో మన్త్రాణాం త్రైవిధ్యంసుస్థితమ్।

అథ వ్యాకరణమ్.

అవద ఇత్యాదౌ స్వరాః ప్రసిద్ధాః।దక్షిణ ఇత్యత్ర “స్వాఙ్గాఖ్యాయామాదిర్వా” (కౌ-ఫి-సూ-౩౮) ఇత్యాద్యుదాత్తః। పృథివీత్యత్ర

వాక్యాదిత్వేన షాష్ఠికామన్త్రితాద్యుదాత్తత్వం । అరరురిత్యత్ర అర్తిధాతోః రరుప్రత్యయ ఆద్యుదాత్తః । గోస్థానమిత్యత్ర కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరత్వే ప్రాప్తే తదపవాదః । “ఘఞ్ క్తిన్ వ్యాఖ్యానశయనాసనస్థాన యాజకాదిక్రీతాః” (పా-౬।౨।౧౫౧) ఇతి । ఘఞన్తం క్తిన్నన్తం వ్యాఖ్యానాది చతుష్టయం యాజకాదిగణః క్రీతశబ్దశ్చోత్తర పదమన్తోదాత్తం భవతీత్యన్తోదాత్తత్వే ప్రాప్తే, “పరాదిశ్ఛన్దసిబహులం” (పా-౬।౨।౧౯౯) ఇతి । ఉత్తరపదాద్యుదాత్తః । వర్ష్మత్వితివాక్యాదిః । తథాబధానేత్యత్రాపి శానజాదేశస్య చిత్త్వాదన్తోదాత్తః । పాశశబ్దో ఘఞన్తః । ద్వేష్టీత్యత్ర యచ్ఛబ్దయోగాన్న నిఘాతః । గాయత్రశబ్దస్య ఘప్రత్యయాన్తత్వాత్ ప్రత్యయస్వరః । త్రైష్టుభజాగత శబ్దయోరణ్ప్రత్యయేసతి ఆద్యుదాత్తః । ఉర్వీశబ్దో ఙీషన్తః । వస్వీశబ్దో వృషాదిః । పురాశబ్దస్య నిపాతత్వాభావాదన్తోదాత్తః । విస్తృప ఇత్యత్రోత్తరపదస్య క్వసున్ప్రత్యయాన్తత్వాదాదిరుదాత్తః । ఉదాదాయేత్యత్రల్యపః పిత్త్వాద్ధాతుస్వరావశేషే కృత్స్వరః । జీరదానుశబ్దో దాసీభారాదిః । పరయన్నిత్యత్ర యచ్ఛబ్దయోగాన్నిఘాతాభావేసతి అడాగమస్యవిహిత ముదాత్తత్వం సతిశిష్టం । చన్ద్రిషసేతి పృషోదరాదిః । అనుదృశ్యేతికృత్స్వరః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే నవమోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా.

ప్రత్యుష్టగ్ం రక్షః ప్రత్యుష్టా అరాతయోఽగ్నేర్వస్తేజిష్ఠేన తేజసా నిష్టపామి గోష్ఠం మా నిర్మృక్షం వాజినం త్వా సపత్నసాహగ్ం సమ్మార్జ్మి వాచం ప్రాణం చక్షుః శ్రోత్రం ప్రజాం యోనిం మా నిర్మృక్షం వాజినీం త్వా సపత్నసాహీగ్ం సమ్మార్జ్మ్యాశాసానా సౌమనసం

ప్రజాగ్ంసౌభాగ్యం తనూమ్। అగ్నేరనువ్రతా భూత్వా సన్నహ్యే సుకృతాయ కమ్ । సుప్రజసస్త్వా వయగ్ం సుపత్నీరుప॥౧॥

సేదిమా । అగ్నే సపత్నదమ్భన మదబ్ధాసో అదాభ్యమ్। ఇమం విష్యామి వరుణస్య పాశం యమబధ్నీత సవితా సుకేతః। ధాతుశ్చ యోనౌ సుకృతస్య లోకే స్యోనం మే సహ పత్యా కరోమి। సమాయుషా సంప్రజయా సమగ్నే వర్చసా పునః। సం పత్నీ పత్యాహం గచ్ఛే సమాత్మా తనువా మమ । మహీనాం పయోఽస్యోషధీనాగ్ం రసస్తస్య తేఽక్షీయమాణస్య నిః॥౨॥

వపామి మహీనాం పయోఽస్యోషధీనాగ్ం రసోఽదబ్ధేన త్వా చక్షుషాఽవేక్షే సుప్రజాస్త్వాయ తేజోఽసి తేజోఽనుప్రేహ్యగ్నిస్తే తేజో మా వినైదగ్నేర్జిహ్వాఽసి సుభూర్దేవానాం ధామ్నే ధామ్నే దేవేభ్యో యజుషే యజుషే భవ శుక్రమసి జ్యోతిరసి తేజోఽసి దేవో వస్సవితోత్పునాత్వచ్ఛిద్రేణ పవిత్రేణ వసోస్సూర్యస్య రశ్మిభిః శుక్రం త్వా శుక్రాయాం ధామ్నే ధామ్నే దేవేభ్యో యజుషే యజుషే గృహ్ణామి జ్యోతిస్త్వా జ్యోతిష్యర్చిస్త్వాఽర్చిషి ధామ్నే ధామ్నే దేవేభ్యో యజుషే యజుషే గృహ్ణామి॥౩॥ ॥ఉప నీ రశ్మిభిః శుక్రగ్ంషోడశ చ॥౧౦॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే దశమోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

నవమే వేదిరుక్తా । దశమే వేద్యామాసాదనీయస్యాజ్యస్య హవిర్గ్రహణ మభిధీయతే । బోధాయనః “అథైతాః స్రుచః సమాదత్తే ద

క్షిణేన స్రువం జుహూపభృతౌ సవ్యేన ధ్రువాం ప్రాశిత్రా హరణం వేద పరివాసనాసీతి గార్హపత్యే ప్రతితపతి, “ప్రత్యుష్టగ్ం రక్షః ప్రత్యుష్టా అరాతయోఽగ్నేర్వస్తేజిష్ఠేన తేజసా నిష్టపామి” ఇతి। ఆపస్తమ్బస్యమతే ప్రత్యుష్టమగ్నేర్వ ఇత్యేతౌ ద్వౌ మన్త్రౌ తౌ చ సమ్మార్జనాత్ ప్రాక్ పశ్చాచ్చ క్రమేణ స్రుచాం తాపనే వినియుజ్యేతే। ప్రత్యుష్టమన్త్రో వ్యాఖ్యాతః। హే స్రుచో యుష్మాన్ అతితీక్ష్ణేనాగ్నేస్తేజసా నిశ్శేషేణ తపామి। అనిష్టపరిహారాయేష్టసిద్ధయే చోభౌ మన్త్రౌ విత్యాహ “ప్రత్యుష్టగ్ం రక్షః ప్రత్యుష్టా అరాతయ ఇత్యాహ రక్షసామపహత్యై। అగ్నేర్వస్తేజిష్ఠేన తేజసా నిష్టపామీత్యాహ మేధ్యత్వాయ” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧అ) ఇతి। కల్పః “అథ స్రువం సమ్మార్ష్టి ‘గోష్ఠం మా నిర్మృక్షం వాజినం త్వా సపత్నసాహగ్ం సమ్మార్జ్మి’ ఇత్యథ జుహూం సమ్మార్ష్టి ‘వాచం ప్రాణం మా నిర్మృక్షం వాజినీం త్వా సపత్నసాహీగ్ం సమ్మార్జ్మి’ ఇత్యథోపభృతం సమ్మార్ష్టి ‘చక్షుశ్శ్రోత్రం మా నిర్మృక్షం వాజినం త్వా సపత్నసాహగ్ం సమ్మార్జ్మి’ ఇత్యథ ధ్రువాం సమ్మార్ష్టి ‘ప్రజాం యోనిం మా నిర్మృక్షం వాజినీం త్వా సపత్నసాహీగ్ం సమ్మార్జ్మి’” ఇతి। హే స్రువ గవాం స్థానం మా వినాశయామీత్యభిప్రేత్య అన్నవన్తం వైరిణామభిభవితారం త్వాం సమ్యక్ శోధయామి। ఏవమన్యేష్వయోజ్యం। ద్వితీయతృతీయయోర్మన్త్రయోర్మా నిర్మృక్షమిత్యాదిరనుషజ్యతే। మన్త్రాణాం స్పష్టార్థత్వమభిప్రేత్య తద్వ్యాఖ్యానముపేక్ష్యానుష్ఠానం విధత్తే “స్రుచః సమ్మార్ష్టి” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧అ) ఇతి। తత్ర క్రమం విధత్తే “స్రువమగ్రే పుమాగ్ంసమేవాభ్యః సగ్ంశ్యతి మిథునత్వాయ” (బ్రా - ౩కాం। ౩ప్ర। ౧అ) ఇతి। స్రువః పుమాన్ జుహ్వాద్యాః స్త్రియః। తతస్తాభ్యః పూర్వభావిత్వం స్రువస్య యుక్తం। సంశ్యతి సమ్యక్తనూకరోతి వ్యవహారార్థం సంస్కరోతీత్యర్థః। జుహ్వాదీనాం పౌర్వాపర్యం విధత్తే “అథ జుహూం। అథోపభృతం। అథ ధ్రువాం” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧అ) ఇతి। ప్రశంసతి “అసౌ వై జుహూః। అన్తరిక్షముపభృత్। పృథివీ ధ్రువా। ఇమే వై లోకాః స్రుచః। వృష్టిస్సమ్మార్జనాని। వృష్టి

ర్వాఇమాన్లోకాననుపూర్వం కల్పయతి । "తేతతఇక్ల్ప్తా స్సమేధన్తే" (బ్రా-౩కా।౩ప్ర౧అ) ఇతి । క్రమావస్థానసామ్యేనస్రుచాంలోకత్వం । సమ్మృజ్యన్తేస్రుచోయైర్వేదాగ్రైస్తాని సమ్మార్జనాని । పూర్వందర్భైర్వేదం కృత్వాతదగ్రాణి పరివాస్యతాని వేదపరివాసనాని స్రుచాం సమ్మార్జనాయస్థాపితాని । తేషాం వృష్టిజన్యతయా వృష్టిరూపత్వం వృష్టిర్హ్యపైర్దర్భాగ్రైర్లోకరూపాణాం జుహ్వాదీనాం క్రమేణ సమ్మార్జనే సతి వృష్టిరేవానుక్రమవర్తినో లోకాన్ ధాన్యాదిసమ్పన్నాన్ కరోతి । తతస్తేలోకాః సమ్పన్నాః సమ్యగభివర్ధన్తే । వేదనంప్రశంసతి "సమేధన్తేఽస్మాఇమేలోకాః ప్రజయా పశుభిః । య ఏవం వేద" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧అ). ఇతి । వేదపరివాసనానామగ్రమూలభాగయో ర్వ్యవస్థాం దర్శయతి "యది కామయేతవర్షుకః పర్జన్య స్స్యాదితి । అగ్రత స్సమ్మృజ్యాత్ । వృష్టిమేవ నియచ్ఛతి । అవాచీనాగ్రాహివృష్టిః । యదికామయేతాఽవర్షుకః స్యాదితి । మూలత స్సమ్మృజ్యాత్ । వృష్టిమేవోద్యచ్ఛతి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧అ) ఇతి । నియచ్ఛతిన్యగ్భావేన ప్రవర్తయతి । ఉద్యచ్ఛతి ఊర్ధ్వాకర్షణేన వారయతి । తస్మిన్నేవవిషయే సమ్ప్రదాయవిదాం మతమాహ "తదువా ఆహుః । అగ్రతఏవోపరిష్టాత్సమ్మృజ్యాత్ । మూలతోఽధస్తాత్ । తదనుపూర్వంకల్పతే । వర్షుకోభవతి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧అ) ఇతి । ఉపరిష్టాదితి స్రుచో బిలభాగః । అధస్తాదితి తద్దణ్డభాగః । ఏవంసతి పరివాసనానాం స్రువస్రుచాం అగ్రమగ్రేణసమ్బధ్యతే, మూలం మూలేనేత్యనుపూర్వీసమాభవతి । పర్జన్యశ్చవర్షతి । బిలభాగేనిశ్శేషమాహ "ప్రాచీమభ్యాకారం । అగ్రైరన్తతః । ఏవమివహ్యన్నమద్యతే । అథో అగ్రా ద్వా ఓషధీనామూర్జం, ప్రజాఉపజీవన్తి । ఊర్జఏవాన్నాద్యస్యావరుద్ధ్యై" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧అ) ఇతి । బిలభాగే పశ్చిమోపక్రమాంప్రాగవసానాం సకృత్సమ్మార్జనక్రియాం కృత్వాబిలబిలస్యాభ్యన్తరే సన్తతఆకృష్యా కృష్య సమ్మృజ్యాత్ । యథా భుఞ్జానాః పూర్వాన్ హస్తం పుర

తః పాత్రే ప్రసార్యాభితో భోజ్యాన్యాకృష్య ముఖబిలే ప్రక్షిపతి తద్వత్ । కిఞ్చ ప్రజా ఓషధీనామగ్రభాగాదానీయ తం సముపజీవన్తి తద్వత్ । తత్ర పరివాసనాగ్రైః సమ్మార్జనస్వరూపస్యాత్తుం యోగ్యస్యాన్నస్య సమ్పత్త్యై భవతి । దణ్డభాగే విశేషమాహ “అధస్తాత్ప్రతీచీం । దణ్డముత్తరతః । మూలేన మూలం ప్రతిష్ఠిత్యై” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧అ) ఇతి । అధస్తాదవస్థితం దణ్డం ప్రతి ప్రాగుపక్రమాం పశ్చిమావసానాం సమ్మార్జనక్రియాముత్తమేన దణ్డభాగేన కుర్యాత్ । తథా సతి దణ్డమూలేన స్రుచో మూలం సంస్పృశ్యతే । తచ్చ ప్రతిష్ఠాయై భవతి । బిలదణ్డయోరుక్తాం వ్యవస్థాం లౌకికలిఙ్గేన ద్రఢయతి “తస్మాదరత్నౌ ప్రాఞ్చ్యుపరిష్టాల్లోమాని । ప్రత్యఞ్చ్యధస్తాత్ । స్రుగ్ఘ్యేషః” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧అ) ఇతి । మణిబన్ధాదూర్ధ్వం స్థాన్యలోమాని ప్రాఙ్ముఖాని । అధస్తాత్తు ప్రత్యఙ్ముఖాని । ఏషా హి లౌకికస్రుక్ తద్దృష్టాన్తేన వైదిక్యా అపి స్రుచో యథోక్తప్రకారో ద్రష్టవ్యః । అత్ర కేచిదాహుః, ఊర్ధ్వబిలత్వేన హస్తధృతాయాః స్రుచ ఊర్ధ్వాధోభాగౌ కృత్స్నావప్యుపరిష్టాదధస్తాచ్ఛబ్దాభ్యాం వివక్షితౌ । నతు బిలభాగదణ్డభాగౌ । ఏవం ధారకహస్తే ప్యూర్ధ్వాధోదేశౌ । తథా సత్యుక్తం లోమలిఙ్గమనుకూలమితి । తస్మిన్పక్షేఽప్యస్తు । స్రుచస్య ప్రథమతః సమ్మార్జనం రూపకల్పనయోపపాదయతి “ప్రాణో వై స్రువః । జుహూర్దక్షిణో హస్తః । ఉపభృత్సవ్యః । ఆత్మా ధ్రువా । అన్నగ్ం సమ్మార్గనాని । ముఖతో వై ప్రాణోఽపానో భూత్వా । ఆత్మానమన్నం ప్రవిశ్య వాహ్యాతస్తనువగ్ం శుభయతి । తస్మాత్ స్రువమేవాగ్రే సమ్మార్ష్టి । ముఖతో హి ప్రాణోఽపానో భూత్వా । ఆత్మానమన్నమావిశతి” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧అ) ఇతి । ఆత్మా హస్తయోర్మధ్యవర్తి శరీరం । ముఖసఞ్చారిణో వాయోః ప్రాణాపానాభిధే, ద్వే వృత్తీ । ఉచ్ఛ్వాసరూపేణ బహిర్నిర్గచ్ఛన్తీ ప్రాణవృత్తిః, నిశ్వాసరూపేణాన్తః ప్రవిశన్త్యపానవృత్తిః । తత్ర ప్రాణరూపో వాయుః ప్రాణతాం పరిత్యజ్య స్వయమపానో భూత్వా ముఖే ప్రక్షిప్తమన్నగ్రాసం మధ్యశరీరే ప్రవేశ్య హస్తాదిరూపం శరీరం పుష్ట్యా శోభితం కరోతి । తస్మాద

స్నరూపైర్వేదాగ్రైః ప్రాణరూపస్యస్రువస్యాధోసమ్మార్జనంకర్తవ్యం । తద్వాక్యశేషేసతి ప్రథమతోన్నప్రవేశః పశ్చాద్బాహ్యాహస్త రూపస్యజుహ్వాదేః శోభేత్యేతదుపపన్నం । ప్రసఙ్గాత్ ప్రాణాపానవేదనం ప్రశంసతి “తౌప్రాణాపానౌ । అవ్యర్ధుకఃప్రాణాపానాభ్యాంభవతి । య ఏవం వేద” (బ్రా-౩కాం|౩ప్ర|౧అ) ఇతి । ప్రకర్షేణ బహిరనితీతి ప్రాణః । అపకర్షేణాన్తరనిత్యపానఇత్యేవం వృత్తిభేదాత్ తౌప్రాణాపానౌ సమ్పన్నావితి వేదితురకాలే ప్రాణాపానాభ్యాం వియోగోమృత్యురూపో న భవతి । మన్త్రముత్పాద్యవినియుఙ్క్తే “దివ శ్శిల్పమవతతం పృథివ్యాః కకుభి శ్రితం । తేన వయగ్ం సహస్రవల్శేన సపత్నం నాశయామసి స్వాహేతిస్రుక్సమ్మార్జనాన్యగ్నౌప్రహరతి” (బ్రా-౩కాం|౩ప్ర|౨అ) ఇతి । దివ స్సకాశాద్వృష్టిరూపేణాధః ప్రసృతమిదం దర్భరూపం చిత్రవస్తు భూమేరుపరిఆశ్రితం శతశాఖేన తేన దర్భేణ వయంవైరిణం నాశయామః । ఇదందర్భరూపం హుతమస్తు, అనేన మన్త్రేణ వేదపరివాసనాన్యగ్నౌ ప్రక్షిపేత్ । అస్మిన్ మన్త్రే సమ్మార్జనాని నప్రోచ్యన్తే ఇతి శఙ్కాం వారయతి । “ఆపోవైదర్భాః । రూపమేవైషా మేతన్మహిమానం వ్యాచష్టే । (బ్రా-౩కాం|౩ప్ర|౨అ) ఇతి । అత్ర దివోవతతమిత్యనేన వృష్టిరూపా ఆపః ప్రోచ్యన్తే, అపాంచ దర్భరూపేణోత్పత్తిః పూర్వమేవోత్పవనబ్రాహ్మణేన దర్శితా । తస్మాదేతన్మన్త్రగత శబ్దస్య రూపమేవైషాం దర్భాణాం దివః శిల్పత్వాదిలక్షణం మహిమానంప్రఖ్యాపయతి । అస్యమన్త్రస్యానుష్టుప్ఛన్దస్త్వం ప్రాప్తరూపత్వాజ్జ్ఞానుసన్ధేయమిత్యాహ । “అనుష్టుభర్చా” (బ్రా ౩కాం|౩ప్ర|౨అ) ఇతి । సమ్మృజ్యాదితి శేషః । విధేయమనుష్టుప్త్వం స్తౌతి “ఆనుష్టుభఃప్రజాపతిః । ప్రాజాపత్యోవేదః । వేదస్యాగ్రగ్ం స్రుక్సమ్మార్జనాని । స్వేనైవైనా ఛన్దసా । స్వయా దేవతయా సమర్ధయతి” (బ్రా-౩కాం|౩ప్ర|౨అ) ఇతి జగత్స్రష్టా ప్రజాపతేరనుష్టుప్సహకారిణీతి తాపనీయోపనిషది శ్రూయతే “సలిదాతం మన్త్రరాజం నారసింహమానుష్టుభమపశ్యత్ । తేనవై సర్వమిదమసృజత” ఇతి । తస్మాత్

ప్రజాపతేరానుష్టుభత్వం । “ప్రజాపతేర్వా ఏతాని శ్మశ్రూణి। యద్వేదః” ఇతివక్ష్యతి । తస్మాద్వేదస్య ప్రాజాపత్యత్వం । తథా సతి వేదాగ్రస్య స్వకీయంఛన్దః స్వకీయాచ దేవతేత్యుభయం సమృద్ధిహేతుర్భవతి । నకేవలం ఛన్దసః ప్రాశస్త్యం కిన్త్వృచోఽపీత్యాహ “అథోరుగ్వా ఏషా। దర్భోవృషా। తన్మిథునం । మిథునమేవాస్య తద్యజ్ఞే కరోతి ప్రజననాయ। ప్రజాయతే ప్రజయా పశుభిర్యజమానః” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర-౨అ) ఇతి। వృషా సేచనసమర్థః పుమాన్ । అత్ర స్రుక్సమ్మార్జనానాముక్తసూత్రేణాగ్నౌ ప్రక్షేప ఇత్యేకః పక్షః। అద్భిః ప్రక్షాళ్యోదక్పరిత్యజేదిత్యపరః పక్షః। అతఏవ సూత్రకారోఽగ్నౌ ప్రహరతీత్యుక్త్వా పునరప్యాహ “ఉత్కరేవాన్యస్యతి” ఇతి। ఇమంపక్షం విధత్తే “యాన్యేకే వృక్షేణాపాస్యన్తి। తత్తథాన కార్యం । ఆరబ్ధస్య యజ్ఞియస్య కర్మణః స విదోహః। యద్వేతాని పశవోఽభితిష్ఠేయుః। న తత్పశుభ్యః కం । అద్భిర్మార్జయిత్వోత్కరే న్యస్యేత్ । యద్వై యజ్ఞియస్య కర్మణోఽన్యత్రాహుతిభ్యః సన్తిష్ఠతే। ఉత్కరో వావ తస్య ప్రతిష్ఠా। ఏతాగ్ంహి తస్మై ప్రతిష్ఠాం దేవాస్సమభరన్ । యదద్భిర్మార్జయతి । తేనశాన్తం। యదుత్కరే న్యస్యతి । ప్రతిష్ఠామేవైనాని గమయతి । ప్రతితిష్ఠతి ప్రజయా పశుభిర్యజమానః” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౨అ) ఇతి । కేచిత్ప్రక్షాళన మకృత్వైవ యత్ర క్వాపి పరిత్యజన్తి తదయుక్తం । య ఏషోఽనుష్ఠానప్రకారః స కర్మణో విపరీతఫలం దోగ్ధి । అప్రక్షాళితదర్భాక్రమణే పశూనాం రోగోత్పత్త్యా సుఖంన భవేత్ । మార్జనేన తచ్ఛాన్తం భవతి । ఆహుతి వ్యతిరిక్తస్యయజ్ఞియద్రవ్యస్యోత్కరస్సమాప్తిస్థానమితి దేవైః సమ్పాదితత్వాత్ తత్రైవపరిత్యాగే ప్రతిష్ఠా భవతి । అగ్నౌ ప్రహరణపక్షమేవ ప్రథయితుం ఉత్కరే పరిత్యాగం దూషయతి “అథో స్తమ్బస్య వా ఏతద్రూపం । యత్స్రుక్సమ్మార్జనాని। స్తమ్బశో వా ఓషధయః । తాసాం జరత్కక్షే పశవో న రమన్తే। అప్రియో హ్యేషాం జరత్కక్షః । యావద

ప్రియో హ వై జరత్కక్షః పశూనాం। తావదప్రియః పశూనాంభవతి। యస్యైతాన్యన్యత్రాగ్నేర్దధతి” (బ్రా-౩ కాం।౩ప్ర।౭అ) ఇతి।అథోశబ్ద ఉత్తరపక్షవ్యావృత్త్యర్థః। ఓషధయో ద్వివిధాః। స్తంబరూపా నవదావ్యరూపాశ్చ। కోమలతృణాభావాదస్వాదుర్జరత్కక్షః స్తంబః।దావాగ్నిదగ్ధప్రదేశే వృష్ట్యాసముత్పన్నః కోమలః స్వాదుతరస్తృణసమూహో నవదావ్యః। తత్రస్రుక్సమ్మార్జనాని స్తంబే లూనతయా స్తంబరూపాణి। యద్యేతాన్యగ్నేరన్యత్రోత్కరే త్యజేరన్ తదా తత్ర తత్ర వికీర్ణాని తాని బహూని స్తంబా ఓషధయః సంపద్యన్తే। తాసామోషధీనాం సమృద్ధిర్జరత్కక్షప్రీత్యభావాత్ జరత్కక్షవద్యజమానోఽపి పశూనామప్రియ ఇత్యపశురేవ స్యాత్। అగ్నౌ ప్రహరణపక్షం ప్రశంసయతి। “నవదావ్యాసు వా ఓషధీషు పశవో రమన్తే।నవదావో హ్యేషాం ప్రియః।యావత్ప్రియో హ వై నవదావః పశూనాం। తావత్ప్రియః పశూనాంభవతి।తస్యైతాన్యగ్నౌ ప్రహరంతి।తస్మాదేతాన్యగ్నావేవ ప్రహరేత్।యత్రైనం త్సంమృజ్యాత్। పశూనాంధృత్యై” (బ్రా-౩ కాం-౩ప్ర।౭అ) ఇతి। నవః ప్రత్యాసన్న పూర్వకాలభావీ దావాగ్నిర్యస్య కోమలస్యౌషధిసమూహస్య సోఽయంనవదావః, తాదృశౌషధివద్యజమానోఽపి సమ్మార్జనానామగ్నౌ ప్రహరణే పశూనాం ప్రియో భవతి। తస్మాదాహవనీయే గార్హపత్యే వా యస్మిన్నగ్నౌ స్రుచః ప్రతితప్య సమ్మృష్టాస్తస్మిన్నేవ ప్రహరణం యజమానగృహే పశూనాం బహూనాం ధారణాయ భవతి। స్రుక్సమ్మార్జన ప్రసఙ్గాదగ్నిసమ్మార్జనానామపి కంచిన్మన్త్రం సూత్రకారో వినియుఙ్క్తే “యో భూతానామధిపతిః। రుద్రస్తన్తిచరో వృషా। పశూనస్మాకం మా హింసీః। ఏతదస్తు హుతం తవ స్వాహేత్యగ్నిసమ్మార్జనాన్యగ్నౌ ప్రహరతి।”(బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౭అ) ఇతి।తన్తిః కర్మసన్తానం తత్రచరతీతి తన్తిచరః। వృషా దేవేషు శ్రేష్ఠః। హే రుద్ర త్వమస్మాకం పశూన్మా హింసీః। ఏతదగ్ని సమ్మార్జన ద్రవ్యం తవహుతమస్తు। తస్యైవార్థస్యానువాదకః స్వాహేతిశబ్దః। యైర్దర్భైరిధ్మసన్నద్ధస్తైరేవాగ్నిం సమ్మృజ్య స్వకాలే సమ్ప్రాస్యైతానిస

మ్మార్జనాన్యగ్నౌప్రహరేత్ । ప్రథమతో౽గ్ని త్పరిధీనగ్నిఋత్రి(స్త్రి) స్స
మ్మృష్టేసతి ప్రధానయాగాదూర్ధ్వమన్వాహార్యరూపాయాం దక్షిణా
యామృత్విగ్భ్యో దత్తాయాం అనూయాజహోమాత్ పూర్వం ద్వితీ
యమగ్నౌ సమ్మృష్టేసతి తత్ప్రహరణకాలః।అగ్నిదగ్ధప్రదేశే పునరుత్పద్య
సమ్యగ్వర్ధమానత్వాదగ్నౌ దర్భాణాంప్రహరణం యుక్తమిత్యాహ“ ఏ
షావాఏతేషాంయోనిః । ఏషాప్రతిష్ఠా । స్వామేవైనానియోనిం । స్వాం
ప్రతిష్ఠాంగమయతి । ప్రతితిష్ఠతిప్రజయా పశుభిర్యజమానః” (బ్రా।౩కాం।
౩ప్ర।౨అ) ఇతి । ఏషావహ్నిరూపా । న చాగ్నిప్రహరణేరుద్రవిషయోమ
న్త్రో వ్యధికరణఇతి వాచ్యం, అగ్నేరేవాత్ర రుద్రత్వాత్, „రుద్రోవా
ఏషః ।“యదగ్నిః” ఇతిశ్రుత్యన్తరాత్ । “సో౽రోదీద్యదరోదీ త్తద్రు
ద్రస్యరుద్రత్వం” ఇతినిర్వచనాచ్చ । కల్పః “అథైనాంపత్నీమన్త్రేణ వే
ద్యుత్కరౌ ప్రసాద్య జఘనేన దక్షిణేన గార్హపత్యముదీచీముపవేశ్య యో
క్త్రేణసన్నహ్యతి, ఆశాసానా సౌమనసం ప్రజాగ్ం సౌభాగ్యంతనూం । అ
గ్నేరనువ్రతాభూత్వా సన్నహ్యేసుకృతాయకం ”ఇతి । యా పత్నీవ
హ్నేరనుసరణీభూత్వా సౌమనస్యాది ఫలాన్యాశాసానా వర్తతేతామే
తాం శోభనకర్మణేసుఖంభవతి తథా బధ్నామి । యోక్త్రబన్ధనాయ గా
ర్హపత్యసమీపే పత్న్యాఉపవేశనం విధత్తే “అయజ్ఞోవాఏషః । యో
పత్నీకః । నప్రజాః ప్రజాయేరన్ । పత్న్యన్వాస్తే। యజ్ఞమేవాకః ప్రజా
నాంప్రజననాయ” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౨అ) ఇతి । అకః అసుకృతవాన్భ
వతి । బన్ధనకాలేప్యుపవేశనమేవ నతూత్థానమిత్యాహ “యత్తిష్ఠన్తీసన్న
హ్యేత । ప్రియంజ్ఞాతిగ్ంరున్ధ్యాత్ । ఆసీనాసన్నహ్యతే। ఆసీనాహ్యేషా
వీర్యంకరోతి” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౨అ) ఇతి । రున్ధ్యాత్ నాశయేత్ । చి
రమప్యవస్థాతుం శక్యత్వాదాసీనాయాఃసామర్థ్యమస్తి । దిగ్దేశం విధత్తే
“యత్పశ్చాత్ప్రాచ్యన్వాసీత । అనయాసమదందధీత। దేవానాంపత్న్యా
సమదందధీత। దేశాద్దక్షిణతఉదీచ్యన్వాస్తే। ఆత్మనోగోపీథాయ” (బ్రా-౩
కాం।౩ప్ర।౨అ)ఇతి।సమదఃకలహః।సాగార్హపత్యస్యపశ్చాద్భాగేప్రాఙ్ముఖ

త్వేసతి ప్రాచీనప్రవణయా వేదిరూపయా పృథివ్యా సహ కలహః స్యాత్ । పత్నీసంయాజహవిర్మేక్షణతృతీయాహుతేర్యా దేవతా దేవపత్నీ తస్యా అపి తద్దేవస్థానమితి తయా సహ కలహం కుర్యాత్ । అతో దక్షిణదేశే స్వరవార్థముదఙ్ముఖా తిష్ఠేత్ । నను సర్వా అపి యోషితః సౌమనస్యాదికమాశాసతే । తత్ర కో ఽపి విశేషో ఽస్యా ఇత్యాశఙ్క్య మన్త్రపూర్వార్ధస్యాభిప్రాయమాహ "ఆశాసానా సౌమనసమిత్యాహ । మేధ్యామేవైనాం కేవలీంకృత్వా । ఆశిషా సమర్ధయతి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౩అ) ఇతి । దేవయజనప్రవేశేన యజ్ఞయోగ్యాం పాపక్షయేణ కేవలీంకృత్వా పశ్చాదాశాసానేతి బ్రువన్ సత్యయా ఽఽశిషా సమృద్ధాం కరోతి । అనువ్రతసూచితమర్థమాహ "అగ్నేరనువ్రతా భూత్వా సన్నహ్యే సుకృతాయ కమిత్యాహ । ఏతద్వై పత్నియై వ్రతోపనయనమ్ । తేనైవైనాం వ్రతముపనయతి" (బ్రా ౩కాం।౩ప్ర।౩అ) ఇతి । పత్న్యాః స్వాతన్త్ర్యేణ కర్మాధికారాభావాత్ పత్యా సహ తదధికారే సత్యేతద్దేవయోక్త్రం తస్యా అనువ్రతస్వీకారే లిఙ్గమ్ । యథా వివాహే స్త్రియాః కణ్ఠే మఙ్గళసూత్రధారణం తద్వత్ । అస్మిన్పక్షే వైదికలౌకికప్రసిద్ధం దర్శయతి "తస్మాదాహుః । యశ్చైవం వేద యశ్చ న । యోక్త్రమేవ యుఙ్క్తే । యమన్వాస్తే । తస్యాముష్మిన్ లోకే భవతీతి యోక్త్రేణ" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౩అ) ఇతి । యస్మాత్ సూత్రధారణం లోకవేదయోర్నియమస్వీకారలిఙ్గమ్ । లోకేహి దూరదేశవర్తిదేవతాదర్శనం సఙ్కల్పయన్తః సూత్రం బధ్నన్తి । వేదేపి ఉపనయనవ్రతే మౌఞ్జీం బధ్నన్తి । తస్మాద్యోగం జానాతి యశ్చ న జానాతి తాదృశాః సర్వేప్యేవమాహుః । ఇయం పత్నీ యోక్త్రమవశ్యం యుఙ్క్తే మిశ్రయతి బధ్నాతి యం పతిమన్వేషా వ్రతం స్వీకృత్యాస్తే తస్య సమ్బన్ధినా మఙ్గళసూత్రేణాముష్మిన్ లోకే యుక్తా భవతీతి । ప్రకారాన్తరేణ యోక్త్రబన్ధనం స్తౌతి "యద్యోక్త్రమ్ । స యోగః । యదాస్తే । స క్షేమః । యోగక్షేమస్య క్లృప్త్యై" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౩అ) ఇతి । అప్రాప్తస్య వస్తునః ప్రాప్తిర్యోగః । ప్రాప్తస్య రక్షణం క్షేమః । అతో యోక్త్రబన్ధనముదఙ్ముఖాసనఞ్చోభయ

సిద్ధయేభవతి । మనసి కిమభిప్రేత్య అసౌబధ్యత ఇత్యాశంక్యాహ "యుక్తంక్రియాతా ఆశీః కామేయుజ్యతా ఇతి। ఆశిషస్సమృద్ధ్యై" (బ్రా-౩కాం ౩ప్ర।౩అ) ఇతి। మయాశాస్త్రీయంకర్మక్రియతే, అతః సౌమనస్యాదిరూపా మమేయం మాశీః ఫలేయుజ్యతాం, అనేనాభిప్రాయేణాశీః సమృద్ధా భవతి । విధత్తే "గ్రన్థింగ్రథ్నాతి । ఆశిషఏవాస్యాంపరిగృహ్ణాతి । పుమాన్ వైగ్రన్థిః । స్త్రీపత్నీ । తన్మిథునం । మిథునమేవాస్యతద్యజ్ఞే కరోతి ప్రజననాయ । ప్రజాయతే ప్రజయాపశుభిర్యజమానః । అథోఅర్ధోవా ఏషఆత్మనః। యత్పత్నీ। యజ్ఞస్యధృత్యా అశిథిలంభావాయ" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౩అ) ఇతి। సౌమనస్యాద్యాశిషః సర్వా అపి యోక్త్రగ్రన్థినా తస్యాంపరిగృహీతాభవన్తి యజ్ఞకర్తురర్ధస్వరూపభూతా పత్నీతత్తదీయగ్రన్థినా యజ్ఞోధ్రియతే నతుశిథిలోభవతి। కల్పః "జఘనేనగార్హపత్యముపవిశతి, సుప్రజసస్త్వా వయగ్ం సుపత్నీరుపసేదిమ । అగ్నేసపత్నదమ్భన మదబ్ధాసో అదాభ్యం" ఇతి । హే అగ్నే వయం త్వాం ఉపసేదామః । కీదృశావయం । సుప్రజసః శోభనప్రజోపేతాః। శోభనపతిర్యాసాంతాః సుపత్న్యః। త్వత్ప్రసాదాత్ అదబ్ధాసః కేనాప్యతిరస్కృతాః । కీదృశంత్వాం సపత్నదమ్భనంవైరివినాశినం, అదాభ్యం కేనాప్యతిరస్కార్యం । పత్న్యా ఉపసీదనే ప్రయోజనం దర్శయతి "సుప్రజసస్త్వా వయగ్ం సుపత్నీరుపసేదిమేత్యాహ । యజ్ఞమేవ తన్మిథునీకరోతి । ఊనేతిరిక్తంక్రియాతా ఇతి ప్రజాత్యై" (బ్రా-౩కాం। ౩ప్ర । ౩అ) ఇతి। శోభనః పతిర్యస్యా ఇత్యభిధానాద్యజ్ఞమిథునవత్త్వం కరోతి। యస్మిన్మిథునే పత్న్యాకర్మణ్యనుష్ఠీయమానే సతి యద్యజ్ఞాఙ్గం తేన అననుష్ఠితం సమానం * భవతి తత్రోనప్రదేశే తదఙ్గమతిరిక్తం తేనాననుష్ఠితం అనయాపత్న్యా క్రియతే అనుష్ఠీయతే అతఏవపత్నీకర్తవ్యం పూర్ణపాత్రధారణ మామ్నాయతే † "అఞ్జలౌపూర్ణపాత్రమానయతి । రేతఏవాస్యాంప్రజాందధాతి" ఇతి । ఏవమన్యదపి తత్కర్తవ్యముదాహార్యం । అత

* సధృతింభవతీతికాశీపాఠః. † వినయనమామ్నాయతే - ఇతికాంచీపాఠః.

ఊనంపత్నీపరిపూరయతీతిప్రయోజనేన పత్న్యాఃప్రవేశనేసతి తన్మిథునం ప్రజననాయసమ్పద్యతే। యథా సప్తమానువాకే కపాలోపధానప్రసఙ్గేన తద్విమోచనమన్త్రో ప్యామ్నాతః ఏవమత్రాపి యోక్త్రబన్ధనప్రసఙ్గేన యోక్త్రవిమోకమన్త్ర ఆమ్నాయతే “ఇదంవిష్యామివరుణస్యపాశంయమబధ్నీతసవితాసుకేతః। ధాతుశ్చయోనౌ సుకృతస్యలోకే స్యోనంమేసహ పత్యాకరోమి ”ఇతి। విష్యామి ముఞ్చామి, సుకేతః సుజ్ఞానః, సవితా। బద్ధేస్మిన్యోక్త్రరూపేవరుణపాశే విముక్తే సతిధాతుః బ్రహ్మణో యోనౌ స్థానే అనుష్ఠితస్య కర్మణఃఫలభూతేలోకే పత్యాసహ మేసుఖం కరోమి। అస్య చయోక్త్రస్య విమోకః స్వకాలేకర్తవ్యః। పిష్టలేప ఫలీకరణహోమాభ్యామూర్ధ్వంప్రాయశ్చిత్తహోమేభ్యః పూర్వమస్యస్వకాలః।అతఏవ కల్పసూత్రకారస్తస్మిన్ప్రదేశే పఠతి “ఇదంవిష్యా మీతిపత్నీ యోక్త్రపాశంవిముఞ్చతే। తస్యాస్సయోక్త్రేఞ్జలౌ పూర్ణపాత్రమానయతి, సమాయుషాసమ్ప్రజయేత్యానీయమానే జపతి ”ఇతి।సోపి మన్త్రస్తత్రైవానన్తర మామ్నాతః“సమాయుషాసమ్ప్రజయా సమగ్నే వర్చసాపునః। సమ్పత్నీపత్యాహంగచ్ఛే సమాత్మాతనువామమ”ఇతి।హే అగ్నే అహమాయుషాసఙ్గచ్ఛేప్రజయా సంగచ్ఛే పాతివ్రత్యలక్షణేన వర్చసాసఙ్గచ్ఛే అనేనపత్యాపునః పునఃపత్నీభూత్వా సఙ్గచ్ఛేవియోగఃకదాచిదపిమాభూదిత్యర్థః।మమశరీరేణ జీవాత్మాచిరంసఙ్గచ్ఛతాం।కల్పః“మహీనాం పయోస్యోషధీనాంరసస్తస్య తేక్షీయమాణస్య నిర్వపామి దేవయజ్యాయై”ఇతి। తస్యాంపవిత్రాన్తర్హితాయా మాజ్యస్థాల్యామాజ్యం నిరూప్యతి। యద్యప్యత్రమన్త్రకాణ్డేదేవయజ్యాయై ఇతిపదంనామ్నాతం తథాపి బ్రాహ్మణానుసారేణ తత్పఠితం।మహీశబ్దస్యగౌరర్థః।అతఏవసప్తమకాణ్డే గాంప్రస్తుత్యామ్నాయతే।“తస్యాఉపోత్థాయ కర్ణమాజపే దిడేరన్తేఽదితే సరస్వతిప్రియేప్రేయసిమహివిశ్రుత్యేతాని తేఅఘ్నియేనామాని ”ఇతి। హే ఆజ్య త్వం మహీనాంగవాం పయోసి సాక్షాత్ తజ్జన్యత్వాదోషధీనాం రసశ్చాసి పరమ్పరయా తజ్జన్యత్వాత్। తాదృశస్యక్షయరహితస్య తవ స్వ

రూపం దేవ యాగార్థం పాత్ర్యాం నిర్వపామి। ఇమం విష్యామి, సమా
యుషేతి మన్త్రద్వయస్యాత్రాప్రాసఙ్గికత్వాత్ తద్వ్యాఖ్యానముపేక్ష్య
అనన్తరస్య మన్త్రస్య పూర్వభాగే స్పష్టార్థతాం దర్శయతి ‘‘మహీనాం ప
యోఽస్యోషధీనాగ్ంరస ఇత్యాహ। రూపమేవాస్యై తన్మహిమానం వ్యాచ
ష్టే’’ (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౩అ) ఇతి। ఉత్తరభాగే త్వక్షీయమాణస్యేతి ప
దస్యాభిప్రాయమాహ ‘‘తస్య తేక్షీయమాణస్య నిర్వపామి దేవయజ్యా
యై ఇత్యాహ। ఆశిషమేవైతామాశాస్తే’’ (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౩అ) ఇతి।
ఆజ్యస్య యాగాఙ్గతాం * విధత్తే ‘‘ఘృతఞ్చ వై మధు చ ప్రజాపతిరాసీత్।
యతో మధ్వాసీత్। తతః ప్రజా అసృజత। తస్మాన్మధుషి ప్రజనన మివాస్తి। త
స్మాన్మధుషా న ప్రచరన్తి। యాతయామ హి। ఆజ్యేన ప్రచరన్తి। యజ్ఞో వా
ఆజ్యం। యజ్ఞేనైవ యజ్ఞం ప్రచరన్త్యయాతయామత్వాయ’’ (బ్రా-౩కాం।
౩ప్ర।౪అ) ఇతి। ప్రజాపతిః పూర్వం యాగసాధనం సృష్టిసాధనఞ్చాభిప్రే
త్య స్వయమేవ సత్యసఙ్కల్పతయా ఘృతరూపేణ మధురూపేణ చ పరిణ
తోఽభూత్। తస్మాదుత్పత్తిబీజత్వమభిప్రేత్య మధ్వభూత్తస్మాన్మధుబీజేన
ప్రజా అసృజత। అత ఏవ మధుని నానాజన్తూత్పాదనం † విద్యతే, తేనో
త్పాదనేన యతో గతసారం తతో మధునా యాగం న కుర్వన్తి। సారవత్త్వా
దాజ్యేన యాగం కుర్యుః। సర్వయజ్ఞహేతుత్వాదాజ్యస్య యజ్ఞత్వం త
ద్ధేతుత్వఞ్చ వక్ష్యతే ‘‘సర్వస్మై వా ఏతద్యజ్ఞాయ గృహ్యతే। యద్ధ్రువాయా
మాజ్యం’’ ఇతి। అతో యజ్ఞయోగ్యసాధనేనైవ యజ్ఞస్యానుష్ఠానాన్నా
స్తి గతసారత్వదోషః। కల్పః ‘‘అథైనామాజ్యమవేక్షయతి, మహీనాం
పయోఽస్యోషధీనాగ్ంరసోఽదబ్ధేన త్వా చక్షుషావేక్షే సుప్రజాస్త్వాయ’’ ఇతి।
అదబ్ధేన రోగానుపహతేన। విధత్తే ‘‘పత్న్యవేక్షతే। మిథునత్వాయ ప్ర
జాత్యై। యద్వై పత్నీ యజ్ఞస్య కరోతి। మిథునం తత్। అథో పత్నియా ఏ
వైష యజ్ఞస్యాన్వారమ్భోఽనవచ్ఛిత్త్యై’’ (బ్రా-౩కాం। ౩ప్ర।౪అ) ఇతి।

* ఆజ్యభాగాంగతాం విధత్త ఇతి పాఠాంతరం. † మధునా నాబీజోత్పాదనం.

యజ్ఞస్యపురుషత్వాత్ తేనసహపత్న్యా మిథునత్వం,కిఞ్చపత్న్యా ఆజ్యా
వేక్షణరూప ఏవయజమానస్య యజ్ఞాఙ్గత్వాత్ పత్న్యాఽవేక్షితేనాజ్యేన
సతియజ్ఞో నవిచ్ఛిద్యతే। కల్పః "ఆజ్యేన గార్హపత్యేఽధిశ్రయతి। తే
జోఽసీతిసమిధముపయత్యాహ్ప్రాగ్ఘిరత। తేజోఽనుప్రేహీత్యాహవనీ
యేఽధిశ్రయతి। అగ్నిస్తేతేజోమాప్రనైత్" ఇతి। హే ఆజ్య త్వం తేజో
రూప మసి తేజోరూపమాహవనీయ మనుప్రవేష్టుం గచ్ఛ, అయమాహవ
నీయోఽగ్నిస్త్వదీయం తేజోరూపం మాఽపనయతు। ఉక్తాన్పదసమూహాన్
మన్త్రాన్ వ్యాచష్టే "అమేధ్యంవా పతతి రో। యత్ పత్న్యవేక్షతే।
గార్హపత్యేఽధిశ్రయతి మేధ్యత్వాయ। ఆహవనీయమభ్యుద్రవతి। యజ్ఞస్య
సన్తత్యై। తేజోఽసి తేజోఽనుప్రేహీత్యాహ। తేజో వా అగ్నిః। తేజ ఆ
జ్యం। తేజసైవ తేజస్సమర్ధయతి। అగ్నిస్తే తేజోమావినైదిత్యాహా
హింసాయై" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౪అ) ఇతి। బోధాయనః "ఆజ్యేనస్యా
ధాహృతం ప్రపరిహృత్యోత్తరార్ధే వేద్యై నిధాయాభిపద్యావేక్షతే,
అగ్నేర్జిహ్వాసి సుభూర్దేవానాంధామ్నే ధామ్నే దేవేభ్యో యజుషే యజు
షే భవ" ఇతి। ఆపస్తమ్బః "అగ్నేర్జిహ్వాసీతి స్ఫ్యస్య వర్త్మన్సాదయతి"
ఇతి। ఆహవనీయే స్థితస్య స్ఫ్యస్యోదగ్దేశే ఘూర్ణమానం స్ఫ్యేన కాఞ్చి
ద్రేఖాం కృత్వాతస్యాం సాదయేత్। హే ఆజ్య జ్వాలారూపాయా జి
హ్వాయా ఉత్పాదకత్వాదగ్నేర్జిహ్వాసి। దేవానాం సుభూశ్చ భవతీతి
సుభూః। ఈదృశస్త్వంభవ। ఏతత్త "స్ఫ్యస్య వర్త్మన్సాదయతి। యజ్ఞస్య
సన్తత్యై" (బ్రా ౩కాం।౩ప్ర।౪అ) ఇతి। తత్తదాహుతిస్థానాయ తత్త
న్మన్త్రార్హ్యగ్రహణాయ పర్యాప్తం భవేతి వ్యాచష్టే "అగ్నేర్జిహ్వా
సి సుభూర్దేవానామిత్యాహ। యథాయజురేవైతత్। ధామ్నేధామ్నే
దేవేభ్యోయజుషే యజుషే భవేత్యాహ। ఆశిషమేవైతామాశాస్తే"
(బ్రా ౩కాం।౩ప్ర।౪అ) ఇతి। కల్పః "ఆజ్యేన దర్భాగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం
పునరాహారముత్పునాతి, శుక్రమసీతిప్రథమం, జ్యోతిరసీతి ద్వితీయం, తేజో
ఽసీతితృతీయం" ఇతి। శుక్రం దీప్తమసి। ఆజ్యస్యోత్పవనసంవిధత్తే "తద్వా అతః

పవిత్రాభ్యామేవోత్పునాతి । యజమానోవా ఆజ్యం । ప్రాణాపానౌ పవి
త్రే । యజమాన ఏవ ప్రాణాపానౌ దధాతి" (బ్రా-౩ కాం।౩ ప్ర।౪అ) ఇతి।
యతో యోషిద్వీక్షణేనామేధ్యస్యాజ్యస్య మేధ్యత్వాయ గార్హపత్యాధ్యధి
శ్రయణం కృతం అత ఏవాత్యన్తశుద్ధ్యర్థముత్పునీయాత్ । ప్రకారవిశే
షం విధత్తే "పునరాహారం । ఏవమివ హి ప్రాణాపానౌ సఞ్చరతః" (బ్రా
౩కాం।౩ప్ర।౪అ) ఇతి । ఆజ్యస్థాపితే పవిత్రే ప్రాచ్యాం ప్రోహ్య పునః ప
శ్చాదాకృష్య తథా హ్యర్ధముత్పునీయాత్ । ఏవం ప్రవారమిత్యభిప్రా
యేణ [illegible] యుక్తం భవతి । మన్త్రేణాస్య ప్రశస్తతాం దర్శ
యతి "శుక్రమసి జ్యోతిరసి తేజోఽసీత్యాహ । రూపమేవాస్యైతన్మహిమా
నం వ్యాచష్టే" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౪అ) ఇతి । ప్రతిమన్త్రం పృథక్క్రియాం
విధత్తే । "ఋగ్యజుషా । త్రయ ఇమే లోకాః । ఏషాం లోకానామాప్త్యై"
(బ్రా-౩కాం। ౩ప్ర। ౪అ) ఇతి । ఉత్పవనాద్యూర్ధ్వనాదానాన్తరమాహ
"ప్రత్యస్యత్యధిద్యజ్ఞః । అధోమేధ్యత్వాయ" (బ్రా ౩కాం। ౩ప్ర।౪అ)
ఇతి । కల్పః "అభిప్రోక్షణీరుత్పునాతి, దేవోవస్సవితోత్పునాత్వచ్ఛిద్రేణప
విత్రేణ వసోస్సూర్యస్య రశ్మిభిః" ఇతి । తదేతదుత్పవనం పవిత్రవిశిష్టం వి
ధత్తే "అభ్యావర్తినీభ్యామపః । రూపమేవాసామేతద్వర్ణం దధాతి । అపవా
ఉత్పాహుః । యథా హ వై యోషా సువర్ణం హిరణ్యం పేశలం బిభ్రతీ రూ
పేణాస్తే । ఏవమేతా ఏతర్హీతి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౪అ) ఇతి । యాభ్యాం
పవిత్రాభ్యామాజ్యముత్పూతం తాభ్యామేవాభిప్రోక్షణీభ్యామప ఉత్పునీయా
త్ । వ్యత్యయేన స్త్రీలిఙ్గత్వం । ఏతదాజ్యం [illegible] రాసాం వర్ణవిశే
షోపేతం [illegible] సమ్పాదయతి । అథ [illegible] కాలుష్యరాహిత్యేన
శోభనవర్ణోపేతం కటకాద్యాకారసౌకర్యేణ పేశలం హిరణ్యం బిభ్రతీ యో
షా వేమా ఆప ఆజ్యబిన్దుయుక్తా నేత్రప్రియా భవన్తి । మన్త్రగతచ్ఛన్దః ప్రభృ
తికమనుసన్ధేయతయా విధత్తే "ఆపో వై సర్వా దేవతాః । ఏషా హి విశ్వేషాం
దేవానాం తనూః । యదాజ్యం । తత్రోభయోర్మీమాంసా, జామి స్యా
త్ । యద్యజుషాద్యం యజుషాప ఉత్పునీయాత్ । ఛన్దసాప ఉత్పునాత్యజా
మిత్వాయ । అథో మిథునత్వాయ । సావిత్రియర్చా । సవితృప్రసూతం మే క
ర్మాసదితి । సవితృప్రసూతమేవాస్య కర్మ భవతి । పచ్ఛో గాయత్రియా త్రి

ష్టపృథగ్ధార్వాయ। అప్స్వరేవౌషధీః సన్నయతి। ఓషధీభిః పశూన్। పశు
భిర్యజమానం" (బ్రా-౩ కాం।౩ ప్ర ౪।) ఇతి। ఉదకరూపేణ వీర్యేణ దే
వతాశరీరముత్పాద్యతే। ఆహుతిరూపేణాజ్యేన తత్ పోష్యతే। తస్మాదాజ్యో
దకయోః సర్వదేవతారూపత్వే సమేలనే కృతే తదుభయం యజుష్మైవోత్పా
దనీయాత్। ఉత ఆప ఋచేతి మీమాంసాయాం అలస్యనివారణార్థస్య చేతి
యుక్తం। ఋగ్యయుర్భ్యాం మిథునత్వమపి సమ్పద్యతే। గ్రహారిమిత్యూప్వా
లెస్వపాస్వదరాంశయాల్ తాభిరస్య క్రమేణ పథపటయజమానాః స
మృద్ధా భవన్తి। కల్పః "ఆసన్నైరుత్తరేణ స్రువం సర్వేషాం జుహూనాం వేదే ప్ర
తిష్ఠాప్య తస్యాం గృహ్ణాతి * శుక్రం త్వా శుక్రాయాం ధామ్నే ధామ్నే
దేవేభ్యో యజుషే యజుషే గృహ్ణామీత్యేతేన యజుషా చతుర్గృహీతం
గృహీత్వా సప్తదశ్యోత్పూయ చ్ఛాతి। అథోపభృతి గృహ్ణాతి, జ్యోతిస్త్వా జ్యో
తిషి ధామ్నే ధామ్నే దేవేభ్యో యజుషే యజుషే గృహ్ణామీత్యేతేన య
జుషాఽష్టగృహీతం గృహీత్వా భూయసో గ్రహాన్ గృహ్ణాతి కనీయ ఆజ్యం
గృహ్ణాతి, తత్రైవ సప్తదశ్యోత్పూయచ్ఛాతి। అథ ధ్రువాయాం గృహ్ణాతి, అర్చి
స్త్వార్చిషి ధామ్నే ధామ్నే దేవేభ్యో యజుషే యజుషే గృహ్ణామీత్యేతేన
యజుషా చతుర్గృహీతం గృహీత్వాభిపూర్య తత్రైవ సప్తదశ్యోత్పూయ
చ్ఛాతి" ఇతి। అత్ర మధ్యమమన్త్రే ధామ్నే ధామ్నే ఇత్యాది సమనుషజ్యతే।
హేయాద్యదిత్యం గాత్వం దీప్త్యా తత్తన్మన్త్రపూర్వకగ్రహణాయ తత్త
ద్ధామస్థానాయ పర్యాప్తం గృహ్ణామి, ఏవమితరయోరప్యర్థః। శ్రుతావపి
మన్త్రత్రయే ధామయజుః శబ్దయోర్వ్యాఖ్యాయాం స్తుత్వర్థమాహ "శుక్రం
త్వా శుక్రాయాం జ్యోతిస్త్వా జ్యోతిష్యర్చిస్త్వార్చిషీత్యాహ సర్వత్వా
య। పర్యాప్త్యా అనన్తరాయాయ" (బ్రా-౩ కాం।౩ ప్ర।౪అ) ఇతి। ఆహు
తిబాహుళ్యం సర్వత్వం పర్యాప్త్యా మాహుతా వాజ్యబాహుళ్యం ప
ర్యాప్తిః। ఆహుతేః కస్యా అప్యలోపోఽనన్తరాయః। యదేతదాజ్యావే
క్షణం పూర్వముక్తం, తత్ర విశేషం వక్తుం తత్ ప్రస్తౌతి। "దేవాసురాస్సం

* గృహ్ణాతి ఇతి పుస్తకే.

యన్తా ఆసన్ । స ఏతమిన్ద్ర ఆజ్యస్యావకాశమపశ్యత్ । తేనావైక్షత ।
తతో దేవా అభవన్ । పరాసురాః । య ఏవం విద్వానాజ్యమవేక్షతే । భ
వత్యాత్మనా । పరాస్య భ్రాతృవ్యో భవతి” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౫అ) ఇతి।
అవకాశః ప్రకాశకో మన్త్రః స చాగ్నేర్జిహ్వాసీత్యాదికః అభిఘారణరూప
త్వాకథనేనావేక్షణం ప్రశంసతి। “బ్రహ్మవాదినో వదన్తి। యదాజ్యేనాన్యా
ని హవీగ్ంష్యభిఘారయతి। అథ కేనాజ్యమితి। సత్యేనేతి బ్రూయాత్।
చక్షుర్వై సత్యం। సత్యేనైవైన దభిఘారయతి” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౫అ)
ఇతి । వస్తుని ప్రత్యక్షం సమ్యగ్బోధకం తోఽన్యత్ కదాచిద్వ్యభిచరత్యపి గ్ర
హస్తు నతథేతి। ద్రష్టుశ్చక్షుస్సత్యం । శుక్తిరజతరజ్జుసర్పాది వ్యభిచా
రస్తు కాచకామలాది దోషప్రయుక్తః । అవేక్షణే నిమీలనరూపం విశేషం
విధత్తే “ఈశ్వరో వా ఏషోఽన్ధో భవితోః । యశ్చక్షుషాజ్యమవేక్షతే । ని
మీల్యావేక్షేత । దాధారాత్మం చక్షుః । అభ్యాజ్యం ధారయతి” (బ్రా ౩కాం।
౩ప్ర।౫అ) ఇతి । ఆజ్యస్యాదిత్యమణ్డలవత్తేజస్విత్వాన్నైరన్తర్యేణ వీక్షణే
నాన్ధో భవితుం ప్రభుర్భవతి । తత్ర నిమీలనేన స్వాత్మన్యవినష్టచక్షుషో
* ధారణాదన్ధో న భవతి । వీక్షణేనాజ్యమభిఘారయతి । విధత్తే “ఆజ్యం
గృహ్ణాతి । ఛన్దాగ్ంసి వా ఆజ్యం । ఛన్దాగ్ంస్యేవ ప్రీణాతి ” (బ్రా ౩కాం।
౩ప్ర।౫అ) ఇతి । ఆజ్యస్య యజ్ఞసాధనత్వేన ఛన్దస్సాదృశ్యం । స్రుగ్విశేషే
ణావృత్తివిశేషం విధత్తే “ చతుర్జుహ్వాం గృహ్ణాతి । చతుష్పాదః పశవః । ప
శూనేవావరున్ధే । అష్టావుపభృతి । అష్టాక్షరా గాయత్రీ । గాయత్రః ప్రా
ణః । ప్రాణమేవ పశుషు దధాతి । చతుర్ధ్రువాయాం । చతుష్పాదః పశవః ।
పశుష్వేవోపరిష్టాత్ప్రతితిష్ఠతి ” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౫అ) ఇతి । గాయ
త్ర్యా రక్షితత్వాత్ ప్రాణో గాయత్రః । తథా చ వాజసనేయినః సమా
మనన్తి “ప్రాణా వై గయాస్తత్ప్రాణాగ్ంస్తత్రే తద్యద్గయాగ్ంస్తత్రే
తస్మాద్గాయత్రీ నామ” ఇతి । స్వాధీనత్వేనావరుద్ధేషు పశుషు పశ్చాత్ప్రతి
యోగేన ప్రతితిష్ఠతి । గ్రాహ్యస్యాజ్యస్య స్రుగ్విశేషేణ అల్పాధిక పరిమా

* స్వాత్మప్రవిష్టాచ్చక్షుషః - కాంచీపుస్తకే

ణంవిధత్తే "యజమానదేవత్యా వై జుహూః। భ్రాతృవ్యదేవత్యోపభృత్। చతుర్జుహ్వాం గృహ్ణాతి భూయో గృహ్ణీయాత్। అష్టావుపభృతి గృహ్ణాతి కనీయః। యజమానాయైవ భ్రాతృవ్యముపస్తిం కరోతి" (బ్రా-౩ కాం।౩ ప్ర।౫అ) ఇతి। ఉపసమీపే భృత్యత్వేనాస్తి త్వమితీత్యుపభృత్। స్రుచ్యాం పునః ప్రకారాన్తరేణ స్తౌతి "గౌర్వై స్రుచః। చతుర్జుహ్వాం గృహ్ణాతి। తస్మాచ్చతుష్పదీ। అష్టావుపభృతి। తస్మాదష్టాశఫా। చతుర్ధ్రువాయాం। తస్మాచ్చతుస్స్తనా। గామేవ తత్సగ్ంస్కరోతి। సాస్మై సగ్ంస్కృతేషమూర్జం దుహే"

(బ్రా ౩ కాం।౩ ప్ర।౫అ) ఇతి। అభిమతదోహనాత్ స్రుచాం గోరూపత్వం స్తుత్యాయాత్ తదవయవసామ్యంచ। తతః స్రుచామాజ్యపూర్తిర్గోః సంస్కారస్తేన గామేవసంస్కరోతి। సాచగౌర్హవిరూపమన్నమాజ్యరూపం రసఞ్చ దుగ్ధే। గృహీతస్యాజ్యస్య యథా విత మాహుత్యన్వయం దర్శయతి "యజ్జుహ్వాం గృహ్ణాతి। ప్రయాజేభ్యస్తత్। యదుపభృతి। ప్రయాజానూయాజేభ్యస్తత్। సర్వాస్మై వా ఏతద్యజ్ఞాయ గృహ్యతే। యద్ధ్రువాయామాజ్యం" (బ్రా-౩ కాం।౩ ప్ర।౫అ) ఇతి। పఞ్చసు ప్రయాజేషు త్రయం జౌహవాజ్యేన నిష్పాద్యం, ద్వయం తూపభృతార్ధేన, శిష్టేన త్వనూయాజాః। యత్ర ద్రవ్యాపేక్షా తత్ర సర్వత్ర ధ్రౌవం॥

అత్రవినియోగసంగ్రహః॥

"స్రుచ్యస్రుచస్తపేదగ్నేర్వ్రతైరూర్ధ్వం పునస్తపేత్।
గోష్ఠం వాచం తథా చక్షుః ప్రజాం మార్ష్టి క్రమాత్స్రుచః।
జుహూపభృద్ధ్రువాఃశాః పత్నీం యోక్త్రేణ సహ్యతి॥
సుప్రేతిపశ్యేదసదిశేదిమం కాలవిమోచనం।
సమాయుషా * పూర్ణపాత్రం జపేదథమహీద్వయాత్॥
ఘృతం నిరూప్యపీక్షేత తేజోఽధిశ్రిత్యపశ్చిమే।
వహ్నౌ తేజో హరేదగ్నేః పూర్వాగ్నావధిసంశ్రయేత్॥

* పత్నీపూర్ణపాత్రమితి కాశీపాఠః.

శ్రీరస్తు.

ఈనెలలో చందాదారులనుండి వచ్చిన పైకము.

నం.		రూ.	అ.	పై.
౫౬	శ్రీ॥శ్రీ॥ పరకాల శ్రీమఠమునకుగా-కార్యదర్శి బ్రహ్మశ్రీ మా॥ అ-నరసింహాచార్యులువారు, మైసూరు.	౫	౦	౦
౫౭	బ్ర॥శ్రీమా॥ అకా॥ రంగంణి నరసింహాచార్యులువారు మేలుకోట.	౫	౦	౦
౫౮	బ్ర॥ శ్రీమా॥ తిట్టుమేల్ తిరునారణైయ్యంగార్లు, మేలుకోట.	౫	౦	౦
౬౧	బ్ర॥ శ్రీమా॥ అరే అళశింగరాచార్యులువారు, మేలుకోట.	౫	౦	౦
౬౦	బ్ర॥ శ్రీమా॥ ముడుంబే వరదాచార్యులువారు మేలుకోట.	౫	౦	౦
౮౮	మహారాజ రాజశ్రీ, శ్రీమంతురాజా యెర్లగెడ్డ మల్లికార్జున ప్రసాదనాయుడు, బహదర్ జమీందార్ పరగణే దేవరకోటవగయిరా దొరగారు-చల్లపల్లి.	౫	౬	౦
౬౮	బ్ర॥మ॥రా॥శ్రీ॥ తాడేపల్లి వెంకటకృష్ణయ్యగారు, మచలీపట్నం ఖోజ్జిల్లి పేట.	౫	౬	౦
౮౭	బ్ర॥ మ॥రా॥శ్రీ॥ కట్టమూడి వెంకటసుబ్బారాయుడుగారు, మునసిఫ్ కోర్టుప్లీడర్, గొడుగుపేట.	౫	౬	౦
౭౮	బ్ర॥మ॥రా॥శ్రీ॥కృత్తివెంటి ముక్తీశ్వరరావుగారు	౧౦	౧౨	౦
౮౯	బ్రహ్మశ్రీ, కాజిసోమయ్యాజులుగారు.	౧	౮	౦
౨౮	బ్రహ్మశ్రీ, వైయాకరణ-గరణి- కృష్ణాచార్యులువారు.	౧	౧౨	౦
౨౦	బ్ర॥శ్రీ॥శ్రీమా॥ మళూరు రంగాచార్యులువారు.	౧	౯	౦
౪౨	బ్రహ్మశ్రీ, శ్రీమా॥ శ్రీనివాసరాఘవాచార్యులువారు. మదరాస్ ప్రెసిడెన్సికాలీజు ద్రమిడపండితులు.	౧	౯	౦
౮౬	బ్రహ్మశ్రీలక్ష్మై కరాలపాటి-యతీంద్రప్రవణులుగారు.	౧	౧౨	౦
౩౨	బ్ర॥శ్రీ॥మ-రా-శ్రీ॥ సి - సుబ్రహ్మణ్యయ్యగారు.	౨	౦	౦
౭౩	బ్ర॥శ్రీ॥శ్రీమా॥ మాడభూషి వెంకటాచార్యులువారు, కోర్టుప్లీడర్ బెజవాడ.	౫	౦	౦
౧౦౦	మ॥రా॥శ్రీ, చేవెంద్ర వెంకటాచలపంతులుగారు, బెజవాడతాలూకా తహస్సీల్ దార్లు.	౫	౧౦	౦

శ్రీరస్తు.

జయపరమేశ్వర.

ప్రకటన.

శ్రీమదిత్యాది సముచితలక్షణవిశిష్ట సమస్తాస్తిక సత్పురుషులైన ధార్మికోదారదయాళు విద్వత్ప్రభువులకు సవినయ సమహార్ణ పూర్వకముగ విన్నవించునదియేమనగా.

ఈ వేదభాష్యమును ఇట్లు ముద్రించి (౪౦) పుటలుగల ఇట్టిసంచిక ౧కి, ౬ అణాలచొప్పున అయ్యేవెలకు విక్రయించడమగును. ఇప్పుడే చందాచేసి అడ్వాన్సు నైకమిచ్చువారికి వెలతగ్గించి ౪ అణాలవంతున సంచికలను ఇచ్చెదము. అడ్వాన్సు రు ౨ ముందు ఇవ్వవలసినది. వారికి గ్రంథపూర్తికాలమున ౧౦ సంచికలను అందుకుగా ముజరా ఇచ్చెదము. చందాచేసేకాలమునకు ముందుగా ప్రకటింపబడియుండిన సంచికలకు చందాదారులును ౬ అణాలచొప్పున వెల ఇవ్వవలసినది. చందాచేసినకాలము మొదలు ౪ అణాలవంతున వెలగలిగియుండును. మధ్యకాలమున చందావదిలిపెట్టే వారికి అడ్వాన్సు ముజరాదొరకదు. చందానైకమును నెలనెలకుగాని మొత్తముగగాని మీకు అందచేయవచ్చును. పరస్థలపు చందాదారులు అడ్వాన్సు బాబతు రు ౨-౧-౧ సంచికలు ౧౨కి రు ౩-౦-౦ పోస్టేజీ అణాలు ౬. వెరసి రు ౩-౬-౦ ముందుగా మాకు పంపవలసినది. లేబిల్ పంపించేయెడల రూపాయి ౧కి అణా ౧ప్రకారము డిస్కౌంటుకుగా అధికము పంపించవలసినది. టపాలానెలపుమాకుఅక్కరలేదు. మాకు చందానైకముచెల్లించినవారిపేరులను నైకములనుగూడ ఈసంచికలలో అప్పుడప్పుడేప్రకటించెదము. మాసైన్ మొహరులేని మాసంచికగాని పుస్తకముగాని ఎవరివద్దనుండినను అది చోరీబాబతుగా భావింపబడును. ఇదివరకు ౪ సంచికలు అచ్చువేసి ప్రకటించడమైనది. ఈలాగుననే నెలనెలకు తప్పకనే ప్రకటింపబడుతూ త్వరలో గ్రంథపూర్తిచేసియివ్వగలము.

బహుధనవ్యయ విద్వత్పుస్తక సహాయాది శ్రమసాధ్యమైన ఈమహాకార్యమునకు మనవారందరును దయతో సహాయకులై యుండవలయునని మిగులవేడెదను.

మదరాస్ కృష్ణమనాయని అగ్రహారం ౧౧వ నెంబరుఇంటిలోనివసించు

౧౮౭౯ సం॥
జూన్ నెల - ౧ తేది.
మద్రాస్.

సజ్జనవిధేయుడైన
ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య.
ఏజంట్.

శ్రీః.

ఓం తత్సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసహితా.

బెంగుళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణా పరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

ములుకట్ల - విశ్వనాథశాస్త్రిణా

చావలి - రామస్వామిశాస్త్రిణా చ

ప్రకటీకృతా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ౪.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయన్త్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౭౯.

అగ్నేస్తృణ్యవర్త్తనిక్షిప్త్వా జుహ్యోత్తేత్రిభిరాజ్యకం।
ఉత్పూయదేవోజలముత్పునాత్వాజ్యపవిత్రతః।
జుహ్వోర్ప్యత్రిభిరాజ్యస్య గ్రహాజుహ్వాదికేత్రయే॥
దశమేత్వనువాకేస్మిన్ త్రయోవింశతిరీరితాః"॥ఇతి॥

అథమీమాంసా.

ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితం॥

"సమ్మార్ష్టి స్రుచ ఇత్యత్రకిమ్ప్రధానాఖ్యకర్మతా।
గుణకర్మత్వమథవా దృష్టాభావేఽవఘాతవత్॥
గౌణత్వంనహిసమ్భావ్యంప్రాధాన్యన్తుప్రయాజవత్।
అదృష్టకల్పనేనాపి గుణత్వంస్యాద్ద్వితీయయా॥ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసయోః స్రుగ్జుహ్వాదీనాం దర్భైః సమ్మార్జనమామ్నాయతే స్రుచస్సమ్మార్ష్టీతి। తత్రసమ్మార్జనంప్రధానకర్మ। కుతః। గుణకర్మలక్షణరహితత్వాత్। ప్రధానకర్మలక్షణయుక్తత్వాచ్చ। తథాహి। అవఘాతేన వ్రీహీణాంతుషవిమోకోదృష్ట స్సంస్కారః తథా సమ్మార్జనేన జుహ్వాదిషు కఞ్చిదతిశయంన పశ్యామః। అతోఽవఘాతవద్గుణకర్మత్వం నాస్తి। యైస్తు ద్రవ్యఞ్చికీర్ష్యేత గుణస్తత్రప్రతీయేత ఇతిగుణకర్మలక్షణస్యాభావాత్ ప్రయాజాదివదదృష్టార్థత్వేన ప్రధానకర్మత్వమస్తి। యైస్తుద్రవ్యంనచికీర్ష్యతే తానిప్రధానభూతానిఇత్యస్య ప్రధానకర్మలక్షణస్య సద్భావాదితి ప్రాప్తేబ్రూమః। స్రుచ ఇతి ద్వితీయాకర్మకారకవిహితా। కర్మత్వఞ్చ ఈప్సితతమత్వే సతి భవతి। కర్తురీప్సితతమం కర్మ (పా౧।౪।౪౯) ఇతి। కర్మసంజ్ఞావిధానాత్ క్రతుసాధనత్వేనచ స్రుచాం యుక్తమీప్సితతమత్వం। అతఃప్రధానభూతాః స్రుచః। తథాసతిసమ్మార్జనక్రియాయా గుణకర్మత్వమవఘాతవద్భవిష్యతి। యదిస్రుక్షుదృష్టార్థోన స్యాత్ తర్హ్యపూర్వంకల్పనీయం॥ ద్వాదశాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితం॥

“పత్నీసన్నహనం కార్యం చోదకాదితి చేన్న తత్।
బద్ధవాసోధారణయో ర్యోక్త్రబద్ధనసిద్ధితః”॥ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసవికారేషు సౌమికేషు ప్రాయణీయాదిషు చోదకాతిదేశాత్ పత్నీసన్నహనం కార్యమితి చేత్। నైవం। ప్రసఙ్గసిద్ధత్వాత్।యద్యదృష్టాయ బన్ధః, యది వా వాసోధారణం దృష్టప్రయోజనం, ఉభయథాపి సౌమికేన యోక్త్రబన్ధనేనైవ తత్ సిధ్యతి, యోక్త్రేణ పత్నీꣳ సన్నహ్యతీతి హి సోమే విధీయతే। తస్మాద్వైష్టం పత్నీసన్నహనం పృథఙ్న కార్యం॥ ॥ నవమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం॥

“పత్నీమితి ద్విపత్న్యాదావూహ్యం నో వోహ్యతేఽర్థతః।
నోపదేశస్య సామాన్యాదతిదేశాత్ ప్రవృత్తితః”॥ఇతి॥ ।

దర్శపూర్ణమాసయోర్మన్త్ర ఆమ్నాయతే పత్నీꣳ సన్నహ్యేతి। తత్రైకపత్నీకస్య యజమానస్య ప్రయోగే సమవేతార్థ ఏకవచనాన్తః పత్నీశబ్దః। స చ ద్విపత్నీకస్య బహుపత్నీకస్య చ ప్రయోగేఽర్థవశాదూహనీయ ఇతి చేత్। నైవం। కిముపదేశప్రాప్తస్యోహః, అతిదేశప్రాప్తస్య వా। నాద్యః। ఉపదేశస్య సర్వప్రయోగసాధారణత్వాత్। యద్యేకపత్నీకప్రయోగార్థమేవాయం మన్త్రోపదేశః స్యాత్ తదానీమేకవచనం వివక్ష్యేత। న త్వేవమస్తి। అన్యథా ద్విబహుపత్నీకప్రయోగయోర్మన్త్రోపదేశో న సిధ్యేత। తత్ర కుత ఊహస్యావకాశః। సాధారణోపదేశే సర్వప్రయోగసమవేతార్థతయా పత్నీమితి పదే ప్రాతిపదికం కర్మకారకవిభక్తిశ్చేత్యుభయమేవ వివక్షితం। ఏకవచనం త్వదృష్టార్థతయా సర్వప్రయోగేషు యథావస్థితమేవ పఠనీయం। నాప్యతిదేశప్రాప్తస్యోహ ఇతి ద్వితీయః పక్షః। ద్విబహుపత్నీకప్రయోగయోరవికృతిత్వే నాతిదేశాయోగాత్। తస్మాదత్ర నాస్త్యూహః॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥

“ఊహ్యా నో వైష వికృతావూహ్యా పాశోనపాశవత్।
నాదృష్టభాన్ద సత్త్వాభ్యాం పాశే భాన్ద సతా నహి”॥ఇతి॥

ఏకవచనాన్తస్య పత్నీమన్త్రో వికృతౌ ద్విబహుపత్నీకప్రయోగయో రర్థానుసారేణ ఊహనీయః। కుతః। పాఠాభావాత్। ప్రకృతావర్థాను సారేణ ప్రాప్తోప్యూహః సర్వప్రయోగసాధారణేన మన్త్రపాఠేన బాధి తః। వికృతౌతు బాధకస్య పాఠస్యాభావేన అస్మదాయత్తేప్రయోగే అ ర్థానుసారేణోహోయుక్తః। అత ఏవ పూర్వత్రద్విపశుయుక్తాయాం వికృతౌ "అదితిస్స పాశం ప్రముమోక్తు అదితిస్స పాశాన్ ప్రముమోక్తు" ఇ త్యేకవచనాన్తో బహువచనాన్తశ్చ పాశమన్త్ర ఊహిత ఇతి చేత్। మై వం। పత్నీమిత్యేకవచనస్యావివక్షితత్వేన ప్రకృతావదృష్టార్థ తయా య థావస్థితపాఠే సతి వికృతావప్యదృష్టార్థం యథావస్థితస్యైవ పఠితవ్య త్వాత్। అథోచ్యేత। ప్రకృతౌ ఛాన్దసత్వేనైకవచనమేవ, వ్యత్యయేన ద్వి త్వబహుత్వయోరర్థయోర్వర్తత ఇతి। ఏవం తర్హి వికృతావప్యూహ మన్తరేణైవ ద్విత్వబహుత్వవాచిత్వాన్నాభూదూహః। నచైవం పాశే ప్యూహో మాభూదితి శఙ్కనీయం, ప్రకృతావేకవచన బహువచన యో రేకస్మిన్నేవ పాశేవైదికప్రయోగదర్శనాత్, ద్విత్వేతు తదభావా త్। తస్మాత్ పాశస్యోహో వికృతావస్తి నతు పత్నీశబ్దస్య। యద్య ప్యస్మిన్ననువాకే పత్నీం సన్నహ్యేత్యయం ప్రైషమన్త్రో నామ్నాతః తథా పిపూర్వానువాక బ్రాహ్మణే తదామ్నానాదిహపత్నీసన్నహనప్రసఙ్గేన వి చారద్వయం దర్శితం॥ ॥చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితం॥

"జుహ్వూపభృద్ధ్రువాస్వాజ్యం సర్వార్థం వా వ్యవస్థితం।
సర్వార్థమవిశేషాత్ స్యాత్ ప్రయాజార్థం హి జౌహవం॥
ప్రయాజానూయాజహేతుః స్యాదౌపభృతమాజ్యకం।
ధ్రౌవమన్యార్థమిత్యేషా వ్యవస్థా వచనైర్మతా"॥ఇతి॥

"చతుర్జుహ్వాం గృహ్ణాతి। అష్టావుపభృతి। చతుర్ధ్రువాయాం" ఇత్యే తేషు గ్రహణవాక్యేషు ఏతదర్థమితి విశేషనియామకస్యాశ్రవణాత్ పా త్రత్రయగత మాజ్యం సర్వార్థమితిచేత్। మైవం। "యజ్జుహ్వాం గృహ్ణాతి, ప్రయాజేభ్యస్తత్" ఇత్యాదిభిర్వాక్యై ర్వ్యవస్థావగమాత్॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥

"అష్టావుపభృతీత్యత్ర కిమస్త్యేకగ్రహావిధిః।
చతుర్ద్వయగ్రహో వాద్యః స్యాదష్టశ్రుతిముఖ్యతా॥
చతుర్గృహీతం హోమాఙ్గం ఫలవత్త్వాన్న బాధ్యతే।
చతుర్ద్విత్వం లక్ష్యతేఽతః సహానీత్యర్థసఙ్గతా॥ఇతి॥

గ్రహణవాక్యే చతుర్జుహ్వాం గృహ్ణాతీత్యత్ర యథా చతుస్సఙ్ఖ్యావిశిష్టమేక హవిర్గ్రహణం వివక్షితమ్। తథైవ అష్టావుపభృతీత్యత్రాపి అష్టసఙ్ఖ్యావిశిష్టమేకహవిర్గ్రహణం పథాతవ్యం। తథాసత్యష్టత్వశ్రుతేర్ముఖ్యత్వలాభాత్ అష్టసఙ్ఖ్యావయవభూతయోశ్చతుస్సఙ్ఖ్యయోర్ద్విధానే సతి అష్టత్వశబ్దస్యావయవలక్షణా ప్రసజ్యతే, ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః। ప్రసజ్యతాం నామ లక్షణా। ముఖ్యార్థస్వీకారే హోమాను * వాక్యనిరోధాపత్తేః। చతుర్గృహీతం జుహోతీత్యనారభ్యశ్రుతం వాక్యం హోమమాత్రోద్దేశేన చతుర్గృహీతం విదధాతి। యద్యప్యేతత్ సర్వం హోమవిషయతయా సామాన్యరూపం, ఔపభృతన్తు ప్రయాజానూయాజవిషయతయా విశేషరూపం, తథాపి హోమస్య ఫలవత్త్వేన ప్రాధాన్యాత్ గ్రహణస్య హోమార్థత్వే నోపసర్జనత్వాత్ ప్రధానానుసారేణ చతుర్గృహీతమేవయుక్తం। న తూపసర్జనానుసారేణాష్టగృహీతం। తస్మాదుపభృతి చతుర్గృహీతద్వయం విధీయతే। తత్రైకం చతుర్గృహీతం హవిశ్చతుర్థపఞ్చమప్రయాజార్థం అవశిష్టం త్వనూయాజార్థం। నన్వేవం సతి చతుర్గృహీతం న సిద్ధ్యేత్। అథ తదపి వాక్యాన్తరేణ విధీయేత। తదానీముపభృతః ప్రథమేన చతుర్గృహీతేనావరుద్ధత్వాత్ ద్వితీయస్మై పాత్రాన్తరమన్వేష్యేత। యద్యుపభృతి చతుర్గృహీతంవిధీయేత తదా చతుర్గృహీతద్వయస్య పృథగేవానుష్ఠానాత్ ఉపభృత్యేకప్రయత్నానయనం న సిద్ధ్యేత్। అత ఉభయస్య సహోపభృత్యానయనార్థం అష్టావుపభృతీత్యు

* హోమానువాక్యనిరోధాపత్తేరితి క్వాచిత్కపాఠః.

చ్యతే। తస్మాత్ సాహిత్యార్థ స్యస్టశబ్దప్రయోగేఽపిహావిష్ట్వసిద్ధయేద్వే చతుర్గృహీతేఅత్రవిధీయేతే॥

అథవ్యాకరణమ్.

ప్రుష్టమిత్యాదిషు స్వరాగతాః। వాజినమిత్యత్ర ప్రత్యయస్వరః। సపత్నాన్ సహత ఇతి సపత్నసాహ ఇత్యత్రాణో ప్రత్యయాన్తత్వాత్ ప్రత్యయస్వరః। సపత్నసాహీమిత్యత్ర ఉదాత్తనివృత్తిస్వరేణ జీ పఉదాత్తత్వం। ఆశాసానేత్యత్ర శానచశ్చిత్వా దన్తోదాత్తత్వేప్రాప్తే।లసార్వధాతుకానుదాత్తత్వే (పా - ౬।౧।౧౮౬) ధాధాది (పా-౬।౨।౧౪౪).స్వరశేషేసమాసే కృత్స్వరః। సౌభాగ్యశబ్దస్య యఞ్ప్రత్యయాన్తస్య ఞిత్స్వరః। వ్రతమనుగతో అనువ్రతే త్యత్రావ్యయ పూర్వపదప్రకృతిస్వరః। సుకృతా యేత్యత్ర।గతిరనన్తరః (పా-౬।౨।౪౯) ఇతి।గతిస్వరత్వే ప్రాప్తే తదపవాదః। సూపమానాత్ క్తః (పా-౬।౨।౧౪౫) సు ఇత్యేతస్మాదుపమానాత్ పరంక్తాన్త ముత్తరపదమన్తోదాత్తం భవతి। సుప్రజాస ఇత్యత్రాపిచ్ ప్రత్యయాన్తస్య చిత్స్వరే సమాసే కృత్స్వరః। శోభనాః పతిర్యాసాం తాః సుపత్నీరిత్యత్ర।నఞ్సుభ్యాం (పా-౬।౨।౧౭౨) ఇత్యుత్తరపదాన్తోదాత్త స్యాపవాదః। ఆద్యుదాత్తం ద్వ్యచ్ఛన్దసి (పా-౬।౨।౧౧౯). ఆద్యుదాత్తం యద్ద్వ్యచకం యదుత్తరపదం తచ్ఛ బహువ్రీహౌ సమాసేసోదుత్తర మాద్యుదాత్తం భవతి। సుకేత ఇత్యత్రాపి తద్వత్। మహీనామిత్యత్ర। జ్యాచ్ఛన్దసి బహులం (పా-౬।౧।౧౭౮) జ్యన్తాచ్ఛన్దసి విషయేబహుళంనామ్ ఉదాత్తోభవతి। ధామ్న ధామ్న ఇత్యత్ర। అనుదాత్తఞ్చ (పా-౮।౧।౩) ఇత్యామ్రేడితమనుదాత్తం। జ్యోతిరిత్యస్య అసున్ప్రత్యయాన్తత్వా న్నిత్స్వరః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే దశమోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా.

కృష్ణోఽస్యాఖరేష్ఠోఽగ్నయే త్వా స్వాహా వేదిరసి బర్హిషే త్వా స్వాహా బర్హిరసి స్రుగ్భ్యస్త్వా స్వాహా దివే త్వాన్తరిక్షాయ త్వా పృథివ్యై త్వా స్వధా పితృభ్య ఊర్గ్భవ బర్హిషద్భ్య ఊర్జా పృథివీం గచ్ఛత విష్ణోః స్తూపోఽస్యూర్ణమ్రదసం త్వా స్తృణామి స్వాసస్థం దేవేభ్యో గన్ధర్వోఽసి విశ్వావసుర్విశ్వస్మాదీషతో యజమానస్య పరిధిరిడ ఈడిత ఇన్ద్రస్య బాహురసి॥౧॥

దక్షిణో యజమానస్య పరిధిరిడ ఈడితో మిత్రావరుణౌ త్వోత్తరతః పరిధత్తాం ధ్రువేణ ధర్మణా యజమానస్య పరిధిరిడ ఈడిత స్సూర్యస్త్వా పురస్తాత్పాతు కస్యాశ్చిదభిశస్త్యా వీతిహోత్రం త్వా కవే ద్యుమన్తగ్ం సమిధీమహ్యగ్నే బృహన్తమధ్వరే విశో యన్త్రే స్థో వసూనాగ్ం రుద్రాణామాదిత్యానాగ్ం సదసి సీద జుహూరుపభృద్ధ్రువాసి ఘృతాచీ నామ్నా ప్రియేణ నామ్నా ప్రియే సదసి సీదైతా అసదన్సుకృతస్య లోకే తా విష్ణో పాహి పాహి యజ్ఞం పాహి యజ్ఞపతిం పాహి మాం యజ్ఞనియం॥౨॥ ॥బాహురసి ప్రియే సదసి పఞ్చ దశ చ॥౧౧॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే ఏకాదశోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

దశమేఽనువాకే ఆజ్యహవిషోర్గ్రహణముక్తం। ఏకాదశే ఇధ్మాబర్హిఃపూర్వకం వేద్యాం హవిరాసాదనముచ్యతే।తత్ర కృష్ణోఽస్యాఖరే-

స్థ ఇతి ఆద్యో మన్త్రః। తతః పూర్వమాపో దేవీరిత్యయముదకాభిమ
న్త్రణమన్త్రో ఽప్యామ్నాతవ్య ఇత్యభిప్రేత్య పూర్వవద్వ్యాచష్టే „ఆపో దే
వీరగ్రేపువో అగ్రేగువ ఇత్యాహ। రూపమేవాసామేతన్మహిమానం వ్యాచ
ష్టే। అగ్ర ఇమం యజ్ఞం నయతాగ్రే యజ్ఞపతిమిత్యాహ। అగ్ర ఏవ య
జ్ఞం నయతి। అగ్రే యజ్ఞపతిం। యుష్మానిన్ద్రోఽవృణీత వృత్రతూర్యే యూయ
మిన్ద్రమవృణీధ్వం వృత్రతూర్య ఇత్యాహ। వృత్రగ్ం హ హనిష్యన్నిన్ద్ర
ఆపో వవ్రే। ఆపో హేన్ద్రం వవ్రిరే। సంజ్ఞామేవాసామేతత్సామానం వ్యాచష్టే।
ప్రోక్షితా స్థేత్యాహ। తేనాపః ప్రోక్షితాః” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౬అ) ఇతి। క
ల్పః „అథేధ్మం విస్రస్య ప్రోక్షతి, కృష్ణోఽస్యాఖరేష్ఠోఽగ్నయే త్వా స్వాహా”
ఇతి। హే ఇధ్మ వహ్నేః ప్రియతమత్వాత్ తదభేదోపచారేణ కృష్ణో
మృగోఽసి। తథా వనస్పతిష్ఠోఽసి। అతోఽగ్నయే ప్రియం త్వాం ప్రో
క్షామి, తదేతత్కర్తవ్యమితి స్వకీయా సరస్వతీ బ్రూతే। సోఽయమర్థః
స్వాహాశబ్దవాచ్యః అత ఏవాగ్నిహోత్రబ్రాహ్మణే ప్రజాపతేః స్వకీయ
యా వాచా సహ సంవాద ఏవమామ్నాయతే „తం వాగభ్యవదజ్జుహు
ధీతి। సోఽబ్రవీత్। కస్త్వమసీతి। స్వైవ తే వాగిత్యబ్రవీత్। సోఽజుహో
త్స్వాహేతి। తత్స్వాహాకారస్య జన్మ” ఇతి। అథవా నానార్థవాచీ స్వా
హాశబ్దోఽత్ర ప్రోక్షణం బ్రూతే। అథోక్తమన్త్రార్థం దర్శయతి „అగ్నిర్దేవే
భ్యో నిలాయత। కృష్ణో రూపం కృత్వా। స వనస్పతీన్ ప్రావిశత్। కృష్ణోఽ
స్యాఖరేష్ఠోఽగ్నయే త్వా స్వాహేత్యాహ। అగ్నయ ఏవైనం జుష్టం క రో
తి। అథో అగ్నేరేవ మేధమవరున్ధే” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౬అ) ఇతి। కల్పః
„వేదిం ప్రోక్షతి, వేదిరసి బర్హిషే త్వా స్వాహా” ఇతి। హే వేదే త్వం ల
బ్ధాసి। „తదిమామవిన్దన్త యదిమామవిన్దన్త తద్వేద్యై వేదిత్వం” ఇతి శ్రు
తేః। అథో బర్హిర్ధారయితుం త్వాం ప్రోక్షామి। రూపకేణాధారాధేయ
భావం దర్శయతి। „వేదిరసి బర్హిషే త్వా స్వాహేత్యాహ। ప్రజా వై బ
ర్హిః। పృథివీ వేదిః। ప్రజా ఏవ పృథివ్యాం ప్రతిష్ఠాపయతి” (బ్రా-౩కాం।
౩ప్ర।౬అ) ఇతి। కల్పః „బర్హిః ప్రోక్షతి। బర్హిరసి స్రుగ్భ్యస్త్వా స్వాహా”

ఇతి। హేదర్భ త్వం వేదేర్బర్హణమసి। అతస్త్వయి స్రుచః స్థాపయితుం త్వాం ప్రోక్షామి । పూర్వవదాధారత్వం దర్శయతి "బర్హిరసి స్రుగ్భ్య స్త్వా స్వాహేత్యాహ । ప్రజా వై బర్హిః । యజమానః స్రుచః । యజమాన మేవ ప్రజాసు ప్రతిష్ఠాపయతి" (బ్రా-౩ కాం।౩ ప్ర।౬అ) ఇతి । కల్పః "అన్తర్వేది పురోగ్రన్థి బర్హిరాసాద్య, దివే త్వా ఇత్యగ్రం ప్రోక్షతి, అన్తరిక్షాయ త్వా ఇతి, మధ్యం, పృథివ్యై త్వా ఇతి మూలం" ఇతి । బర్హిష్యేవ లోకత్రయం భావయిత్వా లోకార్థతా ప్రోక్షణస్యేత్యాహ "దివే త్వాన్తరిక్షాయ త్వా పృథివ్యై త్వేతి బర్హిరాసాద్య ప్రోక్షతి । ఏభ్య ఏవైనం లోకేభ్యః ప్రోక్షతి" (బ్రా-౩ కాం।౩ ప్ర।౬అ) ఇతి । విధత్తే "అథ తతః సహ స్రుచా పురస్తాత్ ప్రత్యఞ్చం గ్రన్థిం ప్రత్యుక్షతి । ప్రజా వై బర్హిః । యథా సూత్యై కాల ఆపః పురస్తాద్యన్తి। తాదృగేవ తత్" (బ్రా-౩ కాం।౩ ప్ర।౬అ) ఇతి । అగ్రాదిత్రయప్రోక్షణానన్తరం యః శేషస్తేన ప్రోక్షణశేషోదకేన స్వయం హస్తస్థేన ప్రోక్షణపాత్రేణ సహ బర్హిషః పురస్తాద్గ్రన్థిం ప్రసార్య ఉదకం యథా ప్రత్యక్ సిచ్యతే తథోక్షితవ్యమ్ । యథా మనుష్యాణాం గవాదీనాఞ్చ ప్రసూతికాలే ప్రథమత ఆపో నిర్గచ్ఛన్తి తత్ప్రత్యుక్షణం * తాదృగేవ భవతి । కల్పః "అతిశిష్టాః ప్రోక్షణీర్దక్షిణాయై శ్రోణేరుత్తరస్యాః శ్రోణేః సన్తతం నినయతి, స్వధా పితృభ్య ఊర్గ్భవ బర్హిషద్భ్య ఊర్జా పృథివీం గచ్ఛత" ఇతి । హే జలమయ ఊర్జ త్వం పితృభ్యో దత్తమసి, అతో బర్హిష్యుపవిష్టేభ్యః పితృభ్యో రసరూపం భవ । హే జలావయవా భవదీయేన రసరూపేణ పృథివీం గచ్ఛత । మన్త్రవ్యాఖ్యానపూర్వకం విధత్తే "స్వధా పితృభ్య ఇత్యాహ । స్వధాకారో హి పితృణాం । ఊర్గ్భవ బర్హిషద్భ్య ఇతి దక్షిణాయై శ్రోణేరుత్తరస్యై నినయతి సన్తత్యై । మాసా వై పితరో బర్హిషదః । మాసానేవ ప్రీణాతి । మాసా వా ఓషధీర్వర్ధయన్తి। మాసాః పచన్తి సమృద్ధ్యై । అనతిస్కన్దన్ హ పర్జన్యో వర్షతి । యత్రైతదేవం క్రియతే ఊర్జా పృథివీం గచ్ఛతేత్యాహ । పృ

* తత్ప్రోక్షణం ఇతి క్రమపుస్తకే.

ధివ్యామేవోర్జం దధాతి । తస్మాత్పృథివ్యా ఊర్జాభుఞ్జతే” (బ్రా-౩కాం। ౩ప్ర।౬అ) ఇతి । స్వధాకారస్యపితౄణాం ప్రియ ఇత్యయమర్థో వాజసనేయి శాఖాయాం ప్రసిద్ధః “దేవా ఉపజీవన్తిస్వాహాకారఞ్చ వషట్కారఞ్చ హన్తకారం మనుష్యాః స్వధాకారంపితరః” ఇతిశ్రుతిః । పూర్వముదాహృతా. వేదేర్దక్షిణశ్రోణీమారభ్యోత్తరశ్రోణీ పర్యన్తేన సినయనేన యజమానస్య అవిచ్ఛిన్నా ప్రజా భవతి । మాసాభిమానినో దేవా ఏవబర్హిషదః పితర ఇతి । తత్ప్రీతౌ సత్యామభిమన్తవ్యాః కాలాత్మకా మాసా ఓషధీర్వర్ధయిత్వా ఫలంసమ్పాదయన్తి। తతోన్నసమృద్ధిః। యస్మిన్ దేశే నినయనమేవం క్రియతే తస్మిన్ దేశే పర్జన్యోఽతివృష్ట్యా సస్య మవినాశయన్ యథా కాలం యథోచితం వర్షతి । ఉదకసస్యయోః పృథివీగతత్వాత్ పృథివీజన్యేన అన్నరసేన భోగం సమ్పాదయన్తి । శైథిల్యం విధత్తే “గ్రన్థింవిస్రంసయతి । ప్రజనయత్యేవతత్” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౬అ) ఇతి। బద్ధనియామకగ్రన్థేరవస్థితస్య బర్హిషో విస్రంసనమేవోత్పాదనం। శిథిలస్య మోచనం విధత్తే “ఊర్ధ్వం ప్రాఞ్చముద్గూహం ప్రత్యఞ్చమాయచ్ఛతి । తస్మాత్ప్రాచీనం రేతో ధీయతే। ప్రతీచీః ప్రజాజాయన్తే” (బ్రా ౩ కాం। ౩ప్ర।౬అ) ఇతి । పశ్చాత్ప్రాఞ్చముపగూహతీతిహి పూర్వం విహితస్య ప్రాఞ్చ ఉపగూఢస్య గ్రన్థేరగ్రం ధృత్వోర్ధ్వముత్కృష్య ప్రత్యఙ్ముఖత్వేన స్థాపయేత్ । కల్పః “విష్ణోస్తూపోఽసి, ఇతి కర్షన్నివాహవనీయం ప్రతిప్రస్తరముపాదత్తే” ఇతి । హే ప్రస్తర త్వం వ్యాపినో యజ్ఞస్య శిఖాతరూపో ధారకోఽసి । తదేతద్దర్శయతి “విష్ణోస్తూపోఽసీత్యాహ। యజ్ఞో వై విష్ణుః । యజ్ఞస్య ధృత్యై” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౬అ) ఇతి । విధత్తే “పురస్తాత్ ప్రస్తరం గృహ్ణాతి । ముఖ్యమేవైనం కరోతి” (బ్రా - ౩కాం। ౩ప్ర।౬అ) ఇతి । వేదేః పూర్వభాగే బ్రహ్మా యజమానో వా ప్రస్తరంధారయేత్ ।తచ్చసూత్రేఽభిహితః “బ్రహ్మాప్రస్తరంధారయతియజమానోవా” ఇతి। ధారణాయ సుఖసమాధానత్వం హస్తేనాభినీయవిధత్తే “ఇయన్తం గృహ్ణాతి।ప్రజాపతినాయజ్ఞముఖేనసమ్మితం”(బ్రా ౩ కాం।౩ప్ర।౬అ) ఇతి। వే

దిఖననవాక్య ఇవా య మభిన యః ప్రాదేశమాత్రపరత్వేన వాఖ్యే యః। తదేవానూద్య ప్రశంసతి “ఇయన్తం గృహ్ణాతి। యజ్ఞ పరుషాసమ్మితం। ఇయన్తంగృహ్ణాతి। ఏతావద్వై పురుషేవీర్యం। వీర్యసమ్మితం” (బ్రా-౩కాం। ౩ప్ర।౬అ) ఇతి। పరుః పర్వ। తచ్చ యజ్ఞ పురుషస్య హస్తకూర్పరయో రుభయతః ప్రాదేశమాత్రం భవతి। ప్రసారితయో రఙ్గుష్ఠకనిష్ఠికయో రఙ్గుళ్యోర్యావన్మధ్యం తావదేవ పురుషే సామర్థ్యం। హోమోపాదానా ద్యశేషవ్యాపారాణాం తత్రైవనిష్పత్తేః। పక్షాంతరంవిధత్తే। “అపరిమితంగృహ్ణాతి। అపరిమితస్యావరుద్ధ్యై” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౬అ) ఇతి। యావదాన్నత్యేస్వస్యసౌకర్యంతావదేవగృహ్ణీయాత్। తత్రాపరిమితఫల సమ్ప్రాప్తి ర్భవతి। ఉత్పవనహేతో స్తయోః పవిత్రయోః ప్రస్తరే స్థాపనంవిధత్తే। “తస్మిన్ పవిత్రే అపి సృజతి। యజమానో వై ప్రస్తరః। ప్రాణాపానౌ పవిత్రే। యజమాన ఏవ ప్రాణాపానౌ దధాతి” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౬అ) ఇతి। ప్రస్తరస్య యజమానవద్యజ్ఞసిద్ధిహేతుత్వాత్త దభేదోపచారః। కల్పః “బర్హిర్వేద్యాగ్ంస్తృణాతి, వేదబర్హిః, ఊర్ణామ్రదసం త్వా స్తృణామి స్వాసస్థం దేవేభ్యః” ఇతి। అత్ర శాఖాన్తరానుసారేణ దేవబర్హిరిత్యేతత్ పదం పూరితం। హే దేవబర్హిః త్వం కమ్బళ వన్మృదురోమ రూపః దేవానాంసుఖే నాసితుం స్థానభూతం త్వాం వేద్యాం స్తృణామి। వ్యాచష్టే “ఊర్ణామ్రదసం త్వా స్తృణామీత్యాహ। యథా యజురేవైతత్। స్వాసస్థందేవేభ్యఇత్యాహ। దేవేభ్యఏవైన త్స్వాసస్థంకరోతి” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౬అ) ఇతి। విధత్తే “బర్హిస్తృణాతి। ప్రజావైబర్హిః। పృథివీవేదిః। ప్రజాఏవపృథివ్యాం ప్రతిష్ఠాపయంతి” (బ్రా-౩కాం। ౩ప్ర।౬అ) ఇతి। తత్రైవ విశేషం విధత్తే “అనతిదృశ్నగ్ంస్తృణాతి। ప్రజయైవైనం పశుభిరనతిదృశ్నం కరోతి” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౬అ) ఇతి। భూమిస్వరూప మత్యన్తం యథా న దృశ్యతే తథా బహుళంస్తృణీయాత్। బహుప్రజాపశ్వావృతో యజమానోఽపివైదేశికైరదృశ్యః

ప్రభుర్భవతి । కల్పః “అథప్రస్తరపాణిః ప్రాగభిసృత్య పరిధీన్ పరి దధాతి । గన్ధర్వోఽసి విశ్వావసు ర్విశ్వస్మాదిషతో యజమానస్యపరిధిరిడ ఈడిత ఇతిమధ్యమం,’ ఇన్ద్రస్య బాహురసిదక్షిణో యజమానస్య పరి ధిరిడఈడితఇతిదక్షిణం, మిత్రావరుణౌ త్వోత్తరతః పరిధత్తాం ధ్రువేణ ధ ర్మణా యజమానస్య పరిధిరిడ ఈడిత ఇత్యుత్తరం, ఇతి । హే మధ్యమప రిధే త్వం విశ్వావసునామకోగన్ధర్వోఽసి తద్వద్రక్షకత్వాత్ । తేన ‘స ర్వస్మాద్ధింసకాద్యజమానస్య పరిపోషకోఽన్న రూపస్త్వం భవ, ఏవముత్త రయోర్యోజ్యం।ధ్రువేణ ధర్మణానుష్ఠీయమాననిత్యకర్మనిమిత్తం।విధిపూర్వ కం వ్యాచష్టే “ధారయన్ప్రస్తరం పరిధీన్పరిదధాతి।యజమానో వైప్రస్త రః।యజమాన ఏవ తత్స్వయం పరిధీన్ పరిదధాతి।గన్ధర్వోఽసి విశ్వావసు రిత్యాహ।.విశ్వమేవాయుర్యజమానే దధాతి । ఇన్ద్రస్యబాహురసిదక్షిణ ఇత్యాహ।ఇన్ద్రియమేవయజమానేదధాతి। మిత్రావరుణౌత్వోత్తరతః పరి ధత్తామిత్యాహ।ప్రాణాపానౌ మిత్రావరుణౌ।ప్రాణాపానావేవాస్మిన్ద ధాతి” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౬అ) ఇతి । బోధాయనః “అథసూర్యేణ పుర స్తాత్ పరిదధాతి । సూర్యస్త్వాపురస్తాత్పాతు కస్యాశ్చిదభిశస్త్యై” ఇతి। ఆపస్తమ్బః । “ఆహవనీయమభిమన్త్ర్య, కస్యాశ్చిదభిశస్త్యై” । ఇతి ।

సర్వస్యా అపి హింసాయా అనేనైవాభిప్రాయేణ వ్యాచష్టే“సూర్యస్త్వా పురస్తాత్పాత్విత్యాహ । రక్షసామపహత్యై । కస్యాశ్చి దభిశస్త్యా ఇ త్యాహ । అపరిమితమేవైనం పాతి” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౬అ) ఇతి । కల్పః “ఊర్ధ్వే ఆఘారసమిధావాదధాతి । వీతిహోత్రం త్వా కవేద్యుమన్తగ్ం సమిధీమహ్యగ్నే బృహన్త మధ్వరే” ఇతి। హే విద్వన్నగ్నే త్వామధ్వ రం సాక్షీకృత్య సమిధీమహి । కీదృశం త్వాం। వీతయే వ్యాప్తయే సమృ ద్ధయే హోత్రం హోమోయస్యతంవీతిహోత్రం।ఏవమేవార్థందర్శయ తి।“వీతిహోత్రం త్వాకవ ఇత్యాహ।అగ్నిమేవ హోత్రేణ సమర్ధయ తి । ద్యుమన్తగ్ంసమిధీమహీత్యాహ సమిద్ధ్యై । అగ్నేబృహన్త మధ్వర ఇత్యాహావృద్ధ్యై” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౬అ) ఇతి। కల్పః “అన్తర్వేద్యుదీచీ

నాగ్రేవిధృతీతిరశ్చీ ఆసాదయతి, విశో యన్త్రే స్థః। ఇతి। హే దర్భరూపే విధృత్యౌ యువాం ప్రజాయా నియామికే భవతః। ఏతదేవ దర్శయతి “విశో యన్త్రే స్థ ఇత్యాహ। విశాంయత్యై” (బ్రా - ౩కాం। ౩ప్ర। ౬అ) ఇతి। విధత్తే “ఉదీచీనాగ్రే నిదధాతి ప్రతిష్ఠిత్యై” (బ్రా- ౩కాం। ౩ప్ర। ౬అ)ఇతి। కల్పః “వసూనాగ్ం రుద్రాణామాదిత్యానాగ్ం సదసి సీద, ఇతి తయోః ప్రస్తరమత్యాదధాతి” । ఇతి ॥ “విధృత్యోస్సర్వమేవ సద ఇత్యభిప్రేత్యాహ “వసూనాగ్ం రుద్రాణామాదిత్యానాగ్ం సదసి సీదేత్యాహ। దేవతానామేవసదనే ప్రస్తరగ్ం సాదయతి” (బ్రా- ౩కాం। ౩ప్ర। ౬అ) ఇతి। కల్పః “ప్రస్తరేజుహూగ్ం సాదయతి, జుహూరసి ఘృతాచీనామ్నా ప్రియేణనామ్నా ప్రియేసదసి సీదేతి। ఉత్తరాం ఉపభృతం ఉపభృదసి ఘృతాచీనామ్నా ప్రియేణనామ్నా ప్రియే సదసి సీద” ఇతి। ప్రథమ ద్వితీయయోరపి ఘృతాచీత్యాదికమనుషజ్యతే। వ్యాచష్టే “జుహూరసి ఘృతాచీ నామేత్యాహ। అసౌ వై జుహూః। అన్తరిక్ష ముపభృత్। పృథివీధ్రువా। తాసామేతదేవ ప్రియంనామ। యద్ఘృతాచీ। యద్ఘృతాచీత్యాహ। ప్రియేణైవైనా నామ్నా సాదయతి” (బ్రా ౩కాం। ౩ప్ర। ౬అ) ఇతి। కల్పః “అథ స్రుచః సన్నా అభిమృశతి, ఏతా అసదన్త్సుకృతస్య లోకే తా విష్ణో పాహి పాహియజ్ఞం పాహి యజ్ఞ పతిం పాహి మాం యజ్ఞనియం” ఇతి॥ లోకేఅవశ్యమ్భావిఫలం తత్ప్రాప్త్యైన శ్రావితి ప్రస్తరే స్రుచోఽవస్థితాః। ఏతదేవ దర్శయతి “ఏతా అసదన్త్సుకృతస్య లోక ఇత్యాహ। సత్యంవై సుకృతస్యలోకః। సత్య ఏవైనా స్సుకృతస్యలోకే సాదయతి। తా విష్ణో పాహీ త్యాహ। యజ్ఞో వై విష్ణుః। యజ్ఞస్యధృత్యై। పాహియజ్ఞం పాహి యజ్ఞపతింపాహిమాం యజ్ఞ నియమిత్యాహ। యజ్ఞాయ యజమానాయాత్మనే। తేభ్య ఏవాశిషమాశాస్తేఽనార్త్యై” (బ్రా ౩కాం। ౩ప్ర। ౬అ) ఇతి। ధృతిర్యజ్ఞ పురుషకర్తృకం స్రుచాం పోషణం। ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥

"కృష్ణ ఇధ్మం వేదివేదిం బర్హిర్బర్హిః సముత్క్షతి।
దివే త్రిభిర్బర్హిషోఽగ్రమధ్య మూలాని చోక్షతి॥
స్వధా శేషం క్షిపేత్స్థామా పిష్ణోః ప్రస్తరమున్నయేత్।
ఊర్ణా బర్హిస్తృతి గ్రన్థ త్రిభిస్త్రీన్ పరిధీన్ క్షిపేత్॥
సూర్యోఽభిమన్త్ర్య పూర్వాగ్నిం వీత్యాఘారసమిత్ స్థితిః।
విశో ఆధాయ విధృతీ వసూః ప్రస్తరసాదనం॥
జుహూపభృద్భిరాసాద్య స్రుచ ఏతాస్తు మన్త్రయేత్।
ఏకాదశానువాకేస్మిన్నీరితా మన్త్రవింశతిః" ॥ఇతి॥

అథ మీమాంసా.

ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చిన్తితం॥
"యజమానః ప్రస్తరోఽత్ర గుణో నామ వా స్తుతిః।
సామానాధికరణ్యేన స్యాదేకస్యాన్యనామతా॥
గుణో వా యజమానోస్తు కార్యే ప్రస్తరలక్షితే।
అంశాంశిత్వాద్యభావేన పూర్వవన్నాత్ర సంస్తుతిః॥
అర్థభేదాదనామత్వం గుణశ్చేత్ప్రీహియేతసః।
యాగసాధకతాద్వారా విధేయః ప్రస్తరస్తుతిః" ॥ఇతి॥

ఇదమామ్నాయతే యజమానః ప్రస్తర ఇతి।

అత్ర యజమానస్య ప్రస్తరశబ్దో నామధేయం ప్రస్తరస్య వా యజమానశబ్దో నామధేయమ్ । కుతః। ఉద్భిద్యాగేనేత్యాదావివ సామానాధికరణ్యాదిత్యేకః పక్షః। గుణవిధిశేష ఇత్యపరః। తథాపి యజమానకార్యే జపాదౌ ప్రస్తరస్యాచేతనస్య సామర్థ్యాభావాత్ ప్రస్తరగుణకార్యే స్రుగ్ధారణాదౌ యజమానస్య శక్తత్వాద్యజమానరూపో గుణో విధీయతే। ఏవం సతి పశ్చాచ్ఛ్రుతస్య ప్రస్తరశబ్దస్య కార్యలక్షకత్వేపి ప్రథమశ్రుతో యజమానశబ్దో ముఖ్యవృత్తిర్భవిష్యతి। న చాత్ర పూర్వన్యాయేన స్తుతిస్సంభవతి। అష్టాకపాలద్వాదశకపాలయోరివ ప్రస్తరయజమానయోరంశాంశిత్వాభావాత్। "వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా ఊర్జోఽవరుద్ధ్యై" ఇత్యాది

వత్ స్తూయేరితిచేత్ । న । క్షిప్రత్వాదిధర్మవత్ కస్యచిదమతరూపస్యాప్ర తీతేః । తస్మాన్నామగుణయో రన్యతరత్వమితిప్రాప్తేబ్రూమః । గోమహిష యో రివార్థభేదస్యాత్యన్తప్రసిద్ధత్వాన్న నామత్వం యుక్తం । గుణపక్షే త్వగ్నౌప్రహరణస్య ప్రస్తరవిషయత్వా ద్యజమానే ప్రహృతే సతి కర్మ లోపః స్యాత్ । తస్మాద్విధేయం ప్రస్తరో యజమానశబ్దేన స్తూయతే । య థాసింహోదేవదత్త ఇత్యత్ర సింహగుణేనశౌర్యాదినోపేతో • దేవదత్తః సింహశబ్దేన స్తూయతే తథాయజమానగుణేన యాగసాధనత్వేన యుక్తః ప్రస్తరో యజమానశబ్దేన స్తూయతే । ఏవంయజమానో వా ఏకకపాలఇ త్యాదిషు ద్రష్టవ్యమ్॥

అథ వ్యాకరణమ్.

కృష్ణస్యాఖ్యాగాఖ్యాచేత్ (స గౌ ఘతేరా ఏవ) ఇతి కృష్ణశబ్ద ఆ ద్యుదాత్తః । ఆఖరేష్ఠ ఇత్యత్ర ప్రాతిపదికస్వరేణ వా సమాసస్వరే ణవా, కృత్స్వరేణవా, కృత్ప్రత్యయాన్తత్వేన థాథాదిస్వరేణ వా అన్తోదాత్తత్వం । వేదిశబ్ద ఇన్ప్రత్యయాన్తత్వేననిత్స్వరః । విష్ణుశబ్దో నుప్రత్యయాన్తః । స్తూపశబ్దోవృషాదిః । ఊర్ణాశబ్దస్య వృషాదిత్వాదా ద్యుదాత్తత్వేసతి ఉపమానపూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం । స్వాసస్థమిత్య త్ర "నఞ్సుభ్యాం" (పా-౬।౨।౧౭౨) ఇత్యన్తోదాత్తః । విశ్వా వసురిత్యత్ర 'బహువ్రీహౌ విశ్వంసఞ్జ్ఞాయాం' (పా ౬।౨।౧౦౬) ఇతి పూర్వపదాన్తోదాత్తత్వం। ఈషతోయజమానస్యే త్యుభయత్రలసార్వధా తుకస్వరః। మిత్రావరుణావిత్యత్రదేవతాద్వన్ద్వస్వరః। ఉత్తరత ఇత్యత్ర అ తసుచ్ ప్రత్యయాన్తత్వేన చిత్స్వరః।ధర్మణేత్యత్ర మనిన్ ప్రత్యయాన్తత్వా న్నిత్స్వరః।సూర్యశబ్దో నిపాతత్వా దాద్యుదాత్తః। కస్యా ఇత్యత్ర 'సా వేకాచ' (పా-౬।౧।౧౬౮) ఇతి। విభక్తే రుదాత్తత్వే ప్రాప్తే 'నగో శ్వన్సావవర్ణ' (పా-౬।౧।౧౮౨) ఇతి। ప్రథమైకవచనే సావవర్ణాన్త త్వేన నిషిధ్యతే । అభిశస్త్యా ఇత్యత్ర ఉదాత్తయణో హల్పూర్వాత్ (పా-౬।౧।౧౭౪)

ఇతిగతేః ప్రకృతిస్వరః । వీతిహోత్రమిత్యత్ర । మన్త్రే వృషేషపచమన విదభూవీరాడుదాత్తః (ప్రా - ౩ । ౩ । ౯౬) ఇతి విధానో రుదాత్తత్వే క్తిన్ ప్రత్యయేసతి బహువ్రీహిస్వరః।కృతాచిత్య ప్రకృతిస్వరః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే ఏకాదశోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా.

భువనమసి విప్రథస్వాఽగ్నే యష్టరిదం నమః । జుహ్వేహ్యగ్నిస్త్వాహ్వాయతి దేవయజ్యాయా ఉపభృదేహి దేవస్త్వా సవితాహ్వాయతి దేవయజ్యాయా అగ్నావిష్ణూ మావామవక్రమిషం విజిహాథాం మామా సన్తాప్తం లోకం మే లోకకృతౌ కృణుతం. విష్ణోః స్థానమసీత ఇన్ద్రో అకృణోద్వీర్యాణి సమారభ్యోర్ధ్వో అధ్వరో దివిస్పృశమహ్రుతో యజ్ఞో యజ్ఞపతేరిన్ద్రావాన్త్స్వాహా బృహద్భాః । పాహి మాఽగ్నే దుశ్చరితాదామా సుచరితే భజ మఖస్య శిరోఽసి సం జ్యోతిషా జ్యోతిరజ్తాం॥౧॥ ॥అహ్రుత ఏకవిగ్ంశతిశ్చ॥౧౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే ద్వాదశోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

ఏకాదశేఽనువాకే ఇధ్మాబర్హిస్స్రుచాం ప్రోక్షణాదితన్త్రముక్తం। తత్రాజ్యస్యహవిషాం పూర్ణానాం స్రుచాం యదాసాదనముక్తం తేన పురోడాశసాన్నాయ్యయోరపి వేద్యామాసాదనముపలక్ష్యతే। తస్మిన్త్స్వచ్ఛిద్రకాణ్డాదౌ ద్రష్టవ్యాః । సర్వేషు హవిష్ష్వాసాదితేష్వగ్నావభ్యాహితానాం సమిధ్మకాష్ఠానాముపరి హోతుమాఘారో ద్వాదశేఽభిధీయతే । కల్పః ‹‹ అథాగ్రేణ జుహూం పభృతౌ ప్రాఞ్చమఞ్జలిం

కరోతి, భువనమసి విప్రథస్వాగ్నే యష్టరిదం నమః" ఇతి। జుహూపభృ ద్భ్యాం పూర్వస్మిన్దేశే ఆహవనీయం ప్రత్యయన్నఞ్జలిః। హే యాగ నిష్పాదకాగ్నే త్వం భువనమసి, భవన్త్యస్మాద్భూతానీతి భువనం, అతో భూతకారణత్వా ద్విస్తృతో భవ। తుభ్యమి దమఞ్జలిరూపం నమోఽస్తు। అస్యమన్త్రస్య ద్వితీయాఘార శేషత్వా దమన్త్రకస్య ప్రథమాఘారస్య పూర్వమనుష్ఠే యత్వాత్ తంవిధిత్సుః తతః పూర్వం హోతారం ప్రతిప్రైషమన్త్రముత్పాదయతి। "అగ్నినావై హోత్రా దేవా అసు రానభ్యభవన్। అగ్నయే సమిధ్యమానాయానుబ్రూహీత్యాహ భ్రా తృవ్యాభిభూత్యై" (బ్రా-౩। కా। ౩ ప్ర। ౭అ) ఇతి। హే హోతః రి ధ్మకాష్ఠైః సమిధ్యమానస్యాగ్నే రనురూపాన్ మన్త్రాన్బ్రూహి। తమి మం ప్రైషమధ్వర్యు బ్రూయాత్। దేవాః పూర్వం స్వకీయేషుయా గేషువహ్నిం హోతారం కృత్వా తన్ముఖే నాసురాన్జయన్। అతోఽ ద్యాపి వైరి తిరస్కారాయ సమన్త్రకైః కాష్ఠైరగ్నిః ప్రజ్వలితః కార్యః। సంఖ్యా విశిష్ట మిధ్మం విధత్తే। ఏకవిగ్ంశతిధ్మ దారూణిభవన్తి। ఏకవి గ్ంశో వైపురుషః। పురుషస్యాప్త్యై" (బ్రా - ౩ కాం। ౩ ప్ర। ౭అ) ఇతి। "దశహస్త్యా అఙ్గులయో దశపద్యా ఆత్మైక విగ్ంశః" ఇత్యన్య త్రామ్నాతమ్। హోతాప్ర వోవాజా అభిద్యవ ఇత్యాదిషు ఋక్షు సా మిధేనీ సంజ్ఞకాస్వనూచ్యమానాసు కాష్ఠానామగ్నౌ ప్రక్షేపం విధత్తే "పఞ్చదశేధ్మ దారూణ్యభ్యా దధాతి। పఞ్చదశవా అర్ధమాసస్యరాత్ర యః। అర్ధమాసశ స్సంవత్సర ఆప్యతే" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౭అ) ఇతితదీయ స్సఙ్ఖ్యైరర్ధమాసైశ్చతుర్విగ్ంశతి సఙ్ఖ్యాకైరిత్యర్థః। అవశిష్టానాం షణ్ణాం కాష్ఠానాం విని యోగమాహ "త్రీన్ పరిధీన్ పరిదధాతి। ఊర్ధ్వే సమిధా వాదధాతి। అనూయాజేభ్య స్సమి[illegible]నష్టి। షట్సమ్పద్యన్తే। షడ్వా ఋతవః। ఋతూనేవప్రీణాతి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౭అ) ఇతి। గన్ధర్వోఽసి

త్యాదయగ్ని పరిధి మన్త్రాః। వీతిహోత్రమిత్యాది రూర్ధ్వసమిన్మంత్రః। తే చ పూర్వానువాకేఽభిహితాః। అగ్నిప్రజ్వాలనాయ వాయూత్పాదనం విధత్తే "వేదేనోపవాజయతి। ప్రాజాపత్యోవై వేదః। ప్రాజాపత్యగ్ని ప్రాణః। యజమానఆహవనీయః। యజమాన ఏవప్రాణందధాతి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౭అ) ఇతి। వేదస్యప్రజాపతి సృష్టత్వాత్ ప్రాజాపత్యత్వం। ప్రాణవాయ్వోర్గ్ని ప్రజాపతి సృష్టతయాప్రాజాపత్యత్వం। ఆహవనీయస్య ప్రస్తర న్యాయేన యజమానత్వం।ఆవృత్తింవిధత్తే "త్రిరుపవాజయతి। త్రయోవై ప్రాణాః। ప్రాణానేవాస్మిన్దధాతి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౭అ) ఇతి।ప్రాణోఽపానో వ్యానశ్చేతి ప్రాణానాంత్రిత్వం। అనేకగుణవిశిష్టం ప్రథమాఘారం విధత్తే "వేదేనోపయత్య స్రువేణ ప్రాజాపత్యమాఘారమాఘారయతి। యజ్ఞోవైప్రజాపతిః। యజ్ఞమేవప్రజాపతిం ముఖతఆరభతే। అథో ప్రజాపతిస్సర్వా దేవతాః। సర్వా ఏవదేవతాప్రీణాతి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౭అ). ఇతి। ఉపయత్య వేదస్యోపరిస్రువమవస్థాప్యేత్యర్థః। ఆహుతీనామాదిత్వాదయమాఘారో యజ్ఞస్యముఖం। తస్మిన్ముఖేయజ్ఞప్రష్ట్రత్వేన యజ్ఞరూపంప్రజాపతి మేవారబ్ధవాన్భవతి। ప్రజాపతేస్సర్వదేవతారూపత్వోపపాదనం వాజసనేయినఏవమామనన్తి "తద్యదిదమాహురముంయజాముం యజేత్యేకైకందైవమేతస్యైవ సావిసృష్టి రేష ఉ హ్యేవ సర్వే దేవాః" ఇతి।ఆగ్నీధ్రంప్రతి ప్రైషమన్త్రముత్పాదయతి "అగ్నిమగ్నీత్త్రి స్త్రిస్సమ్మృడ్ఢీత్యాహ। త్ర్యావృద్ధియజ్ఞః। అథోరక్షసామపహత్యై" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౭అ) ఇతి। త్రైర్ద్వర్యైఃరిత్యఃపూర్వం సన్నద్ధః తైరగ్ని జ్వాలాయాం సమ్మార్జనమభినేతవ్యం। హేఅగ్నీదితి సమ్బోధ్యతత్రాపరాప్యతే। త్రిస్త్రిరితి వీప్సాపరిధిసమ్మార్జనాపేక్షా। తద్విధత్తే "పరిధీంత్సమ్మార్ష్టి। పునాత్యేవైనాన్" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౭అ) ఇతి। ప్రతి పరిధిత్రిరావృత్తింవిధత్తే "త్రిస్త్రిస్సమ్మార్ష్టి। త్ర్యావృద్ధియజ్ఞః। అథో మేధ్యత్వాయ। అథోఏతేవై దేవాశ్వాః। దేవాశ్వానేవతత్సమ్మార్ష్టి। సువర్గస్యలోకస్యసమష్ట్యై" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౭అ) ఇతి। దేవాశ్వత్వేన

భావితాః స్వర్గప్రాప్తయే భవన్తి। ద్వయోరాఘారయోః క్రమేణ గుణభేదం విధత్తే "ఆసీనోఽన్యమాఘారమాఘారయతి। తిష్ఠన్నన్యం। అథాఽనో వా రథం వా యుఞ్జ్యాత్। ఏవమేవ తదధ్వర్యుర్యజ్ఞం యునక్తి। సువర్గస్య లోకస్యాభ్యూఢ్యై" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౭అ) ఇతి। శకటస్య ప్రాథమికం బలీవర్దయుగముపరి ఆసీనేన ప్రేర్యతే ద్వితీయతృతీయాదికన్తు భూమౌ స్థితేన। తద్వదాఘారరథః స్వర్గలోకమభిలక్ష్య వహనాయ భవతి। ఏతద్రథవేదినం ప్రశంసతి। "వహన్త్యేనం గ్రామ్యాః పశవః। య ఏవం వేద" (బ్రా-౩కాం। ౩ప్ర।౭అ) ఇతి। బలీవర్దాశ్వాదయో గ్రామ్యాః। తిష్ఠన్నన్యమితి విహితస్య ద్వితీయాఘారస్య సమ్బన్ధిషు మన్త్రేషు ప్రథమమన్త్రం వ్యాచష్టే "భువనమసి విప్రథస్వేత్యాహ। యజ్ఞో వై భువనం। యజ్ఞ ఏవ యజమానం ప్రజయా పశుభిః ప్రథయతి। అగ్నే యష్టరిదం నమ ఇత్యాహ। అగ్నిర్వై దేవానాం యష్టా। య ఏవ దేవానాం యష్టా। తస్మా ఏవ నమస్కరోతి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౭అ) ఇతి। పూర్వోక్తనిర్వచనేన భూతోత్పత్తికారణత్వాదగ్న్యభినో యజ్ఞో భువనం యష్టా దేవపూజకః అగ్నిశ్చ హవ్యవహనేన దేవాన్పూజయతి। కల్పః "అథాదత్తే దక్షిణేన జుహూం, జుహ్వేహ్యగ్నిస్త్వా హ్వయతి దేవయజ్యాయై" ఇతి। "సవ్యేనోపభృతం, ఉపభృదేహి దేవస్త్వా సవితా హ్వయతి దేవయజ్యాయై" ఇతి। అనయోర్మన్త్రయోరగ్నిసవితృవ్యవస్థా యుక్తేత్యాహ "జుహ్వేహ్యగ్నిస్త్వా హ్వయతి దేవయజ్యాయా ఉపభృదేహి దేవస్త్వా సవితా హ్వయతి దేవయజ్యాయా ఇత్యాహ। ఆగ్నేయీ వై జుహూః। సావిత్ర్యుపభృత్। తాభ్యామేవైనే ప్రసూత ఆదత్తే" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౭అ) ఇతి। అగ్నిసవితారౌ జుహూపభృతోః స్రుచోరభిమానిదేవతే। బోధాయనః "అత్యాక్రామన్ జపతి, అగ్నావిష్ణూ మా వామవక్రమిషం విజిహాథాం మా మా సన్తాప్తం లోకం మే లోకకృతౌ కృణుతం" ఇతి। అత్యాక్రమణప్రకార ఆపస్తమ్బేన దర్శితః "అగ్నావిష్ణూ మా వామవ" "మిత్యగ్రేణ స్రుచోఽపరేణ మధ్యమం పరిధిం సనతిక్రామన్ ప్రస్తరం దక్షిణేన పదా దక్షిణాతిక్రామత్యా

దక్షిణ్యేన "మధ్యమపరిధేః పురతోఽవస్థితః ఆహవనీయోఽగ్నిః। తతః పశ్చాత్ స్రుచామగ్రభాగేన శిరస్త్వదృష్ట్యాఽవస్థితో యజ్ఞాభిమానీవిష్ణుః। హే అగ్నావిష్ణూ ఆఘారకర్మార్థం యువయోర్మధ్యే గచ్ఛన్నహం పాదేనయువాంమావక్రమిషం మమగమనావకాశాయ యువాంవియుక్తౌ భవతం। మాం ప్రతి సన్తాపం మా కురుతః। కిఞ్చ స్థానకారిణౌ యువాం మమగమనస్థానం కురుతం।యథోక్తమర్థం దర్శయతి।అగ్నావిష్ణూ మావామవక్రమిషమిత్యాహ।అగ్నిఃపురస్తాత్ ।విష్ణుర్యజ్ఞఃపశ్చాత్ । తాభ్యామేవ ప్రతిప్రోచ్యాత్యాక్రామతి। విజిహాథాం మామా సన్తాప్తమిత్యాహ హిగ్ం సాయై।లోకం మేలోకకృతౌ కృణుతమిత్యాహ।ఆశిషమేవైతామాశాస్తే" (బ్రా-౩ కాం।౩ప్ర।౭అ) ఇతి। బోధాయనః "స్థానం కల్పయతి, విష్ణోస్థానమసి "ఇతి। ఆపస్తమ్బః "విష్ణోస్థానమసీ త్యవతిష్ఠతేన్తర్వేది దక్షిణఃపాదో భవత్యవధ్రుః సవ్యోర్ధ్వస్తిష్ఠన్ దక్షిణంపరిధి సన్ధి మన్వవహృత్య "ఇతి। హేభూప్రదేశ త్వంయజ్ఞపురుషస్యస్థానమసి । యజ్ఞపురుషప్రయుక్తమతిశయందర్శయతి "విష్ణోఃస్థానమసీత్యాహ । యజ్ఞోవైవిష్ణుః ।.ఏతత్ఖలు వై దేవానామపరాజిత మాయతనం। యద్యజ్ఞః। దేవానామేవాపరాజిత ఆయతనే తిష్ఠతి" (బ్రా-౩ కాం।౩ప్ర।౭అ) ఇతి । దేవయజనభూవ్యతిరిక్తభూమేరసురాధీనతయా తత్ర దేవానాం పరాజయేఽపి యజ్ఞప్రదేశోఽపరాజితః। బోధాయనః "అన్వారబ్ధే యజమానేమధ్యమే పరిధౌ సంస్పృశన్ ఋజుస్తిష్ఠన్ ఋజుమాఘారయతి సన్తతంప్రాఞ్చ మవ్యవచ్ఛిన్దన్, ఇత ఇన్ద్రోఽకృణోద్వీర్యాణి సమారభ్యోర్ధ్వో అధ్వరో దివి స్పృశమహ్రుతో యజ్ఞో యజ్ఞపతేరిన్ద్రావాన్ త్స్వాహా "ఇతి। ఆపస్తమ్బః "సమారభ్యోర్ధ్వో అధ్వరఇతి ప్రాఞ్చముదఞ్చ మృజుంసన్తతం జ్యోతిష్మత్యాఽఽఘార మాఘారయన్ సర్వాణీధ్మకాష్ఠానిసగ్ంస్పర్శయతి "ఇతి। అస్యమతే ఇత ఇన్ద్ర ఇతివాక్యం పూర్వమన్త్రశేషః। ఇతో దేవయజనస్థానబలాదిన్ద్రోఽసురవధరూపాణి వీర్యాణి అకరోత్ । యజ్ఞపతేర్యజమానస్య యజ్ఞ ఆఘారః స్వాహా దేవతాయై దత్తః। కీదృశో యజ్ఞః। ఇన్ద్ర

దేవతాకత్వేన ఇన్ద్రవాన్నైరృతీం రాక్షసీం దిశం సమారభ్యోర్ధ్వో దీ
ర్ఘో అధ్వరో హింసారూపేణ విచ్ఛేదేన రహితః ఐశానీం దైవికీం దిశం
స్పృశతి । అహ్రుతో ఽకుటిలః । ఇన్ద్రశబ్దసూచితం దర్శయతి "ఇత ఇన్ద్రో అ
కృణోద్వీర్యాణీత్యాహ ఇన్ద్రియమేవ యజమానే దధాతి" (బ్రా-౩కాం।
౩ప్ర।౭అ) ఇతి । ఊర్ధ్వశబ్దేన వృద్ధిస్సూచితేత్యాహ "సమారభ్యోర్ధ్వో
అధ్వరో దివిస్పృశమిత్యాహ వృద్ధ్యై" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౭అ). ఇతి । స
మారభ్యేతిపదసూచితం * దర్శయతి "ఆఘారమాఘార్యమాణ మనుస
మారభ్య । ఏతస్మిన్నాఘారే దేవాః సువర్గం లోకమాయన్ । సాక్షాదేవ యజ
మానస్సువర్గం లోకమేతి । అథో సమృద్ధేనైవ యజ్ఞేన యజమానస్సువర్గం లో
కమేతి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౭అ) ఇతి । దేవాస్స్వయం యాగం కుర్వన్తో
ఽధ్వర్యుమను తమాఘారం స్పృష్ట్వా విలమ్బమన్తరేణ స్వర్గం గతాః సాక్షా
దేవా విలమ్బేనైవ । కిఞ్చ సమ్యగారభ్యేత్యనేన సమృద్ధిస్సూచితా । అ
హ్రుతశబ్దార్థం దర్శయతి "అహ్రుతో యజ్ఞో యజ్ఞపతేరిత్యాహానార్త్యై"
(బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౭అ) ఇతి । ఇన్ద్రశబ్దార్థమాహ "ఇన్ద్రావాన్త్స్వాహే
త్యాహ । ఇన్ద్రియమేవ యజమానే దధాతి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౭అ)
ఇతి । కల్పః "బృహద్భా ఇతి స్రుచముద్గృహ్ణాతి" ఇతి । అనేనాఘారేణ
జ్వాలారూపం యథా బృహద్భవతి తథాయమగ్నిర్భాసతే తతో జు
హూమాసహ్య తామిత్యుద్గృహ్ణాతి । అధికభాసనేన స్వర్గం ప్రాప్యత ఇ
త్యాహ "బృహద్భా ఇత్యాహ । సువర్గో వై లోకో బృహద్భాః । సువర్గ
స్య లోకస్య సమష్ట్యై" (బ్రా ౩కాం।౩ప్ర।౭అ) ఇతి । కల్పః "అథాసగ్ం
స్పర్శయన్త్స్రుచావుదఙ్ప్రత్యాక్రమన్ జపతి, పాహి మాగ్నే దుశ్చరితా
దా మా సుచరితే భజ" ఇతి । భజ స్థాపయ । జుహూపభృతోః పరస్పర
మస్పర్శయన్ విశిష్టం ప్రతి నివృత్త్యాగమనం విధత్తే "యజమానదేవత్యా
వై జుహూః । భ్రాతృవ్యదేవత్యోపభృత్ । ప్రాణా ఆఘారః । యత్సగ్ం

* సమారభ్యేతిపదసూచితమితి కాశీపుస్తకే.

స్పర్శయేత్ । భ్రాతృవ్యేఽస్య ప్రాణాన్దధ్యాత్ । అసగ్ంస్పర్శయన్ ప్రత్యాక్రామతి। యజమాన ఏవ ప్రాణం దధాతి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౨అ) ఇతి। యజమానవద్భాగే ప్రత్యాసన్నత్వాత్ జుహూః యజమానోఽభిధీయతే। ఔపభృతస్యాజ్యస్య జుహూద్వారా హోమ ఇతి వ్యవహితత్వాదుపభృతః । తతో భ్రాతృవ్యో దేవతా । అర్థవాదాన్తరేష్వప్యేతదేవ ద్రష్టవ్యం । మన్త్రస్య పదార్థవాక్యార్థౌ దర్శయతి "పాహి మాఽగ్నే దుశ్చరితాదా మా సుచరితే భజేత్యాహ । అగ్నిర్వావ పవిత్రం । వృజినమనృతం దుశ్చరితం । ఋజుకర్మగ్ం సత్యగ్ం సుచరితం । అగ్నిరేవైనం వృజినాదనృతాద్దుశ్చరితాత్పాతి। ఋజుకర్మే సత్యే సుచరితే భజతి । తస్మాదేవమాశాస్తే। ఆత్మనో గోపీథాయ" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౨అ) ఇతి। కాయికం నిషిద్ధాచరణం వృజినం, విహితాచరణమృజుకర్మ । వాచికే సత్యానృతే । కల్పః "జుహ్వా ధ్రువాం సమనక్తి, మఖస్య శిరోఽసి సంజ్యోతిషా జ్యోతిరఙ్క్తామితి త్రిః" ఇతి। హే ఆఘారశేష త్వం యజ్ఞస్య శిరోవదుత్తమమఙ్గమసి । అతస్త్వద్రూపేణ జ్యోతిషా ధ్రౌవాజ్యరూపం జ్యోతిః సమఙ్క్తాం సంయుజ్యతాం । సమఞ్జనం విధత్తే "శిరో వా ఏతద్యజ్ఞస్య । యదాఘారః । ఆత్మా ధ్రువా । ఆఘారమాఘార్య ధ్రువాగ్ంసమనక్తి । ఆత్మన్నేవ యజ్ఞస్య శిరస్ప్రతిదధాతి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౨అ) ఇతి । గ్రీవాదధస్తనో దేశ ఆత్మా । పూర్వపక్షత్వేన ద్విరావృత్తింవిధత్తే । "ద్విస్సమనక్తి। ద్వౌ హి ప్రాణాపానౌ" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౨అ) ఇతి । సిద్ధాన్తమాహ "తదాహుః । త్రిరేవ సమఞ్జ్యాత్ । త్రిధాతు హి శిర ఇతి । శిర ఏవైతద్యజ్ఞస్య।అథో త్రయో వై ప్రాణాః।ప్రాణానేవాస్మిన్ దధాతి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౨అ) ఇతి। త్వగసృగస్థిరూపా విస్పష్టాస్త్రయో ధాతవో యస్య సత్రిధాతుః । మన్త్రగతజ్యోతిశ్శబ్దాభిప్రాయం దర్శయతి "మఖస్య శిరోఽసి సంజ్యోతిషా జ్యోతిరఙ్క్తామిత్యాహ । జ్యోతిరేవాస్మా ఉపరిష్టాద్దధాతి । సువర్గస్య లోకస్యానుఖ్యాత్యై" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౨అ) ఇతి । అస్య ధ్రౌవాజ్యశేషస్యోపరిస్థాపితేనాఘారశిష్టాజ్యేనాత్యుజ్జ్వలం సత్ ప్రదీపేనేవ స్వర్గలోకస్సప్రకాశితో భవతి ॥

అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః ॥

“భువోఽగ్నిరక్షలింకృత్వా జాపద్వాభ్యాంతయోర్గ్రహః।
అగ్న్యాదక్షిణవద్గామి విష్ణోస్థిత్వాసమాహృతిః॥
బృహద్భ్యాస్సృజను ద్రుహ్యాపాహిప్రతినివర్తతే।
మాఖిధ్రువాణాన క్షిత్రినవమన్త్రా ఇహోరితాః”॥ఇతి॥

అథ మీమాంసా.

“అగ్నే యష్ట రిదం నమః” “అగ్నిర్వై దేవానాం యష్టా” ఇత్యనయోర్మన్త్రబ్రాహ్మణయో రగ్నిదేవతాయా యాగాధికారః ప్రతీయతే। తదయుక్తం। నవమాధ్యాయ ప్రథమపాదోక్త దేవతాధికరణ విరోధప్రసఙ్గాత్। తత్ర హ్యేవం చిన్తితమ్॥

“దేవప్రయోజకో పూర్వం నాద్యోఽస్య ఫలదత్వతః।
నహి యోగ్యోహ్యసౌ పూర్వస్య ఫలతోదితా”॥ఇతి॥

ఆగ్నేయోఽష్టాకపాల ఇత్యాదిషు కర్మసు మన్త్రితస్త్రిరూపాణా మనుష్ఠేయానామఙ్గానామగ్న్యాదిదేవతా ప్రయోజకః। కుతః। యాగేన పూజితాయా దేవతాయాః ఫలప్రదత్వాత్ సంభవతి ఫలప్రదత్వం మన్త్రార్థవాదేతిహాసపురాణేభ్యో విగ్రహాదిపఞ్చకావగమాత్। విగ్రహో హవిః స్వీకారస్తద్భోజనం తృప్తిః ప్రసాదశ్చేత్యేతచ్చేతనస్యోచితం పఞ్చకం। ‘సహస్రాక్షో గోత్రభిద్వజ్రబాహురితి విగ్రహః, ‘అగ్నిరిద్ధగ్ం హవిరజుషతేతి హవిస్స్వీకారః, ‘అద్ధీన్ద్ర ప్రస్థితే మాహవీంషీతి హవిర్భోజనమ్, ‘తృప్త ఏవైనమిన్ద్రః ప్రజయా పశుభిస్తర్పయతీతి తృప్తిప్రసాదౌ, తతస్సేవితరాజాదివత్పూజితదేవతాయాః ఫలప్రదత్వేన ప్రాధాన్యాత్ తేనైవాఙ్గానాం ప్రయోజకత్వే ప్రాప్తే బ్రూమః। కిం దేవతాయాః ఫలప్రదత్వలక్షణం ప్రాధాన్యం శబ్దాదవగమ్యతే వస్తుసామర్థ్యాద్వా। నాద్యః। స్వర్గకామో యజేతేతి విధేయస్య యాగస్యైవ ఫలప్రదత్వావగమాత్। ద్రవ్యదేవతేతు సిద్ధత్వేన విధ్యనర్హే। తత్ర యథా ద్రవ్యస్యావిధేయం

ప్రతిగుణభావః తథా దేవతాయా అపి । యది యాగస్య కాలాన్తరభావి ఫలంప్రతి వ్యవహితత్వం తర్హి తత్సాధనభూతా దేవతా తతోఽపి వ్యవహితా । కా తర్హి ఫలస్య గతిః । అపూర్వమితి వదామః । తచ్చ శ్రుత్యా శ్రుతార్థాపత్త్యా వా ప్రతీయమానత్వాచ్ఛాబ్దమితి తస్య ఫలప్రదత్వముచితం । న హి * వస్తుసామర్థ్యాద్దేవస్య ఫలప్రదత్వం । విగ్రహాది పఞ్చకప్రతిపాదకయోర్మన్త్రార్థవాదయోః స్వార్థే తాత్పర్యాభావాత్ । అన్యథా ‘వనస్పతిభ్యస్స్వాహా’ ‘మూలేభ్యస్స్వాహా’ । ‘తూలేభ్యస్స్వాహా’ ఇత్యాదిమన్త్రేష్వపి దేవత్వం విగ్రహాదియుక్తం కల్ప్యేత । తచ్చ ప్రత్యక్షవిరుద్ధం । అతో న రాజాదివత్ఫలప్రదత్వం । కిఞ్చ విగ్రహాదిమద్దేవతాయా అపి వినా కర్మణా ఫలమభ్యుపగచ్ఛతి । తతశ్చ ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకేన ఉభయవాదిసిద్ధస్య యాగస్యైవ ఫలప్రదత్వమస్తు । కిఞ్చ మాతాపితృగుర్వాదిశుశ్రూషాయాం దేవతాం వినైవ ఫలప్రదత్వముభయవాదిసిద్ధం। తస్మాత్ ఫలప్రదత్వ మపూర్వమేవాఙ్గానుష్ఠానే ప్రయోజకం । దేవస్య ప్రయోజకత్వే సతి ఆగ్నేయ యాగే ఉపదిష్టాని ప్రయాజాద్యఙ్గాని సౌర్యాదియాగేష్వగ్న్యభావాదనూహ్యాని । అపూర్వస్య ప్రయోజకత్వే తత్సత్త్వాదూహ్యానీతి విశేషః । తదిదం దేవతాధికరణమగ్న్యాదిదేవానాం కర్మాధికారే విరుధ్యతే । అత ఏవ వైయాసికే దేవతాధికరణసూత్రేషు జైమినిపక్ష ఏవముపన్యస్తః “మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారం జైమినిరితి” । అస్యాయమర్థః । అస్తి హి కాచిన్మధువిద్యా ఛాన్దోగ్యే ఆమ్నాతత్వాత్ । తస్యామాదిత్యో మధుత్వేన ధ్యాతవ్యః । వసవో రుద్రా ఆదిత్యా మరుతస్సాధ్యాశ్చేత్యేతే దేవగణాః । ఏత ఉపవిశ్య తన్మధూపజీవన్తి । ఈదృశేనోపాసనేన వస్వాదిమహిమానం ప్రాప్నువన్తీతి శ్రూయతే । తస్యాం విద్యాయాం మనుష్యాణామధికారః సమ్భవతి । వస్వాదిదేవతాస్తు కాన్యాన్ వస్వాదీనుపాసీరన్ కఞ్చాన్యం వస్వాదిమ

* నాపి ఇతి క్వాచిత్కపాఠః.

హిమానం ప్రాప్నుయుః। ఆదిత్యశ్చ కమన్యమాదిత్యం మధుత్వేనోపా
సీత। తస్మాద్దేవానామనధికారం జైమినిర్మనుత ఇతి। తర్హి విద్యాన్తరే౽
ధికారో౽స్తి ఇత్యాశఙ్క్య ఉత్తరమేవం సూత్రితం। “జ్యోతిషి భావా
చ్చేతి”। నఖల్వాదిత్యో నామ కశ్చిచ్చేతనో విగ్రహవాన్ దేవో౽స్తి। కిన్త్వ
స్మిన్ దృశ్యమానే జ్యోతిర్మణ్డలే భవత్యాదిత్యశబ్దప్రయోగః। ఏవమఙ్గారే
ష్వగ్నిశబ్దః యది విగ్రహవతీ దేవతా స్యాత్తదానీమృత్విగాదివత్కర్మణ్యు
పలభ్యేత। కిఞ్చైకస్య యజమానస్య యాగే హవిస్స్వీకర్తృత్వాత్ త
దానీమేవ అన్యేషాం యాగేషు గన్తుం న శక్నుయాత్। అత ఏవామ్నాయ
తే। “కస్య వా హ దేవా యజ్ఞమాగచ్ఛన్తి కస్య వా న బహూనాం యజ
మానానాం” ఇతి। కిఞ్చ। విగ్రహవత్సు దేవేషు మతేషు వైదికానామ
గ్న్యాదిశబ్దానామభిధేయాభావః స్యాత్। వేదస్యాప్రామాణ్యం ప్రస
జ్యేత। తస్మాత్ మృగతృష్ణాదివాక్యేష్వివ సహస్రాక్షో గోత్రభిదిత్యాది
వాక్యేషు కశ్చిద్వికల్పప్రత్యయో జాయతే। శబ్దజ్ఞానానుపాతీ వస్తుశూ
న్యో వికల్ప ఇతి తల్లక్షణం॥

“మృగతృష్ణామ్భసి స్నాతః ఖపుష్పకృతశేఖరః।
ఏష వన్ధ్యాసుతో యాతి శశశృఙ్గధనుర్ధరః॥ఇతి॥

అత్రాపి నైవ బాహ్యవస్తునా యథా కశ్చిదాకారవిశేషో మనసి ప్రతిభా
సతే తథైవ దేవతావాక్యేషు। తస్మాదగ్నిర్వై దేవానాం యష్టేతి వాక్యబ
లాద్దేవానాం యాగాధికారం వక్తుం న శక్యతే। అత్రోచ్యతే। దేవానామధికా
రాభావః కుత ఇతి వక్తవ్యం। దేహాద్యభావాద్వా సత్యపి దేహాదావర్థిత్వ
సామర్థ్యవిద్యారూపాణామధికారహేతూనామభావాత్। సత్స్వపి తేషు
శాస్త్రేణ నిషిద్ధత్వాత్। ప్రథమపక్షే౽పి దేహాద్యభావః కుత ఇతి వాచ్యం। ప్ర
మాణాభావాద్బాధకసద్భావాద్వా । నాద్యః। మన్త్రార్థవాదేతిహాసపు
రాణయాగికప్రత్యక్షలోక ణాం తత్ప్రమాణత్వాత్। “దేవో
వః సవితా ప్రార్పయతు” “రుద్రస్య హేతిః పరి వో వృణక్తు” ఇత్యాదయః

యశ్చైతనోదిత వ్యవహారాభిధాయినో బహవో మన్త్రాః పూర్వముదాహృతాః । "అగ్నేఽయస్తురిదం నమః" । "ఇత ఇన్ద్రో అకృణోద్వీర్యాణి" ఇత్యాదయ ఉదాహ్రియన్తే "అథాసపత్నానిన్ద్రాగ్నీ మే విషూచీనాన్ వ్యస్యతాం" "అగ్నే త్వగ్ం సుజాగృహి" ఇత్యాదయ ఉదాహరిష్యన్తే। "తం గాయత్ర్యాహరత్" "పురుషం వై దేవాః పశుమాలభన్త"। "దేవాసురాః సంయత్తా ఆసన్" ఇత్యాదయోఽర్థవాదాః। ఇతిహాసో భారతాదిః। పురాణం బ్రాహ్మపాద్మవైష్ణవాదిః। యోగిప్రత్యక్షం యోగశాస్త్రప్రసిద్ధ మూర్ధన్యే జ్యోతిషమిత్యాదిసూత్రేషు ప్రసిద్ధం । లోకప్రసిద్ధిశ్చ చిత్రకారాదిషు తత్తన్మూర్తిలేఖనాదిభిర్ద్రష్టవ్యాః । న ద్వితీయః । బాధకస్యానుపలమ్భాత్ । వనస్పతితన్మాలాదీనామపి విగ్రహాదిమత్త్వ ప్రసఙ్గో బాధక ఇతి చేత్ తన్న । తస్యేష్టత్వాత్ । ప్రత్యక్షవిరోధ ఇతి చేత్ । న । స్థావరరూపస్య ప్రత్యక్షత్వేఽపి తదభిమానిదేవతానామప్రత్యక్షత్వాత్ । సన్తి హి సర్వేషు వస్తుష్వభిమానిదేవతాః। అత ఏవ శ్రూయతే । "ఆన్తరిక్షదేవత్యాః ఖలు వై పశవః" । "యజమానదేవత్యా వై జుహూః" "భ్రాతృవ్యదేవత్యోపభృత్" ఇతి। నాత్ర దృశ్యమానా అన్తరిక్షయజమానభ్రాతృవ్యా వివక్షితాః। కిన్తు తదభిమానిదేవతాః । ఏవఞ్చ సత్యభిమానినీభిః సహాభేదవివక్షయా "వాయవస్థోపాయవస్థ" "జుహ్వేహ్యగ్నిస్త్వాహ్వయతి దేవయజ్యాయా ఉపభృదేహి దేవస్త్వా సవితాహ్వయతి" ఇత్యాదీని చేతనోచితాని సమ్బోధనాన్యుపపద్యన్తే। కిన్నిమిత్తోఽయం దేవతాభక్త్యభినివేశ ఇతి చేత్ । న వ కిన్నిమిత్తోఽయం దేవతాప్రద్వేషాభినివేశః। "జ్యోతిషి భావాచ్చ" ఇతి జైమినిమతస్య సూత్రితత్వాదితి చేత్ । కిం బాదరాయణస్య మతం న పశ్యతి। స హ్యేవం సూత్రయామాస "అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యాం" ఇతి। అస్యాయమర్థః। వాక్చక్షురాదీన్ద్రియాణాం పరస్పరకలహశ్రుతిషు "వాగ్వదద్బ్రవీత్" "ఆపోఽబ్రువన్" ఇత్యాదిశ్రుతిషు చాభిమానిదేవతా వ్యపదిశ్యన్తే । ఇన్ద్రియసమ్వాదవాక్యస్యాదావేవాహైతా దేవతా ఇతి దేవతాశబ్దేన విశేషితత్వాత్ అన్యత్ర చ "అగ్నిర్వాగ్భూత్వా

ముఖం ప్రావిశత్, వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాసికే ప్రావిశత్ । ఆదిత్యశ్చ
క్షుర్భూత్వాక్షిణీ ప్రావిశత్" ఇత్యాదినా 'సర్వేషు ఇన్ద్రియేషు దేవ
తానుగతిశ్రవణాదితి । బాధకాన్తరం తు బాదరాయణ ఏవాశఙ్క్య నిరాచష్టే ।
తదీయం సూత్రమేతత్ "విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్"
ఇతి । యుక్తిశ్చ స్పష్టా తేన యః కర్మణి విరోధః సోఽపి నాస్తి । ఏకస్య యుగపద్బ
హుగృహభోజనాసమ్భవేఽపి బహుకర్తృకనమస్కారస్వీకారః సమ్భవ
తీత్యనేకప్రకారదర్శనాత్ । ఇహ చ యాగస్యోద్దేశత్యాగాత్మకత్వాన్న
మస్కారన్యాయేన బహవో యజమానా యుగపదేకాం దేవతాముద్ది
శ్య హవీంషి త్యజేయుః । అథవా దేవతానాం యోగసామర్థ్యాద్యుగపదనేక
శరీరప్రాప్తిశ్శ్రుతిస్మృత్యోర్దృశ్యతే । తైశ్చ శరీరైర్యుగపద్బహుషు యాగే
షు యుగపద్గచ్ఛేయుః । న చానుభవవిరోధః, తాసామన్తర్ధానాదిశక్తిమ
త్త్వేన అయోగ్యానుపలబ్ధేః । నాపి విగ్రహవతీషు దేవవ్యక్తిషు మృతాసు
వైదికశబ్దస్యార్థాభావః । జాతేరేవ శబ్దార్థత్వాత్ । అతో వనస్పతిమూలక
జుహూప్రభృత్యచేతనద్రవ్యేషు సర్వేష్వభిమానినీనాం విగ్రహవతీనాం
చేతనానాం దేవతానామభ్యుపగమేఽపి న బాధః । కశ్చిన్మృగతృష్ణికా ఖ
పుష్పాదిష్వపి వనస్పత్యాదిష్వివ దేవతాభ్యుపగమః ప్రసజ్యేతేతి చేత్ । య
దా ఖపుష్పాయ స్వాహా మృగతృష్ణాయై స్వాహేతి వేదవాక్యం దర్శయి
ష్యసి తదాభ్యుపగమిష్యామః । అతః ప్రమాణసద్భావాద్బాధకాభావా
చ్చ సన్త్యేవ దేవతానాం విగ్రహాదయః । నాప్యర్థిత్వాద్యధికారికారణా
భావాదితి ద్వితీయపక్షో యుక్తః । ఆదిత్యవస్వాదీనాం స్వస్వపదస్య ప్రా
ప్తత్వేన తత్ప్రాప్తిహేతావుపాసనే యాగే వాఽర్థిత్వాభావేఽపి ఫలా
న్తరహేతౌ తత్సద్భావాత్ । సత్యసఙ్కల్పానాం తేషాం సఙ్కల్పాదేవ
ఫలసిద్ధౌ న యాగాదిప్రవృత్తిరితి చేత్ । న । సఙ్కల్ప ఇవ యాగాదావపి
ప్రయోబుధ్యభావేన ప్రవృత్తిసమ్భవాత్ । శ్రూయన్తే హి బహుశో వే
దవాక్యాని "అగ్నిష్టోమేన వై ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత" "అగ్నిష్టోమేనై
వ పర్యగృహ్ణాత్" ఇతి "బృహస్పతిరకామయత శ్రన్మే దేవా దధీరన్గచ్ఛే

యం పురోడాశమితి సపతంచతుర్విగ్ంశతి రాత్రమపశ్య త్త మాహరత్తేనా యజత తతోవై తస్మై శ్రద్ధేవా అదధతా గచ్ఛత్పురోధా ''ఇతి। ఇదానీం ముఖ్య * ఏవ సర్వాభావిన్యాసంజ్ఞయా ప్రజాపతి బృహస్పత్యాదిశబ్దైరుచ్య తఇతిచేత్ ।। అస్త్వేవం నక్షత్రేష్టౌ। తత్రహియజమానోదేవతా చేత్యు భయం ఏకేనైవ శబ్దేన వ్యవహృతం। ''అగ్నిర్వా అకామయత అన్నా దో దేవానాగ్ంస్యామితి। స ఏతమగ్నయే కృత్తికాభ్యఃపురోడాశ మ ష్టాకపాలంనిర్వపత్'' ఇతి। ఇహతుబాధకాభావాత్ ముఖ్యా ఏవ ప్రజా పతిబృహస్పత్యాదయః। అన్యథా వసిష్ఠవిశేషణం విరుధ్యేత।తస్మైచ్ఛ వమా మ్నాయతే ''వసిష్ఠోహతపుత్రో కామయతవిన్దేయప్రజామ్'' ఇతి తస్మా దగ్నిర్నోదేవా యాంగాటషు ప్రవర్తేరన్। సామర్థ్యమపి ధనవత్త్వంతేషా మస్త్యేవ ఉపనయనపూర్వకాధ్యయనాభావేఽపి స్వయమ్భాతవేదానా మపౌరుషేయత్వ మస్త్యేవ।నిషేధశ్చ నపశ్యామః। తస్మాచ్ఛూద్రోయజ్ఞే ఽనవక్లృప్త ఇతివద్దేవా అనవక్లృప్తా ఇత్యశ్రవణాత్। ప్రత్యుత ''దేవా వైయజ్ఞేఽసుర్వత తదసురా అసర్వత'' ఇతి। బహుశశ్శ్రుతం। అథా రత్రాహ్మేఽనేపిప్రదేశాన్తర ఏవంశ్రూయతే ''దేవావైసామిధేనీ రనూచ్య యజ్ఞం నాన్వపశ్యన్త్సప్రజాపతి స్తూష్ణీమాఘారమాఘారయత్త తోవైదే వా యజ్ఞమన్వపశ్యన్'' ఇతి ''అసురేషు వైయజ్ఞ ఆసీత్తందేవాస్తూష్ణీగ్ం హోమేనా వృఞ్జత''ఇతి।సర్వోఽప్యయమర్థవాదఇతిచేత్।బాఢం।నఖలు వయమస్యేత మనర్థవాదం బ్రూమః।మహోత్సార్యేణవిధింప్రశంసన్ అవా న్తరతాత్పర్యేణ స్వార్థేఽపి ప్రామాణ్యాత్ భూతార్థవాదత్వేకాతవహానిః। యదా ప్రజాపతిరమన్త్రకంప్రథమమాఘారం ప్రాజాపత్యమనుతిష్ఠతి తదా కమన్యం ప్రజాపతిం మనసాధ్యాయేదితి చేత్ పూర్వకల్పేఽతీతం బ్రహ్మో న్డాన్తరే వర్తమానం వా ధ్యాయతు।యథాదేవదత్తః స్వయమన్యస్యపితా పిసన్ విద్యాధనదానాదిభిః స్వపిత్రా సమానోఽపిసన్ స్వపితరం నమస్క-

* మానుష్యఇతి కాశీపాఠః.

యం। యస్మిన్ కర్మణి నైరృత్యాం దిశమారభ్యైశానీం దిశమవధిం కృత్వా
సన్తత్యా ఘృతం హూయతే తస్య కర్మణ ఏతన్నామ। నను నామత్వే సతి,
“ఉద్భిదా యజేత”। “జ్యోతిష్టోమేన యజేత” ఇత్యాదావివ ధాత్వర్థే
నకరణత్వేన సామానాధికరణ్యాయాగ్నిహోత్రేణ జుహోతీత్యాఘారేణా
ఘారయతీతి తృతీయయా భవితవ్యం। నైష దోషః। అనుష్ఠానాదూర్ధ్వం
ధాత్వర్థస్యాసిద్ధత్వకారణకరణత్వేఽపి తతః ప్రాక్ప్వం సాధ్యత్వాకారం వ
స్తుమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి ద్వితీయాయా యుక్తత్వాత్। నచాత్ర
ద్వితీయానుసారేణ వ్రీహీన్ప్రోక్షతీత్యాదావివ సంస్కారశ్శఙ్కనీయః।
వ్రీహిశబ్దవదగ్నిహోత్రాఘారశబ్దయోః ప్రసిద్ధద్రవ్యవాచకత్వాభావేన
క్రియావాచిత్వాభ్యుపగమాత్। తస్మాదగ్నిహోత్రాఘారశబ్దౌ దర్వి
హోమోపాంశుయాగయోర్గుణసంస్కారవిధాయినౌ న భవతః, కిన్తు
కర్మాన్తరయోర్నామనీ॥ ॥ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే చిన్తితమ్।

“అగ్నిహోత్రాఘారవాక్యేఽనువాదోఽథవా విధిః।
అరూపత్వాత్తు దధ్యాదివాక్యైర్నోక్తమనూద్యతే॥
గుణసిద్ధౌ న దధ్యాదిగుణో దృష్టో విశిష్టతా।
రూపం దధ్యాదిమన్త్రాభ్యామతోఽసావగుణినో విధిః”॥ఇతి॥

ఇదమామ్నాయతే “అగ్నిహోత్రం జుహోతి”। “పయసా
జుహోతి”। “దధ్నా జుహోతి”। ఇదమపరమామ్నాయతే “ఆ
ఘారమాఘారయతి”। “ఊర్ధ్వమాఘారయతి”। ఋజుమాఘారయతి”
ఇతి చ। తత్రాగ్నిహోత్రవాక్యం దధ్యాదివాక్యవిహితస్య కర్మసము
దాయస్యానువాదః। ఆఘారవాక్యఞ్చ ఊర్ధ్వాదివాక్యవిహితస్య తస్యేతి।
నహి తద్వాక్యద్వయం కర్మవిధాయకం। కుతః। ద్రవ్యదేవతాలక్షణస్య
యాగరూపస్యాభావాదితి చేత్ తత్ర వక్తవ్యం। కిం దధ్యాదివాక్యేన
గుణమాత్రం విధీయతే, కిం వా గుణవిశిష్టం కర్మ। నాద్యః। అగ్నిహోత్రా
ది వాక్యస్య త్వన్మతే కర్మవిధాయకత్వాభావేన గుణినః కస్యచిదసిద్ధా
వన్యానువాదపురస్సరస్య గుణమాత్రవిధానస్యాసంభవాత్। ద్వితీయే

విధిగౌరవం స్యాత్। తచ్చ సత్యాఙ్గతావయుక్తం। అతోఽగ్నిహోత్రాదివాక్యం కర్మవిధాయకం, తత్ర ద్రవ్యం దధ్యాది వాక్యైర్లభ్యతే। దేవతాతు మాన్త్రవర్ణికీ ఆఘారేఽప్యేవం ద్రవ్యదేవతే ఉన్నేతవ్యే॥ ॥దశమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం॥

"హిరణ్యగర్భ ఆఘారే పూర్వస్మిన్నుత్తరేఽథవా।
లిఙ్గాదాద్యే సమం లిఙ్గం క్లృప్తకార్యత్వతోఽన్తిమః"॥ఇతి॥

వాయవ్యపశౌ "హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే" ఇతి। "ఆఘారమాఘారయతి" ఇతి శ్రుతో మన్త్రః పూర్వస్మిన్నాఘారే స్యాత్। కుతః। మన్త్రలిఙ్గాత్। ప్రకృతౌ ప్రాజాపత్యః పూర్వ ఆఘారః। అస్మిన్నమన్త్రే హిరణ్యగర్భ శబ్దేన ప్రజాపతిరభిధీయతే। ప్రజాపతిర్వై హిరణ్యగర్భ ఇతి వాక్యశేషాదితి ప్రాప్తే బ్రూమః। అన్తిమ ఆఘారేఽయం మన్త్రః। కుతః। క్లృప్తకార్యత్వాత్। ప్రకృతావమన్త్రకస్య ప్రథమాఘారస్య ప్రజాపతిం మనసా ధ్యాయన్ ఆఘారమాఘారయతీతి ధ్యానమాత్రస్యాఽభిధానాత్ తూష్ణీమాఘారయతీత్యమన్త్రకత్వం సాక్షాదేవ శ్రుతం। ద్వితీయే త్వాఘారే "సమారభ్యోర్ధ్వో అధ్వరః" ఇత్యాద్యైర్మన్త్రో మన్త్రో విహితః। అతో మన్త్రకార్యం తత్ర క్లృప్తం, తస్మాద్ద్వితీయాఘారే హిరణ్యగర్భమన్త్రవిధిః। యత్తు ప్రజాపతి దేవతా లిఙ్గం తదిన్ద్రేఽపి సమానం। ఇన్ద్రోఽపి హి ప్రజానాం పతిః। తస్మాదూర్ధ్వో అధ్వర ఇతి మన్త్రం బాధిత్వా హిరణ్యాది మన్త్రస్తత్ర విధీయతే॥ ॥తృతీయాధ్యాయస్యాష్టమపాదే చిన్తితమ్॥

"మామాసన్తాప్తమిత్యేతత్ కస్మిన్ స్వామిని * పూర్వవత్।
అధ్వర్యోర్వ్యస్తుతత్వేన స్వామికర్మా పయోగతః"॥ఇతి॥

మామేతిమన్త్రోక్తం సన్తాపాభావరూపం ఫలం యజమానే స్యాత్ అధ్వర్యౌ వేతి సన్దేహః। పూర్వాధికరణే మమాగ్నే వర్చ ఇత్యధ్వర్యుణా

* స్యాదథేతిమూలపుస్తకే.

పత్న్యానాన్నేఽపి మాస్త్రీ నామేతి శబ్దోఽత్ర స్వర్గస్య స్వామినం యజమానం లక్షయతి । స్వర్గకామో యజేతేత్యాగ్నేయవచనే సర్వయాగఫలస్య స్వర్గస్య యజమానగామిత్వావగమాత్ । తతో యథా వర్చో యజమానే భవతి తథా సత్త్వాపాభావోఽపి యజమానగామీతి ప్రాప్తే బ్రూమః । అస్య ర్వ్యావ సత్త్వే సత్యపి ఫలే స్వామినః కర్మసమాప్త్యేతత్స్వర్గస్య గతోఽపి సత్త్వాపాభావో యజమానస్యైవ ఫలమితి నాత్ర పూర్వవదపస్యోపచారః॥

అథ వ్యాకరణమ్.

సదనశబ్దో నియతనపుంసకలింగత్వాదాద్యుదాత్తః । అగ్న ఇత్యత్ర వాక్యాదిత్వాన్ననిఘాతః । ఆమ్రేడితం పూర్వం సకీర్త్యమానం (పా. ౮।౧।౭౨) ఇతి తస్య అవిద్యమానవత్త్వాన్నాస్య నిఘాతః । స్యాత్ పదాత్ పరత్వాభావాన్న నిఘాతః । కస్తు పాత్ని నామ్ని ప్రాదిత్యాద్యుదాత్తత్వం । అగ్నే పత్నీ ఇత్యత్రాపి తద్వత్ । నహి స్యాదేవ స్యాదిత్యాహ్వానానా యస్యోఽధ్వరః । గత్తిసు భ్యామ్ (పా. ౬।౨।౧౮౨) ఇత్యస్య గతిపదాన్తోదాత్తత్వం । దిష్ట్యాం దిమిత్యత్ర కృత్స్వరః । దిష్టమిత్యత్ర అవ్యయపూర్వపదప్రకృతిస్వరః । మత్స్వరతా దిత్యత్రాఽపి తద్వత్ ॥ ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే ద్వాదశోఽనువాకః॥ * ॥

తైత్తిరీయసంహితా.

వాజస్య ప్రసవేనోద్గ్రాభేణోదగ్రభీత్ । అథా సపత్నాగ్ం ఇన్ద్రో మే నిగ్రాభేణాధరాగ్ం అకః । ఉద్గ్రాభం చ నిగ్రాభం చ బ్రహ్మ దేవా అవీవృధన్ । అథా సపత్నా నిన్ద్రాగ్నీ మే విషూచీనాన్ వ్యస్యతామ్ । వసుభ్యస్త్వా రుద్రేభ్యస్త్వాఽఽదిత్యేభ్యస్త్వాఽక్తగ్ం రిహాణా వియన్తు వయః । ప్రజాం యోనిం మా నిర్మృక్షమాప్యాయన్తామాప ఓషధయో మరుతాం పృషతయస్థ దివమ్ ౧॥

గచ్ఛతాన్నో వృష్టిమేరయ । ఆయుష్పా అగ్నేఽస్యాయుర్మేపాహి చక్షుష్పా అగ్నేఽసి చక్షుర్మే పాహి ధ్రువాసి యం పరిధిం పర్యధత్థా అగ్నే దేవ పణిభిర్వీయమాణః । తం త ఏతమను జోషం భరామి నేదేష త్వదపచేతయాతై యజ్ఞస్య పాథ ఉప సమితగ్ం సగ్ంస్రావభాగాస్స్థేషా బృహన్తః ప్రస్తరేష్ఠా బర్హిషదశ్చ॥౨॥

దేవా ఇమాం వాచమభి విశ్వే గృణన్త ఆసద్యాస్మిన్ బర్హిషి మాదయధ్వమగ్నేర్వామపన్నగృహస్య సదసి సాదయామి సుమ్నాయ సుమ్నినీ సుమ్నే మాధత్తం ధురి ధుర్యౌ పాతమగ్నేఽదబ్ధాయోఽశీతతనో పాహి మాఽద్య దివః పాహి ప్రసిత్యై పాహి దురిష్ట్యై పాహి దురద్మన్యై పాహి దుశ్చరితాదవిషం నః పితుం కృణు సుషదా యోనిగ్ం స్వాహా దేవా గాతువిదో గాతుం విత్త్వా గాతుమిత మనసస్పత ఇమం నో దేవ దేవేషు యజ్ఞగ్ం స్వాహా వాచి స్వాహా వాతే ధాః॥౩॥

దివః స్వాహా గాతుం త్రయోదశ చ॥౧౩॥

ఇతి తైత్తిరీయ సంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే త్రయోదశోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

ద్వాదశేఽనువాకే ఆఘారావుక్తౌ । అథ పఞ్చ ప్రయాజాః । ద్వావాజ్యభాగౌ । త్రయః ప్రధానయాగాః । ఏకస్స్విష్టకృత్ । ఇడాభాగభక్షణం । త్రయోఽనూయాజాః । ఇత్యేతావత్కర్తవ్యమ్ * । అన్యత్ప్రాస్తుహ తత్రాద్యదశ్యస్యకాణ్డే ఏతస్మిన్నామ్నాతాః । ఉపరితనాస్తు ప్రయాజాద్యాహ

* ఇత్యేతావదనుష్ఠేయం, ఇతి కాశపాఠః.

నాదిమన్త్రా అధ్వర్యవత్వాదిహ త్రయోదశేఽనువాకే ఆమ్నాయన్తే। కల్పః “అథోదఙ్ఙధ్వర్యుః ప్రత్యాక్రమ్య యథాయతనం స్రుచౌ సాదయిత్వా వాజవతీభ్యాం స్రుచౌ వ్యూహతి, వాజస్య మా ప్రసవేనోద్గ్రాభేణోదగ్రభీదితి దక్షిణేన జుహూముద్గృహ్ణాతి। అథాసపత్నాగ్ం ఇన్ద్రో మే నిగ్రాభేణాధరాగ్ం అకరితి సవ్యేనోపభృతం నిగృహ్ణాతి। ఉద్గ్రాభం చేతి జుహూముద్యచ్ఛతి। నిగ్రాభం చేత్యుపభృతం। బ్రహ్మ దేవా అవీవృధన్నితి ప్రాచీం జుహూమూహతి। అథా సపత్నానిన్ద్రాగ్నీ మే విషూచీనాన్ వ్యస్యతామితి ప్రతీచీముపభృతం ప్రత్యూహతి”। అన్నస్య ప్రసవహేతునాఽముష్యా జుహ్వా ఊర్ధ్వగ్రహణేనేన్ద్రో మామూర్ధ్వమగ్రహీత్। అథోపభృతో నీచగ్రహణేన మమ వైరిణో నికృష్టాన్ బద్ధానకరోత్। పూర్వం బ్రహ్మ దేవాశ్చ వైరిణో నికర్షం చ మమోత్కర్షం వర్ధితవన్తః। అథేన్ద్రాగ్నీ మమ సపత్నాన్ విష్వగ్గతయా స్వస్థానభ్రష్టా యథా భవన్తి తథా విశేషేణ ప్రవర్తయతాం। ఏతన్మన్త్రవ్యాఖ్యానాత్ పూర్వమిడాభక్షణాదికం విధీయతే తస్య స్రుగ్వ్యూహనాత్ ప్రాగనుష్ఠేయత్వాత్। తత్రేడాభాగస్య పురోడాశాదవచ్ఛేదం విధత్తే “ధిష్ణియా వా ఏతే న్యుప్యన్తే। యద్బ్రహ్మా। యద్ధోతా। యదధ్వర్యుః। యదగ్నీత్। యద్యజమానః। తాన్ యదన్తరేయాత్। యజమానస్య ప్రాణాన్త్సంకర్షేత్। ప్రమాయుకః స్యాత్। పురోడాశమపగృహ్య సఞ్చరత్యధ్వర్యుః। యజమానాయైవ తల్లోకగ్ం శిగ్ంషతి। నాస్య ప్రాణాన్త్సంకర్షతి। న ప్రమాయుకో భవతి” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౮అ) ఇతి। ధిష్ణియా నామ కాశ్చన దేవాః సోమస్య రక్షకాః। తథా చ శ్రూయతే “ధిష్ణియా వా అముష్మిన్ లోకే సోమమరక్షన్” ఇతి। తే చ ధిష్ణియాః సోమయాగే వేదికాసదృశా మృణ్మయాః క్రియన్తే * “చాత్వాలాద్ధిష్ణియానుపవపతి” ఇతి శ్రుతేః। తేషాం చ ధిష్ణియానామతిక్రమణం తైత్తిరీయే నిషిద్ధం “ప్రాణా వా ఏతే। యద్ధిష్ణియాః। యదధ్వర్యుః ప్రత్యఙ్ధిష్ణియానతిసర్పేత్। ప్రాణాన్త్సంకర్షేత్

* మృణ్మయా ఆమ్నాయన్తే ఇతి కాంచీపుస్తకే.

త్'' ఇతి।తద్వదత్రా పీడాభాగ భక్షణార్థం వేద్యా ఉత్తరభాగే స్థితానాం బ్రహ్మాదీనాం మధ్యే సఙ్ఘారే ప్రాణాపహారం బాధక ముపన్యస్య తత్పరిహారాయ భక్ష్యంపురోడాశభాగ మవచ్ఛిద్య తేభ్యఃప్రదానాయ హస్తేధృత్వా సఙ్చరే దితి విధీయతే। తేన యజ్ఞ విఘ్నాభావాద్యజమానస్యాస్వర్గ లోక మవశేషయతి ।, ఇహలోకే ప్రాణబాధో నభవతి । అత్ర సూత్రం ''ఇడాపాత్ర ఉపస్తీర్యసర్వేభ్యో హవిర్భ్య ఇడామవద్యతి'' । అవాన్తరేడాం విధత్తే ''పురస్తాత్ ప్రత్యఙ్ఙాసీనః । ఇడాయా ఇడామాదధాతి । హస్త్యాగ్ంహోత్రే । పశవో వా ఇడా।పశవఃపురుషః । పశుష్వేవ పశూన్ ప్రతిష్ఠాపయతి । ఇడామైవా ఏషాప్రజాతిః । తాంప్రజాతిం యజమానో౾నుప్రజాయతే'' (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౮అ) ఇతి । పాత్రస్థితాయా ఇడాయాః పూర్వభాగే ప్రత్యఙ్ముఖ ఉపవిశ్య సర్వసాధారణ్యా ఇడాయాః సకాశా ద్ధోత్రే విభజ్య ప్రదాతుం తద్ధస్తయోగ్యా మల్పా మిడామవదాయహోతుర్హస్త ఆదధ్యాత్ । గౌర్వా అస్యై శరీరమితి ఇడాభిమాని దేవతారూప శ్రవణాత్ పశుత్వం । నరమేధే పురుషస్యాలభ్యత్వాత్ సో౾పిపశుః । మహత్యా ఇడాయా ఏషా అవాన్తరేడాప్రజాతా। తతోయజమానస్య ప్రజాభవతి । అత్రసూత్రమ్ ''పురస్తాత్ప్రత్యఙ్ఙాసీన ఇడాయాహోతుర్హస్తే౾వాన్తరేడా మవద్యతి''ఇతి। హోతుఃప్రదేశిన్యాః ద్వయోఃపర్వణోరాజ్యే నాఞ్జనం విధత్తే ''ద్విరఙ్గులావనక్తిపర్వణోః । ద్విపాద్యజమానః।ప్రతిష్ఠిత్యై'' (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౮అ) ఇతి । ద్వాభ్యాం పాదాభ్యాం స్థైర్యేణావస్థానం ప్రతిష్ఠితిః । అవాన్తరేడాయాం ప్రకారవిశేషంవిధత్తే ''సకృదుపస్తృణాతి। ద్విరాదధాతి । సకృదభిఘారయతి । చతుస్స మ్పద్యతే । చత్వారివై పశోఃప్రతిష్ఠానాని । యావానేవపశుః।త ముపహ్వయతే'' (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౮అ) ఇతి। ప్రతిష్ఠానంపాదః । అనేనచతురవత్తేనైత ఇచ్చతుష్పాదం పశుముపాహ్వయతే। ఇడా భాగ భక్షణాయ అనుజ్ఞా పితవాన్భవతి । అత్ర చతురవత్తం పురోడాశభాగం హోతా హస్తే ధృత్వా భక్షణానుజ్ఞార్థం హౌత్రకాణ్డే పఠితమ

నువాక ముపహూతం రథన్తరమిత్యాది పఠేత్ । తన్మధ్యేఽధ్వర్యు ర్యజ
మానశ్చ ప్రత్యుపహ్వానరూపం మన్త్రాన్తరం పఠేత్ । తదిదం విధత్తే “ము
ఖమివ ప్రత్యుపహ్వయేత । సమ్ముఖా న్నేన పశూనుపహ్వయతే” (బ్రా-
౩కాం।౩ప్ర।౮అ) ఇతి । హోతుర్ముఖమేవ అభివీక్ష్య పఠేదిత్యర్థః । అ
ధ్వర్యుయజమానయోర్హోతృహస్తగతేడా స్పర్శనం విధత్తే “పశవో వా
ఇడా । తస్మాత్ సాఽన్వారభ్యా । అధ్వర్యుణా చ యజమానే న చ” (బ్రా-
౩కాం।౩ప్ర।౮అ) ఇతి । పాఠ్యం తన్మన్త్రాన్తరముత్పాదయతి “ఉపహూతగ్ం
పశుమానసానీత్యాహ । ఉపహ్వానో హ్వయతే హోతా । ఇడాయై
దేవతానాముపహవే” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౮అ) ఇతి । అహమధ్వర్యు ర్దే
వైరనుజ్ఞాతః । తత ఇడాభక్షణేన పశుమాన్ భవాని । యజమానేప్యేవం
యోజ్యం । కస్మిన్ కాలే అయం మన్త్రపాఠః । ఇడార్థం దేవతానామను
జ్ఞాపనే హోత్రా క్రియమాణే సతి తన్మధ్య ఏవాధ్వర్యు యజమానౌ యదో
పహ్వయేతే తదా పఠేత్ । “దైవ్యా అధ్వర్యవ ఉపహూతాః । ఉప
హూతోఽయం యజమానః” ఇతి మన్త్రావయవాభ్యా మాభ్యాం త
యోరుపహవః తదనన్తరం పఠేదిత్యర్థః। వేదనం ప్రశంసతి “ఉపహూతగ్ం
పశుమాన్ భవతి । య ఏవం వేద” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౮అ) ఇతి । అవాన్త
రేడాయా అవదానం తదుపహ్వానఞ్చ వాక్ప్రాణదేవతయోః ప్రియ
మితి స్తౌతి “యాం వై హస్త్యామిడా మాదధాతి । వాచస్సా భాగధేయం ।
యా ముపహ్వయతి । ప్రాణానాగ్ంసా వాచఞ్చైవ ప్రాణాగ్ంశ్చావరు
న్ధే” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౮అ) ఇతి । పురోడాశస్య బర్హిషి స్థాపనం విధా
తుం ప్రస్తౌతి “అథవా ఏతర్హ్యుపహూతాయా మిడాయాం । పురోడాశ
స్యైవ బర్హిషదో మీమాగ్ంసా” (బ్రా- ౩కాం।౩ప్ర।౮అ) ఇతి । ఇడావ
దానానన్తరం హోత్రా తస్యామిడాయా ముపహూతాయాం స
త్యాం అవశిష్టస్య పురోడాశస్యైతస్మిన్నేవ కాలే బర్హిస్థాపన సమ్బన్ధినీ
కాచిన్మీమాంసా భవతి । కింపురోడాశో బర్హిషి స్థాపనీయో న వేతి । తత్ర ప్ర
యోజనాభావాదస్థాపనమితి ప్రాప్తే ప్రయోజనం దేవతానాం సభాగత్వ

మితి మత్వా విధత్తే “యజమానందేవా అబ్రువన్ । హవిర్నో నిర్వపే
తి। నాహమభాగో నిర్వప్స్యామీత్యబ్రవీత్ ।నమయాభాగయానువక్ష్యథేతి
వాగబ్రవీత్ । నాహమభాగాపురోనువాక్యాభవిష్యామీతి పురోనువాక్యా।
నాహమభాగా యాజ్యా భవిష్యామీతి యాజ్యా।నమయాభాగేనవషట్క
రిష్యథేతి వషట్కారః। యద్యజమానభాగం నిధాయ పురోడాశం బర్హి
షదం కరోతి। తానేవ తద్భాగినఃకరోతి” (బ్రా-౩ కాం। ౩ ప్ర। ౮అ)
ఇతి । యజమానభాగాద్యభిమాని దేవతా భాగరహితాః స్వస్వవ్యా
పారం నకుర్వన్తి । తతోయజమానస్యైకం పురోడాశభాగం పృథఙ్ని
ధాయా వశిష్టం పురోడాశం బర్హిషిస్థాపయేత్ । తేనస్థాపనమాత్రేణ
వయం భాగిన,ఇతి దేవానాం తుష్టిర్భవతి । స్థాపితస్య విభాగం విధత్తే
“చతుర్ధా కరోతి । చతస్రోదిశః। దిక్ష్వేవప్రతి తిష్ఠతి” (బ్రా - ౩ కాం।
౩ ప్ర। ౮ అ) ఇతి । పునః పూర్వవిధి మనూద్య ప్రశంసతి “బర్హిషదం
కరోతి । యజమానోవై పురోడాశః । ప్రజాబర్హిః। యజమానమేవ ప్ర
జాసు ప్రతిష్ఠాపయతి । తస్మాదస్థాన్యాః ప్రజాః ప్రతితిష్ఠన్తి। మాగ్ంసే
నాన్యాః” (బ్రా - ౩ కాం। ౩ ప్ర। ౮ అ) ఇతి । యస్మాత్కఠినస్య బర్హి
షిస్థాపితస్య పురోడాశస్య మృదునో బర్హిషశ్చసంయోగః తస్మాత్
కృశదేహాః కాశ్చిత్కఠినే నాస్థ్నా ప్రతితిష్ఠంతి । స్థూలకాయాస్తు మాం
సేన । ప్రకారాన్తరేణ తమేవవిధిం ప్రశంసతి “అథో ఖల్వాహుః।
దక్షిణావా ఏతా హవిర్యజ్ఞస్యాన్తర్వేద్యవరుధ్యన్తే । యత్పురోడాశం
బర్హిషదం కరోతి” (బ్రా - ౩ కాం। ౩ ప్ర। ౮ అ) ఇతి । పురోడాశహ
విషో హవిర్యజ్ఞః । యస్యబర్హిషి పురోడాశస్థాపనం యత్ ఏతా ఋత్వి
జో వేదిమధ్యే దక్షిణా ఏవ అవరుద్ధాః। విధ్యన్తర మనూద్య ప్రశంసతి
“చతుర్ధాకరోతి। చత్వారోహితే హవిర్యజ్ఞ స్యర్త్విజః । బ్రహ్మాహో
తాధ్వర్యు రగ్నీత్” (బ్రా - ౩ కాం। ౩ ప్ర। ౮ అ) ఇతి। తత్తద్భాగ
స్య నిర్దేశంవిధత్తే “తమభి మృశేత్ । ఇదంబ్రహ్మణః । ఇదగ్ం హో

తుః। ఇదమధ్వర్యోః । ఇదమగ్నీధ ఇతి । "యథేవాదస్సౌమ్యేఽధ్వరే।
ఆదేశమృత్విగ్భ్యో దక్షిణానీయన్తే । తాదృగేవతత్" (బ్రా-౩ కాం।
౩ ప్ర।౮ అ) ఇతి । యథాసోమయాగే మాధ్యన్దినసవనే దక్షిణార్థానిద్ర
వ్యాణి వేద్యాం కృష్ణాజినే ప్రసార్యేదమస్యేద మస్యేత్యాదిశ్యాదిశ్యద
క్షిణానీయన్తే తద్వదిదం నిర్దేశనం ద్రష్టవ్యం। నిర్దిష్టానాం భాగానాం యా
గవద్యనివారణాయ క్రమంవిధత్తే "అగ్నీధే ప్రథమామాదధాతి । అగ్ని
ముఖాహ్యృద్ధిః। అగ్నిముఖామేవర్ధిం యజమాన ఋధ్నోతి" (బ్రా-
౩ కాం।౩ ప్ర।౮ అ) ఇతి । అగ్నేస్సకృత్స్నయాగనిష్పాదక హేతుత్వాత్ స
మృద్ధిహేతుః। తమగ్నిం ఇన్ధ ఇత్యగ్నీత్ । అతోఽస్య ప్రాథమ్యం యుక్తం।
ఆగ్నీధ్రస్య హస్తే భాగాధానప్రకారం విధత్తే "సకృదుపస్తీర్యద్విరాదధా
త్ । ఉపస్తీర్యద్విరభి ఘారయతి। షట్సమ్పద్యన్తే। షడ్వా ఋతవః। ఋతూ
నేవప్రీణాతి" (బ్రా-౩ కాం।౩ ప్ర।౮ అ) ఇతి । అస్య విధేస్తాత్పర్యం బోధా
యన స్సూత్రకారేణాహ "ఉపహూతాయామిడాయామగ్నీధ ఆదధా
తి షడవత్త ముపస్తృణాత్యాదధా త్యభిఘారయతి" ఇతి । ఆపస్తమ్బస్తు
అన్యథాబ్రూతే "ద్విరుపస్తృణాతి । ద్విరాదధాతి। ద్విరభిఘారయతి"
ఇతి । విధత్తే "వేదేనబ్రహ్మణేబ్రహ్మభాగం పరిహరతి । ప్రాజాపత్యోవై
వేదః।ప్రాజాపత్యోబ్రహ్మా। సవితా యజ్ఞస్యప్రసూత్యై" (బ్రా-౩ కాం।
౩ ప్ర।౮ అ) ఇతి । పరిహరణంప్రదానం। యథా ప్రజాపతిరన్తర్యామితయా
ప్రేరక ఏవం బ్రహ్మాపితదనుజ్ఞయా యజ్ఞస్య ప్రవర్తక ఇతిబ్రహ్మణఃప్రా
జాపత్యత్వం। వేదవ్యతిరిక్తసాధనేన యేనకేనాపి ప్రక్రాన్తపాత్రేణ భాగా
న్తరం దేయమిత్యాహ "అథకామమన్యేన" (బ్రా - ౩ కాం । ౩ ప్ర ।
౮ అ) ఇతి । హోతుర్బ్రహ్మణోనన్తర్యం విధత్తే "తతోహోత్రే ।
మధ్యంవా ఏతద్యజ్ఞస్య। యద్ధోతా । మధ్యత ఏవ యజ్ఞంప్రీణాతి" (బ్రా-
౩ కాం।౩ ప్ర।౮ అ) ఇతి । సామిధేనీరారభ్యోపరిష్టాద్దేవహోతర్యావత్ప్ర
రాద్యజ్ఞమధ్యత్వం । అధ్వర్యోర్హోత్రానన్తర్యం విధత్తే "అథాధ్వర్యవే ।
ప్రతిష్ఠావా ఏషా యజ్ఞస్య । యదధ్వర్యుః" (బ్రా-౩ కాం।౩ ప్ర।౮ అ) ఇతి।

ప్రతిష్ఠాసమాప్తిః । సమిష్టయజుర్హోమపర్యన్తం యజ్ఞమధ్వర్యుః సమాపయతి । ఆగ్నీధ్రమారభ్యాధ్వర్యుపర్యన్తం క్రమమన్వాహార్యాది దక్షిణాయామతిదిశతి “తస్మాద్ధవిర్యజ్ఞస్యైతామేవావృతమను । అన్యా దక్షిణా నీయన్తే । యజ్ఞస్యప్రతిష్ఠిత్యై” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౮అ) ఇతి । ఆవృత్ప్రకారః । ఆగ్నీధ్రంప్రతిప్రైషమన్త్రముత్పాదయతి । “అగ్నిమగ్నీత్సకృత్సకృత్సమ్మృడ్ఢీత్యాహ । పరాఙివ హ్యేతర్హి యజ్ఞః” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౮అ) ఇతి । వీప్సయా పరిధిసమ్మార్జనమపి లభ్యతే । అస్మిన్కాలే సమాప్తప్రాయత్వాద్యజ్ఞః పరాఙ్ముఖ ఇవ వర్తత ఇతి సకృత్సమ్మార్జనం పర్యాప్తం । అథ హోతారం ప్రత్యస్తి కశ్చిత్ప్రైషమన్త్రః “ఇషితా దైవ్యా హోతారో భద్రవాచ్యాయ ప్రేషితో మానుషః సూక్తవాకాయ సూక్తా బ్రూహి” ఇతి । భద్రం ఫలం తస్య వాచ్యం వచనం । తదర్థమగ్నిర్హోతా । పృథివీ హోతా ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధా దైవ్యా హోతారః పరమేశ్వరేణ ప్రేరితాః । ఇదం ద్యావాపృథివీ భద్రమభూదిత్యాద్యనువాకసూక్తం । తస్య వాక్యో వచనం । తదర్థం మానుషో హోతా ప్రేషితః । అతో హేతోః హే హోతస్తత్ సూక్తం బ్రూహి । తమిమం మన్త్రముత్పాద్య తత్రేషితపదస్య భద్రవాచ్యాయేతి పదస్య చ అభిప్రాయం వ్యాచష్టే “ఇషితా దైవ్యా హోతార ఇత్యాహ । ఇషితగ్ం హి కర్మ క్రియతే । భద్రవాచ్యాయ ప్రేషితో మానుషస్సూక్తవాకాయ సూక్తా బ్రూహీత్యాహ । ఆశిషమేవైతామాశాస్తే” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౮అ) ఇతి । అస్తి హోతారం ప్రత్యపరః ప్రైషమన్త్రః “స్వగా దైవ్యా హోతృభ్యః స్వస్తిర్మానుషేభ్యశ్శంయోర్బ్రూహి” ఇతి । దైవ్యానాం హోతౄణామయం యజ్ఞస్స్వధీనో మానుషేభ్యో హోతృభ్యః స్వస్త్యస్తు । హే హోతస్త్వం శంయుదేవస్య సమ్బన్ధినం తచ్ఛంయోరావృణీమహ ఇత్యనువాకం బ్రూహి । అస్మిన్మన్త్రే స్వగాశబ్దస్వస్తిశబ్దశంయుశబ్దానామభిప్రాయం క్రమేణ దర్శయతి । “స్వగా దైవ్యా హోతృభ్య ఇత్యాహ । యజ్ఞమేవ తత్స్వగాకరోతి । స్వస్తిర్మానుషేభ్య ఇత్యాహ । ఆశిషమేవైతామాశాస్తే । శం

యోర్బ్రూహీత్యాహ । శంయుమేవ బార్హస్పత్యం భాగధేయేన సమర్ధయతి” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౮అ) ఇతి । శంయుః బృహస్పతేః పుత్రః । ఇత్థమిడా భాగాద్యనుష్ఠానం విధాయాస్మిన్ కాణ్డే ఆమ్నాతాభ్యాం వాజస్యమేత్యేతాభ్యామృగ్భ్యాం స్రుగ్వ్యూహనం విధత్తే “అథ స్రుచావనుష్టుగ్భ్యాం వాజవతీభ్యాం వ్యూహతి । ప్రతిష్ఠా వా అనుష్టుక్ । అన్నం వాజః ప్రతిష్ఠిత్యై । అన్నాద్యస్యావరుద్ధ్యై” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। చతుర్భిః పాదైర్గవాదీనాం ప్రతిష్ఠితత్వాత్ తద్వదనుష్టుగ్భ్యః ప్రతిష్ఠాహేతుత్వం। వాజశబ్దస్యాన్నవాచిత్వాత్ తద్వత్త్యావృచావత్తుం యోగ్యస్యాన్నస్యావరోధాయ భవతః । సామాన్యాకారేణ విహితం స్రుగ్వ్యూహనం విశేషాకారేణ విశదయతి “ప్రాచీం జుహూమూహతి । జాతానేవ భ్రాతృవ్యాన్ ప్రణుదతే । ప్రతీచీముపభృతం । జనిష్యమాణానేవ ప్రతినుదతే । సవిషూచ ఏవాపోహ్య సపత్నాన్ యజమానః । అస్మిన్ లోకే ప్రతితిష్ఠతి” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। వైరిణః పరస్పర వియుక్తా వివిధదిక్ పలాయితా ఏవ యథా భవన్తి తథా తానపోహ్య ప్రతితిష్ఠతి। వాజవతీభ్యామిత్యేతద్ద్వివచనార్థమనూద్య ప్రశంసతి । “ద్వాభ్యాం ద్విప్రతిష్ఠో హి” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౯అ) ఇతి । ద్వాభ్యాం పాదాభ్యాం ప్రతిష్ఠా యస్యాసౌ ద్విప్రతిష్ఠః। కల్పః “జుహ్వా పరిధీననక్తి। వసుభ్యస్త్వా ఇతి మధ్యమం। రుద్రేభ్యస్త్వా ఇతి దక్షిణం। ఆదిత్యేభ్యస్త్వా ఇత్యుత్తరం” ఇతి। త్రిష్వప్యనక్తీత్యధ్యాహారః। స్పష్టార్థతాం దర్శయతి “వసుభ్యస్త్వా రుద్రేభ్యస్త్వాఽఽదిత్యేభ్యస్త్వేత్యాహ। యథా యజురేవైతత్” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౯అ) ఇతి । బోధాయనః “స్రుచ్యుప్రస్తరమనక్తి । అక్తꣳ రిహాణా ఇతి జుహ్వామగ్రాణి । వియన్తు వయ ఇత్యుపభృతి మధ్యాని ప్రజాం యోనిం మా నిర్మృక్షమితి ధ్రువాయాం మూలాని” ఇతి । ఆపస్తంబస్త్వాద్యద్వితీయమన్త్రావేకీకృత్యాహ “అక్తꣳ రిహాణా వియన్తు వయ ఇతి జుహ్వామగ్రం ప్రజాం యోనిం మా నిర్మృక్షమిత్యుపభృతి మధ్యం । ఆప్యాయన్తామాప ఓషధయ ఇతి ధ్రువాయాం మూలం” ఇతి । ఆజ్యేనాక్తం ప్రస్తరాగ్రం

శ్రీరస్తు.

జయపరమేశ్వర.

ప్రకటన.

శ్రీమదిత్యాది సముచితలక్షణవిశిష్ట సమస్తాస్తిక సత్పురుషులైన ధార్మికోదారదయాళు విద్వత్ప్రభువులకు సవినయ సమహార్ణ పూర్వకముగ విన్నవించునదియేమన్నను.

ఈవేదభాష్యమును ఇట్లు ముద్రించి (౮౦) పుటలుగల ఇట్టిసంచిక ౧కి, ౬-అణాలచొప్పున అయ్యేవెలకు విక్రయించడమగును. ఇప్పుడే చందాచేసి అడ్వాన్సు సైకమిచ్చువారికి వెలతగ్గించి ౮ అణాలవంతున సంచికలను ఇచ్చెదము. అడ్వాన్సు రు ౨ ముందు ఇవ్వవలసినది. వారికి గ్రంథపూర్తికాలమున ౫ సంచికలను అందుకుగా ముజరా ఇచ్చెదము. చందాచేసేకాలమునకు ముందుగా ప్రకటింపబడియుండిన సంచికలకు చందాదారులును ౬ అణాలచొప్పున వెల ఇవ్వవలసినది. చందాచేసినకాలము మొదలు ౮ అణాలవంతున వెలగలిగియుండును. మధ్యకాలమున చందావదిలిపెట్టే వారికి అడ్వాన్సు ముజరాదొరకదు. చందాసైకమును నెలనెలకుగాని మొత్తముగగాని మాకు అందచేయవచ్చును. పరస్థలపు చందాదారులు అడ్వాన్సు బాబతు రు ౨-౦-౦ సంచికలు ౧౨కి రు ౩-౦-౦ పోస్టేజీ అణాలు ౬. వెరసి రు ౫-౬-౦ ముందుగా మాకు పంపవలసినది. లేబిల్ పంపించేయెడల రూపాయి ౧కి అణా ౧ప్రకారము డిస్కౌంటుకుగా అధికము పంపించవలసినది. టపాలాసైలపుమాకుఅక్కరలేదు. మాకు చందాసైకముచెల్లించినవారిపేరులను సైకములనుగూడ సైనెల సంచికలో ప్రకటించెదము. మాసైన్ మొహరులేని మాసంచికగాని పుస్తకముగాని ఎవరివద్దనుండినను అది చోరీబాబతుగా భావింపబడును. ఇదివరకు ౫౧ సంచికలు అచ్చువేసిప్రకటించడమైనది. ఈలాగుననే నెలనెలకు తప్పకనే ప్రకటింపబడుతూ త్వరలో గ్రంథపూర్తిచేసి యివ్వగలము.

బహుధనవ్యయ విద్వత్పుస్తక సహాయాది శ్రమసాధ్యమైన ఈమహాకార్యమునకు మనవారందరును దయతో సహాయమునై యుండవలయునని మిగులవేడెదను.

మదరాస్ కృష్ణమనాయని అగ్రహారం ౧౧వ నెంబరుఇంటిలోనివసించు

౧౮౭౯సం॥
జూలై నెల - ౧ తేది.
మద్రాస్.

సజ్జనవిధేయుడైన
ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య.
ఏజంట్.

శ్రీ.

ఓం తత్సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసహితా.

బెంగుళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణాపరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

ములుకట్ల - విశ్వనాథశాస్త్రిణా

చావలి - రామస్వామిశాస్త్రిణా చ

ప్రకటీకృతా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ౬.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయన్త్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౭౯.

శ్రీరస్తు

గతమాసమున చందాదారులవలన జమఅయిన పైకము.

	రూ.	అ.	పై.
బ్రహ్మశ్రీ॥మ-రా-రా-శ్రీ, వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిలుగారు బి. ఏ. చేయించినచందాలు ౪కి ౨౬ - ౧౪ - ౦ కు వివరము. రాజమహేంద్రవరం ఇన్నీస్ పేట.			
బ్రహ్మశ్రీ॥మ-రా-రా-శ్రీ, వావిలాల-నృసింహశాస్త్రిలవారు రాజమహేంద్రవరం	౧౦	౧౨	౦
బ్రహ్మశ్రీ॥ మ-రా-రా-శ్రీ, కంమకూరి - వీరేశలింగంపంతులు గారు, రాజమహేంద్రవరం.	౪	౬	౦
బ్రహ్మశ్రీ॥ మ-రా-రా-శ్రీ, మారెమంద - రామన్నపంతులు గారు, రాజమహేంద్రవరం.	౪	౬	౦
బ్రహ్మశ్రీ॥ వేదమూర్తి॥ గుండు వెంకటసుబ్రహ్మణ్యావధానులుగారు, రాజమహేంద్రవరం.	౪	౬	౦
	౨౬	౧౪	౦
బ్రహ్మశ్రీరాజశ్రీ, కావలిచిన్నశీతారామయ్యగారు బహదరు జమీన్దార్ తాల్లూకా విస్సన్నపేట తహాల్ ముకాం గుంటూరు.	౪	౧౦	౬
బ్రహ్మశ్రీ రాజశ్రీ, వెన్నెలకంటి - వెంకటసుబ్బయ్యగారు, గుంటూరు.	౪	౬	౦
బ్రహ్మశ్రీ, రాజశ్రీ, పొట్టాలక్ష్మీనారాయణయ్యగారుమదరాస్	౨	౦	౦
బ్రహ్మశ్రీ, రాజశ్రీ, త. సుబ్రహ్మణ్యయ్యగారు మద్రాస్.	౨	౦	౦
బ్రహ్మశ్రీ, రాజశ్రీ, క. చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారు మద్రాస్.	౨	౦	౦
బ్రహ్మశ్రీ, రాజశ్రీ, హైకోర్టుమబాసీ క. కృష్ణస్వామిశాస్త్రిలువారు, మద్రాస్.	౧	౦	౦
బ్రహ్మశ్రీ, రాజశ్రీ, పచ్చప్పాస్కూల్ శ్రీనివాసాచార్యులువారు మదరాస్.	౧	౦	౦

లేలిహానా వివిధం మార్గం గచ్ఛన్తు । అహంతు ప్రజాంతత్కారణఞ్చ మా వినాశయామి । ఆజ్యరూపా ఆపః ప్రస్తరమూల రూపాఓషధీరా ప్యాయయన్తు । విధత్తే “స్రుక్షుప్రస్తరమనక్తి । ఇమేవైలోకాః స్రుచః । యజమానః ప్రస్తరః । యజమానమేవ తేజసానక్తి । త్రేధానక్తి । త్రయ ఇమే లోకాః । ఏభ్య ఏవైనం లోకేభ్యోనక్తి । అభిపూర్వమనక్తి । అభిపూర్వమేవ యజమానం తేజసా నక్తి” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧అ) ఇతి । అభిముఖమగ్రం పూర్వం యథా భవతి తథా ప్రస్తరమఞ్జ్యాత్ । యజమానోపి ముఖ ఏవ సభాసు వక్తృత్వేన తేజస్వీ భవతి । మన్త్రగతస్యాక్త శబ్దస్యాభిప్రాయమాహ “అక్తగ్ం రిహాణా ఇత్యాహ । తేజో వా ఆజ్యం । యజమానః ప్రస్తరః । యజమానమేవ తేజసానక్తి” (బ్రా-౩కాం। ౩ప్ర।౧అ) ఇతి । విశబ్దసూచితం దర్శయతి “వియన్తు వయ ఇత్యాహ । వయ ఏవైనం కృత్వా । సువర్గం లోకంగమయతి” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧అ) ఇతి । మన్త్రే ప్రథమా బహు వచనాన్తో విశబ్దః పక్షివాచీ । బ్రాహ్మణే తు ద్వితీయైకవచనాన్తో వయ శ్శబ్దః । మాని మ్మృక్షుమిత్యే తస్యాభిప్రాయం దర్శయతి “ప్రజాం యోనిం మాని మ్మృక్షు మిత్యాహ । ప్రజాయై గోపీథాయ” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧అ) ఇతి । ఓషధయ ఇతి ద్వితీయా వివక్షితేత్యాహ “ఆప్యాయన్తా మాప ఓషధయ ఇత్యాహ । అప ఏవోషధీ రాప్యాయయతి” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧అ) ఇతి । అత్ర బహువచనం ద్రష్టవ్యం । బోధాయనః “తము పరీవ ప్రహరతి నాత్యగ్రంప్రహరతి న పురస్తాత్ ప్రత్యస్యతి న ప్రతి శృణాతి నవిష్వఞ్చం వి యౌత్యూర్ధ్వ ముద్యౌతి ఆప్యాయన్తామాప ఓషధయో మరుతాం పృషతయః స్థ దివంగచ్ఛ తతోనో వృష్టి మేరయేతి” ఇతి । ఆపస్తమ్బః “అనూచ్యమానే సూక్తవాకే మరుతాం పృషతయః స్థేతి సః శాఖయా ప్రస్తరమాహవనీయే ప్రహరతి” ఇతి । అత్ర ప్రస్తరప్రహృతౌ నాత్యగ్రమిత్యాదయో నియమవిశేషాః । ఆహవనీయాత్యయః ప్రస్తరాగ్రస్య న కార్యః । ప్రస్తరస్య పురస్తాదన్యత్ కిమపిన ప్రక్షిపేత్ । దర్భస్య కస్యచిచ్ఛేదరూపా హింసానకార్యా । దర్భా

ణాం పరస్పరవియోగో న కార్యః। కిన్తు కృత్స్నం ప్రస్తర ముద్యచ్ఛేత్, ఆపస్తమ్బస్యతు మరుతామితి ప్రస్తరమన్త్రాదిః సః శాఖయా వత్సాపాకరణహేతు భూతయా హే ప్రస్తరావయవా దర్భా యూయం వాయు ప్రేరిత వృష్టిజన్య తయా వాయూనాం బిన్దవః స్థ। హే ప్రస్తరత్వం దివం గత్వా వృష్టిం ప్రేరయ। వ్యాచష్టే “మరుతాం పృషతయః స్థేత్యాహ। మరుతో వై వృష్ట్యా ఈశతే। వృష్టిమేవావరున్ధే। దివంగచ్ఛ తతో నో వృష్టిమేరయేత్యాహ। వృష్టిర్వై ద్యౌః। వృష్టిమేవావరున్ధే” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। కల్పః “అథోపోత్థాయాహవనీయము పతిష్ఠతే। అయుష్పా అగ్నేఽస్యాయుర్మే పాహి। చక్షుష్పా అగ్నేఽసి। చక్షుర్మే పాహి” ఇతి। ఆయుశ్చక్షుషోః పాలనీయతాం దర్శయతి “యావద్వా అధ్వర్యుః ప్రస్తరం ప్రహరతి, తావదస్యాయుర్మీయతే, ఆయుష్పా అగ్నేఽస్యాయుర్మే పాహీత్యాహ। అయురేవాత్మన్ధత్తే। యావద్వా అధ్వర్యుః ప్రస్తరం ప్రహరతి। తావదస్య చక్షుర్మీయతే। చక్షుష్పా అగ్నేఽసి చక్షుర్మే పాహీత్యాహ। చక్షురేవాత్మంధత్తే” (బ్రా - ౩కాం। ౩ప్ర। ౯అ) ఇతి। కల్పః “ధ్రువాసీత్యన్తర్వేది పృథివీమభిమృశతి। వ్యాచష్టే “ధ్రువాసీత్యాహ ప్రతిష్ఠిత్యై” (బ్రా - ౩కాం। ౩ప్ర। ౯అ) ఇతి। కల్పః “మధ్యమంపరిధి మనుప్రహరతి। యం పరిధిం పర్యధత్థా అగ్నే దేవ పణిభిర్వీయమాణః తంతపతమను జోషంభరామి నేదేషత్వదప చేతయాతై। ఇత్యథేతరావుపసమస్యతి। యజ్ఞస్య పాథ ఉపసమితం” ఇతి। హే అగ్నే దేవ స్తుతిభిః ప్రాప్యస్త్వం స్వయం యం మధ్యమపరిధిం పశ్చిమభాగే స్థాపితవానసి తవానుకూలతయా ప్రియంతమేతం పరిధిం త్వయి భరామి। ఏషత్వత్తోపరక్తో నైవ। హే దక్షిణోత్తరపరిధీ యజ్ఞస్య ఫలరూపమన్నం యువా ముపసమ్యాప్నుతం। పర్యధత్థా ఇత్యేతత్ సత్యమిత్యాహ “యం పరిధిం పర్యధత్థా ఇత్యాహ। యథాయజురేవైతత్” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। పరిధావగ్నేః ప్రీత్యుత్పాదనా యాగ్నిసమ్బోధన మిత్యాహ “అగ్నే దేవ పణిభిర్వీయమాణ ఇత్యాహ। అగ్న

య ఏవైనంజుష్టం కరోతి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౯అ) ఇతి । అనుశబ్దేన జ్ఞాతీ నామ నురక్తత్వం,సూచ్యత ఇత్యాహ "తంతపత మనుజోషం భరామీ త్యాహ । సజాతానేవాస్మా అనుకాన్ కరోతి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౯అ) ఇతి । అపరాధనిషేధ అనుకూల్యార్థ ఇత్యాహ । "నేదేష త్వదపచేత యాతా ఇత్యా హానుఖ్యాత్యై" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౯అ) ఇతి । అనేక యోః పరిధ్యోః సహ కథనం బహుదివ్యానుకూలాయేత్యాహ "యజ్ఞస్య పాథ ఉపసమిత మిత్యాహ।భూమానమేవోపైతి"(బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। విధత్తే "పరిధీన్ప్రహరతి । యజ్ఞస్యసమిష్ట్యై" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర। ౯అ) ఇతి । సమిష్టిః సమ్యూప్తిః । కల్పః "అథైనాన్ సగ్‌స్రావేణాభిజు హోతి । జుహ్వా ముపభృతం సగ్ంస్రావయతి । సగ్ంస్రావభాగాః స్థే షా బృహన్తః ప్రస్తరేష్ఠా బర్హిషదశ్చ దేవా ఇమాం వాచమభివిశ్వే గృ ణన్తః ఆసద్యాస్మిన్ బర్హిషిమాదయధ్వం "ఇతి । హే విశ్వేదేవా యూ యం సంస్రావ భాగాస్థ । జుహూపభృద్భ్యాం సిచ్యమాన ఆజ్యశేషః సం స్రావః । సఏవ భాగో యేషాం తే సంస్రావభాగాః । కీదృశా దేవాః , తం భాగం లబ్ధుమిచ్ఛావన్తో బృహన్తో మహాన్తః । సర్వైరారాధనీయాః । త త్ర కేచిత్ ప్రస్తరముష్టౌ తిష్ఠన్తి । అన్యేత్వాస్తీర్ణే బర్హిషి సీదన్తి । అ స్మాభిఃక్రియ మాణామిమాంస్తుతిమభిలక్ష్య సమీచీనేయమితి గృణన్తో యూయమస్మిన్ యజ్ఞే ఉపవిశ్య హృష్టా భవత । విధత్తే" స్రుచౌ సమ్ప్రి స్రావయతి । యదేవతత్రక్రూరం । తత్తేన శమయతి। జుహ్వా ముపభృతం। యజమానదేవ త్యావై జుహూః । భ్రాతృవ్యదేవత్యోపభృత్ । యజమా నాయైవ భ్రాతృవ్యముపస్తింకరోతి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। వ్యాచ ష్టే "సగ్ంస్రావ భాగాస్థేత్యాహ । వసవోవై రుద్రా ఆదిత్యా స్సగ్ంస్రా వభాగాః । తేషాం తద్భాగధేయం। తానేవ తేనప్రీణాతి" (బ్రా-౩కాం। ౩ప్ర।౯అ) ఇతి । అస్మిన్మన్త్రే దేవతాసమ్బద్ధ మృచశ్ఛన్దోవిశేషఞ్చ ప్ర శంసతి "వైశ్వదేవ్యర్చా । ఏ తేపిహ విశ్వేదేవాః । త్రిష్టుగ్భవతి । ఇన్ద్రి

యం వై త్రిష్టుక్ । ఇన్ద్రియమేవ యజమానే దధాతి'' (బ్రా-౩కాం । ౩ప్ర। ౯అ) ఇతి । ఏతే వస్త్రాదిరూపాః । బోధాయనః ‹‹అథ ప్రదక్షిణమావృత్య ప్రత్యఙ్ఙావృత్య ధురి స్రుచౌ విముఞ్చతి।అగ్నేర్వామపన్నగృహస్య సదసి సాదయామి।సుమ్నాయ సుమ్నినీ సుమ్నే మా ధత్తం ధురి ధుర్యౌ పాతం'' ఇతి। హే జుహూపభృతౌ యువాం అవినష్టగృహస్య పృథివ్యభిమానినో వహ్నేః స్థానే శకటరూపే యజమానస్య సుఖాయ స్థాపయామి। హే సుఖవత్యౌ సుఖే మాం స్థాపయ తం యజ్ఞభారవాహనౌ వేతౌ దమ్పతీ రక్షతం, యథోక్తం మన్త్రార్థం దర్శయతి ‹‹అగ్నేర్వామపన్నగృహస్య సదసి సాదయామీత్యాహ । అయం వా అగ్నిరపన్నగృహః । అస్యా ఏవైనే సదనే సాదయతి । సుమ్నాయ సుమ్నినీ సుమ్నే మా ధత్తమిత్యాహ। ప్రజా వై పశవస్సుమ్నం । ప్రజామేవ పశూనాత్మన్ధత్తే । ధురి ధుర్యౌ పాతమిత్యాహ । జాయాపత్యోర్గోపీథాయ'' (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। అత్రాపస్తమ్బో మన్త్రభేదమాశ్రిత్యాగ్నేర్వామితి శకటస్య పూర్వభాగే స్రుచౌ సాదయిత్వా ధురి ధుర్యావితి యుగధురోః ప్రోహేదితి మన్యతే । కల్పః ‹‹అపరం చతుర్గృహీతం గృహీత్వా అన్వాహార్యపచన ఏవేధ్మప్రవ్రశ్చనాన్యభ్యాధాయ ఫలీకరణానోప్య ఫలీకరణం జుహోతి । అగ్నేరదబ్ధాయోఽశీతతనో పాహి మాద్య దివః పాహి ప్రసిత్యై పాహి దురిష్ట్యై పాహి దురద్మన్యై పాహి దుశ్చరితాదవిషం నః పితుం కృణు సుషదా యోనిగ్ం స్వాహా''ఇతి। తణ్డులేషు గృహ్యే క్రియమాణేష్వపనేయా మాలిన్యాంశాః ఫలీకరణాః। హే అగ్నే మాం దివః పాహి ద్యులోకవాసినో దేవా మయ్యపరాధం యథా న గృహ్ణన్తి తథా కురు । అదబ్ధాయో అహింసిత జీవిత।అశీతతనో ఉష్ణశరీర ।ప్రసిత్యై ప్రకృష్టాత్ బన్ధాత్ ఫలవిఘ్నాత్ పాహి।దురిష్ట్యై దుష్టాత్ అయథాశాస్త్రానుష్ఠానాత్ పాహి । దురద్మన్యై యాగాధికారవిరోధి దుష్టహేతుభోజనాత్ పాహి। దుశ్చరితాత్ నిషిద్ధాచరణాత్ పాహి । పితుం అన్నం అస్మదీయం అ

విషం అమృతం కురు। సుషద్యా సుఖోపవేశనేన నిమిత్తేన యోనిం స్థానం కురు। ఇదంఫలీకరణద్రవ్యం తుభ్యం స్వాహా హుతమస్తు। మన్త్రస్య వ్యాఖ్యాన పూర్వకంహోమం విధత్తే “అగ్నేదబ్ధాయోఽశీతతనో ఇత్యాహ। యథా యజురేవైతత్। పాహి మాఽద్యదివః పాహిప్రసిత్యై పాహిమరిష్ట్యై పాహిదురద్మన్యై పాహిదుశ్చరితాదిత్యాహ। ఆశిషమేవైతామాశాస్తే। అవిషంనఃపితుం కృణుసుషదా యోనిగ్ం స్వాహేత్యాహ। ఇధ్మసంప్రశ్చనాన్యన్వాహార్య పచనేభ్యాధాయ ఫలీకరణహోమం జుహోతి। అతిరిక్తాని వా ఇధ్మసంప్రశ్చనాని। అతిరిక్తాః ఫలీకరణాః। అతిరిక్తమాజ్యోచ్ఛేషణం। అతిరిక్త ఏవాతిరిక్తందధాతి। అథోఅతిరిక్తేనైవాతిరిక్తమాప్త్వాఽవరున్ధే”(బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। ఇధ్మే శాస్త్రోక్తప్రమాణేన ఛిన్నే సతి తచ్ఛేషకాష్ఠాని ఇధ్మసంప్రశ్చనాని। తాని దక్షిణాగ్నౌ ప్రక్షిప్య తేషా ముపరి జుహూగతాజ్యే స్థాపితాః ఫలీకరణాః జుహుయాత్। యాగోపయుక్తద్రవ్యాదధికత్వ మతిరిక్తత్వం। అధికద్రవ్యహోమేనాధికం ఫలంప్రాప్యతత్స్వాధీనం కరోతీత్యర్థః। ఇత్థం ఫలీకరణహోమే నిష్పన్నే సత్యనన్తరం పత్న్యాః సమీపే వేదప్రాసనం విధాతవ్యం। తద్విధా బుద్ధిస్థే సతితత్ప్రసఙ్గాద్వేదస్య ప్రశంసకః కశ్చిన్మన్త్ర ఉత్పాద్యతే సచ ప్రదేశాన్తరవిషయతయా వినియుజ్యతే “వెదిర్దేవేభ్యోనిలాయత। తాంవేదేనాన్వవిన్దన్। వేదేనవేదిం వివిదుః పృథివీం। సాపప్రథే పృథివీపార్థివాని। గర్భంబిభర్తి భువనేష్వన్తః। తతోయజ్ఞో జాయతే విశ్వదానిరితిపురస్తాత్ స్తమ్బయజుషో వేదేనవేదిగ్ం సమ్మార్ష్ట్యనువిత్త్యై। అథో యద్వేదశ్చ వెదిశ్చ భవతః। మిథునత్వాయప్రజాత్యై” (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। కేనాపి కారణేన దేవేభ్యస్తిరోహితాం వేద్యభిమానిదేవతాం వెదాభిమానిదేవతాముఖేనదేవా అలభన్త। తమేతం వేదస్యమహిమానం వెదేనేత్యాదికో మన్త్రః ప్రకాశయతి। అస్యాయమర్థః। అసురైర్హృతాం పృథివీందేవాః పూర్వోత్తరభా

గాభ్యాం సంస్కృత్య వేదిమకుర్వన్ । తాంచ వేదిం దేవాః పునర్వేదేనాలభన్త । సాచ వేదిః పృథివీరూపా సతీపార్థివాని వ్రీహ్యాదీని విస్తారితవతీ। కిఞ్చ సా పృథివీ దేవతా సర్వేషు భువనేష్వన్త రుదరాన్తర్గత్యం గర్భం బిభర్తి । తస్మాద్గర్భాత్ సర్వస్య ఫలస్య దాతా యజ్ఞపురుష ఉత్పన్న ఇతి। అనేన మన్త్రేణాష్టమానువాకోక్తాత్ పురోడాశనిష్పాదనా దూర్ధ్వం నవమానువాకే వక్ష్యమాణాత్ స్తమ్బయజుర్హరణాత్ పురస్తాద్దర్భమయేన వేదేన వేదిస్థానం సమ్మృజ్యాత్ తచ్చ వేదిలాభాయ । కిఞ్చ వేదవేదిరూపం మిథునం ప్రజననాయ భవతి । ప్రాసఙ్గికం సమాప్య ప్రకృతమనుసరతి "ప్రజాపతేర్వా ఏతాని శ్మశ్రూణి । యద్వేదః । పత్నియా ఉపస్థ ఆస్యతి । మిథునమేవ కరోతి। విన్దతే ప్రజాం" (బ్రా-౩ కాం।౩ ప్ర।౯ అ) ఇతి। పత్నీసమీపే ప్రాప్తస్య వేదస్య పునరాస్తరణం విధత్తే "వేదగ్ంహోతా ఽఽహవనీయాత్ స్తృణన్నేతి । యజ్ఞమేవ తత్సన్తనోత్యుత్తరస్మాదర్ధమాసాత్ । తగ్ం సన్తతముత్తరేఽర్ధమాస ఆలభతే । తం కాలేకాల ఆగతే యజతే" (బ్రా-౩ కాం । ౩ ప్ర।౯ అ) ఇతి । వేదస్య బన్ధనం విముచ్య గార్హపత్య మారభ్యాహవనీయపర్యన్తాస్తరణేన ఆగామిపర్వ పర్యన్తం యజ్ఞః సన్తతో భవతి। పునః పర్వణ్యన్వాధానాదికం కృత్వా ప్రతిపది తం సన్తతం యజ్ఞం కర్తుమారభేత । ఏవం పునః పునస్తత్తత్కాలే సమాగతే సతి యజత ఇత్యవిచ్ఛిన్నో యజ్ఞో భవతి । బోధాయనః "అథోత్థాయ దక్షిణేన పదా వేదిమవక్రమ్య ధ్రువయా సమిష్టయజుర్జుహోతి, మధ్యమే స్వాహాకారే బర్హిరనుప్రహరతి, దేవా గాతువిదో గాతుం విత్వా గాతుమిత మనసస్పత ఇమం నో దేవ దేవేషు యజ్ఞగ్ం స్వాహా వాచి స్వాహా వాతే ధాః స్వాహా" ఇతి। ఆపస్తమ్బః "దేవా గాతువిద ఇత్యన్తర్వేద్యూర్ధ్వస్తిష్ఠన్ ధ్రువయా సమిష్టయజుర్జుహోతి మధ్యమే స్వాహాకారే బర్హిరనుప్రహరతి । " ఇతి । అన్యోఽపి బోధాయనేన స్వాహాకారస్యాభ్యాస్య తత్వాత్ తేనావశిష్టం సర్వం హోతవ్యమితి లభ్యతే । జుహ్వాదీని తు యజమానేన యావదాయుః

సన్ధార్యాణి । తమాహితాగ్ని మగ్నిభిర్దహన్తి యజ్ఞపాత్రైశ్చేతిశాస్త్రాత్ హే గాతువిదో మార్గవిదో దేవాః పూర్వం యం గాతుంమార్గం లబ్ధ్వా సమాగతాః పునః ప్రతినివృత్త్య తంగాతుం మార్గంగచ్ఛత। హే మనసస్పతే దేవ భవతో క్తేషు దేవేషు ఇమంనో యజ్ఞం నిధేహి ఇదమాజ్యంహుతమస్తు । సర్వక్రియాప్రవర్తకే వాయౌ నిధేహి ఇదమాజ్యం హుతమస్తు । వాయువిషయేణానేన మన్త్రేణ యజ్ఞసమాప్తి ముపపాదయతి। “బ్రహ్మవాదినో వదన్తి। సత్వా అధ్వర్యుః స్యాత్ । యో యతో యజ్ఞం ప్రయుఙ్క్తే । తదేనం ప్రతిష్ఠాపయతీతి। వాతాద్వా అధ్వర్యుర్యజ్ఞం ప్రయుఙ్క్తే । దేవాగాతువిదో గాతుం విత్త్వా గాతుమితేత్యాహ । యతఏవయజ్ఞం ప్రయుఙ్క్తే । తదేనం ప్రతిష్ఠాపయతి । ప్రతితిష్ఠతి ప్రజయా పశుభి ర్యజమానః।” (బ్రా-౩ కాం।౩ ప్ర।౯ అ) ఇతి। యోధ్వర్యుర్యస్మా ద్దేవాద్యజ్ఞముపక్రమతే తస్మిన్నేవ దేవే యజ్ఞం యది సమాపయేత్ తర్హి స ఏవ ముఖ్యోఽధ్వర్యుః స్యాదితి బ్రహ్మవాదినాముక్తిః। అత్రాప్యధ్వర్యుః సర్వక్రియాప్రవర్తకాద్వాయో రేవ యజ్ఞముపక్రమతే “దేవాగాతువిదో గాతుం యజ్ఞాయ విన్దత। మనసస్పతినా దేవేన వాతాద్యజ్ఞః ప్రయుజ్యతాం” ఇత్యేతస్యాచ్ఛిద్రకాణ్డగతస్య మన్త్రస్య ప్రథమం జపితత్వాత్ అతః సమాప్తావపి దేవాగాతువిద ఇత్యేష వాయువిషయో మన్త్రో యుక్తః। యద్యప్యేతావతా త్రయోదశానువాకోక్తానాం మన్త్రాణాం వ్యాఖ్యానం సమాప్తం తథాపి దశమానువాకే పత్నీసన్నహనప్రసఙ్గేన పత్నీవిషయౌ ద్వౌ మన్త్రౌ వామ్నాతౌ । తదానీ మనుపయోగాత్ బ్రాహ్మణేనతౌ తత్ర న వ్యాఖ్యాతౌ ఉపవేషత్యాగార్థం మన్త్రోత్పత్తిరపి కర్తవ్యేతి। తముభయమత్ర వ్యాక్రియతే। ప్రథమం తావద్యోక్త్రవిమోకమన్త్రస్య పూర్వార్ధం వ్యాచష్టే “యో వా అయథాదేవతం యజ్ఞముపచరతి। ఆదేవతాభ్యో వృశ్చ్యతే। పాపీయాన్ భవతి । యో యథాదేవతం । న దేవతాభ్య ఆవృశ్చ్యతే । వసీయాన్ భవతి । వరుణో వై పాశః । ఇమంవిష్యామి వరుణస్య పాశమిత్యాహ । వరుణపాశాదేవైనం ముఞ్చతి। సవి

తృప్రసూతో యథాదేవతం। న దేవతాభ్య ఆవృశ్చ్యతే। వసీయాన్ భవతి।" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧౦అ) ఇతి యోక్త్రపాశస్య వరుణో దేవతా తద్బద్ధస్య చ సవితా దేవతా। తతో "వరుణస్య పాశం యమబధ్నీత సవితా" ఇతి। పదాభ్యాం యథాదేవతం యజ్ఞోపచారాన్న దేవతాభ్య ఆవృశ్చ్యతే। న విచ్ఛిన్నో భవతి। నాపి దరిద్రా భవన్తి। సవితృప్రసూతో యథాదేవతముపచరతీతి శేషః। తృతీయపాదే పదార్థవాక్యార్థౌ దర్శయతి "ధాతుశ్చ యోనౌ సుకృతస్య లోక ఇత్యాహ। అగ్నిర్వై ధాతా। పుణ్యకర్మ సుకృతస్య లోకః। అగ్నిరేవైనాం ధాతా। పుణ్యే కర్మణి సుకృతస్య లోకే దధాతి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧౦అ) ఇతి। దుఃఖనాశాయ సుఖప్రాప్తయే చతుర్థపాదోక్తిరిత్యాహ। "స్యోనం మే సహ పత్యా కరోమీత్యాహ। ఆత్మనశ్చ యజమానస్య చానార్త్యై శన్త్వాయ" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧౦అ) ఇతి। పత్న్యాః పూర్ణపాత్రవిమోకార్థం యో మన్త్రస్తం వ్యాచష్టే "సమాయుషా సంప్రజయేత్యాహ। ఆశిషమేవైతామాశాస్తే పూర్ణపాత్రే" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧౦అ) ఇతి। సమానీయమానే ఇతి శేషః। మన్త్రగతం ఛన్దః ప్రశంసతి "అన్తతోఽనుష్టుభా। చతుష్పద్వా ఏతచ్ఛన్దః ప్రతిష్ఠితం పత్నియై పూర్ణపాత్రే భవతి। అస్మిన్ లోకే ప్రతితిష్ఠానీతి। అస్మిన్నేవ లోకే ప్రతితిష్ఠతి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧౦అ) ఇతి। పత్నీకర్తవ్యస్యావసానే విహితం యదిదం పూర్ణపాత్రాభిమన్త్రణం అనుష్టుభా క్రియతే తదిదం ఛన్దః పాదచతుష్టయోపేతత్వాద్గౌరివ ప్రతిష్ఠితం భవతి। కస్మిన్ విషయే। పత్న్యా సంబద్ధిని పూర్ణపాత్రే విషయే। మన్త్రం జపన్త్యాః కోఽభిప్రాయః। ఇహలోకే ప్రతిష్ఠితాస్యామిత్యభిప్రాయః। తత్ర మన్త్రసామర్థ్యాత్ సా ప్రతితిష్ఠత్యేవ। ప్రకారాన్తరేణ ప్రశంసతి। "అథో వాగ్వా అనుష్టుక్। వాఙ్మిథునం। ఆపో రేతః ప్రజననం। ఏతస్మాద్వై మిథునాద్విద్యోతమానః స్తనయన్ వర్షతి। రేతస్సిఞ్చన్। ప్రజాః ప్రజనయన్" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧౦అ) ఇతి। న కేవలమనుష్టుభః ఛన్దోరూపత్వం కిన్తు వాగ్రూపత్వమప్యస్తి। సా చ వాగ్యోషిచ్ఛన్దోరూపేణ పురుషేణ

సహ మిథునం సమ్పద్యతే। యాస్తు పూర్ణపాత్రగతా ఆపస్తాః ప్రజోత్పత్తిసాధనం రేతః। ఏతస్మాదేవ యాగానుష్ఠానగతాన్మిథునాదుత్పన్న ఆదిత్యప్రేరితో మేఘో వృష్టిద్వారేణ ప్రజోత్పత్తౌ పర్యవస్యతి। తథా చ స్మర్యతే।

"అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిః సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే।
ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిర్వృష్టేరన్నం తతః ప్రజాః" ఇతి।

విముక్తే యోక్త్రే పూర్ణపాత్రోదకస్య చ సహాకారః పత్న్యా కర్తవ్య ఇత్యాహ "యద్వై యజ్ఞస్య బ్రహ్మణా యుజ్యతే। బ్రహ్మణా వై తస్య విమోకః। అద్భిః శాన్తిః। విముక్తం వా ఏతర్హి యోక్త్రం బ్రహ్మణా। ఆదాయైనత్ పత్నీ సహాప ఉపగృహ్ణీతే శాన్త్యై" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧౦అ) ఇతి। యథా మన్త్రేణోపహితానాం కపాలానాం మన్త్రేణైవ విమోకః కర్తవ్యః తథా యోక్త్రస్యాపి యోగవిమోకవత్త్వా రజ్జ్వా కృతస్యోపద్రవస్య అద్భిశ్శాన్తిర్యుక్తా। యోక్త్రస్యేదానీం మన్త్రేణ ముక్తం। అతోఽఞ్జలౌ తద్యోక్త్రమాదాయ తేన సహాపో గృహ్ణీయాత్ తద్గ్రహణాయానయనం విధత్తే "అఞ్జలౌ పూర్ణపాత్రమానయతి। రేత ఏవాస్యాం ప్రజాం దధాతి। ప్రజయా హి మనుష్యః పూర్ణః" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧౦అ) ఇతి। శోభత ఇతి శేషః। పూర్ణపాత్రోదకేన పత్న్యా ముఖప్రక్షాళనం విధత్తే "ముఖం విమృష్టే। అవభృథస్యైవ రూపం కృత్వోత్తిష్ఠతి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧౦అ) ఇతి। ఉత్తిష్ఠేదితి విధిః అథోపవేషో మన్త్రేణ పరిత్యక్తవ్యః। అతః ప్రస్తౌతి। "పరివేషో వా ఏష వనస్పతీనాం। యదుపవేషః" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧౧అ) ఇతి। పలాశశాఖామూలే త్యక్తభాగ ఉపవేషః। స చ సర్వేషాం వనస్పతీనాం పరితో వ్యాప్నోతి। వనస్పతిభిర్దగ్ధస్యాఙ్గారవియోజన తప్తకపాలోపధానాదేరనేన కృతత్వాత్। వేదనం ప్రశంసతి "య ఏవం వేద విన్దతే పరివేష్టారం" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧౧అ) ఇతి। సేవకజనమిత్యర్థః। మన్త్రోత్పాదనపురస్సరముపవేషత్యాగం విధత్తే "తముత్తరే। యం దేవా మనుష్యేషు। ఉపవేషమధారయన్। యే అస్మభ్యముపచేతసః। తానస్మభ్యమిహాకురు। ఉపవేషోపవిడ్ఢి నః। ప్రజాం పుష్టిమథో ధనం। ద్విపదో న చతుష్పదః। ధ్రువా

నసపగాన్కుర్వీతి పురస్తాత్ ప్రత్యఞ్చముపగూహతి । తస్మాత్ పురస్తాత్ ప్రత్యఞ్చశ్శూద్రా అవస్యన్తి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧౧అ) ఇతి । తముత్కరముపగూహతీత్యన్వయః । యమిత్యాదిర్మన్త్రః । యం పలాశశాఖామూలభాగం దేవా మనుష్యసమ్బన్ధి యజ్ఞేషు కపాలోపధానాద్యగ్రకర్మకారిణముపవేషమకల్పయన్ హే ఉపవేష స త్వం యే పుత్రభార్యాదయోఽస్మత్తోఽపరక్తాస్తానస్మదర్థమిహానీయానురక్తాన్ కురు । హే ఉపవేష అస్మాకం సమీపే ప్రజాదికం విద్ధి వ్యాప్తంకురు । మనుష్యాన్ పశూంశ్చ చిరజీవినో వియోగరహితాంశ్చ కురు । అనేన మన్త్రేణ ఉపవేషముత్కరే మృత్ఖననాదిరూపే తృణాదిత్యాగస్థానే పూర్వభాగే ప్రత్యఙ్ముఖం గూఢంకుర్యాత్ । యస్మాదేవం తస్మాల్లోకేపి ఉపవేషవత్ కర్మకర్తారః శూద్రాః స్వామ్యభిముఖాః స్వామినః పురస్తాత్ సర్వదా అవతిష్ఠన్తే । నిశ్శేషేణ గూహనం విధత్తే "స్థవిమత ఉపగూహతి । అప్రతివాదిన ఏవైనాన్ కురుతే" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧౧అ) ఇతి । అగ్రముత్కరే ప్రవేశ్య మూలం బహిర్నావశేషయేత్ కిన్తు స్థవిష్ఠాన్ మూలాదారభ్య కృత్స్నం ప్రవేశయేత్ । తథా సత్యేతాన్ భృత్యాన్ అప్రతివాదినః ఉక్తకారిణః కురుతే । అభిచారాయ మన్త్రాన్తరముత్పాదయితుం ప్రస్తౌతి "ధృష్టిర్వా ఉపవేషః శుచర్తో వజ్రో బ్రహ్మణా సꣳశితః" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧౧అ) ఇతి । అయముపవేషః స్వత ఏవ ధార్ష్ట్యయుక్తః । తత ఊర్ధ్వం వహ్నిసన్తాపేన యుక్తః । పునరపి మన్త్రేణ తీక్ష్ణీకృతత్వాద్వజ్రః సమ్పన్నః । అతోఽభిచారయోగ్యః । తత్ర మన్త్రముత్పాద్య వినియుఙ్క్తే "యోపవేషే శుక్ । సాఽముమృచ్ఛతు యం ద్విష్మ ఇతి । అథాస్మై నామ గృహ్య ప్రహరతి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧౧అ) ఇతి । శుక్ సన్తాపః అముమిత్యత్ర యో ద్వేష్యః తస్య నామ గృహీత్వా తముపవేషమగ్నౌ ప్రహరేత్ । పునరప్యృచాం త్రయమభిచారార్థమేవోత్పాదయతి । "నిరముం నుద ఓకసః । సపత్నో యః పృతన్యతి । నిర్బాధ్యేన హవిషా । ఇన్ద్ర ఏణం పరాశరీత్ । ఇహి తిస్రః పరావతః ।

ఇహి పఞ్చజనాఁ అతి। ఇహి తిస్రోఽతిరోచనా యావత్। సూర్యో అసద్దివి। పరమాం త్వా పరావతం। ఇన్ద్రో నయతు వృత్రహా। యతో న పునరాయసి। శశ్వతీభ్యస్సమాభ్య ఇతి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧౧అ) ఇతి। యః శత్రుర్యుయుత్సతి అముం స్వగృహాత్ త్వం నిస్సారయ నిశ్శేషేణ జగద్బాహ్యం యేన తన్నిర్బాహ్యం తాదృశం హవిరుపవేషరూపం తేన ఇన్ద్ర ఏనం శత్రుం పరావృత్య హింసితవాన్। పరావృచ్ఛబ్దో దూరదేశవాచీ స్త్రీలిఙ్గః। హే శత్రో త్వం త్రిభ్యో లోకేభ్యో నిర్గత్య త్రీన్ దూరదేశాన్ బ్రాహ్మణాదీనతిక్రమ్య చణ్డాలాదిషు గచ్ఛ। యావత్ సూర్యో దివ్యస్తి తావన్తం కాలం అగ్నిసూర్యచన్ద్రరూపాస్తిస్రో దీప్తీరతిక్రమ్య మహత్యన్ధకారే గచ్ఛ। వృత్రహేన్ద్రస్త్వామత్యన్తదూరదేశం నయతు। దూరదేశం యస్మాత్। దూరదేశాదనేకేభ్యః సంవత్సరేభ్యః ఊర్ధ్వమపి న పునరాగమిష్యసి। ఏతాభిస్తిసృభిః ఋగ్భిరుపవేషం గృహాత్ దూరతో నిరస్యేత్। ఇత్యేవం విధిస్తావకేనార్థవాదేనోన్నయతి। "త్రివృద్వా ఏష వజ్రో బ్రహ్మణా సంశితః। తమేవైనం విధ్వా। ఏభ్యో లోకేభ్యో నిర్ణుద్య। వజ్రేణ బ్రహ్మణా స్తృణుతే" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧౧అ) ఇతి। మన్త్రత్రయేణ తీక్ష్ణీకృత ఏష ఉపవేషరూపో వజ్రస్త్రిగుణో భవతి। ఏతన్నిష్ఠేన శోకేనైనం వైరిణం లోకత్రయాత్ నిస్సార్య మన్త్రాత్మకేన వజ్రేణ అభిహన్తి। త్రిర్భూమిం ఖాత్వా తత్రోపవేషం ప్రక్షేప్తుం యజుర్ద్వయరూపం మన్త్రముత్పాదయతి "హతోఽసావవధిష్మాముమిత్యాహ స్తృత్యై" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧౧అ) ఇతి। స్తృతిర్హింసా। అత్రసూత్రం "పఞ్చభిర్నిరస్యన్నిఖనేద్వా" ఇతి। ఉపవేషస్యాగ్నౌ ప్రహరణే దూరదేశే నిరసనే భూమౌ ఖననే చ ధ్యానం విధత్తే "యం ద్విష్యాత్తం ధ్యాయేత్। శుచైవైనమర్పయతి" (బ్రా-౩కాం।౩ప్ర।౧౧అ) ఇతి॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥

"వాజద్వాభ్యాం స్రుచో వ్యూహేత్ వస్వ్యాజ్యాత్ పరిధీంస్త్రిభిః।
అక్తప్రాస్యాత్త్రిభిః స్రుక్షు ప్రస్తరాగ్రాదికాఞ్జనం॥

మధుప్రస్తరహోమోయ మాయుర్ధగ్న్యభిమన్త్రిణం।
ధ్రువాభూమింస్పృశేద్యస్య మధ్యస్యపరిధేహుర్ణతిః॥
యజ్ఞాన్యయోర్ద్వయోర్హోమః సంస్రావంస్రావకాహుతిః।
అగ్నేస్రుచాసాదయిత్వా ధురితౌప్రోహయేత్ స్రుచౌ॥
అగ్నేఫలీకృతేర్హోమో దేవాఇష్టయజుహుర్ణతిః।
వాచిబర్హిష్ప్రహృతిర్వాతే సర్పిర్హోమోత్రవింశతిః" ॥ఇతి॥

అథమీమాంసా.

దశమాధ్యాయస్య తృతీయపాదేచిన్తితం॥

"క్రియాయాఃప్రతిపత్త్యైవా చమసేడాదిభక్షణం।
క్రియాయాఃపూర్వపక్షేవం యాగీయేస్వత్వవర్జనాత్॥
అక్రీతయజమానస్య భక్షసత్వాచ్చతేనసా।
ప్రతిపత్తిస్సంస్కృతత్వాత్ సత్రేషుననివర్తతే" ॥ఇతి॥

అస్తిసోమే చమసభక్షణం అస్తిచేష్టౌ ఇడాప్రాశిత్రాదిభక్షః। తత్ర భక్షేణ ప్రీతానామృత్విజాం స్వాధీనత్వసమ్భవాత్ దక్షిణేనక్రయార్థం భక్షణమితి పూర్వపక్షః। యాగదేవతాయై సఙ్కల్పితేఽపిద్రవ్యే స్వత్వమలభమానో యజమానోనతేనక్రేతుం శక్నోతి। కిఞ్చ యజమానప్రశ్నమాః సముపహూయేడాం భక్షయన్తీ త్యక్రీతస్యాపి యజమానస్యభక్షః శ్రూయతే। తత్సాహచర్యాదృత్విజామపి భక్షణంనక్రయార్థ మితి గమ్యతే। తస్మాత్ప్రతిపత్త్యర్థో భక్షఇతి। తేనక్రయార్థత్వాభావేన పరిశిష్యమాణాసా ప్రతిపత్తిర్వా గోపయుక్తద్రవ్యసంస్కారత్వేన సత్రేషున బాధ్యతే॥ ॥తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే * చిన్తితం॥

"చతుర్ధాకార్య ఆగ్నేయః పురోడాశఇతీరితం।
చతుర్ధాకరణంసర్వ శేషావాఽఽగ్నేయమాత్రగః॥

* ప్రథమపాద ఇత్యాంధ్రదేశపుస్తకే.

ఉపలక్షణతాఽఽగ్నేయే యుక్తాఽతస్సర్వశేషతా।
అగ్నీషోమీయ ఐన్ద్రాగ్నే యతోస్త్యాగ్నేయతా తతః॥
నాగ్నేయత్వం తయోర్ముఖ్యం కేవలాగ్న్యనపాశ్రయాత్।
తేనైకస్మిన్పురోడాశే చతుర్ధాకరణస్థితిః" ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే "ఆగ్నేయంచతుర్ధా కరోతి" ॥ ఇతి ॥ తత్రాఽఽగ్నేయ వదైన్ద్రాగ్నాగ్నీషోమీయయోరపి పురోడాశయో రగ్నిసమ్బన్ధాత్ ఆగ్నేయశబ్దేన పురోడాశత్రయముపలక్ష్యతే। తతస్త్రయాణాం శేష ఇతిచేత్। మైవం। న హ్యాగ్నేయఇత్యయం తద్ధితః సమ్బన్ధమాత్రేఽభిహితః కిన్తు దేవతాసమ్బన్ధే అగ్నిశ్చ కేవలః। ద్విదేవత్యయోః పురోడాశయోర్నైకదేవతాత్వం। అతో దేవతైకదేశేన కృత్స్నదేవతోపలక్షణాభావాదాగ్నేయత్వం తయోర్నముఖ్యమితి ముఖ్యఏవాగ్నేయే చతుర్ధాకరణంవ్యవతిష్ఠతే॥ ॥ తత్రైవచతుర్థపాదేచిన్తితం॥

"ఇదంబ్రహ్మణఇత్యుక్తిః క్రయార్థంభక్షణాయవా।
భక్షాశ్రుతేః క్రయార్థోఽతో యథేష్టంతైర్నియుజ్యతాం॥
దేవతాయైసమస్తస్య క్లృప్తత్వాత్ స్వామితానహి।
శేషస్యప్రతిపత్త్యర్థం భక్షణంతత్రయుజ్యతే" ఇతి॥

చతుర్ధాకృతస్య పురోడాశస్య భాగాన్ యజమాన ఏవనిర్దిశేత్ "ఇదంబ్రహ్మణః, ఇదంహోతుః, ఇదమధ్వర్యోః, ఇదమగ్నీధః," ఇతి। సోఽయంనిర్దేశోన భక్షణార్థః భక్షణస్యాశ్రుతత్వాత్। తతోభృతిదానేన తానృత్విజః పరిక్రేతుమయంనిర్దేశః। క్రయశ్చతదఙ్గీకారానుసారేణ స్వల్పేనాప్యుపపద్యతే। తస్మాత్ స్వకీయభాగస్తైరిచ్ఛయోపయోక్తుం శక్యఇతిప్రాప్తే బ్రూమః। "అగ్నయేజుష్టంనిర్వపామి" ఇతి కృత్స్నస్యహవిషో దేవతార్థంసఙ్కల్పితత్వేనతత్ర యజమానస్య స్వామిత్వాభావాన్న యుక్తః పరిక్రయః। భక్షణన్తుప్రతిపత్త్యర్థత్వాద్యుక్తం। అవశిష్టస్యయస్కోఽప్యుపయోగః ప్రతిపత్తిః। పురోడాశస్యభక్షణార్హత్వాద్భక్షణేనకర్మ

ప్రకృత్యర్థగతత్వాభావా దుద్దేశ్యగతత్వేనా వివక్షితత్వాచ్చ స్త్రియా అస్త్యధికారః॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥

"దమ్పతీభ్యాం పృథక్కార్యం సహవాఖ్యాతసఙ్ఖ్యయా।
పృథగేవమవైగుణ్యాత్ కర్త్రైక్యాద్దేవతైక్యవత్"॥ఇతి।

యజేతేత్యాఖ్యాతగతప్రత్యయగతాయాః సఙ్ఖ్యాయా ఉద్దేశ్యగతత్వాభావేన వివక్షాయా వారయితుమశక్యత్వాత్। ఏకకర్తృత్వాయ దమ్పతీభ్యాంపృథగేవ కర్మానుష్ఠేయమితిచేత్। మైవం। వైగుణ్యప్రసఙ్గాత్। కర్మణి తత్రతత్ర పత్న్యవేక్షణం యజమానావేక్షణం చేత్యుభయమప్యామ్నాతం। తత్రయజమానప్రయోగే పత్న్యవేక్షణం లుప్యేత, పత్నీప్రయోగే యజమానావేక్షణం లుప్యేతేత్యవైగుణ్యాయ ద్వయోః సహాధికారః। నచయజేతేత్యేకత్వం విరుద్ధం। అగ్నీషోమా దేవతేత్యత్రయథా వ్యాసక్తయోర్ద్వయోర్దేవత్వాద్దేవతైక్యం తథా దమ్పత్యోరేకమేవం కర్తృత్వమిత్యఙ్గీకారాత్। తస్మాద్దమ్పత్యోః సహాధికారః। తథా, సత్యానేఽతిరిక్తంధీయ్యాతా ఇతివాక్యేన కర్మణి ఊనాఙ్గపూరణం పత్న్యైక్రియత ఇతియదుక్తం తత్సుస్థితం॥

అథవ్యాకరణమ్.

వాజస్యేత్యత్ర వజవ్రజగతౌ ఇత్యేతస్మాద్ధాతోరుత్పన్నః కర్మణి ఘఞన్తః తతో ఞిత్యాదాద్యుదాత్తః। ప్రసవశబ్దో ప్రత్యయాన్తః। తతస్తత్ర థాథాదిస్వరః। ఏవంసర్వంయథాయోగ్యమున్నేయం.

ఛందాంసి.

"ఇషేత్వాద్యా యజుర్మన్త్రాః కాచిత్ కాచిదృగీరితా।
తాంతామృచం వివిచ్యాత్ర వచ్మిఛన్దోఽవబుద్ధయే"॥ఇతి।

సావిత్ర్యర్చా అనుష్టుభర్చా వైశ్వదేవ్యర్చేతి బ్రాహ్మణేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్ సర్వయజుషాం మధ్యే సమామ్నాతాఋచః। దేవో వః సవితాప్రార్పయత్వితి ద్విపదా విరాట్ గాయత్రీ। ఆప్యాయధ్వ మితిమధ్యే

జ్యోతిస్త్రిష్టుప్ । రుద్రస్య హేతిరిత్యేకపదాత్రిష్టుప్ । ధ్రువా అస్మిన్ ఇత్యపి తద్వత్ । ప్రేయమగాదితిత్రిష్టుప్ । సహస్రవల్శా ఇత్యేకపదాత్రిష్టుప్ । ఉర్వన్తరిక్షమిత్యేక పదా గాయత్రీ । సమ్పృచ్యధ్వమితిగాయత్రీ। దేవోవ స్సవితోత్పునాత్వితి గాయత్రీ । అవధూతమిత్యేక పదా గాయత్రీ। పరాపూతా ఇత్యపి । దీక్షా మసీత్యేకపదాత్ త్రిష్టుప్ । యానిఘర్మ ఇత్యనుష్టుప్ । సమాపో అద్భిరిత్యుపరిష్టాత్ బృహతీ । అద్భ్య స్త్వేతీత్యేకపదా గాయత్రీ । అంతరితమిత్యేకపదా గాయత్రీ । దేవస్య సవితు స్సవ ఇతి ద్విపదా గాయత్రీ । పురాక్రూరస్యేత్యేకపదా త్రిష్టుప్ । ఉదాదాయేతిత్రిపదా త్రిష్టుప్ । ఆశాసానా । సుప్రజస స్త్వేత్యనుష్టుభౌ । ఇమంవిష్యామీతి త్రిష్టుప్ । సమాయుషేత్యనుష్టుప్ । దేవోవ స్సవితోత్పునాత్వితిగాయత్రీ। పీతిహోత్రమితి గాయత్రీ। ఎతా అసదన్నిత్యేకపదా త్రిష్టుప్ । అగ్నేయస్తరిత్యేకపదా గాయత్రీ । పాహి మాగ్న ఇతి ద్విపదా గాయత్రీ । వాజస్య మోన్ద్రాభి శ్చేత్యనుష్టుభౌ । యంపరిధిమితి పురస్తాజ్జ్యోతిస్త్రిష్టుప్ । సగ్‌స్రావభాగా ఇతి త్రిష్టుప్ । నన్విత రేషామపి మన్త్రాణామనేన న్యాయేనానుష్టుమాత్రా సఙ్ఖ్యాపి శేషముపజీవ్య యత్ కిఞ్చిచ్ఛన్దః కల్ప్యతామితిచేత్ । న। యజుషాం ఛన్దః కల్పనే శ్రుతివిరోధప్రసఙ్గాత్ । తథా చ బ్రాహ్మణం పూర్వమేవోదాహృతం॥ "తత్రోభయోర్మీమాగ్ంసా। జామి స్యాత్ । యద్యజుషాజ్యం। యజుషాప ఉత్పునీయాత్ । ఛన్దసాప ఉత్పునాత్యజామిత్వాయ।" ఇతి। తత్ర యజుర్నిషేధ్య ఛన్దో విధీయతే। తతో యజుషాం ఛన్దో న శ్రుతేరభిమతం । తథా సతి స్వశక్త్యా కిఞ్చిన్న్యూనతనం ఛన్దః కల్పయితుం న శక్యతే। కిన్తు పూర్వ సిద్ధ సమ్ప్రదాయాగతఛన్దో లక్షణం యత్ర యత్రాస్తి తస్యాం తస్యామృచి ఛన్దో జానీయాత్ ఋచామేవ ఛన్దో విధానాత్ ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే త్రయోదశోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా.

ఉభా వామిన్ద్రాగ్నీ ఆహువధ్యా ఉభా రాధసః సహ మాదయధ్యై। ఉభా దాతారావిషాగ్ం రయీణాముభా వాజస్య సాతయే హువే వాం। అశ్రవగ్ంహి భూరిదావత్తరా వాం విజామాతురుత వా ఘా స్యాలాత్। అథా సోమస్య ప్రయతీ యువభ్యామిన్ద్రాగ్నీ స్తోమం జనయామి నవ్యం। ఇన్ద్రాగ్నీ నవతిం పురో దాసపత్నీరధూనుతం। సాకమేకేన కర్మణా। శుచిం ను స్తోమం నవజాతమద్యేన్ద్రాగ్నీ వృత్రహణా జుషేథాం॥౧॥

ఉభాహి వాగ్ం సుహవా జోహవీమి తా వాజగ్ం సద్య ఉశతే ధేష్ఠా। వయము త్వా పథస్పతే రథం న వాజసాతయే। ధియే పూషన్నయుజ్మహి। పథస్పథః పరిపతిం వచస్యా కామేన కృతో అభ్యానడర్కం। స నో రాసచ్ఛురుధశ్చన్ద్రాగ్రా ధియం ధియగ్ం సీషధాతి ప్రపూషా। క్షేత్రస్య పతినా వయగ్ంహితేనేవ జయామసి। గామశ్వం పోషయిత్వా సనః॥౨॥

మృడాతీదృశే। క్షేత్రస్య పతే మధుమన్తమూర్మిం ధేనురివ పయో అస్మాసు ధుక్ష్వ। మధుశ్చుతం ఘృతమివ సుపూతమృతస్య నః పతయో మృడయన్తు। అగ్నే నయ సుపథా రాయే అస్మాన్ విశ్వాని దేవ వయునాని విద్వాన్। యుయోధ్యస్మజ్జుహురాణమేనో భూయిష్ఠాం తే నమ ఉక్తిం విధేమ। ఆ దేవానామపి పన్థామగన్మ యచ్ఛక్నవామ తదను ప్రవోఢుం। అగ్నిర్విద్వాన్త్స యజాత్॥౩॥

సేము హోతా సో అధ్వరాణ్ స ఋతూన్ కల్పయాతి। యద్వాహిష్ఠం తదగ్నయే బృహదర్చ విభావసో। మహిషీవ త్వద్రయి స్త్వద్వాజా ఉదీరతే। అగ్నే త్వం పారయా నవ్యో అస్మా న్స్వస్తిభిరతి దుర్గాణి విశ్వా। పూశ్చపృథ్వీ బహులా న ఉర్వీ భవాతోకాయ తనయాయ శంయోః। త్వమగ్నే వ్రతపా అసి దేవ ఆ మర్త్యేష్వా। త్వం యజ్ఞేష్వీడ్యః। యద్వో వయం ప్రమినామ వ్రతాని విదుషాం దవా అవిదుష్టరాసః। అగ్నిష్టద్విశ్వమాపృణాతి విద్వాన్ యేభిర్దేవాగ్ం ఋతుభిః కల్పయాతి॥౪॥

జుషేథా మాసనో యజాదాత్ త్రయో విగ్ంశతిశ్చ॥౧౪॥

ఇషే త్వా యజ్ఞస్య శున్ధధ్వం కర్మణే వాం దేవో వధూతం ధృష్టిః సంవపామ్యాదదే ప్రత్యుష్టం కృష్ణోఽసి భువనమసి వాజస్యోభా వాం చతుర్దశ॥౧౪॥

ఇషే దృగ్ంహ భువనమస్తావిగ్ంశతిః॥ ॥హరిః ఓం॥ ॥౨౮॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే చతుర్దశోఽనువాకః॥ ఇతి ప్రథమ ప్రపాఠకః సమ్పూర్ణః॥ ॥ఓం తత్సత్॥

భాష్యమ్.

త్రయోదశ భిరనువాకైర్దర్శపూర్ణమాసమన్త్రాః సమాపితాః। అథ తద్వికృతిమన్త్రాః వక్తవ్యాః। వికృతిషుచ ఆధ్వర్యవమన్త్రాణామతిదేశే వైధప్రాప్తత్వాద్ధౌత్రా ఏవానుశిష్యన్తే। తతః ప్రపాఠకానాం మన్త్రానువాకేషు కామ్యేష్టీనాం యాజ్యాపురోనువాక్యాః క్రమేణోచ్యన్తే। తాశ్చేష్టయోద్వితీయకాణ్డస్య ద్వితీయ తృతీయచతుర్థప్రపాఠకేషు క్రమేణ

విధీయన్తే । తత్రాస్మిన్ననువాకే ద్వితీయకాణ్డస్థద్వితీయప్రపాఠకస్య సా
ర్థప్రథమానువాకోక్త కామ్యేష్టీనాం యాజ్యాపురోనువాక్యా ఉచ్యన్తే। కా
మ్యా యాజ్యా ఇతి యాజ్ఞికసమాఖ్యాబలాదిష్టికాణ్డస్య యాజ్యాకాణ్డ
స్య చ పరస్పరం సమ్బన్ధః । ఇష్టివిశేషమన్త్రవిశేషసమ్బన్ధస్తు లిఙ్గక్రమా
భ్యామవగన్తవ్యః । యద్యప్యేకైక ఏవ మన్త్రః స్వస్వదేవతా ప్రకాశకః
తథాపి దర్వీహోమత్వవ్యావృత్తయే ప్రతీష్టిమన్త్రద్వయం ప్రయోక్త
వ్యం। ఏతచ్చ వాస్తోష్పతిహోమప్రస్తావే సమామ్నాయతే "యదేకయా
జుహుయాద్దర్వీహోమం కుర్యాత్ । పురోనువాక్యామనూచ్య యా
జ్యయా జుహోతి సదేవత్వాయ "ఇతి । ఏతయోశ్చ లక్షణమాజ్యభా
గబ్రాహ్మణే పఠ్యతే "పురస్తాల్లక్ష్మా పురోనువాక్యా భవతి । జాతానేవ
భ్రాతృవ్యాన్ప్రణుదతే । ఉపరిష్టాల్లక్ష్మా యాజ్యా । జనిష్యమాణానేవ ప్ర
తినుదతే "ఇతి । యస్యా ఋచః పూర్వార్ధే దేవతాలిఙ్గం సా పురోనువా
క్యా । ఉత్తరార్ధే తల్లిఙ్గం చేత్ సా యాజ్యా భవతి ఏతస్య లక్షణ
స్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్ । క్వచిత్ క్వచిత్ వ్యభిచరతి । తత్ర సర్వత్రా
మ్నానక్రమో నియామకః । పురస్తాదామ్నాతా పురోనువాక్యా । ప
శ్చాదామ్నాతా యాజ్యా । తస్మాదిష్టిక్రమం మన్త్రక్రమం చ పరీక్ష్యై
కైకస్యామిష్టావేకైకం మన్త్రయుగ్మం ప్రయోజ్యం నను యత్ర యుగ్మా
దధికస్త్ర్యృగ్మసమానలిఙ్గకో మన్త్ర ఆమ్నాయతే తత్ర క్రమానుసారే
ణోత్తరేష్టౌ మన్త్రయోజనే లిఙ్గం బాధ్యతే । పూర్వేష్టౌ తద్యోజనే
క్రమో బాధ్యేతేతి చేత్ । న। బాధ్యతాం నామ క్రమస్య దుర్బలత్వాత్ । య
ది పూర్వేష్టౌ తృతీయమన్త్రస్య పృథక్ప్రయోజనాభావః తర్హి తత్ర యా
జ్యా వికల్ప్యతాం। యత్ర తు యుగ్మాన్తరం పూర్వయుగ్మేన సమాలింగం తత్ర
యాజ్యాపురోనువాక్యా యుగ్మస్యైవ వికల్పోఽస్తు । యద్యపిష్ట్యైక్యే
మన్త్రయుగ్మాధిక్యే యుగ్మవికల్పః తద్వన్మన్త్రయుగ్మస్యైకత్వే సతి తదీయ
దేవతా విషయాణామిష్టీనామాధిక్యే తా ఇష్టయోఽపి వికల్ప్యన్తాం । త

ద్యథా। ఇహైవ తావత్ తాదృశముపలభ్యతే। ఉభావామిన్ద్రాగ్నీ త్యాద
య ఇన్ద్రాగ్నిలిఙ్గకాశ్చత్వారో మన్త్రాః। ఐన్ద్రాగ్న ఇష్టయస్తు ఫలభేదేన ష
డామ్నాతాః। తత్ర ప్రథమమన్త్రయుగ్మవిషయే తిస్ర ఆద్యా ఇష్టయో విక
ల్ప్యన్తే। తాసు తిసృషు ప్రథమామిష్టం విధాతుం ప్రస్తౌతి “ప్రజాపతిః ప్ర
జా అసృజత తాః సృష్టా ఇన్ద్రాగ్నీ అపాగూహతాగ్ం సోఽచాయత్ ప్రజా
పతిరిన్ద్రాగ్నీ వై మే ప్రజా పాఘ్యుక్ష తామితి స ఏతమైన్ద్రాగ్నమేకాదశక
పాలమపశ్యత్ తం నిరవపత్ తావస్మై ప్రజాః ప్రాసాధయతాం”(స-౨కాం।
౨ప్ర।౧అ) ఇతి। “అపాగూహతాం ఆచ్ఛాదితవన్తౌ। అచాయత్ అచిన్తయ
త్। ప్రాసాధయతాం ప్రకటీకృతవన్తౌ। ప్రస్తుతామిష్టిం విధత్తే। ఇన్ద్రాగ్నీ వా
ఏతస్య ప్రజామపగూహతో యోఽలం ప్రజాయై సన్ ప్రజాం న విన్దత ఐన్ద్రా
గ్నమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ ప్రజాకామ ఇన్ద్రాగ్నీ ఏవ స్వేన భాగధేయే
నోపధావతి తావేవాస్మై ప్రజాం ప్రసాధయతో విన్దతే ప్రజాం”(స-౨కాం।
౨ప్ర।౧అ) ఇతి। యః పురుషో యౌవనాదినా ప్రజోత్పాదనసమర్థోఽపి సన్
ప్రజాం న లభతే తస్యేన్ద్రాగ్నీ ప్రతిబన్ధకౌ। తయోర్భాగ ఉక్తః పురోడాశ
స్తేన తౌ సేవతే। ద్వితీయామిష్టిం విధత్తే “ఐన్ద్రాగ్నమేకాదశకపాలం నిర్వ
పేత్ స్పర్ధమానః క్షేత్రే వా సజాతేషు వైన్ద్రాగ్నీ ఏవ స్వేన భాగధేయే
నోపధావతి తాభ్యామేవేన్ద్రియం వీర్యం భ్రాతృవ్యస్య వృఙ్క్తే విపాప్మనా
భ్రాతృవ్యేణ జయతే”(సం-౨కాం।౨ప్ర।౧అ) ఇతి। సజాతాః సమానజన్మా
నో బన్ధుభృత్యాదయః। అచేతనం క్షేత్రవిషయం చేతనం భృత్యవిషయఞ్చ
వైరిణో యత్సామర్థ్యం తదుభయమిన్ద్రాగ్నీ బలాద్వినాశయతః స్వయఞ్చ
పాపిష్ఠేనైవ వైరిణా విరుధ్యమానో జయం ప్రాప్నోతి। తృతీయామిష్టిం విధత్తే
“అప వా ఏతస్మాదిన్ద్రియం వీర్యం క్రామతి య స్సఙ్గ్రామముపప్రయాత్యై
న్ద్రాగ్నమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ సఙ్గ్రామముపప్రయాస్యన్నిన్ద్రాగ్నీ ఏ
వ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి తావేవాస్మిన్నిన్ద్రియం వీర్యం ధత్తస్సహే
న్ద్రియేణ వీర్యేణోపప్రయాతి। జయతి తగ్ం సఙ్గ్రామం” (సం-౨కాం।౨ప్ర।

౧౪)ఇతి।యుద్ధార్థంపరసైన్యసమీపంప్రయాస్యతో భయావేశాద్ధస్తపాదా
దీన్ద్రియగతా శక్తిరపక్రామతి ఇన్ద్రాగ్నీతస్యధైర్యముత్పాద్య ఇన్ద్రియ
శక్తింసమాధత్తః।ఏతాసుతిసృష్విష్టిషు పురోనువాక్యా మాహ। “ఉభా
వామిన్ద్రాగ్నీఆహువధ్యా ఉభారాధసః సహమాదయధ్యై। ఉభా
దాతారా విషాꣳరయీణాముభా వాజస్యసాతయేహువే వాం.”ఇతి।
హే ఇన్ద్రాగ్నీయువాముభౌ హువేఆహ్వయామి।కిమర్థం।ఆహువధ్యై
సాకల్యేన హోతుం।నచాత్రాశ్వమేధపురుషమేధాదావ శ్వాదేరివ యు
వయోర్హోమద్రవ్యత్వం శఙ్కనీయం।అస్తిహ్యత్రరాధ శ్శబ్దవాచ్యం
పురోడాశద్రవ్యరూపమన్నం। తేనాన్నేనయువాముభౌ పరస్పరంయుక్తౌ
భోజయితుం హర్షయితుంఆహ్వయామి। హృష్టాభ్యామాభ్యాం కింత
వేతిచేత్।యువాముభావన్నానాం ధనానాఞ్చదాతారౌ అతోన్నస్య
లాభాయయువాముభావాహ్వయామి। అథయాజ్యామాహ “అశ్రవꣳ
హి భూరిదావత్తరావాం విజామాతురుతవాఘాస్యాలాత్। అథాసో
మస్యప్రయతీ యువభ్యామిన్ద్రాగ్నీస్తోమంజనయామినవ్యం” ఇతి।లోకేహి
స్వదుహితురత్యన్తప్రియవిశిష్టోజామాతాదౌహిత్రరూపాబహ్వీఃప్రజాఃప్ర
దదాతిస్యాలశ్చస్వయందత్తో భగినీస్నేహేన గృహధనరక్షణాయ దాస
దాసీరూపా బహ్వీఃప్రజాఃప్రదదాతి తాభ్యామపివాం భూరిదావత్తరౌ
అతిశయేన బహుప్రజాప్రదౌ యువామిత్యశ్రృణవం।అథఅతోహే ఇన్ద్రా
గ్నీయువభ్యాంయువాభ్యాంసోమస్యప్రయతీ. సోమసదృశస్యాస్య పురోడా
శస్యప్రదానేన భవదీయేచిత్తేనూతనంహర్షరూపచిత్తవృత్తీనాంస్తోమం సా
రం సమ్పాదయామి।అత్రోదాహృతయోరాద్యో మన్త్రఃపురోనువాక్యా।
యాగాత్ పురస్తాద్దేవతాహ్వానాయ అధ్వర్యుప్రేషమనుహోత్రావక్త
వ్యత్వాత్।ఇన్ద్రాగ్నిభ్యామనుబ్రూహీత్యేతాదృశోధ్వ ప్రైషః ద్వితీ
యోమన్త్రోయాజ్యా, ఇజ్యతేఅనయేతి తద్వ్యుత్పత్తేః। అతఏవాత్రయజే
తిప్రేషఃపఠ్యతే।ఉత్తరాసుతిసృష్విష్టిషు ప్రథమాంవిధత్తే “విహాఎషఇన్ద్రి
యేణ వీర్యేణర్ధ్యతేయః సఙ్గ్రామంజిత్వేన్ద్రాగ్నీ ఏవస్వేనభాగధేయే

నోపధావతి తావేవాస్మిన్నిన్ద్రియం వీర్యం ధత్తో నేన్ద్రియేణ వీర్యేణవ్యృధ్యతే" (సం-౨కాం-౨ప్ర।౧౧) ఇతి । యుద్ధశ్రమేణేన్ద్రియగతస్య వీర్యస్య వృద్ధిః । ద్వితీయామిష్టిం విధత్తే "అపవాపత స్మాదిన్ద్రియం వీర్యం క్రామతి యఃప్రతిజనతామైన్ద్రాగ్న మేకాదశకపాలం నిర్వపేజ్జనతామేష్యన్నిన్ద్రాగ్నీ ఏవ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి తావేవాస్మిన్నిన్ద్రియం వీర్యం ధత్త స్సహేన్ద్రియేణ వీర్యేణ జనతామేతి" (సం-౨కాం।౨ప్ర।౧౧) ఇతి। విజిగీషుః కథాసుస్వవిద్యాప్రకటనాయ వా సభాం జిగమిషార్ధైర్యభ్రంశరూపం వీర్యాపక్రమణం భవతి। తృతీయాత్వైన్ద్రాగ్నేష్టిః పౌష్ణచరుశ్చైత్రపత్యచరుభ్యామూర్ధ్వం విధాస్యతే తాసుతిసృష్విష్టిషు పురోనువాక్యామాహ "ఇన్ద్రాగ్నీ నవతిం పురోదాసపత్నీరధూనుతం । సాకమేకేనకర్మణా" ఇతి । దాసాః ప్రజానాముపక్షపయితారః తస్కరప్రభవాః, తేపతయో యాసాం నారీణాం పురీణాం వా తాదాసపత్న్యః । హే ఇన్ద్రాగ్నీ తాదృశీర్నవతిం నవతిసఙ్ఖ్యాకాః పురో యుగపదేకేనైవ ప్రహారేణకర్మణా యువాం అధూనుతం క్షపయతం।యాజ్యామాహ "శుచింనుస్తోమంనవజాతమద్యేన్ద్రాగ్నీ వృత్రహణాజుషేథాం । ఉభాహివాగ్ంసుహవా జోహవీమితావాజగ్ంసద్య ఉశతే ధేష్ఠా "ఇతి। హే వృత్రహణౌ ఇన్ద్రాగ్నీ అద్యస్తోమం జుషేథాం సేవతాం। కీదృశం శుచిం । నిర్దోషం నవజాతం నవైః అన్నవిశేషైర్జననం జన్మ యస్యేతి నవజాతం । సుహవా రోషగర్వాదిరహితతయా సుఖేనహ్వాతుం శక్యౌ యువాముభౌ యస్మాత్ జోహవీమి ఆహ్వాయామి తస్మాత్ తౌ ఉభౌ యువాం కామయమానాయ యజమానాయ వాజం సద్యోధత్తం దత్తం సదిదముత్తరార్ధోక్తం నూతనం అన్నం నస్తోత్రం।యథోక్తకర్మప్రయోగానన్తరః పాతినమపరం యాగం విధత్తే "పౌష్ణం చరుమనునిర్వపేత్ పూషావాఇన్ద్రియస్య వీర్యస్యానుప్రదాతా పూషణమేవ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి సఏవాస్మా ఇన్ద్రియం వీర్యమనుప్రయచ్ఛతి" (సం-౨కాం।౨ప్ర।౧౧) ఇతి । వీర్యం ప్రదదానా విన్ద్రాగ్నీ అనుపూషా ప్రయచ్ఛ

తి। తత్రపురోనువాక్యామాహ “వయముత్వా పథస్పతే రథంన వాజసాత
యే। ధియే పూషన్నయుజ్మహి ”ఇతి, హే సన్మార్గపతే పూషన్ వయమేవ
త్వాం రథమివ యోజయామః। కిమర్థం। ధియే ధీయతేఽనుష్ఠీయత ఇతి ధీః క
ర్మ। కీదృశ్యై ధియే। వాజస్యాన్నస్య సాతిర్లాభో యస్యాస్సా వాజసాతిః తస్యై।
యాజ్యామాహ “పథస్పథః పరిపతిం వచస్యా కామేన కృతో అభ్యానడర్కం।
స నో రాసచ్ఛురుధశ్చన్ద్రాగ్రా ధియంధియగ్ం సీషధాతి ప్రపూషా” ఇతి।
కామేన కృతః ఫలకామేన ప్రేరితోఽహం తస్య తస్య మార్గస్య పరిపతిం పరిపా
లకం పూషాపరపర్యాయమర్కం వచస్యా స్తోత్రరూపేణ వచసా అభ్యా
నట్ అభివ్యాప్తవానస్మి। సః నోఽస్మభ్యం శురుధః శోకనిరోధికా రాస
త్ ప్రయచ్ఛతు। కాస్తాః। చన్ద్రాగ్రాః చన్ద్రవదాహ్లాదనసాధనమగ్రం
యాసాం తా ఓషధీః। కిఞ్చ పూషా ధియంధియం తత్తద్విషయాం ప్రజ్ఞాం
ప్రసీషధాతి ప్రకర్షేణ సాధయతు। ఇష్ట్యన్తరం విధత్తే “క్షైత్రపత్యం చరుం
నిర్వపేజ్జనకామా గత్యేయం వై క్షేత్రస్య పతిరస్యామేవ ప్రతితిష్ఠతి” (స్కం-
౨ కా।౨ప్ర।౧అ) ఇతి। క్షేత్రాణాం భూభాగత్వాద్భూమేః క్షేత్రపతిత్వం
అర్థవాదగత ప్రతిష్ఠాకామోఽత్రాధికారీ। తత్రపురోనువాక్యామాహ “క్షే
త్రస్య పతినా వయగ్ంహితేనేవ జయామసి। గామశ్వంపోషయిత్వా స నో
మృడాతీదృశే ”ఇతి। హితేన పుత్రాదినా యథా గవాది జయస్తథా క్షేత్రస్య
పతినా గామశ్వం పోషకమన్నాదికఞ్చ వయం ఆసమన్తాజ్జయామః। సః క్షే
త్రస్యపతిః ఈదృశే గవాదౌ నః మాం మృడాతి సుఖయతు। యాజ్యామాహ
“క్షేత్రస్యపతే మధుమన్తమూర్మిం ధేనురివ పయో అస్మాసు ధుక్ష్వ। మధు
శ్చుతం ఘృతమివ సుపూతమృతస్య నః పతయో మృడయన్తు ”ఇతి। హే క్షే
త్రస్యపతే ధేనుః పయ ఇవ త్వమస్మాసు మధుమన్తం మాధుర్యరసోపేతమూ
ర్మివత్ పునః పునరావృత్త్యుపేతం ద్రవ్యాన్తరేష్వపి స్వమాధుర్యస్రావి
ణం ఘృతమివ పర్యుషితత్వదోషాభావేన సుపూతం నారికేళఫలేక్షు ద
ణ్డ గుడాదిభోగ్యపదార్థసమూహం ధుక్ష్వ। యజ్ఞస్య పతయోఽస్మాకం మృడయ
న్తు సుఖయన్తు అవశిష్టామైంద్రాగ్నేష్టిం విధత్తే “ఐంద్రాగ్నమేకాదశకపాలం

ముపరిష్టా న్నిర్వపేద్దస్యామేవప్రతిష్ఠాయామిన్ద్రియం వీర్యముపరిష్టాదాత్మ న్ధత్తే'' (సం-౨కాం।౨ప్ర।౧౫) ఇతి।మైత్రపత్యచరోరూర్ధ్వమేవేయమిష్టిః అత్రాపివీర్యకామోధికారీ।జనతామాగత్యేతిమైత్రపత్యస్యకాలః ఉపరిష్టాదిత్యస్యకాలః।అత్రయాజ్యానువాక్యేపూర్వమేవోక్తే।ఇష్ట్యన్తరంవిధత్తే ''అగ్నయే పథికృతే పురోడాశమష్టాకపాలంనిర్వపేద్యోదర్శపూర్ణమాసయాజీ సన్నమావాస్యాంవాపౌర్ణమాసీంవాఽతిపాదయేత్ పథోవాఏషోధ్యపథేనైతి యోదర్శపూర్ణమాసయాజీసన్నమావాస్యాంవాపౌర్ణమాసీంవాతిపాదయత్యగ్నిమేవ పథికృతగ్గ్ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి సఏవైనమపథాత్ పన్థామపి నయత్యనడ్వాన్ దక్షిణావహీ హ్యేషసమృద్ధ్యై (సం-౨కా।౨ప్ర।౨౫) ఇతి। పర్వణిపర్వణ్యప్రసాదేన తదిష్టైరనుష్ఠానం విద్యమానత్వపంథాః। కస్మింశ్చిత్ పర్వణి ప్రసాదేనానుష్ఠానాభావోఽపథః।తస్మిన్ విషయే ప్రాయశ్చిత్తరూపేయమిష్టిః యస్మాదేషోనడ్వాన్ భారంవహతి తస్మాత్ సమృద్ధ్యైభవతి। తత్ర పురోనువాక్యామాహ ''అగ్నే నయ సుపథా రాయే అస్మాన్ విశ్వానిదేవ వయునాని విద్వాన్। యుయోధ్యస్మజ్జుహురాణమేనోభూయిష్ఠాంతే నమ ఉక్తిం విధేమ। ''ఇతి। హే అగ్నేత్వం దర్శపూర్ణమాసేష్టి ఫలరూపాయరాయే ధనాయఅస్మాన్ అతిపాదదోషరహితేనసుపథా సుమార్గేణనయ।హేదేవ త్వం విశ్వాన్వయునానిమార్గాన్ విద్వాన్వేత్సి। నరకహేతుత్వేన జుహురాణం కుటిలమతిపాదరూపం ఏనః పాపం అస్మత్ అస్మత్తో యుయుధి వియోజయ భూయిష్ఠాంబహుతమాం నమఉక్తిం నమస్కారోక్తిం తేతవవిధేమ కరవామ।తత్రయాజ్యామాహ ''ఆదేవానామపి పన్థామగన్మ యచ్ఛక్నవామ తదనుప్రవోఢుం। అగ్నిర్విద్వాన్త్స యజాత్సేదుహోతా సోఅధ్వరాన్త్సఋతూన్ కల్పయాతి ''ఇతి। యస్మాత్ పథో వయంపూర్వం భ్రష్టాః తమపిదేనాం పన్థాంపన్థానం ఇదానీంఅగన్మఆగతాః। కిం కర్తుం। యత్కర్మానుష్ఠాతుం శక్నవామశక్నువామః తదనుక్రమేణప్రవోఢుం అవిచ్ఛేదె

నానుష్ఠానంప్రవాహః యద్యప్యహం నజానామి తథాప్యయం పథికృద
గ్నిరపరాధంసమాధాతుం విద్వాన్ వేత్తి। అతః అస్మదర్థం యజాత్ య
క్ష్యతి। సఇత్ ఉస ఏవ। హోతా దేవానామాహ్వాతా । స ఏవాతిప
న్నాన్ అధ్వరాన్ యజ్ఞాన్ స ఋతూన్ క్రత్వాదికాలాంశ్చ కల్పయాతి
కల్పయిష్యతి।ఇష్ట్యన్తరంవిధత్తే “అగ్నయే వ్రతపతయే పురోడాశమష్టాక
పాలం నిర్వపేద్యఆహితాగ్నిః సన్నవ్రత్యమివ చరేదగ్నిమేవ వ్రతప
తిగ్ం స్వేన భాగధేయేనోపధావతి సఏవైనం వ్రతమాలమ్భయతి వ్రత్యో
భవతి ”ఇతి। అవ్రత్యం యాగవ్రతవిరోధ్యనృతవదనాదికం సోఽగ్నిరేవైన
మవ్రత్యచారిణం వ్రతంప్రాపయతి। తత ఉత్తరేషు యాగవ్రతేషు యో
గ్యోభవతి । అత్ర మన్త్రకాణ్డేపథికృల్లిఙ్గకం మన్త్రయుగ్మం పూర్వమా
మ్నాతముదాహృతం । వ్రతలిఙ్గకముపర్యు దాహరిష్యతే । మధ్యవర్తినంతు
యుగ్మే విశేషలిఙ్గాభావేఽప్యుభయ సాధారణాల్లిఙ్గదర్శనాత్ కేచిత్పూర్వ
త్ర వికల్పితమిదమిత్యాహుః । అపరేతుఉత్తరత్ర వికల్పితమితి మన్యన్తే।
ఆచార్యాస్తు పూర్వత్రైవస్విష్టకృతః సంయాజ్యేఇతిమన్యన్తే। తత్రపురో
నువాక్యామాహ।“యద్వోవహిష్ఠం తదగ్నయేబృహదర్చవిభావసో మహిషీవ
త్వద్రయిస్త్వద్వాజా ఉదీరతే”ఇతి।యత్ప్రణీయంహావిః తదగ్నయే బృ
హద్భవతు। హే అర్చ్యపూజ్యవిభావసో ఫలప్రదానేన మాంపూజయ, య
థా మహిషీ మయాదత్తం కార్పాసబీజం తిలపిష్టాదికం ఖాదిత్వా బహు
క్షీరాదినా పూజయతి తద్వత్ । తథాసతి త్వదనుగ్రహాద్ధనం లభ్యతే । అ
న్నానిచోత్కృష్టేణసమ్పద్యన్తే। యాజ్యామాహ “అగ్నేత్వంపారయా న
వ్యోఅస్మాంత్స్వస్తి భిరతిదుర్గాణివిశ్వా । పూశ్చపృథ్వీ బహులాన ఉర్వీ
భవాతోకాయతనయాయశంయోః ”ఇతి । హేఅగ్నే మదీయాపరాధ
పరిహారాయేదానీం ప్రవృత్తత్వాత్ నవ్యోనూతనస్త్వమస్మాన్ ఫలపర్యం
తానాం కర్మణాం పారయాపారం నయ।కిం కృత్వా। స్వస్తిభిర్యథా శా
స్త్రానుష్ఠానైరతి పాదరూపాణ్యవ్రత్యరూపాణి వాదుర్గాణి పాపాని వి
శ్వాన్యతిఅతిక్రమయ । కిఞ్చాస్మాకం నివాసార్థంపూశ్చనగరీపృథివీవిస్తృ

తా భవతు సస్యనిష్పత్త్యర్థముర్వీ బహులా భవతు । కిఞ్చ త్వమస్మదీయాయ తనయాయ పుత్రాయ తోకాయ మహిత్వరూపాపత్యాయ చ శంయోః సుఖప్రదో భవ । అథ వ్రాతపత్యయాగస్యాసాధారణె యుగ్మే పురోనువాక్యామాహ “త్వమగ్నే వ్రతపా అసి దేవ ఆ మర్త్యేష్వా । త్వం యజ్ఞేష్వీడ్యః” ఇతి । హే అగ్నే త్వమాగత్య మనుష్యేషు । వ్రతపా వ్రతపాలకో దేవోఽసి । ఆ సమన్తాద్యజ్ఞేషు త్వం స్తుత్యోఽసి । యాజ్యామాహ “యద్వో వయం ప్రమినామ వ్రతాని విదుషాం దేవా అవిదుష్టరాసః । అగ్నిష్టద్విశ్వమాపృణాతి విద్వాన్ యేభిర్దేవాగ్ం ఋతుభిః కల్పయాతి” ఇతి । హే దేవా విదుషాం యుష్మాకం సమ్బన్ధీన్యస్మదనుష్ఠేయ వ్రతాని అవిదుష్టరాసః అత్యన్తమవిద్వాంసో వయం ప్రమినామ ప్రకర్షేణ వినాశయామ ఇతి యత్ తద్విశ్వం తత్సర్వం విద్వానగ్నిః ఆపృణాతి ఆపూరయతు । యేభిః యైః ఋతుభిః ఋతూపలక్షిత కాల విశేషైర్దేవాన్ హవిర్భోక్తుం కల్పయాతి కల్పయతి తైః కాలవిశేషైర్వ్రతం పూరయతు ॥ ॥అత్ర వినియోగసఙ్గ్రహః॥

“అన్త్యానువాకే యాజ్యాఽనువాక్యాః కామ్యేష్టిసఙ్గతాః।
కాణ్డస్య తు ద్వితీయస్య ద్వితీయే ప్రశ్న ఇష్టయః॥
ఉభే ఇన్ద్రాగ్ని త్రయే యుగ్మమిన్ద్రే ఇన్ద్రాగ్ని త్రయే తథా।
వయం పౌష్ణే చరౌ క్షేత్ర క్షేత్రపత్యే చరౌ తథా॥
అగ్నే పథికృతే యద్వా వ్రాతపత్యే ద్వియుగ్మకం।
వికల్పే నేతి మన్త్రాస్యు రనువాకే చతుర్దశే” ॥ఇతి॥

అథ మీమాంసా.

తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే చిన్తితం॥

“ఐన్ద్రాగ్నాదీష్టయః కామ్యా యాజ్యా అప్యుదితాః క్రమాత్।
కాణ్డయోస్తు యథాలిఙ్గం సఞ్చార్యా నియమో౽థవా॥
లిఙ్గం క్రమసమాఖ్యాభ్యాం ప్రబలం తద్వశాదముః।
అకామ్యాస్వప్యసఞ్చార్యా యాజ్యాస్సర్వత్ర కాతుతిః॥

సమాఖ్యానాత్ కాణ్డయోగః క్రమాదిష్టిషు యోజనం।
అపేక్షితే దైవమాత్ర శక్తిః కామ్యైకతా స్తతః॥ ''ఇతి॥

కామ్యేష్టయస్తత్కాణ్డక్రమేణామ్నాతాః, "ఐన్ద్రాగ్నమేకాదశకపాలంనిర్వపేద్యస్యసజాతా వియుః" ఇత్యాదినా। సజాతాః జ్ఞాతయః వియుర్వ్రిమతా విప్రతిపన్నా ఇత్యర్థః।ఇన్ద్రాగ్నీరోచనేత్యాదికే మన్త్రకాణ్డే యాజ్యానువాక్యాః క్రమేణామ్నాతాః। తత్రేదం కామ్యయాజ్యానువాక్యాకాణ్డమితి యాజ్ఞికానాంసమాఖ్యయా అవగమ్యతే తయోరిష్టికాణ్డమన్త్రకాణ్డయోః ప్రథమాయామిష్టౌ ప్రథమపఠితే యాజ్యానువాక్యే ఇత్యాదివ్యవస్థా।కర్మస్వరూపమాత్రప్రకాశనంలిఙ్గం।నచ తావన్మాత్రేణ మన్త్రకర్మణోరఙ్గాఙ్గీభావః। తతఃసమాఖ్యాబలాన్మన్త్రకాణ్డకర్మకాణ్డయోః సమ్బన్ధావగమేన సామాన్యేన మన్త్రకర్మణోః సమ్బన్ధోఽవగమ్యతే।విశేషతస్త్వస్మిన్ప్రథమేకర్మణ్యయం ప్రథమోమన్త్ర ఇతి క్రమాదవగమ్యతే। ఐన్ద్రాగ్న్యేష్టావైన్ద్రాగ్నమన్త్రో వైశ్వానరేష్టౌ వైశ్వానరమన్త్ర ఇత్యేతాదృశో విశేషో లిఙ్గేనైవ అవగమ్యత ఇతి చేత్।న।లిఙ్గాసాధారణ్యే క్రమాపేక్షణాత్।"ఐన్ద్రాగ్నమేకాదశకపాలం నిర్వపేద్భ్రాతృవ్యవాన్" ఇతిద్వితీయేష్టిరపి। తత్రైన్ద్రాగ్నీపఠితం।మన్త్రకాణ్డేఽపి ఇన్ద్రాగ్నీనవతిమిత్యాదికమపరమైన్ద్రాగ్నం యాజ్యానువాక్యాయుగళమామ్నాతం।నహితత్రక్రమమన్తరేణ నిర్ణేతుంశక్యతే। నచక్రమేణైవతత్సిద్ధేర్లిఙ్గమప్రయోజకమితి వాచ్యం క్వచిల్లిఙ్గస్యైవ వ్యవస్థాపకత్వాత్।ఐన్ద్రాబార్హస్పత్యేష్టిరేకైవామ్నాతా"యంకామయేత రాజన్యమనపోద్ధో జాయేతవృత్రాన్ఘ్నఁశ్చరేదితి తస్మా ఏతమైన్ద్రాబార్హస్పత్యంచరుంనిర్వపేత్ "ఇతి। యంరాజపుత్రం జాయమానం, రాజ్ఞః పురోహితస్యవాకామ ఏవం భవతి। అయం మాతృగర్భే దేవకృతనిఘ్నేనకేనాప్యప్రతిబద్ధో జాయతాం జాతశ్చ శత్రూన్మారయన్సఞ్చరేదితి తద్రాజపుత్రార్థేయమిష్టిః। మన్త్రకాణ్డే తదిష్టిక్రమే యాజ్యాపురోనువాక్యే ఐన్ద్రాబార్హస్పత్యే ద్వివిధే ఆమ్నాతే

"ఇదం వామాస్యేహవిః" ఇత్యేకంయుగళం। "అస్మైఇన్ద్రా బృహస్పతీ" ఇత్యాదికమపరం। తయోః ప్రథమయుగళస్య క్రమేణవినియోగేఽపి ద్వితీయయుగళం లిఙ్గేనైవ వినియోక్తవ్యం। తస్మాత్క్రమసమాఖ్యాసహకృతేనలిఙ్గేన కామ్యేష్టిష్వేవైతాయాజ్యానియమ్యన్తే॥ ॥ద్వాదశాధ్యాయస్యద్వితీయపాదే * చిన్తితం॥ ॥

"ఇదంవాయుగ్మయోఃకింస్యాత్ సాహిత్యంవావికల్పనం।
సాహిత్యంపూర్వవన్మైవందేవతాబోధనైక్యతః" ॥ఇతి॥

ఐన్ద్రాబార్హస్పత్యేకర్మణి "ఇదంవామాస్యేహవిః ప్రియమిన్ద్రాబృహస్పతీ." ఇతియాజ్యానువాక్యేద్వివిధే ఆమ్నాతే। తయోఃసారస్వతాదివత్ సముచ్చయః। యథాసారస్వతీమనూచ్య వాగ్యన్తవ్యావైష్ణవీమనూచ్య వాగ్యన్తవ్యేత్యత్రఅదృష్టార్థత్వాత్ సముచ్చయస్తద్వదితిచేత్। మైవం। దృష్టప్రయోజనస్య దేవతాబోధనస్యైకత్వాత్ తస్మాద్వికల్పః॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥ ॥

"పురోఽనువాక్యయా యాజ్యా వికల్ప్యేతాసముచ్చితా।
పురేవాద్యస్సమాఖ్యానాత్ వచనాత్తుసముచ్చయః ॥ఇతి॥

దేవతాప్రకాశనరూప కార్యస్యైకత్వాద్యుగ్మయోర్యథా న సముచ్చయః కిన్తు వికల్ప ఏవ తథైవైక యుగ్మగతయోరితిచేత్। మైవం।పురోనువాక్యేతి సమాఖ్యయా ఉత్తరకాలీనయాజ్యామన్తరేణానుపపత్తేః। కిఞ్చ "పురోఽనువాక్యామనూచ్య యాజ్యయా జుహోతి" ఇతి।ప్రత్యక్షవచనేన దేవతోపలక్షణం హవిఃప్రదానకార్యభేదోక్తిపురస్సరం సాహిత్యంవిధీయతే। తస్మాత్ సముచ్చయః॥

॥ ॥దశమాధ్యాయస్య చతుర్థపాదేచిన్తితం॥ ॥

"పర్యాయేణాపిదేవోక్తిరైన్ద్వేనైవపదేనవా।
అర్థభేదాదాదిమోఽన్త్యః శబ్దపూర్వాన్వయిత్వతః" ॥ఇతి॥

* చతుర్థపాదే ఇతిచోళదేశీయపుస్తకపాఠః.

దర్శపూర్ణమాసయోర్యే నిగమాస్తేష్వగ్న్యాదిదేవతాః కిం పావకశుచ్యాదినాయేనకేనాపి పర్యాయేణాభిధాతవ్యాః కిం వా తత్తద్విధ్యుద్దేశగతేన యాగేనఅగ్న్యాదిపదేనైవేతి సంశయః । తత్రశబ్దార్థప్రత్యాయవార్థత్వాత్ పర్యాయాణాం స్వరూపేణ భేదేఽప్యర్థాభేదాద్యేనకేనాప్యభిధానమితి పూర్వఃపక్షః। యత్రహ్యర్థే కార్యమాసాద్యతే తత్రశబ్దోఽర్థప్రత్యయనార్థో భవతి । యత్ర పునః శబ్దఏవ కార్యం తత్ర కార్యసమ్బన్ధార్థం శబ్ద ఏవప్రత్యాయితవ్యః । తద్యథా । దేవదత్తేగౌరవాతిశయమాపాదయితుం రాజసభాయామాచార్యోపాధ్యాయాదిశబ్దైస్తం వ్యవహరన్తి పితృమాతృమాతులాదయశ్చతత్తత్సమ్బన్ధవిశేషవాచిశబ్దైన యథాతుష్యన్తి తథా తన్నామగ్రహణేన ప్రత్యుతకుప్యన్త్యేవ । తద్వదత్రాపి అగ్న్యాదివైధశబ్ద ఏవ కార్యమాసక్తం, విధింవినా యాగదేవతయోః సమ్బన్ధాభావాత్ । విధికృతే తు తత్సమ్బన్ధే వైధశబ్దస్య ప్రయోజకత్వం దుర్వారం। అతఏవఅయాట్ స్వాహాకారోజ్జిత్యాది నిగమేషు నియమేనవైధా ఏవాగ్న్యాదిశబ్దాః ప్రయుజ్యన్తే "అయాడగ్నేఃప్రియాధామాని", "అయాట్సోమస్యప్రియాధామాని", "స్వాహాగ్నింస్వాహాసోమం", "అగ్నేరహముజ్జితిమనూజ్జేషం", "సోమస్యాహముజ్జితిమనూజ్జేషం", ఇత్యాదినా। తస్మాద్వైధపదైరేవ తత్తద్దేవతాభిధానం॥ ॥ తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥

"నియమేపావకాగ్న్యాదికిమగ్నిః స్యాదథవోభయం।
అగ్నిశ్చోదకతో మైవం వైధోఽగ్నిః సగుణో యతః"॥ఇతి॥

ఆధానే శ్రూయతే "అగ్నయేపవమానాయ పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేదగ్నయే పావకాయాగ్నయే శుచయే" ఇతి । తత్ర గుణగుణినోః పావకాగ్న్యోర్మధ్యేఽగ్నిశబ్ద ఏవనిగమేషు ప్రయోక్తవ్యః । కుతః। తస్యైవచోదకప్రాప్తమన్త్రపఠితత్వాత్ । మైవం । పావకగుణయుక్తస్యాగ్నేర్వైధత్వేన సర్వప్రయోగేషు తథైవప్రాప్తత్వాత్ । తస్మాచ్ఛబ్దద్వయం పఠితవ్యం । అనేనన్యాయేన ప్రకృతేప్యేవాగ్నయా

గే ఇన్ద్రాగ్నిశబ్దేనైవ నిగదేషు దేవతాఽభిధాతవ్యా, పాథికృతయాగే త్వగ్నిపథికృచ్ఛబ్దస్వరూపేణేతి ద్రష్టవ్యం॥

అథ వ్యాకరణమ్.

ఉభేత్యత్ర టాప్స్వరైకాదేశస్వరౌ। ఇన్ద్రాగ్నిశబ్దే త్వాష్టమికామన్త్రితనిఘాతః। ఆహువధ్యా ఇత్యత్ర తుమర్థే విహితస్య కధ్యైప్రత్యయస్యాదిరకార ఉదాత్తః। తతః సమాసేకృత్స్వరః। ఏవం సర్వమున్నేయం॥ అస్మిన్ ప్రథమప్రపాఠకే శబ్దస్వరప్రక్రియా లేశతః ప్రదర్శితా। సాకల్యేన తు ప్రకృతి ప్రత్యయవికరణాగమాదేశాది పరిజ్ఞానమన్తరేణ దుర్బోధత్వాత్ తస్య చ సర్వస్యాస్మాభిర్వైదిక శబ్దప్రకాశే నిరూపితత్వాదత్రాపి తన్నిరూపణే గ్రన్థగౌరవప్రసఙ్గాత్ తత్రైవ సర్వముపగన్తవ్యం॥ ॥ తదిదం యాజ్యాకాణ్డం వైశ్వదేవం॥ తథా చానుక్రమణికాయాముక్తం॥

“రాజసూయస్సబ్రాహ్మణః పశుబన్ధస్సహేష్టికః।
ఉపానువాక్యం యాజ్యాశ్చ అశ్వమేధః సబ్రాహ్మణః॥
సత్రాయణఞ్చ హోమాశ్చ సూక్తానిచ సహేష్టిభిః।
సౌత్రామణీ సహోచ్ఛిష్టైః పశుర్మేధశ్చ షోడశ”॥ఇతి॥

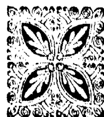
అనుమత్యై పురోడాశ మిత్యాదికో మన్త్రకాణ్డస్థోఽష్టమ ప్రపాఠకో రాజసూయః। అనుమత్యా ఇత్యాదికా విధికాణ్డస్థాః షష్ఠసప్తమాష్టమ ప్రపాఠకాస్త్రయోపి రాజసూయః సబ్రాహ్మణః। వాయవ్యగ్గ్ శ్వేతమాలభేతేత్యాది ప్రపాఠకోక్తాః పశుబన్ధాః। ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత తాః సృష్టా ఇత్యాది ప్రపాఠకత్రయోక్తా ఇష్టయః। ప్రజాపతిరకామయత ప్రజాః సృజేయేత్యాదికముపానువాక్యం। ఉభా వామిన్ద్రాగ్నీ ఇత్యాదయో యాజ్యాః। జీమూతస్యేత్యాదికస్తత్ర తత్రోక్తోఽశ్వమేధః। సాఙ్గ్రహణ్యేష్ట్యా ఇత్యాదికం తద్బ్రాహ్మణం। ప్రజననంజ్యోతి రిత్యాదిప్రపాఠకపఞ్చకం సత్రాయణం। జుష్టోదమూనా ఇత్యాదిప్రపాఠకద్వయోక్తా మన్త్రహోమాః। పీవోన్నాగ్ం రయివృధః సుమేధా ఇత్యా

ది షార్థప్రపాఠకోక్తాని సూక్తాని । అగ్నిర్మా అగ్నామయతేత్యాద్యర్థప్రపాఠకోక్తా ఇష్టయః । స్వాద్వీం త్వా స్వాదునేత్యాదిః సౌత్రామణిః । సర్వాన్ వా ఏషోఽగ్నౌ కామాన్ ప్రవేశయతీత్యాదీన్య చ్ఛిద్రాణి । అఞ్జన్తి త్వామిత్యాదికః పశుః । బ్రహ్మణే బ్రాహ్మణమాలభత ఇత్యాదిర్నరమేధ ఇతి ॥ అత్రయాజ్యానాం విశ్వేదేవా ఋషయః॥ ఉభా వామితి ద్వే త్రిష్టుభౌ । ఇన్ద్రాఽగ్నీ నవతిమితి గాయత్రీ । శుచిస్నుస్తోమమితి త్రిష్టుప్ । వయము త్వేతి గాయత్రీ । పథస్పత ఇతి త్రిష్టుప్ । క్షేత్రస్యపతినేత్యనుష్టుప్ । క్షేత్రస్యపత ఇతి తిస్రః త్రిష్టుభః । యద్వాహిష్ఠమిత్యనుష్టుప్ । అగ్నే త్వమితి త్రిష్టుప్ । త్వమగ్నే వ్రతపా ఇతి గాయత్రీ । యద్వో వయమితి త్రిష్టుప్ ॥ దేవతాస్తు తత్తన్మన్త్రవ్యాఖ్యానేనైవ ప్రకాశితాః । తా ఏతా ఋషిచ్ఛందో దేవతా అనుష్ఠానకాలే స్మరణీయాః॥ ॥ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకే చతుర్దశోఽనువాకః॥

వేదార్థస్య ప్రకాశేన తమో హార్దం నివారయన్ ।
పుమర్థాంశ్చతురో దేయాద్విద్యాతీర్థమహేశ్వరః॥

ఇతి శ్రీమద్విద్యాతీర్థమహేశ్వరాపరావతార శ్రీమద్రాజాధిరాజ పరమేశ్వర శ్రీవీరబుక్క మహారాజాజ్ఞాపరిపాలక శ్రీమాధవాచార్య శ్రీ విద్యారణ్యముని విరచితే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే ప్రథమప్రపాఠకః సమాప్తః..................*

హరిః ఓం తత్సత్ బ్రహ్మార్పణమస్తు.

శ్రీ

శ్రీవేదవ్యాసాయనమః.

అథ తైత్తిరీయసంహితాయాం

ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకః.

శ్రీగురుభ్యోనమః.

హరిః - ఓం.

ఆప ఉన్దన్తు జీవసే దీర్ఘాయుత్వాయ వర్చస ఓషధే త్రాయస్వై నగ్ం స్వధితే మైనగ్ం హిగ్ంసీర్దేవశ్రూ రేతాని ప్రవపే స్వస్త్యుత్తరా ణ్యశీయాఽఽపో అస్మా న్మాతర శ్శున్ధన్తు ఘృతేన నో ఘృతప్వః పున న్తు విశ్వమస్మ త్ప్రవహన్తు రిప్రముదాభ్య శ్శుచిరా పూత ఏమి సోమ స్య తనూరసి తనువం మే పాహి మహీనాం పయోఽసి వర్చోధా అసి వర్చః॥ ౧॥

మయి ధేహి వృత్రస్య కనీనికాసి చక్షుష్పా అసి చక్షుర్మే పా హి చిత్పతిస్త్వా పునాతు వాక్పతిస్త్వా పునాతు దేవస్త్వా సవితా పునా త్వచ్ఛిద్రేణ పవిత్రేణ వసోస్సూర్యస్య రశ్మిభి స్తస్య తే పవిత్రపతే పవిత్రే ణ యస్మై కం పునే తచ్ఛకేయమా వో దేవాస ఈమహే సత్యధర్మాణో అధ్వరే యద్వో దేవాస ఆగురే యజ్ఞియాసో హవామహ ఇన్ద్రాగ్నీ ద్యావాపృథివీ ఆప ఓషధీస్త్వం దీక్షాణామధిపతిరసీహ మా సన్తం పా హి॥ ౨॥ వర్చ ఓషధీ రష్టౌ చ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయ ప్రపాఠకే ప్రథమోఽనువాకః॥

శ్రీగణాధిపతయేనమః. ॥ఓం॥

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యే

ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠక ప్రారమ్భః.

యస్యనిశ్వసితం వేదా యో వేదేభ్యోఖిలంజగత్।
నిర్మమేతమహంవన్దే విద్యాతీర్థమహేశ్వరం॥౧॥
ఆద్యప్రపాఠకే దర్శపూర్ణమాసేష్టిరీరితా।
ప్రపాఠకత్రయేణాథసోమయాగః ప్రవక్ష్యతే॥౨॥

తదిదంసౌమ్యకాణ్డం॥ తథాచానుక్రమణికాయాముక్తం॥

“అధ్వరప్రభృతిత్రీణితద్విధిర్వాజపేయకౌ।
సవాశ్శుక్రియకాణ్డే చనవేన్ద్రోరితి ధారణా” ॥ఇతి॥

ఆప ఉన్దన్త్విత్యాదిక మధ్వరకాణ్డం । ఆదదే గ్రావాసీత్యాదికం గ్రహకాణ్డం । ఉదుత్యం జాతవేదసమిత్యాదికం దక్షిణాకాణ్డం । తాన్యేతానిత్రీణి । ప్రాచీనవగ్ంశంకరోతీత్యాదికం త్రయాణామేతేషాంవిధిః । దేవ సవితః ప్రసువేత్యాదికం వాజపేయస్య మన్త్రకాణ్డం । దేవా వై యథాదర్శం యజ్ఞానాహరన్తేత్యాదికం వాజపేయస్యవిధికాణ్డం।త్రివృత్స్తోమో భవతీత్యాదికాః సవాః। నమో వాచెయాచోదితేత్యాదికంశుక్రియమన్త్రకాణ్డం।దేవా వై సత్రమాసతేత్యాదికం తద్విధికాణ్డం।తాన్యేతానినవసఙ్ఖ్యాకాని చన్ద్రస్యకాణ్డాని । అతస్తేషు చన్ద్రమృషిరితిధ్యాయేత్॥

“సోమాఙ్గే దీక్షణీయాదౌ దర్శమన్త్రాతిదేశనాత్।
దర్శోర్ధ్వత్వం తస్య యుక్తమగ్నిష్టోమోత్ర వర్ణ్యతే”॥ఇతి॥

త్రివిధః సోమయాగః । ఏకాహాహీనసత్రనామకః । ఏకస్మిన్నేవాహనిసవనత్రయేణ నిష్పాద్యఏకాహః । ద్విరాత్రమారభ్య ఏకాదశరాత్రపర్యన్తా అహీనాః । త్రయోదశరాత్రమారభ్య సహస్రసంవత్సరపర్యన్తానిసత్రాణి । ద్వాదశాహస్తుద్విరూపః । తత్రఅహీనరూపేణ ద్విరాత్రాదీ

నాం ప్రకృతిః, సత్రరూపేణ త్రయోదశరాత్రాదీనాం । తస్య చ ద్వాదశాహస్య ఏకాహరూపో జ్యోతిష్టోమః, ప్రకృతిః । అత ఏవామ్నాయతే "ఏష వావ ప్రథమో యజ్ఞో యజ్ఞానాం యజ్జ్యోతిష్టోమః" ఇతి । యద్యపి సప్తసంస్థో జ్యోతిష్టోమః, అగ్నిష్టోమోఽత్యగ్నిష్టోమ ఉక్థ్యష్షోడశ్యతిరాత్ర అప్తోర్యామో వాజపేయశ్చేతి, తథాప్యగ్నిష్టోమే కృత్స్నాఙ్గజాతస్యోపదిష్టత్వాత్ స ఏవేతరేషాం ప్రకృతిః । అతః ప్రథమం స ఏవాభిధీయతే । తత్ర ప్రపాఠకత్రయస్యానువాకానాం చార్థభేదో వినియోగసఙ్గ్రహే దర్శితః॥

"ద్వితీయప్రశ్నమారభ్య ప్రశ్నత్రయముదీర్యతే।
సోమయాగేమన్త్రజాతం తత్రావాన్తరభేదతః॥
క్రయస్సుసగ్రహశ్చేతి ప్రశ్నభేదో వగమ్యతాం।
క్రయప్రశ్నేనువాకాః స్యు రర్థభేదాచ్చతుర్దశ॥
ప్రాగ్వంశావేశనం దీక్షా స్యాద్దేవయజనగ్రహః।
సోమక్రయణ్యానయనం తదీయపదసఙ్గ్రహః॥
సోమోన్నానం క్రయస్తస్య శకటారోపణం గతిః।
ఆతిథ్యోపసదస్తద్వ ద్వేదు త్తరవేదికా॥
హవిర్ధానం కామ్యయాజ్యా ఇత్యర్థా అనువాకగాః"॥ఇతి॥

తత్ర ప్రథమానువాకే క్షౌరాదిభిః సంస్కృతస్య యజమానస్య ప్రాచీనవంశాఖ్య శాలాప్రవేశోఽభిధీయతే । ఆప ఉన్దన్త్విత్యాదయః క్షౌరమన్త్రాః । క్షౌరాత్ ప్రాగేవ శాలా నిర్మాతవ్యా । తతో బోధాయనో దీక్షాసాధనద్రవ్యసమ్పాదనపూర్వకం శాలానిర్మాణమాహ "అగ్నిష్టోమేన యక్ష్యమాణో భవతి స ఉపకల్పయతే కృష్ణాజినఞ్చ కృష్ణవిషాణాఞ్చ వాసశ్చ మేఖలాఞ్చ" ఇతి । "జుష్టే దేవయజనే శాలా కారితా భవతి" ఇతి చ । ఆపస్తమ్బోఽపి "సోమేన యక్ష్యమాణో బ్రాహ్మణానార్షేయానృత్విజో వృణీతే" ఇత్యుపక్రమ్య వరణాద్దేవయజనాద్య్వసానం దీక్షణీయేష్టిశ్చాభిధాయేదమాహ "ప్రాచీనవగ్ంశం కరోతి పురస్తాదున్నతం పశ్చా

న్నిసతగ్ం సర్వతః పరిశ్రితం” ఇతి । ఏతదేవాభిప్రేత్య వపనవిధేఃపూర్వం శాలాం విధత్తే “ప్రాచీనవగ్ంశం కరోతి దేవమనుష్యా దిశో వ్యభజన్త ప్రాచీం దేవా దక్షిణా పితరః ప్రతీచీం మనుష్యా ఉదీచీగ్ం రుద్రా యత్ప్రాచీనవగ్ంశం కరోతి దేవలోకమేవ తద్యజమాన ఉపావర్తతే” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౧అ) ఇతి । ప్రాగాయతః పృష్ఠవంశో యస్య గృహవిశేషస్య స ప్రాచీనవంశః । కేచిత్తు యస్య దేవయజనస్యేతి విగృహ్య కృత్స్నదేవయజన విధిమేతమాహుః । దేవయజనైకదేశ రూపగృహసమ్బద్ధో వంశో దేవయజనసమ్బద్ధో భవతి । వంశస్య ప్రాగగ్రత్వేన తద్గృహం యజమానో దేవలోకం కరోతి । గృహస్య కుడ్యస్థానీయమావరణం విధత్తే “పరిశ్రయత్యన్తర్హితో హి దేవలోకో మనుష్యలోకాత్” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౧అ) ఇతి । స్వర్గస్య మనుష్యైరదృశ్యత్వా దత్రాపి తదర్థం పరిశ్రయణం । ద్వారాణి విధత్తే “నాస్మాల్లోకాత్ స్వేతవ్యమివే త్యాహుః కో హి తద్వేద యద్యముష్మిఁల్లోకేఽస్తి వా న వేతి దిక్ష్వతీకాశాన్ కరోత్యుభయోర్లోకయోరభిజిత్యై” (సం-౬కా।౧ప్ర।౧అ) ఇతి । ఇహలోకే తావత్ సుఖం ప్రత్యక్షసిద్ధం, గృహక్షేత్ర పుత్రమిత్రాదిభి స్తదుత్పాదాత్ । స్వర్గే తు సన్దిగ్ధం । యద్యవిఘ్నేనేదం కర్మ సాఙ్గం సమాప్యేత తదా సుఖమస్తి నాన్యథా తదపి తత్సుఖం నేదానీం భవతి, కిన్తు మరణాదూర్ధ్వం । తథాపి ప్రబలేన కేనచిన్నరకప్రదేన కర్మణా ప్రతిబద్ధే సతి తతోఽపి విలమ్బ్యేత । తస్మాదిదానీ మేవాస్మాల్లోకాత్ న సర్వాత్మనా నిర్గన్తవ్యమితి బుద్ధిమన్త ఆహుః । తత ఏతల్లోకదర్శనాయ ద్వారేషు కృతేషు లోకద్వయజయో భవతి । కల్పః “అథాస్య ప్రాఙ్ముఖస్య దక్షిణం గోదానమద్భిరనుబధ్య, ఆప ఉన్దన్తు జీవసే దీర్ఘాయుత్వాయ వర్చసే ”ఇతి । గోదానం శిరసో భాగః । జీవనాయుర్వృద్ధి బ్రహ్మవర్చసేభ్య ఆపః శిర ఆర్ద్రీ కుర్వన్తు । కల్పః “ఊర్ధ్వాగ్రం బర్హిరనుచ్ఛ్రియతి ఓషధే త్రాయస్వైనం ।” ఇతి । “స్వధితిం తిర్యఞ్చం నిదధాతి “స్వధితే మైనగ్ం హిగ్ంసీః” ఇతి । “ప్రవపతే దేవశ్రూరేతాని ప్రవపే ” ఇతి । స్వధితిః క్షురః దేవేషు ప్రసిద్ధత్వేన శ్రూయత ఇతి దేవశ్రూః దేవనాపితః

తత్రామాపోహం వపనంకుర్వే వతాని కేశాదీని। బోధాయనః “స్వస్త్యుత్త
రాణ్యశీయఇత్యుక్త్వాతంప్రత్యభిమృశతే।” ఆపస్తంబః “స్వస్త్యుత్తరాణ్య
శీయేతియజమానోజపతి” ఇతి। అపిఘ్నన్నుత్తరాణి కర్మాణిప్రాప్ను
యాం। విధత్తే “కేశశ్మశ్రువపతే నఖాని నికృన్తతే మృతా వాఏషాత్వగ
మేధ్యాయత్కేశశ్మశ్రుమృతామేవ త్వచమమేధ్యామపహత్య యజ్ఞియో
భూత్వామేధముపైతి” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౧అ) ఇతి। బోధాయనః “అత్రై
నమద్భిరభిషిఞ్చతిఆపోఅస్మాన్మాతరః శున్ధన్తు ఘృతేననోఘృతప్వః పు
నన్తు” ఇతి। “విశ్వగ్ంహిరిప్రం ప్రవహన్తి దేవీరుదిదాభ్యశ్శుచిరాపూత ఏమి” ఇతి? “సమ్ప్రియధావ్యరజః ప్రక్షాళయతి విశ్వమస్మత్ ప్రవహన్తురి
ప్రమితి” ఇతి। ఆపస్తంబస్త్వేకమన్త్రితాంమన్యతే। అస్మానస్మదీయాన్
యజమానాన్। క్షురముదకమత్రఘృతం। తేనపునన్తిపర్జన్యాదయోఘృ
తపువః। రిప్రంపాపం। ఇమాఆపః సర్వం పాపం అస్మత్తోఽపనయన్తు।
కల్పః “ఉదాభ్యఃశ్శుచిరాపూతఏమి ఇత్యుద్గాహమానో జపతి। ”స్నా
నాచమనాభ్యాంబహిరన్తశ్చ శుద్ధః సన్ అప్స్వ ఉద్గమ్యాగచ్ఛామి। విధ
త్తే “అఙ్గిరస స్సువర్గంలోకం యన్తోఽప్సు దీక్షా తపసీప్రావేశయన్నప్సుస్నా
తి సాక్షాదేవ దీక్షా తపసీ అవరున్ధే” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౧అ) ఇతి। ముం
డనాదిసంస్కారోదీక్షా। ఆహారాదినియమస్తపః। అప్సుస్నానేన తదుభ
యమవ్యవధానేనైవప్రాప్నోతి। అవతరణప్రదేశం విధత్తే “తీర్థేస్నాతి
తీర్థే హి తే తాం ప్రావేశయన్” (సం-౬కా।౧ప్ర౧అ) ఇతి। తామేవదీ
క్షాంఉక్తమేవార్థమనూద్యస్తౌతి “తీర్థేస్నాతి తీర్థమేవసమానానాం భవ
తి” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౧అ) ఇతి। జ్ఞాతిసఖ్యాదీనాం సమానానాంతీర్థవత్
సేవ్యోభవతి। ఆచమనంవిధత్తే “ఆపోఽశ్నాత్యంతరత ఏవ మేధ్యోభవతి”
(సం-౬కాం।౧ప్ర।౧అ) ఇతి। కల్పః “అథప్రదక్షిణమహతం
వాసఃపరిధత్తే “సోమస్యతనూరసి తనువంమేపాహి” ఇతి। క్షౌ
మవస్త్రస్యసోమోఽభిమానీదేవఇతితస్య వస్త్రంశరీరం। విధత్తే “వాస
సా దీక్షయతిసౌమ్యంవైక్షౌమం దేవతయాసోమమేష దేవతాముపైతి
యోదీక్షతే” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౧అ) ఇతి। దీక్షయతిసంస్కరోతి। మ

న్త్రస్యపూర్వోత్తరభాగౌ వ్యాచష్టే । “సోమస్య తనూరసితనువంమె
పాహీత్యాహ స్వామేవ దేవతాముపైత్యథో ఆశిషమేవై తామాశాస్తే ”
(సం-౬కాం।౧ప్ర।౧అ) ఇతి । వస్త్రపరిహితస్యసోమ ఏవస్వా దేవతా ।
ప్రకారాన్తరేణప్రస్తౌతి “అగ్నేస్తూషాధానం వాయోర్వాతపానం పితౄణాం
నీవిరోషధీనాంప్రఘాత ఆదిత్యానాం ప్రాచీనతానో విశ్వేషాందేవానా
మోతుర్నక్షత్రాణా మతీకాశాస్తద్వా ఏతత్సర్వదేవత్యం యద్వాసో
యద్వాససా దీక్షయతి సర్వాభిరేవైనం దేవతాభిర్దీక్షయతి ” (సం-
౬కాం।౧ప్ర।౧అ) ఇతి । శలాకోపధానంతూషాః । తత్రతన్తూనాం
పూరణం తూషాధానం । వాయునాశోషణం వాతపానం । నీవిర్బన్ధనవిశే
షః । ప్రఘాతోదణ్డేన శలాకోపధానేన వాప్రహారః । ప్రాచీనతానోదీర్ఘ
తన్తుప్రసారణం । ఓతుః తిర్యక్తన్తుప్రసారణం । అతీకాశాశ్ఛిద్రాణిపతే
షుక్రమేణాగ్న్యాదయోభిమానిదేవతాః।భోజనంవిధత్తే “హవిర్గ్రాణో
వైమనుష్యస్తస్యాశనం ప్రాణోఽశ్నాతి సప్రాణ ఏవదీక్షతే” (సం-
౬కాం।౧ప్ర।౧అ)ఇతి।ప్రాణస్థితిహేతుత్వాదశనస్యప్రాణత్వం।మిత్రబన్ధ్వా
దిభిః ప్రార్థితోబహు భుఙ్క్తేతి । విధత్తే “ఆశితోభవతి యావానేవాస్య
ప్రాణస్తేనసహ మేధముపైతి” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౧అ) ఇతి । బోధాయనః
“ అథాస్యైతన్నవనీతం విదితముదశరావ ఉపశేరతే తస్య పాణిభ్యాం
సమ్ప్రగ్లాయ ముఖమేవ ప్రథమమభ్యఙ్క్తే మహీనాంపయోసి వర్చోధా
అసివర్చోమయిధేహి ఇత్యనులోమ మాపాదాభ్యాం ” ఇతి । ఆపస్త
మ్బోమన్త్రభేదమాహ “మహీనాం పయోసీతిదక్షపుఙ్జీలాభ్యాంనవనీత
ముద్యౌతివర్చోధా ఆసీతి తేనపరాచీనం త్రిరభ్యఙ్క్తే “ఇతి । హే నవనీత
త్వం గవాం పయః కార్యమసి । స్నిగ్ధతారూపం వర్చోధా అసి ధార
యసి అతో మయి బ్రహ్మవర్చసంధేహి । అభ్యఙ్గంవిధత్తే “ ఘృతందేవా
నాంమస్తు పితౄణాంనిష్పక్వంమనుష్యాణాం తద్వా ఏతత్సర్వదేవత్యం
యన్నవనీతంయన్నవనీతేనాభ్యఙ్క్తే సర్వా ఏవదేవతాఃప్రీణాతి” (సం-
౬కాం।౧ప్ర।౧అ) ఇతి । నవనీతస్య పాకజన్యాస్తిస్రోఽవస్థాః-పక్వం,ఈ

పత్పక్వం, నిశ్శేషపక్వఞ్చ । ద్రవ్యాన్తరప్రక్షేపేణ సురభి నిశ్శేషపక్వం। అత ఏవ బహ్వృచాః పఠన్తి ‘ఆజ్యం వై దేవానాం సురభి ఘృతం మనుష్యాణామాయుతం పితౄణాం నవనీతం గర్భాణాం” ఇతి । ప్రకారాన్తరేణ నవనీతాభ్యఞ్జనం స్తౌతి । “ప్రచ్యుతో వా ఏషోఽస్మాల్లోకాదగతో దేవలోకం యో దీక్షితోఽన్తరేవ నవనీతం తస్మాన్నవనీతేనాభ్యఙ్క్తే” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౧అ) ఇతి । దీక్షితస్య స్వర్గసాధనే ప్రవృత్తత్వాదేతల్లోకప్రచ్యుతిః । యాగస్యాసమాప్తత్వాద్దేవలోకప్రాప్త్యభావః । నవనీతమపి క్షీరభావాత్ ప్రచ్యుత్య ఘృతభావం న ప్రాప్నోతి । అతోఽన్తరాళవర్తిత్వసామ్యాత్ తేన తస్యాభ్యఞ్జో యుక్తః । గుణద్వయం విధత్తే “అనులోమం యజుషా వ్యావృత్త్యై” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౧అ) ఇతి । మనుష్యాణాం నాస్త్యనులోమ్యే నియమః । న చాభ్యఙ్గే మన్త్రోఽస్తి । తస్మాద్వ్యావృత్త్యై తదుభయమత్రేతి నియమ్యతే । కల్పః “అథాస్యైతదాఞ్జనం పిష్టం దృషదుపలే సతూలయా చ శరేషీకయా చాస్య ప్రాఙ్ముఖస్య ప్రత్యఙ్ముఖ ఉపవిశ్య సవ్యేన పాణినా దక్షిణమక్ష్యనక్తి “వృత్రస్య కనీనికాసి చక్షుష్పా అసి చక్షుర్మే పాహి” ఇతి । మన్త్రార్థం విశదయన్నఞ్జనం విధత్తే “ఇన్ద్రో వృత్రమహన్ తస్య కనీనికా పరాపతత్తదాఞ్జనమభవద్యదాఙ్క్తే చక్షురేవ భ్రాతృవ్యస్య వృఙ్క్తే” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౧అ) ఇతి। వినాశయతీత్యర్థః। క్రమేణ గుణాన్ విధత్తే “దక్షిణం పూర్వమాఙ్క్తే సవ్యం హి పూర్వం మనుష్యా ఆఞ్జతే న నిధావతే నీవ హి మనుష్యా ధావన్తే పఞ్చకృత్వ ఆఙ్క్తే పఞ్చాక్షరా పఙ్క్తిః పాఙ్క్తో యజ్ఞో యజ్ఞమేవావరున్ధేఽపరిమితమాఙ్క్తేఽపరిమితం హి మనుష్యా ఆఞ్జతే సతూలయాఙ్క్తేఽసతూలయా హి మనుష్యా ఆఞ్జతే వ్యావృత్త్యై” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౧అ) ఇతి। మనుష్యేషు యోషిత్సు అఞ్జనే వామభాగపూర్వత్వం ప్రసిద్ధం । అఞ్జనోపేతాఙ్గులేః చక్షుషి సహసా పునః పునః పర్యావర్తనం నిధావనం। తచ్చ మనుష్యాః కుర్వన్తి । యజ్ఞే సవనీయపురోడాశద్రవ్యాణాం సవనీయసమ్బన్ధినాం పఞ్చసఙ్ఖ్యాకత్వాత్ పఙ్క్తిచ్ఛన్దోగతాక్షరసామాన్యం యజ్ఞస్య పాఙ్క్తత్వం । త

ర్థా చ పఞ్చమప్రపాఠకే వక్ష్యతే "బ్రహ్మవాదినో వదన్తి నర్చా న యజుషా పఙ్క్తిరాప్యతేఽథ కింయజ్ఞస్య పాఙ్క్తత్వమితి ధానాః కరమ్భః పరివాపః పురోడాశః పయస్యా తేన పఙ్క్తిరాప్యతే తద్యజ్ఞస్య పాఙ్క్తత్వం" (సం ౬ కాం।౧ప్ర।౧అ) ఇతి పరిమితమల్పం పఞ్చసఙ్ఖ్యానియమో వా। న త్వయం నియమో మనుష్యేష్వస్తి। అగ్రసహిత శరేషీకా సతూలా। మనుష్యాణామిషీకానియమ ఏవ నాస్తి కుతః సతూలత్వనియమః। విపక్షేబాధకపూర్వకం స్వపక్షం నిగమయతి। "యదపతూలయాఽఙ్క్షీత వజ్రఇవస్యాత్సతూలయాఞ్జ్- మిత్రత్వాయ (సం-౬కాం।౧ప్ర।౧అ) ఇతి। తూలరహిత శరకాణ్డస్య తీక్ష్ణాగ్రత్వాద్వజ్రసమత్వం। కల్పః "అథైనమేకవిగ్ంశత్యా దర్భపుఞ్జీలైః పవయతిచిత్పతిస్త్వాపునాతు వాక్పతిస్త్వా పునాతు దేవస్త్వా సవితా పునాత్వచ్ఛిద్రేణ పవిత్రేణ వసోః సూర్యస్యరశ్మిభిః" ఇతి। ప్రథమ ద్వితీయమన్త్రయో రచ్ఛిద్రేణేత్యనుషజ్యతే। హే యజమాన చిత్తాం జ్ఞానానాంపతిర్మతో దేవస్త్వాంశోధయతు। వాచాంశబ్దానాం పతిః సరస్వతీ అసౌ వా ఆదిత్యోఽచ్ఛిద్రం పవిత్రం తద్రూపోఽయం దర్భస్తోమః।జగన్నివాసహేతో సూర్యస్యరశ్మిరూపాదర్భాః। దర్భస్తోమవిశిష్టం మార్జనం విధత్తే "ఇన్ద్రో వృత్రమహంత్సో౽పో౽భ్యమ్రియత తాసాం యన్మేధ్యంయజ్ఞియగ్ంసదేవమాసీత్ తదపోదక్రామత్తేదర్భా అభవన్ యద్దర్భపుఞ్జీలైః పవయతియా ఏవ మేధ్యాయజ్ఞియాస్సదేవా ఆపస్తాభిరేవైనం పవయతి"(సం-౬కాం।౧ప్ర।౧అ)ఇతి। మేధ్యం శుద్ధంయజ్ఞియంయజ్ఞార్హం సదేవందేవతాప్రియం।ఉత్పవనబ్రాహ్మణే దర్భోత్పత్తిర్వ్యాఖ్యాతా। దర్భస్తోమస్యసఙ్ఖ్యావిశేషాన్ విధత్తే "ద్వాభ్యాం పవయత్యహోరాత్రాభ్యామేవైనం పవయతిత్రిభిః పవయతిత్రయ ఇమేలోకా ఏభిరేవైనంలోకైః పవయతిపఞ్చభిః పవయతి పఞ్చాక్షరాపఙ్క్తిః పాఙ్క్తోయజ్ఞోయజ్ఞాయైవైనం పవయతి షడ్భిః పవయతిషడ్వా ఋతవఋతుభిరేవైనం పవయతిసప్తభిః పవయతిసప్తఛన్దాగ్ంసి ఛన్దోభిరేవైనంపవయతి నవభిః పవయతి నవవైపురుషేప్రాణాః సప్రాణమేవైనం పవయత్యేకవిగ్ంశత్యా పవయతి

	రూ.	అ.	పై.
శ్రీవైష్ణవశ్రీమాన్, మ-రా-రా-శ్రీ, శ్రీరంగపట్నం కృష్ణమాచార్యులుగారు మదరాస్.	౨	౦	౦
వేదమూర్తి శ్రీ, రాణీ వెంకట్రామశాస్త్రులవారు గోదావరీడిస్ట్రిక్టు అమలాపురంతాలూకా నరేంద్రపురం.	౫	౮	౦
మ-రా-రా-శ్రీ, యం భానూరావుగారు మదరాసు.	౧	౦	౦
బ్ర-శ్రీ, రా-శ్రీ, పర్వతం నృసింహశాస్త్రులువారు మచిలీపట్నం.	౧౦	౧౦	౦
మ-రా-రా-శ్రీ, దాసు శ్రీరాములుగారు మచలీపట్నం.	౫	౦	౦
మ-రా-రా-శ్రీ, ఛకరాజు బాలసుందరంగారు మచలీపట్నం.	౫	౨	౦
మ-రా-రా-శ్రీ, కొమ్మరాజు రామకోటిగారు మచలీపట్నం.	౫	౮	౦
బ్ర-శ్రీ,వైష్ణవశ్రీ,రా-శ్రీ, హైకోర్టువకీల్ పార్థసారథిఅయ్యంగార్లు, మదరాస్.	౧	౭	౦
మ-రా-రా-శ్రీ, వి. సుందరరామయ్యగారికిగా పార్థసారథిఅయ్యంగార్లు.	౨	౪	౦
బ్రహ్మశ్రీమద్రాజశ్రీ - పొూసూరు రామస్వామిశాస్త్రులవారు, ట్రాన్స్లేటర్ డైరక్టర్ ఆపీసు, బెంగుళూరు.	౫	౧	౮
వేదమూర్తులకై పేర్ల సత్త్యయ్యగారు విజయనగరం.	౫	౦	౦
బ్రహ్మశ్రీలకై - గ్రంథి స్వామిరామానుజశెట్టిగారు.	౧	౦	౦

శ్రీరస్తు.

జయపరమేశ్వర.

ప్రకటన.

శ్రీమదిత్యాది సమువితలక్షణవిశిష్ట సమస్తాస్తిక సత్పురుషులైన ధార్మికోదారదయాళు విద్వత్ప్రభువులకు సవినయ సమహర్షణ పూర్వకముగ విన్నవించునదియేమన్నను.

ఈ వేదభాష్యమును ఇట్లు ముద్రించి (౪౦) పుటలుగల ఇట్టిసంచిక ౧కి, ౬-అణాలచొప్పున అయ్యేవెలకు విక్రయించడమగును. ఇప్పుడే చందాచేసి అడ్వాన్స్. సైకమిచ్చువారికి వెలతగ్గించి ౪ అణాలవంతున సంచికలను ఇచ్చెదము. అడ్వాన్సు రు ౨ ముందు ఇవ్వవలసినది. వారికి గ్రంథపూర్తికాలమున ౮ సంచికలను అందుకుగా ముజరా ఇచ్చెదము. చందాచేసేకాలమునకు ముందుగా ప్రకటింపబడియుండిన సంచికలకు చందాదారులును ౬ అణాలచొప్పున వెల ఇవ్వవలసినది. చందాచేసినకాలము మొదలు ౪ అణాలవంతున వెలగలిగియుండును. మధ్యకాలమున చందావదిలిపెట్టే వారికి అడ్వాన్సు ముజరాదొరకదు. చందాసైకమును నెలనెలకుగాని మొత్తముగగాని మాకు అందచేయవచ్చును. పరస్థలపు చందాదారులు అడ్వాన్సు బాబతు రు ౨-౦-౦ సంచికలు ౧౨కి రు ౩-౦-౦ పోస్టేజీ అణాలు ౬. వెరసి రు ౩-౬-౦ ముందుగా మాకు పంపవలసినది. లేబిల్ పంపించేయెడల రూపాయి ౧కి అణా ౧ప్రకారము డిస్కౌంటుకుగా అధికము పంపించవలసినది. టపాలాసెలవుమాకుఅక్కరలేదు. మాకు చందాసైకముచెల్లించినవారిపేరులను సైకములనుగూడ సైనెల సంచికలో ప్రకటించెదము. మాసైన్ మొహరులేని మాసంచికగాని పుస్తకముగాని ఎవరివద్దనుండినను అది చోరీబాబతుగా భావింపబడును. ఇదివరకు ౬ సంచికలు అచ్చువేసిప్రకటించడమైనది. ఈలాగుననే నెలనెలకు తప్పకనే ప్రకటింపబడుతూ త్వరలో గ్రంథపూర్తిచేసియివ్వగలము.

బహుధనవ్యయ విద్వత్పుస్తక సహాయ్యాది శ్రమసాధ్యమైన ఈమహాకార్యమునకు మనవారందరును దయతో సహాయకులై యుండవలయునని మిగులవేడెదను.

మదరాస్ కృష్ణమనాయని అగ్రహారం ౧౨వ నెంబరుఇంటిలోనివసించు

౧౮౯౯ సం॥
ఆగస్టునెల - ౧ తేది.
మద్రాస్.

సజ్జనవిధేయుడైన
ములుపర్తి - వెంకటప్పయ్య.
ఏజంట్.

శ్రీ.

ఓం తత్సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసహితా.

బెంగుళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణాపరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

ములుకుట్ల - విశ్వనాథ శాస్త్రిణా

చావలి - రామస్వామి శాస్త్రిణా చ

ప్రకటీకృతా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ౭.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయన్త్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౭౯.

దశహస్త్యా అఙ్గులయోదశపద్యా ఆత్మైకవిగ్ంశో యావానేవ పురుషస్త
మ్పరివర్గం పవయతి'' (సం - ౬కాం । ౧ప్ర । ౧అ) ఇతి । గాయ
త్రీత్రిష్టుప్ జగత్యనుష్టుప్ పఙ్క్త్యాసహ బృహత్యుష్ణిహాకకుప్ సూచీ
భిః శమ్యన్తు త్వా ఇత్యశ్వమేధే కశ్చిన్మంత్ర ఆమ్నాయతే తత్రోష్ణిక్కకు
భోరవాన్తరభేద పరిత్యాగేన సప్తఛన్దాగ్ంసి సఞ్చారస్థానభూత చ్ఛి
ద్రాభిప్రాయేణ ప్రాణానాఞ్చ నవత్వం । అపరివర్గం నిశ్శేషం । ఏకవిగ్ం
శత్యా దర్భపుఞ్జీలైః పవయతీతి బహ్వృచబ్రాహ్మణే ఆమ్నాతత్వాత్
ప్రశంసార్థమితరే పఞ్చ అవయుత్యానువాదాః । మన్త్రం వ్యాచష్టే
"చిత్పతిస్త్వా పునాత్విత్యాహ మనో వై చిత్పతిర్మనసైవైనం పవయతి
వాక్పతిస్త్వా పునాత్విత్యాహ వాచైవైనం పవయతి దేవస్త్వా సవి
తా పునాత్విత్యాహ సవితృప్రసూత ఏవైనం పవయతి'' (సం-౬కాం।౧ప్ర।
౧అ) ఇతి। కల్పః "యజమానం వాచయతి తస్య తే పవిత్రపతే పవిత్రేణ
యస్మై కం పునే తచ్ఛకేయం'' ఇతి । ఆదిత్యరూపస్యాచ్ఛిద్ర పవిత్రస్య పతిః
ప్రేరకోఽన్తర్యామీ । హే పవిత్రపతే తాదృశస్య తే పవిత్రేణ యస్మై అ
గ్నిష్టోమకర్మణే కం ఆత్మానం శోధయామి తత్కర్తుం శక్తో భూయాసం।
ఏతదభిప్రాయం దర్శయతి "తస్య తే పవిత్రపతే పవిత్రేణ యస్మై కం పునే
తచ్ఛకేయమిత్యాహాశిషమేవైతామాశాస్తే'' (సం-౬కాం।౧ప్ర-౧అ)
ఇతి। బోధాయనః "అథైనం సవ్యే పాణావభిపాద్య శాలామానయతి ఆ
వో దేవాస ఈమహే సత్యధర్మాణో అధ్వరే యద్వో దేవాస ఆగురే
యజ్ఞియాసో హవామహే'' ఇతి । ఆపస్తమ్బః "ఆవో దేవాస ఈమ
హ ఇతి పూర్వయా ద్వారా ప్రాగ్వంశం ప్రవిశ్య'' ఇతి । హే దేవా యు
ష్మాకం సమ్బన్ధిన్యస్మిన్నధ్వరే వయం సత్యధర్మాణోఽవశ్యం భావ్యనుష్ఠా
నపరా ఆగచ్ఛామః । హే యజ్ఞసమ్బన్ధినో దేవా యస్మాత్ ఆగురే కర్మ
ద్యమే యుష్మానాహ్వాస్యామః తస్మాద్వయమత్రాగచ్ఛామః । బోధాయ
నః "పూర్వయా ద్వారా శాలాం ప్రపాదయతి ఇన్ద్రాగ్నీ ద్యావాపృ

థివీ ఆప ఓషధీః” ఇతి । ఆపస్తమ్బః “ఇన్ద్రాగ్నీ ద్యావాపృథివీ ఆప ఓషధీః ఇత్యపరేణాహవనీయం దక్షిణాతిక్రమ్య” ఇతి । హే ఇన్ద్రాదయ ఏనమనుజానన్త్వితి శేషః । బోధాయనః “అత్రైనమగ్రేణాహవనీయం పర్యాణీయదక్షిణత ఉదఙ్ముఖ ముపవేశ్య ఆహవనీయ మీక్షయతి” ఇతి । త్వందీక్షాణామధిపతిరసీహ మాసన్తం పాహి” ఇతి । ఆపస్తమ్బః “త్వందీక్షాణా మధిపతిరసి ఇత్యాహవనీయముపోపవిశతి” ఇతి । హే ఆహవనీయత్వం దీక్షారూపాణాం నియమానాం పాలకోఽసి అతస్త్వత్సమీపస్థితం మాం పాలయ । పూర్వోక్తపూతత్వప్రశంసాపూర్వకం ప్రాచీనవంశప్రవేశంవిధత్తే “యావన్తో వై దేవా యజ్ఞాయాపున తత ప వాభవన్ యఏవంవిద్వాన్ యజ్ఞాయపునీతే భవత్యేవ ,బహిః పవయిత్వాన్తః ప్రపాదయతి మనుష్యలోక ఏవైనం పవయిత్వా పూతందేవలోకం ప్రణయతి” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౨అ) ఇతి । అభవన్నైశ్వర్యంప్రాప్తా భవత్యేవ ఐశ్వర్యం ప్రాప్నోత్యేవ॥ ॥ అత్రవినియోగసంగ్రహః ॥ ॥

“ఆపశ్శిరఉనత్యోష దర్భోఽత్రా న్తర్హితఃస్వధి।
క్షురంనిధాయదేవశ్రూర్వ పేత్ స్వస్తితదాజపేత్ ॥
ఆపస్నాయాదుదాజప్యం సోమవస్త్రపరిగ్రహః।
మహీంతినవనీతస్య గ్రహోఽవర్త్యేతిలేపనం॥
వృత్రేత్యాజేఽచిత్పతిస్త్వా త్రిభిర్దర్భైఃపావయేత్ ।
తస్యేతివాచనంస్వామీ హ్యేవఃప్రాగ్వంశ వేశనం॥
ఇన్ద్రాగ్నిదక్షిణేగత్వా త్వమిత్యుపవిశేదిహ।
ప్రథమేఽస్యానువాకేఽస్మిన్ మన్త్రాఅష్టాదశేరితాః” ॥ఇతి॥

అథమీమాంసా.

చతుర్థాధ్యాయస్యతృతీయపాదే చిన్తితం॥

“కిందర్శపూర్ణమాసాఖ్యా మిష్ట్వాసోమేనయాగకః।
అజ్ఞాజ్ఞితావాకాలోవా హ్యపార్ధాయచాజ్ఞతా॥

ఽర్శాదిలక్షితేకాలే సోమయాగోవిధీయతే।
స్వతన్త్రఫలవత్త్వేన నయుక్తాఽఙ్గాఙ్గితాతయోః" ॥ఇతి॥

ఇదమామ్నాయతే "దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిష్ట్వా సోమేనయజేత" ఇతి । తత్ర ఉభయోరాగ్నిమారుతానూయాజవదన్యాధీనత్వాభావాద్దర్శపూర్ణమాసోక్తేః పారార్థ్యపరిహారాయ సోమస్యదర్శపూర్ణమాసాఙ్గత్వబోధకోఽయం సంయోగ ఇతి చేత్।మైవం। స్వతన్త్రఫలవతః సోమయాగస్యాఙ్గత్వాసమ్భవాత్।ఫలవత్ తన్నిధానఫలం తదఙ్గమితి న్యాయాత్।నచాత్ర బృహస్పతిసవన్యాయేన సోమధర్మకమఫలంకర్మాన్తరం విధీయత ఇతిశక్యంవక్తుం। సోమశబ్దస్యబృహస్పతి సవశబ్దవన్నామత్వాభావేన ధర్మాతిదేశకత్వాభావాత్।క్త్వాప్రత్యయస్తు అసత్యఙ్గాఙ్గిభావే కర్తైక్య మాత్రేణోపపద్యతే । తస్మాద్దర్శపూర్ణమాస శబ్దస్యపారార్థ్యమభ్యుపేత్యాపి తదిష్ట్యుపలక్షితఉత్తరకాలే సోమవిధిరయం। ఏతదేవాభిప్రేత్యార్థరూపకమామ్నాయతే "ఏషవై దేవరథోయద్దర్శపూర్ణమాసౌ యోదర్శపూర్ణమాసా విష్ట్వాసోమేనయజతేరథస్పష్టఏవావసానే వరే దేవానామవస్యతి" (స-౨కాం।౫ప్ర।౬అ) ఇతి।అవసానే నిశ్చితేవరే మార్గేయథారథేన ఋజుర్ణేమార్గగన్తుః కణ్టకపాషాణాదిబాధరాహిత్యేనసుఖంభవతి తథాప్రథమందర్శపూర్ణమాసావిష్టవతః ఉత్తరకాలే తదిష్టివికృతిషుసోమాఙ్గభూతదీక్షణీయా ప్రాయణీయాదిషుకర్మానుష్ఠానంసుకరంభవతీత్యర్థః । తస్మాత్కాలార్థఏవసంయోగః॥ ॥పఞ్చమాధ్యాయస్యచతుర్థపాదేచిన్తితం॥ ॥

"దర్శావిష్ట్వాసోమయాగ క్రమోయంనియతోనవా।
ఉక్తేరాద్యోనసోమస్యాధానానన్తరతాశ్రుతేః" ॥ఇతి॥

దర్శపూర్ణమాసావిష్ట్వా సోమేనయజేతేతిక్త్వాప్రత్యయేనావగమ్యమానః క్రమోనియత ఇతిచేత్ । మైవం । "సోమేనయక్ష్యమాణోఽగ్నీనాదధీత" ఇతిఆధానానన్తరతాయా అపిశ్రవణాత్ । తస్మాదిష్టిసోమయోః పౌర్వాపర్యం ననియతం॥ ॥తత్త్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥ ॥

"విప్రస్య సోమపూర్వత్వం నియతం వా న వా ఽగ్రిమః।
ఉత్కర్షతో నైవమగ్నీషోమీయస్యైవ తచ్ఛ్రుతేః" ఇతి॥

ఇష్టిపూర్వత్వం సోమపూర్వత్వం వా వికల్పితమితి యదుక్తం తత్ర బ్రాహ్మణస్య సోమపూర్వత్వమేవ నియతం। కుతః। ఉత్కర్షశ్రవణాత్। "ఆగ్నేయో బ్రాహ్మణో దేవతయా స సోమేనేష్ట్వా అగ్నీషోమీయో భవతి యదేవాదః పౌర్ణమాసం హవిస్తత్ తర్హ్యనునిర్వపేత్ తర్హి స ఉభయదేవతో భవతి" ఇతి। అస్యాయమర్థః। ప్రజాపతేర్ముఖాదగ్నిర్బ్రాహ్మణశ్చేత్యుభావుత్పన్నౌ। తతో బ్రాహ్మణస్యైకైవ దేవతేతి ఆగ్నేయ ఏవ బ్రాహ్మణో న తు సౌమ్యః సోమస్య తద్దేవతాత్వాభావాత్। యదా స బ్రాహ్మణః సోమేన యజేత తదా సోమోఽప్యస్య దేవతేతి అగ్నీషోమీయో భవతి తస్యాగ్నీషోమీయస్య బ్రాహ్మణస్యానురూపం పౌర్ణమాసం అగ్నీషోమీయపురోడాశరూపం హవిస్సోమాదూర్ధ్వమేవానునిర్వపేత్ తదా స బ్రాహ్మణో దేవతాద్వయసమ్బన్ధీ భవతీతి। యద్యప్యత్ర కర్మాన్తరం కిఞ్చిద్విధీయత ఇతి కశ్చిన్మన్యేత తథాపి పౌర్ణమాసం హవిరితి విస్పష్టప్రత్యభిజ్ఞానాన్న కర్మాన్తరం। కిన్తు దర్శపూర్ణమాసయోః సోమాదూర్ధ్వముత్కర్షః। తస్మాద్విప్రస్య సోమపూర్వత్వమేవ నియతమితి ప్రాప్తే బ్రూమః। నాత్ర దర్శశబ్దః పూర్ణమాసశబ్దో వా కశ్చిద్యాగవాచీ శ్రూయతే। పౌర్ణమాసమిత్యేష తద్ధితాన్తో హవిర్విశేషణత్వేనోపన్యస్యతే। తచ్చ హవిరగ్నీషోమీయపురోడాశరూపమితి దేవతాద్వయేన సంస్తవాదవగమ్యతే। తస్మాదేకస్యైవ హవిష ఉత్కర్షో న తు కృత్స్నయోర్ద్వయోర్దర్శపూర్ణమాసయోః। తథా సతి బ్రాహ్మణస్యైకస్మిన్నేవాగ్నీషోమీయపురోడాశే సోమపూర్వత్వనియమః ఇతరత్ర తు క్షత్రియవైశ్యయోరివాత్రాపీష్టిపూర్వత్వసోమపూర్వత్వే వికల్ప్యేతే॥

తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చిన్తితం॥

"దిశం ప్రతీచీం మనుజా వ్యభజన్తేత్యసౌ విధిః
వాదో నాఽత్ర పురాకల్పస్తుత్యర్థోపిధనుహన్తి॥

ప్రాచీనవంశవాక్యోక్తేర్విధావస్యైకవాక్యతా।
దిగ్విధావర్థవాదోఽయ ముపవీతే నివీతవత్'' ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే ''ప్రాచీనవగ్ంశంకరోతి దేవమనుష్యాదిశో వ్యభజన్త ప్రాచీం దేవా దక్షిణా పితరః ప్రతీచీం మనుష్యా ఉదీచీనగ్ంరుద్రా యత్ప్రాచీనవగ్ంశం కరోతి దేవలోకమేవ తద్యజమాన ఉపావర్తతే'' (సం-౬కాం।౧ప్ర।౧అ) ఇతి। తత్ర దేవాదీనాం కర్మ్యానధికారాన్నతత్ర విధిశఙ్కా। మనుష్యాః ప్రతీచీం విభజేయురిత్యేవ విధిః స్యాత్। కుతః। పురాకల్పరూపేణార్థవాదేన స్తూయమానత్వాత్। పూర్వపురుషాచరితత్వాభిధానం పురాకల్పః। వ్యభజన్తేత్యనేన శ్రుతార్థవాచినా తదభిధీయతే తస్మాద్విధిరయమితి పూర్వపక్షః। యస్య మణ్డపవిశేషస్యోపరి వంశాః ప్రాగగ్రా భవన్తి స ప్రాచీనవంశః। తద్విధ్యైకవాక్యత్వాభ్యుపగమాదర్థవాదః సాయజ్ఞాలీ నార్థ్యాదౌ ప్రతీచీంప్రాప్తా॥

తృతీయాధ్యాయస్య సప్తమపాదే చిన్తితం॥

''పవతీత్యుపకారః కిం ద్వయోర్ముఖ్యాంగయోరుత।
ముఖ్యఏవద్వయోరస్య కృత్స్నకర్తృగతత్వతః॥
యుక్తశ్చాత్రయసంస్కారో ముఖ్యస్య ఫలభోగినః।
వినాపిసంస్కృతిందృష్టం కర్తృత్వం తస్యనాస్తసః'' ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే కేశశ్మశ్రువపన పయోవ్రతాదయో యజమానసంస్కారా ఆమ్నాతాః। గ్రహైః సోమహోమో జ్యోతిష్టోమే ముఖ్యః। అగ్నీషోమీయ పశ్వాదికమఙ్గం తత్రద్వయోర్ముఖ్యాఙ్గయోరేతే వపనాదయ ఉపకుర్వన్తి। కుతః। కర్తృధర్మత్వాత్। యజమానోఽహి కర్తృతయా వపనాదిభిః సంస్క్రియతే। కర్తృత్వఞ్చ యథా ముఖ్యంప్రతి తస్య విద్యతే తథాఙ్గం ప్రత్యప్యస్తి తస్మాదుభయోరుపకార ఇతిచేత్। మైవం। ద్వౌహి యజమానస్యాకారౌ క్రియాకర్తృత్వం ఫలభోక్తృత్వంచేతి తయోరదృష్టః ఫలభోగః క్రియానివృత్తిశ్చదృష్టా। తథాసతివపనాది కృతోపకారస్యాప్యదృష్టత్వాద్భోక్తృశేషా వపనాదయః ఫలభోగసాధనే ముఖ్యే

ఏవ పర్యవస్యతి। వపనాదిసంస్కారరహితై ఋత్విగ్భిః కృషీవలాదిభిశ్చ నిష్పాద్యమానాదృశ్యతే।తత స్తత్ర కర్తృత్వాకారే వపనాదికృతః స ఉపకారోనాస్తి। తస్మాదదృష్ట ఫలభోజినో యజమానస్యయోయమదృష్టరూపః శాస్త్రీయసంస్కారః సోఽయం ముఖ్యే కర్మణియుక్తో నాఙ్గేషు। నాత్ర పూర్వవద్వాక్యమస్తి యేన పరమ్పరయా ఫలసాధనాఙ్గేషు వపనాద్యుపకారః శక్యేత। ప్రకరణన్తు ముఖ్యస్యైవ నత్వఙ్గానాం తస్మాన్న తేషూపకారః॥ ॥తత్రైవాష్టమపాదేచిన్తితం॥

"సంస్కారావపనాద్యాః కిమధ్వర్యోఃస్వామినోథవా।
అధ్వర్యోస్తత్రశక్తత్వాత్ తద్వేదోక్తేశ్చతస్యతే॥
సంస్కారైర్యోగ్యతాంప్రాప్య స్వకార్యంకర్తుమృత్విజః।
క్రీణాత్యన్యాక్రియా తేషాం సంస్క్రియాయజమానగా"॥ఇతి॥

ఆపఉన్దన్తుజీవసఇత్యాద్యాః సంస్కారమన్త్రాః తద్విధ యశ్చాధ్వర్యువేదే సమామ్నాతాః। కేశశ్మశ్రువపతే నఖాని నికృన్తతిఇతి। శక్తశ్చాధ్వర్యుర్వపనాదౌ తస్మాత్ తస్యాధ్వర్యోర్వపనాది సంస్కారా ఇతిచేత్। మైవం। వపనాదిసంస్కారాః యజమానగతమాలిన్యమపనీయయాగయోగ్యతాముత్పాదయితుంక్రియన్తే తథాచబ్రాహ్మణం "కేశశ్మశ్రువపతేనఖానినికృన్తతే మృతావా ఏషాత్వగమేధ్యా యత్కేశశ్మశ్రుమృతామేవ త్వచమమేధ్యామపహత్య. యజ్ఞియో భూత్వా మేధముపైతి" (సం-౬కాం౹౧ప్ర౹౧అ)ఇతి। నహ్యధ్వర్యువపనేన యజమానగతా మృతా త్వగపైతి యోగ్యస్యహి కర్మాధికారే సతి పశ్చాత్ ప్రయాసరూపేషు వ్యాపారేషు స్వయమశక్తః సన్ కర్మకరానృత్విజః పరిక్రీణాతి। లోకేపి రోగిణః స్వామిన ఔషధానయన ఏవ భృత్యోపజీవనదానేన పరిక్రీయన్తే। నతుతదౌషధంభృత్యాఃసేవన్తే।తస్మాదితరా క్రియా, ఋత్విజాంసంస్కారస్తు యజమానస్య క్వచిత్తు వచనాదృత్విజామపిసంస్కారోస్తు॥ ॥చతుర్థాధ్యాయస్యతృతీయపాదేచిన్తితం॥ ॥

"జుహ్వాః పర్ణమయీత్వేన నపాపశ్రుతిరఞ్జనాత్।
వైరిదృగ్వర్జనం వర్మ ప్రయాజైః పురుషాయ కిం॥
క్రతవేచాగ్రిమోభాగాత్ ఫలస్య నహి సాధ్యతా।
విభాతి క్రతవే తస్మాదర్థవాదః ఫలం భవేత్"॥ ఇతి॥

ఇదమామ్నాయతే "యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతి నపాపగ్ం శ్లోకగ్ం శృణోతి। యదాఙ్క్తే। చక్షురేవ భ్రాతృవ్యస్య వృఙ్క్తే। యత్ప్రయాజానూయాజా ఇజ్యన్తే। వర్మ వా ఏతద్యజ్ఞాయ క్రియతే। వర్మ యజమానాయ భ్రాతృవ్యాభిభూత్యై।" ఇతి। తత్ర యజ్జుహ్వాః ప్రకృతిభూతం పర్ణద్రవ్యం యచ్చాంజనేన చక్షుః సంస్కారః యచ్చ ప్రయాజానూయాజరూపం కర్మ తత్త్రితయం పురుషార్థత్వేన విధీయతే। కుతః। పాపశ్లోకశ్రవణ రాహిత్యాదేః పురుషసమ్బన్ధిఫలస్య ప్రతిభాసాదితి చేత్। మైవం। ఫలం హి సాధ్యం భవతి, న చాత్ర సాధ్యతా ప్రతిభాసతే। న శృణోతి వృఙ్క్తే క్రియత ఇతి వర్తమానత్వనిర్దేశాదయః క్రత్వర్థా ఏతే విధయః తత్ర పర్ణమయీత్వస్యానారభ్యాధీతస్యాపి వాక్యేన క్రతుసమ్బన్ధః। సంస్కారకర్మణోస్తు ప్రకరణేన క్రత్వర్థానాం క్రతునిష్పాదనవ్యతిరేకేణ ఫలాకాఙ్క్షాయా అసంభవాద్వర్తమాననిర్దేశస్య విపరిణామం కృత్వాపి ఫలం కల్పయితుం న శక్యం। తస్మాత్ఫలత్వభ్రమహేతుః పాపశ్లోకశ్రవణరాహిత్యాదిరర్థవాదః॥

ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితం॥ ॥

"నానుషఙ్గోనుషఙ్గో వా ఛిద్రేణేత్యస్య శేషిణౌ।
చిత్పతిస్త్వేత్యనాకాఙ్క్షావతో నాత్రానుషజ్యతే॥
కరణత్వం క్రియాపేక్షం క్రియా చైకా పునాత్వితి।
మన్త్రద్వయేఽతస్తద్వారా సర్వశేషోనుషజ్యతే"॥ ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే దీక్షాప్రకరణే పఠ్యతే। "చిత్పతిస్త్వా పునాతు వాక్పతిస్త్వా పునాతు దేవస్త్వా సవితా పునాత్వచ్ఛిద్రేణ పవిత్రేణ వసోః సూర్యస్య రశ్మిభిః" ఇతి। తత్ర తృతీయమన్త్రశేషోచ్ఛిద్రేణేత్యాది భాగః। ప్రథమద్వితీయమన్త్రయోర్నానుషజ్యతే। కుతః। న హి చిత్పతిస్త్వా పునాతు వాక్పతిస్త్వా

పునాత్విత్యనయోర్మన్త్రయోః శేషిణోః పూర్వవాక్యయోః కాచిచ్ఛేషాకాఙ్క్షాస్తీతిప్రాప్తేబ్రూమః । మాభూచ్ఛేషిణోఽఽకాఙ్క్షాతథాపిశేషస్యాకాఙ్క్షాస్తి, పవిత్రేణరశ్మిభిరిత్యుక్తం । కరణత్వం క్రియామపేక్షతే క్రియాచపునాతు ఏషా త్రిష్వపి మన్త్రేష్వేకా తథా చక్రియయాసమ్బన్ధః శేషఃక్రియాద్వారాతృతీయమన్త్రే నిరపేక్షేఽపి యథాన్వేతి తథా పూర్వయోరప్యన్వేతు తస్మాదనుషఙ్గః॥ ॥

ఛందాంసి.

ఆపఉన్దన్త్వితి ద్విపదాగాయత్రీ । ఆపోస్మానితి ద్విపదావిరాట్।విశ్వమిత్యేకపదావిరాట్ । ఉదాభ్యాఇతి తద్వత్ । చిత్పతిరిత్యనుషఙ్గేసతి తిస్రో గాయత్ర్యః। ఆవోదేవాస ఇత్యనుష్టుప్ ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే ప్రథమోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా,

ఆకూత్యై ప్రయుజేఽగ్నయే స్వాహా మేధాయై మనసేఽగ్నయే స్వాహా దీక్షాయై తపసేఽగ్నయే స్వాహా సరస్వత్యై పూష్ణేఽగ్నయే స్వాహాఽఽపో దేవీర్బృహతీర్విశ్వశంభువో ద్యావాపృథివీ ఉర్వన్తరిక్షం బృహస్పతిర్నో హవిషా వృధాతు స్వాహా విశ్వే దేవస్య నేతుర్మర్తో వృణీత సఖ్యం విశ్వే రాయ ఇషుధ్యసి ద్యుమ్నంవృణీత పుష్యసే స్వాహర్క్సామయోః శిల్పేస్థస్తే వామారభే తేమా॥౧॥

పాతమాస్య యజ్ఞస్యోదృచ ఇమాం ధియగ్ం శిక్షమాణస్య దేవ క్రతుం దక్షం వరుణ సగ్ంశిశాధియయాతి విశ్వా దురితా తరేమ సుతర్మాణమధి నావగ్ం రుహేమోర్గస్యాఙ్గిరస్యూర్ణంమ్రదా ఊర్జంమే

యచ్ఛ పాహి మా మా మా హిగ్ంసీ ర్విష్ణోః శర్మాసి శర్మ యజమానస్య శర్మ మే యచ్ఛ నక్షత్రాణాం మాతీకాశాత్ పాహీన్ద్రస్య యోనిరసి॥౨॥

మా మా హిగ్ంసీః కృష్యై త్వా సుసస్యాయై సుపిప్పలాభ్యస్త్వౌషధీభ్యః సూపస్థా దేవో వనస్పతిరూర్ధ్వో మా పాహ్యోదృచః స్వాహా యజ్ఞం మనసా స్వాహా ద్యావా పృథివీభ్యాగ్ం స్వాహోరోరన్తరిక్షాత్స్వాహా యజ్ఞం వాతాదారభే॥౩॥

మా యోనిరసి త్రిగ్ంశచ్చ॥౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే ద్వితీయోఽనువాకః॥ * ॥ ॥ * ॥

భాష్యమ్.

ప్రథమానువాకే ప్రాచీనవంశప్రవేశోఽభిహితః । అథ ప్రవిష్టస్య దీక్షానియమరూపేణ తపసా శరీరశుద్ధౌ సత్యాం పశ్చాద్దేవయజనస్వీకారాదియోగ్యతేతి ద్వితీయానువాకే దీక్షా విధీయతే । తత్రదీక్షణీయేష్టావధ్వర్యవమన్త్రాణామతిదేశతః ప్రాప్తత్వాత్ దీక్షాహుత్యాది మన్త్రా ఏవోచ్యన్తే । కల్పః "ఆజ్యస్థాల్యాః స్రువేణోపఘాతం దీక్షాహుతీర్జుహోతి, ఆకూత్యై ప్రయుజేఽగ్నయే స్వాహా మేధాయై మనసేఽగ్నయే స్వాహా దీక్షాయై తపసేఽగ్నయే స్వాహా సరస్వత్యై పూష్ణేఽగ్నయే స్వాహా ఇత్యథ స్రుచి చతుర్గృహీతం గృహీత్వా స్రుచా పఞ్చమీం జుహోతి, ఆపో దేవీర్బృహతీర్విశ్వశమ్భువో ద్యావాపృథివీ ఉర్వన్తరిక్షం బృహస్పతిర్నో హవిషా వృధాతు స్వాహా "ఇతి । యజ్ఞం కరిష్యామీత్యేవంవిధో మానసః సఙ్కల్ప ఆకూతిః । తత్సమాప్త్యర్థమవిఘ్నేన మాం ప్రేరయతే వహ్నయే హవిరిదం హుతమస్తు । శ్రుతయోః ఫలసాధనయోర్ధారణాశక్తిర్మేధా,

తత్సిద్ధ్యర్థం మదీయమనోఽభిమానినే వహ్నయే హుతమస్తు। దీక్షా వ్రత నియమః, తత్సిద్ధ్యర్థం మదీయశరీర తపోభిమానినే వహ్నయే హుతమస్తు। మన్త్రోచ్చారణశక్తిః సరస్వతీ, తత్సిద్ధ్యర్థం వాగిన్ద్రియపోషకాయ వహ్నయేహుతమస్తు। బృహస్పతిరస్మాకం హవిషా వర్ధతాం। హే ఆపో భవత్యోఽపి వర్ధన్తాం।ద్యావాపృథివ్యావర్ధేతాం। విస్తీర్ణమన్తరిక్షఙ్ప్రవర్ధతాం। కీదృశ్య ఆపః। దేవీః వృష్టిరూపేణ ద్యులోకాదాగతాః। బృహతీః బహులాః। విశ్వశమ్భువః సస్యపాచనేన సర్వస్య జగతః సస్యంకుర్వన్త్యః। ఆహుతీర్విధత్తే ‹‹అదీక్షితపకయాఽఽహుత్యై త్యాహుఃస్రువేణ చతస్రోజుహోతి దీక్షితత్వాయస్రుచా పఞ్చమీం పఞ్చాక్షరాపఙ్క్తిః పాఙ్క్తో యజ్ఞోయజ్ఞమేవావరున్ధే'' (సం-౬కాం।౧ప్ర।౨అ) ఇతి। ప్రథమే మన్త్ర ఆకూత్యపదయోగమాహ ‹‹ఆకూత్యై ప్రయుజేఽగ్నయే స్వాహేత్యాహాకూత్యాహి పురుషో యజ్ఞమభిప్రయుఙ్క్తే యజేయేతి'' (సం-౬కాం।౧ప్ర।౨అ) ఇతి। యదా మనసాఽఽకూతిర్భవతి తదాపురుషః బుద్ధ్యాఽగ్రే యజ్ఞమభిలక్ష్య యజేయేతి వాచంప్రయుఙ్క్తే। ద్వితీయే మన్త్రే మేధోప యోగమాహ ‹‹మేధాయైమనసేఽగ్నయే స్వాహేత్యాహ మేధయాహిమనసా పురుషో యజ్ఞమభిగచ్ఛతి''(సం-౬కాం।౧ప్ర।౨అ) ఇతి। శ్రుతయోః ఫలసాధనయోరవిస్మరణేన ధృతయోర్మనసా యజ్ఞకర్తవ్యతాం ప్రతిపద్యతే। తపోఽభిమానినో వహ్నేరనుగ్రహేణ దీక్షాసిద్ధిః స్పష్టేత్యభిప్రేత్య తృతీయమన్త్రో నవ్యాఖ్యాతః। చతుర్థమన్త్రే పదవాక్యయోరర్థమాహ ‹‹సరస్వత్యై పూష్ణేఽగ్నయే స్వాహేత్యాహ వాగ్వైసరస్వతీ పృథివీ పూషా వాచైవ పృథివ్యా యజ్ఞంప్రయుఙ్క్తే'' (సం-౬కాం।౧ప్ర।౨అ) ఇతి। వాచామన్త్రోచ్చారణసిద్ధిః। పృథివ్యాయజ్ఞస్య దేవయజనవ్రీహ్యాది ద్రవ్యసిద్ధిః। పఞ్చమమన్త్రస్యపూర్వభాగే బహువిశేషణాభిప్రాయమాహ ‹‹ఆపోదేవీర్బృహతీర్విశ్వశంభువ ఇత్యాహయావై వర్ష్యాస్తా ఆపోదేవీర్బృహతీర్విశ్వశమ్భువః'' (సం-౬కాం।౧ప్ర।౨అ) ఇతి। వర్షభవావర్ష్యాః। విపక్షేబాధమాహ ‹‹యదే తద్యజుర్నబ్రూయాద్ది

వ్యా ఆపోఽశాన్తా ఇమం లోకమాగచ్ఛేయుః” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౨అ)ఇతి। దివ్యత్వాదశనివదపా మశాన్తత్వం। యస్మాత్ మన్త్రోక్తగుణస్తత్వా జల దేవతాయాః శాన్తిస్తస్మాచ్ఛాన్తాః సుఖకారిణ్య ఇతి । తం స్వపక్ష ముపసంహరతి “ఆపో దేవీర్బృహతీర్విశ్వశమ్భువ ఇత్యాహాస్మా ప వై నాలోకాయశమయతి తస్మాచ్ఛాన్తాఇమం లోకమాగచ్ఛన్తి” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౨అ) ఇతి। మన్త్రస్యద్వితీయ తృతీయ భాగయోరుప యోగమాహ “ద్యావాపృథివీ ఇత్యాహ ద్యావాపృథివ్యోర్హియజ్ఞఉర్వ న్తరిక్షమిత్యాహాన్తరిక్షేహియజ్ఞః” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౨అ) ఇతి । భూ మౌదేవయజనం। అన్తరిక్షేఽనుష్ఠానాయ సఞ్చారః । దివిఫలమితి యజ్ఞస్య లోకత్రయవర్తిత్వం। మన్త్రస్యచతుర్థభాగాభిప్రాయమాహ “బృహస్పతి ర్నోహవిషావృధా త్విత్యాహబ్రహ్మవై దేవానాం బృహస్పతిర్బ్రహ్మణైవా స్మై యజ్ఞమవరున్ధే” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౨అ) ఇతి। దేవానాంమధ్యే బృహ స్పతేర్గురుత్వేన పరబ్రహ్మస్వరూపత్వం । హవిషావిధేరితి శాఖాన్తరే మ న్త్రపాఠః। తం నిన్దిత్వా స్వపాఠంప్రశంసతి “యద్బ్రూయాద్విధేరితి యజ్ఞస్థాణుమృచ్ఛేద్వృధా త్విత్యాహ యజ్ఞస్థాణుమేవ పరివృణక్తి” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౨అ) ఇతి। బృహస్పతి ర్విదధాత్విత్యుక్తే సతి అభివృద్ధే రసూచితత్వాద్యజ్ఞవిఘ్నం యజమానఃప్రాప్నుయాత్। వృధాత్విత్యుక్త్వా తత్పరిహారః। బోధాయనః “అపరంచతుర్గృహీతం గృహీత్వాజ్యపూర్ణేన స్రుచాఽఽగ్రహణం జుహోతి విశ్వేదేవస్యనేతుర్మర్తోవృణీత స ఖ్యంవిశ్వేరాయ ఇషుధ్యసి ద్యుమ్నం వృణీతపుష్యసే స్వాహా” ఇతి। ఆపస్తమ్బః “ద్వాదశగృహీతేనస్రుచం పూరయిత్వా విశ్వేదేవస్యనేతు రితి పూర్ణాహుతిగ్ంషష్ఠీం” ఇతి।విశ్వేవిశ్వాత్మకస్య నేతుర్జగన్నిర్వాహ కస్య దేవస్యసఖ్యామనుగ్రహం మర్తోమరణవాన్ యజమానః సహసావృ ణీతే తచ్చసఖ్యమీదృశేన స్తోత్రేణలభ్యతే।విశ్వేహి విశ్వాత్మకరాయోధ నస్యఇషుధ్యసిఈశిషే స్తుత్వాపుష్యసే యజ్ఞపోషణాయ ద్యుమ్నంధనం

యాచత ఇదంహవిస్తవ హుతమస్త్వితి మమ మార్గ్రహణ హ్వానమంవిధా స్యన్నాఖ్యాయికయా పదం నిర్వక్తి “ప్రజాపతిర్యజ్ఞమసృజత సోఽస్మాత్సృష్టః పరాఙైత్స ప్రయజురవ్లీనాత్ ప్రసామ తమృగుదయచ్ఛదృగుదయచ్ఛత్తదౌగ్ర్హణస్యాగ్రహణత్వం” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౨అ) ఇతి।పలాయమానం యజ్ఞపురుషం గృహీతుం ప్రజాపతినా ప్రేరితానాం త్రివిధమన్త్రపురుషాణాం మధ్యే యజుస్సామపురుషౌ సయజ్ఞగ ప్రకష్టేణావ్లీనాత్ అవృణోత్ । ఋగ్దేవతాతుతం యజ్ఞముదగృహ్ణాత్ తస్మాదేతదృక్సాధ్యమనుష్ఠానమౌగ్రహణం । తదేతద్వ్యధత్తే “ఋచాజుహోతి యజ్ఞస్యోద్యత్యై” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౨అ) ఇతి । తదీయంఛందః ప్రశంసతి “అనుష్టుప్ఛందసాముదయచ్ఛదిత్యాహు స్తస్మాదనుష్టుభా జుహోతి.యజ్ఞస్యోద్యత్యై” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౨అ) ఇతి । ఏతన్మన్త్రగతమృక్త్వంఛన్దశ్చయథా ప్రశస్తం తథైవ పదసఙ్ఖ్యామపి ప్రశంసతి “ద్వాదశవాత్సబన్ధాన్యుదయచ్ఛన్నిత్యాహు స్తస్మాద్ద్వాదశభిర్వాత్సబన్ధవిదో దీక్షయన్తి” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౨అ) ఇతి । యథావత్స ఏకేనపాశేన బధ్యతే తథా విశ్వే దేవస్యేత్యాదిషు ద్వాదశపదేషు ఏకైకేన పదేన యజ్ఞో బధ్యతే అతస్తాని పదాని వాత్సబన్ధాని । వత్సస్యేవ బన్ధో వాత్సబన్ధః। తదీయాని పదాని యజ్ఞముద్గృహ్ణన్తీత్యాహుః।పూర్వేఽభిజ్ఞాస్తద్విదోఽధ్వర్యవ ఇదానీమపి తైః పదైః జుహ్వతి । పూర్వమభిజ్ఞప్రసిద్ధ్యా ఛన్దసః ప్రశంసాకృతా । ఇదానీం వాగాత్మకత్వేన ఛన్దః స్తూయతే “సావాఏషగఽనుష్టుగ్వాగనుష్టుగ్యదేతదర్చా దీక్షయతి వాచైవైనగ్ంసర్వయాదీక్షయతి” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౨అ) ఇతి । అనుష్టుభోవాగ్విశేషత్వేన వాగ్రూపత్వం । ఛన్దోఽన్తరస్యాపి తత్సమమితిచేత్, తర్హి ప్రసక్తే సతి తదపి తథాస్తోతవ్యం । లిఙ్గోపజీవనేనమన్త్రంస్తౌతి “విశ్వేదేవస్య నేతురిత్యాహ సావిత్ర్యైతేన మర్తో వృణీత సఖ్యమిత్యాహ పితృదేవత్యైతేన విశ్వేరాయ ఇషుధ్యసీత్యాహ విశ్వదేవ్యైతేన ద్యుమ్నంవృణీత పుష్యస ఇత్యాహ పౌష్ణ్యైతేన సావా ఏషర్క్సర్వదేవత్యాయదేతదర్చా దీక్షయతి స

ర్వాభిరేవైనం దేవతాభిర్దీక్షయతి” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౨అ) ఇతి। ప్రథమపాదే సవితృపర్యాయస్య నేతృశబ్దప్రయోగేణ సావిత్రీత్వం। ద్వితీయపాదే మర్తశబ్దేన మృతపితృసూచనాత్ పితృదేవత్యత్వం। తృతీయపాదే విశ్వశబ్దస్యప్రయోగాద్వైశ్వదేవత్వం। చతుర్థపాదే పుష్యస ఇత్యుక్తత్వాత్ పౌష్ణత్వం। అక్షరసఙ్ఖ్యా ముపజీవ్యస్తౌతి “సప్తాక్షరం ప్రథమం పదమష్టాక్షరాణిత్రీణి యానిత్రీణి తాన్యష్టావుప యన్తి యాని చత్వారి తాన్యష్టౌ యదష్టాక్షరా తేన గాయత్రీ యదేకాదశాక్షరా తేన త్రిష్టుగ్యద్ద్వాదశాక్షరా తేన జగతీసావా ఏషర్క్సర్వాణి ఛన్దాగ్ంసి యదేతయర్చా దీక్షయతి సర్వైభిరేవైనం ఛన్దోభిర్దీక్షయతి” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౨అ) ఇతి। ప్రథమంపదమృచి ప్రథమఃపాదః। ద్వితీయాదిషు త్రిషుపాదేషుఅష్టౌ ప్రత్యేకమక్షరగతా అష్టత్వసఙ్ఖ్యా। ద్వితీయపాదేసఖియమితి అక్షరత్రయేణాష్టత్వం పూరణీయం। ప్రథమపాదం ద్వేధా విభజ్యత్రీణ్యక్షరాణి తృతీయపాదేచత్వారి చతుర్థపాదే గణనీయాని।తథాసతి ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థ పాదా అక్షరసఙ్ఖ్యాభిర్గాయత్ర్యాది సమాఇతి। ఛన్దస్త్రయస్సమ్పత్తిః। గాయత్ర్యాదీనాం త్రయాణాం సవనత్రయేప్రాధాన్యాత్ సర్వఛన్దస్సమ్పత్తిః।సప్తసఙ్ఖ్యాముపజీవ్యస్తౌతి “సప్తాక్షరంప్రథమం పదగ్ం సప్తపదాశక్వరీ పశవః శక్వరీ పశూనేవావరున్ధే” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౨అ)ఇతి।విశ్వోదేవస్యనేతురిత్యత్ర సప్తాక్షరాణి।ప్రోష్వస్మై పురోరథమిత్యస్యాంచ శక్వర్యామృచి సప్తపాదాః శక్వర్యాః పశుప్రదత్వాత్ పశురూపత్వం। అశేష జగద్వ్యవహార సమర్థత్వేన మన్త్రంస్తౌతి “ఏకస్మాదక్షరాదనాప్తం ప్రథమంపదం తస్మాద్యద్వాచోఽనాప్తం తన్మనుష్యాఉపజీవన్తి పూర్ణయా జుహోతి పూర్ణ ఇవహి ప్రజాపతిః ప్రజాపతేరాప్త్యైన్యూనయాజుహోతిన్యూనాద్ధిప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత ప్రజానాగ్ంసృష్ట్యై” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౨అ) ఇతి।యస్మాదస్యామృచి ప్రథమఃపాద ఏకేనాక్షరేణ న్యూనస్తస్మాన్మనుష్యా వాచః స్వరూప మనాప్తమసమ్పూర్ణ

ముపజీవన్తి। మూలాధారాదుత్పన్నో వాయుః మూర్ధా పర్యన్తం ప్రసృతో వక్రత్వాత్ తత్తత్ స్థానేషు వర్ణానుత్పాదయతి।తదిదం వర్ణాభివ్యక్తిలక్షణం వాచశ్చతుర్థం పదం. పూర్వాణి తు త్రీణికణ్ఠాదధ ఏవ గూఢత్వాన్నాభివ్యఞ్జయితుం శక్యతే। తథాచామ్నాయతే "గుహాత్రీణి నిహితా నేఙ్గయన్తి తురీయం వాచో మనుష్యావదన్తి "ఇతి। ఏతేనాసమ్పూర్ణవాగ్వ్యవహారసామ్యం దర్శితం । కిఞ్చయన్మృగ ఉత్తరేషు పాదేష్వక్షరపూర్ణా తేనసృష్టిః పూర్ణప్రజాపతిసామ్యాత్ తత్పాప్తయే భవతి।ప్రథమపాదే యదక్షరన్యూనత్వం తేనసృష్టి శూన్య జగద్బీజసామ్యాత్ ప్రజోత్పత్తయే భవతి । కల్పః "అథయజమానాయతనే కృష్ణాజినం ప్రాచీనగ్రీవముత్తరలోమోపస్తృణాతి తస్య శుక్లకృష్ణే సమ్మృశతి శుక్లేఽఙ్గుష్ఠోభవతి కృష్ణేఙ్గులిః ఋక్సామయోః శిల్పేస్థస్తే వాపాతమాస్య యజ్ఞస్యోదృచః" ఇతి । హే శుక్లకృష్ణే రేఖే యువాం ఋక్సామయోః సన్ధినీ చిత్రే భవతః, ఏతచ్చ బ్రాహ్మణే స్పష్టీభవిష్యతి, తాదృశౌ తేయువాంస్పృశామి। అస్యయజ్ఞస్య యేయన్మృగుత్త మాతయోపలక్షితాయా ఆకర్మసమాప్తేస్తత్పర్యన్తం తేయువాంపాతం పాలయతం।ఇమంమన్త్రమవతారయన్ ఆఖ్యాయికయా శిల్పత్వం విశదయతి "ఋక్సామే వై దేవేభ్యోయజ్ఞాయాఽఽతిష్ఠమానే కృష్ణోరూపం కృత్వోపక్రమ్యాతిష్ఠతాం తేఽమన్యన్త యంవా ఇమే ఉపావర్త్స్యతః స ఇదం భవిష్యతీతి తే ఉపామన్త్రయన్త తే అహోరాత్రయోర్మహిమానమపనిధాయ దేవానుపావర్తేతామేష వా ఋచోవర్ణో యచ్ఛుక్లం కృష్ణాజినస్యైష సామ్నో యత్కృష్ణం।" (సం-౬కాం।౧ప్ర।౩అ) ఇతి । ఋక్సామే దేవతే కేనాపి నిమిత్తేన దేవయజ్ఞార్థమాత్మానమప్రకాశయమానే ఆత్మతిరోధానాయ కృష్ణమృగోభూత్వా తదీయం సమ్పూర్ణరూపం కృత్వా దేవేభ్యోఽపక్రమ్య క్వచిద్గూఢేఽతిష్ఠతాం। దేవా విచారితవన్తః యంపురుషమిమే ఋక్సామే ప్రాప్స్యతః స ఇదం యజ్ఞఫలం ప్రాప్స్యతీతి। దేవాస్తే ఋక్సామే రహసి కేనాప్యుపాయేన ఉపచిన్తితవన్తః । తే ఉభే అహోరాత్రమ

హమానం శుక్లకృష్ణవర్ణద్వయం స్వకీయే మృగశరీరే స్థాపయిత్వా దేవ
సమీప మాగచ్ఛతాం। కృష్ణాజినస్యయచ్ఛుక్లం సఏష ఋచా స్వీకృతోఽ
హ్నోవర్ణః, యత్కృష్ణం సఏషసామ్నా స్వీకృతో రాత్రేర్వర్ణః। శి
ల్పిత్వముపపాద్య మన్త్రంవ్యాచష్టే “ఋక్సామయోః శిల్పేస్థ ఇత్యా
హ ఋక్సామే ఏవావరున్ధే (సం-౬కాం।౧ప్ర।౩అ) ఇతి। నకేవలమృక్సా
మప్రాప్తిః కిన్త్వహోరాత్ర సారప్రాప్తిశ్చేత్యాహ “ఏషవా అ
హ్నో వర్ణో యచ్ఛుక్లం కృష్ణాజినస్యైషరాత్రియా యత్కృష్ణం యదే
వైనయోస్తత్రన్యక్తంతదేవావరున్ధే” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౩అ) ఇతి। ఏన
యోరహోరాత్రయోః సమ్బన్ధియత్సారం తత్ర ఋక్సామయోర్గూఢం
తదపిప్రాప్నోతి। విధత్తే “కృష్ణాజినేన దీక్షయతి బ్రహ్మణోవా ఏతద్రూ
పం యత్కృష్ణాజినం బ్రహ్మణైవైనం దీక్షయతి” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౩అ)
ఇతి। బ్రహ్మదేవః, తద్రూపత్వం కృష్ణాజినస్య, ఋక్సామశిల్పధారిత్వాత్
తదుపపన్నం। దీక్షయతి కృష్ణాజినేన యజమానం యోజయతి యోజనం
ద్వివిధం। ఆస్తరణం ఆస్తీర్ణస్య కృష్ణాజినస్యారోహణమన్యస్య కృష్ణా జిన
స్యప్రావరణఞ్చ। తత్ప్రకార ఆపస్తమ్బేన దర్శితః “కృష్ణాజినేన యజ
మానం దీక్ష యతి ద్వాభ్యాగ్ం సమస్య దీక్షితాంతర్మాగ్ం సా
భ్యాం బహి ర్లోమాభ్యాం యద్యేకగ్ం స్యాద్దక్షిణం పూర్వంపాదం ప్ర
తిక్షిప్యేదిత్యన్తం”। కల్పః “అథదక్షిణం జాన్వాచ్యాభి సర్పతి, ఇమాం
ధియగ్ం శిక్షమాణస్య దేవక్రతుందక్షం వరుణసగ్ంశిశాధియయాఽతివి
శ్వా దురితా తరేమసుతర్మాణమధినావగ్ం రుహేమ” ఇతి। హే వ
రుణదేవ ఇమామగ్నిష్టోమ విషయాం ధియముపాదదానస్య యజమాన
స్యసమ్బన్ధినం దక్షం సమృద్ధమగ్నిష్టోమం క్రతుంసంశిశాధిసమ్యగుపదిశ్య
పారంనయ।వయమపిపారంగన్తుంసర్వాణి విఘ్నరూపదురితాని యయా
నావా అత్యన్తం తరేమతాం సుఖేన తరణే సమర్థామిమాం కృష్ణాజిన
రూపాం నావమధి రుహేమ। మన్త్రస్యస్పష్టార్థతామాహ “ఇమాం
ధియగ్ం శిక్షమాణస్య దేవే త్యాహ య థా యజుర్వైవైతత్” (సం-

౬కాం|౧ప్ర|౩అ) ఇతి। బోధాయనః ‹‹ ప్రదక్షిణాం మేఖలాంపర్యవస్యతి। ఊర్గస్యాఙ్గిరస్యూర్ణమ్రదా ఊర్జం మెయచ్ఛపాహి మా మామా హిగ్ంసీరితి'' । ‹‹అథ యజమానం వాససా ప్రోర్ణోతి। విష్ణోః శర్మాసి శర్మయజమానస్య శర్మ మే యచ్ఛ'' ఇతి । ‹‹వసనస్యాతీకాశేషు యజమానంవాచయతి, నక్షత్రాణాం మాఽతీకాశాత్ పాహి'' ఇతి। హే మేఖలే త్వం అఙ్గిరసాంసమ్బన్ధిన్యన్నరసరూపా కన్యాలవన్మృదురసి అతోఽన్నరసం మేప్ర యచ్ఛ । మాం పాలయ హింసాం త్వద్బన్ధనేన వేదనారూపాం మాకురు। హే వస్త్ర త్వం విష్ణోః సుఖప్రదమసి, యజమానస్య సుఖంప్రయచ్ఛ, మమాపి సుఖంప్రయచ్ఛ । హే వస్త్రమాం నక్షత్రప్రకాశాత్ పాహి। శాఖాన్తరానుసారేణహే ఉష్ణీషేతివ్యాఖ్యేయం । తదిదంబోధాయనేన మన్త్రక్రమమను సృత్యోక్తం । ఆపస్తమ్బస్తు బ్రాహ్మణక్రమమనుసృత్య వస్త్రమేఖలయోః పౌర్వాపర్యమాహ ‹‹విష్ణోః శర్మాసీత్యనేన వాససా దక్షిణమగ్ంసం యజమానః ప్రోర్ణుతే । నక్షత్రాణాం మాఽతీకాశాత్ పాహీతి శిర ఉష్ణీషేణప్రదక్షిణం వేష్టయతి ఇతి వాజసనేయకం'' ‹‹శరమయీ మౌఞ్జీవా మేఖలా త్రివృత్ పృథ్వ్యన్యతరతః పాశా తయాయజమానం దీక్షయతియోక్త్రేణ పత్నీం ఊర్గసీతి'' । రజ్జుసదృశీ మేఖలా । జటాసదృశం యోక్త్రం । వస్త్రప్రావరణంవిధత్తే ‹‹ గర్భోవాఏషయద్దీక్షిత ఉల్బంవాసః ప్రోర్ణుతే తస్మాత్ గర్భాః ప్రావృతాజాయన్తే'' (సం-౬కాం|౧ప్ర|౩అ) ఇతి'' దీక్షితస్యగర్భరూపత్వం బహ్వృచబ్రాహ్మణే ప్రపఞ్చితం ‹‹ పునర్వా ఏతమృత్విజో గర్భం కుర్వన్తియం దీక్షయన్తి'' ఇతి। పటసదృశం గర్భ వేష్టనముల్బం। విపక్షే బాధకపురస్సరం ఆచ్ఛాదనస్యాపనయనకాలం విధత్తే ‹‹నపురాసోమస్యక్రయా దపోర్ణ్వీతయత్పురాసోమస్యక్రయాదపోర్ణ్వీతగర్భాః ప్రజానాంపరాపాతుకాస్స్యుః క్రీతే సోమేపోర్ణుతే జాయతఏవ తదథో యథా వసీయాగ్ంసం ప్రత్యపోర్ణుతే తాదృగేవ తత్ '' (సం-౬కాం|౧ప్ర|౩అ) ఇతి । సోమే క్రీతే తత్త్వదైవ జాయతేతతో వస్త్రాపనయనం యుక్తం । కిఞ్చాత్యన్తధనవన్తం రాజాదికం

ప్రతి జనానాం దిదృక్షాయాం పార్శ్వస్థైర్యాష్టికాదిభిః సభాయా ఆవరణపటో యథాపనీయతే తాదృగేవ తదితి ద్రష్టవ్యం । ఊర్గస్యాఙ్గరసీత్యస్యార్థమాఖ్యాయికయా దర్శయన్ మేఖలాం విధత్తే “అఙ్గిరసః సువర్గం లోకం యన్త ఊర్జం వ్యభజన్త తతో యదత్యశిష్యత తేశరా అభవన్నూర్గ్వై శరా యచ్ఛరమయీ మేఖలా భవత్యూర్జమేవావరున్ధే” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౩అ) ఇతి । అఙ్గిరసో నామకానామృషీణాం పరస్పరసన్నరసే విభజ్యమానే యదవశిష్టం తచ్ఛరనామక తృణవిశేషరూపేణావిర్భూతం తస్మాదూర్గసీత్యాదిమన్త్ర ఉపపన్నః । మేఖలా బన్ధనప్రదేశం విధత్తే “మధ్యతః సన్నహ్యతి మధ్యత ఏవాస్మా ఊర్జం దధాతి తస్మాన్మధ్యత ఊర్జా భుఞ్జతే” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౩అ) ఇతి । అస్యయజమానస్య శరీరమధ్యే రసం స్థాపయతి । తస్మాత్సర్వోఽపి మధ్యే ఊర్జా భుఞ్జతే రసం ధారయతీత్యర్థః । ప్రకారాన్తరేణ మధ్యదేశం స్తౌతి “ఊర్ధ్వం వై పురుషస్య నాభ్యై మేధ్యమవాచీనమమేధ్యం యన్మధ్యతః సన్నహ్యతి మేధ్యం చైవాస్యాఽమేధ్యఞ్చ వ్యావర్తయతి” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౩అ) ఇతి।శరమయత్వం ప్రశంసతి “ఇన్ద్రో వృత్రాయ వజ్రం ప్రాహరత్ స త్రేధా వ్యభవత్ స్ఫ్యస్తృతీయగ్ం రథస్తృతీయం యూపస్తృతీయం యేఽన్తః శరా అశీర్యన్త తే శరా అభవన్ తచ్ఛరాణాగ్ం శరత్వం వజ్రో వై శరాః క్షుత్ ఖలు వై మనుష్యస్య భ్రాతృవ్యో యచ్ఛరమయీ మేఖలా భవతి వజ్రేణైవ సాక్షాత్ క్షుధం భ్రాతృవ్యం మధ్యతోఽపహతే” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౩అ) ఇతి।యే వజ్రస్యాన్తః శీర్ణాః క్షుద్రావయవాః తే శరాఖ్యాస్తృణరూపాః శరా అభవన్ । గుణం విధత్తే “త్రివృద్భవతి త్రివృద్వై ప్రాణస్త్రివృతమేవ ప్రాణం మధ్యతో యజమానే దధాతి” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౩అ) ఇతి । ప్రాణాపానవ్యానవృత్తిభిః ప్రాణస్య త్రిగుణత్వం । గుణాన్తరం విధత్తే “పృథ్వీ భవతి రజ్జూనాం వ్యావృత్త్యై” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౩అ) ఇతి।రజ్జూనాం సూక్ష్మాణాం ఖట్వాదిస్థితానాం। మేఖలా యోక్త్రయో

ర్వ్యవస్థాం విధత్తే “మేఖలయా యజమానం దీక్షయతి యోక్త్రేణ పత్నీం మిథునత్వాయ” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౩అ) ఇతి । మేఖలా యజమానస్య స్త్రీ, యోక్త్రరూపః పత్న్యాః పుమానితి ప్రత్యేకం మిథునత్వం । బోధాయనః “అథాస్యైషా కృష్ణవిషాణా త్రివలిః పఞ్చవలిర్వా శాణ్యా రజ్జ్వా పరితృణ్ణాం తాం యజమానాయ ప్రయచ్ఛతి ఇన్ద్రస్య యోనిరసి మామా హిగ్ంసీరితి యజమానః ప్రతిగృహ్ణాతి” ఇతి । ఆపస్తమ్బో మన్త్రైక్యంమేనే । కృష్ణవిషాణాయా ఇన్ద్రయోనిత్వమాఖ్యాయికయా విశదయన్విధత్తే “యజ్ఞో దక్షిణామభ్యధ్యాయత్ తాగ్ం సమభవత్ తదిన్ద్రోఽచాయత్ సోఽమన్యత యో వా ఇతో జనిష్యతే స ఇదం భవిష్యతీతి తాం ప్రావిశత్ తస్యా ఇన్ద్ర ఏవాజాయత సోఽమన్యత యో వై మదితోఽపరో జనిష్యతే స ఇదం భవిష్యతీతి తస్యా అనుమృశ్య యోనిమాచ్ఛినత్ సా సూతవశా భవత్ తత్సూతవశాయై జన్మ తాగ్ం హస్తే న్యవేష్టయత తాం మృగేషు న్యదధాత్ సా కృష్ణవిషాణా భవదిన్ద్రస్య యోనిరసి మామాహిగ్ంసీరితి కృష్ణవిషాణాం ప్రయచ్ఛతి సయోనిమేవ యజ్ఞం కరోతి సయోనిం దక్షిణాగ్ం సయోనిమిన్ద్రగ్ం సయోనిత్వాయ” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౩అ) ఇతి । యజ్ఞదేవస్య దక్షిణాదేవ్యా సహ సంయోగమిన్ద్రోఽవగత్య తతో జాతః, సర్వమిదమైశ్వర్యం ప్రాప్స్యతీతి నిశ్చిత్య స్వయమేవ దక్షిణాం ప్రవిశ్య తతోఽజాయత । పునరపి స్వస్మాదపరస్తయా జనిష్యమాణః సర్వం ప్రాప్స్యతీతి మత్వా మాతుర్యోనిమాచ్ఛినత్ । సా చ మాతా సకృత్ప్రసూతా పశ్చాద్వియోనిత్వేన వన్ధ్యాఽభవత్ । తతో లోకే పశ్చాన్నష్టబీజా సూతవశా సమ్పన్నా । తతస్తాం యోనిం హస్తే వేష్టయిత్వా పశ్చాద్బలిభిర్యుక్తాం తాం యోనిం కృష్ణమృగేషు నిదధౌ । తత ఇయం కృష్ణవిషాణా యజ్ఞస్య భోగ్యా యోనిః దక్షిణాయా అవయవభూతా యోనిః, ఇన్ద్రస్య కారణభూతా యోనిః । కల్పః “కృష్యై త్వా సుసస్యాయై ఇతి తయా వేదే ర్లోష్ట ముద్ధన్తి”। హే లోష్ట శోభనసస్యోపేత కృష్యర్థం త్వాముద్ధన్మి । మన్త్రసామర్థ్యం దర్శయతి “కృ

ష్యైత్వాసుసస్యాయా ఇత్యాహ తస్మాదకృష్టపచ్యా ఓషధయః పచ్యన్తే" (సం-౬కాం।౧ప్ర।౩అ) ఇతి। నీవారాదయో కృష్టపచ్యాః। కల్పః "సుపిప్పలాభ్యస్త్వౌషధీభ్య ఇత్యర్ధేప్రాప్తే శిరసి కణ్డూయతే" ఇతి।యదా కణ్డూయన ప్రయోజనప్రసక్తిః తదా కణ్డూయేత। హే శిరః త్వాం శోభనఫలోపేత ఓషధ్యర్థం కణ్డూయే । అథ పిప్పలశబ్దసూచితం మన్త్రసామర్థ్యం దర్శయతి "సుపిప్పలాభ్యస్త్వౌషధీభ్యఇత్యాహ తస్మాదోషధయః ఫలంగృహ్ణన్తి" (సం-౬కా।౧ప్ర।౩అ) ఇతి। విపత్తిబాధకపురస్సరం ద్వయం విధత్తే "యద్ధస్తేన కణ్డూయేత పామనం భావుకాః ప్రజాః స్యుర్యత్ స్మయేత నగ్నం భావుకాః కృష్ణవిషాణయా కణ్డూయతేఽపిగృహ్యస్మయతే ప్రజానాం గోపీథాయ" (సం-౬కా।౧ప్ర।౩అ) ఇతి। పామాఖ్యరోగయుక్తా దారిద్ర్యేణ వస్త్రరహితాశ్చేత్యర్థః। విపత్తిబాధకపూర్వకం కృష్ణవిషాణాయాస్త్యాగం విధత్తే "నపురా దక్షిణాభ్యో నేతోః కృష్ణవిషాణా మవచృతేద్యత్పురా దక్షిణాభ్యో నేతోః కృష్ణవిషాణామవచృతేద్యోనిః ప్రజానాం పరాపాతుకాస్స్యాన్నీతాసుదక్షిణా సుచాత్వాలె కృష్ణవిషాణాంప్రాస్యతి యోనిర్వై యజ్ఞస్య చాత్వాలం యోనిః కృష్ణవిషాణాయోనా వేవయోనిం దధాతి యజ్ఞస్యసయోనిత్వాయ" (సం-౬కా। ౧ప్ర। ౩అ) ఇతి । దక్షిణాభ్యో నేతోః దక్షిణానామృత్విగ్భిరపనయనాత్ । అవచృతేత్ పరిత్యజేత్ । "చాత్వాలాద్ధిష్ణియానుపవపతి" ఇతిచాత్వాలనామకాత్, గర్తాద్ధిష్ణ్యానా ముత్పత్తేర్విధాస్యమానత్వాత్ చాత్వాలస్యయజ్ఞయోనిత్వం। బోధాయనః "అథాస్మా ఊర్ధ్వాగ్రమౌదుమ్బరం దణ్డంప్రయచ్ఛతి, ముఖేనసమ్మితగ్ం సూపస్థా దేవో వనస్పతిరూర్ధ్వో మాపాహ్యోదృచ ఇతి యజమానః ప్రతిగృహ్ణాతి" ఇతి। ఆపస్తమ్బో మన్త్రైక్యమాహ "సూపస్థా దేవో వనస్పతిరితి తంయజమానః ప్రతిగృహ్య" ఇతి। దణ్డరూపో వనస్పతికార్యో దేవఃసూపస్థాః। సుష్ఠూపస్థాయతేఽవష్టభ్యతే మైత్రావరుణేన ప్రైషకాల ఇతిసూపస్థాః। హే తాదృగ్దణ్డ త్వమూర్ధ్వస్థిత ఆసమాప్తేర్మాంపాలయ । యజమానాయ దణ్డప్రదానం విధత్తే

"వాగ్వై దేవేభ్యోఽపాక్రామద్యజ్ఞాయాతిష్ఠమానా సా వనస్పతీన్ ప్రావిశత్ సైషా వాగ్వనస్పతిషు వదతి యా దున్దుభౌ యా తూణవే యా వీణాయాం యద్దీక్షితదణ్డం ప్రయచ్ఛతి వాచమేవావరున్ధే" (సం-౬కా।౧ప్ర।౪అ) ఇతి। తూణవో వేణుః। క్రమేణగుణౌ విధత్తే "ఔదుమ్బరో భవత్యూర్గ్వా ఉదుమ్బర ఊర్జమేవావరున్ధే ముఖేన సమ్మితో భవతి ముఖత ఏవాస్మా ఊర్జం దధాతి తస్మాన్ముఖత ఊర్జా భుఞ్జతే" (సం-౬కా।౧ప్ర।౪అ) ఇతి। యజమానస్య దణ్డపరిత్యాగం విధత్తే "క్రీతే సోమే మైత్రావరుణాయ దణ్డం ప్రయచ్ఛతి మైత్రావరుణో హి పురస్తాదృత్విగ్భ్యో వాచం విభజతి తామృత్విజో యజమానే ప్రతిష్ఠాపయన్తి" (సం-౬కా।౧ప్ర।౪అ) ఇతి। మైత్రావరుణస్తత్ర తత్ర ప్రైషైస్తేభ్యస్తేభ్యో ఋత్విగ్భ్యో మన్త్రాన్ విభజతి। తే చ ఋత్విజో యజమానార్థం తాన్ మన్త్రాన్ పఠన్తి అతో మైత్రావరుణస్య వాగ్రూపో దణ్డో యుక్తః। బోధాయనః "అథైనం యజ్ఞస్యాన్వారమ్భం వాచయతి। స్వాహా యజ్ఞం మనసా స్వాహా ద్యావాపృథివీభ్యాగ్ం స్వాహోరోరన్తరిక్షాత్ స్వాహా యజ్ఞం వాతాదారభే" ఇతి। ఆపస్తమ్బః "అథాఙ్గులీర్న్యఞ్చతి। స్వాహా యజ్ఞం మనస ఇతి ద్వే స్వాహా దివ ఇతి ద్వే స్వాహా పృథివ్యా ఇతి ద్వే స్వాహోరోరన్తరిక్షాదితి ద్వే స్వాహా యజ్ఞం వాతాదారభ ఇతి ముష్టీకరోతి వాచం యచ్ఛతి" ఇతి। స్వాహా శబ్దేనాన్వయేన యథా బ్రాహ్మణమర్థా ఉపలక్షణీయాః। మనసా యజ్ఞమభిగచ్ఛామి ద్యావాపృథివ్యోరన్తరిక్షే చ యజ్ఞ ఆశ్రితః సోఽహం దేవ యజ్ఞం వాయోః ప్రసాదాదారభే సోఽయముపలక్షణ ప్రకారః। తదేతద్దర్శయతి "స్వాహా యజ్ఞం మనసేత్యాహ మనసా హి పురుషో యజ్ఞమభిగచ్ఛతి స్వాహా ద్యావాపృథివీభ్యామిత్యాహ ద్యావాపృథివ్యోర్హి యజ్ఞః స్వాహోరోరన్తరిక్షాదిత్యాహాన్తరిక్షే హి యజ్ఞః స్వాహా యజ్ఞం వాతాదారభ ఇత్యాహాయం వావ యః పవతే యజ్ఞస్తమేవ సాక్షాదారభతే" (సం-౬కా।౧ప్ర।౪అ) ఇతి। వాతస్య క్రియాహేతుత్వాత్ యజ్ఞరూపత్వం। అత్ర ద్వయోర్హస్తయోః కనిష్ఠికామారభ్య చతసృణామఙ్గులీనాం చతుర్భిర్మ

న్త్రైర్న్యగ్భావః । పఞ్చమేన మన్త్రేణాఙ్గుష్ఠాభ్యాం దృఢముష్టిబన్ధో వా
ఙ్నియమశ్చ । తదేతద్విధత్తే “ముష్టీకరోతి వాచం యచ్ఛతి యజ్ఞస్యధృ
త్యై” (సం-౬కా।౧ప్ర।౪అ) ఇతి । అప్రమత్తత్వం యజ్ఞధృతిః । అధ్వ
ర్యోః కశ్చిన్మంత్రముత్పాద్య వినియుఙ్క్తే- “అదీక్షిష్టాయం బ్రాహ్మణ ఇతి
త్రిరుపాగ్ంశ్వాహ దేవేభ్య ఏవైనం ప్రాహ త్రిరుచ్చైరుభయేభ్య ఏవై
నం దేవమనుష్యేభ్యః ప్రాహ” (సం-౬కా।౧ప్ర।౪అ) ఇతి । స్వీకృతస్య
వాఙ్నియమస్య నక్షత్రోదయాత్ పురా విమోకం నిషేధతి “నపురా
నక్షత్రేభ్యో వాచం విసృజేద్యత్పురా నక్షత్రేభ్యో వాచం విసృజేద్యజ్ఞం
విచ్ఛిన్ద్యాత్” (సం-౬కా।౧ప్ర।౪అ) ఇతి । కాలవిశేషే వాగ్విమోకం వి
ధత్తే విమోకకాలే చ వక్తవ్యం కఞ్చిత్ప్రైషమన్త్రముత్పాదయతి “ఉ
దితేషు నక్షత్రేషు వ్రతం కృణుతేతి వాచం విసృజతి యజ్ఞవ్రతో వై దీక్షి
తో యజ్ఞమేవాభివాచం విసృజతి” (సం-౬కా।౧ప్ర।౪అ) ఇతి । యజ్ఞార్థం
స్వీకృతం వాఙ్నియమాదిరూపం వ్రతం యస్యాసౌ యజ్ఞవ్రతః । తథా
సత్యస్యక్షీరసమ్పాదనప్రైషస్యాపి యజ్ఞార్థత్వాత్ నాయం వాగ్వి
మోకో దోషకారీ । నక్షత్రోదయాత్ పురా లౌకికవాగుచ్చారణే ప్రా
యశ్చిత్తమాహ “యది విసృజేద్వైష్ణవీమృచమనుబ్రూయాద్యజ్ఞో వై వి
ష్ణుర్యజ్ఞేనైవ యజ్ఞగ్ం సన్తనోతి” (సం-౬కా।౧ప్ర।౪అ) ఇతి । వైష్ణవీ
“విష్ణో త్వన్నో అన్తమః” ఇతి కేచిత్, “ఇదం విష్ణుర్విచక్రమే” ఇత్యన్యే॥
॥అత్ర వినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

“ఆకూత్యై జుహుయాత్ షడ్భిర్బుధ్నాసే త్వజినం స్పృశేత్ ।
ఇమామజిన మారోహే ధృత్యా ఽఽ త్వాగితి మేఖలాం॥
విష్ణోర్వస్త్రేణోర్ణుతే సన్నహ్యే త్యా వేష్టయేచ్ఛిరః।
ఇన్ద్రిదద్యాత్ కృష్ణశృఙ్గం కృష్యై లోష్టోద్ధతిస్తథా॥
సుపికర్ణయా యనం మూర్ధ్ని సూప దణ్డపరిగ్రహః।
స్వాహాఙ్గులీర్న్యగ్ఛేత్పఞ్చ మన్త్రభేదేన వింశతిః” ॥ఇతి॥

అథమీమాంసా

పఞ్చమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం॥

"ఇష్టి దణ్డాదిభిర్దీక్షా కిం వేష్ట్యైవోక్తితఃక్రమాత్।
యుక్తః సంస్కార ఇష్ట్యైవ దణ్డాదే ర్వ్యఞ్జకత్వతః" ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే దీక్షాప్రకరణే శ్రూయతే "ఆగ్నావైష్ణవమేకాదశక పాలం నిర్వపేద్దీక్షిష్యమాణః" ఇతి। అన్యదపిశ్రుతం "దణ్డేనదీక్షయతి మేఖలయా దీక్షయతి కృష్ణాజినేనదీక్షయతి" ఇతి చ। తత్ర ఇష్టివద్దణ్డాదీనామపి సాధనత్వాభిధానాత్ సర్వైరియం దీక్షేతి చేత్। మైవం। ఇష్టేః క్రియారూపత్వాత్ సంస్కారహేతుత్వం యుక్తం। దణ్డాదయస్తుద్రవ్యరూపా న పురుషం సంస్కర్తుంప్రభవన్తి। నచైతావతా దణ్డాదివైయర్థ్యం। దీక్షితోఽయ మిత్యభివ్యక్తిరూపస్యదృష్టస్య ప్రయోజనస్య సద్భావాత్। తస్మాదిష్ట్యైవ దీక్షాసిద్ధ్యతి॥ ॥తృతీయాధ్యాయస్య సప్తమపాదేచిన్తితం॥ ॥

"దణ్డదీక్షా దక్షిణా తు శతం ద్వాదశభిర్యుతం।
ద్వయార్థముతముఖ్యార్థం సోమస్యేత్యుక్తిసమ్భవాత్॥
ముఖ్యాఙ్గద్వయగం మైవం పారంపర్యవిడమ్బనా।
వచనస్య న యుక్తాఽతః ప్రధానార్థమితి స్థితం" ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే దీక్షాదక్షిణే శ్రూయేతే "దణ్డేనదీక్షయతి, తస్యద్వాదశశతం దక్షిణా" ఇతిచ। తత్ర దీక్షా ముఖ్యాఙ్గయోరుభయోరుపకరోతి తథా దక్షిణాపీతి। న చ వాచ్యం "దీక్షాసోమస్యదక్షిణా" సోమస్యేతివాక్యేషష్ఠ్యాముఖ్యసంబన్ధ ఏవాఽవగమ్యతే న త్వఙ్గసమ్బన్ధఇతి। దీక్షా దక్షిణే సాక్షాత్ సోమేనైవ సమ[illegible]తాం ససోమః పునరఙ్గైః సమ్బధ్య ఇతి పరమ్పరయా దీక్షాదక్షిణయోరఙ్గైరపి సమ్బన్ధోఽస్తి। తస్మాదుభయార్థం దీక్షాదికమితి ప్రాప్తేబ్రూమః। అవ్యవహితసమ్బన్ధ ఏవ షష్ఠ్యా అభిధేయా

ర్థః। తదసమ్భవే తు పరమ్పరయా సమ్బన్ధః కథంచిద్గృహ్యేత। ఇహ తు తత్సంభవాత్ పారమ్పర్యం న యుక్తం। తస్మాత్ ప్రధానార్థం దీక్షాదికం॥

॥ ॥చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే చిన్తితం॥ ॥

"మైత్రావరుణకే దణ్డదానస్య ప్రతిపత్తితా।
ఉతాఽర్థకర్మతాఽద్యాస్తు ధారణేకృతకృత్యతః॥
యుక్తోపయుక్తసంస్కారాదుపయోక్తవ్యసంస్క్రియా।
స్థిత్వాప్రైషానువచనే దణ్డోఽపేక్ష్యోఽర్థకర్మతత్" ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే "క్రీతే సోమే మైత్రావరుణాయ దణ్డంప్రయచ్ఛతి"ఇతి। తదేతద్దణ్డదానం ప్రతిపత్తికర్మ। కుతః। దణ్డస్య యజమానధారణేన కృతకృత్యత్వాత్। యజమానో హ్యాధ్వర్యుణాదీక్షాసిద్ధ్యర్థం దత్తం దణ్డమాసోమక్రయాద్ధారయతి। అతఏవామ్నాతం "దణ్డేనదీక్షయతి"ఇతి, "యద్దీక్షితదణ్డం ప్రయచ్ఛతి" ఇతి। తస్మాదుపయుక్తస్య దణ్డస్యదానం ప్రతిపత్తిరితి చేత్। మైవం। దణ్డే భవిష్యదుపయోగస్యాఽపి తద్భావాత్। యదా మైత్రావరుణః స్థిత్వాప్రైషాననువక్ష్యతి తదానీమవలమ్బనాయ దణ్డోఽపేక్షితః। అతఏవామ్నాతం దణ్డీప్రైషానన్వాహ "ఇతి। తథా ప్రతిపత్తిరూపాదుపయుక్తసంస్కారార్థకర్మరూప ఉపయోక్ష్యమాణః సంస్కారః ప్రశస్తః। ఉపయోజయితుమేవ హి సర్వత్ర సంస్కారస్యప్రవృత్తిః। ఉపయుక్తేతు ప్రతిపత్తిరూపస్య సంస్కారస్యాదరమాత్రపర్యవసాయిత్వేన సత్కార్యపర్యవసానాభావాదప్రశస్తత్వం। తస్మాన్మైత్రావరుణసంస్కారాయ దణ్డదానమర్థకర్మ। తథా సతి నిరూఢపశావసత్యపి దీక్షితే దణ్డసమ్పాదనస్యైతద్దానం ప్రయోజకం॥ ॥తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే చిన్తితం॥ ॥

"ఉత్తిష్ఠన్ప్రవదేదగ్నీదగ్నీనిత్యాదికంతథా।
కృణుత ప్రతమిత్యేవం పఠన్వాచో విముఞ్చతే॥
మన్త్రో విధేయో కాలో వా మన్త్రో ఉత్థానమోకయోః।
వినియోజ్యో న కాలస్య లక్షణా యుజ్యతే విధౌ।

మన్త్రార్థానన్వయాత్ తత్ర తద్విధిర్నైవ శక్యతే॥
అగత్యా లక్షణావృత్త్యా తేన కాలో విధీయతే"॥ఇతి।

జ్యోతిష్టోమే సమామనన్తి "ఉత్తిష్ఠన్నాహాగ్నీదగ్నీన్విహర ఇతి। తథా "వ్రతం కృణుతేతి వాచం విసృజతే" ఇతి। తత్రాగ్నీధ్రం సమ్బోధ్య అగ్నివిహరణాదిప్రైషరూపో మన్త్రో೭నేనవాక్యేన ఉత్థానశేషతయా వినియుజ్యతే। తథా ముష్టిం కృత్వా నియమితవాచో దీక్షితస్య వాగ్విమోకే వ్రతం కృణుతేతి మన్త్రో వినియుజ్యతే। నచాత్రోత్థానవిమోకశబ్దౌ కాలలక్షకౌ। తత్కాలయోర్విధేయత్వే సతి లక్షణాయా అన్యాయ్యత్వాదితి ప్రాప్తేబ్రూమః అగ్నివిహరణప్రైషే పయఃపానరూపవ్రతసమ్పాదనప్రైషే చాన్వితావేతౌ మన్త్రౌ నతూత్థానే వాగ్విమోకేచ। అతో೭సమర్థయోర్వినియోగసమ్పాదకత్వా లక్షణామభ్యుపేత్య కాలో విధీయతే॥

ఛందాంసి.

ఆపో దేవీతి త్రిపదా విరాట్। విశ్వే దేవస్యేత్యనుష్టుప్। ఇమాంధియమితి త్రిష్టుప్॥ ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే ద్వితీయో೭నువాకః ॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

దైవీన్ధియం మనామహే సుమృడీకామభిష్టయే వర్చోధాం యజ్ఞవాహసగ్ం సుతీర్థా నో అసద్వశే। యే దేవా మనోజాతా మనోయుజః సుదక్షా దక్షపితార స్తే నః పాన్తు తే నో೭వన్తు తేభ్యో నమస్తేభ్యః స్వాహాగ్నే త్వగ్ం సుజాగృహి వయగ్ం సుమన్దిషీమహి గోపాయ నః స్వస్తయే। ప్రబుధే నః పునర్దదః। త్వమగ్నే వ్రతపా అసి దేవ ఆ మర్త్యేష్వా। త్వం ॥ ౧ ॥

యజ్ఞేభ్య ఆధీత్యై। విశ్వే దేవా అభి మామావవృత్రన్ పూషా సన్యా సోమో రాధసా దేవః సవితా వసోర్వసుదావా రాస్వేయత్సోమా భూయో భర మా పృణన్ పూర్త్యా వి రాధి మాహమాయుషా చన్ద్రమసి మమ భోగాయ భవ వస్త్రమసి మమ భోగాయ భవోస్రాసి మమ భోగాయ భవ హయోఽసి మమ భోగాయ భవ ॥ ౨ ॥

ఛాగోఽసి మమ భోగాయ భవ మేషోఽసి మమ భోగాయ భవ వాయవే త్వా వరుణాయ త్వా నిర్ఋత్యై త్వా రుద్రాయ త్వా దేవీరాపో అపాం నపాద్య ఊర్మిర్హవిష్య ఇన్ద్రియావాన్మదిన్తమస్తం వో మాఽవ క్రమిషమచ్ఛిన్నం తన్తుం పృథివ్యా అను గేషం భద్రాదభి శ్రేయః ప్రేహి బృహస్పతిః పురఏతా తే అస్త్వథేమవస్య వర ఆ పృథివ్యా ఆరే శత్రూన్ కృణుహి సర్వవీర ఏదమగన్మ దేవయజనం పృథివ్యా విశ్వే దేవా యదజుషన్త పూర్వ ఋక్సామాభ్యాం యజుషా సన్తరన్తో రాయస్పోషేణ సమిషా మదేమ ॥ ౩ ॥

అత్వాగ్ం హయోఽసి మమ భోగాయ భవస్వ పఞ్చవిగ్ంశతిశ్చ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే తృతీయోఽనువాకః ॥ * ॥ ॥ * ॥

భాష్యమ్.

ద్వితీయానువాకే వ్రతసమ్పాదనదీక్షా వర్ణితా। దీక్షితేన దేవయజనే స్వీకృతే సతి సోమక్రయణాదిరూపః క్రతువ్యవహార స్తత్ర కర్తుం శక్యత ఇతి తృతీయానువాకే దేవయజనస్వీకారో వర్ణ్యతే। తత్ స్వీకారార్థం సోమార్థే దేవయజనే సోమక్రయస్యైవ వక్తుముచితత్వాత్ తత్స్వీకారాత్ పూర్వమనువాకాదౌ వ్రతపానద్రవ్య సమ్పాదనేఽభిధీయతే।

బోధాయనః “అథాప ఆచామతి, దైవీంధియం మనామహే సుమృడీకా
మభిష్టయే వర్చోధాం యజ్ఞవాహసగ్ం సుపారా నో అసద్వశే” ఇతి।
ఆపస్తమ్బః “దైవీంధియం మనామహ ఇతి హస్తావవనిజ్య” ఇతి। అభీష్టా
ర్థసిద్ధయే వయం దేవతావిషయాం కర్మానుష్ఠానబుద్ధిం అనయర్చా బుధ్యాస
మ్పాదయామః। కీదృశీం బుద్ధిం। సుమృడీకాం సుఖహేతుం బ్రహ్మవర్చ
సధారణహేతుం యజ్ఞనిర్వాహికాం। సేయం బుద్ధిఃసుష్ఠుపారఙ్గతా అ
స్మాకంవశేభవతు। సుమృడీ కామితిపదస్యాభిప్రాయమాహ “దైవీం ధి
యం మనామహ ఇత్యాహయజ్ఞమేవ తన్మ్రదయతి” (సం-౬కాం।౧ప్ర।
౪అ) ఇతి। మృదకరోతీత్యర్థః। సుపారేతిపదేన యత్ సూచితంతదా
హ “సుపారా నో అసద్వశ ఇత్యాహ వ్యుష్టిమేవావరున్ధే”।(సం-
౬కాం।౧ప్ర।౪అ) ఇతి। వ్యుష్టిః సుప్రభాతం కృతయజ్ఞప్రకాశనమి
త్యర్థః। కల్పః “అథాస్మైకగ్ంసేవా చమసే వాశిషిచ్య వ్రతం ప్రయ
చ్ఛతి తద్దక్షిణతః పరిశ్రిత్యవ్రతయతి। యే దేవా మనోజాతా మనోయుజః
సుదక్షా దక్షపితారస్తేనః పాన్తు తే నో ఽవన్తు తేభ్యో నమస్తేభ్యఃస్వా
హా” ఇతి। చక్షురాదిప్రాణాభిమానినో యే దేవాః సన్తి తేస్మాకం ప
యః పానరూప వ్రతానుష్ఠాయినో ఽన్తర్బహిశ్చ శుద్ధిసమ్పాదనేనపాలయ
న్తు। కీదృశా దేవాః। ఉత్పత్తికాలే మనసా సహోత్పన్నాః। వ్యవహార
కాలేఽపి మనసా యుజ్యన్తే। అన్యమనస్కస్య చక్షురాదిభిః సన్నిహితవి
షయాణామప్యనవగమాత్। సతి తు మనసి స్వస్వవిషయేషు
దక్షాః కుశలాః। దక్షః ప్రజాపతిరుత్పాదకో యేషాం తే దక్షపితారః।వి
చారపురస్సరం వ్రతంవిధత్తే “బ్రహ్మవాదినో వదన్తి హోతవ్యం దీక్షిత
స్య గృహా౩ ఇ న హోతవ్యా౩ మితి హవిర్వై దీక్షితో యజ్జుహుయా
ద్యజమానస్యావదాయ జుహుయాద్యన్న జుహుయాద్యజ్ఞ పరురన్తరి
యాద్యే దేవా మనోజాతా మనోయుజ ఇత్యాహ ప్రాణా వై దేవా మ
నోజాతా మనోయుజస్తేష్వేవ పరోక్షం జుహోతి తన్నేవహుతం నే
వాహుతం” (స-౬కాం।౧ప్ర।౪అ) ఇతి।దీక్షితస్యహవిష్ట్వమర్థవాదాన్తరే

శ్రూయతే "పురుషో వా ఏష మేధాయాత్మానమారభ్య చరతి యో దీ
క్షితో యదగ్నీషోమీయం పశుమాలభత ఆత్మనిష్క్రయణ ఏవాస్య స త
స్మాత్ తస్య నాశ్యం పురుష నిష్క్రయణ ఇవ హ్యథో ఖల్వాహు
రగ్నీషోమాభ్యాం వా ఇన్ద్రో వృత్రమహన్నితి యదగ్నీషోమీయం పశుమా
లభతే వార్త్రఘ్న ఏవాస్య స తస్మాద్వాశ్యం వారుణ్యచ్చాఽపరిచరతి
స్వయైవైనం దేవతయా పరిచరతి" (సం-౬కాం।౧ప్ర।౧౧అ) ఇతి। శాఖాన్త
రేఽపి "సర్వాభ్యో వా ఏష దేవతాభ్య ఆత్మానమాలభతే యో దీక్షితః"
ఇతి। తథా సతి దీక్షితస్య గృహే యద్యగ్నిహోత్రం జుహుయాత్ తర్హి
యజమాన ఏవ హుతో భవేత్। అహోమే తు నిత్యాగ్నిహోత్ర
స్య యజ్ఞస్వరూపః ప్రతిదినానుష్ఠానరూపః పర్యవిచ్ఛిద్యేత। తత్ర పూర్వప్ర
సిద్ధేన మన్త్రేణ ఆహవనీయాగ్నౌ యో హోమః స ప్రత్యక్ష ఇత్యుచ్య
తే। అయన్తు పరోక్షోఽగ్నిహోత్రహోమః। అన్యమన్త్రేణ ప్రాణా
గ్నిషు హూయమానత్వాత్। అతస్తృతీయకోటిత్వేన ముఖ్యయో
ర్హోమాహోమయోరభావాన్నోక్తదోషద్వయం, తస్మాదనేన
మన్త్రేణ వ్రతం కుర్యాదిత్యభిప్రాయః। బోధాయనః "అథ సంవేశనయజు
ర్జపతి। అగ్నే త్వగ్ం సుజాగృహి వయగ్ం సుమన్దిషీమహి గోపాయ నః
స్వస్తయే। ప్రబుధే నః పునర్దదః" ఇతి। ఆపస్తమ్బః "అగ్నే త్వగ్ం సుజా
గృహీతి స్వప్స్యన్నాహవనీయమభిమన్త్రయతే" ఇతి। సుమన్దిషీమహి
నిర్భయాః సన్తః స్వప్స్యామః, నః అస్మాకం స్వస్తయే వినాశాభావా
ర్థం ప్రబుధే జాగరణాయ దదః సామర్థ్యం దేహి। భయప్రసక్తిం దర్శయ
న్మన్త్రం వ్యాచష్టే "స్వపన్తం వై దీక్షితగ్ం రక్షాగ్ంసి జిఘాగ్ంసన్త్య
గ్నిః ఖలు వై రక్షోహాఽగ్నే త్వగ్ం సుజాగృహి వయగ్ం సుమన్దిషీమహీ
త్యాహాగ్నిమేవాధిపం కృత్వా స్వపితి రక్షసామపహత్యై" (సం-౬కాం।
౧ప్ర।౪అ) ఇతి। కల్పః "అథాధ్వర్యుర్మధ్యరాత్రే ఆవృత్య ప్రబుధ్య యజు
ర్వాచయతి। త్వమగ్నే వ్రతపా అసి దేవ ఆ మర్త్యేష్వా। త్వం యజ్ఞే
ష్వీడ్యః" ఇతి। యాజ్యానువ్యాఖ్యాతో మన్త్రః। వ్రతభ్రంశప్రసక్తిం ద

ర్శయన్ ప్రథమంపాదంవ్యాచష్టే “అవ్రత్యమివ వాఏషకరోతి యోదీక్షి
తః స్వపితిత్వమగ్నే వ్రతపా అసీత్యాహాగ్నిర్వై దేవానాంవ్రతపతిః స ఏ
వైనం వ్రతమాలమ్భయతి” (స-౬కాం।౧ప్ర।౪అ) ఇతి। అవికలంకరోతీత్య
ర్థః। మనుష్యేషు భిన్నం వ్రతంమనుష్యావతారేణ పాలయతీతి శఙ్కాం
నివారయన్ ద్వితీయపాదంవ్యాచష్టే “దేవ ఆ మర్త్యేష్విత్యాహ దేవః
హ్యేషసన్ మర్త్యేషు” (స-౬కాం।౧ప్ర।౪అ) ఇతి। అతో వ్రతంసమాధా
తుంశక్నోతి। అగ్నిర్మూర్ధాదివఃకకుదిత్యాది యాజ్యా పురోఽనువాక్యాది
మన్త్రైర్హ్యయమగ్నిః స్తూయత ఇత్యభిప్రాయం తృతీయపాదే స్వయందర్శ
యతి “త్వం యజ్ఞేష్వీడ్య ఇత్యాహైతగ్ం హి యజ్ఞేష్వీడతేఽప వై దీక్షి
తాత్ సుషుపుష ఇన్ద్రియం దేవతాః క్రామన్తి” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౪అ)
ఇతి। బోధాయనః “అథసనిహారాన్ ప్రహిణోతి సయం మన్యతే నమాం
ప్రత్యాఖ్యాస్యతీతి తంప్రథమ మభిప్రహిణోతి। విశ్వే దేవా అభి మా
మాఽవవృత్రన్ పూషా సన్యా సోమో రాధసా దేవః సవితా వసోర్వసు
దావా ఇత్యాహరన్తం దృష్ట్వా జపతి, నానాహరన్తం। రాస్వేయత్ సోమా
ఽఽభూయో భర మా పృణన్ పూర్త్యా విరాధి మాహమాయుషా” ఇతి।
సనిశబ్దేన హిరణ్యవస్త్రాది దేయద్రవ్యముచ్యతే। సనిహారా ద్రవ్యాణా
మానేతారః। ఆపస్తమ్బస్తు ప్రకారాన్తరేణ మన్త్రవినియోగ విచ్ఛేదా
వాహ “విశ్వేదేవా అభిమా మాఽవవృత్రన్నితి ప్రబుధ్య జపతి। పూషా
సన్యేతి సనిహారాన్త్సగ్ం శాస్తి। చన్ద్రమసీత్యేతైః ప్రతిమన్త్రం య
థాలిఙ్గం ప్రతిగృహ్ణాతి। దేవః సవితా వసోర్వసుదావా ఇత్యన్యాని”
ఇతి। సర్వే దేవా అభితః పాలయితుం మాం ఆవృత్యతిష్ఠను। పూషా
పోషకో దేవో సన్యా దేయేన హిరణ్యద్రవ్యేణ సహాఽఽయాతు, సో
మో రాధసా సాధకేన వస్త్రేణ సహాయాతు,। వసోర్వస్వన్తరస్యగవా
దేః రాస్వప్రేరకో దేవో వసుదావా వసుప్రదః సన్నాయాతు। హేసో
మ అస్మిన్ కర్మణి అపేక్షితం ఇయద్దేహి పూర్త్యా సమ్పూర్త్యా మామాం
పృణన్ పూరయన్ భూయ అభర అహర। అహంఆయుషా మా విరాధి

వియుక్తో మాఽభూవం। ప్రబుద్ధో జపేదిత్యేతత్ వ్యాచష్టే "అపవై దీ
క్షితాత్ సుషుపుష ఇన్ద్రియం దేవతాః క్రామన్తి విశ్వే దేవా అభి మా
మావవృత్రన్నిత్యాహేన్ద్రియేణైవైనం దేవతాభిః సన్నయతి" (సం-౬కా।
౧ప్ర।౪అ) ఇతి। సుషుపుషః సుప్తాత్ అతీన్ద్రియసామర్థ్యేన తదభి
మానిదేవతాభిశ్చాయం మన్త్రం సంయోజయతి। విపక్షే బాధకపురస్స
రం ఆభూయోభరేత్యముం మన్త్రభాగం వ్యాచష్టే "యదేతద్యజుర్న
బ్రూయాద్యావత ఏవ పశూనభిదీక్షేత తావన్తోఽస్య పశవః స్యూరాస్వే
యత్ సోమాఽఽభూయో భరేత్యాహాపరిమితానేవ పశూనవరున్ధే"
(సం-౬కా।౧ప్ర।౪అ) ఇతి। దీక్షాకాలే వీక్ష్యమాణాన్ యావతః పశూ
నభిప్రేక్ష్య దీక్షేత మన్త్రానుక్తౌ తావన్త ఏవ స్యుః, మన్త్రోక్తౌ తు తస్మా
త్సామర్థ్యాదపరిమితాః పరలోకే భవన్తి। పశుభిర్ద్రవ్యాన్తరాణ్యుప లక్ష్యన్తే
"చన్ద్రమసి మమ భోగాయ భవ వస్త్రమసి మమ భోగాయ భవోస్రాసి
మమ భోగాయ భవ హయోఽసి మమ భోగాయ భవ ఛాగోఽసి మమ భో
గాయ భవ మేషోఽసి మమ భోగాయ భవ" ఇత్యేతైర్మన్త్రైర్యథా
లిఙ్గం వస్తు స్వీకర్తవ్యం। చన్ద్రం హిరణ్యం। ఉస్రా గౌః। తేన తేన మన్త్రేణ త
త్తద్ద్రవ్యాభిమాని దేవతాస్తుష్యన్తీత్యాహ "చన్ద్రమసి మమ భోగాయ
భవేత్యాహ యథాదేవతమేవైనాః ప్రతిగృహ్ణాతి" (సం-౬కాం।౧ప్ర।౪అ)
ఇతి। ఏనా హిరణ్యాదిరూపా దీక్షితా దక్షిణాః। కల్పః "తాః సముదాయు
త్యరక్షన్తి। తాసాం యానశ్యతి మ్రియతే వా వాయవే త్వేతి తామనుది
శతి, యాప్సు వా పాంశేవా వరుణాయ త్వేతి తాం। యా సంవాశీర్యతే గ
ర్తే వా పతతి నిఋత్యై త్వేతి తాం, యాం సింహో వ్యాఘ్రో
వాహన్తి రుద్రాయ త్వేతి తాం" ఇతి। అనుదిశామీతి శేషః। విపక్ష
స్వపక్షయోర్దూషణభూషణే దర్శయతి "వాయవే త్వా వరుణాయ త్వేతి య
దేవమేతా నానుదిశేద యథాదేవతం దక్షిణా గమయేదా దేవతాభ్యో
వృశ్చ్యేత యదేవమేతా అనుదిశతి యథాదేవతమేవ దక్షిణా గమయతి
న దేవతాభ్య ఆవృశ్చ్యతే" (సం-౬కాం।౧ప్ర।౪అ) ఇతి। బోధా

యనః “అథ యద్యపరియాణా ‡ ఆప ఉపాధిగచ్ఛన్తి తజ్జపతి । దేవీరాపో అపాన్నపాద్య ఊర్మిర్హవిష్య ఇన్ద్రియావాన్మదిన్తమస్తం వో మావక్రమిషమచ్ఛిన్నం తన్తుం పృథివ్యా అనుగేషమితి సంవా గాహతె సంవాతరతె” ఇతి। అపరియాణా గమనవిరోధిన్యో మార్గప్రతిబన్ధకాః। ఆపస్తమ్బః “ప్రయాణే దేవీరాప ఇత్యపోఽవగాహతే । అచ్ఛిన్నం తన్తుం పృథివ్యా అనుగేషమితి । హస్తేన లోష్టం విసృజన్నాత్యాపారాత్” ఇతి। యథా కేనాపి నిమిత్తేన దేవయజనాదన్యత్ర దీక్షేత తదానీం పృథగరణిష్వగ్నీన్ సమారోప్య దేవయజనం గచ్ఛన్మధ్యే ప్రాప్తా యాం నద్యామవగాహ్యోత్తరేత్ । అపాన్నపాదిత్యగ్నిసమ్బోధనం హే దేవ్య ఆపో యుష్మాకం య ఊర్మిస్తం పాదేన మావక్రమిషం। కీదృశ ఊర్మిః । వ్రీహ్యాద్యుత్పాదనేన హవిర్యోగ్యః స్వకీయజలపానేన ఇన్ద్రియశక్తికారీ తృషాం నివర్తయన్ అతిహర్షప్రదః మృదిలోష్టరూపం పృథివ్యా అచ్ఛిన్నం। తన్తుం సేతుమనుప్రాప్య తస్యోపరి గచ్ఛామి। హవిష్యశబ్దాభిప్రాయమాహ “దేవీరాపో అపాన్నపాదిత్యాహ యద్వో మేధ్యం యజ్ఞియగ్ంసదేవం తద్వో మావక్రమిషమితి వావైతదాహ” (సం-౬ కాం।౧ప్ర।౮అ) ఇతి। హే ఆప ఇతి *। తన్తుశబ్దాభిప్రాయమాహ “అచ్ఛిన్నం తన్తుం పృథివ్యా అనుగేషమిత్యాహ సేతుమేవ కృత్వాత్యేతి” (సం-౬కా।౧ప్ర।౮అ) ఇతి। బోధాయనః “బృహస్పతి వత్యర్చా ప్రయాతి భద్రాదభిశ్రేయః ప్రేహి బృహస్పతిః పుర ఏతా తే అస్తు” ఇతి। అథ యత్ర వత్స్యన్ భవతి తదవస్యతి అథేమవస్య వర ఆ పృథివ్యా” ఇతి। అథాదిత్యముద్యన్తముపతిష్ఠతే ఆరే శత్రూన్ కృణుహి సర్వవీర ఇతి” ఆపస్తమ్బస్తు త్రీన్మన్త్రానేకీకృత్య వినియుఙ్క్తే “పృథగరణిష్వగ్నీంత్సమారోప్య రథేన ప్రయాతి తదభావే రథాఙ్గమాదాయ భద్రాదభిశ్రేయః” ఇతి। అత్రార్థక్రమేణ దేవీరాప ఇత్యస్మాత్ పూర్వమేవాయం మన్త్రోఽవగన్తవ్యః। హే రథ భద్రా

‡ యద్యపరియా ఇతి కాంచీపుస్తకపాఠః.

* వావ ఇత్యేవ కాశీపాఠః.

త్ ప్రశస్తాదస్మాన్నిత్యాగ్నిహోత్రస్థానాత్ శ్రేయః అభిప్రేహి అతి ప్రశస్తం సౌమికం దేవయజనమభిప్రయాహి । బృహస్పతిః పుర ఏతా తవ పురతో గన్తా అస్తు భవతు । అథ ప్రయాణాదూర్ధ్వం పృథివ్యాః సమ్బన్ధిన్యాసమన్తాత్ వరే శ్రేష్ఠే స్థానే ఈం ఇమాం గతిం అవస్యసమాపయ । హే గర్భాభిమానిని ఆదిత్య శత్రూన్ రాక్షసాదీన్ ఆరే దేవయజనాద్దూరే కురు । కల్పః "అథయత్ర యక్ష్యమాణో భవతి తదవస్యతి ఏదమగన్మ దేవయజనంపృథివ్యా ఇత్యన్తాదనువాకస్య" ఇతి । స చ మన్త్ర ఏవమామ్నాయతే "ఏదమగన్మ దేవయజనంపృథివ్యా విశ్వేదేవా యదజుషన్త పూర్వ ఋక్సామాభ్యాం యజుషా సన్తరన్తో రాయస్పోషేణ సమిషా మదేమ ఇతి । పృథివ్యాః సమ్బన్ధి యద్దేవయజనం ఏదంతదిదమగన్మ వయం ప్రాప్తాః । యద్దేవయజనే పూర్వే విశ్వే సర్వే దేవా ఋక్సామాభ్యాం యజుషా అజుషన్త అసేవన్త తద్వయమాగత్య దేవత్రయిజ్ఞాతైర్మన్త్రైః సోమయాగం సన్తరన్తః సమ్యక్పారం నయన్తో రాయస్పోషేణ ధనసమృద్ధ్యా సమిషా సమీచీనేనాన్నేన చ మదేమ హృష్యాస్మ । భద్రాదభీత్యాదిమన్త్రార్థః స్పష్ట ఇత్యభిప్రేత్య బ్రాహ్మణేనాత్ర వ్యాఖ్యానముపేక్షితం । ఔపానువాక్యకాణ్డే తు దీక్షితనియమప్రసఙ్గాత్ వ్యాఖ్యానంకృతం । తత్ర బృహస్పతేరుపయోగమాహ "అగ్నిర్వై దీక్షితస్య దేవతా సోఽస్మాదేతర్హి తిర ఇవ తర్హి యాతి తమీశ్వరగ్ంరక్షాగ్ంసి హన్తోర్భద్రాదభిశ్రేయః ప్రేహి బృహస్పతిః పుర ఏతా తే అస్త్విత్యాహ బ్రహ్మ వై దేవానాం బృహస్పతిస్తమేవాన్వారభతే స ఏనగ్ం సమ్పారయతి" (స-౬కాం।౧ప్ర।౪అ) ఇతి । యదా దీక్షితోఽగ్నిహోత్రస్థానాత్ ప్రయాతి తదా అగ్నిస్తిరోహిత ఇవ నైనంపాలయతి । తతో రక్షాగ్ంస్యేనం మార్గే హన్తుమీశ్వరాణి భవన్తి । తత్ర బృహస్పతౌ పురతో గచ్ఛతి సతి అనుగచ్ఛన్తమేనం రక్షోబాధపరిహారేణ స బృహస్పతిః సమ్యక్పారం నయతి । ఉత్తరమన్త్రస్య చతుర్షు భాగేషు ప్రతిపాద్యోఽర్థః ప్రసిద్ధ ఇత్యాహ "ఏదమగన్మ దేవయజనం పృథివ్యా ఇత్యాహ దేవయజనగ్ంహ్యేష పృథివ్యా ఆగచ్ఛతి యో యజ

తే విశ్వేదేవా యదజుషన్త పూర్వ ఇత్యాహ విశ్వే హ్యేతద్దేవా జోష
యన్తే యద్బ్రాహ్మణా ఋక్సామాభ్యాం యజుషా సన్తరన్త ఇత్యాహ
ఋక్సామాభ్యాగ్ం హ్యేష యజుషా సన్తరతి యో యజతే రాయస్పోషే
ణ సమిషా మదేమేత్యాహాఽఽశిషమేవైతామాశాస్తే" (సం-౩కాం౧ప్ర౧అ)
ఇతి। అధ్వర్యుప్రభృతయో బ్రాహ్మణా యద్దేవయజన మిదానీమధితిష్ఠన్తి
తద్దేవాః స్వయం సేవమానా ఏతాన్ సేవన్తే। యో యజతే స ఏష సన్త
రతీత్యన్వయః॥ ॥

॥ ॥అత్రవినియోగసంగ్రహః॥ ॥

"దైవీం హస్తౌ శోధయిత్వా యేదే వ్రతపయః పచేత్।
అగ్నే స్వప్స్యన్నగ్నిమాహ త్వం ప్రబుద్ధో జపేత్తథా॥
విశ్వే ఇత్యపి పూషేతి సనిహారాను శాసనం।
దేవో వసుగ్రహాశ్చన్ద్రం షడ్భిస్తత్ర పరిగ్రహాః॥
వాయనస్థామప్సుస్మృతాం సన్యా ఋగ్భ్యాం చగాః స్పృశేత్।
దేవీరాపో విగాహ్యర్చ్ఛిం లోష్టమప్సు విమర్దయేత్॥
భద్రాద్రథేన యాత్వేదం యాగభూమిం వ్యవస్థితః।
అనువాకే తృతీయేస్మిన్నుదితా ఏకవింశతిః" ॥ఇతి॥

అథ మీమాంసా

ఏకాదశాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చిన్తితం॥ ॥

"స్వప్నాదిమన్త్రైరావర్త్యా నోవాఽఽద్యాస్త్వన్తరా యతః।
కృతోఽస్యుద్దేశప్రవృత్తత్వాన్నిమిత్తాభేదతః సకృత్" ॥ఇతి॥

దీక్షితస్య స్వప్ననద్యుత్తరణవృష్టిక్లేదనాఽమేధ్యదర్శన నిమిత్తకాస్త త్తన్మన్త్రైర్జపాః పఠితాః। త్వమగ్నే వ్రతపా అసీత్యాదికః స్వప్నమన్త్రః। దేవీరాపో అపాన్నపాదిత్యాదిర్నదీతరణమన్త్రః। ఉన్దతీర్బలంధత్తేత్యాది వృష్టిక్లేదనమన్త్రః। అబద్ధం మన ఇత్యాదిరమేధ్యదర్శనమన్త్రః। యది నిద్రామధ్యే ప్రబోధైరన్తైర్వ్యవధీయేత నదీచ బహుశః స్రోతోయుక్తాపి ద్వీపైః వృష్టిశ్చ దేశైః అమేధ్యానిచ దేశైః తథా తైరన్తరాయైః

నిమిత్తేషు విద్యమానేషు నైమిత్తికమన్త్రా ఆవర్తనీయా ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః। రాత్రిగతాం కృత్స్నాం నిద్రాముద్దిశ్య మన్త్రాభిధానాన్నిమిత్తమేకం। ఏవముత్తరత్రాపి యోజ్యం। తస్మాన్నాస్త్యావృత్తిః॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥

"ప్రయాణే ప్రత్యహం మన్త్రో భిన్నో నో వా † గ్రిమక్రమైః।
ప్రయాణభేదాద్భిన్నో నో గత్యైక్యాద్వా నివృత్తితః" ॥ఇతి॥

భద్రాదభిశ్రేయ ఇత్యాదిప్రయాణమన్త్రః। తత్ర దీక్షితస్య నిర్గమనమారభ్య పునః ప్రవేశపర్యన్తం విశ్రమవ్యవధానేఽపి ప్రయోజనైక్యాదేకమేవ ప్రయాణం, తతో న మన్త్రావృత్తిః।

ఛందాంసి.

దైవీంధియమిత్యగ్నే త్వమితి ద్వే అనుష్టుభౌ। త్వమగ్న ఇతి గాయత్రీ। విశ్వే దేవా ఇత్యేకపదా త్రిష్టుప్। ఏదమగన్మేతి త్రిష్టుప్॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే తృతీయోఽనువాకః॥ ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఇయం తే శుక్ర తనూరిదం వర్చస్తయా సంభవ భ్రాజం గచ్ఛ జూరసి ధృతా మనసా జుష్టా విష్ణవే తస్యాస్తే సత్యసవసః ప్రసవే వాచో యన్త్రమశీయ స్వాహా శుక్రమస్యమృతమసి వైశ్వదేవగ్ం హవిః సూర్యస్య చక్షురారుహమగ్నేరక్ష్ణః కనీనికాం యదేతశేభిరీయసే భ్రాజమానో విపశ్చితా చిదసి మనాసి ధీరసి దక్షిణా ॥౧॥

అసి యజ్ఞియాసి క్షత్రియాస్యదితిరస్యుభయతశ్శీర్ష్ణీ సా నః సుప్రాచీ సుప్రతీచీ సంభవ మిత్రస్త్వా పది బధ్నాతు పూషాఽధ్వనః పాత్వి

† ఉత్ర విశ్రమైః ఇతి కాశీపాఠః.

న్ద్రాయాధ్యక్షాయాను త్వా మాతా మన్యతా మను పితాఽను భ్రాతా సగర్భ్యోఽను సఖా సయూథ్యః సా దేవి దేవ మచ్ఛేహీన్ద్రాయ సోమం రుద్రస్త్వాఽఽవర్తయతు మిత్రస్య పథా స్వస్తి సోమసఖా పునరేహి సహ రయ్యా॥ ౨ ॥ ॥ దక్షిణా సోమసఖా పఞ్చ చ॥ ౪ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే చతుర్థోఽనువాకః ॥ * ॥ ॥ * ॥

భాష్యమ్.

తృతీయే దేవయజనం స్వీకృతం। అథ తస్మిన్ దేవయజనే సోమయాగోపయోగి సోమం క్రేతుం సోమక్రయణీవిషయం హోమాదికం చతుర్థేఽభిధీయతే। ఇయన్తే శుక్రతనూరిత్యాదయస్తన్మన్త్రాః। ప్రాయణీయాసమ్బద్ధి యద్ధ్రౌవాజ్యం తేనాజ్యేన సోమక్రయణీ మీక్షమాణో జుహుయాత్। తతో మన్త్రవ్యాఖ్యానాత్ పూర్వం ప్రాయణీయా సోమక్రయణీ చానువాకద్వయేన బ్రాహ్మణే నాఽభిధీయతే। తత్ర ప్రాయణీయాం ప్రస్తౌతి “దేవా వై దేవయజనమధ్యవసాయ దిశో న ప్రాజానన్ తేఽన్యోన్యముపాధావన్ త్వయా ప్రజానామ త్వయేతి తేఽదిత్యాఁ సమధ్రియన్త త్వయా ప్రజానామేతి సాఽబ్రవీద్వరం వృణై మత్ప్రాయణా ఏవ వో యజ్ఞా మదుదయనా అసన్నితి తస్మాదాదిత్యః ప్రాయణీయో యజ్ఞానామాదిత్య ఉదయనీయః” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౫అ) ఇతి। దేవయజనార్థమయం ప్రదేశః సమీచీనో న త్వితర ఇతి నిశ్చేతుం పరిభ్రమ్య తం ప్రదేశం నిశ్చిత్య పరిభ్రమణేన దిగ్భ్రమం ప్రాప్య ప్రాచీనవంశాదావసమర్థాః సమ్పన్నాః। తతస్త్వమేవ దిశం జ్ఞాపయేత్యేవం పరస్పరం వదన్తో దిగ్విలోకన * శక్తిమదిత్యాం నిశ్చితవన్తః। సా చాదితిరబ్రవీత్। సో

* దిగ్బోధక ఇతి కాశీపాఠః.

మయాగానాం ప్రారమ్భసమాప్త్యోరహమేవ దేవతా భూయాసమితి వ
రమయాచత । ప్రయన్తి ప్రారభన్తే అనేన దేవతారూపేణేతి ప్రాయ
ణం । ఉద్యన్తి ఉత్తిష్ఠన్తి సమాపయన్త్యనేనేతి ఉదయనం । అహమేవ
ప్రాయణం ఆరమ్భదేవతా యేషాం యజ్ఞానాం తే మత్ప్రాయణాః । అహ
మేవ ఉదయనం సమాప్తిదేవతా యేషాం యజ్ఞానాం తే మదుదయనాః ।
తస్మాదేవం వృతత్వాదదితిదేవతాకః ప్రాయణీయయాగః కర్తవ్యః ।
తత్ప్రాయణోదయనయోర్గోఽపి విధీయతే । అదితిరేకా ప్రధానదేవతా
చతస్రస్త్వఙ్గదేవతా ఇత్యభిప్రేత్య సఙ్ఖ్యాం విధత్తే "పఞ్చ దేవతా యజ
తి పఞ్చ దిశో దిశాం ప్రజ్ఞాత్యా అథో పఞ్చాక్షరా పఙ్క్తిః పాఙ్క్తో య
జ్ఞో యజ్ఞమేవావరున్ధే" (స-౬కా।౧ప్ర।౫అ) ఇతి। దిగ్విశేషస్య దేవతావి
శేషం విధాతుం ప్రస్తౌతి "పథ్యాగ్ం స్వస్తిమయజన్ ప్రాచీమేవ తయా
దిశం ప్రాజానన్నగ్నినా దక్షిణా సోమేన ప్రతీచీగ్ం సవిత్రోదీచీమదిత్యో
ర్ధ్వాం" (సం-౬కా।౧ప్ర।౫అ) ఇతి। స్వస్తిసంజ్ఞా దేవతా పథ్యా పథి
సాధుః । దిగ్విశేషబోధనరూపే మార్గే కుశలాం విధత్తే "పథ్యాగ్ం స్వ
స్తిం యజతి ప్రాచీమేవ తయా దిశం ప్రజానాతి పథ్యాగ్ం స్వస్తిమిష్ట్వా
ఽగ్నీషోమౌ యజతి చక్షుషీ వా ఏతే యజ్ఞస్య యదగ్నీషోమౌ తాభ్యా
మేవానుపశ్యత్యగ్నీషోమావిష్ట్వా సవితారం యజతి సవితృప్రసూత ఏ
వానుపశ్యతి సవితారమిష్ట్వాఽదితిం యజతీయం వా అదితిరస్యామేవ ప్రతి
ష్ఠాయానుపశ్యతి" (సం-౬కా।౧ప్ర।౫అ) ఇతి । అర్థానుసారేణ * హోమ
విశేషా దిగ్విశేషేషూన్నేయాః । చతుర్ద్వయరూపేణ ప్రశంసితుమగ్నీ
షోమయోః సహనిర్దేశః । హోమస్తు తయోః క్రమభావీ దిగ్భేదాద్యా
జ్యానువాక్యాభేదాచ్చ । తతోఽగ్నిమిష్ట్వా సోమం యజతీత్యపి వాక్యం
ద్రష్టవ్యం । తయోశ్చక్షుష్ట్వం దార్శికాజ్యభాగబ్రాహ్మణే ప్రపఞ్చితం । అ
త్రాదితేశ్చరుహోమః, ఆదిత్యః ప్రాయణీయః పయసి చరురితి శాఖాన్త
రే సమామ్నానాత్, ఆజ్యేన తు దేవతాన్తరాణాం । తథా చ సూత్రం

* అర్థవాదానుసారేణ ఇతి కాంచీపాఠః.

‘‘చతుర ఆజ్యభాగాన్ ప్రతిదిశం యజతి’’ ఇతి। ఋగనువచనమధ్వర్యోర్విధత్తే ‘‘అదితిమిష్ట్వా మారుతీరుచమన్వాహ మరుతో వై దేవానాం విశో దేవవిశం ఖలు వై కల్పమానం మనుష్యవిశమనుకల్పతే యన్మారుతీరృచమన్వాహ విశాం క్లృప్త్యై’’ (సం-౬-కాం।౧ప్ర।౫అ) ఇతి। మరుతో యద్ధవ ఇత్యేషా మారుతీతి। తథా చ సూత్రం ‘‘మారుతీమృచమన్వాహ మరుతో యద్ధవో దివ ఇతి’’ ఇతి। ఏకోనపఞ్చాశత్ సఙ్ఖ్యాకాః సప్తగణరూపా మరుతో మనుష్యవైశ్యవద్దేవానాం ధనసమ్పాదకాః ప్రజాః। అనేన మన్త్రానువచనేన దేవవిశాం సమూహః స్వవ్యాపారే క్లృప్తో భవతి। తచ్చ కల్పమానమనుసృత్య మనుష్యప్రజాసఙ్ఘః కల్ప్యతే। అతో మన్త్రానువచనం ప్రజానాం క్లృప్త్యై భవతి। పూర్వపక్షత్వేన చోదకప్రాప్తం కిఞ్చిదఙ్గముపవదతి ‘‘బ్రహ్మవాదినో వదన్తి ప్రయాజవదనూయాజం ప్రాయణీయం కార్యమనూయాజవదప్రయాజ ముదయనీయమితీమే వై ప్రయాజా అమీ అనూయాజాః సైవ సా యజ్ఞస్య సన్తతిః’’(సం-౬-కాం।౧ప్ర।౫అ)ఇతి। ప్రముఖే యష్టవ్యాః సమిధాదినామకాః పఞ్చ ప్రయాజాః। అనుపశ్చాత్ సమాప్తౌ యష్టవ్యా బర్హిరాదినామకా స్త్రయో ఽనూయాజాః। తదుభయం ప్రాయణీయోదయనీయయోరిష్ట్యోరతిదేశతః ప్రాప్తం। తత్ర ప్రాయణీయాయామనూయాజానుష్ఠానే యాగః సమాప్యేత। తద్వత్ ఉదనీయాయాం ప్రయాజానుష్ఠానే యాగాన్తరం ప్రారభ్యేత। తథా సతి సోమయాగో మధ్యే విచ్ఛిద్యేత। ఉభయవర్జనే తు సోమయాగస్య ప్రారమ్భరూపాయాం ప్రాయణీయేష్టావిదానీం అనుష్ఠీయమానా ఇమే ప్రత్యక్షాః ప్రయాజాః సమాప్తిరూపాయాం ఉదయనీయేష్టావనుష్ఠీయమానా అమీ పరోక్షా అనూయాజాః। తథా సతి ప్రయాజానూయాజద్వయేన దర్శయాగస్యయాసన్తతిః సైవాస్య సోమయాగస్య మధ్యే విచ్ఛేదరాహిత్యలక్షణా సా సన్తతిః సమ్పద్యతే। పూర్వపక్షం దూషయతి ‘‘తత్తథా న కార్యమాత్మా వై ప్రయాజాః ప్రజానూయాజా యత్ప్రయాజా నన్తరియాదాత్మా నమ

న్తరీయాద్యదనూయాజాన న్తరియాత్ ప్రజాను న్తరియాద్యతః ఖలు వై య
జ్ఞస్య వితతస్య నక్రియతే తదను యజ్ఞః పరాభవతి యజ్ఞం పరాభవన్తం
యజమానోను పరాభవతి (సం-౬కాం।౧ప్ర।౫అ) ఇతి । ఆత్మనో వా పు
త్రాదేర్వా నాఽన్తరాయః సోఢుం శక్యతే తయోర్ద్వయం తదఙ్గమిత్య
ర్థః । సిద్ధాన్తమాహ “ప్రయాజవదేవానూయాజవత్ ప్రాయణీయం
కార్యం ప్రయాజవదనూయాజవదుదయనీయం నాత్మానమన్తరేతినప్రజాం
న యజ్ఞః పరాభవతి నయజమానః” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౫అ) ఇతి । విచ్ఛే
దపరిహారాయ విధత్తే “ప్రాయణీయస్య నిష్కాస ఉదయనీయమభినిర్వ
పతి సైవసాయజ్ఞస్య సన్తతిః” (సం-౬కాం।౧ప్ర-౫అ) ఇతి। ప్రాయణీయ
యాగసమ్బన్ధి చరుపాత్ర మప్రక్షాళ్య, నిష్కాసే పాత్రలిప్తేఽన్నే నిర్వా
పాన్న లేపస్య యా సన్తతిస్సైవ సోమ యాగస్యావిచ్ఛేదరూపా సా స
న్తతిర్భవతి । ప్రాయణీయోదయనీయయోర్దైవతైక్యేన యాజ్యా
యా అప్యేక త్వప్రాప్తౌ వ్యత్యాసం విధత్తే “యాః ప్రాయణీయస్య
యాజ్యాయత్తా ఉదయనీయస్యయాజ్యాః కుర్యాత్ పరాఙముం లోకమా
రోహేత్ ప్రమాయుకః స్యాద్యాః ప్రాయణీయస్య పురోఽనువాక్యాస్తా
ఉదయనీయస్య యాజ్యాః కరోత్యస్మిన్నేవ లోకే ప్రతితిష్ఠతి” (సం-
౬కాం।౧ప్ర।౫అ) ఇతి । స్వస్తిఋద్ధిం ప్రపద్యే శ్రేష్ఠేత్యాద్యాః ప్రాయణీ
యస్యయాజ్యా ఉదనీయస్యాఽపి తథేత్యేవం కేచిదాహుః । తథా సతి
ప్రతి నివృత్తే రథావాద్యజమానో స్మాల్లోకాత్ పరాఙ్ముఖః స్వర్గమారో
ఢుం సహసామ్రియేత, తస్మాత్ తేషాం పక్షో న యుక్తః । యాస్తు స్వ
స్తి నః పథ్యేత్యాద్యాః ప్రాయణీయస్య పురోఽనువాక్యాః తాసాం
యాజ్యాత్వేసతి స్వస్తి ఋద్ధీత్యాదీనాం పూర్వోక్తానాం పురోఽను
వాక్యాత్వాయ ప్రతినివృత్తేః । యజమానోఽప్యస్మిన్ లోకే ప్రతితిష్ఠత్యే
వ। ఇత్థం ప్రాయణీయేష్టిముక్త్వా సోమక్రయణీం వక్తుం సోమాహరణం సో
పాఖ్యానమాహ “కద్రూశ్చ వై సుపర్ణీ చాత్మరూపయో రస్పర్ధేతాగ్ం
సాకద్రూః సుపర్ణీమజయత్ సాఽబ్రవీత్ తృతీయస్యామితో దివిసోమ

స్తమాహర తేనాత్మానం నిష్క్రీణీష్వేతి'' (సం-౬కాం|౧ప్ర|౬అ)ఇతి| కద్రూః సుపర్ణీ చోభే సపత్న్యౌ పరాజయే దాసీత్వం అభ్యుపేత్య మమైవ సౌన్దర్యం మమైవేత్యస్పర్ధేతాం| తత్ర సుధ్యస్థాః కద్రూజయమూచిరే| సా చ కద్రూః సుపర్ణీం దాసీత్వేన పరిగృహ్య తన్మోచనోపాయం స్వయమేవోప దిదేశ ఇతోస్మాత్ లోకాదారభ్య గణనాయాం తృతీయాద్యోః స్వర్గలోక స్తస్మిన్ సోమో వర్తతే మహర్జన స్తపః సత్యమిత్యేతేఽపి లోకాః ద్యుశబ్దాభిధేయాః| తస్మాదిత స్తృతీయస్యామితి విశేష్యతే| సోమ ఆహృత్య దత్తే సతి త్వాం ముఞ్చామి ఇతి| సోమాహరణం సమ్భావయితుం శ్రుతిరాహ ''ఇయం వై కద్రూరసౌ సుపర్ణీ ఛన్దాగ్ంసి సౌపర్ణేయాః'' (సం-౬కాం|౧ప్ర|౬అ) ఇతి| భూలోకరూపత్వాత్ కద్రూః స్వయమాహర్తుం న శక్నోతి| సుపర్ణీ ద్యులోకరూపత్వాత్ తత్పుత్రసమర్థానాం గాయత్ర్యాది రూపాణాం అపత్యానాం సద్భావాచ్ఛక్నోతి అథ సా సుపర్ణీ స్వపుత్రాణాం గాయత్ర్యాదీనాం అగ్రే స్వవృత్తాన్తం స్పష్టీకరోతీత్యాహ ''సాబ్రవీదస్మై వై పితరౌ పుత్రాన్ బిభృత స్తృతీయస్యామితో దివి సోమ స్తమాహర తేనాత్మానం నిష్క్రీణీష్వేతిమా కద్రూరవోచత్'' (సం-౬కాం|౧ప్ర|౬అ) ఇతి| పున్నామనరకోపలక్షితాత్ విశేషాత్ దుఃఖాత్ త్రాయన్త ఇతి పుత్రాః తాన్ పుత్రానస్మై ఏతాదృశోపద్రవపరిత్రాణాయ మాతాపితరౌ పుష్యతః| హే గాయత్ర్యాదిపుత్రాః కద్రూవచన మవగత్య యదుచితం తత్ కురుధ్వం గాయత్ర్యాదీనామైచ్ఛిక శరీరధారిత్వాత్ పుత్రత్వమవిరుద్ధం తత్ర ప్రౌఢత్వాదాదౌ జగతీ ప్రవవృత ఇత్యాహ ''జగత్యుదపతచ్చతుర్దశాక్షరా సతీ సాఽప్రాప్య న్యవర్తత తస్యై ద్వే అక్షరే అమీయేతాగ్ం సా పశుభిశ్చ దీక్షయా చాగచ్ఛత్ తస్మాజ్జగతీ ఛన్దసాం పశవ్యతమా తస్మాత్ పశుమన్తం దీక్షోపనమతి'' (సం-౬కాం|౧ప్ర|౬అ) ఇతి| పురా జగత్యాః పాదస్య చతుర్దశాక్షరాణ్యాసన్| తాదృశీ జగతీ ద్యులోకం గత్వా స్వాన

భ్రాజాదిభిః సోమరక్షకైః సహ యుద్ధ్వా సోమమప్రాప్య అగ్నీషోమీయ సవనీయానుబన్ధ్యాఖ్యపశూన్ ఇష్టిసాధ్యదీక్షాశ్చ గృహీత్వా స్వకీయే చాక్షరద్వయే స్థానాదిభిర్గృహీతే సతి పరాజిత్య సమాగతా। యస్మాజ్జగతీ పశూనానయత్ తస్మాత్ సైవాత్యన్తపశుప్రదా। అతః పశుభిః సః దీక్షోపనీతా। తతః పశ్వధికస్యాధీన సమ్పత్తౌ సత్యాం దీక్షాయాం ప్రవర్తతే। తత్రైవ త్రిష్టుభో యుద్ధం దర్శయతి “త్రిష్టుగుదపతత్ త్రయోదశాక్షరా సతీ సాఽప్రాప్య న్యవర్తత తస్యై ద్వే అక్షరే అమీయేతాగ్ం సా దక్షిణాభిశ్చ తపసా చాగచ్ఛత్” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౬అ) ఇతి। గౌశ్చేత్యశ్వశ్చేత్యాదయో దక్షిణాః। అశనపరిత్యాగముష్టిబద్ధవాగ్యమనవనీతాభ్యఞ్జన కృష్ణాజిన ప్రావరణాది క్లేశసహిష్ణుత్వం తపః। ప్రాణవత్ప్రియస్య గవాశ్వాదేర్దానం అధికం తపః। త్రిష్టుభా తదానయనముపపాదయతి “తస్మాత్ త్రిష్టుభో లోకే మాధ్యన్దినే సవనే దక్షిణానీయన్త ఏతత్ ఖలు వావ తప ఇత్యాహుర్యః స్వం దదాతి” (సం-౬కా।౧ప్ర।౬అ) ఇతి। మాధ్యన్దినసవనస్య త్రిష్టుగభిమానినీ దేవతా। తతస్తదేవ త్రిష్టుభో లోకః స్థానం శరీరప్రయాసాదపి ధనహానికృతస్య మానసప్రయాసస్యాధికత్వాదనేన ధనేన పరోపజీవనాచ్చ దానమేవ మహత్ తప ఇత్యభిజ్ఞానాం మతం। గాయత్ర్యాస్తు యుద్ధే జయం దర్శయతి। “గాయత్ర్యుదపతచ్చతురక్షరా సత్యజయా జ్యోతిషా తమస్యా అజాభ్యరున్ధత్ తదజాయా అజత్వగ్ం సా సోమం చాహరచ్చత్వారి చాక్షరాణి సాఽష్టాక్షరా సమపద్యత” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౬అ) ఇతి। సహాయరహితయోః పూర్వయోః పరాజయం దృష్ట్వా గాయత్రీ స్వయం అజయా సహ ఉదపతత్। సా హ్యజా గాయత్ర్యర్థం స్వకీయేన జ్యోతిషా తం సోమమభితో రురోధ। తస్మాద్రోధనపర్యాయత్వేనార్థాదజ ధాతోః అజేతి నామ నిష్పన్నం। ప్రశ్నోత్తరాభ్యాం గాయత్రీం ప్రశంసతి “బ్రహ్మవాదినో వదన్తి కస్మాత్ సత్యాద్గాయత్రీ కనిష్ఠా ఛన్దసాగ్ం సతీ యజ్ఞముఖం పరీయాయేతి యదేవాదః సోమమాహరత్ తస్మాద్యజ్ఞముఖం పర్యైత్ తస్మాత్ తేజస్వినీతమా” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౬అ) ఇతి। తస్మాత్ సత్యాత్ కారణాత్।

కనిష్ఠాన్యానాక్షరా యజ్ఞముఖం ప్రాతః సవనం। తత్ర బహిష్పవమాననామ్ని
ప్రథమస్తోత్రే ఉపాస్మై గాయతా నర ఇత్యాద్యా ఋచో గాయత్ర్యః సే
యం యజ్ఞముఖప్రాప్తిః। బ్రహ్మవాదిష్వేవ బుద్ధిమన్తో య దేవేత్యాద్యుత్తర
మాహుః। యస్మాదియమదోముష్మాల్లోకాత్ సోమమాహరత్ తస్మాదస్యా
ముఖప్రాప్తిర్యుక్తా। ముఖత్వాదేవాస్యాస్తేజో బాహుళ్యం। ఆహరణప్రకా
రం దర్శయతి "పద్భ్యాం ద్వే సవనే సమగృహ్ణాత్ ముఖేనైకం యన్ముఖేన
సమగృహ్ణాత్ తదధయత్ తస్మాద్వే సవనే శుక్రవతీ ప్రాతస్సవనఞ్చ
మాధ్యన్దినం చ తస్మాత్ తృతీయసవన ఋజీషమభి షుణ్వన్తి ధీతమివ హి
మన్యన్తే" (సం-౬కాం।౧ప్ర।౬అ) ఇతి। పక్షిరూపా గాయత్రీ సవనద్వయ
పర్యాప్తౌ సోమభాగౌ పద్భ్యాం సంగృహ్య తృతీయసవనపర్యాప్తం సో
మభాగం చఞ్చుపుటాభ్యాం సందశ్య తదీయం రసం పపౌ। యస్మాత్
పద్భ్యాం ధృతౌ సోమభాగౌ నపీతౌ తస్మాత్ ప్రాతస్సవనమాధ్యన్దినస
వనే శుక్రశబ్దాభిధేయేన సోమరసేనోపేతే। యస్మాత్ తృతీయభాగః పీతః
తస్మాత్ పీతత్వం మన్యమానాః తత్సాదృశ్యార్థం ఋజీషమభిషుణుయురి
తి ప్రాసఙ్గికం కిఞ్చిద్విధాయ తత్రాపరం విశేషం విధత్తే "ఆశిరమవనయతి
స శుక్రత్వాయాథో సమ్భరత్యేవైనత్" (సం-౬కాం।౧ప్ర।౬అ)
ఇతి। ఆశిరం క్షీరం సశుక్రత్వం సరసత్వం। కిఞ్చ క్షీరసేచనాదృజీషగత
సోమరసరూపహవిః సమ్భరతి సమ్యక్ పోషయత్యేవ। పునరప్యన్యత్
విధత్తే "తగ్ం సోమమాహ్రియమాణం గన్ధర్వో విశ్వావసుః పర్యము
ష్ణాత్ స తిస్రో రాత్రీః పరిముషితోఽవసత్ తస్మాత్ తిస్రో రాత్రీః
క్రీతః సోమో వసతి" (సం-౬కాం।౧ప్ర।౬అ) ఇతి। ఉపసద్ది
వసేషు త్రిష్వభిషవమకృత్వా సోమం నివాసయేదిత్యర్థః। ఇత్థం సోమా
హరణం నిరూప్య సోమక్రయణీం నిరూపయితుం ఆరభతే "తే దేవా అ
బ్రువన్ స్త్రీకామా వై గన్ధర్వాః స్త్రియా నిష్క్రీణామేతి తే వాచగ్ం
స్త్రియమేకహాయనీం కృత్వా తయా నిరక్రీణన్" (సం-౬కాం।౧ప్ర।౬అ)
ఇతి। ఏకసంవత్సరవయస్కయా స్త్రీరూపయా వాగ్దేవతయా సోమస్య

శ్రీ ర స్తు.

గతమాసమున చందాదారులవలన జమఅయినపైకము.

	రూ.	అ.	పై
బ్రహ్మశ్రీ॥మ-రా-రా-శ్రీ, పి - చంచలరావుగారు, మదరాస్ రివిన్యూబోర్డు శిరస్తేదార్లు.	౧	౧౨	౦
బ్రహ్మశ్రీ॥ మ-రా-రా-శ్రీ, కా - కృష్ణస్వామిశాస్త్రులవారు, మదరాస్, హైకోర్టుమబాసీగారు.	౭	౦	౦
బ్రహ్మశ్రీలక్షై॥వై-శ్రీ, టి-కామా శెట్టిగారు, మదరాస్.	౨	౦	౦
బ్రహ్మశ్రీ ॥ మ-రా-రా-శ్రీ, వి. ఎక్. నరసింహయ్యంగార్లు, శివమగ్గా-డిప్టీకమిషనర్.	౫	౬	౦
బ్రహ్మశ్రీ ॥ మ - రా - రా-శ్రీ, లక్క-రాజు - శంకరయ్య పంతులుగారు, మచిలీపట్నం.	౫	౫	౯
శ్రీమన్మహారాజరాజశ్రీ,చీఫ్‌కమీషనర్ హుజూరిలాఖాఅట్టాచీ మైసూర్ సంస్థానం దళవాయిదేవరాజయ్య అరసినవరు.	౫	౮	౦
సదరీ అరసుగారు ధర్మార్థముగా పెద్దబళ్ళాపురం ప్రసన్న వేంకటరమణదేవస్థానం మ్యానేజరు వెంకటరాయుల గారికి యిప్పించినది.	౫	౮	౦

శ్రీరస్తు.

జయపరమేశ్వర.

ప్రకటన.

శ్రీమదిత్యాది సముదితలక్షణవిశిష్ట సమస్తాస్తిక సత్పురుషులైన ధార్మికోదారదయాళు విద్వత్ప్రభువులకు సవినయ సమహర్ణణ పూర్వకముగ విన్నవించునదియేమన్నను.

ఈ వేదభాష్యమును ఇట్లు ముద్రించి (౮౦) పుటలుగల ఇట్టిసంచిక ౧కి, ౬-అణాలచొప్పున అయ్యేవెలకు విక్రయించడమగును. ఇప్పుడే చందాచేసి అడ్వాన్సు సైకమిచ్చువారికి వెలతగ్గించి ౮ అణాలవంతున సంచికలను ఇచ్చెదము. అడ్వాన్సు రు ౨ ముందు ఇవ్వవలసినది. వారికి గ్రంథపూర్తికాలమున ఆ సంచికలను ఆందుక్రుగా ముజరా ఇచ్చెదము. చందాచేసేకాలమునకు ముందుగా ప్రకటింపబడియుండిన సంచికలకు చందాదారులును ౬ అణాలచొప్పున వెల ఇవ్వవలసినది. చందాచేసినకాలము మొదలు ౮ అణాలవంతున వెలగలిగియుండును. మధ్యకాలమున చందావదిలిపెట్టే వారికి అడ్వాన్సు ముజరాదొరకదు. చందాసైకమును నెలనెలకుగాని మొత్తముగగాని మాకు అందచేయవచ్చును. పరస్థలపు చందాదారులు అడ్వాన్సు బాబతు రు ౨-౦-౦ సంచికలు ౧౨కి రు ౩-౦-౦ పోస్టేజీ అణాలు ౬. వెరసి రు ౫-౬-౦ ముందుగా మాకు పంపవలసినది. లేబిల్ పంపించేయెడల రూపాయి ౧కి అణా ౧ప్రకారము డిస్కౌంటుకుగా అధికము పంపించవలసినది. టపాలాసైలపుమాకుఅక్కరలేదు. మాకు చందాసైకముచెల్లించినవారిపేరులను సైకములనుగూడ ఆనెల సంచికలో ప్రకటించెదము. మాసైకా మొహరులేని మాసంచికగాని పుస్తకముగాని ఎవరివద్దనుండినను అది చోరీబాబతుగా భావింపబడును. ఇదివరకు ౭ సంచికలు అచ్చువేసిప్రకటించడమైనది. ఈలాగుననే నెలనెలకు తప్పకనే ప్రకటింపబడుతూ త్వరలో గ్రంథపూర్తిచేసియివ్వగలము.

బహుధనవ్యయ విద్వత్సహాయక సహాయాది శ్రమసాధ్యమైన ఈమహాకార్యమునకు మనవారందరును దయతో సహాయకులై యుండవలయునని మిగులవేడెదను.

మదరాసు కృష్ణమనాయని అగ్రహారం ౧౧వ నెంబరుఇంటిలోనివసించు

౧౮౭౯సం॥
సెప్టంబరు నెల-౧ తేది.
మద్రాసు.

సజ్జనవిధేయుడైన
ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య.
ఏజంటు.

శ్రీ.

ఓం తత్సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసహితా.

బెంగుళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణాపరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

ములుకుట్ల - విశ్వనాథశాస్త్రిణా

చావలి - రామస్వామిశాస్త్రిణా చ

ప్రకటీకృతా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ౮.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికళానిధిముద్రాయన్త్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౭౯.

శ్రీరస్తు.

౧౮౭౯ సంవత్సరం ॥ సెప్టెంబరు నెలలో నూతనముగా చేరిన చందాదారులవలన జమఅయిన సైకము.

	రూ.	అ.	పై
మ-రా-రా-శ్రీ, బ్రహ్మశ్రీ॥ వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిలుగారు బి. ఏ. చేయించినచందాలు ౯కి ౮౩ - ౦ - ౦ కు వివరము. రాజమహేంద్రవరం ఇన్నీసు పేట.			
మ-రా-రా-శ్రీ, బ్రహ్మశ్రీ ॥ కొమ్మరాజు రామలింగశాస్త్రిలుగారు, రాజమహేంద్రవరం.	౫	౬	౦
బ్రహ్మశ్రీ ॥ రా॥శ్రీ, అయ్యగంగాధరసుబ్రహ్మణ్యయ్యగారు బి. ఏ. రాజమహేంద్రవరం.	౫	౬	౦
బ్రహ్మశ్రీ ॥ రా॥శ్రీ, ఫారుఖీ శ్రీనివాసరావుపంతులుగారు బి. ఏ. రాజమహేంద్రవరం.	౫	౬	౦
బ్రహ్మశ్రీ ॥ రా॥శ్రీ, సోమంచలింగయ్యగారు. రాజమహేంద్రవరం.	౫	౬	౦
బ్రహ్మశ్రీ ॥ రా॥శ్రీ, చిర్రావూరి యజ్ఞన్నశాస్త్రిలుగారు, రాజమహేంద్రవరం.	౫	౬	౦
బ్రహ్మశ్రీ ॥ రా॥శ్రీ, కాజ రామకృష్ణారావుగారు. రాజమహేంద్రవరం.	౫	౬	౦
బ్రహ్మశ్రీ ॥ రా॥శ్రీ, చల్లపల్లి బాపయ్యగారు. రాజమహేంద్రవరం.	౫	౬	౦
బ్రహ్మశ్రీ ॥ రా॥శ్రీ, జంధ్యాల దక్షిణామూర్తిశాస్త్రిలుగారు గోదావరిడిస్ట్రిక్టు అమలాపురం సబ్‌రిజస్ట్రార్.	౫	౬	౦
వెరశిచందాలు ౯కి రు ౮౩		౦	౦
బ్రహ్మశ్రీ ॥ రా॥శ్రీ, శేషగిరిశాస్త్రిలవారు, ప్రసిడెన్సీకాలేజ్ వర్నాక్యులర్ సూపరింటెండెంట్ జమీన్‌దార్ - యం. ఏ. మద్రాస్.	౨	౮	౦

నిష్క్రియః కృతః। గన్ధర్వైరపహృతాయాః తస్యాః స్త్రియా రోహితరూపతాం దర్శయతి "సా రోహిద్రూపం కృత్వా గన్ధర్వేభ్యోఽపక్రమ్యాఽతిష్ఠత్ తద్రోహితో జన్మ" (సం-౬కాం।౧ప్ర।౬అ) ఇతి। దేవైరసురక్తాయాః పునర్దేవతాప్రాప్తిం దర్శయతి "తే దేవా అబ్రువన్నపయుష్మత్క్రమీన్నాస్మానుపావర్తతే విహ్వయామహా ఇతి బ్రహ్మ గన్ధర్వా అవదన్నగాయన్ దేవాః సా దేవాన్ గాయత ఉపావర్తత తస్మాద్గాయన్తగ్ం స్త్రియః కామయన్తే" (సం-౬కాం।౧ప్ర।౬అ) ఇతి। విహ్వయామహై విలక్షణం యథా భవతి తథైవ ఆకారయామః। బ్రహ్మ వేదః। ఏతద్వృత్తాన్తవేదనం ప్రశంసతి "కాముకా ఏనగ్ం స్త్రియో భవన్తి య ఏవం వేదాఽథో య ఏవం విద్వానపి జన్యేషు భవతి తేభ్య ఏవ దదత్యుత యద్బహుతయా భవన్తి" (సం-౬కాం।౧ప్ర।౬అ) ఇతి। వరస్య సిద్ధాః వరార్థం కన్యాన్వేషణం ప్రవృత్తా బాన్ధవా జన్యాః। తాదృశానాం జన్యానాం ద్వౌ వర్గౌ। తత్రైకస్మిన్ వర్గే యథోక్తవేదనరహితా అనేకగుణాన్తరోపేతా బహవో వరా యద్యపి సన్తి తథాపీతరం వర్గమపేక్ష్య యేషు జన్యేష్వేకోఽప్యేవంవిద్వాన్వరో భవతి తేభ్య ఏవ జన్యేభ్యః కన్యాం తత్పితరో దదతి। సోమక్రయణ్యా గుణం విధత్తే "ఏకహాయన్యా క్రీణాతి వాచైవైనగ్ం సర్వయా క్రీణాతి తస్మాదేకహాయనా మనుష్యా వాచం వదన్తి" (సం-౬కాం। ౧ప్ర। ౬అ). ఇతి। వాగ్దేవతాయాః సోమక్రయణీరూపస్వీకారాత్ సర్వవాచా క్రయ ఉపపద్యతే। ఏకసంవత్సరస్వీకారాచ్చ తస్మిన్ వయసి మనుష్యాణాం వచనవ్యవహారోపక్రమః। వర్జ్యాన్దోషాన్ విశదయతి "అకూటయాఽకర్ణయాఽకాణయాఽశ్లోణయాఽసప్తశఫయా క్రీణాతి" (సం-౬కాం।౧ప్ర।౬అ) ఇతి। కూటా కుటిలశృఙ్గీ, అకర్ణా ఛిన్నకర్ణోపేతా, కాణా త్వేకాక్షీ, శ్లోణా పఙ్గ్వాదిరూపితా, సప్తశఫా న్యూనాఙ్గీ, ఏతా వర్జ్యాః। ఉపాదేయాం దర్శయతి "సర్వయైవైనం క్రీణాతి" (సం-౬కాం।౧ప్ర।౬అ) ఇతి। సర్వావయవసమ్పూర్ణేత్యర్థః। విపక్షే బాధకపురస్సరం స్వపక్షం విధత్తే "యచ్ఛ్వేతయా క్రీణీయాద్దుశ్చర్మా యజమానః స్యాద్యత్కృష్ణయాఽ

నుస్తరణీస్యాత్ ప్రమాయుకో యజమానః స్యాద్యద్వ్రూపయా వార్త్ర ఘ్నీస్యాత్ స వాన్యం జినీయాత్ తం వాన్యోజినీయాదరుణయాపిఙ్గా క్ష్యా క్రీణాత్యేతద్వై సోమస్యరూపగ్ం స్వయైవైనం దేవతయా క్రీణాతి'' (సం-౬కాం। ౧ప్ర।౬అ) ఇతి। మృతంపురుషమనుహన్యమానా గౌః అను స్తరణీ। కృష్ణాయాస్తాదృక్త్వాద్యజమానో మ్రియేత। వర్ణద్వయోపేతా యద్యపి విరోధిఘాతినీ తథాపి యజమానతద్వైరిణోరన్యోన్యవిరోధిత్వా త్ కోహన్తి వా హన్యతే ఇతి న జ్ఞాయతే। అరుణత్వం పిఙ్గాక్షత్వఞ్చ సోమదేవతాయాః స్వరూపం, అతస్తాదృశీగౌః సోమక్రయాయ సదృశీభ వతి। ఇత్థం చతుర్థానువాకోక్త మన్త్రవ్యాఖ్యానస్య ఉపోద్ఘాతత్వేనబ్రా హ్మణేన ప్రాయణీయాసోమక్రయణ్యావనువాకాభ్యామభిహితే। అథ మన్త్రావ్యాఖ్యాతవ్యాః। కల్పః ''అథైత ద్ధ్రువాజ్యమాప్యాయ్య స్రుచి చ తుర్గృహీతం గృహీత్వా సూత్రేణ హిరణ్యం నిష్టర్క్యం బధ్వా దర్భా భ్యాం ప్రబధ్య స్రుచ్యవదధాతి। ''ఇయం తే శుక్రతనూరిదం వర్చస్తయా స మ్భవభ్రాజం గచ్ఛ''ఇతి। హే శుక్రదీప్తిమద్ధిరణ్య తవ ఇయం జుహూస్త నూః, ఇదం ఘృతం తవ తేజః, అతస్తయా జుహ్వా సఙ్గచ్ఛ సమ్భవ। హే హిరణ్యఆజ్యరూపాం భ్రాజం దీప్తిం ప్రాప్నుహి। అథ వా హే శుక్రవహ్నే ఇయమాజ్యరూపాతవతనూరిదం హిరణ్యం తవతేజ ఇత్యేవం బ్రాహ్మణా నుసారేణ వ్యాఖ్యాతవ్యం। ఆధానబ్రాహ్మణోక్తం హిరణ్యస్యమహిమానం తత్ర త్యపదత్రయోచ్చారణేన ప్రత్యభిజ్ఞాప్యం ప్రశంసతి। ''తద్ధిరణ్యమభవత్ తస్మాదద్భ్యో హిరణ్యం పునన్తి'' (సం-౬కాం।౧ప్ర।౭అ) ఇతి। ఆధానబ్రా హ్మణే త్వేవమామ్నాయతే ''ఆపోవరుణస్యపత్నయ ఆసన్। తా అగ్నిరభ్య ధ్యాయత్। తాః సమభవత్। తస్య రేతః పరాపతత్। తద్ధిరణ్యమభవత్'' ఇతి। తస్మాద్ధిరణ్యస్య వహ్నిః పితా ఆపో మాతరః, తస్మాత్ స్వతః శుద్ధం హి రణ్యం యది కదాచిద్రజస్వలాది స్పర్శేన శోధనీయం భవతి తదా అద్భ్యః పునన్తి, జలేనైవ శోధయన్తి, నతు కాంస్యతామ్రాదేరివ భస్మాగ్న్యాదిక మపేక్షతే, జుహ్వాం హిరణ్యప్రక్షేపేణవిశిష్టాయాం హోమం విధత్తే। ''బ

హ్మవాదినో వదన్తి కస్మాదనస్థికేన ప్రజాః ప్రవీయన్తేఽస్థన్వతీర్జాయన్త ఇతి యద్ధిరణ్యం ఘృతేఽవధాయ జుహోతి తస్మాదనస్థికేన ప్రజాః ప్రవీయన్తేఽస్థన్వతీర్జాయన్తే" (సం-౬కాం।౧ప్ర।౭అ) ఇతి।తస్మాదనస్థికేన వీర్యేణ ప్రజాః ప్రవీయన్తే గర్భీక్రియన్తే, ఉత్పత్తికాలే త్వస్థియుక్తా జాయన్తే। తత్ర వీర్యసదృశం ఆజ్యం।అస్థిసదృశం హిరణ్యం।తదిదం సాదృశ్యం నిర్వోఢుం ఈశ్వరేణాస్థినిర్మీయత ఇత్యర్థః। వహ్నిసమ్బన్ధబోధనపరతయామన్త్రం వ్యాచష్టే "ఏతద్వా అగ్నేః ప్రియం ధామ యద్ఘృతం తేజో హిరణ్యమియన్తే శుక్ర తనూరిదం వర్చ ఇత్యాహ స తేజసమేవైనగ్ం సతనుం కరోత్యథో సమ్భరత్యేవైనం" (సం-౬కాం।౧ప్ర।౭అ) ఇతి।ఏనమగ్నిం సమ్భరతి సమ్యక్కరోతి।। ఏషహ్యేవ వహ్నిసమ్బోధనేన తదీయతేజోరూపేణ హిరణ్యమత్రప్రకాశ్యతే। హిరణ్యస్య సూత్రేణ బన్ధనం విధత్తే "యదబద్ధమవదధ్యాద్గర్భాః ప్రజానాం పరాపాతుకాః స్యుర్బద్ధమవదధాతి గర్భాణాం ధృత్యై" (సం-౬కాం।౧ప్ర।౭అ) ఇతి। సూత్రాగ్రాకర్షణేన యథా సహసాముచ్యతే తథా బధ్నీయాదితి విశేషం విధత్తే "నిష్టర్క్యం బధ్నాతి ప్రజానాం ప్రజననాయ" (సం-౬కాం।౧ప్ర।౭అ) ఇతి।నిష్కర్షేణ సహసా మోచనయోగ్యం నిష్టర్క్యం।కల్పః "దర్భ* కాణ్డే ప్రబద్ధ ఉపసఙ్గృహ్య ఆహవనీయే జుహోత్యన్వారబ్ధే యజమానే, జూరసిధృతా మనసా జుష్టా విష్ణవే తస్యాస్తే సత్యసవసః ప్రసవే వాచో యన్త్రమశీయ స్వాహా" ఇతి। హే సోమక్రయణి వాగ్రూపే త్వం జూర్వేగయుక్తాసి మనసా నియమితాసి యజ్ఞాయప్రియాసి। తాదృశ్యా అమోఘప్రేరణాయాస్తవ ప్రేరణేసతి మన్త్రోచ్చారణరూపయా వాచో యన్త్రం నియమం అశీయ ప్రాప్నుయాం ఇదమాజ్యం హుతమస్తు। యథోక్తార్థం మన్త్రో దర్శయతి। "వాగ్వా ఏషా యత్ సోమక్రయణీ జూరసీత్యాహ యద్ధి మనసా జవతే తద్వాచా వదతి ధృతా మనసేత్యాహ మనసాహి వాగ్ ధృతా మనసా జుష్టా విష్ణవ ఇత్యాహ యజ్ఞో వై విష్ణుర్యజ్ఞాయైవైనాం జుష్టాం కరోతి తస్యా

* నాడీ-కాశపాఠః.

స్తే సత్యసవితుః ప్రసవ ఇత్యాహ సవితృప్రసూతామేవ వాచమవరున్ధే” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౭అ) ఇతి। జవతే తూర్ణం కర్తవ్యమిత్యపగచ్ఛతి। బోధాయనః “అగ్రేణశాలాయాంతిష్ఠన్ యజమానమాజ్యమవేక్షయతి, శుక్రమస్యమృతమసి వైశ్వదేవగ్ం హవిరిత్యాజ్యమవేక్షతే ” ఇతి। ఆపస్తమ్బః “సోమక్రయణీమీక్షమాణో జుహోతి జూరసీత్యపరం చతుర్గృహీతం గృహీత్వా, శుక్రమసీతి హిరణ్యం స్పృత్వాఽధృత్య వైశ్వదేవగ్ం హవిరిత్యాజ్యమవేక్ష్య ” ఇతి। శుక్రం దీప్తిమత్। అమృతం వినాశరహితం, హే ఆజ్య హే హిరణ్యేతి వా యోజ్యం। హే ఆజ్య త్వం సర్వదేవప్రియం హవిరసి। తదిదం స్పష్టత్వాన్న బ్రాహ్మణే వ్యాఖ్యాతం। కల్పః “ అథైనద్ధిరణ్యమన్తర్ధాయ ఆదిత్యముదీక్షయతి, సూర్యస్య చక్షురారుహమగ్నేరక్ష్ణః కనీనికాం యదేతశేభిరీయసే భ్రాజమానో విపశ్చితేతి” ఇతి। సూర్యసమ్బన్ధినీయం చక్షురిన్ద్రియం, కనీనికా త్వగ్నిసమ్బన్ధినీ, తదుభయమారుహం ప్రాప్తోఽస్మి। యతో హే సూర్య త్వమేతశనామకైః అశ్వైర్గచ్ఛసి, హే విద్వంస్త్వం విపశ్చితా తేజసా భ్రాజమానోఽసి తస్మాద్రక్షోనివారణాయ యువాం ఉభౌ ప్రాప్తోఽస్మి। ఏతదభిప్రాయం దర్శయతి “కాణ్డే కాణ్డే వై క్రియమాణే యజ్ఞగ్ం రక్షాగ్ంసి జిఘాగ్ంసన్త్యేష ఖలు వా అరక్షోహతః పన్థా యోఽగ్నేశ్చ సూర్యస్య చ సూర్యస్య చక్షురారుహమగ్నేరక్ష్ణః కనీనికామిత్యాహ య ఏవారక్షోహతః పన్థాస్తగ్ం సమారోహతి” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౭అ) ఇతి। కాణ్డే కాణ్డే తత్తదవాన్తరవ్యక్త ఏకైకస్మిన్ యజ్ఞాఙ్గే। బోధాయనః “అథైతాగ్ంసోమక్రయణీమగ్రేణ శాలాముదీచీమభివర్తయన్తే తామనుమన్త్రయతే, చిదసి మనాసి ఇత్యన్తాదనువాకస్య ” ఇతి। స చ మన్త్ర ఏవమామ్నాయతే “చిదసి మనాసి ధీరసి దక్షిణాసి యజ్ఞియాసి క్షత్రియాస్యదితిరస్యుభయతః శీర్ష్ణీ సా నః సుప్రాచీ సుప్రతీచీ సమ్భవ మిత్రస్త్వా పది బధ్నాతు పూషాధ్వనః పాత్విన్ద్రాయాధ్యక్షాయాఽను త్వా మాతా మన్యతామను పితాను భ్రాతా సగర్భ్యోఽను సఖా సయూథ్యః సా దేవి దేవమచ్ఛేహీన్ద్రాయ సో

ముగ్రం రుద్రస్త్వావర్తయతు మిత్రస్య పథా స్వస్తి సోమసఖా పునరేహి సహ రయ్యా” ఇతి। ఆపస్తమ్బస్తు త్రేధా విభజ్య వినియుక్తే “చిదసి మనాసీతి సోమక్రయణీమభిమన్త్రయతే కర్ణగృహీతా పదిబద్ధా భవతి। మిత్రస్త్వా పది బధ్నాత్వితి దక్షిణం పూర్వపాదం ప్రేక్షతే। పూషాధ్వనః పాత్వితి ప్రాచీమాయతీమనుమన్త్రయతే” ఇతి। హే వాగ్దేవతారూపే సోమక్రయణి త్వం చిదాదిశబ్దప్రతిపాద్యాఽసి। అన్తఃకరణస్య చిత్తం మనో బుద్ధిరితి తిస్రో వృత్తయః। దేహాదిసఙ్ఘాతస్య అచేతనత్వం వ్యావర్త్య చేతనత్వం సమ్పాదయన్తీ బాహ్యవస్తుషు వా నిర్వికల్పకరూపం సామాన్యప్రజ్ఞానం జనయన్తీ వృత్తిః చిత్తం చిత్, అయం పదార్థ ఏవం భవతి వా న వేతి విచారరూపా వృత్తిర్మనః, భవత్యేవేతి నిశ్చయరూపా బుద్ధిః, ఏతత్త్రితయమిహ చిన్మనోధీశబ్దైరుచ్యతే।

దక్షిణా కుశలా। దేయద్రవ్యరూపా వా। యజ్ఞియా సోమక్రయద్వారేణ యజ్ఞసమ్బన్ధినీ। క్షత్రియా దేవేషు సోమః క్షత్రియజాత్యభిమానీ। తథా చ వాజసనేయిన ఆమనన్తి “యాన్యేతాని దేవత్రా క్షత్రాణీన్ద్రో వరుణః సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యురీశానః” ఇతి తేన సోమేనాభిమన్తవ్యస్య సోమలతాద్రవ్యస్య క్రయహేతుత్వేన క్షత్రియా। జ్యోతిష్టోమస్యాద్యన్తయోః ప్రాయణీయోదయనీయయోరదితేర్దేవతాత్వాత్ సేయముభయతః శీర్ష్ణీ తద్రూపా త్వమసి। సా తాదృశీ త్వం అస్మదర్థం సుప్రాచీ సుప్రతీచీ సమ్భవ। ప్రథమం సోమస్య క్రేతారం ప్రతిముఖ్య ప్రాఙ్ముఖీ గత్వా పశ్చాదస్మాన్ ప్రతిముఖ్య ప్రత్యఙ్ముఖీ సమాగత్య అస్మాభిః సఙ్గచ్ఛస్వ। యథోక్తమర్థం మన్త్రో దర్శయతి “వాగ్వా ఏషా యత్ సోమక్రయణీ చిదసి మనాసీత్యాహ శాస్త్యేవైనామేతత్ తస్మాచ్ఛిష్టాః ప్రజా జాయన్తే” (సం-౬కా।౧ప్ర।౭అ) ఇతి। ఏతేన మన్త్రేణ వాగాత్మికా సోమక్రయణీ చిదాదిశబ్దవాచ్యా భవతి। ఏవమనుశాస్తి యస్మాదేవం తస్మాల్లోకేఽపి ప్రజా అనుశిష్యన్తే। కృత్స్నమన్త్రతాత్పర్యముక్త్వా ప్రత్యవయవం వ్యాచష్టే “చిదసీత్యాహ యద్ధి మనసా చేతయతే తద్వాచా వదతి మనాసీత్యాహ

యద్ధి మనసాభిగచ్ఛతి తత్కరోతి ధీరసీత్యాహ యద్ధి మనసా ధ్యాయతి త
ద్వాచా వదతి దక్షిణాసీత్యాహ దక్షిణా హ్యేషా యజ్ఞియాసీత్యాహ యజ్ఞి
యామేవైనాం కరోతి క్షత్రియాసీత్యాహ క్షత్రియా హ్యేషాదితిరస్యుభయ
తః శీర్ష్ణీత్యాహ యదేవాదిత్యః ప్రాయణీయో యజ్ఞానామాదిత్య ఉదయ
నీయస్తస్మాదేవమాహ"(సం-౬కాం।౧ప్ర।౭అ)ఇతి।మనసా వృత్తిత్రయకార
ణేనాన్తఃకరణేన చేతయతే సామాన్యతో జానాతి అభిగచ్ఛతి విచారయతి
ధ్యాయతి నిశ్చినోతి।ఉత్తరమన్త్రస్యాయమర్థః। హే సోమక్రయణి మిత్రో
హితకారీ దేవస్త్వాం దక్షిణే పాదే బధ్నాతు। ఏతన్మన్త్రవిరుద్ధం పక్షత్రయం
వ్యావర్తయన్ మన్త్రం వ్యాచష్టే "యదబద్ధా స్యాదయతా స్యాద్యత్ పది
బద్ధానుస్తరణీ స్యాత్ ప్రమాయుకో యజమానః స్యాద్యత్ కర్ణగృహీతా
వార్త్రఘ్నీ స్యాత్ స వా అన్యం జినీయాత్ తం వాఽన్యో జినీయాన్మిత్ర
స్త్వా పది బధ్నాత్విత్యాహ మిత్రో వై శివో దేవానాం తేనైవై
నాం పది బధ్నాతి" (సం-౬కాం।౧ప్ర।౭అ)ఇతి।అత్ర పాద బన్ధనం కర్ణగ్ర
హణఞ్చ మన్త్రైకస్వీకారేఽప్యుపరోధః। అథవా అకర్ణగృహీతా అపదిబ
ద్ధేతి తత్ర పదచ్ఛేదః। తృతీయమన్త్రస్యాయమర్థః। హే సోమక్రయణి
త్వాం పూషా పోషకో భయోపేతాత్ మార్గాత్ పాలయతు। యా
గాధ్యక్షాయేన్ద్రాయ త్వాం సోమక్రయసాధనేన మాతృపిత్రాదయోఽను
మన్యన్తాం।స గచ్ఛతు త్వయా సహ ఏకస్మిన్ గర్భేఽవస్థితః హే దేవి సా త్వ
మిన్ద్రార్థం సోమం దేవమనుగచ్ఛ। తాం త్వాం రుద్రో దేవోఽస్మాన్ ప్ర
తి పునరావర్తయతు ఆవర్తయన్నపి సరౌద్రేణ మార్గేణ కిన్తు మిత్రస్య పథా।
తతస్తే స్వస్తి సుఖం భవతు। సోమః సఖా యస్యాస్తవ సా త్వం సోమస
ఖాభూత్వా ధనేన సహ అస్మాన్ ప్రతి పునరాగచ్ఛ। అత్ర రుద్రస్త్వేత్యా
ది పృథఙ్మన్త్రేణ సోమక్రయార్థత్వం ఏతస్యాః ప్రత్యావర్తనమితి కేచిత్।
మన్త్రస్య భాగాన్ క్రమేణ వ్యాచష్టే "పూషాధ్వనః పాత్విత్యాహే
యం వై పూషేమామేవాస్మా అధిపామకః సమష్ట్యా ఇన్ద్రాయాధ్య
క్షాయేత్యాహేన్ద్రమేవాస్యా అధ్యక్షం కరోత్యను త్వా మాతా మ

న్యతామను పితేత్యాహానుమతయైవైనయా క్రీణాతి సా దేవీ దేవమచ్ఛేహీత్యాహ దేవీ హ్యేషా దేవః సోమ ఇన్ద్రాయ సోమమిత్యాహేన్ద్రాయ హి సోమ ఆహ్రియతే యదేతద్యజుర్న బ్రూయాత్ పరాచ్యేవ సోమక్రయణీయా రుద్రస్త్వావర్తయత్విత్యాహ రుద్రో వై క్రూరో దేవానాం తమేవాస్యై పరస్తాద్దధాత్యావృత్త్యై క్రూరమివ వా ఏతత్కరోతి యద్రుద్రస్య కీర్తయతి మిత్రస్య పథేత్యాహ శాన్త్యై వాచా వా ఏష వి క్రీణీతే యః సోమక్రయణ్యా స్వస్తి సోమసఖా పునరేహి సహ రయ్యేత్యాహ వాచైవ విక్రీయ పునరాత్మన్ వాచం ధత్తేఽనుపదాసుకాస్య వాగ్భవతి య ఏవం వేద’’ (సం-౬కాం।౧ప్ర।౪అ) ఇతి। సమస్త్యై సవ్యక్ ప్రాప్తయోరుద్రస్త్వావర్తయత్వితి యజుః * తమేవక్రూరం రుద్రం అస్యాః సోమక్రయణ్యా ఆవర్తయే పరస్తాత్ తాన తిలఙ్ఘ్య పరభాగే స్థాపయతి। అనుపదాసుకా క్షయరహితా। తదేతద్వేదనస్య ప్రశంసనం॥ ॥

॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

‘‘ఇయంతేశిష్ట్వా ఘృతే స్వర్ణం జూరసీతి జుహోతి హి।
శుక్రేతి స్వర్ణముద్ధృత్య వైశ్వేత్యాజ్యమవేక్షతే॥
సూర్యస్య సూర్యముపస్థాయ చిత్సోమక్రయణీం జపేత్।
మిత్రోద్వృష్ట్వా బద్ధపాదం పూషా తామనుమన్త్రయేత్॥
రుద్రస్త్వామావర్తయాత మన్త్రైః సజేర్తితానవా’’ ॥ఇతి॥

అథ మీమాంసా

ఏకాదశాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చిన్తితం॥

‘‘ప్రాయణీయస్య నిష్కాసే యో నిర్వాపోర్థకర్మ తత్।
నిష్కాసప్రతిపత్తిర్వోదయనీయస్య సంస్కృతిః॥
ఉతాద్యః పూర్వవన్నైవం ముఖ్యస్య ప్రకృతత్వతః।
మధ్యోస్తు నోపయోక్తవ్యః సంస్కారస్య గురుత్వతః’’ ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే ‘‘ప్రాయణీయస్య నిష్కాస ఉదయనీయమ

* ఏతత్ రుద్రస్యేతియజుః - ఇతి కాంచీపాఠః.

భిర్నిర్వపతి ”ఇతి । అత్రపూర్వన్యాయేన నిష్కాసద్రవ్యకముదయనీయస మానకర్మకం అన్యదర్థకర్మత్వాద్యః పక్షః। ముఖ్యస్యోదయనీయస్య ప్రకృతత్వాద్భిన్నప్రకరణామ్నాతావభృథధర్మాతిదేశవత్ । ఉదయనీయధర్మాతిదేశాసమ్భవాన్నార్థకర్మత్వం । యది తర్హి నిష్కాసప్రతిపత్తిః ఇతి మధ్యమః పక్షస్సోఽపి న సమ్భవతి ఉపయుక్తసంస్కారాదుపయోక్ష్యమాణసంస్కారస్య గరీయస్త్వాత్ । తస్మాదుదయనీయస్యసంస్కారః

॥ ॥తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితం॥ ॥

“క్రీణాత్యరుణయేత్యేతత్ సర్వార్థం వా క్రయైకగా।
క్రయేణానన్వయాత్ కీర్ణ సర్వద్రవ్యేషురక్తిమా॥
ద్రవ్యద్వారా క్రయే యోగాత్ తద్భాగేనాన్వయః పునః।
సాక్షాత్క్రయేగుణస్యార్థ ద్రవ్యేసన్నిహితేఽత్ర సా” ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమేశ్రూయతే “అరుణయాపిఙ్గాక్ష్యైకహాయన్యా సోమం క్రీణాతి ”ఇతి । తత్రారుణశబ్దోఽరుణిమానం గుణమాచష్టే । గుణివిషయతయా ప్రయుజ్యమానస్యాపి నాగృహీత విశేషణా విశిష్టే బుద్ధిరితిన్యాయేన గుణబోధకత్వాదన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం గుణమాత్రే వ్యుత్పత్తేశ్చ । తస్య చారుణిమగుణస్య తృతీయాశ్రుత్యా సోమక్రయసాధనత్వం ప్రతీయతే । తదనుపపన్నం, అమూర్తస్య గుణస్యవాసో హిరణ్యాదివత్ క్రయసాధనత్వాసమ్భవాత్ తతస్తృతీయాశ్రుతేర్వినియోజకత్వాభావేనప్రకరణస్యాత్ర వినియోజకత్వం వక్తవ్యం । ప్రకరణఞ్చ గ్రహచమసాద్యఖిలద్రవ్యేష్వరుణిమానం వినివేశయతి । న చ అనేనన్యాయేన పిఙ్గాక్ష్యైకహాయనీశబ్దయోరపి సర్వద్రవ్యగామిత్వం శఙ్కనీయం తయోశ్శబ్దయోర్ద్రవ్యవాచిత్వాత్ । పిఙ్గళం వర్ణం అక్షిణీ యస్యా గౌః సాగౌః పిఙ్గాక్షీ ఏవమేకహాయనీ । యద్యప్యేకగోవాచినౌశబ్దౌ తథాపి విశేషణీభూతధర్మబోధాచ్ఛబ్దద్వయం । తచ్చయుగపత్ప్రవృత్తం సత్ ధర్మద్వయవిశిష్టం గోద్రవ్యంక్రయసాధనత్వేన విదధాతి। న చైతద్ద్రవ్య మితరద్రవ్యే నివేశయితుం

శక్యం। అరుణిమగుణో ద్రవ్యేషు విశేషణత్వేన అన్వేతుం యోగ్యత్వాత్ తేషు నివేశ్యతే। తత్రైవం పాఠక్రమయోజనా। అరుణయేత్యేతత్ పృథగ్వాక్యం। తత్ర తృతీయాశ్రుత్యా ప్రాకరణికాని సాధనద్రవ్యాణి। తాని సర్వాణ్యనూద్య ప్రాతిపదికేన గుణో విధీయతే। యాని జ్యోతిష్టోమే సాధనద్రవ్యాణి తాని సర్వాణ్యరుణాని కర్తవ్యానీతి, తస్మాద్గుణసర్వార్థ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః। యద్యప్యమూర్తో గుణః తథాపి హాయనవదక్షివచ్చ గోద్రవ్యమేవ భినత్తి। తచ్చ ద్రవ్యం సాధనమితి, తద్ద్వారా గుణస్య క్రయేణాన్వయో భవతి। ఏవం సతి వాక్యభేదో న భవిష్యతి। నను వాక్యభేదాభావేఽ లక్షణా దుర్వారా, గుణవాచినః శబ్దస్య గుణవద్ద్రవ్యపరత్వాఙ్గీకారాత్। నైవం। గుణస్యైవాత్ర తృతీయాశ్రుత్యా సాధనత్వముచ్యతే। తచ్చ ద్రవ్యద్వారమన్తరేణ న సమ్భవతీత్యర్థాపత్త్యా ద్రవ్యావచ్ఛేదకం కల్ప్యతే। తర్హి గ్రహచమసాదిద్రవ్యమవచ్ఛిద్యతామితి చేత్। న। తస్య ద్రవ్యస్య క్రయసాధనత్వాభావేన తదవచ్ఛేదకగుణస్య శ్రూయమాణక్రయసాధనత్వాసిద్ధేః। తర్హి వాససా క్రీణాతి అజయా క్రీణాతీతి వస్త్రాదీనాం క్రయసాధనత్వాత్ తదవచ్ఛేదోఽస్త్వితి చేత్। న। తేషాం క్రయాన్తరసాధనత్వాత్। న హి తత్ర అగ్నిహోత్రే పయోదధ్యాది వికల్పవత్ క్రియానువాదేన వస్త్రాదివికల్పో యుక్తః, అనువాద్యస్య క్రయమాత్రస్యాగ్నిహోత్రవదన్యత్రావిధానాత్। తతో వస్త్రాదిద్రవ్యవిశిష్టాః క్రయాన్తరవిధయః। న హి స్వవాక్యగతమేకహాయనీద్రవ్యముపేక్ష్య వస్త్రాద్యవచ్ఛేదో యుక్తః। తస్మాత్ క్రయేణ సాధనాన్వితయోర్ద్రవ్యగుణయోః పశ్చాదన్యథానుపపత్త్యా పరస్పరావచ్ఛేదకత్వేనాన్వయః। తథా సతి ఆరుణ్యవిశిష్టయైకహాయన్యా క్రీణాతీత్యయమర్థః పర్యవస్యతి, తస్మాదారుణ్యగుణః క్రయహేతుమేకహాయనీమేవ భజతే॥

॥అథ ఛందః॥ సూర్యస్య చక్షురారుహ మిత్యనుష్టుప్॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే చతుర్థోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

వస్వ్యసి రుద్రాస్యదితిరస్యాదిత్యాసి శుక్రాసి చన్ద్రాసి బృహస్పతిస్త్వా సుమ్నే రణ్వతు రుద్రో వసుభిరాచికేతు పృథివ్యాస్త్వా మూర్ధన్నాజిఘర్మి దేవయజన ఇడాయాః పదే ఘృతవతి స్వాహా పరిలిఖితగ్ం రక్షః పరిలిఖితా అరాతయ ఇదమహగ్ం రక్షసో గ్రీవా అపికృన్తామి యో౽స్మాం ద్వేష్టి యఞ్చ వయం ద్విష్మ ఇదమస్య గ్రీవాః ॥ ౧॥

అపి కృన్తామ్యస్మే రాయస్త్వే తే రాయః సన్దేవి దేవ్యోర్వశ్యా పశ్యస్వ త్వష్టీమతీ తే సపేయ సురేతా రేతోదధానా వీరం విదేయ తవ సందృశిమాహగ్ం రాయస్పోషేణ వియోషం ॥ ౨॥

అస్య గ్రీవా పఞ్చాన్నతి రిగ్ంశచ్చ ॥ ౫ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే పఞ్చమో౽నువాకః॥

భాష్యమ్.

చతుర్థే౽నువాకే క్రయప్రదేశం ప్రతి సోమక్రయణీగమనముక్తం। గతాయాం తస్యాం క్రమాయ సోమోన్మానస్యావసరః, సప్తమపదసఙ్గ్రహార్థం గమనమధ్యఏవ కర్తవ్యః తతః పఞ్చమే సో౽భిధీయతే। కల్పః “తస్యై పట్పదాన్యనునిష్క్రామతి, వస్వ్యసి రుద్రాస్యదితిరస్యాదిత్యాసి శుక్రాసి చన్ద్రాసీతి గచ్ఛన్తీం సోమక్రయణీమనుగచ్ఛన్ పట్సు తదీయపదేషు షడ్భిరేతైర్మన్త్రైః స్వపాదం ప్రక్షిపేత్” ఇతి। వసురుద్రాదిత్యాః సవనత్రయదేవతాః। అదితిః ప్రాయణీయోదయనీయయోర్దేవతా। శుక్రశబ్దేన దీప్తిమాన్ సోమోవివక్షితః। చన్ద్రశబ్దేన ఆహ్లాదకారిసువర్ణం। హేసోమక్రయణి త్వం వస్వాదీనాం స్వరూపమసి తదపేక్షితసోమయాగసాధనత్వాత్। కల్పః “సప్తమం పదమఞ్జలినాభిగృహ్ణాతి, బృహస్పతిస్త్వా

సుమ్నే రణ్వా తురుద్రో వసుభిరాచికేత్వితి" ఇతి। హే సోమక్రయణీపద త్వాం బృహస్పతిరస్మిన్ సుఖప్రదే శేరమయతు వసుభిః సహితో రుద్రస్త్వామనుజానాతు ఆవర్తయతు వా। కల్పః "అథైతస్మిన్ పదే హిరణ్యం నిధాయ సమ్పరిస్తీర్యాభిజుహోతి పృథివ్యాస్త్వా మూర్ధన్నాజిఘర్మి దేవయజన ఇడాయాః పదే ఘృతవతి స్వాహేతి" ఇతి। హే ఘృత ఇడాయా గోరూపాయాః సోమక్రయణ్యాః పదే సమన్తాత్ క్షారయామి। క్రీదృశే పదే। పృథివ్యా మూర్ధస్థానీయే దేవానాం యాగస్థానే ఘృతయుక్తే। తథాన్యత్రామ్నాతం "సా యత్ర యత్ర న్యక్రామత్ తతో ఘృతమపీడ్యత తస్మాద్ఘృతపద్యుచ్యతే" ఇతి। మన్త్రాన్ వ్యాఖ్యాయ సర్వాదావనుష్ఠానం విధత్తే "షట్పదాన్యను నిష్క్రామతి షడహం వాఙ్నాతివదత్యుత సంవత్సరస్యాయనే యావత్యేవ వాక్తామవరున్ధే" (సం-౬ కాం-౧ ప్ర-౮ అ) ఇతి। అస్తి కశ్చిత్ పృష్ఠ్యః షడహాఖ్యో యాగః। తత్ర షడ్విధాని పృష్ఠస్తోత్రాణి బృహ, ద్రథన్తర, వైరూప, వైరాజ, శాక్వర, రైవత, నామకైః సామభిః సాధ్యాని। తానిచ క్రమేణ షట్సు దినేషు గీయన్తే। న తు సప్తమం పృష్ఠస్తోత్రం క్వచిదప్యస్తి। తతః ప్రధానభూత పృష్ఠస్తోత్రరూపా వాగ్దేవతా షడహగతాం సఙ్ఖ్యామతీత్య న క్వాపి వదతి। అపిచ సంవత్సరకాలసమ్బన్ధిని గవామయనేఽపి నాధికం పృష్ఠస్తోత్రం వదతి। తస్మాద్వాగ్రూపాయాః సోమక్రయణ్యాః షట్పదానామనుక్రమణం యుక్తం। తస్మాద్వాగ్రూపత్వాదేవ సర్వాం వాచమవరున్ధే। విధత్తే "సప్తమే పదే జుహోతి సప్తపదా శక్వరీ పశవః శక్వరీ పశూనేవావరున్ధే సప్త గ్రామ్యాః పశవః సప్తారణ్యాః సప్తఛన్దాగ్ంస్యుభయస్యావరుద్ధ్యై" (సం-౬ కాం-౧ ప్ర-౮ అ) ఇతి। గవాశ్వాదయో గ్రామ్యాః। కృష్ణమృగాదయ ఆరణ్యాః। తథాచ బోధాయనః "సప్త గ్రామ్యాః పశవో అజాఽశ్వో గౌర్మహిషో వరాహో హస్త్యశ్వతరీ చ" ఇతి। అథ సప్తారణ్యా ద్విఖురాశ్చైకఖురాశ్చ పక్షిణశ్చ సరీసృపాశ్చ శ్వాపదాశ్చ శరభాశ్చ మర్కటాశ్చేతి। గాయత్రీ త్రిష్టుప్ ఇత్యాదీని సప్తఛన్దాంసి। పశుజాతీయం

ఛన్దోజాతీయత్వేత్యుభయమపి సప్తసఙ్ఖ్యయాఽవరుధ్యతే।ప్రథమమన్త్రగతశబ్దస్వరూపేణైవ సోమక్రయణ్యా మహిమా ఆఖ్యాయత ఇత్యాహ “వస్వ్యసి రుద్రాసీత్యాహ రూపమేవాస్యా ఏతన్మహిమానం వ్యాచష్టే” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౮అ) ఇతి। ద్వితీయమన్త్రే బృహస్పతి శబ్దమాదికేత్వితి శబ్దఞ్చ వ్యాచష్టే “బృహస్పతిస్త్వా సుమ్నే రణ్వత్విత్యాహ బ్రహ్మవై దేవానాం బృహస్పతిర్బ్రహ్మణైవాస్మై పశూనవరున్ధే రుద్రో వసుభిరాచికేత్విత్యాహావృత్త్యై” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౮అ) ఇతి। తృతీయమన్త్రార్థస్య ప్రసిద్ధిం దర్శయతి “పృథివ్యాస్త్వా మూర్ధన్నాజిఘర్మి దేవయజన ఇత్యాహ పృథివ్యా హ్యేష మూర్ధా యద్దేవయజనమిడాయాః పద ఇత్యాహేడాయై హ్యేతత్పదం యత్సోమక్రయణ్యై ఘృతవతి స్వాహేత్యాహ యదేవాస్యై పదాద్ఘృతమపీడ్యత తస్మాదేవమాహ” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౮అ) ఇతి। సోమక్రయణీపదే హిరణ్యప్రక్షేపం విధత్తే “యదధ్వర్యురనగ్నావాహుతిం జుహుయాదన్ధోఽధ్వర్యుః స్యాద్రక్షాంసి యజ్ఞగ్ం హన్యుర్హిరణ్యముపాస్య జుహోత్యగ్నివత్యేవ జుహోతి నాన్ధోఽధ్వర్యుర్భవతి న యజ్ఞగ్ం రక్షాంసి ఘ్నన్తి” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౮అ) ఇతి। కల్పః “అథోద్ధృత్య హిరణ్యశకలేన వాకృష్ణవిషాణాయా వా పదం పరిలిఖతి, పరిలిఖితగ్ం రక్షః పరిలిఖితా అరాతయ ఇదమహగ్ం రక్షసో గ్రీవా అపి కృన్తామి యోఽస్మాన్ద్వేష్టి యఞ్చ వయం ద్విష్మ ఇదమస్య గ్రీవా అపి కృన్తామి” ఇతి పరిలిఖితం నాశితం రక్షఇతి జాత్యభిప్రాయేణైకవచనం।గ్రీవా ఇతి వ్యక్త్యభిప్రాయేణబహువచనం।ఇదమితి హస్తాభినయః కృన్తామి ఛినద్మి।రక్షసః ప్రసక్తిం పూర్వోక్తాం స్మారయన్ మన్త్రం వ్యాచష్టే “కాణ్డే కాణ్డే వై క్రియమాణే యజ్ఞగ్ం రక్షాంసి జిఘాగ్ంసన్తి పరిలిఖితగ్ం రక్షః పరిలిఖితా అరాతయ ఇత్యాహ రక్షసామపహత్యా ఇదమహగ్ం రక్షసో గ్రీవా అపికృన్తామి యోఽస్మాన్ద్వేష్టి యఞ్చ వయం ద్విష్మ ఇత్యాహ ద్వౌ వావ పురుషౌ యఞ్చైవ ద్వేష్టి యశ్చైనం ద్వేష్టి తయోరేవాఽనన్తరాయం గ్రీవాః కృన్తతి” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౮అ) ఇతి। అనన్తరాయం ద్వయోర్మధ్యే

ఏకతరస్యాప్యన్తరాయో యథా న భవతి తథేత్యర్థః । కల్పః “అస్మే రాయ
ఇతి స్థాల్యాం యావత్ తృప్తగ్ం సమోప్య త్వే రాయ ఇతి యజమానా
య ప్రయచ్ఛతి తోతే రాయ ఇతి పత్న్యై ”ఇతి । తృప్తం ఘృతేనాప్లు
తం తాదృశం రజః సోమక్రయణ్యాః సప్తమపదస్థానే యావదస్తి తావత్
సర్వం పాత్రే క్షిపేత్ । అస్మిన్నధ్వర్యౌ రాయః రజోరూపం ధనం తిష్ఠతు
త్వే త్వయి యజమానే తోతే కళత్రే । అనుష్ఠానవిధిపురస్సరం మన్త్రాన్
వ్యాచష్టే “పశవో వై సోమక్రయణ్యై పదం యావత్ తృప్తగ్ం సంవ
పతి పశూనేవావరున్ధే అస్మే రాయ ఇతి, సంవపత్యాత్మానమేవాధ్వర్యుః ప
శుభ్యో నాన్తరేతి త్వే రాయ ఇతి యజమానాయ ప్రయచ్ఛతి యజ
మాన ఏవ రయిం దధాతి తోతే రాయ ఇతి పత్నియా అర్ధో వా
ఏష ఆత్మనో యత్పత్నీ యథా గృహేషు నిధత్తే తాదృగేవ తదితి” (స-
౬కాం।౧ప్ర।౮అ) ఇతి। కల్పః “ అథపత్నీం సోమక్రయణ్యా సమీక్షయతి। సం
దేవి దేవ్యోర్వశ్యా పశ్యస్వేతి ”ఇతి । హే దేవి సోమక్రయణి త్వమూర్వ
శ్యా దేవ్యా సహ మాం పశ్యస్వ । అయం మన్త్రః స్పష్టార్థత్వాత్ బ్రా
హ్మణే నోపేక్షితః । బోధాయనః “అథపత్నీ యజమానమీక్షతే, త్వష్టీ
మతీ తే సపేయ సురేతా రేతో దధానా వీరం విదేయ తవ సందృశి ”ఇతి।
ఆపస్తమ్బః “త్వష్టీమతీ తే సపేయేతి పత్నీ సోమక్రయణీమభిమన్త్రయ
తే ”ఇతి । హే యజమాన త్వయా సహ సపేయ సఙ్గచ్ఛేయ । అథవా
హే సోమక్రయణి తేతవానుగ్రహేణాహం పత్యా సఙ్గచ్ఛేయం। కీదృశీ।
త్వష్టీమతీ । స్త్రీపురుషమిథునరూపాణాం పశుమనుష్యాదీనాం శరీరనిర్మా
తా త్వష్టా । తథాచ అగ్న్యుపస్థానప్రకరణే శ్రూయతే ”ఇతి । యావ
చ్ఛో వై రేతసః సిక్తస్య త్వష్టా రూపాణి వికరోతి తావచ్ఛో వై తత్ప్రజా
యతే ”ఇతి । తాదృశస్య త్వష్టురనుగ్రహేణోపేతా శోభనమమోఘం
స్వకీయం రేతో యస్యాః సా సురేతాః తాదృశమేవ పత్యుః రేతో దధా
నా తవ పత్యుః సోమక్రయణ్యా వా సందృశి అభీక్ష్ణం వీక్షణం వర్తమానా
వీరం స్వోచితగుణేషు శూరం పుత్రం విదేయ లభేత । త్వష్టీమతీత్యస్య ప

దస్య అభిప్రాయమాహ "త్వష్టీమతీ తే సపేయేత్యాహ త్వష్టా వై పశూనాం మిథునానాగ్ం రూపకృద్రూపమేవ పశుషు దధాతి" (సం-౬కాం।౧ప్ర।౮అ) ఇతి। బోధాయనః "సోమక్రయణీమీక్షతే, మాహగ్ం రాయస్పోషేణ వియోషం" ఇతి। ఆపస్తమ్బః "మాహగ్ం రాయస్పోషేణ వియోషమితి పత్నీ పదం ప్రదీయమానమనుమన్త్రయతే" ఇతి। మా వియోషం వియుక్తో మా భూయాసం। అయం మన్త్రో బ్రాహ్మణేనోపేక్షితః। ఏతస్య సోమక్రయణీ పదరజసస్తృతీయం భాగం గార్హపత్యే ప్రక్షిపేత్ భాగాన్తరమాహవనీయ ఇతి విధత్తే "అస్మై వై లోకాయ గార్హపత్య ఆధీయతే అముష్మా ఆహవనీయో యద్గార్హపత్య ఉపవపేదస్మిన్ లోకే పశుమాన్త్స్యాద్యదాహవనీయేఽముష్మిన్లోకే పశుమాన్త్స్యాదుభయోరుపవపత్యుభయోరేవైనం లోకయోః పశుమన్తం కరోతి" (సం-౬కాం।౧ప్ర।౮అ) ఇతి। అత్రసూత్రం "పదరజస్త్రేధా విభజ్య తృతీయముత్తరతో గార్హపత్యస్య శీతే భస్మన్యుపవపతి తృతీయమాహవనీయస్య తృతీయం పత్న్యై ప్రయచ్ఛతి తత్సా గృహేషు దధాతి" ఇతి॥

॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

"షట్పదానుక్రమాద్వక్ష్యే బృహస్తత్పదసఙ్గ్రహః।
పృథివ్యాస్తత్పదే హుత్వా పరి సంవేష్ట్య రేఖయా॥
అస్మిన్స్థాల్యాం పదం క్షిప్త్వా త్వే దద్యాత్ స్వామినే పదం।
తోక్తే పత్న్యై పదం దద్యాత్ సోమక్రయణ్యా హ్యవేక్షయేత్॥
త్వష్టీతాం మన్త్రయేత్ పత్నీం మాహం తద్దీయతే యదా।
పదం తదా మన్త్రయేత మన్త్రాః షణ్ణవ శేరితాః" ఇతి॥

అథ మీమాంసా

చతుర్థాధ్యాయస్య ప్ర[illegible]పాదే చిన్తితం॥

"సోమక్రయణ్యానయనే పదకర్మ ప్రయోజకం।
నవాద్యోఽక్షూణ్ణనస్యాపి క్రయవత్సన్నికర్షతః॥

తృతీయయా క్రయార్థా గౌః తద్ద్వారానయనస్య చ॥
తాదర్థ్యాత్ తత్ప్రయుక్తత్వం న ప్రయోజకతా పదే"॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే సోమక్రయ ఆమ్నాయతే "ఏకహాయన్యా క్రీణాతి" ఇతి। సేయ మేకహాయనీ గౌర్యదా సోమం క్రేతుం నీయతే తదాధ్వర్యుస్తస్యాః పృష్ఠతో గచ్ఛతి। తదప్యామ్నాతం "షట్పదాన్యనునిష్క్రామతి" ఇతి। తతః సప్తమే పదే హిరణ్యం నిధాయ హుత్వా తత్పదగతం రజో గృహ్ణీయాత్। ఏతదపి శ్రూయతే "సప్తమం పద మధ్వర్యురఞ్జలినాభిగృహ్ణాతి" ఇతి। యదేతద్రజః సఙ్గృహ్యతే హవిర్ధానయోః శకటయోరక్షే తేన రజసా యుక్తమఞ్జనం క్షిపేత్। ఏతదపి శ్రుతం "యజ్ఞం వా ఏతత్ సమ్భరతి యత్సోమక్రయణ్యై పదం యజ్ఞముఖగ్ం హవిర్ధానే యర్హి హవిర్ధానే ప్రాచీ ప్రవర్తయేయుస్తర్హి తేనాక్షముపాఞ్జ్యాత్" ఇతి। రజః కార్యమపీత్యర్థః। తత్ర యథా క్రయః సన్నికృష్టః తథైవ పదకర్మాప్యక్షాఞ్జనం సన్నికృష్టం। అథోచ్యేత దధ్యానయనం ఆమిక్షయా యథా సంయుక్తం న తథా అక్షాఞ్జనం సోమక్రయణ్యానయనే సంయుక్తమితి। తన్న। క్రయేఽపి పదసంయోగస్య తుల్యత్వాత్। అథ సంయుక్తోఽపి క్రయో గవానయనేన నిష్పాద్యేత తర్హ్యక్షాఞ్జనమపి తేన నిష్పాద్యత ఇతి సమానత్వాత్ క్రయవత్ పదకర్మాపి సోమక్రయణ్యానయనస్య ప్రయోజకమితి ప్రాప్తే బ్రూమః। ఏకహాయన్యా క్రీణాతీతి తృతీయాశ్రుత్యా గోః క్రయార్థత్వం గమ్యతే। గోద్వారా తదానయనమపి క్రయార్థమేవేతి క్రయ ఏవానయనే ప్రయోజకః। న చ పదకర్మార్థత్వం గోర్వా తదానయనస్య వా క్వచిచ్ఛ్రుతం తస్మాత్ తదప్రయోజకం। అస్మిన్ననువాకే సర్వాణి యజూంష్యేవేతి నాస్తిఛన్దఇతి॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే. ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే పఞ్చమోఽనువాకః॥ ॥

తైత్తిరీయసంహితా.

అగ్ంశునా తే అగ్ంశుః పృచ్యతాంపరుషా పరుర్గన్ధస్తే కామమవ
తు మదాయరసో అచ్యుతోఽమాత్యోఽసి శుక్రస్తే గ్రహోఽభిత్యం
దేవగ్ం సవితారమూణ్యోః కవిక్రతుమర్చామి సత్యసవసగ్ం రత్నధా
మభిప్రియం మతిమూర్ధ్వా యస్యామతిర్భా అదిద్యుతత్సవీమని హిర
ణ్యపాణి రమిమీత సుక్రతుః కృపాసువః । ప్రజాభ్యస్త్వా ప్రాణాయ
త్వా వ్యానాయ త్వా ప్రజాస్త్వమనుప్రాణిహి ప్రజాస్త్వామను
ప్రాణన్తు ॥ ౧ ॥

అనుసప్త చ ॥ ౬ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే ష
ష్ఠోఽనువాకః ॥ ॥

భాష్యమ్.

పఞ్చమానువాకే సోమక్రయణ్యాః పదసంప్రోహో మార్గణమధ్యే
ఽభిహితః । అథాఽఽగతయా సోమక్రయణ్యా సోమః క్రేతవ్యః స చ సోమ
క్రయ ఉన్మానపూర్వక ఇతి షష్ఠే సోమోన్మానమభిధీయతే । బోధా
యనః "హిరణ్యవతాపాణినా రాజానమభిమృశతి, అగ్ంశునా తే అగ్ం
శుః పృచ్యతాం పరుషా పరుర్గన్ధస్తే కామమవతు మదాయ రసో అ
చ్యుతోఽమాత్యోఽసి శుక్రస్తే గ్రహః" ఇతి । ఆపస్తమ్బః అగ్ంశునా
తే అగ్ంశుః పృచ్యతామితి యజమానో రాజానమభిమన్త్రయతే "ఇ
త్యాహ । అగ్ంశుః సూక్ష్మోఽవయవః । పరుః పర్వ । హే సోమ తవై
కేనాంశునాఽన్యోఽంశుః సంయుజ్యతాం, కోఽప్యంశుర్వాయ్వా
ద్యుపఘాతేన మా వియుజ్యతాం । తథా పరుషా పరుః సంయుజ్యతాం,
కస్యాపి పరుషో విభాగో మా భూత్ । త్వదీయో గన్ధో యజమానస్య

కామం పాలయతు, త్వదీయో రసో మదాయ దేవానాం హర్షాయ వినాశరహితో భవతు।త్వమమాత్యోఽసి, యజమానేన దేవతాభిశ్చ సహ సర్వదా తిష్ఠసి।తవ స్వీకారః శుక్రో హిరణ్యసాధ్యః । ఏతం మన్త్రం వ్యాచికీర్షురాదౌ సోమవిక్రయిణం ప్రత్యధ్వర్యోః ప్రైషమన్త్రముత్పాదయతి “ బ్రహ్మవాదినో వదన్తి విచిత్యః సోమా౩ న విచిత్యా౩ ఇతి సోమో వా ఓషధీనాగ్ం రాజా తస్మిన్ యదాపన్నం గ్రసితమేవాస్య తద్యద్విచినుయాద్యథా స్యాద్గ్రసితం నిష్ఖిదతి తాదృగేవ తద్యన్న విచినుయాద్యథాఽక్షన్నాపన్నం విధావతి తాదృగేవ తత్ క్షోధుకోఽధ్వర్యుః స్యాత్ క్షోధుకో యజమానః సోమవిక్రయిన్త్సోమగ్ం శోధయేత్యేవ బ్రూయాద్యదీతరం యదీతరముభయేనైవ సోమవిక్రయిణమర్పయతి తస్మాత్ సోమవిక్రయీ క్షోధుకః” (సం-౬కాం|౧ప్ర|౯అ) ఇతి ।
విచయో నామ సోమస్య తృణాదేరపనయనం । తస్మిన్నోషధీనాం రాజ్ఞి సోమే యత్తృణాదికమాపన్నం పతితం తత్ తృణాదికమస్య సోమస్య గ్రసితమేవ గ్రాస ఏవ భవతి।తథా సతి యది విచినుయాత్ తృణాదికమపనయేత్ తదానీం యథా లోకే గ్రసితమన్నం నిష్ఖిదతి ముఖాద్వ్యపద్రావేణ వమతి తత్తృణాద్యపనయనే తాదృక్ స్యాత్ । యది న విచినుయాత్ తదానీం యథా చక్షుషి పతితమితస్తతో విధావనేన వ్యథాం జనయతి తదవివేచనం తాదృక్ స్యాత్ తతో దోషద్వయపరిహారాయ సోమవిక్రయిన్నిత్యాది ప్రైషమన్త్రం బ్రూయాత్ । తస్మిన్నుక్తే సతి యదీతరం విచయదోషః, యది ఇతరం త్వవిచయదోషః, తేనోభయేన దోషేణ సోమవిక్రయిణమేవ యోజయతి తస్మాదసౌ క్షోధుకో నరక్షితో భవేత్ । తత్ర సూత్రం “ ఉత్తరవేదిదేశ ఉపరవదేశే వా లోహితం చర్మానడుహం ప్రాచీనగ్రీవముత్తరలోమాస్తీర్య దక్షిణే చర్మపక్షే రాజానం నివపత్యుత్తరస్మిన్నుపవిశతి సోమవిక్రయ్యుదకుమ్భగ్ం రాజానం సోమవిక్రయిణమితి సర్వతః పరిశ్రితోత్తరేణ ద్వారం కృత్వా విచిత్యః సోమా ఇత్యుక్త్వా, సోమవిక్రయిన్ సోమగ్ం శోధయేత్యుక్త్వా పరాఙావర్తతే ” ఇతి।యథోక్తం కర్మ

విధత్తే “అరుణోహస్మాహౌపవేశిః సోమక్రయణపవాహం తృతీయసవనమవరున్ధ ఇతి పశూనాంచర్మన్మిమీతే పశూనేవావరున్ధే పశవో హి తృతీయగ్ంసవనం” (సం-౬కాం౧ప్ర౯అ) ఇతి । అరుణనామకః కశ్చిదుపవేశస్యపుత్రః, పశుచర్మణి సోమం మిమీతే, అత్రైవహితృతీయసవనం సమ్పాదయిష్యామీతి తస్యాభిప్రాయః । సవనీయానుబన్ధ్యాఖ్యయోః పశ్వోస్తృతీయసవనే సద్భావాత్ పశవస్తృతీయసవనం, అతః పశుచర్మణా తత్ప్రాప్తేః సోమోన్మానంతత్ర కుర్యాదిత్యర్థః । చర్మణ ఉత్తరలోమాస్తరణం విధత్తే “యంకామయేతాపశుః స్యాదిత్యృక్షతస్తస్య మిమీతర్క్షం వా అపశవ్యమ పశురేవ భవతి యం కామయేత పశుమాన్త్స్యాదితి లోమతస్తస్య మిమీతైతద్వై పశూనాగ్ం రూపం రూపేణైవాస్మై పశూనవరున్ధే పశుమానేవ భవతి” (సం-౬కా౧ప్ర౯అ) ఇతి । ఋక్షతః రూక్షే పరుషే నిర్లోమభాగే లోమతః స లోమభాగే । ఉదకుమ్భసన్నిధిం విధత్తే “అపాన్తేక్రీణాతి సరసమేవైనం క్రీణాతి” (సం-౬కాం౧ప్ర౯అ) ఇతి । మన్త్రమధ్యేమంశంవ్యాచష్టే “అమాత్యోఽసీత్యాహాఽమైవైనం కురుతే శుక్రస్తే గ్రహ ఇత్యాహ శుక్రోహ్యస్యగ్రహః” (సం-౬కా౧ప్ర౯అ) ఇతి । అమైవ సహైవ త్వః స్థిత ఇత్యర్థః । సోమస్య స్వీకారః శుక్రో హి సువర్ణసాధ్యో హీత్యర్థః । శకటేనసహసోమం ప్రాప్తుంగచ్ఛేదితి విధత్తే “అనసాఽచ్ఛయాతి మహిమానమేవాస్యాఽచ్ఛయాతి” (సం-౬కా౧ప్ర౯అ) ఇతి।శకటరూపేణ బహుమానేన సోమస్య మహిమా ప్రకాశితో భవతి । తమేవవిధిమనూద్య ప్రశంసతి “అనసాచ్ఛయాతితస్మాదనో వాహ్యగ్ంసమేజీవనం” (సం-౬కాం౧ప్ర౯అ) ఇతి। సమే ప్రదేశే జీవనసాధనం ధాన్యఞ్చశకటవాహ్యం తద్వత్ సోమః । విషమే తు ప్రదేశే శిరసా సోమవహానం విధత్తే “యత్ర ఖలువా ఏతగ్ం శీర్ష్ణాహరన్తి తస్మాచ్ఛీర్షహార్యం గిరౌ జీవనం” (సం-౬కా౧ప్ర౯అ) ఇతి । యత్రయదా పర్వతే సోమలతోత్పత్తిప్రదేశే సోమంక్రీణన్తి తదేతి శేషః । లోకే

ఽపి దుర్గమే గిరౌ ధాన్యం శిరసావహన్తి। అత్రసూత్రం “ఉద్ధృతపూర్వఫలకే నానసా పరిశ్రితేన ఛదిష్మతా ప్రాఞ్చః సోమమచ్ఛ యాన్తి శీర్ష్ణో గిరౌ క్రీతం హరన్తి అపరేణోత్తరేణ వా రాజానం ప్రాగీషముదగీషం వానడ్వద్యుగగ్ం శకటం చుబుకప్రతిష్ఠితం ”ఇతి। తస్మిన్ శకటే పూర్వస్థాపితం మధ్యమఫలకముద్ధృత్య నూతనం ఫలకం స్థాపనీయం। అథవా ఉద్ధృతమున్నతం పూర్వఫలకరూపం ముఖం యస్య శకటస్య తదుద్ధృతపూర్వఫలకం। పరిశ్రయః శకటస్యోపరిగృహకుడ్యవత్ పరితో వేష్టనం। ఛదిరుపరితనమాచ్ఛాదనం। బోధాయనః “అథైనమతిచ్ఛన్దసర్చా మిమీతే ఏకయైకయోత్సర్గం మిమీతేఽయాతయామ్నియా యాతయామ్నియైవైనం మిమీతే తస్మాన్నానావీర్యా అఙ్గులయః సర్వాస్వఙ్గుష్ఠముపనిగృహ్ణాతీతి, అభిత్యం దేవగ్ం సవితారమూణ్యోః కవిక్రతుమర్చామి సత్యసవసగ్ం రత్నధామభిప్రియం మతిమూర్ధ్వా యస్యామతిర్భా అదిద్యుతత్సవీమని హిరణ్యపాణిరమిమీత సుక్రతుః కృపా సువః ఇతి, పఞ్చకృత్వో యజుషా మిమీతే పఞ్చకృత్వస్తూష్ణీం ”ఇతి। ఆపస్తమ్బః “క్షౌమం వాసో ద్విగుణం త్రిగుణం వా ప్రాగ్దశముత్తరదశం చర్మణ్యాస్తృణాత్యుదగ్దశం వా తస్మిన్ హిరణ్యపాణిరఙ్గుష్ఠేన కనిష్ఠికయా చాఙ్గుల్యాంశూన్సఙ్గృహ్య న్యఞ్చన్ అభిత్యందేవగ్ం సవితారమిత్యతిఛన్దసర్చా మిమీతే ”ఇతి। తం దేవమభ్యర్చామి। కీదృశందేవం। ఊణ్యోః ద్యావాపృథివీరూపయోర్హ్వాస్తయోః సవితారం ప్రేరకం కవీనాం వేదార్థవిదాం క్రతుర్యాగో యస్య ప్రేరకస్య సోఽయం కవిక్రతుః। అత ఏవ సత్యః ఫలపర్యవసాయీ సవః ప్రేరణం యస్యాఽసౌ సత్యసవాః। రత్నానిదధాతీతి రత్నధాః। ఆభిముఖ్యేన సర్వేషాం ప్రియమతిః సర్వైర్మన్తవ్యః తాదృశం దేవమర్చామి। యస్యసవితుః ఊర్ధ్వలోకవర్తినీదీప్తిః అమతిః మన్తుమశక్యా ద్యోతతే ప్రకాశతే స్వర్గవర్తీసదేవః కృపయా మాం సమాగత్య హిరణ్యపాణిః సోమంమిమీతాం। ఏతస్యామృచివర్తమానం ఛన్దః ప్రశంసతి “అభిత్యం దేవగ్ంసవితారమిత్యతిచ్ఛన్దసర్చా మిమీతే అతిఛన్దా వైసర్వాణి ఛ

న్దాగ్ంసి సర్వైభిరేవైనం ఛన్దోభిర్మిమీతే వర్ష్మ వా ఏషా ఛన్దసాం యదతిచ్ఛ
న్దా యదతిచ్ఛన్దసర్వా మిమీతే వర్ష్మైవైనగ్ం సమానానాంకరోతి" (సం-
౬కాం।౧ప్ర।౯అ)ఇతి।అక్షరాధిక్యేన గాయత్ర్యాది ఛన్దాంస్యతిక్రమ్య వర్త
త ఇత్యతిఛన్దాః।వర్ష్మ వా శరీరమివ। అఙ్గులీషు ప్రకారవిశేషం విధత్తే "ప
కమైకమోత్సర్గం మిమీతేఽయాతయామ్నియా యాతయామ్నిడామైవైనం
మిమీతే తస్మాన్నానావీర్యా అఙ్గుళయః" (సం-౬కా।౧ప్ర।౯అ) ఇతి।
ఉత్సర్గంఉత్సృజ్యోత్సృజ్య కనిష్ఠికయైవ ప్రథమపర్యాయే అనామికయైవ
ద్వితీయే మధ్యమయైవ తృతీయేతర్జన్యైవచతుర్థే, ఏవంసతి సకృత్ప్ర
వృత్తాయా అఙ్గుల్యాః పునః ప్రవృత్త్యభావాద్యాతయామత్వం గతసార
త్వం న భవిష్యతి। యస్మాత్ పర్యాయేణప్రవృత్తాః తస్మాత్ ప్రత్యేకమ
ఙ్గుష్ఠేన సంయోక్తుం పృథక్ సామర్థ్యే అర్పితాః। అఙ్గుష్ఠస్యపర్యాయో
నాస్తీత్యముమర్థంవిధత్తే "సర్వాస్వఙ్గుష్ఠముపనిగృహ్ణాతి తస్మాత్ సమావ
ద్వీర్యోఽన్యాభిరఙ్గులిభిస్తస్మాత్ సర్వా అనుసఞ్చరతి" (సం-౬కాం।
౧ప్ర।౯అ) ఇతి। కనిష్ఠికాదిషు సర్వాస్వఙ్గులీషు ప్రత్యేకం అఙ్గుష్ఠం సం
యోజయేత్। సమావద్వీర్యస్తుల్యసామర్థ్యః తస్మాల్లోకే వ్యవహారేఽపి
ప్రత్యేకంసర్వా అఙ్గులీరనుసఞ్చరన్తి।విపక్షే బాధకపూర్వకంపూర్వోక్తం
స్వపక్షముపసంహరతి "యత్ సహ సర్వాభిర్మిమీతసగ్ంశ్లిష్టా అఙ్గులయో
జాయెరన్నేకమైకయోత్సర్గం మిమీతే తస్మాద్విభక్తాజాయన్తే" (సం-
౬కా।౧ప్ర।౯అ)ఇతి।సమన్త్రకామన్త్రకయోః సోమోన్మానయోరావృత్తి
సఙ్ఖ్యాంవిధత్తే "పఞ్చ కృత్వో యజుషా మిమీతే పఞ్చాక్షరా పఙ్క్తిః పా
ఙ్క్తో యజ్ఞో యజ్ఞమేవావరున్ధే పఞ్చకృత్వస్తూష్ణీం దశ సమ్పద్యన్తే దశా
క్షరా విరాడన్నం విరాడ్విరాజైవాన్నాద్యమవరున్ధే యద్యజుషా మిమీతే
భూతమేవావరున్ధే యత్[illegible]ం భవిష్యత్" (స-౬కా।౧ప్ర।౯అ) ఇతి।
యద్యప్యతి ఛన్దసర్చేత్యామ్నానాత్ పదార్థరూపస్య లక్షణస్య సద్భా
వాచ్ఛ్యాభిత్యమిత్యసౌ ఋగేవ తథాపి యజ్యతే ప్రయుజ్యత ఇతి వ్యు
త్పత్తిమభిప్రేత్య యజుషేత్యుక్తం। అఙ్గుష్ఠస్యక్రమేణ కనిష్ఠికాదిభిః సహ

చత్వారః పర్యాయాః, సమన్త్రకే ప్రయోగే కనిష్ఠికావ్యతిరిక్తయా కయాచిత్ సహపఞ్చమః పర్యాయః, అమన్త్రకే తు కనిష్ఠకయైవ సహ। తథా చ సూత్రం "యయా ప్రథమం న తయా పఞ్చమం తయైవోత్తమం" ఇతి। విరాట్ ఛన్దసోఽన్నప్రదత్వాదన్నత్వం। సమన్త్రకామన్త్రకయోః ప్రయోగయోః పూర్వోత్తరభావసామ్యేన భూతభవిష్యద్వస్తుప్రాప్తిః। కల్పః "అథాతిశిష్టం రాజానం ప్రజాభ్యస్త్వేత్యుపసమూహతి। సముచ్చిత్య వసనస్యాన్త్యాన్ ప్రదక్షిణముష్ణీషేణోపసన్నహ్యతి। ప్రాణాయ త్వేతి, వ్యానాయ త్వేత్యనుశృన్థత్యథోపరిష్టాదఙ్గులావకాశం శిష్ట్వా యజమానమీక్షయతి, ప్రజాభ్యస్త్వా ప్రాణాయ త్వా వ్యానాయ త్వా ప్రజాస్త్వమనుప్రాణిహి ప్రజాస్త్వామనుప్రాణన్త్వితి "ఇతి। హే సోమ అశేషప్రజార్థం త్వాం సమూహామి ప్రాణార్థం త్వాముపనహ్యామి వ్యానార్థం త్వాం విస్రంసయామి। ప్రాణతీః ప్రజాః అను త్వం ప్రాణిహి ప్రాణం తం త్వాం అను ప్రజాః ప్రాణన్తు। అవశేషణే వాక్యం బ్రువన్ యథోక్తం సమూహనాదికం విధత్తే "యద్వై తావానేవ సోమస్స్యాద్యావన్తం మిమీతే యజమానస్యైవ స్యాన్నాపి సదస్యానాం ప్రజాభ్యస్త్వేత్యుపసమూహతి సదస్యానేవాఽన్వాభజతి వాససోపనహ్యతి సర్వదేవత్యం వై వాసః సర్వాభిరేవైనం దేవతాభిః సమర్ధయతి పశవో వై సోమః ప్రాణాయ త్వేఽత్యుపనహ్యతి ప్రాణమేవ పశుషు దధాతి వ్యానాయ త్వేత్యనుశృన్థతి వ్యానమేవ పశుషు దధాతి తస్మాత్ స్వపన్తం ప్రాణో న జహాతి" (సం-౬కాం।౧ప్ర।౧౧అ) ఇతి। దశకృత్వోఽఙ్గులిభిర్మితాత్ సోమస్యానాధిక్యే సత్యేతస్మిన్ సదస్యవస్థితానామపి సోమో న స్యాత్ మన్త్రేణ సమూహనేన తు యజమానమను సదస్యాన్ సోమం ప్రాపయతి ప్రాణవ్యానయోః పశుషు స్థాపితత్వాత్ స్వాపేఽపి నాస్తి ప్రాణపరిత్యాగః॥ ॥అత్ర వినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

"అంశుం సోమం మన్త్రయేతాభిత్యం క్రేతుం మిమీత తాం।
ప్రజా సమూహ్య తచ్ఛేషం ప్రాణాయ త్వేతి బధ్యతే॥
వ్యావిస్రస్య ప్రజేత్యేత షణ్మన్త్రా ఇహావర్ణితా" ॥ఇతి॥

అస్మిన్ననువాకే సన్దిగ్ధార్థోదాహరణాభావాత్ నాత్రవిశేషేణ కిఞ్చిదపి మీమాంస్యతే।సామాన్యవిచారాస్తు పూర్వోక్తా యథాయోగమనుసన్ధేయాః। ఛన్దస్తు శ్రుతావేవావతిఛన్దసర్చేతి స్పష్టముదాహృతం॥ ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే షష్ఠోఽనువాకః॥ ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా,

సోమం తే క్రీణామ్యూర్జస్వన్తం పయస్వన్తం వీర్యావన్తమభిమాతిషాహగ్ం శుక్రం తే శుక్రేణ క్రీణామి చన్ద్రం చన్ద్రేణామృతమమృతేన సమ్పత్తే గోరస్మే చన్ద్రాణి తపసస్తనూరసి ప్రజాపతేర్వర్ణస్తస్యాస్తే సహస్రపోషం పుష్యన్త్యాశ్చరమేణ పశునా క్రీణామ్యస్మే తే బన్ధుర్మయి తే రాయః శ్రయన్తామస్మే జ్యోతిః సోమవిక్రయిణి తమో మిత్రో న ఏహి సుమిత్రధా ఇన్ద్రస్యోరుమావిశ దక్షిణముశన్నుశన్తగ్గ్ స్యోనః స్యోనగ్ంస్వాన భ్రాజాఙ్ఘారే బమ్భారే హస్త సుహస్త కృశానవేతే వః సోమక్రయణాస్తాన రక్షధ్వం మావో దభన్ ॥ ౧ ॥

ఉరుం ద్వావిగ్ంశతిశ్చ॥ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే సప్తమోఽనువాకః॥ ॥

భాష్యమ్.

షష్ఠేఽనువాకే క్రయాయ సోమస్యోన్మానముక్తం। సప్తమే లబ్ధావసరః క్రయోఽభిధీయతే। [illegible]యనః "అథైనం సహిరణ్యేన పణతే, సోమం తే క్రీణామ్యూర్జస్వన్తం వీర్యావన్తమభిమాతిషాహగ్ం శుక్రం తే శుక్రేణ క్రీణామి చన్ద్రం చన్ద్రేణామృతమమృతేన సమ్పత్తే గోరితి

” ఇతి । ఆపస్తమ్బో మన్త్రభేదమాహ “సోమవిక్రయిణే రాజానం ప్రదాయపణతే, సోమవిక్రయిన్ 3 క్రయ్యస్తే సోమా3ఇతి, క3య్య ఇతీతరః, ప్రత్యాహ, సోమం తేక్రీణా మ్యూర్జస్వన్తమిత్యుక్త్వా కలయా తేక్రీణానీత్యేవమాహ భూయో వా అతఃసోమోరాజార్హతీతి సర్వేషు పణనేషు సోమవిక్రయీ ప్రత్యాహ, సమ్పదో గవా తే క్రీణానీత్యన్తతః, శుక్రం తేశుక్రేణక్రీణామీతి జపిత్వా హిరణ్యేన క్రీణాతి ”ఇతి । హే సోమవిక్రయిన్ అహం త్వదీయం సోమంక్రీణామి । కీదృశం । ఊర్జస్వన్తం శరీరబలప్రదం । పయస్వన్తం పఞ్చభూతరసోపేతం * । వీర్యావన్తం ఇన్ద్రియపాటవహేతుం । అభిమాతిషాహం పాపరూపస్య వైరిణో హన్తారం । శుక్ర. చన్ద్రామృతశబ్దైరభిధేయాస్తేజః సుఖావినాశాః స్వకీయసోమే మదీయహిరణ్యే చ సమాః, అతో హిరణ్యేన సోమంక్రీణామి । న కేవలంహిరణ్యం తుభ్యం దీయతే కిన్తు సమీచీనం గోరేకహాయనీస్వరూపమపి పూర్వం దత్తం తస్మాత్ తవ హిరణ్యలాభోఽధికః । కల్పః “అస్మై చన్ద్రాణీతి సోమవిక్రయిణో హిరణ్యముపాదత్తే ”ఇతి । అస్మా స్వైవ హిరణ్యాని చన్ద్రాణి తిష్ఠన్తు బహువచనం వ్యత్యయేన ద్రష్టవ్యం। బోధాయనః “అథైనం ప్రతీచీనగ్రీవయాఽజయా పణతే, తపసస్తనూరసి ప్రజాపతేర్వర్ణస్తస్యాస్తే సహస్రపోషం పుష్యన్త్యాశ్చరమేణ పశునా క్రీణామి ”ఇతి । “అస్మై తేబన్ధుః ఇతి యజమానమీక్షతే, మయి తే రాయః శ్రయన్తామిత్యాత్మానం ”ఇతి । ఆపస్తమ్బస్త్వేకమన్త్రతామాహ “తపసః తనూరసీతిజపిత్వాఽజయా క్రీణామి ”ఇతి । హే అజే త్వం తపసః పుణ్యస్య శరీరమసి । యజ్ఞనిష్పాదకస్య సోమస్య ద్యులోకే త్వయైవావరుద్ధత్వాద్వర్ణత ఇతి వర్ణో దేహః । ప్రజాపతేర్వర్ణోఽసి ప్రజాపతివత సర్వదేవాత్మకత్వాత్ । తచ్చోపానువాక్యకాణ్డే ఆమ్నాతం “ సా వా ఏషా సర్వదేవత్యా యదజా ”ఇతి । కిఞ్చ త్వమపత్యపరమ్పరయాస

* ప్రభూతరసోపేతం ఇతి కాంచీపాఠః,

హస్రసఙ్ఖ్యా పూర్తిం పుష్ణాసి తాదృశ్యాః తవ సమ్బన్ధినా చరమేణ సహస్రతమేన పశునా సోమం క్రీణాని న తు త్వయా । అహం తవ బన్ధుః త్వత్సమ్పాదితస్య సోమస్య కర్మణి ప్రవృత్తత్వాన్మయి త్వదీయాన్యపత్యరూపాణి ధనాన్యవతిష్ఠన్తామ్ । మన్త్రార్థ వ్యాఖ్యానుసారాదావనభిమతం నిరాకృత్య స్వాభిమతపణనమన్త్రముత్పాద్య వినియుఙ్క్తే “యత్ కలయా తే శఫేన తే క్రీణానీతి పణేతాగోఽర్ఘగ్ం సోమం కుర్యాదగో అర్ఘం యజమానమగో అర్ఘమధ్వర్యుం గోస్తు మహిమానం నావతిరేద్గవా తే క్రీణానీత్యేవ బ్రూయాద్గో అర్ఘమేవ సోమం కరోతి గో అర్ఘం యజమానం గో అర్ఘమధ్వర్యుం న గోర్మహిమానమవతిరతి” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౧౦అ) ఇతి । శఫః తస్యాష్టమావయవః కలా కోఽప్యవయవలేశః * కలయా శఫేన వా పణనే దోషత్రయం స్యాత్ । సోమో గోరూపం మూల్యం నార్హతి, యజమానస్తద్దాతుం న శక్నోతి, అధ్వర్యుశ్చ న దాపయతీత్యేవం సోమయజమానాధ్వర్యవో గోఽర్ఘరహితా ఇతి దోషత్రయమ్ । కిఞ్చ సోమస్య గోమూల్య ఇత్యుక్తే గోర్మహిమాధికో భవేత్ । అతః తం నావజానీయాత్ । పరమతే త్వసావవజ్ఞాతో భవేత్ । గావ తే క్రీణానీత్యనేన మన్త్రేణ సర్వం సమాహితం భవతి । యథేయం సోమక్రయణీ గౌస్తథైవ అజాదీని నవద్రవ్యాణి క్రయసాధనాని క్రమేణ విధత్తే “అజయా క్రీణాతి సతపసమేవైనం క్రీణాతి హిరణ్యేన క్రీణాతి సశుక్రమేవైనం క్రీణాతి ధేన్వా క్రీణాతి సాశిరమేవైనం క్రీణాత్యృషభేణ క్రీణాతి సేన్ద్రమేవైనం క్రీణాత్యనడుహా క్రీణాతి వహిర్వా అనడ్వాన్ వహ్నినైవ వహ్నిర్యజ్ఞస్య క్రీణాతి మిథునాభ్యాం క్రీణాతి మిథునస్యావరుద్ధ్యై వాససా క్రీణాతి సర్వదేవత్యం వై వాసః సర్వాభ్య ఏవైనం దేవతాభ్యః క్రీణాతి ద[illegible]పద్యన్తే దశాక్షరా విరాడన్నం విరాడ్విరాజైవాన్నాద్యమవరున్ధే” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౧౦అ) ఇతి । తపసస్తనూరిత్యుక్తత్వాత్ అజయా క్రీతస్య సోమస్య సతపస్త్వమ్ । ఏవముత్తరత్రాపి యో

* కలా అల్పాదప్యల్పీయః కోఽప్యవయవలేశః ఇతి కాశీపాఠః.

జ్యం। సాశిరం దధ్యాదిగోరసోపేతం। సేన్ద్రం ఇన్ద్రియవర్ధకం। వహ్నిర్వాహకః యజ్ఞస్యవహ్నిర్యజ్ఞనిర్వాహకం సోమం। మిథునాభ్యాం వత్సతరో వత్సతరీ చేత్యేతాభ్యాం మిథునావయవాభ్యాం ధేనోః సవత్సాయా వివక్షితత్వాత్ దశద్రవ్యసమ్పత్తిః।మన్త్రత్రయం స్పష్టార్థత్వాబుధ్యోపేక్ష్య చతుర్థమన్త్రస్యాభిప్రాయమాహ "తపసస్తనూరసి ప్రజాపతేర్వర్ణ ఇత్యాహ పశుభ్య ఏవ తదధ్వర్యుర్నిహ్నుత ఆత్మనోఽనావ్రస్కాయ" (సం-౬కా।౧ప్ర।౧౦అ) ఇతి।తత్తేన మన్త్రపాఠేన పశుభ్యోఽజాప్రభృతీన్నిహ్నుతే అపలపతి।సహ్యజా పరమార్థతః తపసస్తనూర్భవతి నాపి ప్రజాపతేర్వర్ణరూపం తేనాపలాపేనాజోపచరితా భవతి।సచోపచారః స్వస్యాపరాధరాహిత్యాయ క్రియతే। పశూపచారవేదనం ప్రశంసతి "గచ్ఛతి శ్రియం ప్ర పశూనాప్నోతి యఏవం వేద" (సం-౬కా।౧ప్ర।౧౦అ) ఇతి। దత్తస్య హిరణ్యస్య పునరాదానం విధిత్సుర్హిరణ్యప్రకాశకం ద్వితీయమన్త్రం స్పష్టార్థమపి పునరనుసంధత్తే "శుక్రం తే శుక్రేణ క్రీణామీత్యాహ యథాయజురేవైతత్" ఇతి। పునరాదానం విధత్తే "దేవా వై యేన హిరణ్యేన సోమమక్రీణన్ తదభీషహా పునరాదదత కో హి తేజసా విక్రేష్యత ఇతి యేన హిరణ్యేన సోమం క్రీణీయాత్ తదభీషహా పునరాదదీత తేజ ఏవాత్మన్ధత్తే" (సం-౬కా।౧ప్ర।౧౦అ) ఇతి। అభీషహా బలాత్కారేణ। కో హీత్యాదిర్దేవతాభిప్రాయః। కల్పః "అస్మే జ్యోతిరితి శుక్లామూర్ణాస్తుకాం యజమానాయ ప్రయచ్ఛతి తాం కాలే దశాపవిత్రస్య నాభిం కురుతే" ఇతి। అవిలోమభిర్నిర్మితా తన్తురూర్ణాస్తుకా సా చ శుక్లా జ్యోతిస్స్వరూపా తజ్జ్యోతిరస్మాస్వవతిష్ఠతాం। కల్పః "కృష్ణామూర్ణాస్తుకాం మద్భిః క్లేదయిత్వా ఇదమహగ్ంసర్పాణాం దన్దశూకానాం గ్రీవా ఉపగ్రథ్నామీత్యుపగ్రథ్య సోమవిక్రయిణ విధ్యతి సోమవిక్రయిణితమ" ఇతి। మన్త్రద్వయం వ్యాచష్టే "అస్మే జ్యోతిః సోమవిక్రయిణి తమ ఇత్యాహ జ్యోతిరేవ యజమానే దధాతి తమసా సోమవిక్రయిణమర్పయతి" (సం-౬కా।౧ప్ర।౧౦అ) ఇతి। విపక్షే బాధకపురస్సరం గ్రథనము

న్త్రముత్పాదయతి। “యదనుపగ్రథ్య హన్యాద్దందశూకాస్తాగ్ం సమాగ్ం సర్పాస్స్యురిదమహగ్ం సర్పాణాందన్దశూకానాం గ్రీవా ఉపగ్రథ్నామీత్యాహ దన్దశూకాస్తాగ్ం సమాగ్ంసర్పాభవన్తితమసా సోమవిక్రయిణం విధ్యతి” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౧౦అ) ఇతి । కృష్ణయావిధ్యేత్ తాం సమాం తం సమ్వత్సరం కృత్స్నం। ఇదమహమిత్యాదిమన్త్రేణ సర్పదంశస్య పరిహారః। కల్పః “ కౌత్సాద్రాజానమాదత్తే, మిత్రోన ఏహి సుమిత్రధా, ఇతి తం యజమానస్యోరౌ దక్షిణత ఆసాదయతి ఇన్ద్రస్యోరుమావిశ దక్షిణ ముశన్నుశన్తగ్ం స్యోనః స్యోనమితి” । శోభనం మిత్రం సోమరూపం యస్య యజమానస్య స యజమానః సుమిత్రః తందధాతి పోషయతీతి సుమిత్రధాః । హే సోమసుమిత్రధాః త్వం అస్మాకంమిత్రంప్రియో భూత్వా సమాగచ్ఛ । హే సోమఇన్ద్రస్య యజమానస్య దక్షిణం ఊరుమావిశ । కీదృశం। ఉశన్తం కామయమానం స్యోనం సుఖకరం త్వమపి తాదృశః। కల్పః “అథ సోమక్రయానను దిశతి । స్వానభ్రాజాఙ్ఘారే బంభారే హస్త సుహస్త కృశానవేతే వః సోమక్రయణాస్తాన్ రక్షధ్వం మావోదభన్నితి”। స్వానాదయః సోమరక్షకాః। సోమః క్రీయతే యైర్గవాదిభిస్తే సోమక్రయణాః। హే స్వానాదయః తాన్ సోమక్రయణాన్ పాలయత । కోఽపి గోవైరిణో యుష్మాన్ మా హింసిషిత। అతో మూల్యభూతాన్ సోమక్రయణానను దిశ్యపశ్చాత్ సోమస్వీకారో యుక్తః। తతోఽర్థక్రమేణ మిత్రోనః ఇన్ద్రస్యోరుమితి మన్త్రద్వయముపరిష్టాత్ వ్యాఖ్యాస్యతే। ఇమన్తు మన్త్రం వ్యాచష్టే “స్వానభ్రాజేత్యాహైతే వా అముష్మిన్ లోకే సోమమరక్షన్ తేభ్యోఽధి సోమమాహరన్” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౧౦అ) ఇతి । అధి అధికంప్రభూతం, విపక్షస్వపక్షయోర్దోష తత్సమవధానే దర్శయతి “యదేతేభ్యః సోమక్రయణాన్నానుదిశేదక్రీతోఽస్య సోమః స్యాన్నాస్యైతేఽముష్మిన్ లోకే సోమగ్ంరక్షేయుర్యదేతేభ్యః సోమక్రయణాననుదిశతి క్రీతోఽస్యసోమో భవత్యేతేస్యాముష్మిన్ లోకే సోమగ్ం రక్షన్తి” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౧౦అ) ఇతి ।

సోమం సోమయాగః ఫలం। అథ సోమస్వీకారస్య ప్రాప్తావసరత్వాత్ తంమన్త్రంవ్యాచష్టే "వారుణో వై క్రీతః సోమఉపనద్ధో మిత్రోనఏహి సుమిత్రధా ఇత్యాహ శాన్త్యై" (సం-౬కా।౧ప్ర।౧౧అ) ఇతి। బన్ధనస్యవరుణపాశరూపత్వాత్ తద్యుక్తః సోమో వారుణః। అతో వరుణవత్ క్రూరత్వప్రాప్తౌ తచ్ఛాన్తయే మిత్రత్వం ప్రార్థ్యతే *। ఊరుస్థానం పూర్వాచారప్రాప్తమిత్యాహ "ఇన్ద్రస్యోరుమావిశ దక్షిణమిత్యాహ దేవావైయగ్ంసోమమక్రీణన్ తమిన్ద్రస్యోరౌ దక్షిణఆసాదయన్నేష ఖలు వా ఏతర్హీన్ద్రో యో యజతే తస్మాదేవమాహ" (సం-౬కా।౧ప్ర।౧౧అ) ఇతి॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

"సోమం జపేత్క్రియాత్పూర్వం శుక్రంపశ్యేత † తత్క్రయే।
అస్మేస్వర్ణముపాదత్తే తవజప్యంక్రయోఽజయా॥
అస్మేజ్యోస్స్వామినే దద్యాచ్ఛుక్లామూర్ణాస్తుకామథ।
సోమవిక్రేతృ కృష్ణయోర్ణాస్తుకయా క్రయకారిణం॥
మిత్రస్సోమముపాదాయ ఇన్ద్రోరా ఉపవేశయేత్।
స్వానమూల్యాననుదిశేదిమేమన్త్రానవోదితాః" ॥ఇతి॥

అథ మీమాంసా

ద్వాదశాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చిన్తితం॥

"క్రయణేషువికల్పః స్యాత్సాహిత్యం వాఽగ్రిమోయతః।
కార్యైక్యమానతెల్లాభాద్దశోక్తేశ్చసముచ్చయః" ॥ఇతి॥

అజయా క్రీణాతి హిరణ్యేన క్రీణాతి వాససా క్రీణాతీత్యాదీని బహూనిసోమక్రయసాధనాని ద్రవ్యాణ్యామ్నాతాని। తేషాంకార్యైక్యాద్వికల్ప ఇతిచేత్। మైవం। బహుభిర్ద్రవ్యైర్విక్రేతురానీతైః సౌలభ్యాద్దశభిః క్రీణాతీతి సఙ్ఖ్యోక్తేశ్చసముచ్చయః। అత్రసర్వాణి యజూంషి। నాస్తి కశ్చిచ్ఛందోపి శేషః॥

* ప్రతిపాదయతి ఇతి శ్రీమతపుస్తకే. † స్వర్ణేన ఇతి కాశీపాఠః.

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే తైత్తిరీయసంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే సప్తమోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా

ఉదాయుషా స్వాయుషోదోషధీనాగ్ం రసేనోత్పర్జన్యస్య శుష్మేణోదస్థామమృతాగ్ం అను । ఉర్వన్తరిక్షమన్విహ్యదిత్యాః సదోస్యదిత్యాః సద ఆసీదాస్తభ్నాద్ద్యామృషభో అన్తరిక్షమమిమీత వరిమాణం పృథివ్యా ఆసీదద్విశ్వా భువనాని సమ్రాడ్విశ్వేత్తాని వరుణస్య వ్రతాని వనేషు వ్యన్తరిక్షంతతాన వాజమర్వత్సుపయో అఘ్నియాసు హృత్సు॥౧॥

క్రతుం వరుణో విక్ష్వగ్నిం దివి సూర్య్యమదధాత్ సోమమద్రావుదుత్యం జాతవేదసం దేవంవహన్తి కేతవః।దృశే విశ్వాయ సూర్య్యం। ఉస్రావేతం ధూర్షాహావనశ్రూ అవీరహణౌ బ్రహ్మచోదనౌ వరుణస్య స్కమ్భనమసి వరుణస్య స్కమ్భసర్జనమసి ప్రత్యస్తో వరుణస్య పాశః॥ ౨ ॥

హృత్సుపఞ్చ త్రిగ్ంశచ్చ ॥ ౮ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే అష్టమోఽనువాకః॥ ॥

భాష్యమ్.

సప్తమేఽనువాకే సో[illegible]మోఽభిహితః । అథ క్రీతం సోమం ప్రాచీనవంశం నేతుమష్టమే శక[illegible]ారోపణం సోమస్యోచ్యతే । కల్పః ‘‘అథైనమాదాయోత్తిష్ఠతి, ఉదాయుషా స్వాయుషో దోషధీనాగ్ం రసేనోత్పర్జన్యస్య శుష్మేణోదస్థామ మృతాగ్ం అను ’’ఇతి । అహమమృతాగ్

దేవానసులఘ్వాయురాది విశేషణవిశిష్టేన సోమేన సహ ఉదస్థాం ఉత్తి
ష్ఠామీతి । చిరజీవనమాయుః, అత్రాపి రోగాద్యుపద్రవరహితం స్వాయుః,
తదుభయప్రదత్వాత్ సోమస్య తదుభయరూపత్వం, ఓషధీనాం పర్జన్య
స్యచసోమః సారః ఇతరౌషధవద్భూమివిశేషాజ్జాయమానత్వాత్ వృ
ష్ట్యా వర్ధమానత్వాచ్చ । చతుర్భిర్విశేషణైః పృథక్క్రియాపదమన్వేతుం
చత్వార ఉచ్ఛబ్దాః । అమృతశబ్దానుశబ్దయోరర్థమాహ “ఉదాయుషా
స్వాయుషేత్యాహ దేవతాపవాన్వారభ్యోత్తిష్ఠతి” (సం-౬కా।౧ప్ర।౧౧అ)
ఇతి । కల్పః “ఉర్వన్తరిక్షమన్విహీతి శకటాయాభిప్రవ్రజతి” ఇతి। ఉత్థా
పనమారభ్య పునర్భూమావస్థాపనపర్యన్తం సోమోఽన్తరిక్షాధార ఇత్యభి
ప్రాయం దర్శయతి “ఉర్వన్తరిక్షమన్విహీత్యాహాన్తరిక్షదేవత్యో హ్యే
ష్యేతర్హి సోమః” (సం-౬కా।౧ప్ర।౧౧అ) ఇతి।బోధాయనః “తస్య
నీడే * కృష్ణాజినమాస్తృణాతి, అదిత్యాః సదోఽస్యదిత్యాః సద ఆసీదే
తి కృష్ణాజినే రాజానమాసాద్యాప్తైనముపతిష్ఠతే, అస్తభ్నాద్ద్యామృషభో
అన్తరిక్షమమిమీత వరిమాణంపృథివ్యా ఆసీదద్విశ్వా భువనాని సమ్రాడ్వి
శ్వేత్ తానివరుణస్య వ్రతాని” ఇతి । ఆపస్తమ్బో ద్వితీయతృతీయమ
న్త్రావేకీచకార హే కృష్ణాజిన త్వం అదిత్యాభూమేఃసదః స్థానమసి। హే
సోమ తస్యాః సదఃప్రాప్నుహి । ఋషభః శ్రేష్ఠోఽయంసోమః యథా
ద్యులోకోనపతతి తథా స్తమ్భనం సఞ్చకార । అన్తరిక్షమేతావదిత్య
మిమీత పృథివ్యాః పరిమాణం గురుత్వం విస్తారఞ్చామిమీత । స
సోమదేవః స్వ మహిమ్నా సమ్యగ్రాజమానో విశ్వానిభువనాన్యా
సీదత్ వ్యాప్తవాన్ విశ్వేత్ తానిసర్వాణ్యేవోక్తానికర్మాణి సర్వా
త్మకత్వేన సర్వావరకత్వేన వరుణనామ్నో సోమస్యవ్రతాని వ్రత
వన్నియతాని । ప్రథమద్వితీయమన్త్రయోః స్పష్టార్థతాం దర్శయ
తి “ అదిత్యాః సదోఽస్యదిత్యాః సద ఆసీదేత్యాహ యథా యజురే
వైతత్ ” (సం-౬కా।౧ప్ర।౧౧అ) ఇతి । ద్వితీయమన్త్రసాధ్యం యదా

* చ్ఛిద్రే ఇతికాశీపాఠః.

౽౽సాదనం తదేతత్ తృతీయమన్త్రేణాపి కర్తవ్య మిత్యముమర్థం హే తూపన్యాసపురస్సరంవిధత్తే "విత్తా ఏననేత వర్థయతి యద్వారుణగ్ం సన్తం మైత్రం కరోతి వారుణ్యర్చాసాదయతిస్వయైవైనం దేవతయాసము ర్థయతి"(సం-౬కా౧ప్ర౧౧అ)ఇతి।ఉపనద్ధః సోమోవరుణో యద్వ్యపమే మిత్రోనపహీతి మన్త్రేం పఠన్మైత్రం కరోతీతి యదస్తి ఏతేనైనం సోమం వ్యర్థయతి సమృద్ధిహీనం కరోతి వారుణ్యర్చా తు సమర్థయతి కల్పః "అత్తై నం వాససా పరితనోతి, వనేషువ్యన్తరిక్షం తతాన వాజమర్వత్సుప యో౽ఘ్నియాసుహృత్సు క్రతుం వరుణో విక్ష్వగ్నిం దివి సూర్యమద ధాత్ సోమమద్రావితి" ఇతి, వితతానేతి ప్రతివాక్యమన్వేతి। వరుణనా మకః సోమదేవో జగదీశ్వరేణాభిన్నః సర్వం నిర్మమే ।। కిం కిం। వనే షు వృక్షమధ్యేష్వన్తరిక్షం అవకాశం వితతానఅర్వత్సు వాజిషువాజం వేగం గతివిశేషం పయోగోషు హృదయేషు చిత్తేషు క్రతుంసఙ్కల్పంవి క్షు ప్రజాసు జఠరాగ్నిం ద్యులోకేసూర్యం పర్వతే సోమవల్లీమదధాత్ అవస్థాపయత్। అనేన మన్త్రేణకర్తవ్యం విధత్తే "వాససా పర్యానహ్య తి సర్వదేవత్యం వై వాసః సర్వాభిరేవైనందేవతాభి స్సమర్థయత్యథో రక్షసామపహత్యై" ఇతి। మన్త్రార్థోలోకప్రసిద్ధఇత్యాహ "వనేషు వ్యన్తరిక్షం తతానేత్యాహ వనేషుహివ్యన్తరిక్షం తతాన వాజ మర్వ త్స్వి త్యాహ వాజగ్ంహ్యర్వత్సు పయో౽ఘ్నియాస్వి త్యాహ పయో హ్యఘ్నియాసు హృత్సు క్రతుమిత్యాహ హృత్సు హిక్రతుం వరుణో విక్ష్వగ్నిమిత్యాహ వరుణోహి విక్ష్వగ్నిం దివిసూర్యమిత్యాహ దివి హిసూర్యగ్ం సోమమద్రావిత్యాహ గ్రావాణో వా అద్రయస్తేషు వాఏషసోమందధాతి యోయజతే తస్మాదేవమాహ" (సం-౬కా। ౧ప్ర। ౧౧అ) ఇతి। అద్రిశబ్దేనాత్ర పాషాణబహులోగిరిర్వివక్షి తః। పాషాణసన్ధిషు సోమస్యోత్పత్తేః యజమానస్తేషు పాషాణేషు సోమం ప్రాప్నోతి। కల్పః "ఉదుత్యం జాతవేదసమితి సౌర్యర్చా కృ ష్ణాజినం పురస్తాత్ ప్రత్యానహ్యత్యూర్ధ్వగ్రీవం బహిష్టాద్విశసనం" ఇతి।

స చ మన్త్ర ఏవం పఠ్యతే “ఉదు త్యం జాతవేదసం దేవం వహన్తి కేతవః దృశే విశ్వాయ సూర్యం” ఇతి। కేతవో రశ్మయః। త్యం తం పరోక్షం జాతవేదసం ఉత్పన్నస్య సర్వస్య జగతో వేత్తారం సూర్యం దేవ ముద్వహన్తి ఊర్ధ్వప్రదేశం ప్రాపయన్తి। కిమర్థం। విశ్వాయ దృశే సర్వస్య జగతో దర్శనార్థం। సౌర్యమన్త్రేణ రక్షాంసి నివార్యన్త ఇత్యాహ “ఉదు త్యం జాతవేదసమితి సౌర్యర్చా కృష్ణాజినం ప్రత్యానహ్యతి రక్షసామపహత్యై” (సం-౬కా।౧ప్ర।౧౧అ) ఇతి। కల్పః “అథ ఉస్రావేతమితి యుగపతనడ్వాహావుపాజ్య సోమవాహనావానీయమానౌ ప్రతిమన్త్రయతే, ఉస్రావేతం ధూర్షాహావనశ్రూ అవీరహణౌ బ్రహ్మచోదనౌ” ఇతి। హే ఉస్రౌ బలీవర్దావేతమాగచ్ఛతం। కీదృశౌ। ధూర్షాహౌ భారం సహమానౌ। అనశ్రూ అనసి శకటే శ్రుతౌ ఖ్యాతౌ। అవీరహణౌ వీరం శకటస్థితం సోమమబాధమానౌ। బ్రహ్మచోదనౌ బ్రహ్మ అన్నం కృషిద్వారేణాన్నప్రవర్తకౌ। మన్త్రస్య స్పష్టార్థతామాహ “ఉస్రావేతం ధూర్షాహావిత్యాహ యథా యజురేవైతత్” (సం-౬కా।౧ప్ర।౧౧అ) ఇతి। బౌధాయనః “తయోర్దక్షిణం పూర్వం యునక్తి, వరుణస్య స్కమ్భనమసీతి, వరుణస్య స్కమ్భసర్జనమసీతి శమ్యామవగూహతి ప్రత్యస్తో వరుణస్య పాశ ఇతి యోక్త్రం” ఇతి। ఆపస్తమ్బః “వరుణస్య స్కమ్భనమసీతి శమ్యాం ప్రతిమోచ్యోస్రావేతం ధూర్షాహావనశ్రూ ఇత్యనడ్వాహావుపాజ్య వారుణమసీతి యోక్త్రపాశం పరిహృత్య ప్రత్యస్తో వరుణస్య పాశ ఇత్యభిధానీం ప్రత్యస్యతి” ఇతి। శాఖాన్తరానుసారేణ వారుణమసీత్యుక్తం ఏతచ్ఛాఖానుసారేణ “వరుణస్య స్కమ్భసర్జనమసి” ఇతి ద్రష్టవ్యం। యుగచ్ఛిద్రే ప్రక్షేప్యః శఙ్కుః శమ్యా। హే శమ్యే త్వం వరుణస్య ఉక్ష్ణో నివారణీయస్య బలీవర్దస్య స్కమ్భనం నివారణం కుర్వత్యసి। గళబన్ధసాధనం యోక్త్రం। హే యోక్త్ర త్వమపి పలాయనాన్నివారణీయస్య శమ్యేవ నివారణం సృజతి। దీర్ఘరజ్జుః పాశః స చ ప్రత్యస్తః శకటస్యోపరి ప్రసారితః। ఏతే త్రయో మన్త్రాః స్పష్టార్థా ఇతి బ్రాహ్మణే నోపేక్షితాః॥

॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

"ఉదాయుషా సోమమాదాయో * రుగచ్ఛేచ్ఛకటంప్రతి।
అదిత్స్యాస్త్వాజినం సోమమదిత్యాః సేతిసంవిశేత్॥ ‡
వనే వస్త్రేణ బధ్వోదుప్రత్యాసహ్యాతిచర్మణి।
ఉస్రావనడుహావార్యోగో వరుశమ్యాంపినిక్షిపేత్॥
వరుబద్ధ్వాయోక్త్రపాశం ప్రతిధానీముపాస్యతి।
అనువాకేహ్యష్టమేఽస్మిన్మన్త్రాపతేదశోదితాః" ॥ఇతి॥

నాత్రమీమాంసా॥

అథఛన్దః॥ ఉదాయుషేత్యనుష్టుప్। ఉర్వ్యైత్యేకపదాగాయత్రీ। అస్తభ్నాదితి వనేష్వితి చత్రిష్టుభౌ। ఉదుత్యమితిగాయత్రీ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే అష్టమోఽనువాకః॥

అథతైత్తిరీయసంహితా.

ప్రచ్యవస్వ భువస్పతే విశ్వాన్యభిధామాని మా త్వా పరిపరీ విదన్మా త్వా పరిపన్థినో విదన్మా త్వా వృకా అఘాయవో మా గన్ధర్వో విశ్వావసురాదధ చ్ఛ్యేనో భూత్వా పరాపత యజమానస్య నో గృహే దేవైః సగ్ంస్కృతం యజమానస్య స్వస్త్యయన్యస్యపి పన్థామగన్మహి స్వస్తిగామనేహసం యేన విశ్వాః పరిద్విషో వృణక్తి విన్దతే వసు నమో మిత్రస్య వరుణస్య చక్షసే మహో దేవాయ తదృతగ్ం సపర్యత దూరేదృశే దేవజాతాయ కేతవే దివస్పుత్రాయ సూర్యాయ శగ్ంసత వరుణస్య స్కమ్భనమసి వరుణస్య స్కమ్భసర్జనస్యున్ముక్తో వరుణస్య పాశః॥౧॥

* ఉత్థాయ ఇతికాంచీపాఠః. ‡ సాదయేదితి కాశీపాఠః.

మిత్రస్య త్రయోవిగ్ంశతిశ్చ॥ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే నవమోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

అష్టమేఽనువాకే సోమస్య శకటారోపణం ఉక్తం।ఆరోపితస్యనవమే గమనముచ్యతే।బోధాయనః॥సుబ్రహ్మణ్యోం౩ ఇతి త్రిరుక్తాయాం ప్రచ్యావయన్తి" ప్రచ్యవస్వ భువస్పతే విశ్వాన్యభిధామాని మా త్వా పరిపరీ విదన్మా త్వాపరిపన్థినోవిదన్మాత్వావృకా అఘాయవోమాగన్ధర్వో విశ్వావసురాదధచ్ఛ్యేనోభూత్వా పరాపత యజమానస్య నోగృహేదేవైఃసగ్ంస్కృతం" ఇతి।ప్రదక్షిణంరాజానం పరివహన్త్యత్రైతావంజసోపసంకామత్యోఽధ్వర్యు ర్యజమానశ్చ యజమానస్య స్వస్త్యయన్యస్యపి పన్థామగన్మహి స్వస్తిగామనేహసం యేనవిశ్వాః పరిద్విషో వృణక్తివిన్దతే వస్వితి " ఇతి । ఆపస్తమ్బః " ఉక్తమన్త్రద్వయం త్రేధావిభజతి। ప్రచ్యవస్వ భువస్పత ఇతి ప్రాఞ్చోఽభిప్రయాయ ప్రదక్షిణమావర్తతే శ్యేనోభూత్వా పరాపతే త్యధ్వర్యూరాజానమభిమన్త్ర్య యతేఽపి పన్థామగన్మహీత్యధ్వర్యు ర్యజమానశ్చ దక్షిణే నోత్తరేణ హిరాజానమతిక్రామతః "ఇతి । భూశబ్దేన భూమౌ స్థితాని భూతాని యజమానాధ్వర్యుప్రభృతీని ఉపలక్ష్యన్తే। తేషాంచ భూతానాం పాలకత్వాత్ పతిః సోమః। హే భూతపతే సోమ విశ్వాని ధామాని ప్రాచీనవగ్ంశ హవిర్ధానాదిస్థానాని అభిలక్ష్య ప్రకర్షేణ చ్యవస్వగచ్ఛ। పరిపరీమార్గే బాధకః తస్కరప్రభుః సత్వాం మా జానాతు । పరిపన్థినస్తత్ భృత్యాస్తేఽపి త్వాం మా జానన్తు। వృకా అరణ్యశ్వానః అఘం పాపం వధరూపమిచ్ఛంతీత్యఘాయవః తేఽపిత్వాం మా జానన్తు। విశ్వావసుగన్ధర్వః స్వర్గమార్గే సోమస్యాపహర్తా సోఽపిత్వాం మాదధత్ మా ప్రతీక్షతాం।హే సోమత్వం శ్యేనవత్ ఉత్పతనసమర్థో భూత్వాఽస్యయజమానస్య గృహే

ప్రాచీనవంశే పరాపత శీఘ్రం గచ్ఛ। దేవసద్మశ్చై రధ్వర్యుప్రభృతిభిః తవోపవేశనాయ ఆసన్దీరూపం స్థానం సంస్కృతం ।స్వస్తిశ్రేయోరూపో యజ్ఞః తస్యఅయనం ప్రాప్తిః తదస్యాస్తీతి స్వస్త్యయనీయజమానస్య యజ్ఞప్రాపకోఽసి। అపి చ వయం పన్థానమనుష్ఠానరూప మగన్మహి ప్రాప్తాః। కీదృశీం । స్వస్తిగాంశ్రేయః ప్రాప్తికరీం । అనేహాసం నకారస్య వ్యత్యయేన హకారః। అనేనసం పాపరహితం। యేన పథా జనః విశ్వాః ద్విషః సర్వాన్ వైరిణః పరివృణక్తి సర్వతోవర్జయతి । కిఞ్చ యేన వసు ధాద్రవ్యం లభతే తాదృశం పన్థానం ప్రాప్తాః। ప్రథమమన్త్రే యథోక్త మర్థం ప్రసిద్ధతయాఽస్పష్టయతి “ప్రచ్యవస్వ భువస్పతఇత్యాహ భూతానాగ్ంహ్యేషపతిర్విశ్వాన్యభిధామానీత్యాహ విశ్వానిహ్యేషో ఽభి ధామాని ప్రచ్యవతే మాత్వాపరిపరీ విదదిత్యాహ యదేవాదః సోమమాహ్రియమాణం గన్ధర్వో విశ్వావసుః పర్యముష్ణాత్ తస్మాదేవమాహాపరిమోషాయ” (సం-౬కా।౧ప్ర।౧౧అ) ఇతి। పూర్వం గన్ధర్వేణ సోమస్యాపహృతత్వాదస్తి తత్కరప్రసక్తిః తస్మాన్మా త్వేత్యాది వక్తవ్యం । ద్వితీయమన్త్రే స్వస్త్యయనీశబ్దేన యజ్ఞప్రాప్తి ర్వివక్షితేత్యాహ “యజమానస్య స్వస్త్యయన్యసీత్యాహ యజమానస్యైవైష యజ్ఞస్యాన్వారమ్భోనవచ్ఛిత్త్యై” (సం-౬కాం।౧ప్ర।౧౧అ) ఇతి, తృతీయమన్త్రో బ్రాహ్మణేనడుపేక్షితః । కల్పః “అథాగ్రేణ శాలాంతిష్ఠన్నాహ్వ్యామానం రాజానం ప్రతిమన్త్రయతే। నమో మిత్రస్య వరుణస్య చక్షసేమహో దేవాయతదృతగ్ం సపర్యతదూరేదృశే దేవజాతాయ కేతవేదివస్పుత్రాయ సూర్యాయశగ్ంసత ”ఇతి। అస్మిన్మన్త్రే సూర్యరూపేణసోమః స్తూయతే। మిత్రస్య మిత్రాయనమః। కీదృశాయ। వరుణస్య స్వరస్మిభిర్జగదావృణతే। పునఃకీదృశాయ। చక్షసేసర్వజ్ఞాయ। హే ఋత్విజో మహతే తస్మై దేవాయ దేవప్రీత్యర్థంసపర్యతసపర్యాం సేవాం కురుత కిం కృత్వా। తజ్జ్యోతిష్టోమరూపమృతంసత్యం అవశ్యఫలప్రదం కర్మకృత్వా।కిఞ్చసూర్యాయశంసత సూర్యప్రీత్యర్థంస్తుతిం కురుత । కీదృశాయ సూర్యాయ। దూరే

దృశ్యమానాయ దేవత్వేనజాతాయ। కేతవే అహ్నాముపలక్షణభూతాయ। ద్యులోకస్య పుత్రవత్ప్రియాయ। అస్మిన్మన్త్రే వరుణశబ్దాభిప్రాయమాహ "వరుణో వా ఏష యజమానమభ్యైతి యత్క్రీతః సోమ ఉపనద్ధో నమో మిత్రస్య వరుణస్య చక్షస ఇత్యాహ శాన్త్యై" (సం-౬కా।౧ప్ర।౧౧అ) ఇతి। యః సోమ ఉపనద్ధః స వరుణరూపః సన్ యజమానమభిలక్ష్య సమాగచ్ఛతి అతో వరుణనమస్కారేణ తత్కృతఉపద్రవః శామ్యతి। యద్యప్యగ్నీషోమీయస్య పశోర్నాయమనుష్ఠానకాలస్తథాపి ప్రసఙ్గాత్తం పశుం విధిత్సుః ప్రసఙ్గం తావద్దర్శయతి "ఆసోమం వహన్త్యగ్నినా ప్రతితిష్ఠతే తౌ సమ్భవన్తౌ యజమానమభిసమ్భవతః పురా ఖలు వావైష మేధాయాత్మానమారభ్య చరతి యో దీక్షితః" (సం-౬కా।౧ప్ర।౧౧అ) ఇతి। ఋత్విజః ప్రాచీనవంశగతస్యాహవనీయస్యాగ్నేః సమీపం ప్రతి సోమమానయన్తి స చ సోమోఽగ్నినా సమేత్య ప్రతిష్ఠితో భవతి। తౌ చాఽగ్నీషోమౌ పరస్పరం యదా సఙ్గచ్ఛేతే తదా యజమానమభిలక్ష్య సఙ్గతౌ భవతః। తదేతదవగత్య పురా కిల యో దీక్షితః స ఏష యజ్ఞార్థం స్వాత్మానమేవాలభ్య పశుత్వేనోపాకృత్య ప్రచరతి, సోఽయం ప్రసఙ్గః ఇదానీం విధత్తే "యదగ్నీషోమీయం పశుమాలభత ఆత్మనిష్క్రయణ ఏవాస్య సః" (సం-౬కా।౧ప్ర।౧౧అ) ఇతి। అస్య యజమానస్య పశ్వాలమ్భ ఆత్మనిష్క్రయణః। పశుం మూల్యత్వేనాగ్నీషోమాభ్యాం దత్త్వా తేన తయోః స్వభూతమాత్మానం నిష్క్రీణాతి। అత్ర హవిఃశేషభక్షణం పూర్వపక్షతయా నిషేధతి "తస్మాత్తస్య నాశ్యం పురుషనిష్క్రయణ ఇవ హి" (సం-౬కా।౧ప్ర।౧౧అ) ఇతి। యస్మాదయం పశుః పురుషస్య మూల్యమేవ తస్మాత్తస్య పశోః సమ్బన్ధి హవిర్న భక్షణీయం తద్భక్షణే మూల్యనాశప్రసఙ్గాత్। సిద్ధాన్తమాహ "అథో ఖల్వాహురగ్నీషోమాభ్యాం వా ఇన్ద్రో వృత్రమహన్నితి యదగ్నీషోమీయం పశుమాలభతే వార్త్రఘ్న ఏవాస్య స తస్మాద్వాశ్యం" (సం-౬కా।౧ప్ర।౧౧అ) ఇతి। అథో శబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః। అభిజ్ఞాస్త్వగ్నీషోమార్థం ఇన్ద్రో వృత్రం హతవా

నిత్యాహుః। అయన్తు వృత్తాన్తో ద్వితీయకాణ్డస్య పఞ్చమప్రపాఠకే త్వ ష్టా హతపుత్ర ఇత్యనువాకే ప్రపఞ్చితః। యస్మాదగ్నీషోమాభ్యామిన్ద్రో వృత్రం హతవాన్ తస్మాదగ్నీషోమీయపశ్వాలమ్భో యః సోఽస్య యజమానస్య వైరిఘాతీ। తస్మాత్ తదీయం హవిర్భక్షణీయమేవ। ఏవం ప్రాసఙ్గికం పరిసమాప్య ప్రకృతమేవ నమో మిత్రస్యేతిమన్త్రం వినియుఙ్క్తే— “వారుణ్యర్చా పరిచరతి స్వయైవైనం దేవతయా పరిచరతి” (సం-౬కా। ౧ప్ర।౧౧అ) ఇతి। ఉపనద్ధస్య సోమస్య వరుణో దేవతా। పరిచరణం నమస్కారాద్యుపచారః। తతో వారుణమన్త్రేణ తదనుష్ఠానం యుక్తం। అథ ప్రాగ్వంశే సోమమాసన్ద్యాం ప్రతిష్ఠాప్య తస్మిన్ కాలే ఏవావనద్ధస్య వరుణం బృహన్తమిత్యేతయా తత్త్వాయామీత్యనయా వా వారుణ్యర్చోపస్థానరూపం పరిచరణం కర్తవ్యం। బోధాయనః “అథైతత్ సోమవాహనమగ్రేణ శాలాముదగీష ముపస్థాపయన్తి తదుపస్తభ్నాతి వరుణస్యోత్తమ్భనమసీతి వరుణస్య స్కమ్భసర్జనమసీతి శమ్యాముద్వృహ్ణాత్యున్ముక్తో వరుణస్యపాశ ఇతి యోక్త్రం” ఇతి। ఆపస్తమ్బస్తు శమ్యాయోక్త్రాభిధానీనాం క్రమేణోన్మోచనం మన్యతే॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

“ప్రచ్య ప్రాగ్వంశగమనం శ్యేనోఽధ్వర్యుస్తుమన్త్రయేత్।
అప్యతిక్రమ్య రాజానం నమఏనం ప్రతీక్షతే॥
వరుత్రయేణ శమ్యాదీన్ ముఞ్చేత్ సప్తాత్రమన్త్రకాః” ॥ఇతి॥

అత్ర నాస్తి విశేషమీమాంసా॥ ॥

అథ ఛన్దః॥ ప్రచ్యవస్వేతి షట్పదా ౼అతిజగతీ। శ్యేనో భూత్వాఽపి పన్థామిత్యేతే అనుష్టుభౌ। నమోమిత్రస్యేతి జగతీ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే నవమోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా.

అగ్నేరాతిథ్యమసి విష్ణవే త్వా సోమస్యాతిథ్యమసి విష్ణవే త్వాఽతిథేరాతిథ్యమసి విష్ణవే త్వాఽగ్నయే త్వా రాయస్పోషదావ్నే విష్ణవే

త్వా శ్యేనాయ త్వా సోమభృతే విష్ణవే త్వా యా తే ధామాని హవిషా యజన్తి తా తే విశ్వా పరిభూరస్తు యజ్ఞం గయస్ఫానః ప్రతరణః సువీరోఽవీరహా ప్రచరా సోమ దుర్యానదిత్యాః సదోఽస్యదిత్యాః సద ఆ ‖ ౧ ‖

సీద వరుణోఽసి ధృతవ్రతో వారుణమసి శంయోర్దేవానాగ్ం సఖ్యాన్మా దేవానామపసశ్ఛిత్స్మ్యాపతయే త్వా గృహ్ణామి పరిపతయే త్వా గృహ్ణామి తనూనప్త్రే శాక్వరాయ త్వా గృహ్ణామి శక్మన్నోజిష్ఠాయ త్వా గృహ్ణామ్యనాధృష్టమస్యనాధృష్యం దేవానామోజోఽభిశస్తిపా అనభిశస్తేన్యమను మే దీక్షాం దీక్షాపతిర్మన్యతామను తపస్తపస్పతిరఞ్జసా సత్యముపగేషగ్ం సువితే మా ధాః ‖ ౨ ‖

ఆ మైకం చ ‖ ౧౦ ‖

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే దశమోఽనువాకః‖ ‖

భాష్యమ్.

నవమేఽనువాకే సోమస్య ప్రాచీనవంశం ప్రతి గమనముక్తం । దశమే తు సమీపమాగతస్యాతిథిరూపస్య సోమస్య సత్కారాయాతిథ్యేష్టి రుచ్యతే । కల్పః “అతిథ్యం నిర్వపత్యన్వారబ్ధాయాం పత్న్యామథ దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవ ఇతి ప్రతిపదం కృత్వా, అగ్నేరాతిథ్యమసి విష్ణవే త్వా జుష్టం నిర్వపామీత్యేతామేవ ప్రతిపదం కృత్వా, సోమస్యాతిథ్యమసి విష్ణవే త్వా జుష్టం నిర్వపామీత్యేతామేవ ప్రతిపదం కృత్వా, అతిథేరాతిథ్యమసి విష్ణవే త్వా జుష్టం నిర్వపామీత్యేతామేవ ప్రతిపదంకృత్వా, అగ్నయే త్వా రాయస్పోషదావ్న్నే విష్ణవే త్వా నిర్వపా

మిత్యేతామేవ ప్రతిపదంకృత్వా, శ్యేనాయత్వాసోమభృతే విష్ణవే త్వా జుష్టం నిర్వపామి "ఇతి। పాఠస్తు "అగ్నేరాతిథ్యమసి విష్ణవే త్వా సోమస్యాతిథ్యమసి విష్ణవేత్వాఽతిథేరాతిథ్యమసి విష్ణవే త్వాఽగ్నయే త్వా రాయస్పోషదావ్న్నే విష్ణవే త్వా శ్యేనాయ త్వా సోమభృతే విష్ణవే త్వా" ఇతి । పఞ్చకృత్వో యజుషేతి ప్రకృతిగతే అగ్నయే జుష్టం నిర్వపామీత్యేతస్మిన్ మన్త్రే) అతిదేశాత్ ప్రాప్తేసతి తత్రత్యదేవతాపదస్యైవాత్ర పఞ్చభిః పర్యాయైరాపాదితత్వాత్ పఞ్చమేఽపి సావిత్రం జుష్టం చానుషజ్యతి। అత్ర విష్ణురేక ఏవహవిషో దేవతా అగ్న్యాదయస్తు తదనుచరాః। అతతి సతతంగచ్ఛతీత్యతిథిః తదర్థంక్రియమాణం సత్కారరూపం కర్మఆతిథ్యం। లోకే స్వామినే దీయమానేన ద్రవ్యేణ తదనుచరా అపి పరితుష్యన్తి తస్మాదత్రాగ్న్యాదీనాం ఇదం హవిర్భవత్యాతిథ్యం। హేహవిస్త్వమతిథిరూపస్యాగ్నేః సత్కారరూపమసి తాదృశం త్వాం విష్ణుశబ్దాభిధేయాయ సోమాయ నిర్వపామి। సోమస్యేత్యత్ర ప్రధానభూతః సోమఃనత్వపరః కశ్చిత్ తన్నామా అనుచరఃఅతిథి నామకోఽన్యః। రాయస్పోషదావా ధనసమృద్ధేర్దాతా కశ్చిదగ్నినామకోఽన్యః । సోమం బిభర్తి పోషయతీతి సోమభృత్ శ్యేననామకోఽన్యః। ఏతావుభావపి సోమస్య రాజ్ఞోతి ప్రత్యాసన్నావనుచరావిత్యభిప్రేత్య అగ్నయే త్వా శ్యేనాయ త్వేతి చతుర్థ్యన్తత్వా శబ్దేనచప్రధానసమతయా నిర్దిశ్యతే। మన్త్రాన్ వ్యాచిఖ్యాసురాదౌ కాలవిశేషసహితమాతిథ్యం కర్మవిధత్తే "యదుభౌ విముచ్యాతిథ్యం గృహ్ణీయాద్యజ్ఞం విచ్ఛిన్ద్యాద్యదుభావవిముచ్య యథాఽనాగతాయాతిథ్యం క్రియతే తాదృగేవ తద్విముక్తోఽన్యోఽనడ్వాన్ భవత్యతిముక్తోఽన్యోఽథాతిథ్యం గృహ్ణాతి యజ్ఞస్య సన్తత్యై" (స-౬కా।౨ప్ర।౧అ) ఇతి। ద్వయోర్బలీవర్దయో ర్విముక్తయోః సతోః సోమగమనరూపం కర్మ సర్వథాపరిత్యక్తం భవతి, ఆతిథ్యకర్మ తు ఉపక్రాన్తం, తతో యజ్ఞమధ్యేయజ్ఞో విచ్ఛిద్యేత। అవిముక్తయోర్ద్వయోస్తు గమనస్యాసమాప్తత్వాదనాగతాయ సోమాయ ఆతిథ్యం కృతంభ

వేత్ । ఏకస్మిన్ విముక్తే చ విముక్తత్వాద్దేవగమనం సమ్పూర్ణం భవతి ఇతరస్య విమోకాభావాత్ పూర్వకర్మాఽపి న త్యక్తం । అతస్తస్మిన్ కాలే నిర్వాపాద్యఙ్గః సన్తతో భవతి । నిర్వాపకాలేఽధ్వర్యుమను ప త్న్యాః శకటస్పర్శనం విధత్తే "పత్న్యన్వారభతే పత్నీ హి పారీణహ్య స్యేశే పత్నియైవానుమతం నిర్వపతి యద్వై పత్నీ యజ్ఞస్య కరోతి మిథునం తదథో పత్నియా ఏవైష యజ్ఞస్యాన్వారమ్భోఽనవచ్ఛిత్త్యై" (సం-౬కా। ౨ప్ర।౧అ) ఇతి।పరిణత్ గృహం తత్ర భవం వ్రీహ్యాదిద్రవ్యం పారీణహ్యం తస్యేశానా పత్నీ। కిఞ్చ యజ్ఞః పుమాన్ పత్నీ స్త్రీత్యేతన్మిథునం । కిఞ్చ యోఽయం పత్న్యాః శకటరూపస్య యజ్ఞాఙ్గస్య స్పర్శః స యజ్ఞస్య వి చ్ఛేదరాహిత్యాయ భవతి । మన్త్రాన్ వ్యాచష్టే "యావద్భిర్వై రాజా నుచరైరాగచ్ఛతి సర్వేభ్యో వై తేభ్య ఆతిథ్యం క్రియతే ఛన్దాంసి ఖలు వై సోమస్య రాజ్ఞోఽనుచరాణ్యగ్నేరాతిథ్యమసి విష్ణవే త్వేత్యాహ గాయ త్రియా ఏవైతేన కరోతి సోమస్యాతిథ్యమసి విష్ణవే త్వేత్యాహ త్రిష్టుభ ఏ వైనం కరోత్యతిథేరాతిథ్యమసి విష్ణవే త్వేత్యాహ గాయత్రియా ఏవైతేన కరోతి శ్యేనాయ త్వా సోమభృతే విష్ణవే త్వేత్యాహ గాయత్రియా ఏవై తేన కరోతి" (సం-౬కాం।౨ప్ర।౧అ) ఇతి । సోమస్య భృత్యైరగ్న్యాదిభి ర్భృత్యన్తరాణి గాయత్ర్యాదీన్యుపలక్ష్యన్తే। ఉపలక్షక విశేషాణామ గ్న్యాదీనాముపలక్ష్యవిశేషైర్గాయత్ర్యాదిభిః ప్రాతిస్వికసమ్బన్ధ విశే షే ప్రమాణమిదం బ్రాహ్మణమేవ నిర్వాపావృత్తిసఙ్ఖ్యాం విధత్తే "పఞ్చకృ త్వో గృహ్ణాతి పఞ్చాక్షరా పఙ్క్తిః పాఙ్క్తో యజ్ఞో యజ్ఞమేవావరున్ద్ధే" (సం-౬కాం।౨ప్ర।౧అ) ఇతి । ఆద్యన్తయోర్మన్త్రయోర్గాయత్ర్యా ద్విరుపలక్షితత్వం ప్రశ్నోత్తరాభ్యాముపపాదయతి "బ్రహ్మవాదినో వద న్తి కస్మాత్ సత్యాద్గాయత్ర్యా ఉభయత ఆతిథ్యస్య క్రియత ఇతి యదే వాదః సోమమాహరత్ తస్మాద్గాయత్ర్యా ఉభయత ఆతిథ్యస్య క్రియతే పురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చ" (సం-౬కా।౨ప్ర।౧అ) ఇతి । ఆతిథ్యం క్రియత ఇ

త్యర్థః। నిరుప్తైస్తణ్డులైర్నవకపాలః పురోడాశః కార్య్య ఇతి। విధత్తే "శిరో వా ఏతద్యజ్ఞస్య యదాతిథ్యం నవకపాలః పురోడాశో భవతి తస్మాన్నవధా శిరో విష్యూతం।" (సం-౬కా।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। ఆతిథ్యేష్టేః సత్కారరూపత్వేన శిరోవదుత్తమాఙ్గత్వం యస్మాదత్ర కపాలేషు నవసఙ్ఖ్యా తస్మాత్ దృష్టాన్తభూతం శిరోఽపి నవభిః కపాలై*ర్విశేషేణ స్యూతం పౌరోడాశికబ్రాహ్మణేఽప్యేవమామ్నాతం। 'తస్మాదష్టాకపాలం పురుషస్య శిర ఇతి। తతోఽష్టానాం కపాలానాం పరస్పరమష్టధా స్యూతిః తతస్తత్సమూహరూపస్య శిరసోఽధస్తనేన కబన్ధేన సహైకధా స్యూతిః। ఉక్తమేవ విధిమనూద్య ప్రశంసతి "నవకపాలః పురోడాశో భవతి తే త్రయస్త్రికపాలాస్త్రివృతా స్తోమేన సమ్మితాస్తేజస్త్రివృత్తేజ ఏవ యజ్ఞస్య శీర్షన్దధాతి" (సం-౬కా।౨ప్ర।౧అ) ఇతి। త్రివృన్నామకే స్తోమే త్రీణి సూక్తాని, తేష్వేకైకస్మిన్ సూక్తే తిస్ర ఋచః, అతః సఙ్ఖ్యాసామ్యాన్నవకపాలస్య త్రివృద్రూపత్వం త్రివృచ్చ ప్రజాపతేర్ముఖాదగ్నినా సహజాతత్వాత్ తేజోరూపత్వం, తథా సతి యజ్ఞశిరోరూప ఆతిథ్యే తేజః స్థాపితం భవతి। పునరప్యనూద్య ప్రశంసతి "నవకపాలః పురోడాశో భవతి తే త్రయస్త్రికపాలాస్త్రివృతా ప్రాణేన సమ్మితాస్త్రివృద్వై ప్రాణస్త్రివృతమేవ ప్రాణమభిపూర్వం యజ్ఞస్య శీర్షన్దధాతి" (సం-౬కా।౨ప్ర।౧అ) ఇతి। త్రిభిః కపాలైః సంస్కృతః పురోడాశస్త్రికపాలః తాదృశాశ్చ పురోడాశాస్త్రయః నవసంఖ్యాయాం విభజ్యమానాయాం ఏవం సమ్పద్యతే। తథా సతి యత్కపాలగతం త్రివృత్త్వం యచ్చ పురోడాశగతం తేన సదృశీ ప్రాణసఙ్ఖ్యా ప్రాణస్యోర్ధ్వాధోమధ్యవృత్తిభిస్త్రిగుణత్వాత్ అథవా నవసు ఛిద్రేషు వర్తమానతయా నవసఙ్ఖ్యాకః ప్రాణః, తస్య త్రేధా వి[illegible] సతి ప్రకృతనవకపాలసాదృశ్యం భవతి, తాదృశం ప్రాణమభిపూర్వం అనుక్రమేణ యజ్ఞస్య శిరసి ఆతిథ్యే స్థాపయతి। అస్యామాతిథ్యేష్టౌ ప్రకృతివత్ ప్రస్తరస్య విధృత్యోశ్చ కుశమయత్వే

* ప్రకారా ఇతి మ. పుస్తకే.

	రూ.	అ.	పై.
బ్రహ్మశ్రీ ॥ రా॥శ్రీ, చెరువు సుబ్బరావుగారు, పావుగడ తాలూకా కొత్తకోట స్టేషను పోలీసు జమేదార్లు, చిత్రమగణం డిస్ట్రిక్టు.	౧౦	౧౦	౬
బ్రహ్మశ్రీ ॥ రా॥శ్రీ, జిడ్డు లక్ష్మీకాంతరావుగారు మద్రాస్.	౧	౦	౦
బ్రహ్మశ్రీ ॥ రా॥శ్రీ, కా- చంద్రశేఖరశాస్త్రిగారు మద్రాస్.	౨	౦	౦
బ్రహ్మశ్రీ ॥ రా॥శ్రీ, కలగ రామమూర్తిశాస్త్రిలువారు విశాఖపట్ణం యిలాకా వడ్డాది కాపరస్తులు,	౫	౬	౦
బ్రహ్మశ్రీ ॥ రా॥శ్రీ, సీ. గోపాలయ్యగారి- వెంకటాచలయ్యగారు, మద్రాస్.	౩	౦	౦
బ్రహ్మశ్రీ ॥ రా॥శ్రీ, అద్దేపల్లి వెంకటప్పశాస్త్రిలువారు కృష్ణాడిస్ట్రిక్టు చిన్నశ్రీకాకుళం.	౩	౦	౦
బ్రహ్మశ్రీ ॥ రా॥శ్రీ, గోపాల్ రావుగారు, హైకోర్టు వకీల్ మద్రాస్.	౨	౧౨	౦
బ్రహ్మశ్రీ ॥ రా॥శ్రీ, శ్రీమాన్ - శ్రీనివాసరాఘవాచార్యులవారు, సబ్ రిజిస్ట్రార్, బెంగళూరు చందాలు - ౨౬౯.	౧౦	౧౨	౦

శ్రీరస్తు.

జయ పరమేశ్వర.

ప్రకటన.

శ్రీమదిత్యాది సముచితలక్షణవిశిష్ట సమస్తాస్తిక సత్పురుషులైన ధార్మికోదారదయాళు విద్వత్ప్రభువులకు సవినయ సమహార్ణ పూర్వకముగ విన్నవించునదియేమన్నను.

ఈ వేదభాష్యమును ఇట్లు ముద్రించి (౮౦) పుటలుగల ఇట్టిసంచిక ౧కి ౬ అణాలచొప్పున అయ్యేవెలకు విక్రయించడమగును. ఇప్పుడే చందాచేసి అడ్వాన్సైకమిచ్చువారికి వెలతగ్గించి ౪ అణాలవంతున సంచికలను ఇచ్చెదము. అడ్వాన్సు రు ౨ ముందు ఇవ్వవలసినది. వారికి గ్రంథపూర్తికాలమున ఆ సంచికలను అందుకున్న ముజరా ఇచ్చెదము. చందాచేసేకాలమునకు ముందుగా ప్రకటింపబడియుండిన సంచికలకు చందాదారులును ౬ అణాలచొప్పున వెల ఇవ్వవలసినది. చందాచేసినకాలమ మొదలు ౪ అణాలవంతున వెలగలిగియుండును. మధ్యకాలమున చందావదిలిపెట్టిన వారికి అడ్వాన్సు ముజరాదొరకదు. చందాసైకమును నెలనెలకుగాని మొత్తముగాని మాకు అందచేయవచ్చును. పరస్థలపు చందాదారులు అడ్వాన్సు బాబతు రు ౨-౦-౦ సంచికలు ౧౨కి రు ౩-౦-౦ పోష్టేజీ అణాలు ౬. వెరసి రు ౫-౬-౦ ముందుగా మాకు పంపవలసినది. లేబిల్ పంపించేయెడల రూపాయి ౧కి అణా ౧ ప్రకారము రిస్ట్రేటుకుగా అధికము పంపించవలసినది. టపాలా నెలవుమాకు అక్కరలేదు. మాకు చందాసైకము చెల్లించినవారిపేరులను సైకములనుగూడ పైనెల సంచికలో ప్రకటించెదము. మా సైన్ మొహరులేని మా సంచికగాని పుస్తకముగాని ఎవరివద్దనుండినను అది చోరీబాపతుగా భావింపబడును. ఇదివరకు ఆ సంచికలు అచ్చువేసి ప్రకటించనైనది. ఇకముందునను నెలనెలకు తప్పకనే ప్రకటింపబడుచు త్వరలో గ్రంథపూర్తిచేయుచున్నాము.

మహాధనవ్యయ నిష్పత్తిపూర్వక సహాయముచేసి శ్రీమత్సాహిత్యపూర్ణ మహాకార్యమునకు మనవారందరును దయతో సహాయులై యుండవలయునని కోరుచున్నాను.

మదరాస్ కృష్ణమనాయని అగ్రహారం ౧౭వ నెంబరు ఇంటిలో నివసించు

౧౮౭౯ సం॥
అక్టోబరు నెల ౧ తేది.
మద్రాస్.

స్వచ్ఛవిధేయుడైన
మాలుపట్ల - వెంకటప్పయ్య.
ఏజంటు

శ్రీ.

ఓం తత్సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసహితా.

బెంగుళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణాపరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

ములుకుట్ల - విశ్వనాథశాస్త్రిణా

చావలి - రామస్వామిశాస్త్రిణా చ

ప్రకటీకృతా

విజయశ్వేతరామ్.

సంపుటం. ౩.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయన్త్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౯౩.

శ్రీ ర స్తు.

ఈ నెలలో చందాదారులవలన జమఅయిన పైకము.

	రూ.	అ.	పై.
బ్ర॥శ్రీ॥రా॥శ్రీ, శ్రీనివాసరాయులువారు, అసిస్టెంటుకమీషనర్ మైసూర్.	X	ᒪ	C
బ్ర॥శ్రీ॥ వేదమూర్తులు చామరాజనగరం శ్యామాజోయిస్యులవారు. మైసూర్ దేవీరమ్మణ్ణీఅగ్రహారము.	X	ᒪ	C
బ్ర॥శ్రీ॥ వేదమూర్తులైన లక్ష్మీనారాయణసోమయాజులవారి కుమారులు సుబ్రహ్మణ్యసోమయాజులవారు, మైసూర్ డిస్ట్రిక్టు నంజనగూడు.	X	ᒪ	
బ్ర॥శ్రీ॥ వేదమూర్తులైన కాశీ పురోహిత లింగాశాస్త్రులవారు, మైసూర్ కోట.	X	ᒪ	
బ్ర॥శ్రీ॥ వేదమూర్తులైన చామరాజనగరం నృసింహఘనపాఠీలవారు, మైసూర్ కోట.	X	ᒪ	
శ్రీమాన్॥ఉ॥గుంజా శ్రీనివాసజోయిసులవారు, మైసూర్ కోట.	X	ᒪ	
బ్ర ॥ శ్రీ ॥ వేదమూర్తి నరసీపురం నంజుండశాస్త్రులవారు, మదనవిళాసం తోట్టి మైసూరు.	X	ᒪ	
మహారాజరాజశ్రీ, శ్రీ॥శ్రీ॥ మైసూర్ మహారాజరవర అళియందిరాద దేవరాజయ్యాఅరసినవరమక్కళు చిక్క దేవరాజయ్యాఅరసినవరు.	X	ᒪ	
శ్రీమాన్॥ఉ॥తిరునారాయణపురం కుమాండూర్ అళయవల్లి కుమార తిరునారాయణయ్యంగార్ల వారు, కెంపనంజమాంబా అగ్రహారం మైసూర్.	X	ᒪ	
శ్రీమాన్॥ఉ॥ మైసూరుసంస్థానధర్మాధికారులైన చక్రవర్తి అయ్యంగార్లవారు, కెంపనంజమాంబా అగ్రహారం మైసూర్.	X	ᒪ	
శ్రీమాన్॥ ఉ॥ మండ్యం బి, శ్రీనివాసయ్యంగార్లవారు, మహారాజాస్ కాలేజ్ ఫస్టుఅసిస్టెంటుమ్యాష్టర్ మైసూర్.	X	ᒪ	

ప్రాప్తే తద్బాధితుం ద్రవ్యాన్తరం విధత్తే‹‹ప్రజాపతేర్వా ఏతాని పక్ష్మాణి యదశ్వవాలా ఐక్షవీ తిరశ్చీ యదాశ్వవాలః ప్రస్తరో భవత్యైక్షవీ తిరశ్చీ ప్రజాపతేరేవ తచ్చక్షుః సమ్భరతి" (సం-౬కా।౨ప్ర।౧అ) ఇతి। పక్ష్మాణ్యక్షిరోమాణి। అశ్వవాలాః కాశాఖ్యాస్తృణవిశేషాః। ఐక్షవా ఇక్షుపత్రికే తిరశ్చీ చక్షుషః చర్మపుటికే। యథా సోమపర్ణస్య పలాశరూపేణ వృక్షరూపేణోత్పత్తిః యథా చాప్సు మేధ్యాంశో దర్భరూపేణోత్పన్నః తథైవ ప్రజాపతేః పక్ష్మాణాం చర్మపుటయోః కాశరూపేణ ఇక్షుపత్రరూపేణ చావిర్భావోఽర్థవాదాన్తరే ద్రష్టవ్యః।ఏవం సతి ప్రశస్తత్వాదత్ర ప్రస్తరాఖ్యస్తృణముష్టిరాశ్వవాలః కర్తవ్యః।తస్యాధస్తాత్ తిర్యక్ ఆధారత్వేన స్థాపనీయే విధృతీ ఐక్షవ్యౌ కుర్యాత్ తావతా ప్రజాపతేః తచ్చక్షుః సమ్పాదితం భవతి।పరిధిషు శ్రీపర్ణవృక్షం విధత్తే ‹‹దేవా వై యా ఆహుతీరజుహవుస్తా అసురా నిష్కావమాదన్ తే దేవాః కార్ష్మర్యమపశ్యన్ కర్మణ్యో వై కర్మైనేన కుర్వీతేతి తే కార్ష్మర్యమయాన్ పరిధీన కుర్వత తైర్వై తే రక్షాంస్యపాఘ్నత యత్ కార్ష్మర్యమయాః పరిధయో భవన్తి రక్షసామపహత్యై" (సం-౬కా।౨ప్ర।౧అ) ఇతి।నిష్కావం నిశ్శబ్దం। చర్వణాదిశబ్దేన దేవా జ్ఞాస్యన్తి ఇతి మత్వా చౌర్యేణ అభక్షయన్ కార్ష్మర్యవృక్షో రక్షో నివారకత్వేన కర్మణ్యః। తస్మాత్ తేనైవ కర్మ కుర్వీతేతి మత్వా తన్మయాన్ పరిధీన్ అకుర్వత। తథైవాన్యేనాపి కర్తవ్యం। మధ్యమపరిధేర్దక్షిణోత్తరపరిధిభ్యాం సహ సంస్పర్శం విధత్తే ‹‹సగ్గ్ స్పర్శయతి రక్షసామనన్వవచారాయ" (సం-౬కా।౨ప్ర।౧అ) ఇతి। స్పర్శాభావే పరిధ్యోః సన్ధౌ రక్షసామన్తరానుప్రవేశస్స్యాత్।పూర్వస్యాం దిశి రక్షః ప్రవేశనివారణాయ ప్రసక్తం చతుర్థపరిధిం నిషేధతి ‹‹న పురస్తాత్ పరిదధాత్యాదిత్యో హ్యేవోద్యన్ పురస్తా ద్రక్షాగ్ంస్యపహన్తి" (సం - ౬కాం।౨ప్ర।౧అ) ఇతి। ఆఘారసమిధోర్ధ్వయోరాహవనీయాత్ పూర్వభాగే స్థాపనం విధత్తే ఇతి। ‹‹ఊర్ధ్వే సమిధావాదధాత్యుపరిష్టాదేవ రక్షాగ్ంస్యపహన్తి" (సం - ౬కా। ౨ప్ర। ౧అ) ఇతి। య

ద్యప్యూర్ధ్వాయాం దిశి రక్షసాం నివారణాయోపరిష్టాదేవ సమిధౌ స్థాపనీయే తథాపి వ్యోమ్ని స్థాపయితుమశక్యత్వాదూర్ధ్వ దిక్సంబధ్యా దూరే స్థాపనీయే। తత్ర కిఞ్చిద్విశేషం విధత్తే "యజుషాన్యాం తూష్ణీమన్యాం మిథునత్వాయ" (సం-౬కా।౨ప్ర।౧అ) ఇతి। వీతిహోత్రం త్వా కవ ఇతి మన్త్రేణ దక్షిణామాదధ్యాత్, తూష్ణీముత్తరాం, సమన్త్రకామన్త్రకయోః స్త్రీపురుషవద్విలక్షణత్వాన్మిథునత్వం। సమిత్సఙ్ఖ్యాం విధత్తే "ద్వే ఆదధాతి ద్విపాద్యజమానః ప్రతిష్ఠిత్యై" (సం-౬కా।౨ప్ర।౧అ) ఇతి। ద్విత్వం పాదద్వయప్రతిష్ఠాయై భవతి। నను సంస్పర్శాదివిధయః ప్రకృతౌ దర్శపూర్ణమాసేష్టావపి సన్తీత్యతిదేశాదేవ తదనుష్ఠానస్యాత్ర ప్రాప్తత్వాన్న పృథగ్విధ్యన్తరాద్యపేక్షేతి చేత్। న। ఉపసదర్థం విధేయత్వాత్। తర్హి తత్రైవ విధీయతామితి చేత్। న। ఆతిథ్యోపసదోః పరిధ్యాదిభేదం వారయితుం సాధారణత్వేనాత్రైవ విధేయత్వాత్। బోధాయనః "అథ యజమానోనీడాద్రాజానముపాధత్తే, యా తే ధామాని హవిషా యజన్తి తా తే విశ్వా పరిభూరస్తు యజ్ఞమితి పూర్వయా ద్వారా శాలాం ప్రపాదయతి। గయస్ఫానః ప్రతరణః సువీరోఽవీరహా ప్రచరా సోమదుర్యాన్" ఇతి। ఆపస్తమ్బో మన్త్రైక్యం మన్యతే "యా తే ధామానీతి పూర్వయా ద్వారా ప్రాగ్వంశం ప్రవిశ్య" ఇతి। హే సోమ యా తే ధామాని త్వదీయేషు యేషు స్థానేషు ప్రాతస్సవనాదిషు హవిషా యజన్తి యజ్ఞముద్దిశ్య తా తే విశ్వా త్వదీయాని యాని సర్వాణి పరిభూరస్తు పరితః ప్రాప్తవాన్ భవ। హే సోమ త్వం దుర్యాన్ గృహాన్ ప్రాచీనవంశరూపాన్ ప్రచర ప్రాప్నుహి। కీదృశస్త్వం। గయస్ఫానో గృహాభివర్ధకః। ప్రతరణో యజ్ఞపారం ప్రతి ప్రకర్షేణాస్మాన్ తారయితా। సువీరః శోభనాః త్వత్ప్రసాదలబ్ధా వీరా అస్మత్పుత్రపౌత్రా యస్య తవ స త్వం సువీరః। అవీరహా యథోక్తానాం వీరాణాం అహన్తా పరిపాలక ఇత్యర్థః। కల్పః "అథైతామాసన్దీమగ్రేణాహవనీయం పర్యాహృత్య దక్షిణతో నిదధాతి, తస్యాం కృష్ణాజినమాస్తృణాతి,

అదిత్యాః సదోఽస్యదిత్యాః సద ఆసీదేతి కృష్ణాజినే రాజానం” ఇతి। బోధాయనః “అథైనముపతిష్ఠతే, వరుణోఽసిధృతవ్రతో వారుణమసీతి సముచ్ఛిత్యకృష్ణాజినం తస్యాం తార్ణ స్యన్ద్యయా విగ్రథ్య పాశేషు * గ్రథ్నాతి శంయోర్దేవానాగ్ం సఖ్యాదిత్యథ పరావాసన్దీపాదావన్తరేణ బ్రాహ్మణోఽభిషిఞ్చతి శూద్రః ప్రక్షాళయతి మా దేవానామపసశ్ఛిత్స్మహి ”ఇతి। ఆపస్తమ్బోఽత్ర ప్రథమమన్త్రోత్తరార్ధస్యద్వితీయ తృతీయమన్త్రయోశ్చైకతాం మన్యతే “వరుణోఽసిధృతవ్రత ఇతి రాజానమభిమన్త్రయతే, వారుణమసీతి వాససా పర్యానహ్యతి ” ఇతి। హే సోమ త్వం వరుణపాశస్య నివారకోఽసి। ధృతం యజ్ఞరూపం వ్రతం ,యేనత్వయా సత్వం ధృతవ్రతః। హే సోమ త్వముపనద్ధస్వరూపత్వాద్వరుణసమ్బన్ధ్యసి తథాసతి త్వదీయాచ్ఛంయోః సుఖమిశ్రాద్వరుణాది దేవతానాం సఖ్యాత్ వయంమాపసోమా ఛిత్స్మహి। సకారాన్తోపస్శబ్దః కర్మవాచీ। అస్మాకం కర్మవిచ్ఛేదో మాభూదిత్యర్థః। యా తేధామానీత్యాదయో మన్త్రబ్రాహ్మణే నోపేక్షితాః। ఆతిథ్యేష్టిమధ్యే వహ్నిమథనపూర్వకమాహవనీయే మథితాగ్నిప్రక్షేపం విధత్తే “బ్రహ్మవాదినోవదన్త్యగ్నిశ్చ వా ఏతౌ సోమశ్చకథా సోమాయాతిథ్యం క్రియతే నాగ్నయ ఇతి యదగ్నావగ్నిం మథిత్వా ప్రహరతి తేనైవాగ్నయ ఆతిథ్యం క్రియతేఽథోఖల్వాహుః” (సం-౬కా।౨ప్ర।౧అ) ఇతి। అగ్నిశ్చ సోమశ్చేత్యేతావుభావపి యాగనిర్వాహకౌ దేవౌ తయోః సామ్యే సతి కథమగ్నయ ఆతిథ్యం నేతిప్రశ్నః। అగ్నిం మథిత్వా హవనీయే ప్రహరేత్ తదిదమాహవనీయాగ్నేరాతిథ్యం। మన్థనస్య కాలం విధత్తే “అథో ఖల్వాహురగ్నిః సర్వా దేవతా ఇతి యద్ధవిరాసాద్యాగ్నిం మన్థతి హవ్యాయైవాసన్నాయ సర్వా దేవతా జనయతి” (సం - ౬కా। ౨ప్ర।౧అ)ఇతి।అపి చైతే బ్రహ్మవాదినఃకాలవివక్షావన్తః తదుపోద్ఘాతత్వేన వహ్నేః సర్వాత్మకత్వమాహుః। తచ్చ సర్వదేవతాత్మకత్వం ఏక

* వంశే ఇతికాంచీపాఠః.

ద్విత్రితానాముత్పత్తౌ విస్పష్టమామ్నాతం । యదా ఆతిథ్యపురోడాశం వే
ద్యామాసాద్యతే తస్మిన్ కాలేఽగ్నిం మన్థీయాత్ తదా మథ్యమానా
గ్నావన్తర్భూతాః సర్వా అపి దేవతా ఆసన్నహవిర్భోక్తృత్వముత్పాదితా
భవన్తి తస్మాత్ స ఏవ కాల ఇత్యర్థః । మథనమన్త్రాస్త్వాధ్వర్యవా అగ్నీ
షోమీయపశుప్రస్తావే సమామ్నాస్యన్తే । హోత్రాస్తు బహ్వృచబ్రాహ్మ
ణే ఆతిథ్యేష్టిసమీప ఏవోదాహృతాః । కల్పః । "అథైతద్ధ్రువాయా ఆజ్యమాప్యా
య్యైకగ్ంసం వా చమసం వా యాచతి తమన్తర్వేది నిధాయ తస్మిన్నేతత్
తానూనప్త్రం సమవద్య విగృహ్ణాతి, ఆపతయే త్వా గృహ్ణామి పరిపతయే
త్వా గృహ్ణామి తనూనప్త్రే త్వా గృహ్ణామి శాక్వరాయ త్వా గృహ్ణామి శ
క్మన్నోజిష్ఠాయ త్వా గృహ్ణామి" ఇతి । ఆపతిః నిశ్శ్వాసరూపేణ బహిర్గ
తం పునర్వ్యావి ముఖేనాన్తః పతతీత్యాపతిః ప్రాణః । హే ఆజ్య ప్రాణా
ర్థం త్వాం అస్మిన్ పాత్రే గృహ్ణామి । పరితో నానావిషయేషు పతతీతి పరి
పతిర్మనః । తనూం శరీరం న పాతయతి న వినాశయతీతి తనూనప్తా జాఠ
రాగ్నిః । శకనశీలః శక్వరః శక్తిమాన్ పురుషః తస్య సమ్బన్ధి శాక్వరం
శక్తిస్వరూపం । శక్మన్ శక్తిమత్సు యదోజిష్ఠం ఓజో నామాష్టమో ధాతుః
తస్య సారమోజిష్ఠం తదవష్టమ్భేనైవ శక్తిరవతిష్ఠతే ఏతైర్మన్త్రైస్తానూ
నప్త్రం గ్రాహ్యం తానూనప్త్రసంజ్ఞకజాఠరవహ్నివిషయస్య శపథకర్మ
ణో హేతుభూతమాజ్యం తానూనప్త్రం తస్య గ్రహణం విధాతుం ప్రస్తౌ
తి "దేవాః సురాః సంయత్తా ఆసన్ తే దేవా మిథో విప్రియా ఆసన్
తేఽన్యోన్యస్మై జ్యైష్ఠ్యాయాతిష్ఠమానాః పఞ్చధా వ్యక్రామన్నగ్నిర్వ
సుభిః సోమో రుద్రైరిన్ద్రో మరుద్భిర్వరుణ ఆదిత్యైర్బృహస్పతిర్విశ్వై
ర్దేవైస్తే మన్యన్తాసురేభ్యో వా ఇదం భ్రాతృవ్యేభ్యో రధ్యామో యన్మి
థో విప్రియాః స్మో య ఇమాః ప్రియాస్తనువస్తాః సమవద్యామహై తా
భ్యస్స నిరృచ్ఛాద్యో నః ప్రథమోఽన్యోన్యస్మై ద్రుహ్యాదితి తస్మాద్యః
స తానూనప్త్రిణాం ప్రథమో ద్రుహ్యతి స ఆర్తిమార్చ్ఛతి" (సం-౬కాం।
౨ప్ర।౨అ) ఇతి । సంయత్తాః సఙ్గ్రామం ప్రాప్తాః । మిథః పరస్పరం ।

తేచదేవాః సర్వేఽపి స్వాతిరిక్తస్య జ్యైష్ఠ్యమనఙ్గీకుర్వాణాః పఞ్చవ్యూహా అభవన్। తేషువ్యూహేష్వగ్న్యాదయః పఞ్చదేవతాః సేనాన్యః వసన్తాదయః పఞ్చగణాః సేనాః । తే కఞ్చిత్ కాలం పరస్పరవిరోధినో భూత్వా పశ్చాదేవం విచారితవన్తః యది వయమన్యోన్యవిరోధినస్తదా వైరిణామసురాణాం ఇదం జయరూపం కార్య్యం భవేత్ వయమేవ సాధయామః। తతస్తద్విరోధపరిహారహేతుం శపథంకర్త్తుం అస్మదీయాః ప్రియాః పుత్రభార్యాదిరూపా ఇమాః తనూరేకత్రసఙ్క్షిపామ ఇతి విచార్య సఙ్క్షిప్య శపథమేవం పరిభాషితవన్తః, అస్మాకంమధ్యేయః ప్రథమం ద్రుహ్యతిసః తాభ్యస్తనూభ్యో నిర్గచ్ఛతు భ్రష్టోభవత్వితి । యస్మాద్దేవానామేవం.వృత్తం తస్మాన్మనుష్యాణామపి శపథం కృతవతాం మధ్యేయః ప్రథమం ద్రుహ్యతి స వినాశం ప్రాప్నోతి, సమానే ఏకస్మిన్ విషయే తానూనప్త్రిణః శపథవన్తః వ తానూనప్త్రిణః।ఇదానీం విధత్తే "యత్ తానూనప్త్రꣳసమవద్యతి భ్రాతృవ్యాభిభూత్యై భవత్యాత్మనా పరాస్యభ్రాతృవ్యో భవతి" (సం-౬కాం।౨ప్ర।౨అ)ఇతి।సమవద్యతి సమ్భూయావదానం కుర్య్యాత్।స్వయం భూతిమాన్ భవతి వైరీ తు పరాభవతి ఇయమేవ భ్రాతృవ్యాభిభూతిః।అవదానేసఙ్ఖ్యాం విధత్తే "పఞ్చకృత్వోవద్యతి పఞ్చధాహి తే తత్సమవాద్యన్తాథో పఞ్చాక్షరా పఙ్క్తిః పాఙ్క్తో యజ్ఞో యజ్ఞమేవావరున్ధే".(సం-౬కా।౨ప్ర।౨అ) ఇతి। తేదేవాః తత్తదానీం పఞ్చధావిభక్తాః పశ్చాత్ సమ్భూయైకవత్ ప్రియతనూరవాద్యస్థాపితవన్తః । మన్త్రాన్ వ్యాచష్టే "ఆపతయేత్వా గృహ్ణామీత్యాహ ప్రాణోవా ఆపతిః ప్రాణమేవ ప్రీణాతి పరిపతయ ఇత్యాహ మనో వై పరిపతిర్మనఏవప్రీణాతి తనూనప్త్ర ఇత్యాహ తనువో హి తే తాః సమవాద్యన్త శాక్వరాయేత్యాహ శక్త్యైహి తే తాః సమవాద్యన్త శక్మన్నోజిష్ఠాయేత్యాహౌజిష్ఠం హి తే తదాత్మనః సమవాద్యన్త" (సం-౬కా।౨ప్ర।౨అ) ఇతి। ఆపతి పరిపతి తనూనప్త్ర శాక్వర శక్మన్నోజిష్ఠశబ్దైర్దేవవృత్తాన్తః సూచ్య

తే । తనూశాక్వరాజిస్థశబ్దైరేవ వృత్తాన్తః సూచ్యతే । తే దేవాస్తదా
నీం స్వాత్మసమ్బన్ధం పుత్రాదితనూరూపమోజః సారం సమవద్యన్త।కల్పః
"సయావన్త ఋత్విజః తపతత్సమవమృశన్త్యనాధృష్టమస్యనాధృష్యం దే
వానాం ఓజోఽభిశస్తిపా అనభిశస్తేఽన్యం" ఇతి। హే తానూనప్త్రాజ్య
త్వం ఇతః పూర్వం కేనాప్యతిరస్కృతమసి । ఇతః పరమప్యతిరస్కృ
తం దేవానామోజః సారమసి । అభిశస్తేర్హింసారూపాదన్యాయ్యవి
రోధాదస్మాన్పాలయసి । త్వం పునరభిశస్తేరవిషయమసి । మన్త్రస్య
యథోక్తార్థః ప్రసిద్ధ ఇత్యాహ "అనాధృష్టమస్యనాధృష్టమిత్యాహా
నాధృష్టగ్ం హ్యేతదనాధృష్యం దేవానామోజ ఇత్యాహ దేవానా
గ్ం హ్యేతదోజోఽభిశస్తిపా అనభిశస్తేన్యమిత్యాహాభిశస్తిపా హ్యేతద
నభిశస్తేన్యం" (సం-౬కా।౨ప్ర।౨అ) ఇతి । కల్పః "యజమానమతి వా
చయతి, అను మే దీక్షాం దీక్షాపతిర్మన్యతామను 'తపస్తపస్పతిరఞ్జసా స
త్యముపగేషగ్ం సువితే మాధా ఇతి" ఇతి । దీక్షణీయేష్టౌ యో దేవస్స దీ
క్షాపతిః । స మే మాం దీక్షామనుజానాతు । తప ఉపసత్ తత్రత్యో దే
వస్తపస్పతిః । మదీయం తపోఽనుజానాతు । అహఞ్చాఞ్జసా సత్యముపగే
షం ఆర్జవేన తానూనప్త్రస్పర్శనరూపం శపథం ప్రాప్తోఽస్మి। హే తా
నూనప్త్ర సువితే శోభనమార్గే యజ్ఞకర్మణి మాం స్థాపయ । మన్త్ర
స్యస్పష్టార్థతామాహ "అను మే దీక్షాం దీక్షాపతిర్మన్యతామిత్యాహ య
థాయజురేవైతత్" (సం-౬కా।౨ప్ర।౨అ) ఇతి॥ అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥

"ఆగ్నేయిపఞ్చకనిర్వాపో యూతే ప్రాగ్వంశవేశనం।
అద్వ్యాసద్వ్యాం పేచ్ఛష్మ్ణా హృదిసోమంతుసాదయేత్॥
వరుతంమన్త్రేణ ద్వారు వాససా పరిణహ్యతి।
ఆప తానూనప్త్రమాజ్యం సమవద్యతి పఞ్చభిః॥
అనాసవ్యేన ఋత్విజస్తు తానూనప్త్రం స్పృశన్తి హి।
అనుస్వామీ స్పృశేదేతత్ ఇతిసస్తదశేరితాః" ॥ఇతి॥

అథమీమాంసా

సప్తమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం॥

వైష్ణవే త్రికపాలే వైష్ణవాన్నవకపాలతః।
ధర్మాతిదేశః స్యాన్నోవా విద్యతేఽత్రాగ్నిహోత్రవత్॥
"శ్రుత్యా వైష్ణవశబ్దోఽయం దేవతాయా విధాయకః।
నగౌణవృత్తిమాశ్రిత్య ధర్మానతిదిశత్యతః" ॥ఇతి॥

ఆతిథ్యేష్టౌ వైష్ణవో నవకపాలో విహితః। తత్ర శ్రుత్యా వైష్ణవశబ్దో రాజసూయగతే వైష్ణవే త్రికపాలే ప్రయుజ్యమానోఽగ్నిహోత్రవన్నవకపాల ధర్మానతిదిశతీతి పూర్వపక్షః। విష్ణుర్దేవతాస్యేతి విగ్రహే సతి విహితస్తద్ధితప్రత్యయో, దేవతామభిధత్తే నతుధర్మాంస్తస్మాన్నాతిదిశతి॥ ॥చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే చిన్తితం॥ ॥

"యదాతిథ్యాబర్హిరేతదుపసత్స్వతిదేశనం।
సాధారణవిధిర్వాద్యః తదీయస్యోపసంహృతేః॥
బర్హిః శ్రుత్యైకతాభానాన్నాతిదేశస్య లక్షణా।
ఆతిథ్యయోపసద్భిశ్చ బర్హిరేతత్ప్రయుజ్యత" ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే యదాతిథ్యం బర్హిస్తదుపసదాం తదగ్నీషోమీయస్య చేతి క్రీతం సోమం శకటే సంస్థాప్య ప్రాచీనవంశం ప్రత్యానీయనేఽభిముఖే యామిష్టిం నిర్వపతి సేయమాతిథ్యా। తత ఊర్ధ్వం త్రిషు దినేషు అనుష్ఠీయమానావుపసద ఔపవసథ్యే దినేఽనుష్ఠేయోఽగ్నీషోమీయః। తత్రాతిథ్యేష్టౌ విహితం యద్బర్హిస్తద్యదీతరస్యా ఇష్టేరాచ్ఛిద్యోపసత్సు విధీయతే తదానీమాతిథ్యాయాం విధానమనర్థకంస్యాత్। యది చ తత్రోపయుక్తం ఇతరత్ర విధీయేత వినియుక్తవినియోగరూపోవిరోధస్స్యాత్, తస్మాదాతిథ్యబర్హిషో యే ధర్మా ఆశ్వవాలాదయః తే ధర్మా ఉపసత్సు ప్రహ్రియన్త ఇతి అతిదేశపరం వాక్యం ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః। బర్హిః శ్శబ్దస్య ధర్మాతిదేశపరత్వే లక్షణా ప్రసజ్యే

త । శ్రుత్యాతుబర్హిష ఆతిథ్యోపసదగ్నీషోమీయేషు ఏకత్వం ప్రతిభాతి అతః సాధారణ్యమత్ర విధేయం । ఆతిథ్యార్థం యద్బర్హిరుపాదీయతే తన్న కేవలమాతిథ్యార్థం కిన్తూపసదర్థమగ్నీషోమీయార్థఞ్చోపాదేయమితి విధివాక్యార్థః । తస్మాదాతిథ్యోపసదగ్నీషోమీయాస్త్రయోపి అస్యబర్హిషః ప్రయోజకాః । ఏవం పరిధిసన్ధిస్పర్శాది విధీనాంసాధారణ్యం ద్రష్టవ్యం॥ ॥

అథఛన్దః ॥ యా తే ధామానీతి త్రిష్టుప్॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే దశమోఽనువాకః ॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అగ్ంశురగ్ంశుష్టే దేవ సోమాప్యాయతామిన్ద్రాయైకధనవిద ఆ తుభ్యమిన్ద్రః ప్యాయతామా త్వమిన్ద్రాయ ప్యాయస్వాప్యాయయ సఖీన్థ్సన్యా మేధయా స్వస్తి తే దేవ సోమ సుత్యామశీయేష్టా రాయః ప్రేషే భగాయర్తమృతవాదిభ్యో నమో దివే నమః పృథివ్యా అగ్నే వ్రతపతే త్వం వ్రతానాం వ్రతపతిరసి యా మమ తనూరేషా సా త్వయి॥

యా తవ తనూరియగ్ం సా మయి సహ నౌ వ్రతపతే వ్రతినో వ్రతాని యా తే అగ్నే రుద్రియా తనూస్తయా నః పాహి తస్యాస్తే స్వాహా యా తే అగ్నే యాశయా రజాశయా హరాశయా తనూర్వర్షిష్ఠా గహ్వరేష్ఠోగ్రం వచో అపావధీం త్వేషం వచో అపావధీగ్ం స్వాహా॥

త్వయి చత్వారిగ్ంశ[illegible] ౧౧॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే ఏకాదశోఽనువాకః॥*॥

భాష్యమ్.

దశమేఽనువాకే ఆతిథ్యేష్టిరుక్తా। తన్మధ్యే సోమః ప్రాగ్వంశే స్థాపితః తేన సోమేన కరిష్యమాణస్య యాగస్య విఘ్నకారిణోఽసురాః ప్రథమం జేతవ్యా ఇతి। తద్విజయార్థముపసద ఏకాదశే వర్ణ్యన్తే। తత్రాదౌ తావదత్విగ్భిః సోమస్య బన్ధనోపద్రవపరిహారేణాప్యాయనాద్యుపచారాః క్రియన్తే। బోధాయనః "అథ మదన్తీరుపస్పృశ్యోత్థాయ విస్రస్య హిరణ్యమవధాయ రాజానమాప్యాయయతి। ఆప్యాయయ సఖీన్త్సన్న్యామేధయా స్వస్తి తే దేవ సోమసుత్యామశీయేతి" ఇతి। ఆపస్తమ్బస్యతు ఏక ఏవమన్త్రః। మదన్తీస్తప్తా ఆపః। అంశుః సూక్ష్మావయవః। హే సోమదేవ తే యోఽంశుః శుష్యతి, యశ్చాంశుః క్షీయతే యజమానేన సర్వోఽప్యంశుర్వర్ధతాం। కిమర్థం ఇన్ద్రాయార్థం। కీదృశాయేన్ద్రాయ। ఏకంముఖ్యం శోభనం సోమరూపం ధనం వేత్తి ఇత్యేకధనవిత్ తస్మై। హే సోమతుభ్యం త్వదర్థం ఇన్ద్ర ఆప్యాయతాం। త్వాంపాతుముత్సహతాం। త్వమపీన్ద్రార్థం ఆప్యాయస్వ వర్ధస్వ। సఖీన్ ఋత్విజః సన్యాధనలాభేన మేధయా ప్రజ్ఞయా చవర్ధస్వ। హే సోమ దేవ తే స్వస్తి శుభమస్తు త్వత్ప్రసాదేనాహం సుత్యాభిషవత న్త్రమశీయ ప్రాప్నువాని। ఏతన్మన్త్రం వ్యాఖ్యాతుంప్రస్తౌతి "ఘృతం వై దేవా వజ్రం కృత్వా సోమమఘ్నన్నన్తికమివ, ఖలువా అస్యైతచ్చరన్తి యత్ తానూనప్త్రేణ ప్రచరన్తి" (సం-౬కా।౨ప్ర।౨అ) ఇతి। పురాకదాచిత్ స్వసామర్థ్యాత్ వజ్రీకృతేన ఘృతేన సోమస్యదైవైస్తాడితత్వాత్ సోమో ఘృతాద్బిభేతి ఋత్విజశ్చ వేద్యాంతానూనప్త్రేణ ఆజ్యేనప్రచరన్తీతి యత్తదస్య సోమస్య అన్తికంయథా చరన్తి ఆహవనీయదక్షిణభాగే సోమస్యస్థితత్వాదతో భీతః సోమఆప్యాయయితవ్యః। ఆప్యాయనస్య ప్రసక్తిందర్శయిత్వా తన్మన్త్రంవ్యాచష్టే "అంశురంశుస్తే దేవసోమాప్యాయతామిత్యాహ యదేవాస్యాఽపువాయతే యన్మీయతే తదేవాస్యైతే

నాప్యాయయత్వా తుభ్యమిన్ద్రః ప్యాయతామా త్వమిన్ద్రాయ ప్యాయస్వేత్యాహా ప్యావేవేన్ద్రఞ్చ సోమఞ్చాప్యాయయత్యాప్యాయయ సఖీన్ సన్యా మేధయేత్యాహర్త్విజో వా అస్య సఖాయస్తానే వాప్యాయయతి స్వస్తి తే దేవ సోమ సుత్యామశీయ ఇత్యాహాశిషమేవైతామాశాస్తే" (సం-౬కా।౨ప్ర।౨అ) ఇతి । అస్యసోమస్య యదఙ్గమపవాయతే శుష్యతి యచ్ఛమీయతే । కల్పః "నప్రస్తరాయాశ్రావయతి న బర్హిరనుప్రహరతి తం దక్షిణార్ధే వేద్యై నిధాయ తస్మిన్ దక్షిణోత్తరేణ నిహ్నువతే ఏష్టారాయః ప్రేషే భగాయర్తన్ మృతవాదిభ్యో నమోదివే నమః పృథివ్యై" ఇతి । ఆతిథ్యేష్టౌ యః ప్రస్తరం యచ్చ తత్రత్యం బర్హిస్తదుభయ మగ్నౌ న ప్రహరణీయం, కిన్తు ప్రస్తరం వేద్యా దక్షిణార్ధే నిధాయ తస్మిన్ ప్రస్తరే దక్షిణపాణీనుత్తానాన్ కృత్వా సవ్యాన్నీచః కృత్వా సర్వేఽపి నిహ్నవమపలాపసదృశం నమస్కారోపచారం కుర్యుః। మన్త్రార్థస్తు ఏషశబ్ద ఇచ్ఛావన్తం ద్యావాపృథివ్యభిమానినం దేవమాచష్టే, సహి దయాళుతయా భక్తేషు పురుషేషు ఇచ్ఛావాన్। హే తాదృగ్దేవ త్వం ఋతవాదిభ్యో యజ్ఞవాదిభ్యోఽస్మభ్యమృతం యజ్ఞం ప్రకృష్టం దేహీత్యధ్యాహారః । కిమర్థం । రాయో రాయే ధనార్థం, ఇషే అన్నార్థం, భగాయ ఐశ్వర్యాదిషడ్గుణార్థం, తే చగుణాః ఏవం స్మర్యన్తే॥

"ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసః శ్రియః।
జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరణా" ॥ఇతి॥

వయం పునర్దేవతాయై భూదేవతాయై చ నమస్కుర్మః। నాయమకాణ్డే నమస్కారః కిన్తు తస్య నిమిత్తమస్తీత్యాహ "ప్రవా ఏతేఽస్మాల్లోకాచ్చ్యవన్తే యే సోమమాప్యాయయన్త్యన్తరిక్షదేవత్యో హి సోమ ఆప్యాయిత ఏష్టారాయః ప్రేషే భగాయేత్యాహ ద్యావాపృథివీభ్యామేవ నమస్కృత్యాస్మిన్ లోకే ప్రతితిష్ఠన్తి" (సం-౬కా।౨ప్ర।౨అ) ఇతి। ఆప్యాయితస్య సోమస్య నాభిదఘ్న్యామాసన్ద్యాం పర్యవస్థితత్వాదన్తరిక్షదేవత్యత్వం తాదృశస్య సోమస్యాప్యాయయితారోఽపి తథా విధా

ఇత్యస్మాల్లోకాత్ ప్రచ్యుతాశ్రితోఽస్మింల్లోకే ప్రతిష్ఠిత్యై నమస్కారః క్రియతే। కల్పః "అథ యజమానమవాన్తరదీక్షాముపనయతి, అగ్నే వ్రతపతే త్వం వ్రతానాం వ్రతపతిరసి యా మమ తనూరేషా సా త్వయి యా తవ తనూరియం సా మయి సహ నౌ వ్రతపతే వ్రతినోర్వ్రతాని" ఇతి అనేన మన్త్రేణాహవనీయోపస్థానం। అత్ర అవాన్తరదీక్షోపక్రమః। హే అగ్నే వ్రతపతే త్వం వ్రతపతిరసి నైకస్య వ్రతస్య * పతిః కిన్తు సర్వేషామితి వివక్షాం ద్యోతయితుం వ్రతానామిత్యుక్తం। వ్రతమాచరన్తీ మదీయా తనూస్త్వయి మనసా సమర్పితా, త్వదీయా తు వ్రతం పాలయన్తీ తనూర్మయి మనసా స్థాపితా, తథా సత్యావాముభావపి వ్రతినౌ సమ్పద్యావహై తయోర్వ్రతాని సహ ప్రవర్తన్తాం। కల్పః "అథైనం సంశాస్తి సన్తరాం మేఖలాꣳ సమాయచ్ఛస్వ సన్తరాం ముష్టీ కురుష్వ తప్తవ్రతో ఏధి మదన్తీభిర్మార్జయస్వోత్పూర్వం తద్వ్రతం సంసృజ। యా తే అగ్నే రుద్రియా తనూస్తయా నః పాహి తస్యాస్తే స్వాహేత్యేతేనైవాత ఊర్ధ్వం † వ్రతయతి" ఇతి। యా మేఖలా పూర్వం మధ్యసన్నద్ధా సా సఙ్కుచితతరా యథా భవతి తథా నియన్తవ్యా। యే చ ముష్టీకృతే తే అప్యతిసఙ్కోచేన దృఢీకర్తవ్యే ఉష్ణక్షీరీభవేదుష్ణోదకేన మార్జయేత్ ‡ పూర్వం వ్రతం మన్త్రమత్సృజేత్ తత్ర యా గే అగ్న ఇత్యయం మన్త్రః। అనేనైవ మన్త్రేణాత ఊర్ధ్వం వ్రతం పిబేత్। హే అగ్నే యా తవ తనూస్త్వయి రుద్రియా క్రూరా తయాఽస్మాన్ పాలయ త్వదీయాయాస్తస్యాస్తన్వా ఇదం హుతమస్తు। అగ్నే వ్రతపత ఇతి మన్త్రస్య స్పష్టార్థతామభిప్రేత్యావాన్తరదీక్షారక్ష్యం విధత్తే "దేవాసురాస్సంయత్తా ఆసన్ తే దేవా బిభ్యతోఽగ్నిం ప్రావిశన్ తస్మాదాహురగ్నిః సర్వా దేవతా ఇతి తేఽగ్నిమేవ వరూథం కృత్వాసురానభ్య భవన్నగ్నిమివ ఖలు వా ఏష ప్రవిశతి యోఽవాన్తరదీక్షాముపైతి భ్రాతృవ్యాభిభూ

* ధర్మస్య ఇతి కాశీపాఠః.　† ఏతేనైవాతోఽధి ఇతి కాంచీపాఠః.

‡ ఉష్ణోదకేభవేత్ ఇతి శ్రీమతపుస్తకే.

త్యైభవత్యాత్మనాహరాస్య భ్రాతృవ్యోభవతి" (సం-౬కా।౨ప్ర౨అ) ఇతి।
పరకాయప్రవేశహేతునా యోగశాస్త్రప్రసిద్ధేన సంయమపి శేషేణ దే
వా అగ్నిశరీరం ప్రావిశన్ తపోరూపత్వేనాగ్నిసమానా అవాన్తరదీక్షా
తతస్తాముపేయాత్ । సర్వోక్తాం దీక్షాం ఇదానీముచ్యమానా మవా
న్తరదీక్షాఞ్చ ప్రశంసతి "ఆత్మానమేవ దీక్షయాపాతి ప్రజామవాన్తరదీక్ష
యా" (సం-౬కా।౨ప్ర।౨అ) ఇతి । అవాన్తరదీక్షా నియమాన్ విధత్తే
"సన్తరాంమేఖలాగ్ం సమాయచ్ఛతే ప్రజాహ్యాత్మనోఽన్తరతరా తప్త
వ్రతో భవతి మదన్తీభిర్మార్జయతే నిహ్యగ్నిః శీతేనవాయతి సమి
ద్ధ్యై" (సం-౬కా।౨ప్ర।౨అ) ఇతి । సర్వోఽపి జనః స్వాత్మానంక్లేశ
యిత్వా అపత్యాని సమ్యక్పరిపాలయతి, అతఃస్వస్మాదపిప్రజాయా అభ్య
న్తరతమత్వం మేఖలాయాస్తు ప్రజాస్థానీయత్వేనాన్తరతరత్వాత్ సం
శ్లిష్టతరంయథాభవతి తథా సమాచ్ఛాదయేత్ । శీతేనక్షీరేణ శీతాభిర
ద్భిశ్చాగ్నిర్నిర్వాపయతి తస్మాదుదరాగ్నిసమిన్ధనాయ పేయస్య క్షీరస్య
మార్జనహేతోరుదకస్య చౌష్ణ్యంకర్తవ్యం । వ్రతమన్త్రే రుద్రియాశబ్దా
భిప్రాయమాహ "యాతే అగ్నేరుద్రియా తనూరిత్యాహ స్వయైవైన
ద్దేవతయా వ్రతయతిసయోనిత్వాయశాన్త్యై" (సం-౬కా।౨ప్ర।౨అ)
ఇతి । స్వోదరాగ్నేరపరంరూపం రుద్రియా తనూస్తయా దుగ్ధేతస్తేసతి
తయాదేవతయాసహైవ దుగ్ధం వ్రతయతి భుఙ్క్తే, తచ్చ భోజనంసయో
నిత్వాయ యోనిభూతేనాగ్నినాసాహిత్యాయ, తచ్చసాహిత్యముగ్రస్యా
గ్నేశ్శాన్త్యై భవతి । కల్పః "ఆజ్యస్థాల్యాః స్రువేణోపహత్యప్రథమా
ముపసదం జుహోతి, యాతే అగ్నేఽయాశయా రజాశయా హరా
శయా తనూర్వర్షి... గహ్వరేష్ఠోగ్రం వచోఅపావధీం త్వేషం వచో
అపావధీగ్ం స్వా..." ఇతి । అత్రయాతే అగ్నేఽయాశయా రజా
శయా హరాశయా తనూర్వర్షిష్ఠా గహ్వరేష్ఠేత్యేతాదృశ ఆమ్నా
తః । తస్మిన్నయాశయాది పదత్రయేణ త్రయో మన్త్రాభవన్తి, తే
షు ప్రథమే మన్త్రే తనూరిత్యాదిరనుషజ్జతే । ద్వితీయేతుయాతే అగ్నే

ఇతి తనూరితి చోభయమనుషజ్యతే । తృతీయేతుయాతే అగ్న ఇత్యయమేవానుషజ్యతే తై రేతైస్త్రిభిర్మన్త్రై స్త్రిష్వహస్సు దినేషు క్రమేణోపసదాజ్యాహుతయో హోతవ్యాః । అయసి శేతే ఇత్యయాశయాలోహానిర్మితా । తథారజతే శేత ఇతి రజాశయా । హిరణ్యేశేత ఇతి హరాశయా।వర్షిష్ఠా వృద్ధతమా గహ్వరే స్థా ప్రత్యుమశక్యే తస్తేలోహే తత్తరజతే తస్తేహిరణ్యే వా తిష్ఠతీతి గహ్వరేష్ఠః అన్నపానయోరలాభే నక్షుధితోఽహం పిపాసితోఽహ మిత్యుక్తిరుగ్రంవచః తథేతదైహికం, ఆముష్మికన్తు త్వేషం దీపకం మనస్సన్తాపజనకం వచః। తత్ తు జనా ఇత్థం వదన్తి అద్యగోవధాద్యుపపాతకలక్షణమేనః ప్రాప్తం విద్యద్బ్రాహ్మణవధాదిరూపామీరహత్యా ప్రాప్తాఇతి । ఇదన్తు పదవ్యాఖ్యానమన్యత్ర బ్రాహ్మణేస్పష్టమామ్నాతం ‹‹అశనాయా పిపాసే హవా ఉగ్రంవచః । ఏనశ్చవైరహత్యాచ త్వేషంవచః ›› ఇతి। తత్రాయం వాక్యార్థః హే అగ్నే యాతవఅయాశయా తనూస్తయాహం త్వేఽపివచసీ అపావధీం నాశితవానస్మి। ఏవముత్తరయోరపి యోజ్యం। తస్మైఅగ్నయేఇదం హుతమస్తు। త్రీనేతానుపసద్ధోమాన్ విధాతుంప్రస్తౌతి ‹‹ తేషామసురాణాం తిస్రఃపుర ఆసన్నయస్మయ్యవమాఽథరజతాథహరిణీ తాదేవాజేతుం నాశక్నువన్ తా ఉపసదైవాజిగీషన్ తస్మాదాహుర్యశ్చైవం వేదయశ్చనోపసదా వైమహాపురంజయన్తీతి త ఇషుగ్ం సమస్కుర్వత అగ్నిమనీకగ్ం సోమగ్ం శల్యం విష్ణుం తేజనంతేఽబ్రువన్ క ఇమామసిష్యతీతిరుద్రఇత్యబ్రువన్ రుద్రోవై క్రూరః సోఽస్యత్వితిసోఽబ్రవీద్వరం వృణాఅహమేవ పశూనామధిపతిరసానీతి తస్మాద్రుద్రః పశూనామధిపతిస్తాగ్ంరుద్రోవాసృజత్ సతిస్రః పురో భిత్వైభ్యో లోకేభ్యోఽసురాన్ ప్రాణుదత›› (సం-౬కా। ౨ప్ర౩అ) ఇతి।యే పూర్వమగ్నినా వరూథేన పరాభూతా అసురాస్తేషామసురాణాం పృథివ్యన్తరిక్షద్యులోకేష్వస్వరయూథాఽన్తిస్రః పురోదుర్గరూపాఆసన్।తాసు పృథివీవర్తినీ లోహప్రాకారవేష్టితా,అన్తరిక్షవర్తినీ రజతప్రాకారవేష్టితా, ద్యులోకవర్తినీ హిరణ్యప్రాకారవేష్టితా । తాదృశః

పురో దేవా అగ్నినావరూథేనాపి జేతుమశక్తా యుద్ధం పరిత్యజ్యోపసదైవ జేతుమైచ్ఛన్। దుర్గం పరితోవరుధ్య చిరం తత్సమీపేఽవస్థాయ తముపవసత। చిరావస్థానే సతి దుర్గమధ్యేఽన్నపానాదిషు యాదన్తర్భేదాద్వా జయో భవతి తస్మాద్ద్వైచ్ఛిరవాసో జయోపాయత్వేన విచారితస్తస్మాల్లోకేఽప్యాహుః। కే కిమాహుః। యశ్చ బ్రాహ్మణాదిర్వేదాధ్యయనేన వేదవిచారం జానాతి యశ్చ శూద్రాదిర్న జానాతి తే సర్వేఽపి యుద్ధేనాజేయం మహాపురముపసదా జేతుం శక్యమిత్యాహుః। తతో దేవాః కాలవిలమ్బో మాభూదితి విచార్య్య యుద్ధేనైవ జేతుమిష్టం సంస్కృతవన్తః అగ్నిం సోమం విష్ణుశ్చ సమ్భూయైక బాణం కృత్వా తేన జేతుముద్యుక్తాః। అనీకశబ్దో బాణస్య ప్రథమభాగం కాష్ఠమాచష్టే। శల్యశబ్దో లోహం। తేజనశబ్దస్తదగ్రం। తామిమాం దేవతాత్రయసమష్టిరూపామిషుం స్త్రీబాలసహితకృత్స్నాసురఘాతినీం కో నామ మోక్ష్యతీతి విచార్య్య శక్తో నిర్ఘృణశ్చరుద్ర ఇతి నిశ్చిత్య తస్మైవరం దత్తవన్తః। స రుద్రస్తామిషుం ముక్త్వా తయా తత్ప్రాకారత్రయం విచ్ఛిద్య త్రిభ్యో లోకేభ్యోఽసురాన్నిస్సారయామాస। విధత్తే "యదుపసద ఉపసద్యన్తే భ్రాతృవ్యపరాణుత్త్యై" (సం-౬కా।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। వైరిదుర్గోపాసదనకార్య్యకారిత్వాదేతా ఆహుతయ ఉపసద ఇత్యుచ్యన్తే। తత్రాగ్నిః సోమో విష్ణురిత్యేవం రూపాస్తిస్రో దేవతాః। తాసాం యాజ్యాపురోఽనువాక్యా హోత్రపఠ ఆమ్నాయన్తే। అయాశయాదితనుధారివహ్నిశ్చతుర్థీ దేవతా। తదీయమన్త్ర ఆధ్వర్యవత్వాత్తత్రైవామ్నాతః। ఉపసదామాజ్యహవిష్ట్వేనోపాంశుయాజవత్ప్రయాజాజ్యభాగాద్యాహుతిప్రసక్తౌ ప్రతిషేధతి "నాన్యామాహుతిం పురస్తాజ్జుహుయాద్యదన్యామాహుతిం పురస్తాజ్జుహుయాదన్యన్ముఖం కుర్యాత్" (సం-౬కా।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। అగ్నిమనీకమితి బాణవ్యాజేన అగ్నేః ప్రథమభావిత్వలక్షణం ముఖ్యత్వముక్తం। తత్ర ప్రయాజాదిహోమే వహ్నేర్ముఖత్వం హీయేత, అత ఆహుత్యన్తరాణాం సర్వేషాం నిషేధే ప్రాప్తే కాఞ్చిదాహుతిం విధత్తే "స్రువేణాఘారమాఘారయతి

యజ్ఞస్యప్రజ్ఞాత్యై" (సం-౬కా।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। దర్శపూర్ణమాసాది యజ్ఞానాం ఆఘారోపేతత్వా దుపసదామపి యజ్ఞత్వప్రత్యభిజ్ఞానాయ స్రౌవాఘారః। తిసృణా ముపసదాం హోమప్రకారం విధత్తే "పరాఙతిక్రమ్యజుహోతి పరాచ ఏవైభ్యో లోకేభ్యో యజమానో భ్రాతృవ్యా న్ప్రణుదతే" (సం।౬కా।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। పరాఙ్పునరావృత్తిరహితో వేద్యాహవనీయయోర్మధ్యమతిక్రమ్య దక్షిణస్యాందిశి ఉదఙ్ముఖః స్థిత్వా క్రమేణాగ్నేః సోమస్య విష్ణోశ్చ తిస్రఆహుతీర్జుహుయాత్, తథా సతి వైరిణోఽపి పునరావృత్తిరహితానేవ కృత్వా లోకత్రయాత్ నిస్సారయతి। చతుర్థాహుతిప్రకారం విధత్తే పునరత్యాక్రమ్యోపసదం జుహోతి "ప్రణుద్యైవైభ్యో లోకేభ్యో భ్రాతృవ్యాన్జిత్వా భ్రాతృవ్యలోకమభ్యారోహతి" (సం-౬కా।౧ప్ర।౩అ) ఇతి। దక్షిణాముత్తరస్యాందిశి సమాగత్య చతుర్థీముపసదం జుహుయాత్। తథాసతి వైరిణో నిస్సార్య స్వయం జిత్వా * వైరిస్థానం పురత్రయమధితిష్ఠతి। అత్రసూత్రం "ధ్రౌవాన స్రౌజుహ్వాంగృహ్ణాతి చతురుపభృతి। ఘృతవతి శబ్దే జుహూముపభృతావాదాయ దక్షిణాసకృదతిక్రాంత ఉపాగ్ంశుయాజవత్ ప్రచరత్యర్థేన జౌహవస్యాగ్నిం యజత్యర్థేన సోమమాపభృతం జుహ్వామానీయ విష్ణుమిష్ట్వా ప్రత్యాక్రమ్య యా తే అగ్నేఽయాశయా తనూరితి స్రువేణోపసదం జుహోతి" ఇతి। కాలద్వయేతదనుష్ఠానం విధత్తే "దేవావై యాః ప్రాతరుపసద ఉపాసీదన్నహ్నస్తాభిరసురా న్ప్రాణుదన్త యాః సాయగ్ం రాత్రియై తాభిర్యత్ సాయం ప్రాతరుపసద ఉపసద్యన్తే హోరాత్రాభ్యామేవ తద్యజమానో భ్రాతృవ్యాన్ప్రణుదతే" (సం-౬కా।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। ఉపాసీదన్ అనుష్ఠితవన్తః। ప్రాతరనుష్ఠితాభిః అహ్నో వైరినిస్సారణం సాయమనుష్ఠితాభిస్తు రాత్రేః। కాలద్వయే యాజ్యానువాక్యయోర్వ్యత్యాసం విధత్తే "యాః ప్రాతర్యాజ్యాస్స్యుస్తాః సాయం పురోఽనువాక్యాః కుర్యాదయాతయామత్వాయ" (సం-౬కా।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। యాతయామత్వం

* స్వర్గంగత్వా ఇతి కాశిపాఠః.

గతరసత్వం తద్వర్జనాయ వ్యత్యాసః। దినత్రయే తదనుష్ఠానం విధత్తే,, తిస్ర ఉపసద ఉపైతి త్రయ ఇమే లోకా ఇమానేవ లోకాన్ ప్రీణాతి'' (సం-౬కా। ౨ప్ర।౩అ) ఇతి। త్రిషు దినేషు కాలద్వయానుష్ఠానం ప్రశంసతి ,,షట్సమ్పద్యన్తే షడ్వా ఋతవ ఋతూనేవ ప్రీణాతి'' (సం-౬కాం।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। ప్రసఙ్గాదహీనేద్విరాత్రాదావుపసద్దినసఙ్ఖ్యాం విధత్తే ,,ద్వాదశాహీనే సోమఉపైతి ద్వాదశమాసాస్సంవత్సరః సంవత్సరమేవ ప్రీణాతి'' (సం-౬కా।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। అహస్సఙ్ఘైనిష్పాద్యః సోమయాగోఽహీనః స త్రయమప్యనేనోపలక్ష్యతే అహస్సమూహస్య సదాసత్వాత్ ద్వాదశదినేషు కాలద్వయానుష్ఠానం ప్రశంసతి ,,చతుర్వింశతిస్సమ్పద్యతే చతుర్వింశతిరర్ధమాసా అర్ధమాసానేవ ప్రీణాతి'' (సం-౬కా।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। ఏతేషు ఉపసద్దినేషు అవాన్తరదీక్షాఙ్గవ్రతపానే స్తనసఙ్ఖ్యాం విధత్తే ,,ఆరాగ్రామవాన్తరదీక్షాముపేయాద్యః కామయేతాస్మిన్ మే లోకేఽర్ధుకగ్ం స్యాదిత్యేకమగ్రేఽథ త్రీనథ చతుర ఏషా వా అరాగ్రావాన్తరదీక్షాస్మిన్నేవాస్మై లోకేఽర్ధుకం భవతి'' (సం-౬కా।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। బలీవర్దప్రతోదనం లోహమారం తద్వదల్పమగ్రంముఖం యస్యాస్సా ఆరాగ్రా। అర్ధుకం సమృద్ధిశీలం ఫలం। సోమక్రయదినే సాయమేకం స్తనం దుహ్యాత్, పరేద్యుః ప్రాతర్ద్వౌ స్తనౌ, సాయం త్రీన్ స్తనాన్, పరేద్యుః ప్రాతశ్చతురః। యస్తు పరలోకసమృద్ధికామః తస్యోక్తవైపరీత్యం విధత్తే ,,పరోవరీయసీమవాన్తరదీక్షాముపేయాద్యః కామయేతాముష్మిన్ మే లోకేఽర్ధుకగ్ం స్యాదితి చతురోఽగ్రేఽథ త్రీనథ ద్వావథైకమేషా వై పరోవరీయస్యవాన్తరదీక్షాఽముష్మిన్నేవాస్మై లోకేఽర్ధుకం భవతి'' (సం-౬కా।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। పరశ్శబ్దేనాత్ర శ్రేష్ఠత్వాదుపక్రమో వివక్షితః। ఉపక్రమే వరీయోఽధికం యస్యాస్సా పరోవరీయసీ। అయం పక్షస్సూత్ర ఉపన్యస్తః ,,యదహస్సోమం క్రీణీయుశ్చతురః సాయం దుహ్యాత్త్రీన్ ప్రాతర్ద్వౌ సాయమేక ఉత్తమః'' ఇతి। అశక్తస్య క్షీరవ్రతాదూర్ధ్వమాహార మల్పమనుజానాతి ,,సువర్గం వా ఏతే లోకం యన్తి య ఉపసద ఉపయన్తి తేషాం యఉన్నయతే హీయత ఏవ సనోదనే

షీతి సూన్నీయమివ" (సం-౬కా।౨ప్ర।౫అ) ఇతి। ఉపసదాం స్వర్గ ప్రాప్తిహేతుత్వాత్ తదనుష్ఠాయిభిరవహితైర్భవితవ్యం। తేషాం మధ్యే యః కోఽపి హీనమనస్కో యథోక్తవ్రతాదూర్ధ్వం ఓదనాదికమన్నమద్యేత్ స స్వర్గాద్ధీయత ఏవ। తస్మాదశక్తోఽపి శ్రద్ధాళుతయా నౌదనేషి సకిఞ్చిదపి వ్రతాదూర్ధ్వం అన్నమద్యామీతి యదిమన్యేత తేన సూన్నీయమివ శోభనం వాక్యాన్తరాభ్యనుజ్ఞాతం వస్త్వాన్నీతమివ కుర్యాత్। అశక్తిపరిహారమాత్రోపయుక్తం కిఞ్చిదేవస్వీకర్తవ్యం। వాక్యాన్తరన్తు కూష్మాణ్డహోమప్రకరణే సమామ్నాయతే "పయో బ్రాహ్మణస్య వ్రతం యవాగూ రాజన్యస్యామిక్షా వైశ్యస్యాథో సౌమ్యేఽప్యధ్వర ఏతద్వ్రతం బ్రూయాద్యదిమన్యేతోపదస్యామీత్యోదనం ధానాస్సక్తూన్ ఘృతమిత్యనువ్రతయేదాత్మనోఽనుపదాసాయ" ఇతి। ఉపదస్యామ్యుపక్షీణో భవామి। అనువ్రతే కృతేఽపిఫలమ్భంశో నాస్తీత్యస్మిన్నర్థే దృష్టాన్తమాహ "యో వై స్వార్థే తాం యతాగ్ం శ్రాన్తో హీయత ఉత సనిష్ట్యాయ సహ వసతి" (సం-౬కా।౨ప్ర।౫అ) ఇతి। స్వార్థం యన్తి గచ్ఛన్తీతి స్వార్థేతః తేషాం స్వార్థేతాం। యతన్త ఇతి యతన్తేషాం యతాం। మకరమాసే ప్రయాగస్నానం కేషాఞ్చిత్ స్వార్థః తం ప్రాప్తుం ప్రయతమానానాం స్వగ్రామాత్ నిర్గత్య గచ్ఛతాం మధ్యే యః కశ్చిత్ శ్రాన్తోగన్తుమశక్తః సంక్రాంతికాలీనస్నానాద్ధీయతే సోఽపి నిష్ట్యాయ పరేద్యుర్నిర్గత్య తీర్థం గత్వా తైస్తీర్థవాసిభిః సహావశిష్టం మాసం వసతి తద్వదయమప్యేకేనానువ్రతేన అశక్తింపరిహృత్యావశిష్టం నియమమనుతిష్ఠేత్। తమిమమర్థంనిగమయతి "తస్మాత్ సకృదన్నీయ నాపరమన్నయేత" (సం-౬కా।౨ప్ర।౫అ) ఇతి। సకృదన్నయనే ద్రవ్యం విధత్తే "దధ్నాన్నయేతైతద్వై పశూనాగ్ంరూపగ్ం రూపేణైవ పశూనవరున్ధే" (సం-౬కా।౨ప్ర।౫అ) ఇతి। అథసౌమికీం వేదిం విధాతుం ప్రస్తౌతి "యజ్ఞో దేవేభ్యో నిలాయత విష్ణూరూపం కృత్వా స పృథివీం ప్రావిశత్ తం దేవా హస్తాన్త్సగ్ంరభ్యైచ్ఛన్ తమిన్ద్ర ఉపర్యుపర్యత్యక్రామత్ సోఽబ్రవీత్ కో మాయముపర్యుపర్య

త్యక్రమీదిత్యహం దుర్గేహన్తేత్యథ కస్త్వమిత్యహం దుర్గాదాహర్తేతి సోఽబ్రవీద్దుర్గే వై హన్తాఽవోచథ వరాహోఽయం వామమోషః సప్తానాంగిరీణాం పరస్తాద్విత్తం వేద్యమసురాణాంబిభర్తి తంజహి యది దుర్గే హన్తాఽసీతి స దర్భపుఞ్జీలముద్వృహ్య సప్త గిరీన్ భిత్త్వా తమహన్త్సోఽబ్రవీత్ దుర్గాద్వా ఆహర్తాఽవోచథా ఏతమాహరేతి తమేభ్యో యజ్ఞ ఏవ యజ్ఞమాహరద్యత్ తద్విత్తం వేద్యమసురాణామవిన్దన్త తదేకం వేద్యై వేదిత్వం" (సం-౬కా।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। స్వర్గలోకేస్థితో యజ్ఞపురుషః తిరోధానాయ విష్ణుర్భూత్వా వైష్ణవంరూపం సమ్పూర్ణంకృత్వా దేవేభ్యః పలాయ్య పృథివీం ప్రావిశత్। దేవాశ్చపృష్ఠత ఏవసమాగత్యహస్తాన్ప్రసార్యోద్ధర్తుమైచ్ఛన్। అసౌయజ్ఞో యత్రయత్ర గచ్ఛతి. తత్ర తత్రేన్ద్రస్తమతిక్రమ్య పురోమార్గమవరుధ్యాతిష్ఠత్। కోఽయంమామత్యక్రమీదితి యజ్ఞేనాక్షిప్త ఇన్ద్రః కేనాప్యగమ్యే దుర్గే గత్వా విరోధినం తాడయిష్యామీతిస్వమహిమానం ప్రతిజజ్ఞే। అథైవంముచ్ఛ్రైత్తే పరీక్షుకః కో నామ త్వమసీతీన్ద్రేణాపృష్టో యజ్ఞస్త్వాదృశాద్దుర్గాత్ తంవిరోధినమాహరిష్యామీతి స్వశక్తింప్రతిజ్ఞాయ స్వకీయంపూర్వవృత్తాన్తమిన్ద్రస్య పురతః సర్వమవోచత్। పురాకదాచిదసురప్రాబల్యం దృష్ట్వా మదఙ్గభూతదీక్షాద్యభిమానినః సర్వేఽపి స్వర్గలోకవాసినో మత్తో నిర్గత్య పృథివీం ప్రావిశన్। తేచ కే। చతస్రో దీక్షాస్తిస్ర ఉపసద ఏకా సుత్యేతి అష్టదివససాధ్యాని కర్మాణి। తత్రదీక్షోపసదః సప్త పృథివ్యాంగత్వా గిరయోఽభవన్। సుత్యాభిమానీ దేవో వామమోషః వామంకమనీయసం సౌమిక వేదిగ్రహచమసాదిరూపశ్చైవం విత్తం ముష్ణాతి అపహరతీతి వామమోషః। స చముషితం తత్సర్వమసురేభ్యో దత్త్వా స్వయం వరాహో భూత్వా సప్తభ్యో గిరిభ్యః పరస్తాదసురాణాం తద్విత్తంబిభర్తి రక్షతి, తచ్చ విత్తం వేద్యం దేవైః పునర్లబ్ధవ్యం। అతో హే ఇన్ద్ర త్వం యది దుర్గేస్థితంవిరోధినం హన్తాసి తర్హి తం వరాహం జహీత్యుక్త ఇన్ద్రో దర్భస్తమ్బైనైవ గిరీన్భిత్త్వా వరాహం తాడితవాన్। తత ఇన్ద్రో యజ్ఞమువాచ విరోధినమాహరిష్యామీ

తియత్ ప్రతిజ్ఞాతం తత్కర్తుం శక్నోషి చేదేనం విరోధినం వరాహ మాహరేత్యుక్తో యజ్ఞోఽభిమాన్యేవ తం వరాహాకారం వేదిగ్రహచమసాది విత్తోపేతం యజ్ఞమేభ్యో దేవేభ్య ఆహృత్యాదదౌ । యస్మాద్దేవైర్లబ్ధవ్యము సురాణాం తద్వేదిరూపం విత్తం దేవా అవిన్దన్త అలభన్త తస్మాద్విద్యతే లభ్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా వేదిరితి నామ సమ్పన్నం। వక్ష్యమాణమపేక్ష్య అయమేకః ప్రకారః, తస్మాదేకం వేదిత్వముక్త్వా ప్రకారాన్తరేణాపి వేదిత్వం దర్శయతి “అసురాణాం వా ఇయమగ్ర ఆసీద్యావదాసీనః పరాపశ్యతి తావద్దేవానాం తే దేవా అబ్రువన్నస్త్వేవ నోఽస్యామపీతి కియద్వో దాస్యామ ఇతి యావదియగ్ం సలావృకీ త్రిః పరిక్రామతి తావన్నో దత్తేతి స ఇన్ద్రః సలావృకీరూపం కృత్వేమాం త్రిః సర్వతః పర్యక్రామత్ తదిమామవిన్దన్త యదిమామవిన్దన్త తద్వేద్యై వేదిత్వం” (సం-౬కాం।౨ప్ర।౪అ) ఇతి । దార్శికే వేదిబ్రాహ్మణేఽప్యేతదుపాఖ్యానం శ్రుతం । తత్ర వసవస్త్వేతి మన్త్రైర్యావాన్ ప్రదేశః పరిగృహీతస్తావత్యేవ వేదిః । అత్ర తు కృత్స్నాపి భూమిర్వేదిరితి విశేషః। కృత్స్నభూమేర్వేదిత్వేఽపి యాగోపయుక్తప్రదేశః పృథక్కల్పనీయ ఇతి విధత్తే “సా వా ఇయగ్ం సర్వైవ వేదిరియతి శక్ష్యామీతి త్వా అవమాయ యజన్తే” (సం-౬కా।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। భూమిస్సర్వాఽపి యద్యపి వేదిరేవ తథాపి న యత్ర క్వాపి యష్టవ్యం, కిన్త్వేతావతి ప్రదేశే సదోహవిర్ధానాదికం నిర్మాతుం శక్ష్యామీతి నిశ్చిత్య తావన్తం ప్రదేశం అవమాయ పదైః పరిమిత్య తస్మిన్ ప్రదేశే యజేరన్ తత్ర పదసఙ్ఖ్యాం విధత్తే “ త్రిగ్ంశత్పదాని పశ్చాత్ తిరశ్చీ భవతి షట్త్రిగ్ంశత్ ప్రాచీ చతుర్విగ్ంశతిః పురస్తాత్ తిరశ్చీ దశదశ సమ్పద్యన్తే దశాక్షరా విరాడన్నం విరాడ్విరాజైవాన్నాద్యమవరున్ధే” (సం-౬కా।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। అత్రోక్తపదసఙ్ఖ్యాయాం సర్వస్యాం మిలితాయాం నవసఙ్ఖ్యాకాని దశకాని సమ్పద్యన్తే। తదేవం వేదిప్రదేశప్రమాణం మధ్యమ ఉపసద్దినే ప్రాతఃకాలీనాయా ఉపసద ఊర్ధ్వం కర్తవ్యం। తథా చ సూత్రం “ అన్తరా మధ్యమే ప్రవర్గ్యోపసదౌ వేదిం కుర్వన్తి ప్రాగ్వంశస్య మ

ధ్యమాల్లాలాటికాత్ త్రింశత్ప్రాచః ప్రక్రమాన్ప్రక్రమ్య శఙ్కుం నిహన్తి తస్మాత్ పఞ్చదశసు దక్షిణత ఏవముత్తరతస్తే శ్రోణీ ప్రథమనిహితాచ్ఛఙ్కోః షట్త్రింశతిపురస్తాత్ తస్మాద్ద్వాదశసు దక్షిణత ఏవముత్తరతస్తావగ్ంసౌ" ఇతి। యథోక్తపరిమాణవతి ప్రదేశే ఉపరితనమృత్తికాయా అపనయనం విధత్తే "ఉద్ధన్తి యదేవాస్యా అమేధ్యం తదపహన్తి" (సం - ౬కా। ౨ప్ర। ౪అ) ఇతి। నిష్ఠీవనాదికృతమశుచిత్వముద్ధననేనాపైతి। తమేవ విధిమనూద్య ప్రశంసతి "ఉద్ధన్తి తస్మాదోషధయః పరాభవన్తి బర్హిః స్తృణాతి తస్మాదోషధయః పునరాభవన్తి" (సం - ౬కా। ౨ప్ర। ౪అ) ఇతి। పూర్వం తస్మిన్ప్రదేశే సముత్పన్నాస్తృణవిశేషా ఉద్ధననేన పరాభూతా భవన్తి। తస్మాత్ కృత్స్నవేద్యాం బర్హిరాస్తరణాదోషధయః పునరాగతా భవన్తి। తస్య బర్హిష ఉపరి పునరప్యగ్నీషోమీయపశ్వర్థం బర్హిరుత్తరవేదిప్రదేశే స్తృణీయాదితి విధత్తే "ఉత్తరం బర్హిష ఉత్తరం బర్హిః స్తృణాతి ప్రజా వై బర్హిర్యజమానమేవా యజమానాదుత్తరం కరోతి తస్మాద్యజమానోఽయజమానాదుత్తరః" (సం - ౬కా। ౨ప్ర। ౪అ) ఇతి। ఉత్కృష్ట ఇత్యర్థః। యత్పూర్వం విహితం తిస్ర ఉపసద ఉపైతీతి తత్ర విపక్షస్వపక్షయోర్బాధాబాధావుపన్యస్యతి "యద్వా అనీశానో భారమాదత్తే వి వై స లిశతే యద్ద్వాదశ సాహ్నస్యోపసదః స్యుస్తిస్రోఽహీనస్య యజ్ఞస్య విలోమ క్రియేత తిస్ర ఏవ సాహ్నస్యోపసదో ద్వాదశాహీనస్య యజ్ఞస్య సవీర్యత్వాయాథో సలోమ క్రియతే" (సం - ౬కా। ౨ప్ర। ౫అ) ఇతి। లోకే యద్యశక్తః కశ్చిత్ ప్రౌఢం భారం వోఢుమాదదీత తదా స విలిశతే విశేషేణాల్పీభవతి ఉద్ధాతుమశక్తో భూమావపతేత్ తద్వదత్రాపి యోజ్యతే అహ్నా సహ వర్తత ఇతి సాహ్న ఏకాహో జ్యోతిష్టోమః। అహఃసంసాధ్యః అహీనో ద్విరాత్రాదిః। తత్ర యద్యల్పస్య సాహ్నస్య ద్వాదశస్యుః యదా వా అధికస్య [illegible]నస్య తిస్రః స్యుః తదా విలోమవిపరీతం క్రియేత। తథా సతి సాహ్నస్య వీర్యం హీయేత స్వపక్షే తు నాస్తి తదుభయం యచ్చాన్యత్పూర్వం విహితం, ఆరాగ్రామవాన్తరదీ

క్షామపేయాదితి తత్ప్రశంసతి "వత్సస్యైక స్తనో భాగో హి సోఽథైక
గ్ం స్తనం వ్రతముపైత్యథ ద్వావథ త్రీనథ చతుర ఏతద్వై క్షురపవి నామ వ్ర
తం యేన ప్రజాతాన్ భ్రాతృవ్యాన్నుదతే ప్రతిజనిష్యమాణానథో కనీయ
సైవ భూయ ఉపైతి" (సం-౬కా।౨ప్ర।౫అ) ఇతి। వత్సస్య భాగో యః స్తన
స్తస్మిన్నవ్యల్పం పయో యజమానశ్చతుర్థే పర్యాయే స్వీకరోతి। తతో
ఽస్య చతుఃస్తననియమః సిధ్యతి। తదేతదేకస్తనాదికం వ్రతం క్షురపవీత్యుచ్య
తే। పవిర్వజ్రః తేన తీక్ష్ణత్వముపలక్ష్యతే। క్షురవత్ పవిస్తైక్ష్ణ్యం యస్యో
గ్రస్య వ్రతస్య తేన వ్రతేన పూర్వముత్పన్నాన్ వైరిణో వినాశయతి, జని
ష్యమాణాంశ్చ ప్రతిబధ్నాతి, కిఞ్చాత్యల్పేన కర్మణా భూయః ఫలం ప్రా
ప్నోతి యథోక్తేనాల్పేన బీజేన ప్రౌఢం వృక్షం ఫలం ప్రాప్నోతి తద్వత్। య
ద్యప్యన్యత్ పూర్వం విహితం పరోవరీయసీ మహాన్తరదీక్షామపేయా
దితి తత్ప్రశంసతి "చతురోఽగ్రే స్తనాన్ వ్రతముపైత్యథ త్రీనథ ద్వావథైక
మేతద్వై సుజఘనం నామ వ్రతం తపస్యగ్ం సువర్గ్యమథో ప్రైవ జా
యతే ప్రజయా పశుభిః" (సం-౬కా।౨ప్ర।౫అ) ఇతి। యథా రూప
వత్యా యోషితో జఘనప్రదేశః స్థూలః తస్యోపరి సూక్ష్మో మధ్యప్రదేశః
తద్వదస్య వ్రతస్యాధోభాగః చతుస్తనః ఉపరిభాగ ఏకస్తన ఇతి సుజ
ఘనమితి నామ తపస్యం। ఉత్తరోత్తరమాహారక్షయాత్ తపసో యోగ్యం
అత ఏవ స్వర్గసాధనం। కిఞ్చ సుజఘనత్వాదేవ ప్రజాః పశూంశ్చ ప్రజన
యతి। త్రైవర్ణికానాం మధ్యే క్షత్రియస్య ద్రవ్యం విధత్తే "యవాగూ రాజ
న్యస్య వ్రతం క్రూరేవ వై యవాగూః క్రూర ఇవ రాజన్యో వజ్రస్య రూపగ్ం
సమృద్ధ్యై" (సం-౬కా।౨ప్ర।౫అ) ఇతి। యవాగ్వా ఓదనవత్ తృప్తిహే
తుత్వాభావాత్ క్రూరత్వం। రాజన్యో దుష్టశిక్షకత్వాత్ క్రూరః, ఉభ
యం మిళిత్వా వజ్రసదృశం। తచ్చానిష్టనివర్తకత్వేన సమృద్ధ్యై భవతి। విధ
త్తే "ఆమిక్షా వైశ్యస్య పాకయజ్ఞస్య రూపం పుష్ట్యై" (సం-౬కా।౨ప్ర।౫అ)
ఇతి। తప్తే పయసి దధిప్రక్షేపేణ ఘనీభూతో భాగ ఆమిక్షా పక్వేన చరుపు

రోడాశాదినా కృతో యజ్ఞః పాకయజ్ఞః। ఆమిక్షాయాః పక్వపయోనిష్పన్న
త్వాత్ పాకయజ్ఞస్యరూపం అతః పుష్టిర్భవతి। విధత్తే “పయో బ్రాహ్మ
ణస్య తేజో వై బ్రాహ్మణస్తేజః పయస్తేజసైవ తేజః పయ ఆత్మన్ధత్తేఽథో పయ
సా వై గర్భా వర్ధన్తే గర్భ ఇవ ఖలు వా ఏష యద్దీక్షితో యదస్య పయో వ్ర
తం భవత్యాత్మానమేవ తద్వర్ధయతి” (సం-౬కాం।౨ప్ర।౫అ) ఇతి। బ్రాహ్మ
ణోఽధ్యాపనాదిరూపేణ తేజసా యుక్తః పయస్తేజోవత్ స్వచ్ఛరూపాత్
స్వయమేవ తేజస్వి పయసి పీతే సతి స్వకీయేన తేజసా సహ పయోరూపం తేజ
ఆత్మని ధృతం భవతి। కిఞ్చ దీక్షితస్య గర్భరూపత్వాత్ పయసా వృద్ధి
ర్యుజ్యతే మధ్యాహ్నమధ్యరాత్రయోర్వ్రతకాలత్వం విధాతుం ప్రస్తౌతి
“త్రివ్రతో వై మనురాసీద్ద్వివ్రతా అసురా ఏకవ్రతా దేవాః ప్రాతర్మ
ధ్యన్దినే సాయం తన్మనోర్వ్రతమాసీత్ పాకయజ్ఞస్యరూపం పుష్ట్యై ప్రా
తశ్చ సాయం చాసురాణాం నిర్మధ్యం క్షుధో రూపం తతస్తే పరాభవన్ మ
ధ్యన్దినే మధ్యరాత్రే దేవానాం తతస్తే భవన్త్సువర్గం లోకమాయన్”
(సం-౬కాం।౨ప్ర।౫అ) ఇతి। అహని త్రిషు కాలేషు వ్రతం భోజనం కుర్వతో మ
నోః ఏకస్మిన్నేవ కాలే వ్రతం కుర్వతాం దేవానాం చ మధ్యాహ్నకాలే వ్రత
మస్తి స చ కాలః క్షుధస్స్వరూపం తస్మిన్వ్రతరహితా అసురాః పరాభూ
తాః। వ్రతయుక్తాస్తు మనుర్దేవాశ్చ పుష్టిం స్వర్గం చ ప్రాప్తాః। తతో మధ్యా
హ్నకాలః ప్రశస్తః। విధత్తే “యదస్య మధ్యన్దినే మధ్యరాత్రే వ్రతం భవతి మ
ధ్యతో వా అన్నేన భుఞ్జతే మధ్యత ఏవ తదూర్జం ధత్తే భ్రాతృవ్యాభిభూత్యై
భవత్యాత్మనా పరాస్య భ్రాతృవ్యో భవతి” (సం-౬కాం।౨ప్ర।౫అ) ఇతి।
ముఖమధ్యేఽన్నస్య భోజనముదరమధ్యే చ ధారణం యథా లోకే తథైవ
అత్రాపి। మధ్యాహ్నే మధ్యరాత్రే చ వ్రతం కర్తవ్యం। దీక్షితస్య స్వనివా
సస్థానాత్ ప్రవాసం నిషేధతి “గర్భో వా ఏష యద్దీక్షితో యోనిర్దీక్షి
తవిమితం యద్దీక్షితో దీక్షితవిమితాత్ ప్రవసేద్యథా యోనేర్గర్భః స్కన్
దతి తాదృగేవ తన్న ప్రవస్తవ్యమాత్మనో గోపీథాయ” (సం-౬కాం।౨ప్ర।

౫అ) ఇతి। దీక్షితో విశేషేణ మీయతే ప్రక్షీయతే యస్మిన్ శాలాస్థానే తద్దీక్షితవిమితం తస్య యోనిరూపత్వాత్ తతోఽస్య నిర్గమనం గర్భస్రావసమం తత ఆత్మరక్షార్థం న నిర్గన్తవ్యం। ఏతమేవ నిషేధం ప్రకారాన్తరేణ ప్రశంసతి “ఏష వై వ్యాఘ్రః కులగోపో యదగ్నిస్తస్మాద్యద్దీక్షితః ప్రవసేత్ స ఏనమీశ్వరోఽనూత్థాయ హన్తోర్న ప్రవస్తవ్యమాత్మనో గుప్త్యై” (సం-౬కా।౨ప్ర।౫అ) ఇతి। ఏష ఏవాహవనీయోఽగ్నిః ప్రవసతో వ్యాఘ్రవద్ధింసకః నివసతస్తు కులరక్షకః, తస్మాత్ సోఽగ్నిః ప్రవసన్తమేనమనువర్త్య ఉత్థాయ హన్తుం సమర్థః ప్రవాసాభావస్త్వాత్మనో రక్షణాయ భవతి। ఆహవనీయదక్షిణదేశం శయనార్థం విధత్తే “దక్షిణతః శయ ఏతద్వై యజమానస్యాఽఽయతనగ్ం స్వ ఏవాఽఽయతనే శయే” (సం-౬కా।౨ప్ర।౫అ) ఇతి। శేత ఇత్యర్థః। యజమానస్యా * హవనీయాభిముఖ్యం విధత్తే “అగ్నిమభ్యావృత్య శయే దేవతా ఏవ యజ్ఞమభ్యావృత్య శయే” (సం-౬కా।౨ప్ర।౫అ) ఇతి। అథ కామ్యాని దేవయజనాని విధీయన్తే। తత్ర పురోహవిరాదయః సంజ్ఞావిశేషా ఉక్థ్యషోడశ్యతిరాత్రాద్యుత్తరయజ్ఞాః స్వర్గప్రాప్తికామినం ప్రతి విధత్తే “పురోహవిషి దేవయజనే యాజయేద్యం కామయేతోపైనముత్తరో యజ్ఞో నమేదభి సువర్గం లోకం జయేత్” (సం-౬కా।౨ప్ర।౫అ) ఇతి। అనేన ప్రకారేణ యం యజమానముద్దిశ్య కామయేత తం పురోహవిర్నామకే యాజయేత్। తస్య లక్షణమాహ “ఏతద్వై పురోహవిర్దేవయజనం యస్య హోతా ప్రాతరనువాకమనుబ్రువన్నగ్నిమప ఆదిత్యమభి విపశ్యతి” (సం-౬కా।౨ప్ర।౬అ) ఇతి। యస్య దేవయజనస్య హవిర్ధానమణ్డపే ఆసీనః ప్రాఙ్ముఖో హోతా ప్రాతరనువాకనామకం శస్త్రం పఠేత్ పురోవర్తినమాహవనీయాగ్నిం తతః ప్రాగ్వర్తినం నదీతటాకాదిజలం తతోఽపి ప్రాగ్దిశ్యవస్థితమాదిత్యం చాభిముఖ్యేన యుగపత్పశ్యతి ఏతాదృక్ దేవయజనం పురోహవిరిత్యుచ్యతే। కామితఫలసిద్ధిం దర్శ

* శయనస్య ఇతి కాశీపాఠః.

యతి “ఉపైనముపైనముత్తరో యజ్ఞోనమత్యభిసువర్గం లోకంజయతి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬అ) ఇతి|అన్యద్విధత్తే “ఆప్తే దేవయజనే యాజయేద్భ్రాతృవ్యవన్తం” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬అ) ఇతి ఆప్తనామకస్య లక్షణమాహ “పన్థాంవాఽధిస్పర్శయేత్ కర్తంవాయావన్నానసే యాత్రవై నరథాయైతద్వా ఆప్తం దేవయజనం” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬అ) ఇతి|ప్రౌఢంరాజమార్గం ప్రౌఢంగర్తం వావిలోక్యాధిక్యేన తత్సంస్పర్శో యథాభవతి తథా దేవయజనం నిర్మాతవ్యం|దేవయజనగర్తయోర్మధ్యే శకటస్యవారథస్య వా యాత్రవైగన్తుం యావదన్తరం నపర్యాప్తం తావదేవాన్తరంకర్తవ్యం సోఽయమధిస్పర్శః|ఏతదేవాప్తనామకం| కామితార్థసిద్ధిందర్శయతి “ఆప్నోత్యేవ భ్రాతృవ్యం నైనం భ్రాతృవ్య ఆప్నోతి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬అ) ఇతి | జయతీత్యర్థః | విధత్తే “ఏకోన్నతే దేవయజనే యాజయేత్పశుకామం” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬అ) ఇతి | ప్రశంసతి “ ఏకోన్నతాద్వై దేవయజనాదఙ్గిరసః పశూనసృజన్త” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬అ) ఇతి|లక్షణమాహ “అన్తరాసదో హవిర్ధానే ఉన్నతగ్ం స్యాదేతద్వా ఏకోన్నతం దేవయజనం” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬అ) ఇతి|ప్రాచీనవంశాత్పురతః ప్రత్యాసన్నంసదః, ఉత్తరవేదేఃపశ్చాత్ ప్రత్యాసన్నంహవిర్ధానం,తయోర్మధ్యమున్నతంకుర్యాత్ | ఫలమాహ “పశుమానేవభవతి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬అ) ఇతి | విధత్తే “త్ర్యున్నతే దేవయజనే యాజయేత్ సువర్గకామం” (సం-౬కా-౨ప్ర|౬అ) ఇతి| విధత్తే “ త్ర్యున్నతాద్వై దేవయజనాదఙ్గిరసః సువర్గంలోకమాయన్ (సం-౬కా|౨ప్ర|౬అ) ఇతి | లక్షణమాహ “అన్తరాహవనీయఞ్చ హవిర్ధానంచోన్నతగ్ంస్యాదన్తరాహవిర్ధానఞ్చ సదశ్చాన్తరా సదశ్చ గార్హపత్యఞ్చ తద్వై త్ర్యున్నతం దేవయజనం”(సం-౬కా|౨ప్ర|౬అ) ఇతి | ఉత్తరవేదిహవిర్ధానసదః ప్రాచీనవంశానాం చతుర్ణామన్తరాళప్రదేశేషుత్రిషూన్నతంకుర్యాత్ | ఫలమాహ “సువర్గమేవలోకమేతి” (సం-౬కా|౨ప్ర|౬అ) ఇతి | విధత్తే “ప్రతిష్ఠితే దేవయజనే యాజయేత్ ప్రతిష్ఠాకామం” (సం|౬కా|౨ప్ర|౬అ) ఇతి | లక్షణమాహ “ ఏతద్వై ప్రతి

స్థితం దేవయజనం యత్సర్వతస్సమం" (సం-౬కా।౨ప్ర।౬అ) ఇతి। ఫలమాహ "ప్రత్యేవతిష్ఠతి" (సం-౬కా।౨ప్ర।౬అ) ఇతి। అథనామవిశేషమనుక్త్వా లక్షణపురస్సరం విధత్తే "యత్రాన్యా అన్యా ఓషధయో వ్యతిషక్తాస్స్యుస్తద్యాజయేత్ పశుకామం" (సం-౬కా।౨ప్ర।౬అ) ఇతి। యవగోధూమప్రియఙ్గుకోద్రవాది బీజాని పరస్పరవిలక్షణాని యస్మిన్ప్రదేశే సహోత్పద్యన్తే తత్ర పశుకామం యజేత్। ప్రశంసతి "ఏతద్వై పశూనాꣳ రూపం రూపేణైవాస్మై పశూనవరున్ధే" (సం-౬కా।౨ప్ర।౬అ) ఇతి। ఫలమాహ "పశుమానేవ భవతి" (సం-౬కా।౨ప్ర।౬అ) ఇతి। విధత్తే। "నిర్ఋతిగృహీతే దేవయజనే యాజయేద్యం కామయేత నిర్ఋత్యాఽస్య యజ్ఞం గ్రాహయేయం" (సం-౬కా।౨ప్ర।౬అ) ఇతి। నిర్ఋతిర్యజ్ఞవిఘాతీ రాక్షసః। లక్షణమాహ "ఏతద్వై నిర్ఋతిగృహీతం దేవయజనం యత్ సదృశ్యై సత్యా ఋక్షం" (సం-౬కా।౨ప్ర।౬అ) ఇతి। నిమ్నోన్నత భాగరాహిత్యేన సదృశ్యాః సత్యాభూమేః సమ్బన్ధి యద్వృక్షతృణాదిశూన్యం స్థానం తన్నిర్ఋతిగృహీతం। కామితార్థసిద్ధిమాహ "నిర్ఋత్యైవాస్య యజ్ఞం గ్రాహయతి" (సం-౬కా।౨ప్ర।౬అ) ఇతి। విధత్తే "వ్యావృత్తే దేవయజనే యాజయేద్వ్యావృత్కామం యం పాత్రే వా తల్పే వా మీమాꣳసేరన్" (సం-౬కా।౨ప్ర।౬అ) ఇతి। పాత్రోపలక్షితే సహపఙ్క్తిభోజనే తల్పోపలక్షితే వివాహే వా బన్ధుమిత్రాదయో యం పురుషముద్దిశ్య మీమాꣳసేరన్ సన్దిహ్యేరన్ స పురుషః స్నేహ హేతోరపవాదాదేః పాప్మనో వ్యావృత్తిం కామయతే తం వ్యావృత్తే యాజయేత్। వ్యావృత్తస్య లక్షణమాహ "ప్రాచీనమాహవనీయాత్ ప్రవణꣳ స్యాత్ ప్రతీచీనం గార్హపత్యాదేతద్వై వ్యావృత్తం దేవయజనం" (సం-౬కా।౨ప్ర।౬అ) ఇతి। ఉభయతః ప్రవణం క్రమనిమ్నం। ఫలసిద్ధిమాహ "వి పాప్మనా భ్రాతృవ్యేణావర్తతే నైనం పాత్రే న తల్పే మీమాꣳసన్తే" (సం-౬కా-౨ప్ర।౬అ) ఇతి। పాపరూపేణ వైరిణా వ్యావర్తతే వియుజ్యతే తతో న సన్దిహ్యతే। విధత్తే

"కార్ష్యేదేవయజనే యాజయేద్భూతికామం" (సం-౬కా।౨ప్ర।౬అ) ఇతి। కార్ష్యే వృద్ధ్యాదిభిరున్నతీకరణీయే। ప్రశంసతి "కార్ష్యే వైపురుషః" (సం-౬కా।౨ప్ర।౬అ) ఇతి ఉపనయనాది సంస్కారైరున్నతీకరణీయః పురుషః తత స్తస్యేదంయోగ్యం। ఫలసిద్ధిం దర్శయతి "భవత్యేవ" (సం-౬కా।౨ప్ర।౬అ) ఇతి। ఐశ్వర్యం ప్రాప్నోత్యేవ। తదేతత్ సర్వం యా తే అగ్నేయాశయా హరాశయా రజాశయేత్యనేన మన్త్రేణ సాధ్యయోః ప్రాతఃకాలీనసాయంకాలీనోపసదోర్మధ్యే కర్తవ్యం॥ ॥ అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

"అంశురాప్యాయయేత్ సోమమేష్టా ప్రస్తరనిహ్నవః।
అగ్నేపూర్వ్యాగ్నిమాన్త్రైర్యా తేమార్జయతే తథా॥
ప్రత్యక్షం తేనకురుతే యా తే త్యుపసదామమీ।
ఆజ్యహోమా అయాశేతి రజేతి చహరేతి చ॥
త్రివిధో మన్త్రభేదస్యాన్మన్త్రైః సప్తైహవర్ణితాః" ॥ఇతి॥

అథ మీమాంసా.

పఞ్చమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం॥

"ఆవృత్తిరుపసత్స్వేషా సఙ్ఖ్యైకైకగాఽథవా।
త్రిరధ్యాయం పఠేత్యాదావివస్యాత్ సముదాయగా॥
ప్రథమామధ్యమాన్త్యేతి ప్రాకృతక్రమసిద్ధయే।
ఏకైకస్యద్విరభ్యాసే షట్సఙ్ఖ్యాపి ప్రసిధ్యతి" ॥ఇతి।

అగ్నౌ శ్రూయతే షడుపసద ఇతి। సత్రే చోదకప్రాప్తానాం తిసృణాముపసదాం సర్వాసామావృత్త్యా షట్సఙ్ఖ్యా సమ్పాదనీయా। యథా పూర్వాధికరణే ప్రయాజేషు సకృదావృత్త్యైకాదశసఙ్ఖ్యా సమ్పాదితా తద్వత్ త్రిరాధ్యాయావృత్తిర్దణ్డకలితవత్సముదాయస్య యుక్తా। యథా దణ్డేన భూప్రదేశం సమ్మిమానః పురుషః ఆమూలాగ్రం కృత్స్నదణ్డం పునఃపునఃపాతయతి న తు దణ్డస్య ప్రత్యవయవం పృథగావృత్తిం కరోతి। యథా వా

త్రివారం రుద్రాధ్యాయం జపతీత్యత్ర కృత్స్న ఏవాధ్యాయ ఆవర్త్తతే న
త్వధ్యాయైకదేశ ఏకైకోఽనువాకః పృథగేవ త్రిః పఠ్యతే తథా తిసృ
ణాముపసదాం సముదాయ ఆవర్తనీయ ఇతి చేత్ । నైవం । ప్రాకృతక్ర
మబాధప్రసఙ్గాత్ । ప్రకృతౌ హి దీక్షానన్తరభావిని దినే హోతవ్యా ప్రథ
మోపసత్ । తత ఊర్ధ్వే దినే ద్వితీయా । తతోఽప్యూర్ధ్వే దినే తృతీయా ।
తా ఏతాః సకృదనుష్ఠాయ పునరుపరితనదినే అనుష్ఠీయన్తే చేత్ పునః అను
ష్ఠీయమానాయాః ప్రథమాయాః ప్రథమత్వమపైతి చతుర్థీత్వమాయా
తి । తస్మాత్ ప్రాకృతక్రమసిద్ధయే ప్రథమాం ద్విరభ్యస్య తతో ద్వితీయాం
ద్విరభ్యస్యైవం స్వస్థానవృద్ధ్యా తాసామావృత్తిః కార్యా । న చ అ
ధ్యాయదృష్టాన్తో యుక్తః అనువాకసముదాయస్యైవాధ్యాయత్వాదధ్యా
యస్యైవావృత్తివిధానాత్ । నత్విహ సముదాయస్యోపసత్త్వమస్తి తస్మా
త్ప్రత్యేకముపసదావర్త్తనీయా అనేన న్యాయేన ద్వాదశాహీనస్యేత్య
త్రైకైకోపసచ్చతుర్వారమావర్తనీయా॥ ॥

॥ తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం॥ ॥

“తిస్ర ఏవ హి సాహ్నస్య రహీనే ద్వాదశేత్యదః।
జ్యోతిష్టోమే ద్వాదశత్వ ముత వాహర్గణే భవేత్॥
అస్తు ప్రకరణాదాద్యే నాహీనత్వం విరుధ్యతే।
ప్రకృతిత్వాన్న కేనాపి హీనోఽతోఽత్ర వికల్ప్యతాం॥
సాహ్నేఽస్మిన్నాహీనసంజ్ఞా రూఢైషాఽహర్గణే భవేత్।
షష్ఠీశ్రుత్యా ద్వాదశత్వం ప్రక్రియాతోఽపకృష్యతాం” ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమప్రకరణే శ్రూయతే తిస్ర ఏవ సాహ్నస్యోపసదో ద్వాదశా
హీనస్యేతి। ఏకేనాహ్నా నిష్పాద్యత్వాత్ సాహ్నో జ్యోతిష్టోమః దీక్షా
దివసాత్ ఊర్ధ్వం సోమాభిషవదివసాత్ పూర్వం కర్తవ్యా హోమా ఉ
పసదః తాసాం ద్వాదశత్వం ప్రకరణబలాజ్జ్యోతిష్టోమే నివిశతే। అహీన
శబ్దశ్చ తస్మిన్నేవ కల్ప్యతే। జ్యోతిష్టోమస్య నిఖిలసోమయాగప్రకృతిత్వేన

న సర్వేషామఙ్గానాం తత్రోపదేశే సతి తదుపదేశవికలవికృతీనామ హీన త్వాభావాత్ । అతో ద్వాదశత్వ త్రిత్వయోర్వికల్ప ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః। అవృత్తసోమయాగరూపోద్విరాత్ర త్రిరాత్రాదిరహర్గణ స్తస్మిన్నహీనశ బ్దోరూఢః । యౌగికత్వేతునహీన ఇతి విగృహ్య సమాసే క్రియతే అయజ్ఞాది శబ్దవదాద్యుదాత్తః స్యాత్ మధ్యోదాత్తస్త్వామ్నాయతే । రూఢిశ్చవిగ్ర హనిరపేక్షత్వాచ్ఛీఘ్రబుద్ధిహేతుః। అతో జ్యోతిష్టోమవాచినః సాహ్నశ బ్దాద్భిన్నేయమహీనసంజ్ఞాజ్యోతిష్టోమాద్భిన్నమహర్గణమభిధత్తే।తస్మిన్న హర్గణేపఙ్క్తిశ్రుత్యాయదుక్తం ద్వాదశత్వం నివేశ్యతే తత్సిద్ధయే ప్రకర ణాదిదమున్నేతవ్యం * ॥తృతీయాధ్యాయస్య సప్తమపాదేచిన్తితం॥ ॥

"ముఖ్యార్థాసౌమికీ వేది రుభయార్థోతముఖ్యగా।
చికీర్షితత్వాన్ముఖ్యస్య వేద్యాం తత్ప్రతిసఙ్ఘవాత్॥
ముఖ్యాపాదుల్యహేతుత్వాత్ తదఙ్గత్వచికీర్షితం।
ముఖ్యవత్ తేనతద్వేదిర ఙ్గేష్వప్యుపకారిణీ" ॥ఇతి॥

దార్శికీం వేదిం మధ్యేఽన్తర్భావ్యప్రాచీనవంశో మణ్డపోఽవస్థితః,తతః పూర్వస్యాం దిశి సదోహవిర్ధానానాం పయ్యాప్తోభూభాగవిశేషః। తైః సదఃప్రభృతిభిః సహ సౌమికీ వేదిరిత్యుచ్యతే। సేయం ముఖ్యస్య సో మయాగస్యైవోపకారంకరోతి, న త్వముఖ్యానామగ్నీషోమీయాద్యఙ్గా నాం। కుతః। ముఖ్యస్యాచికీర్షితత్వాత్। న చ అఙ్గాన్యపి చికీర్షితానీతి వాచ్యం చికీర్షాస్వరూపస్య వేదేనైవాభిహితత్వాత్ । ఏవం శ్రూయ తే "షట్త్రింశత్ప్రక్రమా ప్రాచీ చతుర్వింశతిరగ్రేణ త్రింశజ్జఘనేనేతి శ త్యామహే " ఇతి। అస్యాయమర్థః। శ్రూయమాణేనానేనదైర్ఘ్యప్ర మాణేన తిర్యక్ప్రమాణేన చప్రమితే భూమాగే ఫలహేతుం సోమయా గం కర్తుం శక్యామహ ఇతినిశ్చిత్యతత్రైవ కుర్యాదితి। సేయంచికీర్షా ముఖ్యవిషయా। ఇతి శక్యామహ ఇతిపరిమాణస్య శక్త్యోచ్చపన్యాసాత్।

* దమనేతవ్యం ఇతి కాశపాఠః.

అఙ్గానాం పశూనామిష్టీనాఞ్చ సదోహవిర్ధానాదిమణ్డపనిరపేక్షాణాం యథోక్తపరిమాణమన్తరేణాప్యనుష్ఠాతుం శక్యత్వాత్ స ఉపన్యాసస్తత్ర నిరర్థకః। సోమస్య త్వనుష్ఠానం యథోక్తవేద్యామేవ సమ్భవతి। న త్వన్యత్ర, తస్మాత్ సా వేదిర్ముఖ్యస్యైవోపకరోతీతి ప్రాప్తే బ్రూమః। ఇయతి శక్ష్యామహ ఇత్యత్ర సాఙ్గప్రధానానుష్ఠానే శక్తిరుక్తా తాదృశస్యైవ ఫలం ప్రతిదృష్ట‡ ఫలహేతుత్వాత్। అతో ముఖ్యాఙ్గయోశ్చికీర్షాయాస్తుల్యత్వాద్విధిరుభయార్థా। న చాత్ర వపనాది సామ్యం శఙ్కనీయం దృష్టోపయోగాభావస్యతత్రోక్తత్వాత్, ఇహ తు హవిరాసాదనాదిర్దృష్ట ఉపయోగః స చ ముఖ్యాఙ్గయోః సమ ఇత్యుభయార్థత్వం॥ ॥

॥షష్ఠాధ్యాయస్య అష్టమపాదే చిన్తితం॥ ॥

"అన్యాఽభావేప్యభావేపి పయోభక్షోదయోఽగ్రిమం,
నిమిత్తే సత్యనుష్ఠానాన్నియమాదృష్టతోఽన్తిమం" ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే "పయో బ్రాహ్మణస్య వ్రతం" ఇతి। తదేతదసత్యన్యస్మిన్ భక్ష్యే సతి కర్తవ్యం। కుతః। అన్యాభావస్యనిమిత్తత్వాత్। నిమిత్తే సతి నైమిత్తికస్యావశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ ఇతి చేత్। మైవం। నహ్యత్రాన్యాభావో నిమిత్తత్వేన శ్రుతః, తస్మాత్ సత్యన్యస్మిన్ భక్ష్యే నియమాదృష్టాయ పయ ఏవ వ్రతయేత్॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥ ॥

"అజీర్ణే సమ్భవే కార్య్యం వ్రతం నైవాగ్రిమో విధిః।
రోగోత్పత్త్యా ప్రధానస్య విరోధాన్న పయోవ్రతం" ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే "మధ్యన్దినే మధ్యరాత్రే వ్రతం వ్రతయతి" ఇతి। తత్ర యస్య అజీర్ణః సమ్భావితా తేనాపి విహితత్వాత్పయో వ్రతయితవ్యమేవేతి చేత్। మైవం। ప్రధానానుష్ఠానవిఘ్నప్రసఙ్గాత్। తస్మాత్ తథావిధవేలాయాం పయో వర్జయేత్॥ ॥

అత్ర సర్వాణి యజూంష్యేవేతి నాస్తి ఛన్దః॥ ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే ఏకాదశోఽనువాకః॥

‡ పుష్కలమితి శ్రీమత్పుస్తకే,

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

విత్తాయనీ మేఽసి తిక్తాయనీ మేఽస్యవతాన్మా నాథిత మవతాన్మా వ్యథితం విదేరగ్నిర్నభో నామాగ్నే అఙ్గిరో యోఽస్యాం పృథివ్యామస్యాయుషా నామ్నేహి యత్తేఽనాధృష్టం నామ యజ్ఞియం తేన త్వాఽఽదధేఽగ్నే అఙ్గిరో యో ద్వితీయస్యాం తృతీయస్యాం పృథివ్యామస్యాయుషా నామ్నేహి యత్తేఽనాధృష్టం నామ॥ ౧ ॥

యజ్ఞియం తేన త్వాఽఽదధే సిగ్ంహీరసి మహిషీరస్యురు ప్రథస్వోరు తే యజ్ఞపతిః ప్రథతాం ధ్రువాఽసి దేవేభ్యః శున్ధస్వ దేవేభ్యః శుమ్భస్వేన్ద్రఘోషస్త్వా వసుభిః పురస్తాత్పాతు మనోజవాస్త్వా పితృభిర్దక్షిణతః పాతు ప్రచేతాస్త్వా రుద్రైః పశ్చాత్పాతు విశ్వకర్మా త్వాఽఽదిత్యైరుత్తరతః పాతు సిగ్ంహీరసి సపత్నసాహీ స్వాహా సిగ్ంహీరసి సుప్రజావనిస్స్వాహా సిగ్ంహీః॥ ౨ ॥

అసి రాయస్పోషవనిస్స్వాహా సిగ్ంహీరస్యాదిత్యవనిస్స్వాహా సిగ్ంహీరస్యావహ దేవాన్దేవయతే యజమానాయ స్వాహా భూతేభ్యస్త్వా విశ్వాయురసి పృథివీం దృగ్ంహ ధ్రువక్షిదస్యన్తరిక్షం దృగ్ంహాచ్యుతక్షిదసి దివం దృగ్ంహాగ్నేర్భస్మాస్యగ్నేః పురీషమసి॥ ౩ ॥

నామ సుప్రజావని స్స్వాహా సిగ్ంహీః పఞ్చత్రిగ్ంశచ్చ॥౧౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే ద్వాదశోఽనువాకః॥ ॥

భాష్యమ్.

ఏకాదశేఽనువాకే ఉపసదోఽభిహితాః । తత్ర మధ్యమోపసద్దినే షట్త్రింశత్పదపరిమితో యోఽయం వేదిప్రదేశః స్వీకృతః తస్య పూర్వభాగే ఉత్తరవేది ద్వాదశేఽనువాకేఽభిధీయతే। బోధాయనః “ఉత్తరేణ వేదిం ద్వౌ హోర్వ్యాత్రిషు వా ప్రక్రమేణ స్ఫ్యేనోద్ధత్యావోక్ష్య, శమ్యయా చాత్వాలం పరిమిమీతే విత్తాయనీ మేఽసీతి పురస్తాదుదీచీనకుమ్బయాన్తరితః స్ఫ్యేనోల్లిఖతి, తిక్తాయనీ మేఽసీతి దక్షిణతః ప్రాక్కుమ్బయాన్తరితః స్ఫ్యేనోల్లిఖతి, అవతాన్మా వ్యథితమిత్యుత్తరతః ప్రాచీనకుమ్బయాన్తరితః స్ఫ్యేనోల్లిఖతి” ఇతి । ఆపస్తమ్బః “అపరేణ యూపావటదేశగ్ం సఞ్చరమవశిష్య వేద్యాముత్తరవేదిం దశపదాగ్ం సోమే కరోత్యగ్ంహీయసీం పురస్తాదిత్యేకే తాం యుగేన యజమానస్య వా పదైర్విమాయ శమ్యయా పరిమిమీతే శమ్యామాత్రీ నిరూఢ పశుబన్ధస్యోత్తరవేదిః శమ్యాం పురస్తాదుదగ్రాం నిధాయ స్ఫ్యేనోదీచీమభ్యన్తరముపలిఖతి, విత్తాయనీ మేఽసీత్యేవం దక్షిణతః ప్రాచీం, తిక్తాయనీ మేఽసీతి పశ్చాదుదీచీం, అవతాన్మా నాథితమిత్యుత్తరతః ప్రాచీం, అవతాన్మా వ్యథితమిత్యుత్తరస్మాద్వేద్యంసాదుదక్ప్రక్రమే చాత్వాలస్తముత్తరవేదివత్తూష్ణీం శమ్యయా పరిమిత్య” ఇతి । పారస్తు “విత్తాయనీ మేఽసి తిక్తాయనీ మేఽస్యవతాన్మా నాథితమవతాన్మా వ్యథితం” ఇతి । అత్రోత్తరవేదేర్ద్వావాకారౌ మహావేద్యాః ప్రాగ్భాగే మృత్తికాప్రక్షేపేణ నిష్పాద్యమాన ఏక ఆకారః ఆపస్తమ్బమతే తద్విషయా మన్త్రా ఉక్తాః। మృత్తికాచాత్వాలగతేతి తద్రూపోఽపర ఆకారః తద్విషయా బోధాయనమతే మన్త్రాః। హే ఉత్తరవేదే త్వం మమ విత్తాయనీ వహ్నిరూపస్య విత్తస్య ప్రాపికాసి । తిక్తస్య వహ్నితేజసో జ్వాలారూపస్య ప్రాపికాఽసి । నాథితం వహ్నియాచకం మామవతాత్ రక్ష । వ్యథితం వహ్న్యలాభాద్దుఃఖితం మాం రక్ష। మన్త్రార్థవ్యాచిఖ్యాసుః శమ్యయా వేదిపరిమాణం విధాతుమాఖ్యాయికయా వేదిం

ప్రస్తుతాన్ ప్రసఙ్గాద్వ్యాఘారణం విధత్తే “తేభ్య ఉత్తరవేదిః సిꣳహీ
రూపం కృత్వోభయానన్తరాఽపక్రమ్య తిష్ఠత్తే దేవా అమన్యన్త యత
రాన్వా ఇయముపావర్త్స్యతి త ఇదం భవిష్యన్తీతి తాముపామన్త్రయ
న్త సాఽబ్రవీద్వరం వృణై సర్వాన్ మయా కామాన్ వ్యశ్నవథ పూర్వాం
తు మాగ్నేరాహుతిరశ్నవతా ఇతి తస్మాదుత్తరవేదిం పూర్వామగ్నేర్వ్యా
ఘారయన్తి వారే వృతꣳ హ్యస్యై” (సం-౬కా।౨ప్ర।౭అ) ఇతి। అత్రో
భయోరన్తరేణేత్యభిధానాత్ తేభ్యో దేవాసురేభ్య ఇతి లభ్యతే। తే దే
వాస్తాముపామన్త్రయన్త ప్రార్థితవన్తః మయా మదనుగ్రహేణ భ్రా
తృవ్యాభిభవాన్ సర్వాన్ కామాన్ యూయం వ్యశ్నవథ విశేషేణ ప్రా
ప్నుయాథ। తదర్థం త్వాద్యాహుతీ వ్యాఘారణరూపా యుష్మాభిర్హూతా
ప్రాణేష్యమాణాదగ్నేః పూర్వభావినీం మాం వ్యశ్నవతై విశేషేణ వ్యా
ప్నోతు మామేవోద్దిశ్య హూయతాం సోఽయం వరః। యస్మాద్వరో వృతః
తస్మాత్తథా వ్యాఘారయేయుః తత్ప్రకారస్తు సిꣳహీరసి మహిషీరసీ
త్యాది మన్త్రవ్యాఖ్యానావసరే వక్ష్యతే। విధత్తే “శమ్యయా పరిమిమీ
తే మాత్రైవాస్యై సాఽథో యుక్తేనైవ యుక్తమవరున్ధే” (సం-౬కా।౨ప్ర।
౭అ) ఇతి। గదయా సదృశీ బాహుపరిమితా శమ్యా। తయా చతుర్దిక్షూ
త్తరవేదిం పరిమిమీతే। అస్యా ఉత్తరవేదేః సా ఇయం భూమిః శమ్యయా
పరిమితా నిర్ణీతా మాత్రైవ న న్యూనా గ్రహచమసాది ప్రచారస్య పర్యాప్త
త్వాత్। నాప్యధికా యథోక్తప్రచారానుపయుక్తభాగస్యాభావాత్। కి
ఞ్చ యుక్తేనైవ యోగ్యేనైవ ఉత్తరవేదిప్రమాణేన యోగ్యఫలం ప్రాప్నో
తి। మన్త్రాన్ వ్యాచష్టే “విత్తాయనీ మేఽసీత్యాహ విత్తా హ్యేనానావత్
తిక్తాయనీ మేఽసీత్యాహ తిక్తాన్ హ్యేనానావదవతాన్మా నాథితమిత్యా
హ నాథితాన్ హ్యేనానావదవతాన్మా వ్యథితమిత్యాహ వ్యథితాన్
హ్యేనానావత్” (సం-౬కా।౨ప్ర।౭అ) ఇతి। విత్తం వహ్నిరూపం। విత్తా
ర్థినః పతాన్ యజ్ఞక్రతూన్ వహ్నిప్రాపణేన ఇయముత్తరవేదిరరక్షత్।
తిక్తం వహ్నిజ్వాలారూపం తేజనం, తదర్థినః పత్రాన్ యజ్ఞకర్తౄన్।

బోధాయనః “అథ చాత్వాలే బర్హిర్నిధాయ తస్మిన్ స్ఫ్యేన ప్రహరతి, విదేరగ్నిర్నభో నామాఽగ్నే అఙ్గిరో యోఽస్యాం పృథివ్యామస్యాయుషా నామ్నేహి” ఇతి। తత్ హృత్వోత్తరవేద్యాం నివపతి, యత్తేఽనాధృష్టం నామ యజ్ఞియం తేన త్వాఽఽదధేఽగ్నే అఙ్గిరో యో ద్వితీయస్యాం పృథివ్యామస్యాయుషా నామ్నేహి యత్తేఽనాధృష్టం నామ యజ్ఞియం తేన త్వాఽఽదధే” ఇతి। ఆపస్తమ్బస్త్వేకమన్త్రతామాహ “తూష్ణీం జానుదఘ్నం త్రివితస్తిం వా ఖాత్వోత్తరవేద్యర్థాన్ పాంసూన్ హరతి విదేరగ్నిరితి” ఇతి। విదేరుత్తరవేదిః సమృద్ధియోఽగ్నిః తస్య నామ ఇత్యేతన్నామ అఙ్గానాం రస ఇత్యఙ్గిరశ్శబ్దస్య నిర్వచనం। తథా చ ఛన్దోగాః బ్రాహ్మణేఽప్యామనన్తి “ఏతమేవాఙ్గిరసం మన్యన్తే అఙ్గానాం యద్రసస్తేనేతి” ఇతి। వాజసనేయినోఽప్యధీయన్తే “యే అఙ్గిరసోఽఙ్గానాం రసః” ఇతి। అయమగ్నిః సోమాహుత్యాధారత్వాత్ గార్హపత్యదక్షిణాగ్న్యోర్యజ్ఞానాం మధ్యే సారః। హే అఙ్గిరో యస్త్వమస్యాం చాత్వాలగతమృద్రూపాయాం పృథివ్యాం అసి వర్తసే స త్వమాయుష్ప్రదేన నభో నామ్నా సహిత ఏహి ఉత్తరవేద్యామాగచ్ఛ। యత్తే అనాధృష్టం కేనాప్యతిరస్కృతం నామ యజ్ఞసమృద్ధం తేన నామ్నా వ్యవహృత్య త్వాముత్తరవేద్యామాదధే। బోధాయనః “ద్వితీయం ప్రహరతి। విదేరగ్నిర్నభో నామాగ్నే అఙ్గిరో యో ద్వితీయస్యాం పృథివ్యామసీత్యాదత్తే, ఆయుషా నామ్నేహీతి, హృత్వోత్తరవేద్యాం నివపతి, యత్తేఽనాధృష్టం నామ యజ్ఞియం తేన త్వాఽఽదధ ఇతి తృతీయం ప్రహరతి, విదేరగ్నిర్నభో నామాగ్నే అఙ్గిరో యస్తృతీయస్యాం పృథివ్యామసీత్యాదత్తే, ఆయుషా నామ్నేహీతి హృత్వోత్తరవేద్యాం నివపతి, యత్తేఽనాధృష్టం నామ యజ్ఞియం తేన త్వాఽఽదధ ఇతి, తూష్ణీం చతుర్థం హరతి సహ బర్హిషేతి” ఇతి। ఆపస్తమ్బః “ఏతేనైవ యో ద్వితీయస్యామితి ద్వితీయం యస్తృతీయస్యామితి తృతీయం తూష్ణీం చతుర్థం హృత్వేతి” ఇతి। అత్రాగ్నే అఙ్గిరో యో ద్వితీయస్యాం ఇత్యామ్నాతో ద్వితీయమన్త్రస్తస్యాదౌ విదేరిత్యాద్యనుషజ్యతే। అవసానే చ పృథివ్యామిత్యాదిర

నుషజ్యతే। తృతీయస్యాం ఇత్యాదిశ్వరమమన్త్రైః। తస్య విదేరిత్యాదిరేవా నుషజ్యతే। చాత్వాలస్థితాయాః పృథివ్యా అంశభేదేన ద్వితీయత్వం తృతీయత్వఞ్చద్రష్టవ్యం। విధత్తే «విదేరగ్నిర్నభో నామాగ్నే అఙ్గిర ఇతి త్రిర్హరతియఏవైషు లోకేష్వగ్నయస్తానే వావరున్ద్ధే। తూష్ణీం చతుర్థꣳ హరత్యనిరుక్తమేవావరున్ద్ధే" (సం-౬కా।౨ప్ర।౭అ) ఇతి। లోకత్రయవర్తినాం త్రయాణామగ్నీనామవరోధాయ త్రిర్హరణం ఏతల్లోకవర్తి తినిశ్చిత్య వక్తుమశక్యత్వేన అనిరుక్తస్యాగ్ని సామాన్యస్యావరోధాయ తూష్ణీంహరణం। బోధాయనః « అథాధ్వర్యురుత్తరవేద్యై పురీషం సమ్ప్రయాతి, సిꣳహీరసిమహిషీరసి "ఇతి। సమ్ప్రయాతి, ప్రథయతి మిశ్రయతి। ఆపస్తమ్బః « సిꣳహీరసీత్యుత్తరవేద్యాం నివపతి " ఇతి। వేదేః సింహమృగత్వం దర్శయతి « సిꣳహీరసి మహిషీరసీత్యాహ సింహీహ్యేషా రూపంకృత్వో భయానన్తరాఽపక్రమ్యాతిష్ఠత్" (సం-౬కా।౨ప్ర।౭అ) ఇతి। మహిషీర్మహతీ మహనీయా బ్రాహ్మణాన్తరే వా మహిషీజాతిత్వం ద్రష్టవ్యం। కల్పః «ఉరుప్రథస్వోరు తేయజ్ఞపతిఃప్రథతామితి ప్రథయిత్వా, ధ్రువాసీతి శమ్యయాసంహత్య, దేవేభ్యః శున్ధస్వేత్యద్భిః ప్రోక్ష్య, దేవేభ్యః శుమ్భస్వేతి సికతాభిరవకీర్య " ఇతి। ప్రథస్వ ప్రసర। ధ్రువా దృఢా భవ। శున్ధస్వ శుద్ధా భవ। శుమ్భస్వ శోభితా భవ। వ్యాచష్టాణం క్రమేణవిధత్తే « ఉరుప్రథస్వోరు తేయజ్ఞపతిః ప్రథతామిత్యాహ యజమానమేవ ప్రజయాపశుభిః ప్రథయతి ధ్రువాఽసీతి సꣳహన్తి ధృత్యై దేవేభ్యః శున్ధస్వ దేవేభ్యః శుమ్భస్వేత్యవచోక్షతి ప్రచకిరతి శుధ్యై" (సం-౬కా।౨ప్ర।౭అ) ఇతి।కల్పః «ప్రోక్షణీభిరుత్తరవేదిం ప్రోక్షతి ఇన్ద్రఘోషస్త్వావసుభిఃపురస్తాత్ పాత్వితిపురస్తాత్, మనోజవాస్త్వాపితృభిర్దక్షిణతః, పాత్వితిదక్షిణతః,ప్రచేతాస్త్వారు[illegible]ః పశ్చాత్ పాత్వితిపశ్చాత్,విశ్వకర్మాత్వాఽఽదిత్యైరుత్తరతః పాత్వి[illegible]త్యుత్తరతః"ఇతి।ఇన్ద్రఘోషాదినామకా దేవాః పరివృఢాః తదనుచరావస్వాదిగణాస్తైః గణైః సహితాస్తేదేవాః పా

న్తు। పురస్తాదిత్యాదిదిగ్వాచకశబ్దప్రయోగేన దిగ్దేవతాతుష్టికరంప్రోక్షణమి
త్యాహ «ఇన్ద్రఘోషస్త్వా వసుభిః పురస్తాత్ పాత్విత్యాహ దిగ్భ్య ఏవై
నంప్రోక్షతి" (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౨అ) ఇతి। ప్రోక్షణం విధాతుంప్రస్తౌతి «దే
వాగ్ంశ్చేదుత్తరవేదిరుపావవర్తీహైవవిజయామహా ఇత్యసురా వజ్రముద్య
త్య దేవానభ్యాయన్త తానిన్ద్రఘోషో వసుభిః పురస్తాదపానుదత మనోజ
వాః పితృభిర్దక్షిణతః ప్రచేతా రుద్రైః పశ్చాద్విశ్వకర్మాదిత్యైరుత్తర
తః" (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౨అ) ఇతి। అపక్రమ్య దేవాసురసేనయోర్మధ్యేతిష్ఠ
న్తీముత్తరవేదిం యదా దేవా ఉపామన్త్రయన్త తదానీమసురా ఏవ
మచిన్తయన్ యద్యేషా దేవానుపావర్తేత తదాత ఏవవిజయేరన్ తస్మాది
హైవేదానీమేవ తదుపావర్తనాత్ప్రాగేవ దేవాన్ విజయామహే ఇతివి
చిన్త్య వజ్రముద్యత్య దేవానభిలక్ష్య ప్రహర్తుమాగతాః తానసురానిన్ద్రఘో
షాదయో దిగ్భ్యోఽపాకుర్వన్। విధత్తే «యదేవముత్తరవేదిం ప్రోక్షతి దిగ్భ్య
ఏవ తద్యజమానో భ్రాతృవ్యాన్ ప్రణుదతే" (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౨అ) ఇతి।
ప్రోక్షణశేషస్య నినయనం విధత్తే «ఇన్ద్రో యతీన్త్సాలావృకేభ్యః ప్రాయ
చ్ఛత్ తాందక్షిణత ఉత్తరవేద్యా ఆదన్ యత్ప్రోక్షణీనాముచ్ఛిష్యేత త
ద్దక్షిణత ఉత్తరవేద్యై నినయేద్యదేవ తత్ర క్రూరం తత్తేన శమయతి" (సం-
౬కా।౨ప్ర।౧౨అ) ఇతి। యతయో దేవాన్ హన్తుం సర్వదా ప్రయతమా
నా ఉత్తమాశ్రమేణ ప్రచ్ఛన్నవేషా అసురాస్తాన్ హత్వా సాలావృకేభ్య
ఆరణ్యశ్వభ్యో దత్తవాన్। నినయనకాలే ధ్యానం విధత్తే « యం ద్విష్యాత్తం
ధ్యాయేచ్ఛుచైవైనమర్పయతి" (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౨అ) ఇతి। శుచా శోకేన
అర్పయతి యోజయతి ।కల్పః « అథైనాం హిరణ్యమన్తర్ధాయాక్ష్ణ
యాపఞ్చగృహీతేన వ్యాఘారయతి, సిగ్ంహీరసి సపత్నసాహీ స్వాహే
తి దక్షిణేఽగ్ంసే, సిగ్ంహీరసి సుప్రజావనిః స్వాహేతి ఉత్తరస్యాం శ్రో
ణ్యాం, సిగ్ంహీరసి రాయస్పోషవనిః స్వాహేతి దక్షిణస్యాంశ్రోణ్యాం,
సిగ్ంహీరస్యాదిత్యవనిః స్వాహేతి ఉత్తరేఽగ్ంసే, సిగ్ంహీరస్యావహ దే
వాన్ దేవయతే యజమానాయస్వాహేతిమధ్యే " ఇతి । పాఠస్తు « సి

గ్ంహీరసి సపత్నసాహీ స్వాహా సిగ్ంహీరసి సుప్రజావనిః స్వాహా సిగ్ంహీరసి రాయస్పోషవనిః స్వాహా సిగ్ంహీరస్యాదిత్యవనిః స్వాహా సిగ్ంహీరస్యావహ దేవాన్ దేవయతే యజమానాయ స్వాహా ''ఇతి । హే ఉత్తరవేదే త్వం సింహరూపధారిణ్యసి సపత్నసాహీ వైరిఘాతినీ। సుప్రజావనిః శోభనాపత్య భృత్యప్రదా । రాయస్పోషవనిః పశ్వాదిధనసమృద్ధిప్రదా । ఆదిత్యవనిః భూమిసమృద్ధిప్రతిష్ఠాప్రదా। దేవయతే దేవానిచ్ఛతే యజమానాయ దేవానానయ తదేవం హుతమస్తు । ఉత్తరవేదేర్వరవాక్యమనుస్మృత్య పఞ్చైకయా ఆహుత్యా ప్రాప్నువన్నిత్యేతం మన్త్రసూచితమర్థం దర్శయతి। "సోత్తరవేదిరబ్రవీత్ సర్వాన్ మయా కామాన్ వ్యశ్నవథేతి తే దేవా అకామయన్తాసురాన్ భ్రాతృవ్యానభిభవేమేతి తేఽజుహవుః సిగ్ంహీరసి సపత్నసాహీ స్వాహేతి తేఽసురాన్ భ్రాతృవ్యానభ్యభవన్ తేఽసురాన్ భ్రాతృవ్యానభిభూయాకామయన్త ప్రజాం విన్దేమహీతి తేఽజుహవుః సిగ్ంహీరసి సుప్రజావనిః స్వాహేతి తే ప్రజామవిన్దన్త తే ప్రజాం విత్త్వాఽకామయన్త పశూన్విన్దేమహీతి తేఽజుహవుః సిగ్ంహీరసి రాయస్పోషవనిః స్వాహేతి తే పశూనవిన్దన్త తే పశూన్ విత్త్వాఽకామయన్త ప్రతిష్ఠాం విన్దేమహీతి తేఽజుహవుః సిగ్ంహీరస్యాదిత్యవనిః స్వాహేతి త ఇమాం ప్రతిష్ఠామవిన్దన్త త ఇమాం ప్రతిష్ఠాం విత్త్వాఽకామయన్త దేవతా ఆశిష ఉపేయామేతి తేఽజుహవుః సిగ్ంహీరస్యావహ దేవాన్దేవయతే యజమానాయ స్వాహేతి తే దేవతా ఆశిష ఉపాయన్'' (సం - ౬ కాం।౨ ప్ర।౭ అ) ఇతి । ఆశిష ఇష్యమాణా హవిస్స్వీకారిణీర్దేవతా ఉపయామ ప్రాప్నుయామేతి కామయమానా యస్మాదేతే దేవాశ్చరమాహుత్యా తథైవ ప్రాప్నువన్ కర్మఫలాని వా ఆత్రాశీశ్శబ్దేన సూచ్యన్తే। ఆహుతిసఙ్ఖ్యాం విధత్తే "పఞ్చకృత్వో వ్యాఘారయతి పఞ్చాక్షరా పఙ్క్తిః పాఙ్క్తో [illegible] జ్ఞో యజ్ఞమేవావరున్ధే'' (సం - ౬ కాం। ౨ ప్ర।౭ అ) ఇతి। గుణాన్తరం వి[illegible] "అక్ష్ణయా వ్యాఘారయతి తస్మాదక్ష్ణయా పశవోఽఙ్గాని ప్రహరన్తి ప్రతిష్ఠిత్యై'' (సం-౬ కాం।౨ ప్ర।౭ అ) ఇతి। అక్ష్ణయా వక్రగత్యా దక్షిణాంసేఽఉత్తరశ్రోణిరిత్యాదికా వక్రగతిః, పశవః శయనకాలే

పాదాద్యఙ్గానివక్రత్వేనప్రహరన్తిసఙ్కోచయన్తి, అతఆహుతివక్రత్వంప్ర
తిష్ఠిత్యైభవతి।కల్పః "భూతేభ్యస్త్వేతి స్రుచముద్గృహ్య" ఇతి। హే జుహు
త్వాం భూతేభ్యశ్చిరన్తనేభ్యో దేవేభ్య ఉద్గృహ్ణామి। విధత్తే "భూతేభ్య
స్త్వేతి స్రుచముద్గృహ్ణాతి య ఏవ దేవా భూతాస్తేషాం తద్భాగధేయం తా
నేవ తేనప్రీణాతి" (సం-౬కా।౨ప్ర।౮అ) ఇతి। భూతోద్దేశేన స్రుగుద్గ్రహ
ణే సతి భూతాః సన్తః ప్రీయన్తే। కల్పః "అథపౌతుద్రవాన్ పరిధీన్ పరిద
ధాతి, విశ్వాయురసి పృథివీందృꣳహేతిమధ్యమం,ధ్రువక్షిదస్యన్తరిక్షందృ
ꣳహేతిదక్షిణం, అచ్యుతక్షిదసిదివందృꣳహేత్యుత్తరం" ఇతి। పాఠస్తు
"విశ్వాయురసిపృథివీం దృꣳహధ్రువక్షిదస్యన్తరిక్షం దృꣳహాచ్యుతక్షి
దసి దివందృꣳహ" ఇతి। హేమధ్యమపరిధే త్వంకృత్స్నాయుఃప్రదోఽ
సిపృథివీందృఢాంకురు। హేదక్షిణపరిధే త్వంస్థిరనివాసోఽసి హే ఉత్తరపరి
ధే త్వమవినష్టనివాసోఽసి। విధత్తే "పౌతుద్రవాన్ పరిధీన్ పరిదధాత్యే
షాం లోకానాంవిధృత్యై" (సం-౬కా।౨ప్ర।౮అ) ఇతి। పరిధిత్రయేణాత్ర
యోలోకావిధృతా భవన్తి। పౌతుద్రవోదేవదారుః। కల్పః "అథాతిశి
ష్టాత్ సమ్భారాన్నివపతి, గుగ్గులు సుగన్ధితేజనం శుక్లామూర్ణాస్తుకాం, అ
గ్నేర్భస్మాస్యగ్నేఃపురీషమసి" ఇతి। హేసమ్భారస్వరూపత్వమగ్నేర్భాసకం
పూరకఞ్చాసి। సమ్భారాన్ విధాతుం ప్రస్తౌతి "అగ్నేస్త్రయోజ్యాయా
ꣳసో భ్రాతర ఆసన్ తేదేవేభ్యో హవ్యంవహన్తః ప్రామీయన్తసోఽగ్ని
రబిభేదిత్థం వావస్య ఆర్తిమారిష్యతీతి సనిలాయతసయాం వనస్పతిష్వవ
సత్ తాంపూతుద్రౌ యామోషధీషు తాꣳ సుగన్ధితేజనే యాంపశుషు
తాం పేత్వస్యాన్తరాశృఙ్గేతం దేవతాః ప్రైషమైచ్ఛన్ తమన్వవిన్దన్ తమ
బ్రువన్ ఉపన ఆవర్తస్వహవ్యం నోవహేతిసోఽబ్రవీద్వరం వృణైయదేవ
గృహీతస్యాహుతస్య బహిఃపరిధిః స్కన్దాత్ తన్మే భ్రాతృణాం భాగధే
యమసదితి తస్మాద్యద్గృహీతస్యాహుతస్య బహిఃపరిధిః స్కన్దతితేషాం
తద్భాగధేయం తానేవతేనప్రీణాతి సోఽమన్యతాస్థన్వన్తో మే పూర్వేభ్రా
తరః ప్రామేషతాస్థాని శాతయా ఇతి సయాన్యస్థాన్యశాతయత తత్పూ

తుద్ర్వభవద్యన్మాంసముపభృతం తద్గుగ్గులు" (సం-౬కా।౨ప్ర।౮అ) ఇతి। భ్రాతరో హవిర్వహనప్రయాసేన యథామృతాః ఇత్థమేవ అస్య అన్యోఽపి మృతిం ప్రాప్స్యతీతి భీతోఽగ్నిర్నిగూఢో వనస్పత్యోషధిపశుషు ఏకాం రాత్రిమవసత్ దేవదారువృక్షే సుగన్ధయుక్తే తృణే పేత్వస్య మేషస్య శృఙ్గయోర్మధ్యే చ। క్రమేణ తం వసన్తమేవ దేవా హవిర్వహనే ప్రేరయితుమైచ్ఛన్। తమన్విష్యాలభన్త స గృహీతస్య హవిషో యల్లేశరూపం హోమాత్పూర్వం పరిధిభ్యో బహిః హవిః స్కన్దేత్ స భ్రాతృభాగోఽస్త్విత్యగ్నేర్వరః అస్థన్వన్తో త్వగస్థిమాంసోపేతాః ప్రామేషత మృతాః తదీయాన్యస్థీని మాంసాని చ శాతద్యై పరిత్యక్తాని తాని పూతుద్రు గుగ్గుల్వభవతాం। విధత్తే "యదేతాన్త్సమ్భారాన్ సమ్భరత్యగ్నిమేవ తత్సమ్భరన్తి" (సం-౬కా।౨ప్ర।౮అ) ఇతి। మన్త్రగతేన పురీషశబ్దేన సమ్భారరూపం వహ్నిపూరణం వివక్షితమిత్యాహ "అగ్నేః పురీషమసీత్యాహాగ్నేర్హ్యేతత్ పురీషం యత్సమ్భారాః" (సం-౬కా।౨ప్ర।౮అ) ఇతి। గుగ్గులు సుగన్ధితేజనం శుక్లోర్ణాస్తుకాః సమ్భారాః। కిఞ్చ దేవదారుపరిధిరూపేణ వహ్నిభ్రాతరోఽస్య సన్నిధీయన్త ఇత్యాహ "అథో ఖల్వాహురేతే వావైనం తే భ్రాతరః పరిశేరతే యత్పౌతుద్రవాః పరిధయః (సం-౬కా।౨ప్ర।౮అ) ఇతి। ఏనమగ్నిం పరితః శేరతే॥

॥ ॥ అత్ర వినియోగసఙ్గ్రహః. ॥ ॥

"విత్తోత్తరాఖ్యవేద్యర్థం చతుష్కిః పరితో లిఖేత్।
విదేస్త్రిభిర్హరేత్ పాంసూన్ సింహీర్వేద్యాం వినిక్షిపేత్॥
ఉరుప్రథయ తే వేదిం ధ్రువాం సంహత్య శమ్యయా।
దేవేప్రోక్ష్య [illegible] వై సికతాస్త్రావకీర్యతే॥
ఇన్ద్రప్రోక్ష్య [illegible]ర్ధ్రుకు సింహీరంసద్వయే తథా।
శ్రోణిద్వయే చ మధ్యే చ వ్యాఘారయతి పఞ్చభిః॥
భూతేభ్యస్స్రుచముద్గృహ్య విశ్వా పరిధయస్త్రయః।
అగ్నేస్సంస్థాప్య సమ్భారాన్ మన్త్రాష్షడ్వింశతిర్మతాః" ॥ఇతి॥

నాత్ర విశేషమీమాంసా। నాపిఛన్దః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యే ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే ద్వాదశోఽనువాకః॥ ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

యుఞ్జతే మన ఉత యుఞ్జతే ధియో విప్రా విప్రస్య బృహతో విపశ్చితః। వి హోత్రా దధే వయునావిదేక ఇన్మహీ దేవస్య సవితుః పరిష్టుతిః। సువాగ్దేవ దుర్యాఁ ఆవద దేవశ్రుతౌ దేవేష్వా ఘోషేథామా నో వీరో జాయతాం కర్మణ్యో యగ్ం సర్వేఽనుజీవామ యో బహూనామసద్వశీ। ఇదం విష్ణుర్విచక్రమే త్రేధా నిదధే పదం। సమూఢమస్య॥ ౧॥

పాగ్ం సుర ఇరావతీ ధేనుమతీ హి భూతగ్ం సూయవసినీ మనవే యశస్యే। వ్యస్కభ్నాద్రోదసీ విష్ణురేతే దాధార పృథివీమభితో మయూఖైః। ప్రాచీ ప్రేతమధ్వరం కల్పయన్తీ ఊర్ధ్వం యజ్ఞం నయతం మా జీహ్వరతమత్ర రమేథాం వర్ష్మన్ పృథివ్యా దివో వా విష్ణవుత వా పృథివ్యా మహో వా విష్ణవుత వాన్తరిక్షాద్ధస్తౌ పృణస్వ బహుభిర్వసవ్యైరా ప్రయచ్ఛ॥ ౨॥

దక్షిణాదోత సవ్యాత్। విష్ణోర్నుకం వీర్యాణి ప్రవోచం యః పార్థివాని విమమే రజాగ్ంసి యో అస్కభాయదుత్తరగ్ం సధస్థం విచక్రమాణస్త్రేధోరుగాయో విష్ణో రరాటమసి విష్ణోః పృష్ఠమసి విష్ణోః శ్నప్త్రే స్థో విష్ణోః స్యూరసి విష్ణోర్ధ్రువమసి వైష్ణవమసి విష్ణవే త్వా॥ ౩॥

అస్య యచ్చైకాన్న చత్వారిꣳశచ్చ ॥ ౧౩ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే త్రయోదశోఽనువాకః॥ ॥ ॥ * ॥

భాష్యమ్.

ద్వాదశేఽనువాకే ఉత్తరవేదిరభిహితా। తత్సమీపవర్తి హవిర్ధానం త్రయోదశేఽనువాకేఽభిధీయతే। కల్పః “గార్హపత్య ఆజ్యంవిలాప్యోత్పూయస్రుచి చతుర్గృహీతం గృహీత్వా శాలాముఖీయే సావిత్రంజుహోత్యన్వారబ్ధే యజమానే, యుఞ్జతే మనఉత యుఞ్జతేధియో విప్రా విప్రస్యబృహతో విపశ్చితః । విహోత్రాదధేవయునావిదేక ఇన్మహీదేవస్యసవితుః పరిష్టుతిః స్వాహేతి” ఇతి। హోమార్థం స్వాహాకారోఽధ్యాహర్తవ్యః। విప్రస్యబ్రాహ్మణస్య యజమానస్య సమ్బన్ధినో విప్రాబ్రాహ్మణా ఋత్విజో మనోయుఞ్జతే లౌకికచిన్తాభ్యో మనో నివార్య యజ్ఞచిన్తాయాం, తత్ప్రథమం యుఞ్జతే నియమయన్తి। తతోధియః ఇన్ద్రియాణ్యపి యజ్ఞార్థేషు స్వస్వవ్యాపారేషు నియమయన్తి కీదృశస్య విప్రస్య। బృహతోవిపశ్చితః। హోత్రాః హోమకర్తారం తదిదంవిప్రాణాం మనోనియమాదిసామర్థ్యం। ఏకఇద్విదధే ఏకఏవససర్జ। కీదృశః। వయునావిత్ మార్గవేత్తాసర్వజ్ఞ ఇత్యర్థః। నచైకస్యసర్వసృష్టౌ విస్మాయితవ్యం యతస్సవితుః ప్రేరకస్యాన్తర్యామినో దేవస్య పరిష్టుతిః సర్వవేదోక్తస్తుతిః మహీమహతీ। తథాచాథర్వణికా అభిధీయన్తే “యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్యజ్ఞానమయంతపః।” ఇతి వాజసనేయినశ్చ “సఏషసర్వస్యవశీ సర్వస్యస్రష్టా సర్వస్యాధిపతిః సర్వమిదంప్రశాస్తి యదిదంకిఞ్చ”।ఇతి। శ్వేతాశ్వతరాశ్చ “పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ ।ఏవంసర్వత్రోదాహార్యం।ఏతంమన్త్రం వినియోక్తుం ఉపోద్ఘాతత్వేనానుష్ఠేయంవిధత్తే “బద్ధమవస్యతివరుణపాశాదేవైనే ముఞ్చతిప్రణేనేక్తిమేధ్యేఏవైనేకరోతి” (సం-౬కా।౨ప్ర।౯అ)ఇతి।

	రూ.	అ.	పై.
శ్రీమాన్॥ ఉ॥ లక్ష్మీరమణదేవస్థానం శ్యానుభోగరామస్వామయ్యంగార్లవారు, మైసూర్ కోట.	౫	౬	౦
బ్రహ్మశ్రీ॥ వేదమూర్తులైన గొల్లాపల్లె శీతారామశాస్త్రిలవారు, మైసూర్	౫	౬	౦
బ్రహ్మశ్రీ॥ రా॥శ్రీ॥ గుండ్లపూడి రామకృష్ణయ్యగారు మదరాస్ తిరువల్లి కేణి.	౩	౦	౦
బ్ర॥శ్రీ॥ రా॥శ్రీ॥ దేవరకొండ సుబ్బరామయ్యగారు మద్రాస్.	౩	౦	౦
బ్ర॥ శ్రీ ॥ రా॥ శ్రీ ॥ వరాహభొట్ల విశ్వనాథశాస్త్రిలవారు, రాజమహేంద్రి సబ్ రిజస్ట్రార్	౧౦	౧౨	౦
వేదమూర్తులైన రా॥శ్రీ॥యం. సుబ్బరాయులనాయుడుగారు మద్రాస్,	౬	౦	౦

శ్రీరస్తు.

జయపరమేశ్వర.

ప్రకటన.

శ్రీమదిత్యాది సముదితలక్షణవిశిష్ట సమస్తాస్తిక సత్పురుషులైన ధార్మికోదారదయాళు విద్వత్ప్రభువులకు సవినయ సమహాణ పూర్వకముగ విన్నవించునదియేమన్నను.

ఈ వేదభాష్యమును ఇట్లు ముద్రించి (౪౦) పుటలుగల ఇట్టిసంచిక ౧కి, ౬ అణాలచొప్పున అయ్యేవెలకు విక్రయించడమగును. ఇప్పుడే చందాచేసి అడ్వాన్సు నైకమిచ్చువారికి వెలతగ్గించి ౪ అణాలవంతున సంచికలను ఇచ్చెదము. అడ్వాన్సు రు ౨ ముందు ఇవ్వవలసినది. వారికి గ్రంథపూర్తికాలమున ఆ సంచికలను అందుకుగా ముజరా ఇచ్చెదము. చందాచేసేకాలమునకు ముందుగా ప్రకటింపబడియుండిన సంచికలకు చందాదారులును ౬ అణాలచొప్పున వెల ఇవ్వవలసినది. చందాచేసినకాలము మొదలు ౪ అణాలవంతున వెలగలిగియుండును. మధ్యకాలమున చందావిదిలిపెట్టే వారికి అడ్వాన్సు ముజరాదొరకదు. చందానైకమును నెలనెలకుగాని మొత్తముగగాని మాకు అంపచేయవచ్చును. పరస్థలపు చందాదారులు అడ్వాన్సు బాబతు రు ౨-౦-౦ సంచికలు ౧౨కి రు ౩-౦-౦ పోస్టేజీ అణాలు ౬. వెరసి రు ౫-౬-౦ ముందుగా మాకు పంపవలసినది. లేబిల్ పంపించేయెడల రూపాయి ౧కి అణా ౧ ప్రకారము డిస్కౌంటుకుగా అధికము పంపించవలసినది. టపాలా నెలపు మాకు అక్కరలేదు. మాకు చందానైకము చెల్లించినవారిపేరులను నైకములనుగూడ ఆ నైనెల సంచికలో ప్రకటించెదము. మా సైన్ మొహరులేని మాసంచికగాని పుస్తకముగాని ఎవరివద్దనుండినను అవి చోరీబాబతుగా భావింపబడును. ఇదివరకు ౯ సంచికలు అచ్చువేసిప్రకటించడమైనది. ఈలాగుననే నెలనెలకు తప్పకనే ప్రకటింపబడుతూ త్వరలో గ్రంథపూర్తిచేసి యివ్వగలము.

జనుధనవ్యయ విద్వత్పుస్తక సహాయాది శ్రమసాధ్యమైన ఈమహాకార్యమునకు మహనీయులందరును దయతో సహాయకులై యుండవలయునని మిగులవేడెదను.

మదరాస్ కృష్ణమనాయని అగ్రహారం ౧౧వ నెంబరుఇంటిలోనివసించు

౧౮౭౯ సం॥
నవంబరు నెల-౧ తేది.
మద్రాస్.

సజ్జనవిధేయుడైన
ములుపల్ల - వెంకటప్పయ్య.
ఏజంట్.

శ్రీః.

ఓం తత్సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసహితా.

బెంగుళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణాపరిశోధితా.

చెన్నపట్టణం.

ములుకట్ల - విశ్వనాథశాస్త్రిణా

చావలి - రామస్వామిశాస్త్రిణా చ

ప్రకటీకృతా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ౧౦.

చెన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయన్త్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౭౯.

శ్రీరస్తు.

౧౮౭౯ సంవత్సరం ॥ నవంబరుమాసమున నూతనముగా చేరిన చందాదారులవలన జమఅయిన పైకము.

	రూ.	అ.
మ-రా-రా-శ్రీ, బ్రహ్మశ్రీ॥ వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిలుగారు బి. ఏ. చేయించినచందాలు ౯కి ౪౮ - ౬ - ౦ కు వివరము. రాజమహేంద్రవరం ఇన్నీస్‌పేట.		
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, సూరి వెంకటకృష్ణశాస్త్రిలువారు. రాజమహేంద్రవరం.	౫	౬
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, మైదవోలు బుచ్చి పాపయ్యగారు. రాజమహేంద్రవరం.	౫	౬
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, ఆచంటిలింగరాజుగారు. రాజమహేంద్రవరం.	౫	౬
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, సాగివెంకటావధానులుగారు. రాజమహేంద్రవరం.	౫	౬
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, గాదెరాజప్రకాశరావుగారు. ధవళేశ్వరం వరుక్-షాప్ అకౌంట్యాంట్, రాజమహేంద్రవరం.	౫	౬
బ్రహ్మశ్రీలకై వైశ్యశ్రీ, నాళము కామరాజశ్రేష్ఠిగారు. రాజమహేంద్రవరం.	౫	౬
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, పారేపల్లి పుండరీకాక్షుడుగారు. కలెక్టర్ హుజూరు శిరస్తేదార్, కాకినాడ.	౫	౬
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, కొల్లూరి సోమన్నశాస్త్రిలుగారు. గోదావరిడిస్ట్రిక్టు, గొల్లలమామిడాడ.	౫	బడి వేసి
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, కల్లూరి సుందరరామయ్యగారు. రాజమహేంద్రవరం.	౫	
వెరశిచందాలు ౯కి రు	౪౮	౬
బ్రహ్మశ్రీలకై వైశ్యశ్రీ, మంచాళ రత్నంగారు. బెజవాడ.	౫	౬
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, ద్రోణంరాజు కృష్ణరావుగారు. మద్రాస్, తిరువల్లికేణి.	౧	౦
[illegible] శ్రీ శ్రీమతం మైసూరుశీమ సర్వాధికారులు, నగరి హావిద్వాంసులును అగు వేదమూర్తులైన బ్ర॥శ్రీ, [illegible]రి సుబ్బావధానులువారు. మైసూరు.	౫	౬

హవిర్ధాననామకయోశ్శకటయోర్ద్వయదక్షం పూర్వేద్యుర్బద్ధమాసీత్ తదవ
స్యతి ముఞ్చేత్ । ప్రణేనేత్తి ప్రయోజయేత్ । అత్ర సూత్రం "ప్రయుక్తపూర్వే
శకటే నద్ధయుగే ప్రతిహితశమ్యే ప్రయుజ్య తయోః ప్రథమగ్రథితాన్గ్రన్థీ
న్విస్రస్య నవాన్ప్రజ్ఞాతాన్కృత్వా అగ్రేణ ప్రాగ్వంశమభితః పృష్ఠ్యామ
వ్యవనయన్ పరిశ్రితే సత్ ఛదిషీ అవస్థాపయతి" ఇతి పృష్ఠ్యాం వేదిమధ్య
ప్రాక్ప్రతీచ్యోః శకట్యోః బద్ధాం రజ్జుం మధ్యే అవ్యవనయన్ వ్యవధానమకు
ర్వన్। మన్త్రవినియోగపూర్వకం శకటప్రేరణం విధత్తే "సావిత్రియర్చా
హుత్వా హవిర్ధానే ప్రవర్తయతి సవితృప్రసూతమేవైనే ప్రవర్తయతి"
(సం-౬కా।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । కల్పః "స్యాచ్ఛేదక్షే శబ్దః సువాగిత్యనుమ
న్త్రయతే" ఇతి । స చ మన్త్ర ఏవమామ్నాతః "సువాగ్దేవదుర్యాగ్ం ఆ
వద దేవశ్రుతౌ దేవేష్వాఘోషేథాం" ఇతి । హే అక్షదేవ దుర్యాన్గృ
హాన్ ప్రతి సువాగ్భూత్వా సమన్తాచ్ఛ్రియసరీం వాచం వద। హే దే
వశ్రుతౌ ప్రఖ్యాతావత్తౌ యజమానోయం యుష్మాన్యజతీతి దేవేష్వాఘో
షేథాం । సువాక్ఛబ్దస్య ఉపయోగం దర్శయతి "వరుణో వా ఏష దుర్వా
గుభయతో బద్ధో యదక్షః స యదుత్సర్జేద్యజమానస్య గృహానభ్యుత్సర్జే
త్ సువాగ్దేవదుర్యాగ్ం ఆవదేత్యాహ గృహా వై దుర్యాః శాన్త్యై" (సం-
౬కా।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । అక్షస్య బన్ధనహేతుపాశోపేతత్వాత్ వరుణత్వం
వరుణశ్చ క్రూరత్వాద్దుర్వాక్ । ఉత్సర్జేత్ శబ్దం కుర్యాత్ । కల్పః "అక్షై
నే పత్నీ పదతృతీయేనాజ్యమిశ్రేణోపానక్తి ఆనో వీరో జాయతామ్" ఇతి।
స చైవమామ్నాతః । "ఆ నో వీరో జాయతాం కర్మణ్యో యగ్ం సర్వే౽
నుజీవామ యో బహూనామసద్వశీ" ఇతి । కర్మణి సాధుః కుశలో
వీరః ఆలస్యరహితః పుత్రోస్మాకమాజాయతాం యం జీవామ యశ్చ బ
హూనాం వశీ నియమనశక్తిమాన్ అసత్ భవేత్ తాదృశో జాయ
తాం । అత్ర కల్పే పదతృతీయశబ్దేన సోమక్రయణీపదరజసస్తృతీయాం
శః పూర్వం సఙ్గృహీతో వివక్షితః । అక్షోపాఞ్జనం విధత్తే "పత్న్యై
పానక్తి పత్నీ హి సర్వస్య మిత్రం మిత్రత్వాయ యద్వై పత్నీ యజ్ఞస్య క

రోతి మిథునంతదథో పత్నియా ఏవైషయజ్ఞస్యాన్వారమ్భోఽనవచ్ఛిత్త్యై (సం-౬కాం।౨ప్ర।౯అ) ఇతి। కల్పః “దక్షిణస్యహవిర్ధానస్య పశ్చాద్దక్ష ముపసృత్య దక్షిణస్యాం వర్తన్యాగ్ంస్ఫ్యేనోద్ధత్యావోక్ష్య హిరణ్యం నిధాయ సప్పరిస్త్రిర్వ్యాఽభిజుహోతి, ఇదం విష్ణుర్విచక్రమే త్రేధానిద ధేపదం। సమూఢమస్య పాగ్ంసురేతి, అపరం చతుర్గృహీతం గృహీ త్వోత్తరస్య హవిర్ధానస్య పశ్చాదుపసృత్యోత్తరస్యాం వర్తన్యాగ్ంస్ఫ్యే నోద్ధత్యావోక్ష్యహిరణ్యం నిధాయ సప్పరిస్త్రిర్యజుషా జుహోతి, ఇరావ తీ ధేనుమతీహి భూతగ్ం సూయవసినీ మనవేయశస్యే। వ్యస్కభ్నా ద్రోదసీ విష్ణురేతేదాధార పృథివీమభితో మయూఖైఃస్వాహేతి” ఇతి। విష్ణుస్త్రివిక్రమావతారం ధృత్వేదం విశ్వం విభజ్యక్రమతేస్మ। భూమావేకం పదమన్తరిక్షే ద్వితీయం దివి తృతీయమిత్యేవంత్రేధా పదం నిదధే। పాంసవో భూమ్యాదిలోకరూపా యస్య పదస్య సన్తితత్ పాగ్ంసురం అస్య విష్ణోస్తస్మిన్ పదేవిశ్వంసమూఢం సమ్యగన్తర్భూతం। కిఞ్చ ఇరావతీ అన్నవతీ ధేనుమతీ ధేనుబహుక్షీరా గావః తద్వత్యౌ। సూయవసినీ శోభనైర్యవసైర్గభ్యవహార్యైర్యుక్తే మనవే మానవప్రజార్థం యశస్యే యశోనిమిత్తే భవతం। ఏతే రోదసీ ద్యావాపృథివ్యౌ విష్ణుర్వ్యస్కభ్నాత్ విభజ్య స్థాపితవాన్ ప్రజార్థం తాఞ్చ పృథివీం మయూఖైః స్వకీయ తేజోరూపైర్నానాజీవైరభితో దాధార పుపోష। స విష్ణురనయోర్దక్షిణోత్తర హవిర్ధానయోర్మార్గాహుత్యా ప్రియతాం। విధత్తే “వర్త్మనా వా అన్విత్య యజ్ఞగ్ం రక్షాగ్ంసి జిఘాగ్ంసన్తి వైష్ణవీభ్యామృగ్భ్యాం వర్త్మనోర్జుహోతి యజ్ఞో వై విష్ణుర్యజ్ఞాదేవ రక్షాగ్ంస్యపహన్తి”(సం-౬కాం। ౨ప్ర।౯అ) ఇతి। వర్త్మనా శకటమార్గేణ। అన్విత్య అనుప్రవిశ్య। యజ్ఞో దేవేభ్యో నిలాయత విష్ణూరూపం కృత్వేత్యుక్తత్వా ద్యజ్ఞస్య విష్ణుత్వం। అత ఏష వైష్ణవమన్త్రోఽత్ర న వ్యధికరణః। యజ్ఞాదేవ విష్ణురూప యజ్ఞద్వారేణైవ। హోమాధారత్వేన హిరణ్యప్ర[illegible] విధత్తే “యదధ్వర్యురనగ్నావాహుతిం జుహుయాదన్ధోఽధ్వర్యుః స్యాద్రక్షాగ్ంసి యజ్ఞగ్ం హన్యుర్హిరణ్యముపాస్య జుహోత్యగ్నివత్యేవ జుహోతి నాన్ధోఽధ్వర్యుర్భవతి న య

జ్ఞగ్ం రక్షాగ్ంసిఘ్నన్తి" (సం-౬కా।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । కల్పః "అథైనే సమ్పరిగృహ్య సమ్ప్రేషమాహ హవిర్ధానాభ్యాం ప్రవర్త్యమానాభ్యామ నుబ్రూహీతి త్రిరుక్తాయాం ప్రవర్తయన్తి, ప్రాచీప్రేతమధ్వరం కల్పయన్తీ ఊర్ధ్వం యజ్ఞంనయతంమాజిహ్వారతం" । ఇతి । హే శకటే ప్రాఙ్ముఖే గచ్ఛతం । కీదృశే । అధ్వరం కల్పయన్తీ దేవకర్మ బాధరహితం కుర్వాణే । కిఞ్చోర్ధ్వముపరివర్తి దేవాన్ ప్రతి యజ్ఞం నయతం మాకుటిలే భవ తం అసురాన్ మాప్రాపయతం । ప్రాచీశబ్దతాత్పర్యమాహ "ప్రాచీ ప్రేతమధ్వరం కల్పయన్తీ ఇత్యాహ సువర్గమేవైనే లోకంగమయతి" (సం-౬కా।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । కల్పః "ఆహవనీయాత్ ప్రతీచంత్రీన్ ప్రక్ర మానుద్భిద్య, అత్ర రమేథామితి నభ్యస్థే స్థాపయిత్వా" ఇతి । నభ్యశబ్దేన ఫలకత్రయోపేతే చక్రేనాభియుక్తం మధ్యమఫలకముచ్యతే । తస్మిన్యథా శకటం తిష్ఠతి తథాస్థాపయేత్ । ప్రాచీనవంశస్థో యః పురాతన ఆహవనీయః తస్య ఏ త ఊర్ధ్వంగార్హపత్యత్వం । ఆహవనీయస్తూత్తరవేదిస్థ ఏవ తత్రత్యపురాతన గార్హపత్యస్య శాలాముఖీయత్వమితి । తథాచ సూత్రం "ప్రాగ్వంశముద్వాస్య పశుబన్ధవదగ్నిం ప్రణయత్యేష సోమస్యాహవనీయో యతః ప్రణయతి సగార్హపత్య ఇతి" మన్త్రపాఠస్తు "అత్ర రమేథాంవర్ష్మన్ పృథివ్యా" ఇతి । హేశకటదేవయజనాఖ్యే పృథివ్యాః శరీరే ఉత్తరవేద్యాః పశ్చిమభాగే ప్రక్రమత్రయ మవసేయ్యయత్స్థానమస్తి అత్ర స్థానే క్రీడితం దేవయజనరూపాయావేదేః పృథివీశరీరత్వం । "యదిమామనువిన్దన్త తద్వేద్యై వేదిత్వం" ఇత్యస్మిన్బ్రాహ్మణే ప్రసిద్ధమాహ "అత్రరమేథాంవర్ష్మన్పృథివ్యా ఇత్యాహవర్ష్మహ్యేతత్ పృథివ్యా యద్దేవయజనం" (సం-౬కా।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । కల్పః "దివో వావిష్ణవి త్యధ్వర్యుర్దక్షిణస్య హవిర్ధానస్య దక్షిణం కర్ణాతర్దమనుమేథీం నిహన్తి తస్యామీషాం నినహ్యత్యేకముత్తరస్య ప్రతిప్రస్థాతా విష్ణోర్నుకమిత్యుత్తరస్యోత్తరం కర్ణాతర్దమను" ఇతి । యుగస్య దక్షిణోత్తరభాగౌ శకటస్య కర్ణస్థానీయౌ తయోరాతర్దః ఈషాభ్యాంసహ దృఢబన్ధనం । దక్షి

ణబన్ధనసన్ధౌ మేథీనిఖాతవ్యా। మన్త్రస్త్వేవంపఠితః "దివో వా విష్ణవుత వా పృథివ్యా మహో వా విష్ణవుత వాఽన్తరిక్షాద్ధస్తౌ పృణస్వ బహుభిర్వసవ్యైరాప్రయచ్ఛ దక్షిణాదోతసవ్యాత్। విష్ణోర్నుకంవీర్యాణి ప్రవోచంయః పార్థివాని విమమేరజాగ్ంసియో అస్కభాయదుత్తరగ్ం సధస్థం విచక్రమాణస్త్రేధోరుగాయః" ఇతి। హే విష్ణో ద్యులోకాద్వా భూలోకాద్వా మహాలోకాద్వా అన్తరిక్షలోకాద్వా సమానీతైర్బహుభిర్ధనసమూహైః స్వహస్తౌ పూరయ। హే విష్ణో పూర్ణాద్వా దక్షిణాత్ సవ్యాచ్చ హస్తాదాప్రయచ్ఛ। బహుకృత్వ ఆవృత్త్యా ప్రకృష్టం మణిముక్తాదికం దేహి। నుకమిత్యవ్యయంకర్మవాచకం। విష్ణోర్వీర్యాణికర్మాణిప్రవోచంబ్రవీమి। కానితానికర్మాణి। యోవిష్ణుః పార్థివానిరజాంసి పరమాణూన్ విమమేనిర్మితవాన్ పరిగణితవాంశ్చ। పునరపి యోవిష్ణుః ఉత్తరం ఉపరివర్తి సధస్థం దేవానాం సహ వాసస్థానం ద్యులోకం అస్కభాయత్ యథాధో న పతతి తథా స్తమ్భితవాన్। పునరపియస్త్రేధా విచక్రమాణః త్రిషులోకేషు పదత్రయం నిదధౌ ఉరుభిర్మహాత్మభిర్గీయతే చ। మేథ్యాః నిఖననం విధత్తే "శిరో వా ఏతద్యజ్ఞస్య యద్ధవిర్ధానం దివో వా విష్ణవుత వా పృథివ్యా ఇత్యాశీర్వదయర్చా దక్షిణస్య హవిర్ధానస్య మేథీంనిహన్తి శీర్షత ఏవ యజ్ఞస్య యజమాన ఆశిషోఽవరున్ధే" (సం-౬కా।౨ప్ర।౯అ) ఇతి యథా శిరసి చక్షురాదీని గోళకాని నిధీయన్తే తథా హవిర్ద్రవ్యాణి శకటే నిధీయన్త ఇతి హవిర్ధానస్య యజ్ఞశిరస్త్వం। హస్తౌ పృణస్వ ప్రయచ్ఛేత్యాశీర్యస్యా ఋచః పదేషు ప్రతీయతే సేయమృగాశీర్వదా। యద్యప్యేషా మేథీం న ప్రకాశయతి తథాపి వాచనికోఽత్ర వినియోగః। అనేనమన్త్రేణ యజ్ఞశిరసో హవిర్ధానాద్యజమాన ఆశిషః ప్రాప్నోతి। ఆచ్ఛాదకంవిధత్తే "దణ్డో వా ఔపరస్తృతీయస్య హవిర్ధానస్య వషట్కారేణాక్ష మచ్ఛినద్యత్ తృతీయంఛదిర్హవిర్ధానయోరుదాహ్రియతే తృతీయస్య హవిర్ధానస్యావరుద్ధ్యై" (సం-౬కా।౨ప్ర।౯అ) ఇతి। దణ్డనామకః కశ్చిదసురః ఉపరనామకస్యాసురస్య పుత్రః వషట్కారేణ దేవేన సహ మైత్రీం కృ

త్వా తద్వారా ప్రవిశ్య తృతీయస్య శకటస్యాధమచ్ఛినత్ అతస్తృతీయశకటస్య ప్రతినిధిత్వేన ఏకైకస్య శకటస్యోర్ధ్వం తృణాదినిర్మితం ఛదిః స్థాపయేత్ । తత్ర దక్షిణోత్తరపార్శ్వయోః పరిశ్రయణార్థే ద్వే ఛదిషీ అపేక్ష్య తృతీయం। అథ శకటే అన్తర్భావ్య హవిర్ధానాఖ్యం మణ్డపం నిర్మాతవ్యం । తత్ర దక్షిణశకటాత్ పరతో గ్రహసాధనాయావకాశం శిష్ట్వా దక్షిణోత్తరరూపేణ షట్ సంఖ్యాకాః స్థూణా నిఖాతవ్యాః । ఏవం పశ్చాద్భాగే షట్ స్థూణా నిఖాతవ్యాః। తయోః స్థూణాపఙ్క్త్యోరుదఞ్చౌ వంశావాదధాతి। అత్ర కల్పః “ తాసూదఞ్చౌ వంశౌ ప్రోహత్యాధ్యస్యతి పురస్తాద్రరాటీం, విష్ణో రరాటమసీతి శిరో వా ఏతద్యజ్ఞస్య యద్ధవిర్ధానం ” ఇతి । హవిర్ధానమణ్డపస్య విష్ణుదేవతాకత్వాత్ విష్ణుత్వం । పూర్వద్వారవర్తిస్తమ్భయోర్మధ్యే కాచిద్వంశమాలా గ్రథ్యతే, తాం దర్భమాలాం తద్బన్ధనాధారం తిర్యగ్వంశం వా సమ్బోధ్య పురుషలలాటత్వేనోపచరితుం విష్ణో రరాటమసీత్యుచ్యతే । కల్పః “ప్రాఞ్చో వంశానత్యాధాయ, విష్ణోః పృష్ఠమసీతి తేషాం మధ్యమం ఛదిరధ్యూహతి అరత్నివిస్తరం నవాఽఽయామం ” ఇతి । యజ్ఞపురుషస్య హవిర్ధానాఖ్య మణ్డపం శిరస్తత్సామ్యం మన్త్రైరుచ్యతే ఇత్యాహ “ శిరో వా ఏతద్యజ్ఞస్య యద్ధవిర్ధానం విష్ణో రరాటమసి విష్ణోః పృష్ఠమసీత్యాహ తస్మాదేతావద్ధా శిరో విష్యూతం” (సం - ౬ కా।౨ప్ర।౯అ) ఇతి। ఏకా రరాటీ ఏకం ఛదిః ద్వే రరాట్యన్తావితి । యావన్తో మణ్డపస్య ప్రకారా ఏతావద్ధా ఏతావత్ప్రకారం శిరో విశ్వకర్మణా విశేషేణ స్యూతం । శిరస్యాచ్ఛాదికాత్వాదేవ ఛదిః స్థాపనీయా । కల్పః “పార్శ్వయోశ్ఛదిషీ నిదధాతి విష్ణోః శ్నప్త్రే స్థః ” ఇతి । కల్పః “ విష్ణోః స్యూరసీత్యధ్వర్యుర్దక్షిణం బాహుం స్యూత్వా, విష్ణోర్ధ్రువమసీతి ప్రజ్ఞాతం గ్రన్థిం కరోతి, వైష్ణవమసి విష్ణవే త్వేతి సమ్మితమభిమృశతి ” ఇతి । సీవ్యతే అనయా రజ్వేతి స్యూః । హే బన్ధనహేతో త్వం విష్ణుదేవతాకస్య రజ్జురసి। హే గ్రన్థిరూప త్వం విష్ణుసమ్బన్ధి ధ్రువమసి హే మణ్డప త్వం విష్ణుదేవతాకమసి అతో విష్ణుప్రీతయే త్వాం స్పృశామి । అత్ర విష్ణోరితి షష్ఠ్యా దేవతా

త్వలక్షణః సమ్బన్ధో వివక్షిత ఇత్యాహ "విష్ణోః స్యూరసి విష్ణోర్ధ్రువమసీ త్యాహ వైష్ణవగ్ం హి దేవతయా హవిర్ధానం" (సం - ౬కా। ౨ప్ర।౯అ) ఇతి। ప్రజ్ఞాతగ్రన్థివిస్రసనం విధత్తే "యం ప్రథమం గ్రంథిం గ్రథ్నీయాద్య త్తం విస్రగ్ం సయేదమేహం నాధ్వర్యుః ప్రమీయేత తస్మాత్ స విస్ర స్యః।" (సం-౬కా।౨ప్ర।౯అ) ఇతి। అమేహనమాత్రసిద్ధేన॥

॥ ॥అత్ర వినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

"యుఙ్క్ష్వాహుత్వా సువాగత్యే శబ్దశ్చేన్మన్త్రయేత తాం।
ఆనో ద్వ్రమం చ్వా జుహుయాత్ పథోరిదమిరాద్వయాత్॥
ప్రాచీప్రవర్త్యే శకటే అత్రేతి స్థాపయేదిమే।
దివో విష్ణోర్ద్వయా మైధ్యా వనసో వినిహన్త్యథ॥
విష్ణోర్నుకవపనిర్మాణం పఞ్చభిర్ద్వారి వింశకః।
మధ్యచ్ఛదిర్లలాట్యన్తే రజ్జుస్స్యూతిశ్చ బన్ధనే॥
వైష్ణవస్యశేత్ నిర్మితం తే మన్త్రాః పఞ్చదశోదితాః" ॥ఇతి॥

అథ మీమాంసా.

॥ ॥దశమాధ్యాయ స్యాష్టమపాదే చిన్తితం॥ ॥

"వికల్ప్యతే బాధ్యతే వాఽఽహవనీయః పదాదిభిః।
సామాన్యస్య విశేషేణ ప్రత్యక్షోక్తిత్వసామ్యతః॥
లిఙ్గచోదకవద్బాధో నాస్తి తేన వికల్ప్యతే।
విశేషార్థలక్షణాస్యా దతో ముఖ్యేన బాధ్యతే" ॥ఇతి॥

అనారభ్య శ్రూయతే "యదాహవనీయే జుహ్వతి తేన సోఽస్యాభీష్టః ప్రీతః" ఇతి। జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే "పదే జుహోతి వర్త్మని జుహోతి" ఇతి। రాజసూయే శ్రూయతే "వల్మీకవపాముద్ధత్య జుహోతి" ఇతి। తథాన్యత్ర శ్రూయతే "గార్హపత్యే పత్నీసంయాజాన్ జుహోతి" ఇతి। తత్రానారభ్యవాదేన హోమసామాన్యమనూద్యాహవనీయో విహితః। ప్రకరణనియమితైః పదాదివాక్యైస్తదనుబన్ధవిశిష్టా హోమా విహితాః। గార్హపత్యవాక్యేన హోమవిశేషమనూద్య గార్హపత్యో వి

హితః । తత్రపదాదిహోమేషు సామాన్యశాస్త్రేణప్రాప్త ఆహవనీయో విశేషశాస్త్రప్రాప్తైః పదాదిభిః సహవికల్ప్యతే । కుతః । ప్రత్యక్షవచనోక్తత్వేన సమానబలత్వాత్ । న చైవాగ్నిం గార్హపత్యముపతిష్ఠత ఇత్యత్రయథా శ్రుత్యాలిఙ్గంబాధ్యతేయథా వా చోదకాతిదిష్టానాంకుశానాముపదిష్టైః శరైర్బాధః తథాసామాన్యస్య విశేషేణబాధోఽస్త్వితిచేత్ । న । వైషమ్యాత్ లిఙ్గంవిలమ్బితత్వాద్దుర్బలం। చోదకశ్చానుమేయతయా దుర్బలః । నన్వేవం సామాన్యశాస్త్రం విలమ్బ్యతే నాప్యనుమీయతే, అతోదౌర్బల్యాభావాద్వికల్ప ఇతిప్రాప్తే బ్రూమః । హోమసామాఽన్యానువాదకం యచ్ఛాస్త్రం తత్సామాన్యే ముఖ్యత్వాద్ధోమవిశేషానువాదే లాక్షణికతయా దుర్బలం, విశేషశాస్త్రంతు ముఖ్యవృత్త్యావిధాయకత్వాత్ ప్రబలం । న చ పదాదిశాస్త్రమపి హోమసామాన్యమేవానూద్య పదాదివిధాయకం తత్సమానబలం స్యాదితిశఙ్కనీయం ప్రకరణనియమితత్వేన విశిష్టవిధాయకస్య సామాన్యానువాదాయోగాత్ ।తస్మాత్ ప్రబలేన విశేషేణ సామాన్యం బాధ్యతే॥

తృతీయాధ్యాయస్య సప్తమపాదేచిన్తితం॥

“హవిర్ధానేస్థితోబ్రూయాత్ సామిధేనీరిహోఙ్గతా।
హవిర్ధానస్యతాఃస్యాహ తద్దేశోనేనలక్ష్యతే॥
వాక్యైక్యాత్సఙ్గతాస్త్వేవం ప్రకృత్యాపశ్చిమాగ్నితః।
దేశప్రాప్తోర్లాఘవేన లక్ష్యశ్శకటసన్నిధిః” ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమేశ్రూయతే “ఉతయత్సున్వన్తి సామిధేనీస్తదన్వాహుః” ఇతి । హవిర్ధానమణ్డపగతయో దక్షిణోత్తరభాగావస్థితయో హవిర్ధాననామకయోః శకటయోర్మధ్యే దక్షిణంశకట మత్రయత్తచ్ఛబ్దాభ్యామభిధీయతే తత్సమీపేసోమస్య అభిషవః । ఉతేత్యయం శబ్దోఽథశబ్దార్థేవర్తతే। అథయస్మిన్ హవిర్ధానే సోమమభిషుణ్వన్తి తస్మిన్ సామిధేనీరనుబ్రూయురిత్యర్థః।ఇహదక్షిణస్య హవిర్ధానస్య సామిధేనీష్వఙ్గత్వం ప్రతీయతే । నచాత్రార్థవన్తర్వేది మినోత్యర్ధం బహిర్వేది

త్యుదాహరణ ఇవ వాక్యభేదదోషః శఙ్కితుం శక్యః ఏకవాక్యతాయాః స్పష్టప్రతిభాసాదితి ప్రాప్తే బ్రూమః। సామిధేనీనామిష్ట్యఙ్గతయా దర్శపూర్ణమాసావత్ర ప్రకృతిః। ప్రకృతౌ చాహవనీయాగ్నేః పశ్చిమో దేశః సామిధేనీనాం స్థానం। ఇహ సోమోత్తరవేదేరాహవనీయత్వాత్ తదపేక్షయా హవిర్ధానస్య పశ్చిమదేశేవస్థానాత్ స దేశోఽప్యతిదేశేన ప్రాప్త ఇతి న దేశస్య సామిధేన్యఙ్గత్వం విధాతవ్యం, కిన్తు దక్షిణోత్తరహవిర్ధానసమీపదేశయోరనియమప్రాప్తౌ దక్షిణస్య హవిర్ధానస్య సమీపదేశం నియన్తుం హవిర్ధానేన సన్నిధిర్లక్ష్యతే। తథా సతి నియమమాత్రవిధానాల్లాఘవం భవతి। త్వత్పక్షే త్వభిషవోపలక్షితస్య దక్షిణస్య హవిర్ధానస్యాత్యన్తమప్రాప్తం సామిధేన్యఙ్గత్వం విధీయత ఇతి గౌరవం తస్మాత్క్లేశలక్షణా॥

॥ ॥ద్వాదశాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితం॥ ॥

“హవిర్ధానోర్ధ్వకాలీ న నూతనధార్థమన్యోఽన్తరం।
నాస్త్యస్తి వా నశక్యత్వాద్దేశభేదాదితోఽస్తి నః”॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే హవిర్ధాననామకయోః శకటయోః ప్రవర్తనాయూర్ధ్వమౌషధద్రవ్యకాణాం పురోడాశాదీనాం నిర్వాపాయ తయోరేవ శక్తత్వాన్న శకటాన్తరమన్వేష్యమితిచేత్। న। దేశభేదాత్ మహావేద్యాం మన్త్రపూర్వకం ప్రవర్త్య హవిర్ధానమణ్డపే హవిర్ధానాఖ్యే శకటే స్థాపితే నిర్వాపస్తు ముఖ్యగార్హపత్యాత్ పశ్చిమేదేశే। కిఞ్చ అస్త్యత్ర తృతీయం శకటం, అనాంసి ప్రవర్తయన్తీతి బహువచనోక్తేః తస్మాచ్ఛకటాన్తరేనిర్వాపః॥ * ॥

ఛందాంసి.

యుఞ్జతే మనఇతి జగతీ। ఆనోవీర ఇతివిరాట్ గాయత్రీ। ఇదం విష్ణురితిగాయత్రీ। ఇరావతీతి త్రిష్టుప్। ప్రాచీప్రేతమితి ద్విపా త్రిష్టుప్। అత్ర రమేథా మిత్యేకపదా విరాట్। [illegible]వా విష్ణోర్నుకమితి త్రిష్టుభౌ ॥ * ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే త్రయోదశోఽనువాకః॥ ॥ * ॥ ॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

కృణుష్వపాజః ప్రసితిం న పృథ్వీం యాహి రాజేవామవాగ్ం ఇభేన । తృష్వీమను ప్రసితిం ద్రూణానోఽస్తాసి విధ్య రక్షసస్తపిష్ఠైః । తవ భ్రమాస ఆశుయా పతన్త్యనుస్పృశ ధృషతా శోశుచానః । తపూగ్ంష్యగ్నే జుహ్వా పతఙ్గానసన్దితో విసృజ విష్వగుల్కాః । ప్రతిస్పశో విసృజ తూర్ణితమో భవా పాయుర్విశో అస్యా అదబ్ధః । యో నో దూరే అఘశగ్ంసః ॥ ౧ ॥

యో అన్త్యగ్నే మాకిష్టే వ్యథిరాదధర్షీత్ । ఉదగ్నే తిష్ఠ ప్రత్యాతనుష్వ న్యమిత్రాగ్ం ఓషతాత్ తిగ్మహేతే । యో నో అరాతిగ్ం సమిధాన చక్రే నీచా తం ధక్ష్యతసం న శుష్కం । ఊర్ధ్వో భవ ప్రతివిధ్యాఽధ్యస్మదావిష్కృణుష్వ దైవ్యాన్యగ్నే । అవస్థిరా తనుహి యాతుజూనాం జామిమజామిం ప్రమృణీహి శత్రూన్ । స తే ॥ ౨ ॥

జానాతి సుమతిం యవిష్ఠ య ఈవతే బ్రహ్మణే గాతుమైరత్ । విశ్వాన్యస్మై సుదినాని రాయో ద్యుమ్నాన్యర్యో విదురో అభిద్యౌత్ । సేదగ్నే అస్తు సుభగః సుదానుర్యస్త్వా నిత్యేన హవిషా య ఉక్థైః । పిప్రీషతి స్వ ఆయుషి దురోణే విశ్వేదస్మై సుదినా సాసదిష్టిః । అర్చామి తే సుమతిం ఘోష్యర్వాక్ సం తే వావాతా జరతాం ॥ ౩ ॥

ఇయం గీః । స్వశ్వాస్త్వా సురథా మర్జయేమాస్మే క్షత్రాణి ధారయేరను ద్యూన్ । ఇహ త్వా భూర్యాచరేదుపత్మన్ దోషావస్తర్దీదివా

గ్ంసమనుదృయ్యాణ్ । క్రీడన్తస్త్వా సుమనసః సపేమాభి ద్యుమ్నాతస్థివాగ్ంసో జనానాం। యస్త్వా స్వశ్వః సుహిరణ్యో అగ్న ఉపయాతి వసుమతా రథేన। తస్య త్రాతా భవసి తస్య సఖా యస్త ఆతిథ్యమానుషక్ జుజోషత్ । మహో రుజామి ॥ ౪ ॥

బన్ధుతా వచోభిస్తన్మా పితుర్గోతమాదన్వియాయ। త్వన్నో అస్య వచసశ్చికిద్ధి హోతర్యవిష్ఠ సుక్రతో దమూనాః। అస్వప్నజస్తరణయః సుశేవా అతన్ద్రాసోఽవృకా అశ్రమిష్ఠాః । తేపాయవః సధ్రియఞ్చో నిషద్యాఽగ్నే తవనః పాన్త్వమూర। యేపాయవో మామతేయన్తే అగ్నే పశ్యన్తో అన్ధందురితాదరక్షన్ । రరక్ష తాన్ సుకృతో విశ్వవేదా దిప్సన్త ఇద్రిపవో నాహ ॥ ౫ ॥

దేభుః । త్వయా వయగ్ం సధన్యస్త్వోతా స్తవ ప్రణీత్యశ్యామ వాజాన్ । ఉభా శగ్ంసా సూదయ సత్యతాతేఽనుష్ఠుయా కృణుహ్యహ్రయాణ। అయాతే అగ్నేసమిధా విధేమ ప్రతిస్తోమగ్ం శస్యమానం గృభాయ । దహాశసో రక్షసః పాహ్యస్మాన్ ద్రుహో నిదో మిత్రమహో అవద్యాత్ । రక్షోహణం వాజినమాజిఘర్మి మిత్రం ప్రథిష్ఠముపయామిశర్మ। శిశానో అగ్నిః క్రతుభిః సమిద్ధః స నో దివా॥ ౬ ॥

సరిషః పాతు నక్తం । విజ్యోతిషా బృహతా భాత్యగ్నిరావిర్విశ్వాని కృణుతే మహిత్వా । ప్రాదేవీర్మాయాః సహతే దురేవాః శిశీతే శృఙ్గే రక్షసే వినిక్షే । ఉత స్వానాసో దివిషన్త్వగ్నే స్తిగ్మాయుధా రక్షసే హన్తవా ఉ । మదేచిదస్య ప్రరుజన్తి భామా నవరన్తే పరిబాధో అదేవీః ॥ ౭ ॥

అఘశగ్ంసః స తే జరతాగ్ం రుజామి హ ద్వైకచత్వారిగ్ంశచ్చ॥

ఆప ఉద్ధన్వా కూత్యై దైవీమియం తే వస్వస్యగ్ంశునా తే సోమం త ఉదాయుషా ప్రచ్యవస్వాగ్నే రాతిథ్యముగ్ం శురగ్ం శుర్వ్యత్తాయ నీమేసి యుఙ్క్తే కృణుష్వపాజశ్చతుర్దశ ॥ ౧౪ ॥

ఆపోవస్వ్యసియాతవేయజ్ఞైశ్చతుస్త్రిగ్ంశత్ ॥ హరిః ఓం ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే చతుర్దశోఽనువాకః॥ ॥*॥ ॥*॥ ॥*॥ ॥*॥

సమాప్తశ్చాయం ద్వితీయః ప్రపాఠకః.

భాష్యమ్.

త్రయోదశేఽనువాకే హవిర్ధానమణ్డపనిర్మాణముక్తం । యద్యపి నైతావతా కిఞ్చిత్ ప్రమేయం పరిసమాప్తం తథాప్యధ్యాపకసమ్ప్రదాయపరమ్పరయా ప్రపాఠక ఉత్తరానువాకే సమాప్యతే ఇత్యన్తిమానువాకత్వాచ్చతుర్దశే కామ్యాసామిధేన్యః పురోఽనువాక్యా యాజ్యాశ్చోచ్యన్తే।తత్రేష్టికాణ్డే వ్రాతపత్యేష్టేరూర్ధ్వం రాక్షోఘ్నేష్టిరేవమామ్నాయతే « అగ్నయే రక్షోఘ్నే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేద్యగ్ంరక్షాగ్ంసి సచేరన్నగ్నిమేవరక్షోహణగ్గ్ం స్వేనభాగధేయేనోపధావతి సఏవాస్మాద్రక్షాగ్ంస్యపహన్తి” (సం-౨కా।౨ప్ర।౨అ) ఇతి। సచేరన్ సమవేయుః బాధేరన్నిత్యర్థః । మధ్యరాత్రికాలం విధత్తే « నిశితాయాం నిర్వపేన్నిశితాయాగ్ంహి రక్షాగ్ంసి ప్రేరతే సమ్ప్రీర్ణాన్యేవైనాని హన్తి” (సం-౨కా।౨ప్ర।౨అ) ఇతి । ప్రేరతే ప్రకర్షేణచరన్తి అతస్తస్యాం వేళాయాం నిర్వాపేణప్రచారవన్త్యేవైనాని రక్షాంసిహన్తి యాగభూమేఃపరితో వేష్టనం విధత్తే «పరిశ్రితే యాజయేద్రక్షసా మనన్వవచారాయ” (సం-౨కా।

౨।ప్ర।౨అ) ఇతి। అనుప్రవేశాభావాయేత్యర్థః। రక్షోహణం వాజినం విజ్యోతిషా బృహతేత్యేతౌ మన్త్రౌ। విధత్తే "రక్షోఘ్న్యా యాజ్యానువాక్యే భవతో రక్షసాగ్ం స్తృత్యై" (సం-౨కా।౨ప్ర।౨అ) ఇతి। హింసార్థమిత్యర్థః। అస్యామిష్టౌ కృణుష్వపాజ ఇత్యనువాకస్థకృత్స్నోఽపి వినియుక్తః। తస్మిన్నృచోఽష్టాదశ, తాసు పఞ్చదశ సామిధేన్యః, ఏకా పురోనువాక్యా, ద్వే యాజ్యే వికల్పితే ఇతి। తత్రేయం ప్రథమా "కృణుష్వ పాజః ప్రసితిం న పృథ్వీం యాహి రాజేవామవాగ్ం ఇభేన। తృష్వీమను ప్రసితిం ద్రూణానోఽస్తాసి విధ్య రక్షసస్తపిష్ఠైః" ఇతి। కృణుష్వ కురుష్వ। పాజః బలం। ప్రసితిం న మృగబన్ధనహేతుభూతపాశ్యామివ పృథ్వీం ప్రసారితాం। అమవాన్ అమాత్యయుక్తః। ఇభేన హస్తినా। తృష్వీం క్షిప్రగామినీం। ప్రసితిం ప్రకృష్టసేనాం। ద్రూణానో హింసన్। అస్తా క్షేప్తా ధావయితా। రక్షసో రాక్షసాన్। తపిష్ఠైరతిసన్తాపకైర్బాణైః। హే అగ్నే మృగబన్ధనాయ ప్రసారితాం పాశ్యామివ రక్షోనిరోధాయ ప్రౌఢం బలం కురు। అమాత్యయుక్తో గజేన సహితో రాజేవ రక్షసాముపరి యాహి। క్షిప్రగామినీం పరకీయసేనాం అనుపృష్ఠతో గత్వా మారయన్ అవశిష్టాయా ధావయిత్వా భవపలాయమానానపి రాక్షసాన్ బాణైస్తీక్ష్ణైర్విధ్య ॥ ౧ ॥

అథ ద్వితీయా "తవ భ్రమాస ఆశుయా పతన్త్యనుస్పృశ ధృషతా శోశుచానః। తపూగ్ంష్యగ్నే జుహ్వా పతఙ్గానసన్దితో విసృజ విష్వగుల్కాః" ఇతి। భ్రమాసో భ్రమణశాలినో విస్ఫులిఙ్గాన్। అసన్దితోఽఖణ్డితః। ఆశుయా శీఘ్రగామినః। ధృషతా ధార్ష్ట్యేన। శోశుచానో భృశన్దీప్యమానః। తపూగ్ంషి సన్తాపాన్। పతఙ్గాన్ పతనశీలాన్। విసృజ విశేషేణోత్పాదయ। విష్వక్ సర్వతః। ఉల్కా మహాజ్వాలాః। హే అగ్నే తవ సమ్బన్ధినో విస్ఫులిఙ్గాః శీఘ్రగామినస్సర్వతః పతన్తి। త్వమపి భృశం దీప్యమానః। తైర్విస్ఫులిఙ్గైస్తానసురాన్ ధార్ష్ట్యేన అత్యన్తగాఢం అనుస్పృశ। పునరపిజు

హ్వోహుతేనహావిషాత్వమవిచ్ఛిన్నాః సన్ సన్తాపాన్ విష్ఫులిఙ్గాన్ మహో
జ్వాలాశ్చాసురబాధనాయసర్వతో బాహుళ్యేనఉత్పాదయ ॥ ౨ ॥

అథతృతీయా «ప్రతిస్పశో విసృజ తూర్ణితమో భవా పాయుర్విశో అ
స్యా అదబ్ధః । యో నో దూరే అఘశగ్ంసో యో అన్త్యగ్నే మాకిష్టే వ్య
థిరాదధర్షీత్” ఇతి । స్పశః స్పాశాన్ । తూర్ణితమో౽తిత్వరితః । పా
యుః పాలయితా । విశః ప్రజాయాః । అదబ్ధః కేనాప్యహింసితః । అఘశగ్ం
సోవిచిత్రవధకారీ । అన్తిసమీపే । మాకిష్టే వ్యథిః వ్యథాంమాకార్షీః । ఆ
దధర్షీత్ సనసర్వతో ధృష్టోభవతు । హే అగ్నే చిత్రవధకారీ రాక్షసో
యో౽స్మాకం వైరీదూరేవర్తతే యశ్చాన్తికే తం ప్రతిత్వమతిత్వరితో బ
ద్ధహేతూన్ స్పాశాన్ వివిధాన్ సృజ । కేనాప్యహింసితస్త్వమస్మదధీనాయా
అస్యాః ప్రజాయాః పాలకోభవ, కో౽పివ్యథయితా రాక్షసః తే సమీపే
సర్వత్రధృష్టో మైవభవతు ॥ ౩ ॥

అథచతుర్థీ «ఉదగ్నే తిష్ఠప్రత్యాతనుష్వ న్యమిత్రాగ్ం ఓషతా
త్ తిగ్మహేతే । యో నో అరాతిగ్ం సమిధాన చక్రే నీచాతం ధక్ష్యత
సం న శుష్కం” ఇతి । హే అగ్నే త్వముత్తిష్ఠ శత్రూన్ ప్రతిసర్వతః ప్ర
వర్తస్వ । హేతీక్ష్ణాయుధత్వం అమిత్రాన్ నితరాం ఓషతాత్ దహ । హేస
మిధ్యమానవహ్నే యో౽స్మాకం హన్తుం అరాతిం శత్రుత్వం । చక్రే కృతవాన్ ।
తం నీచాకృత్వా । శుష్కం అతసం న శుష్కం కాష్ఠమివ । ధక్షిభస్మీకురు ॥ ౪ ॥

అథపఞ్చమీ «ఊర్ధ్వోభవప్రతివిధ్యా ధ్యస్మదావిష్కృణుష్వదైవ్యా
న్యగ్నే । అవస్థిరాతనుహి యాతుజూనాం జామిమజామిం ప్రమృణీహిశ
త్రూన్” ఇతి । హే అగ్నేత్వమూర్ధ్వోభవ ఉద్యుక్తోభవ । అస్మదధి అ
స్మాకముపరి యేశత్రవః సంవృత్తాః తాన్ప్రతివిధ్య । హే అగ్నే దైవ్యా
నివీర్యాణిఆవిష్కురు । యాతుజూనాం యాతుధానానాం స్థిరాణివీర్యా
ణ్యవమతాని యథాభవన్తి తథాతనుహికురు । జామింపునః పునస్తాడితం ।
అజామిమతాడితం । తాదృశాన్త్సర్వాన్ ప్రమృణీహిమారయ ॥ ౫ ॥

అథషష్ఠీ « స తేజానాతి సుమతింయవిష్ఠయ ఈవతే బ్రహ్మణేగాతుమైరత్ । విశ్వాన్యస్మై సుదినానిరాయోద్యుమ్నాన్యర్యోవిదురో అభిద్యౌత్ ” ఇతి । హేయవిష్ఠయువతమ యోయజమానః ఈవతేస్వగృహం ప్రతిగమనవతే బ్రహ్మణేపరివృఢాయ తుభ్యంగాతుం హవిర్లక్షణమన్నమైరత్ ప్రదదాతి సఏవ యజమానస్త్వ మనుగ్రహయుక్తాం సుమతిం జానాతి । త్వమప్యర్యః స్వామీభూత్వా రాయోధనానిద్యుమ్నాని యశాంసి దురో గృహాంశ్చాభిలక్ష్యాస్మై యజమానాయవిశ్వానిసుదినానియథాభవన్తి తథాద్యౌత్ ప్రకాశయ అనుగృహాణ ॥ ౬ ॥

అథసప్తమీ « సేదగ్నే అస్తుసుభగః సుదానుర్యస్త్వా నిత్యేనహవిషాయ ఉక్థైః । పిప్రీషతి స్వఆయుషి దురోణేవిశ్వేదస్మై సుదినాసాసదిష్టిః ” ఇతి । హే అగ్నేయోయజమానః స్వఆయుషి యావజ్జీవం దురోణేస్వగృహే నిత్యేనప్రతిదిన మనుష్ఠేయేన హవిషాత్వాం పిప్రీషతి ప్రీణయితు మిచ్ఛతి యశ్చోక్థైః శస్త్రైః పిప్రీషతి సఏవసుభగః శోభనదానవానప్యస్తు అస్మై అస్యయజమానస్య సాసర్వాపీష్టిః సుదినైవాసత్ భవతి ॥ ౭ ॥

అథాష్టమీ « అర్చామి తేసుమతిం ఘోష్యర్వాక్ సంతేవావాతా జరతామియం గీః । స్వశ్వాస్త్వా సురథామర్జయేమాస్మేక్షత్రాణిధారయేరనుద్యూన్ ” ఇతి । హే అగ్నేతవ సుమతిం అనుగ్రహరూపా మర్చామి మనసాపూజయామి।అర్వాక్ అర్వాచీనాపి ఘోషీ ఘోషవతీ ఇయం స్తుతిరూపా మదీయా గీః వావాతా పానఃపున్యేనప్రసృతా తే త్వయి సమ్యక్ జరతాం జీర్యతాం త్వాంవిహాయాన్యత్ర మాగచ్ఛతు । వయన్తు త్వత్ ప్రసాదాచ్ఛోభనైరశ్వైః రథైశ్చయుక్తాః సన్తః త్వామర్జయేమ సేవేమహి । త్వమప్యనుద్యూన్ అనుదినం అస్మే అస్మాసుక్షత్రాణి సామర్థ్యాని ధారయేః ధారయ ॥ ౮ ॥

అథనవమీ “ఇహత్వా భూర్యాచరేదుపత్మన్ దోషావస్తర్దీదివాగ్ంసమనుద్యూన్। క్రీడన్తస్త్వా సుమనసః సపేమాభిద్యుమ్నాతస్థివాగ్ంసో జనానాం” ఇతి। హే అగ్నే ఇహాస్మిన్ లోకే శ్రేయోఽర్థీ పురుషః త్వామేవ భూరిబాహుళ్యేన సర్వత ఉపచరేత్ త్మన్ ఆత్మని స్వనిమిత్తం। కీదృశంత్వాం। దోషావస్తర్దీదివాంసం రాత్రిందివం దీప్యమానం। కియన్తంకాల ముపచారః। అనుద్యూన్ అనుదినం। తస్మాత్ వయం క్రీడన్తో హృష్టమనసః త్వాంసపేమసఙ్గచ్ఛేమభజేమ। కింకుర్వన్తః। జనానాంమధ్యేద్యుమ్నాని ధనాన్యభితస్థివాంసః త్వత్ప్రసాదాదధిష్ఠితవన్తః॥

అథదశమీ “యస్త్వాస్వశ్వః సుహిరణ్యో అగ్నఉపయాతి వసుమతారథేన। యస్యత్రాతా భవసితస్యసఖాయస్త ఆతిథ్యమానుషక్ జుజోషత్” ఇతి। హే అగ్నేత్వత్ప్రసాదాచ్ఛోభనైరశ్వైః సమీచీనేన హిరణ్యేనచయుక్తోయో యజమానోహవిస్స్వరూపధనవతా రథేన సహత్వాముపయాతి తస్యత్వంత్రాతా భవసి। కిఞ్చయస్తవాతిథిసత్కారమానుషక్ ప్రతిదినంజుజోషత్ ప్రీతిపురస్సరంకరోతి తస్యత్వం సఖివత్స్వాధీనో భవసి॥ ౧౦॥

అథైకాదశీ “మహోరుజామి బన్ధుతావచోభిస్తన్మాపితుర్గోతమాదన్వియాయ। త్వన్నో అస్యవచసశ్చికిద్ధిహోతర్యవిష్ఠసుక్రతోదమూనాః” ఇతి। హేఅగ్నేబన్ధుతాత్వదీయబన్ధుత్వేనమహోఽసురాణాం తేజోవిక్షేపరూపైర్వచోభిరేవరుజామి భఞ్జయామి। తత్త్వదీయం బన్ధుత్వంగోతమాత్ గౌతమసదృశాధ్యాపకాత్ పితుర్మామను ఇయాయప్రాప। హేహోతర్దేవానామాహ్వాతః యవిష్ఠయువతమ సుక్రతో శోభనక్రతోయాగనిష్పాదక దమూనాదాన్తమనాః త్వం నోఽస్మదీయస్యాస్యవచసోఽధీతవేదస్య రహస్యం చికిద్ధి జానాసి॥ ౧౧॥

అథద్వాదశీ “అస్వప్నజస్తరణయః సుశేవా అతన్ద్రాసోఽవృకా అశ్రమిష్ఠాః। తేపాయవః సధ్రియఞ్చోనిషద్యాగ్నేతవనః పాన్త్వమూర”

ఇతి। హే అగ్నే తవ తే రశ్మయో నోఽస్మాన్ పాన్తు। త్వదీయాస్తథావిధా రశ్మయోఽస్మాన్ పాలయన్తు। అమూర ఇత్యగ్నివిశేషణం। మూరా మూఢాశ్చాభ తద్వాన్మూరః తతోఽన్యత్వాదమూరః తస్య సమ్బోధనం। కీదృశాస్తే రశ్మయః। స్వప్నజన్మానో మిథ్యాభూతా న భవన్తి ఇత్యస్వప్నజః। వ్యత్యయే నైకవచనం। తరణయో దురితరూపం తమస్తారయన్తి। సుశేవాః సుఖేన సేవితుం శక్యాః। అతన్ద్రాసో అప్రమత్తాః। అవృకాః అహింసకాః। అశ్రమిష్ఠాః శ్రమరహితాః। పాయవః పాలకాః। సధ్రియఞ్చః సహప్రవర్తమానాః। నిషద్య యాగప్రదేశే స్థిత్వా ॥ ౧౨ ॥

అథ త్రయోదశీ "యే పాయవో మామతేయం తే అగ్నే పశ్యన్తో అన్ధం దురితాదరక్షన్। రరక్ష తాన్త్సుకృతో విశ్వవేదా దిప్సన్త ఇద్రిపవో నాహ దేభుః" ఇతి। హే అగ్నే తవ సమ్బన్ధినః పాలకా యే రశ్మయః మమతాఖ్యాయాః కస్యాశ్చిద్యోషితోఽపత్యం కిఞ్చిదన్ధం పశ్యన్తో దురితాదాన్ధ్యలక్షణాదరక్షన్। ఇయం చాఖ్యాయికా క్వాపి బ్రాహ్మణాన్తరే ద్రష్టవ్యా। విశ్వం వేత్తీతి విశ్వవేదాః తాదృశో భవాన్ సుకృతః శోభనకర్మకారిణః తాన్ రశ్మీన్ రరక్ష। రిపవో గాత్రసాస్తే తాన్ దిప్సన్త ఇత్పరిభవితుమిచ్ఛన్తోఽపి నాహ దేభుః నైవ పరిబభూవుః ॥ ౧౩ ॥

అథ చతుర్దశీ "త్వయా వయగ్ం సధన్యస్త్వోతాస్తవ ప్రణీత్యశ్యామ వాజాన్। ఉభా శగ్ంసా సూదయ సత్యతాతేఽనుష్ఠుయా కృణుహ్యహ్రయాణ" ఇతి। హే అగ్నే వయం తవ ప్రణీత్యా ప్రేరణయా వాజానన్నాని అశ్యామ। కీదృశా వయం। త్వయా సధన్యాః సహ యజ్ఞకర్మ నయన్తీతి సధన్యాః। త్వోతాస్త్వయా రక్షితాః। హే సత్యతాతే సత్యవిస్తారక ఉభా శగ్ంసా త్వదగ్నేఽస్మాభిః శంసనీయా ఐహి ముష్మికపురుషార్థావుభౌ సూదయ రక్ష। హే అహ్రయాణ భక్తానాం అలజ్జాకర అనుష్ఠుయా కృణు హి శోభనానుష్ఠానేన తావుభౌ కురు ॥ ౧౪ ॥

అథపఞ్చదశీ "అయాం తే అగ్నే సమిధా విధేమ ప్రతిస్తోమగ్ం శస్యమానం గృభాయ । దహాశసోరక్షసః పాహ్యస్మాన్ద్రుహో నిదోమిత్రమహో అవద్యాత్" ఇతి । హే అగ్నే అయాంసమిధా అనయాసామిధేన్యా తేత్వాం విధేమ పరిచరేమ।అస్మాభిఃశస్యమానంస్తోమంస్తోత్రంప్రతిగృభాయ ప్రతిగృహాణ । అశసోఽప్రశస్తాన్ రక్షసోరాక్షసాన్దహ। మిత్రముపకారకం మహస్తేజో యస్యాసౌ మిత్రమహాః। హే మిత్రమహ ద్రుహో వైరికృతాత్ ద్రోహాత్ నిదో నిన్దాయాః అవద్యాత్ అశాస్త్రీయానుష్ఠానదోషాచ్చాస్మాన్ పాహి ॥ ౧౫ ॥ ఇతి పఞ్చదశసామిధేన్యః॥

అథషోడశీ । సైతుపురోఽనువాక్యా "రక్షోహణం వాజినమాజిఘర్మి మిత్రం ప్రథిష్ఠముపయామి శర్మ । శిశానో అగ్నిః క్రతుభిః సమిద్ధః సనోదివా సరిషః పాతునక్తం" ఇతి। రక్షసాంహన్తారం అన్నవన్తం అగ్నింం అభిముఖ్యేనదీపయామి । జగతాంమిత్రం ప్రథిష్ఠం విస్తీర్ణతమం శర్మ శరణముపయామి భజామి। ఏతదాదిభిః క్రతుభిః సమిద్ధః సంజ్వాలితః శిశానస్తీక్ష్ణః సోఽగ్నిర్దేవోరిషః హింసకాదస్మాన్పాతు । సఏవనక్తమపి పాతు ॥ ౧౬ ॥

అథసప్తదశీ । సైతుయాజ్యా "విజ్యోతిషాబృహతా భాత్యగ్నిరావిర్విశ్వానికృణుతే మహిత్వా । ప్రాదేవీర్మాయాః సహతే దురేవాః శిశీతే శృఙ్గేరక్షసే వినిక్షే" ఇతి । అయమగ్ని బృహతాజ్యోతిషా విభాతి । విశ్వానిమహిత్వామాహాత్మ్యే నావిష్కురుతే । అదేవీరాసురీర్దురేవాదురత్యయా మాయాః ప్రసహతే వినాశయతి । రక్షసేరాక్షసాన్ వినిక్షేవినాశయితుం శృఙ్గేద్వేజ్వాలే శిశీతే తీక్ష్ణీకరోతి ॥ ౧౭ ॥

అథాష్టాదశీ । సైతువికల్పితా యాజ్యా "ఉతస్వానాసోదివిషన్త్వగ్నేస్తిగ్మాయుధారక్షసే హన్తవాఉ । మదేచిదస్యప్రరుజన్తి భామానవరన్తే పరిబాధోఅదేవీః"ఇతి। తిగ్మంతీక్ష్ణం త్వమేవాయుధంయేషాంరశ్మీనాం

తే తిగ్మాయుధాః। తే తవ స్వానాసః అనేనపురోడాశేన ధ్వనింకుర్వన్తః తాదృశా అగ్నేఃరశ్మయ ఉతదివిషన్తు ద్యులోకేపిప్రసరన్తు। కిమర్థం। రక్షసేహన్తవా ఉ రాక్షసాం హన్తుమేవఅస్య అగ్నేర్భామా భాసోరశ్మయోమదేచిత్ అస్మద్ధర్షాయైవ ప్రరుజన్తి ప్రతిపక్షిణో భఞ్జయన్తి। అదేవీః ఆసుర్యః పరిబాధస్సర్వతః కృతాః బాధాః నవరన్తే నైవాస్మానావృణ్వన్తి। అత్ర షోడశీ వికల్పితాసామిధేనీ। తేనషోడశసామిధేన్యఇత్యపి పక్షః। ఉత్తరే యాజ్యానువాక్యేఇతికేచిత్। తథా వా అస్తు।

॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

“కృణురాక్షోఘ్నకేయాగే సామిధేన్యస్తుషోడశ।
యాజ్యానువాక్యేద్వే అష్టాదశమన్త్రా ఇహోదితాః” ॥ఇతి॥

మీమాంసాతు।ఉభావామిన్ద్రాగ్నీ ఇత్యత్రేవ సర్వత్రయాజ్యాకాణ్డే యోజనీయా। ఛన్దోఽపి సర్వాసామృచామత్రత్రిష్టుభేవ॥

“వేదార్థస్యప్రకాశేన తమోహార్దంనివారయన్।
పుమర్థాంశ్చతురోదేయాద్విద్యాతీర్థమహేశ్వరః॥

ఇతి శ్రీమద్విద్యాతీర్థమహేశ్వరాపరావతార శ్రీమద్రాజాధిరాజ పరమేశ్వర శ్రీవీరబుక్క మహారాజాజ్ఞాపరిపాలక శ్రీమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్యమునివిరచితే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యేప్రథమకాణ్డే ద్వితీయప్రపాఠకే చతుర్దశోఽనువాకః॥ ....*

సమాప్తశ్చ ప్రపాఠకో ద్వితీయః.

హరిః ఓం తత్సత్ బ్రహ్మార్పణమస్తు.

శ్రీ

శ్రీవేదవ్యాసాయనమః.

అథ తైత్తిరీయసంహితాయాం,

ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకః.

శ్రీగురుభ్యోనమః.

హరిః ఓం

దేవస్యత్వా సవితుః ప్రసవేఽశ్వినోర్బాహుభ్యాం పూష్ణో హస్తా
భ్యా మాదదే ఽభ్రిరసి నారిరసి పరిలిఖితగ్ం రక్షః పరిలిఖితా అరాతయ ఇ
దమహగ్ం రక్షసో గ్రీవా అపికృన్తామి యోఽస్మాన్ద్వేష్టి యఞ్చవయం ద్వి
ష్మ ఇదమస్య గ్రీవా అపికృన్తామి దివే త్వాన్తరిక్షాయ త్వా పృథివ్యై త్వా
శున్ధతాం లోకః పితృషదనో యవోఽసి యవయాస్మద్ద్వేషః ॥ ౧ ॥

యవయాఽరాతీః పితృణాగ్ం సదనమస్యుద్దివగ్ం స్తభానాన్తరిక్షం
పృణ పృథివీందృగ్ంహ ద్యుతానస్త్వా మారుతో మినోతు మిత్రావరుణయో
ర్ధ్రువేణ ధర్మణా బ్రహ్మవనిం త్వా క్షత్రవనిగ్ం సుప్రజావనిగ్ం రాయ
స్పోషవనిం పర్యూహామి బ్రహ్మదృగ్ంహ క్షత్రందృగ్ంహ ప్రజాం దృగ్ం
హ రాయస్పోషం దృగ్ంహ ఘృతేనద్యావాపృథివీ ఆపృణేథామిన్ద్రస్య స
దోఽసి విశ్వజనస్యచ్ఛాయా పరిత్వా గిర్వణో గిర ఇమాభవన్తు విశ్వతో
వృద్ధాయుమనువృద్ధయో జుష్టాభవన్తు జుష్టయ ఇన్ద్రస్యస్యూరసీన్ద్రస్య
ధ్రువమస్యైన్ద్రమసీన్ద్రాయత్వా ॥ ౨ ॥ ద్వేష ఇమా అష్టానశ చ ॥ ౧ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే ప్రథ
మోఽనువాకః ॥ ॥

శ్రీ

శ్రీసరస్వత్యైనమః.

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యే.

ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠక ప్రారంభః.

యస్యనిశ్వసితంవేదా యోవేదేభ్యోఽఖిలం జగత్।
నిర్మమేతమహంవన్దే విద్యాతీర్థమహేశ్వరం॥

ద్వితీయేప్రపాఠకే సోమక్రయం ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యతతోఽపి ధానమన్త్రపనిర్మాణపర్యన్తం కర్మజాతంప్రతిపాదితం। అథతృతీయేఽస్మిన్ప్రపాఠకేఅగ్నీషోమీయపశుః ప్రాధాన్యేనప్రతిపాద్యతే ఆదౌతావత్పూర్వశేషః సదోమణ్డపనిర్మాణాదిః ప్రతిపాద్యతే।తత్ర అనువాకార్థావినియోగసఙ్గ్రహకారేణాభిహితాః।

“పశుప్రశ్నే తృతీయేఽస్మిన్ అనువాకాశ్చతుర్దశ।
సదశ్చోపరవాధిష్ణ్యా వైసర్జనహుతిస్తథా॥
యూపచ్ఛేదస్తత్ప్రతిష్ఠా పశూపాకృతిహింసనే।
వపోద్ధేదో వపాహోమో గుదకాణ్డాహుతిస్త్రయా॥
వసతీవర్యుపాదానం సోమోపావహృతిస్తథా॥
కామ్యయాజ్యాఇతిప్రోక్తా అర్థాఅత్రానువాకగాః” ॥ఇతి॥

కల్పః “అ... ర్వ్యుగ్రప్రదక్షిణ మావృత్య ప్రత్యఙ్ఙుత్క్రమ్య శాలాముఖీయాచ్ఛ జో... నుస్పన్ద్యాం షట్ ప్రాచఃప్రక్రమాన్ ప్రక్రామతి, దక్షిణా సప్తమం తత్రాభ్రిం నిదధాతి స ఔదుమ్బర్యై కాలః ఔదుమ్బర్యై కాలాదభ్రిమాదత్తే, దేవస్యత్వా సవితుఃప్రసవేఽశ్వినోర్బాహుభ్యాంపూష్ణో హస్తాభ్యా మాదదే” ఇతి। అభ్ర్యాదానంవిధత్తే “దేవస్యత్వా సవితుఃప్రసవ ఇత్యభ్రిమాదత్తే ప్రసూత్యా అశ్వినోర్బాహుభ్యామిత్యాహా

శ్వినోర్హి దేవానామధ్వర్యూ ఆస్తాం పూష్ణో హస్తాభ్యామిత్యాహ యత్యై" (సం-౬ కాం।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి। కల్పః "ఆదాయాభిమన్త్రయతే, అభ్రిరసి నారిరసి "ఇతి। ఖననసాధనభూతా కాష్ఠమయీ తీక్ష్ణముఖాగ్రా అభ్రిరిత్యుచ్యతే।యద్యపి త్వమభ్రిరసి తథాప్యస్మాకం ప్రతి నారిః అశత్రురసి। నారిశబ్దప్రయోజనమాహ "వజ్ర ఇవ వా ఏషా యదభ్రిరసి నారిరసీత్యాహ శాన్త్యై" (సం-౬ కా।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి। కల్పః "తయాऽమ్బర్యాత్ అవటం పరిలిఖతి, పరిలిఖితగ్ంరక్షః పరిలిఖితా అరాతయ ఇదమహగ్ంరక్షసో గ్రీవా అపికృన్తామి యోఽస్మాన్ద్వేష్టి యఞ్చవయన్ద్విష్మ ఇదమస్య గ్రీవా అపికృన్తామి "ఇతి। పరిలేఖనప్రయోజనమాహ "కాష్ఠే కాష్ఠే వై క్రియమాణే యజ్ఞగ్ంరక్షాగ్ంసి జిఘాగ్ంసన్తి పరిలిఖితగ్ంరక్షః పరిలిఖితా అరాతయ ఇత్యాహ రక్షసామపహత్యా ఇదమహగ్ం రక్షసో గ్రీవా అపికృన్తామి యోఽస్మాన్ద్వేష్టి యఞ్చవయం ద్విష్మ ఇత్యాహ ద్వౌ వావ పురుషౌ యఞ్చైవ ద్వేష్టి యశ్చైనం ద్వేష్టి తయోరేవానన్తరాయం గ్రీవాః కృన్తతి" (సం-౬ కా।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి। బోధాయనః " ఉదుమ్బర్యేషా స్థూణా ప్రక్షాళితా ప్రపన్నా ప్రాగవటాత్ ఉపశేతే తాం పరస్తాదర్వాచీం ప్రోక్షతి, దివే త్వాన్తరిక్షాయ త్వా పృథివ్యై త్వా " ఇతి। ఆపస్తమ్బః " దివే త్వేత్యగ్రం ప్రోక్షత్యన్తరిక్షాయ త్వేతి మధ్యం పృథివ్యై త్వేతి మూలం" ఇతి। ప్రోక్షామీత్యధ్యాహారః। ఔదుమ్బరీభాగానాం లోకత్రయాత్మకత్వం మన్త్రేణాభిప్రేతమిత్యాహ "దివే త్వాన్తరిక్షాయ త్వా పృథివ్యై త్వేత్యాహైభ్య ఏవైనాం లోకేభ్యః ప్రోక్షతి" (సం - ౬ కా।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి। అగ్రమారభ్య మూలపర్యన్తం ప్రోక్షణం విధత్తే " పరస్తాదర్వాచీం ప్రోక్షతి తస్మాత్ పరస్తాదర్వాచీం మనుష్యా ఊర్జముపజీవన్తి" ఇతి। ఊర్ధ్వవర్తినో ముఖ్యాధారభ్యార్వాచీ ముదరావసానం। కల్పః "అవటేఽపోఽవనయతి, శున్ధతాం లోకః పితృషదన ఇతి। పితరః సీదన్త్యస్మిన్నితి పితృషదనోఽవటాఖ్యో లోకః శున్ధో భవతు। అపోవనయనం విధత్తే "క్రూరమివ వా ఏతత్కరోతి యత్

ఖనత్యపోఽవనయతి శాన్త్యై" (సం-౬కాం।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి। కల్పః "య
వాన్ప్రస్కన్దయతి, యవోఽసి యవయాస్మద్ద్వేషో యవయారాతీః"
ఇతి। హే ధాన్యత్వం యవోఽసి అమిశ్రీకర్తాఽసి। అతో ద్వేషిణోఽరాతీ
సానితరానపి శత్రూనస్మత్తో వియోజయ పూర్వోక్తాస్వప్సు. యవప్రస్కన్ద
నం విధత్తే "యవమతీరవనయత్యూర్గ్వై యవ ఊర్గుదుమ్బర ఊర్జై
వోర్జగ్ంసమర్ధయతి" (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి। ఉదుమ్బర్యా ని
ఖాతభాగాదూర్ధ్వభాగే ప్రమాణం విధత్తే "యజమానేన సమ్మితౌదుమ్బరీ
భవతి యావానేవ యజమానస్తావతీమేవాస్మిన్నూర్జం దధాతి" (సం-
౬కా।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి। యజమానస్య యావత్పర్యాప్తం తావదన్నం భవ
తీత్యర్థః। కల్పః "బర్హిర్హరస్తంవ్యతిషజ్యావస్తృణాతి, పితృణాగ్ం స
దనమసి ఇతి। బర్హిర్హస్తో బర్హిర్ముష్టిః। హే బర్హిః పితౄణాం స్థా
నమసి। విధత్తే "పితృణాగ్ సదనమసీతి బర్హిరవస్తృణాతి పితృదేవత్యాం
గ్ హ్యేతద్యన్నిఖాతం" (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి। నిఖాతస్య పితరో
దేవతేత్యర్థవాదాన్తరాదవగన్తవ్యం। కల్పః "అగ్రేణాముచ్ఛ్రయతి, ఉ
ద్దివగ్గ్స్తభానాన్తరిక్షం పృణ పృథివీం దృగ్ంహ" ఇతి। హే ఉదుమ్బరి ద్యులో
కమూర్ధ్వలోకే విధారయ అన్తరిక్షం పూరయ పృథివీం దృఢీకురు। ఉచ్ఛ్ర
యణం విధత్తే "యద్బర్హిరనవస్తీర్య మినుయాత్ పితృదేవత్యా నిఖాతా
స్యాద్బర్హిరవస్తీర్య మినోత్యస్యామేవైనాం మినోత్యథో స్వారుహమేవై
నాం కరోతి" (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి। యది బర్హిరస్తరణాత్ప్రథమత
ఏవ తాముచ్ఛ్రయేత్ తదా పితౄణాం నిఖాతం మనుష్యాణామూర్ధ్వం
నిఖాతాదిత్యయం విభాగో న స్యాత్, కిన్తు కృత్స్నాఽపి పితృదేవత్యైవ స్థా
పితా భవేత్। బర్హిషః పృథివీజన్యత్వేన తత్పితృదైవత్యమేవం కృతం భవతి।
కిఞ్చ స్వసంబన్ధామేవైనాం కరోతీతి నోక్తదోషః। మన్త్రే దివమిత్యాది
పదానాం ఉపయోగమాహ "ఉద్దివగ్గ్స్తభానాన్తరిక్షం పృణేత్యాహై
షాం లోకానాం విధృత్యై" ఇతి। కల్పః "అగ్రేణ ప్రాచీనకర్ణాముచ్ఛ్ర

తామవటే ప్రక్షిపేత్, ద్యుతానస్త్వా మారుతో మినోతు మిత్రావరుణయోర్ధ్రువేణధర్మణా ''ఇతి। హే ఔదుమ్బరి మిత్రావరుణయోః సమ్బన్ధినా దృఢేన త్వదీయధారణేన ఇత స్తతః పతితాం త్వాం మరుత్పుత్రో ద్యుతాననామకో. దేవోఽవటే ప్రక్షిపతు। ఇతరపరిత్యాగేన ద్యుతానస్వీకారకారణమాహ ''ద్యుతానస్త్వా మారుతో మినోత్విత్యాహ ద్యుతానో హస్మవై మారుతోదేవానా మౌదుమ్బరీంమినోతి తేనైవైనాం మినోతి'' (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి। కల్పః ''అథై నాం ప్రదక్షిణం పురుషైఃపర్యూహతి, బ్రహ్మవనిం త్వాక్షత్రవనిగ్ం సుప్రజావనిగ్ం రాయస్పోషవనిం పర్యూహామి ''ఇతి। బ్రహ్మబ్రాహ్మణజాతిం వనతి భజతీతి బ్రహ్మవనిః। హేఔదుమ్బరి బ్రహ్మదేవతాం బ్రాహ్మణ్యాదిప్రదాంత్వాంపరితోమృత్తికాం ప్రక్షిపామి। మన్త్రస్యస్పష్టార్థతాం దర్శయతి । బ్రహ్మవనిం త్వా క్షత్రవనిమిత్యాహ యథా యజురేవైతత్'' (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి। కల్పః '', మైత్రావరుణదణ్డేనసగ్ం హన్తి బ్రహ్మదృగ్ంహ క్షత్రం దృగ్ంహ ప్రజాం దృగ్ంహ రాయస్పోషం దృగ్ంహ '' ఇతి। హే దణ్డ బ్రాహ్మణ్యాదీన్దృఢీకురు। మన్త్రోఽయం బ్రాహ్మణేనోపేక్షితః। కల్పః ''తస్యావిశాఖే హిరణ్యం నిధాయ, ఘృతేన ద్యావాపృథివీ అపృణేథా మిన్ద్రస్యసదోఽసి విశ్వజనస్య ఛాయేతి స్రువేణ హిరణ్యేజుహ్వా ఆన్తమౌదుమ్బరీ మన్వవస్రావయతి ''ఇతి। హే ద్యావాపృథివీ యూపే ఔదుమ్బర్యాఅగ్రమూలే ఘృతేనానేన సమస్తాత్ తృప్యేథామ్। విధత్తే ''ఘృతేన ద్యావాపృథివీ ఆ పృణేథామిత్యౌదుమ్బర్యాంజుహోతి ద్యావా పృథివీ ఏవర సేనానక్తి'' (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి। అగ్రే హుతస్యాజ్యస్య మూలపర్యన్తతాం విధత్తే ''ఆన్తమన్వవస్రావయత్యాన్తమేవయజమానం తేజసాఽనక్తి'' (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి। యజమానస్యశిరఆరభ్యపాదపర్యన్తం తేజః సమ్పాదితంభవతి బోధాయనః ''యస్యాఉచ్ఛ్రయణమనుప్రాచీనకర్ణాఃస్థూణాఉచ్ఛ్రయన్తితస్యోదీచోవంశాన్ ప్రోహన్త్యధ్యస్యన్తి, మధ్యమంఛదిరింద్రస్య సదోఽసీతి, విశ్వజనస్య ఛాయేత్యభితో భవతః ''ఇతి। ఆపస్తమ్బః ''ఉదీచఃప్రాఞ్చశ్ఛవ

గ్ శానత్యాధాయ ఐన్ద్రమసీతి తేషు మధ్యమాని త్రీణి ఛదీగ్ష్యభ్యాహ
తి, విశ్వజనస్య ఛాయేతి త్రీణి దక్షిణాని, ఇన్ద్రస్య సదోఽసీతి త్రీణ్యుత్త
రాణి ” ఇతి । ఐన్ద్రమసీతి శాఖాన్తరేఽవగతో మన్త్రః । ఉత్తరయోర్మ
న్త్రయోరత్రైవామ్నాతయోర్బ్రాహ్మణాన్తరానుసారేణ క్రమవ్య
త్యయః । విధత్తే “ ఐన్ద్రమసీతి ఛదిరధినిదధాత్యైన్ద్రగ్ంహి దేవతయా
సదో విశ్వజనస్య ఛాయేత్యాహ విశ్వజనస్య హ్యేషా ఛాయా యత్సదో నవ
ఛది ” (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి । ఇన్ద్రస్య సదోఽసీత్యయం మన్త్ర
ఉపేక్షితః । సదః సంస్థానాం కామనాభేదేన ఛదిషాం సఙ్ఖ్యాం విధత్తే “ తే
జస్కామస్య మినుయాత్ త్రివృతా స్తోమేనసమ్మితం తేజస్త్రివృత్తేజస్వ్యేవ
భవత్యేకాదశ ఛదిరిన్ద్రియకామస్యైకాదశాక్షరా త్రిష్టుగిన్ద్రియం త్రిష్టుగిం
ద్రియావ్యేవ భవతి పఞ్చదశ ఛది భ్రాతృవ్యవతః పఞ్చదశో వజ్రో భ్రాతృవ్యా
భిభూత్యై సప్తదశ ఛది ప్రజాకామస్య సప్తదశః ప్రజాపతిః ప్రజాపతేరా
ప్త్యా ఏకవిగ్ంశతి ఛది ప్రతిష్ఠాకామస్యైకవిగ్ంశస్స్తోమానాం ప్రతిష్ఠా ప్రతి
ష్ఠిత్యై ” (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి । నవసఙ్ఖ్యాకానిఛదీంషి యస్య సదః
తన్నవఛది మినుయాత్ కుర్యాత్ । త్రివృత్పఞ్చదశ సప్తదశైకవిగ్ంశ శ
బ్దైః సామ్నాం ఆవృత్తిభేదేన నిష్పన్నాః స్తోమా ఉచ్యన్తే । త్రివృత్ స్తో
మే సామావృత్త్యభావేఽపి ఋచాం నవత్వాత్ సఙ్ఖ్యాసామ్యం ప్రజాపతిము
ఖాదగ్నినా సహోత్పన్నతయా త్రివృతస్తేజస్త్వం । వీర్యవతః ప్రజా
పతిబాహుత ఉత్పన్నతయా పఞ్చదశస్య వజ్రత్వం । అగ్రావయేత్యాదిమ
న్త్రాక్షరాణాం ప్రజాపతిస్వరూపాణాం సఙ్ఖ్యాయాః సమత్వాత్ సప్త
దశస్య ప్రజాపతిత్వం । త్రివృదాదీనామన్తర్భావేనైకవిగ్ంశస్య ప్రతిష్ఠాత్వం
ఔదుమ్బరీస్థాపనస్య సదోమణ్డపమధ్యప్రదేశం విధత్తే “ ఉదరం వై సద ఊ
ర్గుదుమ్బరో మధ్యత ఔదుమ[illegible] మినోతి మధ్యత ఏవ ప్రజానామూర్జం
దధాతి తస్మాన్మధ్యత ఊర్జ[illegible]ఞ్జతే ” (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి । దక్షి
ణదిగ్గతఛదిషామగ్రాణ్యుత్తరదిగ్గతఛదిషాముపరి దృశ్యమానతయా స్థాప
నీయానీతి విధత్తే “ యజమానలోకే వై దక్షిణాని ఛదీగ్ంషి భ్రాతృవ్యలోక

ఉత్తరాణి దక్షిణాన్యుత్తరాణి కరోతి యజమానమేవా యజమానాదుత్తరంకరోతి తస్మాద్యజమానోఽయజమానాదుత్తరః” (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి। లోకేస్థానే। ఉత్తర ఉత్కృష్టః। ఛదిషామన్తరాలచ్ఛిద్రేషు తృణపూలైః పిధానంవిధత్తే “అన్తర్వర్త్తాన్కరోతి వ్యావృత్త్యై తస్మాదరణ్యం ప్రజా ఉపజీవన్తి” (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి। పూలానాం విలక్షణత్వాచ్ఛదిభ్యో వ్యావృత్తిర్భవతి। యస్మాత్ తృణమరణ్యాజన్యం తస్మాత్ తృణకాష్ఠలాభాయ ప్రజా అరణ్యముపజీవన్తి। కల్పః “అథైనాన్పరిశ్రయన్తి, పరిత్వా గిర్వణో గిర ఇమా భవన్తు విశ్వతో వృద్ధాయు మనువృద్ధయో జుష్టా భవన్తు జుష్టయ” ఇతి। గీర్భిః స్తుతిభిః వననీయో భజనీయ ఇన్ద్రః సదోఽభిమానీ గిర్వణః। హే గిర్వణ ఇమాః స్తోత్రశస్త్రరూపా గిరస్సర్వతః కటరూపేణ త్వాం పరిభవన్తు వేష్టయన్తు। కీదృశ్యః। దీర్ఘాయుషం త్వా మనుస్వయమపి వృద్ధిమత్యః। కిఞ్చ। జుష్టయః అస్మత్సేవాస్తవ జుష్టాః ప్రియా భవన్తు। మన్త్రస్య స్పష్టార్థతాం దర్శయతి “పరిత్వా గిర్వణో గిర ఇత్యాహ యథా యజురేవైతత్” (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి। కల్పః “అథ దక్షిణద్వార్బాహుం కుశహస్తముపనిగృహ్య దర్భణం కరోతి ప్రవర్తయతి, సర్భణేస్పన్త్వా మిన్ద్రస్య స్యూరసీతి ఇన్ద్రస్య ధ్రువమసీతి గ్రన్థింకరోతి తం తదానీమేవ విస్రస్యాహోపుర్వస్తో హస్తాన్ గ్రన్థికాశైర్నిస్తిష్ఠన్తి ఏవమేవోత్తరం ద్వార్బాహుమేవమేవాపరౌ ద్వార్బాహూ నిస్తిష్ఠన్తీతి వ్యాఖ్యాతం హవిర్ధానేన। వ్యాచష్టే “ఇన్ద్రస్య స్యూరసీన్ద్రస్య ధ్రువమసీత్యాహైన్ద్రꣳ హి దేవతయా సదః” (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి। ప్రజ్ఞాతగ్రన్థేర్విస్రంసనం విధత్తే “యం ప్రథమం గ్రన్థిం గ్రథ్నీయాద్యత్ తం న విస్రꣳసయేద మేహా నాధ్వర్యుః ప్రమీయేత తస్మాత్ స విస్రస్యః” (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౦అ) ఇతి॥

అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥

“దేవస్యేత్యభ్రిమాదత్తే హ్యాభ్రిరిత్యనుమన్త్రణమ్।
పరిత్వావటమాలిఖ్యాదివేఽగ్రే మధ్యమూలయోః॥

ప్రోక్షేదౌదుమ్బరీశున్ధశేషోఽగ్నౌ త్రేఽవనీయతే।
యవోఽయవంక్షిపేత్ తత్ర పిత్ర్యదర్భేణ సంస్తృతిః॥
ఉదౌదుమ్బర్యుచ్ఛ్రయోఽథద్యుతాం తామవటే క్షిపేత్।
బ్రహ్మపాంసుక్షిపేత్తత్రే బ్రహ్మా తత్ర దృఢీకృతిః॥
ఘృతేనౌదుమ్బరీహ్వాఽఽసమిన్ద్రవిశ్వద్వయాద్విశోః।
ఛదీంష్యధ్యాహృత్యకర్తవ్యాఽగ్ని పరిత్వేతి పరిశ్రయః॥
ఇన్ద్రరజ్జుంక్షిపేదిన్ద్రబద్ధైర్వ్యద్రమితి స్థాపనమ్॥
స్పృశేద్ధస్తేన మన్త్రాస్తు వింశతిః సముదీరితా"॥ఇతి॥

అథ మీమాంసా.

తృతీయాధ్యాయస్యాష్టమపాదే చిన్తితమ్॥

"వృష్టికామీ సదో నీచైర్మినుయాదితి కామనా।
అధ్వర్యోః స్వామినో వాఽద్యో వాక్యాన్మాతుః స ఉచ్యతే॥
పరస్మైపదతోఽధ్వర్యోర్వ్యాపారస్య పరార్థతా।
శ్రుతితో వాక్యబాధేన తథోవత్స్వామినోఽస్తు తత్"॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే "యదికామయేత వర్షుకః పర్జన్యః స్యాదితి నీచైః సదో మినుయాత్" ఇతి। యథా పురస్తాత్ పశ్చాచ్చావస్థితౌ హవిర్ధానప్రాచీనవంశౌ వుచ్చౌ తథా సదో నోచ్చం కిన్తు నీచం కార్యమిత్యర్థః। అత్రవృష్టికామనా అధ్వర్యోర్యుక్తా। యః కామయేత స మినుయాదితి వాక్యేన కామయితృమాత్రోద్రేకత్వావగమాత్ మాతృత్వాచ్చ అధ్వర్యోరిత్యవివాదం। తస్మాత్ స ఏవ కామయేతేతి చేత్। మైవం। మినుయాదితి పరస్మైపదేన అధ్వర్యోర్వ్యాపారఫలస్య పరగామితా ప్రతీయతే। తతో వృష్టిలక్షణఫలస్య యజమానగామిత్వాత్ పరస్మైపదశ్రుత్యా వాక్యంబాధిత్వా కామస్య యజమానకర్తృత్వం ద్రష్టవ్యం। యజమానకామితాం వృష్టిం పర్జన్యః సమ్పాదయత్విత్యేవం మోధ్వర్యుర్కామయేత స మినుయాదితి వాక్యం వ్యాఖ్యేయం। ఏవం వి

మద్గాతా ఆత్మనేవా యజమానాయ వా యం కామం కామయతే తమా గాయతీ త్యృత్విజోఽపి కామ ఇతిచేత్ త్రిష్వి తస్మిన్నర్థేఽపాసనే వచనాత్ ఋత్విజోఽపి ఫలమస్తు॥

అథఛన్దః॥ పరి త్వా గిర్వణ ఇత్యనుష్టుప్॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే ప్రథమోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా

రక్షోహణో వలగహనో వైష్ణవాన్ ఖనామీదమహంతం వలగముద్వపామి యం నః సమానో యమసమానో నిచఖానేదమేనమధరం కరోమి యో నః సమానో యోఽసమానోఽరాతీయతి గాయత్రేణ ఛన్దసావబాధో వలగః కిమత్రభద్రం తన్నౌసహవిరాడసి సపత్నహా సమ్రాడసి భ్రాతృవ్యహా స్వరాడస్యభిమాతిహా విశ్వారాడసి విశ్వాసాం నాష్ట్రాణాం హన్తా ॥ ౧ ॥

రక్షోహణో వలగహనః ప్రోక్షామి వైష్ణవాన్ రక్షోహణో వలగహనో వనయామి వైష్ణవాన్ యవోఽసి యవయాస్మద్ద్వేషో యవయారాతీ రక్షోహణో వలగహనోఽవస్తృణామి వైష్ణవాన్ రక్షోహణో వలగహనోఽభిజుహోమి వైష్ణవాన్ రక్షోహణౌ వలగహనా వుపదధామి వైష్ణవీరక్షోహణౌ వలగహనౌ పర్యూహామి వైష్ణవీ రక్షోహణౌ వలగహనౌ పరిస్తృణామి వైష్ణవీ రక్షోహణౌ వలగహనౌ వైష్ణవీ బృహన్నసి బృహద్గ్రావా బృహతీ మిన్ద్రాయ వాచంవద ॥ ౨ ॥

హన్త్యైన్ద్రాయ ద్వే చ॥ ౨ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే ద్వితీయోఽనువాకః ॥ * ॥

భాష్యమ్.

ప్రథమానువాకే సదోనిర్మాణముక్తం। ఏతావతా షట్త్రింశతాపదైః పరిమితాయాంమహావేద్యాం నిర్మాతవ్యాన్యుత్తరవేదిహవిర్ధానసదాంసి సమ్పన్నాని। తస్యాశ్చ మహావేద్యా ఉత్తరదక్షిణభాగస్థయోరాగ్నీధ్రీయమార్జాలీయయోర్మన్త్రా న సన్తి అతో నిర్మితేష్వస్థానేష్వభ్యన్తరే యదన్యత్ తత్ సమన్త్రకం నిర్మాతవ్యం భవతి తదభిధేయం।తత్రోత్తరవేద్యాంసర్వస్యాభిహితత్వాద్ధవిర్ధానాభ్యన్తరఉపరవా ద్వితీయానువాకే ఉచ్యన్తే।కల్పః “దక్షిణస్యహవిర్ధానస్యాధస్తాత్ పురోక్షం చతుర ఉపరవాన్ అవాన్తరదేశేషుప్రాదేశముఖాన్ ప్రాదేశాన్తరాళాన్ కరోతి, రక్షోహణోవలగహనోవైష్ణవాన్ఖనామి” ఇతి।విష్ణుర్దేవతా యేషాముపరవాణాం తే వైష్ణవాః।జీర్ణకటపటాదిఖణ్డబద్ధా అస్థినఖరోమపాదపాంసుప్రభృతయో విరోధినాం మారణార్థం యే భూమౌ నిఖన్యన్తే తే వలగాః తాన్ ఘ్నన్తీతి వలగహనః।రక్షాంసి ఘ్నన్తీతి రక్షోహణః।తాదృశానుపరవనామకాన్ గర్తాన్ ఖనామి।విధత్తే “శిరో వా ఏతద్యజ్ఞస్య యద్ధవిర్ధానం ప్రాణా ఉపరవా హవిర్ధానే ఖాయన్తే తస్మాచ్ఛీర్షన్ ప్రాణాః” (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౧అ) ఇతి।ఉపరవబిలానాం శ్రోత్రనాసికాదిచ్ఛిద్రగతప్రాణస్థానీయత్వాచ్ఛిరస్థానీయహవిర్ధానే ఖననం యుక్తం। విధత్తే “అధస్తాత్ ఖాయన్తే తస్మాదధస్తాచ్ఛీర్ష్ణః ప్రాణాః” (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౧అ) ఇతి। యస్మాద్ధవిర్ధానస్యాధోభాగే భూమావుపరవాస్తస్మాచ్ఛిరస్యూర్ధ్వకపాలాదధ ఏవ ప్రాణసఞ్చారః। వైష్ణవానితి తద్ధితో దేవతావాచీత్యాహ “రక్షోహణో వలగహనో వైష్ణవాన్ ఖనామీత్యాహ వైష్ణవా హి దేవతయోప

రవాః” (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౧అ) ఇతి। పితస్త్రిత్రయప్రమాణం విధత్తే “అ సురా వై నిర్యన్తో దేవానాం ప్రాణేషు వలగాన్న్యఖనన్ తాన్ బాహుమాత్రేఽన్వవిన్దన్ తస్మాద్బాహుమాత్రాః ఖాయన్తే” (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౧అ) ఇతి। నిర్యన్తః పలాయమానా వ్యక్తాః। ప్రాణేషు ప్రాణవినాశనిమిత్తం న్యఖనన్ నితరాం భూమావస్థాపితవన్తః। బోధాయనః “అత్రైభ్యః పాంసూనుద్వపతి, ఇదమహం తం వలగముద్వపామి యం నః సమానో యమసమానో నిచఖానేదమేనమధరం కరోమి యో నః సమానో యోఽసమానోఽరాతీయతి గాయత్రేణ ఛన్దసాఽవబాఢో వలగః” ఇతి। ఆపస్తమ్బో మన్త్రభేదమాహ “ఇదమహంతం వలగముద్వపామీత్యుపరవాః ఖన్యన్తేఽవబాధన్తే గాయత్రేణ ఛన్దసావబాఢో వలగః” ఇతి। అస్మాన్ వినాశయితుం విద్యావిత్తసౌభాగ్యాదిభిః సమానోఽసమానో వా యం వలగం నిచఖాన తం వలగం అహం ఇదముద్వపామి। కిఞ్చాస్మానుద్దిశ్య సమానోఽసమానో వా యః కోఽప్యరాతీవదాచరతి ఏనమిదానీం అధరం యజమానపాదస్యాఽధోవర్తినం కరోమి। గాయత్రచ్ఛన్దోఽభిమానినా దేవేన వలగోఽవబాధితః। అశేషశత్రుసఙ్గ్రహాయ సమానాసమానశబ్దౌ వుభావప్యుపాదేయావిత్యాహ “ఇదమహంతం వలగముద్వపామి యం నః సమానో యమసమానో నిచఖానేత్యాహ ద్వౌ వావపురుషౌ యశ్చైవసమానో యశ్చాఽసమానో యమేవాస్మై తౌ వలగం నిఖనతస్తమేవోద్వపతి” (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౧అ) ఇతి। చతుర్ణాముపరవాణాం అధస్తాదేకీకరణం విధత్తే “సన్తృణత్తి తస్మాత్సన్తృణ్ణా అన్తరతః ప్రాణాః” (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౧అ) ఇతి। ప్రాణాపానచక్షుః శ్రోత్రాదయః సర్వే శరీరస్యాభ్యన్తరే హృద్యేకీభూయ వర్తన్తే। ఉపరి చతుర్ణాం పృథక్కరణం విధత్తే “న సంభినత్తి తస్మాదసమ్భిన్నాః ప్రాణాః” (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౧అ) ఇతి। సర్వ్వథ ఏకీభావః తన్న కుర్యాత్ ప్రాణాశ్చ బహిః స్వస్వగోళకేషు తిష్ఠన్తో నైకీభవన్తి। కల్పః “దక్షిణం పూర్వం యజమానోఽభిమృశతి, ఉత్తరమపరమధ్వర్యుః, అథ యజమా

సః పృచ్ఛతి అధ్వర్యో-కిమత్రఇతి, భద్రమిత్యధ్వర్యుః ప్రత్యాహ, త
న్నౌసహేత్యుక్త్వా" ఇతి। అధ్వర్యో ఇత్యధ్యాహ్రియతే। అత్రోపరవే
ష్వస్మదుపయుక్తం కిమస్తీతిప్రశ్నః। భద్రంసోమాభిషవద్వారేణ భజనీ
యం సర్వమస్తీతి ఉత్తరం। తద్భద్రమావయోః సహభవత్వితి యజ
మానోక్తిః। కల్పః "అథైనానుపస్పృశతి, విరాడసి సపత్నహా సమ్రాడ
సి భ్రాతృవ్యహా స్వరాడస్యభిమాతిహా విశ్వారాడసి విశ్వాసాం రాష్ట్రా
ణాం హన్తా" ఇతి। దక్షిణపూర్వముపక్రమ్య ప్రదక్షిణక్రమేణ చతుర్ష్వ
చత్వారో మన్త్రాః। వివిధంరాజతే, సమ్యగ్రాజతే, స్వయమేవరాజతే,
విశ్వేషురాజతే, ఇతి। విరాడాదయః। విరుద్ధవృత్తిరాన్తరః శత్రుః,
తతో బాహ్యో విరుద్ధజాతిః, తతోఽపి బాహ్యో గ్రామసీమాదౌ వివ
దమానోఽన్యగోత్రజః, తతోఽపిబాహ్యాః పరరాష్ట్రసేనాః సర్వనాశ
హేతవః ఏతచ్చతుష్టయం సపత్నాదిశబ్దైర్వివక్షితం। కల్పః "అథైనా
నద్భిః ప్రోక్షతి, రక్షోహణో వలగహనః ప్రోక్షామి వైష్ణవానితిసర్వానేవా
నుపూర్వం, అథైతేష్వపోవనయతి, రక్షోహణో వలగహనోఽవనయామి
వైష్ణవానితి సర్వేష్వానుపూర్వం, అథైతేషుయవాన్ ప్రస్కన్దయ
తి, యవోఽసియవయాస్మద్ద్వేషో యవయారాతీరితి సర్వేష్వేవాను
పూర్వం, అథైనాన్ బర్హిషావస్తృణాతి, రక్షోహణో వలగహనోఽవ
స్తృణామి వైష్ణవానితిసర్వానేవానుపూర్వం, అథైనాన్ హిరణ్యమన్త
ర్ధాయ స్రువేణాభిజుహోతి రక్షోహణో వలగహనోఽభిజుహోమి
వైష్ణవానితి సర్వానేవానుపూర్వం" ఇతి। కిమత్రేత్యాది మన్త్రా ఉపేక్షి
తాః। ప్రోక్షణశేషస్యజలస్య ఉపరవేష్వవనయనం విధత్తే "అపోవనయతి త
స్మాదార్ద్రా అన్తరతః ప్రాణాః" (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౧అ) ఇతి। ముఖనాసి
కాచక్షురాది గోళకేషు అపాం దర్శనాత్ ప్రాణానామార్ద్రత్వం।
అవనీతేజలేయవప్రక్షేపం విధత్తే "యవమతీరవనయత్యూర్గ్వై యవః
ప్రాణా ఉపరవాః ప్రాణేష్వేవోర్జం దధాతి" (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౧అ)
ఇతి। యా అపోవనయన్తి తా యవసంయుక్తాః కుర్యాదితి యోజనా। ఉప

రవేష్వదభ్రప్రక్షేపం విధత్తే “బర్హిరవస్తృణాతి తస్మాల్లోమశా అన్తరతః ప్రాణాః” (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౧అ) ఇతి। అక్షిపక్ష్మనాసికాదిషు లోమదర్శనాల్లోమశత్వం। హోమం విధత్తే “ఆజ్యేన వ్యాఘారయతి తేజో వా ఆజ్యం ప్రాణా ఉపరవాః ప్రాణేష్వేవ తేజో దధాతి” (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౪అ) ఇతి। కల్పః “అథాస్యై తే ఫలకే దీర్ఘసోమే సన్తృణే భవతోఽసన్తృణే ఏకాహే తే సంసృష్టే ఉపదధాతి, రక్షోహణౌ వలగహనావుపదధామి వైష్ణవీ ఇతి, అథైనే శఙ్కుభిః పరినిహన్తి ద్వాభ్యాం పురస్తాత్ ద్వాభ్యాం పశ్చాత్ ద్వాభ్యామభితో నవసర్పణాయ, అథైనే ప్రదక్షిణం పురీషేణ పర్యూహతి, రక్షోహణౌ వలగహనౌ పర్యూహామి వైష్ణవీ ఇతి, అథైనే బర్హిషా పరిస్తృణాతి, రక్షోహణౌ వలగహనౌ పరిస్తృణామి వైష్ణవీ ఇతి, అథైనే అభిమృశతి, రక్షోహణౌ వలగహనౌ వైష్ణవీ ఇతి” ఇతి। ఫలకవిశేషణ వివక్షయా రక్షోహణావితి పుంలిఙ్గనిర్దేశః। హనుత్వేన బ్రాహ్మణే నిరూప్యమాణత్వాత్ వైష్ణవీ ఇతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః। కల్పః “అథైనే చర్మ ఫలకయోః ప్రాచీనగ్రీవ ముత్తరలోమోపస్తృణాతి యజ్ఞప్రతిష్ఠేతి వా తూష్ణీం వా తిరశ్చర్మఫలకే గ్రావ్ణ ఉద్వాదయతి, బృహన్నసి బృహద్గ్రావా బృహతీ మిన్ద్రాయ వాచంవద” ఇతి। ఉద్వాదయతి పాషాణేన ఫలకే శబ్దం జనయేత్। హే పాషాణ త్వం వీర్యేణ బృహన్మహానసి। కిఞ్చ బృహన్తో వయవభూతా గ్రావాణో యస్య స త్వం బృహద్గ్రావాసి ఇన్ద్రార్థం। ఇన్ద్రో యథా శృణోతి తథా బృహతీం ఉచ్చధ్వనిమస్మద్యజ్ఞవిషయాం వాచంవద తవ తే మన్త్రా ఉపేక్షితాః। ఫలకయోరత్యన్తసంశ్లేషం నిషేధతి “హనూ వా ఏతే యజ్ఞస్య యదధిషవణే న సన్తృణత్త్యసన్తృణే హి” (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౧అ) ఇతి। హనూముఖస్యాధరోత్తరఫలకే అత్ర సోమాభిషవాధారఫలకే సన్తర్దనం రజ్జుబన్ధనాదినా దృఢసంశ్లేషః తమత్ర న కుర్యాత్। తత్ ద్విరాత్రాదౌ ప్రసఙ్గాద్విధత్తే “అథో ఖలు దీర్ఘసోమే సన్తృద్యే ధృత్యై” (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౧అ) ఇతి। ఆవృత్తత్వాత్ సోమస్య దీర్ఘత్వం అభిషవబాహుల్యాద్గ్రాహ్యార్థం సన్తర్ద

నం। అథరూపకేణ ఉపరవాన్ప్రశంసన్ ప్రసఙ్గాత్ సనిమిత్తం సదసిసోమభక్షణం విధత్తే "శిరోవా ఏతద్యజ్ఞస్య యద్ధవిర్ధానం ప్రాణా ఉపరవాహనూ అధిషవణే జిహ్వా చర్మ గ్రావాణో దన్తా ముఖమాహవనీయో నాసికోత్తరవేదిరుదరగ్ం సదో యదా ఖలు వై జిహ్వయా దత్స్వధిఖాదత్యథ ముఖంగచ్ఛతి యదా ముఖంగచ్ఛత్యథోదరంగచ్ఛతి తస్మాద్ధవిర్ధానే చర్మన్నధి గ్రావభిరభిషుత్యాహవనీయే హుత్వా ప్రత్యఞ్చః పరేత్య సదసి భక్షయన్తి" (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౧అ) ఇతి। అత్రాభిషవహోమాదౌ విధేయస్య భక్షణస్య నిమిత్తం పునరప్యుపరవస్తుత్యై ప్రకారాన్తరేణ రూపకం వికల్ప్య తద్వేదనం ప్రశంసతి "యో వై విరాజో యజ్ఞముఖే దోహం వేద దుహ ఏవైనామియం వై విరాట్తస్యై త్వక్చర్మోధో ధిషవణే స్తనా ఉపరవా గ్రావాణో వత్సా ఋత్విజో దుహన్తి సోమః పయో య ఏవం వేద దుహ ఏవైనాం" (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౧అ) ఇతి। అగ్నిష్టోమే ద్వాదశసు స్తోత్రేషు విద్యమానా ఋచ ఆవర్త్యమానాః సత్యో నవతిః సమ్పద్యన్తే। తత్ర నవసు దశకేషు ప్రత్యేకం విరాట్ఛన్దోఽక్షరసఙ్ఖ్యాస్తీత్యయం యజ్ఞో విరాడిత్యుచ్యతే। ఏతదేవాభిప్రేత్య సప్తమకాణ్డస్య ప్రథమానువాకే సమామ్నాయతే। "విరాజమభిసమ్పద్యతే" ఇతి। సోఽయం యజ్ఞరూపో విరాడత్ర కామధేనుత్వేన నిరూప్యతే। ఇయం మహావేదిరేవ విరాడాఖ్యా ధేనుః। తస్యా ధేనోర్యా త్వక్ తదిదమాస్తృతం చర్మ ఊధ ఆపీనభారః। తద్రూపం ఫలకద్వయం। ఏవమన్యదూహ్యం। పరేష్వాకర్తవ్యస్య యజ్ఞస్యాయం కల్పః ప్రారమ్భాన్తఃపాతిత్వాత్ ముఖం। తస్మిన్ ముఖే విరాజో ధేనోః దోహనప్రకారం యో వేద ఏనాం కామధేనుం సర్వదా దుగ్ధే। య ఏవం వేద దుహ ఏవైనామితి పునర్వచనముపసంహారార్థం। సేయముపరవప్రశంసేతి కేచిత్। స్వతన్త్రోపాస్తి విధిరిత్యన్యే। యథా సప్తమకాణ్డేఽశ్వమేధప్రకరణే "ఉషా వా అశ్వస్య మేధ్యస్య శిరః" ఇతి స్వతన్త్రోపాస్తిరామ్నాతా తద్వత్। తస్యాశ్చ స్వాతన్త్ర్యం బృహదారణ్యకస్యాదౌ విస్పష్టం। ఏతాదృశానాం వాక్యానాం కర్మప్రకరణాదుత్కర్ష ఉత్తరమీమాంసాయాం గుణోప

సంహారపాదేమనశ్చిదా ద్యధికరణే నిర్ణీతః, తస్మాదుత్కర్షే స్వాతన్త్ర్యం, అనుత్కర్షేతు స్తుతిత్వేన ఉపరవవాక్యాఙ్గత్వ మిత్యాకారద్వయమభ్యుపేయమ్ । అథవా ఇష్టే శ్చాతుర్మాస్యానాఞ్చ రాజసూయాన్తః ప్రయోగబహిఃప్రయోగా యథా తద్వదేవద్రష్టవ్యమ్॥

॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

“ ఖనేదుపరవాన్రక్షః ఇదంతంవ్యదముద్వపేత్ ।
గాయత్రావబాధేత కింస్వామీపృచ్ఛతీతరః॥
భద్రమిత్యాహతం నాపిత్యాహ స్వామీతరంప్రతి।
షిరాట్చతుర్భిస్సంస్పర్శో రక్షసపఞ్చ స్ఫటక్రియా॥
రక్షోఽధిషవణాఖ్యౌతు ఫలకేస్థాపయేత్తథా।
పర్యూహ్యాపవత్తిస్తృత్వా మన్త్రయేచ్చ బృహన్నితి॥
ఉపాంశు సదనాన్మానం సాదయేద్వింశతిర్మతా”॥ఇతి॥

అథమీమాంసా.

తృతీయాధ్యాయస్యాష్టమపాదేచిన్తితం॥

“ భద్రంతన్నానసహోత్యేతత్ తస్మిన్స్వామినియుజ్యతే।
స్వత్వప్రశుత్యాభవేదేత దధ్వర్యుర్యజమానయోః ” ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమేశ్రూయతే “ హవిర్ధానమణ్డపే సోమాభిషవాధారయోః ఫలకయోరధస్తాచ్ఛతస్రస్సాగ్నేయాది దిక్షుచతురఉపరవనామకాగర్తాన్ బాహుమాత్రఖాతా అధోభాగే పరస్పరమిళితా ఊర్ధ్వభాగే పరస్పరం ప్రాదేశమాత్రవ్యవహితా వర్తన్తే। తేష్వేకస్మిన్నుపరవేయజమానోదక్షిణహస్తం ప్రసారయతి। తస్మైనాధ్వర్యురన్యస్మిన్స్వహస్తంప్రసార్య అధస్తాద్యజమానహస్తం గృహ్ణాతి । తదాయజమానః కిమత్రేత్యనేనమన్త్రేణఫలంపృచ్ఛతి । అధ్వర్యుశ్చభద్రమిత్యనేన మన్త్రేణోత్తరం బ్రూతే । తతోయజమానస్తన్నౌ సహేత్యనేన తత్ఫలంస్వకీయత్వేనస్వీ

కరోతి । తస్మాద్యజమానస్యైతదితిచేత్ । నైవం । నావిత్యనేనద్వివచనేనసహేత్యనేన చోభయగామిత్వమేవ స్వీకారాత్ ॥ ॥

తత్రైవతృతీయపాదేచిన్తితం.

"సన్తృద్యేదీర్ఘసోమే తత్ప్రకృతౌవికృతావుత।
దీర్ఘస్యసోమఇత్యుక్తేః ప్రకృతావస్తుతర్దనం॥
సామానాధికరణ్యస్య షష్ఠీనోఽబలవత్త్వతః।
దైర్ఘ్యయుక్తేఽస్యసంస్థాదౌ ఉక్థ్యేఽన్యత్రబాధనాత్"॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమేశ్రూయతే "దీర్ఘసోమేసన్తృద్యేధృత్యై" ఇతిసోమయాగవిశేషో దీర్ఘసోమః । తస్మిన్సోమాభిషవాధారయో రధిషవణ ఫలకయోఃసన్తర్దనంకార్యం అన్యోన్యవియోగేనశైథిల్యం మాభూదితి దృఢసంశ్లేషస్సన్తర్దనం। తదేతత్ ప్రకరణబలాత్ ప్రకృతౌనివేశ్యతే నచ తత్ర దీర్ఘసోమత్వానుపపత్తిః। దీర్ఘస్యసోమఇత్యేవం దీర్ఘశబ్దస్యయజమానవిశేషణత్వేనాప్యుపపత్తేరితిప్రాప్తేబ్రూమః। షష్ఠీసమాసాత్, కర్మధారయోబలీయానితివక్ష్యతే।తథాసతిదీర్ఘత్వంసోమస్య ధర్మోనతు యజమానస్య।నన్వేవమపి ప్రకృతిభూతస్యసోమస్య ఇష్టిపశ్వపేక్షయా దీర్ఘత్వమస్త్యేవేతిచేత్ సోమశబ్దేనైవతదవగతౌ దీర్ఘశబ్దవైయర్థ్యాత్ ।నహీష్టిపశ్వపేక్షయా హ్రస్వఃకశ్చిత్ సోఽమోస్తియస్య వ్యావృత్తయే దీర్ఘశబ్దః ప్రయుజ్యేత, తస్మాత్ప్రకృతిరూపహ్రస్వసోమం వ్యావర్తయితుమయందీర్ఘశబ్దో వికృతిషూక్థ్యాదిషు గ్రహాధిక్యేనదీర్ఘత్వం తస్మాద్వాక్యేన ప్రకరణంబాధిత్వా వికృతిషుతన్నివేశః । ప్రకృతౌతుదీర్ఘశబ్దస్య బాధఏవపూర్వముక్తః । సన్తర్దనబాధశ్చసాక్షాత్ శ్రూయతే "హనూవాపతేయజ్ఞస్యయదధిషవణే ననసన్తృణత్త్యనసన్తృణ్ణే హీహనూ" ఇతి। తస్మాన్నప్రకృతౌనివేశః॥ ॥తత్రైవపఞ్చమపాదేచిన్తితం॥

"ఆఖ్యాతవ్యా § వషట్కారాపవకింభక్షహేతవః।
కింవాభిషవహోమౌచ తత్రాద్యోఽస్తూక్తయాదిశా॥

§ ఆఖ్యావచో ఇతి కాంచీపాఠః.

హవిర్ధానే౽భిషుత్యాథ హుత్వా సదసి భక్షయేత్।
ఇతి శ్రుతత్వాత్తస్మాచ్చ భక్షహేతూ యథేతరః" ॥ఇతి॥

హోతుశ్చమస ఇత్యత్ర సమాఖ్యా భక్షహేతుః। హారియోజనవాక్యస్తు వషట్కర్తుః ప్రథమభక్ష ఇత్యత్ర వషట్కార ఇత్యేవముక్తత్వాత్ త్రయ ఏవ భక్షహేతవ ఇతి చేత్। నైవం। "హవిర్ధానే గ్రావభిరభిషుత్యాహవనీయే హుత్వా ప్రత్యఞ్చః పరేత్య సదసి భక్షయన్తి" ఇతి శ్రూయతే। ఉత్తరవేద్యాః ప్రతీచీనే సదః ప్రాచీనవంశే౽భిషవః ఉత్తరవేద్యాం హోమః సదసి భక్షణం। తత్రాభిషవహోమయోర్వచనాన్తరప్రాప్తయోరభిధేయతయా తౌ నిమిత్తత్వేనానూద్య భక్షణం విధీయతే, తస్మాత్ సమాఖ్యాదివత్ ఏతయోరపి హేతుత్వమస్తి॥

॥ ॥షష్ఠాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చిన్తితం॥ ॥

"అభిషుత్య తతో హుత్వా ఖాదేదేకైకహేతునా।
సంహత్య వా నిమిత్తోక్తా సాహిత్యావిధితో౽గ్రిమః॥
హోమాభిషవకర్మాత్ర భక్షాఙ్గత్వేన చోద్యతే।
నిమిత్తతాఽఽర్థికీ తస్మాత్ సాహిత్యం హేతుగం మతం" ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే "హవిర్ధానే గ్రావభిరభిషుత్య సదసి భక్షయన్తి" ఇతి। తత్రాభిషవహోమయోరేకైక ఏవ భక్షహేతుః సాహిత్యస్యావిధేయత్వాత్। అభిషవహోమావత్ర నిమిత్తత్వేనోచ్యేతే తత్ర సాహిత్యవిధౌ వాక్యం భిద్యేత అభిషవహోమౌ భక్షణహేతూ। తౌ చ సహితావిత్యేవం తద్భేదః। తస్మాత్ సాహిత్యస్యావిధేయత్వాదభిషవహోమయోః ప్రత్యేకం భక్షణనిమిత్తహేతుత్వమిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః। నాత్ర నిమిత్తముపన్యస్యతే। కిన్తు హోమాభిషవయోః కర్త్రోర్భక్షణం ప్రత్యఙ్గత్వేన పూర్వమప్రాప్తత్వాద్విధీయతే। తథా సత్యభిషవహోమయోర్యన్నిమిత్తత్వం ప్రతీయతే తదార్థికమితి వాక్యభేదదోషాభావాత్ సాహిత్యం ప్రతీయమానం వివక్షితమితి సహితయోరేవ తయోర్నిమిత్తత్వమితి॥

అత్రసర్వేషాంయజుష్ట్వాన్నాస్తిఛన్దః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే ద్వితీయోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

విభూరసి ప్రవాహణో వహ్నిరసి హవ్యవాహనః శ్వాత్రోఽసి ప్రచేతాస్తుథోఽసి విశ్వవేదా ఉశిగసి కవిరఙ్ఘారిరసి బమ్భారిరవస్యురసి దువస్వాఞ్ఛున్ధ్యూరసి మార్జాలీయస్సమ్రాడసి కృశానుః పరిషద్యోఽసి పవమానః ప్రతక్వాసి నభస్వానసంమృష్టోఽసి హవ్యసూదృతధామాసి సువర్జ్యోతిర్బ్రహ్మజ్యోతిరసి సువర్ధామాజోఽస్యేకపాదహిరసి బుధ్నియో రౌద్రేణానీకేన పాహి మాఽగ్నే పిపృహి మా మా మా హింసీః॥

అనీకేనాష్టౌ చ ॥ ౩ ॥

ఇతి తైత్తిరీయ సంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే తృతీయోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

ద్వితీయానువాకే హవిర్ధానగతోపరవనిర్మాణముక్తం। అథావశిష్టేష్వాగ్నీధ్రోపసదః ప్రభృతిస్థానేషు ధిష్ణియాః తృతీయేఽనువాకేఽభిధీయన్తే। కల్పః "అగ్నీధ్రీయం ఖాత్వా స్ఫ్యేనోద్ధత్యావోక్ష్య చాత్వాలే పురీషం సికతా ఇతి నివపతి, విభూరసి ప్రవాహణో రౌద్రేణానీకేన పాహి మాఽగ్నే పిపృహి మా మా మా హింసీరితి తం పరిమణ్డలం ధిష్ణియం కరోతి సికతాభిరభ్యాశితం కరోత్యథాతః సదసి ధిష్ణియాన్నివపతి హోతుః ప్రథమం వహ్నిరసి హవ్యవాహన ఇతి, శ్వాత్రోఽసి ప్రచేతా ఇతి దక్షిణతో మైత్రావరుణస్య, తుథోసి(వో) విశ్వవేదా ఇత్యుత్తరతో బ్రాహ్మణాచ్ఛంసిన,

ఉశిగసి కవిరిత్యుత్తరతః హోతుః, అఙ్ఘారిరసి బమ్భారిరిత్యుత్తరతో నేష్టుః, అవస్యురసి దువస్వానిత్యుత్తరతో ఛావాకస్య, అథదక్షిణే వేద్యన్తే మార్జాలీయం నివపతి శున్ధ్యూరసి మార్జాలీయ ఇతి, సర్వేష్వేవ రౌద్రమనువర్తయత్యథాస్తావమనుదిశతి, సమ్రాడసి కృశానురిత్యాహవనీయముపతిష్ఠతే, పరిషద్యోఽసి పవమాన ఇత్యాస్తావం, ప్రతక్వాసి నభస్వానితి చాత్వాలం, అసంమృష్టోఽసి హవ్యసూద ఇతి పశుశ్రపణం, అథ సదసో ద్వారి తిష్ఠన్నృతధామాసి సువర్జ్యోతి రిత్యౌదుమ్బరీ ముపతిష్ఠతే, బ్రహ్మజ్యోతిరసి సువర్ధామేతి బ్రహ్మసదనం, అథాత్రైవతిష్ఠన్ గార్హపత్య ముపతిష్ఠతే, అజోఽస్యేకపాదహిరసి బుధ్నియ ఇతి యం ప్రవహస్యన్తో భవన్తి" ఇతి। తత్ర రౌద్రేణేతి వాక్యం సర్వమన్త్రశేషత్వాదన్తే సమామ్నాయతే। అభ్రాశితం సమన్తాద్యథా న భ్రశ్యతి తథా కరోతి శుభ్రం వా కరోతి। హే ఆగ్నీధ్రీయ త్వత్తోన్యధిష్ణియ విహరణాత్ త్వం విభూరసి వివిధం భవసి। హవిషాం ప్రవాహయిత్వాత్ ప్రవాహణోఽసి। హే హోత్రీయ త్వం వహ్నిర్యో హవ్యవాహనః తద్రూపోఽసి। హే మైత్రావరుణీయ త్వం మిత్రః ప్రచేతా వరుణస్తదుభయరూపోఽసి। హే బ్రాహ్మణాచ్ఛంసి సమ్బన్ధిన్ తుథో హాస్మ వై విశ్వవేదా దేవానాం దక్షిణా విభజతీత్యామ్నాతో విశ్వాభిజ్ఞో యస్తుథస్తద్రూపోఽసి। హే పోత్రీయ త్వముశిక్ కమనీయః కవిర్విద్వానసి। హే నేష్ట్రీయ సోమరక్షకౌ యావఙ్ఘారి బమ్భారినామకౌ తద్రూపోఽసి। హే అచ్ఛావాక సమ్బన్ధిన్ అవశ్యతే త్వా వాతాయ స్వాహావశ్యతే త్వా వాతాయ స్వాహేత్యామ్నాతావవస్యు దువస్వన్తౌ వాతవిశేషౌ తద్రూపోఽసి। హే మార్జాలీయ త్వం శున్ధ్యూః శోధకః పాత్రప్రక్షాళనేన లేపమార్జకస్థానభూతోఽసి। హే ఆహవనీయ సమ్యగ్రాజమానః కృశానురసి। హే ఆస్తావస్తోత్రస్థానపరిషద్యః పరితః సదయోగ్యః పవమానః పూతోఽసి। హే చాత్వాల కృష్ణవిషాణత్యాగార్హం ప్రతక్వాసి ప్రకృష్టగమనవిషయోఽసి। నభస్వాన్ అన్తరవకాశవాన్ పశుశ్రపణప్రదేశ రాక్షసైరసంమృష్టోఽసి। హే హవ్యసూద హృదయాదహవ్యపాచకోఽసి। హే ఔదుమ్బరీ ఋత.

ధామాసామగానామృతమవశ్యమ్భావిధామ ఉపవేశనస్థానంయస్యాః తా
దృశీసువర్జ్యోతిః ఉన్నతత్వేన స్వర్గప్రకాశికాసి। హే బ్రహ్మసదనత్వం
బ్రహ్మజ్యోతిః బ్రహ్మనామకస్యర్త్విజః ప్రోక్షణాదికర్మాభ్యనుజ్ఞానరూపం
జ్యోతిర్యస్మిన్స్థానే తాదృశమసి సువర్ధామస్వర్గసదృశంస్థానంయ
స్యతథావిధమసి। హే నూతనగార్హపత్యయోగ్యదేవః ప్రోష్ఠపదా నక్షత్ర
మజ ఏకపాద్దేవతేత్యామ్నాతః తద్రూపోఽసి। పురాతనం గార్హపత్య
మితఊర్ధ్వమృత్విజః పరిత్యక్ష్యన్తోభవన్తి। హే త్యాజ్యగార్హపత్యయో
దేవఃప్రోష్ఠపదానక్షత్రం అహిర్బుధ్నియో దేవతేత్యామ్నాతః తద్రూపో
ఽసి। ఆగ్నీధ్రీయమారభ్య పురాణగార్హపత్యాన్తేషు షోడశసుస్థానేషు
అభిమన్యమానహే అగ్నేత్వదీయేన రౌద్రేణసైన్యేనరాక్షసే భ్యోమాం
పాహి కర్మఫలప్రదానేన మాంపాహి। పిప్పృహిపూర్ణమనోరథంకురు।
మద్వినాశరూపాంహింసాం మాకురు। తానేతాన్సర్వానుపేత్యోప
స్థానంవిధత్తే "చాత్వాలాద్ధిష్ణియానుపవపతి యోనిర్వై యజ్ఞస్య చాత్వా
లంయజ్ఞస్యసయోనిత్వాయ" (సం-౬కా।౩ప్ర।౧అ)ఇతి।పురీషమాదాయో
త్తరవేద్యాః కరణాచ్చాత్వాలం యజ్ఞస్య యోనిః తాదృశాచ్చాత్వాలా
ద్ధిష్ణియాద్ధిష్ణియనామకానాం స్థలవిశేషాణాం నివపనే యజ్ఞః సర్వోఽ
పి స్వయోనియుక్తోభవతి। కాలాన్తరే అనుష్ఠేయాన్యపి కానిచిద్ధిష్ణియ
ప్రసఙ్గాదిహ విధీయన్తే। తత్రాగ్నీధ్రీయ ధిష్ణియస్థితాద్వహ్నేర్మార్జా
లీయాదిధిష్ణియేషు అగ్నిస్థాపనం విధత్తే "దేవావై యజ్ఞం పరాజయన్త
తమాగ్నీధ్రాత్ పునరపాజయన్నేతద్వై యజ్ఞస్యాపరాజితం యదాగ్నీ
ధ్రం యదాగ్నీధ్రాద్ధిష్ణియాన్ విహరతి యదేవయజ్ఞస్యాపరాజితం తత
ఏవైనం పునస్తనుతే" (సం-౬కా।౩ప్ర।౧అ) ఇతి। పరాజయన్త
పరాజితమకుర్వన్తం యజ్ఞమసురా అగృహ్ణన్। పునస్తం యజ్ఞమాగ్నీ
ధ్ర దేవతాసామర్థ్యేనాఽసురేభ్యః అపచ్ఛిద్య దేవతా అయజన్ అగ్నీధ్ర
స్యాఽపరాజితస్థానత్వాత్ తతో విహరణం యుక్తం। ప్రేషమన్త్రము
త్పాదయతి "పరాజిత్యైవ ఖలువా ఏతే యన్తియే బహిష్పవమానగ్

సర్పన్తి వహిష్పవమానే స్తుత ఆహాగ్నీదగ్నీన్ విహర బర్హిస్తృణాహి పురోడాశాన్ అలం కుర్వితి యజ్ఞమేవాపజిత్య పునస్తన్వా నాయన్తి” (సం-౬కా॥౩ప్ర॥౧అ) ఇతి। బహిష్పవమానం నామ ప్రాతస్సవనే సామగైర్గాయమానముపాస్మై గాయత ఇత్యాదికం స్తోత్రం తత్తు గాయన్తం బుత్విజో ధావన్తి। యథాలోకే పరాజిత్య పలాయన్తి తద్వత్। తతస్తోత్రే సమర్పితే సత్యాగ్నీధ్రం సమ్బోధ్యాగ్ని విహరణాదిప్రైషేణ క్రతుయజ్ఞపరాజయాదపావృత్య పునః ప్రసారితవన్తో భవన్తి। విహరణే విశేషం విధత్తే “ అఙ్గారైర్ద్వే సవనే విహరతి శలాకాభిస్తృతీయగ్ంసశుక్రత్వాయాథో సమ్భరత్యేవైనత్ ” (సం॥౬కా॥౩ప్ర॥౧అ) ఇతి। ప్రాతస్సవనమాధ్యన్దిన సవనయోరాగ్నీధ్రీయగతైరఙ్గారైర్ధిష్ణ్యాన్ విహరేత్। తృతీయసవనేతు శలాకాభిర్దీప్తాభిస్తృణముష్టిభిర్విహరేత్ తత్ర సోమస్య గాయత్రీ ముఖేన పీతత్వాన్నాస్తి సోమే ¶ తేజః। దీప్తాసు శలాకాసు సారరూపతేజోఽస్తీతి సశుక్రత్వాయ సతేజస్త్వాయ తథాకుర్వన్తి। కిఞ్చ తత్ తృతీయసవనమితర సదృశం కృత్వా సమ్భరన్తి సమ్యక్ పోషయన్తి। పూర్వోక్త ధిష్ణ్యసఙ్ఘం ప్రశంసతి “ ధిష్ణియా వా అముష్మిన్ లోకే సోమమరక్షన్ తేభ్యోఽధిసోమమాహరన్ తమన్వవాయన్ తం పర్యవిశన్” (సం-౬కా॥౩ప్ర॥౧అ) స్వానభ్రాజాదయ ఇవధిష్ణియదేవతా అపి సోమం రక్షన్తి అహ్రియమాణం సోమమనుసృత్య సమాగత్య పరిత ఉపవిష్టాః తస్మాత్ ప్రశస్తా ధిష్ణియాః। ఏతద్వేదనం ప్రశంసతి “ య ఏవం వేదవిన్దతే పరివేష్టారం” (సం-౬కా॥౩ప్ర॥౧అ) ఇతి సేవకజనమిత్యర్థః। కేషుచిత్ ధిష్ణియేషు సోమాహుతిం విదధాతి “ తే సోమపీథేన వ్యార్ధ్యన్త తే దేవేషు సోమపీథమైచ్ఛన్త తాన్ దేవా అబ్రువన్ ద్వే ద్వే నామనీ కురుధ్వమథ ప్రవాప్స్యథ న వేత్యగ్నయో వా అథ ధిష్ణియాస్తస్మాద్ద్వినామా బ్రాహ్మణోర్ధుకస్తేషాం యే నేదిష్ఠం పర్యవిశన్ తే సోమపీథం ప్రాప్నువ

¶ నాస్తిసోమే ఇతి కోశపాఠః

న్నాహవనీయ ఆగ్నీధ్రీయో హోత్రీయో మార్జాలీయ స్తస్మాత్ తే
షుజుహ్వతి" (సం-౬కా।౩ప్ర।౧అ) ఇతి। తేధిష్ణియాః సోమపానేనవియు
క్తాః। తత స్తేదేవేషు మధ్యే సోమపానమస్మాకమ స్త్వితి ప్రైచ్ఛన్త। ఏకైక
నామమాత్రధారణేన యుష్మాకం సోమపానయోగ్యతా సర్వథానాస్తి,
నామద్వయేతు స్వీకృతే పాంక్తికీ తద్యోగ్యతేతి దేవైరుక్తా అగ్నిర్నామధిష్ణి
యనామచకృతవన్తః। యస్మాన్నామద్వయ ముత్కర్ష హేతుః తస్మాల్లో
కే దేవదత్తాది నామప్రథమం ధృత్వా పశ్చాత్ తపోవిద్యాదిభిరాచా
ర్యోపాధ్యాయాదికం ద్వితీయనామదధత్ సతాం రేణ సమృద్ధాభవ
న్తివిప్రాః। నామద్వయధారిణాం తేషాం మధ్యేయేచత్వార ఆహవనీయా
దయః సోమస్యాత్యన్త సమీపే నివిష్టాస్తే సమీపవర్తిత్వేన సోమపాన
యోగ్యా ఇతి తేషుసోమం జుహువుః। ద్వినామధారిత్వే నేతరేషామపి
ప్రసక్తం సోమపానం వారయతి "అతిహాయవషట్కరోతి విహ్యాన్తే సో
మపీథేనార్ధ్యన్తే" (సం-౬కా।౩ప్ర।౧అ) ఇతి।యేదూరవర్తినో మైత్రావ
రుణధిష్ణియాదయస్తానతిలఙ్ఘ్య సమీపస్థేభ్య ఏవ వషట్కార స్తథాపి అ
నువషట్కారప్రదానాను ఆహుతిస్తు ఐతరేయ బ్రాహ్మణశ్రుతౌ తదాహు
తి దేవతాత్వేన చతుర్ణామేవశ్రవణాత్ తానతిహాయ వషట్కరోతీత్యు
క్తం యుక్తం। సాచశ్రుతిః "సోమస్యాగ్నేవీహీత్యనువషట్కరోతి తేన
ధిష్ణియాన్ ప్రీణాతి" ఇతి। తస్మాత్ తేషాంవషట్కార పూర్వకోహో
మః। ఇతరేతు సోమపానేన వ్యార్ధ్యన్తహియస్మాత్ పూర్వోక్తస్య వి
యోగస్యప్రతీకారం సామీప్యలక్షణం ససమ్పాదితవన్తః। ద్వితీయ నామ
ప్రయుక్తస్తూత్కర్ష స్తేషాంసోమాభావేఽప్యాజ్యవ్యాఘారణా దేవోపప
ద్యతే। సోమాహుతీనాం దిగ్వ్యవస్థాం విధత్తే "దేవావైయాః ప్రాచీరా
హుతీరజుహవుర్యే పురస్తాదసురా ఆసన్తాగ్ స్తాభిః ప్రాణుదన్తయాః
ప్రతీచీర్యే పశ్చాదసురా ఆసన్ తాగ్ స్తాభిరపానుదన్త ప్రాచీరన్యా ఆ
హుతయోహూయన్తే ప్రత్యఙ్ఙాసీనో ధిష్ణియాన్ వ్యాఘారయతిపశ్చా
చ్చైవపురస్తాచ్చ యజమానో భ్రాతృవ్యాన్ ప్రణుదతె తస్మాత్ప్రాచీః

	రూ.	అ.	పై.
వేదమూర్తులైన బ్ర॥శ్రీ, తోగెరసరార్యనారాయణశాస్త్రిల వారి కుమారులు, గంగాధరశాస్త్రిలవారు, కెంప నంజమాంబాఅగ్రహారం, మైసూరు.	౫	౮	౦
వే॥ బ్ర॥శ్రీ, అశ్వత్థశాస్త్రిలవారి కుమారులు లక్ష్మీనృసింహ శాస్త్రిలవారు. లక్ష్మీనరసప్పగారిఅగ్రహారం, మైసూరు.	౫	౮	౦
శ్రీ॥ఉ, షణ్ముఖవిద్వాంసులు జ్యోశ్య వెంకటాచార్యులవారి కుమారులు శ్రీనివాసనరసింహకృష్ణజ్యోశ్యులవారు, కోటలో వీణె వెంకటసుబ్బయ్యసందు, మైసూరు.	౫	౮	౦
మైసూరు సద్విద్యాశాలాధికారులు, విద్వాన్ శ్రీ॥ఉ, పెరీ స్వామి తిరుమలాచార్యులవారు చేయించిన చందాలు- ౫కి. జమ రు ౨౮-౧౪-౦ కు వివరము.			
శ్రీ॥ఉ, ఆండాపురం కృష్ణఅయ్యంగార్లవారు కెంపనంజమాం బాఅగ్రహారం మైసూరు.	౫	౮	౦
శ్రీ॥ఉ, శ్రీనివాసయ్యంగార్లవారు, పెన్షన్డ్ అసిస్టెంట్ కమీషనర్ మైసూరు.	౫		
శ్రీ॥ఉ, హెమ్మిగెబిళిగిరి రంగాచార్యులవారి కుమారులు వే దాంత రామానుజాచార్యులవారు సద్విద్యాశాలా. దేవీరమ్మణ్ణీఅగ్రహారం మైసూరు.	౫	౮	
ఉ, రాఘవాచార్యులవారు, పోలీసు ఇన్స్పెక్టరు. చెలు వాంబాఅగ్రహారం మైసూరు.	౫		
, లేట్ తహస్సీల్ దారు, తిరుమలాచార్యులవారికుమా రులు శేషాద్రి అయ్యంగార్లవారు, జ్యుడిషియల్ మున్షి డిప్టికమీషనర్ కోర్టు, మైసూరుడిస్ట్రిక్టు.	౫	౮	
వెరసి చందాలు ౫కి. ౨౮			
బ్రహ్మశ్రీ, దాసంభట్ల నంజుండశాస్త్రిలవారు. హలసూరు పేట బెంగళూరు.	౫		
శ్రీ॥ఉ, గోపాలాచార్యులవారు, సబార్డినేట్ జడ్జిగారికోర్టు డిప్టి క్లర్కు. బెంగళూరు.	౫		

శ్రీరస్తు.

జయపరమేశ్వర.

ప్రకటన.

శ్రీమదిత్యాది సముదితలక్షణవిశిష్ట సమస్తాస్తిక సత్పురుషులైన ధార్మికోదారదయాళు విద్వత్ప్రభువులకు. సవిన యసమహాణ పూర్వకముగ విన్నవించునదియేమన్నను.

ఈ వేదభాష్యమును ఇట్లు ముద్రించి (౮౦) పుటలుగల ఇట్టిసంచిక ౧కి, ౬-అణాలచొప్పున అయ్యేవెలకు విక్రయించడమగును. ఇప్పుడే చందాచేసి అడ్వాన్సు సైకమిచ్చువారికి వెలతగ్గించి ౮ అణాలవంతున సంచికలను ఇచ్చెదము. అడ్వాన్సు రు ౨ ముందు ఇవ్వవలసినది. వారికి గ్రంథపూర్తికాలమున ఆ సంచికలను అందుకుగా ముజరా ఇచ్చెదము. చందాచేసేకాలమునకు ముందుగా ప్రకటింపబడియుండిన సంచికలకు చందాదారులును ౬ అణాలచొప్పున వెల ఇవ్వవలసినది. చందాచేసినకాలము మొదలు ౮ అణాలవంతున వెలగలిగియుండును. మధ్యకాలమున చందావదిలిపెట్టే ౦కి అడ్వాన్సు ముజరాదొరకదు. చందాసైకమును నెలనెలకుగాని మొత్తముగ ౦ని మాకు అందచేయవచ్చును. పరస్థలపు చందాదారులు అడ్వాన్సు బాబతు ౧ ౨-౦-౦ సంచికలు ౧౨కి రు ౩-౦-౦ పోస్టేజీ అణాలు ౬. వెరసి రు ౫-౬-౦ ముందుగా మాకు పంపవలసినది. లేబిల్ పంపించేయెడల రూపాయి ౧కి అణా ౧ప్రకా ము డిస్కౌంటుకుగా అధికము పంపించవలసినది. టపాలా నెలవుమాకుఅక్కరలేదు. కు చందాసైకముచెల్లించినవారిపేరులను సైకములనుగూడ నైనెల సంచికలో ప్రక టెదము. మాసైన్ మొహరులేని మాసంచికగాని పుస్తకముగాని ఎవరివద్దనుండినను ౦ది చోరీబాబతుగా భావింపబడును. ఇదివరకు ౧౦ సంచికలు అచ్చువేసిప్రకటించడ బడినది. ఈలాగుననే నెలనెలకు తప్పకనే ప్రకటింపబడుచూ త్వరలో గ్రంథపూర్తిచేసి ఇవ్వగలము.

బహుధనవ్యయ విద్వత్పుస్తక సహాయాది శ్రమసాధ్యమైన ఈమహాకార్యము మనవారందరును దయతో సహాయకులై యుండవలయునని మిగులవేడెదను.

దరాస్ కృష్ణమనాయని అగ్రహారం ౧౧వ నెంబరుఇంటిలోనివసించు

౧౮౭౯ సం॥ } సజ్జనవిధేయుడైన
౦బరు నెల-౧ తేది. } ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య.
మద్రాస్. } ఏజంట్.

శ్రీ.

ఓం తత్సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసహితా.

బెంగుళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణా పరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

ములుకుట్ల - విశ్వనాథశాస్త్రిణా

చావలి - రామస్వామిశాస్త్రిణా చ

ప్రకటీకృతా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ౧౧.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయన్త్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౮౦.

శ్రీ రస్తు.

౧౮౭౯ సంవత్సరం॥ డిసెంబరుమాసమున నూతనముగా చేరిన

చందాదారులవలన జమఅయిన పైకము.

	రూ.	అ.	పై.
రా॥శ్రీ॥బ్ర॥శ్రీ, గాదె జగన్నాథరావుగారు. కృష్ణాడిస్ట్రిక్టు, నూజవీడు.	౫	౬	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, దభాూ బ్రహ్మానందంగారు గన్నవరం తహ స్సిల్ దారు హాల్ ముకాం మచలీపట్నం ఖొజ్జిల్లిపేట.	౫	౬	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, మైసూరిగుండంభట్లవారికిగా పి. రాజరత్న మొదలియారుగారు, మద్రాస్.	౫	౦	౦
బ్రహ్మశ్రీలకై వైశ్యశ్రీ, పంగులూరి గురునాథంశెట్టిగారు. మద్రాస్.	౨	౦	౦
రా॥ శ్రీ, బ్ర ॥ శ్రీ, వాపిలాల అద్వైతబ్రహ్మశాస్త్రిలువారు, చేయించినచందాలు ౨కి రు ౧౦-౧౨-౦ కుపివరము.			
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, ముట్లూరినాగభూషణరావుగారు, గోదావరి డిస్ట్రిక్టు అమలాపురంకోర్టు మున్సిఫ్.	౫	౬	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, పేరినరసిహ్మాం పేరివిస్సయ్యగార్లు, అమలాపురంకోర్టు ప్లీడర్లు.	౫	౬	౦

ప్రజాః ప్రవీయన్తే ప్రతీచీర్జాయన్తే” (సం-౬కా|౩ప్ర|౧అ) ఇతి । ప్రాఙ్ముఖేన హూయమానాః ప్రాచీః ఉత్తరవేదిగతాః యస్మాదాహుతిషు ద్వైవిధ్యం తస్మాల్లోకేఽపి ప్రజాః పిత్రా యన్ముఖేన ప్రవీయన్తే నిషిచ్యన్తే తద్విపరీతదిఙ్ముఖా ఉత్పద్యన్తే । అధ్వర్యోః ప్రత్యాగమనం నిషేధనిందాభ్యామున్నయతి “ప్రాణా వా ఏతే యద్ధిష్ణియా యదధ్వర్యుః ప్రత్యఙ్ధిష్ణియానతిసర్పేత్ ప్రాణాన్త్సఙ్కర్షేత్ ప్రమాయుకః స్యాన్నాభిర్వా ఏషా యజ్ఞస్య యద్ధోతోర్ధ్వః ఖలు వై నాభ్యై ప్రాణోఽవాఙపానో యదధ్వర్యుః ప్రత్యఙ్ హోతారమతిసర్పేదపానే ప్రాణం దధ్యాత్ ప్రమాయుకః స్యాత్” (సం-౬కా|౩ప్ర|౧అ) ఇతి । అతిసర్పేదతిక్రమ్య గచ్ఛేత్ హోతా యజ్ఞస్య నాభిః మధ్యదేశవర్తిత్వాత్ ప్రాణవత్ ప్రాగ్వర్తినోఽధ్వర్యోః ప్రత్యగ్గమనమయుక్తం । ఋత్విజ ఉపగాయన్తీతి విధిప్రాప్తగానమధ్వర్యోర్నిషేధతి “నాధ్వర్యురుపగాయేద్వాగ్వీర్యో వా అధ్వర్యుర్యదధ్వర్యురుపగాయేదుద్గాత్రే వాచꣳ సంప్రయచ్ఛేదుపదాసుకాఽస్య వాక్ స్యాత్” (సం-౬కా|౩ప్ర|౧అ) ఇతి । ఉద్గాత్రా సామాని గీయమానే ప్రస్తుతస్పష్టీకరణముపగానం ఉపదాసుకా ఉపక్షయశీలాః । ప్రకారాన్తరేణాధ్వర్యోః ప్రత్యగ్గమనం విధాతుం చోద్యముద్భావయతి “బ్రహ్మవాదినో వదన్తి నాసꣳస్థితే సోమేఽధ్వర్యుః ప్రత్యఙ్ఙ్సదోఽతీయాదథ కథా దాక్షిణాని హోష్యతీతి” (సం-౬కా|౩ప్ర|౧అ) ఇతి । అధ్వర్యోః సద ఉల్లఙ్ఘ్య ప్రత్యగ్గమనం నిషిద్ధం దాక్షిణహోమాః ప్రాచీనవంశే నూతనగార్హపత్యే కర్తవ్యాః తత్కథం ఘటతే అసంస్థితేఽసమాప్తే కథా కేన ప్రకారేణ । ఉక్తచోద్యస్య పరిహారాభాసమాశఙ్కతే “యామో హి స తేషామితి” (సం-౬కా|౩ప్ర|౧అ) ఇతి । యామః ఉపరమో యస్మాత్ స దాక్షిణహోమః । తేషాం దేవానాం సమృద్ధినః కర్మణ ఉపరమకాలీనః అతో లౌకికగమనవద్దేవా అనుజ్ఞాస్యన్తి । ఇత్థముత్తరాభాసం దూషయతి “కస్మా అహ దేవా యామం వాఽయామం వాను జ్ఞాస్యన్తీతి” (సం-౬కా|౩ప్ర|౧అ) ఇతి । అహో త్యుక్తవిషయముత్తరవాదినోక్తం తన్న భవతి కస్మై ప్రయోజనా

యకర్మణో ఉపరతి మనుపరతిం వాఽనుజ్ఞాస్యన్తి, నహితదనుజ్ఞయా దేవానాం కిఞ్చిత్ ప్రయోజనం పశ్యామః। తతః ప్రత్యగ్గమనస్యనిషిద్ధత్వాద్దాక్షిణహోమో న ఘటతప వేతిచోద్యంసుస్థితం । తస్యముఖ్యంపరిహారం దర్శయన్ ప్రత్యగ్గమనం విధత్తే “ఉత్తరేణాగ్నీధ్రం జుహోతి దాక్షిణాని న ప్రాణాన్ సజ్ఞర్షతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౧అ) ఇతి । అగ్నీధ్రహవిర్ధానయోర్మధ్యగత్వా యత్ సదోఽతి క్రమణం తదేవనిషిద్ధం। అయం త్వాగ్నీధ్రం వామతః పరిత్యజ్య తస్మాదుత్తరతః ప్రత్యఙ్ముఖోగత్వా ప్రాచీనవంశే దాక్షిణాని జుహుయాత్ ।తతో నోక్తదోషః। ఇత్థంప్రాసఙ్గికం పరిసమాప్య ప్రకృతమనుసరతి । తత్ర చాత్వాలాద్ధిష్ణియానుపవపతీతి సామాన్యశాస్త్రేణాగ్నీధ్రాదీనాం ప్రాజహితాన్తానాం షోడశానామపి నివపనే ప్రసక్తేమార్జాలీ యాన్తానామష్టానామేవేతి విశేషం విధత్తే “న్యన్యేధిష్ణియా ఉప్యన్తే నాన్యే యాన్నివపతి తే తతాన్ ప్రీణాతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౧అ) ఇతి । ఇతరేషామాహవనీయాదీనాం ప్రాజహితాన్తానామష్టానా ముపస్థానం విధత్తే “యాన్న నివపతి యదనుదిశతి తేనతాన్” (సం-౬కా।౩ప్ర।౧అ) ఇతి। ప్రీణాతీత్యనువర్తతే। అనుదేశో మన్త్రేణోపస్థానం॥

॥ అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః ॥

“విభూఃపదత్రయాత్మానో మన్త్రాఃషోడశనిర్వపేత్।
ధిష్ణ్యాద్ది శేచ్చ సర్వేషు రౌద్రేణేత్యనుదృశ్యతే” ॥ఇతి॥

అత్రమీమాంసా నాస్తి॥ ॥ఛన్దసీ ఉక్తైవ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే తృతీయోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

త్వగ్ం సోమతనూకృద్భ్యో ద్వేషోభ్యోఽన్యకృతేభ్య ఉరుయన్తాసి వరూథగ్ం స్వాహాజుషాణో అప్తురాజ్యస్య వేతుస్వాహాఽయన్నో అగ్నిర్వ

రివః కృణోత్వయం మృధఃపురఏతుప్రభిన్దన్ । అయగ్ం శత్రూన్జయతుజర్హృషాణోఽయంవాజం జయతు వాజసాతౌ । ఉరువిష్ణో విక్రమస్వోరుక్షయాయనః కృధి। ఘృతం ఘృతయోనే పిబప్ర ప్రయజ్ఞపతిం తిర । సోమోజిగాతి గాతు విత్ ॥ ౧ ॥

దేవానామేతి నిష్కృతమృతస్య యోనిమాసదమదిత్యాః సదోఽస్యదిత్యాః సద ఆసీదైష వో దేవసవితః సోమస్తగ్ం రక్షధ్వంమావో దభదేతత్ త్వగ్ం సోమదేవో దేవానుపాగాఇదమహం మనుష్యోమనుష్యాన్థ్సహ ప్రజయా సహరాయస్పోషేణ నమో దేవేభ్యః స్వధా పితృభ్య ఇదమహం నిర్వరుణస్య పాశాత్ సువరభి ॥ ౨ ॥

విఖ్యేషం వైశ్వానరం జ్యోతిరగ్నే వ్రతపతే త్వం వ్రతానాం వ్రతపతిరసి యామమ తనూస్త్వయ్యభూదియగ్ం సామయియాతవతనూర్మయ్యభూదేషా సాత్వయి యథా యథం నౌ వ్రతపతే వ్రతినోర్వ్రతాని ॥ ౩ ॥

గాతు విదభ్యేకత్రిగ్ంశచ్చ ॥ ౪ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే చతుర్థోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

తృతీయానువాకే ధిష్ణియావర్ణితాః । ఏతావతా వేదిగతవిశేషకృత్స్నావాంతరనిర్మాణం సమాప్తం । అథ తస్యాం వేద్యామగ్నీషోమీయ పశుర్వక్తవ్యః । తస్యచాగ్నీషోమయోః ప్రణీతయోః పశ్చాద్వక్త

ముచితత్వాత్ తత్ప్రణయనాయ వైసర్జనహోమాశ్చతుర్థేఽభిధీయన్తే। కల్పః "స్రుచి చతుర్గృహీతం గృహీత్వా శాలాముఖీయే వైసర్జనహోమం జుహోతి, త్వగ్ం సోమ తనూకృద్భ్యో ద్వేషోభ్యోఽన్యకృతేభ్య ఉరు యన్తాసి వరూథగ్ం స్వాహేతి స్రువేణాప్తుం ప్రస్కన్దయతి, జుషాణో అప్తురాజ్యస్య వేతు స్వాహేతి పూర్వయా ద్వారోపనిష్క్రమతి। అయం నో అగ్నిర్వరివః కృణోత్వయం మృధః పుర ఏతు ప్రభిన్దన్। అయగ్ం శత్రూన్ జయతు జర్హృషాణోఽయం వాజం జయతు వాజసాతా ఇత్యాహవనీయే స్రువాహుతిం జుహోతి, ఉరు విష్ణో విక్రమస్వోరు క్షయాయ నస్కృధి। ఘృతం ఘృతయోనే పిబ ప్రప్ర యజ్ఞపతిం తిర స్వాహా" ఇతి। తనూం శరీరం కృన్తన్తి ఛిన్దన్తీతి తనూకృన్తి రక్షాంసి। ద్విషన్తీతి ద్వేషాంసి। అన్యైరస్మద్వైరోధిభిరభిచరద్భిః కృతాని ప్రేరితానీత్యన్యకృతాని। హే సోమ త్వం తాదృశేభ్యో నియన్తాసి। యథా తాదృశాని నాస్మాన్ బాధన్తే తథా అస్మానన్యత్ర సురక్షితప్రదేశే స్థాపయిత్వా పాలయసి, తస్మాత్ త్వమేవాస్మాకం ఉరుప్రభూతం వరూథం బలమసి తస్మై తుభ్యమిదం హుతమస్తు। అప్తుం ప్రస్కన్దయతీత్యత్రాప్తుశబ్ద ఆజ్యబిన్దువాచీ, మన్త్రే త్వల్పదేహవాచీ। హే సోమ త్వం జుషాణో అస్మాసు ప్రీతిమాన్ రక్షసామదర్శనాయాప్తురల్పదేహః సన్ ఆజ్యస్య వేతు బిన్దుం పిబతు వేదం హుతమస్తు। పూర్వద్వారేణ నిష్క్రమన్తో యమగ్నిం ప్రణయన్తి అయమగ్నిరస్మాకం వరివః కృణోతు శ్రేయః కరోతు। అయం మృధో వైరిణః ప్రభిన్దన్ పురః ఏతు అగ్రే గచ్ఛతు। అయం జర్హృషాణః హృష్టాన్తఃకరణః శత్రూన్ జయతు। వాజస్యాన్నస్య సాతిర్లాభో యస్మిన్ సంగ్రామే స వాజసాతిః తస్మిన్నయం అస్మదర్థం వాజం జయతు వశీకరోతు। హే విష్ణో వ్యాపిన్ ఆహవనీయ అస్మదనుగ్రహార్థం ఉరు విక్రమస్వ వైరిషు బహుళం పరాక్రమం కురు, నోఽస్మాకం క్షయాయ నివాసార్థం ఉరు కృధి బహుళం గృహధనాదికం సమ్పాదయ। ఘృతేన జ్వాలోత్పాదనాత్ ఘృతయోనిః। హే ఘృతయోనే హూయమానమిదం ఘృతం పిబ, యజ్ఞపతిం యజమానం ప్రతిర అతిశయేన వర్ధయ। మన్త్రార్థవ్యాఖ్యాను

రాదౌ హోతుం విధత్తే “సువర్గాయ వా ఏతాని లోకాయ హూయన్తే యద్వైసర్జనాని” (సం-౬కా।౩ప్ర।౨అ) ఇతి। అవాన్తరదీక్షాయా విసర్జనార్థత్వాదేతాని హోమకర్మాణి వైసర్జనాని। తత్ప్రకారః సూత్రే దర్శితః “ఉపస్థే బ్రహ్మా రాజానం కురుతే సమయి వ్రతానాం హ్వయధ్వమితి సంప్రేష్యతి యజమానస్యామాత్యాః సగంహూయన్నధ్వర్యుం యజమానోఽన్వారభతే యజమానం పత్నీ పత్నీమితరే పుత్రభ్రాతరో హతేన వాససా అమాత్యాః సంప్రచ్ఛాద్య వాససోన్తైస్పృగ్దణ్డముపనియమ్య ప్రచరణ్యా వైసర్జనాని జుహోతి” ఇతి। వ్రతామాత్యశబ్దౌ బన్ధువాచకౌ। ప్రచరణీ జుహ్వాసదృశీ। విశేషాన్క్రమేణ విధత్తే—“ద్వాభ్యాం గార్హపత్యే జుహోతి ద్విపాద్యజమానః ప్రతిష్ఠిత్యా ఆగ్నీధ్రే జుహోత్యన్తరిక్ష ఏవాక్రమత ఆహవనీయే జుహోతి సువర్గమేవైనం లోకంగమయతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౨అ) ఇతి ద్వాభ్యాం। “త్వగ్ం సోమ తనూకృద్భ్యో ద్వేషేభ్యోఽన్యకృతేభ్య ఉరుయన్తాసి వరూథగ్ం స్వాహా, జుషాణో అప్తురాజ్యస్య వేతు స్వాహా” ఇత్యేతాభ్యాం ఆగ్నీధ్రే హోమస్య మన్త్రో విధాస్యతే। ఆహవనీయే ఉరువిష్ణోరితిమన్త్రః। హోమాత్ పూర్వమేవ బ్రహ్మణా సోమ ఆహర్తవ్య ఇతి విధత్తే “దేవాన్వై సువర్గం లోకం యతో రక్షాగ్ంస్యజిఘాగ్ంసన్తే సోమేన రాజ్ఞా రక్షాగ్ంస్యపహత్యాప్తుమాత్మానంకృత్వా సువర్గం లోకమాయన్ రక్షసామనుపలాభాయాత్తః సోమో భవత్యథ వైసర్జనాని జుహోతి రక్షసామపహత్యై” (సం-౬కా।౩ప్ర।౨అ) ఇతి। యతో గచ్ఛతం అప్తుం రక్షోభిరుపలబ్ధుమశక్యమల్పదేహమాప్తో భవతి స్వీకృతోఽభవత్ తత ఊర్ధ్వం కృతో హోమో రక్షాంస్యపహన్తి। ప్రథమమన్త్రే పూర్వభాగేఽభిప్రేతం సోమస్య సామర్థ్యముపపాదయతి “త్వగ్ం సోమ తనూకృద్భ్య ఇత్యాహ తనూకృద్ధ్యేషః” (సం-౬కా।౩ప్ర।౨అ) ఇతి। తనుచ్ఛిదాం రక్షసామపి తనుంకృణత్తి ఛినత్తీత్యేష సోమోఽత్యన్తం తనూకృత్ తస్మాద్రక్షోభ్యోఽస్మాన్పాలయితుం సమర్థః। ద్వితీయభాగే విశేష్యం పూరయతి “ద్వేషోభ్యోఽన్య

కృతేభ్య ఇత్యాహాన్యకృతాహిరక్షాగ్ంసి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౨అ) ఇతి। తృతీయభాగే ఉరువరూథమిత్యస్య వాక్యస్య శేషం పూరయతి “ఉరుయన్తాసి వరూథ మిత్యాహోరు నస్కృధీతి వా వైతదాహ” (సం-౬కా।౩ప్ర।౨అ) ఇతి। బహు బలమస్మదర్థం కుర్విత్యేత దేవస్య భాగో బ్రూతే। ద్వితీయమన్త్రే త్వష్టృశబ్దసూచితమాహ “జుషాణో అప్తురాజ్యస్య వేత్విత్యాహాప్తుమేవ యజమానం కృత్వా సువర్గం లోకం గమయతి రక్షసామనుపలాభాయ” (సం-౬కా।౩ప్ర।౨అ) ఇతి। ప్రాచీనవంశాత్ నిష్క్రమ్యాగ్నీధ్రే జిగమిషుభి రనుష్ఠేయాని సోమస్వీకారాదీని షడ్విక్షత్రే “ఆ సోమం దధత ఆ గ్రావ్ణ ఆ వాయవ్యాన్యా ద్రోణ కలశముత్పత్నీ మానయన్త్యన్వనాగ్ంసి ప్రవర్తయన్తి యావదేవాస్యాస్తి తేన సహ సువర్గం లోకమేతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౨అ) ఇతి। సోమం హవిర్ధానే నేతుమాదదీరన్। గ్రావాణో౽భిషవార్థాః। వాయవ్యాన్యులూఖలసదృశాని గ్రహపాత్రాణి। ద్రోణకలశః ప్రౌఢం కాష్ఠపాత్రం। ఏతాన్యాదదీరన్, పత్నీం స్వస్థానాదుత్థాప్యానయేయుః వ్రీహ్యాద్యోషధద్రవ్యార్థం యత్తృతీయం శకటం తదేవం సకృదావృత్తత్వాదనాంసీతి బహువచనే నోచ్యతే। తదను పునః పునః ప్రవర్తయేయుః, ఏవం సతి యజమానస్య స్వం యావదస్తి తేన సర్వేణ సహ స్వర్గం ప్రాప్నోతి। విధత్తే “నయవత్యర్చా౽౽గ్నీధ్రే జుహోతి సువర్గస్య లోకస్యాభినీత్యై” (సం-౬కా।౩ప్ర।౨అ) ఇతి। అగ్నే నయ సుపథేత్యసౌ నయవతీ। తత్ర సూత్రం “శాలాముఖీయే ప్రణయనీయమిధ్మమాదీప్య సికతాభిరుపయమ్య అగ్నీషోమాభ్యాం ప్రణీయమానాభ్యామనుబ్రూహీతి సమ్ప్రేష్యతి ప్రణీయమానాయానుబ్రూహీతి వా ప్రథమాయాం త్రిరనూక్తాయాం అయం నో అగ్నిర్వరివః కృణోత్విత్యగ్నిః ప్రథమా సోమప్రథమా వా ప్రాఞ్చో౽భిప్రవ్రజన్త్య ఆగ్నీధ్రీయే౽గ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య అగ్నే నయేత్యర్ధమాజ్యశేషస్య జుహోతి” ఇతి। ప్రచరణ్యాం చతుర్గృహీతస్యాజ్యస్యార్ధం గార్హపత్యే మన్త్రివ్యయేన హుతమవశిష్టే౽ర్ధమాగ్నీధ్రే హుత్వా ఇతరదాహవనీయే జుహో

తుం శేషయేత్ । విధత్తే “గ్రావ్ణో వాయవ్యాని ద్రోణకలశమాగ్నీధ్ర ఉపవాసయతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౨అ) ఇతి । స్థాపయేదిత్యర్థః । తద్వత్సోమస్యాపి స్థాపనప్రాప్తౌ తద్వారయితుం గ్రహణం విధత్తే “వి హ్యేనం తైర్గృహ్ణతే యత్సహోపవాసయేదపవాయేత” (సం-౬కా।౩ప్ర।౨అ) ఇతి। ఏనం సోమం తైర్గ్రావాదిభి ర్వియుజ్య నేతుం గృహ్ణీరన్ । యది కశ్చిత్ తైః సహ స్థాపయేత్ తదానీమభిషవభీత్యా సోమస్యాపరం పూతిభవేత్। అత్రాజ్యశేషస్యాహవనీయే హోమాయ ఉరు విష్ణో ఇతి హోమమన్త్రః యశ్చ తతః పూర్వోఽయం నో అగ్నిరితి హోమమన్త్రస్తావుపేక్షితౌ। కల్పః “బ్రహ్మణో రాజానమాదాయ పూర్వయా ద్వారా హవిర్ధానే ప్రపాదయతి, సోమో జిగాతి గాతువిద్దేవానామేతి నిష్కృతమృతస్య యోనిమాసదం” ఇతి। గాతువిన్మార్గజ్ఞః। సోమో జిగాతి గచ్ఛతి। కం దేశం గచ్ఛతి। ఆసీదత్యస్మిన్ హవిర్ధానదేశ ఇత్యాసదః దేవానామాసదమేతి । కీదృశం। నిష్కృతం అలంకృతం। ఋతస్య యజ్ఞస్య యోనిః కారణం గ్రహచమసాది హవిషామత్రావస్థితత్వాత్ । విధత్తే “సోమ్యర్చా ప్రపాదయతి స్వయైవైనం దేవతయా ప్రపాదయతి” ఇతి। కల్పః “అథ దక్షిణస్య హవిర్ధానస్య నీడే కృష్ణాజినమాస్తృణాతి, అదిత్యాః సదోఽస్యదిత్యాః సద ఆసీదేతి కృష్ణాజినే రాజానం” ఇతి। స్పష్టార్థతాం దర్శయతి “అదిత్యాః సదోఽస్యదిత్యాః సద ఆసీదేత్యాహ యథాయజురేవైతత్” (సం-౬కా।౩ప్ర।౨అ) ఇతి । కల్పః “అథైనం దేవతాభ్యః సమ్ప్రయచ్ఛతి; ఏష వో దేవ సవితః సోమస్తగ్ం రక్షధ్వం మా వో దభత్” ఇతి । ఏతావన్తం కాలం యజమానః సోమమరక్షత । ఇత ఊర్ధ్వం హే దేవా యుష్మదీయం సోమం యూయమేవ రక్షధ్వం। యద్యపి ఇన్ద్రాదయో దేవాస్సర్వే సమ్బోధనీయాః తథాపి పరివృఢత్వాదశేషోపలక్షణార్థం సవితైవ సమ్బోధ్యతే । మా వో దభత్ సోమం రక్షమాణాన్ యుష్మాన్ కశ్చిదపి మా హింసీత్ । సవితృసమ్బోధన తాత్పర్యమాహ “యజమానో వా ఏతస్య పురా గోప్తా భవత్యేష వో దేవ సవితః సోమ ఇత్యాహ సవితృప్రసూత ఏవైనం దేవతాభ్యః సమ్ప్రయచ్ఛతి” (సం-

౬కా।౩ప్ర।౨అ) ఇతి । బోధాయనః "సవ్యావృదాయోపతిష్ఠతే, ఏతత్త్వగ్ం సోమదేవో దేవానుపాగా ఇదమహం మనుష్యో మనుష్యాన్ సహప్రజయా సహరాయస్పోషేణ" ఇతి । హే సోమ త్వం దేవః సన్ భవదీయాన్ దేవాన్ ఏతదిదానీం ప్రాప్తో౽సి, అహమపి మనుష్యస్సన్ మదీయాన్ మనుష్యాన్ ఇదమిదానీం ప్రాప్తో౽స్మి । కీదృశో౽హం । పుత్రాది ప్రజయా పశ్వాది ధనపుష్ట్యా చ సహ వర్తమానః । మన్త్రభాగయోర్ద్వయోః ప్రసిద్ధిం తృతీయభాగే విపక్షబాధఞ్చ దర్శయతి "ఏతత్ త్వగ్ం సోమదేవో దేవానుపాగా ఇత్యాహ దేవో హ్యేష సన్ దేవానుపైతీదమహం మనుష్యో మనుష్యానిత్యాహ మనుష్యో హి హ్యేష సన్ మనుష్యానుపైతి యదేతద్యజుర్న బ్రూయాదప్రజా అపశుర్యజమానః స్యాత్ సహ ప్రజయా సహ రాయస్పోషేణేత్యాహ ప్రజయైవ పశుభిః సహేమం లోకముపావర్తతే" (సం-౬కా।౩ప్ర।౨అ) ఇతి । బోధాయనః "నమో దేవేభ్య ఇతి ప్రాఞ్చమఞ్జలిం కరోతి, స్వధా పితృభ్య ఇతి దక్షిణాం, ప్రత్యఙ్ఙ్ఞాథోపనిష్క్రమతి, ఇదమహం నిర్వరుణస్య పాశాత్ ఇత్యథాహవనీయముపతిష్ఠతే, సువరభివిఖ్యేషం వైశ్వానరం జ్యోతిః" ఇతి । ఆపస్తమ్బః "ఇదమహం మనుష్యానితి ప్రదక్షిణమావృత్య, నమో దేవేభ్య ఇతి ప్రాచీనమఞ్జలిం కృత్వా, స్వధా పితృభ్య ఇతి దక్షిణే, ఇదమహం నిర్వరుణస్య పాశాత్ ఇత్యుపనిష్క్రమ్య, సువరభివిఖ్యేషం ఇతి సర్వం విహారమనువీక్షతే, వైశ్వానరం జ్యోతిః ఇత్యాహవనీయం" ఇతి । మన్త్రద్వయార్థప్రసిద్ధిం దర్శయతి "నమో దేవేభ్య ఇత్యాహ నమస్కారో హి దేవానాగ్ం స్వధా పితృభ్య ఇత్యాహ స్వధాకారో హి పితృణాం" (సం-౬కా।౩ప్ర।౨అ) ఇతి । నిర్వరుణస్య పాశాదిత్యత్ర నిర్ముఞ్చామీతి అధ్యాహర్తవ్యం । ఏతదేవాభిప్రాయం దర్శయతి "ఇదమహం నిర్వరుణస్య పాశాదిత్యాహ వరుణపాశాదేవ నిర్ముచ్యతే" (సం-౬కా।౩ప్ర।౨అ) ఇతి । కల్పః "అథ యజమానో౽వాన్తరదీక్షాం విసర్జయతి, అగ్నే వ్రతపతే త్వం వ్రతానాం వ్రతపతిరసి యా మమ తనూస్త్వయ్యభూదియగ్ం సా మయి యా తవ తనూర్మయ

య్యభూదేషాసాత్వాయి యథా యథం నౌవ్రతపతే వ్రతినోర్వ్రతాని” ఇతి। అవాన్తర దీక్షాయా ఆదౌ యజమానః స్వతనుమగ్నౌ సఙ్కల్పేనావస్థాప్య అగ్నితనూఞ్చ స్వస్మిన్నవస్థాప్య సహవ్రతనియమముపచక్రమే, ఇదానీన్తు శరీరవ్యత్యయస్యా సమాహితత్వాద్వ్రతినో రగ్నియజమానయోః స్వోచితవ్రతమేవాస్తు। అత్ర “సువరభివిఖ్యేషం వైశ్వానరంజ్యోతిః”ఇత్యేతౌమన్త్రౌ పురోడాశబ్రాహ్మణేస్పష్టత్వాదుపేక్షితౌ। అస్యతు మన్త్రస్యప్రతీకగ్రహణ పూర్వకం తాత్పర్యమాహ “అగ్నే వ్రతపత ఆత్మనః పూర్వాతనూరాదేయేత్యాహుః కోహితద్వేద వసీయాన్స్వే వశేభూతే పునర్దదాతి నవేతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౨అ) ఇతి। అగ్నే వ్రతపతఇత్యేతావత్ ప్రతీకం। స్వకీయాపూర్వాతనూరగ్నిసకాశాత్ సహసాస్వీకార్యేతి బుద్ధిమన్తఆహుః। కుతః। వసీయాన్ అత్యన్తధనికః ప్రభుఃపరకీయే వస్తునిస్వవశీభూతే సతి పునస్సప్రభుర్దదాతి వానవేతి యత్తత్ కోనామవేద, తతో వశీభావాత్ ప్రాగేవాదేయా। గ్రావాదీనామాగ్నీధ్రేస్థాపనంయత్పూర్వముక్తం తత్ప్రశంసతి “గ్రావాణోవై సోమస్యరాజ్ఞోమలిమ్లుసేనా యఏవంవిద్వాన్ గ్రావ్ణఆగ్నీధ్రఉపవాసయతినైనం మలిమ్లుసేనావిన్దతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౨అ) ఇతి।మలిమ్లుసేనా విరోధితస్కరసేనా॥

॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

“త్వంజుషాణశ్చమేవహ్నౌ వైసర్జనహుతిద్వయం।
శాలాముఖీయతోవహ్నిం ధృత్వాప్రాఞ్చోఽభియాన్తిహి॥
ఉరుహుత్వాపూర్వవహ్నౌ సోమోరాజానమగ్రతః।
హవిర్ధానంనయత్యత్ర చర్మణసంస్తీర్యసాదయేత్॥
అదిద్వ్యయాదేషసోమం నిర్దిశ్యైతేనిమన్త్రయేత్।
ఇదందక్షిణమావృత్య నమఃప్రాగఞ్జలిస్స్వధా॥
దక్షిణాఞ్జలిరేతస్మిన్నిర్గచ్ఛేన్మంటపాదికం।

సువర్విహారగమీక్షిత్వా వైశ్వాపుర్యాగ్నిమీతు తే॥
అగ్నేవహేన్నరుపస్థానం మన్త్రాః షోడశకీర్తితాః" ॥ఇతి॥

అథమీమాంసా.

॥ ॥ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం॥ ॥

"వైసర్జనాఖ్యహోమీయ వాససోగ్రహణస్మృతిః।
ప్రమాణం వాశ్రుత్యబాధాత్. ప్రమాస్యాదష్టకాదివత్॥
దృష్టలోభైకమూలత్వా సమ్భవేశ్రుత్యకల్పనాత్।
సర్వవేష్టనవద్బాధహీనాప్యేషానహిప్రమా" ॥ఇతి॥

ఇదంస్మర్యతే "వైసర్జనవాసోధ్వర్యుర్గృహ్ణాతి" ఇతి। సేయం స్మృతిస్సర్వవేష్టన స్మృతివత్ ప్రత్యక్షశ్రుత్యా న బాధ్యతే। తతోష్టకాది స్మృతివత్ మూలవేదానుమాపకేన ప్రమాణమితి ప్రాప్తే బ్రూమః। కదాచిత్ కశ్చిదధ్వర్యుర్లోభాదేతద్వాసో జగ్రాహ। తస్మాలైవైషాస్మృతిరిత్యపికల్పనా సమ్భవతీతి దృష్టానుసారిణీ చేయంకల్పనాదక్షిణయా పరిక్రీతానామృత్విజాంలోభదర్శనాత్। తథాసత్యస్యాః స్మృతేరన్యథా ప్యుపపత్తౌ అష్టకాదిమూలశ్రుతివత్ మూలశ్రుతిర్నకల్పయితుం శక్యతే।అతో బాధాభావేపి మూలవేదాభావాన్నేయం స్మృతిఃప్రమాణం॥ ॥

అథఛన్దః॥ త్వగ్ంసోమేతిగాయత్రీ। అయంనో అగ్నిరితి త్రిష్టుప్। ఉరువిష్ణోరిత్యనుష్టుప్। సోమోజిగాతీతిగాయత్రీ॥ ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే చతుర్థోఽనువాకః॥ ॥

తైత్తిరీయసంహితా.

అత్యన్యానగా న్నాన్యానుపాగామర్వాక్త్వా పరైరవిదం పరోవరైస్తం త్వాజుషే వైష్ణవం దేవయజ్యాయై దేవస్త్వాసవితా మధ్వాన

క్త్వోషధే త్రాయస్వైనగ్గ్ స్వధితే మైనగ్ హిగ్ంసీర్దివమగ్రేణ మా లేఖీ రన్తరిక్షం మధ్యేన మాహిగ్ంసీః పృథివ్యా సంభవ వనస్పతే శతవల్శో విరోహ సహస్రవల్శా వి వయగ్ం రుహేమ యం త్వా యమ్గ్ స్వధితి స్తేతిజానః ప్రణినాయ మహతే సౌభగాయాచ్ఛిన్నో రాయ స్సువీరః ॥ ౧ ॥

యం దశ చ ॥ ౫ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే పఞ్చమోఽనువాకః ॥ ॥

భాష్యమ్.

చతుర్థాఽనువాకే వైసర్జనహోమే వాన్తరవీథుం విసృజ్యాగ్నీషోమయోరాగ్నీధ్రీయే హవిర్ధానే చ ప్రణయనముక్తం । అథ పఞ్చమమారభ్యైకాదశాన్తేషు సప్తస్వనువాకేషు ప్రణీతయోరగ్నీషోమయోః పశుర్వక్తవ్యః । తత్రాస్మిన్పఞ్చమేఽనువాకే పశ్వఙ్గస్య యూపస్య ఛేదనమభిధీయతే । బోధాయనః "పునరపూర్వయా ద్వారా ఉపనిష్క్రమ్య తాం దిశం యన్తి యత్రాస్య యూపస్తష్టో భవతి యత్ర వా వత్స్యన్మన్యతే స యః సమే భూమా స్యాదోషధీ నేరూఢో బహుపర్ణో బహుశాఖో ప్రతిశుష్కాగ్రో ప్రత్యఙ్ఙున్నతస్తముపతిష్ఠతే, అత్యన్యానగాం నాన్యానుపాగా మర్వాక్త్వా పరైరవిదం పరోవరైస్తం త్వా జుషే వైష్ణవం దేవయజ్యాయై ఇతి"।ఇతి।ఆపస్తమ్బః "అతిక్రమ్య యూప్యాన్యం జోషయతే, తమభిమన్త్రయతే, అత్యన్యానగామిత్యథైనముపస్పృశతి, తం త్వా జుషే వైష్ణవం దేవయజ్యాయై" ఇతి । వృక్షా ద్వివిధాః యూప్యా అయూప్యాశ్చ । పాలాశఖాదిరాదయో యూప్యాః । నిమ్బజమ్బ్వాదయో అయూప్యాః । హేపురోవర్తి యూపవృక్షత్వత్తోఽన్యాన్ కాంశ్చిద్యూప్యానపి సమప్రదేశజన్మాదిలక్షణసహితాన్ అత్యగాం అన్యాం స్త్వయూప్యాన్ నోపాగాం త్వాం తు అవిదం లబ్ధవానస్మి । కీదృశం । పరైరర్వాక్ ఉత్కృష్టైర్లక్షణైః ప్ర

త్యాసన్నం తల్లక్షణయుక్తమిత్యర్థః। పునర్గకీదృశం। పరోవరైః నికృష్టైర్ల
క్షణైః దూరవర్తినం తద్రహితమిత్యర్థః। హేవృక్షతంత్వాం విష్ణుదేవతా
కం దేవయజనార్థం సేవే।విధత్తే «వైష్ణవ్యర్చాహుత్వాయూపమచ్ఛైతి
వైష్ణవో వై దేవతయాయూపః స్వయైవైనం దేవతయాచ్ఛైతి"(సం-౬కా।
౩ప్ర।౩అ) ఇతి। ఉరువిష్ణోవిక్రమస్వేతి స్రువేణాహవనీయే యూపాహుతిం
హుత్వాతతోయూపంప్రాప్తుంగచ్ఛేత్। యథోక్తమన్త్రార్థే ప్రసిద్ధం ద
ర్శయతి «అత్యన్యానగాం నాన్యానుపాగా మిత్యాహాతి హ్యన్యానేతినా
న్యానుపైత్యర్వాక్త్వా పరైరవిదం పరోవరై రిత్యాహార్వా ఙ్హ్యేనంప
రైర్విన్దతి పరోవరైస్తంత్వాజుషే వైష్ణవం దేవయజ్యాయా ఇత్యాహదే
వయజ్యాయై హ్యేనం జుషతే" (సం-౬కా।౩ప్ర।౩అ) ఇతి।కల్పః «దేవ
స్త్వాసవితా మధ్వానక్త్వితి స్రువేణ సర్వతోమూలం పర్యణక్తి,
ఓషధే త్రాయస్వైనమిత్యూర్ధ్వాగ్రం దర్భంద్వయ మన్తర్ధాయ స్వధి
తేమైనగం హిగ్సీరితి స్వధితినాప్రహరతి" ఇతి। మధ్వామధురేణాజ్యేన।
పతదేవాభిప్రేత్యాహ «దేవస్త్వాసవితామధ్వానక్త్విత్యాహ తేజసైవైన
మనక్త్యోషధేత్రాయస్వైనగ్ స్వధితేమైనగ్ హిగ్ సీరిత్యాహ వజ్రోవై
స్వధితిః శాన్త్యై" (సం-౬కా।౩ప్ర।౩అ) ఇతి। విధత్తే «స్వధి
తేర్వృక్షస్య విభ్యతః ప్రథమేన శకలేన సహ తేజః పరాపతతి యస్ప్రథ
మశ్శకలః పరాపతేత్ తమప్యాహరేత్ సతేజసమేవైన మాహరతి"
(సం-౬కా।౩ప్ర।౩అ) ఇతి। స్వధితిభయాత్ పతితస్యవృక్షతేజ
స ఆహరణాయ శకలాహరణం। కల్పః «ప్రాఞ్చం వోదఞ్చం వా ప్రయ
న్తమనుమన్త్రయతే। దివమగ్రేణ మాలేఖీ రన్తరిక్షం మధ్యేనమాహిగ్
సీః పృథివ్యాసమ్భవ" ఇతి। హే ఛిన్నవృక్ష త్వం పతందివంమాలే
ఖీః మావిదారీః। పృథివ్యాసమ్భవసంయుజ్యస్వ అవతిష్ఠస్వ। అప్రసక్తప్ర
తిషేధబుద్ధిం వారయతి «ఇమేవైలోకా యూపాత్ప్రయతో బిభ్యతి ది
వమగ్రేణమాలేఖీరన్తరిక్షం మధ్యేనమాహిగ్ సీరిత్యాహైభ్య పవైనంలో
కేభ్యః శమయతి" (సం-౬కా।౩ప్ర।౩అ) ఇతి। ప్రయతః పతతః। కల్పః

“అథాఽఽవ్రశ్చనే హిరణ్యంనిధాయ సమ్పరిస్తీర్యాఽభిజుహోతి, వనస్పతే శతవల్శో విరోహస్వాహేతి” ఇతి। విధత్తే “వనస్పతేశతవల్శో విరోహేత్యావ్రశ్చనే జుహోతి తస్మాదావ్రశ్చనాద్వృక్షాణాం భూయాగ్ంసఉత్తిష్ఠన్తి”. (సం-౬కా।౩ప్ర।౩అ) ఇతి। ఆవ్రశ్చ్యతేవృక్షో యస్మాత్ మూలాదిత్యావ్రశ్చనం భూయాంసో బహవోవల్శాః పలాశశాఖావిశేషాః।కల్పః “సహస్రవల్శా వివయగ్ంరుహేమేత్యాత్మానం ప్రత్యభిమృశ్య” ఇతి। విరోహేవేత్యాశీరర్థో వివక్షితఇత్యాహ” సహస్రవల్శా వివయగ్ంరుహేమేత్యాహాశిషమేవైతామాశాస్తే” (సం-౬కా।౩ప్ర।౩అ) ఇతి। కల్పః “అన్వగ్రగ్ం శాఖాః ప్రసూయతి, యంత్వాయగ్ం స్వధితిస్తేతిజానః ప్రణినాయమహతే సౌభగాయేతి” ఇతి। హేఛిన్నవృక్ష తేతిజానః తీక్ష్ణోయంస్వధితిః యంత్వాం మహతేసౌభగాయ దర్శనీయత్వాయ తిర్యక్శాఖాఛేదనేన ప్రణినాయ ప్రకృష్టయూపత్వం ప్రాపయామాస తతస్తాదృశేన త్వయాఛేదనాన్నభేతవ్యం।కల్పః “అచ్ఛినోన్రాయః సువీర ఇత్యగ్రం పరివాసయతి” ఇతి। హేయూపత్వమచ్ఛినోభవ। మన్త్రసామర్థ్యేన ఛేదవ్యథా తవమాభూత్।కీదృశస్త్వం।సువీరః శోభనావీరా యజమానపుత్రపౌత్రాదయోయేన లభ్యన్తే సత్వంసువీరః। తాదృశస్త్వం రాయోధనాని యజమానాయధేహి। యంత్వాయ మచ్ఛినోన్రాయ ఇత్యేతౌ మన్త్రౌ ఉపేక్షితౌ।యోఽయం యూపార్థో వృక్షచ్ఛేదః పూర్వముక్తః తత్రఛేదే ఛేద్యవృక్షస్య ప్రదేశం విధత్తే “అనక్షసఙ్గం వృశ్చేత్” (సం-౬కా।౩ప్ర।౩అ) ఇతి। ఛిన్నావశిష్టస్య మూలస్యోపరిగచ్ఛతః శకటస్యాక్షోయథా న ప్రసజ్యతే తథానీచం మూలమవస్థాప్య ఛిన్ద్యాత్। విపక్షే బాధకమాహ “యదక్షసఙ్గం వృశ్చేదధ ఈషం యజమానస్య ప్రమాయుకగ్ంస్యాత్” (సం-౬కా।౩ప్ర।౩అ) ఇతి। యది ఛిన్నేవృక్షమూలే శకటస్యాక్షః ప్రసజ్యేత తదా యజమానసమ్బన్ధి గోవత్సాదికం ఈషాయా అధోమరణశీలం భవేత్। శకటస్య ప్రాచీనం దీర్ఘకాష్ఠమీషా। శాఖాయా యూపార్థంఛేదనం నిన్దతి “యంకామయేతాఽప్రతిష్ఠితస్స్యాదిత్యారోహంతస్మైవృశ్చేదేష వైవనస్పతీనామప్రతిష్ఠితో

ఽప్రతిష్ఠితఏవ భవతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౩అ) ఇతి। వృక్షమారుహ్యాజాయత ఇత్యారోహా శాఖా । స చ భూమావనుత్పన్నత్వాదప్రతిష్ఠితః తస్య యూపత్వేన యజమానోఽప్రతిష్ఠిత ఏవభవతి । అపర్ణమపినిన్దతి “యం కామయేతాపశుస్స్యా దిత్యపర్ణం తస్మై శుష్కాగ్రం వృశ్చేదేష వై వనస్పతీ నామపశవ్యోఽపశు రేవభవతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౩అ) ఇతి।వనస్పతీనాం మధ్యే ఏషపర్ణరహితః శుష్కాగ్రశ్చాపశవ్యః పశుభ్యోఽనహితః। బహుపర్ణం విధత్తే “యం కామయేతపశుమాన్స్యాదితి బహుపర్ణం తస్మై బహుశాఖం వృశ్చేదేష వై వనస్పతీనాం పశవ్యః పశుమానేవభవతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౩అ) ఇతి । భూమౌసమప్రదేశే స్వబీజాదుత్పన్నం విధత్తే “ప్రతిష్ఠితం వృశ్చేత్ ప్రతిష్ఠాకామస్యైష వై వనస్పతీనాం ప్రతిష్ఠితో యః సమే భూమ్యాస్స్వాద్యోనే రూఢః ప్రత్యేవతిష్ఠతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౩అ) ఇతి। స్వాద్యోనేరిత్యనేన వృక్షజన్యా శాఖావ్యావర్త్యతే। పశ్చిమదిశ్యవనతం విధత్తే “యః ప్రత్యఙ్ఙుపనతస్తం వృశ్చేత్ సహి మేధమభ్యుపనతః” (సం-౬కా।౩ప్ర।౩అ) ఇతి । మేధో యజ్ఞః సచోత్తరవేద్యాం క్రియమాణో యూపస్థానాత్ ప్రత్యగ్భవతి।అతో మేధమభిలక్ష్యైవ ఉపనతః । యూపస్యకామ్యాని పరిమాణాని విధత్తే “పఞ్చారత్నిం తస్మై వృశ్చేద్యం కామయేతోపైనముత్తరో యజ్ఞో నమేదితి పఞ్చాక్షరా పఙ్క్తిః పాఙ్క్తో యజ్ఞ ఉపైనముత్తరో యజ్ఞో నమతి షడరత్నిం ప్రతిష్ఠాకామస్య షడ్వా ఋతవ ఋతుష్వేవ ప్రతితిష్ఠతి సప్తారత్నిం పశుకామస్య సప్తపదా శక్వరీ పశవః శక్వరీ పశూనేవావరున్ధే నవారత్నిం తేజస్కామస్య త్రివృతా స్తోమేన సమ్మితం తేజస్త్రివృత్ తేజస్వ్యేవ భవత్యేకాదశారత్నిమిన్ద్రియకామస్యైకాదశాక్షరా త్రిష్టుగిన్ద్రియం త్రిష్టుగిన్ద్రియావ్యేవ భవతి పఞ్చదశారత్నిం భ్రాతృవ్యవతః పఞ్చదశో వజ్రో భ్రాతృవ్యాభిభూత్యై సప్తదశారత్నిం ప్రజాకామస్య సప్తదశః ప్రజాపతిః ప్రజాపతేరాప్త్యా ఏకవిగ్ంశత్యరత్నిం ప్రతిష్ఠాకామస్యైకవిగ్ంశస్స్తోమానాం ప్రతిష్ఠా ప్రతిష్ఠిత్యై” (సం-౬కా।౩ప్ర।౩అ) ఇతి। చతు

వింశత్యఙ్గుళో అరత్నిః । ఉత్తరో యజ్ఞః సోమవికృతిః। విధత్తే "అష్టాశ్రిర్భవత్యష్టాక్షరా గాయత్రీ తేజో గాయత్రీ గాయత్రీ యజ్ఞముఖం తేజసైవ గాయత్రియా యజ్ఞముఖేన సమ్మితః" (సం-౬కా।౩ప్ర।౩అ) ఇతి। గాయత్ర్యాస్తేజస్త్వమగ్నినా సహోత్పన్నత్వాత్ ।యజ్ఞముఖత్వఞ్చ ప్రాతస్సవనే ప్రయోజ్యత్వాత్ ।అతోఽష్టసఙ్ఖ్యాద్వారా తేజో గాయత్రీ యజ్ఞముఖైః సమానా భవతి । తస్మాత్ దక్షిణేన యూపస్య అష్టావశ్రయః కార్యాః॥ ॥

॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

"అతిపృక్షుం మన్త్రయిత్వా తం త్వా యూపతరుం స్పృశేత్।
దేవస్త్వేత్యభ్యజ్య హుత్వా పదభాగస్తరాయతః॥
స్వధిచ్ఛిన్ద్యాద్దివం ప్రాచ్యాం పాతయేద్వన శేషితే।
మూలే హుత్వా సహ త్వా త్వా స్పృశోయం త్వాఽఙ్కానిచ॥
అచ్ఛిత్యగ్రఞ్చ సఞ్ఛిన్ద్యాద్దశ మన్త్రా ఉదీరితాః" ॥ఇతి॥

అ థ మీ మాం సా.

పఞ్చమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితం॥

"యూపచ్ఛేదాపకర్షః కిం తదన్తే శ్రుతపవ వా।
ప్రయాజవత్తదఙ్గత్వాన్నయనం చాపకృష్యతాం॥
అగ్నీషోమప్రణయనం సౌమికం పాశుకీ ఛిదా।
ప్రయాజాఘారవైషమ్యాచ్ఛ్రుతమాత్రాపకర్షణం" ॥ఇతి॥

"జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే వైసర్జనహోమకాలే ప్రాచీనవంశగతో వహ్నిరాగ్నీధ్రీయే ప్రణేతవ్యః సోమశ్చ ప్రాచీనవంశే పూర్వమవస్థాపితః ఇదానీం హవిర్ధానే ప్రణేతవ్యః । తయోరుభయోః ప్రణయనాదూర్ధ్వం యూపచ్ఛేద ఆమ్నాతః । తదేతత్ సర్వం సుత్యాదినాత్ ప్రాచీన ఔపసథ్యదినే ప్రాప్తే తత్ర యూపచ్ఛేదో దినత్రయాత్ పూర్వస్మిన్ కాలే ప్రకృష్టః । దీక్షాసు యూపం ఛినత్తీతి తద్విధానాత్ । తస్మిన్నపకృష్టే ప్రయాజన్యాయేన తదన్తాఙ్గసమూహస్య అపకర్షాత్ ప్రణయనమ

ప్యపకృష్యతామితి ప్రాప్తే బ్రూమః। ప్రయాజాఘారాదీనామేకమేవ ప్రధానం। క్రత్వఙ్గత్వే నైక ప్రయోగాన్తఃపాతిత్వాదవశ్యం భావీ పరస్పరక్రమ ఇతి ప్రయాజాపకర్షే తదన్తాఙ్గసమూహాపకర్షో యుక్తః। ఇహ తు ప్రణయనం సోమయాగాఙ్గం। యూపచ్ఛేదస్త్వగ్నీషోమీయపశోరఙ్గమితి ప్రణయనచ్ఛేదయోర్నాన్యోన్యక్రమో వివక్షితః। తస్మాచ్ఛ్రితస్య యూపచ్ఛేదమాత్రస్యాపకర్షః॥ ఏకాదశాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం॥

"అగ్నీషోమీయభిన్నేషు యూపో భిన్నోఽథ మన్త్రితా।
ఉపదేశాతిదేశాభ్యాం భిన్నో నో కాలభేదతః"॥ఇతి।

"జ్యోతిష్టోమే పశవః అగ్నీషోమీయసవనీయానూబన్ధ్యాస్త్రయో విహితాః, తేషు యూపచ్ఛేదో యుక్తః। కుతః। అగ్నీషోమీయే ప్రత్యక్షవచనేన తముపదేశాత్, ఇతరయోశ్చోదకాభ్యామతిదేశాదితి ప్రాప్తే బ్రూమః॥ న తావదగ్నీషోమీయపశోః కర్మణఙ్గకాలే యూపస్యోత్పత్తిః। తతః ప్రాగేవ యూపోత్పత్తికాలః। దీక్షాసు యూపం ఛినత్తి క్రీతే రాజనీతి తత్కాలవిధానాత్। అత ఆధానవత్ సర్వార్థత్వం సమ్భవతి। యథా స్వకాలే సమ్పన్నమాధానం తద్వాక్యవిశేషైస్తేషు తేషు కర్మసు సమ్బధ్యతే తథా స్వకాలే ఛేదనాదినా నిష్పన్నో యూపః ప్రత్యక్షచోదకోక్తిభ్యాం తత్ర తత్ర వినియుజ్యతే। తస్మాత్ తన్త్రేణ యూపః సమ్పాదనీయః॥

॥ ॥తత్రైవ ద్వితీయపాదే చిన్తితం॥ ॥

"యూపైకాదశినీ యూపాహుతేర్భేదోఽథ తన్త్రితా।
సామీప్యభేదాదాద్యోఽన్త్యః సామీప్యం దృష్టిసంయుతః"॥ఇతి॥

యూపైకాదశిన్యాం చోదకప్రాప్తా యూపాహుతిః ప్రతియూపం భిద్యతే। కుతః। యూపస్యాన్తికే అగ్నిం మథిత్వా యూపాహుతిం జుహోతీతి తద్విధానాత్ సామీప్యానాం భేదాదితి ప్రాప్తే బ్రూమః। న తావదత్యన్తసామీప్యం సమ్భవతి యూప[illegible]హప్రసఙ్గాత్। అతో యావతా వ్యవధానేన యూపా దృష్టిగోచరా భవన్తి తావతో దేశస్య సమీపత్వమభ్యుపేయం। తథా సతి దేశైక్యసమ్భవాద్ యాహుతేస్తన్త్రితా॥

॥ ॥అష్టమాధ్యాయస్య † తృతీయపాదే చిన్తితం॥ ॥

“అముఖ్యే సంస్కృతే ముఖ్యలాభే కిం గ్రాహ్యమేతయోః।
అముఖ్యస్తక్షణాద్యూపః ఖాదిరస్తక్షణాత్ పునః” ॥ఇతి॥

యదా యూపార్థం ఖాదిరమలబ్ధ్వా అఖాదిరే తక్షణాదినా సంస్కృతే సతి పశ్చాన్ముఖ్యః ఖాదిరో యది పశునియోజనాత్ ప్రాగేవ లభ్యతే తదా తక్షణాదిసంస్కృతః ప్రతినిధిరఖాదిర ఏవ గ్రాహ్యః, అసంస్కృతాత్ సంస్కృతస్య ప్రశస్తత్వాదితి చేత్। మైవం। ముఖ్యఖాదిరే పునస్తక్షణాదిసంస్కారః కర్తవ్యః। తథా సతి సంస్కృతస్య ముఖ్యస్య లాభాత్ ప్రతినిధిః సంస్కృతోఽపి పరిత్యాజ్యః॥

॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥ ॥

“పశౌ నియుక్తే ఖాదిరలాభే కార్యం పునర్న వా।
సాద్గుణ్యాయ పునః కార్యం ముఖ్యావృత్తిర్గుణాన్న హి” ॥ఇతి॥

యదాసంస్కృతే ప్రతినిధౌ పశుర్నియుజ్యతే తత ఊర్ధ్వం ఖాదిరో యది లభ్యేత తదాపి పూర్వన్యాయేన ముఖ్యలాభాత్ సాద్గుణ్యాయ ముఖ్యే యూపే పునర్నియోజనం కార్యమితి చేత్। మైవం। గుణభూతో యూపః। పశునియోజనం ప్రధానం। న హి గుణానుసారేణ ప్రధానస్యావృత్తిర్యుక్తా తస్మాన్న నియోజనం పునః కార్యం॥

॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥ ॥

“అముఖ్యముఖ్యే సంస్కారయోగ్యాయోగ్యే తదా తు కిం।
అతో బహుగుణాలోపాన్న ముఖ్యాయాస్తు లోపనం” ॥ఇతి॥

యదా అముఖ్యోఽఖాదిరః యస్థూలత్వాత్ తక్షణాదిసంస్కారయోగ్యః ముఖ్యస్తు ఖాదిరః సూక్ష్మత్వాదయోగ్యః తదా తక్షణాది బహుగుణలోపో మా భూదితి ప్రతినిధిరేవ ఆదరణీయ ఇతి చేత్। మైవం। ముఖ్యసిద్ధయే గుణలోపస్య సోఢుం శక్యత్వాత్ తస్మాత్ కృశోఽపి ముఖ్య ఏవోపాదేయః॥

† షష్ఠాధ్యాయస్య ఇతి కాంచీపాఠః.

॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥ ॥

“నియోజనేప్యయోగ్యశ్చేత్ ఖాదిరః కిం తదాభవేత్।
ముఖ్యత్వేనసఏవస్యాత్ తద్వైయర్థ్యేనహేతునా” * ॥ఇతి॥

యదా త్వన్త్యన్తకృశత్వాత్ తత్కుణ్డాదిరహితోఽపిఖాదిరః యోజనేఽప్యయోగ్యః తదాపిముఖ్యత్వాత్ ఖాదిరఏవోపాదేయ ఇతిచేత్। మైవం। ఉపాత్తస్యముఖ్యస్యవైయర్థ్యాత్ ప్రయోజనాభావాత్ నియోజనయోగ్యః ప్రతినిధిరేవగ్రాహ్యః॥

అత్రనాస్తిఛన్దః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే పఞ్చమోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

పృథివ్యై త్వాన్తరిక్షాయ త్వా దివే త్వా శున్ధతాం లోకః పితృషదనో యవోఽసి యవయాస్మద్ద్వేషో యవయారాతీః పితృణాగ్ం సదనమసి స్వావేశోఽస్యగ్రేగా నేతృణాం వనస్పతిరధి త్వా స్థాస్యతి తస్య విత్తాద్దేవస్త్వా సవితా మధ్వానక్తు సుపిప్పలాభ్యస్త్వౌషధీభ్య ఉద్దివగ్ం స్తభానాన్తరిక్షం పృణ పృథివీముపరేణ దృగ్ంహ తే తే ధామాన్యుశ్మసి ॥ ౧ ॥

గమధ్యై గావో యత్ర భూరిశృఙ్గా అయాసః। అత్రాహ తదురుగాయస్య విష్ణోః పరమం పదమవ భాతి భూరేః। విష్ణోః కర్మాణి పశ్యత యతో వ్రతాని పస్పశే। ఇన్ద్రస్య యుజ్యః సఖా। తద్విష్ణోః పరమం పదగ్ం సదా పశ్యన్తి సూరయః। దివీవ చక్షురాతతం। బ్రహ్మవని త్వా క్షత్రవ

* నహీతరత్ ఇతి కాశీపాఠః.

నిగ్ం సుప్రజావనిగ్ం రాయస్పోషవనిం పర్యూహామి బ్రహ్మ దృగ్ంహ క్షత్రం దృగ్ంహ ప్రజాం దృగ్ంహ రాయస్పోషం దృగ్ంహ పరివీరసి పరి త్వా దైవీర్విశో వ్యయన్తాం పరీమగ్ం రాయస్పోషో యజమానం మనుష్యా అన్తరిక్షస్య త్వా సానావవ గూహామి ॥ ౨ ॥

ఉద్దివగ్ం రాయస్పోష మేకాన్నవిగ్ంశతిశ్చ ॥ ౬ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే షష్ఠోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

పఞ్చమేఽనువాకే యూపచ్ఛేదో వర్ణితః। ఛిన్నస్య యూపస్య స్థాపనం షష్ఠేఽనువాకే వర్ణ్యతే। కల్పః “యూపపప్రక్షాళితః ప్రపన్నః సష్పన్నచషాలః ప్రాగవటాముపశేతే తముత్తరేణాహవనీయం తిష్ఠన్పరాఞ్చం ప్రోక్షయతి, పృథివ్యై త్వాన్తరిక్షాయ త్వా దివే త్వా” ఇతి। ప్రోక్షామీతి శేషః। చషాలో యూపాగ్రే ప్రతిముచ్యమానః కటకః। లోకత్రయాభిమాని దేవతాప్రీత్యర్థం ప్రోక్షణమిత్యాహ “పృథివ్యై త్వాన్తరిక్షాయ త్వా దివే త్వేత్యాహైభ్య ఏవైనం లోకేభ్యః ప్రోక్షతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౪అ) ఇతి। నాత్రౌదుమ్బర్యామివాగ్రమారభ్యాధోముఖప్రోక్షణం కిన్తు మూలమారభ్యోర్ధ్వముఖమితి విధత్తే “పరాఞ్చం ప్రోక్షతి పరాఙివ హి సువర్గో లోకః” (సం-౬కా।౩ప్ర।౪అ) ఇతి। కల్పః “అవటే అపోఽవనయతి, శున్ధతాం లోకః పితృషదన ఇతి యవాన్ప్రస్కన్దతి, యవోఽసి యవయాస్మద్ద్వేషో యవయారాతీరితి బర్హిర్హస్తం వ్యతిషజ్యావస్తృణాతి, పితృణాగ్ం సదనమసి” ఇతి। యూపస్థాపనార్థో యోఽవటః తస్మిన్ప్రోక్షణశేషం నినీయ యవాన్ప్రక్షిప్య బర్హిర్ముష్టేరర్థం ప్రాగగ్రమూర్ధ్వముదగగ్రమిత్యేవం ప్రతిషజ్య బర్హిరవస్తృణో

యాత్ । ఘృతానన్తర్ధానే విధత్తే "క్రూరమివవా ఏతత్కరోతి యత్ఖనత్యపోఽవనయతి శాన్త్యై యవమతీరవనయత్యూర్గ్వై యవో యజమానేన యూపస్సమ్మితో యావానేవ యజమానస్తావతీమేవాస్మిన్నూర్జం దధాతి పితృణాꣳ సదనమసీతి బర్హిరవస్తృణాతి పితృదేవత్యాꣳ హ్యేతద్యన్నిఖాతం యద్బర్హిరనవస్తీర్య మినుయాత్పితృదేవత్యో నిఖాతస్స్యాద్బర్హిరవస్తీర్య మినోత్యస్యామేవైనం మినోతి" (సం-౬కా।౩ప్ర।౪అ) ఇతి । యద్యప్యత్ర యూపావటఖననం నామ్నాతం తథాప్యాద్వ్న్యాయేన మామ్నాతం తస్యైవానువృత్తిమభిప్రేత్య యత్ఖనతీత్యనూద్యతే తదనువృత్తయే సమానవిషయత్వం ప్రత్యభిజ్ఞాపయితుమేవ తత్రవిహితమప్యవనయనాదికం పునరత్రవిధీయతే । కల్పః "యూపశకలమవాస్యతి, స్వావేశోఽస్యగ్రేగా నేతౄణాం వనస్పతిరధిత్వా స్థాస్యతి తస్యవిత్తాత్" ఇతి।శోభన ఆవేశో యూపావటస్థితిలక్షణో యస్మిన్ప్రథమశకలే స స్వావేశః । హే శకల త్వం స్వావేశోఽసి । యూపస్య త్రయో నేతారః ప్రథమశకలః స్వరుశ్చషాలశ్చేతి తేషాం నేతౄణాం మధ్యే త్వమగ్రేగాః ప్రథమభావీ వనస్పతిరూపో యూపస్త్వామధిష్ఠాస్యతి తస్యవిత్తాత్ తం యూపం అనుజానీహి । విధత్తే "యూపశకలమవాస్యతి సతేజసమేవైనం మినోతి" (సం-౬కా।౩ప్ర।౪అ) ఇతి।యత్పూర్వత్రోక్తం "స్వధితేర్వృక్షస్య బిభ్యతః ప్రథమేన శకలేన సహ తేజః పరాపతతి" ఇతి శకలే ప్రక్షిప్తే సతి తేజసా సహితమేవైనం యూపం స్థాపితవాన్భవతి । కల్పః "అథ ప్రవృహ్య చషాలం యూపస్యాగ్రమనక్తి "దేవస్త్వా సవితా మధ్వాఽనక్తు" ఇతి।మధ్వా మధురేణ తేజోరూపేణాజ్యేన । తదిదం దర్శయతి "దేవస్త్వా సవితా మధ్వాఽనక్త్విత్యాహ తేజసైవైనమనక్తి" (సం-౬కా।౩ప్ర।౪అ) ఇతి । కల్పః "అన్తరతో బాహ్యతశ్చ స్వభ్యక్తం కృత్వా చషాలం ప్రతిముఞ్చతి, సుపిప్పలాభ్యస్త్వౌషధీభ్యః" ఇతి । యూపస్యాగ్రభాగః పూర్వమచ్ఛిన్నో రాయస్సువీర ఇతి మన్త్రేణ ఛిన్నస్తేన నిష్పాదితశ్చతురఙ్గులోచ్ఛ్రితః సఛిద్రశ్చషాలః। హే చషాల త్వాం యూపాగ్రే ప్రతిముఞ్చామి

మి। కిమర్థం। శోభనఫలసంయుక్తౌషధార్థం। విధత్తే “సుపిప్పలాభ్య స్త్వౌషధీభ్య ఇతిచషాలం ప్రతిముఞ్చతి తస్మాచ్ఛీర్షత ఓషధయః ఫలం గృహ్ణన్తి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౪అ) ఇతి। యస్మాత్ ఫలార్థమగ్రే చషాలః ప్రతిముక్తః తస్మాచ్ఛిరస్యగ్రే ఫలగ్రహణం। విధత్తే “అనక్తి తేజో వా ఆజ్యం యజమానేనాగ్నిష్ఠాశ్రిః సమ్మితా యదగ్నిష్ఠామశ్రిమనక్తి యజమానమేవ తెజసా నక్త్యన్తమనక్త్యన్తమేవ యజమానం తేజసానక్తి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౪అ) ఇతి। తక్షణేన నిష్పాదితా స్వష్టాసు అశ్రిషుమధ్యే యోఽయమాహవనీయాగ్ని సమీపే స్థితా సాగ్నిష్ఠా తామాజ్యేనానక్తి। తదేవమఞ్జనమమన్త్రకమితి బోధాయనస్యమతం “అథస్రువేణాగ్నిష్ఠామశ్రిమభిఘారయన్నాహ, యూపాయాజ్యమానాయానుబ్రూహి” ఇతి ఏతావతా ఏవాభిధానాత్। ఆపస్తమ్బస్తు సమన్త్రకతామాహ “దేవస్త్వాసవితా మధ్వానక్త్వితిస్రువేణ సన్తతమవచ్ఛిన్నమగ్నిష్ఠామశ్రిమనక్త్యోపశరాత్” ఇతి।అవతేక్ష్యమాణో మూలభాగ ఉపరమూలత తష్టముపరమితి।విధత్తే “సర్వతః పరిమృశత్య పరివర్గమేవాస్మిన్ తెజోదధాతి” ఇతి।యజమానే కమప్యవయవమవర్జయిత్వా తేజోదధాతీతి।కల్పః “ఉచ్ఛ్రయతి, ఉద్దివగ్ స్తభానాన్తరిక్షం పృణపృథివీ ముపరేణదృగ్ంహ” ఇతి। వాక్యత్రయ ప్రయోజనమాహ “ఉద్దివగ్ స్తభానాన్తరిక్షం పృణేత్యాహైషాం లోకానాం విధృత్యై” (సం-౬కా।౩ప్ర।౪అ) ఇతి। బోధాయనః “అథైనం వైష్ణవీభ్యామృగ్భ్యాం కల్పయతి, తే తే ధామాని, విష్ణోః కర్మాణి, ఇతిద్వాభ్యాం సయత్రాగ్నిష్ఠామశ్రి మాహవనీయే సమ్పాదయతి। తద్యూపస్యచషాలం పరీక్షయతి, “తద్విష్ణోః పరమంపదగ్ సదాపశ్యన్తిసూరయః। దివీవచక్షురాతతం” ఇతి। ఆపస్తమ్బః “తే తే ధామా నీత్యవట్టే ఽవదధాతి విష్ణోః కర్మాణి పశ్యతేతి ద్వాభ్యామాహవనీయే నాగ్నిష్ఠాగ్ సమ్మినోతి” ఇతి। ఆద్యోమన్త్రఏవమామ్నాతః “తే తే ధామాన్యుశ్మసి గమధ్యైగావో యత్రభూరిశృఙ్గా అయాసః। అత్రాహ తదురుగాయస్య విష్ణోః పరమంపదమవభాతిభూరేః” ఇతి। తే తాని తే తవధామాని

స్థానాని ఉశ్మసి కామయామహే । గమధ్యై గన్తుం గావో గన్తారః । భూరి శృఙ్గా బహుదీప్తయః । అయాసః అనపాయా అతఏవ ఉరుగాయస్య మహాత్మభిర్గీయమానస్య భూరేర్మహతః । హేయూపాభిమానిన్ విష్ణో త వ తాని స్థానాని గన్తుం కామయామహే యది గన్తారో బహుదీప్తయో వర్తన్తే న కదాచిదపయన్తి । ఏష్వేవ స్థానేషు మహాత్మభిర్గీయమానస్య మహతో విష్ణో స్తత్పరమం పదమవభాతి తాదృశస్థాన ప్రాప్తిహేతవే కర్మణా యూపోఽస్మిన్నవటే తిష్ఠతు । విధత్తే "వైష్ణవ్యర్చాకల్పయతి వైష్ణవో వై దేవతయా యూపః స్వయైవైనం దేవతయా కల్పయతి" (సం-౬కా।౩ ప్ర।౪అ) ఇతి । తే తే ధామానీత్యసౌ వైష్ణవీ కల్పయతి ఉచ్ఛ్రయేత్ । మన్త్రాన్తరం త్వేవమామ్నాతం "విష్ణోః కర్మాణి పశ్యత యతో వ్రతాని పస్పశే । ఇన్ద్రస్య యుజ్యః సఖా" ఇతి । హే జనా విష్ణోః కర్మాణి సృష్టిస్థితి సంహారచరితాని పశ్యత యతో యైః కర్మభిర్వ్రతాని భవదీయ లౌకికవైదికకర్మాణి పస్పశే స్పృష్టవాన్ నిర్మితవాన్ స విష్ణురిన్ద్రస్య యుజ్యో యోగ్యస్సఖా । తద్విష్ణోరితి మన్త్రస్యాయమర్థః । సూరయో విద్వాంసో వేదాన్తపారంగతా విష్ణోస్తత్పరమం పదం స్వరూపం సదా పశ్యన్తి । కీదృశం । దివి ఆకాశే నిరావరణే ప్రసృతం చక్షురివ ఆతతం వ్యాప్తం తాదృశస్య విష్ణోరనుగ్రహాత్ వైష్ణవస్య యూపస్యాగ్నిష్ఠామశ్రి మాహవనీయేన సమ్మితాం స్థాపయామీత్యర్థః । అస్మిన్ స్థాపనే విష్ణోః కర్మాణి తద్విష్ణోరితి మన్త్రద్వయం వినియుఙ్క్తే "ద్వాభ్యాం కల్పయతి ద్విపాద్యజమానః ప్రతిష్ఠిత్యై" (సం-౬కా।౩ప్ర।౪అ) ఇతి । తే తే ధామానీత్యాదీనాం త్రయాణాం మన్త్రాణాం పదార్థా ఉపేక్షితాః । అగ్నిష్ఠాశ్రిస్థాపనే పూర్వ్వోపపత్తిం దర్శయతి "యం కామయేత తేజసైనం దేవతాభిరిన్ద్రియేణ వ్యర్ధయేయమిత్యగ్నిష్ఠాం తస్యాశ్రిమాహవనీయాదిత్థం వేత్థం వాఽతినావయేత్ తేజసైవైనం దేవతాభిరిన్ద్రియేణ వ్యర్ధయతి" (సం-౬కా।౩ప్ర।౪అ) ఇతి । తక్షణవేలాయామష్టాస్వశ్రిషు కాఞ్చిదశ్రిమిదం అగ్నిష్ఠేతి ప్రజ్ఞాతాం కుర్యాత్ తామశ్రిం యూపస్య పశ్చిమభాగస్థితా దాహవనీయమతిల

ఙ్మ్యదక్షిణత ఉత్తరతో వా నావయేత్ న ప్రాపయేత్ । తథాసతి తేజసాదిభి ర్వ్యర్థయతి వియోజయతి । సిద్ధాన్తం దర్శయతి “యం కామయేత తేజసైనం దేవతాభిరిన్ద్రియేణ సమర్ధయేయమిత్యగ్నిష్ఠాం తస్యాశ్రిమావహనీయేన సమ్మినుయాత్ తేజసైవైనం దేవతాభిరిన్ద్రియేణ సమర్ధయతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।४అ) ఇతి । కల్పః “అత్రైనం ప్రదక్షిణం పయూహతి, బ్రహ్మవనిం త్వా క్షత్రవనిగ్ సుప్రజావనిగ్ రాయస్పోషవనిం పర్యూహామీతి మైత్రావరుణ దణ్డేన సంహన్తి, బ్రహ్మదృగ్హ క్షత్రందృగ్హాప్రజాందృగ్హ రాయస్పోషం దృగ్హ” ఇతి । మన్త్రయోః స్పష్టార్థతాం దర్శయతి “బ్రహ్మవనిం త్వాక్షత్రవని మిత్యాహ యథాయజురేవైతత్” (సం-౬కా।౩ప్ర।४అ) ఇతి । కల్పః “త్రిః ప్రదక్షిణం పరివ్యయతి, పరివీరసి పరి త్వా దైవీర్విశో వ్యయన్తాం పరీమగ్ రాయస్పోషో యజమానం మనుష్యాః” ఇతి । హే యూపత్వం పరివీరసి పరితో రశనయావీతో వేష్టితోఽసి । దైవీర్విశో దేవసమ్బన్ధిన్యః ప్రజా మరుద్గణాదయః త్వాం పరితో వ్యయన్తాం వేష్టయన్తు తద్వదిమం యజమానం ధనపుత్రభృత్యాదిమనుష్యాః పరివ్యయన్తాం । కల్పః “స్వరుమాదాయ, అన్తరిక్షస్య త్వా సానావవగూహామీత్యుత్తరేణాగ్నిష్ఠా మధ్యమే రశనాగుణేఽవగూహతి” ఇతి । హే స్వరో త్వం అన్తరిక్షలోకవర్తినో రశనాగుణస్య సానౌ ప్రాన్తేఽవగూఢం కరోమి । మన్త్రయోరర్థ ఉపేక్షితః । విధత్తే “పరివ్యయత్యూర్గ్వై రశనా యజమానేన యూపస్సమ్మితో యజమానమేవోర్జా సమర్ధయతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।४అ) ఇతి । ఓషధివిశేషైర్దర్భై రుత్పన్నత్వాత్ రశనాయా ఊగ్రూపత్వం తయా యూపస్య సమ్బన్ధే సతి యూపప్రమాణహేతుర్యజమాన ఏవాన్నేన సమృద్ధో భవతి । రశనాయా మధ్యమగుణస్య దేశం విధత్తే “నాభిదఘ్నే పరివ్యయతి నాభిదఘ్న ఏవాస్మా ఊర్జం దధాతి తస్మాన్నాభిదఘ్న ఊర్జా భుఞ్జతే” (సం-౬కా।౩ప్ర।४అ) ఇతి । అస్మై అస్య యజమానస్య నాభిదఘ్నే ఉదరే ఊర్జం స్థాపయతి । తతస్సర్వే తత్ర ఊర్జా భుఞ్జతే భుక్తా మూర్జం ధారయతి । ప్రశంసార్థం నిన్ద్యం

పశుముపన్యస్యతి॥ “యంకామయేతౌజసైనం వ్యర్ధయేయమిత్యూర్ధ్వాం
వాతస్యావాచీం వావోహేదూజసైవైనం వ్యర్ధయతి” (సం-౬కా।
౩ప్ర।౪అ) ఇతి। ఉదరసదృశౌన్నాభిదఘ్నాదూర్ధ్వమధో వా రశనావేష్ట
నే యజమానమన్నేన వియోజయతి। కామనాభేదేన దేశవిశేషం విధత్తే
“యది కామయేత వర్షుకః పర్జన్యస్స్యాదిత్యవాచీమవోహేద్వృష్టిమేవ
నియచ్ఛతి యది కామయేతావర్షుకస్స్యాదిత్యూర్ధ్వాముదూహేద్వృష్టి
మేవోద్యచ్ఛతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౪అ) ఇతి। నాభిదఘ్నదేశాదవాచీనమధో
దేశబద్ధాం పునరప్యవోహేత్ అవకర్షేత్। తేన వృష్టిం నియచ్ఛతి న్యగ్భా
వేన ప్రవర్తయతి। ఊర్ధ్వప్రదేశబద్ధాం పునరప్యుదూహేత్ ఉత్కర్షే
త్। తేన వృష్టిముద్యచ్ఛతి ఊర్ధ్వం ప్రవర్తయతి నివారయతీత్యర్థః। యూ
పం సర్వదేవతాప్రీతిహేతుతయా స్తౌతి “పితౄణాం నిఖాతం మనుష్యాణా
మూర్ధ్వం నిఖాతాదారశనాయా ఓషధీనాగ్ం రశనా విశ్వేషాం దేవా
నామూర్ధ్వగ్ం రశనాయా ఆచషాలాదిన్ద్రస్య చషాలగ్ం సాధ్యానా
మతిరిక్తగ్ం స వా ఏష సర్వదేవత్యో యద్యూపో యద్యూపం మినోతి సర్వా
ఏవ దేవతాః ప్రీణాతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౪అ) ఇతి। నిఖాతముపరం పితృ
ణాం ప్రియం నిఖాతరశనాదేశయోర్మధ్యం మనుష్యాణాం రశనాదేశ ఓష
ధీనాం తద్దేశచషాలయోర్మధ్యం విశ్వేషాం దేవానాం చషాలదేశ ఇన్ద్ర
స్య అతిరిక్తం సాధ్యానాం। తచ్చ సూత్రే దర్శితం “యావదుత్తమమఙ్గు
లికాణ్డం తావదూర్ధ్వం చషాలాద్యూపస్య అతిరిక్తం ద్వ్యఙ్గుళం త్ర్యఙ్గుళం
చతురఙ్గుళం వా” ఇతి। పునరపి స్వర్గలోకావగతిహేతుతయా యూ
పం స్తౌతి “యజ్ఞేన వై దేవాః సువర్గం లోకమాయన్ తేమన్యన్త మను
ష్యా నోఽన్వాభవిష్యన్తీతి తే యూపేన యోపయిత్వా సువర్గం లోక
మాయన్ తమృషయో యూపేనైవానుప్రాజానన్ తద్యూపస్య యూప
త్వం యద్యూపం మినోతి సువర్గస్య లోకస్య ప్రజ్ఞాత్యై” (సం-౬కా।౩ప్ర।
౪అ) ఇతి। దేవాః పురా కదాచిద్యజ్ఞం కృత్వా తేన యజ్ఞేన సువర్గం గ
చ్ఛన్తః మనుష్యా అప్యస్మానన్వాగత్యాస్మత్సదృశాస్తే భవిష్యన్తీతి మత్వా

యూపేననుష్ఠాయ రోపయిత్వా మోహయిత్వా స్వయమేవ స్వర్గం
గతా యూపః సర్వదేవత్య ఇత్యజ్ఞాత్వా కాష్ఠమాత్రరూప ఇతి బుద్ధి
మోహః । ఋషయస్తు యూపమాహాత్మ్యస్యాతీన్ద్రియస్యాపి ద్రష్టారః।
తేనైవవిదితత్వేన యూపేన దేవానుమతం స్వర్గం ప్రజ్ఞాతవన్తః । తత్త
స్మాన్మనుష్యవ్యామోహనహేతుత్వాద్యూపస్య యూపనామ సమ్పన్నం । యూ
పవిమోహన ఇత్యస్మాద్ధాతోర్యూపశబ్దో నిష్పన్నః । ఏవఞ్చ సతి విదిత
మాహాత్మ్యస్య యూపస్యానేన స్వర్గః ప్రజ్ఞాయతే।ఆహవనీయాత్ పూ
ర్వదేశం యూపస్థాపనాయ విధత్తే “పురస్తాన్మినోతి పురస్తాద్ధియజ్ఞస్య
ప్రజ్ఞాయతే ప్రజ్ఞాతగ్ం హి తద్యదతిపన్న ఆహురిదం కార్యమాసీదితి”
(సం-౬కా।౩ప్ర।౪అ) ఇతి । అత్రసూత్రం “అగ్రేణాహవనీయం యూపా
వటం ఖనత్యర్ధమన్తర్వేద్యర్ధం బహిర్వేది” ఇతి । విధివాక్యేపుర
స్తాచ్ఛబ్దః పూర్వదేశవాచీ । అర్థవాదేతు పూర్వకాలవాచీ । యజ్ఞస్య
సమ్బన్ధియత్కర్తవ్యమఙ్గజాతం తత్సర్వమనుష్ఠానాత్ పూర్వమేవప్రజ్ఞా
యతే । తథాచబ్రాహ్మణాన్తరం “ఆచతుర్థాత్కర్మణోఽభిసమీక్షే
తేదం కరిష్యామీదం కరిష్యామి” ఇతి । యత్తుపూర్వం నజ్ఞాతం తత్ప
శ్చాద్బుద్ధమపి సత్ అజ్ఞాతమేవ యస్మాల్లోకేవిస్మరణేనాన్యథా కరణేనవా
కశ్చిదనుష్ఠేయే అతిపన్నే వినష్టే సతిపశ్చాత్ క్లిశ్యన్త ఆహురిదం గమనా
దికం అధ్యయనాదికంవా తస్మిన్నేవ దినేకార్యమాసీత్ నత్వస్మాభి
స్తదానీం ప్రజ్ఞాతమితి । తస్మాత్పూర్వస్య కాలస్య ప్రజ్ఞానార్హత్వేన ప్రశస్త
త్వాత్పూర్వదేశోఽపి పూర్వత్వసామ్యేన ప్రశస్తః । అథయదుక్తంచ
షాలాదతిరిక్తం సాధ్యానామితి తత్ సమర్థ్యతే “సాధ్యావైదేవా య
జ్ఞమత్యమన్యన్త తాన్ యజ్ఞోనాస్పృశత్తాన్ యద్యజ్ఞస్యాతిరిక్తమాసీత్
తదస్పృశదతిరిక్తం వా ఏతద్యజ్ఞస్య యదగ్నావగ్నిం మథిత్వా ప్రహరత్యతి
రిక్తమేతద్యూపస్యతదూర్ధ్వం చషాలాత్ తేషాం తద్భాగధేయం తానే
వ తేనప్రీణాతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౪అ) ఇతి। సాధ్యానామకాదేవాః పురా
యజ్ఞం క్లృప్తం యజ్ఞభాగమతిలఙ్ఘ్యాధికో భాగోఽస్మాకమస్త్వితి మన్య

న్త। తాన్ అధికలిప్సమానాన్ యజ్ఞో నాస్పృశత్। తర్హి కిం అస్పృశత్। ఏతద్యజ్ఞస్యాతిరిక్తమిహాసీత్తత్ తానస్పృశత్। కిమతిరిక్తం। యదగ్నావగ్నిం మథిత్వా ప్రహరణమస్తి తదన్యయజ్ఞేఽభావాదిహాతిరిక్తం యదపిచషాలాదూర్ధ్వం యూపాగ్రం తదపి యజమాన పరిమాణాదధికత్వాదతిరిక్తం। తదుభయం సాధ్యానాం ప్రీతిహేతుః। యూపప్రసఙ్గాత్, స్వకాలేస్వరుహోమం విధత్తే "దేవా వై సగ్ంస్థితే సోమే ప్ర స్రుచో హరన్ ప్ర యూపం తే మన్యన్త యజ్ఞవేశసం వా ఇదం కుర్మ ఇతి తే ప్రస్తరగ్ం స్రుచాం నిష్క్రయణమపశ్యన్ స్వరుం యూపస్య సగ్ంస్థితే సోమే ప్ర ప్రస్తరగ్ం హరతి జుహోతి స్వరుమయజ్ఞవేశసాయ" (సం-౬కా।౩ప్ర।౪అ) ఇతి। పురా దేవాః సమాప్తే సోమయాగే స్రుచో యూపఞ్చాగ్నౌ ప్రాహరన్ అగ్నౌ ప్రహర్తుం సఙ్కల్పితవన్తః। తతో యజ్ఞవినాశో మాభూదితి విచార్య ప్రస్తరేణ స్రుచః స్వరుణా యూపఞ్చ నిష్క్రీతవన్తః। తస్మాత్సోమసమాప్తౌ ప్రస్తరమగ్నౌ ప్రహరేత్ స్వరుఞ్చ జుహుయాత్। స్వరుః యూపతక్షణే ప్రథమశ్శకలః। తథాచ సూత్రం "అవతక్షణానాం స్వరుమధిమన్థనశకలం"॥ఇతి॥

॥ ॥ అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః ॥ ॥

"పృథిపష్ఠం పురేవాత్రస్వావేప్రథమపాతితం।
శకలంత్వాపటేక్షిప్త్వా దేవోఽగ్నిష్ఠాశ్రికాఞ్జనం॥
సుప్యారోపశ్చషాలాగ్రే హ్యుద్దియూపం సముచ్ఛ్రయేత్।
తేతేఽపటేక్షిపేద్విష్ణో ద్వాభ్యాంయూపస్యకల్పనం।
బ్రహ్మాద్వయంగతో యూపోరజ్వాసంవేష్ట్య తేపరి॥
అన్తస్వరుంతత్రగూహే దితిసప్తదశేరితాః" ॥ఇతి॥

అథ మీమాంసా.

తృతీయాధ్యాయస్యసప్తమపాదేచిన్తితం॥

"అన్తర్వేదిమినోత్యర్ధం యూపాఙ్గముతలక్షయేత్।
దేశంయూపాంగభావేన వేదిభాగోఽత్రచోద్యతే॥

బహిర్వేద్యర్థమిత్యేతద్వాక్యంభిద్యేతతద్విధౌ।
మీయమానస్యయూపస్యతావాన్దేశోఽత్రలక్ష్యతే" ॥ఇతి॥

అగ్నీషోమీయపశౌయూపంమినోతి ఇతిప్రకృత్యశ్రూయతే అర్ధమంతర్వేది మినోత్యర్ధం బహిర్వేదీతి। యూపం సంస్థాపయితుం కియద్విస్తారవానవటోఽపేక్షిత ఇతి బుభుత్సాయాం తన్నిర్ణయాయ యూపమూలస్య స్థౌల్యమఙ్గుళ్యాదిభిర్మాతవ్యం। తస్యచమీయమానస్య వేద్యభ్యన్తరభాగోఽఙ్గత్వేన విధీయత ఇతిచేత్। మైవం। యథాసంస్కృతో వేద్యన్తరభాగోఽర్ధమన్తర్వేదీత్యనేన వాక్యేనవిధీయతే తద్వదసంస్కృతో వేదిబహిర్భాగోఽప్యర్ధం బహిర్వేదీత్యనేనవాక్యేన విధాతవ్యం। తతో వాక్యంభిద్యేత।యదాతు వేదేరభ్యన్తరబాహ్యభాగాభ్యా ముపలక్షితో సంస్కృతోలౌకికోదేశో మీయమానయూపోచితో విధీయతే తదానాస్తి వాక్యభేదః। తస్మాల్లౌకికదేశ ఏవాత్ర యూపాఙ్గత్వేన విధీయతేనతు సంస్కృత వేదిభాగః॥*॥

అథఛన్దః॥ తేతేధామానీతిత్రిష్టుప్। విష్ణోఃకర్మాణితద్విష్ణో రిత్యుభే గాయత్ర్యౌ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే షష్ఠోఽనువాకః॥ * ॥

తైత్తిరీయసంహితా.

ఇషేత్వోపవీరస్యుపో దేవాన్దైవీర్విశః ప్రాగుర్వహ్నీరుశిజో బృహస్పతే ధారయా వసూని హవ్యాతే స్వదన్తాం దేవత్వష్టర్వసు రణ్వ రేవతీ రమధ్వ మగ్నేర్జనిత్రమసి వృషణౌస్థ ఉర్వశ్యస్యాయురసి పురూరవా ఘృతేనాక్తే వృషణం దధాథాం గాయత్రం ఛన్దోఽనుప్రజాయస్వ త్రైష్టుభం ఛన్దోఽనుప్రజాయస్వ జాగతం ఛన్దోఽను ప్రజాయస్వ భవతం॥౧॥

నస్సమనసా సమోకసా వరైపసా । మా యజ్ఞగ్ం హిగ్ంసిష్టం మా యజ్ఞపతిం జాతవేదసౌ శివౌ భవతమద్య నః । అగ్నావగ్నిశ్చరతి ప్రవిష్ట ఋషీణాం పుత్రో అధిరాజ ఏషః । స్వాహాకృత్య బ్రహ్మణా తే జుహోమి మా దేవానాం మిథుయాక ర్భాగధేయం॥ ౨॥

భవత మేకత్రిగ్ంశచ్చ॥ ౭॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే సప్తమోఽనువాకః॥*॥

భాష్యమ్.

షష్ఠేఽనువాకే యూపస్థాపనముక్తం । తస్మిన్యూపే పశుం నియోక్తుముపాకరణమస్మిన్ సప్తమేఽనువాకేఽభిధీయతే । బోధాయనః, "అథైతం పశుం పల్పూలితమన్తరేణ చాత్వాలోత్కరౌ ప్రపాద్యాగ్రేణయూపం పురస్తాత్ప్రత్యఙ్ముఖ ముపస్థాపయతి, తమిషే త్వేతి బర్హిషీ ఆదాయోపాకరోతి, ఉపవీరస్యుపో దేవాన్ దైవీర్విశః ప్రాగుర్వహ్నీరుశిజో బృహస్పతే ధారయా వసూని హవ్యా తే స్వదన్తాం దేవ త్వష్టర్వసురణ్వ రేవతీరమధ్వం" ఇతి । పల్పూలితం స్నాపితం । ఆపస్తమ్బః "ఇషే త్వేతి బర్హిషీ ఆదత్తే, ఉపవీరసీతి ప్లక్షశాఖాం; బర్హిర్భ్యాం ప్లక్షశాఖయా చ పురస్తాత్ప్రత్యఞ్చం పశుముపాకరోతి, ఉపో దేవాన్ దైవీర్విశః" ఇతి। హే బర్హిః ఇషే పశులక్షణాయాన్నాయేష్యమాణాయ త్వామాదదే। బర్హిరితిజాతావేకవచనం । ఉపాకర్తుం వేతి గచ్ఛతీత్యుపవీః । హే ... శాఖే త్వముపవీరసి । ఉపో సమీపే ప్రాగుః ప్రాప్తాః। కే। ఉపాక్రియమాణపశుసమ్బన్ధి హృదయాద్యవయవా ఇత్యర్థాల్లభ్యతే। కాన్ ప్రాప్తాః। దేవానగ్నిషోమాదీన్। దైవీర్విశః దేవసమ్బన్ధినీః ప్రజాశ్చ। కిఞ్చ వహ్నిః యాగనిర్వాహకాః ఉశిజః శేషభక్షణకామాః ప్రాప్తాః । హే బృహస్పతే

వసూని హృదయాదిద్రవ్యాణి ధారయపోషయ । హే పశో తేత్వదీయాని హవ్యాని స్వదన్తాంస్వాదూని భవన్తు । హే దేవ త్వష్టృనామక వసుపశు ద్రవ్యం రణ్వ రమణీయంకురు । హే రేవతీః క్షీరాది ధనవన్తః । హే పశవః రమధ్వం యజమానగృహే క్రీడధ్వం । కల్పః "అగ్నేర్జనిత్ర మసీత్యభిమన్థనశకలంనిదధాతి, వృషణౌస్థ ఇతి ప్రాఞ్చౌ దర్భౌ, ఉర్వశ్యసీత్యధరారణిమాదత్తే, పురూరవా ఇత్యుత్తరారణిం, ఘృతే నాక్తే వృషణం దధాథామిత్యుభేఽభిమన్త్ర్య, ఆయురసీతిసమవదధాయెతి" ఇతి । హేశకలత్వమగ్నేర్జనిత్రమసి । హే దర్భౌయువాం వృషణౌ వీర్యసేచకౌస్థః । హే అధరారణె త్వముర్వశ్యా సదృశీభవసి । హే ఉత్తరారణే త్వంపురూరవసా సమానాసి। హే ఉభే అరణీ యువాం ఘృతేనాక్తే సత్యౌ సేచనం పోషయతాం । హే అరణిద్వయ మాతాపితృస్థానీయ త్వమాయురసి । యజ్ఞస్యాయుస్థానీయమసి పుత్రస్థానీయ వహ్నిముత్పాదయతాం । యజ్ఞాభివృద్ధికరత్వాత్ యద్యపి తత్రపాఠక్రమేణ ఇషేత్వాదయ ఉపాకరణమన్త్రాః ప్రథమంవ్యాఖ్యాతవ్యాః తథాపి పూర్వానువాకే ప్రసఙ్గాద్యదుక్తం "అతిరిక్తం వా ఏతద్యజ్ఞస్య యదగ్నావగ్నిం మథిత్వా ప్రహరతి" ఇతి తద్విస్పష్టయితుమాదౌ అగ్నిమన్థనమన్త్రాన్ వ్యాచిఖ్యాసుః మన్థనవిశిష్టమగ్నిప్రహరణం విధత్తే "సాధ్యావై దేవా అస్మిఁల్లోక ఆసన్ నాన్యత్కిఞ్చన మిషత్తేఽగ్నిమేవాగ్నయే మేధాయాలభన్త నహ్యన్యదాలభ్యమవిన్దన్ తతో వా ఇమాః ప్రజాః ప్రజాయన్త యదగ్నావగ్నిం మథిత్వా ప్రహరతి ప్రజానాం ప్రజననాయ" (సం-౬కా।౩ప్ర।౫అ) ఇతి । మనుష్యపశ్వాదిసృష్టేః పురాలోకే సాధ్యనామకా దేవా ఆసన్ । అన్యత్కిమపి ఈషత్ప్రాణిజాతం నాసీత్ । తేచసాధ్యాః ప్రజాకామాస్తద్ధేతవే యజ్ఞాయ ఆలభన్త అన్యథాలమ్భనయోగ్యం పశుజాతమలబ్ధ్వా అగ్నిమేవ పశుత్వేన అగ్నయె దేవతాయై ఆలభన్త పురుషారణ్యపశున్యాయేన పర్యగ్నికరణాన్తాన్ సంస్కారాన్ అకుర్వత । తథాచాశ్వమేధకాణ్డే శ్రూయతే "పర్యగ్నికృతం పురుషం చారణ్యాగ్ శ్చోత్సృజన్త్యహింసాయై"

ఇతి । తథా గ్న్యైలక్షణరూపాద్యజ్ఞాత్ ఏవ ప్రజా అసృజన్త । తస్మాత్
పూర్వసిద్ధాగ్నౌ మథితాగ్నేః ప్రహరణం ప్రజోత్పత్త్యై భవతి । అత్రమ
న్థనకాలశ్చిన్త్యతే । ఉపాకరణమారభ్య మారపర్యన్తో వ్యాపార ఆలమ్భ
నశబ్దార్థః, కిం తస్మాదాలమ్భా దూర్ధ్వ మగ్నిర్మన్థనీయః, ఆహోస్వి
దుపాకరణా నానన్తరమితి । తత్రప్రథమపక్షే దోషమాహ “రుద్రో వా
ఏషయదగ్ని ర్యజమానస్య పశుర్య త్పశుమాలభ్యాగ్నిం మన్థేద్రుద్రాయ
యజమానమపి దధ్యాత్ప్రమాయుకస్స్యాత్” (సం-౬కా।౩ప్ర।౫అ) ఇతి।
రుద్రః క్రూరః। పశో ర్యజమాన నిష్క్రయణరూపత్వాత్ పశుర్యజమానః।
తత ఆలమ్భా దూర్ధ్వమగ్నిమన్థనే హవిష్ట్వేన యజమానమపి రుద్రా
య దద్యాత్ । తతో యజమానో మరణశీల స్స్యాత్ । తస్మిన్నేవ పక్షే
గుణమపిదర్శయతి “అథో ఖల్వాహురగ్నిస్సర్వా దేవతా హవిరేతద్యత్
పశురితి యత్పశుమాలభ్యాగ్నిం మన్థతిహవ్యాయై వాసన్నాయ సర్వా
దేవతా జనయతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౫అ) ఇతి । “తే దేవా అగ్నౌ తనూః
సంన్యదధత తస్మాదాహురగ్నిస్సర్వా దేవతాః” ఇతిశ్రుతేః । అగ్నేస్సర్వ
దేవతారూపత్వం పశోర్హవిష్ట్వం ప్రసిద్ధం । తథా సత్యాలభ్య మన్థనే
ప్రత్యాసన్నాయ హవిషే సర్వా దేవతాజనయతి సన్నిధాపయతి । ద్వితీ
యపక్షం సిద్ధాన్తత్వేనోపాదత్తే “ఉపాకృత్యైవమన్థ్యస్తన్నేవాలబ్ధం
నేవాఽనాలబ్ధం” (సం-౬కా।౩ప్ర।౫అ) ఇతి । ఉపాకరణేనాలమ్భ
ఉపక్రాన్తః అతో యథోక్తగుణః సిధ్యతి । అమారణేనా సమాప్తత్వా
ద్యథోక్తదోషో నభవిష్యతి । ద్వయోర్మన్త్రయోరర్థే ప్రసిద్ధిందర్శయతి ।
“అగ్నేర్జనిత్రమసీత్యాహాగ్నే ర్హ్యేతజ్జనిత్రం వృషణౌ స్థ ఇత్యాహవృ
షణౌ హ్యేతౌ” (సం-౬కా।౩ప్ర।౫అ) ఇతి। స్త్రీమన్త్రపురుషమన్త్రవత్
సమవధాన మన్త్రై మిథునత్వసిద్ధిం దర్శయతి “ఉర్వశ్యస్యాయు రసీ
త్యాహమిథునత్వాయ” (సం-౬కా।౩ప్ర।౫అ) ఇతి । వృషణశబ్దేన నిషిక్త
వీర్యస్థానీయ ఉత్పాద్యో వహ్నిర్వివక్షిత ఇత్యాహ “ఘృతేనాక్తేవృష

ణం దధాథామిత్యాహ వృషణగ్ హ్యేతే దధాతే యె అగ్నిం" (సం-౬కా।౩ప్ర।౫అ) ఇతి। యె అధరోత్తరారణీ వహ్నింధారయతః ఏతే వృషణం సిక్తవీర్యం దధాతే ఇతి మన్త్రేణోచ్యతే।బోధాయనః "అథప్రజాతీర్వా చయతి, గాయత్రంఛన్దోఽను ప్రజాయస్వ త్రైష్టుభం ఛన్దోఽను ప్రజాయస్వ జాగతం చన్దోఽను ప్రజాయస్వ ఇతి ప్రదక్షిణమగ్నిం మన్థతి" ఇతి। ఆపస్తమ్బః "అగ్నయెమథ్యమానాయానుబ్రూహీతి సమ్ప్రేష్యతి, మథ్యమానాయానుబ్రూహీతివా, ప్రథమాయాంత్రిరనూక్తాయాంత్రిర్ప్రదక్షిణమగ్నిం మన్థతి, గాయత్రంఛన్దోఽను ప్రజాయ స్వేతి ప్రథమం, త్రైష్టుభమితి ద్వితీయం, జాగతమితి తృతీయం, తతోయథాప్రాకు మన్థతి" ఇతి। హే అగ్నే హోత్రాపఠ్యమానం గాయత్రం ఛన్దోఽనులక్ష్యత్వంప్రజాయస్వ। ఏవమితరత్రాపి యోజ్యం। ప్రాశుక్షిప్రమిత్యర్థః। ఛన్దసాంసాధనత్వమనేన మన్త్రేణ దర్శితమిత్యాహ "గాయత్రం ఛన్దోఽను ప్రజాయస్వేత్యాహ ఛన్దోభిరేవైనం ప్రజనయతి"(సం-౬కా।౩ప్ర।౫అ)ఇతి। హోతారంప్రత్యధ్వర్యోర్ప్రైషమన్త్రముత్పాదయతి "అగ్నయె మథ్యమానాయాను బ్రూహీత్యాహ" (సం-౬కా।౩ప్ర।౫అ) ఇతి। హోతురభిత్వా దేవ సవితరిత్యేతామృచంవిధత్తే "సావిత్రీమృచమన్వాహ సవితృప్రసూత ఏవైనం మన్థతి" (సం-౬కా।౩ప్ర।౫అ) ఇతి। పునర్ప్రైషద్వయముత్పాదయతి "జాతాయానుబ్రూహి ప్రహ్రియమాణాయానుబ్రూహీత్యాహ కాణ్డేకాణ్డఏవైనం క్రియమాణె సమర్ధయతి" (సం-౬కా।౩ప్ర।౫అ) ఇతి। మథనకాణ్డఏకో మథితస్య జన్మకాణ్డోఽపరః జాతస్య పూర్వాగ్నౌ ప్రహరణకాణ్డోఽన్యః।తత్ర సర్వత్రప్రైషే సతిమన్త్రైరగ్నిస్సమృద్ధోభవతి। హోతుర్మన్త్రాన్ విధత్తే "గాయత్రీస్సర్వా అన్వాహ గాయత్రచ్ఛన్దా వా అగ్నిః స్వేనైవైనం ఛన్దసాసమర్ధయతి" (సం-౬కా।౩ప్ర।౫అ) ఇతి। మన్థనకాలేఽనువచనీయా అభిత్వా దేవసవితరిత్యాద్యాః। జాతే సతి ఉత బ్రువన్తు జన్తవ ఇత్యాదికం। ప్రహరణకాలే ప్రదేవం దేవవీతయ ఇత్యాదికమనుబ్రూయాత్, తాస్సర్వా ఋచో గాయత్ర్యః। అగ్నిశ్చగా

యత్ర్యామాహుత్యుత్పన్నత్వాద్గాయత్రఛన్దాః।కల్పః “భవతంన స్సమనసా విత్యుత్తరేణోత్తరపరిధి మాహవనీయే ప్రహరతి సన్ధినా వా, అగ్నావగ్నిశ్చరతి ప్రవిష్టఇతి ప్రహృత్య స్రువేణాఽభిజుహోతి” ఇతి। మన్త్రస్త్వేవమా మ్నాతః “భవతంనస్సమనసౌ సమోకసావరేపసౌ। మాయజ్ఞꣳ హిꣳ సిష్టం మాయజ్ఞపతిం జాతవేదసౌ శివౌ భవతమద్యనః। అగ్నావగ్నిశ్చరతి ప్రవిష్ట ఋషీణాం పుత్రో అధిరాజఏషః। స్వాహాకృత్య బ్రహ్మణా తే జుహోమి మా దేవానాం మిథుయాకర్భాగధేయం” ఇతి।యోఽగ్నిర్గార్హ పత్యాఽఽహవనీయే వర్తతే యశ్చేదానీం మథితస్తస్మిన్ ప్రహ్రియతే తౌ యువామస్మాన్ప్రతిసుమనసౌ సమానమనస్కౌ విప్రతిపత్తిరహితౌ।సమోకసౌ సమాననివాసస్థానౌ।అరేపసౌ పాపచిత్తరహితౌ భవతం।యజ్ఞఞ్చ యజ్ఞప తిఞ్చ హింసాంమాకురుతం। అద్యాస్మిన్కర్మణి నోఽస్మాన్ప్రతిశివౌశాన్తౌ భవతం। ఏవంమథితోఽగ్ని ర్గార్హపత్యాహవనీయాగ్నౌ ప్రవిష్టశ్చరతి। కీదృశః। ఋషీణాం మన్త్రాణాం ఋత్విజాంవా పుత్రస్తైరుత్పాదితత్వా దధికం రా జత ఇత్యధిరాజః। హే మథితాగ్నే తేతుభ్యం స్వాహాశబ్దముచ్చార్య మ న్త్రేణ జుహోమీతి దేవతానాం భాగధేయం మిథుయాకః మిథ్యా భూతం మా కురుతం। శివౌభవతమితి ప్రార్థనాయాః ప్రసిద్ధిం దర్శయతి “అగ్నిర్వా గార్హపత్యోఽగ్నిం మథిత్వా ప్రహరతి తౌ సమ్భవన్తౌ యజమాన మభిసమ్భవతో భవతం నస్సమనసా విత్యాహ శాన్త్యై” (సం-౬కా।౩ప్ర।౫అ) ఇతి। యజమానం భక్షయితు మభిలష్య పరస్పరసంయుక్తత్వాత్ తచ్ఛాన్త్యై ప్రార్థనీయా। అగ్నావగ్నిరితి మన్త్ర ఉపేక్షితః। విధత్తే “ప్రహృత్యజుహోతి జాతాయైవాస్మా అన్నమపి దధాత్యాజ్యేన జు హోత్యేతద్వా అగ్నేఃప్రియం ధామయదాజ్యం ప్రియేణైవైనం ధా మ్నాసమర్ధయత్యథో తేజసా” (సం-౬కా।౩ప్ర।౫అ) ఇతి। సమర్ధయతీత్య న్వయః। ఉత్తరభావినోఽపి మథనమన్త్రా ఔత్సుక్యేనాదౌ వ్యాఖ్యా తాః। అథపూర్వభావిన ఉపాకరణ మన్త్రాన్ వ్యాచిఖ్యాసు ర్విధత్తే

“ఇషే త్వేతి బర్హిరాదత్త ఇచ్ఛత ఇవ హ్యేష యో యజతే” (సం-౬కా। ౩ప్రా।౬అ) ఇతి। ఏష యజమానో దేవేభ్యో దాతుం పశురూపం హవిరిచ్ఛత్యేవ తస్మాదిష ఇత్యుచ్యతే। పశుసమీపే దేవానాహ్వయతీతి ప్లక్షశాఖా ఉపవీరిత్యుచ్యతే। తదేతద్దర్శయతి “ఉపవీరసీత్యాహోప హ్యేనానాకరోతి” (సం-౬కా।౩ప్రా।౬అ) ఇతి। హృదయాద్యవయవా దేవాన్ దేవప్రజాశ్చ ప్రాప్తా ఇతి యద్వ్యాఖ్యాతం తత్ప్రసిద్ధమిత్యాహ “ఉపో దేవాన్ దైవీర్విశః ప్రాగురిత్యాహ దైవీర్హ్యేతా విశః సతీర్దేవానుపయన్తి” (సం-౬కా।౩ప్రా।౬అ) ఇతి। యద్వా హృదయాదయ ఏవ పదార్థత్వేన దైవప్రజా భూత్వా దేవాన్ప్రాప్నువన్తి। వహ్నిశబ్దో వాహకేనాచీత్యభిప్రేత్య దర్శయతి “వహ్నిరుశిజ ఇత్యాహ ఋత్విజో వై వహ్నయ ఉశిజస్తస్మాదేవమాహ” (సం-౬కా।౩ప్రా।౬అ) ఇతి। అత్ర పశుప్రదత్వేన బృహస్పతిప్రార్థనమిత్యాహ “బృహస్పతే ధారయా వసూనీత్యాహ బ్రహ్మ వై దేవానాం బృహస్పతిర్బ్రహ్మణైవాస్మై పశూనవరున్ధే” (సం-౬కా।౩ప్రా।౬అ) ఇతి। హృదయాదీని స్వాదూకర్తుమియమాశీరిత్యాహ “హవ్యా తే స్వదన్తామిత్యాహ స్వదయత్యేవైనామ్” (సం-౬కా।౩ప్రా।౬అ) ఇతి। మిథునరూప పశుప్రదత్వేన త్వష్టుః ప్రార్థనమిత్యాహ “దేవ త్వష్టర్వసు రణ్వేత్యాహ త్వష్టా వై పశూనాం మిథునానాగ్ం రూపకృద్రూపమేవ పశుషు దధాతి” (సం-౬కా।౩ప్రా।౬అ) ఇతి। రేవతీశబ్దః పశుపర ఇత్యాహ “రేవతీ రమధ్వమిత్యాహ పశవో వై రేవతీః పశూనేవాస్మై రమయతి” (సం-౬కా।౩ప్రా।౬అ) ఇతి ॥

॥ ॥ అత్ర వినియోగసఙ్గ్రహః ॥ ॥

“ఇషే బర్హిస్సమాదత్తే ఉపేతి ప్లక్షశాఖికామ్।
ఉపో పశుముపాకృత్య హ్యగ్నేశ్శకలసంస్థితిః॥
వృషాఽత్ర దర్భాన్ సంస్థాప్య ఉర్వ్యాఽరణిమధః క్షిపేత్।
పురూత్తరాం సమాదత్తే ఆయురిత్యుపరి క్షిపేత్ ॥

ఘృతేనస్వ్యక్తో యగాయేతి త్రిభిర్మన్త్రైర్నిక్షిపేత్।
భవతన్నఃసమనసావగ్నావగ్నిఃపఞ్చమోఽనువాకే త్రయోదశ" ఇతి॥

అత్రవిశేషమీమాంసా నాస్తి॥

అథఛన్దః॥భవతం నః సమనసావితి పఙ్క్తిః॥అగ్నావగ్నిరితిత్రిష్టుప్॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే సప్తమోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఆదదఋతస్య త్వా దేవహవిః పాశేనాఽఽరభే ధృషామానుషానద్భ్యస్త్వౌషధీభ్యః ప్రోక్షామ్యపాం పేరురసి స్వాత్తఞ్చిత్సదేవగ్ం హవ్యమాపో దేవీస్స్వదతైనగ్ం సం తే ప్రాణో వాయునా గచ్ఛతాగ్ం సంయజత్రైరఙ్గాని సం యజ్ఞపతిరాశిషా ఘృతేనాక్తౌ పశుం త్రాయేథాగ్ం రేవతీర్యజ్ఞపతిం ప్రియధాఽవిశతోరో అన్తరిక్ష సజూర్దేవేన॥౧॥

వాతేనాఽస్య హవిషస్త్మనా యజసమస్య తనువా భవ వర్షీయో వర్షీయసి యజ్ఞే యజ్ఞపతిం ధాః పృథివ్యాస్సమ్పృచః పాహి నమస్త ఆతానాఽనర్వా ప్రేహి ఘృతస్య కుల్యామను సహ ప్రజయా సహ రాయస్పోషేణాఽఽపో దేవీశ్శుద్ధాయువశ్శుద్ధా యూయం దేవాగ్ం ఊఢ్వగ్ం శుద్ధా వయం పరివిష్టాః పరివేష్టారో వో భూయాస్మ॥౨॥

దేవేన చతుశ్చత్వారిగ్ంశచ్చ॥౮॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకేఽష్టమోఽనువాకః॥*॥

భాష్యమ్.

సప్తమేఽనువాకే పశోరుపాకరణం ప్రాధాన్యేనోక్తం। అథోపాకృతస్య విశసన మష్టమేఽనువాకే విధీయతే । బోధాయనః "అథరశనామాదత్తే, దేవస్యత్వా సవితుః ప్రసవేఽశ్వినో ర్బాహుభ్యాం పూష్ణో హస్తాభ్యామాదద ఇతి" ఇతి।అత్ర ఆమ్నాత ఆదదఇతి మన్త్రో 'దేవస్య త్వే'త్యనేనపూర్యతే। ఆపస్తమ్బః "సావిత్రేణరశనామాదాయపశోర్దక్షిణబాహౌ పరివీయోర్ధ్వముత్కృష్య, ఋతస్యత్వా దేవహవిః పాశేనాఽఽరభ ఇతి, దక్షిణోఽర్ధశ్శిరసి పాశేనాక్ష్ణయా ప్రతిముచ్యధర్షామానుషానిత్యుత్తరతో 'యూపస్యనియునక్తి, దక్షిణత ఏకాదశినానా" ఇతి।హేరశనే త్వామాదదే।దేవీహవిః పశో ఋతస్య యజ్ఞస్య సిద్ధ్యర్థం త్వాం పాశేనారభే బధ్నామి । హే వినియుజ్యమానపశో దేవత్వం ప్రాప్త్యా మానుషానుపద్రవాన్ తాడనాదీన్ ధర్షం అభిభవ । విధత్తే "దేవస్యత్వా సవితుః ప్రసవఇతిరశనామాదత్తే ప్రసూత్యై అశ్వినోర్బాహుభ్యా మిత్యాహాశ్వినౌహి దేవానామధ్వర్యూ ఆస్తాంపూష్ణోహస్తాభ్యామిత్యాహయత్యై" (సం-౬కా।౩ప్ర।౬అ) ఇతి । ఋతశబ్దార్థమాహ "ఋతస్యత్వా దేవహవిః పాశేనారభ ఇత్యాహ సత్యంవా ఋతగ్ం సత్యేనైవైన మృతేనారభతే" (సం-౬కా।౩ప్ర।౬అ) ఇతి। అవశ్యంభావిఫలోపేతత్వా ద్యజ్ఞస్వరూపం సత్యం। తేననిమిత్తేన ఏనంపశుంబధ్నాతి । బన్ధనప్రకారంవిధత్తే "అక్ష్ణయా పరిహరతి వధ్యగ్ంహి ప్రత్యఞ్చం ప్రతిముఞ్చతి వ్యావృత్త్యై" (సం-౬కా।౩ప్ర।౬అ) ఇతి । అక్ష్ణయాపూర్వోక్తయా దక్షిణపాదాది శిరోభాగపర్యన్తయా వక్రయా పరిహరతి వేష్టయతి। లోకేతుమాంసభక్షిణోవధ్యం పశుం ప్రత్యఞ్చం స్వాభిముఖమవస్థాప్య గళే పాశం ప్రతిముఞ్చన్తి। అతస్తద్వ్యావృత్తయే వక్రబన్ధనం విధత్తే "ధర్షామానుషానితి నియునక్తి ధృత్యై" (సం-౬కా।౩ప్ర।౬అ) ఇతి । నియునక్తి యూపే నిరన్తరం బధ్నీయాత్ తచ్చ బన్ధనంధృత్యర్థం పలాయననివారణార్థం। కల్పః "అధ్వ

స్త్వౌషధీభ్యః ప్రోక్షామీతి ప్రోక్షతి, అపాం పేరురసీతి పాయయతి, స్వా త్తఞ్చిత్సదేవగ్ం హవ్యమాపో దేవీస్స్వదతైన మిత్యుపరిష్టాదధస్తా త్సర్వత శ్చప్రోక్ష్య" ఇతి। హే పశో త్వామద్భిరోషధీభిశ్చప్రోక్షామి। దర్భైరపా ముత్పూతత్వాదస్త్యోషధీనామపి ప్రోక్షణసాధనత్వం।'పితృమాతృస్వీకృతా భ్యాం తృణోదకాభ్యాం పశోరుత్పన్నత్వేన ప్రోక్షణం యుక్తమిత్యాహ "అద్భ్యస్త్వౌషధీభ్యః ప్రోక్షామీత్యాహాద్భ్యో హ్యేష ఓషధీభ్య స్సమ్భ వతియత్పశుః" (సం-౬కా।3ప్ర।౬అ) ఇతి। పేరుశబ్దః పాతృవాచీత్యా హ "అపాం పేరు రసీత్యాహైష హ్యపాంపాతా యో మేధాయారభ్య తే" (సం-౬కా।3ప్ర।౬అ) ఇతి। యజ్ఞార్థమాలభ్యమానస్య పశోరిత ఊ ర్ధ్వం ఉదకపానాభావాదిదానీమేవ పాతృత్వం। హే ఆపో దేవ్యః స్వా త్తఞ్చిత్ స్వాదుభూతమపి సదేవం దేవతార్థం హవ్యం హోతుం యో గ్యమేనం పశుం స్వదత స్వాదుకురుత। అనేన మన్త్రేణ స్వాదుతా భవ తీత్యాహ "స్వాత్తఞ్చిత్సదేవగ్ం హవ్యమాపో దేవీ స్స్వదతైన మిత్యా హ స్వదయత్యేవైనం" (సం-౬కా।3ప్ర।౬అ) ఇతి। త్రిభిర్మన్త్రై రనుష్ఠే యానివిధత్తే "ఉపరిష్టాత్ప్రోక్షత్యుప రిష్టాదేవైనం మేధ్యం కరోతి పాయ యత్యన్తరత ఏవైనం మేధ్యం కరోత్యధస్తాదుపోక్షతి సర్వత ఏవైనం మే ధ్యం కరోతి" (సం-౬కా।3ప్ర।౬అ) ఇతి। అథ హోతారం ప్రతి అధ్వర్యోః ప్రైషమన్త్ర ముత్పాదయతి "అగ్నినా వై హోత్రా దేవా అసురానభ్య భవన్నగ్నయె సమిధ్యమానాయానుబ్రూహీత్యాహ భ్రాతృవ్యాభిభూత్యై" (సం-౬కా।3ప్ర।౭అ) ఇతి। అగ్నిస్సమిద్ధో భ్రా తృవ్యానభిభవతి। అగ్నేస్సమిన్ధనాయ హోత్రాసూచ్యమానానా మృ చాం చోదకప్రాప్తానాం పఞ్చదశసఙ్ఖ్యా మపోద్య సప్తదశసఙ్ఖ్యాం విధత్తె "సప్తదశసామిధేనీరన్వాహ సప్తదశః ప్రజాపతిః ప్రజాపతేరాప్త్యై" (సం-౬కా।3ప్ర।౭అ) ఇతి॥ ఆశ్రావయేత్యాదిభిరక్షరైః ప్రజాపతేస్సప్త దశత్వం। తమేవ వివిధమనూద్య ప్రశంసతి "సప్తదశాన్వాహ ద్వాదశ

మాసాగ్ం పఞ్చర్తవస్సంవత్సర స్సంవత్సరం ప్రజా అను ప్రజాయన్తే ప్రజానాం ప్రజననాయ" (సం-౬కా।౩ప్ర।౭అ) ఇతి। హేమన్తశిశిరయోః సమాసేనేతి బహ్వృచబ్రాహ్మణామ్నానా దృతూనాం పఞ్చసఙ్ఖ్యా। ప్రజాస్సంవత్సరం గర్భే స్థిత్వా పశ్చాత్ప్రజాయన్తే। అమన్త్రకం ప్రథమాఘారం విధత్తే "దేవా వై సామిధేనీరనూచ్య యజ్ఞం నాన్వపశ్యన్త్స ప్రజాపతిస్తూష్ణీమాఘారమాఘారయత్తతో వై దేవా యజ్ఞమన్వపశ్యన్ యత్తూష్ణీమాఘారమాఘారయతి యజ్ఞస్యానుఖ్యాత్యై" (సం-౬కా।౩ప్ర।౭అ) ఇతి। బహునియమోపేతసామిధేన్యనువచనేన శ్రాన్తాస్సన్తః పశ్చాత్ కర్తవ్యయజ్ఞం నాన్వపశ్యన్। తతః ప్రజాపతిస్తూష్ణీమాఘారేణ మన్త్రవిషయవ్యాపారజన్యబుద్ధేః శ్రమమపనీతవాన్। తమేవ విధిమనూద్య ప్రశంసతి "అసురేషు వై యజ్ఞ ఆసీత్తం దేవాస్తూష్ణీగ్ం హోమేనావృఞ్జత యత్తూష్ణీమాఘారమాఘారయతి భ్రాతృవ్యస్యైవ తద్యజ్ఞం వృఙ్క్తే" (సం-౬కా।౩ప్ర।౭అ) ఇతి। అసురా గూఢచారిణో భూత్వా దేవైరనుష్ఠితమవగత్య స్వయమపి తథైవానుతిష్ఠన్తి। తథా చ శ్రుత్యన్తరం "దేవా వై యద్యజ్ఞేఽకుర్వత తదసురా అకుర్వత" ఇతి। తం వృత్తాన్తమవగత్య దేవా గూఢచారిణామగ్రే ప్రథమమాఘారమమన్త్రకం హుతవన్తః। తం దృష్టవన్తోఽసురాస్సహసా గత్వా కృత్స్నం యజ్ఞం తూష్ణీం హుత్వా నాశితవన్తః। తమభిప్రేత్య తం దేవాస్తూష్ణీగ్ం హోమేనావృఞ్జతే త్యుచ్యతే। త్రయాణాం పరిధీనాం మార్జనం ప్రత్యేకం తదావృత్తిశ్చ విధత్తే। "పరిధీన్త్సమ్మార్ష్టి పునాత్యేవైనాం త్రిస్త్రిస్సమ్మార్ష్టి త్ర్యావృద్ధి యజ్ఞోఽథో రక్షసామపహత్యై ద్వాదశ సమ్పద్యన్తే ద్వాదశ మాసాస్సంవత్సరస్సంవత్సరమేవ ప్రీణాత్యథో సంవత్సరమేవాస్మా ఉపదధాతి సువర్గస్య లోకస్య సమష్ట్యై" (సం-౬కా।౩ప్ర।౭అ) ఇతి। పరిధిషు పతితస్య భస్మాదే రపనయనేన తే శుద్ధా భవన్తి। త్రిస్ర ఆవృత్తయో యస్యాస్సా త్ర్యావృత్। త్రిః ప్రథమమన్వాహేత్యాదిషు తత్ప్రసిద్ధం। త్ర్యావృత్త్యా తదాదరం దృష్ట్వా రక్షసాం భయాతిశయో

భవతి । త్రిషుపరిధిషు నవసమ్మార్జనా న్యుక్తాని । తత్రాను త్రైస్త్రిభిర్వ్యూహ్య సమ్మార్జనైస్సహ ద్వాదశసంపత్తిః । అతఏవ దర్శపూర్ణమాసబ్రాహ్మణే శ్రూయతే “ పరిధీన్త్సమార్ష్టి । పునా త్యేవైనాం । త్రిర్మధ్యమం । త్రయో వై ప్రాణాః । ప్రాణా నేవాభిజయతి । త్రిర్దక్షిణార్ధ్యం । త్రయఇమేలోకాః । ఇమా నేవలోకా నభిజయతి । త్రిరుత్తరార్ధ్యం । త్రయో వై దేవయానాః ప న్థానస్తా నేవాభిజయతి త్రిరుపవాజయతి । త్రయో వై దేవలోకాః । దేవలోకా నే వాభిజయతి । ద్వాదశసమ్పద్యంతే ” ఇతి । తయాసఙ్ఖ్యయా సంవత్సరదేవతాం తోషయతి । కిఞ్చాస్య యజమానస్య స్వర్గప్రాపణాయ తాం సంవత్సరదేవతాముపదధాతి సమీపే సమానయతి । పూర్వంప్రాఽఽఘారోవిహితః । అథస్రుచాఽఽఘారం విధత్తే “ శిరోవా ఏతద్యజ్ఞస్య యదాఘారోఽగ్నిస్సర్వా దేవతా యదాఘారమాఘారయతి శీర్షత ఏవ యజ్ఞస్య యజమానస్సర్వా దేవతా అవరున్ధే” (సం-౨కా।౩ప్ర।౭అ) ఇతి । ఆఘారస్యహోమేషు ప్రథమభావిత్వేన శిరోరూపత్వం । యద్యపి పశోరిష్టివికృతిత్వాదేవా ఘారం ద్వయంప్రాప్నోతి తథాపి తద్వికృతిత్వ మేవ నిశ్చేతుం తదీయలిఙ్గత్వేనాత్ర పునర్విహితం । కల్పః “ స్రుచ్యమాఘార్యప్రత్యాక్రమ్య జుహ్వోపశుగ్ సమనక్తి, సం తేప్రాణో వాయునా గచ్ఛతామితి శిరసి, సంయజత్రై రఙ్గానీత్యగ్ సోచ్ఛలయోః, సం యజ్ఞపతిరాశిషేతి శ్రోణ్యామితి ” ఇతి।ఉచ్ఛలశబ్దేన కకుదుచ్యతే । హేపశో తే తవప్రాణోవాయునాసఙ్గచ్ఛతాం।హృదయాద్యఙ్గాని యజత్రైర్యాగవిశేషైస్సంయుజ్యన్తాం।యజ్ఞపతిరాశిషా సంయుజ్యతాం।స్రుచాఽఽఘారశేషేణ పశ్వఞ్జనం విధత్తే “శిరోవా ఏతద్యజ్ఞస్య యదాఘారఆత్మాపశు రాఘారమాఘార్య పశుగ్ సమనక్త్యాత్మన్నేవ యజ్ఞస్యశిరఃప్రతిదధాతి” (సం - ౨కా। ౩ప్ర।౭అ) ఇతి । ఆత్మాగ్రీవాయా అధోవర్తీ దేహః । ప్రాణస్య బాహ్యవాయు సఙ్గమో యుక్తఇత్యాహ “ సంతేప్రాణో వాయునాగచ్ఛతా మిత్యాహ వాయుదేవత్యోవైప్రాణో వాయావేవాస్యప్రాణం జుహోతి” (సం - ౨కా।౩ప్ర।౭అ) ఇతి । అస్యయజ్ఞస్యఫలేన యజమానో యు

జ్యత ఇత్యేవమర్థ మభిప్రేత్యమన్త్రం దర్శయతి “సం యజత్రైరఙ్గాని సం యజ్ఞపతిరాశిషేత్యాహ యజ్ఞపతిమేవాస్యా శిషం గమయతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౭అ) ఇతి। మధ్యమమన్త్రేణ హృదయాద్యఙ్గాని యాగవిశేషైః యోజయతీత్యేతావదున్నేయం। పూర్వం శిరస్యఞ్జనం విహితం, ఇదానీంకకుది శ్రోణ్యాఞ్చ అఞ్జనంవిధత్తే। అథవా పూర్వవిధేః సాధారణత్వాత్ తమేవానూద్య ప్రశంసతి। “విశ్వరూపో వై త్వాష్ట్ర ఉపరిష్టాత్ పశుమభ్యవమీత్ తస్మాదుపరిష్టాత్ పశోర్నావద్యన్తి యదుపరిష్టాత్ పశుగ్ం సమనక్తి మేధ్యమేవైనంకరోతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౭అ) ఇతి। త్వష్టుః పుత్రో విశ్వరూపః పశుమభిప్రాప్య ఉపరిష్టాత్ పృష్ఠభాగే వమనమకరోత్। తస్మాద్యాజ్ఞికా హృదయాదివదుపరిభాగాన్నావద్యన్తి తం భాగమఞ్జనేన శుద్ధంకరోతి। విధత్తే “ఋత్విజో వృణీతే ఛన్దాగ్ంస్యేవ వృణీతే” (సం-౬కా।౩ప్ర।౭అ) ఇతి। వక్ష్యమాణసఙ్ఖ్యాసామ్యాత్ ఋత్విజాం ఛన్దస్త్వం। సప్తత్వసఙ్ఖ్యాంవిధత్తే “సప్తవృణీతే సప్తగ్రామ్యాః పశవస్సప్తారణ్యాస్సప్తఛన్దాగ్ంస్యుభయస్యావరుద్ధ్యై” (సం-౬కా।౩ప్ర।౭అ) ఇతి। హోతాఽగ్నీధ్రోఽధ్వర్యుర్మైత్రావరుణో బ్రాహ్మణాచ్ఛంసీపోతా నేష్టాచేతి। సప్తగ్రామ్యాదికం వ్యాఖ్యాతం। చోదకప్రాప్తేషు ప్రయాజేషుసఙ్ఖ్యాం విధత్తే “ఏకాదశప్రయాజాన్యజతి దశవైపశోః ప్రాణా ఆత్మైకాదశో యావానేవ పశుస్తం ప్రయజతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౭అ) ఇతి।

ప్రాణశబ్దేన తదాధారభూతాని ఛిద్రాణ్యుచ్యన్తే। తానిచ శిరసిసప్తఅధస్తాత్ ద్వేః నాభిర్దశమీ ఆత్మాదేహః। అతఏకాదశసఙ్ఖ్యయాఽకృత్స్నం పశుంప్రతి యజతి। అన్తిమప్రయాజస్యకాలాన్తరం విధత్తే “వపామేకః పరిశయ ఆత్మైవాత్మానం పరిశయే” (సం-౬కా।౩ప్ర।౭అ) ఇతి। వపాం పరి వపాహోమసమీపే శయే శేతే తస్మిన్కాలే యజేదిత్యర్థః। చరమప్రయాజో దేహత్వేన నిరూపితత్వాత్ పశోరాత్మావపాపి ముఖ్యావయవత్వాదాత్మా అతస్తయోస్సామీప్యం యుక్తం। కల్పః “జుహ్వాస్వరుస్వ

ధితీ అనక్తి, ద్విస్స్వరుగ్ం సకృత్స్వధితే రన్యతరాంధారాగ్ం స్వరుమన్త-
ర్ధాయ స్వధితినా పశుగ్ం సమనక్తి, ఘృతేనాక్తౌ పశుంత్రాయేథామితిశిరసి”
ఇతి। హే స్వరుస్వధితీ ఇతి సమ్బోధనీయం। స్వరుస్వధితి ఘృతానామ
ప్రయోగం దర్శయతి “వజ్రో వై స్వధితి ర్వజ్రో యూపశకలో ఘృతంఖలు
వై దేవా వజ్రం కృత్వా సోమమఘ్నన్ ఘృతేనాక్తౌపశుంత్రాయేథామిత్యా
హ వజ్రేణైవైనం వశేకృత్వాఽఽలభతే” (సం-౬కా।౩ప్ర।౮అ) ఇతి।
త్రివిధేన వజ్రేణైనం పశుంవశీకృత్యమారయతి। విధత్తే “పర్యగ్నికరోతి
సర్వహుతమేవైనంకరోత్యస్కన్దాయాస్కన్నగ్ం హితద్యద్ధుతస్యస్క-
న్దతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౮అ) ఇతి। అత్రప్రకారస్సూత్రేఽభిహితః “ఆహవ
నీయాదుల్ముక మాదాయాగ్నీధ్రః పరివాజ పతిః కవిరితిత్రిఃప్రదక్షిణం ప
ర్యగ్నికరోతి పశుంయూపమాహవనీయగ్ం శామిత్రదేశం చాత్వాల మా
జ్యాని చేత్యేకే” ఇతి। తేనపర్యగ్నికరణేన ఏనంపశుం సర్వమపి హుత
మేవకరోతి। తచ్చహుతత్వం స్కన్దనదోషరాహిత్యాయ భవతి। హుతా
మాదూర్ధ్వం స్కన్దనేఽపి తద్దోషో న భవతి। ఆవృత్తిం విధత్తే “త్రిఃపర్య
గ్నికరోతి త్ర్యావృద్ధి యజ్ఞోఽథో రక్షసామపహత్యై” (సం-౬కా।౩ప్ర
౮అ) ఇతి। కల్పః “రేవతీర్యజ్ఞపతిం ప్రియధావిశతేతి వపాశ్రపణీభ్యాం
పశుమన్వారభేతేఽధ్వర్యుర్యజమానశ్చ” ఇతి। హే రేవతీః ధనవత్యఆప
శ్శవయవా యజమానంప్రతి ప్రియధారిణ్యో భవత హవిష్ట్వేన యజ్ఞమా
విశత। తత్ర విచారం దర్శయతి “బ్రహ్మవాదినో వదన్త్య న్వారభ్యః ప
శూ౩ నాఽన్వారభ్యా౩ ఇతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౮అ) ఇతి। ప్రథమప
క్షేదోషమాహ “మృత్యవే వాఏషనీయతే యత్పశుస్తం యదన్వారభేత
ప్రమాయుకోయజమానస్స్యాత్” (సం-౬కా।౩ప్ర।౮అ) ఇతి। ద్వితీయ
పక్షేఽపి దోషమాహ “అథోఖల్వాహుః సువర్గాయ వా ఏషలోకాయ నీ
యతే యత్పశురితి యన్నాన్వారభేత సువర్గాల్లోకాద్యజమానో హీయే
త” (సం।౬కా।౩ప్ర।౮అ) ఇతి। దోషద్వయపరిహారాయ ప్రకారాన్తరం
విధత్తే “వపాశ్రపణీభ్యా మన్వారభతే తన్నేవాన్వారబ్ధం నేవాఽన

శ్రీరస్తు.

జయ పరమేశ్వర.

ప్రకటన.

శ్రీమదిత్యాది సముచితలక్షణవిశిష్ట సమస్తాస్తిక సత్పురుషులైన ధార్మికోదారదయాళు విద్వత్ప్రభువులకు సవినయ సమర్పణ పూర్వకముగ విన్నవించునదియేమన్నను.

ఈ వేదభాష్యమును ఇట్లు ముద్రించి (౮౦) పుటలుగల ఇట్టిసంచిక ౧కి, ౬-అణాలచొప్పున అయ్యేవెలకు విక్రయించడమగును. ఇప్పుడే చందాచేసి అడ్వాన్సు నైకమిచ్చువారికి వెలతగ్గించి ౪ అణాలవంతున సంచికలను ఇచ్చెదము. అడ్వాన్సు రు ౨ ముందు ఇవ్వవలసినది. వారికి గ్రంథపూర్తికాలమున ౮ సంచికలను అందుకుగా ముజరా ఇచ్చెదము. చందాచేసేకాలమునకు ముందుగా ప్రకటింపబడియుండిన సంచికలకు చందాదారులును ౬ అణాలచొప్పున వెల ఇవ్వవలసినది. చందాచేసినకాలము మొదలు ౪ అణాలవంతున వెలగలిగియుండును. మధ్యకాలమున చందావదిలిపెట్టే వారికి అడ్వాన్సు ముజరాదొరకదు. చందానైకమును నెలనెలకుగాని మొత్తముగగాని మాకు అందచేయవచ్చును. పరస్థలపు చందాదారులు అడ్వాన్సు బాబతు రు ౨-౦-౦ సంచికలు ౧౨కి రు ౩-౦-౦ పోస్టేజీ అణాలు ౬. వెరసి రు ౫-౬-౦ ముందుగా మాకు పంపవలసినది. లేబిల్ పంపించేయెడల రూపాయి ౧కి అణా ౧ప్రకారము డిస్కౌంటుకుగా అధికము పంపించవలసినది. టపాలానైలపుమాకుఅక్కరలేదు. మాకు చందానైకముచెల్లించినవారిపేరులను నైకములనుగూడ నైనెల సంచికలో ప్రకటించెదము. 'మాసైన్' మోహరులేని మాసంచికగాని పుస్తకముగాని ఎవరివద్దనుండినను అది చోరీబాబతుగా భావింపబడును. ఇదివరకు ౧౧సంచికలు అచ్చువేసిప్రకటించడమైనది. ఈలాగుననే నెలనెలకు తప్పకనే ప్రకటింపబడుతూ త్వరలో గ్రంథపూర్తిచేసి యివ్వగలము.

బహుధనవ్యయ విద్వత్పుస్తక సహాయాది శ్రమసాధ్యమైన ఈమహాకార్యమునకు మనవారందరును దయతో సహాయకులై యుండవలయునని మిగులవేడెదను.

మదరాస్ కృష్ణమునాయని అగ్రహారం ౧౧వ నెంబరుఇంటిలోనివసించు

౧౮౮౦ సం॥
జనవరినెల - ౧ తేది.
మద్రాస్.

సజ్జనవిధేయుడైన
ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య.
ఏజంట్.

శ్రీరస్తు.

ప్రకటన.

ఈ వేదభాష్య పుస్తకముద్రణసహాయకులై ఘనతఁజెందిన శ్రీ॥శ్రీ॥ చందాదారులందరికిని సవినయముగ విన్నవించునది యేమన్నను.—

ఇదివరకు (౧౧) సంచికలు ముద్రించి తమకు అందజేసియున్నాదము గదా (౧౨) వ సంచికను ముద్రించి ఇంక ఒకనెలకు పంపెదము, అంతకు చందాదారులు పంపిన పైకము రు ౩-౬-౦ తీరిబోవుచున్నది. అడ్వాన్సుపైకముమాత్రమే మావద్ద నిలిచియుండును, ముందు సంవత్సరం (౧౩)వ సంచికనుండి చందాదారులకు సంచికలను ప్రతిమాసమునందును అందజేయ వలసినందుకుగా చందాదారులందరును దయచేసి వారువారు చేసియుండే చందాసంఖ్యప్రకారం చందా ౧కి రెండవసంవత్సరం (౧౨) సంచికలకుగా రు ౩-౦-౦ పోస్టేజీ అణాలు ౦-౬-౦ వేసి మూడురూపాయిల ఆరణాల పైకమును త్వరగా మాకు అందజేయవలసినది. లేబిత్ పంపించువారు రు ౧కి అణా ౧ వంతున డిస్కౌంటుగా అధికముపంపవలయును, వారువారుపంపించిన పైకములను పిమ్మటసంచికలో ప్రకటించెదము.

ధనసాధ్యమైన ఈమహత్కార్యమునకు విద్వత్ప్రభువులైన మా చందాదారులు ముందుగా మాకు ధనమును పంపించితేగాని ఇచ్చట పనిజరిపించడము సులభముకాచాలదు గనుక స్వమతాభిమానముతో దయజేసి వారువారు ఇవ్వవలసిన చందాపైకమును ముందుగా మాకుపంపించడమే గొప్పసహాయమని నమ్మి మాచందాదారులను అభివృద్ధిజేయునట్లు జగద్రక్షకుడైన శ్రీపరమేశ్వరుని ప్రార్థించుచున్నారము.

మదరాసు కృష్ణమనాయని అగ్రహారములో ౧౧ వ నెంబరు
గృహమున నివసించు
సజ్జనవిధేయుడైన
ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య.
ఏజంట్.

౧౮౮౦ సం॥
జనవరి నెల-౧ తేది.
మద్రాస్.

శ్రీః.

ఓం తత్సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసహితా.

బెంగుళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణాపరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

ములుకట్ల - విశ్వనాథ శాస్త్రిణా

చావలి - రామస్వామి శాస్త్రిణా చ

ప్రకటీకృతా

విజయ తేత రామ్.

సంపుటం. ౧౨.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయన్త్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౮౦.

శ్రీరస్తు.

వేదాన్త ప్రకటన.

అష్టోత్తరశతోపనిషత్తుల మూలగ్రంథము సుమారు ౧౫ వేలకు తక్కువలేదు, ౧౦౦ - ఫారములు కావచ్చును సంప్రదాయశుద్ధమైన పాఠప్రకారము బహువిద్వత్పుస్తక సహాయముచేత పూర్ణముగ ముద్రించి సంపూర్ణ పుస్తకమునకు ఇప్పుడే వెల పంపేవారికి రు ౫ - ౦ - ౦ లకు ఇవ్వబడును, పోస్టేజి అణాలు ౦ - ౬ - ౦ పంపితే నెలకొకతూరి (౫) ఫారములుగల సంచిక ఒకటిప్రకారం అప్పుడప్పుడే పంపించెదము. పుస్తకము పూర్ణమైన పిమ్మట అణాలు ౦ - ౪ - ౦ పంపితే మొత్తముగ బైండుచేసి పంపగలము. గ్రంథపూర్తియైనపిమ్మట కొనేవారికి రు ౪ - ౦ - ౦ లకు తక్కువగా దొరకచాలదు. ౩౦౦ - చందాలు చేరిన పిమ్మట పని ఆరంభించి అప్పుడు పైకము పుచ్చుకొనియెదము. దానికిగా మాకెవ్వరును ఇప్పుడే పైకమివ్వ నక్కరలేదు. అయితే ఎవ్వరెవ్వరికి ఆపుస్తకము కావలయునో వారిపేరును, స్థలమును యిప్పుడే మాకు తెలిసించవలెనని ప్రార్థించెదము.

న్వారబ్ధం" (సం-౬కా౹౩ప్ర౹౮అ) ఇతి। యాభ్యాం దారుమయీభ్యాం వపా పచ్యేతే తే వపాశ్రపణ్యౌ। ప్రైషమన్త్రముత్పాదయతి «ఉపప్రేష్య హోతర్హవ్యా దేవేభ్య ఇత్యాహేషితగ్ం హి కర్మ క్రియతే" (సం-౬కా౹౩ప్ర౹౮అ) ఇతి। హే హోతర్దేవేభ్యో వపాదీని హవ్యాని కర్తుం ఉపప్రేష్య పశుసమీపే శమితౄన్ ప్రేరయ। లోకేపి ప్రభుణా ప్రేషితం కర్మ సహసా క్రియతే। మన్త్రస్తు స్పష్టార్థ ఇత్యాహ « రేవతీర్యజ్ఞపతిం ప్రియధా విశతేత్యాహ యథాయజురేవైతత్" (సం-౬కా౹౩ప్ర౹౮అ) ఇతి। కల్పః « ఆహవనీయాదుల్ముకమాదాయాగ్నీధ్రః పూర్వః ప్రతిపద్యతే, శమితారః పశుం నయన్తి, ఉరో అన్తరిక్షేత్యన్తరా చాత్వాలోత్కరావుదఞ్చం పశుం నయతి" ఇతి। మన్త్రస్త్వేవమామ్నాతః « ఉరో అన్తరిక్ష సజూర్దేవేన వాతేనాస్య హవిషస్త్మనా యజ సమస్య తనువా భవ వర్షో వర్షీయసి యజ్ఞే యజ్ఞపతిం ధాః" ఇతి। అత్ర అన్తరిక్షశబ్దేన పశోః శ్రోత్రాదిష్విన్ద్రియేష్వవస్థిత ఇన్ద్రియసముదాయ ఉపలక్ష్యతే। హే ఉరో అన్తరిక్ష విస్తీర్ణేన్ద్రియసముదాయ అస్య పశోరభిమానిదేవేన వాతేన ప్రాణవాయునా ఆత్మనా జీవాత్మనా చ సజూః సహ హవిషా యజ హవిర్దేహి। కిఞ్చ అస్య పశోస్తనువా భవిష్యతా దేవశరీరేణ సంభవ సంయుజ్యస్వ। హే వర్షో విస్తీర్ణేన్ద్రియసముదాయ వర్షీయసి అతివిస్తీర్ణే యజ్ఞే యజ్ఞపతిం యజమానం ధాః స్థాపయ। మన్త్రో౽యముపేక్షితః। విధత్తే « అగ్నినా పురస్తాదేతి రక్షసామపహత్యై" (సం-౬కా౹౩ప్ర౹౮అ) ఇతి। ఉల్ముకేన సహ పశోః పురస్తాదాగ్నీధ్రో గచ్ఛేత్। కల్పః « అభిపర్యగ్నికృతే దేశ ఉల్ముకం నిదధాతి సభామిత్రస్సం దక్షిణేన ప్రత్యఞ్చం పశుమవస్థాప్య, పృథివ్యాస్సంస్పృశస్పాహీతి బర్హిరుపాస్యత్యుపాకరణయోరన్యతరత్" ఇతి। హే బర్హిః భూమేః సంస్పర్శాత్ రక్షస్వ। విధత్తే «పృథివ్యాస్సంస్పృశస్పాహీతి బర్హిరుపాస్యత్యస్కన్దాయాస్కన్నగ్ంహి తద్యద్బర్హిషి స్కన్దత్యథో బర్హిషదమేవైనం కరోతి" (సం-౬కా౹౩ప్ర౹౮అ) ఇతి। పశుసమ్బన్ధియదఙ్గం బర్హిషి స్కన్దేత్తత్ భూమా

ఏతన్నాభావాదన్నమేవ । అథ కథఞ్చిదధః పతితే త్వేనం బహిష్పదమేవ కరోతి । విధత్తే “పరాఙావర్తతేఽధ్వర్యుః పశోః సంజ్ఞప్యమానాత్ పశుభ్య ఏవ తం నిహ్నుత ఆత్మనోఽనాప్రస్కాయ” (సం-౬కా।౩ప్ర।౮అ) ఇతి। అధ్వర్యుర్మార్యమాణం పశుం దృష్ట్వా తతః పరాఙ్ముఖః పర్యావర్తతే। తేన పశుభ్యో నిహ్నుతే పశుం న మారయామీత్యేవమపలపతి । స చ అపలాపః స్వస్య దోషాభావాయ భవతి । వేదనం ప్రశంసతి “గచ్ఛతి శ్రియం ప్ర పశూనాప్నోతి య ఏవం వేద” (సం-౬కా।౩ప్ర।౮అ) ఇతి। అత్ర సూత్రం “ప్రత్యక్శిరసముదీచీనపాదమమాయుం కృణ్వన్తం సంజ్ఞపయేత్యుక్త్వా పరాఙావర్తతేఽధ్వర్యురితి” ఇతి । కల్పః “తతః ప్రతిప్రస్థాతా పత్నీముదానయతి, నమస్త ఆతానేతి పత్న్యాదిత్యముపతిష్ఠతే” ఇతి । ఆసమన్తాత్ తనో వ్యాప్తిర్యస్య సూర్యరశ్మేః స ఆతానః । ఏతదేవ దర్శయతి “పశ్చాల్లోకా వా ఏషా ప్రాచ్యుదానీయతే యత్పత్నీ నమస్త ఆతానేత్యాహాదిత్యస్య వై రశ్మయ ఆతానాస్తేభ్య ఏవ నమస్కరోతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౮అ) ఇతి । పశ్చాత్ప్రతీచ్యాం దిశి నిర్మితా శాలా లోకనివాసస్థానం యస్యాః సా పశ్చాల్లోకా తాదృశీ యదా ప్రాచీం గచ్ఛతి తదానీమాభిముఖ్యేన సూర్యరశ్మిభిర్భవతీతి తన్నమస్కారో యుక్తః। బోధాయనః “అథైనామన్తరేణ చాత్వాలోత్కరావుదఙుపనిష్క్రమయ్య ప్రాచీముదానయన్వాచయతి, అనర్వా ప్రేహి ఘృతస్య కుల్యామను సహ ప్రజయా సహ రాయస్పోషేణేత్యాగతామధ్వర్యురప్సు వాచయతి, ఆపో దేవీః శుద్ధాయువః శుద్ధా యూయం దేవాగ్ ఊఢ్వగ్ శుద్ధా వయం పరివిష్టాః పరివేష్టారో వో భూయాస్మ” ఇతి । ఆపస్తమ్బః “అనర్వా ప్రేహీతి ప్రాచీముదానయత్యనుమన్త్రయత ఇత్యేకే, ఆపో దేవీః శుద్ధాయువ ఇతి చాత్వాలే పత్న్యపోఽవమృశతి” ఇతి । హే పత్ని త్వమనర్వా శత్రురహితా సతీ ఘృతప్రవాహమను ప్రజయా సహ ధనపుష్ట్యా సహ ప్రయాహి । ఘృతస్య కుల్యామిత్యనేన సర్వవస్తుసమ్పూర్ణం స్థానముపలక్ష్యతే। హే ఆపో దేవ్యో యూయం దేవానూఢ్వం యాగప్రదేశే ప్రాపయత । కీదృశ్యో యూయం । శుద్ధాయు

వశ్శుద్ధిమస్మదీయా మిచ్ఛన్తీతి శుద్ధాయువః। యూయన్తుస్వత ఏవశుద్ధాః। వయమపి యుష్మాభిః పరివేష్టితాః శుద్ధాస్సంతో యుష్మాకం పరివేష్టితారో భూయాస్మ। ఏతౌమన్త్రౌ వ్యాచష్టే "అనర్వా ప్రేహీత్యాహ భ్రాతృవ్యో వా అర్వా భ్రాతృవ్యాపనుత్త్యై ఘృతస్యకుల్యామను సహప్రజయా సహ రాయస్పోషేణేత్యాహ శిషమేవై తామాశాస్త ఆపో దేవీః శుద్ధాయువ ఇత్యాహ యథాయజురేవైతత్" (సం-౬కా।౩ప్ర।౮అ)

|| ||అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః|| ||

"ఆదదేరజ్జుమాదాయఋతబధ్నాతితంపశుం।
ధర్షణాయూపే నియుక్తేఽద్భ్యః ప్రోక్ష్యాపాంపాయమేదపః॥
స్వాత్తంసర్వత్రసంప్రోక్ష్య సన్తేమూర్ధ్నిసమఞ్జనం।
సంయాంసయోస్సంయపశ్చాత్ ఘృతేనస్వరుశస్త్రకే॥
రేవశ్రపణ్యుపస్పర్శఉరో ఉత్తరతోనయేత్।
పృథిబర్హిరవస్థాప్యనమఃగపత్నీరవింభజేత్।
అనపత్నీంనయేదాపః స్పృశన్మన్త్రాస్తుషోడశ"॥ఇతి॥

అథమీమాంసా.

ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదేచిన్తితం॥

"గచ్ఛతామితిశబ్దస్యాఽనుషఙ్గోఽస్తి నవోపరి।
సంయజ్ఞపతిరిత్యత్ర యోగ్యత్వాత్ సోఽస్తిపూర్వతత్॥
తదేకవచనంమధ్యేమన్త్రేఽఙ్గానీత్యనేనహి।
నాన్వేతితద్వ్యవాయేననోపర్యప్యనుషజ్యతే"॥ఇతి॥

అగ్నీషోమీయపశౌ శ్రూయతే "సం తే ప్రాణో వాయునా గచ్ఛతాగ్ సం యజత్రైరఙ్గాని సంయజ్ఞపతిరాశిషా" ఇతి। అయమర్థః। భోపశో తవ ప్రాణవాయుర్బాహ్యవాతేన సఙ్గచ్ఛతాం। తవహృదయాద్యఙ్గాని యాగవిశేషైస్సఙ్గచ్ఛన్తాం। యజ్ఞపతిరాశిషా సంయుజ్యతామితి। తత్ర యజ్ఞపతిరిత్యస్మిన్ తృతీయమన్త్రే సమిత్యుపసర్గస్య క్రియాపదాకాంక్షు

త్వాత్ ప్రథమమన్త్రగతస్య గచ్ఛతామితిపదస్యైకవచనాన్తస్య యజ్ఞపతిశబ్దేనాన్వేతుం యోగ్యత్వాత్ పూర్వవద్బుద్ధిస్థత్వేన సన్నిహితత్వాదాకాఙ్క్షా సన్నిధియోగ్యతానాం సమ్బన్ధాదేతత్ క్రియాపదమనుషజ్యత ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః। మధ్యమమన్త్రే బహువచనాన్తేన అఙ్గానీత్యనేనాన్వేతుమయోగ్యత్వాత్ తద్వ్యవాయేన బుద్ధిసన్నిధిలోపాన్నాస్త్యనుషఙ్గః। తతో ద్వితీయతృతీయమన్త్రయోర్యథోచితం వాక్యశేషోఽధ్యాహర్తవ్యః॥

అష్టమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితం॥

"నపశావైష్టికః స్యాద్వా * నకపాలాద్యభావతః।
స్యాద్వ్యక్తద్రవ్యదైవత్యప్రయాజస్రుచ్యసామ్యతః"॥ఇతి॥

అగ్నీషోమీయపశావైష్టికవిధ్యన్తరం నాస్తి। కుతః। తస్య పూర్వవదత్రనిర్వాపకపాలాది లిఙ్గాభావాదితి చేత్। నైవం। "ఆగ్నేయమష్టాకపాలం నిర్వపేత్" ఇత్యుత్పత్తివాక్యే యథా ద్రవ్యదేవతే వ్యక్తే తథాగ్నీషోమీయం పశుమిత్యత్రాపి, నతు సోమేన యజేతేత్యత్రేవ దేవతాయా అవ్యక్తత్వం, తదేతద్వ్యక్తద్రవ్యదేవత్వమేవలిఙ్గం। ఏకాదశప్రయాజాన్ యజతీతి ప్రయాజవత్త్వం ద్వితీయం, స్రుచ్యమాఘార్యం, జుహ్వాపశుగ్ స మనక్తీత్యాఘారాఞ్జనే లిఙ్గాన్తరే ఆలమ్భోలిఙ్గాన్తరం ఇష్టావపి తేషామాలమ్భ ఇతి దర్శనాత్తస్మాదస్తి పశావైష్టికో విధ్యన్తః॥

పఞ్చమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే § చిన్తితం॥

"ప్రయాజేష్వపకర్షోఽనూయాజేషూత్కర్ష ఇత్యమూ।
శ్రుతమాత్రేతదన్తేషు తదాద్యేషు చ వాఽగ్రిమః॥
అన్యేషాం ముఖ్యకాలత్వాత్ నైవం వ్యుత్క్రమశక్తితః।
ప్రయాజాన్తేహ్యనూయాజాదికే చేతౌ సమూహతః"॥ఇతి॥

అగ్నీషోమీయపశౌ ప్రయాజానామపకర్షః శ్రూయతే తిష్ఠన్తం పశుం ప్రయజన్తీతి। ప్రకృతౌ హవిష్యాసాదితే పశ్చాత్ప్రయాజా ఇజ్యన్తే ఇహ

* చోదకం స్యాద్వా ఇతి కాంచీపాఠః. § ప్రథమపాదే ఇతి కాశీపాఠః.

పి పశుసంజ్ఞపనాదూర్ధ్వం హవిస్యాసాదితే పశ్చాదేవప్రయాజాశ్చోదకే నప్రాప్తాః। తేచాత్రవచనాజ్జీవత్యేవపశావపకృష్యన్తే। తథాసవనీయపశావనూయాజానా ముత్కర్షః శ్రూయతే ఆగ్నిమారుతాదూర్ధ్వ మనూయాజైశ్చరన్తీతి। తత్రప్రయాజమాత్ర స్యాపకర్షః శ్రుతః అనూయాజమాత్రస్యోత్కర్షః తావుభౌశ్రుత్యనుసారేణ తథైవాఙ్గీకర్తవ్యౌ।యదిప్రయాజాన్తస్యాఙ్గకలాప స్యాపకర్షస్స్యాత్తదా ప్రయాజేభ్యః పూర్వభావినామాఘార సామిధేన్యాదీనాం తతోఽప్యపకర్షాదత్యన్తవ్యవహితానాంప్రధానకాలీనత్వంనస్యాత్।ప్రయాజమాత్రేఽపకృష్టేసతి ఆఘారాదీనాం ముఖ్యకాలీనత్వం నలుప్యతే।ఏవం అనూయాజమాత్రే ఉత్కృష్టేతత ఊర్ధ్వభావినాం సూక్తవాక శంయువాకాదీనా మనుత్కర్షాత్ ప్రధానసన్నిధిర్నవినశ్యతి। తస్మాత్ప్రయాజమాత్ర స్యాపకర్షో నూయాజమాత్రస్యోత్కర్ష ఇతిప్రాప్తేబ్రూమః। ప్రకృతౌపదార్థానుష్ఠానక్రమస్య క్లృప్తత్వాత్ సక్రమాణామేవ పదార్థానాం చోదకేనాతిదేశాద్వ్యుత్క్రమే సతిపూర్వేణ పదార్థేన ఉత్తరపదార్థస్య బుద్ధావనుపస్థితత్వా దనుష్ఠానమేవలుప్యేత, తస్మాత్ ప్రయాజాన్తస్య కర్మసమూహ స్యాపకర్షః అనూయాజాదేరఙ్గసమూహ స్యోత్కర్షః॥ తత్రైవతృతీయపాదేచిన్తితం॥

"ఏకాదశప్రయాజాఙ్గకింప్రత్యేకంస్యాదుతాన్యథా।
సఙ్ఖ్యావృద్ధిరిహాదోస్స్యాత్ప్రతిముఖ్యంగుణోయతః॥
ప్రత్యేకంసముదాయేవాస్వరూపేణనసిధ్యతి।
సఙ్ఖ్యావృద్ధిప్రయోగాత్తుసాఽఽవృత్త్యాసమ్భవిష్యతి"॥ ఇతి॥

అగ్నీషోమీయపశౌ శ్రూయతే ఏకాదశప్రయాజాన్ యజతీతి। తత్ర చోదకప్రాప్తేషు పఞ్చసు ప్రయాజేష్వేకైకస్య ప్రయాజస్య ఇయమేకాదశత్వ సఙ్ఖ్యాయుక్తా।కుతః। ప్రయాజానుద్దిశ్య సఙ్ఖ్యాగుణే విహితేసతి ప్రతిప్రధాన గుణస్యాభ్యాపేయత్వాదితిప్రాప్తేబ్రూమః । నహ్యేకైకస్యప్రయాజస్య స్వరూపమాత్ర ముపజీవ్యైవ మేకాదశత్వ సఙ్ఖ్యాసమ్పాదయితుంశక్యా । నాపిపఞ్చప్రయాజ సముదాయస్య స్వరూపేణాస్తి। తస్మా

త్వప్రయోగద్వారా సమ్పాదనీయా । ప్రయాజస్య చావర్తయితుం శక్యత్వాత్ పఞ్చప్రయాజాన్ ద్విరావృత్య పునరపి చరమప్రయాజే సకృదావర్తితే సత్యేకాదశత్వ సఙ్ఖ్యాసమ్పద్యతే॥ * ॥

అథచ్ఛన్దః॥ ఉరో అన్తరిక్షేతి త్రిష్టుప్ । ఆపో దేవీః శుద్ధాయువ ఇత్యనుష్టుప్॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే అష్టమోఽనువాకః॥*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

వాక్త ఆప్యాయతాం ప్రాణస్త ఆప్యాయతాం చక్షుస్త ఆప్యాయతాగ్ శ్రోత్రన్త ఆప్యాయతాం యా తే ప్రాణాఞ్ఛుగ్జగామ యా చక్షుర్యా శ్రోత్రం యత్తే క్రూరం యదాస్థితం తత్త ఆప్యాయతాం తత్త ఏతేన శున్ధతాం నాభిస్త ఆప్యాయతాం పాయుస్త ఆప్యాయతాగ్ శుద్ధాశ్చరిత్రాః శ్శమద్భ్యః॥౧॥

శమోషధీభ్య శ్శం పృథివ్యై శమహోభ్యామోషధే త్రాయస్వైనగ్ స్వధితే మైనగ్ హిగ్ంసీ రక్షసాం భాగోఽసీదమహగ్ రక్షోఽధమం తమో నయామి యోఽస్మాన్ ద్వేష్టి యఞ్చ వయం ద్విష్మ ఇదమేనమధమం తమో నయామీషే త్వా ఘృతేన ద్యావాపృథివీ ప్రోర్ణ్వాథామచ్ఛిన్నో రాయస్సువీర ఉర్వన్తరిక్షమన్విహి వాయో వీహి స్తోకానాగ్ స్వాహోర్ధ్వనభసం మారుతం గచ్ఛతమ్॥౨॥

అద్భ్యో వీహి పఞ్చ చ॥౯॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే నవమోఽనువాకః॥*॥

భాష్యమ్.

అష్టమానువాకే సంజ్ఞపనముక్తం । సంజ్ఞప్తస్యపశోః వపోత్ఖేదో నవమేఽవిధీయతే । బోధాయనః “సానుపూర్వ్వేణ పశోర్గ్రాణానాప్యాయయతి, వాక్తఆప్యాయతా మితివాచం, ప్రాణస్త ఆప్యాయతా మితిప్రాణం,చక్షుస్తఆప్యాయతామితిచక్షుః,శ్రోత్రంతఆప్యాయతామితిశ్రోత్రం, తానేవ పునస్సంస్పృశతి, యాతే ప్రాణాన్ఛుగ్జగామయా చక్షుర్యాశ్రోత్రం యత్తేక్రూరం యదాస్థితం తత్తఆప్యాయతాం, తత్తఏతేన శున్ధతామితి, నాభిస్త ఆప్యాయతామితినాభిం । పాయుస్త ఆప్యాయతామితి పాయుం. । సర్వ్వత్రాప్యపదర్గ్ర ప్రక్షాళయతి । శుద్ధాశ్చరిత్రా శ్శముద్భ్యశ్శమోషధీభ్య శ్శం పృథివ్యైశం మహోరాభ్యామితి, శిష్టా దక్షిణతోఽనుప్రస్థంనినయేత్” ఇతి।అపస్తమ్బోఽత్ర కిఞ్చిద్విశేషమాహ “యాతే ప్రాణాన్ఛుగ్జగామేతి హృదయదేశగ్ం శుద్ధాశ్చరిత్రా ఇతిపాదానేకైకమాప్యాయ్య జపతి, శమద్భ్యఇతి, పురస్తాత్కానాంభూమేర్గ్ర ప్రవణాచ్చ మోషధీభ్యశ్శం పృథివ్యాఇతి, భూమ్యాగ్ం శేషంనినీయ” ఇతి । హేపశో త్వదీయా వాగిన్ద్రియం గోశకత్వాగశోకం సన్త్యజ్య స్వీకరిష్యమాణ దేవతా దేహే సుఖేనాప్యాయతాం వర్ధతాం । ఏవమన్యత్రాపి । కశ్చి న్నిర్యాణకాలే హృదయ పుండరీకే సఞ్చరితా తవప్రాణవాయూన్ చక్షురాదీన్ద్రియాణి చ యశ్శోకో జగామయచ్చ బన్ధనం ముఖనిరోధాదికం క్రూరమస్మాభిర్గ్ర కృతం యదపిఘాతాదికమాస్థితం కర్తుముపస్థితం తవ తత్సర్వమాప్యాయతాం శామ్యతు । కిఞ్చ తావత్ తవ తత్ప్రాణాదికమేతేన జలేన శున్ధతాం భావిదేహప్రవేశాయ శుద్ధం భవతు । చరన్త్యేభిరితి చరిత్రాణ్గ్రి పాదాః తేపి శుద్ధాస్సంతు । యాభిరద్భిః ప్రోక్షణంక్రియతే యాశ్చౌషధయో బర్హిస్స్వరూపేణ పశోరధః స్థాపితాః యాచపృథివీ మ్రియమాణంపశుం బిభర్తియా చాహోరాత్రౌ పశుమారణ కాలతయా ఉపస్థితౌ తేషాం సర్వేషాంశం సుఖంభవతు । శోకప్రసక్తిం దర్శయన్ వ్యాచష్టే “పశోర్వా ఆలబ్ధస్యప్రాణాన్ఛుగృచ్ఛతి వాక్త ఆప్యాయతాం ప్రాణస్త

ఆప్యాయతా మిత్యాహ ప్రాణేభ్య ఏవాస్య శుచగ్ం శమయతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౯అ) ఇతి । శుగ్వ్యథాం విధత్తే “సా ప్రాణేభ్యోఽధి పృథివీగ్ం శుక్ప్రవిశతి శమహోభ్యామితి నినయత్యహోరాత్రాభ్యామేవ పృథివ్యై శుచగ్ం శమయతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౯అ) ఇతి । ప్రాణేభ్యోఽపనీతా శుక్పృథివీ మధిష్ఠాయ తదీయదేవతా శరీరే ప్రవిశతి । ఏవం కాలావౌ ప్రవేశః । ప్రవిష్టాయాః శుచః శాన్తిర్నినయనేన భవతి । కల్పః “ఓషధే త్రాయస్వైనమిత్యుపాకరణ తృణయోరవశిష్టం దక్షిణేన నాభిముత్తర్దాయ స్వధితే మైనగ్ం హిగ్ంసీరితి స్వధితినా పార్శ్వత స్తిర్యగాచ్ఛ్యతి” ఇతి । మాహిగ్ంసీ త్యేతస్యాభిప్రాయమాహ “ఓషధే త్రాయస్వైనగ్ం స్వధితే మైనగ్ం హిగ్ంసీరిత్యాహ వజ్రో వై స్వధితిశ్శాన్త్యై పార్శ్వత ఆచ్ఛ్యతి మధ్యతో హి మనుష్యా ఆచ్ఛ్యన్తి తిరశ్చీన మాచ్ఛ్యత్యనూచీనగ్ం హి మనుష్యా ఆచ్ఛ్యన్తి వ్యావృత్త్యై” (సం-౬కా।౩ప్ర।౯అ) ఇతి । వపోత్ఖేదనార్థం దక్షిణపార్శ్వే ఛిన్ద్యాత్ । మాంసాహారాస్తు మనుష్యా నాభిదేశే ఛిన్దన్తి । తత్రాప్యనూచీనం పశోర్దైర్ఘ్యే మనుష్యా తదుభయవైలక్షణ్యమిహ కార్యం । బోధాయనః “అథైతస్యైవ బర్హిషోఽణిమచ్చ స్థవిమచ్చోభయతో లోహితేనాక్త్వా ఇమాం దిశం నిరస్యతి రక్షసాం భాగోఽసీద మహగ్ం రక్షోఽధమం తమో నయామి యోఽస్మాన్ ద్వేష్టి యం చ వయం ద్విష్మ ఇదమేనమధమం తమో నయామి” ఇతి । ఆపస్తమ్బః “బర్హిషోగ్రంసవ్యేన పాణినాఽఽదత్తేఽథమధ్యం యత ఆచ్ఛ్యతి తదుభయతో లోహితే నాక్త్వా రక్షసాం భాగోఽసీత్యుత్తరమపరమవాన్తరదేశం నిరస్యాఽథైనత్సవ్యేన పదాఽభితిష్ఠతి, ఇదమహగ్ం రక్ష ఇతి” ఇతి । విధత్తే “రక్షసాం భాగోఽసీతి స్థవిమతో బర్హిరక్త్వాఽపాస్యత్యస్నైవ రక్షాగ్ంసి నిరవదయతే” (సం-౬కా।౩ప్ర।౯అ) ఇతి । స్థూలస్యాఖ్యా స్థవిమా, తస్మాత్ సప్తమ్యర్థే తసిః స్థవిమతః । స్థవిమచ్ఛబ్దేన బర్హిషో మూలభాగః స్థూలత్వాదుపలక్ష్యతే । తస్మిన్భాగే రక్తేన బర్హిరక్త్వా నిరస్యేత్ । తథా సత్యసృజైవ రక్షాంసి నిశ్శేషేణ భాగవన్తి కృత్వా అపనయతి । ద్వితీయం

మన్త్రం వ్యాచష్టే "ఇదమహగ్ం రక్షోఽధమం తమోనయామి యోఽస్మాన్ ద్వేష్టి యఞ్చ వయం ద్విష్మ ఇత్యాహ ద్వౌ వావ పురుషౌ యఞ్చైవ ద్వేష్టి యశ్చైనం ద్వేష్టి తావుభావధమం తమో నయతి" (సం-౬కా।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। అధమం తమో మహద్దుఃఖం। కల్పః "ఇషే త్వేతి వపాముత్ఖిద్య, ఘృతేన ద్యావాపృథివీ ప్రోర్ణ్వాథామ్, ఇతి వపయా ద్విశూలాం ప్రచ్ఛాద్య" ఇతి। హే వపే యజమానస్య దేవతాయాశ్చేష్యమాణాన్న సిద్ధ్యర్థం త్వాముత్ఖిదామి। హే శూలద్వయరూపే ద్యావాపృథివీ ద్యావాపృథివీ తుల్యే వపాశ్రపణ్యౌ ఘృతసమానయా వపయా భవదీయస్వరూపం ప్రోర్ణ్వాథామ్ ఆచ్ఛాదయతమ్। విధత్తే "ఇషే త్వేతి వపాముత్ఖిదతీచ్ఛత ఇవ హ్యేష యో యజతే" (సం-౬కా।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। అత్ర శూలాగ్రేణ వపాం భిన్ద్యాన్న వేతి విచారం హృది నిధాయ పక్షద్వయేఽపి దూషణముపన్యస్యతి "యదపతృన్ద్యాద్రుద్రోఽస్య పశూన్ ఘాతుకస్స్యాద్యన్నాపతృన్ద్యాదయతా స్యాత్" (సం-౬కా।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। భేదనమన్తరేణ ధృతాఽపి నియన్తుమశక్యత్వాదితస్తతో పతేత్। దోషద్వయాస్పృష్టం పక్షాన్తరం విధత్తే "అన్యయా పతృణత్త్యన్యయా న ధృత్యై" (సం-౬కా।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। ఏకయా శాఖయా భిన్ద్యాదితరయా న భిన్ద్యాత్। తథా సతి ధృతాఽపి భవతి రుద్రశ్చ న హినస్తి। వపాశబ్దశూలశబ్దౌ పరిత్యజ్య ఘృతశబ్దప్రయోగస్య ద్యావాపృథివీశబ్దప్రయోగస్య చ తాత్పర్యమాహ "ఘృతేన ద్యావా పృథివీ ప్రోర్ణ్వాథామిత్యాహ ద్యావాపృథివీ ఏవ రసేనానక్తి" (సం-౬కా।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। కల్పః "అధస్తాత్ పరివాసయతి, అచ్ఛిన్నో రాయస్సువీరః" ఇతి। అయం వపాభాగః ఛిద్యమానోఽపి మన్త్రసామర్థ్యేన వ్యథానుత్పత్తేరచ్ఛిన్నః। కీదృశో భాగః। శోభనా వీరా యజమానస్య పుత్రపౌత్రాదయో యస్య సః సువీరః తాదృశః రాయో ధనాని ప్రయచ్ఛతు। స్పష్టార్థమాహ "అచ్ఛిన్నో రాయస్సువీర ఇత్యాహ యథా యజురేవైతత్" (సం-౬కా।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। కల్పః "ఉర్వన్తరిక్షమన్విహీత్యభిప్రవ్రజతి" ఇతి। హే వపే త్వముత్ఖేదనరూపస్య క్రౌర్యస్య శాన్తయే విస్తీర్ణమన్తరిక్ష

మనుప్రవిశ్యాహవనీయదేశంగచ్ఛ। ఇమమేవార్థం దర్శయతి “క్రూర మివ వా ఏతత్కరోతి యద్వపా ముత్ఖిదత్యుర్వన్తరిక్ష మన్విహీత్యాహ శాన్త్యై” (సం-౬కా।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। వపాశ్రయణ్యో స్స్పర్శనం విధత్తే “ప్ర వా ఏషోఽస్మాల్లోకాచ్చ్యవతే యః పశుం మృత్యవే నీయమాన మన్వారభతే వపాశ్రపణీ పునరన్వారభతేఽస్మిన్నేవలోకే ప్రతితిష్ఠతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। వపాయా అగ్నిపురతః పశోరివ వహ్నిం విధత్తే “అగ్నినాపురస్తాదేతి రక్షసామపహత్యా అథో దేవతా ఏవ హవ్యేనాన్వేతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। అగ్నేః సర్వదేవతాత్మకత్వాత్ తస్య పృష్ఠతో వపానయనే సర్వా అపి దేవతా హవ్యేనానుగతా భవన్తి। కల్పః “ఆహవనీయస్యాన్తిమేష్వఙ్గారేషు వపాయై ప్రతితప్యమానాయై బర్హిషాగ్రముపాస్యతి, వాయో వీహి స్తోకానాం” ఇతి। ద్విశూలయా శాఖయా ధార్యమాణాయా వపాయా ఉపరి “త్వాము తే దధిరే” ఇతి మన్త్రేణ. ఆజ్యేహుతే సతి తత్సకాశాత్పతన్తో బిన్దవస్స్తోకాః। హే వాయో తాన్ స్తోకాన్ విభక్తాన్ కురు పిబేత్యర్థః। వ్యతిరేకముఖే నాహవనీయస్యోత్తరపార్శ్వే వర్తిష్వఙ్గారేషు వపాయాః శ్రపణం విధత్తే “నాన్తమమఙ్గారమతిహరేద్యదన్త మఙ్గారమతిహరేద్దేవతా అతిమన్యేత” (సం-౬కా।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। అఙ్గారస్య సర్వదేవతాత్మకత్వాత్ తదవజ్ఞయా దేవతా ఏవావజ్ఞాతా భవన్తి, తస్మాదస్మిన్నేవాఙ్గారే వపాం శ్రపయేత్। వీహీత్యత్ర విశబ్దస్యార్థం దర్శయతి “వాయో వీహి స్తోకానా మిత్యాహ తస్మాద్విభక్తాస్స్తోకా అవపద్యన్తే” (సం-౬కా।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। పతన్తీత్యర్థః। వపాయా అధస్తాద్బర్హి రగ్రస్థాపనవిధి మర్థవాదేనోన్నయతి “అగ్రం వా ఏతత్పశూనాం యద్వపాగ్రమోషధీనాం బర్హిరగ్రేణైవాగ్రగ్ం సమర్ధయత్యథో ఓషధీష్వేవ పశూన్ ప్రతిష్ఠాపయతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। అగ్రం శ్రేష్ఠం। ఓషధ్యగ్రేణ బర్హిషా పశ్వగ్రరూపాయా వపాయాస్సమృద్ధ్యర్థం ఓషధీషు పశుప్రతిష్ఠాపనార్థం బర్హిరగ్రం వపాయా అధఃస్థాపయేదిత్యర్థః। అథాన్తిమప్రయాజార్థం మైత్రావరుణం

ప్రతి అధ్వర్యోః ప్రైషమన్త్రముత్పాదయతి “స్వాహాకృతీభ్యః ప్రేష్యేత్యాహ యజ్ఞస్యసమిష్ట్యై” (సం-౬కా।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। స్వాహాశబ్దబహుళాకృతి ర్మన్త్రప్రయోగో యాసామన్తిమ ప్రయాజ దేవతానాం తాః స్వాహాకృతయః తదర్థం హే మైత్రావరుణ హోతారం ప్రేరయ। మైత్రావరుణస్తు “హోతా యక్షదగ్నిం స్వాహాజ్యస్య” ఇత్యాదిమన్త్రేణ హోతారం ప్రేష్యతి। సచ హోతా “సద్యోజాతో వ్యమిమీత” ఇత్యాదికాం యాజ్యాంపఠతి। తతో౭ధ్వర్యురన్తిమప్రయాజంయజతి। ఏవమయంప్రైషో యజ్ఞస్యసమిష్ట్యై సమ్యగిష్ట్యై సమ్పద్యతే ప్రయాజశేషేణ హవిరభిఘారణం విధత్తే “ప్రాణాపానౌ వా ఏతౌ పశూనాం యత్పృషదాజ్యమాత్మా వపా పృషదాజ్యమభిఘార్య వపామభిఘారయత్యాత్మన్నేవ పశూనాం ప్రాణాపానౌ దధాతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౯అ) ఇతి।దధిమిశ్రమాజ్యం పృషదాజ్యం। పృషదాజ్యస్యవపాయాశ్చాభిఘారణేన వపారూపే పశ్వాత్మని పృషదాజ్యరూపౌ పశూనాం ప్రాణాపానౌ స్థాపయతి। కల్పః “ప్రతిప్రస్థాతా ఆహవనీయే వపాశ్రయణీ ప్రహరతి, స్వాహోర్ధ్వనభసంమారుతంగచ్ఛతమితి, ప్రాచీంద్విశూలాం ప్రతీచీమేకశూలామితి” ఇతి। హే వపాశ్రపణ్యౌ యువాం స్వాహా హుతేసత్యౌ ఊర్ధ్వనభస్సంజ్ఞకం మరుత్పుత్రం గచ్ఛతం। తత్ప్రైషోపయోగం దర్శయతి “స్వాహోర్ధ్వనభసం మారుతం గచ్ఛత మిత్యాహోర్ధ్వనభా హస్మవై మారుతో దేవానాం వపాశ్రపణీ ప్రహరతి తేనైవైనే ప్రహరతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। వ్యత్యస్తాగ్రత్వం విధత్తే “విషూచీప్రహరతి తస్మాద్విష్వఞ్చౌ ప్రాణాపానౌ” (సం-౬కా।౩ప్ర।౯అ) ఇతి। ప్రాణ ఊర్ధ్వవృత్తిరపానో౭ధోవృత్తిరితి తయోర్వ్యత్యాసః॥

॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

“వాగస్త్వాప్యాయనే శేషం సంమహోనినయేద్ధవి।
ఓషస్వధియథాపూర్వం రక్షుదర్భంసలోహితం॥

త్యజేదిదంబాధనీయ మిషఉక్షిద్య తేవపా।
ఘృతేశ్రపణ్యావాచ్ఛాద్య అచ్ఛిత్యాకృత్య తేవపా॥
ఉరుపూర్వానలంగత్వా వాయోదర్భణమధఃక్షిపేత్।
స్వాహాశ్రపణ్యుపక్షేపో మన్త్రాః ఏకోనవింశతిః'' ॥ఇతి॥

అత్రమీమాంసా ఛన్దసీ న స్తః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయె వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యే ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకె నవమోఽనువాకః॥*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

సం తె మనసా మనస్సంప్రాణేన ప్రాణో జుష్టం దెవేభ్యో హవ్యం ఘృతవత్స్వాహైన్ద్రః ప్రాణో అఙ్గె అఙ్గె నిదెధ్యదైన్ద్రోఽపానో అఙ్గె అఙ్గె విబోభువద్దేవ త్వష్టర్భూరి తెసగ్ంసమేతు విషురూపా యత్సలక్ష్మాణో భవథదెవత్రా యన్తమవసే సఖాయోను త్వామాతాపితరో మద న్తు శ్రీరస్యగ్నిస్త్వా శ్రీణాత్వాపః సమరిణన్వాతస్య॥౧॥

త్వా ధ్రజ్యై పూష్ణో రగ్ంహ్యా అపామోషధీనాగ్ం రోహిష్యై ఘృతం ఘృతపావానః పిబత వసాం వసా పావానః పిబతాన్తరిక్షస్య హవిరసి స్వాహా త్వాన్తరిక్షాయ దిశః ప్రదిశ ఆదిశో విదిశ ఉద్దిశః స్వాహా దిగ్భ్యో నమో దిగ్భ్యః॥౨॥

వాతస్యాష్టావిగ్ంశతిశ్చ॥౧౦॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డె తృతీయప్రపాఠకే దశమోఽనువాకః॥*॥

భాష్యమ్.

నవమేనువాకే వపాయాగోభిహితః । అథదశమే వసాహోమోఽభిధీయతే । కల్పః “అథశమితుర్హృదయ శూలమాదాయ తేనహృదయ మభిద్య* తంశమిత్రేప్రదాయ పృషదాజ్యేన హృదయమభి ఘారయతి, సంతేమనసా మనస్సంప్రాణేనప్రాణోజుష్టం దేవేభ్యోహవ్యంఘృతవత్స్వాహేతి” ఇతి । హే హృదయతవ మనస్థానీయేన పృషదాజ్యేన దేవానాంమన స్సఙ్గతమస్తు । ఏవం ప్రాణేపియోజ్యం । హవ్యంత్వాందేవానాంప్రియం ఘృతవద్యథా భవతితథాస్వాహా అభిఘారయామి।సోఽయం మన్త్రేణోపేక్షితః । అభిఘారణం విధిత్సురాదౌ వపాచ్ఛేదప్రయుక్త ఛిద్రాపిధానరూపం పశ్వఙ్గం పురోడాశం విధత్తే “పశుమాలభ్య పురోడాశం నిర్వపతిసమేధమేవైనమాలభతే” (సం-౬కా।౩ప్ర।౧౦అ) ఇతి । మేధస్సారః। పురోడాశస్యవ్రీహిసారత్వాత్ సారోపేతం పశుమాలబ్ధవాన్భవతి। నిరుప్తస్యహోమకాలం విధత్తే “వపయా ప్రచర్య పురోడాశేన ప్రచరత్యూర్గ్వై పురోడాశ ఊర్జమేవ పశూనాం మధ్యతో దధాత్యథో పశోరేవఛిద్రమపి దధాతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౧౦అ) ఇతి। “జాతవేదోవపయా గచ్ఛదేవాన్” ఇతి మన్త్రేణవపాంహుత్వా పశ్చాత్పురోడాశ హోమః । వపాహోమహృదయాది హోమయోర్మధ్యం పశూనా ముదరస్థానం అతస్తత్రైవోర్జం పురోడాశరూపమన్నం స్థాపితవాన్భవతి। కిఞ్చవపాచ్ఛేదేన యత్పశోశ్ఛిద్రం తత్పిహితం భవతి। ఉత్తరదేశే హృదయాదిహవీంషి పచన్తంశమితారం ప్రతిప్రశ్న మన్త్రముత్పాదయతి “పృషదాజ్యస్యోపహృత్య త్రిఃపృచ్ఛతి, శృతగ్ంహవీః౩ శమితరితి త్రిషత్యాహిదేవాః” (సం-౬కా।౩ప్ర।౧౦అ) ఇతి । పృషదాజ్యస్య పాత్రగతస్యాంశం స్రువేణోపహత్య పృథక్స్వీకృత్య మన్త్రేణ త్రిః పృచ్ఛేత్ । శృతం పక్వం । ప్లుతిఃప్రశ్నార్థా। త్రిరుక్తంసత్యమితి బుద్ధిర్యేషాంతే త్రిషత్యాః।

* ఉపతృద్య ఇతి కాశీపాఠః.

వ్యతిరేకముఖేనోత్తరవిధిమన్నయతి "యోఽశ్రుతగ్ శ్రుత మాహసఏనసా" (సం-౬కా।౩ప్ర।౧౦అ) ఇతి । యుజ్యత ఇతి శేషః। తస్మాచ్ఛ్రుతే సత్యుత్తరం బ్రూయాదితి ప్రత్యుత్తరవిధిః । అత్రసూత్రం "అథప్రతిప్రస్థాతా పృషదాజ్యస్యోపహత్య § జుహ్వంసమానీయాన్తరేణ చాత్వాలోత్కరా ఉదఙ్ఙుపనిష్క్రమ్య పృచ్ఛతి, శ్రుతగ్ం హవీః శమితరితి, శమితైష ఉత్తరతో హృదయశూలం ధారయన్తిష్ఠతి, సశ్రుతమితి ప్రత్యాహ, తం తథైవ ద్వితీయముత్క్రమ్య పృచ్ఛతి, తం తథైవేతరశ్చ ప్రత్యాహ, తం తథైవ తృతీయముత్క్రమ్య పృచ్ఛతి, తం తథైవేతరశ్చ ప్రత్యాహ" ఇతి । అత్ర "సం తే మనసామనః" ఇత్యస్య మన్త్రార్థముపేత్యాభిఘారణం విధత్తే "ప్రాణాపానౌవా ఏతౌపశూనాం యత్పృషదాజ్యం పశోః ఖలువా ఆలబ్ధస్య హృదయమాత్మాభిసమేతి యత్పృషదాజ్యేన హృదయ మభిఘారయత్యాత్మన్నేవ పశూనాం ప్రాణాపానౌ దధాతి" (సం-౬కా।౩ప్ర।౧౦అ) ఇతి । అభిసమేతి ఆభిముఖ్యేన జీవాత్మా హృదయదేశమాగచ్ఛతి సఙ్గచ్ఛతే। ప్లక్షనామకస్య శాఖామవదానాధారత్వేన విధత్తే "పశునావై దేవాస్సువర్గంలోకమాయన్ తేఽమన్యన్త మనుష్యానోఽన్వాభవిష్యన్తీతి తస్యశిరశ్ఛిత్వా మేధం ప్రాక్షారయన్ సప్లక్షోఽభవత్తత్ప్లక్షస్య ప్లక్షత్వం యత్ప్లక్ష శాఖోత్తర బర్హిర్భవతి సమేధస్యైవ పశోరవద్యతి" (సం-౬కా।౩ప్ర।౧౦అ) ఇతి। పశునా సహ స్వర్గం గచ్ఛన్తో దేవా మనుష్యాణాం తైస్సహగమనం మా భూదిత్యభిప్రేత్య తద్వారయితుం పశోః శిరః ఛిత్వా మేధం రసం ప్రాక్షారయన్ అస్రావయన్ । సరసో భూమావపతిత్వా ప్లక్షవృక్షోఽభవత్ । తస్మాత్ప్రక్షారణాదుత్పన్నస్య ప్లక్షనామసమ్పన్నం। తచ్ఛాఖాం బర్హిష ఊర్ధ్వం స్థాపనాదుత్తర బర్హిరిత్యుచ్యతే । తదవస్థాపనేన సరసస్యైవ పశోర్హవిరవత్తం భవతి। అత్రసూత్రం "జుహూపభృతోర్హిరణ్య శకలమవధాయ బర్హిషి ప్లక్షశాఖాయామవదానా

§ విహృత్య ఇతి కాంచీపాఠః.

న్యవద్యన్ సమ్ప్రేష్యతి, మనోతాయై హవిషోవదీయమానస్యాఽనుబ్రూహీతి, హృదయస్యాగ్రేవద్యత్యథ జిహ్వాయా అథవక్షసోయథాకామ మితరేషాం మధ్యతో గుదస్యావద్యతి, ఇత్యుక్తమితి । పక్వస్య హృదయాది హవిష ఆహవనీయం ప్రత్యానయనే మార్గవిశేషం విధత్తే "పశుంవై హ్రియమాణగ్ం రక్షాగ్ంస్యనుసచన్తేఽన్తరా యూపఞ్చాఽఽహవనీయఞ్చ హరతి రక్షసామపహత్యై" (సం-౬కా। ౩ప్ర। ౧౦అ) ఇతి । అనుసచన్తే అనుగచ్ఛన్తి । యూపస్యాహవనీయస్యచ రక్షోఘాతిత్వాత్ తయోరన్తరాళే భయంనాస్తి । హోతారం ప్రతిప్రైషమన్త్రముత్పాదయతి "పశోర్వా ఆలబ్ధస్య మనోఽపక్రామతి మనోతాయై హవిషో వదీయమానస్యానుబ్రూహీ త్యాహ మనఏవాస్యావరున్ధే" (సం-౬కా।౩ప్ర।౧౦అ) ఇతి । అగ్నిదేవతామనోతా, "త్వగ్గ్హ్యగ్నే ప్రథమోమనోతా" ఇతి మన్త్రామ్నానాత్ । మనస్యూతాసమ్బద్ధామనోతా। సఙ్ఖ్యావిశిష్టాన్యవదానాని విధత్తే "ఏకాదశా వదానాన్యవద్యతి దశవైపశోః ప్రాణా ఆత్మైకాదశో యావానేవ పశుస్తస్యావద్యతి" (సం-౬కా।౩ప్ర।౧౦అ) ఇతి । నాభిసహితాని దశచ్ఛిద్రాణిప్రాణాః, దేహఆత్మా, అత ఏకాదశ సఙ్ఖ్యయా కృత్స్నపశురవత్తో భవతి। తాన్యేకాదశాఙ్గాని సూత్రేఽభిహితాని "హృదయంజిహ్వా వక్షో యకృద్వృక్కౌ సవ్యం దోరుభయపార్శ్వే దక్షిణా శ్రోణిర్గుదతృతీయమితిదైవతాని" ఇతి। క్రమంవిధత్తే "హృదయస్యాగ్రేఽవద్యత్యథ జిహ్వాయా అథ వక్షసోయద్వై హృదయేనాభిగచ్ఛతి తజ్జిహ్వయావదతి యజ్జిహ్వయావదతి తదురసోధి నిర్వదత్యే తద్వైపశోర్యథాపూర్వం" (సం-౬కా।౩ప్ర।౧౦అ) ఇతి । లోకే ప్రథమంహృదయేన నిశ్చినోతి తత్పశ్చాజ్జిహ్వయావదతి । పునరపి తదేవ నిశ్శేషేణోచ్చధ్వనినావదతి తదానీమురస ఊర్ధ్వదేశగతబలేన వదతి। తస్మాద్ధృదయాదీనాం త్రయాణాం అంశక్రమేణావద్యేత। ఏతదేవ క్రమావదానం పశోరఙ్గేషు యథాపూర్వం భవతి । యథాలోకే అభివదనవ్యవహారః పూర్వం ప్రవృత్తః తథైవభవతి । ఉత్తరేష్వఙ్గేషు హృదయాది వత్ప్రసక్తం క్రమం

వారయతి “యస్యైవమవదాయ యథాకామ ముత్తరేషామవద్యతి య థాపూర్వమేవాస్య పశోరవత్తం భవతి” (సం - ౬కా । ౩ప్ర । ౧౦అ) ఇతి । ఉక్తప్రకారేణయస్య పశోః హృదయాదీని త్రీణ్యఙ్గాన్యవదాయ ఉ త్తరేషామైఛికక్రమేపి పూర్వం హృదయాద్యఙ్గం యథానదోషకారి తథై వ ఉత్తరమపి భవతి । ఏకాదశస్వఙ్గేషు గుదకాణ్డరూప మఙ్గముత్తమ మధ్యమాధమభాగైస్త్రేధా విభజ్యత్రిషు తేషు భాగేషు మధ్యమోత్త మభాగయో ర్వికల్పేనావదానం విధత్తే “మధ్యతోగుదస్యావద్యతి మ ధ్యతోహిప్రాణ ఉత్తమస్యావద్య త్యుత్తమోహి ప్రాణో యదీతరం య దీతరముభయమేవాజామి” (సం - ౬కా । ౩ప్ర । ౧౦అ) ఇతి । ప్రా ణవాయుర్ముఖమధ్యే వర్తతేస్వయం జీవన హేతుత్వాత్ । చక్షురాది ష్వసర్వేషూత్తమశ్చ । అతోయదీతరం మధ్యమభాగం స్వీకుర్యాత్ య దీతర ముత్తమభాగం తదుభయమపి జామికృన్నభవతికిన్తు అనాలస్యం దోషరహితమిత్యర్థః । హృదయాద్యవదానాని ప్రశంసతి “జాయమా నోవై బ్రాహ్మణస్త్రిభిరృణ వాజాయతే బ్రహ్మచర్యేణ ఋషిభ్యోయ జ్ఞేన దేవేభ్యః ప్రజయా పితృభ్య ఏషవా అనృణోయః పుత్రీయజ్వా బ్ర హ్మచారివాసీ తదవదానై రేవావదయతే తదవదానానా మవదానత్వం” (సం-౬కా। ౩ప్ర । ౧౦అ) ఇతి । బ్రహ్మచర్యేణ వేదాభ్యాసేన బ్రహ్మచారి త్వేనగురుగృహే వసతీతి బ్రహ్మచారివాసీ వేదాభ్యాసాదిభిరపాకర్తవ్యం యదృణం తత్ హృదయాద్యవదానై రేవాపాకరోతి । ఋణమవదయతే ఏభిరిత్యవదానత్వం । స్విష్టకృదర్థం త్ర్యఙ్గావదానంవిధత్తే “దేవాసురా స్సంయత్తా ఆసన్తేదేవా అగ్నిమబ్రువన్ త్వయావీరేణా సురానభిభవా మేతిసో బ్రవీద్వరం వృణై పశోరుద్ధారముద్ధరా ఇతి సఏతముద్ధార ముద హరత్దోః పూర్వార్ధస్యగుదం మధ్యతఃశ్రోణిం జఘనార్ధస్య తతోదే వా అభవన్ పరాసురా యత్త్ర్యఙ్గాణాగ్ం సమవద్యతి భ్రాతృవ్యాభి భూ త్యై భవత్యాత్మనా పరాస్యభ్రాతృవ్యోభవతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౧౦అ) ఇతి। ఉద్ధారం ఉత్కృష్టంధ్రియమాణం ఉత్తమభాగం ఉద్ధరేస్వీకరవాణి।

పశోః పూర్వార్ధస్య సమ్బన్ధిదోర్హస్తం మధ్యతః పశుమధ్యభాగ
సమ్బన్ధిగుదం అపరార్ధస్య సమ్బన్ధినీం శ్రోణీం । వక్రగతిం విధత్తే “అక్ష్ణ
యావద్యతి తస్మాదక్ష్ణయా పశవోఽఙ్గాని ప్రహరన్తి ప్రతిష్ఠిత్యై” (సం-
౬కా।౩ప్ర।౧౦అ) ఇతి। గవాదయః శయనకాలేఽఙ్గాని పాదాన్ అక్ష్ణయా
వక్రత్వేనావస్థాపయన్తి। అత్రవక్రగతిః సూత్రేదర్శితా “దక్షిణందోస్స
వ్యాం శ్రోణిగుదతృతీయమితిసౌవిష్టకృతాని” ఇతి। విధత్తే “మేదసాస్రు
చౌ ప్రోర్ణోతి మేదోరూపా వై పశవో రూపమేవ పశుషుదధాతి” (సం-
౬కా।౩ప్ర।౧౧అ) ఇతి। జీర్ణపటసదృశం హృదయవేష్టనం మేదః। స్రుచౌ
జుహూపభృతౌ హృదయమేదసా ఆచ్ఛాదయేత్। సతిమేదో బాహుల్యే
పశవో రూపవన్తో భవన్తి। తత్ర కిఞ్చిద్విశేషం విధత్తే “యూషన్నవధాయ
ప్రోర్ణోతి రసో వా ఏష పశూనాం యద్యూషరసమేవ పశుషుదధాతి” (సం-
౬కా।౩ప్ర।౧౧అ) ఇతి। యూషశబ్దేన మాంసేనసహపక్వం జలముచ్యతే।
తస్మిన్జలే మేదః ప్రక్షిప్య తేనాచ్ఛాదయేత్। కల్పః “అథపశోరవదానాని స
మ్మృశతి, ఐన్ద్రః ప్రాణో అఙ్గేఅఙ్గే నిదేధ్యదైన్ద్రోఽపానో అఙ్గేఅఙ్గే వి
బోభువద్దేవ త్వష్టర్భూరి తే సగ్ంసమేతు విషురూపా యత్సలక్ష్మాణో భవ
థ దేవత్రాయన్తమవసే సఖాయోఽను త్వా మాతాపితరో మదన్తు” ఇతి।
ఇన్ద్రదేవతాకః ప్రాణస్సపశోస్తస్మిన్ హృదయాద్యఙ్గేనిదేధ్యత్ నిధీయ
తాం స్థాప్యతాం।తద్వదపానోఽపి విబోభువత్ విశేషేణ భవతుతిష్ఠతు। హే
దేవత్వష్టస్తే తవఅనుగ్రహేణ భూరిసర్వమఙ్గజాతం సంసమేతుఛేదనేన వి
శ్లిష్టమపిసమవేతం భవతు। హే హృదయాద్యవయవాయూయం విషురూ
పావిలక్షణరూపా అపిసలక్ష్మాణో హవిష్ట్వేనసమానలక్షణాభవథ।యద్య
స్మాత్పూర్వం విషురూపాః తస్మాదితఊర్ధ్వం సలక్ష్మత్వం సమ్పాదనీ
యం। హేపశో దేవత్రా దేవేషు యన్తం గచ్ఛన్తం త్వాం సఖాయః ఇతరే
పశవో మాతాపితరశ్చానుమదన్తు। కిమర్థం। అవసే త్వన్ముఖేన స్వర్గ
ప్రాప్త్యా స్వకులంసర్వం సేవితుం। బోధాయనః “అథదక్షిణేన పార్శ్వే
న వసాహోమం ప్రయాతి కుమ్భతః, శ్రీరస్యగ్నిస్త్వా శ్రీణాత్వాపః స

మరిణ న్వాతస్యత్వా ధ్రజ్యై పూష్ణోరగ్‌హ్యా అపా మోషధీనాగ్ రో హిష్యై" ఇతి । ఆపస్తమ్బః «శ్రీరసీతిపార్శ్వేన వసాహోమం ప్రయౌతి, వాతస్యత్వా ధ్రజ్యై ఇతి, తేనై వాపిదధాతి" ఇతి । మాంస పాకభాణ్డస్థితః స్నేహాత్మకోద్రవ విశేషో వసా,, సాచ హూయత ఇతి హోమశబ్దాభిధేయా । పార్శ్వశబ్దేన తత్ర త్యమస్థి వివక్షితం, త స్యాస్థ్నోఽగ్రభాగః స్థూలః కుష్బశబ్దాభిధేయః, తేన వసారూపం హోమద్రవ్యం పాత్రేగృహీతంప్రయౌతి ఆలోడయేదితి బోధాయనవాక్యార్థః । మన్త్రార్థస్తు హేవసే శ్రీరసి ఆశ్రయ ణీయాసి తస్మాదాహవనీయో గ్నిః త్వాంశ్రీణాతు ఆశ్రయతు స్వీకరోతు। ఆపశ్చత్వాం.సమరిణ్ణసమ్యక్ప్రాప్నువన్తు తవశోషామాభూత్ । హే వసేత్వామపి దధామి । కిమర్థం । వాతస్యధ్రజ్యై వాయోర్గతయే । పూష్ణోరగ్‌హ్యా ఆదిత్యస్య గతయె । అప్సమ్బన్ధినీనామోషధీనాం రోహిష్యై ప్రరోహార్థం । త్వయిపిధానేన సురక్షితాయాం త్వదీయ హోమః సుకృతేన వాయుగమనాదిరూపో జగద్వ్యవహారః సుస్థితో భవతీతిస్తూయతే । ఆలోడనం విధత్తే «పార్శ్వేన వసాహోమం ప్రయౌతి మధ్యంవా ఏతత్పశూనాం యత్ పార్శ్వగ్ రస ఏషపశూనాం యద్వసా యత్పార్శ్వేన వసాహోమం ప్రయౌతి మధ్యత ఏవపశూనాగ్ రసందధాతి" (సం-౬కా।3ప్ర।౧౧అ) ఇతి। అవదానసంమర్శన మన్త్రస్య పూర్వభాగె శ్రుతఏన్ద్రి ఇత్యసౌతద్ధితో దేవతావాచీత్యాహ «ఘ్నన్తివాఏతత్పశుం యత్సంజ్ఞపయన్త్యైన్ద్రః ఖలువై దేవతయాప్రాణఐన్ద్రోఽపాన ఐన్ద్రఃప్రాణో అఙ్గే అఙ్గే నిదేధ్యదిత్యాహ ప్రాణాపానా వేవ పశుషుదధాతి" (సం-౬కా।3ప్ర।౧౧అ) ఇతి । సంజ్ఞపనం హననంగళనిరోధా వ్యపఘాతేన సమ్పద్యతె తే నోపద్రవేణాపనీతయోః ప్రాణాపానయోః పునఃస్థాపనంకర్తవ్యం । ద్వితీయభాగే త్వష్టృశబ్దాభిప్రాయమాహ «దేవత్వష్టర్భూరితె సగ్‌ంసమేత్వి త్యాహ త్వాష్ట్రా హి దేవతయాపశవః" (సం-౬కా।3ప్ర।౧౧అ) ఇతి । తృతీయభాగె హృద

యాద్యాకారేణ వైలక్షణ్యం హవిష్ట్వేనసాలక్షణ్యఞ్చ ప్రసిద్ధమిత్యాహ” “విషురూపాయత్సలక్షణో భవథేత్యాహ విషురూపా హ్యేతేసన్తస్సలక్ష్మాణపతహీర్భవన్తి” (సం-౬కా।౨ప్ర।౧౧అ) ఇతి। చతుర్థభాగే అనుమదన్తుశబ్దస్యాభిప్రాయమాహ “దేవత్రాయన్తమవసే సఖాయోఽను త్వా మాతాపితరో మదన్త్విత్యాహాఽనుమత మేవైనం మాత్రాపిత్రానువర్గం లోకంగమయతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౧౧అ) ఇతి। శ్రీరసివాతస్యైత్యైతౌ మన్త్రావుపేక్షితౌ। బోధాయనః “సోర్ధర్చే యాజ్యాయై వసాహోమఞ్జుహోతి, ఘృతం ఘృతపావానః పిబతవసాం వసాపావానః పిబతాన్తరిక్షస్య హవిరసి స్వాహా త్వాన్తరిక్షాయ స్వాహేతి, వషట్కృతే హవిర్జుహోత్యేతస్య హోమ మనుప్రతిప్రస్థాతా వసాహోమోద్రేకేణ దిశో జుహోతి, దిశః ప్రదిశ ఆదిశో విదిశ ఉద్దిశస్స్వాహా దిగ్భ్యో నమో దిగ్భ్యః” ఇతి। ఆపస్తమ్బః “యాజ్యాయా అర్ధర్చే ప్రతిప్రస్థాతా వసాహోమం జుహోతి, ఘృతం ఘృతపావానః పిబతేత్యుద్రేకేణ దిశః ప్రతిదిశ ఇతి ప్రతిదిశం జుహోతి, మధ్యేపఞ్చమేన ప్రాఞ్చముత్తమగ్ం సగ్ స్థాపయతి, నమో దిగ్భ్య ఇత్యుపతిష్ఠతే” ఇతి। ఉద్రేకశ్శేషః। ఘృతపావానో దేవా అత్రత్యం ఘృతం పిబత। హే వసాపావానః ఇమాం వసాంపిబత। హేవసే త్వమన్తరిక్షవాసినో దేవగణస్య హవిరసి అతో న్తరిక్షవాసినే త్వాం స్వాహా జుహోమి। దిశః ప్రాచ్యై దిశే స్వాహేతి శేషః। ప్రదిశో దక్షిణాద్యై। ఏవమన్యత్రాపి। షష్ఠేతు మన్త్రే సర్వాభ్యో దిగ్భ్యః స్వాహేతి యోజ్యం స్పష్టత్వాత్। మన్త్రావుపేక్షితౌ, విధత్తే “అర్ధర్చే వసాహోమం జుహోత్యసౌ వా అర్ధర్చ ఇయమర్ధర్చ ఇమే ఏవ రసేనానక్తి దిశో జుహోతి దిశ ఏవ రసేనానక్త్యథో దిగ్భ్య ఏవోర్జగ్ం రసమవరున్ధే” (సం-౬కా।౩ప్ర।౧౧అ) ఇతి। యాజ్యాయాః పూర్వోత్తరయోరర్ధర్చయో రభిమానిన్యౌ దేవౌ ద్యావాపృథివ్యావితి। మధ్యే హోమేన ఉభే ఏవ రసేనాక్తే భవతః। ఉద్రేక హోమేన దిగ్దేవతాస్తృప్యన్తి। యజమానస్యాపి దిశాం సకాశాదన్నరసప్రాప్తిర్భ

వతి। అవదానపూర్వకం ద్వౌప్రైషమన్త్రౌ మైత్రావరుణంప్రతి ఉత్పాదయతి “ప్రాణాపానౌ వా ఏతౌ పశూనాంయత్పృషదాజ్యం వానస్పత్యాః ఖలు వై దేవతయా పశవో యత్పృషదాజ్యస్యోపహత్యాఽఽహ వనస్పతయేఽనుబ్రూహి వనస్పతయే ప్రేష్యేతి ప్రాణాపానావేవపశుషుదధాతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౧౧అ) ఇతి। పృషదాజ్యస్యోపహత్యా పాత్రగతం పృషదాజ్యం స్రువేణజుహ్వాముపదాయేత్యర్థః ప్రైషయోరయమర్థః। హే మైత్రావరుణ త్వం వనస్పతి దేవతాయై అనుబ్రూహి పురోనువాక్యాంపఠ, తతో యాజ్యాం పఠితుం హోతారంప్రేరయేతి। ఏవంసతి వనస్పతిదేవతాకేషు పశుషు పృషదాజ్యరూపౌ ప్రాణాపానౌదధాతి। అథేడార్థం తస్య తస్య హృదయాద్యఙ్గస్యాంశమేకత్ర సమవద్యతి। విధత్తే “అన్యస్యాన్యస్య సమవత్తగ్ం సమవద్యతి తస్మాన్నానారూపాః పశవః” (సం-౬కా-౩ప్ర।౧౧అ) ఇతి। సమవత్తం అవత్తశేషం అవదేయానామఙ్గానాం బహువిధత్వాత్।తస్మాద్ధోమలభ్యాః పశవోఽపి బహువిధాః।సర్వేష్వవదానేషు మాంసనిస్సృతజలే నోపసేచనం విధత్తే “యూష్ణోపసిఞ్చతి రసో వా ఏష పశూనాం యద్రసమేవ పశుషు దధాతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౧౧అ) ఇతి। హవిశ్శేషస్య ఇడాభాగస్య భక్షణాయేడోపాహ్వానం హోతుర్విధత్తే “ఇడాముపహ్వయతే పశవో వా ఇడా పశూనేవో పహ్వయతే చతురుపహ్వయతే చతుష్పాదో హి పశవః” (సం।౬కా।౩ప్ర।౧౧అ) ఇతి।ఇడాదేవతాయా గోరూపత్వాత్పశవో వా ఇడేత్యుక్తం యద్యపి తచ్చోదకాదేవ ప్రాప్తంతథాప్యాఘారవదిష్టివికృతిత్వద్యోతనాయ పునర్విధానం। అత్ర ఇడావదానే మేదసా ఉపస్తరణాభిఘారణే విధాతుం తద్వ్యతిరేకంనిన్దతి “యంకామయేతా పశుస్స్యాదిత్యమేదస్కం తస్మా ఆదధ్యాన్మేదోరూపా వై పశవో రూపేణైవైనం పశుభ్యో నిర్భజత్యపశురేవభవతి” (సం-౬కా।౩ప్ర।౧౧అ) ఇతి। స్నిగ్ధద్రవరహితం మాంసమమేదస్కం ఏనం యజమానం పశూనాం నిర్భజతి నిరస్యతి। అతో యజమానః పశురహితో భవతి। విధత్తే “యంకామయేత పశుమాన్స్యాదితి మేదస్వత్తస్మా ఆదధ్యాన్మే

దోరూపావైపశవో రూపేణైవాస్మై పశూనవరున్ధే పశునా నేవ భవతి" (సం-౬కా।౩ప్ర।౧౧అ) ఇతి। అత్రసూత్రం "మేదసోపస్తీర్య మేదసాభి ఘారయతి" ఇతి। పృషదాజ్యేనానూయాజహోమం విధత్తే "ప్రజాప తిర్యజ్ఞమసృజతస ఆజ్యం పురస్తాదసృజత పశుంమధ్యతః పృషదాజ్యం పశ్చాత్తస్మాదాజ్యేన ప్రయాజా ఇజ్యన్తే పశునా మధ్యతః పృషదాజ్యే నాఽనూయాజాస్తస్మాదేతన్మిశ్రమివ పశ్చాత్ సృష్టగ్ం హి" (సం-౬కా। ౩ప్ర।౧౧అ) ఇతి। యథాప్రథమసృష్టేనాజ్యేన ప్రథమభావినః ప్రయాజా ఇజ్యన్తే, యథావామధ్యతః సృష్టేన పశునా మధ్యతో యజతే, తథా పశ్చాత్సృష్టేన పృషదాజ్యేన పశ్చాద్భావినోఽనూయాజా యష్టవ్యాః। యస్మాదేకంద్రవ్యం న పర్యాప్తమితి బుద్ధ్యా పశ్చాద్ద్రవ్యాన్తరేణ సహి తద్వ్యతిహితం తస్మాదేతత్పృషదాజ్యం దధిమిశ్రమేవ చోదకప్రాప్తం। త్రిత్వసంఖ్యామపోద్య సంఖ్యాం విధత్తే "ఏకాదశానూయాజాన్ యజతి దశవైపశోః ప్రాణా ఆత్మైకాదశో యావానేవ పశుస్తమను యజతి" (సం-౬కా।౩ప్ర।౧౧అ) ఇతి। పృషదాజ్యం ప్రశంసతి "ఘ్నన్తివా ఏత త్పశుం యత్సంజ్ఞపయంతి ప్రాణాపానౌ ఖలువా ఏతౌ పశూనాం యత్పృ షదాజ్యం యత్పృషదాజ్యేనానూయాజాన్ యజతిప్రాణాపానా వేవ పశుషుదధాతి" (సం-౬కా।౩ప్ర।౧౧అ) ఇతి।

॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

"సన్తేఽభిఘార్య హృదయమైన్ద్రోఽవత్తాభిమర్శనం।
శ్రీఃపార్శ్వేనవ సాం యాతి వాతపార్శ్వావృతావసా॥
ఘృతం వసాహుతిష్వథ్బిర్దిగ్భ్యోమానమిత్యతః।
దిశ్యుపస్థానమత్రైతే మన్త్రా ద్వాదశవర్ణితాః"॥ఇతి॥

అథమీమాంసా.

॥ ద్వాదశాధ్యాయస్య ప్రథమపాదేచిన్తితం॥ ॥

"పశ్వఙ్గానుష్ఠితైనాస్తి పురోడాశఉపక్రియా।

అస్తివావిధ్యభావాన్నోహ్యాస్త్యవార్యత్వతోఽధ్వవత్''॥ఇతి॥

అగ్నీషోమీయ పశోర్యాని చోదకప్రాప్తాని ప్రయాజాదీన్యంగాన్యనుష్ఠితాని తైః పశు పురోడాశస్యోపకారో నాస్తి। కుతః। ఇష్టి వికృతిత్వాదుపకారబోధకస్య విధేరభావాత్। చోదకస్తు దర్శపూర్ణమాసవత్పశురనుష్ఠేయ ఇత్యేవంరూపత్వాత్ పశోరేవ తముపకారం బోధయతి। నతు పశుపురోడాశస్యాపీష్టి వికృతిత్వాత్తత్రాపి చోదకోఽస్తీతిచేత్। బాఢం। అతఏవ భిన్నచోదక బలాత్ పురోడాశోపకారాయ ప్రయాజాద్యఙ్గాని పృథగనుష్ఠేయానీతిప్రాప్తేబ్రూమః। యద్యపిపశ్వర్థైః పురోడాశస్య ఉపకారక ఇత్యేతాదృశం శాస్త్రంనాస్తి తథాప్యయ ముపకారోఽర్థతఃప్రాప్తోనవారయితుం శక్యతే। యథాప్రదీపస్య వేదిప్రకాశార్థం నిర్మితస్యార్థసిద్ధం మార్గప్రకాశకత్వమనివార్యం తథాపశుమధ్యేఽనుష్ఠీయమానస్య పురోడాశస్య పశ్వర్థైరంగైరుపకారః కేనవార్యేత తస్మాదన్యార్థైరస్త్యుపకారః॥

॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥ ॥

“ఆజ్యభాగౌ పురోడాశే నస్తస్తౌ వాస్యచోదకః।
లుప్తస్తతోనతౌనైవం ప్రయోగాంశస్యలోపనాత్''॥ఇతి॥

తౌనపశౌ కరోతీతి నిషేధాదాజ్యభాగయోః పశావభావేన పురోడాశే ప్రసఙ్గసిద్ధిర్నాస్తి। తతస్తౌవిచార్యేతే। తత్రపురోడాశే ఆజ్యభాగౌ నస్తఇతి తావత్ప్రాప్తమ్।కుతః।పురోడాశవిషయస్య చోదకస్యలుప్తత్వాత్ అన్యథా ప్రయాజాదీనామపి పునరనుష్ఠానాపత్తే రితిప్రాప్తే బ్రూమః। నతావత్పురోడాశాంశే చోదకోలుప్యతే చోదకాభావాత్ పూర్వోక్త ప్రసఙ్గసిద్ధిస్తు ప్రయోగవచనమేవ బాధతేనచోదకం।అన్యథా ప్రయాజాదీనాం పురోడాశాంగత్వాభావేన ప్రసఙ్గసిద్ధే రప్యవక్తవ్యత్వాత్। ననుప్రసఙ్గబాధేఽపి ఆజ్యభాగౌ నస్తఇతిచేత్ ।న। ఆజ్యభాగౌ ప్రతిపాదితాయాః ప్ర

సఙ్గసిద్ధేరభావాత్ । తతస్తత్ప్రసిద్ధాఙ్గవిషయ ప్రయోగాంశస్యైవ బాధాద బాధితేన ప్రయోగవచనాంశేన ఆజ్యభాగావ నుష్ఠాప్యేతే । యథా దేవదత్తే యజ్ఞదత్తేచ యజ్ఞదత్తే యానమారూఢే దేవదత్తయానం నివర్తతే నతు వస్త్రాలంకారాది తద్వత్॥

దశమాధ్యాయస్య తృతీయపాదేచిన్తితమ్॥

"ప్రయాజైకాదశత్వాది విశేషవిధిభిర్యుతే।
పశ్వాదౌసామిధేన్యాది విధ్యన్తోనాస్త్యతాస్త్యసౌ॥
విశిష్టాంగవిధౌనాసౌ చోదకత్వాప్రవృత్తితః।
లాఘవాద్గుణమాత్రస్య విధేస్సాస్త్యతిదేశతః"॥ఇతి॥

అగ్నీషోమీయపశావేకాదశ ప్రయాజాశ్శ్రుతాః చాతుర్మాస్యేషు నవప్రయాజాశ్శ్రుతాః । యథా వాయవ్యపశౌ హిరణ్యగర్భ ఇత్యాద్యూరమ్మన్త్రః । ఇత్యాభిర్యుతేషు పశ్వాదిషుప్రాకృతేతి కర్తవ్యతా సామిధేన్యాదినాఽస్తి । కుతః । సంఖ్యామన్త్రాదిగుణవిశిష్టస్య ప్రయాజాద్యాఙ్గస్య ప్రత్యక్షవిధౌ సత్యుపదిష్టైనైవాఙ్గేన నిరాకాంక్షే పశ్వాదౌ చోదకస్యా ప్రవృత్తేరితి పూర్వపక్షః । పశ్వాది విధిస్తావదితికర్తవ్యతామాకాంక్షతి । తత్రప్రాకృతాఙ్గాన్యతిదిశ్యవా తదాకాంక్షా పూర్యతాం విధాస్యమానాన్యఙ్గాన్తరాణ్యుపదిశ్యవేతి వివక్షాయాం క్లృప్తోపకారతయా ప్రాకృతాఙ్గాతిదేశ ఏవంన్యాయ్యః తతశ్చాతిదేశతః ప్రాప్తప్రయాజాద్యఙ్గ మనూద్య గుణమాత్రవిధౌలాఘవంభవతి । గుణవిశిష్టాఙ్గవిధౌతుగౌరవం స్యాత్ । తస్మాత్సఙ్ఖ్యాంతర మన్త్రాన్తరాభ్యాం పూర్వయోస్సంఖ్యా మంత్రయోర్బాధేఽపి ప్రయాజాద్యూరసామిధేన్యాదీతికర్తవ్యతా ప్రాప్త్యైవాతిదేశాదితిరాద్ధాన్తః॥

దశమాధ్యాయస్య సప్తమపాదే చిన్తితం॥

"పశుగకృతోస్ఙహవిర్గ కింవాప్రత్యఙ్గంహవిరన్యతా।
ఆద్యశ్చోదనయామైవ మవదానపృథక్త్వతః"॥ఇతి॥

అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతేత్యత్ర కృత్స్నస్య పశో రేకహవిష్ట్వం యుక్తం। కుతః। అగ్నీషోమీయదేవతాం ప్రతి ద్రవ్యత్వేన పశోశ్చోదితత్వాత్। నహి హృదయాద్యఙ్గాని సాక్షాత్పశుర్భవతీతి ప్రాప్తే బ్రూమః। "హృదయస్యాగ్రేఽవద్యతి, అథ జిహ్వాయా అవద్యతి, అథ వక్షసోఽవద్యతి, దోష్ణోఽవద్యతి, పార్శ్వయోరవద్యతి" ఇత్యాదినా హృదయాద్యఙ్గానామవదానాని పృథగామ్నాయన్తే। అవదానఞ్చ హవిష్ట్వప్రయోజకస్సంస్కారః పురోడాశాదౌ హోతుం అవదీయమానత్వ దర్శనాత్। హవిశ్శబ్దస్య కర్మణి వ్యుత్పత్త్యా హోమయోగ్యం ద్రవ్యం బ్రూతే పశ్వాకృతిచోదనాత్తు హృదయాద్యఙ్గద్వారేణ దేవతాసమ్బన్ధా దుపపద్యతే తస్మాత్ప్రత్యఙ్గం హవిర్భేదః॥ ॥ తత్రైవాన్యచ్చిన్తితమ్॥ ॥

"ఏకేనాఙ్గేన సర్వైర్వా యద్వైకాదశభిర్యజిః।
ఏకేన యాగసంసిద్ధేర్హవిషాం భేదతోఽఖిలైః।
ఏకాదశభిరన్యేషాం పరిసఙ్ఖ్యాభవేద్యతః॥
న త్రిదోషాగత్యభావాదశ్రుతోక్తేశ్చ సోచితా"॥ ఇతి।

ప్రత్యఙ్గం హవిర్భేదే స్థితే సతి త్రేధా యాగే సంశయః। తత్రానిర్దిష్టవిశేషేణ యేనకేనాప్యఙ్గేన యాగః కర్తవ్యః తావతైవ యాగస్య సిద్ధేరిత్యేకః పక్షః। చోదితపశ్వఙ్గత్వం పరిగణితేషు హృదయాదిష్వఙ్గేషు చాంసశిరః ప్రభృతిషు సమానం। తతో హృదయాదివదంసాదీనాం హవిర్భేదత్వాద్యాగమన్తరేణ హూయమానత్వలక్షణహవిష్ట్వస్యాపర్యవసానాత్ సర్వైరఙ్గైర్యాగ ఇతి ద్వితీయః పక్షః। హృదయాదిభిరేకాదశభిరేవాఙ్గైర్యాగః కర్తవ్యః। కుతః। అన్యేషాం అంసాదీనాం పరిసఙ్ఖ్యాతత్వాత్। కుతః। చోదకేన సర్వేషామఙ్గానామవదానే ప్రాప్తే హృదయాదివాక్యానాంసాదయః పరిసఙ్ఖ్యాయన్తే। నను పరిసఙ్ఖ్యాయాం విధిః స్వార్థం జహ్యాత్పరార్థం కల్పేత ప్రాప్తఞ్చ బాధేతేతి దోషత్రయం ప్రసజ్యేత। ప్రసజ్యతాం నామ సతి హి గత్యంతరే తేషాం దోషత్వం। పరిసఙ్ఖ్యాయాస్తు

తైత్రయః స్వరూపమితికృత్వా నదోషతాం భజన్తే। కిఞ్చ। ద్వయానీమాం సాన్యభిగృశతి శ్రుతాశ్రుతానీతి కేషాంచిన్మాంసానామనుపక్వత్వముచ్యతే। పాకస్తు హ్యవిశిష్టో మాంసస్య ప్రతినియతః। తస్మాదశ్రుతత్వోక్తిరంసాది పరిసఙ్ఖ్యాం గమయతి। ఏతదేవాభిప్రేత్యాంసాది ప్రతిషేధః శ్రుత్యావర్ణ్యతే "నాంసయోరవద్యతి న శిరసః" ఇత్యాదినా। తస్మాదేకాదశభిరేవయాగస్కర్తవ్యః॥ ॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥ ॥

"ఇజ్యాశేషైరశేషైర్వా త్ర్యఙ్గైః స్విష్టకృతో హుతిః।
ఆద్యః ప్రకృతివన్నైవం పూర్వాద్వైత్యుక్తిశేషతః"॥ఇతి॥

పశౌ శ్రూయతే త్ర్యఙ్గైః స్విష్టకృతం యజతీతి। తత్రేజ్యార్థానాం హృదయాద్యేకాదశాఙ్గానాం మధ్యే యైః కైశ్చిత్త్ర్యఙ్గైరిజ్యాశేషభూతైః స్విష్టకృద్ధోతవ్యః। కుతః। ప్రకృతివిశేషేణ పురోడాశేన స్విష్టకృతో హుతత్వాత్। అత్రాపిచోదకేన తథాత్వాదితి ప్రాప్తేబ్రూమః। "దోష్ణః పూర్వార్ధాదగ్నయే సమవద్యతి గుదస్య మధ్యతః శ్రోణ్యా జఘనతః" ఇతి। వాక్యశేషేణ హృదయాదిభ్య ఏకాదశేభ్యోఽన్యాని త్రీణ్యఙ్గాని స్విష్టకృతే సమామ్నాయన్తే। నచహృదయాదిష్వపి గుదాదీన్యామ్నాతానీతి శఙ్కనీయం తద్విశేషస్యకల్పసూత్రకారేణ దర్శితత్వాత్ "హృదయం జిహ్వా వక్షోయకృద్వృక్కౌ సవ్యం దోరుభయపార్శ్వే దక్షిణా శ్రోణిర్గుదతృతీయమితి దైవతాని, దక్షిణం దోస్సవ్యా శ్రోణిర్గుదతృతీయమితి సౌవిష్టకృతాని" ఇతి। తస్మాదనిజ్యాశేషైస్త్ర్యఙ్గైస్స్విష్టకృద్ధోమః॥

॥ ॥అష్టమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం॥ ॥

"పురోడాశస్య సాన్నాయ్యస్య వా ధర్మాః పశౌ యతః।
దైవైక్యమాద్యస్తస్మాన్నో హవిర్జన్మాదిసామ్యతః"॥ఇతి॥

అగ్నీషోమీయపశౌ అగ్నీషోమీయపురోడాశస్య పశుధర్మాః కార్యాః। కుతః। దైవతైక్యాదితి చేత్। నైవం। సాన్నాయ్యం పశోరుత్పన్నం। పశు

రపి పశోరుత్పన్నః శ్రవణార్థేన ముఖాత్ । సాన్నాయ్యపశ్వోః సమోహావి స్సాన్నాయ్యశ్చ బలీయ ఇత్యుక్తం । తస్మాత్సాన్నాయ్యస్య ధర్మః కార్యః॥

అత్రఛన్దో నాస్తి॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే దశమోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

సముద్రం గచ్ఛ స్వాహాఽన్తరిక్షం గచ్ఛ స్వాహా దేవగ్ం సవితారం గచ్ఛ స్వాహాఽహోరాత్రే గచ్ఛ స్వాహా మిత్రావరుణౌ గచ్ఛ స్వాహా సోమం గచ్ఛ స్వాహా యజ్ఞం గచ్ఛ స్వాహా ఛన్దాగ్ంసి గచ్ఛ స్వాహా ద్యావాపృథివీ గచ్ఛ స్వాహా నభో దివ్యం గచ్ఛ స్వాహాఽగ్నిం వైశ్వానరం గచ్ఛ స్వాహాఽద్భ్యస్త్వౌషధీభ్యో మనో మే హార్ది యచ్ఛ తనూం త్వచం పుత్రం నప్తారమశీయ శుగసి తమభి శోచ యోఽస్మాన్ద్వేష్టి యం చ వయం ద్విష్మో ధామ్నో ధామ్నో రాజన్నితో వరుణ నో ముఞ్చ యదాపో అఘ్నియా వరుణేతి శపామహే తతో వరుణ నో ముఞ్చ॥౧॥

అసి షడ్వింశతిశ్చ॥౧౧॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే ఏకాదశోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

దశమేఽనువాకే వసాహోమో వర్ణితః । ఏకాదశే గుదకాణ్డేన ఉపయట్ సంజ్ఞకా హోమా ఉచ్యన్తే । కల్పః “అగ్నీధ్రా దౌపయజానఙ్గారానాహరతి హోత్రీయ ఉపయజ ఉపయజతి శామిత్రాన్నిరూఢ ప

శుబధ్నే, ఉత్తరస్యాం వేదిశ్రోణ్యాం గుదకాణ్డ మేకాదశ ధాతిర్యక్ఛిత్వా అ సమ్భిన్ద న్నపయాజావ ర్తయ న్ననూయాజానాం వషట్కృతే వషట్కృత ఏకైకం గుదకాణ్డం ప్రతిప్రస్థాతా హస్తేనజుహోతి సముద్రం గచ్ఛస్వాహేత్యేతైః ప్రతిమన్త్రగ్ం సర్వాణిహుత్వా, అద్భ్యస్త్వౌషధీభ్య ఇతి బర్హిషి లేపంనిమృజ్య, మనో మే హార్ది యచ్ఛతనూం ఇతిజపతి'' ఇతి। మన్త్రాస్త్వేవమామ్నాతాః ‟సముద్రంగచ్ఛ స్వాహా౽న్తరిక్షం గచ్ఛస్వాహా దేవగ్ం సవితారం గచ్ఛస్వాహా౽హోరాత్రే గచ్ఛస్వాహా మిత్రావరుణౌ గచ్ఛస్వాహా సోమం గచ్ఛస్వాహా యజ్ఞం గచ్ఛస్వాహా ఛన్దాంగ్‌సి గచ్ఛస్వాహా ద్యావాపృథివీ గచ్ఛస్వాహా నభోదివ్యం గచ్ఛస్వాహా౽ద్భ్యస్త్వౌషధీభ్యో మనోమే హార్దియచ్ఛతనూంత్వచం పుత్రంనప్తారమశీయ'' ఇతి। హే హవిస్సముద్రాది నామకాన్ దేవాన్ గచ్ఛ। హే లేప త్వామపాన్ ర్యౌషధి సిధ్యర్థం బర్హిషినిమార్జ్మి। హృదయేభవో హార్దో౽హర్షః సో౽స్త్వితి హార్దిః। హే సముద్రాది దేవతాసమూహ మే హార్ది హర్షయుక్తం మనఃప్రయచ్ఛ। త్వత్ప్రసాదాత్తనూం ఉత్తమజాతియుక్తం శరీరం త్వచంకాన్తిమద్రూపం తథాగుణవన్తం పుత్రం తత్పౌత్రఞ్చాశీయ ప్రాప్నుయాం। ఉపయజో విధత్తే ‟యజ్ఞేనవై ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత తా ఉపయడ్భిరేవాసృజత యదుపయజ ఉపయజతి ప్రజా ఏవతద్యజమానస్సృజతే'' (సం-౬కా।౪ప్ర।౧౦అ) ఇతి। జ్యోతిష్టోమ యజ్ఞస్య సృష్టిసాధనత్వేపి సాక్షాత్సాధనత్వం ఉపయజామేవ అనూయాజ సమీప ఇజ్యత ఇత్యుపయజః। పశోః పాశ్చాత్యభాగం ద్రవ్యత్వేన విధత్తే ‟జఘనార్ధాదవద్యన్తి జఘనార్ధాద్ధి ప్రజాః ప్రజాయన్తే'' (సం-౬కా।౪ప్ర।౯అ) ఇతి। త్రేధావిభక్తే గుదకాణ్డే స్థూలభాగం విధత్తే ‟స్థవిమతో౽వద్యతి స్థవిమతో హి ప్రజాః ప్రజాయన్తే'' (సం-౬కా।౪ప్ర।౮అ) ఇతి। నిర్గమనకాలే నిర్గన్తుం సుకరాత్ స్థూలాత్ ఛిద్రాత్ప్రజా ఉత్పద్యన్తే క్రమేణభిన్నానాం భాగానాం సాఙ్కర్యం వారయతి ‟అసమ్భిన్దన్నవద్యతి ప్రాణానామసమ్భేదాయ'' (సం-౬కా।౪ప్ర।౧౦అ) ఇతి। అ

గ్రభాగం ప్రథమతోఽవదాయ పశ్చాన్మూలభాగ ఇత్యేతాదృశం విపర్యా సంనిషేధతి "నపర్యావర్తయతి యత్పర్యావర్తయే దుదావర్తః ప్రజా గ్రాహుకస్స్యాత్" (సం-౬కా॥౪ప్ర॥౧౧అ) ఇతి। ఉదావర్తో రోగవిశేషః। సముద్రాదిమన్త్రాణాం సర్వేషాం ప్రజోత్పత్తావుపయోగం వివక్షుస్సము ద్రజలస్య రేతస్సామ్యమభిప్రేత్యాహ "సముద్రం గచ్ఛస్వాహేత్యాహ రేతఏవతద్దధాతి" (సం-౬కా॥౪ప్ర॥౧౧అ) ఇతి। అన్తరిక్షస్యావకాశప్రదా నేన ఉపయోగం దర్శయతి "అన్తరిక్షం గచ్ఛస్వాహేత్యాహాఽన్తరిక్షే ణైవాస్మై ప్రజాః ప్రజనయత్యన్తరిక్షగ్ం హ్యనుప్రజాః ప్రజాయన్తే" (సం-౬కా॥౪ప్ర॥౧౧అ) ఇతి। ప్రేరకత్వేన సవితురుపయోగ ఇత్యాహ "దేవ గ్ం సవితారంగచ్ఛస్వాహేత్యాహ సవితృప్రసూత ఏవాస్మైప్రజాః ప్రజన యతి" (సం-౬కా॥౪ప్ర॥౧౧అ)ఇతి।ఉత్పత్తికాలత్వేనాహోరాత్రోపయో గమాహ"అహోరాత్రే గచ్ఛస్వాహేత్యాహాఽహోరాత్రాభ్యామే వాస్మైప్రజాఃప్రజనయత్యహోరాత్రే హ్యనుప్రజాఃప్రజాయన్తే"(సం-౬కా॥౪ప్ర॥౧౧అ) ఇతి। ప్రాణాపానప్రదత్వేన మిత్రావరుణయోరుపయో గమాహ "మిత్రావరుణౌ గచ్ఛస్వాహేత్యాహ ప్రజాస్వేవ ప్రజాతాసు ప్రాణాపానౌ దధాతి" (సం-౬కా॥౪ప్ర॥౧౧అ) ఇతి। దేవతాత్వేన సోమో పయోగమాహ "సోమంగచ్ఛస్వాహేత్యాహ సౌమ్యాహిదేవతయా ప్ర జాః" (సం-౬కా॥౪ప్ర॥౧౧అ) ఇతి। ప్రజాపతేర్యజమానప్రదత్వేన యజ్ఞ స్యోపయోగమాహ "యజ్ఞంగచ్ఛస్వాహేత్యాహ ప్రజాఏవయజ్ఞియాః కరోతి" (సం-౬కా॥౪ప్ర॥౧౧అ) ఇతి। పశుప్రదత్వేన ఛన్దసాముపయోగమా హ "ఛన్దాగ్ంసి గచ్ఛస్వాహేత్యాహపశవోవై ఛన్దాగ్ంసి పశూనేవావరు న్ధే" (సం-౬కా॥౪ప్ర॥౧౧అ) ఇతి।ధారణాయద్యావా పృథివ్యో రుపయోగ మాహ "ద్యావాపృథివీ గచ్ఛస్వాహేత్యాహ ప్రజా ఏవ ప్రజాతాద్యావా పృథివీభ్యాముభయతః పరిగృహ్ణాతి" (సం-౬కా॥౪ప్ర॥౧౧అ) ఇతి।వృష్టిప్రదా నేననభస ఉపయోగమాహ "నభోదివ్యం గచ్ఛస్వాహేత్యాహ ప్రజా

భ్య ఏవ ప్రజాతాభ్యో వృష్టిం నియచ్ఛతి" (సం-౬కా।౪ప్ర।౧అ) ఇతి। ప్రతిష్ఠాప్రదానేన వైశ్వానరస్యైవ యోగమాహ "అగ్నిం వైశ్వానరం గచ్ఛ స్వాహేత్యాహ ప్రజా ఏవ ప్రజాతా అస్యాం ప్రతిష్ఠాపయతి" (సం-౬కా।౪ప్ర।౧అ) ఇతి। అద్భ్యస్త్వౌషధీభ్య ఇతి మన్త్రౌ ఉపేక్షితౌ। మనో మే హార్ది యచ్ఛేతి ప్రార్థనాయాః ప్రసఙ్గమాహ "ప్రాణానాం వా ఏషోఽవద్యతి యోఽవద్యతి గుదస్య మనో మే హార్ది యచ్ఛేత్యాహ ప్రాణానేవ యథాస్థానముపహ్వయతే" (సం-౬కా।౪ప్ర।౧అ) ఇతి। గుదస్య ప్రాణాధారత్వేన తదవదానే సతి స్థానభ్రష్టాన్ ప్రాణాన్ పునర్మన్త్రేణ యథాస్థానం స్థాపితా భవన్తి। కల్పః "అగ్రేణ యూపం స్ఫ్యేనోద్ధత్యావోక్ష్య శుష్కస్య చార్ద్రస్య చ సన్ధౌ హృదయశూలముద్వాసయతి, శుగసి తమభిశోచ యోఽస్మాన్ ద్వేష్టి యం చ వయం ద్విష్మ, ఇత్యథాద్భిర్మార్జయన్తే, ధామ్నో ధామ్నో రాజన్నితో వరుణ నో ముఞ్చ యదాపో అఘ్నియా వరుణేతి శపామహే తతో వరుణ నో ముఞ్చ" ఇతి। హే హృదయశూల త్వం శుగసి శోకరూపమసి అతో ద్వేష్టారం ద్వేష్యఞ్చాభిప్రాప్య శోచయ। హే వరుణ త్వమితః ధామ్నో ధామ్నః తత్తద్ద్వేష్టృద్వేష్యస్థానాచ్ఛోకప్రాపకాత్ అస్మాన్మోచయ। హే ఆపో హే అఘ్నియా హే వరుణ ఇత్యేవం వయం తదా తదా అస్మాకం ఇష్టప్రాప్త్యనిష్టనివారణార్థం దేవం త్వాం శపామహే బాధామహే। మహతాం ప్రత్యక్షం నామగ్రహణమేవ తావన్మహాన్ ద్రోహః। తథా చ శ్రూయతే "యో వై వసీయాగ్ం సం యథానామముపచరతి। పుణ్యార్తిం వై స తస్మై కామయతే" ఇతి। న కేవలమత్ర నామగ్రహణం కిన్త్వస్మదపేక్షిత తత్తత్కార్యసాధన ప్రయాసశ్చ తేనోభయేన జన్యం యత్పాపమస్తి హే వరుణ తతః పాపాత్ అస్మాన్మోచయ। మన్త్రావేతావుపేక్షితౌ। శూలోద్వాసనం విధత్తే "శో వా ఆలబ్ధస్య హృదయగ్ం శుగృచ్ఛతి సా హృదయశూలమభిసమేతి యత్పృథివ్యాగ్ం హృదయశూలముద్వాసయేత్ పృథివీగ్ం శుచార్పయేద్యదప్స్వపః శుచార్పయేచ్ఛుష్కస్య చార్ద్రస్య చ సన్ధావుద్వాసయత్యుభయస్య

శాన్త్యై" (సం-౬కా।౪ప్ర।౧౧అ)ఇతి।ఉద్వాసనకాలె ధ్యానంవిధత్తె "యం ద్విష్యాత్తం ధ్యాయెచ్ఛుచైవైనమర్పయతి" (సం-౬కా।౪ప్ర।౧౧అ) ఇతి॥

॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

"సముద్రంగుదకాణ్డస్య హోమాఅధ్వ ర్యుస్తుబర్హిషి।
లేపంమార్ష్టిమనోజప్యః శుకస్త్వావార్ద్రశుష్కయోః॥
త్యక్త్వాశూలం ధామ్నమృజ్యం భవేత్పఞ్చదశోదితాః"॥ఇతి॥

అత్రమీమాంసా ఛన్దసీనస్తి॥

ఇతి శ్రీమాధవీయె వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యేప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకె ఏకాదశోఽనువాకః॥*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

హవిష్మతీరిమా ఆపోహవిష్మాన్దేవో అధ్వరో హవిష్మాగ్ం ఆవివాసతి హవిష్మాగ్ం అస్తు సూర్యః। అగ్నేర్వోఽపన్న గృహస్య సదసిసాదయామి సుమ్నాయసుమ్నినీ స్సుమ్నేమాధత్తేన్ద్రాగ్నియో ర్భాగధేయీః స్థ మిత్రావరుణయో ర్భాగధేయీః స్థవిశ్వేషాం దేవానాం భాగధేయీః స్థ యజ్ఞేజాగృత॥౧॥

హవిష్మతీశ్చతుస్త్రిగ్ంశతిశ్చ॥౧౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకె ద్వాదశోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

ఏకాదశేనువాకె గుదకాణ్డహోమో వర్ణితః। ఏతావతా అగ్నీషోమీయపశు స్సమాప్తః। అథసోమాభిషవోప యుక్తానాం వసతీవరీసంజ్ఞకానాం అపాముపాదానం ద్వాదశేఽనువాకేఽభిధీయతె। కల్పః "అథ

యో వీడితస్తస్మిన్నస్తం యాచతి, తమాదాయాన్తరేణ చాత్వాలోత్కరౌ గా ఉదఙ్ఙుపనిష్క్రమ్య యత్రాపస్స్యన్దేతి, నాన్తమావహన్తీరత్యేతి, నస్థావరాణాంగృహ్ణాతి, ప్రతీపంతిష్ఠన్గృహ్ణాతి, ఛాయాయై చాతపతశ్చ సన్ధౌ గృహ్ణాతి, హవిష్మతీరిమా ఆపో హవిష్మాన్దేవో అధ్వరో హవిష్మాన్ ఆవివాసతి హవిష్మాన్ అస్తు సూర్యః" ఇతి।వీడితో దృఢః।ఇమా గృహ్యమాణా వసతీవరీసంజ్ఞకా ఆపస్స్వసంస్కారేణ సోమేన హవిష్మత్యో భవన్తు।దేవ ఇన్ద్రోఽపి హవిష్మానస్తు।అధ్వరో యాగోఽపి హవిష్మాన్ ఆవివాసతి సమన్తాద్విశేషేణ ప్రవర్తతాం।వసతీవరీణాం ప్రకాశకత్వేన సూర్యోఽపి హవిష్మానస్తు।విధీయతే "దేవా వై యజ్ఞమాగ్నీధ్రే వ్యభజన్త తతో యదత్యశిష్యత తదబ్రువన్ వసతు ను న ఇదమితి తద్వసతీవరీణాం వసతీవరిత్వం తస్మిన్ప్రాతర్న సమశక్నువన్ తదప్సు ప్రావేశయన్ తా వసతీవరీరభవన్ వసతీవరీర్గృహ్ణాతి యజ్ఞో వై వసతీవరీర్యజ్ఞమేవారభ్య గృహీత్వోపవసతి" (సం-౬కా।౪ప్ర।౨అ) ఇతి।పురా కదాచిద్దేవా ఆగ్నీధ్రమణ్డపే స్థిత్వా యజ్ఞశాలాం అంశేన ఇదం మమ ఇదం మమేత్యేవం వ్యభజన్త। తతస్సర్వైః స్వస్వభాగేషు విభక్తేషు యదవశిష్టం తముద్దిశ్య పరస్పరం అబ్రువన్ ఇదమవశిష్టం ఇదానీం సాధారణ్యేనాస్మాకమేవ తిష్ఠతు ప్రాతర్విభాగం కరిష్యామ ఇతి। యస్మాద్వసత్వితి దేవైరుక్తం తస్మాత్ తస్యాంశస్య దేవోక్తియోగాత్ వసతీవరీతి నామసమ్పన్నం వసత్వితి ఉక్త్వా ఉపరితం యత్ శేషభూతం తద్వసత్యా ఆపో వసతీవర్యః తతః ప్రాతఃకాలే పునస్సమాగత్య తస్మిన్నవశిష్టే విభాగం కర్తుం నాశక్నువన్ తస్యాల్పత్వేన బహూనామపర్యాప్తత్వాత్ । తస్య సాధారణస్యైకేన గృహీతుమశక్యత్వాత్ అప్సు తత్పరిత్యక్తవన్తః । తాశ్చాపో వసతీవర్యోఽభవన్ తతో యజ్ఞాంశత్వాత్ వసతీవరీః గృహ్ణీయాత్ । తద్గ్రహణేన యజ్ఞమేవోపక్రమ్య దృఢం ధారయిత్వా తత్సమీపే వసతి।తస్య గ్రహణస్య సూర్యాస్తమయాత్ । పూర్వకాలం వ్యతిరేకముఖేన విధత్తే "యస్యాగృహీతా అభినిమ్రోచేదనారబ్ధోఽస్య యజ్ఞస్స్యాద్యజ్ఞం విచ్ఛిన్ద్యాత్" (సం-౬కా।౪ప్ర।౨అ) ఇతి । అగృహీతా ఏతా అభిలక్ష్య నిమ్రో

చేదస్తమియాత్ తదాపూర్వదినే యజ్ఞోనుపక్రాన్తో భవేత్ । తతశ్చ పరేద్యురనుష్ఠితోఽపి విచ్ఛిన్నపవస్స్యాత్ । కథఞ్చిదస్తమయేసతి తదా ప్రతీకారంవిధత్తే “జ్యోతిష్యా వా గృహ్ణీయాద్ధిరణ్యం వావధాయ స శుక్రాణామేవగృహ్ణాతి యో వా బ్రాహ్మణో బహుయాజీ తస్య కుమ్భ్యానాం గృహ్ణీయాత్ సగృహీతవసతీవరీకః” (సం-౬కా।౪ప్ర।౨అ) ఇతి । ఉల్కయా ద్యోతితాః ఇత్యాద్యః పక్షః । కుమ్భే హిరణ్యమవధాయ తత్సహితా ఇతి ద్వితీయః పక్షః । సోమయాజిగృహే కుమ్భగతా ఇతి తృతీయః పక్షః । ఉక్తమేవ విధిమనూద్య ప్రశంసతి “వసతీవరీర్గృహ్ణాతి పశవో వై వసతీవరీః పశూనేవారభ్య గృహీత్వోపవసతి” (సం-౬కా।౪ప్ర।౨అ) ఇతి । పశుప్రాప్తిహేతుతయా పశుత్వం । గ్రహణకాలే ప్రవాహాభిముఖ్యం విధత్తే “యదన్వీపం తిష్ఠన్ గృహ్ణీయాన్నిర్మార్గుకా అస్మాత్పశవస్స్యుః ప్రతీపం తిష్ఠన్ గృహ్ణాతి ప్రతిరుధ్యైవాస్మై పశూన్ గృహ్ణాతి” (సం-౬కా।౪ప్ర।౨అ) ఇతి । ప్రవాహో యస్మిన్ముఖం తన్ముఖేనావస్థానమన్వీపం తద్వైపరీత్యం ప్రతీపం నిర్మార్గుకా వినశ్వరాః ప్రతిరుధ్య వినాశం నివార్య । ప్రవాహగతోదకం విధత్తే “ఇన్ద్రో వృత్రమహన్త్సోఽపోఽభ్యమ్రియత తాసాం యన్మేధ్యం యజ్ఞియగ్ం సదేవమాసీత్ తదత్యముచ్యత తా వహన్తీరభవన్ వహన్తీనాం గృహ్ణాతి యా ఏవ మేధ్యా యజ్ఞియాస్సదేవా ఆపస్తాసామేవ గృహ్ణాతి” (సం-౬కా।౪ప్ర।౨అ) ఇతి । ప్రవాహస్యాన్తసమీపస్థం జలం వ్యతిరేకముఖేన విధత్తే “నాన్తమా వహన్తీరతీయాద్యదన్తమా వహన్తీరతీయాద్యజ్ఞమతిమన్యేత” (సం-౬కా।౪ప్ర।౨అ) ఇతి । అన్తమా అన్తికతమాః । అతిమన్యేత అపజానీయాత్ వహన్తీష్వపి నదీషు యా హ్రదవర్తిన్యః స్థావరా ఆపః యాశ్చ తటాకాదిస్థితాస్తాసాం గ్రహణం నిషేధతి “న స్థావరాణాం గృహ్ణీయాద్వరుణగృహీతా వై స్థావరా యత్స్థావరాణాం గృహ్ణీయాద్వ గుణో నాస్య యజ్ఞం గ్రాహయేత్” (సం-౬కా।౪ప్ర।౨అ) ఇతి । అపాం గ్రహణాయ ఛాయాతపయోస్సన్ధిదేశం విధత్తే “యద్వై దివా భవత్యపో రాత్రిః ప్రవిశతి తస్మాత్తామ్రా ఆపో దివా దదృశ్రే యన్నక్తం భవత్యపోఽహః

ప్రవిశతి తస్మాచ్చంద్రా ఆపోనక్తం దదృశ్రే ఛాయాయై చాతపతశ్చ సన్ధౌ గృహ్ణాత్యహోరాత్రయో రేవాస్మై వర్ణంగృహ్ణాతి" (సం-౬కా। ౪ప్ర।౨౨) ఇతి। అహర్యదావర్తతే తదానీమప్సురాత్రిః ప్రవిశతి। తత్రజలవర్ణస్య శుక్లస్యరాత్రివర్ణస్య కృష్ణస్యచ మేళనా దీషత్తామ్రా ఇవాపోదినేదృశ్యన్తే। యథారాహుగ్రస్తే చన్ద్రే తామ్రత్వం తద్వత్। యదాతురాత్రిః ప్రవర్తతే తదానీమహః అప్సుప్రవిశతి। తత్ర శుక్లకృష్ణవర్ణయో ర్మేళనాదాపో రాత్రౌ చన్ద్రవత్ అతిశ్వేతాదృశ్యన్తే తస్మాద్వర్ణద్వయోపేతే సన్ధిదేశే గృహ్ణీయాత్। జలవిశేషణేన మన్త్రగతహవిష్మచ్ఛబ్దేన హవిస్సంపాదకత్వం వివక్షిత మిత్యాహ "హవిష్మతీరిమా ఆపఇత్యాహ హవిష్కృతానామేవ గృహ్ణాతి" (సం-౬కా। ౪ప్ర।౨౨) ఇతి। సూర్యశబ్దేనాసాం ప్రకాశోపేతత్వం వివక్షిత మిత్యాహ "హవిష్మాగ్ అస్తుసూర్యఇత్యాహ సశుక్రాణా మేవగృహ్ణాతి" (సం-౬కా।౪ప్ర।౨౨) ఇతి। మన్త్రగతస్య ఛన్దస ఉపయోగమాహ అనుష్టుభాగృహ్ణాతి వాగ్వా అనుష్టుగ్వాచైవైనాః సర్వయాగృహ్ణాతి" (సం-౬కా। ౪ప్ర।౨౨) ఇతి। కల్పః "అగ్నేర్వోపన్నగృహస్య సదసి సాదయామీత్యపరేణ శాలాముఖీయముపసాదయతి, సుమ్నాయసుమ్నినీ స్సుమ్నేమాధత్తేతి, సర్వేషు వసతీవరీణాం సాదనేషుయజమానోజపతి నిశాయాం వసతీవరీః పరిహరత్యన్తర్వేద్యాసీనే యజమానే పత్న్యాఇష్వనాదీక్షితమభిపరిహరేత్ సవ్యేంఽసె అత్యాధాయాపరేణ ప్రాజిహితం పరిక్రమ్య పూర్వయాద్వారోప నిష్క్రమ్య దక్షిణేనవేదిం గత్వా దక్షిణేన మార్జాలీయం ధిష్ణియం పరీత్య దక్షిణస్యాముత్తరవేది శ్రోణ్యాగ్ సాదయతి, ఇన్ద్రాగ్నియో ర్భాగధేయీస్థేతి, దక్షిణేగ్ సే అత్యాధాయ యథేతంగత్వా పూర్వయాద్వారోప నిష్క్రమ్యోత్తరేణవేదిం గత్వోత్తరేణాగ్నీధ్రీయం ధిష్ణియం పరీత్యోత్తరస్యాముత్తరవేది శ్రోణ్యాగ్ సాదయతి, మిత్రావరుణయోర్భాగధేయీస్థేతి, సవ్యేగ్ సే అత్యాధాయ యథేతం గత్వాఽపరేణాగ్నీధ్రీయం ధిష్ణియ ముపసాదయతి, విశ్వేషాం దేవానాం భాగధేయీ

స్థేతి, యజ్ఞేజాగృతేతి సన్నా అభిమన్త్రియతే” ఇతి । పాఠస్తు “ అగ్నే వోఽపన్నగృహస్య సదసిసాదయామి సుమ్నాయసుమ్నినీ స్సుమ్నేమాధత్తేన్ద్రాగ్నియోర్భాగధేయీస్థ యజ్ఞేజాగృత” ఇతి।వసతీవర్యోయుష్మాన్ అవినశ్వరగృహస్య శాలాముఖీయస్యాగ్నేః సదసిసమీపస్థానే స్థాపయామి । హే ఆపస్సుమ్నాయ సర్వప్రాణిసుఖాయ ప్రవృత్తాస్సుమ్నినీః స్వయమపి సుఖవత్యోయూయంమాం యజమానం సుమ్నేసుఖేధత్త స్థాపయత।యూయం యక్ష్యమాణానా మిన్ద్రాదిదేవానాం భాగరూపాస్థ । తస్మాద్యజ్ఞేజాగృత రక్షోనివారణాయ సావధానాభవత । అగ్నేర్వస్సుమ్నాయేతిద్వౌ మన్త్రావుపేక్షితౌ । హవిష్మతీరిత్యారభ్య ఋచస్ప్రదేశః యాచతుస్సంఖ్యా యాచశాలాముఖీయోత్తరవేద్యాగ్నీధ్రీయస్థానత్రయవిశిష్టా సాదనసఙ్ఖ్యా తదుభయం సః ప్రశంసతి “చతుష్టయచాఽగృహ్ణాతి, త్రిస్సాదయతి సప్తసమ్పద్యన్తే సప్తపదాశక్వరీ పశవశ్శక్వరీ పశూనేవావరున్ధే” (సం-౬కా।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । శాలాముఖీయోత్తరవేద్యాస్సాదనం విధత్తే “అస్మైవైలోకాయగార్హపత్య ఆధీయతేఽముష్మా ఆహవనీయో యద్గార్హపత్య ఉపసాదయేదస్మిన్ లోకేపశుమాన్థ్స్యా ద్యదాహవనీయేఽముష్మిన్ లోకేపశుమాన్థ్స్యాదుభయోరుపసాదయత్యుభయోరేవైనం లోకయోః పశుమన్తం కరోతి” (సం-౬కా।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । స్థానత్రయం సూత్రోక్తం యత్పరిభ్రమణం తద్విధత్తే “ సర్వతస్పరిహరతి రక్షసామపహత్యై” (సం-౬కా।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । మన్త్రచతుష్టయస్పష్టార్థతాం దర్శయతి “ ఇన్ద్రాగ్నియోర్భాగధేయీస్థేత్యాహయథా యజురేవైతత్” (సం-౬కా।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । విధత్తే “ అగ్నీధ్ర ఉపవాసయత్యేతద్వై యజ్ఞస్యాపరాజితం యదాగ్నీధ్రం యదేవ యజ్ఞస్యాఽపరాజితం తదేవైనాముపవాసయతి” (సం-౬కా।౨ప్ర।౯అ) ఇతి । తదేవతస్మిన్నేవ యస్మిన్హితంవహన్తీనాం గృహ్ణాతీతి తదేవప్రశంసతి “ యతః ఖలువై యజ్ఞస్య వితతస్యనక్రియతే తదను యజ్ఞగ్ం రక్షాగ్స్యవచరన్తి యద్వహన్తీ

నాం గృహ్ణాతి క్రియమాణమేవ తద్యజ్ఞస్య శయే రక్షసామనన్వవచారాయ” (సం-౬కా।౪ప్ర।౨అ) ఇతి। వితతస్య విస్తీర్ణస్య యజ్ఞస్య యతో యదఙ్గం విమృశ్య న క్రియతే తదేవ ఛిద్రమనుప్రవిశ్య రక్షాంస్యవచరన్తి అపకుర్వన్తి వహన్తీగ్రహణేన తదఙ్గం క్రియమాణమేవ శయే శేతే భవతి। అగ్నీధ్రే సాదితానాం తృతీయసవనగతాభిషవపర్యన్తం ధారణం విధత్తే “నహ్యేతా ఈలయన్త్యా తృతీయసవనాత్పరిశేరే యజ్ఞస్య సన్తత్యై” (సం-౬కా।౪ప్ర।౨అ) ఇతి। ఏతా ఆపో నహ్యవగమయన్తి కిన్తు పరిశేరే అవతిష్ఠన్తే స్థాపయేదిత్యర్థః॥

॥ ॥అత్ర వినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

“హవిర్గృహ్ణాతి వసతీవరీరగ్నేస్తు సాదయేత్।
శాలాముఖీయాత్తత్పశ్చాత్ సుమ్నా * సుమ్నాజపేత్పునః॥
ఇన్ద్రాగ్నిమిత్రద్వయాద్వేది శ్రోణ్యోరాసాదయేత్క్రమాత్।
విశ్వైర్హ్యాగ్నీధ్రధిష్ణ్యస్య పశ్చాదాసాదయేత్పునః॥
యజ్ఞేతి మన్త్రయేత్స్నాన స్పృష్టమన్త్రైర్హోత్రాదితా”॥ఇతి॥

అత్ర మీమాంసా నాస్తి॥

అథ ఛన్దః॥ హవిష్మతీత్యనుష్టుప్॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే ద్వాదశోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

హృదే త్వా మనసే త్వా దివే త్వా సూర్యాయ త్వోర్ధ్వమిమమధ్వరం కృధి దివి దేవేషు హోత్రా యచ్ఛ సోమ రాజన్నేహ్యవరోహ మా భేర్మా సం విక్థా మా త్వా హింసిషం ప్రజాస్త్వముపావరోహ ప్ర

* స్వామీ ఇతి కాశీపాఠః.

జాస్త్వాముపావరోహన్తు శృణోత్వగ్నిస్సమిధాహవం మే శృణ్వన్త్వాపో ధిషణాశ్చ దేవీః । శృణోత గ్రావాణో విదుషో ను ॥౧॥

యజ్ఞగ్ం శృణోతు దేవస్సవితా హవం మే । దేవీరాపో అపాన్నపాద్య ఊర్మిర్హవిష్య ఇన్ద్రియావాన్మదిన్తమస్తం దేవేభ్యో దేవత్రా ధత్త శుక్రగ్ం శుక్రపేభ్యో యేషాం భాగస్థ స్వాహా కార్షిరస్యపాపాం మృధ్రగ్ం సముద్రస్య వోక్షిత్యా ఉన్నయే । యమగ్నే పృత్సు మర్త్యమావా వాజేషు యం జునాః । స యన్తా శశ్వతీరిషః ॥౨॥

నుసప్తచత్వారిగ్ంశచ్చ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే త్రయోదశోఽనువాకః ॥*॥

భాష్యమ్.

ద్వాదశేఽనువాకే సోమాభిషవార్థానాం వసతీవరీణాం గ్రహణముక్తం । అభిషోతవ్యస్య సోమస్య శకటాదుపావరోహః త్రయోదశేఽనువాకేఽభిధీయతే । అథమహారాత్రే బుధ్వా సోమపాత్రాణ్యాసాద్య సోమమవరోహయేత్ । కల్పః “అక్షైతచ్చర్మి ఫలకయోః ప్రాచీనగ్రీవముత్తరలోమోపస్తృణాతి, యజ్ఞప్రతితిష్ఠేతి వా తూష్ణీం వా తస్మిన్ సమ్ముఖాన్ గ్రావ్ణః కృత్వా దక్షిణస్య హవిర్ధానస్యాన్తరేషే సోమగ్ం రాజానముపావహరతి । హృదేత్వా మనసేత్వేతి ద్వాభ్యాం” ఇతి । మన్త్రౌ త్వేవమామ్నాతౌ “హృదే త్వా మనసే త్వా దివే త్వా సూర్యాయ త్వోర్ధ్వమిమమధ్వరం కృధి దివి దేవేషు హోత్రా యచ్ఛ సోమ రాజన్నేహ్యవరోహ మా భేర్మా సం విక్థా మా త్వా హిగ్ంసిషం ప్రజాస్త్వముపావరోహ ప్రజాస్త్వాముపావరోహన్తు”। హే సోమ త్వాం హృదే హృదయవ

ధ్యో మనుష్యేభ్యో మనసే మనస్విభ్యః పితృభ్యో దివే ద్యులోకవాసిభ్యో విశేషతస్సూర్యాయ చోపావహరామి । త్వమిమం ప్రవృత్తం అధ్వరం వినాశరహితం ఊర్ధ్వం ఉన్నతం సమాప్తం కృధి కురు । దివిష్ఠేషు దేవేషు హోత్రా అస్మదీయాన్యాహ్వానాని స్తోత్రరూపాణి యచ్ఛ అవస్థాపయ । హే సోమరాజన్నేహి అభిపవస్థానే సమాగచ్ఛ । శకటాదవరోహ । మా భైషీః । మా చ సంవిక్థాః కమ్పిష్ఠాః । అహం తు త్వాం మా హింసిషం । అత స్త్వం దేవలోకే గత్వా దైవీః ప్రజాః ఉపావరోహ ప్రాప్నుహి ప్రజాశ్చ త్వా ముపావరోహన్తు ప్రాప్నువన్తు । అత్ర ఉపావహరేదితి విధిం సూచయన్హృదయాదిశబ్దానాం యథోక్తార్థం దర్శయతి “ బ్రహ్మవాదినో వదన్తి స త్వా అధ్వర్యుః స్యాద్యః సోమముపావహరన్సర్వాభ్యో దేవతాభ్య ఉపావహరేదితి హృదే త్వేత్యాహ మనుష్యేభ్య ఏవైతేన కరోతి మనసే త్వేత్యాహ పితృభ్య ఏవైతేన కరోతి దివే త్వా సూర్యాయ త్వేత్యాహ దేవేభ్య ఏవైతేన కరోత్యేతావతీర్వై దేవతాస్తాభ్య ఏవైనగ్ం సర్వాభ్య ఉపావహరతి ” (సం-౬కాం।౪ప్ర।౩అ) ఇతి । యో హృదే త్వేతి మన్త్రేణ సర్వదేవతార్థ ముపావహర్తుం జానాతి స ఏవ ముఖ్యో ధ్వర్యురితి బ్రహ్మవాదినాముక్తిః సోమ రాజన్నితి మన్త్ర ఉపేక్షితః । విధత్తే “ పురా వాచః ప్రవదితోః ప్రాతరనువాక ముపాకరోతి యావత్యేవ వాక్తామవరున్ధే ” (సం-౬కాం।౪ప్ర।౩అ) ఇతి । రాత్రౌ నిద్రాం కుర్వన్తో మనుష్యా ఉషఃకాలే ప్రబుధ్య పరస్పరం వాక్ప్రవచనం కుర్వన్తి పక్షిణః శబ్దం కుర్వన్తి తద్వివాచః ప్రవచనం ప్రాతః కాలాత్పూర్వం హోత్రానువక్తవ్య ఋక్సమూహః ప్రాతరనువాకః । ఉపాకరణం నామ హోతారం ప్రతి ప్రైషోక్తిః । అత్ర సూత్రం “ పురా వాచః పురా వా వయోభ్యః ప్రాతర్యావభ్యో దేవేభ్యోఽనుబ్రూహీతి ” ఇతి । ప్రవదితోః ప్రవదనాత్ । ప్రాతరనువాకస్య ప్రథమామృచం విధత్తే “ అపోఽగ్రేఽభివ్యాహరతి యజ్ఞో వా ఆపో యజ్ఞ మేవాభివాచం విసృజతి ” (సం-౬కాం।౪ప్ర।౩అ) ఇతి । అపోఽభిలక్ష్య తత్ప్రతిపాదికామృచమగ్రే ప్రథమం వ్యాహరేత్ । ఆపో రేవతీః

యథాహవస్వ ఇత్యేతామృచమిత్యర్థః।తత ఊర్ధ్వంవక్తవ్యా ఋచో విధత్తే "సర్వాణిఛన్దాꣳస్యన్వాహపశవో వై ఛన్దాꣳసి పశూనేవావరున్ధే" (సం-౬కా।౩ప్ర।౩అ) ఇతి। అత్రతత్తచ్ఛన్దోయుక్తా ఋగ్విశేషాః గ్రన్థబాహుళ్యభయా ద్బహ్వృచబ్రాహ్మణే స్పష్టత్వాచ్చ నాత్రోదాహ్రియన్తే। ప్రాతరనువాకస్య సమాప్తౌ పఠనీయామృచం కామనాభేదేనవికల్పితాం విధత్తే "గాయత్రియా తేజస్కామస్య పరిదధ్యాత్త్రిష్టుభేన్ద్రియకామస్య జగత్యా పశుకామస్యానుష్టుభా ప్రతిష్ఠాకామస్య పఙ్క్త్యా యజ్ఞకామస్య విరాజాన్నకామస్య" (సం-౬కా।౩ప్ర।౩అ) ఇతి। పరిదధ్యాత్ సమాపయేత్।కల్పః "యత్రాభిజానాత్యభూదుషా ఋశత్పశురితి తత్పరణ్యో జుహోతి, శృణోత్వగ్నిస్సమిధాహవంమ ఇతి" ఇతి।అభూదుషా ఇత్యేషా ప్రాతరనువాకస్య పరిధానీయా తాం హోత్రా పఠ్యమానాం యదాధ్వర్యుర్జానాతి తదాజుహుయాత్।మన్త్రస్త్వేవమామ్నాయతే "శృణోత్వగ్నిస్సమిధాహవంమే శృణ్వన్త్వాపో ధిషణాశ్చ దేవీః। శృణోత గ్రావాణో విదుషో ను యజ్ఞꣳ శృణోతు దేవస్సవితా హవం మే" ఇతి।సమ్యగిధ్యతే అనయా ఆజ్యాహుత్యేతి సమిధాహుతిః।తయా సమిద్ధోగ్నిః మే హవం మదీయమాహ్వానం శ్రుణోతు। హే ఆపః గృహ్యమాణా యూయమపి శృణుత। కీదృశ్యః।ధిషణా విద్యోపేతాః।దేవ్యో దేవతారూపాశ్చ।హే గ్రావాణః అభిషవార్థమిహోపస్థితా యూయం విదుషో ను విద్వాంసఏవ సన్తో యజ్ఞం శృణుత। సవితాదేవో మదీయాహ్వానం శృణోతు। అగ్న్యాదిశ్రవణప్రయోజనమాహ "శృణోత్వగ్నిస్సమిధాహవం మ ఇత్యాహ సవితృప్రసూత ఏవ దేవతాభ్యో నివేద్యాపోఽచ్ఛైతి"(సం-౬కా।౪ప్ర।౩అ)ఇతి। ఏకధనసంజ్ఞకాః పన్నేజనీసంజ్ఞకాశ్చాప ఆనేతవ్యాః,అతో మన్త్రేణదేవతాభ్యో విజ్ఞాప్య తా అపః ప్రాప్తుం గచ్ఛతి। ప్రైషమన్త్రముత్పాదయతి "అప ఇష్య హోతరిత్యాహేషితꣳహి కర్మ క్రియతే" (సం-౬కా।౪ప్ర।౩అ) ఇతి। హే హోతః ఆనేతవ్యా అప ఉద్దిశ్య ప్రదేవత్రా బ్రహ్మణే గాతురేత్వి త్యాదికా ఋచః ఇష్య పఠేత్యర్థః।లోకేపి ఇషితమభీష్టం కర్మ సమ్యక్

క్రియతే। ప్రైషాన్తరముత్పాదయతి "మైత్రావరుణస్య చమసాధ్వర్యవా ద్రవేత్యాహ మిత్రావరుణౌ వా అపాం నేతారౌ తాభ్యామేవైనా అచ్ఛైతి" (సం-౬కా।౪ప్ర।౩అ) ఇతి। చమసినామృత్విజాం పరిచారకాశ్చమసాధ్వర్యవః। తత్ర మైత్రావరుణనామ్న ఋత్విజో యశ్చమసాధ్వర్యుస్త్వం సమ్యగ్ధావ్యాగచ్ఛేతి బ్రూయాత్। తదనేన ప్రైషేణోదక ప్రవర్తకమిత్రావరుణదేవతా ద్వయేన సహైవైనా ఆపస్సంప్రాప్తుం గచ్ఛతి। కల్పః "అపరం చతుర్గృహీతం గృహీత్వా బర్హిరాదాయ సంప్రైషమాహ "అపఇష్యహోతర్మైత్రావరుణస్య చమసాధ్వర్యవాద్రవైకధనిన ఉపంనేష్టః పత్నీముదానయాగ్నీద్ధోతృచమసేన ‡ వసతీవరీభిశ్చ చాత్వాలే ప్రత్యుపతిష్ఠస్వేతి యథాసంప్రైషం తే కుర్వన్తి, యత్రాపస్తదన్యత్ర తాభ్యో బర్హిః ప్రాస్యాభిజుహోతి, దేవీరాపో అపాన్నపాద్య ఊర్మిర్హవిష్య ఇన్ద్రియావాన్మదిన్తమస్తం దేవేభ్యో దేవత్రా ధత్త శుక్రగ్ం శుక్రపేభ్యో యేషాం భాగస్థ స్వాహా" ఇతి। న పాతయత్యుదకమధ్యే గూఢతయా స్థితోఽపి తముదకం న వినాశయతీతి నపాత్ అపాన్నపాదితి వహ్నివిశేషస్య సంజ్ఞా। హే ఆపో దేవ్యః, హే వహ్నే యుష్మదీయ ఊర్మిర్యుష్మదీయస్తం దేవత్రా దేవేషు ధత్త స్థాపయత। కిమర్థం। దేవేభ్యః దేవార్థం। అస్మాభిర్దేవానుద్దిశ్య హోతుమిత్యర్థః। కీదృశ ఊర్మిః। హవిష్యః హవిషే సోమరూపాయ హితః। ఇన్ద్రియావాన్ ప్రీతస్సన్నిన్ద్రియవృద్ధికారీ। మదిన్తమః పీయమానోఽత్యన్తహర్షకారీ। కీదృశం తం। శుక్రం దీప్తిమన్తం। కీదృశేభ్యో దేవేభ్యః। యేషాం యూయం భాగభూతాః స్థ తేభ్యశ్శుక్రపేభ్యస్సోమపేభ్య ఇదమాజ్యం యుష్మభ్యం హుతమస్తు। గ్రహీష్యమాణానామపాం మూల్యత్వేన హవిష్ట్వసంపాదనేన చ ఇయమాహుతిరుపయుజ్యత ఇత్యాహ "దేవీరాపో అపాన్నపాదిత్యాహ హుత్యైవైనా నిష్క్రియ గృహ్ణాత్యథో హవిష్కృతా నామేవాభి ఘృతానాంగృహ్ణాతి" (సం-౬కా।౪ప్ర।౩అ) ఇతి। కల్పః "కార్షిరసీతి దర్భైరాహుతి మవప్లావ్య" ఇతి। కార్షిరస్యా

‡ పత్నీముదానయాగ్నీత హోతృచమసేన - ఇతి త్రైలింగపాఠః.

పాపాం న్మృధమితి మన్త్రపాఠః । హే ఆజ్యత్వం అప్సుహుతం సత్కా-
షిణః కర్షణీయమనపేతవ్యమసి అస్మాం మృధం యుద్ధోపలక్షితానిష్టరూ
పం త్వాముపనయామి । §ఏతమర్థం దర్శయతి “ కాషిణరసీత్యాహ శ
మలమేవాస్యాపప్లావయతి ” (సం - ౬కా । ౪ప్ర । ౩అ) ఇతి । శమ
లం మలినాంశం । కల్పః “ సముద్రస్య వోఽక్షిత్యా ఉన్నయ ఇత్యభిహుతా-
నాం మైత్రావరుణ చమసేన గృహ్ణాతి ” ఇతి । హే ఆపః సముద్రవద్యుష్మా
కం అక్షీణత్వాయ పూర్వేద్యుర్వసతీవరీర్గృహీత్వాపి పునరిదానీమున్న
యామి । అక్షితిం విశదయతి “ సముద్రస్య వోఽక్షిత్యా ఉన్నయ ఇత్యాహ త
స్మాదద్యమానాః పీయమానాః ఆపో న క్షీయన్తే ” (సం - ౬కా। ౪ప్ర। ౩అ)
ఇతి । యథా చమసేన జలం గృహీతం తథా త్రిభిః కుమ్భైరేకధనా గృహ్ణీ
యాత్ పన్నేజనీశ్చ గృహ్ణీయాత్ । తథా చ సూత్రం “ అథైకధనా గృహ్ణా
తి, ఇన్ద్రాయ వో జుష్టా గృహ్ణామీతి వా తూష్ణీం వాఽథ పన్నేజనీర్గృహ్ణా
తి ” ఇతి । విధత్తే “ యోనిర్వై యజ్ఞస్య చాత్వాలం యజ్ఞో వసతీవరీర్హో
తృచమసం చ మైత్రావరుణ చమసం చ సగ్ంస్పర్శ్య వసతీవరీర్వ్యానయతి
యజ్ఞస్య సయోనిత్వాయాథో స్వాదేవైనా యోనేః ప్రజనయతి ” (సం-
౬కా।౪ప్ర।౩అ) ఇతి। ఉత్తరవేదేర్నిష్పాదకతయా చాత్వాలో యజ్ఞయో
నిః । దేవవిభక్తయజ్ఞావశేషత్వాద్వసతీవరీణాం యజ్ఞత్వం । వ్యానయతి
వ్యత్యస్తా అధికాః కరోతి । తత్ప్రకారస్సూత్రే దర్శితః “ హోతృచమసే
వసతీవరీభ్యో నిషిచ్యోపరి చాత్వాలం హోతృచమసం చ మైత్రావరుణ
చమసం చ సగ్ంస్పర్శ్య వసతీవరీర్వ్యానయతి, సమన్యాయన్తీత్యభిజ్ఞాయ
హోతృచమసాత్ మైత్రావరుణచమస ఆనయతి, మైత్రావరుణ చమ
సాద్ధోతృచమసే ” ఇతి । ప్రశ్నోత్తరమన్త్రావుత్పాదయతి “ అధ్వర్యోఽ
వేరపా౩ ఇత్యాహోతేమనన్నమురుతేమాః పశ్యేతి వావైతదాహ ”
(సం-౬కా।౪ప్ర।౩అ) ఇతి । ప్లుతిః ప్రశ్నార్థా । హే అధ్వర్యో అపః కిం
అవేః లబ్ధవానసి సోఽయం హోతుః ప్రశ్నః । ఉతేమనన్నమురిత్యధ్వర్యో

§ మలోపలక్షితానిష్టరూపమితి శోధితపాఠః - కాం.

శ్రీ ర స్తు.

౧౮౮౦ సంవత్సరం ॥ జనవరిమాసమున నూతనముగా చేరిన చందాదారులవలన జమఅయిన పైకము.

	రూ.	అ.	పై.
రా ॥ శ్రీ, బ్ర ॥ శ్రీ, వావిలాల అద్వైత బ్రహ్మశాస్త్రిలవారు చేయించిన చందాలు ౫ కి వివరము.			
రా ॥ శ్రీ, బ్ర ॥ శ్రీ, వీరభట్ల కృష్ణయ్యగారు హెడ్‌గుమాస్తా నరసాపురంకోర్టు.	౫	౦	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, కూచిమంచి ప్రకాశంగారు కోర్టుప్లీడర్ అమలాపురం గోదావరిడిస్ట్రిక్టు.	౫	౦	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, లొల్ల బాలకృష్ణశాస్త్రిలుగార్లు, కోర్టుప్లీడర్ అమలాపురం గోదావరిడిస్ట్రిక్టు.	౫	౦	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర ॥ శ్రీ, కూచిమంచి భవానీశంకరుడుగారు, కోర్టుప్లీడర్ అమలాపురం గోదావరిడిస్ట్రిక్టు.	౫	౦	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, అయ్యగారి రామాభట్టుడుగారు, కోర్టుప్లీడర్ అమలాపురం గోదావరిడిస్ట్రిక్టు.	౫	౦	౦
వెరసి రు	౨౫	౦	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర ॥ శ్రీ, గుళ్లపూడి రామకృష్ణయ్యగారు, తిరువల్లి కేర్‌ణి, మద్రాస్.	౩	౮	౦

రెండవసంవత్సరం బాబతు చందాదారులవలన జమఅయిన పైకము.

రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, కోయంబుత్తూరు కోమరలింగం శంకరనారాయణశాస్త్రిగారు.	౩	౬	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, కలగ రామమూర్తిశాస్త్రిలుగారు, వడ్డాది విశాఖపట్నం,	౩	౬	౦
శ్రీ॥ఉ, ఘనపాటి కృష్ణయ్యంగార్లు హంపాపురం.	౩	౬	౦

ము - వెం.

శ్రీరస్తు.

ప్రకటనపత్రిక.

శ్రీమదిత్యాది ఘనతజెందిన గణ్యులైన ఈ వేదభాష్య చందా దారులకు సవినయముగ విన్నవించునది యేమన్నను.—

ఇదివరకు - ౧౨ - సంచికలు అనగా (౬౦) ఫారములగ్రంథమును అందరికిని అందజేసినాము, మొదటిసంవత్సరం చందాలెక్క పైసలైనది - అడ్వాన్సు మాత్రముఅనామత్తుగానే ఉంటున్నది. ౧౩ వ సంచికనుండి ౨౪ వ సంచికవరకు ౧౨ - సంచికలుగల రెండవ సంవత్సరం చందాబాబతు పోస్టేజివెరసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను అనేకులు ఇదివరకు పంపించలేదు, అందరూ ద్రవ్యమును పంపితేగాని ఇచ్చట పని ధారాళముగా నడువచాలదు. గనుక అందరును దయజేసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను ముందుగా త్వరలో మాకు అందజేయవలయునని ప్రార్థించుచున్నాము. అట్లా పంపించనివారికి మేము పంపించవలసిన ఆయానెలల సంచికలను వారి వారు ధనమును పంపించేవరకు మావద్దనే అనామత్తుగా పెట్టుచున్నాము.

ఇంకమీద క్రొత్తగ చందాచేయవలసినవారు అడ్వాన్సుబాబతు రు ౨ - ౦ - ౦ వెనుకటి సంచికలకు రు ౪-౮-౦ పోస్టేజిఅణాలు ౦ - ౬ - ౦ వెరసి రు ౬ - ౧౪ - ౦లను మాకు పంపితే అట్టివారికి మొదటినుండి - ౧౨ - సంచికలు పంపబడును. వారును రెండవ సంవత్సరం చందాబాబతు రు ౩ - ౬ - ౦ లను పంపించవలసినది, అందుకుగా ౨౪ వ సంచికవరకూ నెలనెలకూ పంపబడును. గనుక క్రొత్తగ చందాజేయువారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ పదిరూపాయిల నాల్గుఅణాలను పంపించవలసినది.

ఎవరైనను చందాచేరేవరకు అయియుండే సంచికలకు వెల ఆరణాల చొప్పునను పిమ్మట నెలనెలకు అయ్యే సంచికలకు నాలుగణాలచొప్పునను ఇవ్వవలసినది, పోస్టేజి నెలవు వారే ఇవ్వవలసినది, అడ్వాన్సు మొబలగుకు తగినసంచికలను చివరలో ముజరా ఇచ్చెదముగాని ఇప్పుడు ఇవ్వము. మధ్యకాలమున చందా వదలిపెట్టేవారికి అడ్వాన్సు ముజరాదొరకదు, ఎవరైన తమవద్దయుండు సంచికలను పోగొట్టుకొని వాటికి బదులుగా మరలి అదే సంఖ్యగల సంచికలను అపేక్షించితే దొరకదు. ఒక్కసంచిక కావలసినను దానికిగా ఒకపుస్తకమంతయును పూర్ణముగ చందాజేసి ఆగ్రంథమును చూడవచ్చునేగాని అప్పటికిని కొరవబడ్డ పుస్తకమునకు పూర్తిగా సంచికలు దొరకచాలవు. గనుక వారు వారు తమతమవద్దవుండే సంచికలను జాగ్రతతో నుంచుకొనవలసినది. పోగొట్టుకొనినవారికి ఇచ్చుటకు ఎక్కువసంచికలు మావద్దలేవు. ఒక్కొక ప్రకరణము పూర్ణమయ్యేవరకు సంచికలను మావద్దనే పెట్టియుండి బైండు ఖర్చు పంపించేవారికి తగిన బైండుచేయించి మొత్తముగ పుస్తకమునే పంపించగలము, పైన వ్రాయబడ్డ సంగతుల నన్నిటిని చందాదారులు అక్కరతో లక్ష్యపెట్టి చూడవలసినది.

ఫలితార్థము.—ఇప్పుడు చందాచేరియుండేవారు రు ౩ - ౬ - ౦లును, ఇంకమీద చేరేవారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ లును త్వరగా మాకుపంపించవలసినది, పోస్టేజీవగైరా చిల్లరబాకీ యుంచుకొని యుండేవారలు దానినిగూడ పంపించవలయు, మొదటిసంవత్సరం లెక్క ముగింపు కావలసియున్నది, ముందుపని అభ్యంతరములేక నడుచుచుండును.

సజ్జనవిధేయుడైన

౧౮౮౦ సం॥ ఫిబ్రవరి నెల-౧ తేది.

ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య.

ఏజంట్.

శ్రీ.

ఓం తత్సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసహితా.

బెంగుళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణాపరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

ములుకుట్ల - విశ్వనాథశాస్త్రిణా

చావలి - రామస్వామిశాస్త్రిణా చ

ప్రకటీకృతా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ౧౩.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయన్త్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౮౦.

శ్రీరస్తు.

వేదాన్త ప్రకటన.

అష్టోత్తరశతోపనిషత్తుల మూలగ్రంథము సుమారు ౧౫ వేలకు తక్కువలేదు, ౧౦౦ - ఫారములు కావచ్చును సంప్రదాయశుద్ధమైన పాఠప్రకారము బహువిద్వత్పుస్తక సహాయముచేత పూర్ణముగ ముద్రించి సంపూర్ణ పుస్తకమునకు ఇప్పుడే వెల పంపేవారికి రు ౫ - ౦ - ౦ లకు ఇవ్వబడును, పోస్టేజి అణాలు ౦ - ౮ - ౦ పంపితే నెలకొక్కతూరి (౫) ఫారములుగల సంచిక ఒకటిప్రకారం అప్పుడప్పుడే పంపించెదము. పుస్తకము పూర్ణమైన పిమ్మట అణాలు ౦ - ౮ - ౦ పంపితే మొత్తముగ బైండుచేసి పంపగలము. గ్రంథపూర్తియైనపిమ్మట కొనేవారికి రు ౮ - ౦ - ౦ లకు తక్కువగా దొరకచాలదు. ౩౦౦ - చందాలు చేరిన పిమ్మట పని ఆరంభించి అప్పుడు పైకమును పుచ్చుకొనియెదము. దానికిగా మాకెవ్వరును ఇప్పుడే పైకమివ్వ నక్కరలేదు. అయితే ఎవ్వరెవ్వరికి ఆపుస్తకము కావలయునో వారిపేరును, స్థలమును యిప్పుడే మాకు తెలిపించవలెనని ప్రార్థించెదము.

శ్రీరస్తు.

౧౮౮౦ సంవత్సరం ॥ ఫిబ్రవరిమాసమున నూతనముగా చేరిన చందాదారులవలన జమఅయిన పైకము.

	రూ.	అ.	పై.
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, నావిలాల- వాసుదేవశాస్త్రిలవారు, బి. ఏ. చేయించినచందాలు ౨ కి. వివరము.			
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, హుండీరామరావుపంతులువారు, బి. ఏ. పిఠాపురం గోదావరిడిస్ట్రిక్టు రెండుసంవత్సరముల చందా ౧ కి.	౧౦	౮	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, బుర్రారాజలింగంగారు బి. ఏ. హెడ్మ్యాస్టర్ గవర్నమెంట్ స్కూల్, పెద్దశ్రీకాకొళం	౫	౨	౦
వెరశిచందాలు ౨ కి. రు	౧౫	౧౦	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, కో - చంద్రశేఖరశాస్త్రిలవారు మద్రాస్ చిన్నసామిశెట్టి అగ్రహారం రెండుసంవత్సరములచందాలు ౨ కి.	౧౯	౦	౦
డిటో చందా ౧ కి. రెండవసంవత్సరంబాబతురు,	౩	౦	౦
వెరసి రు	౨౨	౦	౦

రుత్తరమన్త్రైః లబ్ధవానస్మీత్యేతావదేవ న భవతి ఉత అపి తు ఈం త్తాః అనన్నముః ఉపసమ్ప్రాప్తాః దూరవర్తిత్వేపి సత్వమాత్రేణ లాభో భవతి తదుపసమ్ప్రాప్తిలాభాదతిరిచ్యతే। ఉతేమా ఇతి వాక్యం మన్త్రస్య వ్యాఖ్యానం। హే హోతః న కేవలం మద్వచనమాత్రేణ విశ్వసిహి కిన్త్విమాగ్ం పురోవర్తినీర్గ్ం పశ్యేత్యేవమేవ సర్వమన్త్రేణాధ్వర్యుర్బ్రూతే। కల్పః “అధ్వర్యో వేరపా౩ ఇతి హోతాఽధ్వర్యుం పృచ్ఛత్యుతేమనన్నమురితి ప్రత్యుక్త్వా ప్రచరణీయశేషాత్ క్రతుకరణం జుహోతియమగ్నే పృత్సుమర్త్యమితి ”ఇతి । పాఠస్తు యమగ్నే పృత్సు మర్త్యమావో వాజేషు యం జునాః । స యన్తా శశ్వతీరిషః । హే అగ్నే యం మర్త్యం పృత్సు సఙ్గ్రామేషు ఆవః రక్షసి కిఞ్చ వాజేష్వన్ననిమిత్తం యం మర్త్యం జునాః గచ్ఛసి హవీంషి గ్రహీతుం యస్య సకాశం గచ్ఛసీత్యర్థః। స మర్త్యస్త్వదనుగ్రహేణ శశ్వతీరిషః నిత్యాన్యన్నాని ధనరూపాణి యన్తా నియంస్యతి ప్రాప్స్యతీత్యర్థః । మన్త్రోయముపేక్షితః। అస్య చ క్రతుకరణాఖ్యస్య హోమస్య విషయవిశేష వ్యవస్థితిం విధత్తే “యద్యగ్నిష్టోమో జుహోతి యద్యుక్థ్యః పరిధౌ నిమార్ష్టి యద్యతిరాత్రో యజుర్వదన్ప్రపద్యతే యజ్ఞఋతూనాం వ్యావృత్త్యై” (సం-౬కా।౪ప్ర।౩౮) ఇతి । అనుష్ఠీయమానస్య కర్మణోఽగ్నిష్టోమత్వే మన్త్రేణ క్రతుకరణం జుహుయాత్ । ఉక్థ్యత్వే పరిధావాజ్యలేపం నిమృజ్యాత్ । అతిరాత్రత్వే తు మన్త్రం పఠన్హవిర్ధానం ప్రాప్నుయాత్ । ఏవం సత్యగ్నిష్టోమాదీనామనుష్ఠాస్యమానానాం పరస్పరం వ్యావృత్తిరిదానీమేవ అవగతా “ స క్రతుం కుర్వీత మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపః ”ఇత్యుపనిషది। “తత్క్రతుకృత్యా ”ఇతి వైయ్యాసికసూత్రే చోపాస్తిష్వపి క్రతు శబ్దప్రయోగాత్ తద్వ్యవచ్ఛేదార్థం యజ్ఞశబ్దప్రయోగః॥

ద్రవ్యయజ్ఞాస్తపోయజ్ఞా యోగయజ్ఞాస్తథాపరే।
స్వాధ్యాయజ్ఞానయజ్ఞాశ్చ యతయశ్శంసితవ్రతాః॥

ఇత్యాదౌతపఃప్రభృతిష్వపి యజ్ఞశబ్దప్రయోగాత్ తద్వ్యవచ్ఛేదాయక్రతుశబ్దప్రయోగః॥

॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

"హృదేసోమద్వయాత్సోమం శకటాదవరోహయేత్।
శృణోఽగ్నాజుహుయాద్దేవీ రప్సుహుత్వాథదర్భకైః॥
అప్సూపప్లావయేత్ కాష్ఠీః సముద్రోగృహ్య తేజలం।
యమగ్నేక్రతుకృద్ధోమో మన్త్రాస్స్తేహవర్ణితాః" ॥ఇతి॥

అథమీమాంసా.

॥ ॥తృతీయాధ్యాయస్య సప్తమపాదేచిన్తితం॥ ॥

"చమసాధ్వర్యవో నాన్య ఋత్విగ్భ్యోఽన్యేఽథవాగ్రిమః।
యౌగిక్యాసంజ్ఞయామైవం షష్ఠ్యా తేభ్యోవిభేదనాత్" ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమేశ్రూయతే। చమసాధ్వర్యూన్వృణీత ఇతి। యేపూర్వంత్వత్రకార్యానుసారేణాధ్వర్యుప్రముఖాఋత్విజ ఉక్తాః తేభ్యోన్యవ్యతిరిక్తాశ్చమసాధ్వర్యవః। కుతః। యౌగికసంజ్ఞయా తద్భేదప్రతీతేః। యథా దేవదత్త ఏవ పచిక్రియాయోగాత్ పాచకో భవతి తద్వదధ్వర్యుప్రముఖా ఏవ చమసయోగాచ్చమసాధ్వర్యవ ఇతిచేత్। మైవం। మధ్యతః కారిణాం చమసాధ్వర్యవో నహోత్రకాణాం చమసాధ్వర్యవ ఇతి షష్ఠ్యాభేదావభాసాన్మధ్యతః కారిణోహోత్రాదయో హోత్రకామైత్రావరుణాదయః। తస్మాదృత్విగ్భ్యోఽన్యే॥

॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥ ॥

"తాన్వృణీతేతిబహుతా నాస్తివాస్తిగ్రహైక్యవత్।
నైవేతిచేన్నవైషమ్యాదుత్పత్తౌబహుతాశ్రుతా" ॥ఇతి॥

చమసాధ్వర్యూన్వృణీతఇతియద్బహుత్వంశ్రుతం తన్నవివక్షితం। గ్రహైకత్వవదుద్దేశ్యగతత్వాదితిచేత్। మైవం। గ్రహవైషమ్యాత్ గ్రహం

సమ్మార్ష్టీతి త్యేతన్న గ్రహాణాముత్పత్తివాక్యం। చమసాధ్వర్యూణాం త్వేతదే వోత్పత్తివాక్యం। తతస్తేషాముపాదేయ త్వాత్ తద్గతంబహుత్వం వివక్షితమ్॥

॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥ ॥

"నేయత్తా స్త్వస్తివా తేషాం ననియామకవర్జనాత్।
చమసానాందశ త్వేన చమసాధ్వర్యవోదశ" ॥ఇతి॥ స్పష్టోఽర్థః॥

అథఛన్దః॥ శ్రుణోత్వగ్నిరితి త్రిష్టుప్। యమగ్నేపృత్స్వితి గాయత్రీ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే త్రయోదశోఽనువాకః॥

తైత్తిరీయసంహితా.

త్వమగ్నే రుద్రో అసురో మహో దివస్త్వగ్ం శర్ధో మారుతం పృక్ష ఈశిషే। త్వం వాతైరరుణైర్యాసి శఙ్గయస్త్వం పూషా విధతః పాసి నుత్మనా। ఆ వో రాజానమధ్వరస్య రుద్రగ్ం హోతారగ్ం సత్యయజగ్ం రోదస్యోః। అగ్నిం పురా తనయిత్నోరచిత్తాద్ధిరణ్యరూపమవసే కృణుధ్వం। అగ్నిర్హోతా నిషసాదా యజీయానుపస్థే మాతుస్సురభావులోకే। యువా కవిః పురు నిష్ఠః ॥ ౧ ॥

ఋతావా ధర్తా కృష్టీనాముత మధ్య ఇద్ధః। సాధ్వీమకర్దేవవీతిం నో అద్య యజ్ఞస్య జిహ్వామవిదామ గుహ్యాం। స ఆయురాగాత్సురభిర్వసానో భద్రామకర్దేవహూతింనో అద్య। అక్రన్దదగ్నిస్తనయన్నివ ద్యౌః క్షామా రేరిహద్వీరుధస్సమఞ్జన్। సద్యో జజ్ఞానో విహీమిద్ధో అఖ్యదా రోదసీ భానునా భాత్యన్తః। త్వే వసూని పుర్వణీక ॥ ౨ ॥

హోతారన్దోషావస్తో రీరిరే యజ్ఞియాసః । త్వామేవ విశ్వా భువ
నాని యస్మిన్త్సగ్ం సౌభగాని దధిరే పావకే । తుభ్యం తా అఙ్గిరస్తమ వి
శ్వాః సుక్షితయః పృథక్ । అగ్నే కామాయ యేమిరే । అశ్యామ తం కా
మమగ్నే తవోత్యశ్యామ రయిగ్ం రయివస్సువీరం । అశ్యామ వాజమభి వా
జయన్తో శ్యామ ద్యుమ్నమజరాజరన్తే । శ్రేష్ఠం యవిష్ఠ భారతాగ్నే
ద్యుమన్తమా భర ॥ ౩ ॥

వసో పురుస్పృహగ్ం రయిం । స శ్వితానస్తన్యతూ రోచనస్థా అజరే
భిర్నానదద్భిర్యవిష్ఠః । యః పావకః పురుతమః పురూణి పృథూన్యగ్ని
రనుయాతి భర్వన్ । ఆయుష్టే విశ్వతో దధదయమగ్నిర్వరేణ్యః । పున
స్తే ప్రాణ ఆయతి పరా యక్ష్మగ్ం సువామి తే । ఆయుర్దా అగ్నే హవి
షో జుషాణో ఘృతప్రతీకో ఘృతయోనిరేధి । ఘృతం పీత్వా మధు చారు గ
వ్యం పితేవ పుత్రమభి ॥ ౪ ॥

రక్షతాదిమం । తస్మై తే ప్రతిహర్యతే జాతవేదో విచర్షణే । అ
గ్నే జనామి సుష్టుతిం । దివస్పరి ప్రథమం జజ్ఞే అగ్నిరస్మద్ద్వితీయం పరి
జాతవేదాః । తృతీయమప్సు నృమణా అజస్రమిన్ధాన ఏనం జరతే స్వా
ధీః । శుచిః పావక వన్ద్యోఽగ్నే బృహద్విరోచసే । త్వం ఘృతేభిరాహు
తః । దృశానో రుక్మ ఉర్వ్యా వ్యద్యౌద్దుర్మర్షమాయుః శ్రియే రుచానః ।
అగ్నిరమృతో అభవద్వయోభిః ॥ ౫ ॥

యదేనం ద్యౌరజనయత్సురేతాః । ఆ యదిషే నృపతిం తేజ ఆనట్
శుచి రేతో నిషిక్తం ద్యౌరభీకే । అగ్నిశ్శర్ధమనవద్యం యువానగ్ం స్వా

ధియం జనయత్స్వధాభిః। స తేజీయసా మనసా త్వోత ఉత శిక్ష స్వపత్యస్య శిక్షోః। అగ్నే రాయో నృతమస్య ప్రభూతౌ భూయామ తే సుష్టుతయశ్చ వస్వః। అగ్నే సహన్త మాభర ద్యుమ్నస్య ప్రాసహా రయిం। విశ్వాయః ॥ ౬ ॥

చర్షణీరభ్యాసా వాజేషు సాసహత్। తమగ్నే పృతనాసహగ్ం రయిగ్ం సహస్వ ఆభర। త్వగ్ం హి సత్యో అద్భుతో దాతా వాజస్య గోమతః। ఉక్షాన్నాయ వశాన్నాయ సోమపృష్ఠాయ వేధసే। స్తోమైర్విధేమాగ్నయే। వద్మా హి సూనో అస్యద్మసద్వా చక్రే అగ్నిర్జనుషాజ్మాన్నం। స త్వన్న ఊర్జసన ఊర్జంధా రాజేవ జేరవృకే క్షేష్యన్తః। అగ్న ఆయూగ్ంషి ॥ ౭ ॥

పవస ఆసువోర్జమిషఞ్చ నః। ఆరే బాధస్వ దుచ్ఛునాం। అగ్నే పవస్వ స్వపా। అస్మే వర్చ స్సువీర్యం। దధత్పోషగ్ం రయిం మయి। అగ్నే పావక రోచిషా మన్ద్రయా దేవ జిహ్వయా। ఆ దేవాన్వక్షి యక్షి చ। స నః పావక దీదివోఽగ్నే దేవాగ్ం ఇహావహ। ఉప యజ్ఞగ్ం హవిశ్చ నః। అగ్నిశ్శుచివ్రతతమశ్శుచిర్విప్రశ్శుచిః కవిః। శుచీ రోచత ఆహుతః। ఉదగ్నే శుచయస్తవ శుక్రా భ్రాజన్త ఈరతే। తవ జ్యోతీగ్ంష్యర్చయః ॥ ౮ ॥

పురుదస్మః పుర్వణీక భరాభి వయోభియ ఆయూగ్ంషి విప్ర శ్శుచిశ్చతుర్దశ చ ॥ ౧౪ ॥

దేవస్య రక్షోహణో విభూస్త్వగ్ం సోమాత్యన్యానగాం పృథివ్యా ఇషే త్వా దదే వాక్తే సన్తే సముద్రగ్ం హవిష్మతీ ప్రాద త్వమగ్నే రుద్రశ్చతుర్దశ ॥ ౧౪ ॥

దేవస్యాగ్నమధ్యై హవిష్మతీర్గ పవస ఏకత్రిగ్ంశత్ ॥ ౩౧ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే చతుర్దశోఽనువాకః॥ హరిః ఓం.॥

॥ ॥సమాప్తశ్చాయం తృతీయప్రపాఠకః॥ ॥

భాష్యమ్.

త్రయోదశేఽనువాకే హవిర్ధానశకటాదధిషవణఫలకయో రుపరి సోమోఽవరోపితః। అథాభిషవోవక్తవ్యః। తథాప్యధ్యాపక సమ్ప్రదాయేన ప్రపాఠకసమాప్తిరూపత్వాచ్చతుర్దశేఽనువాకే కామ్యయాజ్యాః క్రమప్రాప్తా అభిధీయన్తే। తత్ర కామ్యేష్టికాణ్డే రక్షోఘ్నేష్టేరూర్ధ్వమిష్ట్యన్తరంవిధత్తే "అగ్నయేరుద్రవతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేదభిచరన్నేషా వా అస్య ఘోరా తనూర్యద్రుద్రస్తస్మా ఏవైనమావృశ్చతి తాజగార్తిమార్చ్ఛతి" (సం-౨కా।౨ప్ర।౨౫) ఇతి। రుద్రవతే ఘోరతనూయుక్తాయ। అభిచరన్ శత్రుంమారయన్ తస్మైరుద్రవతే అగ్నయే ఏనం శత్రుం ఆవృశ్చతి సమన్తాచ్ఛిత్త్వాప్రయచ్ఛతి తాజక్ తదానీమేవ। తత్ర పురోఽనువాక్యామాహ "త్వమగ్నేరుద్రో అసురోమహోదివస్త్వగ్ంశర్ధోమారుతంపృక్ష ఈశిషే। త్వంవాతైరరుణైర్యాసి శంగయస్త్వం పూషావిధతః పాసినుత్మనా" ఇతి। హే అగ్నేత్వం రుద్రో ఘోరతనూయుక్తః। అసురశ్శత్రూణాం నిరసితా। దివోద్యులోకస్య మహఉత్సవరూపః హవిర్వహనేనోత్సవకారిత్వాత్। త్వం మారుతం శర్ధో మరుతాం సమ్బన్ధిబలం బలవత్త్వేన ప్రసిద్ధానాం మరుద్గణానామపి త్వదనుగ్రహాదేవబలం భవతి। అతస్త్వపృక్ష ఈశిషే మరుద్భిస్సమ్పృక్తః తదీయం సైన్యంనియమసే। కిఞ్చ। త్వంశంగయస్సుఖం ప్రాప్తో వాయువేగైరరుణవర్ణైరశ్వైర్యాసి।కిఞ్చపోషకః।త్వంనుత్మనా స్వయమేవపాసి।కాన్। విధతః హవిషాపరిచర్యాం విదధతో యజమానాన్। అథయాజ్యామా

హ “ఆవో రాజానమధ్వరస్యరుద్రగ్ం హోతారగ్ం సత్యయజగ్ం రోదస్యోః।
అగ్నింపురా తనయిత్నోరచిత్తాద్ధిరణ్యరూపమవసే కృణుధ్వం ”ఇతి। హే
ఋత్విగ్యజమానాః వో యుష్మాకమవసే రక్షణాయ అగ్నిం ఆకృణుధ్వం
వశీకురుత । కదా । తనయిత్నోరచిత్తాత్ నవిద్యతే చిత్తం యస్మిన్ మరణే త
దచిత్తం శత్రుణావిస్తారితాత్ భవదీయమరణాత్ పూర్వమేవ । కీదృశ
మగ్నిం । అధ్వరస్యరాజానంయజ్ఞస్వామినం। రుద్రంశత్రూన్ ప్రతిక్రూరం।
హోతారంఫలదానాయ భక్తానా మాహ్వాతారం। రోదస్యో స్సత్యయ
జం ద్యులోకే భూలోకే చ సత్యమవశ్యంభావిఫలం యజతిదదాతి సత్య
యజఃతం। హిరణ్యరూపంతత్సదృశం ఫలం। ఇష్ట్యన్తరం విధత్తే “అగ్నయే
సురభిమతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేద్యస్య గావో వాపురుషా వా
ప్రమీయేరన్ యో వా బిభీయాదేషా వా అస్య భేషజ్యా తనూర్యత్సురభి
మతీ తయైవాస్మై భేషజంకరోతి సురభిమతే భవతి పూతీగన్ధస్యాపహత్యై”
(సం-౨కా।౨ప్ర।౨అ) ఇతి। సురభిమతే భేషజ్యా తనూయుక్తాయ । యస్య
యజమానస్య గావో వా భృత్యా వా దైవికేన రోగబాహుళ్యేన బహవో మ్రి
యేరన్ స్వయంవా కదాచి దపమృత్యో ర్భీతోఽభవేత్తాదృశో నిర్వపే
త్పూతీగన్ధస్యశవగన్ధస్యనివృత్తయే సుగన్ధయుక్తా యకుర్యాత్। తత్రపురోఽ
నువాక్యా “అగ్నిర్హోతానిషసాదా యజీయానుపస్థే మాతుస్సురభా
వులోకే। యువాకవిః పురునిష్ఠ ఋతావాధర్తా కృష్టీనాముత మధ్యఇ
ద్ధః ” ఇతి । అయమగ్నిర్మాతురుపస్థే వేదేః సమీపవర్తిని సురభావులో
కే సురభిగన్ధయుక్త ఏవాహవనీయస్థానే నిషసాద ఉపవిష్టః। కీదృశోఽగ్నిః।
హోతా దేవానా మాహ్వాతా । యజీయాన్ మానుషాద్ధోతురతిశయేన
యష్టా । యువా నిత్యంతరుణః । కవిర్మేధావీ।పురునిష్ఠః పురుషు గార్హప
త్యాదిస్థానేషు బహుషుస్థితః । ఋతావా సత్యవాన్ । కృష్టీనాం ధర్తా మ
నుష్యాణాంపోషకః । అపిచమధ్యే మనుష్యాణాముదరే ఇద్ధః జాఠరాగ్ని
రూపేణదీప్తః । అథయాజ్యా “సాధ్వీమకర్దేవవీతిం నో అద్యయజ్ఞస్య జి

హ్వామవిదామయుహ్వాం। స ఆయురాగాత్సురభిర్వసానో భద్రామక
ర్దేవహూతిం నో అద్య” ఇతి। అయమగ్నిః అద్య నో దేవవీతిం అస్మా
భిర్దేవేభ్యోదత్తాం భక్ష్యాం పురోడాశాహుతిం సాధ్వీమకః స్వాదుమక
రోత్। అతోయజ్ఞస్యజిహ్వాం జిహ్వాస్థానీయాం గుహ్యాం గోప్యామగ్నిదే
వతాం అవిదామ వయమద్యలబ్ధవన్తః। సురభిఃపురోడాశాజ్యాది సుగన్ధో
పేతః సోఽగ్నిరాయుర్వసానః అస్మదీయమాయురాచ్ఛాదయన్ గోపా
యన్నాగాత్ ఆగచ్ఛతు।అద్యనోఽస్మదీయాం దేవహూతింభద్రామకః దే
వార్థం హోమం యథాశాస్త్రంకరోతు। ఇష్ట్యన్తరంవిధత్తే ‘‘అగ్న
యేయామవతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్ సంగ్రామేసంయత్తే
భాగధేయేనైవైనగ్ం శమయిత్వాపరానభినిర్దిశతి యమవరేషాం విధ్య
న్తి జీవతిసయం పరేషాంప్రసమీయతే జయతితగ్ సఙ్గ్రామం” (సం-౨కా।
౨ప్ర।౨అ) ఇతి। యామవతేయుధాయుక్తాయ। యుద్ధేప్రత్యాసన్నేసతి జ
యార్థీనిర్వపేత్। స్వదత్తేనాగ్నిభాగేన స్వవిషయమగ్నిం శాన్తంకృ
త్వా పరాన్శత్రూన్ వహ్నేరాభిముఖ్యేన నిర్దిశతి హస్తంప్రదర్శయ
తి। తథాసత్యపరేషాం స్వసైన్యగతానాం మధ్యేయం పురుషం శత్రవో
విధ్యన్తి సః జీవతి। పరేషాం శత్రుసైన్యగతానాం మధ్యేయంపురుషం ఇ
తరే విధ్యన్తిసః ప్రమీయతే అతోయజమానో జయతి। యథాజయార్థిన
ఏవేష్టిః తథా బహుబన్ధుమరణ నివారణార్థినోఽప్యేతామిష్టిం విధత్తే
‘‘అభివాఏష ఏతానుచ్యతియేషాం పూర్వాపరా అన్వంచఃప్రమీయన్తే
పురుషాహుతిర్హ్యస్య ప్రియతమాగ్నయే యామవతే పురోడాశమష్టాక
పాలం నిర్వపేద్భాగధేయేనైవైనగ్ శమయతినైషాం పురాయుషో
పరః ప్రమీయతే” (సం-౨కా।౨ప్ర।౨అ) ఇతి। పూర్వాపరాజ్యే
ష్ఠాః కనిష్ఠాశ్చ। అన్వ...శ్చ విచ్ఛేదరహితాః। యేషాంబన్ధూనాం మధ్యేబ
హవో విచ్ఛేదమన్తరేణ మ్రియన్తే ఏతానభిలక్ష్య ఏషః యామవానగ్ని
రుచ్యతి సమవైతి। కుతః। పురుషాహుతేరేవ తత్ప్రియత్వాత్ పురోడా
శేనాగ్నిః శామ్యతి। తత ఏషాంబన్ధూనాం మధ్యేజ్యేష్ఠేజీవతి సతి అపరః

కనిష్ఠః ఆయుస్సమ్పూర్తేః పూర్వమపమృత్యునా న మ్రియతే । గృహదాహాదినిమిత్తీకృత్యాపి తామేవేష్టిం విధత్తే “అభి వా ఏష ఏతస్య గృహానుచ్యతి యస్య గృహాన్ దహత్యగ్నయే క్షామవతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేద్భాగధేయేనైవైనగ్ం శమయతి నాస్యాపరం గృహాన్ దహతి” (సం-౨కా।౨ప్ర।౨అ) ఇతి । స్పష్టోఽర్థః । అపరం యథా భవతి తథా న దహతి పునర్న దహతీత్యర్థః । అస్యాం త్రివిధాయాం క్షామవత్యేష్టౌ పురోఽనువాక్యామాహ “అక్రన్దదగ్నిః స్తనయన్నివ ద్యౌః క్షామా రేరిహద్వీరుధః సమఞ్జన్ । సద్యో జజ్ఞానో వి హీమిద్ధో అఖ్యదా రోదసీ భానునా భాత్యన్తః” ఇతి । అయమగ్నిరక్రన్దత్ । అస్మదనిష్టనివారణార్థం గర్జతు । కిమివ । స్తనయన్నివ । ద్యౌః యథా ద్యులోకస్థో మేఘో గర్జన్ సస్యశోషభీతిం నివారయతి తద్వత్ । కిం కుర్వన్ । క్షామదాహకమస్మద్విరుద్ధం రేరిహత్ లేలిహానః । వీరుధః సమఞ్జన్ పుష్పలతావదస్మదనుకూలాని సమ్యగభివ్యఞ్జయన్ । హి యస్మాత్ జజ్ఞానః ఉత్పద్యమానః సద్యః ఈం ఇదానీమేవ ఇద్ధో దీప్తః వ్యఖ్యత్ వివిధం జగత్ ప్రఖ్యాపయతి । రోదసీ ద్యావాపృథివ్యోరన్తః భానునా రశ్మినా స్వయమాభాతి సమన్తాత్ ప్రకాశతే । అథ యాజ్యా “త్వే వసూని పుర్వణీక హోతర్దోషా వస్తోరేరిరే యజ్ఞియాసః । క్షామేవ విశ్వా భువనాని యస్మిన్త్సగ్ం సౌభగాని దధిరే పావకః” ఇతి । హే పుర్వణీక అత్యన్తబహుళజ్వాల హోతః దేవానామాహ్వాతః దోషారాత్రౌ వస్తోర్దివా చ యజ్ఞియాసో యజ్ఞార్హాణి వసూని హవీంషి ఏరిరే ఆగచ్ఛన్తి । త్వదనుగ్రహాత్ పూర్వం క్షామేవ దగ్ధపటాదికమివ విశ్వా భువనాని నిస్సారాణి భూత్వా పావకే త్వయి అనుగృహ్ణాతి సతి పశ్చాత్ సౌభగాని సన్దధిరే సౌభాగ్యం ప్రాప్నువన్ తాదృశస్త్వం అస్మాననుగృహాణేత్యర్థః । ఇష్ట్యన్తరం విధత్తే “అగ్నయే కామాయ పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేద్యం కామో నోపనమేదగ్నిమేవ కామగ్ం స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనం కామేన సమర్ధయత్యుపైనం కామో నమతి” (సం-౨కా।౨ప్ర।౩అ) ఇతి । కామాయ కామప్రదాయ కామితోఽర్థః

యంయజమానం నప్రాప్నుయాత్ "సనిర్వపేత్ । తత్రపురోఽనువాక్యా «తుభ్యంతాఅఙ్గిరస్తమ విశ్వాస్సుక్షితయః పృథక్। అగ్నే కామాయయేమిరే" । హే అఙ్గిరస్తమ అతిశయేన అఙ్గసారోపేత అగ్నే సుక్షితయో వేదిరూప శోభనభూమియుక్తా విశ్వాః సర్వాస్తాః ప్రజాః పృథక్పృథక్ యమానా వివిధ కామితార్థసిద్ధిప్రదాయ తుభ్యం యేమిరే నియమం స్వీకృతవన్తః। అథయాజ్యా « అస్యామతం కామమగ్నే తవోత్యస్యామ రయిగ్ం రయివస్సువీరం । అశ్యామవాజమభివాజయన్తోఽశ్యామ ద్యుమ్నమజరాజరన్తే" ఇతి। హే అగ్నేతవోతీ త్వదీయరక్షయా తం కామమభీష్టఫలం అశ్యామ వ్యాప్నుయామ । కిఞ్చ । హేరయివః హేధనవన్ సువీరం శోభనపుత్రపౌత్రాద్యుపేతం రయింధనం అశ్యామ । కిఞ్చ । హే అజర తవప్రసాదాదజరమక్షయం ద్యుమ్నం యశోఽశ్యామ । వాజయన్తోన్న మిచ్ఛన్తో వయం వాజమన్నమభ్యభితోఽశ్యామ । ఇష్ట్యన్తరం విధత్తే «అగ్నయే యవిష్ఠాయ పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్ స్పర్ధమానః క్షేత్రేవా సజాతేష్వాగ్నిమేవ యవిష్ఠగ్ం స్వేన భాగధేయేనోపధావతి తేనైవేంద్రియం వీర్యంభ్రాతృవ్యస్య యువతేపిపాప్మనా భ్రాతృవ్యేణ జయతే " (సం-౨కా।౨ప్ర।౩అ) ఇతి । యవిష్ఠాయాతిశయేన వియోగకారిణే యువతే వియోజయతి । యజమానః పాపినా వైరిణావియుక్తో జయతి । ఏతామేవేష్టిం పరప్రయుక్తాభిచార నివారణాయ విధత్తే « అగ్నయేయవిష్ఠాయ పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేదభిచర్యమాణోఽగ్నిమేవ యవిష్ఠగ్ం స్వేనభాగధేయేనోపధావతి సఏవాస్మాద్రక్షాగ్ంసి యవయతినైనమభిచరన్త్స్తృణుతే" (సం-౨కా।౨ప్ర।౩అ) ఇతి । యవయతి వియోజయతి। అభిచరన్వైరీ ఏనం ఇష్టి[illegible]ణం నస్తృణుతే హన్తుంనశక్నోతి। ఏతస్యాంద్విధాయామిష్టౌ [illegible]నువాక్యామాహ « శ్రేష్ఠంయవిష్ఠ భారతాగ్నేద్యుమన్తమాభర । వసో పురుస్పృహగ్ం రయిం "ఇతి । హే అగ్నేరయిమాభర ధనమాభర। యవిష్ఠఅతిశయేన వియోగకారిన్। భారత ఋత్విగ్భిర్భరణీయ । వసోఅహుతి నివాసభూత । కీదృశంరయిం। శ్రేష్ఠంప్రశస్తతరం।

ద్యుమన్తందీప్తిమన్తం। పురుస్పృహం పురుభిర్బహుభిః స్పృహణీయం।మణిముక్తాదిరూపం। అథయాజ్యా “శిశ్వితానస్తన్యతూ రోచనస్థా అజరేభిర్నానదద్భిర్యవిష్ఠః।యఃపావకః పురుతమః పురూణి పృథూన్యగ్నిరనుయాతిభర్వన్” ఇతి।యోఽగ్నిః పావకః శోధయితా। పురుతమ ఆహవనీయగార్హపత్యాది నామభిర్యవిష్ఠాది విశేషణైశ్చాత్యన్త బహువిధః। పురూణిబహూని।పృథూని విస్తృతాని పురోడాశాదిహవీంషి భర్వన్ భక్షయన్ననుయాతి యజమానగృహమనుదినంగచ్ఛతి। సోఽగ్నిర్వక్ష్యమాణగుణోపేతః। శిశ్వితానో దీప్యమానః। తన్యతుః ఫలానాం విస్తారయితా। రోచనస్థాదీప్తిమత్సు దేవయజనేష్వవస్థితః। అజరేభిర్జరారహితైః। నానదద్భిః స్తుతిం కుర్వాణైర్దేవైః సంయుతః। యవిష్ఠః అతిశయేన వైరివియోక్తా। ఇష్ట్యన్తరంవిధత్తే “అగ్నయఆయుష్మతే పురోడాశమష్టాకపాలంనిర్వపేద్యఃకామయేత సర్వమాయురియామిత్యగ్నిమేవాయుష్మన్తగ్ం స్వేనభాగధేయేనోపధావతి సఏవాస్మిన్నాయుర్దధాతి సర్వమాయురేతి” (సం-౨కా।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। ఆయుష్మతేఆయుష్ప్రదాయ। తత్ర పురోఽనువాక్యామాహ “ఆయుష్టేవిశ్వతో దధదయమగ్నిర్వరేణ్యః। పునస్తేప్రాణఆయతిపరా యక్ష్మగ్ం సువామి తే” ఇతి। హేయజమాన తేతుభ్యం వరేణ్యః శ్రేష్ఠోఽయమగ్నిః విశ్వత ఆయుర్దధత్ సమ్పూర్ణమాయుర్దధాతు। అపమృత్యునా గృహీతోఽపి తేప్రాణః పునరప్యనుగ్రహేణ ఆయతిత్వద్దేహే సమాగచ్ఛతు। తేతవయక్ష్మం వ్యాధింపరాసువామి వినాశయామి। అథయాజ్యా “ఆయుర్దా అగ్నేహవిషో జుషాణో ఘృతప్రతీకో ఘృతయోనిరేధి। ఘృతంపీత్వా మధుచారుగవ్యం పితేవపుత్రమభిరక్షతాదిమం” ఇతి। హే అగ్నేత్వమాయుర్దా ఏధియజమానస్యాయుః ప్రదోభవ। కీదృశస్త్వం। హవిషోజుషాణః పురోడాశం సేవమానః। ఘృతప్రతీకో ఘృతోపక్రమః ఆఘారప్రయాజాదీనాం ఘృతేనహూయమానత్వాత్। ఘృతయోనిః అవసానేప్యనూయాజాదౌ ఘృతమేవయోనిః జన్మఉత్పత్తికారణం యస్యాఽసౌ ఘృతయోనిః తాదృశస్త్వం। మధుస్వా

దుతమం । చారుశోధితత్వేన నిర్మలం।గవ్యంఘృతంపీత్వా పితాపుత్రమి వ ఇమంయజమానమభితోరక్ష । ఇష్ట్యన్తరంవిధత్తే “అగ్నయేజాతవేదసే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేద్భూతికామోగ్నిమేవ జాతవేదసగ్ స్వేన భాగధేయేనోపధావతిసఏవైనంభూతింగమయతి భవత్యేవ” (సం-౨కా।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। జాతవేదసే ఉత్పన్నధనాయ। భవత్యేవభూతింప్రాప్నోత్యేవ। తత్ర పురోనువాక్యా “తస్మై తేప్రతిహర్యతే జాతవేదోవిచర్షణే। అగ్నేజనామిసుష్టుతిం” ఇతి। వివిధాశ్చర్షణయో మనుష్యా యజమానాదయో యస్యాసౌవిచర్షణిః। హేవిచర్షణే జాతవేదాగ్నే ప్రతిహర్యతే ప్రతిదినంయజమానగృహం గచ్ఛతేతస్మై తేశోభనాంస్తుతిం జనామిజనయామి । అథయాజ్యా “దివస్పరిప్రథమం జజ్ఞే అగ్నిరస్మద్ద్వితీయం పరిజాతవేదాః। తృతీయమప్సునృమణా అజస్రమిన్ధానఏనం జరతే స్వాధీః” ఇతి। అగ్నిఃప్రథమం దివస్పరి ద్యులోకస్యోపరిజజ్ఞేసూర్యరూపేణోత్పన్నః। అస్మత్పరి అస్మదీయమనుష్యలోకస్యోపరి జాతవేదాద్వితీయం జజ్ఞే ప్రసిద్ధమగ్నిరూపేణ ద్వితీయం జన్మప్రాప్తవాన్ । అప్సుసముద్రే తృతీయంజజ్ఞే బడబానలరూపేణఉత్పన్నః। అజస్రంత్రిష్వపిజన్మసునృమణానృషుయజమానేషు మనోనుగ్రహబుద్ధిర్యస్యాసౌనృమణాః। ఏనమీదృశమగ్నిం ఇన్ధానఃపురోడాశాదినా దీపయన్ । స్వాధీస్స్వాయత్తచిత్తః। జరతేజరాపర్యన్తం పరిచరతీత్యర్థః। ఇష్ట్యన్తరంవిధత్తే “అగ్నయే రుక్మతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేద్రుక్కామోఽగ్నిమేవ రుక్మన్తగ్ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి సఏవాస్మిన్ రుచందధాతి రోచతఏవ” (సం-౨కా।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। రుక్మతేకాన్తిమతే। రోచతేకాన్తిమాన్ భవతి। తత్రపురోఽనువాక్యా “శుచిఃపావకవన్ద్యోఽగ్నే బృహద్విరోచసే।త్వం ఘృతేభిరాహుతః” ఇతి । హే పావక శోధయితరగ్నే శుచిః వన్ద్యశ్చ త్వం ఘృతప్రభృతిభిర్హవిర్భిః సమన్తాద్ధుతః సన్ బృహద్విరోచసే। అథ యాజ్యా “దృశానోరుక్మఉర్వ్యావ్యద్యౌద్దుమర్షమాయుః శ్రియేరు

చానః। అగ్నిరమృతో అభవద్వయోభిర్యదేనం ద్యౌరజనయత్ సురే
తాః" ఇతి। దృశానో దర్శనీయరూపః। రుక్మస్సువర్ణసదృశోఽగ్నిః। ఉ
ర్వ్యామహత్యాదీప్త్యా వ్యద్యౌత్ విద్యోతతే। కింకుర్వన్। దుర్మర్షం
ఇతరైరతిరస్కార్యం ఆయుఃజీవనం శ్రియేశ్రయితుం రుచానో వాఞ్ఛన్।
తథావిధోఽగ్నిః వయోభిరన్నైర్హవిర్భిః రమృతోఽభవత్ యద్యస్మా
దేనమగ్నిం ద్యౌర్ద్యులోకవాసీ దేవగణస్సురేతాః సన్నజనయత్తస్మాద
స్యామృతత్వంయుక్తం।ఇష్ట్యన్తరంవిధత్తే "అగ్నయే తేజస్వతే పురోడాశ
మష్టాకపాలం నిర్వపేత్ తేజస్కామోఽగ్నిమేవ తేజస్వన్తగ్ స్వేనభాగ
ధేయేనోపధావతి స ఏవాస్మిన్తేజో దధాతి తేజస్వ్యేవభవతి"(సం-౨కా।
౨ప్ర।౩౭) ఇతి। తేజస్వతే ప్రభావతే నియమనసామర్థ్యవతే వా। తత్రపు
రోనువాక్యా "ఆయదిషే నృపతిం తేజ ఆనట్ శుచి రేతో నిషిక్తంద్యౌరభీకే।
అగ్నిశ్శర్ధమనవద్యం యువానగ్ స్వాధియం జనయత్ సూదయచ్చ" ఇతి।
యత్తేజః ఇషే అభీష్టసిద్ధయే నృపతింయజమానపాలకమగ్నిం ఆసమన్తా
దానట్ వ్యాప్నోత్, యదపి శుచి రేత శ్శుద్ధం బీజంమాతాపితృభ్యాంనిషి
క్తం తేన తేజసా తేన చ బీజేన ద్యౌః ద్యులోకస్థోఽగ్నిః। అభీకే ప్రత్యాస
న్నకాలే శర్ధాదివిశేషణోపేతం పురుషం జనయదుత్పాదయతి। సూద
యచ్చవిరోధిపాపం నాశయత్యపి। శర్ధంబలవన్తం। అనవద్యందోషరహి
తం। యువానంతరుణం। స్వాధియం స్వాయత్తచిత్తం। అతో యజమానా
య తేజోదాతుమగ్నిః శక్నోతి। అథయాజ్యామాహ "స తేజీయసామ
నసా త్వోత ఉత శిక్ష స్వపత్యస్య శిక్షోః। అగ్నే రాయో నృతమస్య ప్రభూ
తౌ భూయామ తే సుష్టుతయశ్చ వస్వః" ఇతి। సః యజమానః త్వోతః
త్వయా రక్షితః। కేనసాధనేన। తేజీయసా అత్యన్తతేజోయుక్తేన మన
సా। ఉతకిల। కిఞ్చ హే అగ్నే స్వపత్యస్య శోభనపుత్రపౌత్రాదియుక్తస్య
శిక్షోశ్శక్తుమిచ్ఛతః నృతమస్య మనుష్యతమస్య మనుష్యేషు శ్రేష్ఠస్య యజ
మానస్య రాయశ్శిక్షు ధనాని దేహి। తే ప్రభూతౌ త్వదనుగ్రహేణ ప్రభుత్వే స
తి వయం వస్వః వసుమత్తమాః సుష్టుతయశ్చ శోభనయుక్తా బహుయా

గానుష్ఠానేన స్తోత్రశస్త్రైః ప్రభూతా భూయాస్మ। ఇష్ట్యన్తరంవిధత్తే "అగ్నయేసాహన్త్యాయ పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్ సీక్షమాణోఽగ్నిమేవ సాహన్త్యగ్ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి తేనైవసహతే యగ్ సీక్షతే" (సం-౨కా।౨ప్ర।౩అ) ఇతి। సాహన్త్యాయసహిష్ణవే వైరిణామభిభవిత్రే। సీక్షమాణః సోఢుమభి భవితుమిచ్ఛుః। యంవైరిణం సీక్షతే తం తేనానుగృహీతోఽభిభవతి।తత్రపురోనువాక్యా "అగ్నేసహన్తమాభర ద్యుమ్నస్య ప్రాసహారయిం। విశ్వా యశ్చర్షణీరభ్యాసా వాజేషు సాసహత్ "ఇతి। హే అగ్నే ద్యుమ్నస్యాస్మదీయస్య యశసః సహన్తం అభిభవితారం వైరిణం ప్రాసహా ప్రసభం ఆభర అస్మద్వశే సమానయ। రయింతదీయం ధనఞ్చానయ। యో భవాన్ చర్షణీర్మనుష్యసేనా విశ్వా అస్మత్ప్రతిపక్షభూతాః సర్వాః అభ్యసాహసత్ అభిభవేత్। కింనిమిత్తం। వాజేష్వస్మదీయేష్వన్నేషు నిమిత్తభూతేషు। కేనసాధనేన। ఆసాత్వస్మన్నిధానేన పరాభిభవాయ త్వత్సన్నిధ్యతిరిక్తప్రయత్నో నాపేక్షితఇత్యర్థః। అథయాజ్యా "త్వమగ్నేపృతనాసహగ్ రయిగ్ సహస్వ ఆభర। త్వగ్ హిసత్యో అద్భుతో దాతా వాజస్య గోమతః "ఇతి। హే అగ్నే తంశత్రుం సహస్వఅభిభవస్వ। పృతనాసహం పరకీయసేనాభి భవక్షమం రయింధనం ఆభరఆహర। హియస్మాత్ త్వం సత్యః పరమార్థభూతోబాధరహితః। అద్భుతః ఆశ్చర్యచరిత్రః। తస్మాద్గోమతో బహుగోయుక్తస్యవాజస్యాన్నస్య దాతా త్వమేవ। ఇష్ట్యన్తరం విధత్తే "అగ్నయేన్నవతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేద్యః కామయేతాన్నవాన్త్స్యామిత్యగ్నిమేవాన్నవన్తగ్ స్వేనభాగధేయేనోపధావతి సఏవైనమన్నవన్తం కరోత్యన్నవానేవ భవతి" (సం-౨కా।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। అన్నవతే బహ్వన్నయుక్తాయ। తత్రపురోనువాక్యా "ఉక్షాన్నాయ వశాన్నాయసోమపృష్ఠాయ వేధసే। స్తోమైర్విధేమాగ్నయే" ఇతి। అగ్నయే స్తోమైస్తోత్రైర్విధేమ పరిచర్యాంకుర్యామ। కీదృశాయ। ఉక్షాన్నాయవశాన్నాయ ఉక్షా వృషభః వశావన్ధ్యా తత్పశుద్వయం క్వచిద్యాగేహవిష్ట్వేన శ్రూయతే

“ యోభ్రాతృవ్యవాన్త్స్యాత్ సస్పర్ధమానో వైష్ణావరుణీం వశామాల
భేతైన్ప్రముఖాణం”ఇతి । యద్యప్యత్రదేవతాఅన్యా తథాపిహవిరగ్నావే
వ హూయతఇతి అగ్నిరుభా న్నోన్నవశాన్నశ్చ । ఏతదన్నాన్తరస్యాప్యుప
లక్షణం । సోమయుక్తాని పృష్ఠస్తోత్రాణి యస్యాసౌసోమపృష్ఠః । అనేకస్తో
త్రసత్కృతదేవతా సంయుక్తః సోమోప్యస్యాన్న మిత్యర్థః । వేధసే అ
న్నస్యవిధాత్రే । అథ యాజ్యా “ వద్మాహిసూనో అస్యద్మసద్వా చక్రే
అగ్నిర్జనుషా జ్మాన్నం।సత్వన్నఊర్జసన ఊర్జంధా రాజేవజేరవృకేక్షే
ష్యన్తః ” ఇతి । హేసూనోపుత్రవదభిమత కారిన్నగ్నే త్వంవద్మాసి వద
త్యనయేతివద్మా వాక్తదభిమానిదేవత్వేన తద్రూపోసి । అస్మిన్నర్థేశ్రుత్య
న్తరప్రసిద్ధి ద్యోతనాయహిశబ్దః।“అగ్నిర్వాగ్భూత్వా ముఖంప్రావిశత్ ”
ఇతి శ్రుత్యన్తరం । సోగ్నిరస్మదర్థమన్నం అద్మగృహం చక్రే । తన్నాను
షాతాత్ వివాహాగ్నిర్జాయమాన ఏవగృహాశ్రమం కారయతి । కీదృ
శోఽగ్నిః । అద్మసద్వా అద్యత ఇత్యద్మాన్నం తస్మిన్నద్మనిసీదతీతి అద్మస
ద్వా । భుక్తమన్నంజరయితుం జఠరాగ్నిరూపేణ అత్రసీదతి । కేనవ్యాపా
రేణాన్నం అద్మచక్రే । జనుషాజన్మమాత్రేణ నతువ్యాపారాన్తరేణ।నహి
సఙ్కల్పసిద్ధస్య వ్యాపారాపేక్షాఽస్తి । హే ఊర్జసనే రసప్రదత్వం నో
స్మభ్యం ఊర్జంరసంధాధేహి । రాజేవజేః రాజా యథా జయతి తద్వజ్జ
య । వృకవద్ధింసకోవృకః అవృకేహింసా దోషరహితే యజమానేత్వ
మనుగృహీతుం అన్తఃక్షేషినివససి । ఇష్ట్యన్తరంవిధత్తే “ అగ్నయేఽన్నా
దాయ పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేద్యః కామయేతాన్నాదః స్యామి
త్యగ్నిమేవా న్నాదగ్ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనమన్నా
దం కరోత్యన్నాద ఏవ భవత్యగ్నయేఽన్నపతయె పురోడాశ మష్టాకపా
లం నిర్వపేద్యః కామయేతాన్నపతిః స్యామిత్యగ్నిమేవాన్నపతిగ్ స్వేన
భాగధేయే నోపధావతి స ఏవైనమన్నపతిం కరోత్యన్నపతిరేవ భవతి ”
(సం - ౨కా । ౨ప్ర । ౪అ) ఇతి । అన్నమత్తీత్యన్నాదః । తీవ్రదీపనయుక్తః
అన్నపతిః బహ్వన్నస్వామీ । అనయోరపి ఇష్ట్యోరన్నమాత్రలిఙ్గసాధార

జ్ఞాత్ ఏతదేవయాజ్యా పురోనువాక్యా యుగళం ద్రష్టవ్యం। యద్వా శాఖాన్తరేష్వామ్నాతలింగకం అన్నపతిలిఙ్గకంచాన్వే షణీయం। ఇష్ట్యన్తరం హావిస్త్రయోపేతం విధత్తే “అగ్నయేపవమానాయ పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేదగ్నయే పావకాయాగ్నయే శుచయే జ్యోగామయావీ యదగ్నయే పవమానాయ నిర్వపతి ప్రాణమేవాస్మిన్ తేనదధాతి, యదగ్నయె పావకాయ వాచమేవాస్మిన్ తేనదధాతి యదగ్నయెశుచయ ఆయురేవాస్మిన్ తేనదధాత్యుతయదీతాసుర్భవతి జీవత్యేవ” (సం-౨కాం।౨ప్ర।౪అ) ఇతి।పవమానాయ పాపానాం శోధయిత్రే। పావకాయపాపానాం శుద్ధిహేతవె। శుచయె ఔజ్జ్వల్యహేతవె। ద్వితీయ తృతీయ వాక్యయోరపి పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేది త్యనువర్తతె। జ్యోగామయావీ దీర్ఘరోగయుక్తః। ఉతఅపిచ యద్యపి ఇతాసుర్గతాసుర్భవెత్ తథాపి జీవత్యేవ, తత్రనీరోగో భవతీతి కిముపక్తవ్యం। పునరప్యేతామేవేష్టిం ఫలాన్తరాయవిధత్తే “ఏతామేవనిర్వపే చ్చక్షుష్కామోయదగ్నయె పవమానాయనిర్వపతి ప్రాణమేవాస్మిన్ తేనదధాతి యదగ్నయే పావకాయవాచమేవాస్మిన్ తెనదధాతి యదగ్నయె శుచయె చక్షురేవాస్మిన్ తేనదధాతి ఉతయద్యన్ధో భవతిప్రైవపశ్యతి” (సం-౨కా।౨ప్ర।౪అ) ఇతి।తత్ర ఫలభేదేన ద్వివిధాయామస్యామిష్టౌప్రథమహవిషః పురోఽనువాక్యా “అగ్నఆయూగ్ంషి పవస ఆసువోర్జమిషంచనః। ఆరేబాధస్వ దుచ్ఛునాం” ఇతి। హే అగ్నే ఆయూంష్యస్మదీయ జీవనాని పవసే యథా వర్ధన్తె తథా శోధయసే। ఊర్జంక్షీరాదిరసం ఇషమన్నఞ్చనోఽస్మాకమాసువ ఆభిముఖ్యేనప్రేరయ। దుచ్ఛునాముపద్రవం ఆరెఆరేనీత్వా బాధస్వ వినాశయ। అథయాజ్యా “అగ్నెపవస్వస్వపా అస్మేవర్చస్సువీర్యం। దధత్పోషగ్ంరయింమయి” ఇతి। హే అగ్నె శోభనకర్మయస్యాసౌ స్వపాః తాదృశస్త్వం। అస్మేఅస్మదీయం వర్చః బ్రహ్మవర్చసంసువీర్యం శోభనం సామర్థ్యఞ్చ పవస్వశోధయస్వ వర్ధయేత్యర్థః। పుష్టింరయిం ధనఞ్చ మయిదధత్ స్థాపయ। ద్వితీయహవిషః పురోఽనువాక్యా “అగ్నె

పావకరోచిషా మన్ద్రయా దేవజిహ్వయా। ఆదేవాన్ వక్షియక్షిచ" ఇతి। హే అగ్నే పావక శోధక దేవద్యోతనాత్మక రోచిషా దీప్తిమత్యా మన్ద్రయాశ్లక్ష్ణయా జిహ్వయా వాచా దేవాన్ వక్షి యక్షి ఆవహ యజ చ। అథ యాజ్యా "సనః పావక దీదివోఽగ్నే దేవాగ్ం ఇహావహ। ఉపయజ్ఞగ్ం హవిశ్చనః" ఇతి। హే పావక శోధక దీదివో దీప్యమానాగ్నే నోఽస్మదర్థం దేవానిహ కర్మణి ఆవహ। అస్మాకమిమం యజ్ఞం హవిశ్చ ఉపదేవసమీపే ప్రాపయ। తృతీయహవిషః పురోఽనువాక్యా "అగ్నిశ్శుచివ్రత తమశ్శుచిర్విప్రశ్శుచిః కవిః। శుచీరోచత ఆహుతః" ఇతి। అయమగ్నిః ప్రథమం తావచ్ఛుచివ్రతతమః స్వతఏవ శుచివ్రతతమః అతిశయేన శుద్ధం వ్రతమాచరణం దాహపాక ప్రకాశరూపం యస్యాసౌ తాదృశః। తత ఊర్ధ్వం విప్రాభిమానిత్వాదపి శుచిః। తతోఽప్యూర్ధ్వం విద్వదభిమానిత్వేన శుచిః। తతోఽప్యూర్ధ్వం హవిరాభిముఖ్యేనాహుతః శుచిర్దీప్తిమాన్ రోచతే శోభతే। అథ యాజ్యా "ఉదగ్నే శుచయస్తవ శుక్రా భ్రాజన్త ఈరతే। తవజ్యోతీగ్ంష్యర్చయః" ఇతి। హే అగ్నే శుచయః శుద్ధాస్తవ శుక్రా రశ్మయో భ్రాజన్తః ప్రకాశమానాః ఉదీరతే ఉద్గచ్ఛన్తి। తథార్చయః పూజకాః జ్యోతీంషి భాసకాని దేవతారూపాణి ప్రాప్నువన్తి॥

॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

"త్వంయాజ్యారుద్రవద్యాగే హ్యగ్నిస్సురభిసంయుతే।
అక్రంతౌమవతే ‡ తుభ్యం కామినిశ్రేష్ఠమిత్యసౌ॥
యవిష్ఠయుతఆయుష్ట ఆయుష్మతితథోపరి।
జాతవేదయుతేతస్మైశుచీరుక్మయుతేతథా॥
ఆయుత్తేజోయుతేహ్యగ్నేః సాహన్త్యగుణసంయుతే।
ఉతౌన్నసంయుతేహ్యగ్నే పవమానయుతేతథా॥
అగ్నేపావకవత్యగ్నిః శుచావష్టౌచవింశతిః।" ఇతి॥

‡ యజే ఇతికాంచీపాఠః.

అత్రమీమాంసానాస్తి.

అథ ఛందః.

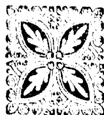
త్వమగ్నే రుద్ర ఇత్యాదయఃషట్ । అశ్యామతం, సశ్వితాన, ఆయుర్దా అగ్నె, దివస్పరి, కృశానోరుక్మ, ఆయదిషే, సతెజీయసా, వద్మాహి. సూనో ఇతిచత్రిష్టుభః। తుభ్యంతా, శ్రేష్ఠంయవిష్ఠ, తస్మైతే, శుచిర్గిపావకొటౌన్నామ్న్యోత్యేతా, అగ్న ఆయూంషి, ఇత్యాదయశ్చ షట్ గాయత్ర్యః।ఆయుష్టే, గ్నెసహస్తం, త్వమగ్నెపృతనా సహామిత్యేతా అనుష్టుభః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయె వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకే చతుర్దశోఽనువాకః॥

వేదార్థస్యప్రకాశేన తమోహార్దం నివారయన్।
పుమర్థాంశ్చతురోదేయా ద్విద్యాతీర్థమహేశ్వరః॥

ఇతి శ్రీమద్విద్యాతీర్థ మహేశ్వరా పరావతార శ్రీమద్రాజాధిరాజ పరమేశ్వర శ్రీవీరబుక్క- మహారాజాజ్ఞా పరిపాలక శ్రీమాధవాచార్య శ్రీ విద్యారణ్యముని విరచితే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యే ప్రథమకాణ్డే తృతీయప్రపాఠకస్సమ్పూర్ణః......................*

హరిః ఓం తత్సత్ బ్రహ్మార్పణమస్తు.

శ్రీ

శ్రీ వేదవ్యాసాయనమః.

అథ తైత్తిరీయసంహితాయాం.

ప్రథమకాణ్డే చతుర్థ ప్రపాఠకః.

శ్రీగురుభ్యోనమః.

హరిః ఓమ్.

ఆదదే గ్రావాస్యధ్వరకృద్దేవేభ్యో గమ్భీరమిమమధ్వరం కృధ్యు
త్తమేన పవినేన్ద్రాయ సోమగ్ం సుషుతం మధుమన్తం పయస్వన్తం వృష్టి
వనిమిన్ద్రాయ త్వా వృత్రఘ్న ఇన్ద్రాయ త్వా వృత్రతుర ఇన్ద్రాయ
త్వాభిమాతిఘ్న ఇన్ద్రాయ త్వాదిత్యవత ఇన్ద్రాయత్వా విశ్వదేవ్యావ
తే శ్వాత్రాస్థ వృత్రతురో రాధోగూర్తా అమృతస్య పత్నీస్తా దేవీర్దే
వత్రేమం యజ్ఞం ధత్తోపహూతాస్సోమస్య పిబతోపహూతో యుష్మాకం॥
సోమఃపిబతు యత్తేసోమదివి జ్యోతిర్యత్పృథివ్యాం యదురావన్తరి
క్షే తేనాస్మై యజమానాయోరురాయా కృధ్యధిదాత్రే వోచోధిషణే
వీడూ సతీ వీడయేథా మూర్జం దధాథా మూర్జం మేధత్తం మావాగ్ం
హిగ్ంసిషంమా మాహిగ్ంసిష్టంప్రాగపాగుదగధరాక్తాస్త్వా దిశ ఆధావన్త్వ
మ్బ నిష్వర। యత్తే సోమాదాభ్యం నామ జాగృవి తస్మైతే సోమ సో
మాయస్వాహా ॥ ౨ ॥

యుష్మాకగ్ంస్వరయత్తే నవచ ॥ ౧ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే ప్రథ
మోఽనువాకః॥ * ॥

ఓం

శ్రీసరస్వత్యైనమః.

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యే

ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠక ప్రారంభః.

యస్యనిశ్శ్వసితం వేదా యో వేదేభ్యోఽఖిలం జగత్ ।
నిర్మమే తమహం వన్దే విద్యాతీర్థమహేశ్వరం॥

తృతీయప్రపాఠకే ప్రాధాన్యేనాగ్నీషోమీయ పశుః ప్రతిపాదితః। తత ఊర్ధ్వం వసతీవరీగ్రహణం చోక్తం। తావతా సుత్యాదివసాత్ పూర్వదివసేషు యత్కర్తవ్యం తత్ సమాప్తం। తత ఉపరితనేనానువాకేన సుత్యాదివసకర్తవ్యప్రారమ్భాయ సోమోపావహరణముక్తం। అథ చతుర్థప్రపాఠకే సుత్యాదినే కర్తవ్యాగ్రహాః ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యన్తే। తత్ర అనువాకార్థా వినియోగసఙ్గ్రహే దర్శితాః॥

"గ్రహప్రశ్నేఽనువాకాస్తు చత్వారింశదిహోదితాః।
సోమాభిషవపకస్మిన్ పంచత్రింశత్సుతద్గ్రహాః॥
దాక్షిణానిసమిష్టాఖ్య యజూంష్యవభృథస్తథా।
కామ్యయాజ్యాఇతిప్రోక్తా అర్థా అత్రానువాకగాః"॥ఇతి॥

ప్రథమానువాకే పాత్రేషు రసగ్రహణాయ పూర్వముపావహృతస్య సోమస్యాభిషవో విధీయతే। కల్పః "అథైతేషాం గ్రావ్ణాం యః సుతస్తరివతమాదత్తే। దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవేఽశ్వినోర్బాహుభ్యాం పూష్ణో హస్తాభ్యామాదద ఇత్యాదాయ అభిమన్త్రయతే, గ్రావాస్యధ్వరకృద్దేవేభ్యో గమ్భీరమిమమధ్వరం కృధ్యుత్తమేన పవినేన్ద్రాయ సోమఁ సుషుతం మధుమన్తం పయస్వన్తం వృష్టివనిమితి" ఆదద ఇత్యామ్నాతో మన్త్రో దేవస్య త్వేత్యనేన పూరితః। హే గ్రావన్ అభిషవసాధన త్వం యజ్ఞ

నిష్పాదకో దృఢః పాషాణోఽసి తతఇమం యజ్ఞం దేవేభ్యః దేవార్థం గభ్భీరం గహనం కురు। ఉత్తమేష్టేన వజ్రసదృశేన త్వయాఽహం సోమమీదృశం కరోమి। కీదృశం। సుషుతం సమ్యగభిషుతం। మధుమన్తం స్వాదుత్వోపేతం। పయస్వన్తం క్షీరవత్ రసోపేతం। వృష్టివనిం ఆహుతిసూర్యద్వారా వృష్టిప్రదం। తథాచస్మర్యతే॥

"అగ్నౌప్రాస్తాహుతి స్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే।

ఆదిత్యాజ్జాయతేవృష్టి వృష్టేరన్నంతతఃప్రజాః"॥ఇతి॥

ఇన్ద్రార్థమేవ సోమం కరోమి। విధత్తే "దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవ ఇతి గ్రావాణమాదత్తే ప్రసూత్యా అశ్వినోర్బాహుభ్యా మిత్యాహాశ్వినౌహి దేవానా మధ్వర్యూ ఆస్తాం పూష్ణోహస్తాభ్యామిత్యాహయత్యై" (సం-౬కా।౪ప్ర।౪అ) ఇతి। గ్రావాసీతి మన్త్ర ఉపేక్షితః। కల్పః "అక్షైనంప్రాఞ్చం ప్రత్రిత్య పిప్రస్య రాజానం గ్రావాణముపాంశు సవనమభిమిమీతే।ఇన్ద్రాయత్వా వృత్రఘ్న ఇన్ద్రాయ త్వాభిమాతిఘ్న ఇన్ద్రాయత్వాదిత్యవత ఇన్ద్రాయత్వా విశ్వదేవ్యావతే" ఇతి। హే సోమ త్వామిన్ద్రార్థం మిమే।కీదృశాయేన్ద్రాయ।వృత్రఘ్నే మేఘవిదారయిత్రే।వృత్రతురే వృత్రాసురఘాతినే।అభిమాతిఘ్నే పాపఘాతినే ఆదిత్యార్థం తృతీయసవనే గృహ్యమాణత్వాదాదిత్యవతే।ప్రాతస్సవనే విశ్వాన్ దేవానుద్దిశ్య గృహ్యమాణత్వాద్విశ్వదేవ్యావతే।విధత్తే "పశవో వై సోమో వ్యాన ఉపాంశుసవనో యదుపాంశుసవన మభిమిమీతే వ్యానమేవ పశుషుదధాతి" (సం-౬కా।౪ప్ర।౪అ) ఇతి। పశుప్రాప్తిహేతుత్వాత్ సోమస్యపశుత్వం। "ప్రాణాపానౌవా ఏతౌ యదుపాంశ్వన్తర్యామౌవ్యాన ఉపాంశుసవనః" ఇతి రూపకం వక్ష్యతి। అతోఽస్యవ్యానత్వం। ఉపాంశునామకగ్రహార్థం సోమః సూయతే యేనపాషాణేన స ఉపాంశుసవనః తమభిలక్ష్య సోమో మాతవ్యః। సర్వమన్త్రేష్విన్ద్రశబ్ద ప్రయోగస్య తాత్పర్యమాహ "ఇన్ద్రాయత్వేన్ద్రాయత్వేతి మిమీత ఇన్ద్రాయహిసోమ ఆహ్రియతే" (సం-౬కా।౪ప్ర।౪అ) ఇతి। సోమికదేవేష్విన్ద్రస్య ప్రాధాన్యం ఇన్ద్రపీత

స్యేత్యాది మన్త్రస్యచ ప్రసిద్ధిం హిశబ్దో ద్యోతయతి। విధత్తే "పఞ్చకృత్వో యజుషామిమీతే పఞ్చాక్షరా పఙ్క్తిః పాఙ్క్తో యజ్ఞో యజ్ఞమేవావరున్ధే పఞ్చకృత్వస్తూష్ణీం దశసమ్పద్యన్తే దశాక్షరా విరాడన్నం విరాడ్విరాజైవాన్నాద్యమవరున్ధే" (సం-౬కా।౪ప్ర।౪అ) ఇతి । సోమో యథాక్రీతః తద్వదయమపి మాతవ్యః । కల్పః "అథమితం రాజానం హోతృచమసీయాభిరుపసృజతి, శ్వాత్రాస్థవృత్రతురో రాధోగూర్తా అమృతస్య పత్నీస్తా దేవీర్దేవత్రేమం యజ్ఞం ధత్తోపహూతాః సోమస్య పిబతోపహూతో యుష్మాకగ్ఁ సోమఃపిబతు" ఇతి । హే ఆపో యూయమేవం విధాస్థ । కిం విధాః స్థ కీదృశ్యః। శ్వాత్రాః శీఘ్రకారిణ్యః । వృత్రతురో వృత్రఘాతిన్యః। రాధోన్నం గూర్తాః సమ్పాదయితు ముద్యతాః । అమృతస్య సోమస్య పత్నీః పాలయిత్ర్యః । తాస్తథావిధా యూయం దేవీర్దేవతారూపాః। దేవత్రా దేవేషు ఇమమస్మదీయం యజ్ఞం స్థాపయత । కిఞ్చోపహూతా అనుజ్ఞాతాః సత్యః సోమస్యాంశం పిబత సోమశ్చానుజ్ఞాతో యుష్మాకమంశం పిబతు । ఉప హూతాస్సోమస్య పిబతేత్యస్య మన్త్రాంశస్యాభిప్రాయమాహ "శ్వాత్రాస్థ వృత్రతుర ఇత్యాహైషవా అపాగ్ఁ సోమపీథః" (సం-౬కా।౪ప్ర।౪అ) ఇతి । అస్మిన్మన్త్రే పిబతేతి యదుచ్యతే తదేవాబ్దేవతానాం సోమపానం । వేదనం ప్రశంసతి "య ఏవం వేద నాప్స్వార్తిమార్ఛతి" (సం-౬కా।౪ప్ర।౪అ) ఇతి। జలే మరణం న ప్రాప్నోతి । బోధాయనః "అథైనం ప్రయాతి, యత్తే సోమ దివి జ్యోతి ర్యత్పృథివ్యాం యమరావన్తరిక్షే తేనాస్మై యజమానాయోరురాయా కృధ్యధి దాత్రే వోచః" ఇతి । ఆపస్తమ్బః "యత్తే సోమ దివి జ్యోతిరితి రాజానమభిమన్త్రయతే" ఇతి సోమ త్రిషు లోకేషు త్వదీయం యజ్జ్యోతిరస్తి తేనజ్యోతిషా అస్మై యజమానాయ రాయా ధనేన సమృద్ధిం కురు విస్తీర్ణం స్థానం కృధి కురు । కిఞ్చ అధికోయం యజమానో భక్త్యేతి దాత్రే ఫలప్రదాయ మన్త్రాయ బ్రూహి । దివీత్యాదేస్తాత్పర్యమాహ "యత్తే సోమదివి

జ్యోతిరిత్యాహైభ్య ఏవైనం లోకేభ్యః సమ్భరతి” (సం-౬కా।౪ప్ర।౪అ) ఇతి। లోకత్రయమేతైనం సోమంసమ్యక్పోషయతి। కల్పః “తిరశ్చర్మఫలకే అభిమృశతి।ధిషణేవీడూ సతీవీడయేథా మూర్జం దధాథా మూర్జం మేధత్తం మా వాగ్ హిగ్ సిషం మావూహిగ్ సిష్టం” ఇతి । హే ధిషణే సోమస్యచర్మణో వాధారయిత్ర్యౌ వీడూసతీవిష్టబ్ధే సత్యౌ వీడయేథాం పునరప్యభిషవాది ఘాతేన విశ్లేషోమాభూదితి దృఢం స్తమ్భయతం। ఊర్జంసోమరసం దధాథాం యువాంధారయతం। ఊర్జంమేమహ్యం ధత్తంప్రయచ్ఛతం। అహం యువాం మాహిగ్ సిషం । యువామపి మామాహిగ్ సిష్టం మన్త్రోఽయముపేక్షితః। కల్పః “ఏకగ్రహాయాస్తగ్ం రాజానముపాస్యప్యహోత్రృచమసేఽగ్ శూనవధాయ తస్మిన్గ్రావాణ ముపాగ్ శుసవనముపరి నిధాయ త్రిఃప్రదక్షిణముపరి పరిప్లావయన్ నిగ్రాభముపైతి, ప్రాగపాగుదగధరాగితి, యాం భార్యాం కామయేత తాం మనసాధ్యాయేత్, అమ్బనిష్వరేతి” ఇతి। “ప్రాగపాగుదగధరాక్తాస్త్వాదిశ ఆధావన్త్వమ్బనిష్వర” ఇతి మన్త్రపాఠః। ప్రాగాదయో యాదిశస్తాః సర్వాః హే సోమ త్వాం ప్రత్యాభిముఖ్యేనధావన్తు । హే అమ్బ మాతృస్థానీయ సోమనిష్వర అంశుభ్యోరసాత్మనా నిర్గచ్ఛ। ప్రాగాదిమన్త్రఃసోమనిగ్రహణహేతుత్వాన్నిగ్రాభ ఇత్యుచ్యతే। ఉపరవోభిషవాధారపాషాణః। తస్మిన్సోమమవస్థాప్య నిగ్రాభమన్త్రం పఠేత్। దిశామాధావనోక్తేస్తాత్పర్యమాహ “సోమోవై రాజా దిశోఽభ్యధ్యాయత్స దిశోఽనుప్రావిశత్ ప్రాగపాగుదగధరాగిత్యాహ దిగ్భ్య ఏవైనగ్ సమ్భరత్యథో దిశ ఏవాస్మా అవరున్ధే” (సం-౬కా।౪ప్ర।౪అ) ఇతి। అమ్బమాత రిత్యాదయశ్శబ్దాః స్త్రీణాముపలాలనాయ ప్రయుజ్యన్తే, అతోఽమ్బశబ్దప్రయోగేణాత్ర తద్ధ్యానవిధిస్సూచ్యత ఇత్యభిప్రేత్య వ్యాచష్టే “అమ్బనిష్వరేత్యాహ” (సం-౬కా।౪ప్ర।౪అ) ఇతి । యస్మాదంబేత్యుపలాలనమాహ తస్మాద్ధ్యాయే దిత్యభిప్రాయః। వేదనంప్రశంసతి “కాముకా ఏనగ్ స్త్రియో భవన్తి యఏవం వేద” (సం-౬కా।౪ప్ర।౪అ) ఇతి । కల్పః “ప్రతిప్రస్థాతా

రాజన్యేవాంశూ ద్వౌద్వావపిసృజతి, యత్తేసోమాదాభ్యం నామ జాగృవి తస్మైతే సోమసోమాయస్వాహా” ఇతి । యస్సోమ ఉపాంశుగ్రహాయ పర్యాప్త ఉపరేన్యుప్తః శ్వాత్రాస్థేతి మన్త్రేణ వసతీవరీభి రుపసృష్టస్తస్మాత్ సోమాదపాదాయ షడంశవః స్థాపితాః । తథాచోక్తం “ఉపసృష్టస్యరాజ్ఞః షడగ్ంశూనార్ద్రానసగ్ంశ్లిష్టానాదాయచర్మణ్యేనిధాయ” ఇతి । త్రిష్వపిసవనేషు మహాభిషవేషు తేషాం షణ్ణామంశూనాం మధ్యే ద్వౌ ద్వావంశూ సంసృజేత్ । హే సోమ త్వదీయం యన్నామ శత్రుభిరదాభ్యం అతిరస్కార్యం జాగృవిజాగరూకం హేసోమతస్మై సోమాయ తే తాదృశోస్య నామధారిణే తుభ్యమిదం సోమాంశుద్వయం స్వాహా హుతమస్తు । సోమాయేత్యుక్తే రభిప్రాయమాహ “యత్తే సోమాదాభ్యం నామజాగృవీత్యాహైష వై సోమస్య సోమపీథః”, (సం-౬కా।౪ప్ర।౪అ) ఇతి । యథావహ్నౌ హూయమానన్తరేణైవాపాం సోమపానముక్తం తథా సోమస్యాప్యేష ఏవం మన్త్రేణాంశుద్వయ ప్రక్షేపః । సోమపాన వేదనం ప్రశంసతి “య ఏవం వేదనస్యామ్యామార్తి మార్చ్ఛతి” (సం-౬కా।౪ప్ర।౪అ) ఇతి । సోమయాగవినాశం నప్రాప్నోతి । షణ్ణామంశూనాం సఙ్ఘాతాత్ పృథక్కరణంవిధత్తే “ఘ్నన్తివా ఏతత్సోమం యదభిషుణ్వన్త్యగ్ంశూనపగృహ్ణాతి త్రాయత ఏవైనం” (సం-౬కా।౪ప్ర।౪అ) ఇతి । అంశూనామపనయనేచ అభిషవరూపాద్వధాదేనంసోమం పాలయతి । మహాభిషవేతత్సంసర్గం విధత్తే “ప్రాణావా అగ్ంశవః పశవః సోమోఽగ్ంశూన్పునరపి సృజతి ప్రాణానేవ పశుషుదధాతి” (సం-౬కా।౪ప్ర।౪అ) ఇతి। త్రిషుసవనేషు పృథగంశుసంసర్గం విధత్తే “ద్వౌద్వావపి సృజతితస్మాద్ద్వౌ ద్వౌప్రాణాః” (సం-౬కా।౪ప్ర।౪అ) ఇతి । చక్షుశ్శ్రోత్ర ఘ్రాణేంద్రియరూపాః ప్రాణాః ప్రత్యేకం ద్వౌద్వౌభూత్వా తత్తచ్ఛిద్రేషు వర్తన్తే॥

॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

“ఆదదేఽశ్మానమాదాయ గ్రావాసీత్యభిమన్త్రయేత్ ।
ఇన్ద్రాయసోమమితిసపఞ్చ శ్వాత్రాణిగ్రాభ్యసేచనం॥

యత్తైసోమంమన్త్రియిత్వా ధిషేతిఫలకేన్పృశేత్।
ప్రాక్ త్రిన్ ప్రదక్షిణాస్లావోహ్యాన్యపత్నీంవిచిన్తయేత్॥
యత్తేమహేత్యభిషవేహ్యాంశుమోగొనవేరితాః"॥ఇతి॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే ప్రథమోఽనువాకః॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

వాచస్పతయే పవస్వ వాజి న్వృషా వృష్ణో అగ్ంశుభ్యాం గభస్తిపూ తో దేవో దేవానాం పవిత్రమసి యేషాం భాగోఽసి తేభ్యస్త్వా స్వాఙ్కృతోఽసి మధుమతీర్నః ఇషస్కృధి విశ్వేభ్యస్త్వేన్ద్రియేభ్యో దివ్యేభ్యః పార్థివేభ్యో మనస్త్వా ష్టూర్వన్తరిక్షమన్విహి స్వాహా త్వా సుభవస్సూర్యాయ దేవేభ్యస్త్వా మరీచిపేభ్య ఏష తే యోనిః ప్రాణాయ త్వా॥౧॥

వాచస్పత్త చత్వారిగ్ంశచ్చ॥౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే ద్వితీయోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

ప్రథమానువాకే ఉపాంశుగ్రహణాయ సోమాభిషవస్నాహ్యో ఽభిహితః । అథ ద్వితీయేఽన్తర్యామగ్రహోఽభిధీయతే । బోధాయనః "అన్తర్దధాతి ప్రతిప్రస్థాతా ప్రథమాభ్యామగ్ంశుభ్యా మానయత్యధ్వర్యుర్వాచ స్పతయే పవస్వ వాజిన్నిత్యన్తర్దధాతి, ప్రతిప్రస్థాతా మధ్యమాభ్యామగ్ంశుభ్యా మానయత్యధ్వర్యుర్వృషా వృష్ణో అగ్ంశుభ్యాంగభస్తిపూత ఇత్యన్తర్దధాతి ప్రతిప్రస్థాతోత్తమాభ్యామగ్ంశుభ్యామానయత్యధ్వర్యుర్దేవో దేవానాం పవిత్రమసి యేషాంభాగోఽసి తేభ్యస్త్వా" ఇతి।

ఆపస్తమ్బస్త్వేకమన్త్రితామాహ “అష్టాకృత్వోఽగ్రేభిషుణోత్యథ ప్రతి
ప్రస్థాతోపాగ్ంశుపాత్రం ధారయన్ పాత్రాణాముపరి ద్వావగ్ంశూ అన్త
ర్దధాతి తస్మిన్నభిషుత మధ్వర్యురఞ్జలినాఽభిగృహ్ణాతి వాచస్పతయే పవ
స్వ వాజిన్నిత్యేవం విహితో ద్వితీయస్తృతీయశ్చాపి, వా ఏకాదశకృత్వో
ద్వితీయమభిషుణోతి ద్వాదశకృత్వస్తృతీయం ”ఇతి। హే వాజిన్ అన్న
ప్రద సోమపతయే పాలక దేవార్థం వాచస్పతిసమ్బన్ధినా మన్త్రేణ పవస్వ శుద్ధో
భవ। వృషారసరూపత్వేన వర్షణసమర్థస్త్వం గభస్తిపూతః పూర్వమర
శ్మ్యా సూర్యరశ్మినాపూతః ఇదానీన్తు వృష్ణో వర్షణసమర్థస్య సోమ
స్యాంశుభ్యామన్తర్ధాపితాభ్యాం పవస్వ। కిఞ్చ। త్వమపి దేవ ఏవసన్దే
వానాం సోమపాం పవిత్రం శుద్ధిహేతురసి। యేషాం దేవానాం భాగోఽ
సి తేభ్యో దేవేభ్యస్త్వాం గృహ్ణామి। విధత్తే “ప్రాణో వా ఏష యదుపాగ్ం
శుర్యదుపాగ్ంశ్వగ్రా గ్రహా గృహ్యన్తే ప్రాణమేవానుప్రయన్తి” (సం-
౬కాం।౪ప్ర।౫అ) ఇతి। యజ్ఞస్య ప్రాణస్థానీయ ఉపాగ్ంశుః। అపానవా
గాదిస్థానీయాస్త్వన్తర్యామైన్ద్రవాయవాదయః। అతః ప్రాణత్వే
న ముఖ్యత్వాత్ ప్రథమతస్తద్గ్రహణం యుక్తం। త్రిషుపర్యాయేషు విల
క్షణసఙ్ఖ్యా విశిష్టమభిషవం విధత్తే। “అరుణో హ స్మాహౌపవేశిః ప్రా
తః సవన ఏవాహం యజ్ఞగ్ం సగ్ంస్థాపయామి తేన తతః సగ్ంస్థితేన చరామీ
త్యష్టాకృత్వోఽగ్రేఽభిషుణోత్యష్టాక్షరా గాయత్రీ గాయత్రం ప్రాతస్సవనం
ప్రాతస్సవనమేవ తేనాప్నోత్యేకాదశ కృత్వో ద్వితీయమేకాదశాక్షరా
త్రిష్టుప్ త్రైష్టుభం మాధ్యన్దినగ్ం సవనం మాధ్యన్దినమేవ సవనం తేనాప్నో
తి ద్వాదశకృత్వస్తృతీయం ద్వాదశాక్షరా జగతీ జాగతం తృతీయసవనం
తృతీయసవనమేవ తేనాప్నోత్యేతాగ్ం హ వావ స యజ్ఞస్య సగ్ంస్థితి ము
వాచాఽస్కన్దాయాస్కన్నగ్ం హి తద్యద్యజ్ఞస్య సగ్ంస్థితస్యాస్కన్దతి”
(సం-౬కా।౪ప్ర।౫అ) ఇతి। ఉపవేశస్య పుత్ర ఔపవేశిః కశ్చిదరుణనామా యథోక్త
త్రివిధాభిషవరూపామేవ యజ్ఞస్య సమాప్తిమువాచ। తదేతదవినాశాయ స
మ్పద్యతే। సమాప్తస్య యజ్ఞస్య సమ్బన్ధి యద్వస్తు నశ్యతి తదవినష్టమేవ।

త్రిష్వపి పర్యాయేష్వష్టసఙ్ఖ్యైవేతి పక్షాన్తరం విధత్తే "అథో ఖల్వాహుర్గా-
యత్రీ వావ ప్రాతస్సవనే నాతివాద ఇత్యనతివాదుక ఏనం భ్రాతృవ్యో భవ-
తి య ఏవం వేద తస్మాదష్టావష్టౌ కృత్వోఽభి షుత్యమ్" (సం-౬కా।౪ప్ర।
౫అ) ఇతి। అతివాదే గాయత్ర్యేవ న వర్తతే। త్రిష్టుప్ జగత్యౌ తు వర్త-
తే। అధికాక్షరయుక్తతయా పఠ్యమానత్వమతివాదః। న చాసావల్పాక్ష-
రాయా గాయత్ర్యాః సంభవతి। యద్యపి ప్రాతస్సవనే ఛన్దోఽన్తరాణ్యపి
సంభవన్తి తథాపి గాయత్ర్యేవాభిమానినీ దేవతా। గాయత్ర్యా అతి-
వాదాభావం యో వేద తం ప్రతి శత్రురప్యనతివాదుకో భవతి, అనిన్దకో
భవతీత్యర్థః। యస్మాద్గాయత్ర్యేవ సవనమభిమన్యతే తస్మాత్ తదీయయైవ
సఙ్ఖ్యయా ప్రాతస్సవనే త్రిష్వపి పర్యాయేష్వభిషోతవ్యమ్। మన్త్రస్య ప్ర-
థమభాగే వాక్శబ్దతాత్పర్యమాహ "బ్రహ్మవాదినో వదన్తి పవిత్రవన్తోఽ-
న్యే గ్రహా గృహ్యన్తే కింపవిత్ర ఉపాంశురితి వాక్పవిత్ర ఇతి బ్రూయా-
ద్వాచస్పతయే పవస్వ వాజిన్నిత్యాహ వాచైవైనం పవయతి" (సం-౬కా।
౪ప్ర।౫అ) ఇతి। ఉపాంశువ్యతిరిక్తా గ్రహా దశాపవిత్రనామకేన వస్త్రేణ
శోధితా గృహ్యన్తే న తూపాంశుః। తస్య కిం శోధకమితి ప్రశ్నః। మన్త్ర
ఏవ శోధక ఇత్యుత్తరం భాగాన్తరాణామర్థం ప్రసిద్ధమిత్యాహ "వృష్ణో అగ్-
శుభ్యామిత్యాహ వృష్ణో హ్యేతావగ్శూ యౌ సోమస్య గభస్తిపూత ఇత్యా-
హ గభస్తినా హ్యేనం పవయతి దేవో దేవానాం పవిత్రమసీత్యాహ దేవో
హ్యేష సన్ దేవానాం పవిత్రం యేషాం భాగోఽసి తేభ్యస్త్వేత్యాహ యే-
షాగ్ హ్యేష భాగస్తేభ్య ఏనం గృహ్ణాతి" (సం-౬కా।౪ప్ర।౫అ) ఇతి।
బోధాయనః "ప్రతిప్రస్థాతుర్గ్రహమాదత్తే స్వాఙ్కృతోఽసీత్యథైనమ-
వేక్షతే మధుమతీర్న ఇషస్కృధీత్యథైనమూర్ధ్వమున్మార్ష్టి విశ్వేభ్యస్త్వే-
న్ద్రియేభ్యో దివ్యేభ్యః పార్థివేభ్య ఇతి" ఇతి। ఆపస్తమ్బస్త్వేకమన్త్రతా-
మాహ "స్వాఙ్కృతోఽసీత్యధ్వర్యుర్గ్రహమాదాయ" ఇతి। హే ఉ-
పాంశుగ్రహ స్వాఙ్కృతోఽసి మయా స్వీకృతోఽసి। మధుమతీరిషో మధు-

రాణ్యన్నాని నోఽస్మదర్థం కృధి కురు। దేవజన్మని మనుష్యజన్మని చ స్థితే భ్యస్సర్వేభ్య ఇన్ద్రియేభ్యో హితాయ త్వాం స్వీకరోమి। స్వాఙ్కృతశబ్దేన ప్రాణరూపస్య గ్రహస్య స్వాధీనత్వం వివక్షితం। మధుమతీశబ్దేన స్వాదుత్వం దివ్యపార్థివశబ్దేన జన్మద్వయమితి దర్శయతి. “స్వాఙ్కృతోఽసీత్యాహ ప్రాణమేవ స్వమకృత మధుమతీర్న ఇషస్కృధీత్యాహ. సర్వమేవాస్మా ఇదగ్ం స్వదయతి విశ్వేభ్యస్త్వేన్ద్రియేభ్యో దివ్యేభ్యః పార్థివేభ్య ఇత్యాహోభయేష్వేవ దేవమనుష్యేషు ప్రాణం దధాతి” (సం-౬కాం।౪ప్ర।౫అ) ఇతి। బోధాయనః “ఉపోత్తిష్ఠతి మనస్త్వాష్టూర్వన్తరిక్షమన్విహీత్యాహవనీయే జుహోత్యన్వారబ్ధే యజమానే, స్వాహా త్వా సుభవః సూర్యాయ” ఇతి। ఆపస్తమ్బః “ఉర్వన్తరిక్షమన్విహీతి దక్షిణేన హోతారమతిక్రామతి యేన వా హోతా ప్రతిపాదయేత్ మనస్త్వాఽష్టిత్వితి దక్షిణతోఽవస్థాయ దక్షిణం పరిధిసన్ధిమన్వవహృత్య స్వాహా త్వా సుభవస్సూర్యాయేతి దక్షిణతః ప్రాఞ్చమృజుగ్ం సన్తతం దీర్ఘగ్ం జుహుత్వా దేవేభ్యస్త్వా మరీచిపేభ్య ఇతి మధ్యమే పరిధౌ లేపం నిమార్ష్టి” ఇతి। హే ప్రాణరూపోపాంశుగ్రహ త్వాం మనః అష్టు వ్యాప్నోతు। విస్తీర్ణమన్తరిక్షమనుసృత్య త్వమాహవనీయదేశే గచ్ఛ। హే సుభవః శోభనభవః సద్భావః శోభనమధ్యవస్థితిలక్షణో యస్య ప్రాణస్య సోఽయం సుభవః। హే ప్రాణ త్వా త్వద్రూపం గ్రహం సూర్యాయ బహిః ప్రాణరూపాయ స్వాహా జుహోమి। సూర్యస్య ప్రాణరూపత్వమాథర్వణికైరామ్నాతం “ఆదిత్యో హ వై బాహ్యః ప్రాణ ఉదయత్యేష హ్యేనం చాక్షుషం ప్రాణమనుగృహ్ణాతి నః” ఇతి। హే లేప త్వాం మరీచిపేభ్యః మరీచిపాలకదేవతాగ్ం [illegible] ధౌ నిమార్జ్మి। క్రమేణ మన్త్రాన్ వ్యాచష్టే “మనస్త్వాష్టిత్యా[illegible]న ఏవాశ్నుత ఉర్వన్తరిక్షమన్విహీత్యాహాన్తరిక్షదేవత్యో హి ప్రాణస్స్వాహా త్వా సుభవ సూర్యాయేత్యాహ ప్రాణా వై స్వభవసో దేవాస్తేష్వేవ పరోక్షం జుహోతి దేవేభ్యస్త్వా మరీచిపేభ్య ఇత్యాహాదిత్యస్య వై రశ్మయో దేవా మరీచిపాస్తేషాం తద్భాగధే

యం తానేవ తేనప్రీణాతి” (సం-౬కా।౪ప్ర।౫అ) ఇతి। స్వభవసః స్వశరీరే అవస్థితా దేవాః ప్రాణవాయవః। తత్ర ప్రాణేభ్యః స్వాహేత్యుక్తే తేషాంప్రత్యక్షహోమో భవతీతి తత్పరిత్యజ్య సూర్యాయేత్యుక్తత్వాదయం పరోక్షహోమః। యద్వా స్వభవస ఇతి వక్తవ్యేసతి సుభ్వవస ఇత్యుక్త్యా పరోక్షత్వం। రశ్మినామకాశ్చేతనాదేవా అచేతనానాం మరీచీనాం పాలకాః। లేపమార్జనే హస్తస్యాధోముఖత్వం ఊర్ధ్వముఖత్వంచ ఫలభేదేనవిధత్తే “యది కామయేత వర్షుకః పర్జన్యః స్యాదితి నీచాహస్తేన నిమృజ్యాద్వృష్టిమేవ నియచ్ఛతి యదికామయేతాఽవర్షుకస్స్యాదిత్యుత్తానేన నిమృజ్యాద్వృష్టిమేవోద్యచ్ఛతి” (సం-౬కా।౪ప్ర।౫అ) ఇతి। వైరిణంప్రత్యభిచరతా పురుషేణహోమాత్ పూర్వం పాఠ్యం మన్త్రముత్పాదయతి “యద్యభిచరేదముం జహ్యథత్వా హోష్యామీతిబ్రూయాదాహుతి మేవైనం ప్రేప్సన్ హన్తి” (సం-౬కా।౪ప్ర।౫అ) ఇతి। హే ప్రాణరూప సూర్య అముం దేవదత్తాదినామకం వైరిణం ప్రథమతోమారయ పశ్చాత్త్వాం ప్రతిహోష్యామి।ఏతన్మన్త్రం శ్రుత్వా దేవ ఆహుతిమపేక్షమాణ ఏవం వైరిణంమారయత్యేవ। వైరిణో దూరదేశవర్తిత్వే సత్యభిచరతోఽనుష్ఠానవిశేషం విధత్తే “యదిదూరే స్యాదాతమితోస్తిష్ఠేత్ ప్రాణమేవాస్యానుగత్య హన్తి” (సం-౬కా।౪ప్ర।౫అ) ఇతి। ఆతమితోః గ్లానేః, యావన్తంకాలం నిరుచ్ఛ్వాసః స్థాతుం శక్నోతి తావత్తిష్ఠేత్। తతోఽయం నిరోధోఽస్య వైరిణః ప్రాణమనుగత్య మారయత్యేవ। బోధాయనః “అథ ప్రదక్షిణమావృత్య ఆగ్రయణస్థాల్యాం గ్రహస్యసగ్స్రావమవనయతి, ఏషతే యోనిరిత్యథైతస్మిన్నుపాగ్‌శుపాత్రే అగ్‌శుంప్రాస్యతి, అథైనద్దక్షిణత ఉపాగ్‌శుసవనేన సగ్స్పృష్టం సాదయతి ప్రాణాయత్వేతి” ఇతి। ఆపస్తమ్బః “సగ్స్రావమాగ్రయణస్థాల్యాం సమ్పాతమవనీయ, ఏషతే యోనిః ప్రాణాయత్వేతి రిక్తంపాత్రమాయతనే సాదయిత్వా తస్మిన్నగ్‌శుమవాస్య తం తృతీయసవనే అపిసృజ్యాభిషుణుయాత్” ఇతి। హే సంస్రావ ఏషతే ఆగ్ర

యన్నాఖ్యాస్తే తవ యోనిః స్థానం। అథవా హే ఉపాంశుపాత్ర ఏషః ఖరస్య దక్షిణాంసప్రదేశః తే స్థానం। అతః ప్రాణదేవతా సన్తోషార్థం త్వామత్ర సాదయామి। ఖరో నామ దక్షిణస్య హవిర్ధానస్య పురస్తాన్మృదం ప్రక్షిప్య నిష్పాదితో దేశః పాత్రప్రయోగార్థః। తథా చ సూత్రం "ఖరే పాత్రాణి ప్రయునక్తి అగ్నిర్దేవతేతి దక్షిణేగ్ంసే ఉపాగ్ంశుపాత్రగ్ం సోమో దేవతా ఇతి ఉత్తరాంసేఽన్తర్యామస్య బృహన్నసీతి తే అన్తరేణ గ్రావాణ ముపాగ్ంశుసవనం దక్షిణాముఖగ్ం సగ్ంసృష్టం పాత్రాభ్యాం తమపరేణ ప్రత్యఞ్చి ద్విదేవత్యపాత్రాణి" ఇత్యాది। ఏష తే యోనిః ప్రాణాయ త్వేత్యయం మన్త్రః ఉపేక్షితః। అభిచరతః సాదనాయ మన్త్రాన్తర ముత్పాదయతి "యద్యభిచరేదముష్య త్వా ప్రాణే సాదయామీతి సాదయేదసనో వై ప్రాణః ప్రాణమేవాస్య సాదయతి" (సం-౬కాం।౪ప్ర।౫అ) ఇతి। హే ఉపాగ్ంశుపాత్ర ప్రాణరూపం త్వామముష్య వైరిణః ప్రాణే సాదయామి స్థాపయామీత్యుక్తే సతి అసన్నో వినాశరహితో యజమానః ప్రాణో వైరిణః ప్రాణం సాదయతి వినాశయతి। అభిషుతః సోమరసః ప్రతిప్రస్థాతృహస్తగత ఉపాంశుపాత్రే యదా గృహ్యతే తదా గ్రహాన్తరవత్పవిత్రేణ శోధనం న భవతి కిన్త్వంశుభిరితీతి విధత్తే "షడ్భిరగ్ంశుభిః పవయతి షడ్వా ఋతవ ఋతుభిరేవైనం పవయతి" (సం-౬కాం।౪ప్ర।౫అ) ఇతి। నాత్ర షణ్ణామంశూనాం యుగపత్ ప్రయోగః కిన్తు త్రిష్వపర్యాయేష్వితి విధత్తే "త్రిః పవయతి త్రయ ఇమే లోకా ఏభిరేవైనం లోకైః పవయతి" (సం-౬కాం।౪ప్ర।౫అ) ఇతి। నాత్ర వక్ష్యమాణగ్రహేష్వివ దశాపవిత్రేణాభిస్రుతయా ధారయా గ్రహణం కిన్తు త్రిష్వపి పర్యాయేష్వధ్వర్యోరఞ్జలినేతి విధత్తే "బ్రహ్మవాదినో వదన్తి కస్మాత్ సత్యాత్ త్రయః పశూనాగ్ం హస్తాదానా ఇతి యత్ త్రిరుపాగ్ంశుగ్ం హస్తేన విగృహ్ణాతి తస్మాత్ త్రయః పశూనాగ్ం హస్తాదానాః పురుషో హస్తీ మర్కటః" (సం-౬కాం।౪ప్ర।౫అ) ఇతి। గోమహిషాదయ స్సర్వే ప

శవోముఖాదానాః। ఏతేతు త్రయోహస్తాదానాః। పురుషోఽపి “బ్రహ్మణే బ్రాహ్మణమాలభతే” ఇత్యాదౌ ఆలభ్యత్వాత్ పశుః॥

॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

“వాచోహ్యుపాంశుగ్రహణంస్వమాదత్తేఽన్యహస్తతః।
ఉరుగత్వేతిమన్త్రేణ వేదేర్దక్షిణతఃస్థితిః॥
స్వాహాజుహోతిదేవేభ్యోమధ్యమేపరిధౌతథా।
లేపంనిమార్ష్ట్యుపపాత్రం సాదయేత్ సప్తవర్జితాః”॥ఇతి॥

అత్రమీమాంసానాస్తి॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే ద్వితీయోఽనువాకః॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఉపయామగృహీతోఽస్యన్తర్యచ్ఛ మఘవన్పాహి సోమమురుష్య రాయ స్సమిషో యజస్వాన్తస్తే దధామి ద్యావాపృథివీ అన్తరుర్వన్తరిక్షగ్ం సజోషా దేవైరవరైః పరైశ్చాన్తర్యామే మఘవన్మాదయస్వ స్వాఙ్కృతోఽసి మధుమతీర్న ఇషస్కృధి విశ్వేభ్యస్త్వేన్ద్రియేభ్యో దివ్యేభ్యః పార్థివేభ్యో మనస్త్వాష్టూర్వన్తరిక్షమన్విహి స్వాహా త్వా సుభవస్సూర్యాయ దేవేభ్యస్త్వా మరీచిపేభ్య ఏష తే యోనిః ప్రాణాయ త్వా॥౧॥

దేవేభ్యస్సప్త చ॥౩॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే తృతీయోఽనువాకః॥ ॥

భాష్యమ్.

ద్వితీయానువాకే ఉపాంశుగ్రహోఽభిహితః। అథతృతీయమారభ్య షట్త్రింశాన్తేష్వనువాకేష్వన్తర్యామాదికాః షోడశ్యన్తాగ్రహాఅభిధీయన్తే తత్ర పౌర్వాపర్యేణపాఠవివనియామకః। కల్పః “ ఉదిత ఆదిత్యేఽన్తర్యామంగృహ్ణాత్యతి పావమానస్య రాజ్ఞ ఉపయామగృహీతోస్యన్తర్యచ్ఛ మఘవన్పాహి సోమమురుష్యరాయస్సమి యజస్వాన్తస్తే దధామి ద్యావాపృథివీఅన్తరుర్వన్తరిక్షగ్ం సజోషాదేవైరవరైఃపరైశ్చాన్తర్యామే మఘవన్మాదయస్వ ”ఇతి। అతిపవమానస్య దశాపవిత్రేణాత్యన్తశుద్ధస్య। హే సోమరసత్వముప యామగృహీతోఽసి। ఉపయామఃపృథివీ “ఇయం వా ఉపయామః” ఇతిశ్రుతేః। పృథివ్యాముత్పన్నం దారుమయమన్తర్యామ సఞ్జ్ఞకం పాత్రముపయామశబ్దేనోచ్యతే। హేమఘవన్ అన్తర్యచ్ఛ ఇదంపాత్రమస్మాకం భ్రాతృవ్యేభ్యోఽన్తర్ధానం యథాభవతి తథానియమయ। తతస్సోమంపాలయ। రాయో ధనాని ఉరుష్యరక్ష। సమిషః సమీచీనాన్యన్నాని యజస్వదేహి। ద్యావాపృథివ్యౌ తవానుగ్రహాదన్తర్దధామి వ్యవధాయకే కరోమి। విస్తీర్ణమన్తరిక్షమప్యన్తర్దధామి। హేమఘవన్ అవరైఃపరైశ్చ సర్వైర్దేవైః సజోషాసహ అస్మిన్నన్తర్యామగ్రహే మాదయస్వత్వంహృష్టః సన్నస్మానపి హర్షయ। అన్తర్యామపాత్రే సోమరసగ్రహణం విధత్తే “దేవా వై యద్యజ్ఞేఽకుర్వత తదసురా అకుర్వత తేదేవా ఉపాంశౌ యజ్ఞగ్ం సగ్ంస్థాప్యమపశ్యన్ తముపాంశౌ సమస్థాపయన్ తేఽసురా వజ్రముద్యత్య దేవానభ్యాయన్త తేదేవా బిభ్యత ఇన్ద్రముపాధావన్ తానిన్ద్రోఽన్తర్యామేణాన్తరధత్త తదన్తర్యామస్యాన్తర్యామత్వం యదన్తర్యామో గృహ్యతే భ్రాతృవ్యానేవ తద్యజమానోఽన్తర్ధత్తే” (సం-౬కాం।౪ప్రా।౬అ) ఇతి। దేవవద్యాగమనుతిష్ఠతామసురాణాం వ్యామోహార్థం ఉపాంశుగ్రహే యజ్ఞం సమాపనీయం మత్వారహసి దేవాస్తం తథా చక్రుః।

తం ప్రకారమజ్ఞాత్వా ప్రస్థానసురానిన్ద్రోఽన్తర్యామగ్రహేణాన్తర్హితానకరోత్। తతో భ్రాతృవ్యాన్తర్ధానాయ అన్తర్యామో గృహీతవ్యః। మన్త్రభాగే ద్యావాపృథివ్యుక్తేః ప్రయోజనమాహ "అన్తస్తే దధామి ద్యావాపృథివీ అన్తరుర్వన్తరిక్షమిత్యాహైభిరేవ లోకైర్యజమానో భ్రాతృవ్యానన్తర్ధత్తే" (సం-౬కా|౪ప్ర|౬అ) ఇతి। సజోష ఇత్యాదేః ప్రయోజనమాహ "తే దేవా అమన్యన్తేన్ద్రో వా ఇదమభూద్యద్వయగ్ం స్మ ఇతి తేఽబ్రువన్ మఘవన్నను న ఆభజేతి సజోషా దేవైరవరైః పరైశ్చేత్యబ్రవీద్యే చైవ దేవాః పరే యే చావరే తానుభయానన్వాభజత్ సజోషా దేవైరవరైః పరైశ్చేత్యాహ యే చైవ దేవాః పరే యే చావరే తానుభయానన్వాభజతి" (సం-౬కా|౪ప్ర|౬అ) ఇతి। యదైశ్వర్యం ప్రాప్తుం వయమిచ్ఛావన్తః స్మః ఇదం సర్వమిన్ద్ర ఏవాభూత్ ప్రాప్తవానితి మత్వా తే దేవా అబ్రువన్ హే మఘవన్ త్వమను అస్మానపి భాగినః కుర్వితి। తత ఇన్ద్రః సజోష ఇత్యాది వాక్యేనానుజజ్ఞౌ। తయానుజ్ఞయా యే చోత్కృష్టా దేవాః యే చ నికృష్టాస్తాన్సర్వాన్ భాగినోఽకరోత్। అతోఽత్రాపి సజోష ఇత్యాద్యుక్త్వా సర్వాన్భాగినః కరోతి। మాదయస్వేత్యత్ర యథాభాగలాభేన దేవానాం హర్షస్తథా యజ్ఞవిఘ్నాభావేన యజమానస్యాపి హర్షం ద్యోతయతి "అన్తర్యామే మఘవన్ మాదయస్వేత్యాహ యజ్ఞాదేవ యజమానం నాన్తరేతి" (సం-౬కా|౪ప్ర|౬అ) ఇతి। మన్త్రోపక్రమగతస్య గృహీతశబ్దస్య ప్రయోజనమాహ "ఉపయామగృహీతోఽసీత్యాహాపానస్య ధృత్యై" (సం-౬కా|౪ప్ర|౬అ) ఇతి। అపానదేవతాయా అన్తర్యామాభిమానితయా తస్మిన్ గృహీతే ప్రాణినామపానో ధృతో భవతి। నాత్రోపాంశోరివాఙ్గులినా గ్రహణం కిన్తు దశాపవిత్రేణాభిస్రుతయా ధారయేత్యభిప్రేత్యాహ "యదుభావపవిత్రౌ గృహ్యేయాతాం ప్రాణమపానోఽనువ్యుచ్ఛేత్ ప్రమాయుకః స్యాత్ పవిత్రవానన్తర్యామో గృహ్యతే ప్రాణాపానయోర్విధృత్యై" (సం-౬కా|౪ప్ర|౬అ) ఇతి। ప్రాణవృత్తిః స్వభావతో బహిర్గచ్ఛత్యతః ప్రాణరూపస్యోపాంశోః పవిత్రేణ నియమ

నం నాపేక్షితం। యద్యన్తర్యామోఽపి తద్వదపవిత్రః స్యాత్తర్హ్యనియమితత్వాత్ తద్రూపోఽపానోఽపి నిర్గచ్ఛన్తం ప్రాణమను నిర్గచ్ఛేత్తతశ్చ ప్రాణాపానయోరభావాత్ మ్రియేత। పవిత్రేణ నియమితే త్వపానే అగ్రే తదవినాభూతశ్చ ప్రాణో నిర్గచ్ఛన్నపి నాత్యన్తం దేహం పరిత్యజేత్। తస్మాదుభయోర్ధారణాయ దశాపవిత్రేణాన్తర్యామం గృహ్ణీయాత్। తత్ప్రకారః సూత్రేఽభిహితః "అదాభ్యాగ్ంశుముపాగ్ంశుపావనా చాపి సృజ్య సర్వేఽధ్వర్యవో దిగ్భ్యః మహాభిషవమభిషుణ్వన్తి అభిషుతమధ్వర్యురఞ్జలినా సగ్ంసిఞ్చతి తమున్నేతాన్తరేషేణోద్ధృత్యోత్తరత * ఆహవనీయేఽవనయత్యగ్ధాతారో ద్రోణకలశం ప్రతిష్ఠాప్య తస్మిన్నుదీచీనం దశాపవిత్రం వితన్వన్తి పవిత్రస్య చ యజమానో నాభిం కృత్వా తస్మిన్ హోతృచమసేన ధారాగ్ం స్రావయతి ఉదచనేనోన్నేతా ‡ ఆధవనీయాద్ధోతృచమస ఆనయతి సన్తతాం ధారాగ్ం స్రావయిత్వా ధారాయా అన్తర్యామం గృహ్ణాతి సర్వాగ్ంశ్చాతో గ్రహానాధ్రువాత్" ఇతి। "గ్రహణాదూర్ధ్వమన్తర్యామస్యోపాగ్ంశువత్ స్వాకృతాది మన్త్రప్రయోగః కర్తవ్యః। స్వాకృతోఽసి మధుమతీర్న ఇషస్కృధి విశ్వేభ్యస్త్వేన్ద్రియేభ్యో దివ్యేభ్యః పార్థివేభ్యో మనస్త్వాష్టూర్వన్తరిక్ష మన్విహి స్వాహా త్వా సుభవస్సూర్యాయ దేవేభ్యస్త్వా మరీచిపేభ్య ఏష తే యోనిరపానాయ త్వా" ఇతి। ఏతే మన్త్రా ఉపేక్షితాః। ఉపాంశ్వన్తర్యామపాత్రయోరాసాదనే మధ్యగతేనోపాంశుసవనేన సహాస్పర్శం విధత్తే "ప్రాణాపానౌ వా ఏతౌ యదుపాగ్ంశ్వన్తర్యామౌ వ్యాన ఉపాగ్ంశుసవనో యం కామయేత ప్రమాయుకః స్యాదిత్యసగ్ంస్పృష్టౌ తస్య సాదయేద్వ్యానేనైవాస్య ప్రాణాపానౌ విచ్ఛినత్తి తాజక్ప్రమీయతే యం కామయేత సర్వమాయురియాదితి సగ్ంస్పృష్టౌ తస్య సాదయేద్వ్యానేనైవాస్య ప్రాణాపానౌ సన్తనోతి సర్వమాయురేతి" (సం-౬కాం।౪ప్ర।౬అ) ఇతి। అత్రసూత్రం "సర్వమాగ్రయణస్థాల్యాం సమ్పాతమానీయ ఏష తే యోనిరపానాయ

* ఆధవనీయే ఇతి కాశీపుస్తకే. ‡ సవనీయాత్ ఇతి అరివత్తూరుపుస్తకే.

త్వేతి రిక్తం పాత్రమాయతనే సాదయిత్వా వ్యానాయ త్వేతి తే అన్తరేణ గ్రావాణముపాంశుసవనం దక్షిణాముఖం సగ్ స్పృష్టం పాత్రాభ్యాం'' ఇతి।

॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

"ఉపాన్తయోర్ణామక స్తత్ర స్వాజ్యృతాది తుపూర్వవత్" ॥ఇతి॥

అత్రమీమాంసా ఛన్దసీ న స్తః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే తృతీయోఽనువాకః॥ ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఆవాయో భూష శుచిపా ఉప నస్సహస్రన్తే నియుతో విశ్వవార। ఉపో తే అన్ధో మద్యమయామి యస్య దేవదధిషే పూర్వపేయం। ఉపయామగృహీతోఽసి వాయవే త్వేన్ద్రవాయూ ఇమే సుతాః। ఉప ప్రయోభిరాగ. తమిన్దవో వాముశన్తిహి। ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రవాయుభ్యాం త్వైష తే యోనిస్సజోషాభ్యాం త్వా॥౧॥

ఆవాయో త్రిచత్వారిగ్ శత్ ॥౪॥ ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే చతుర్థోఽనువాకః॥ ॥

భాష్యమ్.

కల్పః "ఐన్ద్రవాయవం గృహీత్వా వాయో భూష శుచిపా ఉపనః సహస్రన్తే నియుత ఇత్యనుద్రుత్యోపయామగృహీతోఽసి వాయవే త్వేతి గృహీత్వా ఉపయమ్యేన్ద్రవాయూ ఇమే సుతా ఇత్యనుద్రుత్యోపయామగృహీతోఽసీన్ద్రవాయుభ్యాం త్వేతిగృహీత్వా పవిత్రదశాభిః పరిమృజ్యైష తే యోనిస్సజోషాభ్యాం త్వేతిసాదయతి ''ఇతి। మన్త్రాస్త్వేవం పఠ్యన్తే "ఆవాయోభూషశుచిపా ఉపనస్సహస్రన్తే నియుతో విశ్వవార। ఉపో తే అ

న్ధో మద్యమ యామియస్య దేవదధిషే పూర్వపేయం । ఉపయామగృహీతోఽసి వాయవే త్వేన్ద్రవాయూఇమేసుతాః। ఉపప్రయోభిరాగతమిన్దవో వాముశన్తిహి । ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రవాయుభ్యాం త్వేష తేయోనిస్సజోషాభ్యాం త్వా ''ఇతి। హే వాయోత్వమాగత్యగ్రహణం భూష అలం కురు । హేశుచిపాః శుద్ధ, సోమపాస్త్వం నో అస్మానుపగచ్ఛ । హేవిశ్వవారవిశ్వవ్యాపక తే సహస్రం నియుతస్సన్తి । నియుచ్ఛబ్దేన వాయువాహనభూతా అశ్వా ఉచ్యన్తే । తత అన్ధస్సోమరసరూపమన్నం మద్యం హర్షకరం తస్మాదుపోసమీపే త్వామయామిప్రాప్నోమి । హే దేవయస్యసోమరసస్య సమ్బన్ధిరసద్రవ్యం పూర్వపేయం ప్రథమమేవ పాతవ్యమితి మనోదధిషే ధృతవానసి తాదృశేన సోమేన త్వాముపయామీత్యన్వయః। హే సోమరస త్వముపయామేన పృథివీరూపదారుపాత్రేణ గృహీతోఽసి త్వాం వాయవే గృహ్ణామి । హే ఇన్ద్రవాయూ ఇమే సోమాః సుతాః అభిషుతాః అతో యువాం ప్రయోభిః ప్రీతైస్సోమరసరూపైరన్నైర్నిమిత్తభూతైః। ఉపసమీపే ఆగతం ఆగచ్ఛతం హి యస్మాత్ ఇన్దవః సోమరసా వాముశన్తి యువాం కామయన్తే। హే సోమ, దారుపాత్రేణ గృహీతోఽసి ఇన్ద్రవాయుభ్యాం త్వాం గృహ్ణామి। హే పాత్ర ఏషః ఖరస్యైకదేశస్తే యోనిః తవ స్థానం అతోఽత్ర సజోషాభ్యాం సమానప్రీతిభ్యాం ఇన్ద్రవాయుభ్యాం ఇన్ద్రవాయ్వర్థం త్వాం సాదయామి । ఏతే మన్త్రా ఉపేక్షితాః । ద్విదేవత్యగ్రహస్య ప్రాథమ్యం విధత్తే "వాగ్వా ఏషా యదైన్ద్రవాయవో యదైన్ద్రవాయవ ఆగ్రా గ్రహా గృహ్యన్తే వాచమేవానుప్రయన్తి " (సం - ౬కా।౪ప్ర।౭అ) ఇతి । ఐన్ద్రవాయవమైత్రావరుణాశ్వినగ్రహాణామభిమానిదేవతా వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రాభిధాః తస్మాదైన్ద్రవాయవో వాగిత్యుచ్యతే। తస్య ప్రాథమ్యే సతి వాచం పురతః ప్రయన్తి చక్షురాదయోఽనుప్రయన్తి । తత్ప్రా[illegible] ప్రకారాన్తరేణ ప్రశంసతి " వాయుం దేవా అబ్రువన్త్సోమగ్ం రాజానగ్ం హనామేతి సోఽబ్రవీద్వరం వృణై మదగ్రా ఏవ వో గ్రహా గృహ్యాన్తా ఇతి తస్మాదైన్ద్రవాయవాగ్రా గ్రహా గృహ్యన్తే తమ

ఘ్నన్" (సం-౬కా।౪ప్ర।౭అ) ఇతి। అభిషవః సోమదేవతాయా హననం।
తదేవ ప్రాథమ్యం ద్రఢయితుం పునరపి వాయుం ప్రశంసతి అథవా వాయు
స్తుత్యా వాయవే గృహ్ణీయాదితి విధిరున్నేయః "సోఽపూయత్ తం
దేవా నోపాధృష్ణువన్తే వాయుమబ్రువన్నిమం నస్స్వదయేతి సోఽబ్రవీద్వ
రం వృణై మద్దేవత్యాన్యేవ వః పాత్రాణ్యుచ్యన్తా ఇతి తస్మాన్నానాదేవ
త్యాని సన్తి వాయవ్యాన్యుచ్యన్తే తమేభ్యో వాయురేవాస్వదయత్ తస్మా
ద్యత్పూయతి తత్ప్రవాతే విషజన్తి వాయుర్హి తస్య పవయితా స్వదయి
తా" (సం-౬కా।౪ప్ర।౭అ) ఇతి। అయం సోమో హతః సన్ అపూయత్
దుర్గన్ధోఽభవత్। నోపాధృష్ణువన్ స్వాదు కర్తుం నాశక్నువన్ మైత్రా
వరుణాశ్వినాదీన్యపి గ్రహపాత్రాణి వాయవ్యానీత్యుచ్యన్తే। అతఏవ
వామ్నాతం "ఆగ్రాయణ ఆవాయవ్యాని" ఇతి। లోకేయద్వస్తు ద్రవాధి
క్యాత్ పూతిగన్ధోపేతం భవతి తచ్ఛోషయితుం ప్రకృష్టే వాయౌ విషజన్తి
ప్రసార్య స్థాపయన్తి। అతస్తాదృశస్య వస్తునో వాయుః శోధయితా స్వాదు
కర్తా చ సర్వగ్రహసాధారణముపయామగృహీతోఽసీత్యముం మన్త్రం వ్యా
చష్టే "తస్య విగ్రహణం నావిన్దన్త్సాదితిరబ్రవీద్వరం వృణా అథమయా వి
గృహ్ణీధ్వం మద్దేవత్యా ఏవ వస్సోమాస్సన్నా అసన్నిత్యుపయామగృహీ
తోఽసీత్యాహాదితిదేవత్యాస్తేన యాని హి దారుమయాణి పాత్రాణ్యస్యై
తాని యోనేస్సంభూతాని యాని మృణ్మయాని సాక్షాత్తాన్యస్యై తస్మాదే
వమాహ" (సం-౬కా।౪ప్ర।౭అ) ఇతి। వివిధదేవతార్థత్వేన గృహ్యతే యే
న మన్త్రేణ తాదృశం మన్త్రం నాలభన్త। అదితిః పృథివీ। మయా భూమిప్రతి
పాదకమన్త్రేణ యే యుష్మాకం సోమాస్తే సర్వేఽపి హోమకాలే యుష్మ
ద్దైవత్యత్వేఽపి ఆసాదనకాలే మద్దేవత్యాస్సన్త్వితి భూమేర్వరః। ఉపయా
మగృహీతోఽసి ఇత్యేతాదృశం మన్త్రం భూమిరాహ। ఉపయామే
న భూమిసమ్బద్ధపాత్రేణ గృహీత ఇతి మన్త్రార్థః। తేనైతన్మన్త్రప్ర
యోగేణ పూర్వోక్తవరేణ చ సోమా అదితిదేవత్యా ద్వివిధాని సోమపా

త్రాణి దారుమయాని గ్రహరూపాణి మృణ్మయః న చాగ్రయణస్థాల్యాదీని। తత్రాస్యాభూమె స్సమ్బధినీయా వృథురూపాయోని స్తస్యాస్సంభూతాని గ్రహాదీని స్థాల్యాదీని తుసాథాదేవ భూమేర్గకార్యాణి। తస్మాదుపయామగృహీత ఇత్యేవంమన్త్రోబ్రూతే। ఐన్ద్రవాయవోరేకస్మిన్పాత్రే సహగ్రహణం విధత్తే "వాగ్వై పరాచ్యవ్యాకృతావదత్తే దేవా ఇన్ద్రమబ్రువన్నిమాం నో వాచంవ్యాకుర్వితి సోఽబ్రవీద్వరం వృణై మహ్యం చైవైష వాయవే చ సహగృహ్యాతా ఇతి తస్మాదైన్ద్రవాయవస్సహ గృహ్యతే తామిన్ద్రోమధ్యతోవక్రమ్య వ్యాకరోత్ తస్మాదియం వ్యాకృతా వాగుద్యతే" (సం-౬కా।౪ప్ర।౭అ) ఇతి। యోఽయంవైదికమన్త్రరూపా వాక్సాపూర్వంపరాచీ సముద్రఘోషవదైకరూప్యేణ దణ్డాయమానాతస్యాంవాచ్యేతావదేకం వాక్యం।తస్మిన్వాక్యేఏతావదేకం పదం।తస్మిన్పదేమన్త్రే ప్రకృతిరియమయంప్రత్యయ ఇత్యేవం విభజ్యసర్వత్రప్రకరణం వ్యాకరణం తద్రహితత్వాదవ్యాకృతైనాఽవదత్ ప్రవృత్తా।తాం మధ్యతోవక్రమ్య వాక్యపదాదిరూపేణ తత్రతత్రవిచ్ఛిద్యవిభిన్నం కృతవాన్। ఐన్ద్రవాయవగ్రహణముపసంహరతి "తస్మాత్ సకృదిన్ద్రాయ మధ్యతోగృహ్యతే ద్విర్వాయవే ద్వౌహి స వరావవృణీత" (సం-౬కా।౪ప్ర।౭అ) ఇతి।యస్మాదిన్ద్రఏకమేవ సహగ్రహణరూపం వరమవృణోత్ తస్మాత్సకృదేవ ఇన్ద్రస్యసోమగ్రహణం యస్మాచ్చవాచం మధ్యతో విభక్తవాన్ తస్మాదుభయోర్వాయ్వర్థగ్రహణయోర్మధ్యే ఇన్ద్రార్థంగ్రహణం। ఆవాయో భూషేతి కేవలస్య వాయోరాదౌగ్రహణం ఇన్ద్రవాయూ ఇమే సుతా ఇత్యత్ర వాయురుపశ్చాత్పఠ్యతే। తస్మాదిన్ద్రస్యమధ్యంస్థానం। తస్మాద్వాయోర్గ్రహాగ్రత్వమేకోవరః। సర్వపాత్రాణాంవాయవ్యత్వం ద్వితీయోవరః। తస్మాత్తస్య ద్విస్సోమగ్రహణం। ఇతఆరభ్యవినియోగసఙ్గ్రహః "షట్త్రింశానువాకస్యాన్తే ఉదాహరిష్యతే" ఇతి।

అథ మీమాంసా.

॥ ॥దశమాధ్యాయస్య పఞ్చమపాదేచిన్తితం॥ ॥

"పురోఽపాంశోరుతస్వాస్య స్థానేస్యాదైన్ద్రవాయవః।
ఆద్యోఽగ్రత్వవిధేర్నైవం ధారాయుక్తోఽగ్రతోక్తితః" ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే "ఐన్ద్రవాయవాగ్రా గ్రహా గృహ్యన్తే" ఇతి। మన్త్రకాణ్డవిధికాణ్డయోర్గ్రహాణామయం పాఠక్రమః। ఉపాంశుగ్రహః ప్రథమః। అన్తర్యామగ్రహో ద్వితీయః। ఐన్ద్రవాయవగ్రహస్తృతీయః। మైత్రావరుణగ్రహశ్చతుర్థ ఇత్యాది। తత్రైన్ద్రవాయవస్యాగ్రత్వవిధానాదుపాంశుగ్రహాత్ పూర్వమేవ గ్రహణమితి పూర్వపక్షః। నైతద్యుక్తం। అగ్రత్వస్య ధారాగ్రహోపేతత్వాదైన్ద్రవాయవాదయో ధారాగ్రహాః తద్వాక్యధారయా గృహ్ణాతి శ్రుతత్వాత్। ఏవం సతి పాఠక్రమో న బాధ్యతే। తస్మాదైన్ద్రవాయవః స్వస్యైవ స్థానే గ్రహీతవ్యః॥

॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితమ్॥ ॥

"సర్వాదౌ స్వస్వవా స్థానే కామ్యస్యైన్ద్రవాయవః।
పునర్విధేరాదిమో స్యాత్ కామాయైతద్విధానతః" ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమ ఏవం శ్రూయతే "ఐన్ద్రవాయవాగ్రాన్ గ్రహాన్ గృహ్ణీయాద్యః కామయేత యథాపూర్వం ప్రజాః కల్పేరన్" ఇతి। సోయం కామ్య ఐన్ద్రవాయవః సర్వేషాముపాంశుప్రభృతీనాం గ్రహాణామాదౌ స్యాత్। కుతః। ధారాగ్రహాదిత్వస్య పూర్వమేవ సిద్ధౌ సత్యాం పునరప్యగ్రతావిధానాదితి ప్రాప్తే బ్రూమః। నాత్ర సర్వాగ్రత్వం విధాతుం శక్యం ధారాగ్రహాణాం ప్రకృతత్వాత్। అతో యథాప్రాప్తాగ్రత్వోపేతానాం ధారాగ్రహాణాం కామసంయోగమాత్రం విధీయత ఇతి స్వస్థాన ఏవాయమైన్ద్రవాయవగ్రహః॥ ॥ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే చిన్తితం.

"రథన్తరం సామ సోమే భవేత్తద్వత్ బృహజ్జగత్।
ఐన్ద్రవాయవశుక్రాగ్రయణోఽగ్రాశ్చ గ్రహాః శ్రితాః॥
రథంతరాదిసంయుక్తమన్యత్కర్మాథవా గుణః।
గాయత్ర్యాదియుతాత్పూర్వాదన్యద్వ్యావృత్తితో గుణైః॥
సోమశబ్దప్రకరణే జ్యోతిష్టోమసమర్పకే।
గ్రహాగ్రత్వం గుణస్తత్ర వ్యావృత్తిస్తు పరస్పరం" ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమప్రకరణే శ్రూయతే “యదిరథంతరసామా సోమస్స్యాదైన్ద్రవాయవాగ్రాన్ గృహ్ణీయాద్యది బృహత్సామా శుక్రాగ్రాన్ యది జగత్సామా ఆగ్రయణాగ్రాన్” ఇతి। సోమశబ్దేన సోమలతా సాధనకో యాగోఽభిధీయతే। తస్మింశ్చయాగే మాధ్యన్దినసవనే పృష్ఠ్యస్తోత్రే రథన్తర బృహజ్జగన్నామకాని సామాని వికల్పేనవిహితాని। అభిత్వాశూరేత్యేతస్యాం యోనౌ ఉత్పన్నం రథన్తరం। త్వామిద్ధిహవామహ ఇత్యేతస్యాముత్పన్నం బృహత్। జగతీఛన్దస్కాయా ముత్పన్నం జగత్ ఐన్ద్రవాయవ మైత్రావరుణ ఆశ్విన శుక్రామన్థ్యాగ్రయణ ఉక్థ్యధ్రువ ఇత్యాది నామకాగ్రహాః ప్రాతస్సవనేగృహ్యన్తే। దారుపాత్రేషు సోమరసస్యగ్రహణాత్ గ్రహాభవన్తి। సోమయాగస్య రథంతరసామోపేతత్వపక్షే తేషుగ్రహేష్వైన్ద్రవాయవః ప్రాథమికః, బృహత్సామోపేతత్వ పక్షేశుక్రః ప్రాథమికః, జగత్సామోపేతత్వపక్షే ఆగ్రయణః ప్రాథమిక ఇతి విషయవాక్యస్యార్థః। తత్రప్రకృతో జ్యోతిష్టోమో గాయత్రాదిసామోపేతః తద్వ్యావృత్త్యర్థ మిహరథంతరాదయో గుణాః కీర్త్యన్తే। తస్మాదైన్ద్రవాయవాగ్రత్వాది గుణోపేతాని కర్మాన్తరాణి విధీయన్త ఇతి ప్రాప్తేబ్రూమః। యదిరథన్తర సామాసోమస్స్యాదిత్యుక్తౌ యః సోమశబ్దః తేనప్రకరణేన చాత్ర జ్యోతిష్టోమః సమర్ప్యతే। తస్మిన్ సమర్పితే యథోక్తగ్రహాగ్రత్వగుణో విధీయతే, నచ రథన్తరాద గుణానువాదేన జ్యోతిష్టోమస్యవ్యావృత్తిః సమ్భవతి। తస్యప్రాతస్సవనాదౌ గాయత్రాది సామోపేతత్వాత్ పృష్ఠ్యస్తోత్రే రథన్తరాది యాగస్యాపి సమ్భవాత్। నతస్మాన్ వ్యావృత్త్యఇతిచేత్, తర్హిన్ రథంతర బృహజ్జగతాం పరమార్థతో వ్యావృత్తిరితివయ్యాసః। రథంతరాదయః పృష్ఠ్యస్తోత్రే వికల్పితాః। తత్రరథంతరానువాదే నేతరౌ పక్షౌవ్యావర్త్యేతే, ఏవమితరత్రాపి, తస్మాదయం గుణవిధిః। నను యః ప్రకృతో జ్యోతిష్టోమః సోఽన్యేషాం సోమయాగానాం ప్రకృతిః। నహిప్రకృతౌ జగత్యా ముత్పన్నం సామవిహితమస్తి। అతఏవ దశమాధ్యాయస్య పఞ్చమపాదస్య పలాశా

శ్రీరస్తు.

రెండవసంవత్సరం బాబతు చందాదారులవలన జమఅయిన పైకము.

	రూ.	అ.	పై.
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, తాడేపల్లి వెంకటకృష్ణయ్యగారు మచలీపట్టణము.	౩	౬	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, పర్వతం నృసింహశాస్త్రిలువారు మచలీపట్టణము.	౪	౦	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, వడ్లమన్నాటి శేషయ్యపంతులవారు, కోర్టుమునసఫ్ గారు గుంటూరు.	౬	౧౨	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, పేర్ల సత్యయ్యగారు విజయనగరం	౩	౦	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, పారుపల్లి అచ్యుతరామయ్యగారు రాజమంద్రి.	౩	౬	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, పుండరీకాక్షుడుగారు కలెక్టరుకచ్చేరి కాకినాడ.	౩	౬	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, రాణి వెంకటరామశాస్త్రిలవారు, గోదావరిడిస్ట్రిక్టు అమలాపురం ఇలాకా నరేంద్రపురం.	౩	౬	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, చేవేంద్ర వెంకటాచలంపంతులవారు తహశ్శీల్ దారు బెజవాడ.	౩	౬	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, సాగి వెంకటావధానులువారు రాజమంద్రి.	౩	౬	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, కొమ్మరాజు రామలింగశాస్త్రిలవారు, డిస్ట్రిక్టుకోర్టువకీలు. రాజమంద్రి.	౩	౬	౦

శ్రీరస్తు.

ప్రకటనపత్రిక.

శ్రీమదిత్యాది ఘనతజెందిన గణ్యులైన ఈ వేదభాష్య చందా దారులకు సవినయముగ విన్నవించునది యేమన్నను.—

ఇదివరకు - ౧౨ - సంచికలు అనగా (౬౦) ఫారముల గ్రంథమును అందరికిని అంద జేసినాము, మొదటిసంవత్సరం చందాలెక్క పైసలైనది - అడ్వాన్సు మాత్రము అనామత్తుగానే ఉంటున్నది. ౧౩ వ సంచికనుండి ౨౪ వ సంచికవరకు ౧౨ - సంచికలుగల రెండవ సంవత్సరం చందాబాబతు పోస్టేజివెరసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను అనేకులు ఇదివరకు పంపించలేదు, అందరూ ద్రవ్యమును పంపితేగాని ఇచ్చట పని ధారాళముగ నడువచాలదు. గనుక అందరును దయజేసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను ముందుగా త్వరలో మాకు అందజేయవలయునని ప్రార్థించుచున్నాము. అట్లా పంపించనివారికి మేము పంపించవలసిన ఆయానెలల సంచికలను వారు వారు ధనమును పంపించేవరకు మావద్దనే అనామత్తుగా పెట్టుచున్నాము.

ఇంకమీద క్రొత్తగ చందాచేయవలసినవారు అడ్వాన్సుబాబతు రు ౨ - ౦ - ౦ వెనకటి సంచికలకు రు ౪-౮-౦ పోస్టేజిఅణాలు ౦ - ౬ - ౦ వెరసి రు ౬ - ౧౪ - ౦లను మాకు పంపితే అట్టివారికి మొదటినుండి - ౧౨ - సంచికలు పంపబడును. వారును రెండవ సంవత్సరం చందాబాబతు రు ౩ - ౬ - ౦ లను పంపించవలసినది, అందుకుగా ౨౪ వ సంచికవరకూ నెలనెలకూ పంపబడును. గనుక క్రొత్తగ చందాజేయువారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ పదిరూపాయిల నాల్గుఅణాలను పంపించవలసినది.

ఎవరైనను చందాచేరేవరకు అయివుండే సంచికలకు వెల ఆరణాల చొప్పునను పిమ్మట నెలనెలకు అయ్యే సంచికలకు నాలుగణాలచొప్పునను ఇవ్వవలసినది, పోస్టేజినెలవు వారే ఇవ్వవలసినది, అడ్వాన్సు మొబలగుకు తగినసంచికలను చివరలో ముజరా ఇచ్చెదము గాని ఇప్పుడు ఇవ్వము. మధ్యకాలమున చందా వదలిపెట్టేవారికి అడ్వాన్సు ముజరాదొరకదు, ఎవరైన తమవద్దయుండు సంచికలను పోగొట్టుకొని నాటికి బదులుగా మరలి అదే సంఖ్యగల సంచికలను అపేక్షించితే దొరకదు. ఒక్కసంచిక కావలసినను దానికిగా ఒకపుస్తకమంతయును పూర్ణముగ చందాజేసి ఆగ్రంథమును చూడవచ్చునేగాని అప్పటికిని కొరవబడ్డ పుస్తకమునకు పూర్తిగా సంచికలు దొరకచాలవు. గనుక వారు వారు తమతమవద్దవుండే సంచికలను జాగ్రతతో నుంచుకొనవలసినది. పోగొట్టుకొనినవారికి ఇచ్చుటకు ఎక్కువసంచికలు మావద్దలేవు. ఒక్కొక ప్రకరణము పూర్ణమయ్యేవరకు సంచికలను మావద్దనే పెట్టియుండి బైండు ఖర్చు పంపించేవారికి తగిన బైండుచేయించి మొత్తముగ పుస్తకమునే పంపించగలము, పైన వ్రాయబడ్డ సంగతుల నన్నిటిని చందాదారులు అక్కరతో లక్ష్యపెట్టి చూడవలసినది.

ఫలితార్థము.—ఇప్పుడు చందాచేరియుండేవారు రు ౩ - ౬ - ౦లును, ఇంకమీద చేరేవారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ లును త్వరగా మాకుపంపించవలసినది, పోస్టేజీవగైరా చిల్లరబాకీ యుంచుకొని యుండేవారలు దానినిగూడ పంపించవలయు, మొదటిసంవత్సరంలెక్క ముగింపు కావలసియున్నది, ముందుపని అభ్యంతరములేక నడుచుచుండును.

సజ్జనవిధేయుడైన
ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య
ఏజంటు.

౧౮౮౦ సం॥
మార్చినెల-౧ తేది.

శ్రీ.

ఓం తత్సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసహితా.

బెంగుళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణాపరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

ములుకట్ల - విశ్వనాథశాస్త్రిణా

చావలి - రామస్వామిశాస్త్రిణా చ

ప్రకటీకృతా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ౧౪.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయన్త్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౮౦.

శ్రీరస్తు.

వే దా న్త ప్ర క ట న.

అష్టోత్తరశతోపనిషత్తుల మూలగ్రంథము సుమారు ౧౫ వేలకు తక్కు వలేదు, ౧౦౦-ఫారములు కావచ్చును స్సంప్రదాయశుద్ధమైన పాఠప్రకారము బహువిద్వత్పుస్తక సహాయముచేత పూర్ణముగ ముద్రించి సంపూర్ణ పుస్తకమునకు ఇప్పుడే వెల పంపేవారికి రు ౫-౦-౦ లకు ఇవ్వబడును, పోస్టేజి అణాలు ౦-౮-౦ పంపితే నెలకొక్కతూరి (౫) ఫారములుగల సంచిక ఒకటిప్రకారం అప్పుడప్పుడే పంపించెదము. పుస్తకము పూర్ణమైన పిమ్మట అణాలు ౦-౮-౦ పంపితే మొత్తముగ బైండుచేసి పంపగలము. గ్రంథపూర్తియైనపిమ్మట కొనేవారికి రు ౮-౦-౦ లకు తక్కువగా దొరకచాలదు. ౩౦౦-చందాలు చేరిన పిమ్మట పని ఆరంభించి అప్పుడు పైకము పుచ్చుకొనియెదము. దానికిగా మాకెవ్వరును ఇప్పుడే పైకమివ్వ నక్కరలేదు. అయితే ఎవ్వరెవ్వరికి ఆపుస్తకము కావలయునో వారిపేరును, స్థలమును యిప్పుడే మాకు తెలిపించవలెనని ప్రార్థించెదము.

శ్రీరస్తు.

౧౮౮౦ సంవత్సరం ॥ నూతనముగా చేరిన చందాదారుల వలన జమఅయిన పైకము.

	రూ.	అ.	పై.
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, కప్పగంతుల రామశాస్త్రిలువారు కాకినాడ, చేయించిన చందాలు ౫ కి. వివరము.			
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, బులుసు పాపయ్యశాస్త్రిలువారు, గోదావరి డిస్ట్రిక్టు, అమలాపురంయిలాకా, అయినపిల్లి చందా ౧ కి.	౫	౬	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, నండూరి రామయ్యగారు కాకినాడ.	౫	౬	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, తోలేటి లక్ష్మీనృసింహంగారు కాకినాడ.	౫	౬	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, గాడేపల్లి రెడ్డయ్యగారు. కాకినాడ.	౫	౬	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, భమిడిపాటి అచ్యుతరామ సోమయాజులుగారు, గోదావరిడిస్ట్రిక్టు. అమలాపురం యిలాకా ముక్కామలగ్రామం కాపురస్తులు.	౫	౬	౦
వెరశిచందాలు ౫కి. రు	౨౬	౧౪	౦

ధికరణే ప్రథమవర్ణకే యది జగత్సామవాక్యోక్త మాగ్రయణాగ్రత్వ
వికృతౌ విషువనామకే ముఖ్యేఽహని వ్యవస్థాపితం । బాఢం । తత్రాపి నా
త్రకశ్చిద్విరోధః । ఆగ్రయణాగ్రత్వవాక్యం నకర్మాన్తరవిధాయకం కిన్త్వ
న్యేన విహితే సోమయాగే యత్ర జగత్సామ సమ్భవతి తత్ర గుణ విధాయ
కమిత్యేతావత ఏవాత్ర ప్రతిపాద్యత్వాత్ ॥

॥ ॥తృతీయాధ్యాయస్య పఞ్చమపాదే చిన్తితం॥ ॥

"ఐన్ద్రవాయవశేషస్య సకృద్భక్షుతతాసకృత్ ।
పూర్వన్యాయాత్సకృద్భక్షో ద్విర్భక్షో వచనాద్భవేత్" ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే యోఽయమైన్ద్రవాయవగ్రహః తత్రసంస్కార్యస్య సో
మస్యైకత్వాత్ సకృదేవ శేష కార్యమితిచేత్ । మైవం । ద్విరైన్ద్రవా
యవస్య భక్షయతి, ద్విర్హ్యేతస్య వషట్కరోతీతి వచనాద్ద్విర్భక్షణం॥

అథఛన్దః॥ఆవాయోభూషేతి త్రిష్టుప్ । ఇన్ద్రవాయూ ఇతి గాయత్రీ॥

• ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథ
మకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే చతుర్థోఽనువాకః॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అయంవాంమిత్రా వరుణా సుతస్సోమ ఋతావృధా । మమేదిహ
శ్రుతగ్ం హవం । ఉపయామగృహీతోఽసి మిత్రావరుణాభ్యాంత్వైషతే
యోనిరృతాయుభ్యాంత్వా॥౧॥

అయంవాంవిగ్ంశతిః॥౫॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే పఞ్చ
మోఽనువాకః ॥ * ॥

భాష్యమ్.

కల్పః "అయం వాం మిత్రావరుణేతి మైత్రావరుణం గృహీత్వాశ్రీ
తశీతేన పయసా శ్రీత్వా ఏషతే యోనిరృతాయుభ్యాం త్వేతి సాదయ

తి ”ఇతి। మన్త్రపాఠస్తు “అయంవాం మిత్రావరుణా సుతస్సోమ ఋతావృధా। మమేదిహ శ్రుతగ్ం హవమ్ । ఉపయామగృహీతోఽసి మిత్రావరుణాభ్యాంత్వైష తేయోని ర్ఋతాయుభ్యాంత్వా ”ఇతి। హే ఋతావృధా సత్యస్యవర్ధకౌ మిత్రావరుణౌ వాం యువయోః సోమః సుతోఽభిషుతః ఇతి హేతో యస్మాదభిషుతః తస్మాదిహ కర్మణి మమహవం మదీయమాహ్వానం శ్రుతం యువాం శృణుతం । ఋతాయుభ్యాంసత్యమిచ్ఛద్భ్యాం మిత్రావరుణాభ్యాం। స్పష్టమన్యత్ । మన్త్రానుపేక్ష్య గృహీతస్య సోమరసస్యక్షీరమేళనం విధిత్సుః ప్రస్తౌతి “మిత్రం దేవా అబ్రువన్త్సోమగ్ం రాజానగ్ం హనామేతిసోఽబ్రవీన్నాహగ్ం సర్వస్యవా అహం మిత్రమస్మీతి తమబ్రువన్ హనామైవేతిసోఽబ్రవీద్వరం వృణై పయసైవ మేసోమగ్ం శ్రీణన్నితి తస్మాత్ మైత్రావరుణం పయసా శ్రీణన్తితస్మాత్పశవోఽపాక్రామన్మిత్రః సన్ క్రూరమకరితి ” (సం-౬కా।౪ప్ర।౮అ) ఇతి। హనామ త్వయా సహితావయమిత్యర్థః। నాహంసోమం హన్మీతి శేషః। సర్వమిత్రత్వమహననే హేతుః।అతఏవాస్మాకమపిమిత్రత్వాత్ హనామైవ అస్మదీయంకార్యం హననరూపం త్వయా సహైవకుర్మః । శ్రీణన్ మిశ్రయన్ క్రూరంసోమవధం కృతవత స్తస్మాత్ మిత్రాద్భీతాః పశవోఽపక్రాన్తాః। విధత్తే “క్రూరమివ ఖలువా ఏష కరోతి య స్సోమేనయజతే తస్మాత్ పశవోఽపక్రామన్తి యన్మైత్రావరుణం పయసాశ్రీణాతి పశుభిరేవ తన్మిత్రగ్ం సమర్ధయతి పశుభిర్యజమానం ” (సం-౬కా।౪ప్ర।౮అ) ఇతి। తత్ తేన శ్రయణేన మిత్రదేవయజమానయోః పశుసమృద్ధిర్భవతి । అస్తు యజమానస్య పశుసమృద్ధిః మిత్రస్య కుతస్త్యేత్యాశఙ్క్యతదర్థమేవచ తస్య వృతత్వాదిత్యాహ “పురాఖలువావైవంమిత్రోఽవేదపమత్ క్రూరం చక్రుషః పశవః క్రమిష్యన్తీతి తస్మాదేవమవృణీత ” (సం-౬కా।౪ప్ర।౮అ) ఇతి। క్రూరం సోమవధం కృతవతో మత్తోఽపక్రమిష్యన్తీత్యముమర్థం మిత్రస్సోమవధాత్ పురైవఖలు అవేత్ విదితవాన్ తస్మాదేవ కారణాత్ పశుసమృద్ధిహేతుం క్షీరమిశ్రణ మవృణీతఅథమిత్రావరుణయోరేకేనైవపాత్రేణ

గ్రహణంవిధత్తే “వరుణందేవా అబ్రువన్ త్వయాఙ్ శభువా సోమగ్ రాజానగ్ హనామేతి సోఽబ్రవీద్వరం వృణై మహ్యంచైవైష మిత్రాయ చ సహ గృహ్యాతా ఇతి తస్మాన్మైత్రావరుణః సహగృహ్యతే తస్మాద్రాజ్ఞా రాజానమగ్ శభువాఘ్నన్తి వైశ్యేన వైశ్యగ్ శూద్రేణ శూద్రం” (సం-౬కా।౪ప్ర।౮అ) ఇతి । అంశం ద్రవ్యభాగం భవతి ప్రాప్నోతీత్యంశభూస్తాయాదః। సోమో వరుణశ్చ పరస్పరం దాయాదౌ “ఇన్ద్రో వరుణస్సోమో రుద్రః” ఇత్యాదినా బృహదారణ్యకే క్షత్రియత్వేనైకకులవర్తిత్వస్య సమామ్నాతత్వాత్ । యస్మాదంశభువా వరుణేన సహ సోమం హనామేతి దేవైరుక్తం తస్మాల్లోకేఽపి తథా కుర్వన్తి । తద్యథా రామో విభీషణేన అంశభువా సహితో రావణంజఘాన । వైశ్యశూద్రయోరప్యుదాహార్యం । మైత్రావరుణగ్రహస్యైన్ద్రవాయవానన్తర్యం విధత్తే “నవా ఇదం దివా న నక్తమాసీదవ్యావృత్తం తే దేవా మిత్రావరుణావబ్రువన్నిదం నో వివాసయతమితి తావబ్రూతాం వరం వృణావహా ఏక ఏవావత్ పూర్వో గ్రహో గృహ్యాతా ఇతి తస్మాదైన్ద్రవాయవాత్ పూర్వో మైత్రావరుణో గృహ్యతే” (సం-౬కా।౪ప్ర।౮అ) ఇతి । ఇదం కాలస్వరూపమవ్యావృత్తం అవిభక్తం పూర్వమాసీత్ । ఏతావదహరితి దివా నాసీత్ ఏతావతీ రాత్రిరితి నక్తం నాసీత్ ఇదం అవిభక్తం కాలస్వరూపం నో అస్మదర్థం వివాసయతం విభజ్య స్థాపయతం । ఆవదావాభ్యాం అస్మదీయగ్రహాదిత్యర్థః। నను ఉపాంశ్వన్తర్యామావుభావపి మైత్రావరుణాత్ పూర్వమేవ గృహీతావిత్యాశఙ్క్యాహ “ప్రాణాపానౌ హ్యేతౌ యదుపాగ్ శ్వన్తర్యామౌ” (సం-౬కా।౪ప్ర।౮అ) ఇతి । ప్రాణాపానయోః సతోః పశ్చాదితరేన్ద్రియస్థితిరితి తయోః పూర్వభావిత్వే నవివాదం । ఇతరేషు తు గ్రహేష్వైన్ద్రవాయవాదేవ మైత్రావరుణాత్ పూర్వ్యః వరం లబ్ధ్వా అహోరాత్రయోః విభాగం జనయత ఇత్యాహ “మిత్రోఽహరజనయద్వరుణో రాత్రిం తతో వా ఇదం వ్యౌచ్ఛద్యన్మైత్రావరుణో గృహ్యతే వ్యుష్ట్యై” (సం-౬కా।౪ప్ర।౮అ)

ఇతి। సూర్యోదయమారభ్య తదస్తమయపర్యన్తం కాలోఽహరిత్యేవం మిత్రగ్రహకల్పయామాస। తత ఊర్ధ్వం పునస్సూర్యోదయ పర్యన్తా రాత్రిరిత్యేతద్వరుణస్య కల్పనం। తత ఆరభ్య ఉదయకాలస్వరూపంవ్యౌచ్ఛత్ విభక్తమాసీత్। వ్యుష్ట్యై అహోరాత్ర విభాగాయ॥

అథఛన్దః॥ అయంవామిత్యేషాగాయత్రీ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే పఞ్చమోఽనువాకః॥ * ॥

తైత్తిరీయసంహితా.

యావాం కశా మధుమత్యశ్వినా సూనృతావతీ। తయాయజ్ఞం మిమిక్షితం। ఉపయామగృహీతోఽస్యశ్విభ్యాంత్వైష తే యోని ర్మాధ్వీభ్యాంత్వా॥౧॥ యావాంమష్టాదశ॥౬॥

ప్రాతర్యుజౌ విముచ్యేథా మశ్వినా వేహగచ్ఛతం। అస్యసోమస్య పీతయే। ఉపయామగృహీతోఽస్యశ్విభ్యాం త్వైష తే యోని రశ్విభ్యాంత్వా॥౧॥

ప్రాతయుజా వేకాన్నవిగ్ంశతిః॥౭॥

ఇతి తైత్తిరీయ సంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే షష్ఠసప్తమానువాకౌ॥ * ॥

భాష్యమ్.

కల్పః "ఆశ్వినం గృహ్ణాతి యావాం కశేతి గ్రహణసాదనౌ ద్రోణకలశాదధారాగ్రహోఽగ్ని పరిప్లవయా గృహ్యాత్తై వచనాదన్యతః" ఇతి। పాఠస్తు "యావాం కశామధుమత్యశ్వినా సూనృతావతీ। తయాయజ్ఞం మి

మిమిక్షతం। ఉపయామగృహీతోఽస్యశ్విభ్యాం త్వైష తేయోనిర్మాధ్వీభ్యాం త్వా" ఇతి । హే అశ్వినా అశ్వినౌ దేవౌ వాం యువయోః యా కశా యా వాక్ తయా యజ్ఞం మిమిక్షతం సేక్తుమిచ్ఛతం నిష్పాదయతమిత్యర్థః । కశా సమానయా జిహ్వా యోత్పన్నత్వా ద్వాగేవ అత్రకశా। కీదృశీ। మధుమతీ పరుషశబ్దరహితా । సూనృతావతీ ప్రియవచనోపేతా । మధునా పూర్ణా అతిమాధ్వీతాదృశీభ్యామశ్విమూర్తిభ్యాంత్వాం సోమం సాదయామి। ఆశ్వినగ్రహేయ అన్యో వికల్పితోమన్త్రఏవ మామ్నాయతే"ప్రాతర్యుజౌ విముచ్యేథా మశ్వినా వేహ గచ్ఛతం । అస్యసోమస్య పీతయే। ఉపయామగృహీతోఽస్యశ్విభ్యాంత్వైష తెయోని రశ్విభ్యాం త్వా " ఇతి। హే అశ్వినౌ యువాంప్రాతర్యుజౌ ప్రాతఃకాల ఏవానేన యజమానేన యుక్తౌ సన్తౌ ఇతరైర్యజమానై ర్విముచ్యేథాం । ఇహకర్మణ్యాగచ్ఛతం । కిమర్థం । అస్యసోమస్యపీతయే పానాయ । స్పష్టమన్యత్ । ఏతాణ్మన్త్రా నుక్త్వా శ్వినగ్రహణం విధత్తే "యజ్ఞస్యశిరోఽచ్ఛిద్యత తేదేవా అశ్వినా వబ్రువన్ భిషజౌ వైస్థఇదం యజ్ఞస్యశిరః ప్రతిధత్తమితి తావబ్రూతాం వరం వృణావహైగ్రహఏవ నావత్రాపి గృహ్యతా మితి తాభ్యామేతమాశ్వినమగృహ్ణన్ తతోవైతౌ యజ్ఞస్య శిరః ప్రత్యధత్తాం యదాశ్వినో గృహ్యతే యజ్ఞస్య నిష్కృత్యై" (సం-౬కా-౪ప్ర-౯అ) ఇతి । యజ్ఞపురుషః పురా కదాచిద్దేవానాం వస్తు గృహీత్వా దేవైః సహ యోద్ధుం సజ్యం ధనుర్వామహస్తే ధృత్వా ధనుష ఏకాంకోటిం భూమౌ ద్వితీయాం కోటిం గళేచ ప్రతిష్ఠాప్యాఽతిష్ఠత్ । తదానీముపదీకానామకభిర్జన్తుభిర్భూమి స్పృష్టేజ్యాభాగే భక్షితే సతి త్రుటితజ్యాకస్య ధనుషః ఊర్ధ్వాకోటిః స్వయం ఉద్గచ్ఛన్తీ యజ్ఞస్యశిరోఽపిధిత్వా స్వాత్మనాసహఊర్ధ్వముదగమయత్। సోయం వృత్తాన్తః ప్రవర్గ్యబ్రాహ్మణే సమామ్నాతః "తస్యధనుర్విప్లవ మానశిర ఉదవర్తయత్ " ఇతి । తదిదమత్రసంగృహ్యతే యజ్ఞశిరోఽచ్ఛిద్యతేతి । అత్రాప్యగ్నిష్టోమేఽప్యాపయోర్గ్రహా ఏవగ్రహీతవ్యః । యద్యప్యాశ్వినం ద్వికపాలం ఆశ్వినం ధూమ్రులలామమాలభేత ఇతి

ఇష్టిపశ్వోరస్త్యావయోర్హవిః తథాప్యగ్నిష్టోమే పూర్వం నాస్తి తత్రాఽపి లేపమార్జనాదినా నావయోః పరితోషః కిన్తు గ్రహేణైవేత్యభిప్రాయః। తస్మాదాశ్వినగ్రహగ్రహణం యజ్ఞస్యసమృద్ధ్యై భవతి। ఆశ్వినగ్రహణస్య స్తోత్రాదూర్ధ్వం కాలం విధత్తే "తౌ దేవా అబ్రువన్నపూతౌ వా ఇమౌ మనుష్యచరౌ భిషజావితి తస్మాద్బ్రాహ్మణేన భేషజం న కార్యమపూతో హ్యేషోఽమేధ్యో యో భిషక్తౌ బహిష్పవమానేన పవయిత్వా తాభ్యామేతమాశ్వినమగృహ్ణన్ తస్మాద్బహిష్పవమానే స్తుత ఆశ్వినో గృహ్యతే" (సం-౬ కాం।౪ ప్ర।౯ అ) ఇతి। ఛన్దోగానాముత్తరగ్రన్థోపక్రమే సూక్తత్రయముపాస్మై గాయతా నర ఇత్యాదికమామ్నాతం తచ్చ గాయత్రసామ్నా గాతవ్యం। తదిదం బహిష్పవమానస్తోత్రం। యావశ్వినౌ చికిత్సారూపేణ మనుష్యచారిత్రేణ యుక్తత్వాదపూతౌ తయోః స్తోత్రేణ శుద్ధత్వాత్। తతః స్తోత్రాదూర్ధ్వం తదీయగ్రహస్య కాలః। విధత్తే "తస్మాదేవంవిదుషా బహిష్పవమాన ఉపసద్యః పవిత్రం వై బహిష్పవమాన ఆత్మానమేవ పవయతే" (సం-౬ కాం।౪ ప్ర।౯ అ) ఇతి। ఏవం విదుషా స్తోత్రస్య శుద్ధిహేతుత్వం జానతా ఉపసద్య అనుష్ఠేయః। తత్ప్రకారః సూత్రే దర్శితః "ఉదఞ్చః ప్రహ్వా బహిష్పవమానాయ పఞ్చర్త్విజః సమన్వారబ్ధాః సర్పన్త్యధ్వర్యుం ప్రస్తోతాన్వారభతే, ప్రస్తోతారం ప్రతిహర్తా, ప్రతిహర్తారముద్గాతా, ఉద్గాతారం బ్రహ్మా, బ్రహ్మాణం యజమానః." ఇత్యాది। అత్ర ప్రసంగాల్లౌకిక చికిత్సాయాం అదృష్టోపకార జనకం కఞ్చిదఙ్గం విధత్తే "తయోస్త్రేధా భైషజ్యం విన్యదధురగ్నౌ తృతీయమప్సు తృతీయం బ్రాహ్మణే తృతీయం తస్మాదుదపాత్రముపనిధాయ బ్రాహ్మణం దక్షిణతో నిషాద్య భేషజం కుర్యాద్యావదేవ భేషజం తేన కరోతి సమర్ధుకమస్య కృతం భవతి" (సం-౬ కాం।౪ ప్ర।౯ అ) ఇతి। అగ్న్యుదక బ్రాహ్మణేష్వదృష్టద్వారేణోపకారకం యద్భైషజ్యం త్రేధావస్థితం తద్దేవాస్తయోరశ్వినోః స్థాపితవన్తః। తస్మాదశ్వినోరనుగ్రహాయ లౌకికోఽభిషగుదకుమ్భం సమీపే నిధాయ బ్రాహ్మ

ణ ముపవేశ్యాగ్నిం చోపసమిధ్య భైషజ్యం కుర్యాత్। తథాసతి యావద
ఙ్గజాతమావశ్యకం తేనసర్వేణ సహకృతత్వాత్ సమృద్ధం భైషజ్యంభవతి।
అత్రద్విదైవత్యానామైన్ద్రవాయవమైత్రావరుణాశ్వినగ్రహాణాంత త్తత్ప్ర
తినిగ్రాహ్యపాత్రైస్సహ హోమవిధిమర్థవాదేనోన్నేతుకామః ప్రశ్న
ముత్థాపయతి "బ్రహ్మవాదినోవదన్తికస్మాత్ సత్యాదేకపాత్రా ద్విదేవ
త్యాగృహ్యన్తే ద్విపాత్రా హూయన్తే" (సం-౬కాం।౪ప్ర।౯అ) ఇతి। గ్ర
హకాలేసోమానామేకైక పాత్రత్వముక్తరీత్యాద్రష్టవ్యం। హోమకాలే
ద్విపాత్రత్వం సూత్రేదర్శితం। "హవిర్ధానంగచ్ఛన్త్సంప్రేష్యతి, వా
యవఇంద్రవాయుభ్యామనుబ్రూహి, ఉపయామగృహీతోఽసి వాక్షస
దసీత్యాదిత్యపాత్రేణ ప్రతిప్రస్థాతాద్రోణకలశాదైన్ద్రవాయవస్య ప్రతిని
గ్రాహ్యం గృహీత్వాసాదయతి। ఐన్ద్రవాయవ మాదాయాధ్వర్యుర్ద్రో
ణకలశాచ్చ పరిప్లవయా రాజానముభౌ నిష్క్రమ్యదక్షిణతోఽవస్థాయద
క్షిణంపరిధిసన్ధిమన్వవహృత్యాధ్వర్యో[illegible]ఞ్జోఽయమస్తు దేవా ఇతి పరిప్లవ
యా ఆఘార మాఘారయతి, ఆశ్రావ్యప్రత్యాశ్రావితే సంప్రేష్యతి, వా
యవ ఇంద్రవాయుభ్యాంప్రేష్య, ఇతి వషట్కృతే జుహోతి పునర్వష
ట్కృతేజుహుత ఏవముత్తరాభ్యాం గ్రహాభ్యాంప్రచరతః" ఇతి।ప్రశ్నస్యో
త్తరం దర్శయతి "యదేకపాత్రాగృహ్యన్తే తస్మాదేకోఽన్తరతః ప్రాణోద్వి
పాత్రాహూయన్తే తస్మాద్ద్వౌ ద్వౌ బహిష్టాత్ ప్రాణాః" (సం-౬కాం।౪ప్ర।
౯అ)ఇతి।చక్షురాదిప్రాణానామన్తరేకాత్మకత్వాద్బహిర్ద్వారభేదేనద్వి
త్వాత్ తత్సామ్యాయైకపాత్రత్వం ద్విపాత్రత్వంచ కుర్యాదిత్యర్థః। అ
త్రసవనీయపురోడాశానాం స్విష్టకృతి హుతేసతిద్విదైవత్యగ్రహప్రచారో
హితః।పురోడాశసమ్బన్ధిన ఇడోపాహ్వానస్యాపి స్విష్టకృదనన్తర భావీచో
దకప్రాప్తః కాలః తంబాధిత్వా ద్విదేవత్యశేషభక్షణాదూర్ధ్వముపాహ్వా
నస్యోత్కర్షణం విధత్తే, "ప్రాణావాఏతే యద్ద్విదేవత్యాః పశవ ఇడా
యదిడాం పూర్వాంద్విదేవతేభ్య ఉపహూయేత పశుభిః ప్రాణానన్త
ర్దధీత ప్రమాయుకః స్యాద్ద్విదేవత్యాన్ భక్షయిత్వేడా ముపహూయ

తే ప్రాణానేవాత్మన్ ధిత్వా పశూనుపహ్వయతే" (సం-౬కా।౪ప్ర।౯అ) ఇతి। ద్విదేవత్యశేష భక్షణేభ్యః ప్రాగిడాయాః పశూనామాయా ఉపాహ్వానే ప్రాణైర్వ్యవహితత్వాద్యజమానో మ్రియేత పశ్చాదాహ్వానేతు నాయం దోషోఽస్తి। భక్షణే విశేషం విధత్తే "వాగ్వా ఐన్ద్రవాయవశ్చక్షుర్మైత్రావరుణః శ్రోత్రమాశ్వినః పురస్తాదైన్ద్రవాయవం భక్షయతి తస్మాత్పురస్తాద్వాచా వదతి పురస్తాన్మైత్రావరుణం తస్మాత్పురస్తాచ్చక్షుషా పశ్యతి సర్వతః పరిహారమాశ్వినం తస్మాత్సర్వతః శ్రోత్రేణ శృణోతి" (సం-౬కా।౪ప్ర।౯అ) ఇతి। పురస్తాదగ్రతో యథాగృహీతమేవేత్యర్థః। సర్వతః పరిహారం శిరసః ప్రదక్షిణీకృత్యేత్యర్థః। పాత్రాణాంసాదనే పురోడాశశకలాదిసహితత్వంవిధత్తే "ప్రాణా వా ఏతే యద్ద్విదేవత్యా అరిక్తాని పాత్రాణి సాదయతి తస్మాదరిక్తా అన్తరతః ప్రాణా యతః ఖలు వై యజ్ఞస్య వితతస్య న క్రియతే తదను యజ్ఞగ్ం రక్షాగ్ంస్యవచరన్తి యదరిక్తాని పాత్రాణి సాదయతి క్రియమాణమేవ తద్యజ్ఞస్య శయే రక్షసామనన్వవచారాయ" (సం-౬కా।౪ప్ర।౯అ) ఇతి। శకలాదియోగస్సూత్రే దర్శితః పురోడాశశకలమైన్ద్రవాయవస్య పాత్రే వదధాతి పయస్యాం మైత్రావరుణస్య ధానా ఆశ్వినస్య" ఇతి। అన్తరతః ప్రాణానామరిక్తత్వం నామార్ద్రస్థానోపేతత్వం పాత్రాణామరిక్తత్వేన యజ్ఞే విస్మృతమప్యఙ్గం క్రియమాణమేవ సన్తిష్ఠతీతి రక్షసాం సఞ్చారద్వారం నాస్తి। సాదనస్థానం విధత్తే "దక్షిణస్య హవిర్ధానస్యోత్తరస్యాం వర్తన్యాగ్ం సాదయతి వాచ్యేవ వాచం దధాతి" (సం-౬కా।౪ప్ర।౯అ) ఇతి। ఉత్తరస్య చక్రస్య మార్గే సాదయేత్। వర్త్మరూపాయాం వాచ్యేవ గ్రహరూపాం వాచం స్థాపయతి। సాదితానాం గ్రహాణామవస్థానావధిం విధత్తే "ఆతృతీయసవనాత్ పరిశేరే యజ్ఞస్య సన్తత్యై" (సం-౬కాం।౪ప్ర।౯అ) ఇతి। శేరే వసన్తీత్యర్థః। అత్రవినియోగసఙ్గ్రహో భావః॥

అథ మీమాంసా.

పఞ్చమాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చిన్తితం॥

“ఆశ్వినో దశమః పాఠో యవాగ్వా విచ్ఛికః క్రమః।
నియతో వా గ్రహః పాఠః శ్రుత్యర్థానాం సమత్వతః॥
పాఠాత్క్రమః కల్పనీయః ప్రత్యక్షస్తు శ్రుతేః క్రమః।
క్ల్ప్తిర్న శక్తిముల్లఙ్ఘ్య శ్రుత్యర్థౌ ప్రబలౌ తతః”॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే ఐన్ద్రవాయవాదిగ్రహేష్వాశ్వినగ్రహస్తృతీయే స్థానే పఠితః। తస్య చ దశమస్థానత్వం వాచకేనైవ శబ్దేన ఆమ్నాయతే “ఆశ్వినో దశమో గృహ్యతే” ఇతి। తత్ర క్రమబోధకౌ శ్రుతిపాఠౌ సమబలౌ తథాగ్నిహోత్రహోమార్థం యవాగూపాకః పఠితః। స చార్థవశాత్ పూర్వం ప్రాప్తః। తత్రార్థపాఠౌ సమబలౌ। తస్మాదుభయత్ర విచ్ఛికః క్రమ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః। పాఠో హి న క్రమస్యాభిధాయకః కిన్త్వన్యథానుపపత్త్యా క్రమం కల్పయతి। దశమ ఇత్యేషా శ్రుతిస్తు సాక్షాదేవ క్రమమభిధత్తే తతః పాఠాదపి శ్రుతిః ప్రబలా। అతః పాఠః క్రమం కల్పయన్వస్తుసామర్థ్యమనుసృత్యైవ కల్పయతి। అసమర్థం చ యవాగ్వాః పూర్వమగ్నిహోత్రం నిష్పత్తుం ద్రవ్యమన్తరేణ హోమాసంభవాత్। తస్మాత్పాఠేన వస్తుసామర్థ్యలక్షణోఽర్థ ఉపజీవ్య ఇత్యర్థస్య పాఠాత్ ప్రాబల్యం శ్రుత్యర్థౌ పాఠం బాధిత్వా క్రమం నియచ్ఛతః।

అథ ఛన్దః॥ యాం వాం కశా ప్రాతర్యుజావిత్యేతే గాయత్ర్యౌ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే షష్ఠసప్తమానువాకౌ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అయం వేనశ్చోదయత్పృశ్నిగర్భా జ్యోతిర్జరాయూ రజసో విమానే। ఇమమపాం సఙ్గమే సూర్యస్య శిశుం న విప్రా మతిభీ రిహన్తి। ఉప

యామగృహీతోఽసి శణ్డాయ త్వైష తే యోనిర్వీరతాం పాహి॥౧॥

అయం వేనః పఞ్చవిగ్ంశతిః॥౮॥

తం ప్రత్నథా పూర్వథా విశ్వథేమథా జ్యేష్ఠతాతిం బర్హిషదగ్ం సువర్విదం ప్రతీచీనం వృజినం దోహసే గిరాశుం జయన్తమను యాసు వర్ధసే। ఉపయామగృహీతోఽసి మర్కాయ త్వైష తే యోనిః ప్రజాః పాహి॥౧॥

తగ్ం షడ్విగ్ంశతిః॥౯॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే అష్టమనవమావనువాకౌ॥ * ॥

భాష్యమ్.

కల్పః “అయం వేనశ్చోదయదితి శుక్రం గృహీత్వా హిరణ్యేన శ్రీత్వా, ఏష తే యోనిర్వీరతాం పాహీతి సాదయతి” ఇతి। పాఠస్తు “అయం వేనశ్చోదయత్ పృశ్నిగర్భా జ్యోతిర్జరాయూ రజసో విమానే। ఇమమపాగ్ం సఙ్గమే సూర్యస్య శిశుం న విప్రా మతిభీ రిహన్తి। ఉపయామగృహీతోఽసి శణ్డాయ త్వైష తే యోనిర్వీరతాంపాహి” ఇతి। అయమితి గ్రహో నిర్దిశ్యతే। వేనః కాన్తోఽభీష్టః వినకాన్తౌ ఇత్యస్మాద్ధాతో రుత్పన్నత్వాత్। పృశ్నిరాదిత్యః తస్య గర్భభూతా ఆపః। తథా చాన్యత్ర ప్రశ్నోత్తరాభ్యామయమర్థః శ్రూయతే “క్వేమా ఆపో నివిశన్తే। యదితో యాన్తి సమ్ప్రతి” ఇతి ప్రశ్నః। “ఆపః సూర్యే సమాహితాః। అభ్రాణ్యపః ప్రపద్యన్తే” ఇత్యుత్తరం। అయం వేనః పృశ్నిగర్భాః చోదయత్ ఆపో వర్షతీత్యర్థః। కీదృశోఽయం। జ్యోతిర్జరాయుః విద్యుల్లక్షణం తేజో జరాయువద్వేష్టనం యస్యాసౌ జ్యోతిర్జరాయుః। కుత్రాయం వర్షతి। రజసో విమానే। ధూళేర్విశేషేణ నిర్మాణం యస్మిఞ్శుష్కే భూప్రదేశే తత్ర వర్షతి। అపాం సూర్యే గర్భీభావః కథం సమ్పన్న ఇతి చేత్। తత్రోచ్యతే। వి

ప్రాబుత్విజః । సూర్యస్యాపాంచసఙ్గమే నిమిత్తభూతే సతి ఇమమిన్ద్రశి
శుం స్తనన్ధయం శిశుమివ లాలయన్తై మతిభిర్మన్త్రసహితాభిరాహుతిభిః
రిహన్తి యజన్తి ఇత్యర్థః । ఆహుతిదేవతాభి రిమా ఆపోనీయన్తై ఏతదే
వాభిప్రేత్యశ్రూయతే“ భూమింపర్జన్యాజిన్వన్తి । దివంజిన్వన్త్యగ్నయః”
ఇతి। హే. శుక్రగ్రహ దారుపాత్రేణ గృహీతోసి శుక్రపుత్రాయశణ్డాఖ్యా
య త్వాంగృహ్ణామి।ఏషఖరైకదేశస్తే యోనిః స్థానంతాదృశస్త్వం యజమా
నస్య వీరతాం కర్మశూరత్వం పాలయ । కల్పః “తంప్రత్నథేతి మన్థినం
గృహీత్వా సక్తుభిఃశ్రీణాతి”, “ఏషతే యోనిః ప్రజాః పాహీతి సాదయ
తి” ఇతి । పాఠస్తు “తంప్రత్నథా పూర్వథా విశ్వథేమథా జ్యేష్ఠతా
తిం బర్హిషదగ్ం సువర్విదం ప్రతీచీనం,వృజినం దోహసేగిరాశుం జయన్త
మనుయాసు వర్ధసే। ఉపయామగృహీతోఽసి మర్కాయత్వైషతే యో
నిః ప్రజాః పాహి ”ఇతి। ఇన్ద్రియాజుహువురితి బ్రాహ్మణవాక్యాదయం
మన్త్ర ఐన్ద్రః తమిన్ద్రం స్తుమ ఇతి శేషః। ప్రత్నథేత్యాదౌ థాప్రత్యయ
ఉపమార్థః ప్రత్నాః పురాతనాః భృగ్వాదయో యథా త్వామస్తువన్ త
థా వయమపి త్వాంస్తుమః। పూర్వథా పిత్రాదయ ఇవ। విశ్వథా అతీతాః
సర్వే యజమానా ఇవ।ఇమథా వర్తమానా ఇమే యజమానా ఇవ। కీదృ
శమిన్ద్రం। జ్యేష్ఠతాతిం స్వార్థే తాతిప్రత్యయః। బర్హిషదంయాగే స
న్నిహితత్వేన తిష్ఠన్తం సువర్విదం యజమానాయ దాతవ్యస్స్వర్గం వే
త్తీతి సువర్విత్తం। హే ఇన్ద్రియస్త్వం ప్రతీచీనం ప్రతిగమనమస్మత్ప్రతి
కూలంవృజినం వర్జనీయం ఆలస్యాశ్రద్ధాదికం దోహసేరిక్తీకరోషివినా
శయసి తాదృశం త్వాంస్తుమః। క్వపునఃస్తుమః। యాసుక్రియాసుత్వం ఆ
శుం క్షిప్రకారిణం జయన్తం సమ్యగనుష్ఠానేన యజమానాన్తరాదతిశయే
నోపేతం యజమానమనుసోమపానేనస్తుత్వా చవర్ధసే తాసుక్రియాసు
తమిన్ద్రంస్తుమః। హే మన్థిగ్రహ త్వముపయామగృహీతోఽసి శుక్రపుత్రా
య మర్కనామకాయ త్వాంగృహ్ణామి। ఏషః ఖరప్రదేశస్తవస్థానం త్వం
యజమానస్య ప్రజాఃపాలయ। మన్త్రాను పేత్యగ్రహం విధత్తే “బృహస్పతి

దేవానాం పురోహిత ఆసీచ్ఛండామర్కావసురాణాం బ్రహ్మణ్వన్తో దేవా
ఆసన్ బ్రహ్మణ్వన్తోఽసురాస్తేఽన్యోన్యం నాశక్నువన్నభిభవితుం తే దేవాః శ
ణ్డామర్కా ఉపామన్త్రయన్త తావబ్రూతాం వరం వృణావహై గ్రహావేవ
నావత్రాపి గృహ్యేతామితి తాభ్యామేతౌ శుక్రామన్థినావగృహ్ణన్ తతో దే
వా అభవన్ పరాసురా యస్యైవం విదుషశ్శుక్రామన్థినౌ గృహ్యేతే భవత్యా
త్మనా పరాస్య భ్రాతృవ్యో భవతి" (సం-౬కా।౪ప్ర।౧౦అ) ఇతి। బ్రహ్మణ్వన్తః
పురోహితానుష్ఠిత మన్త్రసామర్థ్యోపేతాః ఉపామన్త్రయన్త రహస్యప
చ్ఛన్దితవన్తః। యద్యప్యన్యత్ర శణ్డామర్కయోర్యజ్ఞభాగో నాస్తి తథాప్య
త్రాప్యగ్నిష్టోమే సోఽస్తు తత్రాపి గ్రహావేవ న తు లోపాదిః। అత్ర గృహ్యే
తామిత్యేతావదేవ శణ్డామర్కాభ్యాం వృతం, న తు హూయేతామితి।
తతో దేవా గ్రహణమాత్రేణ స్వకార్యం సాధితవన్తః। అథార్థవాదేన
గ్రహయోరధస్తాల్లగ్నానాం పాంసూనామపధ్వంసనం విధాతుం విధిము
న్నయతి "తౌ దేవా అపనుద్యాత్మన ఇన్ద్రాయాజుహవురపనుత్తౌ శ
ణ్డామర్కౌ సహామునేతి బ్రూయాద్యం ద్విష్యాద్యమేవ ద్వేష్టి తేనైనౌ స
హాపనుదతే" (సం-౬కా।౪ప్ర।౧౦అ) ఇతి। దేవాః స్వకార్యసిద్ధేరూర్ధ్వం
తౌ శణ్డామర్కావపసార్య స్వకీయాయేన్ద్రాయ తౌ శుక్రామన్థిగ్రహావ
జుహవుః తస్మాద్గ్రహయోరధో లగ్నాం ధూళిమపధ్వంసయన్ అన్య
త్ర సమామ్నాతమపనుత్తావితి మన్త్రం బ్రూయాత్ । అమునేత్యత్ర ద్వే
ష్యస్య ద్వేష్టుశ్చ నామ ధ్యాయేత్ । అత్ర సూత్రం "తౌ ప్రోక్షితాభ్యాం శ
కలాభ్యామపిధాయ ప్రోక్షితాభ్యామధస్తాత్ పాంసూనపధ్వంసయ
తోపనుత్తౌ శణ్డామర్కౌ సహామునేత్యపనుత్తః శణ్డ ఇతి వాధ్వర్యుర్ద్వేష్యం
మనసా ధ్యాయన్ అపనుత్తో మర్క ఇతి ప్రతిప్రస్థాతా" ఇతి। అన్యత్రా
మ్నాతేన మన్త్రేణ గ్రహహోమస్య విధిమర్థవాదేనోన్నయతి "సప్రథ
మః సఙ్కృతిర్విశ్వకర్మేత్యేవైనావాత్మన ఇన్ద్రాయాజుహవురిన్ద్రో హ్యే
తాని రూపాణి కరిక్రదచరత్" (సం-౬కా।౪ప్ర।౧౦అ) ఇతి। మన్త్రపా
ఠస్తు "సప్రథమః సఙ్కృతిర్విశ్వకర్మా। సప్రథమో మిత్రో వరుణో అ

గ్నిః। 'సప్రథమో బృహస్పతిశ్చికిత్వాన్। తస్మా ఇన్ద్రాయ సుతమాజుహోమి" ఇతి। స ఇన్ద్రః ప్రథమో దేవానాం ముఖ్యః సర్వాధిపతిత్వాత్ సమీచీనా కృతిర్నిర్మాణం యస్యాసౌ సజ్కృతిః। తాదృశో విశ్వకర్మనామకో దేవోఽపి స ఇన్ద్ర ఏవ మిత్రో వరుణోఽగ్నిః స ఏవ చికిత్వాన్ అభిజ్ఞః బృహస్పతిరపి స ఏవ తాదృశాయ ఇన్ద్రాయ అభిషుతం సోమం సర్వతో జుహోమి। యస్మాదిన్ద్ర ఏతాని విశ్వకర్మత్వాదీని రూపాణి కకరిక్రత్ అత్యర్థం కుర్వన్ జగదచరత్ తస్మాత్ తత్ప్రతిపాదకేనానేనైవ మన్త్రేణ హోమో యుజ్యతే। హోమాత్పురా గ్రహావాదాయాచ్ఛాద్యాఽధ్వర్యుప్రతిప్రస్థాతారౌ ప్రాఙ్ముఖౌ నిర్గచ్ఛేతామితి విధత్తే "అసౌ వా ఆదిత్యః శుక్రశ్చన్ద్రమా మన్థ్యపిగృహ్య ప్రాఞ్చౌ నిష్క్రామతస్తస్మాత్ ప్రాఞ్చౌ యన్తౌ న పశ్యన్తి" (సం-౬కా।౪ప్ర।౧౦అ) ఇతి। పశ్చిమదిశ్యస్తం గత్వా పునరుదయాయ ప్రాఙ్ముఖతయా గచ్ఛన్తౌ సూర్యాచన్ద్రమసౌ ద్రష్టుం న కేఽపి శక్నువన్తి। తస్మాద్గ్రహయోరాచ్ఛాదనం యుక్తం। హోమాయ ప్రత్యఙ్ముఖత్వం విధత్తే "ప్రత్యఞ్చావావృత్య జుహుతస్తస్మాత్ ప్రత్యఞ్చౌ యన్తౌ పశ్యన్తి" (సం-౬కా।౪ప్ర।౧౦అ) ఇతి। ఉదయాదూర్ధ్వం ప్రత్యఙ్ముఖతయా గచ్ఛన్తౌ సూర్యాచన్ద్రమసౌ సర్వే పశ్యన్తి। అతో గ్రహయోరాచ్ఛాదనమపనీయ ప్రత్యఙ్ముఖత్వేనావృత్తిర్హోమార్థా యుక్తా। ఉత్తరవేదేరభితః పరిక్రమణం విధత్తే "చక్షుషీ వా ఏతే యజ్ఞస్య యచ్ఛుక్రామన్థినౌ నాసికోత్తరవేదిరభితః పరిక్రమ్య జుహుతస్తస్మాదభితో నాసికాం చక్షుషీ తస్మాన్నాసికయా చక్షుషీ విధృతే సర్వతః పరిక్రామతో రక్షసామపహత్యై" (సం-౬కా।౪ప్ర।౧౦అ) ఇతి। అత్ర సూత్రం "ఉత్తరవేదిం పరిక్రామతస్సువీరాః ప్రజాః ప్రజనయన్పరీహి శుక్రశ్శుక్రశోచిషేతి దక్షిణేనాధ్వర్యుః ప్రతిపద్యతే సుప్రజాః ప్రజాః ప్రజనయన్పరీహి మన్థీ మన్థిశోచిషేత్యుత్తరేణ ప్రతిప్రస్థాతా" ఇతి। తదేతత్సర్వతః పరిక్రమణం రక్షోవధాయ సమ్పద్యతే। అత్ర చమస హోమే ప్రాఙ్ముఖత్వం గ్రహహోమే ప్రత్యఙ్ముఖత్వం చ విధత్తే "దేవా వై యాః ప్రాచీ

రాహుతీ రజుహవు ర్యే పురస్తాదసురా ఆసం స్తాగ్‌స్తాభిః ప్రాణుదన్త
యాః ప్రతీచీ ర్యేవ పశ్చాదసురా ఆసం స్తాగ్‌స్తాభిరపానుదన్త ప్రాచీరన్యా
ఆహుతయో హూయన్తే ప్రత్యఞ్చౌ శుక్రామన్థినౌ పశ్చాచ్చైవ పురస్తా
చ్చ యజమానో భ్రాతృవ్యాన్ ప్రణుదతే తస్మా త్పరాచీః ప్రజాః ప్రవీయ
న్తే ప్రతీచీర్జాయన్తే” (సం-౬కా।౪ప్ర।౧౦అ) ఇతి। అత్రసూత్రం “పురస్తా
త్ప్రత్యఞ్చావధ్వర్యూ జుహుతః పశ్చాత్ ప్రాఞ్చశ్చమసైశ్చమసాధ్వర్య
వో జుహ్వతి ” ఇతి। వాక్యంతుధిష్ణ్యప్రస్తావేఽపిగతం। సూత్రకారేణో
దాహృతౌ పరిక్రమణమన్త్రౌ ప్రదేశాన్తరే స్వమామ్నాతావిహవ్యాచష్టే
“ శుక్రామన్థినావా అనుప్రజాః ప్రజాయంతేఽత్రీశ్చాద్యాశ్చసువీరాః ప్ర
జాః ప్రజనయన్పరీహి శుక్రశ్శుక్రశోచిషా సుప్రజాః ప్రజాః ప్రజనయన్పరీ
హి మన్థీమన్థిశోచిషే త్యాహైతా వై సువీరాయా అత్రీరేతాస్సుప్రజాయ ఆ
ద్యా ” (సం-౬కా।౪ప్ర।౧౦అ) ఇతి। అత్రీరోప్యుక్తిరుత్తమజాతయో బ్రా
హ్మణాదయ ఆద్యాభోగ్యా నీచజాతయోభృత్యకర్మకరాదయః। మన్త్రా
ర్థస్తుశోభనావీరా ఉత్తమా యాసాం తా స్సువీరాః। శోభనాస్సేవాకుశ
లాః ప్రజాః పుత్రాదయోయాసాం తాస్సుప్రజాః। హేశుక్రగ్రహ
త్వం యజమానస్యశోభనభోక్తృయుక్తాః ప్రజా ఉత్పాదయన్నుత్తర వేదే
ర్దక్షిణతః పరీహి। హేశుక్రగ్రహత్వం శుక్రదేవతాసంబంధినా తేజసార
క్షసామపఘాతంకుర్వితి శేషః। హేమన్థిగ్రహత్వంయజమానస్యశోభనసేవక
రూపాః ప్రజా ఉత్పాదయన్నుత్తర వేదే రుత్తరతః పరీహి। హే మన్థిగ్రహ
త్వంమన్థిదేవతాసంబంధినా తేజసారక్షాంస్యపజహీపతా వై సువీరాయా ఇ
త్యాదికం మన్త్రవ్యాఖ్యానం। వేదనంప్రశంసతి “ య ఏవం వేదాత్త్ర్యస్య
ప్రజాజాయతే నాద్యా ” (సం-౬కా।౪ప్ర।౧౦అ) ఇతి। మన్థిపాత్రస్యవి
కంకతవృక్షత్వం సక్తుమేళనంచవిధత్తే “ప్రజాపతే రక్ష్యశ్వయత్ తత్ప
రాపతత్ తద్వికంకతం ప్రావిశత్తద్వికంకతే నారమత తద్యవంప్రావిశత్త
ద్యవేరమత తద్యవస్యయవత్వం తద్వైకంకతం మన్థిపాత్రంభవతి సక్తుభి
శ్శ్రీణాతి ప్రజాపతేరేవ తచ్చక్షుస్సంభరతి ” (సం-౬కా।౪ప్ర।౧౦అ)

ఇతి। సక్తవోయవపిష్టాని। ఆహవనీయే హుత్వా ప్రత్యఞ్చః పరేత్య సదసి భక్షయంతి ఇతి వచనాదితరపాత్రవన్మన్థిపాత్రస్యాపి సదఃప్రదేశఃప్రాప్నోతి, తన్నిషేధం ప్రశ్నోత్తరాభ్యామున్నయతి “బ్రహ్మవాదినో వదన్తి కస్మాత్సత్యాన్మన్థిపాత్రꣳ సదో నాశ్నుత ఇత్యార్తపాత్రꣳ హీతి బ్రూయాద్యదశ్నువీతాన్ధోఽధ్వర్యుస్స్యాదార్తిమార్ఛేత్తస్మాన్నాశ్నుతే” (సం-౬కా।౪ప్ర।౧౦అ) ఇతి। ఆర్తపాత్రం రోగయుక్తం చక్షుస్స్వరూపమిదంపాత్రం॥

అథ మీమాంసా.

॥ ॥దశమాధ్యాయస్య పఞ్చమపాదే చిన్తితం॥ ॥

“స్వస్థానే ప్రతికర్షో వా శుక్రాదేః పూర్వవద్భవేత్।
స్థానే నైవం తదగ్రత్వాత్ప్రాప్తేస్సప్రతికృష్యతాం” ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే “శుక్రాగ్రాన్గృహ్ణీయాదభిచరతో మన్థ్యగ్రాన్గృహ్ణీయాదభిచర్యమాణస్య” ఇత్యాదిః। ఐన్ద్రవాయవన్యాయేన శుక్రాదీనాం స్వస్థానే గ్రహణమితి ప్రాప్తే బ్రూమః। ఐన్ద్రవాయవస్య ధారాగ్రహాగ్రత్వం స్వస్థానే పాఠాదేవ ప్రాప్తం శుక్రాదీనాం తు తన్నేతి వైషమ్యం తథా సతి విధీయమానమగ్రత్వం పాఠక్రమబాధమన్తరేణానుపపన్నత్వాత్ ప్రతికృష్యతే॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥ ॥

“స సర్వాదావైన్ద్రవాయవ వాహౌ వాత్రావిశేషతః।
సర్వథావాశ్రయాదైన్ద్రవాయవవాహౌ ధృతేరపి” ॥ఇతి॥

సపూర్వోక్తః ప్రతికర్షః సర్వేషాముపాంశ్వాదీనాంగ్రహాణాం ఆదౌ యుక్తః। కుతః। విశేషాశ్రవణాత్। సామాన్యతశ్శ్రుతమగ్రత్వమనాపేక్షికత్వాత్ సర్వాదౌ ముఖ్యం। నైతదేవం ప్రకృతాన్ధారాగ్రహానాశ్రిత్య ఫలాయ శుక్రాద్యగ్రత్వవిధానాత్। కిఞ్చ। “ధారయేయుస్తం యం కామాయ గృహ్ణీయుః। ఐన్ద్రవాయవంగృహీత్వా సాదయేత్” ఇతిశ్రూయతే।తత్రకామ్యస్య శుక్రాదేర్ధారణాద్వా అనన్తరమైన్ద్రవాయవస్య గ్రహణం వివక్షితార్థే లిఙ్గం। తస్మాదైన్ద్రవాయవాదౌ ప్రతికర్షః॥

॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥ ॥

"నాపకర్షోఽపకర్షో వా సాదకస్యాశ్రుతత్వతః।

నహ్యేవం గ్రహశేషత్వాత్తచ్చాశక్తేర్గ్రహాన్తరే" ॥ఇతి॥

సర్వత్ర గ్రహాన్గృహీత్వా సాద్యతే। తథా సతి యత్ర కామస్య గ్రహస్యాపకర్షః తత్ర సాదనస్యాపకర్షో న శంకనీయః। కుతః। అశ్రుతత్వాచ్ఛ్రాకాగ్రానిత్యత్ర శబ్దేన యథా గ్రహస్యాపకర్షః శ్రూయతే న తథా సాదనాపకర్షప్రతిపాదకః కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి తస్మాన్నాపకర్షః। నైతద్యుక్తం సాదనస్య గ్రహశేషత్వాత్తచ్చ శేషత్వమశక్తేరవగమ్యతే। నహి పూర్వం గ్రహమసాదయిత్వా గ్రహాన్తరం గృహీతుం శక్యం। అతోఽత్ర గ్రహాణామపకర్షే తచ్ఛేషభూతం సాదనమప్యపకృష్యతే॥

అథ ఛన్దః॥ ॥అయం వేన ఇతి త్రిష్టుప్। తం ప్రత్నథేతి జగతీ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకేఽష్టమనవమావనువాకౌ॥*॥

తైత్తిరీయసంహితా.

యే దేవా దివ్యేకాదశ స్థ పృథివ్యామధ్యేకాదశ స్థాప్సుషదో మహినైకాదశ స్థ తే దేవా యజ్ఞమిమం జుషధ్వం। ఉపయామగృహీతోఽస్యాగ్రయణోఽసి స్వాగ్రయణో జిన్వ యజ్ఞం జిన్వ యజ్ఞపతిమభి సవనా పాహి విష్ణుస్త్వాం పాతు విశం త్వం పాహీన్ద్రియేణైష తే యోనిర్విశ్వేభ్యస్త్వా దేవేభ్యః॥

యే దేవాస్త్రిచత్వారిగ్ంశత్ ॥౧౦॥

త్రిగ్ంశత్త్రయశ్చ గణినో రుజన్తో దివగ్ం రుద్రాః పృథివీం చ సచన్తే। ఏకాదశాసో అప్సుషదః సుతగ్ం సోమం జుషన్తాగ్ం సవనాయ విశ్వే। ఉపయామగృహీతోఽస్యాగ్రయణోఽసి స్వాగ్రయణో జిన్వ యజ్ఞం జిన్వ యజ్ఞ

పతిమభిసవనాపాహి విష్ణుస్త్వాం పాతువిశంత్వం పాహీన్ద్రియేణైషతే యోనిర్విశ్వేభ్యస్త్వా దేవేభ్యః॥౧॥

త్రిగ్ంశద్విచత్వారిగ్ంశత్ ॥౧౧॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే దశమ ఏకాదశాఽనువాకౌ॥*॥

భాష్యమ్.

కల్పః “యే దేవా దివీత్యుపరిష్టాదుపయామయా పురస్తాదుపయామేన వా యజుషా ద్వాభ్యాం ధారాభ్యాగ్ స్థాల్యాఽఽగ్రయణగ్రహం గృహ్ణాత్యేష తే యోనిర్విశ్వేభ్యస్త్వా దేవేభ్య ఇతి సాదయిత్వా” ఇతి। పాఠస్తు “యే దేవా దివ్యేకాదశ స్థ పృథివ్యామధ్యేకాదశ స్థాప్సుషదో మహినైకాదశ స్థ తే దేవా యజ్ఞమిమం జుషధ్వం ఉపయామగృహీతోఽస్యాగ్రయణోఽసి స్వాగ్రయణో జిన్వ యజ్ఞం జిన్వ యజ్ఞపతి మభిసవనా పాహి విష్ణుస్త్వాం పాతు విశం త్వం పాహీన్ద్రియేణైష తే యోనిర్విశ్వేభ్యస్త్వా దేవేభ్యః” ఇతి। అప్సుషదః అబుపలక్షితేఽన్తరిక్షే సీదన్తీత్యప్సుషదః। మహినా స్వమహిమ్నా తత్ర సీదన్తి। హే దేవా యే యూయం త్రిషు లోకేషు ప్రత్యేకమేకాదశావస్థితాస్తే సర్వే యజ్ఞమిమం సేవధ్వం। హే సోమ త్వముపయామేన స్థాలీరూపేణ పార్థివపాత్రేణ గృహీతోఽసి ఆగ్రయణనామాఽసి। సుష్ఠు అగ్రం శ్రైష్ఠ్యం తస్య ప్రాపకః స్వాగ్రయణస్తాదృశస్త్వం యజ్ఞం ప్రీణయ యజమానఞ్చ ప్రీణయ సవనాన్యాభిముఖ్యేన పాలయ। విష్ణునా రక్షితస్త్వం యజమానస్య ప్రజామిన్ద్రియేణ సామర్థ్యప్రదానేన పాలయ। ఏష ఖర ప్రదేశస్తవ స్థానం విశ్వేభ్యో దేవేభ్యోఽత్ర త్వాం సాదయామి। యే దేవా ఆగ్రయణోఽసీత్యేతౌ మన్త్రావాపస్తమ్బమతే వికల్పితౌ। బోధాయనమతే యే దేవా ఇతి గ్రహణం ఆగ్రయణోఽసీత్యభివదేత్ యే దేవా ఇత్యస్య స్థానే భ్రాతృవ్యవతో మన్త్రాన్తరమామ్నాయతే “త్రిగ్ంశత్త్రయశ్చ గణినో రుజన్తో

దివగ్ం రుద్రాః పృథివీఞ్చ సచన్తే। ఏకాదశాసో అప్సుషదః సుతగ్ం సోమం జుషన్తాగ్ం సవనాయ విశ్వే। ఉపయామగృహీతోఽస్యాగ్రయణోఽసి స్వాగ్రయణో జిన్వ యజ్ఞం జిన్వ యజ్ఞపతిమభి సవనా పాహి విష్ణుస్త్వాం పాతు విశం త్వం పాహీన్ద్రియేణైష తే యోనిర్విశ్వేభ్యస్త్వా దేవేభ్యః ” ఇతి। ఏకాదశాత్మకాస్త్రయో గణా యేషాం సన్తీతి గణినః। తే చ త్రయస్త్రింశత్సంఖ్యాకా రుజన్తః శత్రూన్ వినాశయన్తః రుద్రాః శత్రునారీణాం రోదయితారః। తన్మధ్యే కేచన దివం సచన్తే సేవన్తే కేచన పృథివీం సేవన్తే అవశిష్టాస్త్వేకాదశసంఖ్యాకా అనుపలక్షితేఽన్తరిక్షే సీదన్తి। తే విశ్వే సర్వే సుతమభిషుతం ఇమం సోమం సవనాయ తృతీయసవనే సేవన్తే। మన్త్రాన్ వ్యాఖ్యాయాగ్రయణస్య గ్రహణం విధత్తే “దేవా వై యద్యజ్ఞేఽకుర్వత తదసురా అకుర్వత తే దేవా ఆగ్రయణాగ్రాన్ గ్రహానపశ్యన్ తానగృహ్ణత తతో వై తేఽగ్రం పర్యాయన్ యస్యైవం విదుష ఆగ్రయణాగ్రా గ్రహా గృహ్యన్తేఽగ్రమేవ సమానానాం పర్యేతి” (సం-౬ కా।౪ప్ర।౧౧అ) ఇతి। ఆగ్రయణమగ్రం ప్రథమం యేషాన్త ఆగ్రయణాగ్రాః। అత్ర సూత్రం “ యది రథన్తరసామా సోమస్యాదైన్ద్రవాయవాగ్రాన్ గృహ్ణీయాద్యది బృహత్సామా శుక్రాగ్రాన్ యది జగత్సామా ఆగ్రయణాగ్రాన్ యద్యుభయసామా యథాకామీ ”ఇతి। మాధ్యన్దినే సవనే పృష్ఠస్తోత్రాణాం ఆద్యే స్తోత్రే రథన్తరాఖ్యం సామ యస్మిన్సోమయాగే స యాగో రథన్తరసామా। ఏవమన్యత్రాపి యోజ్యం। ఏకస్మిన్యాగే రథన్తరం భాగాన్తరే బృహదిత్యేవముభయసామత్వం। అగ్రం పర్యాయన్ శ్రైష్ఠ్యం పర్యాప్తాః। త్రిగ్ంశత్త్రయశ్చేతి మన్త్రస్య విషయం దర్శయతి “రుగ్ణవత్యర్చా భ్రాతృవ్యవతో గృహ్ణీయాద్భ్రాతృవ్యస్యైవ రుక్త్వాగ్రగ్ం సమానానాం పర్యేతి” (సం-౬ కా।౪ప్ర।౧౦అ) ఇతి। రుగ్ణో రుజిధాతుః సోఽస్యాస్తీతి రుగ్ణవతీ గణినో రుజన్త ఇతి రుజిధాతుర్మన్త్రే దృశ్యతే। రుక్త్వా రోగముత్పాద్య। తయోర్మన్త్రయోర్దేవసంఖ్యోక్తిః। తాన్ సర్వానుద్దిశ్య గృహీతుమిత్యాహ “యే దేవా దివ్యేకాదశ స్థేత్యాహైతావతీర్వై దేవతాస్తాభ్య ఏవైనగ్ం సర్వాభ్యో గృహ్ణాతి ” (సం - ౬ కా।

౪ప్ర।౧౧అ) ఇతి। సాదనమన్త్రే విశ్వేభ్య ఇత్యభిధానం యుక్తమిత్యాహ ‘‘ఏష తే యోనిర్విశ్వేభ్యస్త్వా దేవేభ్య ఇత్యాహ వైశ్వదేవో హ్యేష దేవతయా’’ (సం-౬కాం।౪ప్ర।౧౧అ) ఇతి। వాగ్విసర్గం విధత్తే ‘‘వాగ్వై దేవేభ్యోఽపాక్రామద్యజ్ఞాయాతిష్ఠమానా తే దేవా వాచ్యపక్రాన్తాయాం తూష్ణీం గ్రహానగృహ్ణత సాఽమన్యత వాగన్తరయన్తి వై మేతి సాఽఽగ్రయణం ప్రత్యాగచ్ఛత్తదాగ్రయణస్యాగ్రయణత్వం తస్మాదాగ్రయణే వాగ్విసృజ్యతే యత్తూష్ణీం పూర్వే గ్రహా గృహ్యన్తే’’ (సం-౬కాం।౪ప్ర।౧౧అ) ఇతి। కేనాపి నిమిత్తేన వాగ్దేవతా యజ్ఞార్థం స్వకీయం రూపమప్రకాశమానా దేవేభ్యోఽపక్రమ్యాదవైవార్గృహీతైస్తూష్ణీమేవ గృహీతేషు సా వాగిత్థమమన్యత ఏతే దేవా వరదాః సాదినామన్త్రం సమాదధతే। కిన్తు మయి నిరపేక్షా ఏవ స్వకార్యం కుర్వన్తో మామన్తరయన్తి పరిత్యజన్త్యేవేతి। తతో దేవైరనాహూతా సా వాగాగ్రయణం ప్రతిస్వయమాగచ్ఛత్। తస్మాదగ్రమభిముఖమయతి ‘గచ్ఛతి వాగిత్యాగ్రాయణం తత్ర దీర్ఘవ్యత్యయాదాగ్రయణం నామ సమ్పన్నం। యద్యస్మాత్పూర్వం తూష్ణీం గృహీతా వాక్ నేదానీమాగతా తస్మాదవచేఽస్మిన్ కాలే వాగాగమనాదాగ్రయణే గృహీతే వాచం విసృజేత్ న తు పూర్వగ్రహావదుత్తరగ్రహం తూష్ణీం గృహ్ణీయాత్। నను పూర్వగ్రహేష్వపి ప్రతిగ్రహం మన్త్రాణామామ్నాతత్వాత్ కథం తూష్ణీం గ్రహణం। ఏవం తర్హి తూష్ణీం శబ్దవాగ్విసర్గశబ్దాభ్యాం ఉపాంశూచ్చైస్త్వే వివక్షితే। అత ఏవోపానువాక్యకాణ్డే సమామ్నాయతే ‘‘యాన్ ప్రాచీనమాగ్రయణాద్గ్రహాన్ గృహ్ణీయాత్తానుపాంశు గృహ్ణీయాత్ యానూర్ధ్వాంస్తానుపబ్దిమతః’’ ఇతి। ధ్వనిద్వయం లౌకికదృష్టాన్తేన విశదయతి ‘‘యథా త్సారీ యతిమ ఆఖ ఇయతి నాప రాత్స్యామీత్యుపావసృజత్యేవమేవ తదధ్వర్యురాగ్రయణం గృహీత్వా యజ్ఞమారభ్య వాచం విసృజతే’’ (సం-౬కాం।౪ప్ర।౧౧అ) ఇతి। త్సారీ ఛద్మగతిర్వ్యాధః త్సరచ్ఛద్మగతావితి ధాతుః। స వ్యాధో మనస్యాదౌ విచార్య పశ్చాద్బాణానుపావసృజతి మత్స్యాదపగాహగజాన్ పాతయితుం। మాఽఽర్గే యో గర్త ఆయామేన ఖన్యతే స ఆఖిస్తస్మై

తావతిదూరం ఆఖుస్తిష్ఠతి, అహంత్వేషత్పురోగత ఇయతి దూరే స్థితో నాపరా
త్స్యామి। వరాహాదిభిః స్వస్య మారణమేకోఽపరాధః స్వాత్మానం దృష్ట్వా
వరాహాదేః పలాయనమన్యోఽపరాధః స్వేనముక్తస్య బాణస్య స్ఖలనముపరా
ధాన్తరం ఏతత్సర్వమియతి దూరే మమ న భవిష్యతీతి నిశ్చిత్యాగతిః తత్రస్థిత్వా
పశ్చాదవసరే సతి పశ్చాదుద్భూతో। యథా బాణాన్ ముఞ్చతి తథైవ తత్రాధ్వ
ర్యుర్గూఢధ్వనిః కాంశ్చిద్గ్రహాన్ గృహీత్వా యజ్ఞం దృఢమవష్టభ్య పశ్చా
ద్ధ్వనిం ప్రకటీకరోతీత్యేతదుపపద్యతే। విధత్తే "త్రిర్హిఙ్కరోత్యుద్గాతౄ
నేవ తద్వృణీతే" (సం-౬కా।౪ప్ర।౧౧అ) ఇతి। హిఙ్కారస్య సామసు ప్రసిద్ధ
త్వాత్ సామగానాం తేన వరణం యుక్తం। హిఙ్కారస్య కాలం విధత్తే "ప్ర
జాపతిర్వా ఏష యదాగ్రయణో యదాగ్రయణం గృహీత్వా హిఙ్కరోతి ప్ర
జాపతిరేవ తత్ప్రజా అభిజిఘ్రతి తస్మాద్వత్సం జాతం గౌరభిజిఘ్రతి" (సం-
౬కా।౪ప్ర।౧౧అ) ఇతి। ఆగ్రయణహిఙ్కారయోః పౌర్వాపర్యం యదస్తి
తత్తేన ప్రజాపతిరేవ యజమానస్య ప్రజానాం మూర్ధన్యాఘ్రాణం కరో
తి, అత ఏవ పశుష్వప్యేతద్దృశ్యతే। త్రిష్వపి సవనేషు ఆగ్రయణం విధత్తే
"ఆత్మా వా ఏష యజ్ఞస్య యదాగ్రయణః సవనే సవనేఽభిగృహ్ణాత్యాత్మన్నేవ
యజ్ఞꣳ సన్తనోతి" (సం-౬కా।౪ప్ర।౧౧అ) ఇతి। దశాపవిత్రస్యోపరి సో
మరసస్య అవనయనం విధత్తే "ఉపరిష్టాదానయతి రేత ఏవ తద్దధాతి"
(సం-౬కా।౪ప్ర।౧౧అ) ఇతి। దశాపవిత్రస్యాధస్తాత్ స్రవన్త్యా ధారయా
ఆనయనం విధత్తే "అధస్తాదుపగృహ్ణాతి ప్రజనయత్యేవ తత్" (సం-౬కా।
౪ప్ర।౧౧అ) ఇతి। సవనత్రయగమాగ్రయణం ప్రశంసతి "బ్రహ్మవాదినో
వదన్తి కస్మాత్సత్యాద్గాయత్రీ కనిష్ఠా ఛన్దసాꣳ సతీ సర్వాణి సవనాని వహ
తీత్యేష వై గాయత్రియై వత్సో యదాగ్రయణస్తమేవ తదభినివర్తꣳ స
ర్వాణి సవనాని వ[illegible] తస్మాద్వత్సముపాకృతం గౌరభినివర్తతే"
(సం-౬కా।౪ప్ర।౧౧అ) ఇతి। అల్పాక్షరత్వాత్ కనిష్ఠా। ప్రాత
స్సవనే బహిష్పవమానసూక్తానాం ఉపాస్మై గాయతేత్యాదీనాం ఛన్దో

గాయత్రీ। మాధ్యన్దినసవనే మాధ్యన్దినపవమానసూక్తస్య అచ్ఛా తే జాతమన్ధస ఇత్యస్య గాయత్రీ తృతీయసవనస్యార్భవ పవమానసూక్తస్య స్వాదిష్ఠయేత్యస్య గాయత్రీ ఏవముదాహర్తవ్యం। యథా గౌః అపాకృతం స్వవత్సమభిలక్ష్య తృణాదికమపి పరిత్యజ్య నివర్తతే తథా గాయత్రీ స్వవత్సమాగ్రయణం అభిలక్ష్య పునఃపునర్నివర్త్య సవనాని నిర్వహతి। యే దేవా దివి త్రిగ్ శత్రయశ్చేత్యేతే త్రిష్టుభా॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే దశమైకాదశాఽనువాకౌ॥*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రాయ త్వా బృహద్వతే వయస్వత ఉక్థాయువే యత్త ఇన్ద్ర బృహద్వయస్తస్మై త్వా విష్ణవే త్వైష తే యోనిరిన్ద్రాయ త్వోక్థాయువే॥౧॥

ఉపయామగృహీతోఽసి ద్వావిగ్ంశతిః॥౧౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే ద్వాదశోఽనువాకః॥*॥

భాష్యమ్.

కల్పః "స్థాల్యోక్థ్యం గృహ్ణాత్యుపయామగృహీతోఽసీన్ద్రాయ త్వా బృహద్వతే వయస్వత ఇతి గ్రహణసాదనా" ఇతి। పాఠస్తు "ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రాయ త్వా బృహద్వతే వయస్వత ఉక్థాయువే యత్త ఇన్ద్ర బృహద్వయస్తస్మై త్వా విష్ణవే త్వైష తే యోనిరిన్ద్రాయ త్వోక్థాయువే" ఇతి। హే సోమ ఉపయామేన స్థాల్యా గృహీతోఽసి ఇన్ద్రాయ త్వాం గృహ్ణామి। కీదృశాయ। బృహద్వతే బృహత్సామప్రియాయ, తత్సామయోఽ

న్యామ్యృచి "త్వాంవృత్రేష్విన్ద్ర సత్పతిం" ఇతిహి శ్రుతం। వయస్వతే వయోఽన్నం సోమరూపం తస్మై తత్పానార్థం త్వాం ప్రార్థయ ఇతి శేషః। హే సోమ విష్ణవే త్వాం గృహ్ణామి। ఏష ఖరప్రదేశః తవ స్థానం ఉక్థశస్త్రప్రియాయేన్ద్రాయ త్వాం ఖరే సాదయామి। మన్త్రవ్యాఖ్యానాయాదావుక్థ్యగ్రహణం విధత్తే "ఇన్ద్రో వృత్రాయ వజ్రముదయచ్ఛత్ స వృత్రో వజ్రాదుద్యతాదబిభేత్ సోఽబ్రవీన్మా మే ప్రహారస్తి వా ఇదం మయి వీర్యం తత్తే ప్రదాస్యామీతి తస్మా ఉక్థ్యం ప్రాయచ్ఛత్ తస్మై ద్వితీయముదయచ్ఛత్ సోఽబ్రవీన్మా మే ప్రహారస్తి వా ఇదం మయి వీర్యం తత్తే ప్రదాస్యామీతి తస్మా ఉక్థ్యమేవ ప్రాయచ్ఛత్తస్మై తృతీయముదయచ్ఛత్తం విష్ణురన్వతిష్ఠత జహీతి సోఽబ్రవీన్మా మే ప్రహారస్తి వా ఇదం మయి వీర్యం తత్తే ప్రదాస్యామీతి తస్మా ఉక్థ్యమేవ ప్రాయచ్ఛత్తం నిర్మాయం భూతమహన్యజ్ఞో హి తస్య మాయాసీద్యదుక్థ్యో గృహ్యత ఇన్ద్రియమేవ తద్వీర్యం యజమానో భ్రాతృవ్యస్య వృఙ్క్తే" (సం-౬కా।౫ప్ర।౧అ) ఇతి। మా మే ప్రహాః మాం మా ప్రహార్షీః। వీర్యముక్థ్యరూపం శ్రేష్ఠం వస్తు ఉక్థ్యస్థాల్యాం మన్త్రేణ గృహీతః సోమ ఉక్థ్య ఇత్యర్థః। తస్య సవనత్రయాపేక్షయా త్రిః ప్రదానం। అగ్నిష్టోమే తృతీయసవనే ఉక్థ్యాభావేఽపి సంస్థాన్తరేషు విద్యతే। అథవా ప్రాతస్సవన ఏవోక్థ్యస్థాల్యా ఉక్థ్యపాత్రే త్రిర్గృహీతవ్యం తదపేక్షయా త్రిః ప్రదానం। తృతీయపర్యాయే విష్ణుర్జహీత్యేవం వదన్నిన్ద్రమన్వతిష్ఠత సహకారీ సన్నవస్థిత ఉక్థ్యరూపో యజ్ఞో వృత్రస్య మాయా యస్మాదుక్థ్యలోభేన మోహిత ఇన్ద్రో వృత్రం న జఘాన త్రిష్వప్యుక్థ్యేషు దత్తేషు నిర్మాయం మో[illegible]తుమసమర్థం వృత్రం హతవాన్ తస్మాదిన్ద్రవద్వైరిగతమిన్ద్రియం సామర్థ్యం వినాశయితుముక్థ్యం గృహ్ణీయాత్। వృత్రేణేన్ద్రాయ దత్తత్వాన్మన్త్రేఽపి ఇన్ద్రాయేత్యుక్తిర్యుక్తేత్యాహ "ఇన్ద్రాయ త్వా బృహద్వతే వయస్వత ఇత్యాహేన్ద్రాయ హి స తం ప్రాయచ్ఛత్"

(సం-౬కా।౫ప్ర।౧అ) ఇతి। విష్ణోరపి సహకారిత్వేన భాగిత్వాత్ తస్మిన్నోఽపి యుక్త ఇత్యాహ "తస్మై త్వా విష్ణవే త్వేత్యాహ యదేవ విష్ణురన్వతిష్ఠత జహీతి తస్మాద్విష్ణుమన్వాభజతి" (సం-౬కా।౫ప్ర।౧అ) ఇతి। స్థాల్యాం గృహీత్వా సాదితస్య సోమస్య హోమకాలే పునర్దారుపాత్రే త్రివారం గ్రహణం విధత్తే "త్రిర్నిర్గృహ్ణాతి త్రిర్హి స తం తస్మై ప్రాయచ్ఛత్" (సం-౬కా।౫ప్ర।౧అ) ఇతి। స వృత్రస్తముక్థ్యం తస్మా ఇన్ద్రాయ త్రిః ప్రాయచ్ఛత్। తతః స్థాలీగతం సోమం త్రేధా నిష్కృష్య పర్యాయక్రమేణ గృహ్ణీయాత్। దారుపాత్రే గృహీతస్యాసాదనమన్త్రం స్థాల్యాభిమర్శనమన్త్రం చోత్పాద్య వ్యాచష్టే "ఏష తే యోనిః పునర్హవిరసీత్యాహ పునః పునర్హ్యస్మాన్నిర్గృహ్ణాతి" (సం-౬కా।౫ప్ర।౧అ) ఇతి। హే దాగుపాత్రే గృహీతసోమ తవైష ఖరప్రదేశః స్థానం అనేన మన్త్రేణ సాదయేత్। హే స్థాలీగతసోమ త్వం గృహీతశేషోఽపి పునర్గృహ్యమాణత్వాద్ధవిరేవాసి అస్మాత్ స్థాలీగతాత్ సోమాద్గృహ్యమాణం పర్యాయద్వయమపేక్ష్య పునః పునరిత్యుక్తిః। అత్ర సూత్రం "ఉపయామగృహీతోఽసి మిత్రావరుణాభ్యాం త్వా జుష్టం గృహ్ణామి దేవేభ్యో దేవాయువముక్థేభ్య ఉక్థాయువమిత్యుక్థ్యాత్ తృతీయం గృహీత్వైష తే యోనిర్మిత్రావరుణాభ్యాం త్వేతి సాదయిత్వా పునర్హవిరసీతి స్థాలీమభిమృశతి, ఏవం విహితావుత్తరౌ పర్యాయౌ తాభ్యాం ప్రతిప్రస్థాతాచరతి" ఇతి। ఉక్థ్యహోమచమసహోమౌ విధత్తే "చక్షుర్వా ఏతద్యజ్ఞస్య యదుక్థ్యస్తస్మాదుక్థ్యగ్ం హుతగ్ం సోమా అన్వాయన్తి తస్మాదాత్మా చక్షురన్వేతి తస్మాదేకం బహవోఽనుయన్తి తస్మాదేకో బహూనాం భద్రో భవతి తస్మాదేకో బహ్వీర్జాయా విన్దతే" (సం-౬కా।౫ప్ర।౧అ) ఇతి। చక్షుఃస్థానీయే ఉక్థ్యే హుతే సతి అనన్తరమేవేతరస్థానీయాశ్చమసా హోతవ్యాః। ఆత్మా సర్వావయవసంఘాతరూపః పురుషః। అవయవేషు ముఖ్యస్య చక్షుషో దృష్టిః పురతో మార్గే ప్రసరతి। తతస్సంఘాతరూప ఆత్మాఽనుగచ్ఛతి। ఏకం ముఖ్యం పరివృఢం గచ్ఛన్తం బహవో

భృత్యాఅనుగచ్ఛన్తి। ఏకోముఖ్యశ్ఛత్రీవ జ్ఞాపకాచార్యోఽపి బహూనాంశిష్యాణాం మధ్యేభద్రపీఠపూజ్యో భవతి। ఏకోముఖ్యఃస్వతన్త్రః పురుషపరతన్త్రా బహ్వ్యోజాయాలభతే। ఏభిర్దృష్టాన్తైశ్చ మసానాముఖ్యానన్తరహోమో యుక్తః। అత్రసూత్రం “గ్రహామధ్వర్యురాదత్తే చమసాగ్శ్చమసాధ్వర్యవ ఆశ్రావ్య ప్రత్యాశ్రావితే సమ్ప్రేష్యత్యుక్థశాయజసోమానాం, ఇతివషట్కృతానువషట్కృతే జుహ్వతి భక్షాన్హరన్తి ”ఇతి। ముఖ్యచమసే సమ్పాతస్యావనయనం విధత్తే “ యదికామయేతాధ్వర్యురాత్మానం యజ్ఞయశసే నార్పయేయమిత్యన్తరాహవనీయం చ హవిర్ధానంతిష్ఠన్నవనయేదాత్మానమేవ యజ్ఞయశసేనార్పయతి యదికామయేత యజమానం యజ్ఞయశసే నార్పయేయ మిత్యన్తరాసదోహవిర్ధానేతిష్ఠన్నవనయేద్యజమానమేవ యజ్ఞయశసెనార్పయతి యదికామయేత సదస్యాన్యజ్ఞయశసే నార్పయేయమితి సద ఆలభ్యావనయేత్ సదస్యానేవ యజ్ఞయశసేనార్పయతి ” (సం-౬కా।౫ప్ర।౧అ) ఇతి।యజ్ఞయశసం యజ్ఞఫలం। ఆలభ్యప్రవిశ్య। అత్రసూత్రం “ దేవేభ్యస్త్వాదేవాయవం పృణజ్మియజ్ఞస్యాయుష ఇతిముఖ్యే సమ్పాతమవనయతి యదికామయేతాధ్వర్యురాత్మానం యజ్ఞయశసేనార్పయేయమిత్యుక్తం ”ఇతి॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే ద్వాదశోఽనువాకః॥*॥

తైత్తిరీయసంహితా.

మూర్ధానం దివో అరతిం పృథివ్యా వైశ్వానరమృతాయ జాతమగ్నిం। కవిగ్ సమ్రాజమతిథిం జనానామాసన్నాపాత్రం జనయన్తదేవాః। ఉపయామగృహీతోఽస్యగ్నయే త్వావైశ్వానరాయ ధ్రువోఽసి ధ్రువక్షితిర్ధ్రువాణాం ధ్రువతమోఽచ్యుతానామచ్యుతక్షిత్తమ ఏష తే యోనిరగ్నయే త్వావైశ్వానరాయ॥౧॥మూర్ధానంపఞ్చత్రిగ్‌శత్ ॥౧౩॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే త్రయోదశోఽనువాకః॥*॥

భాష్యమ్.

కల్పః "మూర్ధానం దివో అరతిం పృథివ్యా ఇతి స్థాల్యా ధ్రువం పూర్ణం గృహ్ణాత్యేష తే యోనిరగ్నయే త్వా వైశ్వానరేత్యాయతనే హిరణ్యే సాదయేత్" ఇతి। పాఠస్తు "మూర్ధానం దివో అరతిం పృథివ్యా వైశ్వానరమృతాయ జాతమగ్నిం। కవిꣳ సమ్రాజమతిథిం జనానామాసన్నా పాత్రం జనయన్త దేవాః। ఉపయామగృహీతోఽస్యగ్నయే త్వా వైశ్వానరాయ ధ్రువోఽసి ధ్రువక్షితిర్ధ్రువాణాం ధ్రువతమోఽచ్యుతానామచ్యుతక్షిత్తమ ఏష తే యోనిరగ్నయే త్వా వైశ్వానరాయ" ఇతి। అత్ర గృహీత్వా పశ్చాత్ ధ్రువోఽసీత్యాదికం పఠేత్। తదుక్తం బోధాయనేన "అథైనమధివదతే ధ్రువోఽసీతి మూర్ధానమితి మన్త్రస్తు ఇతి పదమధ్యాహృత్యాగ్నిం వయం స్తుమ ఇతి యోజనీయం। కీదృశమగ్నిం। దివో మూర్ధానం శిరోవదున్నతే దేశే సూర్యరూపేణావస్థాయ ద్యులోకస్య భాసకం। అరతిం పృథివ్యా అరతిరుపరతిః తద్రహితం। నహి పృథివ్యా ఉపరి కదాచిదప్యగ్నిరుపరమతే కిన్తు దాహపాకప్రకాశైస్సర్వాననుగృహ్ణన్ సర్వదా వర్తతే। స చాగ్నిర్వైశ్వానరనామకః। యథా దివి నాకో నామాగ్నిరిత్యామ్నాతం తథా పృథివ్యాం వైశ్వానరః। ఋతాయ జాతం యజ్ఞార్థమాహవనీయాదిరూపేణోత్పన్నం। కవిం స్వభక్తాననుగృహీతుమభిజ్ఞం। సమ్రాజం సమ్యగ్దీప్యమానం జనానాం యజమానానామతిథిం హవిర్భిస్సత్కారయోగ్యం। ఆసన్ ఈదృశస్యాగ్నేరాస్యే హోతుం దేవాః పాత్రం సోమగ్రహచమసరూపం ఆజనయన్త సర్వత ఐన్ద్రవాయవాదిష్ఠానేషూత్పాదితవన్తః। హే సోమ స్థాలీరూపేణోపయామేన గృహీతోఽసి వైశ్వానరనామకాయాగ్నయే త్వాం గృహ్ణామి। హే గ్రహ త్వం ధ్రువోఽసి ధ్రువనామరూపకోఽసి। ధ్రువక్షితిః స్థిరనివాసః। ఆవైశ్వదేవ శంసనమవస్థానాత్ ధ్రు

వాణామాదిత్యస్థాల్యాదీనాం మధ్యేఽతిశయేన ధ్రువస్తస్యైవ వ్యాఖ్యానం అచ్యుతానాం అచ్యుతక్షిత్తమ ఇతి। ఏషోఽనుషో క్తదేశ స్తవస్థానం తత్రవై శ్వానరాయాగ్నయే త్వాం సాదయామి। ధ్రువగ్రహంవిధత్తే “ఆయు ర్వాఏతద్యజ్ఞస్యతద్ధ్రువ ఉత్తమో గ్రహాణాం గృహ్యతే తస్మాదాయుః ప్రాణానాముత్తమం” (సం-౬కా।౫ప్ర।౨అ) ఇతి। ఐన్ద్రవాయవాదయో యథాయజ్ఞస్యవాగాదిప్రాణరూపాస్తథా ధృవోప్యాయుస్స్వరూపః, సచ ధ్రువోన్తర్యా మైన్ద్రవాయవాదీనాం ధారాగ్రహాణాముత్తమశ్చరమో యథాభవతి తథాగృహీతవ్యః। అతఏవధ్రువగ్రహప్రస్తావే సూత్రకారే ణోక్తం “అత్రధారావిరమతి” ఇతి। యస్మాదాయుస్థానీయోధ్రువోగ్ర హాణాముత్తమః తస్మాద్వాగాదీనాం ప్రాణానాం మధ్యేజీవనరూప మా యురుత్తమం। సతిహిజీవనే ప్రాణాశ్శోభన్తే। మన్త్రేమూర్ధశబ్దప్రయోగే ణ జ్ఞాతీనాం మధ్యేయజమానంశ్రేష్ఠంకరోతీత్యాహ “మూర్ధానందివో అరతింపృథివ్యా ఇత్యాహ మూర్ధానమేవైనగ్ం సమానానాంకరోతి” (సం-౬కా।౫ప్ర।౨అ) ఇతి। ఆయుషోవైశ్వానరాభిమానిదేవత్వాదాయుః స్థానీయస్య ధ్రువస్యగ్రహణే వైశ్వానరశబ్దోయుక్తఇత్యాహ “వైశ్వానర మృతాయ జాతమగ్నిమిత్యాహ వైశ్వానరగ్ం హిదేవతయాయుః” (సం-౬కా।౫ప్ర।౨అ) ఇతి। అస్యామృచ్యుపరితనేయజుషిచవైశ్వానరశబ్దప్ర యోగో నాభేరూర్ధ్వాధోవర్తిప్రాణసామ్యాయేత్యాహ “ఉభయతోవై శ్వానరోగృహ్యతే తస్మాదుభయతః ప్రాణా అధస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చ” (సం-౬కా।౫ప్ర।౨అ) ఇతి। యథావాక్చక్షురాదయ ఉపరిభాగవర్తినో మూ కత్వాన్ధత్వ బధిరత్వాదికృతానల్పాన్ వ్యవహారనిరోధాన్ వారయన్తో దేహస్యార్థం కృత్యం నిర్వహన్తి తథా అధోభాగవర్తీతుప్రాణోమల మూత్రనిరోధం [illegible] హాన్తంనిరోధం నివారయన్నర్థకృత్యం నిర్వహతి। త త్రైవాన్యేగ్రహాయజ్ఞస్యార్థం నిర్వహన్తి। ధ్రువస్త్వర్ధమితిప్రశంసతి “అర్ధనోఽన్యేగ్రహాగృహ్యన్తేఽర్ధీధ్రువస్తస్మాదర్ధ్యవాజ్ ప్రాణోన్యే షాంప్రాణానాం” (సం-౬కా।౫ప్ర।౨అ) ఇతి। అర్ధిత్వమితిశేషః। ధ్రు

వస్యేతరవిలక్షణం స్థాల్యాసాదనస్థానంవిధత్తే «ఉపోప్తేఽన్యేగ్రహాఃసాద్యన్తేఽనుపోప్తేధ్రువస్తస్మాదస్థాన్యాః ప్రజాః ప్రతితిష్ఠన్తి మాఁసేనాన్యాః» (సం-౬కాం।౫ప్ర।౯అ) ఇతి। మృదముపోప్య ఖరీకృతేప్రదేశే గ్రహాన్తరాసాదనం। కేవలభూమ్యాం ధ్రువస్యసాదనం। యస్మాదేవం వైలక్షణ్యం తస్మాల్లోకేప్యన్యాః గవాదిరూపాః ప్రజా అస్థి వత్యా శినేన ఖురేణ భూమౌ తిష్ఠన్తి। అన్యాస్తు మనుష్యరూపాః ప్రజాః పాదతలగతేనమాంసేనఅవతిష్ఠన్తే। భూమావాసాద్యమానస్య ధ్రువస్యోత్తర హవిర్ధాన సమీపదేశం విధత్తే « అసురావాఉత్తరతః పృథివీం పర్యాచికీర్షన్తాన్దేవా ధ్రువేణాదృగ్ంహన్ తద్ధ్రువస్యధ్రువత్వం యద్ధ్రువఉత్తరతస్సాద్యతే ధృత్యై» (సం-౬కాం।౫ప్ర।౯అ) ఇతి। పర్యాచికీర్షన్ పర్యావర్తయితుముత్తరత ఆక్రష్టుమైచ్ఛన్। ధ్రువస్యోత్తరదేశే సాదనేన సాపృథివీ ధృతాభవతి। అత్ర సూత్రం « ఉత్తరస్య హవిర్ధానస్యాగ్రేణోపస్తంభనమనుపోప్తేధ్రువస్థాలీం »ఇతి। ధ్రువేఽవస్థితస్య సోమస్య హోతృచమసేవనయనం విధత్తే « ఆయుర్వా ఏతద్యజ్ఞస్య యద్ధ్రువ ఆత్మా హోతా యద్ధోతృచమసే ధ్రువమవనయత్యాత్మన్నేవ యజ్ఞస్యా యుర్దధాతి» (సం-౬కాం।౫ప్ర।౯అ) ఇతి। అవనయనస్యకాలంవిధిత్సుర్మతాన్తరాణ్యుపన్యస్యతి « పురస్తాదుక్థస్యావనీయ ఇత్యాహుఃపురస్తాద్ధ్యాయుషోభుఙ్క్తే మధ్యతోఽవనీయ ఇత్యాహుర్మధ్యమేన హ్యాయుషోభుఙ్క్త ఉత్తరార్ధేఽవనీయ ఇత్యాహురుత్తమేనహ్యాయుషోభుఙ్క్తే » (సం-౬కాం।౫ప్ర।౯అ) ఇతి। ఉక్థ్యంశస్త్రం। తచ్చత్రేధావిభజ్యపూర్వభాగే శస్యమానేఽవనయేత్। ఏవమితరయోరపి। ఆయుషఃపూర్వభాగేబాల్యే బహుకృత్వో భుజ్యతే। మధ్యమేభాగే బహ్వన్నం భుజ్యతే। ఉత్తరే భాగే శక్త్యభావేఽపి బహుభోక్తుమిచ్ఛతి। ఇదానీంవిధత్తే « వైశ్వదేవ్యామృచిశస్యమానాయామవనయతి వైశ్వదేవ్యోవై ప్రజాః ప్రజాస్వేవాయుర్దధాతి» (సం-౬కాం।౫ప్ర।౯అ) ఇతి। ఉతనోహిర్బుధ్న్యఃశృణోత్విత్యేషావైశ్వదేవీ॥

అథఛన్దః॥ ॥మూర్ధానందివో అరతింపృథివ్యాఇతిత్రిష్టుప్॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థ ప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే త్రయోదశోఽనువాకః॥*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

మధుశ్చమాధవశ్చ శుక్రశ్చ శుచిశ్చ నభశ్చ నభస్యశ్చేషశ్చోర్జశ్చ సహశ్చసహస్యశ్చ తపశ్చ తపస్యశ్చోపయామగృహీతోఽసి సꣳసర్పోఽస్యꣳహస్పత్యాయత్వా॥౧॥

మధుస్త్రిꣳశత్॥౧౪॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే చతుర్దశోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

కల్పః "ఋతుగ్రహైః ప్రచరతో ద్రోణకలశాద్గృహ్యన్తే న సాద్యన్తే పూర్వేషాꣳ శేషముత్తరానభిగృహ్ణాతి న పూర్వోఽధ్వర్యుర్గృహ్ణాతి జఘన్యః ప్రతిప్రస్థాతోపయామగృహీతోఽసిమధుశ్చేత్యేతైఃప్రతిమన్త్రꣳ సꣳసర్పోఽస్యꣳహస్పత్యాయత్వేతి త్రయోదశచతుర్దశౌగృహ్యేతే"ఇతి। మన్త్రాణాంపాఠస్తు "మధుశ్చమాధవశ్చ శుక్రశ్చ శుచిశ్చ నభశ్చనభస్యశ్చేషశ్చోర్జశ్చ సహశ్చ సహస్యశ్చ తపశ్చతపస్యశ్చోపయామగృహీతోఽసి సꣳసర్పోఽస్యꣳహస్పత్యాయత్వా"ఇతి। అత్రమధ్వాదిశబ్దాః క్రమేణచైత్రాదిమాసానాంవాచకాః।సꣳసర్పాꣳహస్పతిశబ్దయోరర్థోఽన్యత్రదర్శితః। అసఙ్క్రాన్తా వేకవర్షేద్వౌచేత్సꣳ సర్పఆదిమః క్షయమాసో ద్విసఙ్క్రాన్తః సచాంహస్పతి సంజ్ఞక ఇతి। మన్త్రాదావుపయామేతి ప్రయుఞ్జీత। హే సోమ త్వాముపయామగృహీతో మధుశ్చాసి। ఏవమన్య

త్రాపియోజ్యం। ఋతుగ్రహాన్విధత్తే "యజ్ఞేన వై దేవాః సువర్గం లోక మాయన్ తేఽమన్యన్త మనుష్యా నోఽన్వాభవిష్యన్తీతి తే సంవత్సరేణ యోప యిత్వా సువర్గం లోకమాయన్ తమృషయ ఋతుగ్రహైరేవానుప్రా జానన్ యదృతుగ్రహా గృహ్యన్తే సువర్గస్య లోకస్య ప్రజ్ఞాత్యై" (సం-౬కా।౫ప్ర।౩అ) ఇతి। సంవత్సరేణ యోపయిత్వా కాలవిలంబేన మోహ యిత్వా యతో ఋషయో మనుష్యేష్వభిజ్ఞాః। సఙ్ఖ్యాం విధత్తే "ద్వాదశ గృహ్యన్తే ద్వాదశ మాసాస్సంవత్సరః సంవత్సరస్య ప్రజ్ఞాత్యై" త్రయోదశ చతుర్దశయోరప్యేతదుపలక్షణం। అత ఏవ సూత్రకార ఆహ "ద్వాదశ త్రయోదశ చతుర్దశ వా గృహ్యన్తే" ఇతి। ఆదావన్తే చ ద్వయోర్గ్రహణం విధత్తే "సహ ప్రథమౌ గృహ్యేతే సహోత్తమౌ తస్మాద్ద్వౌ ద్వావృతూ" (సం-౬కా।౫ప్ర।౩అ) ఇతి। మధుశ్చ మాధవశ్చేత్యేతౌ ప్రథమౌ। తపశ్చ తపస్యశ్చేత్యేతావుత్తరౌ। యస్మాద్ద్వయోస్సహిత్యమత్ర విహితం తస్మాద్ద్వౌ ద్వౌ మాసావృత్వయనే। పాత్రస్థసోమం వహన్ స్రావయితుం బిలస్య పార్శ్వయోర్ద్వేముఖే విధత్తే "ఉభయతో ముఖమృతుపాత్రం భవతి కో హి తద్వేద యత ఋతూనాం ముఖం" (సం-౬కా।౫ప్ర।౩అ) ఇతి। ఋతూనాం ముఖం ఋతుధర్మప్రవృత్త్యారమ్భో యతో యస్మాత్ కాలాదారభ్య భవతి తత్ కో నామ వేద తస్మాత్ ఋతుపాత్రస్య ముఖద్వయం కుర్యాత్। అధ్వర్యుప్రతిప్రస్థాతారౌ ప్రైషమన్త్రావుత్పాదయతి "ఋతునా ప్రేష్యేతి షట్కృత్వ ఆహ షడ్వా ఋతవ ఋతూనేవ ప్రీణాత్యృతుభిరితి చతుశ్చతుష్పద ఏవ పశూన్ ప్రీణాతి ద్విః పునర్ ఋతునాఽఽహ ద్విపద ఏవ ప్రీణాతి" (సం-౬కా।౫ప్ర।౩అ) ఇతి। హో మైత్రావరుణ ఋతునా నిమిత్తేన హోతారం ప్రేష్య। తమిమం మన్త్రం ప్రథమతృతీయపఞ్చమేష్వధ్వర్యుర్బ్రూయాత్। ద్వితీయచతుర్థషష్ఠేషు ప్రతిప్రస్థాతా బ్రూయాత్। ఏవం షట్కృత్వస్తద్వచనం। తేన భవత్యృతూనాం ప్రీతిః। ఋతుభిః ప్రేష్యేతి సప్తమనవమయోరధ్వర్యుర్బ్రూయాత్। అష్టమదశమయోః ప్రతిప్రస్థాతా। తేన చతురావర్తనేన పశూ

నాం ప్రీతిః। ఋతునా ప్రేష్యేత్యధ్వర్యు రేకాదశే బ్రూయాత్। ప్రతిప్రస్థా తా ద్వాదశే। తేనద్విరావర్తనేన మనుష్యాణాం పక్షిణాఞ్చ ప్రీతిః। పూర్వోక్తామేవ షట్చతుర్ద్విసంఖ్యాం ఉపజీవ్యోపజీవకభావేన ప్రశంసతి “ఋతునా ప్రేష్యేతి షట్కృత్వ ఆహర్తుభిరితి చతుస్తస్మాచ్చతుష్పాదః పశవ ఋతూనుపజీవన్తి ద్విః పునరృతునాహ తస్మాద్ద్విపాదశ్చతుష్పదః పశూనుపజీవన్తి” (సం-౬కా।౫ప్ర।౩అ) ఇతి। గవాదయశ్చతుష్పాదః శీతోష్ణాదినృధర్మానుపజీవన్తి। మనుష్యాశ్చ ద్విపాదః పశుగత క్షీరాదీనుపజీవన్తి। స్వర్గారోహణ సోపానరూపేణ పునః ప్రశంసతి “ఋతునా ప్రేష్యేతిషట్కృత్వ ఆహర్తుభిరితి చతుర్ద్విః పున ఋతునాహాక్రమణమేవ తత్సేతుం యజమానః కురుతే సువర్గస్య లోకస్య సమష్ట్యై” (సం-౬కా।౫ప్ర।౩అ) ఇతి। ఆక్రమ్యతే ప్రాప్యతే స్వర్గోఽనేనసేతు నేత్యాక్రమణః సేతుః। యథా సేతోరధో భాగో విశాలః ఊర్ధ్వప్రదేశః సఙ్కుచితః తథైవాత్ర షట్చతుర్ద్విసఙ్ఖ్యా ద్రష్టవ్యా। సోపానేష్వప్యేతత్ సమానం। అధ్వర్యుప్రతిప్రస్థాత్రోర్యుగపద్గమనం నిషేధతి “నాన్యోన్యమనుప్రపద్యేత యదన్యోన్య మనుప్రపద్యేత ర్తురృతు మనుప్రపద్యేత ర్తవో మోహుకాస్స్యుః” (సం-౬కా।౫ప్ర।౩అ) ఇతి। అధ్వర్యు ప్రతిప్రస్థాతృభ్యాం ప్రథమద్వితీయౌ గ్రహౌ సహ గృహీతౌ। తతో హవిర్ధానాన్నిష్క్రమ్యాగత్యాఽఽహవనీయే హుత్వా పునః ప్రత్యాగత్య హవిర్ధానే గ్రహాన్తరం గ్రహీతవ్యం। తత్రైకః పురతోఽన్యః పృష్ఠత ఇత్యేవం యుగపన్న గన్తవ్యం, కిన్తు పర్యాయేణ। ఋతుగ్రహే యది తయోః సహగమనం స్యాత్ తదానీమేకమృతుమన్యోను ప్రవిశేత్, తతస్సఙ్కీర్యాత్ ఋతవో మోహహేతవో భవేయుః। కాలభేదవదుభయోర్మార్గభేదం విధత్తే “ప్రసిద్ధమేవాధ్వర్యుర్దక్షిణేన ప్రపద్యతే, ప్రసిద్ధం ప్రతిప్రస్థాతోత్తరేణ, తస్మాదాదిత్యః షణ్మాసో దక్షిణేనైతి షడుత్తరేణ” (సం-౬కా।౫ప్ర।౧అ) ఇతి। ప్రథమతస్సిద్ధం ప్రసిద్ధం ఆదిత ఆరభ్యేత్యర్థః। యస్మాదృత్విజోర్దక్షిణోత్తరౌ ద్వౌ మార్గౌ, తస్మాదాదిత్యస్యాపి దక్షిణాయనోత్తరాయ

ణే భవతః । అత్రసూత్రం “గ్రహావాదాయోపనిష్క్రామతో దక్షిణమేవాధ్వర్యుర్ద్వార్బాహుం నిశ్రయమాణ ఉపనిష్క్రామత్యుత్తరం ప్రతిప్రస్థాతా ద్వార్బాహుం నిశ్రయమాణ ఉపరమత్యథాధ్వర్యురాశ్రావయతి ఆశ్రావయాస్తు శ్రౌషట్ ఋతునా ప్రేష్యేతి వషట్కృతే జుహోత్యతినిష్క్రామత్యేవం ప్రతిప్రస్థాతా ప్రపద్యతే తథాధ్వర్యుః” ఇతి। యదాహవిర్ధానాత్ ప్రతిప్రస్థాతా నిష్క్రామతి తదాధ్వర్యుర్హవిర్ధానం ప్రవిశతి। ఏవం వ్యత్యయే నోభయోర్గమనం। మధుశ్చేత్యాదిమన్త్రైరేవ ద్వాదశమాసానాం ప్రీతత్వాత్ సꣳసర్పమన్త్రస్య నిర్విషయత్వమాశఙ్క్య వ్యాచష్టే “ఉపయామగృహీతోఽసి సꣳసర్పోఽస్యꣳహస్పత్యాయ త్వేత్యాహాస్తి త్రయోదశో మాస ఇత్యాహుస్తమేవ తత్ప్రీణాతి” (సం-౬కా।౫ప్ర।౩అ) ఇతి । అధికమాసస్త్రయోదశః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే చతుర్దశోఽనువాకః॥ * ॥

తైత్తిరీయసంహితా.

ఇన్ద్రాగ్నీ ఆగతꣳ సుతం గీర్భిర్నభో వరేణ్యం। అస్య పాతం ధియేషితా। ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రాగ్నిభ్యాం త్వైష తే యోనిరిన్ద్రాగ్నిభ్యాం త్వా॥౧॥౧౫॥

ఓమాసశ్చర్షణీధృతో విశ్వే దేవాస ఆగత। దాశ్వాꣳసో దాశుషః సుతం। ఉపయామగృహీతోఽసి విశ్వేభ్యస్త్వా దేవేభ్య ఏష తే యోనిర్విశ్వేభ్యస్త్వా దేవేభ్యః॥౧॥

ఇన్ద్రాగ్నీ ఓమాసో విꣳశతిర్విꣳశతిః॥౧౬॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే పఞ్చదశ షోడశానువాకౌ॥ * ॥

భా ష్య మ్.

కల్పః “అభక్షితేన పాత్రేణాధ్వర్యు రైన్ద్రాగ్నం గృహ్ణాతి।ఇన్ద్రాగ్నీ ఆగతగ్ం సుతమితిగ్రహణసాదనే” ఇతి। పాఠస్తు “ఇన్ద్రాగ్నీ ఆగతగ్ం సుతంగీర్భిర్నభో వరేణ్యం। అస్యపాతంధియేషితా। ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రాగ్నిభ్యాం త్వైషతేయోని రిన్ద్రాగ్నిభ్యాంత్వా” ఇతి।హే ఇన్ద్రాగ్నీసుతమభిషుతం సోమంప్రత్యాగతం ఆగచ్ఛతం। కీదృశంసోమం। గీర్భిఃస్తుతి భిర్యుక్తమితిశేషః।నభోనభస్స్థితైః స్వర్గనివాసిభిర్దేవై ర్వరేణ్యంప్రార్థనీయం। అస్యసోమస్యసమ్బన్ధినం స్వకీయమంశం పాతం యువాంపిబతం।కీదృశౌయువాం। ధియాఅస్మద్బుద్ధ్యా ఇషితాప్రార్థితౌ। స్పష్టమన్యత్ । కల్పః “వైశ్వదేవంశుక్రపాత్రేణ గృహ్ణాత్యోమాసశ్చర్షణీధృత ఇతిగ్రహణసాదనే” ఇతి। పాఠస్తు “ఓమాసశ్చర్షణీధృతో విశ్వేదేవాసఆగత । దాశ్వాగ్ంసోదాశుషస్సుతం। ఉపయామగృహీతోఽసివిశ్వేభ్యస్త్వాదేవేభ్యఏషతేయోని ర్విశ్వేభ్యస్త్వా దేవేభ్యః” ఇతి।హేవిశ్వేదేవాః ఆగతం ఆగచ్ఛతం।కీదృశాః।ఓమాసోరక్షితారః।చర్షణీధృతో మనుష్యపోషకాః।అనిష్టనివారణంరక్షణం ఇష్టప్రాపణం పోషణం।సుతమభిషుతందాశుసోదత్తవతోయజమానస్యదాశ్వాగ్ంసః ఫలంపూర్వందత్తవన్తః। స్పష్టమన్యత్।మన్త్రానుపేక్ష్య ఐన్ద్రాగ్నగ్రహంవిధత్తే“సువర్గాయవా ఏషలోకాయగృహ్యన్తేయదృతు గ్రహాజ్యోతిరిన్ద్రాగ్నీయ దైన్ద్రాగ్నమృతు పాత్రేణ గృహ్ణాతి జ్యోతిరేవాస్మాఉపరిష్టాద్దధాతి సువర్గస్య లోకస్యానుఖ్యాత్యై” (సం - ౬కా। ४ప్ర। ४అ) ఇతి। యదేతదృతుపాత్ర మధ్వర్యుహస్తే భక్షణీయేనసోమేనోపేతం తేనైంద్రాగ్నం గృహ్ణీయాత్। తథాసతి ఋతుగ్రహైఃప్రాప్తస్స్వర్గః ఇన్ద్రాగ్నిజ్యోతిషాప్రకాశితో భవతి।బలప్రదత్వేనైన్ద్రాగ్నంప్రశంసతి “ఓజోభృతౌవాఏతౌ దేవానాం యదిన్ద్రాగ్నీయదైన్ద్రాగ్నోగృహ్యత ఓజఏవావరున్ధే” (సం౬కా।४ప్ర४అ)ఇతి। గ్రహాన్తరంవిధత్తే“వైశ్వదేవగ్ం శుక్రపాత్రేణ గృహ్ణాతివైశ్వదేవ్యోవైప్రజాఅసావాదిత్యః శుక్రోయద్వైశ్వదేవగ్ం శుక్రపాత్రేణగృహ్ణాతి తస్మాద

సా వాదిత్యః సర్వాః ప్రజాః ప్రత్యఙుదేతి తస్మాత్సర్వ ఏవ మన్యతే మాం ప్రత్యుదగాదితి" (సం-౬కా।౪ప్ర।౭అ) ఇతి।శుక్రగ్రహస్య యత్పాత్రం తేన వైశ్వదేవంగృహ్ణీయాత్।వైశ్వదేవస్సర్వాః ప్రజాః ప్రతిశుక్రగ్రహోభిమానిన్యా ఆదిత్యః ప్రత్యఙ్ ప్రత్యేకం అభిముఖఉదేతి। తదేతత్సర్వజనస్యాప్యనుభవసిద్ధం। తేజః ప్రదత్వేన వైశ్వదేవంప్రశంసతి "వైశ్వదేవగ్ం శుక్రపాత్రేణ గృహ్ణాతి వైశ్వదేవ్యో వై ప్రజా స్తేజః శుక్రోయద్వైశ్వదేవగ్ం శుక్రపాత్రేణగృహ్ణాతిప్రజాస్వేవ తేజోదధాతి" (సం-౬కా।౪ప్ర।౭అ) ఇతి।

అథఛన్దః॥ ఇన్ద్రాగ్నీఓసామఇత్యేతెగాయత్ర్యౌ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వెదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే పఞ్చదశషోడశౌఽనువాకౌ॥*॥

తైత్తిరీయసంహితా.

మరుత్వన్తం వృషభంవావృధానమకవారిం దివ్యగ్ం శాసమిన్ద్రం। విశ్వాసాహమవసే నూతనాయోగ్రగ్ం సహోదామిహ తగ్ంహువేమ। ఉపయామగృహీతోసీన్ద్రాయ త్వా మరుత్వత ఏష తే యోనిరిన్ద్రాయ త్వా మరుత్వతే॥౧॥

మరుత్వన్తగ్ంషడ్విగ్ంశతిః॥౧౭॥

ఇన్ద్రమరుత్వ ఇహపాహిసోమం యథాశార్యాతే అపిబస్సుతస్య। తవప్రణీతీ తవ శూర శర్మన్నావివాసన్తి కవయస్సుయజ్ఞాః। ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రాయ త్వా మరుత్వత ఏష తే యోనిరిన్ద్రాయ త్వా మరుత్వతే॥౧॥ ॥౧౮॥

మరుత్వాగ్ం ఇన్ద్ర వృషభో రణాయ పిబా సోమమనుష్వధం మదాయ। ఆసిఞ్చస్వ జఠరే మధ్వ ఊర్మింత్వగ్ం రాజాసి ప్రదివస్సుతానాం।ఉ

ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రాయ త్వా మరుత్వత ఏష తే యోనిరిన్ద్రాయ త్వా మరుత్వతే ॥౧॥

ఇన్ద్ర మరుత్వో మరుత్వా నేకాన్నత్రిగ్ంశ దేకాన్నత్రిగ్ంశత్ ॥౧౯॥

మహాగ్ం ఇన్ద్రో య ఓజసా పర్జన్యో వృష్టిమాగ్ం ఇవ । స్తోమైర్వత్సస్య వావృధే । ఉపయామగృహీతోఽసి మహేన్ద్రాయ త్వైష తే యోనిర్మహేన్ద్రాయ త్వా ॥౧॥

మహా నేకాన్నవిగ్ంశతిః ॥౨౦॥

మహాగ్ం ఇన్ద్రో నృవదా చర్షణిప్రా ఉత ద్విబర్హా అమినస్సహోభిః । అస్మద్రియగ్వావృధే వీర్యాయోరుః పృథుస్సుకృతః కర్తృభిర్భూత్ । ఉపయామగృహీతోఽసి మహేన్ద్రాయ త్వైష తే యోనిర్మహేన్ద్రాయ త్వా ॥౧॥

మహాన్నృవత్ షడ్విగ్ంశతిః ॥౨౧॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే సప్తదశాష్టాదశైకోనవింశవింశైకవింశానువాకాః ॥ * ॥

భాష్యమ్

కల్పః "మరుత్వన్తమితి స్వేనర్తుపాత్రేణాధ్వర్యుః పూర్వం మరుత్వతీయం గృహ్ణాతి ఇన్ద్ర మరుత్వ ఇతి స్వేన ప్రతిప్రస్థాతోత్తరేణోత్తరం" ఇతి । పాఠస్తు "మరుత్వన్తం వృషభం వావృధాన మకవారిం దివ్యగ్ం శాసమిన్ద్రం । విశ్వాసాహమవసే నూతనాయోగ్రగ్ం సహోదామిహ తగ్ం హువేమ । ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రాయ త్వా మరుత్వత ఏష తే యోనిరిన్ద్రాయ త్వా మరుత్వతే" ఇతి । "ఇన్ద్ర మరుత్వ ఇహ పాహి సోమం యథా శార్యాతే అపిబస్సుతస్య । తవ ప్రణీతీ తవ శూర శర్మన్నా

వివాసన్తికవయస్సుయజ్ఞాః। ఉపయామ గృహీతో సీన్ద్రాయత్వా మరుత్వత ఏష తెయోని రిన్ద్రాయత్వా మరుత్వతె" ఇతి। ఇహాస్మిన్ కర్మణి తమిన్ద్రమాహ్వయామ। కీదృశం। మరుద్గణైరుపేతం జలస్యవర్షితారం కామానాం వర్ధయితారం అకుత్సితారం వృత్రాదీనాం శత్రూణాం మతి ప్రబలత్వాది విభవం దుష్టానాంశాసితారం విశ్వంపాలయితుం సహిష్ణుం అనలసమిత్యర్థః। అవసేరత్తుగాయ। నూతనాయ ఉగ్రం ఇదానీన్తనేభ్యో వైరిభ్యో జయమానం రక్షితుం తద్వైరిషూగ్రమిత్యర్థః। సహోదాం బలప్రదం।హేమరుద్గణయుక్తేన్ద్ర త్వమిహాస్మిన్ కర్మణి సోమంపాహిపిబ॥ యథా శార్యాతినామకస్య సమ్బన్ధిని కర్మణ్యభిషుతస్య సోమస్యాంశమపిబః తద్వత్ హేభరతవప్రణీతి ప్రణయనేనానుజ్ఞయా సుయజ్ఞాః పూర్వేకవయః తవశర్మణిసుఖనిమిత్తభూతె సతి ఆభిముఖ్యేన వివాసన్తి పరిచయన్తి తద్వదయమపి యజమాన ఇత్యర్థః। స్పష్టమన్యత్ । కల్పః "అభక్షితేన పాత్రేణ అధ్వర్యుస్తృతీయం మరుత్వతీయం గృహ్ణాతిమరుత్వాన్ ఇన్ద్రేతిగ్రహణసాదనే" ఇతి। పాఠస్తు "మరుత్వాన్ ఇన్ద్ర వృషభో రణాయపిబ సోమమనుష్వధంమదాయ। ఆసిఞ్చస్వ జఠరే మధ్వ ఊర్మిం త్వం రాజాసిప్రదివః సుతానాం। ఉపయామ గృహీతోఽసీన్ద్రాయ త్వా మరుత్వత ఏష తేయోని రిన్ద్రాయత్వా మరుత్వతే" ఇతి। హేఇన్ద్రమరుద్భిర్యుక్తో వర్షితాచత్వం రణాయ క్రీడార్థం సోమం పిబ। కీదృశం। అనుష్వధం స్వధాశబ్దోన్నవాచీ సవనీయ పురోడాశానా చష్టితాననుసృత్య వర్తమానం।కిఞ్చమదాయ హర్షాయమధ్వోమధురస్య పీతస్యసోమస్యోర్మిం సారం త్వదీయజఠరే ఆసిఞ్చస్వ స్థాపయ। త్వంప్రదివః ప్రాప్యస్య స్వర్గస్య సుతానాం సోమానాఞ్చ రాజాసి అతఏవ ప్రార్థ్యసే। స్పష్టమన్యత్ ।కల్పః "మాహేన్ద్రం శుక్రపాత్రేణగృహ్ణాతిమహాన్ ఇన్ద్రోయ ఓజసేతి గ్రహణసాదనే" ఇతి। పాఠస్తు "మహాన్ ఇన్ద్రోయ ఓజసా పర్జన్యో వృష్టిమాన్ ఇవ। స్తోమైర్వత్సస్య వావృధే। ఉపయామగృహీతోఽసి మహేన్ద్రాయత్వైష తే యోనిర్మ

హేన్ద్రాయ త్వా" ఇతి। వృష్టిమాన్ పర్జన్య ఇవ య ఇన్ద్ర ఓజసా బలే
న మహాన్ స ఇన్ద్రః వత్సస్థానీయస్య యజమానస్య స్తోమైస్స్తోత్రై ర్వావృ
ధే వర్ధతాం। స్పష్టమన్యత్। అస్మిన్నేవ మాహేన్ద్రగ్రహే వికల్పితం మ
న్త్రాన్తరమేవ మామ్నాయతే "మహాగ్ం ఇన్ద్రో నృవదా చర్షణిప్రా ఉ
త ద్విబర్హా అమినస్సహోభిః। అస్మద్రియగ్వావృధే వీర్యాయోరు పృ
థుస్సుకృతః కర్తృభిర్భూత్। ఉపయామ గృహీతోఽసి మహేన్ద్రాయ
త్వైష తే యోనిర్మహేన్ద్రాయ త్వా" ఇతి। అయం మహానిన్ద్రో నృవ
న్మనుష్యవదా చర్షణిప్రా చర్షణీన్మనుష్యాన్ ప్రతి తదభీష్టభోగైః పూ
రయతీతి చర్షణిప్రాః। యథా రాజామాత్యాదిర్మనుష్యః సేవకానభీష్ట
భోగైః పూరయతి తద్వత్। అపి చాయం ద్వయోః ప్రకృతివికృతిరూపయోః
సోమయాగయోః బర్హణ ద్వివర్యస్యేతి ద్విబర్హాః। స హోభిర్బలైర
మినః అమితః ఉపమానరహితః। అస్మద్రియక్ అస్మత్సదృశః వావృధే వృ
ద్ధిం ప్రాప్తః। యథా వయమస్యానుగ్రహాద్వృద్ధిం ప్రాప్తాః తథైవాయమ
ప్యస్మదీయైర్హవిర్భిర్వృద్ధః। ఏతదేవ ప్రపఞ్చ్యతే। వీర్యాయ సామ
ర్థ్యసిద్ధయే కర్తృభిర్యజమానైరయం సుకృతో భూత్సుష్ఠు వర్ధితోఽభూ
త్। కీదృశేత స్యాభివృద్ధిః। ఉరుర్యశసా విపులః। పృథుః బలేన విస్తృతః।
స్పష్టమన్యత్। మన్త్రా ఉపేక్షితాః। అథ మరుత్వతీయ గ్రహాః। విధత్తే
"ఇన్ద్రో మరుద్భిస్సాంవిద్యేన మాధ్యన్దినే సవనే వృత్రమహన్యన్మాధ్యన్ది
నే సవనే మరుత్వతీయా గృహ్యన్తే వార్త్రఘ్నా ఏవ తే యజమానస్య గృ
హ్యన్తే" (సం-౬కా।౫ప్ర।౫అ) ఇతి। సాంవిద్యం సన్ప్రీతిపరిత్యాగే కమత్యం।
తేషాం గ్రహాణాం పాత్రం విధత్తే "తస్య వృత్రం జఘ్నుష ఋతవో ము
హ్యన్త్స ఋతుపాత్రేణ మరుత్వతీయానగృహ్ణాత్ తతో వై స ఋతూన్
ప్రాజానాద్యదృతుపాత్రేణ మరుత్వతీయా గృహ్యన్త ఋతూనాం ప్రజ్ఞా
త్యై" (సం-౬కా।౫ప్ర।౫అ) ఇతి। గ్రహత్రయం వజ్రరూపేణ ప్రశంసతి
"వజ్రం వా ఏతం యజమానో భ్రాతృవ్యాయ ప్రహరతి యన్మరుత్వతీ
యా ఉదేవ ప్రథమేన యచ్ఛతి ప్రహరతి ద్వితీయేన స్తృణుతే తృతీయేన"

(సం-౬కా।౫ప్ర।౫అ) ఇతి। స్తృణుతేహినస్తి। ధనుస్సమ్పాదనరూపేణ
పునః ప్రశంసతి "ఆయుధం వా ఏతద్యజమానస్సగ్ంస్కురుతే యన్మరుత్వ
తీయాం ధనురేవ ప్రథమో జ్యా ద్వితీయ ఇషుస్తృతీయః" (సం-౬కా।౫ప్ర।
౫అ) ఇతి। సమ్పాదితస్య ధనుషః ప్రయోగరూపేణ పునః ప్రశంసతి "ప్ర
త్యేవ ప్రథమేనధత్తే విసృజతి ద్వితీయేన విధ్యతి తృతీయేన" (సం-౬కా।
౫ప్ర।౫అ) ఇతి। ప్రతిధత్తే ఏవ బాణం సన్ధత్త ఏవ। ప్రాణాది ప్రీణయితృ
త్వరూపేణ పునః ప్రశంసాం కర్తుమాఖ్యాయికామాహ "ఇన్ద్రో వృత్రగ్ంహ
త్వా పరాం పరావతమగచ్ఛదపరాధమితి మన్యమానస్స హరితోఽభవత్స ఏ
తాన్ మరుత్వతీయానాత్మస్పరణానపశ్యత్తానగృహ్ణీత ప్రాణమేవప్రథ
మేనాస్పృణుతాపానం ద్వితీయేనాత్మానం తృతీయేన" (సం-౬కా।
౫ప్ర।౫అ) ఇతి। ప్రబలేన వైరిణా తేన సహ విరోధరూపమపరాధం కృత
వానస్మీతి భీత్యా పరాం పరావతమత్యన్తదూరం పలాయ్య సహరితో వివ
ర్ణోఽభవత్। ఆత్మస్పరణాన్ స్వస్యభీతినివారణేన ప్రీణయిత్రూన్ ప్రతి
జగ్రాహ ప్రాణాపానక్షేత్రజ్ఞానాం ప్రీతిరభూత్। ఇదానీం ప్రశంసతి
"ఆత్మస్పరణా వా ఏతే యజమానస్య గృహ్యన్తే యన్మరుత్వతీయాః ప్రా
ణమేవ ప్రథమేనస్పృణుతేపానం ద్వితీయేనాత్మానం తృతీయేన" (సం-
౬కా।౫ప్ర।౫అ) ఇతి। అథమాహేన్ద్రగ్రహం విధత్తే "ఇన్ద్రో వృత్రమహన్
తం దేవా అబ్రువన్ మహాన్ వా అయమభూద్యో వృత్రమవధీదితి తన్మ
హేన్ద్రస్య మహేన్ద్రత్వగ్ం స ఏతం మాహేన్ద్రముద్ధార ముదహరత వృ
త్రగ్ంహత్వాన్యాసు దేవతాస్వధి యన్మాహేన్ద్రో గృహ్యత ఉద్ధారమేవ
తం యజమాన ఉద్ధరతేఽన్యాసు ప్రజాస్వధి" (సం-౬కా।౫ప్ర।౫అ) ఇతి। ఉ
ద్ధ్రియతే గృహ్యత ఇత్యుద్ధారో గ్రహః తముదహరత అగృహ్ణాత్। వృత్రహ
ననేనోద్ధారేణైవాయమన్యాసు దేవతాసు మధ్యేఽధికోఽభవత్। మాహే
న్ద్రస్య పాత్రం విధత్తే "శుక్రపాత్రేణ గృహ్ణాతి యజమానదేవత్యో వై మా
హేన్ద్రస్తేజశ్శుక్రో యన్మాహేన్ద్రగ్ం శుక్రపాత్రేణ గృహ్ణాతి యజమాన
ఏవ తేజో దధాతి" (సం-౬కా।౫ప్ర।౫అ) ఇతి।

అథచ్ఛన్దః॥ మరుత్వన్త ఇన్ద్ర మరుత్వో మరుత్వాన్మహాగ్ం ఇన్ద్రో నృవదిత్యేతాస్త్రిష్టుభః। మహాగ్ం ఇన్ద్రో య ఓజసేతి గాయత్రీ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే సప్తదశాష్టాదశైకోనవింశవింశైకవింశానువాకాః॥౧౭॥౧౮॥౧౯॥౨౦॥౨౧॥*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

కదాచన స్తరీరసి నేన్ద్ర సశ్చసి దాశుషే। ఉపోపేన్ను మఘవన్భూయ ఇన్ను తే దానం దేవస్య పృచ్యతే। ఉపయామగృహీతోఽస్యాదిత్యేభ్యస్త్వా। కదాచన ప్రయుచ్ఛస్యుభే నిపాసి జన్మనీ। తురీయాదిత్య సవనం త ఇన్ద్రియమాతస్థావమృతం దివి। యజ్ఞో దేవానాం ప్రత్యేతి సుమ్నమాదిత్యాసో భవతా మృడయన్తః। ఆ వోఽర్వాచీ సుమతిర్వవృత్యాదగ్ంహోశ్చిద్యా వరివోవిత్తరాసత్। వివస్వ ఆదిత్యైష తే సోమపీథస్తేన మన్దస్వ తేన తృప్య తృప్యాస్మ తే వయం తర్పయితారో యా దివ్యా వృష్టిస్తయా త్వా శ్రీణామి॥౧॥

వస్వస్తవిగ్ంశతిశ్చ॥౨౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే ద్వావింశోఽనువాకః॥

భాష్యమ్.

కల్పః “ఆదిత్యపాత్రేణ య ఆదిత్యస్థాల్యాం ద్విదేవత్యగ్రహసంపాతాస్తేభ్యః సోమం గృహ్ణాతి కదాచన స్తరీరసీతి కదాచన ప్రయుచ్ఛసీతి శృతాతఙ్క్యం దధి యజ్ఞో దేవానామితి పునస్సోమం గృహీత్వా వివస్వ ఆది

త్యేతి తస్మిన్గ్రావాణముపాగ్ంశు సవనముపధాయ తేనైనం సంశయిత్వా
యాదివ్యా వృష్టిస్తయా త్వా శ్రీణామీతి శృతాతజ్యేన దధ్నా పయసా
వా వృష్టికామస్య శ్రీత్వా గ్రావాణముద్గృహ్ణాతి యద్యగృహీతస్య తాజక్
బిన్దుః ప్రస్కన్దేత్స్వపూర్వకః పర్జన్యః స్యాద్యది విరమపూర్వకో న సాదయ
తి'' ఇతి। ప్రథమమన్త్రపాఠస్తు “కదాచన స్తరీరసి నేన్ద్ర సశ్చసి దాశు
షే। ఉపోపేన్ను మఘవన్భూయ ఇన్ను తే దానం దేవస్య పృచ్యతే। ఉప
యామగృహీతోస్యాదిత్యేభ్యస్త్వా'' ఇతి। హే ఇన్ద్ర త్వం కదాచిదపి స్త
రీః హింసకో న భవసి, కిన్తు దాశుషే హవిర్దత్తవతే యజమానాయ ఫలప్ర
దానార్థం సశ్చసి గచ్ఛసి। సుత్రా। ఉపోపేన్ను యజమానస్యాత్యన్తసమీప ఏ
వ। హే మఘవన్ భూయ ఇన్ను పునరేవ చ దేవస్య తవ దానం దేయం హ
విః పృచ్యతే సమ్పృచ్యతే, యజమానేన హవిర్దీయత ఇత్యర్థః। స్పష్టమన్య
త్। ఉత్తరమన్త్రస్తు “కదాచన ప్రయుచ్ఛస్యుభే నిపాసి జన్మనీ। తురీయా
దిత్య సవనం త ఇన్ద్రియమాతస్థావమృతం దివి'' ఇతి। ప్రశబ్దో నిషేధార్థః।
యుచ్ఛిధాతుః ప్రమాదార్థః। హే ఇన్ద్ర కదాచిదపి న ప్రమాద్యసి కిన్తు
వర్తమానమాగామి చేత్యుభే యజమానస్య జన్మనీ నిపాసితరాం పాలయ
సి। తృతీయమిత్యస్మిన్నర్థే వర్ణవ్యత్యయేన తురీయశబ్దః ప్రయుక్తః।
హే ఆదిత్య తృతీయసవనం తే త్వదీయం తస్మిన్సవనే ఇన్ద్రియాభివృద్ధి
కారణం అమృతసమానం దధి దివి ద్యులోకసమానే హవిర్ధానే ఆభిము
ఖ్యేన స్థితం। ఉత్తరమన్త్రస్తు “యజ్ఞో దేవానాం ప్రత్యేతి సుమ్నమాది
త్యాసో భవతా మృడయన్తః। ఆవోర్వాచీ సుమతిర్వవృత్యాదగ్ంహో
శ్చిద్యా వరివోవిత్తరాసత్ '' ఇతి। అయం యజ్ఞపురుషో దేవానాం సు
మ్నం సుఖం ప్రత్యేతి జానాత్యుత్పాదయతీత్యర్థః। హే ఆదిత్యా అస్మాన్
మృడయన్తస్సుఖయన్తో భవత। యుష్మాకం సుమతిః అనుగ్రహబుద్ధి రర్వా
చీనేష్వస్మాసు ప్రవృత్తా సతీ ఆవవృత్యాత్ ఆవర్తతాం యా సుమతి రేవాగ్
ంహోశ్చిదస్మదీయపాపాత్ వ్యావర్తత పాపం వినాశయతీత్యర్థః। సాసు
మతిః వరివోవిత్తరాసత్ అతిశయేన పరిచర్యాభిజ్ఞా భవత్। ఉత్తరమ

న్త్రస్తు “వివస్వ ఆదిత్యైష తే సోమపీథస్తేన మన్దస్వ తేన తృప్యతృప్యాస్మ
తే వయంతర్పయితారః” ఇతి। హే వివస్వః విశిష్టనివాస ఆదిత్య వివస్వన్నా
మకః ఏషః తృతీయస్తవ సోమపీథః పాతవ్యస్సోమస్తేన సోమదర్శనేన మన్ద
స్వహృష్టో భవ, తేన సోమపానేన తృప్తో భవ, తవ తర్పయితారో వయమపి తృ
ప్తా భూయాస్మ। ఉత్తరమన్త్రస్తు “యాదివ్యా వృష్టిస్తయా త్వా శ్రీణా
మి” ఇతి। హే సోమ దివ్యవృష్టిహేతునా దధ్నా త్వాం మిశ్రయామి। అత్రా
దిత్యగ్రహం విధాతు మాఖ్యాయికామాహ “అదితిః పుత్రకామా సాధ్యే
భ్యో దేవేభ్యో బ్రహ్మౌదనమపచత్ తస్యా ఉచ్ఛేషణమదదుస్తత్ ప్రాశ్నా
త్సా రేతోధత్త తస్యై చత్వార ఆదిత్యా అజాయన్త” (సం-౬కా।౫ప్ర।౫అ)
ఇతి। సాధ్యేభ్యస్సాధ్య నామకేభ్యః। ఆధాన ప్రకరణోక్తవిధానేన స
మ్పాదితో బ్రహ్మౌదనః। ఉచ్ఛేషణం హుతశిష్టం। పుత్రచతుష్టయేనా
ప్యనివృత్తైకా మైవ పునః ప్రయుక్తవతీత్యాహ “సా ద్వితీయమపచత్ సా
మన్యతోచ్ఛేషణాన్మ ఇమేఽజ్ఞత యదగ్రే ప్రాశిష్యామీతో మే వస్యా
గ్ంసో జనిష్యన్త ఇతి సాగ్రే ప్రాశ్నాత్ సా రేతోధత్త తస్యై వ్యృద్ధమాణ్డ
మజాయత” (సం-౬కా।౫ప్ర।౬అ) ఇతి। ఇమేఽజ్ఞత చత్వారో జా
యన్త అత్యన్తధనికపుత్రోత్పత్త్యపేక్షయా। హే మాత్రాగ్రే ప్రాశ
నేనైవాపరాధేన తస్యాఽణ్డం గర్భస్థానం వ్యృద్ధం గర్భశూన్యమభ
వత్। వ్యృద్ధినివారణాయ పునః ప్రయుక్తవతీత్యాహ “సాఽఽదిత్యేభ్య
ఏవ తృతీయమపచద్భోగాయ మ ఇదగ్ం శ్రాన్తమస్త్వితి తేఽబ్రువన్వరం
వృణామహై యోఽతో జాయాతా అస్మాకగ్ం స ఏకోఽసద్యోఽస్య ప్రజాయా
మృధ్యాతా అస్మాకం భోగాయ భవాదితి తతో వివస్వానాదిత్యోఽజాయ
త తస్య వా ఇయం ప్రజా యన్మనుష్యాస్తాస్వేక ఏవర్ధో యో యజతే స
దేవానాం భోగాయ భవతి” (సం-౬కా।౫ప్ర।౬అ) ఇతి। ఇదమాణ్డం శ్రా
న్తం గర్భాభావేన పురా[illegible]స్తం ఆసీత్। ఇదానీం మమ గర్భధారణేన అ
దితేర్భోగాయ అస్త్విత్యుక్త్వా బ్రహ్మౌదనమాదిత్యేభ్యోఽజుహోత్।
తతః అణ్డాద్యోజాయత సోఽస్మాకం మధ్యే ఏక ఆదిత్యోఽస్తు అస్యాదిత్యస్య

	రూ.	అ.	పై.
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, హావిలాల అద్వైత బ్రహ్మశాస్త్రులువారు చేయించిన చందా ౧కి వివరము.			
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, కలపటపు శ్రీనివాసులుగారు బి. ఏ. గోదావరిడిస్ట్రిక్టు అమలాపురం మిషన్‌స్కూల్ హెడ్ మాష్టర్ రెండుసంవత్సరములతాలూకు.	౫	౧౨	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, గాదే శ్రీనివాసరావుపంతులువారు గంజాం ట్రేజరీ డిప్యూటీ కలెక్టరు ఛత్రపురం శీతారాంపల్లి మకాం, రెండుసంవత్సరములది చందా ౧కి.	౧౦	౪	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, యస్. వైద్యనాథశాస్త్రిగారు. బి. ఏ. మదరాస్ కాలీజులో లైబరేరీ చేయించినచందా౧కి. మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, యస్. శేషయ్యగారు, బి. ఏ. హెడ్ మాష్టర్ బళ్లారికాలీజు.	౯	౧౦	౦
రెండవసంవత్సరం బాబతు చందాదార్లవలన జమఅయిన పైకము.			
మ॥రా॥శ్రీ,బ్ర॥శ్రీ,గుండు వెంకటసుబ్రహ్మణ్యచయనులుగారు, గోదావరిడిస్ట్రిక్టు, పలూరివద్ద చాటపర్రు.	౩	౬	౦
మ॥ రా॥ రా॥ శ్రీ, శ్రీమంతురాజా యేర్లగెడ్డ మల్లిఖార్జునప్రసాదనాయుడు, బహదరు జమీందారు, పరగణె దేవరకోటవగయిరా దొరగారు, మచలీపట్ణంచల్లపల్లి	౩	౬	౦
మ॥రా॥శ్రీ,బ్ర॥శ్రీ,కా-క్రిష్ణస్వామిశాస్త్రులువారు మద్రాస్, చిన్నసామి శెట్టి అగ్రహారం.	౬	౦	౦
మ॥రా॥శ్రీ,బ్ర॥శ్రీ,వడ్లమన్నాటి శేషయ్యపంతులువారు కోర్టు మున్సిఫ్, గుంటూరు.	౭	౪	౦
మ ॥ రా ॥ శ్రీ, బ్ర ॥ శ్రీ, చెరువు సుబ్బరావుగారిద్వారా మ॥ రా॥ శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, కొత్తకోట పానగడతాలూకు నరసింహశాస్త్రులవారి చందా ౧కిని, బళ్లారిజిల్లా ధర్మవరంతాలూకా కల్యాణమర్గంయిలాఖా మల్లూరు మ॥ రా॥ శ్రీ, బ్ర ॥ శ్రీ, నరసింహశాస్త్రులవారి చందా ౧కిని డిస్కౌంటుజాతా రు.	౫	౧౩	౦

ము - వెం.

శ్రీ ర స్తు.

ప్రకటనపత్రిక.

శ్రీమదిత్యాది ఘనతజెందిన గణ్యులైన ఈ వేదభాష్య చందా దారులకు సవినయముగ విన్నవించునది యేమన్నను.—

ఇదివరకు - ౧౨ - సంచికలు అనగా (౬౦) ఫారములగ్రంథమును అందరికిని అందజేసినాము, మొదటిసంవత్సరం చందాలెక్క పైసలైనది - అడ్వాన్సు మాత్రముఅనామత్తుగానే ఉంటున్నది. ౧౩ వసంచికనుండి ౨౪ వసంచికవరకు ౧౨ - సంచికలుగల రెండవ సంవత్సరం చందాబాబతు పోస్టేజివెరసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను అనేకులుఇదివరకు పంపించలేదు, అందరూ ద్రవ్యమును పంపితేగాని ఇచ్చట పని ధారాళముగ నడువచాలదు. గనుక అందరును దయజేసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను ముందుగా త్వరలోమాకు అందజేయవలయునని ప్రార్థించుచున్నాము. అట్లా పంపించనివారికి మేము పంపించవలసిన ఆయానెలల సంచికలను వారు వారు ధనమును పంపించేవరకు మావద్దనే అనామత్తుగా పెట్టుచున్నాము.

ఇంకమీద క్రొత్తగ చందాచేయవలసినవారు అడ్వాన్సుబాబతు రు ౨ - ౦ - ౦ వెనకటి సంచికలకు రు ౪-౮-౦ పోస్టేజిఅణాలు ౦ - ౬ - ౦ వెరసి రు ౬ - ౧౪ - ౦లను మాకు పంపితే అట్టివారికి మొదటినుండి - ౧౨ - సంచికలు పంపబడును. వారును రెండవ సంవత్సరం చందాబాబతు రు ౩ - ౬ - ౦ లను పంపించవలసినది, అందుకుగా ౨౪వ సంచికవరకూ నెలనెలకూ పంపబడును, గనుక క్రొత్తగ చందాజేయువారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ పదిరూపాయిల నాల్గుఅణాలను పంపించవలసినది.

ఎవరైనను చందాచేరేవరకు అయివుండే సంచికలకు వెల అరణాల చొప్పునను పిమ్మట నెలనెలకు అయ్యే సంచికలకు నాలుగణాలచొప్పునను ఇవ్వవలసినది, పోస్టేజి నెలకు వారే ఇవ్వవలసినది, అడ్వాన్సు మొబలగుకు తగినసంచికలను చివరలో ముజరాఇచ్చేదముగాని ఇప్పుడు ఇవ్వము. మధ్యకాలమున చందా వదలిపెట్టేవారికి అడ్వాన్సు ముజరాదొరకదు, ఎవరైన తమవద్దయుండు సంచికలను పోగొట్టుకొని వాటికి బదులుగా మరలి అదే సంఖ్యగల సంచికలను అపేక్షించితేదొరకదు. ఒక్కసంచిక కావలసినను దానికిగా ఒకపుస్తకమంతయును పూర్ణముగ చందాజేసి ఆగ్రంథమును చూడవచ్చునేగాని అప్పటికిని కోరవబడ్డ పుస్తకమునకు పూర్తిగా సంచికలు దొరకచాలవు. గనుక వారు వారు తమతమవద్దవుండే సంచికలను జాగ్రతతో నుంచుకొనవలసినది. పోగొట్టుకొనినవారికి ఇచ్చుటకు ఎక్కువసంచికలు మావద్దలేవు.

ఫలితార్థము.—ఇప్పుడు చందాచేరియుండేవారు రు ౩ - ౬ - ౦లును, ఇంకమీద చేరేవారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ లును త్వరగా మాకుపంపించవలసినది, పోస్టేజీవగైరా చిల్లరబాకీ యుంచుకొని యుండేవారలు దానినిగూడ పంపించవలయు, ముందుపని అభ్యంతరములేక నడుచుచుండును. ఈ రెండవసంవత్సరపు సంచికలకుగా చందాపైకం రు ౩ - ౬ - ౦ లను పంపినవారి పేరుప్రకటించబడినదిగదా, వారికి ఇటీవలె సంచికలుంగూడ అప్పుడప్పుడే రవానా చేయబడ్డవి. తక్కినవారినిగూడ అలాగేపంపించగోరెడు సజ్జనవిధేయుడైన

౧౮౮౦ సం॥ }
ఏప్రల్ నెల-౧ తేది. }

ములుకట్ల - వెంకటప్పయ్య.
ఏజంటు.

సమృద్ధాయాం ప్రజాయాం యస్సమృద్ధస్సోఽస్మాకం భోగాయ భవిష్యతీతి వరః । తత ఆజ్యాద్భవిష్యన్నామక ఆదిత్య ఉత్పన్నః । యే మనుష్యాః తేష్వాదిత్యస్య ప్రజాః వృష్టిద్వారేణోత్పాదకత్వాత్ । తాసు ప్రజాసు యో యజతే స ఏవ సమృద్ధత్వాద్దేవానాం భోగాయ భవతి । ఇత్థమాఖ్యాయికయా గ్రహం దేవతాం నిరూప్య గ్రహణాయాదానం నిరూపయితుమాఖ్యాయికాన్తరమాహ “దేవా వై యజ్ఞాద్రుద్రమన్తరాఽఽయన్త్స ఆదిత్యాననాక్రమత తే ద్విదేవత్యాన్ప్రాపద్యన్త తాన్న ప్రతి ప్రాయచ్ఛన్తస్మాదపి వధ్యం ప్రపన్నం న ప్రతి ప్రయచ్ఛన్తి” (సం-౬కా।౫ప్ర।౬అ) ఇతి । దేవా యజ్ఞం కుర్వన్తస్తస్మిన్యజ్ఞే రుద్రం విస్మృతవన్తః । స చ రుద్ర ఆదిత్యాననుప్రాప్య అబాధత । తేన బాధితా ఆదిత్యా ఐన్ద్రవాయవాదిగ్రహాన్ శరణం ప్రపన్నాః । తే చ గ్రహదేవతాస్తానాదిత్యాన్ రుద్రాయ నైవ ప్రత్యర్పితవన్తః తస్మాల్లోకేఽప్యన్యైర్బాధ్యోఽపి చోరాదిర్యది శరణం ప్రాప్నుయాత్ తదా తమపరేభ్యో నైవ ప్రత్యర్పయన్తి । ఆదిత్యగ్రహం విధత్తే “తస్మాద్ద్విదేవత్యేభ్య ఆదిత్యో నిర్గృహ్యతే” (సం-౬కా।౫ప్ర।౬అ) ఇతి । యస్మాదాదిత్యా ద్విదేవత్యగ్రహాన్ ప్రపన్నాస్తస్మాద్ద్విదేవత్యగ్రహేభ్యస్సిచ్య ఆదిత్యగ్రహం గృహ్ణీయాత్ । ఆదిత్యానాం హుతశేషేణ బ్రహ్మౌదనేనోత్పన్నత్వాత్ తేషాం ద్విదేవత్యశేషో యుక్త ఇత్యాహ “యదుచ్ఛిష్టాదజాయన్త తస్మాదుచ్ఛిష్టాద్గృహ్యతే” (సం-౬కా।౫ప్ర।౬అ) ఇతి । గ్రహణే కదాచనేత్యాది మన్త్రత్రికం వినియుఙ్క్తే- “తిసృభిర్ఋగ్భిర్గృహ్ణాతి మాతా పితా పుత్రస్తదేవ తన్మిథునముల్బం గర్భో జరాయు తదేవ తన్మిథునం” (సం-౬కా।౫ప్ర।౬అ) ఇతి । మాతాపితృరూపం మిథునం పుత్రేణ సహైతదేకం త్రయాత్మకం । గర్భవేష్టనోదకముల్బం తద్వేష్టనం చర్మసదృశం జరాయునామకం । తదుభయత ఉభయరూపం మిథునం గర్భేణ సహ త్రయాత్మకం । తేన సదృశం మన్త్రస్య త్రయాత్మకం । అస్మిన్గ్రహే దధిమిశ్రణం విధత్తే “పశవో వా ఏతే యదాదిత్య ఊర్గ్దధి దధ్నా మధ్యతః శ్రీణాత్యూర్జమేవ పశూనాం మధ్యతో దధాతి” (సం-౬కా।౫ప్ర।౬అ) ఇతి । ఆదిత్యస్యాప్య

ష్టిద్వారా పశూపకారిత్వాత్ పశుత్వం, దధ్నో భోజ్యత్వాత్ తద్రూప
త్వం। తేనదధ్నాసోమంమధ్యే మేళయేత్।ప్రథమమన్త్రేణసకృత్సోమం గృ
హీత్వాతృతీయమన్త్రేణ పునర్గృహీష్యమాణే మధ్యమమన్త్రేణ దధిప్ర
క్షేపేదిత్యర్థః। దధ్నః కించిద్గుణం విధత్తే "శృతాతఙ్క్యేన మేధ్యత్వాయ
తస్మాదామాపక్వం దుహే" (సం-౬కాం|౫ప్ర|౬అ) ఇతి। "శీతే బుధ్నమా
తనక్తి" ఇతివచనాత్సాన్నాయ్యభాణ్డే క్షీరేసమ్యక్సిద్ధే సతి పశ్చాదాత
ఞ్చనీయం। ఇహతుఉష్ణఏవక్షీరేయదాతఞ్చనేన నిష్పన్నందధితేన మేళనీ
యం।యస్మాదుష్ణంక్షీరం తస్మాల్లోకేపి ఆమాపాకరహితాగౌః పక్వం
ధారోష్ణరూపం క్షీరందుహే దుగ్ధేప్రయచ్ఛతి। గ్రహస్యాచ్ఛాదనం విధత్తే
"పశవో వా ఏతే యదాదిత్యః పరిశ్రిత్యగృహ్ణాతి ప్రతిరుధ్యైవాస్మై పశూన్గృ
హ్ణాతి" (సం-౬కాం|౫ప్ర|౬అ) ఇతి। అతః పశూన్నిరుధ్యయజమానార్థ
మేవ తాన్గృహీతవాన్భవతి।అత్రసూత్రం "దర్భైర్హస్తేనవాపిధాయో
త్తిష్ఠతి "ఇతి। తదేవాదిత్యగ్రహపరిశ్రయణం సమూద్యప్రశంసతి "పశవో
వా ఏతే యదాదిత్య ఏష రుద్రో యదగ్నిః పరిశ్రిత్యగృహ్ణాతి రుద్రాదేవపశూ
నన్తర్దధాతి" (సం-౬కాం|౫ప్ర|౬అ) ఇతి। అనేనగ్రహరూపాణాం పశూ
నాంఘాతకాద్రుద్రాద్వ్యవధానం భవతి। మన్త్రగతమాదిత్యపదం గ్రావ
పరతయా వ్యాచష్టే "ఏష వై వివస్వానాదిత్యో యదుపాంశుసవనః స
ఏతమేవ సోమపీథం పరిశయ ఆతృతీయసవనాద్వివస్వ ఆదిత్యైష తే సోమ
పీథ ఇత్యాహ వివస్వన్తమేవాదిత్యꣳ సోమపీథేన సమర్ధయతి" (సం-
౬కాం|౫ప్ర|౬అ) ఇతి। వివస్వన్నామకస్యాదిత్యస్య గ్రహాభిమానిత్వాత్
గ్రావ్ణస్తద్రూపత్వం।సచగ్రావా ఏనమేవాదిత్యగ్రహగతం సోమంపాతుం
తృతీయసవనసమాప్తిపర్యన్తం పరితిష్ఠతే అతో గ్రావవిషయత్వం మన్త్ర
స్యయుక్తం। గ్రావ్ణ్యదధిశ్రపణం సమన్త్రకం విధత్తే "యా దివ్యా వృష్టిః స
యా త్వా శ్రీణామీతి వృష్టికామస్య శ్రీణీయాద్వృష్టిమేవావరున్ధే యది తా
జక్ ప్రస్కన్దేద్వర్షుకః పర్జన్యః స్యాద్యది చిరమవర్షుకః" (సం-౬కా|

౫(ప్రా౬౪) ఇతి । అస్యార్థః పూర్వమేవసూత్రే స్పష్టముదాహృతః । గ్రహాన్తరవత్ సాదనాదిప్రసక్తౌ ప్రతిషేధతి "నసాదయత్యసన్నాద్ధి ప్రజాః ప్రజాయన్తే నాను వషట్కరోతి యదనువషట్కుర్యాద్రుద్రం ప్రజా అన్వవసృజేన్నహుత్వాన్వీక్షేత యదన్వీక్షేత చక్షురస్య ప్రమాయుకగ్ం స్యాత్తస్మాన్నాన్వీక్ష్యః" (సం-౬కాం।౫ప్రా౬౪) ఇతి। ఏష తే యోనిరితి మన్త్రస్యానామ్నాతత్వాన్నాత్రగృహీతస్య సాదనం సిద్ధం। కిన్తు తత్రైవప్రచారః। అసన్నాద్గర్భాశయ వ్యతిరిక్తస్థానే పతితాత్ । యథాగ్రహాన్తరం వషట్కారానువషట్కారయోర్భిన్నం హూయతే। నాత్రతథా। కిన్తు సకృదేవ అనువషట్కారేతు ప్రజా అనులక్ష్య రుద్రం క్రూరం ప్రేరయేత్। అన్వీక్షణేఽధ్వర్యురన్ధోఽభవేత్ ।ఇత ఆరభ్య చన్ద్రాలక్షణగ్రన్థాదున్నేతవ్యం॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే ద్వావింశోఽనువాకః॥*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

వామమద్య సవితర్వామము శ్వో దివే దివే వామమస్మభ్యగ్ం సావీః।
వామస్య హి క్షయస్య దేవ భూరేరయా ధియా వామభాజః స్యామ।
ఉపయామగృహీతోఽసి దేవాయ త్వా సవిత్రే॥౧॥

వామం చతుర్విగ్ంశతిః॥౨౩॥

అదబ్ధేభిస్సవితః పాయుభిష్ట్వగ్ం శివేభిరద్య పరిపాహి నో గయం।
హిరణ్యజిహ్వః సువితాయ నవ్యసే రక్షా మాకిర్నో అఘశగ్ంస ఈశత।
ఉపయామగృహీతోఽసి దేవాయ త్వా సవిత్రే॥౧॥

అదబ్ధేభిస్త్రయోవిగ్ంశతిః॥౨౪॥

హిరణ్యపాణిమూతయే సవితారముపహ్వయే। స చేత్తా దేవతా పదం। ఉపయామగృహీతోఽసి దేవాయ త్వా సవిత్రే॥౧॥

హిరణ్యపాణిం చతుర్దశ॥౨౫॥

సుశర్మాఽసి సుప్రతిష్ఠానో బృహదుక్షే నమః ఏష తే యోనిర్విశ్వేభ్యస్త్వా దేవేభ్యః॥౧॥

సుశర్మా ద్వాదశ॥౨౬॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే త్రయోవింశ చతుర్వింశ పఞ్చవింశ షడ్వింశానువాకాః॥

అథ భాష్యమ్.

కల్పః “వామమద్యసవితరిత్యన్తర్యామపాత్రేణ సావిత్రమాగ్రయణాద్గృహీత్వా న సాదయతి” ఇతి। పాఠస్తు “వామమద్య సవితర్వామము శ్వో దివే దివే వామమస్మభ్యꣳ సావీః। వామస్య హి క్షయస్య దేవ భూరేరయా ధియా వామభాజః స్యామ। ఉపయామగృహీతోఽసి దేవాయ త్వా సవిత్రే” ఇతి। హే సవితః అద్యాస్మభ్యం వామం వననీయం కర్మఫలం సావీః ప్రేరయ దేహీత్యర్థః। శ్వోఽపి వామం సావీః। తత ఊర్ధ్వం దినే దినే వామం సావీః। హే దేవ వామస్య వననీయస్య భూరేర్విస్తీర్ణస్య క్షయస్య స్వర్గనివాసస్య ఇచ్ఛయా అనయా శ్రద్ధాయుక్తయా బుద్ధ్యా వామభాజో వననీయకర్మానుష్ఠానవన్తః స్యామ। స్పష్టమన్యత్। అత్రైవ వికల్పితో ద్వితీయో మన్త్ర ఏవమామ్నాయతే “అదబ్ధేభిః సవితః పాయుభిష్ట్వꣳ శివేభిరద్య పరిపాహి నో గయం। హిరణ్యజిహ్వః సువితాయ నవ్యసే రక్షా మాకిర్నో అఘశꣳస ఈశత। ఉపయామగృహీతోఽసి దేవాయ త్వా సవిత్రే” ఇతి। హే సవితస్త్వం అదబ్ధేభిరహింసితైః పాయుభిః పాలకైః శివేభిర్మఙ్గలైః అనుగ్రహవిశేషైః నోఽస్మాకం గయం గృహం పరిపాహి సర్వతో రక్ష। హిరణ్యజిహ్వః హితా రమణీయా చ జిహ్వా యస్య సః నోఽస్మాకం హితం ప్రియం చ వదతీత్యర్థః। తాదృశస్త్వం సువితాయ సుష్ఠు గమనాయ స్వర్గప్రాప్తయే నవ్యసే నూతనాయ తదిదం కర్మ రక్ష। నోఽస్మా

కం అఘశంసః పాపాపవాదనిన్దకో భవాన్ మాకిరీశత ఈశ్వరో మాభూత్।
తృతీయో మన్త్రో వికల్పితపవమామ్నాయతే “హిరణ్యపాణిమూతయే స
వితార ముపహ్వయే। సచేతా దేవతా పదం। ఉపయామగృహీతోఽసి దే
వాయ త్వా సవిత్రే,” ఇతి। అస్మభ్యం దాతుం హిరణ్యం పాణౌ యస్యస
హిరణ్యపాణిః తాదృశం సవితారం ఉపగమ్య హ్వయే ఆహ్వయామి। కి
మర్థం। ఊతయే రక్షణాయ। సవితా దేవతారూపస్య పదస్య ద్యోతకం స్థా
నం చేతా జ్ఞాతా। కల్పః “ఏతేనైవ సశేషేణ వైశ్వదేవపూతభృతో గృహ్ణా
త్యుపయామగృహీతోఽసి సుశర్మాఽసీతి గ్రహణసాదనా” ఇతి। పాఠస్తు
“సుశర్మాఽసి సుప్రతిష్ఠానో బృహదుక్షే నమ ఏష తే యోనిర్విశ్వేభ్యస్త్వా
దేవేభ్యః” ఇతి। హే వైశ్వదేవ గ్రహ శోభనం శర్మ సుఖం యస్య తవ
స త్వం సుశర్మాఽసి। సుష్ఠు ప్రతిష్ఠానం పాత్రే స్థితిర్యస్యాసౌ సుప్రతిష్ఠానోఽసి
ఉక్షే సేక్త్రే శస్యమానాయ తుభ్యం బృహన్నమోఽస్తు। స్పష్టమన్యత్। సావి
త్రగ్రహం విధత్తే “అన్తర్యామపాత్రేణ సావిత్రమాగ్రయణాద్గృహ్ణాతి
ప్రజాపతిర్వా ఏష యదాగ్రయణః ప్రజానాం ప్రజననాయ” (సం-౬కా।
౫ప్ర।౭అ) ఇతి। ఆగ్రయణగ్రహస్య కర్మనిష్పత్తిద్వారేణ ప్రజాపాలకత్వా
త్ ప్రజాపతిత్వాత్ ఆగ్రయణాద్గ్రహణం ప్రజోత్పత్త్యై భవతి। సాదనా
దికం పూర్వవన్నిషేధతి “న సాదయత్యసన్నాద్ధి ప్రజాః ప్రజాయన్తే నా
నువషట్కరోతి యదనువషట్కుర్యాద్రుద్రం ప్రజా అన్వవసృజేత్” (సం-
౬కా।౫ప్ర।౭అ) ఇతి। విహితం సావిత్రగ్రహం ప్రశంసతి “ఏష వై గాయ
త్రో దేవానాం యత్సవితైష గాయత్రియై లోకే గృహ్యతే యదాగ్రయణో
యదన్తర్యామపాత్రేణ సావిత్రమాగ్రయణాద్గృహ్ణాతి స్వాదేవైనం యో
నేర్నిర్గృహ్ణాతి” (సం-౬కా।౫ప్ర।౭అ) ఇతి। తత్సవితుర్వరేణ్యమిత్యామ్నా
తత్వాద్దేవానాం మధ్యే సవితా గాయత్రీ సమ్బన్ధః। ఆగ్రయణశ్చ గాయ
త్ర్యాః స్థానే ప్రాతస్సవనే గృహ్యతే అనేన సమ్బన్ధేనాగ్రయణః సావిత్ర
స్య స్వకీయో యోనిః। సావిత్రస్య తృతీయసవన సమ్బన్ధం విధత్తే “విశ్వే
దేవాస్తృతీయగ్ం సవనం నోదయచ్ఛన్తే సవితారం ప్రాతస్సవనభాగగ్ం

సన్తం తృతీయసవన మభిపర్యణాయన్ తతో వై తే తృతీయగ్ం సవనముద యచ్ఛన్ య త్తృతీయసవనే సావిత్రో గృహ్యతే తృతీయస్య సవనస్యోద్యత్యై" (సం-౬ కా।౫ప్ర।౭అ) ఇతి। విశ్వేదేవాస్తు స్వకీయం తృతీయసవనం నోదయచ్ఛన్ ఉద్యోగ్యం నాశక్నువన్।ప్రాతస్సవనే భాగస్సవితుర్యుక్తః తస్య గాయత్రత్వాత్। తాదృశమపి సహకారిత్వేన సమానీయ తృతీయసవనముదవహన్। అతోత్రసావిత్రో యుక్తః। వైశ్వదేవగ్రహం విధత్తే "సవితృపాత్రేణ వైశ్వదేవం కలశాద్గృహ్ణాతి వైశ్వదేవ్యో వై ప్రజా వైశ్వదేవః కలశస్సవితా ప్రసవానామీశే యత్సవితృపాత్రేణ వైశ్వదేవం కలశాద్గృహ్ణాతి సవితృప్రసూత ఏవాస్మై ప్రజాః ప్రజనయతి" (సం-౬ కా।౫ప్ర।౭అ) ఇతి। యద్యపి పూర్వమన్తర్యామపాత్రం తథాపి ఇదానీం సవితృపాత్రం సమ్పన్నం। కలశాద్ద్రోణకలశాత్। ప్రజానాం విశ్వైర్దేవైః పాల్యత్వేన వైశ్వదేవ్యత్వం। సర్వదేవసాధారణ సోమాధారత్వాత్ కలశస్య వైశ్వదేవత్వం। సావిత్రశేషే సోమే వైశ్వదేవం విధత్తే "సోమే సోమమభిగృహ్ణాతి రేతఏవ తద్దధాతి" (సం-౬ కా।౫ప్ర।౭అ) ఇతి। అత ఏవ మన్త్రే సుప్రతిష్ఠామిత్యేతదుపపన్నమిత్యాహ "సుశర్మాసి సుప్రతిష్ఠాన ఇత్యాహ సోమే హి సోమమభిగృహ్ణాతి ప్రతిష్ఠిత్యై" (సం-౬ కా।౫ప్ర।౭అ) ఇతి। మన్త్రపదానాం కఞ్చిద్విశేషం దర్శయతి "ఏతస్మిన్వా అపి గ్రహే మనుష్యేభ్యో దేవేభ్యః పితృభ్యః క్రియతే సుశర్మాసి సుప్రతిష్ఠాన ఇత్యాహ మనుష్యేభ్య ఏవైతేన కరోతి బృహదిత్యాహ దేవేభ్య ఏవైతేన కరోతి నమ ఇత్యాహ పితృభ్య ఏవైతేన కరోత్యేతావతీర్వై దేవతాస్తాభ్య ఏవైనగ్ం సర్వాభ్యో గృహ్ణాతి" (సం-౬ కా।౫ప్ర।౭అ) ఇతి।అపి వైతస్మిన్నేవ వైశ్వదేవగ్రహే మన్త్రపదైర్మనుష్యాదీనాం సూచితత్వాత్ సర్వార్థమిదం గ్రహణం। తత్రసుశర్మశబ్దేన సమీచీనసుఖార్థినో మనుష్యాః సూచితాః। బృహచ్ఛబ్దేనాధికతమమహిమోపేతా దేవాః। నమశ్శబ్దేన నమస్కారప్రియాః పితరః। సాదనమన్త్రే విశ్వేభ్య ఇత్యేతత్ సర్వార్థ

త్వాద్వ్యక్తమిత్యాహ «ఏష తే యోనిర్విశ్వేభ్యస్త్వా దేవేభ్య ఇత్యాహ వైశ్వదేవో హ్యేషః” (సం-౬కా।౫ప్ర।౭అ) ఇతి।

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే త్రయోవింశ చతుర్వింశ పంచవింశ షడ్వింశాన్తాశ్చతురోఽనువాకాః॥*॥.

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

బృహస్పతిసుతస్య త ఇన్దో ఇన్ద్రియావతః పత్నీవన్తం గ్రహం గృహ్ణామ్యగ్నా౩ఇ పత్నీవా౩ః సజూర్దేవేన త్వష్ట్రా సోమం పిబ స్వాహా॥

బృహస్పతిసుతస్య పఞ్చదశ॥౨౭॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే సప్తవింశోఽనువాకః॥*॥

అథ భాష్యమ్.

కల్పః «ఉపయామగృహీతోఽసి బృహస్పతిసుతస్య త ఇత్యుపాంశుపాత్రేణ పాత్నీవతమాగ్రయణాద్గృహీత్వా న సాదయత్యగ్నా౩ఇ పత్నీవా౩ ఇతి వషట్కృతే జుహోతి నానువషట్కరోత్యపి వోపాంశువషట్కుర్యాత్” ఇతి। పాఠస్తు «బృహస్పతిసుతస్య త ఇన్దో ఇన్ద్రియావతః పత్నీవన్తం గ్రహం గృహ్ణామ్యగ్నా౩ఇ పత్నీవా౩ సజూర్దేవేన త్వష్ట్రా సోమంపిబ స్వాహా” ఇతి। హే ఇన్దో సోమ తవ సమ్బన్ధినం గ్రహం గృహ్ణామి। కీదృశం। పాత్నీవద్దేవతాకం। కీదృశస్య తవ। ఇన్ద్రియావతః వీర్యవతః। బృహస్పతిర్యజమానః, బృహతో యజ్ఞస్య పరిపాలనాత్ తేన సుతస్యాభిషుతస్య। హే పత్నీవన్నగ్నే త్వష్ట్రా దేవేన సజూస్సహ సోమం పిబ స్వాహా హుతమిదమస్తు। పాత్నీవతగ్రహస్య పాత్రం విధత్తే «ప్రాణో వా ఏష యదుపాంశుర్యదుపాంశుపాత్రేణ ప్రథమశ్చోత్తమశ్చ గ్రహౌ గృహ్యేతే ప్రా

ణమేవానుప్రయన్తి ప్రాణమనూద్యన్తి" (సం-౬కా।౫ప్ర।౮అ) ఇతి। ఉపా
ంశోః ప్రాణత్వం పూర్వముక్తం। వాచస్పతయే పవస్వేత్యనేన గృహీతః
ప్రథమో గ్రహః। బృహస్పతిసుతస్యేతి గృహ్యమాణశ్చోత్తమో గ్రహో
యద్యపి దధిగ్రహాదిః పూర్వం భావీ తథాపి నాసౌ సోమగ్రహః అదాభ్యాంశూ
సోమగ్రహావపి న తౌ నిత్యౌ, తస్మాన్నిత్యేషు సోమగ్రహేషూపాంశురేవ
ప్రథమః। హారియోజనస్య పశ్చాద్భావిత్వేఽప్యగ్నిష్టోమ * సామ్ని సమా
ప్తే సతి యజ్ఞశేషత్వేనానుష్ఠానం। తస్మాదగ్నిష్టోమాపేక్షయా § పాత్నీవత
స్యోత్తమత్వం। తయోః ప్రథమోత్తమయోరుపాంశుపాత్రేణ గ్రహణం కు
ర్యాత్। తథా సతి ప్రాణమేవానుసృత్య ప్రయన్తి ప్రారభన్తే ఉద్యన్తి సమా
పయన్తి। పాత్నీవతగ్రహం విధత్తే "ప్రజాపతిర్వా ఏష యదాగ్రయణః ప్రా
ణ ఉపాంశుః పత్నీః ప్రజాః ప్రజనయన్తి యదుపాంశుపాత్రేణ పాత్నీవత
మాగ్రయణాద్గృహ్ణాతి ప్రజానాం ప్రజననాయ తస్మాత్ప్రాణం ప్రజా అను
ప్రజాయన్తే" (సం-౬కా।౫ప్ర।౮అ) ఇతి। పత్నీరితి ప్రథమా। ప్రాణమనుప్రా
ణయుక్తాః ప్రజా ఉత్పద్యన్తే। విహితం గ్రహం ప్రశంసతి "దేవా వా ఇత ఇతః
పత్నీః సువర్గం లోకమజిగాంసన్తే సువర్గం లోకం న ప్రాజానన్ త ఏతం పా
త్నీవతమపశ్యన్ తమగృహ్ణత తతో వై తే సువర్గం లోకం ప్రాజానన్ యత్పా
త్నీవతో గృహ్యతే సువర్గస్య లోకస్య ప్రజ్ఞాత్యై" (సం-౬కా।౫ప్ర।౮అ)
ఇతి। పత్నీరిత ఇతః। పాత్నీవతగ్రహముపేక్ష్య అన్యైః యస్మాద్గ్రహాదిత్యేత
ద్గ్రహో గృహ్యతే। ఏతద్గ్రహే ఘృతమేళనం విధత్తే "స సోమో నాతిష్ఠత
స్త్రీభ్యో గృహ్యమాణస్తం ఘృతం వజ్రం కృత్వాఽఘ్నన్ తం నిరిన్ద్రియం
భూతమగృహ్ణన్ తస్మాత్ స్త్రియో నిరిన్ద్రియా అదాయాదీరపి పాపాత్పుం
స ఉపస్తితరం వదన్తి యద్ఘృతేన పాత్నీవతం శ్రీణాతి వజ్రేణైవైనం వ
శే కృత్వా గృహ్ణాతి" (సం-౬కా।౫ప్ర।౮అ) ఇతి। నాతిష్ఠత స్త్రీదేవతాకత్వ
మసహమానః స్వాత్మానం న ప్రకాశితవాన్। అఘ్నన్ అతాడయన్ నిరిన్ద్రి
యం భూతం నిర్వీర్యం జాతం యస్మాత్ స్త్రీదేవతాభ్యో గృహ్యమాణః

* అగ్నిష్టోమ ఇతి త్రైలింగపాఠః. § అగ్నిష్టోమాపేక్షయా ఇతి చ త్రైలింగపాఠః.

సోమో నిస్సామర్థ్యః తస్మాల్లోకే స్త్రియస్సామర్థ్యరహితా అపత్యేషు దాయభాజో న భవన్తి। పాపాత్పతితాదపి పుంసో౽పి ఉపస్తితరం స్త్రీస్వరూపం వదన్తి। అనన్తరస్య బృహస్పతిసుతస్యేతి [illegible]స్య శేషం పూరయిత్వా వ్యాచష్టే "ఉపయామగృహీతో౽సీత్యాహ [illegible] వా ఉపయామస్తస్మాదిమాం ప్రజా అనుప్రజాయన్తే" (సం-౬కా।౫ప్ర।౮అ) ఇతి। ఉపేత్య ప్రజాః * యమయతి ఉత్పాదనధారణాదినా వ్య[illegible]యతి। ఇత్యుపయామో భూభాగ ఇతి శేషః। బృహస్పతిశబ్దస్య ప్రయోగే౽భిప్రాయమాహ "బృహస్పతిసుతస్యేత్యాహ బ్రహ్మ వై దేవానాం బృహస్పతిర్బ్రహ్మణైవాస్మై ప్రజాః ప్రజనయతి" (సం-౬కా।౫ప్ర।౮అ) ఇతి। ఇన్దుశబ్దప్రవృత్తిసామ్యేన రేత ఉపలక్షయతీత్యాహ "ఇన్దో ఇత్యాహ రేతో వా ఇన్దూ రేత ఏవ తద్దధాతి" (సం-౬కా।౫ప్ర।౮అ) ఇతి। ఇన్ద్రియశబ్దేన తత్కార్యభూతాః ప్రజా ఉపలక్ష్యన్త ఇత్యాహ "ఇన్ద్రియావ ఇత్యాహ ప్రజా వా ఇన్ద్రియం ప్రజా ఏవాస్మై ప్రజనయతి" (సం-౬కా।౫ప్ర।౮అ) ఇతి। అగ్నిశబ్దపత్నీవచ్ఛబ్దయోరభిప్రాయం దర్శయతి "అగ్నా౩ ఇత్యాహాగ్నిర్వై రేతోధాః పత్నీవ ఇత్యాహ మిథునత్వాయ" (సం-౬కా।౫ప్ర।౮అ) ఇతి। త్వష్టృశబ్దప్రయోజనమాహ "సజూర్దేవేన త్వష్ట్రా సోమం పిబేత్యాహ త్వష్టా వై పశూనాం మిథునానాం రూపకృద్రూపమేవ పశుషు దధాతి" (సం-౬కా।౫ప్ర।౮అ) ఇతి। పాత్నీవతగ్రహస్య సోమమన్త్రే త్వష్టుః పరామర్శో న యుక్త ఇతి శఙ్కాం వారయతి "దేవా వై త్వష్టారమజిఘాంసన్ స పత్నీః ప్రాపద్యత తం న ప్రతి ప్రాయచ్ఛన్ తస్మాదపి వధ్యం ప్రపన్నం న ప్రతి ప్రయచ్ఛన్తి తస్మాత్పాత్నీవతే త్వష్ట్రే౽పి గృహ్యతే" (సం-౬కా।౫ప్ర।౮అ) ఇతి। యస్మాత్పత్నీః శరణం గతః తస్మాత్ త్వష్టా పత్నీరనుభాగీ భవతి। సాదనస్య ప్రసక్తౌ తద్వారయతి "న సాదయత్యసన్నాద్ధి ప్రజాః ప్రజాయన్తే" (సం-౬కా।౫ప్ర।౮అ) ఇతి। అనువషట్కారేణ ఉపాంశుత్వగుణం విధత్తే "నా

* యచ్ఛతి ఇతి కాశీపాఠః.

నువషట్కరోతి యదనువషట్కుర్యాద్రుద్రం ప్రజా అన్వవసృజేద్యన్నాను వషట్కుర్యాదశాన్తమగ్నీత్సోమం భక్షయేదుపాంశ్వను వషట్కరోతిన రుద్రంప్రజాఅన్వవసృజతి శాన్తమగ్నీత్సోమం భక్షయతి” (సం-౬కా౹౫ప్ర౹౮అ) ఇతి। అన్వవసృజేత్ అనుప్రాప్యసృష్టింవారయేత్ అశాన్తను నిష్ఫలం౹అగ్నీన్నేష్టర్ధ్వర్యోః శ్చప్రైషమన్త్రావుత్పాదయతి॥“అగ్నీన్నే ష్టురుపస్థమాసీద నేష్టఃపత్నీముదానయే త్యాహాగ్నీదేవ నేష్టరి రేతోదధాతి నేష్టాపత్నియాం” (సం-౬కా౹౫ప్ర౹౮అ) ఇతి। హే అగ్నీధ్ర నేష్టుస్సమీప మాగత్యోపవిశ। హే నేష్టః పత్నీముదానయపత్నీముత్థాప్యేహ ఆనయఅనేన ప్రైషద్వయేన రేతః ప్రజోత్పాదనసామర్థ్యం స్థాపితం భవతి । నేష్టృకార యితృకం ఉద్గాతృకర్తృకం పత్నీవిషయకం దర్శనంవిధత్తే “ఉద్గాత్రాసఖ్యా పయతి ప్రజాపతిర్వా ఏషయదుద్గాతా ప్రజానాంప్రజననాయ” (సం- ౬కా౹౫ప్ర౹౮అ) ఇతి। పత్నీకర్తృకం స్వగుహ్యా పన్నేజనీసంజ్ఞకస్య జల స్యప్రవర్తనం విధత్తే “అపఉపప్రవర్తయతి రేతఏవతత్ సిఞ్చతి” (సం- ౬కా౹౫ప్ర౹౮అ) ఇతి। ప్రవర్తనాయతజ్జలప్రక్షేపస్యస్థానం విధత్తే “ఊరు ణోపప్రవర్తయ్త్యూరుణా హి రేతస్సిచ్యతే” (సం-౬కా౹౫ప్ర౹౮అ) ఇతి।ఊరు ప్రదేశేస్రావితం జలంగుహ్యపర్యన్తం ప్రవర్తతే।లోకేఽపి ఊరుసహితేన ప్రజననేన రేతస్సిచ్యతే। ఊరుప్రదేశే వస్త్రాపనయనంవిధత్తే “నగ్నంకృత్యో రు ముపప్రవర్తయతి యదాహినగ్న ఊరుర్భవత్యథ మిథునీభవతోఽథ రేత స్సిచ్యతేఽథప్రజాః ప్రజాయన్తే” (సం-౬కా౹౫ప్ర౹౮అ) ఇతి।

అథమీమాంసా.

॥ ॥తృతీయాధ్యాయస్యద్వితీయపాదేచిన్తితం.॥ ॥

“ద్విదేవశేషఆదిత్య స్థాల్యామాగ్రయణాభిధా।
స్థాలీంప్రాప్తస్తతః పాత్నీవతస్యగ్రహణేసతి॥
తద్భక్షుణేద్విదేవాఃకిం సాధనంపాత్నీవతేనతే।
ఉపలక్ష్యానవాపూర్వ న్యాయేనాస్తూపలక్షణం॥

అన్యఆగ్రయణాత్పాత్నీవతో నైతస్యవిద్యతే।
ఆకాంక్షా పూర్వదేవేషు పత్నీవాన్నేవలక్ష్యతే" ॥ఇతి॥

ఐన్ద్రవాయవాదయో ద్విదేవత్యాః। తేషాం శేష ఆదిత్యస్థాలీమాగచ్ఛతి।పునరపితస్యాః స్థాల్యా ఆగ్రయణస్థాలీమాగచ్ఛతి। తస్యా ఆగ్రయణస్థాల్యాః పాత్నీవతో గృహ్యతే। తస్య పాత్నీవతస్యభక్షణే ఇన్ద్రవాయ్వాదయ ఉపలక్షణీయాః। పూర్వాధికరణేయథా మిత్రావరుణాదిభిస్సహేన్ద్ర ఉపలక్షితస్తద్వదితిప్రాప్తే బ్రూమః। "యమసౌగ్ ఉపాత్రేణ పాత్నీవతమాగ్రయణాద్గృహ్ణాతి" ఇత్యాగ్రయణపాత్రస్యా పాదనత్వశ్రవణాత్ తతోనిస్సృతస్యసోమరసస్య తత్సమ్బన్ధోపేతేసతిపశ్చాత్ పత్నీవద్దేవతాయైగ్రహణంభవతి। తథాసత్యత్యన్తభిన్నస్య పాత్నీవతస్య పూర్వదేవేష్వాకాంక్షా నాస్తి। పూర్వాధికరణోక్తస్తుపునరభ్యున్నీతఃసోమ ఐన్ద్రశేషేణ సంసృష్టః। తస్యసంసృష్టస్య భక్షణే మైత్రావరుణాదీనామివ ఇన్ద్రస్యాపి సమ్బన్ధో నాపైతీతి వైషమ్యం। తస్మాత్పాత్నీవతభక్షణే ఇన్ద్రవాయ్వాదయో నోపలక్షణీయాః॥

॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం.॥ ॥

"సహపత్నీవతాత్వష్టా తద్గ్రహేలక్ష్యతేనవా।
సహత్వష్ట్రాపిబేత్యుక్తేర్దేవత్వాత్సోపలక్ష్యతే॥
సహత్వమాత్రంత్వష్టుస్స్యాన్నపాతృత్వముశబ్దనాత్।
చోదనాయామభావాచ్చ నదేవోఽతోనలక్ష్యతే" ॥ఇతి॥

తస్మిన్నేవపాత్నీవతగ్రహే శేషభక్షణమన్త్రే పత్నీవతాసహ త్వష్టాప్యుపలక్షణీయః। కుతః। త్వష్టురపి తద్దేవత్వాత్। తచ్చ హోమమన్త్రాదవగతం "అగ్నా౩ ఇ పత్నీవా౩ః సజూర్దేవేన త్వష్ట్రాసోమం పిబస్వాహా" ఇత్యస్మిన్మన్త్రే పాత్నీవతమగ్నిం ప్లుతాన్తేన పదేనసమ్బోధ్య త్వష్ట్రాదేవేన సహపిబేత్యభిధానాత్ పాతృత్వేన పత్నీవతఇవ త్వష్టుస్తద్దేవత్వం। తతఃపత్నీవత్వష్ట్రు పీతస్యేత్యుపలక్షణమితిప్రాప్తే బ్రూమః। పానకాలే సహావస్థానమాత్రం త్వష్టుస్సజూరిత్యనేన పదేనప్రతీయతే నతు పా

తృత్వం, అసమ్బోధితస్య త్వష్టుర్పిబేత్యనేన శబ్దేన సామానాధికరణ్యాభావాత్ । నచపాత్నసహభావమాత్రేణ పాతృత్వం, "సహైవదశభిఃపుత్రైర్భారం వహతిగర్దభీ ఇత్యత్రపుత్రాణాం వోఢృత్వాదర్శనాత్ ।అస్తాం మన్త్రవిధిబలాత్ త్వష్టుర్దేవత్వమితిచేత్ । న । పాత్నీవతమాగ్రయణాద్గృహ్ణాతి ఇత్యత్ర త్వష్టురప్రతీతేః । తస్మాదదేవతాత్వాత్ త్వష్టా నోపలక్షణీయః॥ ॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥ ॥

"పత్నీవన్తస్త్రయస్త్రింశ ద్దేవాస్తాన్మాదయత్యమీ।
లక్ష్యానవాయాజ్యయోక్తి ర్దేవత్వాదుపలక్షణం॥
పక్షోఽగ్నిర్యజమానేన మాదితోఽన్యేతుపహ్నినా।
అతోఽగ్నిరేవ దేవత్వా న్నాన్యేషాముపలక్షణం" ॥ఇతి॥

తస్యైవపాత్నీవతగ్రహస్య యాజ్యాయామగ్నిం సమ్బోధ్యపత్నీవన్నాము ధారిణస్త్రయస్త్రింశద్దేవాః మాదయేత్యభిధీయతే పత్నీవన్తః త్రిశతంత్రింశచ్చ దేవాః అనుష్వధమావహ మాదయస్వేతిమన్త్రే అనుష్వధం అనుప్రధానం । అత్రహియజమానేనసోమరసేన మాదనీయత్వాత్ త్రయస్త్రింశతాం తద్దేవత్వం అతస్తేపి తద్భక్షణే లక్షణీయాఇతిచేత్। న।యజమానేన మాదనీయస్యాగ్నేరేవ తద్దేవత్వాత్ త్రయస్త్రింశద్దేవాస్తు వహ్నినామాద్యాసిద్ధా ఇతి నతేషామత్రదేవత్వం । తస్మాన్నోపలక్షణం॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే సప్తవింశోఽనువాకః॥*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

హరిరసి హారియోజనో హర్యోః స్థాతా వజ్రస్య భర్తా పృశ్నేః ప్రేతా తస్య తే దేవ సోమేష్టయజుషః* స్తుతస్తోమస్య శస్తోక్థస్య హరివన్తం

గ్రహం గృహ్ణామి హరిస్థ హర్యోర్ధానాః సహసోమా ఇన్ద్రాయ స్వాహా॥౧॥

హరిః షడ్విగ్ంశతిః॥౨౮॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకేఽష్టావింశోఽనువాకః॥*॥

భాష్యమ్.

కల్పః "పరిధిషు ప్రహృతేషూన్నేతా హారియోజనం గృహ్ణాత్యుపయామగృహీతోఽసి హరిరసీతి ద్రోణకలశేన సర్వమాగ్రయణంగృహీత్వా సనాదయతి బర్హిష్యభిధానాభిః శ్రీత్వా హరిస్థ హర్యోర్ధానా ఇతివషట్కృతానువషట్కృతే హుత్వా హరతి భక్షం" ఇతి। పాఠస్తు "హరిరసి హారియోజనో హర్యోః స్థాతా వజ్రస్యభర్తా పృశ్నేః ప్రేతా తస్యతే దేవ సోమేష్టయజుష స్తుతస్తోమస్య శస్తోక్థస్య హరివన్తం గ్రహంగృహ్ణామి హరీస్థ హర్యోర్ధానా స్సహసోమా ఇన్ద్రాయస్వాహా" ఇతి। హే సోమ త్వం హరిరసి హరితవర్ణోఽసి। హరిత మశ్వం రథేయునక్తీతి హరియోజన ఇన్ద్రః తస్యసమ్బన్ధీ హారియోజనః ఇన్ద్రదేవతాక ఇత్యర్థః। హర్యోరశ్వయోః స్థాతా హరిభ్యాం అశ్వాభ్యాం యుక్తరథేతిష్ఠతీత్యర్థః। యద్యపీన్ద్ర ఏవరథేతిష్ఠతి తథాపి తదీయత్వాత్ సోమోపితిష్ఠతీ త్యుపచర్యతే। ఇన్ద్రేణపేయత్వా దిన్ద్రాభేదేన వజ్రస్యపోషకః। పృశ్నిరన్నం తస్య ప్రేతా యాగసాధనద్వారేణ ప్రేరయితా। హే సోమదేవ తస్య తేతాదృశస్య తవసమ్బన్ధినం గ్రహం గృహ్ణామి। కీదృశం। హరివన్తం ఇన్ద్రదేవతాకం। కీదృశస్యతస్య। ఇష్టయజుషః ఇష్టంయజ్ఞసాధనత్వేన ప్రయుక్తం గ్రహణసాదనాదిమన్త్రరూపం యజుర్యస్య సోఽయమిష్టయజుః। స్తుతాః త్రివృత్పఞ్చదశ సప్తదశైకవిగ్ంశనామకాః స్తోమాయస్యాసౌ స్తుతస్తోమః। శస్తాని ఉక్థప్రఉగాజ్యనిష్కేవల్య మరుత్వతీయ వైశ్వదేవాగ్ని మారుత

నానాకారాణి శస్త్రాణి యస్యాసౌ శస్త్రాక్షః। భ్రష్టాస్తణ్డులా ధానాః। హే ధా
నాః యూయం హర్యోరిన్ద్రరథవాహకాశ్వయోః సమ్బన్ధిత్వేన హరీహ
రిశబ్దార్థేన యూధాస్థ। సోమేనమిశ్రితత్వాత్ సహసోమాః స్థ। తాదృశమి
దం హవిరిన్ద్రాయస్వాహా హుతమస్తు। హారియోజనగ్రహవిధిమర్థవాదే
నోన్నయతి "ఇన్ద్రో వృత్రమహన్ తస్య శీర్షకపాలముదౌబ్జత్, స ద్రో
ణకలశోఽభవత్ తస్మాత్సోమస్సమస్రవత్స హారియోజనోఽభవత్"
(సం-౬కా।౫ప్ర।౯అ) ఇతి। ఉదౌబ్జత్ ఉత్తానమభవత్। యస్మాద్వృత్ర
శిరసో నిష్పన్నాత్ ద్రోణకలశాత్స్రుతః సోమరసో హారియోజనో భవత్
తస్మాత్ ద్రోణకలశేన హారియోజనం గృహ్ణీయాత్। ధానామేళనం విధత్తే
"తం వ్యచికిత్సజ్జుహవానీ3మా హౌషా3మితి సోఽమన్యత యద్ధోష్యామ్యా
మగ్ం హోష్యామి యన్న హోష్యామి యజ్ఞవేశసం కరిష్యామీతి తమ
ధ్రియత హోతుగ్ం సోఽగ్నిరబ్రవీన్న మయ్యామగ్ం హోష్యసీతి తం ధా
నాభిరశ్రీణాత్ తగ్ం శ్రుతం భూతమజుహోద్యద్ధానాభిర్హారియో. జన
గ్ం శ్రీణాతి శ్రుతత్వాయ శ్రుతమేవైనం భూతం జుహోతి" (సం-౬కా।
౫ప్ర।౯అ) ఇతి। తం హారియోజనగ్రహం ప్రతి ఆమమపక్వం యజ్ఞవేశసం
యజ్ఞవిఘాతకం అధ్రియత। స ఇన్ద్రస్తం గ్రహం హోతుం నిశ్చయమక
రోత్ న హోష్యసి మా హౌషీః శృతం భూతం పక్వం జాతం। ధానానాం
బాహుళ్యం విధత్తే "బహ్వీభిశ్శ్రీణాత్యేతావతీరేవాస్యాముష్మిన్ లోకే కా
మదుఘా భవన్త్యథో ఖల్వాహురేతా వా ఇన్ద్రస్య పృశ్నయః కామదుఘా
యద్ధారియోజనీరితి తస్మాద్బహ్వీభిః శ్రీణీయాత్" (సం-౬కా।౫ప్ర।౯అ)
ఇతి। సంఖ్యయా యావత్యో ధానాస్తావత్యో యజమానస్య స్వర్గే కామధేన
వో భవన్తి। కిఞ్చ హారియోజనీర్ధానా ఇన్ద్రస్య కామధేనవః। పృశ్నయ
అల్పతనవః। సవనీయస్య పశోః పరిధిషు ప్రహృతేషు హారియోజనకాల ఇ
త్యేతద్విధత్తే "ఋక్సామే వా ఇన్ద్రస్య హరీ సోమపానౌ తయోః పరిధయ
ఆధానం యదప్రహృత్య పరిధీన్ జుహుయాదన్తరాధానాభ్యాం ఘాసం
ప్రయచ్ఛేత్ప్రహృత్య పరిధీన్ జుహోతి నిరాధానాభ్యామేవ ఘాసం ప్రయ

చ్ఛతి” (సం-౬కా।౫ప్ర।౯అ) ఇతి। ఋక్సామే వేదౌ ఇన్ద్రస్యాశ్వౌ, తావ
ప్యత్ర సోమం పిబతః, అత ఏవ హర్యోర్ధానా ఇత్యుక్తం। సవనీయప
శ్వఙ్గభూతా యే పరిధయో౽గ్నిం పరిత ఆవృత్య తిష్ఠన్తి తే తయోరశ్వయోరా
ధానం। ఆధీయతే ముఖే ప్రక్షిప్యతే౽శ్వం నియన్తుమిత్యాధానం ఖలీనం।
ముఖస్యాన్తస్థితమాధానం యయోరశ్వయోస్తాభ్యాముత్తరాధానాభ్యాం
పరిధిప్రహరణాదూర్ధ్వం హోమే౽సిగాధానత్వాత్ సుఖేన ఘాసో౽త్తుం శ
క్యతే। నాత్రాధ్వర్యోర్హోమః కిన్తూన్నేతురిత్యముమర్థం విధత్తే “ఉ
న్నేతా జుహోతి యాతయామేవ హ్యేతర్హ్యధ్వర్యుః స్వగాకృతో
యదధ్వర్యుర్జుహుయాద్యథా విముక్తం పునర్యునక్తి తాదృగేవ తత్”
(సం-౬కా।౫ప్ర।౯అ) ఇతి। ఏతస్మిన్కాలే అధ్వర్యుర్యస్మాత్ స్వగా
కృతః స్వాధీనగతిః కృతప్రధానగ్రహాణాం సమాప్తత్వేన పారతన్త్ర్యా
భావాత్తస్మాదయం గతసారరూప ఇవ। తథా సత్యధ్వర్యోర్హో
మే ముక్తస్య బలీవర్దస్య శ్రాన్తస్య పునశ్శకటయోగ ఇవ భవతి। గృహీత
స్య హారియోజనస్య హోమాత్పూర్వం శిరసి ధారణం విధత్తే “శీర్షన్న
ధినిధాయ జుహోతి శీర్షతో హి స సమభవత్” (సం-౬కా।౫ప్ర।౯అ)
ఇతి। అత్ర సూత్రం “బహ్వీభిర్ధానాభిః శ్రిత్వా శీర్షన్నధి నిధాయో
పనిష్క్రమ్య” ఇతి। హోమకాలే ప్రాగ్వంశదేశాదీషత్పురతః చలనం
కృత్వా హోతవ్యమితి విధత్తే “విక్రమ్య జుహోతి విక్రమ్య హీన్ద్రో
వృత్రమహన్త్సమృద్ధ్యై” (సం-౬కా।౫ప్ర।౯అ) ఇతి। భక్షణకాలే హారి
యోజనధానానాం మానసం చర్వణం విధత్తే “పశవో వై హారియోజనీ
ర్యత్ సమ్భిన్ద్యాదల్పా ఏనం పశవో భుఞ్జన్త ఉపతిష్ఠేరన్ యన్న సంభిం
ద్యాద్బహవ ఏనం పశవో భుఞ్జన్త ఉపతిష్ఠేరన్ మనసా సంబాధత ఉభయంకరో
తి బహవ ఏవైనం పశవో భుఞ్జన్త ఉపతిష్ఠన్తే” (సం-౬కా।౫ప్ర।౯అ)
ఇతి। పశుప్రాప్తిహేతుత్వాత్ ధానాః పశవస్సమ్భిన్ద్యాద్దన్తైః ఖండయే
త్। తథా సతి కతిచిదేవ పశవ ఏనం యజమానం క్షీరదానాదిభిః పాల

యస్తత్ర ప్రాప్నుయుః, అసమ్మోదే బహవస్ప్రాప్నువన్తోఽపి క్షీరాదిభిర్నపాలయన్తి। మానసచర్వణేషు సమ్మోదనమసమ్మోదన ఇత్యుభయస్య కృతత్వాత్పశూనాం నాల్పత్వం నాపి క్షీరాదిరాహిత్యమిత్యర్థః। ఉన్నేతృహస్తగతం హుతశేషం సర్వే భక్షయిష్యమున్నేతు రనుజ్ఞాముపేక్షేరన్నితి విధత్తే "ఉన్నేతర్యుపహవమిచ్ఛన్తే య ఏవ తత్ర సోమపీథస్తమేవావరున్ధతే" (సం-౬కా।౫ప్ర।౯అ) ఇతి। సర్వభక్షితావశేషాణాం ద్రోణకలశగతసోమానాం నినయనం విధత్తే "ఉత్తరవేద్యాం నివపతి పశవో వా ఉత్తరవేదిః పశవో హారియోజనీః పశుష్వేవ పశూన్ప్రతిష్ఠాపయన్తి" (సం-౬కా।౫ప్ర।౯అ) ఇతి। గ్రహహోమే పరిసమాప్తే సతి గ్రహాన్ప్రశంసతి "గ్రహాన్వా అను ప్రజాః పశవః ప్రజాయన్తే" (సం-౬కా।౫ప్ర।౧౦అ) ఇతి। ఏతదేవ విభజ్య స్పష్టయతి "ఉపాంశ్వన్తర్యామావజావయః శుక్రామన్థినౌ పురుషా ఋతుగ్రహానేకశఫా ఆదిత్యగ్రహం గావః" (సం-౬కా।౫ప్ర।౧౦అ) ఇతి। ఆదిత్యగ్రహస్య గవాం చ సాదృశ్యప్రదర్శనేన గ్రహమను గవాం జన్మోపపాదయతి "ఆదిత్యగ్రహో భూయిష్ఠాభిర్ఋగ్భిర్గృహ్యతే తస్మాద్గావః పశూనాం భూయిష్ఠాః" (సం-౬కా।౫ప్ర।౧౦అ) ఇతి। కదాచన స్తరీరసీత్యాదికా ఋచో భూయిష్ఠాః। ఉపాంశుగ్రహమను జాతానాం గ్రహేణ సహ త్రిత్వసామ్యం దర్శయతి "యత్త్రిరుపాంశుగ్ం హస్తేన విగృహ్ణాతి తస్మాద్ద్వౌ త్రీనజా జనయతి" (సం-౬కా।౫ప్ర।౧౦అ) ఇతి। ద్వౌ వా త్రీన్వా నతు త్రిభ్యోఽధికమపత్యం సా సహ జనయతి। యస్మాదన్తర్యామస్య గ్రహే సంకోచకసంఖ్యావిశేషో న శ్రుతః తస్మాత్తమను జాయమానానామవీనాం భూయిష్ఠత్వం యుగపద్వ్యక్త * మిత్యాహ "అథావయో భూయసీః" (సం-౬కా।౫ప్ర।౧౦అ) ఇతి। అథ కథఞ్చిదాగ్రయణాత్ సోమః క్షీయేత తదా ద్రోణకలశాత్ తద్గ్రహణం విధత్తే "పితా వా ఏష యదాగ్రయణః పుత్రః కలశో యదాగ్రయణ ఉపదస్యేత్

* యుగపద్వ్యక్తం ఇతి కాశీపాఠః.

కలశాద్గృహ్ణీయాద్యథా పితా పుత్రం క్షిత ఉపధావతి తాదృగేవ తత్ ”
(సం-౬ కా।౫ ప్ర।౧౦ అ) ఇతి। ప్రథమోత్పన్నత్వాదాగ్రయణస్య పితా ప
శ్చాదుత్పాదితయా కలశః పుత్రః। క్షితః పితా క్షీణవృత్తిః జీవనార్థం ఉప
ధావతి ఉపసర్పతి పుత్రం। కలశే సోమక్షయే వైపరీత్యం విధత్తే “ యత్క
లశ ఉపదస్యేదాగ్రయణాద్గృహ్ణీయాద్యథా పుత్రః పితరం క్షిత ఉపధా
వతి తాదృగేవ తత్ ” (సం-౬ కా।౫ ప్ర।౧౦ అ) ఇతి। కలశన్యాయం గ్రహే
ఽపి దర్శయతి “ ఆత్మా వా ఏష యజ్ఞస్య యదాగ్రయణో యద్గ్రహో
వా కలశో వోపదస్యేదాగ్రయణాద్గృహ్ణీయాదాత్మన ఏవాధి యజ్ఞం నిష్క
రోతి ” (సం-౬ కా।౫ ప్ర।౧౦ అ) ఇతి। యజ్ఞమధ్యవర్తిత్వాదాగ్రయణో
యజ్ఞస్యాత్మా। దృష్టాన్తత్వేన కలశస్య పునరుపాదానం నష్టం యజ్ఞమనేన
గ్రహణేనాత్మన ఉపరి పునస్సందధాతి। అథ స్థాల్యా హోమసాధనత్వాభావే
న తాం నిన్దన్నివ హోమసాధనం దారుపాత్రం ప్రశంసతి “ అవిజ్ఞాతో వా
ఏష గృహ్యతే యదాగ్రయణః స్థాల్యా గృహ్ణాతి వాయవ్యేన జుహోతి తస్మా
ద్గర్భేణావిజ్ఞాతేన బ్రహ్మహా ” (సం-౬ కా।౫ ప్ర।౧౦ అ) ఇతి। ఆవాయోర్భూ
షేత్యాదిగ్రహణమన్త్రేషు యథా దేవతాస్వనామవిశేషేణ విజ్ఞాయతే
న తథా యే దేవా దివ్యేకాదశ స్థేత్యత్ర నామవిశేషశ్రుతేః। తస్మాదవిజ్ఞాత
ఆగ్రయణః స్థాల్యాం గృహ్యమాణో గృహ్ణాత్యేవ, న తు జుహోతి, వాయవ్యే
న తు దారుపాత్రేణ జుహోతి। యస్మాద్యే దేవా ఇతి మన్త్రోక్తా అవి
జ్ఞాతనామకాస్త్రయస్త్రింశతో దేవానుద్దిశ్య స్థాల్యాం గృహీతః సోమో గ్ర
హణమాత్రేణ తద్దేవతాతృప్తావపి హోమాభావాత్ పరిత్యక్త ఇవ। త
స్మాల్లోకేఽప్యవిజ్ఞాతేన గర్భేణ బ్రహ్మహా భవతి। ప్రోషితే భర్తరి జారజ
న్యో గర్భో భర్తారం ప్రత్యవిజ్ఞాతస్తేన గర్భేణోత్పన్నం బ్రహ్మ జహాతి పరి
త్యజతీతి బ్రహ్మహా। అవిజ్ఞాతయోర్గర్భాగ్రయణయోః పరిత్యాగస్తుల్యః।
తచ్చ స్థాలీగతం సోమం పునర్దారుమయేనాన్తర్యామపాత్రేణ సావిత్రా
ర్థం గృహీత్వా జుహోతి। తతో దారుపాత్రం ప్రశస్తం। ప్రకారాన్తరేణ
దారుపాత్రాణి ప్రశంసతి “ అవభృథమవయన్తి పరా స్థాలీరస్యన్త్యుద్వాయ

పిభిర్మాతా పితృస్వామిభిః సంయుక్తో భవతి। శస్త్రీష్వపి యమపాగ్ శుశ
న్యతేతద్ద్వయోర్గ్రహయోర్నిధానం। యమశ్చ్వస్తదితరేషాం సవేషాం।
ఇత్యేవం విశేషం జానతోఽపి తదేవ ఫలం। స్థాలీవాయవ్యరూపం ద్వన్ద్వం
ప్రశంసతి “యో వై గ్రహాణాం మిథునం వేద ప్రప్రజయా పశుభిర్మిథునై
ర్జాయతే స్థాలీభిరన్యే గ్రహా గృహ్యన్తే వాయవ్యైరన్య ఏతద్వై గ్రహా
ణాం మిథునం య ఏవం వేద ప్రప్రజయా పశుభిర్మిథునైర్జాయతే” (సం-
౬కాం।౫ప్ర।౧౧అ) ఇతి। ఆగ్రయణోక్థ్యాదిగ్రహాః స్త్రీరూపాభిః మృణ్మయ
స్థాలీభిర్గృహ్యన్తే, ఉపాంశ్వన్తర్యామాదిగ్రహాస్తు పురుషరూపైర్దా
రుమయైర్వాయవ్యైః। వేదనేతు మనుష్యమిథునైః పశుమిథునైశ్చ ప్రజా
యతే యుక్తో భవతి। య ఏవం వేదేతి పునరభిధానముపసంహారార్థం। అథ స
వనీయపురోడాశాన్విధత్తే “ఇన్ద్రస్త్వష్టుః సోమమభీషహాఽపిబత్స విష్వఙ్
వ్యార్ఛత్స ఆత్మన్నారమణం నావిన్దత్స ఏతాననుసవనం పురోడాశానపశ్య
త్తాన్నిరవపత్తైర్వై స ఆత్మన్నారమణమకురుత తస్మాదనుసవనం పురోడాశా
న్నిరుప్యన్తే తస్మాదనుసవనం పురోడాశానాం ప్రాశ్నీయాదాత్మన్నే
వారమణం కురుతే నైనగ్ సోమోఽతిపవతే” (సం-౬కాం।౫ప్ర।
౧౧అ) ఇతి। ఇన్ద్రో విశ్వరూపాభిధేయత్వష్టుః పుత్రే హతే సతి కు
పితస్త్వష్టా వినేన్ద్రం సోమయాగం కర్తుం ప్రవృత్తః తదానీమిన్ద్రోఽభీష
హా బలాదేవాఽపిబత్। స ఇన్ద్రః సహసా పీతస్య సోమస్య ఉదరమధ్య
ఇతస్తతో విధావనాద్వ్యార్ఛత్ వివిధామార్తిం ప్రాప్నోత్। తే
నార్తః స ఇన్ద్రః స్వాత్మని ఆరమణం సుఖం నాలభత। తతస్త్రిష్వపి సవనే
షు సవనీయపురోడాశైః సుఖం ప్రాప్తవాన్। తస్మాత్పురోడాశాన్నిరుప్య
తచ్ఛేషభక్షణేన సుఖం భవతి। సోమశ్చైనం నాతిపవతే నేతస్తతః సఞ్చారే
ణ బాధతే। తేషు సవనీయపురోడాశేషు పఞ్చద్రవ్యవిధిమర్థవాదేనో
న్నయతి “బ్రహ్మవాదినో వదన్తి నర్చా న యజుషా పఙ్క్తిరాప్యతేఽథ కిం య
జ్ఞస్య పాఙ్క్త్వమితి ధానాః కరమ్భః పరివాపః పురోడాశః పయస్యా తే
న పఙ్క్తిరాప్యతే తద్యజ్ఞస్య పాఙ్క్త్వం” (సం-౬కాం।౫ప్ర।౧౧అ) ఇతి। ప

జ్ఞాచతురావ ర్తిరిత్యామ్నాతత్వాత్ పఞ్చసఙ్ఖ్యాయోగేన పాఙ్క్తత్వం వక్తవ్యం । ఋచోయజూషివా నాస్తికాచిన్నియతా పఞ్చసఙ్ఖ్యా । నచమాభూత్పాఙ్క్తత్వమితివాచ్యం, పాఙ్క్తోయజ్ఞ ఇతి సర్వత్రోద్ఘోషణాత్ । అతఃకింపాఙ్క్తత్వమితిప్రశ్నేఃధానాదిద్రవ్యేషు నియతయా పఞ్చసఙ్ఖ్యయా పాఙ్క్తత్వమిత్యుత్తరం। భ్రష్టాయవాఃధానాః । ఆజ్యసంయుక్తాః సక్తవఃకరమ్భః । వ్రీహిజన్యాలాజాః పరివాపాః । పిష్టవికారఃపురోడాశః। క్షీరవికారఃపయస్యా॥

అథమీమాంసా.

॥ ॥తృతీయాధ్యాయస్య పఞ్చమపాదేచిన్తితం॥ ॥

"కింస్యాచ్చమసినామేవ హారియోజనభక్షణం।
సర్వేషాంవాప్రిమస్త్వేషాం పూర్వవాక్యేనసన్నిధేః॥
లిప్సన్తేసర్వఏవేతి హారియోజనవాక్యతః।
గ్రావస్తుతోఽప్యస్తిభక్ష శ్చమసిత్వమకారణం" ॥ఇతి॥

"హారిరసిహారియోజనః" ఇత్యనేనమన్త్రేణ గృహ్యమాణోగ్రహోహారియోజనః । హోత్రబ్రహ్మోద్గాతాఖ్యశ్చమసినః । యస్తుచతుర్ణాం హోత్రకాణాం మధ్యేచతుర్థోగ్రావస్తున్నామకోస్తినాసౌచమసీ । తత్రచమసినామేవహారియోజనే భక్షణం । కుతః । యథాచమసమన్యాం శ్చమసినోభక్షయన్తిఅథైతస్యహారియోజనస్య సర్వఏవ లిప్సన్త ఇత్యత్ర పూర్వవాక్యేచమసినాం సన్నిహితత్వేనోత్తరవాక్యేసర్వశబ్దేనతేషామేవాభిధాతవ్యత్వాత్ । అతోనాస్తి తత్రగ్రావస్తుతోభక్ష ఇతి ప్రాప్తేబ్రూమః । అథశబ్దేనఏవకారేణచ చమసిమాత్రత్వశఙ్కామపోద్యవాక్యేనవిహితస్యసర్వభక్షణస్య సన్నిధిమాత్రేణ సఙ్కోచాయోగాదస్తి గ్రావస్తుతోపిభక్షః । తస్మాచ్చమసిత్వం న భక్షణేకారణం॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే అష్టావింశోఽనువాకః॥*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అగ్న ఆయూగ్ంషి పవస ఆసువోర్జమిషఞ్చనః । ఆరే బాధస్వ దుచ్ఛునాం । ఉపయామగృహీతోఽస్యగ్నయే త్వా తేజస్వత ఏష తే యోనిరగ్నయే త్వా తేజస్వతే ॥౧॥ అగ్నే త్రయోవిగ్ంశతిః ॥౨౯॥

ఉత్తిష్ఠన్నోజసా సహ పీత్వా శిప్రే అవేపయః । సోమమిన్ద్ర చమూ సుతం । ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రాయ త్వౌజస్వత ఏష తే యోనిరిన్ద్రాయ త్వౌజస్వతే ॥౧॥ ఉత్తిష్ఠన్నేకవిగ్ంశతిః ॥౩౦॥

తరణిర్విశ్వదర్శతో జ్యోతిష్కృదసి సూర్య । విశ్వమాభాసి రోచనం । ఉపయామగృహీతోఽసి సూర్యాయ త్వా భ్రాజస్వత ఏష తే యోనిః సూర్యాయ త్వా భ్రాజస్వతే ॥౧॥ తరణిర్విగ్ంశతిః ॥౩౧॥

ఆప్యాయస్వ మదిన్తమ సోమ విశ్వాభిరూతిభిః । భవా నః సప్రథస్తమః ॥౧॥ ఆ నవ ॥౩౨॥

ఈయుష్టే యే పూర్వతరామపశ్యన్ వ్యుచ్ఛన్తీముషసం మర్త్యాసః । అస్మాభిరూ ను ప్రతిచక్ష్యాభూదో తే యన్తి యే అపరీషు పశ్యాన్ ॥౧॥

ఈయురేకాన్నవిగ్ంశతిః ॥౩౩॥

జ్యోతిష్మతీం త్వా సాదయామి జ్యోతిష్కృతం త్వా సాదయామి జ్యోతిర్విదం త్వా సాదయామి భాస్వతీం త్వా సాదయామి జ్వలన్తీం త్వా సాదయామి మల్మలాభవన్తీం త్వా సాదయామి దీప్యమానాం త్వా సాదయామి రోచమానాం త్వా సాదయామ్యజస్రాం త్వా సాదయామి బృహజ్జ్యో

తిషం త్వా సాదయామి బోధయన్తీం త్వా సాదయామి జాగ్రతీం త్వా సాదయామి॥౧॥జ్యోతిష్మతీగ్ం షడ్విగ్ంశతిః॥౩౪॥

ప్రయాసాయ స్వాహా యాసాయ స్వాహా వియాసాయ స్వాహా సంయాసాయ స్వాహోద్యాసాయ స్వాహా వయాసాయ స్వాహా శుచే స్వాహా శోకాయ స్వాహా తప్యత్వై స్వాహా తపతే స్వాహా బ్రహ్మహత్యాయై స్వాహా సర్వస్మై స్వాహా॥౧॥ ప్రయాసాయ చతుర్విగ్ంశతిః॥౩౫॥

చిత్తగ్ం సన్తానేన భవం యక్నా రుద్రం తనిమ్నా పశుపతిగ్ం స్థూలహృదయేనాగ్నిగ్ం హృదయేన రుద్రం లోహితేన శర్వం మతస్నాభ్యాం మహాదేవమన్తః పార్శ్వేనౌషిష్ఠహనగ్ం శిఙ్గీనికోశ్యాభ్యాం॥౧॥

చిత్తమష్టాదశ॥౩౬॥

ఆతిష్ఠ వృత్రహన్ రథం యుక్తా తే బ్రహ్మణా హరీ। అర్వాచీనగ్ం సు తే మనో గ్రావా కృణోతు వగ్నునా। ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రాయ త్వా షోడశిన ఏష తే యోనిరిన్ద్రాయ త్వా షోడశినే॥౧॥ఆతిష్ఠగ్ం షడ్విగ్ంశతిః॥౩౭॥

ఇన్ద్రమిద్ధరీ వహతోఽప్రతిధృష్టశవసమృషీణాఞ్చ స్తుతీరుప యజ్ఞఞ్చ మానుషాణాం। ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రాయ త్వా షోడశిన ఏష తే యోనిరిన్ద్రాయ త్వా షోడశినే॥౧॥ఇన్ద్రం త్రయోవిగ్ంశతిః॥౩౮॥

అసావి సోమ ఇన్ద్ర తే శవిష్ఠ ధృష్ణవా గహి। ఆ త్వా పృణక్త్విన్ద్రియగ్ం రజః సూర్యం న రశ్మిభిః। ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రాయ త్వా షోడశిన ఏష తే యోనిరిన్ద్రాయ త్వా షోడశినే॥౧॥అసావిస్సప్తవిగ్ంశతిః॥౩౯॥

సర్వస్య ప్రతిశీవరీ భూమిస్త్వోపస్థ ఆధిత । స్యోనాస్మై సుషదాభవ యచ్ఛాస్మై శర్మ సప్రథాః। ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రాయత్వా షోడశిన ఏషతే యోనిరిన్ద్రాయత్వా షోడశినే॥౧॥ సర్వస్య షడ్వింశతిః॥౪౦॥

మహాం ఇన్ద్రో వజ్రబాహుః షోడశీ శర్మ యచ్ఛతు । స్వస్తినో మఘవా కరోతు హన్తు పాప్మానం యోఽస్మాన్ద్వేష్టి । ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రాయత్వా షోడశిన ఏషతే యోనిరిన్ద్రాయత్వా షోడశినే॥౧॥

మహాన్షడ్వింశతిః॥౪౧॥

సజోషా ఇన్ద్ర సగణో మరుద్భిః సోమంపిబ వృత్రహాంఛూరవిద్వాన్। జహి శత్రూం రపమృధో నుదస్వాథాఽభయం కృణుహి విశ్వతోనః। ఉపయామగృహీతో సీన్ద్రాయత్వా షోడశిన ఏషతేయోనిరిన్ద్రాయత్వా షోడశినే॥౧॥ సజోషాస్త్రింశత్॥౪౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే ఏకోనత్రింశత్రింశ ఏకత్రింశ ద్వాత్రింశ త్రయస్త్రింశ చతుస్త్రింశ పఞ్చత్రింశ షట్త్రింశ సప్తత్రింశాష్టత్రింశైకోనచత్వారింశచత్వారింశైకచత్వారింశ ద్విచత్వారింశాన్తాః క్రమేణ చతుర్దశానువాకాః॥౨౯॥౩౦॥౩౧॥౩౨॥౩౩॥౩౪॥౩౫॥౩౬॥౩౭॥౩౮॥౩౯॥౪౦॥౪౧॥౪౨॥*॥

అథ భాష్యమ్.

కల్పః "శ్రీనగ్నిష్టోమే అతిగ్రహాన్ గృహ్ణాతి, ఆగ్నేయమైన్ద్రం సౌర్యమితి, అగ్న ఆయూంషి త్వ త్విషం తరణిరితి గ్రహణసాదనా" ఇతి।ప్రథమమన్త్రపాఠస్తు "అగ్న ఆయూంషి పవస ఆసువోర్జమిషఞ్చనః। ఆరే

బాధస్వదుచ్ఛునాం । ఉపయామగృహీతోఽస్యగ్నయే త్వా తేజస్వత ఏష తే యోనిరగ్నయే త్వా తేజస్వతే ” ఇతి । హే అగ్నే త్వం భక్తానామాయూంషి పవసే శోధయసి వర్ధయసీత్యర్థః । అస్మాకం ఇషమన్నం ఊర్జం బలం ఆసువ ప్రయచ్ఛ । దుచ్ఛునాం వైరిసేనాం ఆరే దూరం యథా స్యాత్తథా బాధస్వ । స్పష్టమన్యత్ ॥*॥ ఇత్యేకోనత్రింశోఽనువాకః ॥౨౯॥*॥ ద్వితీయమన్త్రపాఠస్తు “ఉత్తిష్ఠన్నోజసా సహ పీత్వా శిప్రే అవేపయః । సోమమిన్ద్ర చమూసుతం । ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రాయ త్వౌజస్వత ఏష తే యోనిరిన్ద్రాయ త్వౌజస్వతే ” ఇతి । హే ఇన్ద్ర సుతం సోమం పీత్వా ఓజసా బలేన సహోత్తిష్ఠన్ చమూ భక్షణకరణభూతే శిప్రే హనూ అవేపయః చాలయః। తచ్చాలనలిఙ్గేన తుష్టమాత్మానమస్మాకం దర్శయేత్యర్థః । స్పష్టమన్యత్ ॥*॥ ఇతి త్రింశోఽనువాకః ॥౩౦॥*॥ తృతీయమన్త్రపాఠస్తు పాఠకసమ్ప్రదాయానుసారేణ తరణిరిత్యాద్యేకత్రింశానువాకమారభ్య మన్త్రషట్కం షట్త్రింశదనువాకాన్తం సంహితోపనిషత్సు ప్రథమప్రపాఠకత్వేన స్వీకృత చాతుర్హోత్రచిత్యాఖ్యారణ్యక తృతీయప్రపాఠకే సమామ్నాతత్వాన్నాత్ర వ్యాఖ్యేయం ॥*॥ ‡ తత్ర తృతీయాఖ్యప్రథమమన్త్రో యథా “తరణిర్విశ్వదర్శతో జ్యోతిష్కృదసి సూర్య । విశ్వమాభాసి రోచనం । ఉపయామగృహీతోఽసి సూర్యాయ త్వా భ్రాజస్వత ఏష తే యోనిః సూర్యాయ త్వా భ్రాజస్వతే ” ॥ఇతి॥ హే సూర్య త్వం తరణిః అన్ధకారోత్తరణహేతుః । విశ్వదర్శతః విశ్వైః సర్వైః ప్రాణిభిర్దర్శనీయః । జ్యోతిష్కృత్ అసి సర్వస్మిన్ లోకే ప్రకాశకృదసి । విశ్వం సర్వం జగత్ రోచనం రోచమానం దీప్యమానం యథా భవతి తథా ఆభాసి సర్వతః ప్రకాశయతి । హే అతిగ్రాహ్యరూప గ్రహ భ్రాజస్వతే దీప్తియుక్తాయ యథోక్తమహిమోపేతాయ సూర్యాయ త్వా త్వాం గృహ్ణామి । త్వం తదర్థం ఉపయామగృహీతః ఉ

‡ యద్యపి మాధవాచార్యైః తరణిర్విశ్వదర్శత ఇత్యాది మన్త్రషట్కం సంహితోపనిషత్సు ప్రథమప్రపాఠకత్వేన స్వీకృతచాతుర్హోత్ర చిత్యాఖ్యారణ్యక తృతీయప్రపాఠకే సమామ్నాతత్వాదత్ర నవ్యాఖ్యాతం తథాప్యత్ర సంహితాక్రమమనుసృత్య తత్రత్య వ్యాఖ్యాం దృష్ట్వా కేవలం షణ్మన్త్రాణామర్థో లిఖ్యతే॥

పయామేన పృథివీకార్మేణపాత్రేణ గృహీతోఽసి । ఏష హవిర్ధానమ
ణ్టపస్థ ఖరప్రదేశః తేతవయోనిఃస్థానం అతోఽభ్రాజస్వ తేదీప్తిను తేసూర్యా
యత్వాత్వాం తత్ర ప్రదేశేసాదయామి। ఈదృశోఽయమితిగ్రాహ్యాయ
స్మైసూర్యాయ గృహ్యతేకిముప క్తవ్యంతస్యమాహాత్మ్యం॥*॥ ఇత్యేకత్రిం
శోఽనువాకః॥౩౧॥ చతుర్థాఖ్యద్వితీయమన్త్రపాఠస్తు "ఆప్యాయస్వమ
దిన్తమసోమవిశ్వాభిరూతిభిః । భవానస్సప్రథస్తమః" ఇతి । హేమదిన్తమ
అతిశయేనహర్షయుక్తసోమవిశ్వాభిరూతిభిః సర్వప్రకారైరస్మదీయరక్ష
ణైః ఆప్యాయస్వసర్వతోవర్ధస్వ । నః అస్మాకంప్రతిసప్రథస్తమః అతిశ
యేనప్రథాయుక్తోభవ॥*॥ఇతిద్వాత్రింశోనువాకః॥౩౨॥*॥పఞ్చమాఖ్యతృతీ
యమన్త్రపాఠస్తు " ఈయుష్టేయేపూర్వతరామపశ్యన్ వ్యుచ్ఛన్తీముష
సంమర్త్యాసః । అస్మాభిరూను ప్రతిచక్ష్యాభూదోతేయన్తియే అపరీషు ప
శ్యాన్" ఇతి । యేమర్త్యాసః మనుష్యాః వ్యుచ్ఛన్తీంప్రభావంకుర్వన్తీం ఉ
షసంఉషఃకాలదేవతాం పూర్వతరాం ఇతరేభ్యోత్యన్తం పూర్వాం అప
శ్యన్పశ్యన్తి తేమనుష్యాఈయుఃతాం దేవతాంప్రాప్నువన్తి।అస్మాభిరూ
నుఅస్మాభిరనుప్రతిచక్ష్యాభూత్ ప్రత్యక్షదర్శనీయాభూత్ । యేఅన్యేష్వ
పరీషు అపరరాత్రిషురాత్రీణామవసానేషుపశ్యన్తి । ఓతేయన్తితేఽపితాం
దేవతాం సర్వథాప్రాప్నువన్తి॥*॥ ఇతి త్రయస్త్రింశోఽనువాకః॥౩౩॥*॥
అథపోషణేదాహేవినియుక్తాని యజూంష్యాహ।షష్ఠాఖ్యశ్చతుర్థోమన్త్రపా
ఠస్తు "జ్యోతిష్మతీం త్వాసాదయామి జ్యోతిష్కృతం త్వాసాదయామి
జ్యోతిర్విదం త్వాసాదయామి భాస్వతీం త్వాసాదయామి జ్వలంతీం
త్వాసాదయామి మల్మలాభవంతీం త్వాసాదయామి దీప్యమానాంత్వా
సాదయామి రోచమానాంత్వా సాదయామ్యజస్రాం త్వాసాదయామి
బృహజ్జ్యోతిషంత్వా సాదయామి బోధయన్తీంత్వా సాదయామి జాగ్ర
తీంత్వా సాదయామి" ఇతి । ప్రేతందగ్ధుంయాసమిత్ప్రక్షిప్యతేతాం
సంబోధ్యోచ్యతే । అత్రతు గ్రహపోషణె ఇష్టకోపధానేవా సంబోధ

నం । పోషణంఆసాదనమిత్యర్థః । హిగ్రహాత్వాం హావిర్ధానమణ్డపే ఖరప్రదేశేజ్యోతిష్మతీత్యాదిభిర్విశేషణైః సాదయామి । తత్రతత్రసోమాహుతిని ష్ఠాయాఃజ్వాలాయాః అవస్థానవిశేషాఉచ్యన్తే।అత్యల్పప్రకాశోపేతాజ్యోతిష్మతీ।ఈషదధికప్రకాశోపేతా జ్యోతిషత్కృత్ । తతోప్యధికప్రకాశోపేతా జ్యోతిర్విత్ ।ఏవంభాస్వత్యాదిషుయోజనీయం । మల్మ్లేతిదహ్యమానకాష్ఠాదివస్తుధ్వనేరనుకరణం।లిఙ్గానుసారేణాయం మన్త్రఇష్టకోపధానేపి వినియోక్తవ్యః॥*॥ ఇతిచతుస్త్రింశోఽనువాకః॥౩౪॥*॥ అథాహుతిమన్త్రా ఉచ్యన్తే । అత్రసప్తమాఖ్యపఞ్చమమన్త్రపాఠస్తు "ప్రయాసాయస్వాహాయాసాయస్వాహా వియాసాయస్వాహా సంయాసాయ స్వాహోద్యాసాయస్వాహా వయాసాయస్వాహా శుచేస్వాహా శోకాయస్వాహాతప్యత్వైస్వాహా తపతేస్వాహాబ్రహ్మహత్యాయైస్వాహా సర్వస్మైస్వాహా" ఇతి । విధ్యుక్తకర్మానుష్ఠాతుర్యజమానస్య మరణోత్తరం యమలోకే బాధకాదేవాః ప్రయాసాదిశబ్దవాచ్యాః। తన్నిర్వచనానితు యథాయోగమున్నేయాని। తస్మైతస్మైదేవతాయైగృహీతమిదమాజ్యాదిహవిఃస్వాహాహుతమస్తు మన్త్రలిఙ్గేనదేవతా విశేషఃస్పష్టః॥*॥ ఇతిపంచత్రింశోఽనువాకః॥౩౫॥*॥ అథహవిషాదేవాన్తర్హోమన్త్రానువాకఉచ్యతే। అష్టమాఖ్యషష్ఠమన్త్రపాఠస్తు "చిత్తగ్ సన్తానేనభవంయక్నారుద్రంతనిమ్నాపశుపతిగ్ స్థూలహృదయేనాగ్నిగ్ హృదయేనరుద్రం లోహితేనశర్వం మతస్నాభ్యాం మహాదేవమన్తః పార్శ్వేనౌషిష్ఠహనగ్ శిఙ్గీనికోశ్యాభ్యాం "ఇతి। అత్రద్వితీయాన్తాదిశబ్దాదేవతా విశేషవాచినః । తృతీయాన్తాః సన్తానాదిశబ్దాః పశవోమాంసవిశేషవాచినః । సన్తానాఖ్యేనమాంసవిశేషేణచిత్తాఖ్యం దేవతావిశేషం పరితోషయామిఇతివాక్యశేషః । ఏవంసర్వత్రయోజనీయం।స్పష్టమన్యత్ ॥*॥ ఇతిషట్త్రింశోఽనువాకః॥౩౬॥*॥ కల్పః "ఆగ్రయణగ్రహం గృహీత్వాథషోడశినం గృహ్ణాతి అతిష్ఠవృత్రహన్ రథమిత్యనుద్రుత్యఉపయామగృహీతోసీన్ద్రాయత్వా షోడశినేజుష్టంగృహ్ణామీతి పరిమృజ్యాసాదయత్యేషతెయోనిరిన్ద్రాయ త్వాషోడశినఇతి "ఇతి । న

వమమన్త్రపాఠస్తు ‹‹ఆతిష్ఠవృత్రహన్రథం యుక్తాతే బ్రహ్మణాహరీ। అర్వా చీనగ్ం సు తేమనో గ్రావా కృణోతు వగ్నునా । ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రాయ త్వా షోడశిన ఏష తే యోనిరిన్ద్రాయ త్వా షోడశినే ” ఇతి। హే వృత్రహన్ ఇన్ద్ర తవ హరీ అశ్వౌ బ్రహ్మణా మన్త్రేణ రథే యుక్తౌ యోజితౌ అతో రథ మాతిష్ఠ ఆరోహ । అయం గ్రావా వగ్నునా వచనేన అభిషవధ్వనినా త్వన్మనః సుతే అభిషుతే సోమే అర్వాచీనమభిముఖం కరోతు । షోడశసఙ్ఖ్యాపూరకం స్తోత్రం శస్త్రం చ యస్యేన్ద్రస్యాస్తి అసౌ షోడశీ స్పష్టమన్యత్ ॥*॥ ఇతి సప్తత్రింశోఽనువాకః॥ ౩౭॥*॥ అస్మిన్నేవ గ్రహే అష్టత్రింశదనువాకమారభ్య ద్విచత్వారింశదనువాకాన్తం పఞ్చ మన్త్రా వికల్ప్యన్తే । తత్ర ప్రథమః ‹‹ ఇన్ద్రమిద్ధరీ వహతోఽప్రతిధృష్టశవసమృషీణాం చ స్తుతీరుప యజ్ఞం చ మానుషాణాం । ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రాయ త్వా షోడశిన ఏష తే యోనిరిన్ద్రాయ త్వా షోడశినే ” ఇతి । ఋషీణాం మన్త్రాణాం స్తుతీశ్చ మానుషాణాం యజ్ఞం చోపేత్య అప్రతిధృష్టశవసం కేనాప్యతిరస్కృతబలం ఇన్ద్రమేవ హరీ రథేన వహతః॥*॥ ఇత్యష్టత్రింశోఽనువాకః॥ ౩౮॥*॥ అథ ద్వితీయః ‹‹అసావి సోమ ఇన్ద్ర తే శవిష్ఠ ధృష్ణవా గహి। ఆ త్వా పృణక్త్విన్ద్రియగ్ం రజః సూర్యం న రశ్మిభిః । ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రాయ త్వా షోడశిన ఏష తే యోనిరిన్ద్రాయ త్వా షోడశినే” ఇతి । హే శవిష్ఠ అతిశయేన బలవన్నిన్ద్ర తే త్వదర్థం సోమః అసావి సుతః । హే ధృష్ణో ధార్ష్ట్యయుక్త ఆగహి ఆగచ్ఛ । ఇన్ద్రియం శక్తిస్త్వా మా వృణోతు ఆపూరయతు । కిమివ । రశ్మిభిః స్వీకృతం రజః ఉదకం సూర్యం న సూర్యమివ । ఏతచ్చారణ్యకే సమామ్నాతం ‹‹ ఆపస్సూర్యే సమాహితాః । అభ్రాణ్యపః ప్రపద్యన్తే ” ఇతి॥*॥ ఇత్యేకోనచత్వారింశోఽనువాకః॥ ౩౯॥*॥ అథ తృతీయః ‹‹సర్వస్య ప్రతిశీవరీ భూమిస్త్వోపస్థ ఆధిత। స్యోనాస్మై సుషదా భవ యచ్ఛాస్మై శర్మ సప్రథాః । ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రాయ త్వా షోడశిన ఏష తే యోనిరిన్ద్రాయ త్వా షోడశినే” ఇతి। సర్వస్య భూతజాతస్య ప్రతిశీవరీ ఆభిముఖ్యేన శాయినీ భూమిః త్వాం ఇన్ద్ర ఉపస్థే ఉపరితనస్థా

నే। ఆధిత ఆదధాతు। హే భూమే అస్మై ఇన్ద్రాయ స్యోనా సుఖప్రదా సుషదా శోభననివాసస్థానా చ భవ। అస్మై యజమానాయ సప్రథాః అతివిస్తృతా సతీ శర్మ సుఖం ప్రయచ్ఛ॥*॥ ఇతి చత్వారింశోఽనువాకః॥౪౦॥*॥ అథ చతుర్థః॥ “మహాఁ ఇన్ద్రో వజ్రబాహుః షోడశీ శర్మ యచ్ఛతు। స్వస్తి నో మఘవా కరోతు హన్తు పాప్మానం యోఽస్మాన్ ద్వేష్టి। ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రాయ త్వా షోడశిన ఏష తే యోనిరిన్ద్రాయ త్వా షోడశినే” ఇతి। స్పష్టోఽర్థః॥*॥ ఇత్యేకచత్వారింశోఽనువాకః॥౪౧॥*॥ అథ సప్తమః। “సజోషా ఇన్ద్ర సగణో మరుద్భిస్సోమం పిబ వృత్రహాం ఛూర విద్వాన్। జహి శత్రూగ్ం రప మృధో నుదస్వాథాఽభయం కృణుహి విశ్వతో నః। ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రాయ త్వా షోడశిన ఏష తే యోనిరిన్ద్రాయ త్వా షోడశినే” ఇతి। హే వృత్రహన్ శూర ఇన్ద్ర సజోషాః ప్రీతిసహితః మరుద్భిర్యుక్తతయా సగణస్త్వం యజమానభక్తిం విద్వాన్ జ్ఞాత్వా సోమం పిబ। అస్మాకం మారణోద్యతాన్ శత్రూన్మారయ ఇతరాన్ మృధో వైరిణో అపనుదస్వ। అనన్తరమస్మాకం సర్వతో భయరాహిత్యం కురు॥

॥ ॥అథ వినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

“ఐన్ద్రవాయవ ఆవాయో ఇన్ద్రతస్య పునర్గ్రహాః।
మైత్రావరుణకే యం వామాశ్వినే ద్వౌ వికల్పితౌ॥
శుక్రే మన్థిని చైకైకః ప్రాగిహాగ్రయణే ద్వయం।
ఏకైక ఉక్థ్యధ్రువయోశ్చతుర్దశ తు మన్త్రికాః॥
ఋతుగ్రహేషూపయామః సర్వేష్వాదౌ ప్రయుజ్యతే।
ఐన్ద్రాగ్నే వైశ్వదేవశ్చ త్రయో మారుత్వతగ్రహాః॥
వైకల్పికా ద్వౌ మాహేన్ద్రో కదాఽఽదిత్యగ్రహస్తథా।
కదా దధిగ్రహస్తత్ర యజ్ఞస్సోమం పునః క్షిపేత్॥
వివగ్రాణ్ణాలోడయే ద్వౌ కామ్యదధ్నః ప్రతిశ్రయః।
త్రయో వికల్ప్యాః సావిత్రే వైశ్వదేవే పరో హ్యసౌ॥

పాత్నీవతగ్రహస్యాస్య హ్యూహో మోగ్నాఇతిమన్త్రితః।
హారియోజననామ్నస్తు హరిస్థితిహుతిర్భవేత్॥
అగ్నాఇద్గ్రాహ్య ఆగ్నేయఉత్తిష్ఠగ్రాహ్యఐన్ద్రికః।
పఙ్క్తికల్ప్యైఃషోడశిని గ్రహకాణ్డంసమాప్యతే"॥ఇతి॥

ఇతి ద్విచత్వారింశోనువాకః॥*॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే ఏకోనత్రింశానువాకమారభ్య ద్విచత్వారింశదనువాకాన్తాశ్చతుర్దశానువాకాః ॥ ౨౯॥౩౦॥౩౧॥౩౨॥౩౩॥౩౪॥౩౫॥౩౬॥౩౭॥౩౮॥౩౯॥౪౦॥౪౧॥౪౨॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఓం ॥ ఉదుత్యం జాతవేదసం దేవం వహన్తి కేతవః । దృశే విశ్వాయ సూర్యం।చిత్రం దేవానాముదగాదనీకం చక్షుర్మిత్రస్య వరుణస్యాగ్నేః। ఆప్రా ద్యావాపృథివీ అన్తరిక్షగ్ం సూర్య ఆత్మా జగతస్తస్థుషశ్చ । అగ్నే నయ సుపథా రాయే అస్మాన్విశ్వాని దేవ వయునాని విద్వాన్ । యుయోధ్యస్మజ్జుహురాణమేనో భూయిష్ఠాం తే నమ ఉక్తిం విధేమ । దివం గచ్ఛ సువః పత రూపేణ॥౧॥

వో రూపమభ్యైమి వయసా వయః। తుథో వో విశ్వవేదా విభజతు వర్షిష్ఠే అధి నాకే ।ఏతత్తే అగ్నే రాధ ఏతి సోమచ్యుతం తన్మిత్రస్య పథా నయ ఋతస్య పథా ప్రేత చన్ద్రదక్షిణా యజ్ఞస్య పథా సువితా నయన్తీర్బ్రాహ్మణమద్య రాధ్యాసమృషిమార్షేయం పితృమన్తం పైతృమత్యగ్ం సుధాతుదక్షిణం వి సువః పశ్య వ్యన్తరిక్షం యతః స్వ సదస్యైరస్మద్దాత్రా దేవత్రా గచ్ఛత మధుమతీః ప్రదాతారమా విశతానవహాయాస్మాన్దేవయానేన పథేత సుకృతాం లోకే సీదత తన్నః సగ్ంస్కృతం॥౨॥

రూపేణసవస్యైరస్తాదశచ॥౪౩॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే త్రిచత్వారింశో౽నువాకః॥*॥

భాష్యమ్.

ద్విచత్వారింశే౽నువాకే గ్రహాస్సమాపితాః। త్రిచత్వారింశే దక్షిణావర్ణ్యతే। కల్పః "ప్రచరణ్యా దాక్షిణాని జుహోతిహిరణ్యం ప్రబధ్య ఘృతేవదా యోదుత్యం చిత్రమితి ద్వాభ్యాం గార్హపత్యే జుహోతి "ఇతి। తత్రప్రథమా "ఉదుత్యంజాతవేదసం దేవంవహన్తికేతవః। దృశేవిశ్వాయసూర్యం "ఇతి। కేతవోరశ్మయః త్యంజాతవేదసం తమగ్నిసదృశం సూర్యందేవం ఉద్వహన్తి ఊర్ధ్వదేశపవప్రాపయన్తి। కిమర్థం। విశ్వాయకృత్స్నస్య జగతస్సూర్యం దృశేద్రష్టుం। అథద్వితీయా "చిత్రందేవానాముదగాదనీకం చక్షుర్మిత్రస్యవరుణస్యాగ్నేః। ఆప్రాద్యావాపృథివీఅంతరిక్షం సూర్యఆత్మాజగతస్తస్థుషశ్చ "ఇతి। చిత్రంరక్తశ్వేతాదివివిధవర్ణం దేవానాంరశ్మీనాం అనీకంసైన్యసదృశం మండలంఉదగాత్ ఉదయంగచ్ఛతి। కీదృశం। మిత్రాదిదేవోపలక్షితస్య కృత్స్నస్యప్రాణిజాతస్య ఇన్ద్రియాధిష్ఠాతృత్వాచ్చక్షుః స్థానీయం తన్మండలస్థః సూర్యః జగతో జఙ్గమస్య తస్థుషఃస్థావరస్య చాత్మాసన్ లోకత్రయంఆప్రాః పూరితవాన్। కల్పః "అగ్నేనయేత్యాగ్నీధ్రీయే జుహోతి" ఇతి। పాఠస్తు "అగ్నేనయసుపథారాయేఅస్మాన్ విశ్వానిదేవవయునానివిద్వాన్। యుయోధ్యస్మజ్జుహురాణమేనో భూయిష్ఠాం తేనమఉక్తింవిధేమ"ఇతి। హే అగ్నేరాయే పారలౌకికధనప్రాప్త్యర్థమస్మాన్ శోభనేన మార్గేణనయ। హేదేవత్వంవిశ్వానివయునానిసర్వాన్మార్గాన్విద్వాన్జానాసి। జుహురాణం కుటిలం ఏనఃపాపం అస్మత్తఃయుయోధివియోజయ। తేతుభ్యంభూయిష్ఠాం బహుతరాం నమఉక్తిం నమస్కారోక్తిం విధేమకుర్యాం బహుతరాంనమస్కారోక్త్యాపరిచరేమేత్యర్థః। దాక్షాయణహోమం విధత్తే

“సువర్గాయ వా ఏతాని లోకాయ హూయన్తే యద్దాక్షిణాని” (సం-౬కా।౬ప్ర।౧అ) ఇతి। దక్షిణాం దిశ్యస్మిన్నాహోతవ్యాని దాక్షిణాని। హోమాధికరణం విధత్తే “ద్వాభ్యాం గార్హపత్యే జుహోతి ద్విపాద్యజమానః ప్రతిష్ఠిత్యా ఆగ్నీధ్రే జుహోత్యన్తరిక్ష ఏవా క్రమతే” (సం - ౬కా।౬ప్ర।౧అ) ఇతి। ద్వాభ్యాం వక్ష్యమాణాభ్యాం। ఆగ్నీధ్రహోమాదూర్ధ్వం। సదః ప్రదేశం విధత్తే “సదోఽభ్యైతి సువర్గమేవైనం లోకం గమయతి” (సం-౬కా।౬ప్ర।౧అ) ఇతి। మన్త్రాన్వినియుఙ్క్తే “సౌరీభ్యామృగ్భ్యాం గార్హపత్యే జుహోత్యముమేవైనం లోకగ్ సమారోహయతి నయవత్యర్చాగ్నీధ్రే జుహోతి సువర్గస్య లోకస్యాభినీత్యై” (సం - ౬కా।౬ప్ర।౧అ) ఇతి। ఉదుత్యం చిత్రమిత్యేతే సౌర్యౌ। అగ్నే నయ సుపథేతి నయవతీ। కల్పః “దివం గచ్ఛ సువః పతేతి హిరణ్యగ్ హుత్వోద్గృహ్ణాతి” ఇతి। హే హిరణ్య త్వమాకాశం ప్రతిగచ్ఛ తతః స్వర్గం ప్రాప్నుహి। అనేన యజమానస్య స్వర్గప్రాప్తిరిత్యాహ “దివం గచ్ఛ సువః పతేతి హిరణ్యగ్ హుత్వోద్గృహ్ణాతి సువర్గమేవైనం లోకం గమయతి” (సం - ౬కా।౬ప్ర।౧అ) ఇతి। యద్ధిరణ్యం ప్రబధ్య ఘృతేఽవహితం తద్ధిరణ్యం ఘృతహోమాదూర్ధ్వం హస్తేనోద్ధరేత్। కల్పః “రూపేణ వో రూపమభ్యైమీతి దక్షిణా అభ్యైతి” ఇతి। పాఠస్తు “రూపేణ వో రూపమభ్యైమి వయసా వయః” ఇతి। హే దక్షిణాః అనేనోద్ధృత హిరణ్యరూపేణ సహ వేదేర్దక్షిణభాగేఽవస్థితానాం యుష్మాకం రూపమాభిముఖ్యేన ప్రాప్నోమి। కీదృశేన హిరణ్యరూపేణ। వయసా కమనీయేన। కీదృశం యుష్మద్రూపం। వయః కమనీయం। రూపేణేత్యయం శబ్దో హిరణ్యపర ఇత్యేతద్దర్శయతి “రూపేణ వో రూపమభ్యైమీత్యాహ రూపేణ హ్యాసాగ్ రూపమభ్యైతి యద్ధిరణ్యేన” (సం-౬కా।౬ప్ర।౧అ) ఇతి। హిరణ్యేన యద్రూపమభ్యైతి తద్రూపేణ వో రూపమితి మన్త్రేణోచ్యత ఇత్యర్థః। కల్పః “తుథో వో విశ్వవేదా విభజత్వితి తా యజమానశ్చతుర్ధా కృష్ణాజినే వ్యుద్ధృత్య చతుర్భ్య ఋత్విగ్భ్యో విభజతి యావదధ్వర్యుర్వేద దాతి। తస్యార్థం ప్రతి ప్రస్థాత్రే। తృతీ

యం నేష్ట్రే చతుర్థమున్నేత్రే ఏతేనేతరేషాం దానముక్తం" ఇతి। పాఠ
స్తు "తుథోవో విశ్వవేదా విభజతు వర్షిష్ఠే అధినాకే" ఇతి। హే ద
క్షిణాః వృద్ధయే స్వర్గే అధిరూఢస్తుథనామకో దేవస్సర్వతో యుష్మాకం య
థోచితం విభజతు। ఏతమేవార్థం స్పష్టయతి "తుథోవో విశ్వవేదా విభ
జత్విత్యాహ తుథో హస్మవై విశ్వవేదా దేవానాందక్షిణా విభజతి తే ఏ
వైనా విభజతి" (సం-౬కా।౬ప్ర।౧అ) ఇతి। కల్పః "ఏతత్తే అగ్నే రాధ
ఇతి దక్షిణా వినయతి" ఇతి। వినయనం నత్రేశాతి శేషః। పాఠస్తు "ఏత
త్తే అగ్నే రాధ ఏతి సోమచ్యుతం తన్మిత్రస్య పథా నయర్తస్య పథా ప్రేత
చన్ద్రదక్షిణా యజ్ఞస్య పథా సువితా నయన్తీః" ఇతి। హే అగ్నే దక్షిణాద్ర
వ్యాణి తే రాధః తవ సమృద్ధికారణం సోమచ్యుతం సోమయాగే ప్రాప్తం
ఏతద్దక్షిణా ద్రవ్యం ఏతి ఆగచ్ఛతి తద్ద్రవ్యం మిత్రస్య పథా శాన్తస్య
తవ మార్గేణ నయ। హే చన్ద్రదక్షిణాః సువర్ణాదిద్రవ్యరూపాః ఋతస్య
సత్యస్య పథా మార్గేణ ప్రేత ప్రకర్షేణ గచ్ఛత। సత్యఫలకేన దేవేన య
థాయథం విభక్తా గచ్ఛతేత్యర్థః। కీదృశ్యశ్చన్ద్రదక్షిణాః। సువితా శోభన
గమనయుక్తేన యజ్ఞస్య పథా యజ్ఞపురుషస్య మార్గేణ సదో గార్హపత్య
యోర్మధ్యవర్తినా నయన్తీర్దక్షిణ దేశాదుత్తరదేశే నీయమానాః।
అత్ర సూత్రం "హిరణ్యపాణిరగ్రేణ గార్హపత్యం నయతి జఘనేన సదో
ఉత్తరా ఆగ్నీధ్రం చ సదశ్చ తా ఉదీచీః" ఇతి। దక్షిణాద్రవ్యస్య సోమ
చ్యుతత్వం ప్రశస్తమిత్యాహ "ఏతత్తే అగ్నే రాధ ఏతి సోమచ్యుతమి
త్యాహ సోమచ్యుతగ్ం హ్యస్య రాధ ఏతి" (సం-౬కా।౬ప్ర।౧అ) ఇతి। మి
త్రశబ్దప్రయోజనమాహ "తన్మిత్రస్య పథా నయేత్యాహ శాన్త్యై" (సం-
౬కా।౬ప్ర।౧అ) ఇతి। తుథో రుద్రోఽగ్నిరితి శ్రుతత్వాద్రుద్రస్య పథా
చేదశాన్తిః స్యాత్ అతో మిత్రస్యేత్యుచ్యతే। ఋతశబ్దో నాత్ర యజ్ఞ
వాచీ కిన్తు సత్యవాచీత్యాహ "ఋతస్య పథా ప్రేత చన్ద్రదక్షిణా ఇత్యా
హ సత్యం వా ఋతగ్ం సత్యేనైవైనా ఋతేన విభజతి" (సం-౬కా।
౬ప్ర।౧అ) ఇతి। సత్యేనైవ విభజతీతి కృత్వా ముఖ్యస్య అర్ధినః తృతీయినః

పాదినశ్చ ఋత్విజాం యథోచితం విభజతీత్యర్థః। దక్షిణానాంసదోగార్హపత్యయోర్మధ్యవర్తినా యజ్ఞమార్గేణగమనం ప్రసిద్ధమిత్యాహ "యజ్ఞస్యపథాసువితా నయన్తీరిత్యాహ యజ్ఞస్యహ్యేతాః పథాయన్తియద్దక్షిణా" (సం-౬కా।౬ప్ర।౧అ) ఇతి। కల్పః "బ్రాహ్మణమద్యరాధ్యాసమిత్యాత్రేయాయప్రథమాయ హిరణ్యందదాతి ద్వితీయాయ తృతీయాయవాతద్భావేయ ఆత్రేయః సన్నిహితః తస్మైదద్యాత్" ఇతి। త్రివిధా ఆత్రేయాః ప్రవరేప్రథితాః అతః ప్రథమాయేత్యాది విశేషణం। పాఠస్తు "బ్రాహ్మణమద్యరాధ్యాసమృషిమార్షేయం పితృమన్తం పైతృమత్యగ్ సుధాతుదక్షిణం" ఇతి। అద్యాస్మిన్ యజ్ఞదినే బ్రాహ్మణం అత్రిగోత్రోత్పన్నం రాధ్యాసం హిరణ్యేనసాధయాని తోషయామీత్యర్థః। కీదృశంఋషిం। వేదార్థజ్ఞం। ఆర్షేయం వేదార్థవిదః పుత్రం। పితృమన్తం పిత్రాసమ్యగనుశిష్టం। పైతృమత్యం పితృమత్యాః సమ్యగనుశిష్టాయాః పతివ్రతాయాః పుత్రం। శోభనోధాతుః సర్వధాతుభ్య ఉత్తమంహిరణ్యం దక్షిణా యస్యాసౌ సుధాతుదక్షిణః తాదృశం। బ్రాహ్మణాదిశబ్దైర్వేదశాస్త్రపారంగతో వివక్షిత ఇతి దర్శయతి "బ్రాహ్మణమద్యరాధ్యాసమృషిమార్షేయమిత్యాహైష వై బ్రాహ్మణ ఋషిరార్షేయో యశ్శుశ్రువాం స్తస్మాదేవమాహ" (సం-౬కా।౬ప్ర।౧అ) ఇతి। కల్పః "సదపత్యవిసువర్గ పశ్యేత్యనువీక్షతే" ఇతి। ఏతదేవాభిప్రేత్య సదోభ్యైతీతి పూర్వ్వేణ విహితం। పాఠస్తు "విసువర్గ పశ్యవ్యన్తరిక్షం యతస్వ సదస్యైః" ఇతి। హే యజమాన స్వర్గం విపశ్య అన్తరిక్షఞ్చ విపశ్య సదస్యవస్థితైర్విప్రైః సహ యతస్వ అనుతిష్ఠ। సువర్గ పశ్యేత్యస్యాభిప్రాయం దర్శయతి "విసువర్గ పశ్యవ్యన్తరిక్షమిత్యాహ సువర్గమేవైనం లోకంగమయతి" (సం-౬కా।౬ప్ర।౧అ) ఇతి। సదస్యైరిత్యనయా సహార్థతృతీయయా మిత్రతావివక్షితేత్యాహ "యతస్వసదస్యైరిత్యాహ మిత్రత్వాయ" (సం-౬కా।౬ప్ర।౧అ) ఇతి। కల్పః "అస్మద్రాత్రాదే వత్రాగచ్ఛతేతి నీత్వా అనుమన్త్రయే" ఇతి। పాఠస్తు "అస్మ

స్వాహా దేవత్రా గచ్ఛత మధుమతీః ప్రదాతారమావిశతాఽనవహాయాఽస్మాన్ దేవయానేన పథేత సుకృతాం లోకే సీదత తన్నః సꣳస్కృతం" ఇతి। హే దక్షిణాః అస్మాభిర్దత్తాస్సత్యో దేవేషు ఋత్విక్షు గచ్ఛత। హే గావో మధురక్షీరోపేతాస్సత్యః పరలోకే ప్రదాతారం యజమానం రూపాంతరేణ ఆవిశత। అస్మాన్ అనవహాయ అపరిత్యజ్య దేవయానేన పథేన సుకృతాం మార్గేణ గచ్ఛత గత్వా చ పుణ్యకృతాం స్థానే సీదత తత్ స్థానం నో అస్మదర్థం సꣳస్కృతం సమ్యగుపభోగయోగ్యతయా నిష్పాదితం। ప్రదాతారమావిశతేత్యస్యార్థమాహ "అస్మాద్దాత్రా దేవత్రా గచ్ఛత మధుమతీః ప్రదాతారమావిశతేత్యాహ వయమిహ ప్రదాతారస్స్మోఽస్మానముత్ర మధుమతీరావిశతేతి వావైతదాహ" (సం-౬కా।౬ప్ర।౧అ) ఇతి। ప్రథమతో దాతవ్యం విధత్తే "హిరణ్యం దదాతి జ్యోతిర్వై హిరణ్యం జ్యోతిరేవ పురస్తాద్ధత్తే సువర్గస్య లోకస్యానుఖ్యాత్యై" (సం-౬కా।౬ప్ర।౧అ) ఇతి। తస్య ప్రతిగ్రహీతృసమ్బన్ధం విధత్తే "అగ్నీధే దదాత్యగ్నిముఖానేవర్తూన్ ప్రీణాతి" (సం-౬కా।౬ప్ర।౧అ) ఇతి। అగ్నిముఖాన్ అగ్నిసహితాన్ ఆధానకాలీనవసన్తాదృతూన్। అత్ర సూత్రం "హిరణ్యం పూర్ణపాత్రముపబర్హణꣳ సార్వసూత్రమిత్యగ్నీధే దదాతి" ఇతి। ఋత్విగన్తరే దానం విధత్తే "బ్రహ్మణే దదాతి ప్రసూత్యై హోత్రే దదాత్యాత్మా వా ఏష యజ్ఞస్య యద్ధోతాఽఽత్మానమేవ యజ్ఞస్య దక్షిణాభిస్సమర్ధయతి" (సం-౬కా।౬ప్ర।౧అ) ఇతి। ప్రసూత్యై అనుజ్ఞానాయ హోతుః బహుమన్త్రపాఠేన యజ్ఞాత్మత్వం। ఏవమృత్విగన్తరే దానమున్నేయం॥

॥ ॥అత్ర వినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

"ఉత్త్రిభిర్దక్షిణానాం హోమో దివమతో ఘృతాత్।
హిరణ్యముద్గృహ్య రూపే దక్షిణా అభిగచ్ఛతి॥
తుథో వో విశ్వవేదేతి భిన్ద్యాచ్చర్మణి దక్షిణాః।
ఏతత్తాసినయేద్వ్రీహ్యే హేమాఽఽత్రేయాయ యచ్ఛతి॥

విసువస్సదఆలోక్య హ్యస్మద్గాత్రాఽనుమన్త్రిణం।
త్రిచత్వారింశానువాకే దశమన్త్రాఉదీరితాః" ॥ఇతి॥

అథమీమాంసా.

॥ ॥దశమాధ్యాయస్యద్వితీయపాదేచిన్తితమ్.॥ ॥

"ఋత్విగ్దానమదృష్టార్థ మానత్యైవాఽగ్నిమశ్రుతేః।
వైరూప్యాన్నియమాన్నైవం దృష్టత్వాద్దానతిశ్రుతిః॥
భృతౌ చనియమాదేత దదృష్టంస్యాద్విరూపతా।
వచనాత్తేనసత్రేషు స్వామిత్వాన్నభృతిఙ్క్వచిత్" ॥ఇతి॥

ఋత్విగ్భ్యో దక్షిణాం దదాతీతి ప్రకృతౌ శ్రూయతే। తత్కిమదృష్టార్థ మానత్యర్థం వేతిసంశయః। భృత్యాపరిక్రియవశీకార ఆనతిః। అదృష్టార్థం తత్స్యాత్। అన్నహిరణ్యాదినా మదృష్టార్థత్యాగే దానశబ్దస్య ప్రసిద్ధత్వాత్। యద్యేతద్దానం భృతిఃస్యాత్ తదానీమల్పాధిక కర్మానురూపేణ ద్రవ్యందేయం వైరూప్యం తత్రదృశ్యతే।స్వల్పేకర్మణిత్రైధాతవీయే సహస్రందేయం। అధికే కర్మణి ఋతపేయేస్వల్పం సోమచమస మాత్రం దీయతే। తథాద్వాదశశతాదిపరిమాణ నియమో మన్త్రనియమశ్చభృతౌ నోపపద్యతే కర్మకరానుమత్యా న్యూనాధికభావ సద్భావాత్ తక్షకరజకాదిభృతౌ మన్త్రాదర్శనాచ్చ। తస్మాదదృష్టార్థమిత్యగ్రిమపక్షఃప్రాప్నోతి। మైవం। ఆనతేర్దృష్టప్రయోజనత్వాత్। దానశ్రుతిస్తు దృష్టార్థ భృతావప్యస్తి భృతిర్దీయతేతిప్రయోగాత్। పరిమాణ మన్త్రనియమాదదృష్టమస్తు దృష్టస్యాభావాత్। వైరూప్యన్తు వచనబలాదభ్యుపగమ్యతే। దక్షిణాయా భృతిరూపత్వం ప్రత్యక్షవేద వాక్యాదప్యవగమ్యతే। దీక్షితమదీక్షితా దక్షిణాపరిక్రీతా ఋత్విజోయాజయేయురితి। తస్మాదృత్విగ్దాన మానత్యర్థం। ఏవఞ్చసతి సత్రే ఋత్విజాం సర్వేషాం

యజమానత్వాత్ భృతిరూపా దక్షిణా నత్వాపి దేయేత్యేతద్విచారఫలం ద్రష్టవ్యం॥ ॥ ॥తత్రైవతృతీయపాదేచిన్తితం.॥ ॥

“దక్షిణాద్వాదశశతం తస్యేత్యేతద్గవాదిషు।
సర్వేషుశేషుచిద్వాద్యే ప్రత్యేకంమిలితేషువా॥
సఙ్ఖ్యాగుణస్యప్రత్యేకం గవాద్యన్వయతోఽపివా।
వాక్యభేదాన్నతత్ కిన్తుమిలితేషుసముచ్చయాత్॥
ప్రస్థావ్యాదిత్యతోధాన్యే సర్వేషాంనసముచ్చయః।
అసర్వేష్వితిపక్షేఽపి పశవో నైక[illegible]వా॥
సఙ్ఖ్యాదిత్యేన పశవో నైతత్తస్యేత్యనన్వయాత్।
ఏకత్వేఽప్యత్రయత్కిఞ్చిన్మాషావాగావపవవా॥
యత్కిఞ్చిన్నియమాభావాన్మాషాస్సన్నిహితత్వతః।
మాషానిరాకృతాగావః ప్రాథమ్యాచ్చోపకారతః॥
తస్యేతివాక్యాద్ద్రవ్యం నయుక్తఃప్రకృతఃక్రతుః।
సఙ్ఖ్యాన్తరఞ్చేద్వికృతౌస్యాద్గవాంబాధ్యతామియం”॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమేఽపి దేయద్రవ్యాణ్యనుక్రమ్య సఙ్ఖ్యావిశిష్టా దక్షిణావిధీయతే। గౌశ్చాశ్చాశ్వతరాశ్చ గర్దభాశ్చాజాశ్చ జావయశ్చ వ్రీహయశ్చ యవాశ్చ తిలాశ్చమాషాశ్చ తస్య ద్వాదశశతం దక్షిణేతి। ద్వాదశాధికంశతం ద్వాదశశతం। తత్రసంశయః। సేయం సఙ్ఖ్యాకిం గవాది సర్వద్రవ్యవిషయా కింవా కతిపయ విషయా।సర్వపక్షేఽపి ప్రతిద్రవ్యమియం సఙ్ఖ్యా ఉతమిలితానాం। తత్రగవాదిద్రవ్యాణి ప్రధానాని। సఙ్ఖ్యాతు తద్గతోగుణః। ప్రతిప్రధానంగుణావృత్తిన్యాయ్యా। తస్మాద్గవాది ద్రవ్యేషు సర్వేషు ప్రత్యేకమియం సఙ్ఖ్యేతి ప్రథమపక్షేగతే ప్రథమసఙ్ఖ్యావికల్పే ప్రాప్తేబ్రూమః। నైతద్యుక్తం వాక్యభేదప్రసఙ్గాత్ । అతోమిలితానామియం సఙ్ఖ్యేతి ద్వితీయః సాఙ్ఖ్యవికల్పోఽభ్యుపగన్తవ్యః। తథా సముచ్చ

యవాచినస్స శబ్దా అనుగృహ్యన్తే। ఏతదప్యయుక్తం అనౌచిత్యాత్।న వ్రీహియవాదిధాన్యేషు ద్వాదశాధిక శతాన్తర్గతా ద్విత్రాది సఙ్ఖ్యోచితా। పరిక్రీతస్యర్త్విజో ద్విత్రైర్వ్రీహిబీజైర్న ప్రయోజనాభావాత్ ప్రస్థాధికఖార్యాది సఙ్ఖ్యా తత్రోచితా। నచేయమత్రశ్రుతా। తస్మాన్మిళితానాం సర్వేషాం సముచ్చయ ఇత్యయంపక్షో నయుక్తః। కతిపయద్రవ్యవిషయా సఙ్ఖ్యేత్యస్మిన్నపి పక్షే, కిం గవాద్యాః షడ్విధాః పశవః, కిం వా దశసు గవాది ద్రవ్యేష్వేకం ద్రవ్యం। తత్ర పశుషు శ్రూయమాణాయాః సఙ్ఖ్యాయా ఉచితత్వాత్ పశవ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః। నైతద్యుక్తం। తస్య ద్వాదశశతం దక్షిణేత్యత్ర తస్యేత్యనేనైకవచనాన్తేన షణ్ణాం గవాది పశూనామన్వేతుమయోగ్యత్వాత్। ఏకత్వపక్షేఽపి యత్కిఞ్చిదేకం కిం వా మాషద్రవ్యం ఉత గోద్రవ్యం తత్ర నియామకాభావాత్ యత్కిఞ్చిదితి ప్రాప్తం। తన్న। సన్నిధేర్నియామకత్వాత్। మాషాశ్చ తస్య ద్వాదశశతం దక్షిణేతి మాషాః సన్నిహితాః। తర్హ్యస్తు మాషద్రవ్యమితి చేత్। న। ప్రస్థాదిపరిమాణ సఙ్ఖ్యోచిత్యేన నిరాకృతత్వాత్। తస్మాద్గోద్రవ్యమితి పక్షః పరిశిష్యతే। ప్రథమశ్రుతత్వోపకారౌ తత్రనియామకౌ। అస్తిహిమహానుపకారః। ఋత్విజః పరిగృహీతుర్గవ్యైరాజ్యక్షీరాదిభిః అగ్నిహోత్ర దర్శపూర్ణమాసాదిసిద్ధేః। నను తస్యప్రకృతస్య క్రతోర్ద్వాదశశతం దక్షిణేత్యన్వయాత్ గోద్రవ్యం నప్రతీయత ఇతి చేత్। యద్గోద్రవ్యం తస్యద్వాదశశతమితి వాక్యేన తత్ప్రతీతేః వాక్యంహి ప్రకరణాద్బలీయః। తస్మాద్గవాం ద్వాదశశతమితి సిద్ధాన్తః। వికృతిషు యత్ర గోదక్షిణాయాః సఙ్ఖ్యాన్తరం శ్రుతం తత్రాస్యాః సఙ్ఖ్యాయాః బాధో విచారఫలఞ్చ॥

॥ తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం ॥

"గోదానేఽభిహితే స్వేచ్ఛా నియతిర్వాఽన్తిమేపికిమ్।
అవిభాగోవిభాగోవా నియమానుక్తితోఽగ్రిమః॥
అవిభాగోబహుత్వోక్తే బహుత్వంనవివక్షితం।
విభాగఃస్యాత్పరస్వత్వసిద్ధేర్లిఙ్గఞ్చదృశ్యతే" ॥ఇతి॥

పూర్వోక్త ఏవ గవాం దానే సంశయః । ఋత్విగ్భ్యో దేయానాముక్తసఙ్ఖ్యానాం గవాం విభాగావిభాగయో ర్యజమానేచ్ఛైవ ప్రయోజికా ఉత తాస్త్వన్యతరా నియతిః । యదాపి నియతి స్తదాప్యవిభాగో విభాగో వా । తత్ర నియమస్యానుక్తత్వాత్ ఇచ్ఛేతి తావత్ప్రాప్తం । ఋత్విగ్భ్యో దక్షిణాం దదాతీతి బహువచనశ్రవణేన సమూహస్య ప్రతిగ్రహీతృత్వాదవిభాగ ఇతి పక్షాన్తరం । గ్రహైకత్వవదుద్దేశ్యగతత్వాద్బహువచనం నవివక్షితమిత్యేకైకః ప్రతిగ్రహీతా । తథాసతి విభాగోఽవశ్యంభవతి । సమూహోయద్యత్రైసతి ఏకస్య స్వామిత్వాభావాత్ పరస్వత్వాపాదనలక్షణో దానశబ్దార్థో న సిధ్యతి । "తుభ్యంవో విశ్వే వేదా విభజతు" ఇతి మన్త్రే విభాగలిఙ్గం దృశ్యతే తస్మాద్విభాగ నియమో రాద్ధాన్తః ॥

॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥ ॥

"సవిభాగస్సమో నోవా విశేషాశ్రవణాత్సమః ।
వైషమ్యం స్యాద్యథాయాసం మైవం తత్స్యాత్సమాఖ్యయా" ॥ఇతి॥

పూర్వోక్త స్సవిభాగస్సమస్స్యాత్ । కుతః । వైషమ్యహేతోర్విశేషస్యాశ్రవణాత్ సామ్యహేతుస్తు లౌకికో న్యాయః । లోకే హి పితృధనే పుత్రాణాం సమవిభాగో దృష్టః । తస్మాత్సమ ఇత్యేకః పక్షః । కర్మకరేషు ప్రయాసానురూపేణ భృతితారతమ్యం దృష్టం । తద్వదత్రాపీతి ద్వితీయః పక్షః । ద్వాదశాహే దీక్షాయామేవం సమాఖ్యాయతే "అర్ధినో దీక్షయన్తి" ఇతి । అర్ధం యేషామృత్విజాం తే అర్ధినః । ఏవం పాదినో యోజనీయాః । తద్విశేషో యాజ్ఞికముఖాదవగన్తవ్యః । తతః శ్రౌతసమాఖ్యానురూపేణ కేషాఞ్చిదర్ధం కేషాఞ్చిత్పాద ఇత్యాది విషమో విభాగ ఇతి రాద్ధాన్తః ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే త్రిచత్వారింశోఽనువాకః ॥*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ధాతారాతి స్సవితేదం జుషన్తాం ప్రజాపతిర్నిధిపతి ర్నో అగ్నిః। త్వష్టా విష్ణుః ప్రజయా సగ్ంరరాణో యజమానాయ ద్రవిణం దధాతు।స మిన్ద్ర ణో మనసా నేషి గోభిస్సగ్ం సూరిభిర్మఘవ న్త్సగ్ం స్వస్త్యా।సమ్బ్రహ్మణా దేవకృతం యదస్తి సం దేవానాగ్ం సుమత్యా యజ్ఞియానాం।సం వర్చసా పయసా సం తనూభి రగన్మహి మనసా సగ్ం శివేన। త్వష్టానో అత్ర వరివస్కృణోతు॥౧॥

అను మాష్టు తనువో యద్విలిష్టం। యదద్య త్వా ప్రయతి యజ్ఞే అస్మిన్నగ్నే హోతార మవృణీ మహీహ। ఋధగయా ఋధగుతా శమిష్ఠాః ప్రజానన్ యజ్ఞముపయాహి విద్వాన్। స్వగా వో దేవాః సదన మకర్మ య ఆజగ్మ సవనేదం జుషాణాః। జక్షివాగ్ంస్సః పపివాగ్ంసశ్చ విశ్వేఽస్మే ధత్తవసవో వసూని। యానావహ ఉశతో దేవ దేవాన్తాన్॥౨॥

ప్రేరయ స్వే అగ్నే సధస్థే। వహమానా భరమాణా హవీగ్ంషి వసుం ఘర్మం దివమాతిష్ఠతాను। యజ్ఞ యజ్ఞం గచ్ఛ యజ్ఞ పతిం గచ్ఛ స్వాం యోనిం గచ్ఛ స్వాహైషతే యజ్ఞో యజ్ఞపతే సహ సూక్తవాకస్సువీర స్స్వాహా దేవా గాతువిదో గాతుం విత్వా గాతుమిత మనసస్పత ఇమం నో దేవ దేవేషు యజ్ఞగ్ం స్వాహా వాచి స్వాహా వాతే ధాః॥౩॥

కృణోతు తాన్త్సప్త చత్వారిగ్ంశచ్చ॥౪౪॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే చతుశ్చత్వారింశోఽనువాకః॥*॥

	రూ.	అ.	పై.
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, ముట్నూరి నాగభూషణరావుగారు కోర్టుమునసఫ్ గారు రాజమండ్రి.	౩	౮	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, వీరుభొట్ల కృష్ణయ్యగారు నర్సాపురం కోర్టు హెడ్డుగుమస్తా.	౩	౮	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, కృత్తివెంటి ముక్తీశ్వరరావుగారు మచలీపట్నం.	౮	౧౨	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, లక్కరాజు బాలసుందరంగారు మచిలీపట్నం.	౩	౮	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, దర్భా బ్రహ్మానందంగారు గన్నవరంసబ్ మేజిస్ట్రేట్ తహశీలుమకాం మచలీపట్నం.	౩	౮	౦
మ॥రా॥శ్రీ॥ బ్ర॥శ్రీ, కట్టమూడి వెంకటసుబ్బారాయుడుగారు డిస్ట్రిక్టు మునసఫ్ కోర్టు ప్లీడరు మచలీపట్నం గొడుగుపేట.	౩	౮	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, జిల్లేళ్ల భానోజీరామర్సు మజ్మైదారు సర్కారు రాజమండ్రిగారు పేరూరు.	౩	౮	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, వావిలాల నృసింహశాస్త్రులువారు.	౮	౧౨	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, మారేమండ రామన్నపంతులువారు.	౩	౮	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, కొమ్మరాజు రామకోటిగారు మచలీపట్ణం.	౩	౦	౦
శ్రీ ॥ ఉ, విద్వాన్ రాయస్వామి శల్వపిళ్లెయ్యంగార్లవారి ద్వారా వచ్చిన ద్వితీయవత్సరచందాపైకము సంస్కృతపాఠశాలాధ్యక్షులు మేలుకోట.			
శ్రీ॥ఉ, అరే అళశింగరాచార్యులవారు మేలుకోట.	౩	౮	౦
శ్రీ॥ఉ, ముడుంబై వరదాచార్యులవారు మేలుకోట.	౩	౮	౦
శ్రీ॥ఉ, అక్కారంగణ్ణి నరసింహాచార్యులవారు మేలుకోట.	౩	౮	౦
శ్రీ॥శ్రీ, బ్రహ్మతంత్ర పరకాల స్వామివారిమఠం శ్రీకార్యకర్త నెంబారు శ్రీనివాసతాతాచార్యులవారు పంపించిన పైకము. మైసూరు.	౫	౦	౦

ము - వెం.

శ్రీ ర స్తు.

ప్రకటనపత్రిక.

శ్రీమదిత్యాది ఘనతజెందిన గణ్యులైన ఈ వేదభాష్య చందా దారులకు సవినయముగ విన్నవించునది యేమన్నను.—

ఇదివరకు -౧౨- సంచికలు అనగా (౬౦) ఫారములగ్రంథమును అందరికిని అంద జేసినాము, మొదటిసంవత్సరం చందాలెక్క పైసలైనది - అడ్వాన్సు మాత్రముఅనామత్తుగానే ఉంటున్నది. ౧౩ వ సంచికనుండి ౨౪ వ సంచికవరకు ౧౨ - సంచికలుగల రెండవ సంవత్సరం చందాబాబతు పోస్టేజివెరసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను అనేకులుఇదివరకు పంపించలేదు, అందరూ ద్రవ్యమును పంపితేగాని ఇచ్చట పని ధారాళముగ నడువచాలదు. గనుక అందరును దయజేసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను ముందుగా త్వరలోమాకు అందజేయవలయునని ప్రార్థించుచున్నాము. అట్లా పంపించనివారికి మేము పంపించవలసిన ఆయానెలల సంచికలను వారు వారు ధనమును పంపించేవరకు మావద్దనే అనామత్తుగా పెట్టుచున్నాము.

ఇంకమీద క్రొత్తగ చందాచేయవలసినవారు అడ్వాన్సుబాబతు రు ౨ - ౦ - ౦ వెనకటి సంచికలకు రు ౪-౮-౦ పోస్టేజిఅణాలు ౦ - ౬ - ౦ వెరసి రు ౬ - ౧౪ - ౦లను మాకు పంపితే అట్టివారికి మొదటినుండి -౧౨- సంచికలు పంపబడును. వారును రెండవ సంవత్సరం చందాబాబతు రు ౩ - ౬ - ౦ లను పంపించవలసినది, అందుకుగా ౨౪వ సంచికవరకూ నెలనెలకూ పంపబడును. గనుక క్రొత్తగ చందాజేయువారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ పదిరూపాయిల నాల్గుఅణాలను పంపించవలసినది.

ఎవరైనను చందాచేరేవరకు అయివుండే సంచికలకు వెల ఆరణాల చొప్పునను పిమ్మట నెలనెలకు అయ్యే సంచికలకు నాలుగణాలచొప్పునను ఇవ్వవలసినది, పోస్టేజినెలవు వారే ఇవ్వవలసినది, అడ్వాన్సు మొబలగుకు తగినసంచికలను చివరలో ముజరాఇచ్చేదముగాని ఇప్పుడు ఇవ్వము. మధ్యకాలమున చందా వదలిపెట్టేవారికి అడ్వాన్సు ముజరాదొరకదు, ఎవరైన తమవద్దయుండు సంచికలను పోగొట్టుకొని వాటికి బదులుగా మరలి అదే సంఖ్యగల సంచికలను అపేక్షించితేదొరకదు. ఒక్కసంచిక కావలసినను దానికిగా ఒకపుస్తకమంతయును పూర్ణముగ చందాజేసి ఆగ్రంథమును చూడవచ్చునేగాని అప్పటికిని కొరవబడ్డ పుస్తకమునకు పూర్తిగా సంచికలు దొరకచాలవు. గనుక వారు వారు తమతమవద్దవుండే సంచికలను జాగ్రతతో నుంచుకొనవలసినది. పోగొట్టుకొనినవారికి ఇచ్చుటకు ఎక్కువసంచికలు మావద్దలేవు.

ఫలితార్థము.—ఇప్పుడు చందాచేరియుండేవారు రు ౩ - ౬ - ౦లును, ఇంకమీద చేరేవారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ లును త్వరగా మాకుపంపించవలసినది, పోస్టేజివగైరా చిల్లరబాకీ యుంచుకొని యుండేవారలు దానినిగూడ పంపించవలయు, ముందుపని అభ్యంతరములేక నడుచుచుండును. ఈ రెండవసంవత్సరపు సంచికలకుగా చందాపైకం రు ౩ - ౬ - ౦ లను పంపినవారి పేరుప్రకటింపబడినదిగదా, వారికి ఇటీవలె సంచికలుగూడ అప్పుడప్పుడే రవానా చేయబడ్డవి. తక్కినవ్యారిని గూడ ఆలాగేపంపించగోరెదు సజ్జనవిధేయుడైన

౧౮౮౦ సం॥ }
మే నెల-౧ తేది. }

ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య.
ఏజంట్.

శ్రీ.

ఓం తత్సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత

వేదార్థప్రకాశాఖ్య భాష్యసహితా.

బెంగుళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణా పరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

ములుకుట్ల - విశ్వనాథ శాస్త్రిణా

చావలి - రామస్వామి శాస్త్రిణా చ

ప్రకటీకృతా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ౧౬.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయన్త్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౮౦.

అథ భాష్యమ్.

త్రిచత్వారింశే అనువాకే దక్షిణా నిరూపితా। చతుశ్చత్వారింశే
సమిష్టయజుర్హోమో నిరూప్యతే। కల్పః “జుహ్వాం నవగృహీతం గృహీత్వా।
ధాతా రాతిరిత్యన్తర్వేద్యూర్ధ్వస్తిష్ఠన్త్సన్తతగ్ం సమశో నవ సమిష్టయజూ
గ్ంషి జుహోతి” ఇతి। తత్ర షడృచః త్రీణి యజూగ్ంషి జుహోతి। షట్సు
ప్రథమా తావదేవం పఠితా “ధాతా రాతిస్సవితేదం జుషన్తాం ప్రజాపతి
ర్నిధిపతిర్నో అగ్నిః। త్వష్టా విష్ణుః ప్రజయా సగ్ంరరాణో యజమానా
య ద్రవిణం దధాతు ”ఇతి। ధాతా సవితా ప్రజాపతిరగ్నిస్త్వష్టా విష్ణుశ్చే
త్యేతే షడ్దేవా నో అస్మాకమిదం హవిర్జుషన్తాం। కీదృశో ధాతా। రాతిర్దా
నశీలః। కీదృశః ప్రజాపతిః। నిధిపతిః నిధీనాం మహాశఙ్ఖ ఖర్వ పద్మాదినా
మకానాం నవానాం నిధీనాం పాలయితా। సోఽయం దేవగణో యజమా
నసమ్బన్ధిన్యా ప్రజయా సగ్ంరరాణః సమ్యగ్రమమాణః। తథా యజమా
నార్థం ద్రవిణం దధాతు పోషయతు॥ అథ ద్వితీయా “సమిన్ద్ర ణో మనసా
నేషి గోభిస్సగ్ం సూరిభిర్మఘవన్త్సగ్ం స్వస్త్యా। సం బ్రహ్మణా దేవకృతం య
దస్తి సం దేవానాగ్ం సుమత్యా యజ్ఞియానాం ” ఇతి। హే ఇన్ద్ర త్వం అ
నుగ్రహయుక్తేన మనసా నో అస్మాన్ గోభిః సన్నేషి సంయోజయ। సూ
రిభిర్విద్వద్భిర్హోతృప్రముఖైః సంయోజయ। హే మఘవన్ స్వస్త్యా క్షేమేణ
సంయోజయ। బ్రహ్మణా వేదేనార్థజ్ఞానసహితేన దేవకృతం దేవార్థం
కర్మ యదస్తి తేన సంయోజయ। యజ్ఞసమ్బన్ధినాం దేవానాం సుమ
త్యా అనుగ్రహబుద్ధ్యా సంయోజయ॥ అథ తృతీయా “సం వర్చసా పయసా
సం తనూభిరగన్మహి మనసా సగ్ం శివేన। త్వష్టా నో అత్ర వరివః కృణోత్వను
మార్ష్టు తనువో యద్విలిష్టం ”ఇతి। వయం దేవతాఽనుగ్రహబలాద్వర్చ
సా బలేన తద్ధేతునా చ పయసా క్షీరాదినా సమగన్మహి సఙ్గతాస్మః। తనూ
భిశ్శరీరైః శోభనైస్సఙ్గతాః। శివేన శ్రద్ధాలునా మనసా సఙ్గతాః। త్వష్టా దే
వో నో అస్మాకం అత్రాస్మిన్ కర్మణి వరివో వరణీయం ధనం కృణోతు క

రోతు। కిఞ్చ తనువః శరీరాణి అనుమార్ష్టు శోధయతు। యద్విలిష్టం పాపం తదప్యనుమార్ష్టు శోధయతు॥ అథచతుర్థీ “యదద్య త్వా ప్రయతియజ్ఞే అస్మిన్నగ్నే హోతారమవృణీమహీహ। ఋధగయాడృధగుతా శమిష్ఠాః ప్రజానన్ యజ్ఞముపయాహి విద్వాన్” ఇతి। హే అగ్నే యద్యస్మాత్ కారణాత్ అద్యాస్మిన్ దినే ఇహదేవయజనదేశే అస్మిన్ యజ్ఞే ప్రయతి ప్రవర్తమానే సతి త్వాం హోతారం హోమనిష్పాదకం అవృణీమహి తస్మాత్కారణాత్ ఋధక్ సమృద్ధం యథాభవతి తథాఅయాట్ అయాక్షీః। ఉత అపి చ త్వం ఋధక్సమృద్ధం ప్రజానన్ అశమిష్ఠాః అస్మద్విఘ్నశాన్తిం అకార్షీః అత స్త్వం విద్వాన్ అస్మద్భక్తిం జానన్ ఇమం యజ్ఞం ఉపయాహి ప్రాప్నుహి॥ అథపఞ్చమీ “స్వగా వో దేవా స్సదనమకర్మ య ఆజగ్మ సవనేదం జుషాణాః। జక్షివాగ్ సః పపివాగ్ సశ్చ విశ్వేఽస్మే ధత్తవసవో వసూని” ఇతి। హే దేవాః యే యూయం జుషాణాః ప్రీయమాణా ఇదం సవనా ఇమాని సవనాని ఆజగ్మ ఆగతాః తేషాం వః సదనం స్థానం స్వగా స్వాధీనం అకర్మ వయమకార్మ। విశ్వే తే సర్వే యూయం జక్షివాగ్ సస్సవనీయపురోడాశాన్ భక్షితవన్తః పపివాగ్ సస్సోమం పీతవన్తశ్చ హేవసవో నివాసహేతవో యూయం విశ్వేఽస్మే అస్మాసు వసూని ధనాని ధత్త స్థాపయత॥ అథషష్ఠీ “యా నావహ ఉశతో దేవ దేవాన్ తాన్ ప్రేరయ స్వే అగ్నే సధస్థే। వహమానా భరమాణా హవీగ్ షి వసుం ఘర్మం దివమాతిష్ఠ తాను” ఇతి। హే అగ్నే దేవ ఉశతో హవీంషి కామయమానాన్ యాన్ దేవాన్ వహః ఆవహః వర్ణవ్యత్యయాత్ ఆహావః ఆహూతవానసి, తాన్ దేవాన్ స్వే స్వకీయే సధస్థే సహనివాసస్థానే ప్రేరయ। హే దేవాః హవీంషి వహమానా రథాదిభిర్నయన్తః భరమాణాః పోషయన్తః వసుం జగన్నివాసహేతుం ఘర్మం ఆదిత్యం ఆతిష్ఠత ఆగచ్ఛత। అను అనన్తరం దివం స్వర్గమాగచ్ఛత॥*॥ అథత్రయాణాం యజుషాం మధ్యే ప్రథమం యజురాహ “యజ్ఞ యజ్ఞం గచ్ఛ యజ్ఞపతిం గచ్ఛ స్వాం యోనిం గచ్ఛ స్వాహా” ఇతి। హే యజ్ఞ త్వం స్వప్రతిష్ఠార్థం యజ్ఞ

నామకంవిష్ణుం గచ్ఛ । ఫలప్రదానార్థం యజ్ఞపతిం యజమానం గ చ్ఛ । స్వనిష్పత్త్యర్థం స్వాంయోనిం స్వకారణభూతాం వాయోర్గ్ని క్రియాశక్తిం గచ్ఛ । స్వాహా హుతమస్తు॥ అథద్వితీయం “ఏష తేయజ్ఞో యజ్ఞపతే సహసూక్తవాక స్సువీర స్స్వాహా ”ఇతి । హే యజ్ఞపతే య జ్ఞస్వామిన్ ఏషోఽనుష్ఠీయమానస్తే యజ్ఞః సూక్తవాకైఃస్తోత్రైఃసహితః। శోభనా వీరాఙ్గకర్మకుశలా ఋత్విజో యస్యాసౌ సువీరః । తతఇదమాజ్యం త్వయిస్వాహాహుతమస్తు॥ అథతృతీయం “దేవా గాతువిదో గాతుం వి త్వా గాతుమిత మనసస్పత ఇమం నో దేవదేవేషు యజ్ఞగ్ం స్వాహా వాచి స్వాహావాతేధాః ” ఇతి । హే గాతువిదో మార్గజ్ఞాదేవాః గాతుం వి త్వా భవదాగమనమార్గం జ్ఞాత్వాయజ్ఞే సమాప్తే సతిగాతుమిత పునస్త మేవ మార్గంగచ్ఛత । హే మనసస్పతే దేవ పరమేశ్వర నో అస్మాకమి మం యజ్ఞం దేవేషు హవిర్భుక్షుస్వాహా ప్రథమం స్థాపయ । తతో వాచి మన్త్రరూపాం వాగ్దేవతాయాంస్థాపయ।తతో వాతేక్రియాప్రవర్తకేదేవే ధాః స్థాపయ । యథోక్తమన్త్రసాధ్యం హోమం విధత్తే “సమిష్టయ జూగ్ంషి జుహోతి యజ్ఞస్యసమిష్ట్యై యద్వై యజ్ఞస్యక్రూరం యద్విలి ష్టం యదత్యేతి యన్నాత్యేతి యదతికరోతి యన్నాపికరోతి తదేవతైర్గ్ ప్రీణాతి” (సం-౬కాం।౬ప్ర।౨అ) ఇతి । సమ్యగ్యజనం సమిష్టం యజ్యన్తే ప్రయుజ్యన్తఇతి యజూంషి । ధాతా రాతి రిత్యాదయో మన్త్రా యజూం షిసమిష్టార్థాని యజూంష్యుచ్చా ర్యాజ్యం జుహుయాత్ । తచ్చ యజ్ఞ స్యసమ్యగనుష్ఠిత్యై సమ్పద్యతేక్రూరాది దోషాణాంహోమేన సమా హితత్వాత్ । క్రూరం పశుహింసాదివిశిష్టం విహితస్య దక్షిణాదిద్రవ్య స్యాల్పీభావః । అత్యయానత్యయౌ కాలకృతౌ । తథాహిపాశుకానాంప్ర యాజానాం చోదకవశేన హవిరాసాదనా దూర్ధ్వమనుష్ఠానంప్రాప్తం త త్తు తిష్ఠన్తం పశుంప్రయజతీతి వచనేన పశు విశసనాత్ ప్రాగేవ అపకృ ష్టం । తదనాదృత్య చోదకవశేనైవానుష్ఠానమశాస్త్రీయత్వకాలాత్యయః।

తథాతృతీయసవనోపక్రమే సవనీయపశోరఙ్గప్రచారానన్తరమేవ అనూయాజాశ్చోదకవశేన ప్రాప్తాః। తేత్వాగ్నిమారుతాదూర్ధ్వమనూయాజైశ్చరన్తీతి వచనేన తృతీయసవనస్య సమాప్తికాల ఉత్కృష్టాః। తదనాదృత్యోపక్రమ ఏవానుష్ఠానమశాస్త్రీయః కాలాత్యయః। అపబర్హిషః ప్రయాజానృజతీతి వచనేనావభృథేష్టౌ బర్హిర్నామకశ్చతుర్థప్రయాజో నిషిద్ధః। తన్నిషేధమతిక్రమ్యైతస్యానుష్ఠానమతికరణం। విహితస్యైకస్యావిదఙ్గస్య విస్మృతిరకరణం। అపిశబ్దః స్రూగాదీనాంసముచ్చయార్థః। తత్సర్వరాదికం తైరేవహోమైః సమాదధాతి। ఆహుతిసఙ్ఖ్యాంవిధత్తే "నవజుహోతినవవైపురుషేప్రాణాః పురుషేణయజ్ఞస్సమ్మితోయావానేవ యజ్ఞస్తంప్రీణాతి" (సం-౬కా।౬ప్ర।౨అ) ఇతి। ప్రాణాస్తదాధారచ్ఛిద్రాణి। నవసుమన్త్రేషు ఋగ్యజుషాః అవాన్తరసఙ్ఖ్యాంవిధత్తే "షడృగ్మియాణి జుహోతిషడ్వా ఋతవఋతూనేవ ప్రీణాతి త్రీణియజూంషి త్రయ ఇమే లోకాః ఇమానేవలోకాన్ప్రీణాతి" (సం-౬కా।౬ప్ర।౩అ) ఇతి। యజ్ఞస్య యజమానప్రాప్తిః స్వకారణప్రాప్తిశ్చ మన్త్రపాఠాదేవసమ్పద్యత ఇత్యాహ "యజ్ఞయజ్ఞంగచ్ఛయజ్ఞపతింగచ్ఛేత్యాహ యజ్ఞపతిమేవైనంగమయతిస్వాంయోనిం గచ్ఛేత్యాహ స్వామేవైనం యోనింగమయతి" (సం-౬కా।౬ప్ర।౨అ) ఇతి। సువీరశబ్దేన వీర్యప్రాప్తిస్సూచ్యతఇత్యాహ "ఏషతేయజ్ఞోయజ్ఞపతే సహసూక్తవాకస్సువీర ఇత్యాహ యజమాన ఏవవీర్యందధాతి" (సం-౬కా।౬ప్ర।౨అ) ఇతి। దేవాగాతువిద ఇత్యేతన్మన్త్రప్రశంసార్థమాఖ్యాయికామాహ "వాసిష్ఠోహ సాత్యహవ్యో దేవభాగం పప్రచ్ఛయత్సృఞ్జయాన్ బహుయాజినోఽయీయజో యజ్ఞేయజ్ఞంప్రత్యతిష్ఠిపా౩యజ్ఞపతా౩వితిసహోవాచ యజ్ఞపత్తావితి సత్యాద్వైసృఞ్జయాఃపరాబభూవురితి హోవాచ యజ్ఞపతావితి సత్యాద్వై సృఞ్జయాఃపరాబభూవురితిహోవాచయజ్ఞేవావ యజ్ఞః ప్రతిష్ఠాప్య ఆసీద్యజమానస్యా పరాభావాయేతి" (సం-౬కా।౬ప్ర।౨అ) వసిష్ఠగోత్రోత్పన్నః సత్యహవస్యపుత్రో దేవభాగనామానం మునిం

పప్రచ్ఛ। యదా సృఞ్జయాఖ్యదేశస్థాన్ బహువిధసోమయాగానుష్ఠాయినో యాజితవానసి। తదా కిం యజ్ఞగ్ం స్వాహేత్యేవం యజ్ఞలిఙ్గకే దేవాగాతువిద ఇత్యేతస్మిన్మన్త్రే యజ్ఞం సమిష్టయజుర్హోమేన సమాపితవానసి ఉత యజ్ఞపతిం గచ్ఛేత్యేవం యజ్ఞపతిలిఙ్గకే యజ్ఞ యజ్ఞం గచ్ఛేత్యేతస్మిన్మన్త్రే ఇతి। తత్ర ద్వితీయపక్షే సతి యస్మాత్ సత్యాద్యజ్ఞాత్ పరాభవన్తస్మాత్ప్రథమపక్ష ఏవోపాదేయ ఇత్యుత్తరం॥

॥ ॥అత్ర వినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

“ధాతానువాకే సర్వస్మిన్ సమిష్టాఖ్యయజూంషి హి।
ఋచః షడాద్యాః శేషాణి యజూంష్యేతైర్జుహోతి హి” ॥ఇతి॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే చతుశ్చత్వారింశోఽనువాకః॥౪౪॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఉరుగ్ం హి రాజా వరుణశ్చకార సూర్యాయ పన్థామన్వేతవా ఉ। అపదే పాదా ప్రతిధాతవేఽకరుతాపవక్తా హృదయావిధశ్చిత్। శతన్తే రాజన్భిషజః సహస్రముర్వీ గమ్భీరా సుమతిష్టే అస్తు। బాధస్వ ద్వేషో నిరృతిం పరాచైః కృతఞ్చిదేనః ప్రముముగ్ధ్యస్మత్। అభిష్ఠితో వరుణస్య పాశోఽగ్నేరనీకమప ఆ వివేశ। అపాన్నపాత్ప్రతిరక్షన్నసుర్యం దమే దమే॥౧॥

సమిధం యక్ష్యగ్నే। ప్రతి తే జిహ్వా ఘృతముచ్చరణ్యేత్సముద్రే తే హృదయమప్స్వన్తః। సన్త్వా విశన్త్వోషధీరుతాపో యజ్ఞస్య త్వా యజ్ఞపతే హవిర్భిః। సూక్తవాకే నమోవాకే విధేమావ భృథ నిచఙ్కుణ నిచేరు

రసి నిచఙ్కుణావ దైవైర్దేవకృతమేనోఽయాడవ మర్త్యైర్మర్త్యకృత మురోరా ణో దేవరిషస్పాహి సుమిత్రాన ఆప ఓషధయః॥౨॥

సన్తు దుర్మిత్రాస్తస్మై భూయాసుర్యోఽస్మాన్ద్వేష్టి యఞ్చ వయం ద్విష్మో దేవీరాప ఏష వో గర్భస్తన్సు ప్రీతగ్ం సుభృతమకర్మ దేవేషు నస్సుకృతో బ్రూతాత్ ప్రతియుతో వరుణస్య పాశః ప్రత్యస్తో వరుణస్య పాశ ఏధోఽస్యేధిషీమహి సమిదసి తేజోఽసి తేజో మయి ధేహ్యపో అన్వచారిషగ్ం రసేన సమసృక్ష్మహి। పయస్వాగ్ం అగ్న ఆగమన్తం మా సగ్ం సృజ వర్చసా॥౩॥

దమేదమే ఓషధయ ఆషట్చ॥౪౫॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే పఞ్చచత్వారింశోనువాకః॥*॥

అథ భాష్యమ్.

చతుశ్చత్వారింశేఽనువాకే సమిష్టయజుర్హోమోఽభిహితః। పఞ్చచత్వారింశేఽనువాకే అవభృథో వర్ణ్యతే। కల్పః “ఉరుగ్ం హిరాజా వరుణశ్చకారేతి వేద్యామభిప్రయాన్తో వదన్తి చాత్వాలాద్వా” ఇతి। పాఠస్తు “ఉరుగ్ం హి రాజా వరుణశ్చకార సూర్యాయ పన్థామన్వేతవా ఉ। అపదే పాదా ప్రతిధాతవేఽకరుతాపవక్తా హృదయావిధశ్చిత్” ఇతి। ఉశబ్దోఽవధారణే। వరుణఏవ రాజా సూర్యాయ సూర్యస్యాన్వేతవై అనుక్రమేణ గన్తుం అపదే నిరాలమ్బే అన్తరిక్షే ఉరుం పన్థానం విస్తీర్ణం మార్గం యస్మాచ్చకార తస్మాదస్మాకమపి పాదా ప్రతిధాతవే పాదం ప్రక్షేప్తుం మార్గమకరం కరోతు। ఉత అపి చ యః శత్రురపవక్తా నిన్దకః యశ్చ హృదయావిధో హృదయోపలక్షితం శరీరం తాడయతి, చిచ్ఛబ్దః సముచ్చ

యే, సోఽపి ప్రతిబన్ధమకృత్వా మార్గంకరోత్విత్యర్థః । కల్పః “ శతం తే రాజన్ భిషజః సహస్రమిత్యపోఽభ్యుష్ట్వా జపతి ” ఇతి । పాఠస్తు “ శతం తే రాజన్ భిషజః సహస్రముర్వీ గంభీరాసుమతిష్టే అస్తు । బాధస్వ ద్వేషో నిర్ఋతింపరాచైః కృతఞ్చిదేనఃప్రముముగ్ధ్యస్మాత్ ” ఇతి । హే రాజన్ వరుణతవ శతసహస్రసఙ్ఖ్యాకాః భిషజోఽస్మదుపద్రవనివారకాస్సన్తి । అస్మాసు తవ సుమతి రనుగ్రహబుద్ధిరస్తు । కీదృశీ । ఉర్వీ-విపులా సార్వకాలికీ । గమ్భీరా ఆదరయుక్తే త్యర్థః । ద్వేషాద్వేషిణోబాధస్వ । నిర్ఋతింయజ్ఞ విఘాతినీం పరాచైః తిరస్కురు ఇత్యర్థః । అస్మాభిఃకృతమపి పాపం అస్మత్తః ప్రమోచయ । కల్పః అభిష్ఠితో వరుణస్యపాశ ఇత్యుదకాంతమభితిష్ఠన్తే ” ఇతి । జలమధ్యవర్తి సూక్ష్మ తన్త్వాకారో బన్ధనహేతుర్జీవవిశేషోవరుణపాశః సోయమభిషితః పాదాక్రమణేన తిరస్కృతః। కల్పః “అగ్నేరనీకమప ఆవివేశేతి స్రుచ్యమాఘారయతి ” ఇతి । పాఠస్తు “అగ్నేరనీకమప ఆవివేశ।అపాన్నపాత్ ప్రతి రక్షన్నసుర్యం।దమేదమే సమిధం యక్ష్యగ్నే । ప్రతి తేజిహ్వా ఘృతముచ్చరణ్యేత్ ” ఇతి । అగ్నేరనీకం ముఖమప్సు ప్రవిష్టం । హేఅపాన్నపాత్ ఏతన్నామకాగ్నే దమేదమే తత్తద్గృహే అసుర్యం అసురైఃకృతం యజ్ఞవిఘ్నం ప్రతిరక్షన్ ప్రతినివర్త్య యజ్ఞం పాలయన్ సమిధం సమిన్ధనసాధనం ఘృతం యక్షి సఙ్గతంకురు । తేతవజిహ్వాఘృతం ప్రతి ఉచ్చరణ్యేత్ ఉద్యుక్తాభవతు। ఉరుగ్ హిత్యాదిమన్త్రాన్ వ్యాచఖ్యుః ప్రాచీనమనుష్ఠానంవిధత్తే“అవభృథయజూగ్ంషి జుహోతియదేవాఽర్వాచీనమేక హాయనాదేనఃకరోతితదేవ తైరవయజతే” (సం-౬కా।౬ప్ర।౩౭) ఇతి।అవభృథాఖ్యంకర్మకర్తుం ఉదకసమీపే జిగమిషుఃఆయుర్దా ఇత్యాదిభిస్త్రిభిర్మన్త్రైర్జుహుయాత్ । తథాచసూత్రం “ఆయుర్దా అగ్నేహవిషాజుషాణ ఇత్యవభృథమవైష్యన్ జుహుయాదవభృథనిచఙ్కుణేతిచ, నమోరుద్రాయ వాస్తోష్పతయే, ఆయనే విద్రవణే। ఉద్యానేయత్పరాయణే । ఆవర్తనే వివర్తనే । యోగోపాయితగ్ంహువే” ఇతి । ఇతఃపూర్వమేకస్మిన్ సంవత్సరేకృతంపాపం తదేతై

-హూర్వాణైరవయజతే వినాశయతి। అవభృథముద్దిశ్య ఉదకసమీపే గమనం విధత్తే “ అపోవభృథమవైత్యప్సు వై వరుణస్యపాశస్సాక్షాదేవ వరుణమవయజతే” (సం-౬కా।౬ప్ర।౩అ) ఇతి। అపాంప్రాప్త్యా తదభిమానినం వరుణంసాక్షాదవ్యవధానేనైవ అవయజతే పూజయతి। గమనకాలేప్రస్తోతుస్సామగానం విధత్తే “వర్త్మనావా అన్విత్య యజ్ఞగ్ం రక్షాగ్ంసి జిఘాగ్ంసన్తిసామ్నా ప్రస్తోతాన్వవైతి సామ వై రక్షోహా రక్షసామపహత్యై” (సం-౬కా।౬ప్ర।౩అ) ఇతి। గీయమానేన సామ్నాసహ గచ్ఛేయురితి శేషః।సామ్నోఽన్తేఽవస్థితస్యనిధననామకస్య భాగస్య త్రిరావృత్తిం త్రిత్వసంఖ్యాంచవిధత్తే “త్రిర్నిధనముపైతి త్రయఇమేలోకా ఏభ్య ఏవలోకేభ్యో రక్షాగ్ంస్యపహన్తి” (సం-౬కా।౬ప్ర।౩అ) ఇతి। ఋత్విగ్యజమానానాం సర్వేషాం నిధనోచ్చారణం విధత్తే “పురుషః పురుషో నిధనముపైతి పురుషఃపురుషోహి రక్షస్వీ రక్షసామపహత్యై” (సం-౬కా।౬ప్ర।౩అ) ఇతి। రక్షస్వీసర్వేషాం ప్రత్యేకం బాధకం రక్షోఽస్తీత్యర్థః। అత్రసూత్రం “సర్వేసహపత్నీకాస్త్రిస్సామ్నో నిధనముపయన్తి, అధ్వార్ధే ద్వితీయం, ప్రాప్యతృతీయం” ఇతి। మన్త్రోక్తో మార్గవిస్తారః పాదప్రతిష్ఠార్థ ఇత్యాహ “ఉరుగ్ంహిరాజా వరుణశ్చకారేత్యాహ ప్రతిష్ఠిత్యై” (సం-౬కా।౬ప్ర।౩అ) ఇతి। భిషక్శబ్దేన యజమానస్యపాపోపద్రవపరిహారః సూచ్యతఇత్యాహ “శతంతేరాజన్ భిషజస్సహస్రమిత్యాహ భేషజమేవాస్మైకరోతి” (సం-౬కా।౬ప్ర।౩అ) ఇతి। మన్త్రోక్త్యైవ వరుణపాశస్యపరిహ్రియత ఇత్యాహ “అభిష్ఠితో వరుణస్యపాశఇత్యాహ వరుణపాశమేవాభితిష్ఠతి” (సం-౬కా।౬ప్ర।౩అ) ఇతి। అప్సు బర్హిః ప్రక్షిప్య తస్యోపరిజుహుయాదితి విధత్తే “ బర్హిరభిజుహోత్యాహుతీనాం ప్రతిష్ఠిత్యా అథో అగ్నివత్యేవ జుహోతి” (సం-౬కా।౬ప్ర।౩అ) ఇతి। “అగ్నిర్వావై దర్భస్తమ్బః” ఇతిశ్రుతే రగ్నియుక్తత్వం। అత్ర సూత్రం “తృణంప్రహృత్యస్రావమాఘారయతియదివాఽపరోతృణగ్ంస్యాత్ తస్మిన్

జుహుయాత్" ఇతి। చోదకప్రాప్తేషు పఞ్చసు ప్రయాజేషు బర్హిర్నా-
మకం చతుర్థప్రయాజం నిషేధతి "అపబర్హిషః ప్రయాజాన్ యజతి ప్ర-
జా వై బర్హిః ప్రజా ఏవ వరుణపాశాన్ముఞ్చతి" (సం-౬కా|౬ప్ర|
౩అ) ఇతి। యద్యప్యత్రాజ్యభాగౌ చోదకాదేవ ప్రాప్తౌ తథాపి మన్త్ర-
విశేషమభిప్రేత్య పునర్విధత్తే "ఆజ్యభాగౌ యజతి యజ్ఞస్యైవ చక్షుషీ
నాన్తరేతి" (సం-౬కా|౬ప్ర|౩అ) ఇతి। ఆజ్యభాగయోః యజ్ఞ చక్షు-
ష్ట్వమన్యత్ర శ్రుతం "చక్షుషీ వా ఏతే యజ్ఞస్య యదాజ్యభాగౌ"
ఇతి। ప్రకృతౌ అగ్నిర్వృత్రాణీత్యాదికే పురోఽనువాక్యే ఇహ తు
"అప్స్వగ్నే సధిష్టవ" ఇత్యాదికే। తథా చ సూత్రం। "అప్సుమన్తా-
వాజ్యభాగౌ యజతి అప్స్వగ్న ఇత్యేషా అప్సు మే సోమో అబ్రవీత్" ఇతి।
ప్రధానదేవతాం విధత్తే "వరుణం యజతి వరుణపాశాదేవైనం ముఞ్చతి"
(సం-౬కా|౬ప్ర|౩అ) ఇతి। స్విష్టకృద్దేవతాం విధత్తే "అగ్నీవరుణౌ యజతి
సాక్షాదేవైనం వరుణపాశాన్ముఞ్చతి" (సం-౬కా|౬ప్ర|౩అ) ఇతి। సా-
క్షాచ్ఛీఘ్రమేవేత్యర్థః। చోదకప్రాప్తేషు త్రిష్వనూయాజేషు బర్హిర్నా-
మకం ప్రథమానూయాజం నిషేధతి। "అపబర్హిషావనూయాజౌ యజతి
ప్రజా వై బర్హిః ప్రజా ఏవ వరుణపాశాన్ముఞ్చతి" (సం-౬కా|౬ప్ర|౩అ)
ప్రయాజానూయాజాన్ ప్రశంసతి "చతురః ప్రయాజాన్ యజతి
ద్వావనూయాజౌ షట్ సంపద్యన్తే షడ్వా ఋతవ ఋతుష్వేవ ప్రతి తిష్ఠ-
తి" (సం-౬కా|౬ప్ర|౩అ) ఇతి। బోధాయనః "అథాప్సు స్రుచం ప్రతిష్ఠాప-
యతి, సముద్రే తే హృదయమప్స్వన్తరిత్యథైనామద్భిః పూరయతి, సం
త్వా విశన్త్వోషధీరుతాప ఇత్యప్స్వేవాపో జుహోతి, యజ్ఞస్య త్వా య-
జ్ఞపతే హవిర్భిః, సూక్తవాకే నమోవాకే విధేమ" ఇతి। ఆపస్తమ్బస్త్వే-
కమన్త్రితామాహ "ఋజీషస్య స్రుచం పూరయిత్వాప్సూపమార్జయతి,
సముద్రే తే హృదయమప్స్వన్తరితి, తతో యో బిన్దురుత్ప్లవతే తముప-
స్పృశేత్" ఇతి। హే జుహు తే హృదయం బిలం సముద్రసమాస్వప్స్వ-
న్తర్మధ్యే ప్రతితిష్ఠతు। ఋజీషరూపా ఓషధయస్త్వాం సమ్యక్ప్రవిశన్తు। అపి

చ అపోవిశన్తు। అథవావరుణం సమ్బోధ్య వ్యాఖ్యేయం "ఇదం ద్యావాపృథివీ భద్రమభూత్" ఇత్యాదికో మన్త్రస్సూక్తవాకః। "నమోవాచేయాచోదితా" ఇత్యాదికో మన్త్రో నమోవాకః। హే యజ్ఞపతే యజమాన త్వదీయైర్హవిర్భిః దేవతాః సన్తర్ప్య త్వాం సూక్తవాక నమోవాకద్వయేనోక్తఫలే విధేమ స్థాపయామ। బోధాయనః "అథైతమవభృథం సమ్ప్రకిరన్తి యత్ర ఋజీషసోమలిప్తం భవతి, అవభృథ నిచుమ్పుణ నిచేరురసి నిచుమ్పుణావ దేవైర్దేవకృతమేనోఽయాడవ మర్త్యైర్మర్త్యకృతమురోరా నో దేవ రిషస్పాహి" ఇతి। ఆపస్తమ్బస్తు "ఆయుర్దా అగ్నే, నమో రుద్రాయ వాస్తోష్పతయే" ఇతి మన్త్రాభ్యాం సహితం మన్త్రం హోమే వినియుక్తవాన్ తచ్చ పూర్వముదాహృతం। హే అవభృథ కర్మాభిమానిన్ వరుణ నిచుమ్పుణ రాక్షసభక్షణార్థం నితరాం ధ్వనిం కారితవానసి। నిచేరురసి అస్మద్రక్షార్థం నిగూఢత్వేన చరణశీలోఽసి। హే నిచుమ్పుణ అస్మాభిః దేవేషు కృతం ఏనోఽపరాధం తైర్దేవైస్సహ త్వాం అవయాట్ వినాశయ। మర్త్యేషు ఋత్విక్షు కృతం ఏనోఽపరాధం తైర్మర్త్యైః సహ అవయాట్ వినాశయ। హే దేవ ఉరోరధికాత్ రిషః దేవమర్త్యకృత హింసనాత్ నోఽస్మాన్ ఆసమన్తాత్పాహి। పాఠక్రమమనాదృత్య పతన్మన్త్రమాదౌ వ్యాచష్టే "అవభృథ నిచుమ్పుణేత్యాహ యథోదితమేవ వరుణమవయజతే" (సం-౬కా।౬ప్ర।౩అ) ఇతి। నిచేరుః నిచుమ్పుణాది శబ్దోదితం వరుణమవయజతే ఉపచరతి। ధాతూనామనేకార్థత్వాద్యథోచితం వ్యాఖ్యేయం। వరుణసమ్బోధనమాశ్రిత్య వ్యాచష్టే "సముద్రే తే హృదయమప్స్వన్తరిత్యాహ సముద్రే హ్యన్తర్వరుణః" (సం-౬కా।౬ప్ర।౩అ) ఇతి। సం శబ్దేన యజమానస్యాద్భిరోషధీభిశ్చ సమృద్ధిః సూచ్యత ఇత్యాహ "సం త్వా విశన్త్వోషధీరుతాప ఇత్యాహాద్భిరేవైనమోషధీభిః సమ్యఞ్చం దధాతి" (సం-౬కా।౬ప్ర।౩అ) ఇతి। బోధాయనః "అథాఞ్జలినాప ఉపసఙ్గృహ్య, సుమిత్రా న ఆప ఓషధయః సన్త్వితి తాం దిశం నిరుక్షతి, యస్యాం దిశ్య

స్యద్వేష్యో భవతి, దుర్మిత్రాస్తస్మై భూయాసుర్యోఽస్మాన్ద్వేష్టి యఞ్చ వయం ద్విష్మ ఇతి ”ఇతి । ఆపస్తమ్బస్యైకపదమన్త్రః ‘‘సుమిత్రా న ఆప ఓషధయః సన్త్విత్యపః ప్రగాహ్య ”ఇతి। స్పష్టో మన్త్రార్థః । కల్పః ‘‘దేవీరాప ఇత్యవభృథం యజమానోఽభిమన్త్రయ ”ఇతి । పాఠస్తు ‘‘దేవీరాప ఏష వో గర్భస్తం సుప్రీతꣳ సుభృతమకర్మ దేవేషు నస్సుకృతో బ్రూతాత్” ఇతి । హే ఆపో దేవ్యః ఏష వరుణో యుష్మాకం గర్భవదన్తస్థితః అతో వో యుష్మాకం పరితోషాయ తం వరుణం హవిషా సుప్రీతం సుభృతం సుష్ఠు పుష్టం కృత్వా కర్మ వయం కృతవన్తః। స వరుణో నోఽస్మాన్ సుకృతః సమ్యగనుష్ఠాతౄన్ బ్రవీతు । స్పష్టార్థత్వాత్ సుమిత్రా న ఇతి మన్త్రముపేక్ష్య దేవీరాప ఇత్యస్య స్పష్టార్థతామాహ ‘‘దేవీరాప ఏష వో గర్భ ఇత్యాహ యథా యజురేవైతత్” (సం-౬కా।౬ప్ర।౩అ) ఇతి । ఋజీషస్య అప్సు ప్రహారేణ ఉద్గతానాం బిన్దూనాం భక్షణాభక్షణయోర్దోష సద్భావాత్తత్పరిహారాయ ఉపస్పర్శనం విధత్తే ‘‘ పశవో వై సోమో యద్బిన్దూనాం భక్షయేత్ పశుమాన్త్స్యాద్వరుణస్త్వేనం గృహ్ణీయాద్యన్న భక్షయేదపశుః స్యాన్నైనం వరుణో గృహ్ణీయాదుపస్పృశ్యమేవ పశుమాన్ భవతి నైనం వరుణో గృహ్ణాతి” (సం-౬కా।౬ప్ర।౩అ) ఇతి । సోమస్య పశుప్రాప్తి సాధనత్వాత్ పశుత్వం భిద్యత ఇతి । బిన్దవో జలకణాః । వరుణగ్రహణం నామ మహోదరాఖ్యరోగోత్పత్తిః । కల్పః ‘‘అథాపామన్తం ప్రతియాతి, ప్రతియుతో వరుణస్య పాశః, ప్రత్యస్తో వరుణస్య పాశ ఇతి ” ఇతి । బన్ధనహేతుర్వరుణస్య పాశః ప్రతియుతః పృథక్కృతః। ప్రత్యస్తో వినాశితః। మన్త్రస్యార్థస్తథైవ ఫలవతీత్యాహ ‘‘ప్రతియుతో వరుణస్య పాశ ఇత్యాహ వరుణపాశాదేవ నిర్ముచ్యతే ” (సం-౬కా।౬ప్ర।౩అ) ఇతి । జలాన్నిర్గత్య పునస్తజ్జలమదృష్ట్వైవ దేవయజనదేశే గన్తవ్యమితి విధత్తే ‘‘అప్రతీక్షమాయన్తి వరుణస్యాన్తర్హిత్యై” (సం-౬కా।౬ప్ర।౩అ) ఇతి । అన్తర్హితిరదర్శనం । కల్పః ‘‘ ఏధోఽస్యేధిషీమహీత్యాహవనీయే సమిధ ఆధా

యాపోఽన్వచారిషమిత్యుపతిష్ఠన్తే ”ఇతి । పాఠస్తు “పధోఽస్యేధిషీమహి సమిదసి తేజోఽసి తేజో మయి ధేహ్యాపో అన్వచారిషగ్ం రసేన సమసృక్ష్మహి । పయస్వాగ్ం అగ్న ఆగమంతన్మాసగ్ం సృజ వర్చసా ”ఇతి । హే సమిత్ త్వం పధోఽభివృద్ధిహేతురసి అతో వయమేధిషీమహి అభివృద్ధిం ప్రాప్తాః । అయమాద్యో మన్త్రః । సమిత్ సమిన్ధనసాధనమసీతి ద్వితీయః । తేజస్కాన్తిసాధనమసి । కాన్తిం మయి ధేహీతి తృతీయః । ఏతైస్త్రిస్రః సమిధ ఆదధ్యాత్ । అపో అను జలమనుప్రాప్య అచారిషం అవభృథకర్మ అనుష్ఠితవానస్మి । రసేన ఫలేన సమసృక్ష్మహి సఙ్గతోఽస్మి । హే అగ్నే పయస్వాన్ క్షీరాది సమృద్ధియుక్త ఆగమం ఆగతోఽస్మి తం మా వర్చసా బలేన సంయోజయ । సమిదాధానేన వహ్నిం గపూజ్యేత్యాహ “పధోఽస్యేధిషీమహీత్యాహ సమిధైవాగ్నిం నమస్యన్త ఉపాయన్తి” (సం-౬కా।౬ప్ర।౩అ) ఇతి । నమస్యన్తః పూజయన్తః । మయి ధేహీత్యస్యాభిప్రాయమాహ “తేజోఽసి తేజో మయి ధేహీత్యాహ తేజ ఏవాత్మన్ధత్తే” (సం-౬కా।౬ప్ర।౩అ) ఇతి । అవశిష్టః స్పష్టత్వాదుపేక్షితః॥

॥ ॥అత్ర వినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

“ఉరుం వదన్తి గచ్ఛన్త స్సర్వేఽప్యవభృథం ప్రతి।
శతం దృష్ట్వా జలం జప్య మభ్యాక్రామతి తజ్జలం॥
అగ్నే స్రుచాఽఽఘారయత స్సమృజీషం జలే క్షిపేత్।
అవేతి గమనే హ్యూమస్సుమిత్రా అవగాహనం॥
దేవీరిత్యభిమన్త్ర్యైవ ప్రత్యుద్గచ్ఛతి తజ్జలాత్।
ఏధస్సమిత్తేజ ఏతై హ్యూమ ఆహవనీయకే॥
అపో అగ్నేరుపస్థానమితి మన్త్రాస్త్రయోదశ”॥ఇతి॥

యద్యప్యేతావతా సౌమిక మన్త్రకాణ్డం తద్వ్యాఖ్యానరూపం బ్రాహ్మణఞ్చ సమాప్తం॥ * ॥ తథాపి సన్తి బ్రాహ్మణశేషా అష్టావనువాకాః, తే త్వత్రైవ విప్రియన్తే । తేష్వనువాకేషు క్రమేణ ఏతే అర్థాః ప్రతిపాద్యన్తే । యూపైకాదశినీ॥౧॥పశ్వైకాదశినీ॥౨॥పాత్నీవతపశుః॥౩॥ సౌమ్య

చర్వాదిః॥౪॥అతిగ్రాహ్యా గ్రహాః॥౫॥అదాభ్యగ్రహః॥౬॥ అంశుగ్రహః॥౭॥షోడశీగ్రహశ్చేతి॥౮॥తత్రతపమనన్తరానువాక ప్రతిపాద్యాయూపైకాదశినీ ఏకయూపేన సహవికల్పితా । తథాచాన్యత్ర శ్రూయతే ఏకయూపో వైకాదశినీవా అన్యేషాం యజ్ఞానాం యూపా భవన్తి "ఏకవిగ్ శిన్యశ్వమేధస్య । సువర్గస్యలోకస్యాభిజిత్యై" ఇతి । అగ్నిష్టోమే యస్సవనీయస్పశుస్తేన సహ ఉపరితనానువాకే వక్ష్యమాణా ఏకాదశినః పశవో వికల్పితాః । తథాచసూత్రం "క్రతుపశవ ఏకాదశినశ్చవికల్పన్తే" ఇతి । తత్రైకాదశినః పశ్వర్థాయ యూపైకాదశినీతాం విధత్తే "స్ఫ్యేనవేదిముద్ధన్తి రథాక్షేణవిమిమీతేయూపం మినోతి త్రివృతమేవవజ్రగ్ సమ్భృత్యభ్రాతృవ్యాయప్రహరతిస్తృత్యై". (సం-౬కా।౬ప్ర।౪అ) ఇతి । భూమేరుపరితనమమేధ్య మపహన్తుం వేదస్థానముద్ధన్యాత్ । తస్మిన్స్థానే వేదిరేక యూపపక్షే పదైర్విమాతవ్యా । తథాచ పూర్వముదాహృతం। త్రిగ్ శత్పదానిపశ్చాత్తిరశ్చీత్యాదిః । ఏకాదశినీపక్షేతు అవకాశస్య పర్యాప్తయే రథాక్షేణ వేదిర్మాతవ్యా । తథాచసూత్రం "యత్ప్రాగ్వేదిసమ్మానాత్ తత్ప్రత్యాద్దశరథాక్షా మేకాదశో పరాగ్ ర జ్జుంమిత్వా" ఇతి । ఉపరశబ్దేన ప్రాదేశపరిమితా యూపావటదేశా వివక్షితాః । ద్వయో ద్వయో రవటదేశయో ర్మధ్యదేశో రథాక్షేణ పరిమితః తాదృశ్యా వేదేః దక్షిణాంసమారభ్య ఉత్తరాంసపర్యన్తేషు పఙ్క్తిరూపేణావస్థితేష్వేకాదశస్వ వటేషు యూపాన్ ఉచ్ఛ్రయేత్ । యూపమితి జాతావేకవచనం। స్ఫ్యరథాక్షయూపాస్త్రయో వజ్రస్యభాగాః । తథాచామ్నాతం "ఇన్ద్రో వృత్రాయ వజ్రం ప్రాహరత్ సత్రేధా వ్యభజత్ స్ఫ్యస్తృతీయగ్ రథస్తృతీయం యూపస్తృతీయం" ఇతి। తేషాం త్రయాణామత్ర మేళనాత్ వజ్రస్త్రివృత్ సమ్పద్యతే । స్తృత్యై హింసాయై। యూపావటస్యార్థం వేద్యాం అర్థం బహిశ్చేత్యేవం తద్దేశం విధత్తే "యదన్తర్వేది మినుయాద్దేవలోక మభిజయేద్య ద్బహిర్వేది మనుష్యలోకం వేద్యన్తస్య సన్ధా మినోత్యుభయోర్లోకయోరభిజిత్యై" (సం-౬కా।

౬ప్ర।౪అ) ఇతి । అన్తస్సమీపదేశః వేదిశ్చాన్తశ్చ వేద్యన్తం తత్సధా వు
చ్ఛ్రియేత్ । ఉచ్ఛ్రయే కామ్యాన్ కాంశ్చిద్విశేషాన్ విధత్తే "ఉపరస
మ్మితాం మినుయాత్ పితృలోకకామస్య రశనసమ్మితాం మనుష్యలోక
కామస్య చషాలసమ్మితా మిన్ద్రియకామస్య సర్వాన్త్సమాన్ ప్రతిష్ఠా
కామస్యయేత్రయో మధ్యమాస్తాన్త్సమాన్ పశుకామస్య" (సం-౬కా।
౬ప్ర।౪అ) ఇతి । తక్షణరహితాని యూపమూలాని ఉపరాణి । తైరేకాద
శినీసమ్మితా సదృశీ ఏకస్యోపరస్య యావానాయామస్తావానేవేతరే
షాం దశానా మిత్యర్థః । రశనాదేశస్థౌల్యేన సమానా రశన సమ్మితా ।
చషాలవిస్తారేణ సమా చషాలసమ్మితా । అతఏవ సూత్రకారేణోక్తం "ఆ
యామతో ఉపరాణి సమాని స్యుస్త్రీగ్యక్తో మధ్యాని రశనాశ్చ ప్రథిమ్నశ్చ
షాలాని" ఇతి । సర్వాణ్యుపరరశనాదేశచషాల విస్తారాన్ । ఏకాదశ
సు షష్ఠో మధ్యమః తత్పార్శ్వవర్తినౌ ద్వౌ తేషాం త్రయాణామేవోపరా
ది సామ్యనియమో నేతరేషాం । తథాచసతి పశుప్రాప్తిః । తామేవ పశు
ప్రాప్తిం దర్శయతి "ఏతాన్వా అను పశవ ఉపతిష్ఠన్తే పశుమానేవభవతి"
(సం-౬కా।౬ప్ర।౪అ) ఇతి । ఏతాన్ త్రీన్ సమాన్ అనుయజమానం పశవః
ప్రాప్నువన్తి । త్రిభ్యోఽతిరిక్తేష్వష్టసు అన్యోన్యస్పర్శం విధత్తే "వ్యతిషజే
దితరాన్ ప్రజయైవైనం పశుభిర్వ్యతిషజతి" (సం-౬కా।౬ప్ర।౪అ) ఇతి।
యూపైకాదశిన్యాః కామనాభేదేన దక్షిణదేశప్రవణత్వం నిర్దిత్వా ఉత్త
రదేశప్రవణత్వం విధత్తే "యం కామయేత ప్రమాయుకస్స్యాదితి గర్తమి
తం తస్యమినుయా ముత్తరార్ధ్యం వర్షిష్ఠమథహ్రాసీయాగ్ం సమేషావై
గర్తమిత్యస్యైవం మినోతి తాజక్ప్రమీయతే దక్షిణార్ధ్యం వర్షిష్ఠం
మినుయాత్ సువర్గకామస్యాథ హ్రాసీయాగ్ం సమాక్రమణమేవ తత్సే
తుం యజమానః కురుతే సువర్గస్యలోకస్య సమష్ట్యై" (సం-౬కా।౬ప్ర।
౪అ) ఇతి । గర్తశబ్దేన దక్షిణదేశనిమ్నత్వం శ్మశానంవివక్షితం । గర్తవ
న్మీయన్తేయూపా అస్యామేకాదశిన్యా మితిగర్తమిత్ తాదృశీ ముచ్ఛ్ర

యేత్ । అగ్నిష్ఠనామకోయోమధ్యమో యూపస్తస్మాత్ ఉత్తరార్ధే
స్థితం యూపపఞ్చకం వర్షిష్ఠమత్యున్నతం । దక్షిణార్ధే స్థితం పఞ్చకం
హ్రసీయాన్ సంహ్రస్వం । ఈదృశీ ఏకాదశినీ గర్తమిత్ తస్యాముచ్ఛ్రి
తాయాం తదానీమేవ మ్రియేత । స్వర్గార్థముక్తవైపరీత్యం కుర్యాత్ । ఆ
క్రమ్యతే ఆరుహ్యతే స్వర్గో అనేనసేతునేత్యాక్రమణః । లౌకికదృష్టాన్తే
నైకస్మిన్నగ్నిష్ఠే రశనాద్వయవేష్టనమగ్నిష్ఠద్వయే ఏకరశనావేష్టననిషేధ
ద్వారా పురుషస్య వివాహద్వయ విధిః స్త్రియా వివాహద్వయ నిషేధ
శ్చ విదధదేకస్మిన్యూపే రశనాద్వయం విధత్తే "యదేకస్మిన్ యూపే
ద్వే రశనే పరివ్యయతి తస్మాదేకో ద్వే జాయే విన్దతే యన్నైకాం రశనాం
ద్వయోర్యూపయోః పరివ్యయతి తస్మాన్నైకా ద్వౌ పతీ విన్దతే" (సం-
౬కాం।౬ప్ర।౪అ) ఇతి । స్పష్టోర్థః । అగ్నిష్ఠో యూపః । తథా చ సూత్రం । "అ
గ్నిష్ఠం ద్వాభ్యాం రశనాభ్యాం పరివీయేతి" । రశనాయాః స్త్రీత్వాదేక
స్మిన్యూపే రశనాద్వయస్యాన్తయోర్మేళనం ప్రవేష్టనఞ్చ కామనా
భేదేన విధత్తే "యం కామయేత స్త్ర్యస్య జాయేతేత్యుపాన్తే తస్య వ్యతిషజే
త్ స్త్ర్యేవాస్య జాయతే యం కామయేత పుమానస్య జాయేతేత్యాన్తం త
స్య ప్రవేష్టయేత్ పుమానేవాస్య జాయతే" (సం-౬కాం।౬ప్ర।౪అ) ఇతి ।
అన్తయోస్సమీపే ఉపాన్తే । అన్తేనసహితమాన్తం రశనాద్వయభాగం ।
ఏకాదశభ్యోఽతిరిక్తం ఉపశయాఖ్యం యూపం విధత్తే "అసురా వై దేవాన్
దక్షిణత ఉపానయన్తాన్ దేవా ఉపశయేనైవాపానుదన్త తదుపశయ
స్యోపశయత్వం యద్దక్షిణత ఉపశయ ఉపశయే భ్రాతృవ్యాపనుత్త్యై"
(సం-౬కాం।౬ప్ర।౪అ) ఇతి । పురా కదాచిత్ అసురా దేవాన్ స్వవశాన్
కృత్వా అగ్నిష్ఠాద్యూపాత్ దక్షిణభాగే సమానయన్ తానసురాన్ దే
వా ఉపశయేన ఏకాదశినీసమీపే శయానేన యూపేనాపానుదన్త । సమీ
పశయనాదుపశయనామ సమ్పన్నం । ఉపశయే ఉపశేతే శయానత్వేన
పాతయేదిత్యర్థః । అత్ర సూత్రం "ఉపశయం ద్వాభ్యాం రశనాభ్యాం
పరివీయాగ్రేణ దక్షిణం యూపం ప్రాఞ్చం నిదధాతి" ఇతి । ద్వేష్యం పశు

త్వేన నిర్దిశేదితి విధత్తే “సర్వే వా అన్యేయూపాః పశుమన్తోఽధో పశవ ఏవాపశుస్తస్య యజమానః పశుర్యన్న నిర్దిశేదార్తిమార్చ్ఛేద్యజమానోఽసౌ తే పశురితి నిర్దిశేద్యం ద్విష్యాద్యమేవ ద్వేష్టి తమస్మై పశుం నిర్దిశతి” (సం-౬కా।౬ప్ర।౪అ) ఇతి। అగ్నిష్ఠాదయ ఏకాదశయూపాః వక్ష్యమాణైరాగ్నేయాది పశుభిరుపేతాః ఉపశయోతు పశ్వన్తరాభావాత్ యజమానస్య ఆర్తిప్రాప్తిః ద్వేష్యం నిర్దిశ్యతద్వారయేత్। ద్వేష్యాభావే మూషకం నిర్దిశేదితి విధత్తే “యదినద్విష్యాదాఖుస్తే పశురితిబ్రూయాన్నగ్రామ్యాన్ పశూన్ హినస్తి నారణ్యాన్” (సం-౬కా।౬ప్ర।౪అ)ఇతి। విహితామేకాదశినీం ప్రశంసతి “ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత సోఽన్నాద్యేన వ్యార్ధ్యత స ఏతామేకాదశినీమపశ్యత్ తయావై సోఽన్నాద్యమవారున్ధ యద్దశయూపా భవన్తి దశాక్షరా విరాడన్నం విరాడ్విరాజైవాన్నాద్యమవరున్ధే య ఏకాదశస్తన ఏవాస్యైసమహ ఎవైనాం తేనేతి” (సం-౬కా।౬ప్ర।౪అ) ఇతి। దశయూపానాం విరాడ్రూపత్వేనధేనుత్వాదేకాదశోయూపః స్తనోభవతి। పాత్నీవతాఖ్యం త్రయోదశంయూపం విధత్తే “వజ్రోవా ఏషా సమ్మీయతే యదేకాదశినీ సేశ్వరా పురస్తాత్ ప్రత్యఞ్చం యజ్ఞగ్ం సమ్మర్దితోయ త్పాత్నీవతం మినోతి యజ్ఞస్యప్రత్యుత్తబ్ధ్యై సయత్వాయ” (సం-౬కా।౬ప్ర।౪అ) ఇతి। సైకాదశినీ వజ్రరూపా సతీ పురస్తాదవస్థాయ ప్రత్యగవస్థితం యజ్ఞం మర్దితుమీశ్వరాభవతి। మర్దితస్య పునస్సమాధానం ప్రత్యుత్తబ్ధిః। సమోబన్ధః షిఞ్ బన్ధన ఇత్యస్మాద్ధాతో రుత్పన్నత్వాత్। సయత్వాయ దృఢత్వాయేత్యర్థః। యూపైకాదశినీ నిరూపితా॥*॥

అథ పశ్వేకాదశినీం విధత్తే.

“ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత సరిరిచానోఽమన్యత సఏతామేకాదశినీమపశ్యత్ తయావై స ఆయురిన్ద్రియం వీర్యమాత్మన్నధత్త ప్రజా ఇవ ఖలువా ఏష సృజతే యోయజతే సఏతర్హిరిరిచాన ఇవ యదేషై

కాదశినీ భవత్యాయురేవ తయేన్ద్రియం వీర్యం యజమాన ఆత్మన్ధత్తే" (సం-౬కా।౬ప్ర।౫అ) ఇతి।ప్రజాపతిః ప్రజాస్సృష్ట్వా వీర్యాఽదితఽయాత్ రిక్తోఽహమితిధీః।తథా యజ్ఞప్రయాసేనాఽపి। పశ్వైకాదశిన్యా తత్సమాధానం। తేచపశు విశేషా దేవతాసహితా అశ్వమేధప్రకరణే సమామ్నాతాః "ఆగ్నేయః కృష్ణగ్రీవః సారస్వతీమేషీ బభ్రుస్సౌమ్యః పౌష్ణశ్శ్యామశ్శితిపృష్ఠో బార్హస్పత్యశ్శిల్పో వైశ్వదేవ ఐన్ద్రోఽరుణో మారుతః కల్మాష ఐన్ద్రాగ్నస్సగ్ంహితోఽధోరామస్సావిత్రో వారుణః పేత్వః "ఇతి।కృష్ణగ్రీవత్వాదిభిర్విశేషితాః సర్వేఽప్యజాః। మేషీత్వేకైవాన్యజాతిః। విశేషణాని చ తస్మిన్నేవ ప్రకరణే వ్యాఖ్యాస్యన్తే। తానేతానత్ర పశూన్ విశేషణావికారేణ ప్రశంసన్ విశేషవిధిమున్నయతి "ప్రైవాగ్నేయేన వాసయతి మిథునగ్ం సారస్వత్యా కరోతి రేతస్సౌమ్యేన దధాతి ప్రజనయతి పౌష్ణేన బార్హస్పత్యో భవతి బ్రహ్మ వై దేవానాం బృహస్పతిర్బ్రహ్మణైవాస్మై ప్రజాః ప్రజనయతి వైశ్వదేవో భవతి వైశ్వదేవ్యో వై ప్రజాః ప్రజా ఏవాస్మై ప్రజనయతీన్ద్రియ మేవైన్ద్రేణా వరున్ధే విశం మారుతేనౌ జో బలమైన్ద్రాగ్నేన ప్రసవాయ సావిత్రో నిర్వరుణత్వాయ వారుణః" (సం-౬కా।౬ప్ర।౫అ) ఇతి। ప్రవాపయతి బీజంస్వతః సమ్పాదయతి। అగ్నేయస్యపుంసః సారస్వత్యా స్త్రియాసహ మిథునీకరణం। సౌమ్యేన యోషితి రేతోధారణం। పౌష్ణేనప్రజోత్పత్తిః। బార్హస్పత్యేన బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిసాధనత్వం। వైశ్వదేవేన ప్రజానాం తద్దేవతానుగ్రహః। ఐన్ద్రేణేన్ద్రియపాటవం। మారుతేనజనపదప్రాప్తిః। ఐన్ద్రాగ్నేన దేహపుష్టిబలలబ్ధిః। సావిత్రేణానుష్ఠానే ప్రేరణం। వారుణేనోపద్రవరాహిత్యం। అత్ర షష్ఠ సప్తమానాం పశూనాం వైశ్వదేవైన్ద్ర మారుతానా మితరపశువత్పారత ఏవ క్రమో యద్యపిప్రాప్తః తథాపితం క్రమమనూద్యప్రశంసతి "మధ్యత ఐన్ద్రమాలభతే మధ్యత ఏవేన్ద్రియం యజమానే దధాతి పురస్తాదైన్ద్రస్య వైశ్వదేవమాలభతే వైశ్వదేవం వా అన్నమన్నమేవ పురస్తాద్ధత్తే

తస్మాత్ పురస్తాదన్నమద్యత ఐన్ద్రమాలభ్య మారుతమాలభతే విడ్వై మరుతో విశమేవాస్మా అనుబధ్నాతి” (సం-౬కా।౬ప్ర।౫అ) ఇతి। వైశ్వదేవమారుతయోర్మధ్యమైన్ద్రస్య స్థానం। తేనమధ్యమే ఏవవయసి బలాధిక్యం యజమానే స్థాపయతి। విశ్వేదేవా అన్నాభిమానినః। వైశ్వదేవస్య పురస్తానుష్ఠితత్వాత్ తత్సమృద్ధమన్నమత్తుం పురస్తాదేవస్థాపయతి। తచ్చాన్నం పురస్తాన్ముఖే నాద్యతే। మారుతస్యైన్ద్రమనువర్తమానత్వాత్ మరుద్రూపాః గ్రామనివాసినః ప్రజా అస్య యజమానస్య అనుకూలాః కరోతి। కామనావిశేషేణ క్రమవ్యత్యాసం విధత్తే “యదికామయేత యోఽవగతః సోఽపరుధ్యతాం యోఽపరుద్ధః సోఽవగచ్ఛత్వితి ఐన్ద్రస్య లోకే వారుణమాలభేత వారుణస్య లోక ఐన్ద్రం య ఏవావగతః సోఽపరుధ్యతే యోఽపరుద్ధః సోఽవగచ్ఛతి” (సం-౬కా।౬ప్ర।౫అ) ఇతి। అవగతః ప్రాప్తైశ్వర్యః। అపరుధ్యతాం ఐశ్వర్యాద్భ్రశ్యతాం అయమేకః కామః। ఏతద్విపర్యయోఽన్యః కామః తస్మిన్నుభయ విధేఽపి కామే సప్తమైకాదశ స్థానయోరైన్ద్ర వారుణయోః స్థానవ్యత్యయం కుర్యాత్। ప్రజానాం వ్యాకులీభావం చేత్ కామయేత తదానీమేకాదశానాం పశూనాంక్రమసాఙ్కర్యం విధత్తే “యది కామయేత ప్రజాముహ్యేయురితి పశూన్ వ్యతిషజేత్ ప్రజా ఏవ మోహయతి” (సం-౬కా।౬ప్ర।౫అ) ఇతి। ఉదక్ప్రవణత్వేన స్థాపితాయా ఏకాదశయూపపఙ్క్తేర్దక్షిణ యూపే వారుణస్య ఆలమ్భనం విధత్తే “యదభివాహతోఽపాం వారుణమాలభేత ప్రజా వరుణో గృహ్ణీయాద్దక్షిణత ఉదఞ్చమాలభతేఽపవాహతోఽపాం ప్రజానామ వరుణగ్రాహాయ” (సం-౬కా।౬ప్ర।౫అ) ఇతి। అపామభివాహః తత్ప్రవాహస్థానభూతో నిమ్నోదేశః। తత్రావస్థిత ఉత్తరయూపే వారుణాలమ్భేన ప్రజానాం వరుణగ్రహణరూపో రోగః స్యాత్ దక్షిణయూపే పశోరుదఙ్ముఖత్వేనాలమ్భే రోగో న భవతి। దక్షిణయూపస్యోన్నతదేశవర్తిత్వేన అపామపవాహతః ప్రవాహస్థానాభావాదిత్యర్థః। అథసూత్రం

“ఆగ్నేయం కృష్ణగ్రీవ మగ్నిష్ఠఉపాకరోత్యుత్తరే సారస్వతీం మేషీం దక్షిణే సౌమ్యం బభ్రుం ఏవంవ్యత్యాసం దక్షిణాపవర్గాన్ పశూనుపాకరోతి వారుణమన్తతో దక్షిణతఉదఞ్చం” ఇతి ॥ పశ్వేకాదశినీ నిరూపితా॥*॥

॥ ॥అథపాత్నీవతపశుంవిధత్తే.॥ ॥

“ఇన్ద్రః పత్ని యామనుమయాజయత్తాం పర్యగ్నితాముదసృజత్ తయామను రార్ధ్నోద్యత్ పర్యగ్నికృతం పాత్నీవతముత్సృజతియామేవ మనుఋర్ద్ధిమార్ధ్నోత్తామేవ యజమానఋధ్నోతి” (సం-౬కా। ౬ప్ర।౬అ) ఇతి। అత్రపత్నీశబ్దేన పాత్నీవతసంజ్ఞకే యూపే ఉపాకృతః త్వష్టృదేవతాకః పశుర్లక్ష్యతే శాఖాన్తరే తథావిధానాత్। పశ్వేకాదశినీ గతపత్నీసంయాజానన్తరభావిత్వాత్తస్య యూపస్యపాత్నీవతత్త్వం। అత్రసూత్రం “ జాఘనీభిశ్చ పత్నీః సంయాజయన్తి అనూబన్ధ్యా వపాయాగ్ హుతాయామగ్రేణ శాలాముఖీయం పాత్నీవతం మినోతి యథానాభి మనవస్తిర్యక్ చషాలం తస్మిగ్స్త్వాష్ట్రం సాణ్డం లోమశం పిఙ్గళం పశుముపాకృత్య పర్యగ్నికృతముత్సృజ్యాజ్యేన శేషగ్ సమాపయేద్యావన్తి పశోరవదానాని స్యుస్తావతః కృత్వా జ్యస్యావద్యతి పశుధర్మాజ్యం భవతి శాలాముఖీయేప్రచరన్తీతి విజ్ఞాయతే ”ఇతి। తస్మాదిన్ద్రః పాత్నీవతయూపే నియుక్తేన పశునా మనుమయాజయదితి వ్యాఖ్యేయం। పర్యగ్నికృతే పశావుత్సృష్టేసతి కర్మశేషస్యాఽఽజ్యేనసమాప్తింవిధత్తే“ యజ్ఞస్యవా అప్రతిష్ఠితాద్యజ్ఞః పరాభవతి యజ్ఞంపరాభవన్తం యజమానోఽనుపరాభవతియదాజ్యేనపాత్నీవతగ్ సగ్ స్థాపయతి యజ్ఞస్యప్రతిష్ఠిత్యై యజ్ఞంప్రతి తిష్ఠన్తం యజమానోఽనుప్రతి తిష్ఠతి” (సం-౬కా।౬ప్ర।౬అ) ఇతి। అప్రతిష్ఠితాత్ అసంస్థాపనాత్ అసమాప్తాత్। అత్రపశోర్గకాలం విధత్తే “ఇష్టంవపయాభవత్యనిష్టంవశయాఽథ పాత్నీవతేనప్రచరతితీర్థఎవప్రచరత్యథో ఎతర్హ్యేవాస్యయామః” (సం-౬కా।౬ప్ర।౬అ) ఇతి।వశావన్ధ్యా సా చానూబన్ధ్యేత్యనేన నామ్నోచ్యతే। తదీయవపాహోమాదూర్ధ్వం హృదయాద్యఙ్గహోమాత్ ప్రాగేతస్య పాత్నీవతపశోర్గకాలః। సచ

తీర్థముచితంస్థానం। కిఞ్చైతస్మిన్నేవకాలే అనూబన్ధ్యాఖ్యస్య పశోః యామః ఉపరమః సమాప్తిర్భవతి తస్యచాన్తిమ పశుత్వాత్. తత్సమాప్తేః ప్రాగేవ పాత్నీవతప్రచారో యుక్తః। దేవతాం విధత్తే “త్వాష్ట్రో భవతి త్వష్టా వై రేతసస్సిక్తస్య రూపాణి వికరోతి తమేవవృషాణం పత్నీష్వపి సృజతిసోఽస్మై రూపాణివికరోతి” (సం-౬కా।౬ప్ర।౬అ) ఇతి।వికరోతి వివిధాని కరోతీత్యర్థః। పాత్నీవతపశోః త్వాష్ట్రత్వే సతితమేవ యజమానం త్వష్టా వృషాణం రేతస్సిఞ్చన్ యజమానస్యపత్నీష్వపి సంయోజయతి। సచాస్మై యజమానార్థం రూపాణివికరోతి వివిధానికరోతీతి॥ఇతి పాత్నీవత పశుర్నిరూపితః॥ అథసౌమ్యంచరుం విధత్తే “ఘ్నన్తివా ఏతత్సోమం యదభిషుణ్వన్తి యత్సౌమ్యో భవతి యథామృతాయానుస్తరణీంఘ్నన్తి తాదృగేవతత్” (సం-౬కా।౬ప్ర।౭అ) ఇతి।సోమస్యాభిషవోవధస్థానీయః। అతోఽనుస్తరణీస్థానీయః సౌమ్యచరుః కర్తవ్యః। మృతం దీక్షితమనుస్తీర్యతేఽన్యత ఇత్యనుస్తరణీకాచిద్గౌః। దీక్షిత శవస్యావయవేషు హృదయహస్తాదిషు గోశవస్య హృదయాద్యవయవాన్ సంస్థాప్యతం దీక్షితందహేత్।తదర్థం కాచిద్గౌర్హన్యతే। చరోర్హోమస్థానం విధత్తే “యదుత్తరార్ధేవా మధ్యేవా జుహుయాద్దేవతాభ్యః సమదం దధ్యాద్దక్షిణార్ధేజుహోత్యేషావై పితృణాం దిక్స్వాయామేవ దిశిపితౄన్ నిరవదయతే” (సం-౬కా।౬ప్ర।౭అ) ఇతి। వహ్నేరుత్తరార్ధమధ్యదేశయోర్దేవాహుతిస్థానత్వాత్తత్ర పిత్ర్యహోమే దేవతాదిభిస్సహపితౄణాం సమదంకలహం కుర్యాత్।అతః నిరవదయతే। దైవదేశాత్ నిష్కృష్యపితౄన్యజతే।చరుశేషస్య దానంవిధత్తే “ఉద్గాతృభ్యో హరన్తి సామదేవత్యోవై సౌమ్యోయదేవ సామ్నశ్ఛమ్బట్కుర్వన్తి తస్యైవసశాన్తిః” (సం-౬కా।౬ప్ర।౭అ) ఇతి। సామైవసౌమ్యచరోరభిమానిదేవతా। తథాసతి సామవేదసమ్బన్ధి యదఙ్గం ఉద్గాతార ఇత్థం ఛమ్బట్కుర్వన్తి నష్టం కుర్వన్తి తస్య దోషస్య చరుః ప్రతీకారః। తస్మిన్నాజ్యపూర్ణేచరావు

ద్గాతృభిః స్వదేహచ్ఛాయా ద్రష్టవ్యేతి విధత్తే “అవేక్షన్తే పవిత్రం వై సౌమ్య ఆత్మానమేవ పవయన్తే” (సం-౬కా।౬ప్ర।౭అ) ఇతి। సౌమ్యచరోః శుద్ధిహేతుత్వాత్తదవేక్షణేన ఉద్గాతారః స్వదేహం శోధయన్తి। అత్ర సూత్రం “ఆజ్యేనచరుమభిపూర్యోద్గాతృభ్యో హరన్తీత ముద్గాతారో౽వేక్షన్తే” ఇతి। ఆజ్యస్యాపర్యాప్తౌ పునరప్యన్యత్పూరణంవిధత్తే “య ఆత్మానంనపరిపశ్యేదితాసుస్స్యాదభిదదిం కృత్వా౽వేక్షేత తస్మిన్హ్యాత్మానం సపరిపశ్యత్యథో ఆత్మానమేవ పవయతే” (సం-౬కా।౬ప్ర।౭అ) ఇతి। ఇతాసుః గతప్రాణః స్యాత్। అ[illegible] దీయతే ప్రక్షిప్యతే ఆజ్యమస్మిఞ్శరావ ఇత్యభిదదిః। కామ్యే అవేక్షణే మన్త్రవిశేషం విధత్తే “యో గతమనాస్స్యాత్సో౽వేక్షేత యన్మేమనః పరాగతం యద్వా మే అపరాగతం రాజ్ఞా సోమేనతద్వయ, మస్మాసు ధారయామసీతి మనఏవాత్మన్దాధార నగతమనాభవతి” (సం-౬కా।౬ప్ర।౭అ) ఇతి। గతమనాః అవ్యవస్థితచిత్తః। ఉద్గాతౄణాం మధ్యే యో గతమనాః యన్మేమన ఇత్యాది మన్త్రేణావేక్షేత। మదీయం మనః యది మత్తో నిష్క్రాన్తం యదివా నిష్క్రమణోన్ముఖం తదిదానీం నిష్క్రాన్తస్య సోమస్య రాజ్ఞః ప్రసాదాద్వయం తన్మనో అస్మాస్వేవధారయామః। మన్త్రసామర్థ్యాచ్చిత్తసమాధానం భవతి। అగ్నావిష్ణూమహిధామేత్యనయర్చా ఘృతయాగంవిధత్తే “అపవై తృతీయసవనే యజ్ఞః క్రామతీజానాదనీజానమభ్యాగ్నావైష్ణవ్యర్చా ఘృతస్య యజత్యగ్నిస్సర్వా దేవతా విష్ణుర్యజ్ఞో దేవతాశ్చైవ యజ్ఞఞ్చదాధారేతి” (సం-౬కా।౬ప్ర।౭అ) ఇతి। ఈజానాత్ ఇష్టవతో యజమానాదనీజానం పురుషమభిలక్ష్య యజ్ఞో౽పక్రామతి తత్సమాధానాయ ఆగ్నావైష్ణవమన్త్రయాగః। తత్రనీచధ్వనిం విధత్తే “ఉపాగ్ంశు యజతిమిథునత్వాయ” (సం-౬కా।౬ప్ర।౭అ) ఇతి। సౌమ్యచరుగతేనోచ్చధ్వనినా సహోపాంశుధ్వనేర్మిథునత్వం। అనూబన్ధ్యాం విధత్తే “బ్రహ్మవాదినోవదన్తిమిత్రో యజ్ఞస్య స్విష్టం యువతే వరుణో దురిష్టం క్వతర్హి యజ్ఞః క్వయజమానో భవతీతి యన్మైత్రావరుణీం వశా

మాలభతే మిత్రేణైవయజ్ఞస్య స్విష్టగ్ం శమయతివరుణేన దురిష్టం నార్తి మార్ఛతియజమానః” (సం-౬కాం।౬ప్ర।౭అ) ఇతి। యజ్ఞస్య యదఙ్గం స మ్యగిష్టం తస్యాధిపతిర్మిత్రః। స్వయమనారాధితః తదఙ్గం మరిష్టేన మిశ్ర యతి। మరిష్టస్యా ఙ్గస్యాధిపతి ర్వరుణశ్చా నారాధి_స్తద్దురిష్టం సమ్యా ద్యస్విష్టేన మిశ్రయతి। తథాసత్యుభాభ్యాం స్విష్టస్య వినాశితత్వాద్యజ్ఞ స్యాఽవతిష్ఠితయజ్ఞాభావే యజమానోఽపి కుత్రఫలోపేతో భవేత్।వశా లమ్భేన తుష్టోమిత్రస్స్విష్టం పాలయతి। వరుణోమరిష్టం నాశయతి।తతో యజ్ఞస్య సుస్థితత్వాన్నిష్ఫల స్వరూపామా_ర్తిం యజమానో నప్రాప్నో తి। అత్రసూత్రం “మైత్రావరుణీంగాం వశామనూ బన్ధ్యా మాలభేత” ఇతి। తామనూబన్ధ్యాం ప్రశంసతి “యథావైలాఙ్గలేనోర్వరాం ప్రభి న్దన్త్యేవమృక్సామే యజ్ఞం ప్రభిన్తోయన్మైత్రావరుణీం వశామాలభతే య జ్ఞాయైవప్రభిన్నాయ మత్యమన్వవాస్యతి శాన్త్యై” (సం-౬కాం।౬ప్ర।౭అ) ఇతి। సర్వసస్యోపేతా భూమిరుర్వరా తస్యాం కృష్టాయాం కర్షణమ ను తత్రమత్యం శక్త్యాధానసాధనం గోమయాదిద్రవ్యం మత్యం, మదభిమ తం ఫలమహరతీతి మత్యం, తద్వదృక్సామాభ్యాం కర్షణేన వధసామ్య తామాపది తస్య యజ్ఞస్యవశాలమ్భేన మత్యప్రయుపవత్ఫలజననశక్తిర్భ వతి, తేనచ అశక్తిలక్షణస్య దోషస్యశాన్తిర్భవతి। పునరపివశాంప్రశం సతి “యాతయామాని వా ఏతస్యఛన్దాగ్ంసియ ఈజానశ్ఛన్దసామేవ రసోయద్వశా యన్మైత్రావరుణీం వశామాలభతే ఛన్దాగ్ంస్యేవ పునరాప్రీ ణాత్యయాతయామత్వా యాథోఛన్దస్స్వేవ రసం దధాతి” (సం-౬కాం। ౬ప్ర।౭అ) ఇతి। ఈజానోయజ్ఞం కృతవాన్ ఏతస్యఛన్దాంసి గతసారాణి భవన్తి।వశాతుఛన్దసాంసారః। వషట్కారదేవతాయా గాయత్రీ దేవతా యాః శిరసి ఛిన్నేపతితేనరసేనోత్పన్నత్వాత్। ఏతచ్చ కావ్యపశుకాణ్డే సమామ్నాతం। అతోవశాలమ్భేన ఛన్దసాం గతసారత్వాభావాత్ప్రీతి ర్భవతి। ప్రత్యుతఛందస్సు విశేషరసః స్థాప్యతే। ఇతి సౌమ్యచరు ఘృత

యాగానుబన్ధా నిరూపితాః। అథాఽతిగ్రాహ్యాన్ విధత్తే “దేవా వా ఇన్ద్రియం వీర్యం వ్యభజన్త తతో యదత్యశిష్యత తదతిగ్రాహ్యా అభవన్ తదతిగ్రాహ్యాణా మతిగ్రాహ్యత్వం యదతిగ్రాహ్యా గృహ్యన్త ఇన్ద్రియమేవ తద్వీర్యం యజమాన ఆత్మన్ధత్తే” (సం-౬కా।౬ప్ర।౧౦అ) ఇతి। ఇన్ద్రవాయు మిత్రావరుణాదిదేవైః ఇన్ద్రియగతసామర్థ్యే హృతే సోమరసే విభక్తే సతి అతిరిక్తాంశసంపాదితే గృహ్యన్తే। తద్గ్రహణేన సామర్థ్యం యజమానే స్థాప్యతే। విహితానామతిగ్రాహ్యాణాం అగ్న్యాదిదేవతా సమ్బన్ధం విధత్తే “తేజ ఆగ్నేయేనేన్ద్రియమైన్ద్రేణ బ్రహ్మవర్చసగ్ం సౌర్యేణ” (సం-౬కా।౬ప్ర।౧౦అ) ఇతి। యజమాన ఆత్మన్ధత్త ఇత్యనువర్తతే। తేజః కాన్తిః। ఇన్ద్రియం బలం। బ్రహ్మవర్చసం శ్రుతాధ్యయనసమ్పత్తిః। ప్రాతస్సవనే ఆగ్రయణాసాదనాదూర్ధ్వం ఏతే త్రయో గ్రహీతవ్యాః। అత్ర సూత్రం “ఏష తే యోనిర్విశ్వేభ్యస్త్వా దేవేభ్య ఇతి సాదయిత్వా త్రీనగ్నిష్టోమే అతిగ్రాహ్యాన్ గృహ్ణాతి ఆగ్నేయమైన్ద్రం సౌర్యమిత్యగ్న ఆయూగ్ంష్యుత్తిష్ఠగ్ంస్తరణిరితి గ్రహణసాదనా” ఇతి। వ్యతిరేకముఖేన పృష్ఠ్యః షడహే తానతిగ్రాహ్యాన్ విధత్తే “ఉపస్తమ్భనం వా ఏతద్యజ్ఞస్య యదతిగ్రాహ్యాశ్చక్రే పృష్ఠాని యత్పృష్ఠ్యే న గృహ్ణీయాత్ప్రాఞ్చం యజ్ఞం పృష్ఠాని సగ్ంశృణీయుః” (సం।౬కా।౬ప్ర।౧౦అ) ఇతి। యజ్ఞరూపస్య రథస్య అతిగ్రాహ్యా ఉత్తమ్భనకాష్ఠస్థానీయాః। షట్సుదినేషు క్రమేణ రథన్తరబృహత్ వైరూపవైరాజశాక్వరరైవతసామనామకైస్సాధ్యాని పృష్ఠ్యస్తోత్రాణి చక్రస్థానీయాని। తత్ర పృష్ఠ్యషడహే అతిగ్రాహ్యా రూపోత్తమ్భనాభావే తాని పృష్ఠాని తం యజ్ఞరథం పురః పాతయిత్వా సంశృణీయుః వినాశయేయుః తస్మాత్తాన్ గృహ్ణీయాదిత్యర్థః। ఉక్థ్యోదకప్రాప్తాన్ అతిగ్రాహ్యాన్ప్రతిషేధతి “యదుక్థ్యే గృహ్ణీయాత్ప్రత్యఞ్చం యజ్ఞమతిగ్రాహ్యాః సగ్ంశృణీయుః” (సం-౬కా।౬ప్ర।౧౦అ) ఇతి। ఉత్తమ్భనముత్తరే కాష్ఠేన పురత ఉన్నతస్పృశ ఉక్థ్యః। తస్మిన్గృహీతా అతిగ్రాహ్యాః పురస్తాదన్యానన్త్యమాపాద్య యజ్ఞరథం ప్రత్యఞ్చం పా

తయిత్వా వినాశయేయుః। తస్మాత్తాన్న గృహ్ణీయాదిత్యర్థః। పృష్ఠ్య షడహే పృష్ఠ్యస్య సద్భావాదేతం ప్రతిషేధం వారయితుం పూర్వవాక్యే నైతే విహితాః। తద్వద్విశ్వజిద్యాగస్యాపి ఉక్థ్యసంస్థస్య శాఖాన్తరే సద్భావాత్తత్రాపి నిషేధం వారయితుం విధత్తే "విశ్వజితి సర్వపృష్ఠే గ్రహీతవ్యా యజ్ఞస్య సవీర్యత్వాయ" (సం - ౬కా । ౬ప్ర । ౮అ) ఇతి। రథన్తరాదీని షడపి పృష్ఠ్యస్తోత్రాణి యస్మిన్సన్తి స సర్వపృష్ఠః। అగ్నిష్టోమే తాన్ విధత్తే "ప్రజాపతిర్దేవేభ్యో యజ్ఞాన్వ్యాదిశత్స ప్రియాస్తనూరపన్యధత్త తదతిగ్రాహ్యా అభవన్వితనుస్తస్య యజ్ఞ ఇత్యాహు ర్యస్యాతిగ్రాహ్యా న గృహ్యన్త ఇత్యప్యగ్నిష్టోమే గ్రహీతవ్యా యజ్ఞస్య సతనుత్వాయ" (సం-౬కా।౬ప్ర।౮అ) ఇతి। వ్యాదిశత్ విభజ్య దత్తవాన్। తదా స ప్రజాపతిః యజ్ఞసమ్బన్ధినీః ప్రియాస్తనూః అపన్యధత్త అపనీయ స్వ నిధాపితవాన్। తాస్తనవో[illegible]గ్రాహ్యాః। తస్మాత్ అగ్నిష్టోమస్య సతనుత్వాయ తాన్ గృహ్ణీయాత్। అత్రాతిగ్రాహ్యాణాం పృష్ఠ్యః షడహాది వికృతిసమ్బన్ధప్రతీతేః ప్రకృతావగ్నిష్టోమేపి విధీయన్తే। వ్యావృత్తికామస్య తాన్ విధత్తే "దేవా వై సర్వే సదృశా ఆసన్ తానవ్యావృత్తమగచ్ఛన్ తే దేవా ఏత ఏతాన్ గ్రహానపశ్యన్ తానగృహ్ణతాగ్నేయమగ్నిరైన్ద్రమిన్ద్రః సౌర్యగ్ం సూర్యస్తతో వై తేఽన్యాభిర్దేవతాభిర్వ్యావృత్తమగచ్ఛన్ యస్యైవం విదుష ఏతే గ్రహా గృహ్యన్తే వ్యావృత్తమేవ పాప్మనా భ్రాతృవ్యేణ గచ్ఛతి" (సం-౬కా।౬ప్ర।౮అ) ఇతి। సర్వే దేవాస్సదృశాః తుల్యైశ్వర్యాః ఆసన్ వ్యావృత్తం ఐశ్వర్యాధిక్యలక్షణం। ఇతరేభ్యో వ్యావృత్తం భ్రాతృవ్యాత్ ఐశ్వర్యాధిక్యమేతైరతిగ్రాహ్యైః ప్రాప్నోతి। తాన్ అతిగ్రాహ్యాన్ ప్రశంసతి "ఇమే లోకా జ్యోతిష్మన్తస్సమావద్వీర్యాః కార్యా ఇత్యాహురాగ్నేయేనాస్మిన్లోకే జ్యోతిర్ధత్త ఐన్ద్రేణాన్తరిక్ష ఇన్ద్రవాయూ హి సయుజౌ సౌర్యేణాముష్మిన్లోకే జ్యోతిర్ధత్తే జ్యోతిష్మన్తోఽస్మా ఇమే లోకా భవన్తి సమావద్వీర్యానేనాన్కురుతే" (సం-౬కా।౬ప్ర।౮అ) ఇతి। ఇమే పృథివ్యన్తరిక్షద్యులోకాః తే చాగ్న్యాదిదేవతానుగ్రహేణ

జ్యోతిష్మన్తస్తుల్యసామర్థ్యాః। అన్తరిక్షస్య వాయుర్దేవతా నత్విన్ద్ర ఇతి చేత్ । న । ఇన్ద్రవాయ్వోః సహావస్థానాదైన్ద్రవాయవగ్రహే తద్దర్శనాత్ । ప్రకారాన్తరేణ తాన్ప్రశంసతి "ఏతా వై గ్రహాన్ బమ్బావిశ్వవయసావవిత్తాం తాభ్యామిమే లోకాః పరాఞ్చశ్చార్వాఞ్చశ్చ ప్రాభుర్యస్యైవం విదుష ఏతే గ్రహా గృహ్యన్తే ప్రాస్మా ఇమే లోకాః పరాఞ్చశ్చార్వాఞ్చశ్చ భాన్తి" (సం-౬కా।౬ప్ర।౧౦అ) ఇతి। బమ్బశ్చ విశ్వవయాశ్చ దేవౌ తయోరతిగ్రాహ్యమహిమాభిజ్ఞత్వాత్ తదర్థముత్తమాధమాశ్చేమే లోకాః ప్రాభుః ప్రభావసమ్పన్నాః । ఇత్యతిగ్రాహ్యగ్రహా నిరూపితాః॥ అథాదాభ్యగ్రహం విధత్తే "దేవా వై యద్యజ్ఞే ఽకుర్వత తదసురా అకుర్వత తే దేవా అదాభ్యే ఛన్దాంసి సవనాని సమస్థాపయన్ తతో దేవా అభవన్పరా ఽసురా యస్యైవం విదుషో ఽదాభ్యో గృహ్యతే భవత్యాత్మనా పరాస్య భ్రాతృవ్యో భవతి" (సం-౬కా।౬ప్ర।౧౦అ) ఇతి। అసురాః మాత్సర్యేణ దేవైరనుష్ఠితం యజ్ఞాఙ్గం స్వయమప్యనుష్ఠితవన్తః। తదా ఽసురవఞ్చనేన దేవాః గాయత్రీత్రిష్టుబ్జగతీభిర్నిష్పాద్యాని త్రీణి సవనాని అదాభ్యగ్రహే సమాపితవన్తః। తత్ర హి "వసవస్త్వా ప్రవృహన్తు గాయత్రేణ ఛన్దసా" ఇత్యాదిభిస్త్రిభిర్మన్త్రైః త్రయః సోమాంశవః పృథక్కర్తవ్యాః। అత్ర సూత్రం "ఉపనద్ధస్య రాజ్ఞస్త్రీనంశూన్ ప్రవృహతి వసవస్త్వా ప్రవృహన్తు గాయత్రేణ ఛన్దసేత్యేతైః ప్రతిమన్త్రం తైరేనం చతురాధూనోతి" ఇతి। తదిదం ఛన్దసాం సవనానాఞ్చ సమాపనం। తేన దేవానాం విభూతిః అసురాణాం పరాభవశ్చాభూత్ । తద్వదస్యాప్యదాభ్యగ్రహేణ భవతి। నిర్వచనేన ప్రశంసతి "యద్వై దేవా అసురానదాభ్యేనాదభ్నువన్ తదదాభ్యస్యాదాభ్యత్వం" (సం-౬కా।౬ప్ర।౧౧అ) ఇతి। అదభ్నువన్ హింసితవన్తః। అసురదమ్భనహేతురయం గ్రహః। స్వయన్త్వన్యేన కేనచిదపి దమ్భితుమశక్యత్వాదదాభ్యః॥ ఏతద్వేదనం ప్రశంసతి "య ఏవం వేద దభ్నోత్యేవ భ్రాతృవ్యం నైనం భ్రాతృవ్యో దభ్నోతి" (సం-౬కా।౬ప్ర।౧౧అ) ఇతి। అదాభ్యస్య కాలం విధత్తే "ఏషా వై ప్రజాపతేరతి

మోక్షిణీనామ తనూర్యదదాభ్య ఉపనద్ధస్య గృహ్ణాత్యతిముక్త్యై" (సం-౬కా।౬ప్ర।౯అ) ఇతి। అతిశయేన పాప్మనో మోక్షుస్సోఽస్యాస్తీత్యతి మోక్షిణీ ప్రజాపతేస్తాదృగ్రూపోఽయమదాభ్యస్తస్మాత్ ఉపనద్ధస్య వస్త్రేణ బద్ధస్య సోమస్య బంధనాత్ అతిముక్త్యర్థం గృహ్ణీయాత్।శకటాదవరోపితో వస్త్రబద్ధసోమ అధిషవణఫలకయోరుపర్యవతిష్ఠతే। తస్య చ సోమస్య బంధముపాంశుగ్రహకాలే విస్రస్య ఇన్ద్రాయ త్వా వృత్రఘ్న ఇత్యాదిభిర్మంత్రైః సోమం మిమీతే। తస్మాద్విస్రంసనాత్ ప్రాగేవ అదాభ్యో గ్రహీతవ్య ఇత్యర్థః। ఏతద్వేదనం ప్రశంసతి "అతిపాప్మానం భ్రాతృవ్యం ముచ్యతే య ఏవం వేద" (సం-౬కా।౬ప్ర।౯అ) ఇతి। పాపరూపం వైరిణమతిక్రమ్య తత్కృతోపద్రవాన్ముచ్యతే। అదాభ్యస్య సోమవ్యతిరిక్తం ద్రవ్యం విధత్తే "ఘ్నన్తి వా ఏతత్సోమం యదభిషుణ్వన్తి సోమే హన్యమానే యజ్ఞో హన్యతే యజ్ఞే యజమానో బ్రహ్మవాదినో వదన్తి కిం తద్యజ్ఞే యజమానః కురుతే యేన జీవన్త్సువర్గం లోకమేతీతి జీవగ్రహో వా ఏష యదదాభ్యోఽనభిషుతస్య గృహ్ణాతి జీవన్తమేవైనగ్ం సువర్గం లోకంగమయతి" (సం-౬కా।౬ప్ర।౯అ) ఇతి। అభిషవేణ సోమస్య హతత్వాత్ యజ్ఞే హతే యజమానో హతప్రాయో భవతి। తాదృగ్వధమన్తరేణ స్వర్గప్రాప్త్యా ఉపాయార్థం బ్రహ్మవాదినో విచార్య అదాభ్యం నిశ్చితవన్తః। స చ జీవనోపేతో గ్రహః। తస్మాత్ అనభిషుతస్య అభిషవరూపవధరహితస్య ద్రవ్యస్య రసం తత్ర గృహ్ణీయాత్ । అత్ర సూత్రం "అగ్ంశుమదాభ్యం వా ప్రథమం గృహ్ణాతి శుక్రస్థే శుక్రేణ గృహ్ణామీతి దధ్నః పయసో నిగ్రాభ్యాణాం వా" ఇతి । అదాభ్యగ్రహస్యాధవనహేతూనాం సోమాంశూనాం త్రయాణాం సవనత్రయగతేషు మహాభిషవేషు మేళనం విధత్తే "విజా ఏతద్యజ్ఞం ఛిన్దన్తి యదదాభ్యే సగ్ంస్థాపయన్త్యగ్ంశూనపిసృజతి యజ్ఞస్య సన్తత్యై" (సం-౬కా।౬ప్ర।౯అ) ఇతి । అసురవఘ్నాయ వసవస్త్వేత్యాదిభిర్మన్త్రైరంశుత్రయం పృథక్కరణరూపం

సవనత్రయమాపన్నం దేవైస్స్వీకృతం । తస్య తస్యైనాపి స్పృశేత ఉపాం
శ్వన్తర్యామాదినా మనుష్యానాఽన్యజ్ఞోవిష్టస్యతే తత్పరిహారాయ స్ప
థక్పృథానంశూన్ అభిషవేషు మేళయేత్ । అత్రసూత్రం "అథవ
నానగ్ఘూన్ ప్రజ్ఞాతాన్ నిధాయ, ఉశితం దేవసోమ గాయత్రేణ
ఛన్దసేత్యేతైః ప్రతిమన్త్రమనుసవనమేకైకం మహాభిషవేష్వపి స్పృజ
తి । ఇత్యాదాభ్యగ్రహోనిరూపితః ॥ అథాంశుగ్రహంవిధత్తే "దేవా
వై ప్రబాహుగ్గ్రహాన గృహ్ణాతసపతం ప్రజాపతిరగ్ంశుమపశ్యత్ తమగృహ్ణా
తతేనవైస ఆర్ధ్నోద్యస్యైవం విదుషోగ్ంశు గృహ్యత ఋధ్నోత్యేవ"
(సం-౬కా।౬ప్ర।౧౦అ) ఇతి। ప్రబాహు కృల్యస్వభావాన్। ప్రజాపతిస్తు స
మృద్ధ్యర్థం విలక్షణమంశుగ్రహం గృహీత్వా సమృద్ధోఽ భవత్ । ఇతరగ్ర
హవైలక్షణ్యం క్రమేణబోధయన్ అభిషవస్యావృత్త్యభావం విధత్తే "స
కృదభిషుత్య గృహ్ణాతి సకృద్ధి సతేనార్ధ్నోత్" (సం-౬కా।౬ప్ర।౧౦అ)
ఇతి। అష్టాకృత్వోఽగ్రేఽభిషుణోతీత్యాదినా గ్రహాన్తరే అభిషవావృత్తిః
శ్రుతా।నత్వత్ర తథాకుర్యాత్ కిన్తుసకృదేవ। యస్మాత్సప్రజాపతిః సకృ
దేవాభిషుత్య తేనగ్రహేణ సమృద్ధింగతః । గ్రహణమన్త్రస్యోచ్చారణం
నివారయితుం మానసమనుసన్ధానం విధత్తే "మనసాగృహ్ణాతి మన ఇవహి
ప్రజాపతిః ప్రజాపతేరాప్త్యై" (సం-౬కా।౬ప్ర।౧౦అ) ఇతి। సఙ్కల్ప మా
త్రేణ జగత్సర్జనాత్ప్రజాపతేర్మనస్సాదృశ్యం।గ్రహణపాత్రంవిధత్తే "ఔ
దుమ్బరేణ గృహ్ణాత్యూర్గ్వా ఉదుమ్బర ఊర్జమేవావరున్ధే" (సం - ౬కా।
౬ప్ర।౧౦అ) ఇతి। పాత్రస్యాకారం విధత్తే "చతుస్స్రక్తి భవతిదిక్ష్వేవప్రతి
తిష్ఠతి" (సం-౬కా।౬ప్ర।౧౦అ) ఇతి।చతుష్కోణమిత్యర్థః। వామదేవేన దృ
ష్టస్య కయానశ్చిత్ర ఆభువదిత్యస్యామృచి ఉత్పన్నస్యసామ్నో గ్రహణ
మన్త్రతామాహ "యోవా అగ్ంశోరాయతనం వేదాఽఽయతనవాన్
భవతి వామదేవ్యమితి సామతద్వా అస్యాఽఽయతనం మనసాగాయమా
నో గృహ్ణాత్యాఽఽయతనవానేవభవతి" (సం ౬కా।౬ప్ర।౧౦అ) ఇతి। గృ

హావానిత్యర్థః। అనుచ్ఛ్వాసం గ్రహణకాలే విధత్తే "యదధ్వర్యు రగ్
శుం గృహ్ణన్నార్ధయేదుభాభ్యాం నర్ధ్యేతాధ్వర్యవే చ యజమానాయ
చ యదర్ధయేదుభాభ్యా మృధ్యేతాఽనవానం గృహ్ణాతి సైవాస్యర్ధిః"
(సం-౬కా।౬ప్ర।౧౦అ) ఇతి।అంశు నార్ధయేత్ సమృద్ధం నకుర్యాత్।తదా
నీమధ్వర్యు యజమానయోః సమృద్ధిర్న స్యాత్ । అనుచ్ఛ్వాస గృహీ
తి రేవాంశోస్సమృద్ధిః। అత్రసూత్రం "అగ్ శుంగృహ్ణన్నేక గ్రహోయాస్తం
రాజానముపరిన్యుప్య సకృదభిషుత్య వామదేవ్యం మనసాగాయమానోఽ
నవానంగృహ్ణాతి" ఇతి। కథంచిదుచ్ఛ్వాసశ్చేత్ తద్దోష నివారణాయవిధీ
యతే "హిరణ్యమభివ్యనిత్యమృతం వై హిరణ్యమాయుః ప్రాణ ఆయుషై
వామృతమభిధినోతి" (సం-౬కా।౬ప్ర।౧౦అ) ఇతి।హిరణ్యస్యాభిముఖ్యే
న శ్వాసంకుర్యాత్ । తథాసతి ఆయుస్స్వరూపేణైవ ప్రాణవాయునా హి
రణ్యరూపమమృతం అభిప్రీణయతి। హిరణ్యస్యేయత్తాం విధత్తే "శతమా
నంభవతి శతాయుః పురుషశ్శతేన్ద్రియ ఆయుష్యేవేంద్రియేప్రతితిష్ఠతి"
(సం-౬కా।౬ప్ర।౧౦అ) ఇతి।శతనిష్క పరిమితం శతమానపరిమితంవా హి
రణ్యం భవతి । దశానాం జ్ఞానకర్మేన్ద్రియాణాం ఏకైకస్య దశనాడీషు
సఞ్చారాచ్ఛతేన్ద్రియత్వం। అత్రసూత్రం "* యదివ్యవానేదానగ్ప్రా
ణ ఏతుపరాపత ఇతి శతమానగ్ హిరణ్య మభివ్యతీయా త్తామధ్వర్యు
ర్యజమానశ్చ *" ఇతి।అంశుగ్రహోదాభ్యగ్రహయోః పౌర్వాపర్యం వి
కల్పితం అతఏవ సూత్రకారేణోక్తం "అగ్ శుమదాభ్యం వాప్రథమం గృ
హ్ణాతి" ఇతి । ఇత్యంశుగ్రహోనిరూపితః॥ అథషోడశిగ్రహంవిధత్తే "ప్ర
జాపతిర్దేవేభ్యో యజ్ఞాన్వ్యాదిశ త్సరిరిచానోఽమన్యత సయజ్ఞానాగ్ షో

---

* "యదివ్యవానేదానగ్ప్రాణ ఏతుపరావత ఇతి శతమానగ్ హిరణ్యమభివ్యనె
యాతామధ్వర్యుర్యజమానశ్చ" ఇతి అరివత్తూరుపుస్తకె కాంచీపుస్తకేచవర్తతె।ఙాత్త
రీయపాఠే ఏతత్పారేఽపినాస్మాకమర్థస్సమీచీనో భాతీత్యథో యథావస్థితమేవముద్రా
పితం।సంశోధితంసూత్రం। ఏకస్మిన్గ్రన్థాక్షరపుస్తకె యదివ్యవానోదానగ్ ప్రాణఏత్వితి
పాఠోదృశ్యతే॥

దశధేన్ద్రియం వీర్యమాత్మానమభిసమక్షిపత్తత్షోడశ్యభవన్న వై షోడశీనా
మయజ్ఞోఽస్తియద్వావషోడశగ్ స్తోత్రగ్ షోడశగ్ శస్త్రం తేనషోడశీతత్షోడశి
నష్షోడశిత్వం యత్షోడశీగృహ్యత ఇన్ద్రియమెవ తద్వీర్యం యజమానఆత్మన్ధ
త్తే" (సం-౬కా।౬ప్ర।౧౦అ) ఇతి। దేవేభ్యోయజ్ఞాన్విభజ్య దత్త్వా స్వార్థ
స్యకస్యాప్యభావాత్ రిక్తోఽహమితిమన్యమానః స్వాత్మానమభిలక్ష్య సర్వ
యజ్ఞసమ్బన్ధినం ఇన్ద్రియసామర్థ్యప్రదమంశం షోడశ భేదభిన్నం సమక్షిపత్।
సముపాదాయ శ్రాన్తోఽభవత్। తచ్చసామర్థ్యం షోడశీనామకక్రతుర
భవత్ సచ సోమయాగ వ్యతిరిక్తో యజ్ఞఃకశ్చిన్నాన్తనోన। ప్రకారా
న్తరేణ ప్రశంసతి "దేవేభ్యో వై సువర్గో లోకో న ప్రాభవత్త ఏతగ్ షోడ
శిన మపశ్యన్ తమగృహ్ణత తతో వై తేభ్యస్సువర్గో లోకః ప్రాభవద్యత్షోడశీ
గృహ్యతే సువర్గస్య లోకస్యాభిజిత్యై" (సం-౬కా।౬ప్ర।౧౧అ) ఇతి। న
ప్రాభవత్ నస్వాధీనః। పునఃప్రకారాన్తరేణప్రశంసతి "ఇన్ద్రో వై దేవానా
మానుజావర ఆసీత్సప్రజాపతిముపాధావత్తస్మా ఏతగ్ షోడశినం ప్రాయ
చ్ఛత్తమగృహ్ణాత తతో వై సోఽగ్రం దేవతానాంపర్యైద్యస్యైవం విదుషష్షో
డశీ గృహ్యతేఽగ్రమేవ సమానానాం పర్యేతి" (సం-౬కా।౬ప్ర।౧౧అ) ఇతి।
అనుజేభ్యో నికృష్టేభ్యోఽవరోఽత్యన్తనికృష్టః అనుజేతిదీర్ఘశ్ఛాన్దసః।
అగ్రంశ్రైష్ఠ్యం। కాలంవిధత్తే "ప్రాతస్సవనే గృహ్ణాతి వజ్రో వై షోడశీ వ
జ్రఃప్రాతస్సవనగ్ స్వాదేవైనం యోనేర్నిర్గృహ్ణాతి" (సం-౬కా।౬ప్ర।
౧౧అ) ఇతి। వజ్రవదనిష్టనివారకత్వాదుభయోర్వజ్రత్వం। తస్మాదేవ
సామ్యాత్ప్రాతస్సవనం వజ్రస్య స్వయోనిః। పక్షాన్తరమాహ "సవనే
సవనేఽభిగృహ్ణాతి సవనాత్సవనాదేవైనం ప్రజనయతి" (సం-౬కా।౬ప్ర।
౧౧అ) ఇతి। అత్రసూత్రం "షోడశినోగ్రహణం ప్రాతస్సవన ఉత్తమోధా
రాగ్రహాణాగ్ సవనే సవనేవా" ఇతి। నిత్యత్వేన విహితస్యైవ కామ్య
త్వమపి విధత్తే "తృతీయసవనే పశుకామస్య గృహ్ణీయాద్వజ్రో వై షోడశీ
పశవస్తృతీయసవనం వజ్రేణైవాస్మై తృతీయసవనాత్పశూనవరున్ధే" (సం-

౬కా|౬ప్ర|౧౧అ) ఇతి । యథా ఖాదిరో యూపో భవతి ఖాదిరం వీర్యకామస్య యూపం కుర్వీతేతి శ్రుతివచనద్వయాదేకస్యైవ నిత్యత్వం కామ్యత్వఞ్చ తద్వత్ । ఉక్థ్యక్రతావపి శాఖాన్తరానుసారేణ ప్రసక్తం ప్రతిషేధతి “నోక్థ్యే గృహ్ణీయాత్ప్రజా వై పశవ ఉక్థాని యదుక్థ్యే గృహ్ణీయాత్ప్రజాం పశూనస్య నిర్దహేదితి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౧అ) ఇతి । ఉక్థ్యక్రతుగతానాం శస్త్రాణాం ప్రజాపశురూపత్వాద్వజ్రరూపేణ షోడశినా దాహస్స్యాత్ । శాఖాన్తరే విధానాదిహ నిషేధాచ్చ వికల్పస్సూత్రే దర్శితః “నోక్థ్యే గృహ్ణీయాద్గృహ్ణీయాద్వా” ఇతి । షోడశిక్రతావివాతిరాత్రక్రతావపి కామ్యం గ్రహం విధత్తే “అతిరాత్రే పశుకామస్య గృహ్ణీయాద్వజ్రో వై షోడశీ వజ్రేణైవాస్మై పశూనవరుధ్య రాత్రియోపరిష్టాచ్ఛమయతి” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౧అ) ఇతి । వజ్రషోడశినా పశూనామవరోధేఽపి నాస్తి బాధః । షోడశిశస్త్రస్యోపరిష్టాదనుష్ఠేయేన రాత్రిశబ్దోపలక్షితేన శస్త్రసమూహేన తద్బాధోపశమనాత్ పశుకామస్యేతి విశేషణాదన్యస్యాతిరాత్రే షోడశిగ్రహో నాస్తి । అధికారివిశేషేణ గ్రహం విధత్తే “అప్యగ్నిష్టోమే రాజన్యస్య గృహ్ణీయాద్వ్యావృత్కామో హి రాజన్యో యజతే” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౧అ) ఇతి । ద్వాదశభిస్స్తోత్రైశ్శస్త్రైశ్చోపేతోఽగ్నిష్టోమో వర్ణత్రయస్య సాధారణః రాజన్యస్తు విప్రవైశ్యాభ్యాం వ్యావృత్తిముత్కర్షం కామయతే తదర్థం గ్రహమేతం గృహ్ణీయాత్ । అస్మిన్షోడశిగ్రహస్తోత్రస్య ఏకవింశతినామకం స్తోమం విధత్తే “సాహ్న ఏవాస్మై వజ్రం గృహ్ణాతి స ఏనం వజ్రో భూత్యా ఇన్ధే నిర్వా దహత్యేకవింశగ్ స్తోత్రం భవతి ప్రతిష్ఠిత్యై” (సం-౬కా|౬ప్ర|౧౧అ) ఇతి । అహ్నా సహ వర్తత ఇతి సాహ్నః । ఏకదివసనిష్పాద్యస్సోమయాగస్సాహ్నః తస్మిన్సాహ్నే యజమానార్థం అధ్వర్యుష్షోడశిరూపం వజ్రం గృహ్ణాతి । స చ వజ్రో వైరివినాశాయ ప్రయుక్త ఏనం యజమానమైశ్వర్యార్థం ప్రకాశయతి । అథవా ప్రయోగే కౌశలాభావాదస్మిన్నేవ యజమానే విపరీతో నిశ్శే

ష్ఠైనమేవదధాతి । అత్ర సాక్షికదాహ సర్వత్ర్యాయజమానస్య ప్రతిష్ఠా
ర్థం ఏకవింశస్తోత్రం సమ్పాదయేత్ । ప్రగీతమన్త్రసాధ్యస్తుతిః స్తోత్రం । త
చ్చ గానం తృచే కర్తవ్యం । ఏకస్యాం తృచే క్రియతే స్తోత్రీయమితి విధానా
త్షోడశిస్తోత్రస్య “ఆ సావి సోమ ఇన్ద్ర తే” ఇత్యృక్ప్రథమా । “ఇన్ద్రమిద్ధ
రీ వహత” ఇతి ద్వితీయా । “అభి స్వప్రభూః” ఇతి తృతీయా । సోఽయం తృచ
స్త్రిభిః పర్యాయైరావృత్తివిశేషాగియమాన ఏకవింశత్యృగాత్మకం భ
వతి । ప్రథమే పర్యాయే ప్రథమద్వితీయయో ఋచోస్త్రిస్త్రిర్గానం ।
తృతీయస్యాః సకృద్గానం । ద్వితీయపర్యాయే ప్రథమాయాః సకృద్గా
నం । తృతీయపర్యాయే మధ్యమాయాః సకృద్గానం । తథా చ ఛన్దోగబ్రా
హ్మణే ఆమ్నాయతే “సప్తభ్యో హింకరోతి స తిసృభిః స తిసృభిః స ఏక
యా । సప్తభ్యో హింకరోతి స ఏకయా స తిసృభిః స తిసృభిః । సప్త
భ్యో హింకరోతి స తిసృభిః స ఏకయా స తిసృభిః । సప్తసప్తినేకవింగ్
శస్య విష్టుతిః” ఇతి । సప్తభ్యస్సప్తభ్య ఋగ్భ్యః హింకరోతి గాయేదిత్యర్థః । ఆ
వృత్తివిశిష్టా ఇయమేకవింశనామకస్య స్తోమస్య సమ్బన్ధినీ విష్టుతిః । త
స్యాశ్చ సప్తసప్తినీతి నామధేయమిత్యర్థః । షోడశిశస్త్రం విధత్తే “హరివచ్ఛ
స్యత ఇన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపాప్నోతి” (సం-౬-కాం।౬ప్ర।౧౧అ) ఇతి।
హరిశబ్దోఽస్మిన్నస్తీతి హరివచ్ఛస్త్రం । ఇన్ద్రమిద్ధరీ వహత ఇత్యాద్యాస్వృక్షు
హరిశబ్దో బహుళముపలభ్యతే । తేన శస్త్రేణేన్ద్రస్య పరితోషాత్తదీయో
లోకః ప్రాప్యతే । తచ్చ శస్త్రం ద్వివిధం । విహృతమవిహృతఞ్చ । నానా
ఛన్దసామృచాం సమ్మేళనేన సమ్పాదితం విహృతం । తథాఽవస్థిత మవిహృ
తం । తత్ర గ్రహణప్రకారం విధత్తే “కనీయాగ్ంసి వై దేవేషు ఛన్దాగ్ంస్యాసన్
జ్యాయాగ్ంస్యసురేషు తే దేవాః కనీయసా ఛన్దసా జ్యాయశ్ఛన్దోఽభ్యశగ్ం
సన్ తతో వై తేఽసురాణాం లోకమవృఞ్జత యత్కనీయసా ఛన్దసా జ్యాయ
శ్ఛన్దోఽభిశగ్ంసతి భ్రాతృవ్యస్యైవ తల్లోకం వృఙ్క్తే” (సం-౬-కాం।౬ప్ర।
౧౧అ) ఇతి । సన్త్యస్మిన్ శస్త్రే బహూని ఛన్దాంసి తాన్యాశ్వలాయనే
నోదాహృతాని “ఆ త్వా వహన్తు హరయః” ఇతి తిస్రో గాయత్ర్యః । “ఉ

పోషు శ్రుణుహీ గిరః”, “సుసన్దృశం త్వా వయం మఘవన్” ఇత్యే
కాద్వే చ పఙ్క్తీ । “యదిన్ద్ర పృతనాజ్యే, యన్తే అస్తు హర్యత”
ఇతి ఉష్ణిక్ బార్హతౌ తృచావిత్యాదినా । తత్ర చతుర్వింశ
త్యక్షరా గాయత్రీ । అష్టావింశత్యక్షరోష్ణిక్ । అనయోరల్పాక్షరత్వేన క
నీయస్త్వాద్దేవ ఛన్దస్త్వం । అష్టాక్షరపాదైః పఞ్చభిశ్చత్వారింశదక్షరా ప
ఙ్క్తిః । షట్త్రింశదక్షరా బృహతీ । అనయోరధికాక్షరత్వేన భూయస్త్వా
త్ అసురఛన్దస్త్వం । ఏవం ఛన్దోన్తరేష్వప్యున్నేయం । తత్ర దేవా గాయ
త్రీ ఛన్దసా [illegible] విహృత్య శస్త్రముపరతః । విహారశ్చ ఆశ్వలా
యనేన సూత్రే దర్శితః “తదేవం శంస్యన్ విహరేత్ పాదాన్ వ్యవధా
యార్ధర్చశః శంసేత్పూర్వాసాం పూర్వాణి పదాని గాయత్ర్యాః పఙ్క్తి
భిః పఙ్క్తీనాం తు ద్వే ద్వే పదే శిష్యేతే తాభ్యాం ప్రహీణయా దుష్ణిహో
బృహతీః” ఇత్యాదినా అస్యాయమర్థః । అవిహృతం యచ్ఛస్త్రం తదేవ
విహృతం కుర్యాత్ । తద్యథా । గాయత్ర్యాః ప్రథమం పాదం పఙ్క్తేః
ప్రథమపాదేన సంయోజ్య ఏకమర్ధర్చం సమ్పాదయేత్ । ఏవం ద్వితీయతృ
తీయపాద సంయోగేన పునరర్ధర్చద్వయం సమ్పాద్యం । పఙ్క్తేరవశి
ష్టం పాదద్వయమేకోऽర్ధర్చః । తస్యాన్తే ప్రణవం కుర్యాత్ । తైరేతై
శ్చతుర్భిరర్ధర్చైర్ద్వే అనుష్టుభౌ సమ్పద్యేతే । ఏవం గాయత్ర్యాః
పఙ్క్తిభిస్సంయోజ్య అనయా విశంసతి విహరేదితి । తేన విహృతేన శస్త్రే
ణ భ్రాతృవ్యస్థానం వినాశయతి । శాఖాన్తరమభిప్రేత్య విహరణం దర్శ
యతి “షడక్షరాణ్యతిరేచయన్తి షడ్వా ఋతవ ఋతూనేవ ప్రీణాతి చ
త్వారి పూర్వాణ్యవకల్పయన్తి చతుష్పద ఏవ పశూనవరున్ధే ద్వే ఉత్తరే
ద్విపద ఏవావరున్ధే” (సం-౬ కా।౬ ప్ర।౧౧అ) ఇతి । కాచిదృగష్టావింశదక్ష
రా । అన్యా షట్త్రింశదక్షరా । అపరా త్రింశదక్షరా । తత్ర ప్రథమాయాః ప్రా
చీ షడక్షరా । మధ్యమాయామృచి షడక్షరాణి । అన్త్యానుష్టుభోऽతిరిచ్య
న్తే । తస్యా ఋచ ఆద్యౌ చత్వారి పూర్వస్యామృచి సంయోజ్యాని । అన్తి
మం ద్వయముత్తరస్యామృచి సంయోజ్యం । విహరణే ఫలితం దర్శయతి ।

“అనుష్టుభ మభిసమ్పాదయన్తి వాగ్వా అనుష్టుప్తస్మాత్ప్రాణానాం వాగుత్తమా” (సం-౬కా।౬ప్ర।౧౧అ) ఇతి। అత్రాశ్వలాయనః “అనుష్టుప్ప్రకారం శంసేదూర్ధ్వం స్తోత్రియానురూపాభ్యామతో విహృతః” ఇతి। స్తోత్రోపాకరణస్య కాలం విధత్తే “సమయావిషితే సూర్యే షోడశినః స్తోత్రముపాకరోత్యేతస్మిన్వై లోక ఇన్ద్రో వృత్రమహన్త్సాక్షాదేవ వజ్రం భ్రాతృవ్యాయ ప్రహరతి” (సం-౬కా।౬ప్ర।౧౧అ) ఇతి। సమయావిషితో అర్ధాస్తమితః। ఏతస్మిన్నేవార్ధాస్తమయకాలే పూర్వం ఇన్ద్రో భూలోకే వృత్రంజఘాన। షోడశినో యోగ్యాముపేయ్యాం దక్షిణాం విధత్తే “అరుణపిశఙ్గోఽశ్వో దక్షిణైతద్వై వజ్రస్య రూపగ్ం సమృద్ధ్యై” (సం-౬కా।౬ప్ర।౧౧అ) ఇతి। అరుణ మిశ్రః పిశఙ్గవర్ణోఽశ్వ ఇత్యర్థః। తదేవం సౌమికమన్త్రకాణ్డస్య తద్బ్రాహ్మణభూతసంహితాయాః షష్ఠకాణ్డస్య షష్ఠప్రపాఠకస్య చతుర్థానువాకమారభ్య బ్రాహ్మణశేషాణామేకాదశానువాకానామర్థా వివృతాః॥*॥

అథ మీమాంసా.

॥ ॥చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే చిన్తితం.॥ ॥

“పాత్రస్యావభృథే సోమలిప్తస్య నయనం తు కిం।
సాధనం ప్రతిపత్తిర్వా యన్తి తేనేత్యతః శ్రుతేః॥
ప్రాప్తా సాధనతా నైవం పురోడాశవదిష్టతః।
పాత్రస్య సదసమ్బద్ధాత్ప్రాప్తేయం ప్రతిపత్తయే” ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే “వరుణగృహీతం వా ఏతద్యజ్ఞస్య యదృజీషం యద్గ్రావాణో యదౌదుమ్బర్యధిషవణ ఫలకే తస్మాత్కిఞ్చిత్సోమలిప్తం ద్రవ్యం తేనావభృథం యన్తి” ఇతి। నిష్పీడితస్య సోమస్య నీరసో భాగస్సృజీషః। తదేతదృజీష గ్రావాదికం సోమాభిషవాదౌ సోమభాగేన లిప్యతే తస్య లిప్తస్య ద్రవ్యస్య అవభృథసాధనత్వమభ్యుపేయం। కుతః। తేనావభృథమవయన్తీతి తృతీయాశ్రుత్యా అవభృథసాధనత్వావగమాత్। తస్మా

త్సోమలిప్తం ద్రవ్యం అవభృథే హవిష్ట్వేనానీయతే ఇతిచేత్ । మైవం। వా
రుణేనైకకపాలే నావభృథ మవయన్తీత్యనేన ఉత్పత్తివాక్య శిష్టపురోడా
శహవిషా అవరుద్ధేఽవభృథే సోమలిప్తపాత్రస్య హవిష్ట్వేన సమ్బన్ధాస
మ్భవాత్ । తథాసత్యవభృథశబ్దేన తదీయం దేశం లక్షయిత్వా తస్మిన్దేశే
సోమలిప్తపాత్రస్య నయనమత్రవిధీయతే । తచ్చనయనం ప్రతిపత్తయే భవ
తి । పాత్రస్య పూర్వముపయుక్తత్వాత్ । తస్మాదేతత్ప్రతిపత్తికర్మ॥

॥ ॥దశమాధ్యాయస్య సప్తమపాదేచిన్తితం.॥ ॥

“ కింస్యాదవభృథేబర్హిర్వర్జ్యం సర్వముతాచరేత్ ।
యావదుక్తంప్రయాజానూయాజబర్హిర్నిషేధతః॥
ఆద్యోఽప్సుమన్త్రావిత్యాజ్యభాగోక్త్యాపరిసఙ్ఖ్యయా।
అన్త్యేనాత్రగుణప్రాప్తేరపూర్వత్వేనవాఽన్తిమః” ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమావభృథే చతుర్థప్రయాజ ప్రథమానూయాజరూపౌ బ
ర్హిర్యాగౌ వర్జయిత్వా శిష్టంచోదకప్రాప్తం సర్వమనుష్ఠేయం। కు
తః । “అపబర్హిషఃప్రయాజాన్యజతి ”, “ అపబర్హిషా వనూయాజౌ
యజతి ” ఇతి । బర్హిర్యాగద్వయమాత్ర వర్జనావగమాదితి ప్రా
ప్తేబ్రూమః। అప్సుమన్త్రావాజ్యభాగౌ యజతీతి పరిసఙ్ఖ్యానాదుక్త మేవా
నుష్ఠేయం । అథోచ్యేత । చోదకప్రాప్తావాజ్యభాగావనూద్య అప్సుమచ్ఛ
బ్దోపేతమన్త్రద్వయరూపస్య గుణస్యాత్ర విధానాన్నపరిసఙ్ఖ్యేతిచేత్ ।
మైవం । లింగక్రమాభ్యామేవ మన్త్రయోఃక్రమప్రాప్తత్వాత్ । అతస్సప
రిసఙ్ఖ్యయాగృహమేధీయవదుపసద్వచ్చాపూర్వకర్మత్వేన వా యావదు
క్తమనుష్ఠేయం॥ ॥ఏకాదశాధ్యాయస్యద్వితీయపాదేచిన్తితం॥ ॥

“ కిమప్స్వవభృథేముఖ్య మాత్రంసాఙ్గముతాగ్రిమః।
ముఖ్యత్వేనాన్వయాన్నైవం ప్రయోగేణతదన్వయాత్ ” ॥ఇతి॥

ఇదంశ్రూయతే “ అప్స్వవభృథేనచరన్తి ” ఇతి । తత్రవారుణ ఏక
కపాలోఽవభృథ శబ్దవాచ్యత్వాత్ ముఖ్యకర్మత్వేన ముఖ్యానాపామన్వ

యః శ్రూయతే। అతో ద్రవ్యదేవతావదపాం ముఖ్యమాత్రాఙ్గత్వాత్ ప్రధానస్యైవావృత్త్యనుష్ఠానమ్। అథాఽఽరాజ్యభాగాదీన్యాహవనీయే అనుష్ఠేయానీతి ప్రాప్తే బ్రూమః। స్యాదప్యేవం। యద్యప్స్వవభృథ ఇత్యేతావదేవ శ్రూయేత ఇహ త్వప్సుచరన్తీతి శ్రవణాదవభృథ ప్రయోగేణాపామన్వయాత్ సాఙ్గప్రధానకర్మాప్సు కర్తవ్యమ్। తద్విచారద్వయం అవభృథయజుర్గ్రాహ్యం శ్రుతిత్యస్మిన్ననువాకే ద్రష్టవ్యం॥

॥ ॥పఞ్చమాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదేచిన్తితమ్॥ ॥

"యూపాఞ్జనాదిరేకైకస్తస్తో వాఽనుసమీయతే।
షకైకస్య పూర్వవన్మైవం వచనాత్కాణ్డతేరితా"॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమేఽగ్నీషోమీయపశౌ యూపస్య ఘృతేనాఞ్జనం ఉచ్ఛ్రియణం అవటస్య పర్యూహణం యూపమూలస్య పరిదృంహణం మధ్యే రశనయా యూపస్య పరివ్యయణం ఇత్యేతే పదార్థా ఆమ్నాతాః। తే చైకయూపపక్షేఽపి తథైవ కర్తవ్యాః। ఏకయూపస్య వికల్పశ్శ్రూయతే "ఏకయూపో వైకాదశినీ వా అన్యేషాం యజ్ఞానాం యూపా భవన్తి, ఏకవింశత్యశ్వమేధస్య" ఇతి। తత్ర బహుషు యూపేష్వఞ్జనాదిరేకైకస్య పదార్థస్య ప్రాజాపత్యపశూపాకరణాదివదనుసమేతవ్య ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః। అఞ్జనాదిపరివ్యయణాన్తం యజమానో యూపం నావసృజేదితి వచనేన యజమానస్య యూపత్యాగనిషేధోఽఞ్జనాది కాణ్డస్యానుసమయే సత్యుపపద్యతే। తస్మాన్నాత్ర పదార్థస్యానుసమయః।

॥ ॥సప్తమాధ్యాయస్య తృతీయపాదేచిన్తితం॥ ॥

"సంస్కారస్యోపశయేన వా యూపోక్తితోఽగ్రిమః।
నస్యాత్ప్రయోజనాభావాత్తూష్ణీం ఛేదే న యూపతా"॥ఇతి॥

యూపైకాదశిన్యాం శ్రూయతే "ఉపశయో యూపో భవతి" ఇతి। ఏకాదశానాం సమూహ ఐకాదశినీ। తత్ర దక్షిణతోఽవస్థాపిత ఏకాదశో యూప ఉపశయః। తథా చ శ్రూయతే తస్మిన్నుపశయే పరివ్యయణాదికో

యూపసంస్కారోఽస్తి। సంస్కారనిమిత్తకస్యైకస్య యూపశబ్దస్య తత్ర ప్రయుక్తత్వాదితిచేత్ । నైవం । సంస్కారప్రయోజనస్యాఽభావాత్। పశుంనియోక్తుంయూపః సంస్క్రియతే। తచ్చనియోజనమితరేషు దశసు యూపేష్వస్తి। నత్వేకాదశ ఉపశయె । తథాచ తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణం "సర్వేఽవా అన్యేయూపాః పశుమన్తోఽథో పశయ ఏవాపశుః" ఇతి। పరివ్యయణాది సంస్కారాభావేఽపి అను ప్రక్రియాక్షేదనాదయః కేచిద్ధర్మాః తత్రవాచనికా విద్యన్తే। తావతా అల్పేన సాదృశ్యేన గౌణీతత్ర యూపోక్తిః। తస్మాన్నయూపశబ్దో ధర్మానతిదిశతి। ఏతద్విచారద్వయం స్పష్టత్వేన వేదిముద్ధన్తీత్యేతస్మిన్ననువాకే ద్రష్టవ్యం।

॥ ॥అష్టమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదేచిన్తితం॥ ॥

"స్యాదేకాదశినేష్వైష్ట్యా త్వాత్యాద్వాదోఽస్తుపూర్వవత్।

రశనాద్వయసౌత్యత్వ విశేషాల్లిఙ్గతోఽన్తిమః"॥ఇతి॥

ఏకాదశినాః పశవ ఏవమామ్నాయన్తే "ఆగ్నేయః కృష్ణగ్రీవః ౧ సారస్వతీమేషీ౨బభ్రుస్సౌమ్యః౩పౌష్ణశ్శ్యామః౪శితిపృష్ఠో బార్హస్పత్యః౫ శిల్పోవైశ్వదేవః౬ఐన్ద్రోఽరుణో౭ మారుతఃకల్మాషః౮ ఐన్ద్రాగ్నస్సగ్ంహితో౯ఽధోరామస్సావిత్రో౧౦వారుణః పేత్వః౧౧" ఇతి । యద్యప్యశ్వమేధప్రకరణే ఏతేపఠితాః తథాపి జ్యోతిష్టోమ ప్రకరణేప్యేతే విధీయన్తే। "ప్రైవాగ్నేయేన వాపయతి మిథునగ్ం సారస్వత్యా కరోతిరేతః సౌమ్యేన దధాతి ప్రజనయతిపౌష్ణేన" ఇత్యాదినా। తేష్వేకాదశినేషు వైష్ట్యాదగ్నీషోమీయాద్విధ్యన్తాతిదేశః స్యాత్ । కుతః । అగ్నీషోమీయస్య పశుప్రకృతిత్వేన పూర్వాధికరణే నిర్ణీతత్వాదితిచేత్।నైవం। సౌత్యగతవిశేషలిఙ్గదర్శనాత్ । సుత్యాకాలేభవస్సౌత్యస్సవనీయః పశుః । తత్ర చోదకప్రాప్తా రశనైకా వాచనిక ద్వితీయా । ఏతచ్చ తృతీయేనిర్ణీతం।తదేతద్రశనాద్వయ మగ్నీషోమీయపశౌ అసమ్భవాత్ సవనీయస్య విశేషలిఙ్గమేకం సుత్యాకాలీనత్వం ద్వితీయేచద్వేలిఙ్గే ఏకాదశినేషుదృశ్యేతే । తత్రేదమా

మ్నాయతే “ద్వే ద్వే రశనే ఆదాయ ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యాం రశనాభ్యామేకైకం యూపం పరివ్యయతి” ఇతి । సుత్యాకాలీనత్వం చ తేష్వస్తి। అతస్సౌత్యధర్మాతిదేశః॥ ॥నవమాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం॥

“కృష్ణగ్రీవాదికే నోహ ఊహ్యో వాస్యనపూర్వవత్ ।
దేవత్వాన్న గణస్యాత ఊహ్యో బహ్వభిధిత్సయా” ॥ఇతి॥

యూపైకాదశిన్యా మగ్న్యాదిదేవతాకాః పశవ ఆమ్నాతాః “ప్రైవాగ్నేయేన వాపయతి మిథునగ్ం సారస్వత్యా కరోతి రేత స్సౌమ్యేన దధాతి ప్రజనయతి పౌష్ణేన” ఇత్యాదినా । తే చ స్వనామభి రన్యత్రామ్నాతాః “ఆగ్నేయః కృష్ణగ్రీవ స్సారస్వతీ మేషీ బభ్రు స్సౌమ్యః పౌష్ణ శ్శ్యామః” ఇత్యాదినా । తత్రాస్త్యేకవచనాన్తస్య మేధపతిశబ్దస్య ఆదిత్యేష్వివ నోహ ఇతి చేత్ । మైవం । వైషమ్యాత్ ఆదిత్యగణస్య తత్ర దేవత్వం । ఇహ త్వేకైకస్య పృథగ్దేవత్వం । అతో బహూన్ దేవానభిధాతుం బహువచనాన్తత్వమూహనీయం॥ ॥ఏకాదశాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే చిన్తితం॥ ॥

“ఏకాదశినకం తన్త్రం వసాహోమేఽథ భిన్నతా ।
తన్త్రం శక్యత్వతో భేదః ప్రధానార్థక్యభేదతః” ॥ఇతి॥

ఏకాదశినేష్వాగ్నేయ సారస్వత సౌమ్యాదిపశుషు వసాహోమస్య సహ కర్తుం శక్యత్వాత్ తన్త్రమితి ప్రాప్తే బ్రూమః । దేవతా భేదేన ప్రధాన భేదాత్ తత్తద్యాజ్యార్ధర్చాన్తకాలానాం భిన్నత్వేనానుష్ఠాన యోగపద్యాసంభవాద్భేదః॥ ॥అత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥ ॥

“యూపైకాదశినీయూపాహుతిభేదోఽథ తన్త్రతా ।
సామీప్యభేదాదాద్యోఽన్త్యస్సామీప్యం దృష్టిగం యతః” ॥ఇతి॥

యూపైకాదశిన్యాం చోదకప్రాప్తా యూపాహుతిః ప్రతియూపం భిద్యతే। కుతః। యూపస్యాన్తికే అగ్నిం మథిత్వా యూపాహుతిం జుహోతీతి తద్విధానాత్ సామీప్యానాఞ్చ భేదాదితి ప్రాప్తే బ్రూమః।న తావదత్యన్తసామీప్యం సంభవతి యూపదాహప్రసఙ్గాత్ । అతో యావతా వ్యవధా

నేన యూపాదృష్టిగోచరా భవన్తి తావతా దేశస్య సమీపత్వ మభ్యుపేతవ్యం। తథాసతి దేశైక్యా సంభవాదాహుతేస్తన్త్రతా॥

॥ ॥తత్రైవ చతుర్థపాదే చిన్తితం॥ ॥

“కిమైకాదశినేష్వస్య కుమ్భ్యాదేర్భిన్నతా న వా।
అసన్దేహాయ భేదోఽస్తు లిఙ్గాదేనాస్య సిధ్యతి” ॥ఇతి॥

భిన్నదేవతాకేష్వేకాదశినేషు పశుషు ఏక కుమ్భ్యాపాంకే సతికిముద్గం కాం దేవతాం ప్రత్యుపాకృతస్య పశోస్స్వస్యద్ధి ఇతి సన్దేహసతి ప్రదానం సఙ్కీర్యేత। తస్మాత్కుమ్భ్యాదేరావాప ఇతి చేత్। మైవం। చిహ్నకరణమాత్రేణ సన్దేహాపగమసిద్ధౌ లాఘవాత్తస్యాదత్ర తన్త్రతా॥

॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥ ॥

“తత్తన్త్రం హోమముత నో చిహ్నం నాస్తి వసాస్వతః।
హోమం నో ప్రతిపత్తిత్వాత్ సాఙ్కర్యేణాప్యదోషతః” ॥ఇతి॥

ఏకాదశినీషు కుమ్భ్యాదేర్యత్తన్త్రం నిర్ణీతం తత్పరిత్యాజ్యం। అఙ్గానామివ వసానాం చిహ్నకరణాసమ్భవేన సాఙ్కర్యప్రసఙ్గాదితి చేత్। మైవం। వసాహోమస్య ప్రతిపత్తికర్మత్వేన ద్రవ్యం ప్రత్యపి ప్రయోజకత్వాభావేన తద్ద్రవ్యశ్రపణార్థం కుమ్భీభేదా ప్రయోజకత్వస్య దూరాపేతత్వాత్। న చాత్ర ద్రవ్యసాఙ్కర్యం దోషాయ భవతి। వ్యవస్థాపక ప్రమాణాభావాత్। నను తత్తద్దైవతావిషయక యాజ్యార్ధ్వాచ్చైషు భిన్నాహోమాః పూర్వం నిర్ణీతాః। బాఢం। తథైవ అర్ధర్చాన్తే తద్ధ్యాయతాం। కిమాయాతం ద్రవ్యసాఙ్కర్యే। తస్మాత్కుమ్భ్యాదేస్తన్త్రం న త్యాజ్యం। ఇదంషట్కం “ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత” ఇత్యస్మిన్ననువాకే ద్రష్టవ్యం॥

॥ ॥ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం.॥ ॥

“పర్యగ్నికృతం పాత్నీవతముత్సృజ్యత ఇత్యసౌ।
యాగోఽగుణో వా యాగస్స్యాత్ దస్వయావ్యవధానతః॥
ప్రత్యభిజ్ఞానమాలభ్య మనూద్యోత్సర్గశబ్దతః।
గుణం పర్యగ్నికృత్యాఖ్యం వక్త్యుత్తరనివృత్తయే॥

నమస్త్వాపరిసఙ్ఖ్యాత్ర చోదనాత్ప్రాగ్విధౌ సతి।
పర్యగ్నికరణాన్తాఙ్గరీతిఃక్లృప్తోపకారతః" ॥ఇతి॥

"త్వాష్ట్రం పాత్నీవతమాలభేత" ఇతి ప్రకృత్యేదమామ్నాతం "పర్యగ్నికృతం పాత్నీవతముత్సృజతి" ఇతి। తత్ర పర్యగ్నికృతశబ్దేన సంస్కృతస్య పశుద్రవ్యస్య పాత్నీవతశబ్దేన పత్నీవన్నామక దేవతాసమ్బన్ధస్య చ ప్రతీయమానత్వాదయం యాగవిధిః। ఏవం సతి పర్యగ్నికృతపాత్నీవతశబ్దయోరవ్యవహితాన్వయో లభ్యతే। సిద్ధాన్తే తు పర్యగ్నికృతముత్సృజతీత్యన్వయం వాఞ్ఛతి। తదా వ్యవహితాన్వయో దుర్వారః। తస్మాద్వాయవ్యపశువద్యాగవిధిరితి ప్రాప్తే బ్రూమః। అనారభ్యాధీతత్వాన్నాస్తి వాయవ్యే ప్రకృతప్రత్యభిజ్ఞా। ఇహ త్వాలభ్యత్వేన ప్రకృతః పశుః పాత్నీవచ్ఛబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞాయతే। తమనూద్య పర్యగ్నికృతశబ్దాన్వితేనోత్సృజతీత్యాఖ్యాతేన పర్యగ్నికరణాఖ్యో గుణో విధీయతే। న చ ప్రకృతిగతస్య పర్యగ్నికరణస్య వికృతౌ చోదకేన ప్రాప్తత్వాదనర్థకోఽయం విధిరితి వాచ్యం। ఉపరితనాఙ్గానమనువృత్త్యైవ విధిప్రయోజనాత్। నన్వేవం సతి పరిసఙ్ఖ్యా స్యాత్। సా చ దోషత్రయదుష్టా। స్వార్థత్యాగోఽన్యార్థస్వీకారః ప్రాప్తబాధశ్చేతి త్రయో దోషాః। పర్యగ్నికరణవాక్యస్యార్థో విధిస్త్యజ్యేత। అన్యార్థో నిషేధస్స్వీక్రియేత। చోదకప్రాప్తాన్యుపరితనాఙ్గాని బాధ్యేరన్। మైవం। పర్యగ్నికరణోత్తరభావిన్యఙ్గాని నానుష్ఠేయానీత్యస్యాః పరిసఙ్ఖ్యాయా అనఙ్గీకారాత్। కథం తర్హి తన్నివృత్తిః। అర్థాదితి బ్రూమః। చోదకప్రవృత్తేః ప్రాగేవాయం విధిః ప్రవర్తతే। ప్రత్యక్షోపదేశస్య శీఘ్రబుద్ధిజనకతయా కల్ప్యాతిదేశాత్ప్రబలత్వాత్। తథా సతి ఉపదిష్టైరేవాఙ్గైః నిరాకాఙ్క్షాయాం వికృతౌ చోదకస్యాప్రవృత్త్యైవోపరితనాన్యఙ్గాని న ప్రాప్యన్తే। న చానేన న్యాయేన పర్యగ్నికరణాత్ ప్రాచీనానామప్యప్రాప్తిరితి వాచ్యం। విధీయమానస్య పర్యగ్నికరణస్య నూతనత్వే సతి ఉపకారకల్పనాపత్త్యా ప్రకృతౌ యత్క్లృప్తో

పకారం పర్యగ్నికరణం తదవస్థాపన్నస్యైవాత్ర విధేయత్వాత్ । ప్రకృతౌ చ ప్రాచీనాఙ్గానన్తర భావిత్వేనపవోపకారకత్వమితి । అత్రాపి తాదృశస్యైవ విధానాత్ పర్యగ్నికరణాన్తాఙ్గరీతి సిధ్యతి । ఏవం చ సతి ఉత్సృజతీత్యాఖ్యాతేన యథోక్తపర్యగ్నికరణవిధౌ అర్థసిద్ధే రుపరితనాఙ్గోత్సర్గో ధాతునాఽనూచ్యతే । తదేవమత్ర గుణవిధిః॥

॥ ॥నవమాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చిన్తితం.॥ ॥

"ఆజ్యేన శేషమిత్యుక్తౌ ద్రవ్యప్రతినిధిర్భవేత్ ।
కర్మాన్యద్వాఽగ్రిమస్త్యాగశ్శేషసంస్థాపనోక్తిభిః॥
అఙ్గరీత్యా సమాప్తత్వాద్దేవతోక్త్యనువర్తనాత్ ।
సామ్యాచ్ఛేషసంస్థితిస్తు యాగ ఆలంభనాదితి" ॥ఇతి॥

"త్వాష్ట్రం పాత్నీవతమాలభేత" ఇతి ప్రకృత్య "పర్యగ్నికృతం పాత్నీవతముత్సృజతి"। ఇతి శ్రుతం। తత్ర పునశ్శ్రూయతే "ఆజ్యేన శేషగ్ం సగ్ంస్థాపయేత్" ఇతి। తదిదమాజ్యం పశుద్రవ్యస్య ప్రతినిధిర్భవేత్ ।కుతః। ఉత్సృష్ట శేషం సంస్థాపన శబ్దైస్తదవగమాత్ । పర్యగ్నికరణాదూర్ధ్వం పశుద్రవ్యస్య త్యాగమభిధాయ ఆజ్యేనేతి ద్రవ్యాన్తరం పశుస్థానీయం సాధనభూత ముపదిశ్య చోదకప్రాప్తముత్తర కాలీనమఙ్గజాతం తేన ద్రవ్యేణ సమాపనీయమితి విధీయతే ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః। పూర్వాధికరణన్యాయేనాఙ్గరీత్యా పాత్నీవతమాలభేతేతి విహితస్య కర్మణః సమాప్తిర్నస్యాత్ కేవలం పశుద్రవ్యత్యాగస్క్రియేత తదా విహితో ద్రవ్యదేవతాసమ్బన్ధరూపో యాగో నానుష్ఠితస్స్యాత్ । తతో దేవతాముద్దిశ్య త్యాగోఽవశ్యం కర్తవ్యః। తథా సతి పశుసాధనకే యాగే ముఖ్యేన పశునైవ సాధితే కుతః ప్రతినిధిః। దేవతోద్దేశత్యాగస్య చోత్పత్తివాక్యేనైవ సిద్ధత్వాత్ పర్యగ్నికరణోత్సర్గవాక్యేనాఙ్గరీతిర్విధాపనీయః శేషోనకోప్యస్తి। తస్మాదాజ్యవాక్యేన కర్మాన్తరం విధీయతే దేవతా తు పాత్నీవత శబ్దస్యానువృత్త్యా లభ్యతే కర్మాన్తరస్యాపి శేషత్వముపచర్యేత పశ్వాజ్యద్రవ్యకయోః పూర్వోత్తరకర్మ

శ్రీరస్తు

వేదాన్త ప్రకటన.

అష్టోత్తరశతోపనిషత్తుల మూలగ్రంథము సుమారు ౧౫ వేలకు తక్కువ లేదు ౧౦౦ - ఫారములు కావచ్చును-సంప్రదాయ శుద్ధమైన పాఠప్రకారము బహు విద్వత్పుస్తక సహాయముచేత పూర్ణముగ ముద్రించి సంపూర్ణపుస్తకమునకు ఇప్పుడే వెల పంపేవారికి రు ౫-౦-౦ లకు ఇవ్వబడును, పోస్టేజి అణాలు ౦-౨-౦ పంపితే నెలకొక్కతూరి (౫) ఫారములుగల సంచిక ఒకటిప్రకారం అప్పుడప్పుడే పంపించెదము. పుస్తకము పూర్ణమైనపిమ్మట అణాలు ౦-౨-౦ పంపితే మొత్తముగ బైండుచేసి పంపగలము. గ్రంథపూర్తియైన పిమ్మట కొనే వారికి రు ౨-౦-౦ లకు తక్కువగా దొరకచాలదు. ౩౦౦ - చందాలుచేరిన పిమ్మట పనిఆరంభించి అప్పుడు పైకమునుపుచ్చుకొనియెదము. దానికిగా మాకెవ్వరును ఇప్పుడేపైకమివ్వనక్కర లేదు. అయితే ఎవ్వరెవ్వరికి అపుస్తకము కావలయునో వారిపేరును, స్థలమును ఇప్పుడే మాకు తెలిపించవలెనని ప్రార్థించెదము.

నూతనముగా చేరిన చందాదారులవలన జమఅయిన పైకము.

మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రులు బి. ఏ. గారి సహాయముచేతను.—

	రూ.	అ.	పై.
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, చల్లపల్లి రంగయ్యపంతులువారు డిస్ట్రిక్టు మునసఫ్ గారు బరంపురం-చందా ౧కి ౨ సం॥ములది	౧౦	౮	౦
మ॥రా॥శ్రీ,బ్ర॥శ్రీ,సుసర్ల సూర్యనారాయణశాస్త్రులవారు మునసఫ్ కోర్టు ప్లీడర్ బరంపురం - చందా ౧కి ౨ సం॥ ములది.	౧౦	౮	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, యింగువ పట్టాభిరామశాస్త్రులువారు నెల్లూరిజిల్లా, వొంగవోలు.	౫	౦	౦

రెండవవత్సరం బాబతు జమఅయిన పైకము.

	రూ.	అ.	పై.
శ్రీ॥ ఉ, గోపాలాచార్యులవారు, సబార్డినేట్ జడ్జీగారి కోర్టు క్లెర్కు, బెంగుళూరు.	౩	౬	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, గాదె జగన్నాథరావుగారు కృష్ణాడిస్ట్రిక్టు నూజవీడు.	౩	౧	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, దేవరకొండ సుబ్బరామయ్యగారు, మద్రాస్.	౩	౦	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, పేరినరసింహం పేరి విస్సయ్యగార్లు, కోర్టుప్లీడర్లు, అమలాపురం.	౩	౬	౦

శ్రీరస్తు.

ప్రకటనపత్రిక.

శ్రీమద్విద్యాది ఘనతజెందిన గణ్యులైన ఈ వేదభాష్య చందా దారులకు సవినయముగ విన్నవించునది యేమన్నను.—

ఇదివరకు -౧౨- సంచికలు అనగా (౬౦) ఫారముల గ్రంథమును అందరికిని అంద జేసినాము, మొదటిసంవత్సరం చందాలెక్కప్రైసరైనది - అడ్వాన్సుమాత్రము అనామత్తు గానే ఉంటున్నది. ౧౩ వసంచికనుండి ౨౪ వసంచికవరకు ౧౨ - సంచికలుగల రెండవ సంవత్సరం చందాబాబతు పోస్టేజివెరసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను అనేకులుఇదివరకు పంపించ లేదు, అందరూ ద్రవ్యమును పంపితేగాని ఇచ్చట పని ధారాళముగ నడువచాలదు. గనుక అందరును దయజేసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను ముందుగా త్వరలో మాకు అందజేయవలయున ని ప్రార్థించుచున్నాము. అట్లా పంపించనివారికి మేము పంపించవలసిన ఆయానెలల సంచి కలను వారు వారు ధనమును పంపించేవరకు మావద్దనే అనామత్తుగా పెట్టుచున్నాము.

ఇంకమీద క్రొత్తగ చందాచేయవలసినవారు అడ్వాన్సుబాబతు రు ౨ - ౦ - ౦ వెను కటి సంచికలకు రు ౪-౮-౦ పోస్టేజిఅణాలు ౦ - ౬ - ౦ వెరసి రు ౬ - ౧౪ - ౦లను మాకు పంపితే అట్టివారికి మొదటినుండి - ౧౨ - సంచికలు పంపబడును. వారును రెండవ సంవత్స రం చందాబాబతు రు ౩ - ౬ - ౦ లను పంపించవలసినది, అందుకుగా ౨౪వ సంచికవరకూ నెలనెలకూ పంపబడును. గనుక క్రొత్తగ చందాజేయువారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ పదిరూపా యిల నాల్గుఅణాలను పంపించవలసినది.

ఎవరైనను చందాచేరేవరకు అయిపుండే సంచికలకు వెల ఆరణాలచొప్పునను పిమ్మ ట నెలనెలకు అయ్యే సంచికలకు నాలుగణాలచొప్పునను ఇవ్వవలసినది, పోస్టేజినెలవు వారే ఇవ్వవలసినది, అడ్వాన్సు మొబలగుకు తగినసంచికలను చివరలో ముజరా ఇచ్చేదముగాని ఇప్పుడు ఇవ్వము. మధ్యకాలమున చందా వదలిపెట్టేవారికి అడ్వాన్సు ముజరాదొరకదు, ఎవరైన తమవద్దయుండు సంచికలను పోగొట్టుకొని వాటికి బదులుగా మరలి అదే సంఖ్యగల సంచికలను అపేక్షించితేదొరకదు. ఒక్కసంచిక కావలసినను దానికిగా ఒక పుస్తకమంత యును పూర్ణముగ చందాజేసి ఆగ్రంథమును చూడవచ్చునేగాని అప్పటికిని కొరవబడ్డ పు స్తకమునకు పూర్తిగా సంచికలు దొరకచాలవు. గనుక వారు వారు తమతమవద్దవుండేసంచి కలను జాగ్రతతో నుంచుకొనవలసినది. పోగొట్టుకొనినవారికి ఇచ్చుటకు ఎక్కువసంచికలు మావద్దలేవు.

ఫలితార్థము.—ఇప్పుడు చందాచేరియుండేవారు రు ౩ - ౬ - ౦ లును, ఇంకమీద చేరేవారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ లును త్వరగా మాకు పంపించవలసి నది, పోస్టేజీవగైరా చిల్లరబాకీ యుంచుకొని యుండేవారలు దానినిగూడ పం పించవలయు, ముందుపని అభ్యంతరములేక నడుచుచుండును. ఈ రెండవసంవ త్సరపు సంచికలకుగా చందాపైకం రు ౩-౬-౦ లను పంపినవారిపేరు ప్రకటిం పబడినదిగదా, వారికి ఇటీవలె సంచికలుగూడ అప్పుడప్పుడే రవానాచేయబడు చున్నయవి. తక్కినవారినిగూడ ఆలాగే పంపించగోరెదము సజ్జనవిధేయుడైన

౧౮౮౦ సం॥ }
జూను నెల-౧ తేది. }

ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య.
ఏజంటు.

శ్రీః.

ఓం తత్సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసహితా.

బెంగుళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణా పరిశోధితా.

చెన్నపట్టణం.

ములుకుట్ల - విశ్వనాథ శాస్త్రిణా

చావలి - రామస్వామి శాస్త్రిణా చ

ప్రకటీకృతా

విజయ్యతేతరామ్.

సంపుటం. ౧౭.

చెన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయన్త్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౮౦.

ణోఽగ్ని పాత్నీవదాఖ్యయా దేవతయా ఏకత్వేనావ్యవహితానుష్ఠానే న చోపక్రమోపసంహారసదృశత్వాత్ సంస్థితిక్రియయా చాలంభననిర్వాపాదివద్యాగో విలక్ష్యతే। లిఙ్ప్రత్యయశ్చాపూర్వభావనామభిధత్తే। తస్మాదాజ్యద్రవ్యకం పాత్నీవద్దేవతాకం శేషవత్పశుయాగసమనన్తరోత్తరభావికర్మాన్తరమత్ర విధీయతే ఏతదుభయం “ఇన్ద్రః పత్నియా మనుమయా జయత్” ఇత్యనువాకే ద్రష్టవ్యం॥

॥ ॥ద్వాదశాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదేచిన్తితం॥ ॥

“అస్త్యాహుతిశ్చరౌ సౌమ్యే నాస్తి వా పశుపాకతః।
వికృతిత్వాదస్తి నైవమనివృత్తేర్హిపురోత్థితే” ॥ఇతి॥

తృతీయసవనే యే సౌమ్యచర్వాదయస్తేషు హవిష్కృదాహ్వానం పునర్నకర్తవ్యం। పశ్వర్థమాహూతాయాస్తస్యాః పశుపాకే నిష్పన్నే సతి నివృత్తత్వాదితి చేత్। నైవం। ప్రకృతౌ పత్నీసంయాజేభ్య ఊర్ధ్వం హవిష్కృతశ్చ పత్న్యా ఉత్థానం వాక్యేన విహితం పశావపి తతః పూర్వం నివృత్త్యభావాత్। తస్మాత్ తత్కాలీనేషు సౌమ్యచర్వాదిషు నాస్తి పునరాహ్వానం। ఏతచ్చ “ఘ్నన్తి వా ఏతత్సోమం” ఇత్యనువాకే ద్రష్టవ్యం॥

॥ ॥పఞ్చమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదేచిన్తితం.॥ ॥

“ఉక్థ్యోత్కర్షే షోడశీ నోత్కృష్యేతోత్కృష్యతేఽథవా।
స్తోత్రకాలాయనోత్కర్షాత్ పూర్వవత్ షోడశిగ్రహః॥
గ్రహం పరాఞ్చముక్థేభ్య ఇత్యఙ్గాఙ్గిత్వభాసనాత్।
నస్తోత్రే గ్రహ ఉత్కృష్టే స్తోత్రకాలప్రబాధ్యతామ్” ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమే షోడశిగ్రహం ప్రకృత్యామ్నాయతే “తం పరాఞ్చముక్థేభ్యో నిగృహ్ణాతి” ఇతి। తృతీయసవనే సూర్యాస్తమయాత్ ప్రాగేవ ఉక్థ్యగ్రహాస్త్రయో గృహ్యన్తే। తేభ్యశ్చ పరస్తాదయం షోడశీ విహితః। యది కదాచిద్దైవాదుక్థ్యగ్రహా అస్తమయాదూర్ధ్వముత్కృష్యేరన్ తదా తదూర్ధ్వం విహితస్యాపి షోడశిగ్రహస్య నాస్త్యుత్కర్షః। కుతః। పూర్వన్యాయేన కాలస్యానుసరణీయత్వాత్। కాలో హ్యేవమామ్నాతః “సమయావిషితే సూర్యే షోడశినః స్తోత్రముపాకరోతి” ఇతి। సమయోఽస్తమయస్తం ప్రాప్తే సూర్యే స్తోత్రప్రారమ్భకాలః। సోఽయముత్కర్షేఽసతి బా

ధ్యతే। తచ్చాయుక్తం। పూర్వత్రాగ్నిహోత్రస్య స్వకాల మబాధిత్వ మేవేష్టి మధ్యేఽనుష్ఠానాఙ్గీకారాదితి ప్రాప్తే బ్రూమః। పరాఞ్చమితిశబ్దేనోర్ధ్వభ్య ఉత్తరకాల షోడశిగ్రహాఙ్గత్వేన విధీయతే। తతో ముఖ్యస్య గ్రహస్య కాల మబాధిత్వం ఉపసర్జనస్య స్తోత్రస్య కాలం బాధిత్వా సస్తోత్రగ్రహ ఉత్కృష్టవ్యః॥ ॥దశమాధ్యాయస్య పఞ్చమపాదే చిన్తితం.॥ ॥

"వికృతౌ ప్రకృతౌ వా స్యాత్ షోడశ్యత్ర గ్నతోఽగ్రిమః।
అవిరుద్ధేనవాక్యేనా నుత్కృష్టాత్ ప్రకృతావసౌ" ॥ఇతి॥

జ్యోతిష్టోమప్రకరణే శ్రూయతే "యఏవం విద్వాన్ షోడశినం గృహ్ణాతి" ఇతి। సోఽయం షోడశిగ్రహో వికృతౌ నివిశతే। కుతః। ప్రబలేనవాక్యేన తస్య గ్రహస్య ప్రకరణాదుత్కృష్యమాణత్వాత్। ఉత్తరేఽహని ద్విరాత్రస్య గృహ్యతే మధ్యమేఽహని త్రిరాత్రస్యేతి హి వాక్యం। ద్విరాత్రాదీనాఞ్చ వికృతిత్వం ప్రసిద్ధం। అతః ప్రకరణం బాధిత్వా వికృతౌ నివేశ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః। "అప్యగ్నిష్టోమే రాజన్యస్య గృహ్ణీయాత్" ఇత్యన్యద్వాక్యమస్తి। తేన ప్రకృతి భూతేఽగ్నిష్టోమే నివిశతే। నచాత్ర ప్రకరణబాధః। అగ్నిష్టోమస్య జ్యోతిష్టోమావాన్తర సంస్థారూపత్వేన తతోఽనన్య[illegible]। నచైవంసతి చోదకేనైవ ద్విరాత్రాదిషు ప్రాప్తత్వాత్పునర్విధివాక్యం వ్యర్థమితి శఙ్కనీయం। అహర్విశేషసమ్బన్ధాయ రాజన్యాది నిమిత్తనైరపేక్ష్యాయ వా తదుపపత్తేః। తస్మాత్ప్రకృతౌ నివేశః॥

॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం.॥ ॥

"ఉక్థ్యాగ్రయణతస్సస్యా [illegible]వలాగ్రయణాదుత।
ఆద్యోఉక్తస్సమ్యయాదన్త్య ఉక్థ్యోర్ధ్వత్వవిధిత్వతః" ॥ఇతి॥

సపూర్వోక్తః షోడశీ వచనద్వయబలేన ఉక్థ్యపాత్రాదాగ్రయణపాత్రాచ్చ గ్రహీతవ్యః "ఉక్థ్యా[illegible]గృహ్ణాతి షోడశినం" ఇత్యేకం వాక్యం। "ఆగ్రయణాద్గృహ్ణాతి షో[illegible]నం" ఇతి ద్వితీయం వాక్యం। తత్రోచ్యతే ఆగ్రయణపాత్రాదేవ గ్రహీతవ్యః। కుతః। ఉక్థ్యవాక్యస్యోత్తరకాలవిధిపరత్వాత్ "తం పరాఞ్చ ముక్థ్యాని గృహ్ణాతి" ఇత్యూర్ధ్వకాల వాచినః పరాక్ఛబ్దస్య ప్రయోగాత్। తతో నోభయ స్మాద్గ్రహణం॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥ ॥

"సవనేషు తృతీయే వా సత్రయోః స్యాభవేత్త్రిషు।
ద్వేసన్నిత్యాత్తృతీయస్య విధిస్తత్రైవ గృహ్యతే" ॥ఇతి॥

సపూర్వోక్తష్షోడశీగ్రహస్త్రిషు సవనేషు భ౦తి । కుతః । సవనత్రయస్యోక్తత్వాత్ షోడశినంప్రకృత్యామ్నాయతే । ప్రాతస్సవనే గ్రాహ్యోమాధ్యన్దినసవనే గ్రాహ్యస్తృతీయసవనే గ్రాహ్య ఇతి । నైతద్యుక్తం । సవనద్వయస్యార్థవాదత్వేన తృతీయసవనస్యోక్తత్వాత్ । అత ఏవ వాక్యశేషే సవనద్వయం నిన్దిత్వాతృతీయసవనం విధీయతే । యత్ప్రాతస్సవన ఇత్యాదినా సవనద్వయే వజ్రపాతపక్షేఽభిహి తృతీయసవనే గ్రాహ్యోనసర్వేషు సవనేషు గృహ్ణాతీతి ప్రశంసాపూర్వం విహితం। తస్మాత్తృతీయసవన ఏవషోడశీగ్రహః॥ ॥పునరప్యన్యత్తత్రైవచిన్తితం॥

“అగ్నిష్టోమోక్థ్యసప్తభిః షోడశ్యస్తుతశస్త్రకః।
తద్యుక్తోఽవాగ్రిమస్యప్రాప్త స్త్రిసంస్థాసుభూత్త్రయం॥
స్తోత్రంభవత్త్యేకవింశం హరివచ్ఛన్యతేతతః।
ఇష్యతేహ్యన్యసంస్థాత్వం స్తుతశస్త్రయుతస్తతః” ॥ఇతి॥

షోడశినం ప్రకృత్యామ్నాయతే “అప్యగ్నిష్టోమే రాజన్యస్య గృహ్ణీయాదప్యుక్థ్యేగ్రాహ్యః” ఇతి । సోఽయమగ్నిష్టోమోక్థ్య సంస్థయోర్విహితః షోడశిగ్రహః స్తుతశస్త్రవర్జితో భవితుమర్హతి । అన్యథాతదీయాభ్యాం స్తుతశస్త్రాభ్యాంక్రతు సమాప్తౌషోడశి సంస్థాత్వం ప్రసజ్యేత । అగ్నిష్టోమసంస్థాత్వ ముక్థ్యసంస్థాత్వంచ బాధ్యేత।తస్మాద్గ్రహమాత్రస్యభావాదితి ప్రాప్తేబ్రూమః । “ఏకవింశగస్తోత్రం భవతిప్రతిష్ఠిత్యై” “హరివచ్ఛస్యతే” ఇతి । షోడశిని ప్రత్యక్షవిధినా స్తుతశస్త్రేవిహితే।కిఞ్చ “గ్రహంవాగృహీత్వా చమసంవోన్నీయ స్తోత్రముపాకరోతి” । గ్రహాగ్రహణచమసోన్నయన యోః స్తుత సమీపత్వంశ్రుతం । నహి సతి నిమిత్తేనైమిత్తికంత్యక్తుంశక్యం। తస్మాత్ పూర్వసంస్థాత్వహాని మన్యసంస్థాత్వఞ్చాభ్యుపేత్యస్తుతశస్త్రయుతత్వం ద్రష్టవ్యం॥*॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే పఞ్చచత్వారింశోఽనువాకః॥*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఓమ్॥ యస్త్వాహృదా కీరిణా మన్యమానో మర్త్యం మర్త్యో జోహవీమి । జాతవేదో యశో అస్మాసు ధేహి ప్రజాభిరగ్నే అమృతత్వమ

శ్యాం। యస్మైత్వగ్ం సుకృతే జాతవేద ఉ లోకమగ్నే కృణవస్స్యోనం।
అశ్వినగ్ం సపుత్రిణం వీరవన్తం గోమన్తగ్ం రయింనశతేస్వస్తి। త్వేసు
పుత్ర శవసో వృత్రన్ కామ కాతయః। నత్వామిన్ద్రాతి రిచ్యతే। ఉక్థ ఉ
క్థే సోమ ఇన్ద్రం మమాద నీథే నీథే మఘవానం॥౧॥

సుతాసః। యదీగ్ం సబాధఃపితరం న పుత్రాస్సమానదక్షా అవసే
హవన్తే। అగ్నే రసేన తేజసా జాతవేదో విరోచసే। రక్షోహాఽమీవ
చాతనః। అపో అన్వచారిషగ్ం రసేన సమసృక్ష్మహి। పయస్వాగ్ం అగ్న
ఆగమంతంమా సగ్ంసృజ వర్చసా। వసుర్వసుపతి ర్హికమస్యగ్నే విభావ
సుః। స్యామ తే సుమతావపి। త్వామగ్నే వసుపతిం వసూనా మభిప్ర
మన్దే॥౨॥

అధ్వరేషు రాజన్। త్వయావాజం వాజయన్తో జయేమాభిష్యామ
పృత్సుతీ ర్మర్త్యానామ్। త్వామగ్నే వాజసా తమం విప్రావర్ధన్తి సుష్టు
తం। సనో రాస్వసువీర్యమ్। అయంనో అగ్నిర్వరివః కృణోత్వయం
మృధః పుర ఏతుప్రభిన్దన్। అయగ్ం శత్రూన్జయతు జర్హృషాణో యం
వాజం జయతు వాజసాతౌ। అగ్నినాగ్నిస్సమిధ్యతేకవి ర్గృహ పతిర్యు
వా। హవ్యవాడ్జుహ్వాస్యః। త్వగ్ం హ్యగ్నే అగ్నినా విప్రో విప్రేణ స
న్త్సతా। సఖా సఖ్యా సమిధ్యసే। ఉదగ్నే శుచయస్తవ విజ్యోతిషా॥౩॥

మఘవానం మన్దే హ్యగ్నే చతుర్దశ॥

ఆదదేవాచస్పతయ ఉపయామగృహీతోఽస్యావామో అయంవాం
యావాం ప్రాతర్యుజా అయం వేనస్తం ప్రత్నథా మొదేవాస్త్రిగ్ంశద

పయామగృహీతోఽసి మూర్ధానం మధుశ్చేన్ద్రాగ్నీ ఓమాసో మరు
త్వన్తమిన్ద్ర మరుత్వో మరుత్వాన్మహాన్మహాన్ కదా నామ మదభ్రి
హిరణ్యపాణిగ్ం సుశర్మా బృహస్పతి హారిరస్యగ్నే ఉత్తిష్ఠం తరణిరా
ప్యాయస్వ యుఞ్జతే యోజ్యోతిష్మతీం ప్రయాసాయ చిత్తం మాత్రిస్త్రిమ
సావి సర్వస్య మహాన్త్సజోషా ఉదుత్యం ధాతారుగ్ం హియస్త్వా ష
ట్చత్వారిగ్ంశత్ ॥౪౬॥

వాచకి ప్రాణాయ త్వా। ఉపయామగృహీతోఽస్యపానాయ త్వా।
ఆవాయో వాయవే సజోషాభ్యాం త్వా। అయమృతాయుభ్యాం త్వా।
యావామశ్విభ్యాం మాధ్వీభ్యాం త్వా। ప్రాతర్యుజావశ్విభ్యాం త్వా।
అయం వేనః శణ్డాయ త్వైష తే యోనిర్వీరతాం పాహి। తం మర్కాయ
త్వైష తే యోనిః ప్రజాః పాహి। యే దేవాస్త్రిగ్ంశదాగ్రయణోఽసి
విశ్వేభ్యస్త్వా దేవేభ్యః। ఉపయామగృహీతోఽసీన్ద్రాయ। మూర్ధాన
మగ్నయే త్వా వైశ్వానరాయ। మధుశ్చ సగ్ంసర్పః। ఇన్ద్రాగ్నీ ఇన్ద్రాగ్ని
భ్యాం త్వా। ఓమాసో విశ్వేభ్యస్త్వా దేవేభ్యః। మరుత్వన్తమిన్ద్రా
య మరుత్వతే। మహాన్ ద్వే మహేన్ద్రాయ త్వా। కదాచ నాదిత్యేభ్యస్త్వా।
కదాచన స్తరీర్వివస్వ ఆదిత్యః। ఇన్ద్రాగ్ం శుచిరపః। వామమద్య దేవా
య త్వా సవిత్రే। సుశర్మా విశ్వేభ్యస్త్వా దేవేభ్యః। అగ్న ఆయూగ్ం
ష్యగ్నయే త్వా తేజస్వతే। ఉత్తిష్ఠన్నిన్ద్రాయ త్వౌజస్వతే। తరణి
స్సూర్యాయ త్వా భ్రాజస్వతే। ఆతిష్ఠాద్యావృషడిన్ద్రాయ త్వా షోడశి
నే। ఉరుమాయుష్టే యద్దేవా ముముగ్ధి। అగ్నావిష్ణూ ముముక్తం।

పరావైపశ్యవః । దేవావైయదేవాగ్నిపశ్యవః । పరావై సవాచం । భూమిర్వ్యతిష్ఠన్ప్రజాపతి ర్వ్యూహయూర్ధ్వాః । భూమిరాదిత్యోవై । అగ్నిహ్యాత్ర మాదిత్యోవై । భూమిర్లోకస్సలోకస్సలోకః । వస్త్యా సుప్లుతం । త్వమగ్నే సుప్లుతిం । యస్త్వా విరోచసే । త్వమగ్నే విచర్షణే॥

ఆదదే యేదేవా మహాసుత్రిష్ఠ న్సర్వస్య సస్తు దురిమిత్రాశ్చతుర్గ్నిపశ్చాశత్॥ ॥ఆదదేపిజ్యోతిషా॥ ॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే షట్చత్వారింశోఽనువాకః॥*॥

చతుర్థప్రపాఠకస్సమాప్తః.

అథ భాష్యమ్.

పఞ్చచత్వారింశేఽనువాకే సోమయాగస్సమాపితః। అథాస్యప్రపాఠకస్య షట్చత్వారింశాఖ్యాన్తిమేఽనువాకే కామ్యేష్టియాజ్యా ఉచ్యన్తే। ఇష్టికాణ్డే ద్వితీయకాణ్డే కాశ్చిదిష్టి రేవమామ్నాయతే "అగ్నయేపుత్రవతేపురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేదిన్ద్రాయ పుత్రిణేపురోడాశమేకాదశకపాలంప్రజాకామోఽగ్నిరేవాస్మైప్రజాంప్రజనయతివృద్ధామిన్ద్రఃప్రయచ్ఛతి" (సం-౨కా।౨ప్ర।౪అ) ఇతి । వృద్ధాంపుత్రపౌత్రరూపేణాభివృద్ధియుక్తాం। తత్రాగ్నయే పురోఽనువాక్యామాహ "యస్త్వాహృదాకీరిణా మన్యమానో మర్త్యం మర్త్యోజోహవీమి । జాతవేదోయశో అస్మాసుధేహి ప్రజాభిరగ్నే అమృతత్వమశ్యాం" ఇతి। హేజాతవేదః యోఽహం మర్త్యస్సన్ కీరిణా గుణకీర్తనశీలేన హృదామనసా త్వాం అమర్త్యం మరణరహితం మన్యమాన ఆహ్వయామి తాదృశేష్వస్మాసు పుత్రపౌత్రాదిరూపం ప్రజాభిర్నిష్పాదితం యశఃకీర్తిం నిధేహి। హేఅగ్నేత్వత్ప్రసాదాదమృతత్వం దేవత్వంఅశ్యాం ప్రాప్నుయాం।అథయాజ్యామాహ "యస్మైత్వగ్ం సుకృతేజాతవేదఉలోకమగ్నేకృణవస్స్యోనం।అశ్వినగ్ం సుపుత్రిణం వీరవన్తం గోమన్తగ్ంరయిం నశతేస్వస్తి" ఇతి । శోభనంకర్మకరోతీతి సుకృత్ జాతం జగద్వేత్తీతి జాతవేదాః। హే జాతవేదోఽగ్నేత్వం సుకృతేయస్మై యజమా

నాయస్యోనం సుఖకరం ఉత్కృష్టం లోకం స్థానం కృణవః కరోషి సయజమానో రయిం ధనం స్వస్తినశతే సమ్యక్ప్రాప్నోతి। కీదృశం రయింధనం। అశ్వినం సపుత్రిణం వీరవన్తం గోమన్తం అశ్వైః పుత్రైః భృత్యైరభటైర్గోభిశ్చ సంయుక్తం। ఐన్ద్రస్య పురోనువాక్యామాహ "త్వే సుపుత్ర శవసో వృత్రన్కామకాతయః। న త్వామిన్ద్రాతిరిచ్యతే" ఇతి। త్వే త్వయి శవసో బలస్య సుపుత్ర హే సుష్ఠు వృత్రహన్ సర్వం తే కామాః భోగాః కామ్యన్తే యాభిః స్తుతిభిస్తాః కామకాతయః। ఇన్ద్రస్యాతిప్రబలత్వాత్ శవసః పుత్రేత్యుపచర్యతే। హే శవసః పుత్రేన్ద్ర అస్మదీయస్తుతయః త్వయి సుష్ఠు వర్తన్తే కాచిదపి స్తుతిస్త్వాం నాతిరిచ్యతే। సర్వస్య స్తుతివాక్యస్య త్వయి విద్యమానత్వాత్। అథయాజ్యామాహ "ఉక్థఉక్థే సోమ ఇన్ద్రం మమాద నీథే నీథే మఘవానగ్ం సుతాసః। యదీగ్ం సబాధః పితరం న పుత్రాస్సమానదక్షా అవసే హవన్తే" ఇతి। ఉక్థ ఉక్థే సోమయాగవర్తిని తత్తచ్ఛస్త్రే ససోమః ఇన్ద్రం మమాద హర్షయామాస। నీయతే ఆహూయతే ఇన్ద్రోఽత్రేతి నీథో యాగప్రదేశః। సమానదక్షాః స్వతుల్యేషు యజమానేషు కుశలాః। సుతాసః పుత్రస్థానీయా యజమానాః। పితృస్థానీయం మఘవానం। నీథే నీథే తత్తద్యాగప్రదేశే। అవసే రక్షార్థం। హవన్తే ఆహ్వయన్తి। యదీం సబాధః యస్మాదీదృశ ఆహూతో మఘవా విరోధిషు అసురేషు బాధకారీ తస్మాదాహ్వయన్తే। పుత్రాః పితరం న పితరమివ। యథా బాలాః అన్యైస్తాడ్యమానాః స్వరక్షార్థం పితరమాహ్వయన్తి తద్వత్। ఇష్ట్యన్తరం విధత్తే "అగ్నయే రసవతేఽజక్షీరే చరుం నిర్వపేద్యః కామయేత రసవాంత్స్యామిత్యగ్నిమేవ రసవన్తగ్ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైనగ్ం రసవన్తం కరోతి రసవానేవ భవత్యజక్షీరే భవత్యాగ్నేయీ వా ఏషా యదజా సాక్షాదేవ రసమవరున్ధే" (సం-౨కా।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। రసవాన్ క్షీరదధ్యాదిరసోపేతః। అజా ఆగ్నేయీ। అజాయా అగ్నివత్ ప్రజాపతిముఖాదుత్పన్నత్వాదాగ్నేయత్వం। సాక్షాదవ్యవధానేన శీఘ్రమిత్యర్థః। అత్రపురోఽనువాక్యామాహ "అగ్నే రసేన తేజసా జాతవేదో విరోచసే। రక్షోహాఽమీవచాతనః" ఇతి। హే జాతవేదోఽగ్నే రసేనాస్మాన్యోజయ। తేజసా విరోచసే విశేషేణ ప్రకాశసే। కీదృశస్త్వం। యాగదేశే రక్షసాం హన్తా। శరీరే అమీవస్య అన్తరరోగస్య చాతనః వినాశకః। యా

జ్యామాహ “అపో అన్వచారిషగ్ం రసేన సమసృక్ష్మహి । పయస్వాగ్ం అగ్న ఆగమం తమ్మా సగ్ం సృజ వర్చసా ”ఇతి । సోమో వభృథే ఉరుగ్ం హి రాజా వరుణశ్చేత్యస్మిన్ననువాకే వ్యాఖ్యాతోఽయం మన్త్రః । ఇష్ట్యన్తరం విధత్తే “ అగ్నయే వసుమతే పురోడాశ మష్టాకపాలం నిర్వపేద్యః కామయేత వసుమాన్స్యామిత్యగ్నిమేవ వసుమన్తగ్ం స్వేన భాగధేయేనోపధావతి సఏవైనం వసుమన్తం కరోతి వసుమానేవ భవతి” (సం - ౨కా।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। అత్ర పురోనువాక్యామాహ “ వసుర్వసుపతిర్హి కమస్యగ్నే విభావసుః। స్యామ తే సుమతావపి ” ఇతి । హే అగ్నే హి కం యస్మాత్కారణాత్ త్వం వసుర్లోకానాం వాసయితా వసుపతిర్ధనపతిః ప్రజాయుక్తశ్చాసి తస్మాద్వయమపి తే తవ సుమతౌ అనుగ్రహబుద్ధౌ స్యామ అవస్థితా భవేమ। యాజ్యామాహ “త్వామగ్నే వసుపతిం వసూనామభి ప్రమన్దే అధ్వరేషు రాజన్ । త్వయా వాజం వాజయన్తో జయేమాభిష్యామ పృత్సుతీర్మర్త్యానాం” ఇతి । హే రాజన్ దీప్తిమన్నగ్నే అధ్వరేషు యజ్ఞేషు త్వాం అభిప్రమన్దే సర్వతః ప్రకర్షేణ తోషయామి । కీదృశం త్వాం । వసూనాం వసుపతిం ధనానాం మధ్యే యాని శ్రేష్ఠాని ధనాని తేషామధిపతి మిత్యర్థః । వాజయన్తో అన్నమిచ్ఛన్తో వయం త్వత్ప్రసాదేన వాజమన్నం జయేమ। విరోధినాం మర్త్యానాం మనుష్యాణాం పృత్సుతీర్యుద్ధాని అభిష్యామ అభిభవితుం శక్తా భవేమ । ఇష్ట్యన్తరం విధత్తే “ అగ్నయే వాజసృతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్సఙ్గ్రామే సంయత్తే వాజం వా ఏష సిసీర్షతి యస్సఙ్గ్రామం జిగీషత్యగ్నిః ఖలు వై దేవానాం వాజసృదగ్నిమేవ వాజసృతగ్ం స్వేన భాగధేయేనోపధావతి వాజగ్ం హన్తి వృత్రం జయతి తగ్ం సఙ్గ్రామమథో అగ్నిరివ నప్రతిధృషే భవతి” (సం-౨కా।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। వాజమన్నం సరతి ప్రాప్నోతీతి వాజసృత్ । లోకే యుద్ధం జేతుమిచ్ఛుః జయాదూర్ధ్వం వైరిసమ్బన్ధమన్నం కృత్స్నం సిసీర్షతి ప్రాప్తుమిచ్ఛతి అతో వాజసృత్ ఇతి విశేషణం యుక్తం। వాజం ధావతి ప్రాప్నోతి తదర్థం వృత్రం శత్రుం హన్తి యుద్ధఞ్చ జయతి కిఞ్చాయమగ్నిరివ అన్యైః ప్రతిధృషే తిరస్కర్తుం శక్తో న భవతి। తత్ర పురోనువాక్యామాహ “ త్వామగ్నే వాజసాతమం విప్రా వర్ధన్తి సుష్టుతం। సనో రాస్వ సువీర్యం ” ఇతి । హే అగ్నే త్వాం విప్రా యజమానా వర్ధయన్తి అభివృద్ధిం ప్రాపయన్తి । కీదృశం త్వాం । వా

జసాతమం అతిశయేనాన్నప్రదం। సుష్టుతం స్తోత్రైః సుష్ఠు స్తుతం స తాదృశస్త్వం నో అస్మాకం సువీర్యం సుష్ఠుసామర్థ్యం రాస్వ దేహి। యాజ్యామాహ "అయం నో అగ్నిర్వరివస్కృణోత్వయం మృధః పుర ఏతు ప్రభిన్దన్। అయగ్ం శత్రూన్ జయతు జర్హృషాణో౽యం వాజం జయతు వాజసాతౌ" ఇతి। అయమగ్నిః అస్మాకం వరివః పరిచారకం భృత్యవర్గం సమ్పాదయతు। మృధో వైరిణో విదారయన్నో౽స్మాకం పురతో గచ్ఛతు। జర్హృషాణః ప్రహరన్ శత్రూన్ జయతు। వాజసాతౌ అన్నదాననిమిత్తం పరకీయమన్నం జయతు। ఇష్ట్యన్తరం విధత్తే "అగ్నయే౽గ్నివతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేద్యస్యాగ్నావగ్నిమభ్యుద్ధరేయుర్నిర్దిష్టభాగో వా ఏతయోరన్యో౽నిర్దిష్టభాగో౽న్యస్తౌ సమ్భవన్తౌ యజమానమభి సమ్భవతః స ఈశ్వర ఆర్తిమార్తోర్యదగ్నయే౽గ్నివతే నిర్వపతి భాగధేయేనైవైనౌ శమయతి నార్తిమార్చ్ఛతి యజమానః" (సం-౨కా।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। గార్హపత్యాదాహవనీయే౽గ్నిం ప్రక్షిప్య తత్రాగ్నిహోత్రం హూయతే। తథా సతి యస్య యజమానస్య సమ్బన్ధినః పురుషా విస్మృత్య ఉద్ధృత ఆహవనీయాగ్నౌ పునరప్యన్యమగ్నిముపర్యుద్ధరేయుస్స యజమానో౽గ్నియుక్తాగ్నయే నిర్వపేత్తత్ర విశేష్యరూపో౽గ్నిర్నిర్దిష్టభాగః। విశేషణరూపస్త్వనిర్దిష్టభాగస్తావుభౌ పరస్పరం సంసృజ్యమానౌ యజమానం భక్షయితుమభిలష్య సంభవతః। తతస్స యజమాన ఆర్తిమార్తోరీశ్వరః వినాశం ప్రాప్తుం సంప్రభవతి। తావగ్నీ అనయేష్ట్యా శామ్యతః। తత్ర పురోనువాక్యామాహ "అగ్నినాగ్నిస్సమిధ్యతే కవిర్గృహపతిర్యువా। హవ్యవాడ్జుహ్వాస్యః" ఇతి। పశ్చాత్ప్రక్షిప్తేనాగ్నినా పూర్వావస్థితో౽గ్నిస్సమ్యగ్దీప్యతే। సో౽గ్నిర్విశేషణైః కవిత్వాదిభిర్విశిష్టః స్పష్టార్థః। యాజ్యామాహ "త్వం హ్యగ్నే అగ్నినా విప్రో విప్రేణ సన్త్సతా। సఖా సఖ్యా సమిధ్యసే" ఇతి। హే పూర్వావస్థితాగ్నే పశ్చాత్ప్రక్షిప్తేనాగ్నినా త్వం సమిధ్యసే। తాదృశస్త్వం బ్రాహ్మణజాత్యభిమానీ సన్మార్గవర్తీ ప్రియశ్చ ఇతరో౽పి తాదృశ ఏవ। ఇష్ట్యన్తరం విధత్తే "అగ్నయే జ్యోతిష్మతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేద్యస్యాగ్నిరుద్ధృతో౽హుతే౽గ్నిహోత్ర ఉద్వాయేత్" (సం-౨కా।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। యస్య యజమానస్యాగ్నిహోత్రార్థముద్ధృతో౽గ్నిర్హోమాత్పూర్వమేవోపశామ్యతి స ఏతామి

ష్టింనిర్వపేత్ । అత్రశాఖాన్తరానుసారిణాంమతం పూర్వపక్షత్వేనోపన్యస్యతి “అపరఆదీప్యానుద్ధృత్య ఇత్యాహుః” (సం-౨కా।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। అపరోఽగ్నిర్గార్హపత్యే ప్రదీప్యపూర్వోద్ధరణమనుపునరుద్ధరణీయ ఇతి తన్మతం తదిదం దూషయతి “తత్తథానకార్యం యద్భాగధేయమభిపూర్వ ఉద్ధ్రియతే కిమపరోఽభ్యుద్ధ్రియేతేతి” (సం-౨కా।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। అగ్నిహోత్రహవిర్లక్షణో యద్భాగధేయమవిలక్ష్య పూర్వోవహ్నిరుద్ధృతః తమేవ భాగమభిలక్ష్య అపరోవహ్నిఃకిముద్ధ్రియేత। తదేతదనుచితం। ఇతిశబ్దోహేతౌ। తస్మాత్తత్తథానకార్యం।సిద్ధాన్తంవిధత్తే “తాన్యేవావక్షాణాని సన్నిధాయమన్థేత్” (సం-౨కా।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। యాన్యుల్ముకాని శాన్తాని తాన్యేవాధస్తాదవస్థాప్య పూర్వారణీభ్యాం అగ్నిమంథనంకుర్యాత్ । మన్థనేమన్త్రముత్పాదయతి “ఇతఃప్రథమంజజ్ఞే అగ్నిస్స్వాద్యోనేరధి జాతవేదాః। సగాయత్రియాత్రిష్టుభాజగత్యాదేవేభ్యోహవ్యంవహతుప్రజానన్” (సం-౨కా।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। అగ్నిఃపూర్వమితోదగ్ధకాష్ఠాదుత్పన్నః ఇదానీమపి స జాతవేదాః గాయత్ర్యాదిభిశ్ఛన్దోభిరనుగృహీతఃస్వాద్యోనేర్దగ్ధ కాష్ఠాదభిజాయతాం। జాతశ్చ తం తందేవం ప్రజానన్దేవేభ్యో హవ్యంవహతు। మంత్రస్యతాత్పర్యంవ్యాచష్టే “ఛన్దోభిరేవైనగ్ం స్వాద్యోనేఃప్రజనయతి” (సం-౨కా।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। నన్వస్మిన్ సిద్ధాన్తేఽపి పూర్వపక్షవదపరోఽగ్నిః ప్రసజ్యేతేత్యాశఙ్క్యాహ “ఏషవావసోఽగ్నిరిత్యాహుః” (సం-౨కా।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। స్వకారణాదుత్పన్నత్వాదేష ఏవపూర్వోఽగ్నిః। నతుభేదోఽస్తీతిసిద్ధాన్తినఆహుః। తర్హికిమర్థోఽయమిష్టిరిత్యాశఙ్క్యాహ “జ్యోతిస్త్వా అస్యపరాపతితమితి యదగ్నయేజ్యోతిష్మతే నిర్వపతి యదేవాస్యజ్యోతిః పరాపతితం తదేవావరున్ధే” (సం-౨కా।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। అస్యపూర్వస్యాగ్నే ర్జ్యోతిరేవవినష్టం నత్వగ్నిర్వినష్టః। తత్రజ్వాలారూపం జ్యోతిరిష్ట్యోత్పాద్యతే। అత్రయాజ్యాపురోఽనువాక్యయోః ప్రతీకందర్శయతి “ఉదగ్నేశుచయస్తవవిజ్యోతిషా” ఇతి। ఉదగ్నేశుచయస్తవ శుక్రేతిమన్త్రస్త్వమగ్నేరుద్ర ఇత్యనువాకే (సం-౧కా।౩ప్ర।౧౪అ) వ్యాఖ్యాతః। విజ్యోతిషా బృహతేత్యయం మన్త్రః కృణుష్వపాజ ఇత్యస్మిన్ననువాకే (సం-౧కా।౨ప్ర।౧౪అ) వ్యాఖ్యాతః॥

॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

“యస్త్వాయాజ్యాపుత్రవత్యా మిష్టాపుత్రస్యయాగకే।
అగ్నేఽథరసవద్యాగే వసుర్వసుమతీష్యతే॥
త్వామగ్నేవాజసృద్యాగే హ్యగ్నినాగ్నివతీష్యతే।
ఉదవిజ్యోతిషేజ్యోతి ష్మత్యేతత్రచతుర్దశ” ॥ఇతి॥

అథమీమాంసా.

॥ ॥నవమాధ్యాయస్యచతుర్థపాదేచిన్తితం॥ ॥

“జ్యోతిష్మతీభవేన్నోవా దర్శాద్యర్థధృతలోపనే।
నిమిత్తసత్త్వాత్స్యన్నాగ్నిహోత్రార్థోద్ధృతివర్జనాత్” ॥ఇతి॥

అగ్నిహోత్రప్రక్రియాయామిదమామ్నాయతే “అగ్నయేజ్యోతిష్మతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేద్యస్యాగ్ని రుద్ధృతోఽహుతేఽగ్నిహోత్ర ఉద్వాయేత్” (సం-౨కా।౨ప్ర।౪అ) ఇతి। ప్రతిదినమగ్నిర్హోతుం గార్హపత్యాదుద్ధృత్య ఆహవనీయేఽగ్నిః ప్రక్షిప్యతే। సోయముద్ధృతోఽగ్నిః కదాచి దహుతే అగ్నిహోత్రే యదిశామ్యేత్తదానీమియమిష్టిః ప్రాయశ్చిత్తమిత్యర్థః। తత్రదర్శపూర్ణమాసార్థ ముద్ధృతస్యాప్యగ్నేశ్శాన్తౌ నేయంజ్యోతిష్మతీష్టిర్భవేత్। కుతః। అగ్న్యుద్వాసకస్య నిమిత్తస్య సద్భావాదితిచేత్। మైవం। అగ్నిహోత్రార్థోద్ధృతస్యైవాగ్నే రుద్వానం తన్నిమిత్తమితి ప్రకరణా దవగమ్యతే అనయా చేష్ట్యా అగ్నిహోత్రాయైవాగ్నిః పునరుత్పాద్యతే। తథాసత్యగ్నిహోత్రస్యేయమిష్టిస్సామవాయికమఙ్గంభవతి। అతోఽగ్నిహోత్రార్థోద్ధృతోద్వాతస్యనిమిత్తస్యాభావాన్నైమిత్తికీష్టిర్నప్రవర్తతే॥

॥ తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥ ॥

“ధార్యోద్వాతేసాస్తినోవా సర్వార్థత్వేనవిద్యతే।
గతశ్రీత్వనిమిత్తంత త్సర్వార్థత్వంనవిద్యతే” ॥ఇతి॥

“ధార్యోగతశ్రియ ఆహవనీయ ఇతి” గతశ్రీశబ్దార్థశ్చైవం శ్రూయతే “త్రయో వైగతశ్రియశ్శుశ్రువాన్గ్రామణీ రాజన్యః” ఇతి। ఔ

ర్వా గౌతమో భారద్వాజ ఇతి కల్పసూత్రకారః । గతశ్రీభిర్ధార్యమాణస్యా హవనీయస్య సర్వకర్మార్థత్వే సత్యగ్నిహోత్రార్థత్వమప్యస్తీతి తదు ద్వారేణ సాజ్యోతిష్మతీష్టి ర్విధ్యత ఇతి చేత్ । మైవం । నహ్యాన్యస్యధారణే౽ గ్నిహోత్రం నిమిత్తం । కిన్తు గతశ్రీత్వం।సర్వకర్మ సముదాయస్యా౽౽చోదన యా కదాచిదప్యచోదితత్వాత్స్వార్థత్వం శక్యం ।గతశ్రీత్వం నిమిత్తీకృత్యధృతో౽గ్నిస్త్రప్రసఙ్గాత్సర్వ కర్మరూపం కుర్వన్నగ్నిహోత్రే ఽప్యుపకరోతీతి చేత్ । ఉపకరోతు నామ । నైతావతా ప్రాయశ్చిత్తస్య ని మిత్తత్వంలభ్యతే । అగ్నిహోత్రార్థ ముద్ధృతస్యో ద్వాతత్వంనిమిత్తం। నచాత్ర తదస్తి। కిన్త్వన్యస్య యస్య కస్యచితకర్మణోఽర్థం సముద్ధృతస్య గతశ్రీత్వ నిమిత్తం ధారణంక్రియతే । తస్మాన్నిమిత్తాభావాన్నాస్తి సా ఇష్టిః॥*॥

ఇతి కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకే ష ట్చత్వారింశో౽నువాకః॥*॥

వేదార్థస్య ప్రకాశేన తమోహార్దం నివారయన్।
పుమర్థాంశ్చతురో దేయా ద్విద్యాతీర్థమహేశ్వరః॥

ఇతి శ్రీమద్విద్యాతీర్థ మహేశ్వరా పరావతార శ్రీమద్రాజాధిరాజ పరమేశ్వర శ్రీవీరబుక్క మహారాజాజ్ఞా పరిపాలక శ్రీమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్యమునివిరచితే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే చతుర్థప్రపాఠకస్సమ్పూర్ణః॥

హరిః ఓం తత్సత్ బ్రహ్మార్పణమస్తు.

ఓం

శ్రీగణేశాయనమః.

—:0:—

అథ తైత్తిరీయసంహితాయాం.

ప్రథమకాణ్డే పఞ్చమప్రపాఠకః.

శ్రీగురుభ్యోనమః.

హరిః - ఓమ్.

దేవాసురాః సంయత్తా ఆసన్తే దేవా విజయముపయన్తోఽగ్నౌ వామం వసు సన్న్యదధతేదము నో భవిష్యతి యది నో జేష్యన్తీతి తదగ్నిర్న్యకామయత తేనాపాక్రామత్తద్దేవా విజిత్యావరురుత్సమానా అన్వాయన్తదస్య సహసాదిత్సన్త సోఽరోదీద్యదరోదీత్తద్రుద్రస్య రుద్రత్వం యదశ్ర్వశీయత తత్ ॥౧॥

రజతగ్ హిరణ్యమభవత్తస్మాద్రజతగ్ హిరణ్యమదక్షిణ్యమశ్రుజగ్ హి యో బర్హిషి దదాతి పురాఽస్య సంవత్సరాద్గృహే రుదన్తి తస్మాద్బర్హిషి న దేయగ్ సోఽగ్నిరబ్రవీద్భాగ్యసాన్యథ వ ఇదమితి పునరాధేయం తే కేవలమిత్యబ్రువన్నృధ్నవత్ఖలు స ఇత్యబ్రవీద్యో మద్దేవత్యమగ్నిమాదధాతా ఇతి తం పూషాఽధత్త తేన ॥౨॥

పూషార్ధ్నోత్తస్మాత్పౌష్ణాః పశవ ఉచ్యన్తే తం త్వష్టాఽధత్త తేన త్వష్టార్ధ్నోత్తస్మాత్త్వాష్ట్రాః పశవ ఉచ్యన్తే తం మనురాధత్త తేన మనురార్ధ్నోత్తస్మాన్మానవ్యః ప్రజా ఉచ్యన్తే తం ధాతాఽధత్త తేన ధాతాఽర్ధ్నోత్సంవత్సరో వై ధాతా తస్మాత్సంవత్సరం ప్రజాః పశవోఽను ప్రజాయన్తే య ఏవం పునరాధేయస్యర్ధిం వేద ॥౩॥

బుధ్నాత్యేవ యోఽస్యైవం బన్ధుతాం వేద బన్ధుమాన్భవతి భాగధేయం వా అగ్నిరాహిత ఇచ్ఛమానః ప్రజాం పశూన్యజమానస్యోప దోద్రావోద్వాస్య పునరాదధీత భాగధేయేనైవైనగ్ం సమర్ధయత్యథో శాన్తిరేవాస్యైషా పునర్వస్వోరా దధీతైతద్వై పునరాధేయస్య నక్షత్రం యత్పునర్వసూ స్వాయామేవైనం దేవతాయామాధాయ బ్రహ్మవర్చసీ భవతి దర్భైరాదధాత్యయాతయామత్వాయ దర్భైరాదధాత్యద్భ్య ఏవైనమోషధీభ్యోఽవరుధ్యాధత్తే పఞ్చకపాలః పురోడాశో భవతి పఞ్చ వా ఋతవ ఋతుభ్య ఏవైనమవరుధ్యాధత్తే ॥౪॥

ఆశీయత తత్తేన వేద దర్భైః పఞ్చవిగ్ంశతిశ్చ ॥౧॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే పఞ్చమప్రపాఠకే ప్రథమోఽనువాకః ॥*॥

శ్రీ

శ్రీసరస్వత్యై నమః.

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యే.

ప్రథమకాణ్డే పఞ్చమప్రపాఠకః.

యస్య నిశ్వసితం వేదా యో వేదేభ్యోఽఖిలం జగత్ ।
నిర్మమే తమహం వన్దే విద్యాతీర్థమహేశ్వరం ॥౧॥
అధ్వర్యోః ప్రకృతౌ మన్త్రాః ప్రపాఠకచతుష్టయే ।
వర్ణితా పునరాధేయం పఞ్చమాద్యే ప్రవక్ష్యతే ॥౨॥
ఆధానాదూర్ధ్వమేవైషా వక్తవ్యా పునరాహితిః ।
తథాప్యధ్యయనస్యాయం క్రమపఠితత్వతః ॥౩॥

సరస్వతీస్వపుత్రాయ తద్బుద్ధిస్థే క్రమేవరం
దదౌ తేనక్రమేణైవ పఠన్త్యన్యేఽపి పాఠకాః॥౪॥
ఏకాదశానువాకాస్స్యుర్హి పఞ్చమేఽస్మిన్ప్రపాఠకే।
తత్రాదౌ పునరాధేయ మనువాకచతుష్టయె॥౫॥
తతష్షష్ఠేఽగ్న్యుపస్థానం కామ్యాయాజ్యాస్తథాన్తిమే।
విధీయతేఽనువాకేఽస్మిన్నాదిమేపునరాహితిః॥౬॥

ఉద్వాస్యపునరాదధీతేతి విధాస్యతి। తత్ర పునరాధేయస్యాగ్నిందేవతాం విధాతుం అగ్నివిషయముపాఖ్యాన ముదాహరన్ప్రసఙ్గాద్రజతస్య యజ్ఞేదక్షిణాత్వంనిషేధతి॥ "దేవాసురాస్సంయత్తా ఆసన్తేదేవావిజయ ముపయన్తోఽగ్నౌ వామంవసు సన్న్యదధతేదము నోభవిష్యతియదినో జేష్యన్తీతి తదగ్నిర్న్యకామయత తేనాపాక్రామత్తద్దేవా విజిత్యావరురుత్సమానా అన్వాయన్తదస్య సహసాదిత్సన్త సోఽరోదీద్యదరోదీత్తద్రుద్రస్య రుద్రత్వం యదశ్రవశీయత తద్రజతగ్ం హిరణ్యమభవత్తస్మాద్రజతగ్ం హిరణ్యమదక్షిణ్య మశ్రుజగ్ం హియో బర్హిషి దదాతిపురాస్య సంవత్సరాద్గృహేరుదన్తి తస్మాద్బర్హిషినదేయం" ఇతి। సంయత్తాః యుద్ధయుక్తాః విజయం ప్రాప్నువన్తోదేవాః। తథా తేభ్యోఽపహృతం మణిముక్తాదికం శ్రేష్ఠంవసురక్షణాయాగ్నౌ నిక్షిప్తవన్తః।కథఞ్చిదసురాణాం విజయే సత్యేతద్ధనం అస్మాకమాపద్యుపయుజ్యత ఇతి దేవానామాశయః। అశ్రవశీయత భూమావపతత్ తద్రజతం హిరణ్యమభవత్ రజతరూపం ధనమభవత్। అత్రహిరణ్యశబ్దస్య ధనసామాన్యవాచిత్వాద్రజతం హిరణ్యమదక్షిణ్యమిత్యవిరుద్ధం। తస్యాశ్రుజన్యత్వేన దక్షిణాం ప్రత్యయోగ్యత్వాత్తద్దానే సంవత్సరాదర్వాగేవగృహే కిఞ్చిద్రోదననిమిత్తంభవతి। తస్మాద్బర్హిషియజ్ఞేతన్నదద్యాత్॥అగ్నిదేవతాం పునరాధేయే విదధాతి॥ "సోఽగ్నిరబ్రవీద్భాగ్యస్యాథ వ ఇదమితి పునరాధేయం తే కేవలమిత్యబ్రువన్నృధ్నవత్ఖలు సఇత్యబ్రవీద్యో మద్దేవత్యమగ్ని మాదధాతా ఇతి" ఇతి॥ ఆదౌ అసాధారణేన భాగేనయుక్తో భవాని, పశ్చాదిదం వసుయుష్మ[illegible]దాస్యామీ

త్యగ్నినోక్తా దేవాః తత్రైవ పునరాధేయమితి భాగందదుః। తేన తుష్టోఽగ్నిరిద మబ్రవీత్ । యోమద్దేవత్యం హవిఃకృత్వా అగ్నిం పునరాదధ్యాత్స ఖలుసమృద్ధిమాప్నోతి । తస్మాత్సమృద్ధ్యర్థం పునరాధేయం హవిరగ్నిదైవతం కుర్యాదిత్యర్థః ॥ తామేవసమృద్ధిముదాహరణేన స్పష్టయతి ॥ “తంపూషాధత్త తేనపూషాఽర్ధ్నోత్తస్మాత్పౌష్ణాః పశవ ఉచ్యన్తే । తం త్వష్టాధత్త తేన త్వష్టాఽర్ధ్నోత్తస్మాత్త్వాష్ట్రాః పశవ ఉచ్యన్తే।తం మనురాధత్త తేన మనురార్ధ్నోత్తస్మాన్మానవ్యః ప్రజాఉచ్యన్తే । తం ధాతాధత్తతేన ధాతార్ధ్నోత్సంవత్సరో వై ధాతా తస్మాత్సంవత్సరం ప్రజాః పశవోఽను ప్రజాయన్తే” ఇతి । పూషత్వష్టృమనుసంవత్సరాభిమాని దాతృభిః పశ్వాదిసమృద్ధి ర్లబ్ధా ॥ సమృద్ధివేదనం ప్రశంసతి ॥ “య ఏవం పునరాధేయస్యర్ద్ధిం వేదర్ధ్నోత్యేవ” ఇతి ॥ పూషాది రూపస్యాగ్ని బన్ధుసమూహస్య వేదనం ప్రశంసతి॥ “యోఽస్యైవం బన్ధుతాం వేద బన్ధుమాన్భవతి” ఇతి ॥ పునరాధేయంవిధత్తే ॥ “భాగధేయం వా అగ్నిరాహిత ఇచ్ఛమానః ప్రజాంపశూన్యజమానస్యోపదోద్రావోద్వాస్య పునరాదధీత భాగధేయేనైవైనగ్ం సమర్ధయత్యథో శాన్తిరేవాస్యైషా” ఇతి । ప్రథమాధానేన ఆహితోఽగ్నిః అసాధారణభాగవాఞ్ఛయా అధికోపద్రవం చకార తచ్ఛాన్తిరనేన భవతి । తస్మాదుద్వాసనేష్ట్యా పూర్వాగ్నిముద్వాస్య పునరప్యగ్నిమాదధ్యాత్ ।ఉద్వాసనేష్టిఞ్చ సూత్రకారో దర్శయతి॥ “ఆగ్నేయమష్టాకపాలం నిర్వపేద్వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం వారుణందశకపాలమగ్నయేఽప్సుమతేఽష్టాకపాలం మైత్రం చరుమగ్నిముద్వాసయిష్యన్” ఇతి। పౌర్ణమాసీమిష్ట్వా జ్వలతోఽగ్నీనుత్సృజతి ఇతి ॥ కాలంవిధత్తే॥ “పునర్వస్వోరా దధీతైతద్వై పునరాధేయస్య నక్షత్రం యత్పునర్వసూ స్వాయామేవైనం దేవతాయామాధాయ బ్రహ్మవర్చసీ భవతి” ఇతి । పునరుపావర్తతే వామంవసు అనయోరితి పునర్వసు, అత్ర నక్షత్రాత్మికా దేవతా స్వకీయా । పునరాధానస్య ప్రథమాధానవికృతిత్వాదిధకాష్ఠైరాధా

నప్రాప్తా అపోహ్య దర్భాన్విధత్తే॥ "దర్భైరాదధాత్యయాతయామత్వా
య" ఇతి । అత్రాపీధ్మకాష్ఠైరాధానే గతసారతా స్యాత్ । అత ఏవసూ
త్రకార ఆహ ॥ ఆయతనేషు పురాణాన్ దర్భాన్త్స్నగ్ స్తీర్య భూమిభూ
మ్నేతి, సర్పరాజ్ఞీభిర్గార్హపత్య మాదధాతి ఇతి ॥ దర్భవిధిమనూద్యప్ర
శంసతి॥ "దర్భైరాదధాత్యద్భ్య ఏవైనమోషధీభ్యోఽవరుధ్యాధత్తే" ఇతి।
ఇన్ద్రో వృత్ర మహన్నిత్యాదౌ (సం-౬కాం।౫ప్ర।౯అ) దాశతకబ్రాహ్మణేచ
దర్భాణామపాం రసత్వాభిధానాదబ్రూపత్వమోషధిరూపత్వం చావిస్పష్టం।
అస్మిన్పునరాహితేఽగ్నౌ కర్తవ్యాయా ఇష్టేః అగ్నిర్దేవతా పూర్వం
విహితా ॥ అథ ద్రవ్యం విధత్తే ॥ "పఞ్చకపాలః పురోడాశో భవతి పఞ్చ
వా ఋతవ ఋతుభ్య ఏవైనమవరుధ్యాధత్తే" ఇతి । బహ్వృచబ్రాహ్మణే
ద్వాదశ మాసాః పఞ్చర్తవో । హేమన్తశిశిరయోః సమాసేనేత్యామ్నా
నాదృతూనాం పఞ్చసంఖ్యా॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథ
మకాణ్డస్య పఞ్చమప్రపాఠకే ప్రథమోఽనువాకః॥*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

పరా వా ఏష యజ్ఞం పశూన్వపతి యోఽగ్నిముద్వాసయతే పఞ్చ
కపాలః పురోడాశో భవతి పాఙ్క్తో యజ్ఞః పాఙ్క్తాః పశవో యజ్ఞ
మేవ పశూనవరున్ధే వీరహా వా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయ
తే న వా ఏతస్య బ్రాహ్మణా ఋతాయవః పురాన్నమక్షన్ పాఙ్క్త్యో యా
జ్యానువాక్యా భవన్తి పాఙ్క్తో యజ్ఞః పాఙ్క్తః పురుషో దేవానేవ వీ
రం నిరవదాయాగ్నిం పునరా॥౧॥

ధత్తే శతాక్షరా భవన్తి శతాయుః పురుషః శతేన్ద్రియ ఆయుష్యే
వేన్ద్రియే ప్రతితిష్ఠతి యద్వా అగ్నిరాహితో నర్ధ్యతే జ్యాయో భాగధే

యం నికామయమానో యదాగ్నేయగ్ం సర్వం భవతి సైవాస్యర్ధిస్సం వా ఏతస్య గృహే వాక్సృజ్యతే యోఽగ్నిముద్వాసయతే స వాచగ్ం సగ్ంసృష్టాం యజమాన ఈశ్వరోఽను పరాభవితోర్విభక్తయో భవన్తి వాచో విధృత్యై యజమానస్యాపరాభావాయ ॥ ౨॥

విభక్తిం కరోతి బ్రహ్మైవ తదకరుపాగ్ంశు యజతి యథా వామం వసు వివిదానో గూహతి తాదృగేవ తదగ్నిం ప్రతిస్విష్టకృతం నిరాహ యథా వామం వసు వివిదానః ప్రకాశం జిగమిషతి తాదృగేవ తద్విభక్తిముక్త్వా ప్రయాజేన వషట్కరోత్యాయతనాదేవ నైతి యజమానో వై పురోడాశః పశవ ఏతే ఆహుతీ యదభితః పురోడాశమేతే ఆహుతీ ॥ ౩॥

జుహోతి యజమానమేవోభయతః పశుభిః పరిగృహ్ణాతి కృతయజుస్సమ్భృతసమ్భార ఇత్యాహుర్న సమ్భృత్యాస్సమ్భారా న యజుః కర్తవ్యమిత్యథో ఖలు సమ్భృత్యా ఏవ సమ్భారాః కర్తవ్యం యజుర్యజ్ఞస్య సమృద్ధ్యై పునర్నిష్కృతో రథో దక్షిణా పునరుత్స్యూతం వాసః పునరుత్సృష్టోఽనడ్వాన్ పునరాధేయస్య సమృద్ధ్యై సప్త తే అగ్నే సమిధస్సప్త జిహ్వా ఇత్యగ్నిహోత్రం జుహోతి యత్రయత్రైవాస్య న్యక్తం తతః ॥ ౪॥

ఏవైనమవరుద్ధే వీరహా వా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయతే తస్య వరుణ ఏవర్ణయాదాగ్నివారుణమేకాదశకపాలమను నిర్వపేద్యఞ్చైవ హన్తి యశ్చాస్యర్ణయాత్తౌ భాగధేయేన ప్రీణాతి నార్తిమార్ఛతి యజమానః ॥ ౫॥

ఆపరాభావాయ పురోడాశమేతె ఆహుతీ తత్సష్ట్రిఋగ్శచ్చ * ॥౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే పఞ్చమప్రపాఠకే ద్వితీయోఽనువాకః॥*॥

అథ భాష్యమ్.

ద్వితీయానువాకే యాజ్యాద్యఙ్గజాతం విధిత్సన్ పూర్వోక్తం ద్రవ్యవిధిమనూద్య ప్రశంసతి ॥ "పరా వా ఏష యజ్ఞం పశూన్వపతి యోఽగ్నిముద్వాసయతే పఞ్చకపాలః పురోడాశో భవతి । పాఙ్క్తో యజ్ఞః పాఙ్క్తాః పశవో యజ్ఞమేవ పశూనవరున్ధే" ఇతి । పరావపతి వినాశయతి। ధానాదిహవిర్భిర్యజ్ఞస్య పాఙ్క్తత్వం పఙ్క్తిచ్ఛన్దసః పశుహేతుత్వాత్పశవోఽపి పాఙ్క్తాః ॥ యాజ్యానువాక్యే విధత్తే ॥ "వీరహా వా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయతే న వా ఏతస్య బ్రాహ్మణా ఋతాయవః పురాన్నమక్షన్పఙ్క్త్యో యాజ్యానువాక్యా భవన్తి।పాఙ్క్తో యజ్ఞః పాఙ్క్తః పురుషో దేవానేవ వీరం నిరవదాయాగ్నిం పునరాధత్తే" ఇతి । దేవానాం మధ్యే వీరోఽగ్నిః । తద్వధకారిణో యజమానస్యాన్నం ఋతాయవః సత్యమిచ్ఛన్తో బ్రాహ్మణాః పురా నైవాక్షన్నైవ భుక్తవన్తః । అశ, భోజన ఇత్యస్య రూపం । అగ్నే తమద్యాశ్వం నేత్యాదయశ్చతస్రోఽక్షరపఙ్క్తయః। తాసు ప్రధానహవిషో ద్వే । స్విష్టకృతో ద్వే । తాశ్చ అగ్నికాణ్డే అగ్నిమూర్ధేత్యనువాకే ఇష్టకోపధానార్థత్వే నామ్నాతాః । ఇహ తు వాచనికస్తద్విధిః । శాఖాన్తరేషు యాజ్యాప్రస్తావే సమామ్నాతాః । పురుషస్య హస్తద్వయపాదద్వయశిరోభిః పాఙ్క్తత్వం । దేవానేవ దేవానామేవ మధ్యే వీరం అగ్నిం నిరవదాయ ఉద్వాసనలక్షణాద్వధభయాన్నిష్క్రమ్య ॥ చతసృషు ఋక్షు విద్యమానామక్షరసఙ్ఖ్యాం ప్రశంసతి ॥ "శతాక్షరా భవన్తి శతాయుః పురుషః శతేన్ద్రియ ఆయుష్యేవేన్ద్రియే ప్రతితిష్ఠతి" ఇతి।అగ్నే తమద్యేత్యేషా ప్రథమా చతుర్వింశత్యక్ష

* షష్ట్రిఋగ్శచ్చ ఇతి పుస్తకద్వయమ్ । షష్టిఋగ్శతిశ్చేతి తు పుస్తకద్వయే॥

రా।అథాహ్యగ్నేః క్రతోః।ఆభిష్టే అద్యేత్యుభయోరేకైకా పంచవింశత్య
క్షరా।ఏభిర్నోఽర్కైరిత్యేషా షడ్వింశత్యక్షరా।అన్నాభిమానినో బ్రహ్మణ
స్స్వప్రమాణేన శతసంవత్సరాయుష్ట్వాత్తత్సన్తతిపతితస్యాపి సామాన్యేన
శతాయుష్ట్వం ధర్మాధర్మాభ్యాం తూనాతిరేకాపకర్షో భవతి। శతనాడీషు
సఞ్చారాద్దశేన్ద్రియేషు శతసఙ్ఖ్యా ॥ ప్రధానకర్మణ ఇవ ప్రయాజాజ్యభా
గాద్యఙ్గానామప్యాగ్నేయత్వం విధత్తే॥ "యద్వా అగ్నిరాహితో నర్ధ్యే
తే జ్యాయో భాగధేయం నికామయమానో యదాగ్నేయగ్ం సర్వం భవ
తి సైవాస్యర్ద్ధిః" ఇతి । యజమానస్య సమృద్ధ్యభావాదగ్నేస్సమృద్ధ్య
భావోఽనుమేయః॥ సమిధో అగ్నాగ్న * ఆజ్యస్య వియన్త్విత్యాదిషు
చతుర్షు ప్రయాజమన్త్రేషు సమ్బుద్ధ్యన్తాదగ్నిశబ్దాదూర్ధ్వం సమ్బుద్ధి
సప్తమీ తృతీయా ద్వితీయా విభక్త్యన్తానామగ్నిశబ్దానాం క్రమేణ ప్ర
యోగం విధత్తే॥ "సంవా ఏతస్య గృహే వాక్సృజ్యతే యోఽగ్నిముద్వాస
యతే స వాచగ్ం సగ్ంసృష్టాం యజమాన ఈశ్వరోఽను పరాభవితోర్విభ
క్తయో భవన్తి వాచో విధృత్యై యజమానస్యాపరాభావాయ" ఇతి । అ
గ్నిముద్వాసయితురేతస్య వాగ్గృహేఽవస్థితానాం వాగ్భిస్సంయుజ్యతే
తత్సమా భవతి । తాం వాచమను యజమానోఽపి ఇతరవైలక్షణ్యాభావస్యో
త్పన్నస్యాభావాత్పరాభూతో భవతి।ఏతాభిస్తు విభక్తిభిః పునరాధేయ
స్యాగ్న్యాధేయాద్వైలక్షణ్యే సతి యజమానస్యాపి విలక్షణత్వేన వాగ్విధృ
తౌ సత్యాం పరాభవశ్శామ్యతి ॥ విభక్తయస్సూత్రే దర్శితాః ॥ "అగ్నా
గ్నేఽగ్నావగ్నేఽగ్నినాగ్నేఽగ్నిమగ్నే ‡ ఇతి చతుర్షు ప్రయాజేషు చత
స్రో విభక్తీర్దదాతి" ఇతి ॥ తథా చైవం మన్త్రపాఠస్సమ్పద్యతే ॥ "స
మిధో అగ్నాగ్న † ఆజ్యస్య వియన్తు । తనూనపాదగ్నావగ్న ఆజ్యస్య వే
తు । ఇడో అగ్నినాగ్న ఆజ్యస్య వియన్తు । బర్హిరగ్నిమగ్న ఆజ్యస్య వే
తు" ఇతి॥ యథోక్తవిభక్తివిధిమనూద్య ప్రశంసతి ॥ "విభక్తిం కరోతి
బ్రహ్మైవ తదకః" ఇతి । తత్పునరాధేయం బ్రహ్మైవ అగ్న్యాధేయాత్ప

* అగ్న ఇత్యేవ పాఠః తై, వా। ‡ అగ్నేఽగ్నావగ్నినాగ్నిమ్ ఇతి తై।
† అగ్నేఽగ్న ఇతి తై। అగ్నాగ్న ఇతి వా॥

రివృథమేవ కరోతి ॥ అత్రమన్త్రిణాం నిచధ్వనిం విధత్తే ॥ “ఉపాంగ్‌శు యజతి యథా వామం వసువివిదానో గూహతితాదృగేవతత్” ఇతి। యథాలోకే శ్రేష్ఠంవసు లబ్ధవాన్పురుషో గోపాయతి తద్వత్ ॥స్విష్టకృత్యుచ్చధ్వనిం విధత్తే ॥ “అగ్నింప్రతిస్విష్టకృతం నిరాహ యథా వామంవసు వివిదానః ప్రకాశం జిగమిషతి తాదృగేవతత్” ఇతి । నిరాహ నిశ్శేషధ్వనింకుర్యాత్ । యథా లోకే శ్రేష్ఠంవసులబ్ధవాన్ధ్రీవ్యపత్యౌ ప్రసిద్ధిం గన్తుమిచ్ఛతి తద్వత్ ॥ పూర్వవిహితానాం విభక్తీనాం ప్రయాజమన్త్రిసమ్బన్ధం విధత్తే “విభక్తీరుక్త్వా ప్రయాజేన వషట్కరోత్యాయతనాదేవ నైతి” ఇతి । విభక్తివచనప్రకారో దర్శితః। తదుక్తిసహితేన ప్రయాజమన్త్రేణ వషట్కారపూర్వం యజేత। తథాసతి పూర్వోక్తవాక్యంసర్గకృతపరాభవరహితః ఆయతనాత్ స్వగృహాన్నైతి న నిర్గచ్ఛతి కిన్తు స్వగృహే ప్రతితిష్ఠతి । పునరాధానేనివర్తస్వ। సహరయ్యానివర్తస్వ ఇత్యేతాభ్యాం మన్త్రాభ్యాం ఆగ్నేయపురోడాశస్యాధస్తాదుపరిష్టాచ్చాహుతిద్వయం విధత్తే ॥ “యజమానోవై పురోడాశః పశవఏతే ఆహుతీ యదభితః పురోడాశమేతే ఆహుతీ జుహోతి యజమానమేవో భయతః పశుభిఃపరిగృహ్ణాతి” ఇతి ॥ అత్రచోదకప్రాప్తాన్త్సమ్భారానాధానమన్త్రాంశ్చ వాజసనేయాది శాఖాన్తరమనుసృత్య పూర్వపక్షరూపేణ నిరాచష్టే ॥ “కృతయజుస్సమ్భృతసమ్భార ఇత్యాహుర్నసమ్భృత్యాస్సమ్భారా నయజుః కర్తవ్యం” ఇతి । యజుశ్శబ్దేన స్వర్గరాజ్ఞీప్రభృతయ ఆధానమన్త్రావివక్షితాః। సమ్భారశబ్దేన సికతోషాదిస్తత్సమ్బద్ధిశేషాశ్చవివక్షితాః। ప్రథమాధానే యజుషాముచ్చారితత్వాత్సమ్భారాణాం సమ్పాదితత్వాచ్చ అస్యాపికర్మవిశేషస్యాధానాదత్యన్తభేదాభావేన యజుస్సమ్భారయోస్సిద్ధత్వాత్తదుభయం పునర్నకర్తవ్యమితి పూర్వపక్షః॥ ప్రథమాధానే వాజసనేయిమతం సూత్రకార ఉదాజహార ॥ “సప్తపార్థివాన్త్సమ్భారానాహరత్యేవం వానస్పత్యాన్పఞ్చపఞ్చవా భూయసోవా పార్థివాన్త్సమ్భారాన్త్సమ్భరదితి వాజసనేయకం” ఇతి॥సిద్ధాంతమాహ ॥ అథోఖలుసమ్భృత్యా ఏవసమ్భారాః కర్తవ్యం యజుర్యజ్ఞస్యసమృద్ధ్యై” ఇతి । అథోశబ్దః

పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః ॥ అత్రసూత్రకారః పక్షద్వయముదాజహార॥ "కృతాకృతాస్సంభారాయజూꣳషి చ భవన్త్యపి వాపఞ్చపార్థివాన్త్సమ్భారానాహరత్యేవం వానస్పత్యాన్" ఇతి॥ దక్షిణాంవిధత్తే "పునర్నిష్కృతో రథోదక్షిణా పునరుత్స్యూతం వాసః పునరుత్సృష్టోఽనడ్వాన్ పునరాధేయస్య సమృద్ధ్యై" ఇతి। ఆదౌరథో భగ్నస్సన్పునర్దృఢీకృతః పునర్నిష్కృత పదార్థో రథోదక్షిణా। దక్షిణేతిసర్వత్ర యోజనీయం। ఛిన్నంసత్స్యూతతన్తుభ్యాంస్యూతం పునరుత్స్యూతం। దౌర్బల్యేనభారం వోఢుమశక్తతయా పరిత్యక్తస్సన్నే[illegible]న చిత్పోషణేన పునశ్శక్తీకృతస్స పునరుత్సృష్టః॥ తూష్ణీమేవహోతవ్యమితి ప్రథమాధానస్యామన్త్రకత్వేన యదగ్నిహోత్రం విహితం తదత్ర చోదకప్రాప్తం తదపోద్యసమన్త్రకం విధత్తే "సప్తతే అగ్నేసమిధస్సప్తజిహ్వాః ఇత్యగ్నిహోత్రం జుహోతి యత్ర యత్రైవాస్యన్యక్తం తతఏవైనమవరున్ధే" ఇతి। మన్త్రస్తూపరిష్టాద్వ్యాఖ్యాస్యతే। అత్ర పునరాధేయ దేవస్యాగ్నేర్యద్యదఙ్గం యస్మిన్యస్మిన్ప్రదేశేన్యక్తం నిమగ్నం విస్మృతం తతఏవ ప్రదేశాత్స్వాఙ్గమేన మగ్నింసమ్పాదయతి॥ అనునిర్వాప్యంహవిర్విధత్తే॥ "వీరహా వా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయతే తస్య వరుణ ఏవర్ణయాదాగ్నివారుణ మేకాదశకపాలమను నిర్వపేద్యఞ్చైవహన్తి యశ్చాస్యర్ణయాత్తౌ భాగధేయేన ప్రీణాతి నార్తిమార్చ్ఛతి యజమాన" ఇతి। ఋణేనమివయాతయతిపీడయతీతి ఋణయాత్। తౌ బధ్యాగ్నిపీడయిత్రువరుణౌతోషయతి *॥

అథ మీమాంసా.

॥ ॥దశమాధ్యాయస్య తృతీయపాదేచిన్తితమ్॥ ॥

"ఏకాదినా [illegible]చ్చయం పునర్నిష్కృత ఇత్యథ।
బాధకం వా సముచ్చయ ముభయోరిత్యుదీరణాత్॥
ఆధానదక్షిణోపేత ముభయోరిత్యనూద్యతే।

* తౌ వాగ్నివరుణౌ తోషయతి ఇతి త్రై।

దదాతీత్యవిధాయిత్వాత్తాత్పర్యకత్వాద్బాధకం భవేత్'' ॥ఇతి॥

ఆధానే వికల్పితా గోద్రవ్యదక్షిణా ద్రవ్యాన్తరదక్షిణాశ్చ బహవ ఆమ్నాయన్తే॥ "ఏకా దేయా షడ్దేయా ద్వాదశ దేయాః" ఇతి।పునరాధానే తు పునర్నిష్కృతో రథో దక్షిణేత్యాదిశ్రుతం । భగ్నస్సన్పునస్సంస్కృతః పునర్నిష్కృతః । సేయం పునర్నిష్కృతాదిదక్షిణా కిముపదిష్టయా ఏకాదిదక్షిణయా సముచ్చీయతే ఉత తాం బాధత ఇతి సంశయః। ఉభయోర్దక్షిణా దదాత్యగ్న్యాధేయ ఇతి పునరాధేయ ఇతి చేత్యుక్తత్వాత్సముచ్చయ ఇతి పూర్వపక్షః। దదాతీతి వర్తమాననిర్దేశస్య అవిధిత్వాదాధానకాలే పూర్వదత్తం పునరాధానకాలే చ దీయమానం మిలిత్వోభయోరిత్యనూద్యతే। దక్షిణాత్వరూపస్య కార్యస్యైకత్వాదుపదిష్టమతిదిష్టస్య బాధకమితి॥*॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే పఞ్చమప్రపాఠకే ద్వితీయోఽనువాకః॥*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఓం ॥ భూమిర్భూమ్నా ద్యౌర్వరిణాఽన్తరిక్షం మహిత్వా। ఉపస్థే తే దేవ్యదితేఽగ్నిమన్నాదమన్నాద్యాయాదధే। ఆయం గౌః పృశ్నిరక్రమీదసనన్మాతరం పునః। పితరం చ ప్రయన్త్సువః। త్రింశద్ధామ వి రాజతి వాక్పతఙ్గాయ శిశ్రియే। ప్రత్యస్య వహ ద్యుభిః। అస్య ప్రాణాదపానత్యన్తశ్చరతి రోచనా। వ్యఖ్యన్మహిషస్సువః। యత్త్వా॥౧॥

క్రుద్ధః పరోవప మన్యునా యదవర్త్యా। సుకల్పమగ్నే తత్తవ పునస్త్వోద్దీపయామసి। యత్తే మన్యుపరోప్తస్య పృథివీమనుదధ్వసే। ఆదిత్యా విశ్వే తద్దేవా వసవశ్చ సమాభరన్। మనో జ్యోతిర్జుషతామాజ్యం వి

ఛ్ఛిన్నం యజ్ఞగ్ం సమిమం దధాతు। బృహస్పతిస్తనుతామిమం నో విశ్వే దేవా ఇహ మాదయన్తాం। సప్త తే అగ్నే సమిధస్సప్తజిహ్వాస్సప్త॥౨॥

ఋషయస్సప్తధామ ప్రియాణి। సప్త హోత్రాస్సప్తధా త్వా యజన్తి సప్తయోనీరాపృణస్వా ఘృతేన। పునరూర్జా నివర్తస్వ పునరగ్న ఇషాయుషా। పునర్నః పాహి విశ్వతః। సహరయ్యా నివర్తస్వాగ్నే పిన్వస్వ ధారయా। విశ్వప్స్నియా విశ్వతస్పరి। లేకస్సలేకస్సులేకస్తేన ఆదిత్యా ఆజ్యంజుషాణా వియన్తు। కేతస్సకేతస్సుకేతస్తేన ఆదిత్యా ఆజ్యం జుషాణా వియన్తు। వివస్వాగ్ం అదితిర్దేవజూతిస్తేన ఆదిత్యా ఆజ్యం జుషాణా వియన్తు॥౩॥

త్వాజిహ్వాః సప్తసుకేతస్తేన త్రయోదశ చ॥౩॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే పఞ్చమప్రపాఠకే తృతీయోఽనువాకః॥*॥

అథ భాష్యమ్.

ప్రథమద్వితీయయోః పునరాధేయస్య ప్రధానవిధిస్తదఙ్గాని చ నిరూపితాని। తృతీయే త్వాధానమన్త్రా ఆమ్నాయన్తే॥ కల్పః “భూమిర్భూమ్నేతి సర్పరాజ్ఞీభిర్గార్హపత్యమాదధాతి। యత్త్వా క్రుద్ధః పరోవపేతి దక్షిణాగ్నిం। యత్తే మన్యుపరోప్తస్యేత్యుత్తరాణ్” ఇతి। ఆహవనీయసభ్యావసథ్యానిత్యర్థః। తప తేషు మన్త్రాః। తత్ర ప్రథమ ఏవం పఠ్యతే “భూమిర్భూమ్నా ద్యౌర్వరిణాన్తరిక్షం మహిత్వా। ఉపస్థే తే దేవ్యదితేఽగ్నిమన్నాదమన్నాద్యాయాదధే” ఇతి। హే గార్హపత్యప్రదేశ త్వం లోకత్రయాత్మకోఽసి। తత్ర భూమ్నా బాహుల్యేన భూమిరసి। వరిణా వరిష్ఠత్వేన ద్యౌరసి। మహిత్వా మహత్త్వేన అన్తరిక్షమసి। హే అదితే భూమే తత్ప్రదేశరూపే దేవి ఉపస్థితవోత్సఙ్గే అన్నాదం అన్నభోక్తారం

గార్హపత్యాగ్నిం అన్వాధాయ యజమానస్యోదనయోగ్యాన్న సిద్ధ్యర్థం ఆదధే స్థాపయామీత్యర్థః॥ అథ ద్వితీయః "ఆయం గౌః పృశ్నిరక్రమీదసనన్మాతరం పునః। పితరం చ ప్రయన్త్సువః" ఇతి। అయం గార్హపత్య ఆదిత్యరూపేణ గౌః గమనశీలః పృశ్నిః శ్వేతవర్ణః జగదాక్రమీత్। ఆక్రమణప్రకార ఏవ స్పష్టీక్రియతే। పునర్మాతరం పృథివీం అసనదాసీదత్ వ్యాప్నోదిత్యర్థః। సువస్స్వర్గరూపం పితరం చ ప్రయన్ప్రకర్షేణ గచ్ఛన్నవస్థితః। ద్యౌః పితా పృథివీ మాతేతి శ్రుత్యన్తరాత్తయోర్మాతాపితృత్వం॥ అథ తృతీయః "త్రింశద్ధామ విరాజతి వాక్పతఙ్గాయ శిశ్రియే। ప్రత్యస్య వహ ద్యుభిః" ఇతి। ఆదిత్యరూపస్య గార్హపత్యస్య సమ్బన్ధి త్రింశత్సఙ్ఖ్యాకం ధామ ముహూర్తరూపం తేజోవిశేషేణ రాజతే। అహ్నః పఞ్చదశ ముహూర్తాః రాత్రేః పఞ్చదశ। కిఞ్చ వైదికస్తుతిరూపా వాక్పతఙ్గాయ పక్షివదాకాశసఞ్చారిణమాదిత్యం శిశ్రియే ఆశ్రితవతీ॥ తథా చాన్యత్రామ్నాయతే॥ ఋగ్భిః పూర్వాహ్ణే దివి దేవ ఈయతే ఇత్యాది। హే తాదృశ గార్హపత్య త్వాం ప్రతి యదస్మాభిరుద్వాసనరూపం ప్రతికూలత్వమాచరితం తత్సర్వం అస్య ప్రతిక్షిప మనసి మా కృథాః। ద్యుభిర్జ్వాలారూపాభిః దేవేషు అస్మదీయం హవిర్వహ ప్రాపయ॥ అథ చతుర్థః॥ "అస్య ప్రాణాదపానత్యన్తశ్చరతి రోచనా। వ్యఖ్యన్మహిషస్సువః" ఇతి। అస్యాదిత్యస్య రోచనా దీప్తిః ప్రాణాముచ్ఛ్వాసనసదృశాదుదయాదపానతీ నిశ్వాసతుల్యమస్తమయం గచ్ఛన్తీ ద్యావాపృథివ్యోరన్తశ్చరతి। మహతి మణ్డలే నిషీదతీతి మహిషః ఆదిత్యః యజమానేభ్యస్సువస్స్వర్గలోకం వ్యఖ్యత్ప్రకాశితవాన్। ఆదిత్యరూపేణ స్తూయమాన హే గార్హపత్య త్వామాదధామీత్యభిప్రాయః॥ అథ పఞ్చమః॥ "యత్త్వా క్రుద్ధః పరోవప మన్యునా యదవర్త్యా। సుకల్పమగ్నే తత్తవ పునస్త్వోద్దీపయామసి" ఇతి। హే దక్షిణాగ్నే క్రుద్ధః కోపపరాధీనోఽహం తేన మన్యునా త్వాం పరోవప। ఉవప ఇతి లిఙ్మధ్యమపురుషః। పరోక్షత్వాదుద్వాసితవానస్మీతి యదవర్త్యా సమృద్ధ్యభావలక్షణేన దారిద్ర్యేణోద్వాసితవానస్మి। హే అగ్నే తవ ప్రసా

దాత్తత్సుకల్పం సుష్ఠుకృతమస్తు। పునరపి త్వాం వయముద్దీపయామః॥ అథ పఞ్చః॥ “యత్తేమన్యుపరోప్తస్య పృథివీమను దధ్వసే। ఆదిత్యా విశ్వే తద్దేవా వసవశ్చ సమాభరన్” ఇతి। హే ఆహవనీయ మదీయకోపేనోద్వాసితస్య తవ యత్తేజః పృథివీమనుప్రవిశ్య ధ్వస్తం తత్తేజ ఆదిత్యాదయ స్సమాభరన్తు। కల్పః “మనో జ్యోతిర్జుషతామితి బృహస్పతిర్వత్యర్గ్చపతి ష్ఠతే” ఇతి। పాఠస్తు “మనో జ్యోతిర్జుషతామాజ్యం విచ్ఛిన్నం యజ్ఞగ్ం సమిమం దధాతు। బృహస్పతిస్తనుతామిమం నో విశ్వే దేవా ఇహ మాదయన్తాం” ఇతి। ఉద్వాసనాపరాధ పరిహారాయ మనో మాననీయమగ్నే ర్జ్యోతిర్హూయమానమాజ్యం జుషతాం సేవతాం। విచ్ఛిన్నం ఇమం యజ్ఞం సన్దధాతు। బృహస్పతిరస్మాకమిమం యజ్ఞం తనుతాం విస్తీర్ణం కరోతు। విశ్వే దేవా స్సర్వేఽపి దేవాః ఇహాస్మిన్ కర్మణి మాదయన్తాం తృప్తియుక్తా భవన్తు। కల్పః “సప్త తే అగ్నే సమిధస్సప్త జిహ్వా ఇత్యగ్నిహోత్రం జుహోతి” ఇతి। పాఠస్తు “సప్త తే అగ్నే సమిధస్సప్త జిహ్వాస్సప్తఋషయ స్సప్తధామప్రియాణి। సప్తహోత్రాస్సప్తధా త్వా యజన్తి సప్త యోనీరాపృణస్వా ఘృతేన” ఇతి। హే అగ్నే తే తవ సమిధస్సప్తసఙ్ఖ్యాకాః। అశ్వత్థోదుమ్బరపలాశశమీవికఙ్కతాశనిహతవృక్షపుష్కరపర్ణరూపాః। అత ఏవ సూత్రకారో యథోక్తాంత్సప్తసమ్భారానను క్రమ్య * ఇతి వానస్పత్యాదిత్యుపసఞ్జహార। జ్వాలారూపా జిహ్వాశ్చ సప్త। తథా చాథర్వణికా ఆమనన్తి “కాలీ కరాలీ చ మనోజవా చ సులోహితా యా చ సుధూమ్రవర్ణా। స్ఫులిఙ్గినీ విశ్వరుచీ చ దేవీ లేలాయమానా ఇతి సప్తజిహ్వాః” (ముణ్డ-ఉప।ము౧।ఖ౨।౪।) ఇతి। ఋషయో హోమ క్తార స్తే చ సమిత్సమ్పాదనార్థాః సప్తసఙ్ఖ్యాకాః। అశ్వో రూపం కృత్వా ఽగ్నిరశ్వత్థే [illegible] ఇత్యాదయ స్సమామ్నాతాః। ప్రియాణి ధామ స్థానాని సప్త। గార్హపత్యాహవనీయ దక్షిణాగ్నిసభ్యావసథ్యప్రాజహితాగ్నీధ్రీయాఖ్యాని సోమయాగే వహ్నిధారకాణి సప్తసఙ్ఖ్యాకాని స్థానాని।

* యథోక్తాంత్సమ్భారాంత్సమన్త్రికాననుక్రమ్యేతి వా పాఠః.

సప్త హోత్రాః హోతృప్రముఖా వషట్కర్తారః। హోతా ప్రశస్తా బ్రాహ్మణాచ్ఛంసీ పోతా నేష్టా ఆగ్నీధ్రోఽచ్ఛావాకశ్చేతి సప్తసఙ్ఖ్యాకాః। త్వాం యజమానాః సప్తధా యజన్తి। అగ్నిష్టోమోఽత్యగ్నిష్టోమ ఉక్థ్యః షోడశీ అతిరాత్రోఽప్తోర్యామో వాజపేయశ్చేతి సప్తప్రకారాః। తాదృశస్త్వం సప్తయోనీ రాహవనీయాది స్థానాని ఘృతేన సర్వతః పూరయ। కల్పః "పునరూర్జా సహ రయ్యేత్యభితః పురోడాశమాహుతీ జుహోతి పునరూర్జేతి వా పురస్తాత్ప్రయాజానాం యాజానాగ్ం సహ రయ్యేత్యుపరిష్టాదనూయాజానాం" ఇతి। ప్రథమమన్త్రపాఠస్తు "పునరూర్జా నివర్తస్వ పునరగ్న ఇషాఽఽయుషా। పునర్నః పాహి విశ్వతః" ఇతి। హే అగ్నే త్వం మయోద్వాసితోఽపి ఊర్జా క్షీరాదిరసేన సహ పునర్నివర్తస్వ అత్రాగచ్ఛ, ఇషా అన్నేన ఆయుషా చ సహ పునరాగచ్ఛ। అత్రాస్మాన్పునః పునః కృతాద్విశ్వతః సర్వస్మాదపరాధాత్పాహి। ద్వితీయమన్త్రపాఠస్తు "సహ రయ్యా నివర్తస్వాగ్నే పిన్వస్వ ధారయా। విశ్వప్స్నియా విశ్వతస్పరి" ఇతి। హే అగ్నే రయ్యా ధనేన సహ నివర్తస్వ। ప్సా భక్షణ ఇతి ధాతుః। విశ్వైః ప్సాయతే భక్ష్యతే పీయత ఇతి విశ్వప్స్నిః। తాదృశ్యా వృష్టిధారయా విశ్వతస్పరి సర్వేషాం తృణధాన్యలతాపాదపానాం ఉపరి పిన్వస్వ సిఞ్చ। కల్పః "యస్తృతీయమాదధీత స పతాన్నామాన్జుహుయాత్ లేకస్సలేకస్సులేకః" ఇతి। మన్త్రత్రయపాఠస్తు "లేకస్సలేకస్సులేకస్తేన ఆదిత్యా ఆజ్యం జుషాణా వియన్తు। కేతస్సకేతస్సుకేతస్తేన ఆదిత్యా ఆజ్యం జుషాణా వియన్తు। వివస్వాగ్ం అదితిర్దేవజూతిస్తేన ఆదిత్యా ఆజ్యంజుషాణా వియన్తు" ఇతి। లేకస్సలేకస్సులేకః, కేతస్సకేతస్సుకేతః, వివస్వానదితిర్దేవజూతిశ్చేతి నవసఙ్ఖ్యాకా లేకాదినామకా యే ఆదిత్యాస్తే సర్వే జుషాణాః ప్రీయమాణాః అస్మాకమాజ్యం వియన్తు పిబన్తు॥

॥*॥ అత్ర వినియోగసఙ్గ్రహః ॥*॥

"చతుర్భిర్భూమిరిత్యాద్యైరాదధ్యాత్స్వప్వమానలమ్।
దక్షిణాగ్నిస్తు యత్త్వేతి యదిత్యాహవనీయకమ్॥

మనస్త్వాసస్థితిస్త్వత్ర జుహుయాదగ్నిహోత్రకమ్।
పునర్దార్వ్యభావ్యం పురోడాశమథో జుహుయాదథ॥
తృతీయమాదధానస్య లోకాద్వ్యాహామన్త్రికాః॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే పఞ్చమప్రపాఠకే తృతీయోఽనువాకః॥*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఓం॥ భూమిర్భూమ్నా ద్యౌర్వరిణేత్యాహాశిషైవైన మాధత్తే సర్పా వై జీర్యన్తోఽమన్యన్త స ఏతం కసర్ణీరః కాద్రవేయో మన్త్రమపశ్యత్తతో వై తే జీర్ణాస్తనూరపాఘ్నత సర్పరాజ్ఞియా ఋగ్భిర్గార్హపత్యమాదధాతి పునర్నవమేవైనమజరం కృత్వాధత్తేఽథో పూతమేవ పృథివీమన్నాద్యం నోపానమత్సైతం॥౧॥

మన్త్రమపశ్యత్తతో వై తామన్నాద్యముపానమద్యత్సర్పరాజ్ఞియా ఋగ్భిర్గార్హపత్యమాదధాత్యన్నాద్యస్యావరుద్ధ్యా అథో అస్యామేవైనం ప్రతిష్ఠితమాధత్తే యత్త్వా క్రుద్ధః పరో వపేత్యాహాపహ్నుత ఏవాస్మై తత్పునస్త్వోద్దీపయామసీత్యాహ సమిన్ధ ఏవైనం యత్తే మన్యుపరోప్తస్యేత్యాహ దేవతాభిరేవ॥౨॥

ఏనగ్ం సమ్భరతి వి వా ఏతస్య యజ్ఞశ్ఛిద్యతే యోఽగ్నిముద్వాసయతే బృహస్పతిర్వత్యృచోపతిష్ఠతే బ్రహ్మ వై దేవానాం బృహస్పతిర్బ్రహ్మణైవ యజ్ఞగ్ం సన్దధాతి విచ్ఛిన్నం యజ్ఞగ్ం సమిమం దధాత్విత్యాహ సన్తత్యై విశ్వే దేవా ఇహ మాదయన్తామిత్యాహ సన్తత్యైవ యజ్ఞం

దేవేభ్యోఽనుదిశతి సప్త తే అగ్నే సమిధస్సప్త జిహ్వాః॥౩॥

ఇత్యాహ సప్తసప్త వై సప్తధాగ్నేః ప్రియాస్తనువస్తా ఏవావరున్ధే పునరూర్జా సహ రయ్యేత్యభితః పురోడాశమాహుతీ జుహోతి యజమానమేవోర్జా చ రయ్యా చోభయతః పరిగృహ్ణాత్యాదిత్యా వా అస్మాల్లోకాదముం లోకమాయన్తేఽముష్మిన్లోకే వ్యతృష్యన్త ఇమం లోకం పునరభ్యవేత్యాగ్నిమాధాయైతాన్హోమానజుహవుస్త ఆర్ధ్నువన్తే సువర్గం లోకమాయన్యః పరాచీనం పునరాధేయాదగ్నిమాదధీత స ఏతాన్హోమాఞ్జుహుయాద్యామేవాదిత్యా ఋద్ధిమార్ధ్నువన్తామేవర్ధ్నోతి॥౪॥

సతిం దేవతాభిరేవ జిహ్వా ఏతాన్పఞ్చవింశతిశ్చ॥౪॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే పఞ్చమప్రపాఠకే చతుర్థోఽనువాకః॥*॥

అథ భాష్యమ్.

చతుర్థానువాకే పూర్వోక్తమన్త్రాన్వ్యాఖ్యాయన్తే। అన్నాద్యాయేత్యస్య మన్త్రపదస్యాభిప్రాయమాహ “భూమిర్భూమ్నా ద్యౌర్వరిణేత్యాహాశిషమేవైతామాశాస్తే”, ఇతి। ఆశిషా అన్నాద్యం ప్రాప్తుమిచ్ఛయా చతసృభిరృగ్భిరాధానం విధత్తే “సర్పా వై జీర్యన్తోఽమన్యన్త స ఏతం కసర్ణీరః కాద్రవేయో మన్త్రమపశ్యత్తతో వై తే జీర్ణాస్తనూరపాఘ్నత సర్పరాజ్ఞియా ఋగ్భిర్గార్హపత్యమాదధాతి పునర్నవమేవైనమజరం కృత్వాధత్తేఽథో పూతమేవ” ఇతి। జీర్యన్తో జరాం ప్రాప్నువన్తోఽమన్యన్త కో జరాయాః ప్రతీకార ఇతి విచారితవన్తః। తదా కసర్ణీరనామకః కాద్రవేయః కద్రూపుత్రో భూమిరిత్యాదికం మన్త్రసంఘమపశ్యత్। తన్మన్త్రసామర్థ్యాత్తే సర్పా జీర్ణాః శరీరత్వచోఽపహత్య కో

మలాస్త్వచః ప్రాప్నువన్ । సర్పాణాంరాజ్ఞీ భూమిః । ఇయం వై సర్ప
తో రాజ్ఞీత్యన్యత్రామ్నానాత్ । తస్యా ఋచః భూమిర్భూమ్నేత్యాద్యా
స్తాభిరాహితో వహ్నిః జరాం పరిత్యజ్య నూతనః పూతశ్చ భవతి। తమేవ
విధిమనూద్య ప్రశంసతి "పృథివీమన్నాద్యం నోపానమత్సైతం మన్త్ర
మపశ్యత్తతో వై తామన్నాద్య ముపానమద్యత్సర్పరాజ్ఞియా ఋగ్భిర్గా
ర్హపత్యమాదధా త్యన్నాద్యస్యావరుధ్యా అథో అస్యామేవైనం ప్రతిష్ఠిత
మాధత్తే" ఇతి । అన్నాద్యాయేత్యుక్తత్వాత్ప్రాప్తిః । ఉపస్థితేదేవీత్యు
క్తత్వాద్భూమౌ ప్రతిష్ఠితత్వం । యదాహాపరోపప తత్సుకల్పమిత్యుక్తేః బా
లస్యేవ అగ్నేస్సాన్త్వనాయ అపలాపఇత్యాహ "యత్త్వా క్రుద్ధః పరో
వపేత్యాహాపహ్నుత ఏవాస్మైతత్" ఇతి । ఉద్దీపయామసీత్యస్యాభిప్రా
యమాహ "పునస్త్వోద్దీపయామసీత్యాహ సమిన్ధ ఏవైనం" ఇతి । ఆద
త్యావిశ ఇత్యాదేరభిప్రాయమాహ "యత్తే మన్యుపరోప్తస్యేత్యాహ
దేవతాభిరేవైనగ్ం సమ్భరతి" ఇతి । ఉపస్థానంవిధత్తే "విహాపతస్య య
జ్ఞచ్ఛిన్నే యోఽగ్నిముద్వాసయతే బృహస్పతి వత్యర్చోపతిష్ఠతే బ్రహ్మ
వై దేవానాం బృహస్పతి ర్బ్రహ్మణైవ యజ్ఞగ్ం సన్దధాతి" ఇతి।బృహస్పతి
శబ్దోఽస్యామస్తీతి బృహస్పతివతీ । తంశబ్దం ప్రశస్తసన్దధాత్వితి శబ్దస్యా
భిప్రాయమాహ "విచ్ఛిన్నం యజ్ఞగ్ం సమిమం దధాత్విత్యాహ సన్తత్యై"
ఇతి । సమ్బోధనస్యోపయోగమాహ "విశ్వేదేవా ఇహ మాదయన్తామి
త్యాహ సన్తత్యైవ యజ్ఞం దేవేభ్యోఽనుదిశతి" ఇతి । యజ్ఞం సన్తతం కృ
త్వా దేవేభ్యస్తత్ప్రథనాయ సమ్బోధనం । సమిధాదిషు సప్తసఙ్ఖ్యాయా
ఉపయోగమాహ "సప్త తే అగ్నే సమిధస్సప్తజిహ్వా ఇత్యాహ సప్తస
ప్తవై సప్తధాగ్నేః ప్రియాస్తనువస్తా ఏవావరున్ధే" ఇతి ।సమిధాదయస్స
ర్వేపదార్థాః ప్రత్యేకం సప్తసప్తచనిర్దిశ్యన్తే। యస్మాత్సప్తధావస్థితాః
పదార్థాః అగ్నేః ప్రియాస్తనువస్తస్మాత్తదవరోధాయ సప్తసంఖ్యాః ।
ద్వితీయానువాకే విహితయోరాహుత్యోర్మన్త్రౌ వినియుఙ్క్తే "పునరూ

జాఽసహరయ్యేత్యభితః పురోడాశమాహుతీ జుహోతి యజమానమే వౌజాఽచరయ్యా చోభయతః పరిగృహ్ణాతి" ఇతి। తృతీయాధానే హోమాన్విధత్తే "ఆదిత్యా వా అస్మాల్లోకాదముం లోకమాయన్తేఽముష్మిన్లోకే వ్యతృష్యన్త ఇమం లోకం పునరభ్యవేత్యాగ్నిమాధాయైతాన్హోమానజుహవుస్త ఆర్ధ్నువన్తే సువర్గంలోకమాయన్యః పరాచీనం పునరాధేయాదగ్నిమాదధీత స ఏతాన్హోమాఞ్జుహుయాద్యామేవాదిత్యా ఋద్ధిమార్ధ్నువన్తామేవర్ధ్నోతి" ఇతి। ఆదిత్యా ఆధానపునరాధానే అనుష్ఠాయ సువర్గం గత్వా తత్ర వ్యతృష్యన్ విశేషేణ తృషాం ప్రాప్తాః, సమ్యగృద్ధిన్నప్రాప్తేతి యత్వా భూమావాగత్య లోకాదిమం ప్రాప్య స్థిత్వా అతిశయేన సమృద్ధిం గతాః। తతః పునరాధేయాదూర్ధ్వం అగ్నిమాధాయ లోకానభిజుహుయాత్॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే పఞ్చమప్రపాఠకే చతుర్థోఽనువాకః॥*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఓం॥ ఉపప్రయన్తో అధ్వరం మన్త్రం వోచేమాగ్నయే। ఆరే అస్మే చ శృణ్వతే। అస్య ప్రత్నామనుద్యుతగ్ం శుక్రం దుదుహ్రే అహ్రయః। పయస్సహస్రసామృషిం। అగ్నిర్మూర్ధా దివః కకుత్పతిః పృథివ్యా అయం। అపాగ్ం రేతాగ్ంసి జిన్వతి। అయమిహ ప్రథమో ధాయి ధాతృభిర్హోతా యజిష్ఠో అధ్వరేష్వీడ్యః। యమప్నవానో భృగవో విరురుచుర్వనేషు చిత్రం విభువం విశెవిశె। ఉభా వామిన్ద్రాగ్నీ ఆహువధ్యై॥౧॥

ఉభా రాధసస్సహ మాదయధ్యై। ఉభా దాతారావిషాగ్ం రయీణాం। ఉభా వాజస్య సాతయే హువే వాం। అయం తే యోనిర్ఋత్వియో యతో

జాతో అరోచథాః। తం జానన్నగ్న ఆరోహాథా నో వర్ధయా రయిం। అగ్న ఆయూగ్ంషి పవస ఆసువోర్జమిషం చ నః। ఆరే బాధస్వ దుచ్ఛునాం। అగ్నే పవస్వ స్వపా అస్మే వర్చస్సువీర్యం। దధత్పోషగ్ం రయిం॥౨॥

మయి। అగ్నే పావక రోచిషా మన్ద్రయా దేవ జిహ్వయా। ఆ దేవాన్వక్షి యక్షి చ। స నః పావక దీదివోఽగ్నే దేవాగ్ం ఇహావహ। ఉప యజ్ఞగ్ం హవిశ్చ నః। అగ్నిశ్శుచివ్రతతమశ్శుచిర్విప్రశ్శుచిః కవిః। శుచీరోచత ఆహుతః। ఉదగ్నే శుచయస్తవ శుక్రా భ్రాజన్త ఈరతే। తవ జ్యోతీగ్ంష్యర్చయః। ఆయుర్దా అగ్నేఽస్యాయుర్మే॥౩॥

దేహి వర్చోదా అగ్నేఽసి వర్చో మే దేహి తనూపా అగ్నేఽసి తనువం మే పాహ్యగ్నే యన్మే తనువా ఊనం తన్మ ఆపృణ చిత్రావసో స్వస్తి తే పారమశీయ ఇన్ధానాస్త్వా శతగ్ం హిమా ద్యుమన్తః సమిధీమహి వయస్వన్తో వయస్కృతం యశస్వన్తో యశస్కృతగ్ం సువీరాసో అదాభ్యం। అగ్నే సపత్నదమ్భనం వర్షిష్ఠే అధినాకే। సంత్వమగ్నే సూర్యస్య వర్చసాగథాః సమృషీణాగ్ం స్తుతేన సం ప్రియేణ ధామ్నా। త్వమగ్నే సూర్యవర్చా అసి సం మామాయుషా వర్చసా ప్రజయా సృజ॥

ఆహువధ్యై పోషగ్ం రయిం మేవర్చసా సప్తదశ చ॥౫॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే పఞ్చమప్రపాఠకే పఞ్చమోఽనువాకః॥

అథ భాష్యమ్.

చతుర్భిరనువాకైః పునరాధానం సమాపితం। అథ పఞ్చమమారభ్య దశమస్య పూర్వార్ధపర్యన్తైరనువాకైః అగ్న్యుపస్థానముచ్యతే।

కల్పః “అగ్న్యుపస్థానం వ్యాఖ్యాస్యామః, ఉపతిష్ఠత ఇతి చోద్యమాన ఆహ
వనీయ మేవోపతిష్ఠేతేతి వచనాదన్యాముత్తరామాహుతి ముపోత్థాయ
కవాతీయర్జ్ఞైవోపతిష్ఠతోపప్రయన్తో అధ్వరమితి షడ్భిః” ఇతి। తత్ర ప్ర
థమా “ఉపప్రయన్తో అధ్వరం మన్త్రం వోచేమాగ్నయే। ఆరే అస్మే చ
శృణ్వతే” ఇతి। అధ్వరం యజ్ఞముపప్రయన్తః ప్రాప్నువన్తో వయమగ్న
యే అగ్నిసన్తోషార్థముపస్థానమన్త్రం వోచేమ వక్తారో భూయాస్మ। కీదృ
శాయాగ్నయే, దూరాదప్యస్మదీయం వచః శృణ్వతే। అథ ద్వితీయా
“అస్య ప్రత్నామను ద్యుతగ్ం శుక్రం దుదుహ్రే అహ్రయః। పయస్సహస్రసా
మృషిం” ఇతి। అస్యాగ్నేః ప్రత్నాం* పురాతనీ మనుద్యుత మనుకూలదీ
ప్తిం † గోస్థానీయా మహ్రయో లజ్జామకుర్వన్త ఋత్విజః పయఃక్షీరా
దిస్థానీయం సహస్రసాం బహుధనప్రదమృషిం అతీన్ద్రియజ్ఞానప్రదం ¶
శుక్రం జ్యోతిర్దుదుహ్రే దుహన్తి। అథ తృతీయా “అగ్నిర్మూర్ధా ది
వః కకుత్పతిః పృథివ్యా అయం। అపాగ్ం రేతాగ్ంసి జిన్వతి” ఇతి। అయ
మగ్నిరాదిత్యరూపేణ దివో ద్యులోకస్య కకుదుచ్ఛ్రితో మూర్ధా శిరస్థా
నీయః। పృథివ్యాః పతిః దాహపాకాదికారిత్వేన పాలకోఽప్యయం। కిఞ్చ।
అపాం రేతాంసి ఉదకకార్యాణి స్థావర జఙ్గమశరీరాణి జాఠరాగ్నిరూపే
ణ జిన్వతి ప్రీణయతి। అథ చతుర్థీ “అయమిహ ప్రథమో ధాయి ధాతృభి
ర్హోతా యజిష్ఠో అధ్వరేష్వీడ్యః। యమప్నవానో భృగవో విరురుచుర్వనే
షు చిత్రం విభ్వం విశే విశే” ఇతి। అయమగ్నిరిహ కర్మణి ప్రథమః ప్రధాన
భూతః ధాతృభిర్ధారణాయ ప్రయతమానై రస్మాభిర్ధాయి ధార్య
తే। కీదృశోఽగ్నిః హోతా దేవానామాహ్వాతా। యజిష్ఠో మనుష్యేభ్యో
ఽతిశయేన యష్టా। అధ్వరేషు యాగేషు ఈడ్యః స్తుత్యః। కిఞ్చ। అప్నవానసం
జ్ఞకా భృగుసంజ్ఞకాశ్చ మునయో వనేషు స్వాశ్రమేషు విశే విశే తత్తత్ప్రి
జాభ్యుదయార్థం యమగ్నిం చిత్రం బహుయాగాధారత్వేన విచిత్రం

* పురాతనీం ద్యుతమనుకూలదీప్తిం ఇతి తై. ¶ ఋషిర్దర్శనప్రవర్తకం ఇతి తా.
† గోస్థానీయాయాను అహ్రాయ ఇతి తై.

విభువం వ్యాప్తంవిరురుచుఃవిశేషేణదీపితవన్తః। అథపఞ్చమీ॥“ఉభావామి న్ద్రాగ్నీఆహువధ్యాఉభారాధసస్సహమాదయధ్యై। ఉభాదాతారావిషాగ్ంరయీణాముభావాజస్య సాతయే హువేవామ్”ఇతి।ఇయఞ్చ ప్రథమప్రపాఠకే వ్యాఖ్యాతా । హేఇన్ద్రాగ్నీ యువా ముభావపి, ఆభిముఖ్యేన హ్వాతుమిచ్ఛామి। పునరపియువాముభౌ సహరాధసో ఽన్నేనమాదయితుమిచ్ఛామి। యస్మాద్యువాముభౌఅన్నానాంధనానాఞ్చదాతారౌ తస్మాదన్నధనలాభాయ యువామాహ్వయామి । అథషష్ఠీ॥“అయన్తేయోనిరృత్వియోయతోజాతో అరోచథాః।తం జానన్నగ్న ఆరోహాథానో వర్ధయారయిం” ఇతి। హేఅగ్నే అయమాహవనీయప్రదేశః తేయోనిః తవస్థానం. సచయోనిఃఋత్వియః ఋతుసమ్బద్ధః, సర్వస్మిన్నప్యృతావనేన హోమనిష్పత్తేః। యతఆహవనీయప్రదేశాత్ జాతఉద్భూతః త్వం అరోచథాఃదీప్యసే తంప్రదేశం జానన్మమస్థానమితి అవగచ్ఛన్ఆరోహ। అథానన్తరంనోఽస్మాకంరయింధనంవర్ధయ। కల్పః॥“అగ్న ఆయూగ్ంషిపవసఇతి షడ్భిస్సంవత్సరేసంవత్సరేసమావర్తి। ఉపతిష్ఠతఇతిశేషః।ఏతాస్త్వమగ్నేరుద్రఇత్యత్ర (సం-౧కాం।౩ప్ర।౧౪అ) వ్యాఖ్యాతాః। తత్రప్రథమా॥“అగ్నఆయూగ్ంషిపవస ఆసువోర్జమిషఞ్చనః।ఆరేబాధస్వదుచ్ఛునాం” ఇతి। హేఅగ్నేత్వంఅస్మదాయూంషిపవసే శోధయసే నిర్దోషాణికరోషి। అస్మాకంబలమన్నమానయ। వైరసేనాందూరేబాధస్వ । అథద్వితీయా॥“అగ్నేపవస్వస్వపా అస్మే వర్చస్సువీర్యం। దధత్పోషగ్ంరయింమయి” ఇతి। హేఅగ్నేస్వపాః శోభనకర్మా త్వమస్మాసు బ్రహ్మవర్చసం సమీచీనసామర్థ్యఞ్చపవస్వశోధయ। కింకుర్వన్పుష్టిం ధనంచ మయిధారయన్। అ[illegible]తీయా॥“అగ్నేపావక రోచిషామన్ద్రయా దేవజిహ్వయా। ఆదే[illegible]వక్షియక్షిచ” ఇతి। హేపావకాగ్నేదేవ రోచమానయా మాదయిత్ర్యా జిహ్వయా దేవానావహ యక్షిచ । అథచతుర్థీ॥“సనః పావకదీదివోఽగ్నేదేవాగ్ం ఇహావహ।ఉపయజ్ఞగ్ం హవిశ్చనః” ఇతి। హేశోధకాగ్నేదీదివోదీప్యమానస్త్వం।దేవాన్ఇహఆనయ। అస్మ

దీయంయజ్ఞం హవిశ్చఉపగచ్ఛ। అథపఞ్చమీ "అగ్నిశ్శుచివ్రతతమశ్శుచిర్విప్రశ్శుచిఃకవిః। శుచీరోచతఆహుతః" ఇతి। అయమగ్నిః అతిశుద్ధవ్రతయుక్తః విప్రాభిమానిత్వాదపిశుచిః। విద్వదభిమానిత్వాదపిశుచిః।అస్మాభిస్సర్వత్రాహుతశ్శుద్ధోదీప్యతే।అథషష్ఠీ "ఉదగ్నేశుచయస్తవ శుక్రాభ్రాజన్తఈరతే।తవజ్యోతీగ్ంష్యర్చయః" ఇతి। హేఅగ్నేతవ శుచయశ్శుద్ధాః శుక్రాశ్శుక్లవర్ణారశ్మయోభ్రాజన్తో దీప్యమానాః ఉద్గచ్ఛన్తి అర్చయితారస్తవజ్యోతీంషి ప్రాప్నువన్తీతిశేషః। కల్పః "ఆయుర్దాఅగ్నఇతి సిద్ధమాచిత్రావసోస్వస్తిఇతి చిత్రావసునా * సాయముపతిష్ఠతే" ఇతి। పాఠస్తు "ఆయుర్దాఅగ్నేఽస్యాయుర్మేదేహివర్చోదాఅగ్నేఽసి వర్చోమేదేహితనూపా అగ్నేఽసి తనువంమే పాహ్యగ్నేయన్మేతన్వా ఊనం తన్మఆపృణ" ఇతి। ఆపూరయేత్యర్థః। చతుర్ష్వేతేషుయజుస్సు స్పష్టమన్యత్। అథయజురన్తరం "చిత్రావసోస్వస్తితే పారమశీయ" ఇతి। హేచిత్రావసోరాత్రే తవపారంసమాప్తింస్వస్తిక్షేమేణప్రాప్నువాని। కల్పః "†అర్వాగ్వసునా ప్రాతరర్వాగ్వసో స్వస్తితే పారమశీయేన్ధానాస్త్వా శతꣳ హిమా ఇత్యుపస్థాయ" ఇతి।అర్వాగిత్యాది శాఖాన్తర మన్త్రః। అత్రత్యమన్త్రపాఠస్తు "ఇన్ధానాస్త్వాశతꣳ హిమాద్యుమన్తꣳ సమిధీమహి వయస్వన్తోవయస్కృతం యశస్వన్తోయశస్కృతꣳ సువీరాసోఅదాభ్యం। అగ్నేసపత్నదమ్భనంవర్షిష్ఠేఅధినాకే" ఇతి। హేఅగ్నేత్వాꣳ సమిద్భిరిన్ధానావయం శతసఙ్ఖ్యాకాన్హేమన్తోపలక్షితసంవత్సరాన్ద్యుమన్తందీప్తిమన్తస్సమిధీమహి లోకేసమ్యక్ప్రఖ్యాతంభావయామః। కీదృశంత్వాం వయస్కృతం అన్నస్యకర్తారం। యశస్కృతంకీర్తిప్రదం। అదాభ్యంకేనాప్యతిరస్కార్యం। వర్షిష్ఠేఅధినాకే అతిప్రౌఢస్వర్గవిషయే సపత్నదమ్భనంవిరోధినాశనం। కీదృశావయంవయస్వన్తోఅన్నవన్తః।యశస్వన్తఃకీర్తిమన్తః। సువీరాసశ్శోభనపుత్రాదియుక్తాః। కల్పః "చతస్రస్సమిధఆ

* చిత్రావసోస్వస్తి చిత్రావసో వసూనామితి ఇతి తై.

† అరర్వాగ్వసునా ఇతి తై.

కైకస్మిన్నాధాయ సంత్వమగ్నే సూర్యస్య వర్చసాగథా ఇత్యనువాక శేషేణోపస్థాయ" ఇతి। పాఠస్తు॥ సంత్వమగ్నే సూర్యస్య వర్చసాగథాస్సమృషీణాగ్ స్తుతేనసంప్రియేణధామ్నా। త్వమగ్నేసూర్యవర్చాఅసిసం మామా యుషా వర్చసా ప్రజయా సృజ" ఇతి। హే అగ్నేత్వం సూర్యస్య వర్చసా తేజసా సమగథాస్సఙ్గతోఽసి। ఋషీణాంస్తోత్రేణ సఙ్గతోఽసి। ప్రియేణస్థానేనాహవనీయదేశలక్షణేనసఙ్గతోఽసి। హేఅగ్నే త్వంసూర్యసమానతేజాఅసి। మాం ఆయురాదిభి స్సంయోజయ॥

అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః.

"పూర్వస్యాగ్నేరుపస్థానముపేత్యనువాకతః" ॥ఇతి॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే పఞ్చమప్రపాఠకే పఞ్చమోఽనువాకః॥*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఓం॥ సమ్పశ్యామి ప్రజా అహమిడప్రజసో మానవీః। సర్వా భవన్తునోగృహే। అమ్భస్థామ్భో వో భక్షీయ మహస్థ మహో వో భక్షీయ సహస్థ సహో వోభక్షీయోర్జస్థోర్జం వో భక్షీయ రేవతీర మధ్వమస్మిన్లోకేఽస్మిన్గోష్ఠేఽస్మిన్ క్షయేఽస్మిన్యోనావిహైవ స్తేతో మాపగాత బ[illegible] ర్ భూయాస్త॥౧॥

స[illegible]తాసి విశ్వరూపీరా మోర్జావిశా గౌపత్యే నారాయస్పోషేణ సహస్రపోషం వః పుష్యాసం మయి వోరాయః శ్రయన్తాం। ఉప త్వాగ్నే దివే దివే దోషావస్తర్ధియా వయం। నమోభరన్త ఏమసి।రాజన్తమధ్వరాణాం గోపామృతస్య దీదివిం। వర్ధమానగ్ స్వేదమే॥ స

నస్సితేవ సూనవేఽగ్నే సూపాయనో భవ । సచస్వాన స్స్వస్తయే। అగ్నే॥౨॥

త్వంనో అగ్నేవృకః । ఉత త్రాతా శివో భవా వరూథ్యః । తం త్వా శోచిష్ఠ దీదివః । సుమ్నాయ నూనమీమహే సఖిభ్యః । వసురగ్నిర్వసుశ్రవాః । అచ్ఛానక్షి ద్యుమత్తమో రయిం దాః । ఊర్జా వః పశ్యామ్యూర్జా మా పశ్యత రాయస్పోషేణ వః పశ్యామి రాయస్పోషేణ మా పశ్యత ఇడాః స్థ మధుకృతస్స్యోనా మావిశతేరా మదః । సహస్రపోషం వః పుష్యాసం॥౩॥

మయి వో రాయశ్శ్రయన్తాం। తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గో దేవస్య ధీమహి । ధియో యో నః ప్రచోదయాత్ ॥ సోమానగ్ స్వరణం కృణుహి బ్రహ్మణస్పతే। కక్షీవన్తం య ఔశిజం। కదాచన స్తరీరసి నేన్ద్ర సశ్చసి దాశుషే। ఉపోపేన్ను మఘవన్భూయ ఇన్ను తే దానం దేవస్య పృచ్యతే। పరి త్వాగ్నే పురం వయం విప్రగ్ సహస్య ధీమహి । ధృషద్వర్ణం దివేదివే భేత్తారం భఙ్గురావతః। అగ్నే గృహపతే సుగృహపతిరహం త్వయా గృహపతినా భూయాసగ్ సుగృహపతిర్మయా త్వం గృహపతినా భూయాశ్శతగ్ హిమాస్తా మాశిష మాశాసే తన్తవే జ్యోతిష్మతీం తామాశిష మాశాసేఽముష్మై జ్యోతిష్మతీం॥౪॥

భూయాస్తస్స్వస్తయేఽగ్నే పుష్యాసం ధృషద్వర్ణ మేకాన్న త్రిగ్ శచ్చ * ॥౯॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే పఞ్చమప్రపాఠకే నవమోఽనువాకః॥

అథ భాష్యమ్.

పఞ్చమేఽనువాకే అగ్న్యుపస్థానముక్తం । తథాపి షష్ఠేఽనువాకే పునరపి గార్హపత్యస్యాహవనీయస్య చోపస్థానం సప్రకరమభిధీయతే। కల్పః “సమ్పశ్యామి ప్రజా అహమితి గృహాన్ ప్రేక్షతే” ఇతి । పాఠస్తు “సమ్పశ్యామి ప్రజా అహమిడప్రజసో మానవీః। సర్వా భవన్తు నో గృహే” ఇతి । అహం మనుష్యాః ప్రజా ఇడప్రజసశ్చ సమ్యక్పశ్యామి । ఇడా ధేనుస్తస్యాః ప్రజా అపత్యాని ఇడప్రజసః । మనుష్యరూపాశ్చ సర్వాః ప్రజా అస్మాకం గృహే తిష్ఠన్తు । కల్పః “అమ్భఃస్థామ్భో వో భక్షీయేతి గోష్ఠముపతిష్ఠతే” ఇతి । పాఠస్తు “అమ్భఃస్థామ్భో వో భక్షీయ మహస్థ మహో వో భక్షీయ సహస్థ సహో వో భక్షీయోర్జస్థోర్జం వో భక్షీయ” ఇతి। అమ్భః పీతోదకసారం । మహః సామ్రాజ్యం సర్వైరాదరణీయం । సహో బలకరం । ఊర్జం స్వాదుతమరసరూపం క్షీరాది । తత్తత్కారణత్వేన హే పశవః తద్రూపాః స్థ । అతో యుష్మదీయం క్షీరాదికం అస్మాకం భక్ష్యమస్తు । కల్పః “రేవతీ రమధ్వమిత్యన్తరాగ్నీ తిష్ఠన్ జపతి” ఇతి । పాఠస్తు “రేవతీ రమధ్వమస్మిన్ లోకేఽస్మిన్ గోష్ఠేఽస్మిన్ క్షయేఽస్మిన్ యోనావిహైవ స్తేతో మాపగాత బహ్వీర్మే భూయాస్త” ఇతి। హే రేవతీర్ధనవత్యః పశవః అస్మిన్ లోకే గోష్ఠే వ్రజవిశేషే క్షయే గృహవిశేషే యోనౌ స్థానవిశేషే రమధ్వం క్రీడధ్వం ఇహైవ యోనౌ స్త సర్వదా తిష్ఠత, ఇతః స్థానాన్మాపగాత మాపగచ్ఛత, మే మదర్థమపత్యపరమ్పరయా బహ్వో భూయాస్త । కల్పః “సంహితాసి విశ్వరూపీరి వత్సమభిమృశతి” ఇతి । పాఠస్తు “సంహితాసి విశ్వరూపీరూర్జా మావిశ గౌపత్యేన రాయస్పోషేణ సహస్రపోషం వః పుష్యాసం మయి వో రాయః శ్రయన్తాం” ఇతి । హే వత్స త్వం మాత్రా సహితోఽసి సంయుక్తోఽసి । విశ్వరూపీః ఆదరేణ స్తనం పాతుం వామతో దక్షిణతశ్చ పునః పునర్ధావన్ బహురూప ఇవావభాససే। తాదృశస్త్వం ఊర్జా క్షీరాదిరసనిమిత్తేన మా ఆవిశ మత్సమీపం ఆగచ్ఛ। గౌపత్యేన మదీయం బహు

పశుస్వామిత్వం నిమిత్తీకృత్యమామావిశ । రాయస్పోషేణ ధనపుష్టినిమి
త్తేనాపి మామావిశ । సహస్రసఙ్ఖ్యయా పుష్టిర్యథా భవతి తథా యు
ష్మాన్పుష్యాసం । మయి యుష్మదీయక్షీరాది ధనాన్యాశ్రయన్తాం । కల్పః “ఉ
పత్వాగ్నే దివేదివ ఇతి తిసృభిర్గాయత్రీభిర్గార్హపత్యముపతిష్ఠతే । అ
గ్నే త్వం నో అన్తమ ఇతి చతసృభిర్ద్విపదాభిః । స నో బోధి శ్రుధీహవ
మురుష్యాణో అఘాయతస్సమస్మాదిత్యేషా చతుర్థీ భవతి” ఇతి । తత్ర ప్రథ
మా గాయత్రీ “ఉపత్వాగ్నే దివేదివే దోషావస్తర్ధియా వయం । నమో
భరన్త ఏమసి” ఇతి । (ఋగ్వేదసం-౧మం । ౧సూ) హే అగ్నే ప్రతిదినం
త్వాం ఉపఏమసి ఉపగచ్ఛామః । దోషావస్తస్సాయం ప్రాతశ్చ ధియా న
మో భరన్తో నమస్కారం సమ్పాదయన్తః । అథ ద్వితీయా “రాజన్తమధ్వరా
ణాం గోపామృతస్య దీదివిం । వర్ధమానగ్ం స్వే దమే” ఇతి । కీదృశం త్వాం ।
అధ్వరాణాం రాజన్తం యజ్ఞరాజం । గోపాం గవాం పాలకం । ఋతస్య
దీదివిం సత్యేన ద్యోతమానం । స్వే దమే స్వకీయే గృహే హవి
ర్భిర్వర్ధమానం । అథ తృతీయా “స నః పితేవ సూనవేఽగ్నే సూపా
యనో భవ । సచస్వా నః స్వస్తయే” ఇతి । హే అగ్నే త్వం నోఽస్మదర్థం
స తాదృశస్త్వం యథా పుత్రార్థం పితా సుప్రాప్యః తద్వదస్మాకం స్వస్త
యే క్షేమాయ సచస్వ సమవేతో భవ । అథ ప్రథమా ద్విపదా “అగ్నే
త్వం నో అన్తమః । ఉత త్రాతా శివో భవ వరూథ్యః” (ఋక్-౫మం।౨౪సూ)
ఇతి । అన్తమోఽన్తికతమో భవ ఉత అపి చ త్రాతా శివశ్చ సన్వరూథ్యో వ
రూథే గృహే నిత్యం సన్నిహితో భవ । అథ ద్వితీయా “తం త్వా శోచిష్ఠ దీ
దివః । సుమ్నాయ నూనమీమహే సఖిభ్యః” ఇతి । శుద్ధతమ దీప్యమాన సఖి
భ్యస్సఖీనామస్మాకం సుమ్నాయ సుఖాయ తం పూర్వోక్తగుణం త్వాం
ఈమహే ప్రాప్నుమః । అథ తృతీయా “వసురగ్నిర్వసుశ్రవాః । అచ్ఛానక్షి
ద్యుమత్తమో రయిం దాః” ఇతి । వసుర్వసుమానయమగ్నిః । వసురుద్రాది
దేవైరాదరేణ శ్రూయత ఇతి వసుశ్రవాః । హే తాదృశాగ్నే అచ్ఛాస్మదభి
ముఖో నక్షి ప్రాప్నుహి । ద్యుమత్తమః అతిశయేన దీప్యమానో రయిం

దాః ధనం దేహి। చతుర్థీతు శాఖాన్తరగతా। కల్పః “ఊర్జా వః పశ్యామ్యూర్జా మా పశ్యతేతి గృహానేవ ప్రేక్షతే పశూన్వా” ఇతి। పాఠస్తు “ఊర్జా వః పశ్యామ్యూర్జా మా పశ్యత రాయస్పోషేణ వః పశ్యామి రాయస్పోషేణ మా పశ్యత ఇడాః స్థ మధుకృతః స్యోనా మా విశతేరా మదః। సహస్రపోషం వః పుష్యాసం మయి వో రాయః శ్రయన్తాం” ఇతి। హే గృహగతాః పశవః క్షీరాదిరసనిమిత్తేన ధనపుష్టినిమిత్తేన యుష్మానహం పశ్యామి। యూయమపి తథా మాం పశ్యత। హే ఇడా గావః యూయం మధుకృతో మధురఘృతకారిణ్యః స్థ। స్యోనాః సుఖకరాః, ఇరాః అన్నవత్యః, మదో మాదయిత్ర్యో మామావిశత। శతసహస్రసంఖ్యాకపుష్టిర్యథా భవతి తథా యుష్మాన్పుష్యాసం। యుష్మాకం ధనాని క్షీరాదీని మయి శ్రయన్తాం। కల్పః “తత్సవితుర్వరేణ్యం”, “సోమానగ్ స్వరణం”, “మిత్రస్య చర్షణీధృతః”, “ప్రసమిత్ర”, “కదాచన స్తరీరసి”, “కదాచన ప్రయుచ్ఛసి”, “పరి త్వాగ్నే పురం వయం” ఇత్యుపస్థాయ త్యాహవనీయమితి లభ్యతే। తత్ర ప్రథమమేవమామ్నాతా “తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గో దేవస్య ధీమహి। ధియో యో నః ప్రచోదయాత్” (ఋక్, ౩మం।౬౨సూ) ఇతి। యః సవితా అస్మాకం బుద్ధిం ప్రేరయతి తస్య సవితుర్దేవస్య వరణీయం తద్భర్గః తేజః ధ్యాయేమహి। అథ ద్వితీయా “సోమానగ్ స్వరణం కృణుహి బ్రహ్మణస్పతే। కక్షీవన్తం య ఔశిజం” (ఋక్, ౧మం।౧౮సూ) ఇతి। బ్రహ్మణస్పతిర్వృహస్య కర్మణః పతే స్వామిన్ అగ్నే యస్త్వం ఔశిజం ఉశిజఋషేః పుత్రం కక్షీవన్తం ఋషిం కర్మప్రవర్తకం కృతవానసీత్యధ్యాహారః। తాదృశస్త్వం సోమానం సోమయాగానాం స్వరణం ఉపదేష్టారం కృణుహి కురు। “మిత్రస్య” “ప్రసమిత్ర” ఇతి ద్వయమన్యత్రామ్నాతం (ఋక్, ౩మం।౫౯సూ) అథ పఞ్చమీ “కదాచన స్తరీరసి నేన్ద్ర సశ్చసి దాశుషే। ఉపోపేన్ను మఘవన్భూయ ఇన్ను తే దానం దేవస్య పృచ్యతే” ఇతి।(యజుః,౮అ।౨।) హే ఇన్ద్ర పరమైశ్వర్యయుక్తాగ్నే కదాచన కదాచిదపి స్తరీః హింసకో నాసి కిన్తు దాశుషే హవిర్దత్తవతే యజమానార్థం ఉపోపేన్ను అత్యన్తం

శ్రీరస్తు.

వే దా న్త ప్ర క ట న.

అష్టోత్తరశతోపనిషత్తుల మూలగ్రంథము సుమారు ౧౫ వేలకు తక్కువ లేదు ౧౦౦ - ఫారములు కావచ్చును-సంప్రదాయ శుద్ధమైన పాఠప్రకారము బహు విద్వత్పుస్తక సహాయముచేత పూర్ణముగ ముద్రించి సంపూర్ణపుస్తకమునకు ఇప్పుడే వెల పంపేవారికి రు ౫ - ౦ - ౦ లకు ఇవ్వబడును, పోస్టేజి అణాలు ౦ - ౮ - ౦ పంపితే నెలకొకతూరి (౫) ఫారములుగల సంచిక ఒకటిప్రకారం అప్పుడప్పుడే ప్రకటింపించెదము. పుస్తకము పూర్ణమైనపిమ్మట అణాలు ౦ - ౮ - ౦ పంపితే మొత్తముగ బైండుచేసి పంపగలము. గ్రంథపూర్తియైన పిమ్మట కొనే వారికి రు ౮ - ౦ - ౦ లకు తక్కువగా దొరకచాలదు. ౩౦౦ - చందాలుచేరిన పిమ్మట పనిఆరంభించి అప్పుడు పైకమునుపుచ్చుకొనియెదము. దానికిగా వారెవ్వరును ఇప్పుడేపైకమివ్వనక్కరలేదు. అయితే ఎవ్వరెవ్వరికి ఆపుస్తకము కావలయునో వారిపేరును, స్థలమును ఇప్పుడే మాకు తెలిపించవలెనని ప్రార్థించెదము.

నూతనముగా చేరిన్న చందాదారులవలన జమఅయిన పైకము.

	రూ.	అ.	పై.
శ్రీ ॥ ఉ, లక్ష్మీనృసింహయ్యంగార్లవారు మయిలాపు చెన్నపట్టం.	౬	౬	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర ॥ శ్రీ, న్యాయపతి నారాయణమూర్తిపంతుల వారు తహశ్శీల్ దారు, బరంపురం రెండువత్సరములది.	౧౦	౦	౦
శ్రీ ॥ ఉ, సరస్వతీ తిరువేంగడాచార్యులవారు మద్రాస్.	౬	౦	౦

రెండవసంవత్సరం బాబతు చందాదారులవలనజమఅయిన పైకము.

	రూ.	అ.	పై.
బ్ర॥శ్రీ, వేదమూర్తులైన కాశీకిలాంబరంనృసింహశాస్త్రిలువారు మైసూరు చందాలు ౨కి.	౪	౦	౦
మ ॥ రా ॥ శ్రీ, బ్ర ॥ శ్రీ, సూరి వెంకటకృష్ణశాస్త్రిలువారు రాజమండ్రి,	౩	౬	౦
శ్రీ॥ఉ, పార్థసారథి అయ్యంగార్లువారు, హైకోర్టువకీలు మద్రాస్,	౩	౦	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర ॥ శ్రీ, లక్కరాజు శంకరయ్యపంతులవారు, మచిలీపట్నం,	౩	౬	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, ధూళిపాట సుబ్బరామయ్యగారు మద్రాస్,	౨	౧౨	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, గుళ్లపూడి రామకృష్ణయ్యగారు మద్రాస్,	౩	౧౨	౦
బ్ర॥శ్రీ, వేదమూర్తులైన గొల్లాపల్లె శీతారామశాస్త్రిలవారు, మైసూరు	౩	౬	౦
వైశ్యశ్రీ, బి. ష. రంగయ్యశెట్టివారు మద్రాస్.	౩	౮	౦
[illegible] శెట్టిగారు రాజమండ్రి,	౩	౬	౦

శ్రీ ర స్తు.

ప్రకటనపత్రిక.

శ్రీమదిత్యాది ఘనతజెందిన గణ్యులైన ఈ వేదభాష్య చందా దారులకు సవినయముగ విన్నవించునది యేమన్నను.—

ఇదివరకు - ౧౨ - సంచికలు అనగా (౬౦) ఫారముల గ్రంథమును అందరికిని అంద జేసినాము, మొదటిసంవత్సరం చందాలెక్కప్రైసనైనది - అడ్వాన్సుమాత్రము అనామత్తు గానే ఉంటున్నది. ౧౩ వ సంచికనుండి ౨౪ వ సంచికవరకు ౧౨ - సంచికలుగల రెండవ సంవత్సరం చందాబాబతు పోస్టేజివెరసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను అనేకులుఇదివరకు పంపించ లేదు, అందరూ ద్రవ్యమును పంపితేగాని ఇచ్చట పని ధారాళముగ నడువచాలదు. గనుక అందరును దయజేసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను ముందుగా త్వరలో మాకు అందజేయవలయున ని ప్రార్థించుచున్నాము. అట్లు పంపించనివారికి సేము పంపించవలసిన ఆయా నెలల సంచి కలను వారు వారు ధనమును పంపించేవరకు మావద్దనే అనామత్తుగా పెట్టుచున్నాము.

ఇంకమీద క్రొత్తగ చందాచేయవలసినవారు అడ్వాన్సుబాబతు రు ౨ - ౦ - ౦ వెను కటి సంచికలకు రు ౬-౮-౦ పోస్టేజిఅణాలు ౦ - ౬ - ౦ వెరసి రు ౬ - ౧౪ - ౦లను మాకు పంపితే అట్టివారికి మొదటినుండి - ౧౨ - సంచికలు పంపబడును. వారును రెండవ సంవత్స రం చందాబాబతు రు ౩ - ౬ - ౦ లను పంపించవలసినది, అందుకుగా ౨౪ వ సంచికవరకూ నెలనెలకూ పంపబడును. గనుక క్రొత్తగ చందాజేయువారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ పదిరూపా యిల నాల్గుఅణాలను పంపించవలసినది.

ఎవరైనను చందాచేరేవరకు అయిప్పుడే సంచికలకు వెల ఆరణాలచొప్పునను పిమ్మ ట నెలనెలకు అయ్యే సంచికలకు నాలుగణాలచొప్పునను ఇవ్వవలసినది, పోస్టేజి నెలవు వారే ఇవ్వవలసినది, అడ్వాన్సు మొబలగుకు తగినసంచికలను చివరలో ముజరా ఇచ్చేపనుగాని ఇప్పుడు ఇవ్వము. మధ్యకాలమున చందా నిలిపివేసేవారికి అడ్వాన్సు ముజరా దొరకదు, ఎవరైన తమవద్దయుండు సంచికలను పోగొట్టుకొని వాటికి బదులుగా మరల అదే సంఖ్యగల సంచికలను అపేక్షించితే దొరకదు. ఒక్కసంచిక కావలసినను దానికిగా ఒక పుస్తకమంత యును పూర్ణముగ చందాజేసి ఆగ్రంథమును చూడవచ్చునేగాని అప్పటికిని కొరవబడ్డ పు స్తకమునకు పూర్తిగా సంచికలు దొరకచాలవు. గనుక వారు వారు తమతమవద్దనుండేసంచి కలను జాగ్రతతో నుంచుకొనవలసినది. పోగొట్టుకొనినవారికి ఇచ్చుటకు ఎక్కువసంచికలు మావద్దలేవు.

ఫలితార్థము.—ఇప్పుడు చందాచేరియుండేవారు రు ౩ - ౬ - ౦ లును, ఇంకమీద చేరేవారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ లును త్వరగా మాకు పంపించవలసి నది, పోస్టేజీవగైరా చిల్లరబాకీ యుంచుకొని యుండేవారలు దానినిగూడ పం పించవల్లయు, ముందుపని అభ్యంతరములేక నడుచుచుండును. ఈ రెండవసంవ త్సరపు సంచికలకుగా చందాపైకం రు ౩-౬-౦ లను పంపినవారిపేరు ప్రకటిం పబడినదిగదా, వారికి ఇటీవలె సంచికలుగూడ అప్పుడప్పుడే రవానాచేయబడు చున్నయవి. తక్కినవారికినిగూడ ఆలాగే పంపించగోరెదు సజ్జనవిధేయుడైన

౧౮౮౦ సం॥ జూన్ నెల-౧ తేది.

ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య.

ఏజంటు.

శ్రీ.

ఓం తత్సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసహితా.

బెంగుళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణాపరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

ములుకుట్ల విశ్వనాథశాస్త్రిణా

చావలి-రామస్వామిశాస్త్రిణా చ

ప్రకటీకృతా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ౧౮.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయన్త్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౮౦.

సమీపపవసశ్చసి సమవేతో౽సి । హే మఘవన్నింద్ర సదృశాగ్నే భూయఇన్ను పునరపి దేవస్య తేతవ దానంపృచ్యతే ఫలదానమస్మాభి స్సంయుజ్యతే । "కదాచనప్రయుచ్ఛసి" ఇత్యేషాత్రనామ్నాతా (యజుః, ౮అ ౩। ।అథసప్తమీ "పరిత్వాగ్నేపురంవయం విప్రగ్ంసహస్యధీమహి । ధృషద్వర్ణందివేదివే భేత్తారంభఙ్గురావతః" ఇతి(ఋక్, ౧౦మం। ౮౭ సూ) సహసిభవస్సహస్యః। హేసహస్యబలవన్నగ్నేవయంత్వాంప్రతిదినంపరిధీమహి పరితోధారయామః। కీదృశంత్వాం। పురంఅభిమతానాంపూరకం। విప్రంబ్రాహ్మణజాత్యభిమానినం। ధృషద్వర్ణంవైరిణంధృషత్అభిభవన్వర్ణఆకారోయస్యతాదృశం। భఙ్గురావతోభంజనశీల వ్యాపారోపేతస్యరక్షసోభేత్తారం। కల్పః "అగ్నఆయూగ్ంషిపవస ఇత్యాగ్నిపావమానీభ్యాం గార్హపత్యముపతిష్ఠతే౽గ్నే గృహపతఇతి పుత్రస్యనామ గృహ్ణాతితామాశిషమాశాసే తన్తవఇత్యజాతస్య అముష్మాఇతి జాతస్య"ఇతి। ఆగ్నిపావమాన్యౌనాత్రామ్నాతే। మన్త్రాన్తరపాఠస్తు "అగ్నే గృహపతేసు గృహపతిరహం త్వయాగృహపతినా భూయాసగ్ం సుగృహపతిమ్మయా త్వం గృహపతినాభూయాశ్శతగ్ం హిమాస్తామాశిషమాశాసేతన్తవే జ్యోతిష్మతీంతామాశిషమాశాసే౽ముష్మైజ్యోతిష్మతీం" ఇతి। హే గృహపాలకాగ్నేగృహపతినాత్వయా సుగృహీతో౽హం శోభనగృహపతి భూర్యాసం। తథాగృహపతినామయాపూజితస్త్వంగృహస్వామీ భూయాః। కియన్తంకాలం।శతంహిమాః । హిమశబ్దోపలక్షితహేమన్తర్తు సహితాన్శతసంవత్సరాన్ । అహంతన్తవఉత్పత్స్యమాన పుత్రసన్తానాయ జ్యోతిష్మతీం బ్రహ్మవర్చసయుక్తాం తామాశిషం ఆయురాద్యైశ్వర్యవృద్ధిరూపాం ఆశాసేఏవమముష్మైజాతాయదేవదత్తాదినామ్నే।

॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

సంప్రేతు తెగృహానవ్భష్ఠ గోష్ఠముపతిష్ఠతే।
రేవాన్తరాగ్నిజపతి సంహితావత్సకంస్పృశేత్ ॥

ఉపత్వాపశ్చిమం వహ్నిం షణ్మంత్రైరుపతిష్ఠతే।
ఊర్జాపేత్యగ్నిహోత్రంస్తత్సచతుర్భిఃపూర్వపావకమ్॥
ఉపస్థాయాగ్నఇత్యస్మాత్పశ్చిమంచోపతిష్ఠతే।

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే పంచమప్రపాఠకే షష్ఠోఽనువాకః॥*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అయజ్ఞో వా ఏష యోఽసామోప ప్రయన్తో అధ్వరమిత్యాహ స్తోమమేవాస్మై యునక్త్యుపేత్యాహ ప్రజా వై పశవ ఉపేమం లోకం ప్రజామేవ పశూనిమం లోకముపైత్యస్య ప్రత్నామనుద్యుతమిత్యాహ సువర్గో వై లోకః ప్రత్నస్సువర్గమేవ లోకగ్ం సమారోహత్యగ్నిర్మూర్ధా దివః కకుదిత్యాహ మూర్ధానం॥౧॥

ఏవైనగ్ం సమానానాం కరోత్యథో దేవలోకాదేవ మనుష్యలోకే ప్రతితిష్ఠత్యయమిహ ప్రథమో ధాయి ధాతృభిరిత్యాహ ముఖ్యమేవైనం కరోత్యుభా వామిన్ద్రాగ్నీ ఆహువధ్యా ఇత్యాహౌజో బలమేవావరున్ధేఽయం తే యోనిర్ఋత్వియ ఇత్యాహ పశవో వై రయిః పశూనేవావరున్ధే షడ్భి రుపతిష్ఠతే షడ్వై॥౨॥

ఋతవ ఋతుష్వేవ ప్రతితిష్ఠతి షడ్భిరుత్తరాభిరుపతిష్ఠతే ద్వాదశ సమ్పద్యన్తే ద్వాదశ మాసాస్సంవత్సరస్సంవత్సర ఏవ ప్రతితిష్ఠతి యథా వై పురుషోఽశ్వో గౌర్జీర్యత్యేవమగ్నిరాహితో జీర్యతి సంవత్సరస్యపరస్తాదాగ్నిపావమానీభిరుపతిష్ఠతే పునర్నవమేవైనమజరం కరోత్యథో పునాత్యేవోపతిష్ఠతే యోగ ఏవాస్యైష ఉపతిష్ఠతే॥౩॥

దమేవ వాస్యైష ఉపతిష్ఠతే యాచ్ఞైవాస్యైషోప తిష్ఠతే యథా పాపీయాంఛ్రేయస ఆహృత్య * నమస్యతి తాదృగేవ తదాయుర్దా అగ్నేఽస్యాయుర్మే దేహీత్యాహాయుర్దా హ్యేష వర్చోదా అగ్నేఽసి వర్చో మే దేహీత్యాహ వర్చోదా హ్యేష తనూపా అగ్నేఽసి తనువం మే పాహీత్యాహ॥౪॥

తనూపా హ్యేషోఽగ్నే యన్మే తనువా ఊనం తన్మ ఆపృణేత్యాహ యన్మే ప్రజాయై పశూనామూనం తన్మ ఆపూరయేతి వావైతదాహ చిత్రావసో స్వస్తి తే పారమశీయేత్యాహ రాత్రిర్వై చిత్రావసురవ్యుష్ట్యై వా ఏతస్యై పురా బ్రాహ్మణా అభైషుర్వ్యుష్టిమేవావరున్ధ ఇన్ధానాస్త్వా శతం॥౫॥

హిమా ఇత్యాహ శతాయుః పురుషశ్శతేన్ద్రియ ఆయుష్యేవేన్ద్రియే ప్రతితిష్ఠత్యేషా వై సూర్మీ కర్ణకావత్యేతయా హ స్మ వై దేవా అసురాణాగ్ం శతతర్హాగ్ం స్తృగ్ంహన్తి యదేతయా సమిధమాదధాతి వజ్రమేవైతచ్ఛతఘ్నీం యజమానో భ్రాతృవ్యాయ ప్రహరతి స్తృత్యా అచ్ఛమ్బట్కారగ్ం సంత్వమగ్నే సూర్యస్య వర్చసాగథా ఇత్యాహైతత్త్వమసీదమహం భూయాసమితి వావైతదాహ త్వమగ్నే సూర్యవర్చా అసీత్యాహాశిషమేవైతామాశాస్తే॥౬॥

మూర్ధానగ్ం షడ్వా ఏష ఉపతిష్ఠతే పాహీత్యాహ శతఞ్చ ఉ హాగ్ం షోడశ చ॥౭॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే పఞ్చమప్రపాఠకే సప్తమోఽనువాకః ॥*॥

* పాపీయాంఛ్రేయసాహృత్య ఇతి పాఠాన్తరం-

అథ భాష్యమ్.

సప్తమానువాకే పఞ్చమానువాకోక్తా మన్త్రా వ్యాఖ్యాయన్తే। ఉపప్రేత్యాది మన్త్రసఙ్ఘోపస్థానేన జ్యోతిష్టోమే త్రివృత్పంచదశాదిస్తోమవదగ్నిహోత్రేఽపి స్తోమయోగ ఉపచర్యత ఇత్యాహ "అయజ్ఞో వా ఏష యోఽసామోప ప్రయన్తో అధ్వరమిత్యాహ స్తోమమేవాస్మై యునక్తి" ఇతి యస్సామరహితస్స యజ్ఞ ఏవ న భవతి। ఋగ్భేదాదావృత్తిభేదాచ్చ నిష్పన్నస్సామసఙ్ఘస్స్తోమః। తచ్చాస్మిన్నగ్నిహోత్రే మన్త్రసఙ్ఘేన సమ్పాదయతి। ఉపశబ్దసూచితం దర్శయతి "ఉపేత్యాహ ప్రజా వై పశవ ఉపేమం లోకం ప్రజామేవ పశూనిమం లోకముపైతి" ఇతి। ప్రజాః పశవశ్చ భూలోకముపగచ్ఛన్తి। తస్మాద్యజమానోఽప్యుపశబ్దసామర్థ్యాత్ప్రజాం పశూంశ్చోపేత్యేత్యుక్తం భూలోకముపైతి। ప్రత్నశబ్దసూచితమాహ "అస్య ప్రత్నామనుద్యుతమిత్యాహ సువర్గో వై లోకః ప్రత్నస్సువర్గమేవ లోకꣳ సమారోహతి" ఇతి। స్వర్గలోకస్య చిరన్తనత్వేన ప్రత్నశబ్దసూచితత్వాత్తేన శబ్దేన స్వర్గారోహో భవతి। మూర్ధశబ్దపృథివీశబ్దాభ్యాం సూచితం దర్శయతి "అగ్నిర్మూర్ధా దివః కకుదిత్యాహ మూర్ధానమేవైనꣳ సమానానాం కరోత్యథో దేవలోకాదేవ మనుష్యలోకే ప్రతితిష్ఠతి" ఇతి। మూర్ధానం శ్రేష్ఠమేనం యజమానం కరోతీత్యర్థః। ప్రథమశబ్దసూచితం దర్శయతి "అయమిహ ప్రథమో ధాయి ధాతృభిరిత్యాహ ముఖ్యమేవైనం కరోతి" ఇతి। ఇన్ద్రస్య బలాభిమానిత్వాదగ్నేశ్చ తేజోఽభిమానిత్వాచ్ఛబ్దద్వయేనోభయప్రాప్తిః సూచ్యత ఇత్యాహ "ఉభా వామిన్ద్రాగ్నీ ఆహువధ్యా ఇత్యాహౌజో బలమేవావరున్ధే" ఇతి। రయిశబ్దం వ్యాచష్టే "అయం తే యోనిరృత్వియ ఇత్యాహ పశవో వై రయిః పశూనేవావరున్ధే" ఇతి। ఉపస్థానం విధత్తే "షడ్భిరుపతిష్ఠతే షడ్వా ఋతవ ఋతుష్వేవ ప్రతితిష్ఠతి షడ్భిరుత్తరాభిరుపతిష్ఠతే ద్వాదశ సమ్పద్యన్తే ద్వాదశ మాసాస్సంవత్సరస్సంవత్సర ఏవ ప్రతితిష్ఠతి" ఇతి। ఉపప్రయన్త

ఇత్యాదికం పూర్వపఠనం। అగ్న ఆయూꣳషీత్యాదిక ముత్తరపఠనం। పూర్వపఠేన యథా ప్రతిదినముపస్థానం తద్వదుత్తరేణాపి ప్రాప్తౌ కాల విశేషం విధత్తే॥ "యథా వై పురుషోఽశ్వో గౌర్జీర్యత్యేవమగ్నిరాహితో జీర్యతి సంవత్సరస్య పరస్తాదాగ్నిపావమానీభిరుపతిష్ఠతే పునర్నవమేవైన మజరం కరోత్యథో పునాత్యేవ" ఇతి। పురుషాదీనాం చిరకాలే దేహో యథా జీర్యతి తథాఽగ్నేస్సంవత్సరే ప్రాప్తాం జరాం నివార్య నూతనశరీరం శోధయితుం సంవత్సరాదూర్ధ్వముపస్థానం। అగ్నిదేవతాయాః పవమానదేవతాయాశ్చ సమ్బన్ధిన్య ఋచ ఆగ్నిపావమాన్యః। యద్యప్యగ్నిరేవ శోధకత్వాత్పవమానః తథాపి శోధకత్వసాధేరన్యత్వమభిప్రేత్య నిర్దేశభేదః। విహితముపస్థానం చతుర్వారమనూద్య ప్రశంసతి "ఉపతిష్ఠతే యోగ ఏవాస్యైష ఉపతిష్ఠతే దమ ఏవాస్యైష ఉపతిష్ఠతే యాచ్ఞైవాస్యైషోపతిష్ఠతే। యథా పాపీయాంఛ్రేయస ఆహృత్య నమస్యతి తాదృగేవ తత్" ఇతి। ఉపతిష్ఠత ఇతి యదేష ఏవ అస్యాగ్నేర్యోగో యజమానేన సహానుగ్రాహ్యానుగ్రాహకరూపస్సమ్బన్ధః। తథా దమో దాహాదిలక్షణోపద్రవనివారణం। తథా ధనాదియాచ్ఞా। యథా లోకే కశ్చిద్దరిద్రో ధనికాయ కిఞ్చిదుపాయనమానీయ నమస్కారం కరోతి తాదృగిదముపస్థానం। అయమిహ ప్రథమో ధాయి ధాతృభిరితి యోగ ఉక్తః। ఆ రే బాధస్వ దుచ్ఛునామితి అనిష్టనివారణం। అథా నో వర్ధయా రయిమితి యాచ్ఞా। మన్త్రం వోచేమాగ్నయ ఇతి ఉపాయనం। త్రయాణాం యజుషామర్థప్రసిద్ధిం దర్శయతి॥ "ఆయుర్దా అగ్నేఽస్యాయుర్మే దేహీత్యాహాయుర్దా హ్యేష వర్చోదా అగ్నేఽసి వర్చో మే దేహీత్యాహ వర్చోదా హ్యేష తనూపా అగ్నేఽసి తనువం మే పాహీత్యాహ తనూపా హ్యేష" ఇతి। తనుశబ్దేన ప్రజాః పశవశ్చోపలక్షితా ఇత్యభిప్రేత్య వ్యాచష్టే॥ "అగ్నే యన్మే తన్వా ఊనం తన్మ ఆపృణేత్యాహ యన్మే ప్రజాయై పశూనామూనం తన్మ ఆపూరయేతి వావై తదాహ" ఇతి। చిత్రావసుపదస్యార్థం వాక్యతాత్పర్యఞ్చ దర్శయతి॥ చి

త్రావసోస్వస్తితే పారమశీయేత్యాహ రాత్రిర్వై చిత్రావసు రవ్యుష్ట్యై
వా ఏతస్యై పురా బ్రాహ్మణా అభైషుర్వ్యుష్టిమేవావరున్ధే" ఇతి । నక్ష
త్రాదిరూపం చిత్రమభివ్యక్తతయాఽవ సత్యస్యామితి రాత్రిశ్చిత్రావసుః అ
వ్యుష్టిః* ప్రభాతాభావః । హేమన్తరాత్రౌ రాత్రేర్దీర్ఘత్వేన ప్రభాతం న
భవిష్యత్యేవేతి కదాచిద్బ్రాహ్మణా భీతాః అతః పారమశీయేతి ప్రార్థన
యా ప్రభాతం లభతే । శతసంఖ్యాం ప్రశంసతి " ఇన్ధానాస్త్వా శతగ్ం హిమా
ఇత్యాహ శతాయుః పురుషశ్శతేన్ద్రియ ఆయుష్యేవేన్ద్రియే ప్రతితిష్ఠతి"
ఇతి । అస్య మన్త్రస్యోపస్థానే సమిదాధానే చ వినియోగద్వయం సూత్రకా
రఉదాజహార " ఇన్ధానాస్త్వా శతగ్ం హిమా ఇత్యుపస్థాయేన్ధానాస్త్వా శతగ్ం
హిమా అగ్నేస్సమిదస్యభిశస్త్యా, మా పాహి సోమస్య సమిదసి †. పరస్యా
మా పాహి యమస్య సమిదసి మృత్యోర్మా పాహీతి చతస్రస్సమిధ ఏకై
కస్మిన్నాధాయ" ఇతి । తత్రోపస్థానాఙ్గత్వప్రస్తావేన మన్త్రో వ్యాఖ్యాతః । అథ
తస్యైవ సమిదాధానాఙ్గత్వం విధత్తే " ఏషా వై సూర్మీ కర్ణకావత్యేతయా
హ స్మ వై దేవా అసురాణాగ్ం శతతర్హాగ్ స్తృగ్ంహన్తి యదేతయా సమిధమా
దధాతి వజ్రమేవైతచ్ఛతఘ్నీం యజమానో భ్రాతృవ్యాయ ప్రహరతి స్తృత్యా
అచ్ఛమ్బట్కారం" ఇతి । జ్వలన్తీ లోహమయీ స్థూణా సూర్మీ సా చ కర్ణ
కావతీ ఛిద్రవతీ అత ఏవ జ్వలన్తీత్యర్థః । § తత్సమానేయమృక్, ఏకేన ప్ర
హారేణ శతసంఖ్యాకాన్మారయన్తశ్శత్రవశ్శతతర్హాః, అసురాణాం మ
ధ్యే తాదృశానేతయర్చా దేవా హింసన్తి అనయా సమిదాధానే న శతఘ్నీ
మేనామృచం వజ్రం కృత్వా వైరిణం హన్తుం ప్రహరతి । అచ్ఛమ్బట్కారం
స్వస్య వినాశో యథా న భవతి తథేత్యర్థః । సంత్వమగ్న ఇత్యర్ధేనాగ్నేర్గుణ
కథనం స్వస్యాపి తత్ప్రార్థనాయేత్యాహ " సంత్వమగ్నే సూర్యస్య వర్చ
సాగథా ఇత్యాహైతత్త్వమసీదమహం భూయాసమితి వావైతదాహ"
ఇతి । ద్వితీయార్ధేన సం మామాయుషేతి ప్రార్థనమితి దర్శయతి " త్వ
మగ్నే సూర్యవర్చా [illegible]త్యాహాశిషమేవైతామాశాస్తే" ఇతి ।

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే
ప్రథమకాణ్డే పంచమప్రపాఠకే సప్తమోఽనువాకః ॥*॥

---

* ప్రభాతాన్త ఇతి కా - ప్రభాతభావ ఇతి తై- † పరస్యామ ఏధి ఇతి కా-
§ తత్రవర్తమానేయమృక్ ఇతి తై-

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

సమ్పశ్యామి ప్రజా అహమిత్యాహ యావన్త ఏవ గ్రామ్యాః పశ
వస్తానేవావరున్ధేఽమ్భః స్థామ్భో వో భక్షీయేత్యాహామ్భో హ్యేతా మ
హ స్థ మహో వో భక్షీయేత్యాహ మహో హ్యేతాః సహ స్థ సహో
వో భక్షీయేత్యాహ సహో హ్యేతా ఊర్జః స్థోర్జం వో భక్షీయేతి॥ ౧॥
ఆ హ్యూర్జో హ్యేతా రేవతీ రమధ్వమిత్యాహ పశవో వై రేవతీః
పశూనేవాత్మన్రమయత ఇహైవ స్తేతో మాపగాతేత్యాహ ధ్రువా ఏవై
నా అనపగాః కురుత ఇష్టకచిద్వా అన్యోఽగ్నిః పశుచిదన్యః సగ్ంహితాసి
విశ్వరూపీరితి వత్సమభిమృశత్యుపైవైనం ధత్తే పశుచితమేనం కురుతే ప్ర॥ ౨॥
వా ఏషోఽస్మాల్లోకాచ్చ్యవతే య ఆహవనీయముపతిష్ఠతే గార్హపత్య
ముపతిష్ఠతేఽస్మిన్నేవ లోకే ప్రతితిష్ఠత్యథో గార్హపత్యాయైవ ని హ్నుతే
గాయత్రీభిరుపతిష్ఠతే తేజో వై గాయత్రీ తేజ ఏవాత్మన్ధత్తేఽథో యదేతం తృ
చమన్వాహ సన్తత్యై గార్హపత్యం వా అను ద్విపాదో వీరాః ప్రజా
యన్తే య ఏవం విద్వాన్ద్విపదాభిర్గార్హపత్యముపతిష్ఠతే॥ ౩॥
ఆఽస్య వీరో జాయత ఊర్జా వః పశ్యామ్యూర్జా మా పశ్యతేత్యా
హాశిషమేవైతామా శాస్తే తత్సవితుర్వరేణ్యమిత్యాహ ప్రసూత్యై సోమా
నగ్ స్వరణమిత్యాహ సోమపీథమేవావరున్ధే కృణుహి బ్రహ్మణస్పత ఇ
త్యాహ బ్రహ్మవర్చసమేవావరున్ధే కదాచన స్తరీరసీత్యాహ న స్తరీగ్ రా
త్రింవసతి॥ ౪॥

య ఏవం విద్వానగ్నిముపతిష్ఠతే పరిత్వాగ్నే పురంవయమిత్యాహ పరిధిమేవైనం పరిదధాత్యస్కన్దాయాగ్నే గృహపత ఇత్యాహ యథాయజు రేవైతచ్ఛతగ్ం హిమా ఇత్యాహశతంత్వా హేమన్తా నిన్ధిషీయేతివావైతదాహ పుత్రస్య నామగృహ్ణాత్యన్నాదమేవైనం కరోతి తామాశిషమాశాసే తన్తవే జ్యోతిష్మతీమితిబ్రూయాద్యస్యపుత్రోఽజాతస్స్యాత్తేజస్వ్యేవాస్య బ్రహ్మవర్చసీపుత్రోజాయతే తామాశిషమాశాసేఽముష్మై జ్యోతిష్మతీమితి బ్రూయాద్యస్యపుత్రోజాతస్స్యాత్తేజ ఏవాస్మిన్ బ్రహ్మవర్చసం దధాతి॥౪॥

ఊర్జం వో భక్షీయేతి ప్రగార్హపత్యముపతిష్ఠతేవసతి జ్యోతిష్మతీమేకాన్నత్రిగ్ంశచ్చ॥౮॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే పఞ్చమప్రపాఠకే అష్టమోఽనువాకః॥*॥

అథ భాష్యమ్.

అథాష్టమేనువాకే షష్ఠానువాకోక్తా మన్త్రా వ్యాఖ్యాయన్తే। తత్ర ఇడప్రజస ఇత్యనేన పదేన గవాశ్వాదయో వివక్షితా ఇత్యభిప్రేత్యాహ “ సమ్రా...మి ప్రజా అహమిత్యాహ యావన్త ఏవ గ్రామ్యాః పశవస్తానేవా...న్తే”ఇతి । అమ్భోమహస్సహ ఊర్జశబ్దైర్గవాముపలక్షణం యుక్తమిత్యాహ“ అమ్భస్స్థామ్భోవో భక్షీయేత్యాహామ్భో హ్యేతా మహస్స్థ మహోవో భక్షీయేత్యాహ మహో హ్యేతా స్సహస్స్థ సహోవో భక్షీయేత్యాహ సహో హ్యేతా ఊర్జస్స్థోర్జం వో భక్షీయేత్యాహోర్జో హ్యేతాః” ఇతి । రేవతీశబ్దేనవివక్షితం క్షీరాదిధనమాసామ స్తీతి వ్యుత్పత్తిమభిప్రేత్యవ్యాచష్టే “ రేవతీరమధ్వమిత్యాహ పశవో వై రేవతీః

పశూనేవాత్మన్రమయతే" ఇతి। ఆత్మన్ స్వకీయగృహ ఇత్యర్థః । స్తైత్య
నేనధ్రువజీవనం మాపగాతేత్యనేన యోగవిభాగాభావన్ ప్రత్యర్థ్యత ఇ
త్యాహ॥ ఇహైవ స్తితోమాపగాతేత్యాహ ధ్రువావైనా అనపగాం కు
రుతే" ఇతి। వత్సస్పర్శం విధత్తే॥ ఇష్టకచిద్వా అన్యోఽగ్నిః పశుచిదన్య
స్సంహితాసి విశ్వరూపీరితివత్సమభిమృశత్యుపైవైనం ధత్తే పశుచితమేనం
కురుతే" ఇతి। ఇష్టకాముపధాయ యథా కశ్చిదగ్నిశ్చీయతే తథా పశుము
పధాయాన్యోఽగ్నిశ్చీయత ఇత్యుత్ప్రేక్షతే । తథా సతి వత్సస్పర్శేన పశు
ముపధాయాగ్నిశ్చితో భవతి । గార్హపత్యోపస్థానం విధత్తే॥ ప్రవా ఏషోఽ
స్మాల్లోకాచ్చ్యవతే య ఆహవనీయముపతిష్ఠతే గార్హపత్యముపతిష్ఠతే
ఽస్మిన్నేవ లోకే ప్రతితిష్ఠత్యథో గార్హపత్యాయైవ నిహ్నుతే" ఇతి । సువ
ర్గో లోక ఆహవనీయ ఇతి శ్రుత్యన్తరాత్। తదుపస్థానాదేతల్లోకప్రచ్యుతిః।
సా చ గార్హపత్యోపస్థానేన సమాధీయతే కిఞ్చాహవనీయ ఏవ తావత్ప
యోః పేత గార్హపత్యముపతిష్ఠమానః స్వప్రతిష్ఠాసిద్ధ్యర్థం కేవలం తమ
పలపతి। ఉపత్వాగ్న ఇత్యాద్యాస్తిస్ర ఋచో విధత్తే॥ గాయత్రీభిరుపతిష్ఠ
తే తేజో వై గాయత్రీ తేజ ఏవాత్మన్ధత్తేఽథో యదేతం తృచమన్వాహ సన్త
త్యై" ఇతి। ప్రజాపతిముఖాదగ్నినా సహోత్పన్నత్వాద్గాయత్ర్యా
స్తేజస్త్వం। తృచానువచనమవిచ్ఛేదార్థం। అగ్నే త్వన్న ఇత్యాద్యాస్తిస్రో
ద్విపదా విధత్తే॥ గార్హపత్యం వా అనుద్విపాదో వీరాః ప్రజాయన్తే య
ఏవం విద్వాన్ ద్విపదాభిర్గార్హపత్యముపతిష్ఠత ఆస్య వీరో జాయతే"
ఇతి। పశ్యతేతి లోడాశీరర్థత్వం దర్శయతి॥ ఊర్జా వః పశ్యామ్యూర్జా
మా పశ్యత ఇత్యాహాశిషమేవైతామాశాస్తే" ఇతి। సవితృసోమబ్రహ్మశ
బ్దానామభిప్రాయమాహ॥ తత్సవితుర్వరేణ్యమిత్యాహ ప్రసూత్యై సోమా
నగ్ స్వరణమిత్యాహ సోమపీథమేవావరున్ధే కృణుహి బ్రహ్మణస్పత ఇత్యా
హ బ్రహ్మవర్చసమేవావరున్ధే" ఇతి। కదాచన స్తరీరసీతి నిషేధస్యాభిప్రా
యమాహ॥ కదాచన స్తరీరసీత్యాహ న స్తరీగ్ం రాత్రిం వసతి య ఏవం విద్వా
నగ్నిముపతిష్ఠతే" ఇతి । అన్ధకారయుక్తా రాత్రిః శోచరవృశ్చికాదిబాధయుక్త

తయాస్తరీరిత్యుచ్యతే। విద్వాన్ ఉపస్థాతా తాదృశీం రాత్రిం నాధివసతి। కి
న్తుసుఖకరీమిత్యర్థః। పరిధీమహీతిలిఙ్గాన్మన్త్ర ఏవాగ్నేరస్కన్దనార్థః పరి
ధిరిత్యాహ॥ "పరిత్వాగ్నేపురం వయమిత్యాహ పరిధిమేవైతం పరిదధా
త్యస్కన్దాయ" ఇతి। మన్త్రస్యస్పష్టార్థతాం దర్శయతి "అగ్నే గృహ
పత ఇత్యాహ యథాయజురేవైతత్" ఇతి। హిమశబ్దో హేమన్తవాచీ
త్యాహ "శతగ్ంహిమా ఇత్యాహ శతం త్వా హేమన్తానిన్ధిషీయేతి వావైత
దాహ" ఇతి। తత్రైవ అముష్మా ఇత్యత్ర నామగ్రహణం విధత్తే "పుత్రస్య నా
మగృహ్ణాత్యన్నాదమేవైనం కరోతి" ఇతి। ఏనం పుత్రం। అనుత్పన్నపుత్రవి
షయస్తస్తుశబ్దః 'ఉత్పన్న పుత్రవిషయోఽదశ్శబ్ద ఇతి వ్యవస్థాం దర్శయతి
"తామాశిషమాశాసే తన్తవే జ్యోతిష్మతీమితి బ్రూయాద్యస్య పుత్రో జాత
స్స్యాత్తేజస్వ్యేవాస్య బ్రహ్మవర్చసీ పుత్రో జాయతే తామాశిషమాశాసే
ముష్మై జ్యోతిష్మతీమితి బ్రూయాద్యస్య పుత్రో జాతస్స్యాత్తేజ ఏవాస్మిన్ బ్ర
హ్మవర్చసం దధాతి" ఇతి।

అథ మీమాంసా.

॥ ॥ తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం ॥ ॥

"ఐన్ద్ర్యోపస్థీయతాం వహ్ని రితీన్ద్రాగ్న్యోర్వికల్పనం।
సముచ్చయో వాఽత శక్రపకోఽగ్నిః కేవలోఽథవా॥
వికల్పశ్శ్రుతిలిఙ్గాభ్యాం గుణావృత్త్యా సముచ్చయః।
శ్రుతి*శ్శక్త్యనుసారేతి శక్రపకోఽగ్నిలిఙ్గతః॥
శక్తిరుక్తా శ్రుతిశ్చైషా లిఙ్గం శ్రుత్యనుమాపకం।
నైరాకాఙ్క్ష్యాత్మకే బాధే శ్రుత్యాగ్నౌ కేవలే స్థితిః" ॥ ఇతి ॥

"ఐన్ద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠత ఇతి శ్రూయతే। కదాచన స్తరీరసి
నేన్ద్ర సశ్చసి దాశుష ఇత్యసావృగైన్ద్రీ। తత్రేన్ద్రస్య ప్రకాశనా। భో
ఇన్ద్ర త్వం కదాచిదపి ఘాతుకో న భవసి। కిన్త్వాహుతిం దత్తవతే యజమా

* సత్యానువాదేతి ఇతి తై

నాయ ప్రియస ఇత్యర్థః। తత్రేన్ద్రప్రకాశనసామర్థ్యరూపాల్లిఙ్గాన్మన్త్రస్య ఇన్ద్రవిషయకక్రియాసాధనత్వం గమ్యతే। యద్యసౌ మన్త్ర ఇన్ద్రప్రధానకక్రియాయాః సాధనం న భవేత్తదానీమనేన మన్త్రేణ ఇన్ద్రప్రకాశనం వ్యర్థం స్యాత్। తస్మాదేతన్మన్త్రకరణకక్రియాం ప్రతి ఇన్ద్రః ప్రధానమిత్యేతాదృశబుద్ధ్యుత్పాదనం లిఙ్గవినియోగః। కాసా క్రియేతి విశేషజిజ్ఞాసాయామ్ ఐన్ద్ర్యోపతిష్ఠత ఇత్యనేన అవిరుద్ధ పదద్వయరూపేణ వాక్యేనోపస్థానక్రియాయాం పర్యవసానం క్రియతే। తథాసతి ఐన్ద్ర్యా మన్త్రేణేన్ద్రముపతిష్ఠత ఇత్యయమర్థః పర్యవస్యతి। తథా గార్హపత్యమిత్యనయా ద్వితీయాన్తపదరూపయా శ్రుత్యా గార్హపత్యస్య ప్రాధాన్యం గమ్యతే। తచ్చ గుణభూతాం యత్కాంచిత్క్రియామన్తరేణ న సమ్భవతి। తతస్తాదృశీం కాంచిత్క్రియాం ప్రతి గార్హపత్యః ప్రధానమిత్యేతాదృశబుద్ధ్యుత్పాదనం శ్రుతివినియోగః। ఐన్ద్ర్యోపతిష్ఠత ఇతి పదద్వయేన మన్త్రవిశేషక్రియావిశేషయోః పర్యవసానం భవతి। తథా సత్యైన్ద్ర్యా మన్త్రేణ గార్హపత్యముపతిష్ఠత ఇత్యర్థో భవతి। తదేవం శ్రుతిలిఙ్గయోర్విరోధే సతి ప్రమాణత్వావిశేషాత్ వ్రీహియవవద్వికల్ప ఇత్యేకః పూర్వపక్షః ఇన్ద్రగార్హపత్యయోః ప్రధానత్వావిశేషాత్ ఉపస్థానస్య చ గుణత్వాత్ ప్రతిప్రధానం గుణావృత్తిరితి న్యాయేన ఉపస్థానావృత్త్యా శ్రుతిలిఙ్గయోస్సముచ్చయ ఇతి ద్వితీయః పూర్వపక్షః। శ్రుతిర్వినియుఞ్జానా వస్తుసామర్థ్యమనుసృత్యైవ వినియుఙ్క్తే। అన్యథా వహ్నినా సిఞ్చేద్వారిణా దహేదిత్యపి వినియుజ్యేత। తతః ఉపజీవ్యత్వేన లిఙ్గస్య ప్రబలత్వాదిన్ద్రమేవమన్త్రేణ ఉపస్థేయ ఇతి తృతీయః పూర్వపక్షః। ఐన్ద్రమన్త్రస్య గార్హపత్యే ముఖ్యవృత్త్యా శక్త్యభావేఽపి గౌణవృత్త్యా శక్తిరస్తీతి నివేశన ఇత్యస్మిన్నుదాహరణే పూర్వమేవ ప్రదర్శితం। తథా సతి సామర్థ్యాభావకృతప్రతిబన్ధాభావాన్నిర్విఘ్నా శ్రుతిశ్శీఘ్రం వినియుఙ్క్తే। లిఙ్గన్తు విలమ్బతే। మన్త్రపదాన్యాదౌ స్వాభిధేయమర్థం ప్రతిపాదయన్తి। తత ఊర్ధ్వం మన్త్రస్య సామర్థ్యం నిరూప్యతే। పశ్చాత్సామర్థ్యవశాత్సాధనత్వవాచినీం ప్రాధాన్య

వాచినీచశ్రుతిర్లిఙ్గకల్ప్యతే। సాచశ్రుతిర్మన్త్రేణఇన్ద్రముపతిష్ఠతఇతివినియు
క్తేః। తథాసతిప్రత్యక్షశ్రుత్యాస్వాభిధేయప్రతిపాదనవినియోగయోర్మ
ధ్యవర్తినా సామర్థ్యనిరూపణశ్రుతికల్పనవ్యాపారేణాన్తఇతి ప్రాబల్యాత్త
య్యాలిఙ్గంబాధ్యతే। నచప్రత్యక్షశ్రుతివినియోగవేలాయాం అలబ్ధాత్మక
త్వేన అప్రాప్తలిఙ్గంకథం బాధ్యతఇతిశఙ్కనీయం। భవిష్యత్వాచ్ఛ్రుతిప్ర
తిబన్ధస్యైవాత్రబాధత్వాత్। శ్రుత్యా వినియుక్తస్యమన్త్రస్య పునర్విని
యోగాకాంక్షానుదయాద్వినియోజకంలిఙ్గంకథంప్రాప్స్యతి । తస్మాద్గా
ర్హపత్యోపస్థానేమన్త్రఃప్రత్యక్షశ్రుత్యావినియుజ్యతే॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే పఞ్చమప్రపాఠకే అష్టమోఽనువాకః॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అగ్నిహోత్రం జుహోతి యదేవ కిఞ్చ యజమానస్యస్వం తస్యైవ తద్రేతస్సిఞ్చతి ప్రజననే ప్రజననగ్ం హి వా అగ్నిరథౌషధీరన్తగతా దహతి తాస్తతో భూయసీః ప్రజాయన్తే యత్సాయం జుహోతి రేత ఏవ తత్సిఞ్చతి ప్రైవ ప్రాతస్తనేన జనయతి తద్రేతస్సిక్తం న త్వష్ట్రావికృతం ప్రజాయతే యావచ్ఛోవై రేతసస్సిక్తస్య॥౧॥

త్వష్టా రూపాణి వికరోతి తావచ్ఛో వై తత్ప్రజాయత ఏష వై దైవ్యస్త్వష్టా యో యజతే బహ్వీభిరుపతిష్ఠతే రేతస ఏవ సిక్తస్య బహుశో రూపాణి వికరోతి సప్రైవ జాయతే శ్వశ్శ్వో భూయాన్భవతి య ఏవం విద్వానగ్నిముపతిష్ఠతేఽహర్దేవానా మాసీద్రాత్రిరసురాణాం తేఽసురా యద్దేవానాంవిత్తం వేద్యమాసీత్తేనసహ॥౨॥

రాత్రిం ప్రావిశన్తే దేవా హీనా అమన్యన్త తేఽపశ్యన్నాగ్నేయీ రాత్రిరాగ్నేయాః పశవ ఇమమేవాగ్నిగ్ స్తవామ స నస్స్తుతః పశూన్ పునర్దాస్యతీతి తేఽగ్నిమస్తువన్త్స ఏభ్యస్స్తుతో రాత్రియా అధ్యహరభి పశూన్నిరార్జత్తే దేవాః పశూన్విత్త్వా కామాగ్ం అకుర్వత య ఏవం విద్వానగ్నిముపతిష్ఠతే పశుమాన్భవతి॥౩॥

ఆదిత్యో వా అస్మాల్లోకాదముం లోకమైత్సోఽముం లోకం గత్వా పునరిమం లోకమభ్యధ్యాయత్స ఇమం లోకమాగత్య మృత్యోరబిభేన్మృత్యుసంయుత ఇవహ్యయం లోకస్సోఽమన్యతేమమేవాగ్నిగ్ స్తవాని స మా స్తుతస్సువర్గం లోకం గమయిష్యతీతి సోఽగ్నిమస్తౌత్స ఏనగ్ స్తుతస్సువర్గం లోకమగమయత్॥౪॥

ఏవం విద్వానగ్నిముపతిష్ఠతే సువర్గమేవ లోకమేతి సర్వమాయురేత్యభి వా ఏషోఽగ్నీ ఆరోహతి య ఏనావుపతిష్ఠతే యథా ఖలు వై శ్రేయానభ్యారూఢః కామయతే తథా కరోతి నక్తముపతిష్ఠతే న ప్రాతస్సగ్ం హి నక్తం వ్రతాని సృజ్యన్తే సహ శ్రేయాగ్ంశ్చ పాపీయాగ్ంశ్చాసాతే జ్యోతిర్వా అగ్నిస్తమో రాత్రిర్యత్॥౫॥

నక్తముపతిష్ఠతే జ్యోతిషైవ తమస్తరత్యుపస్థేయోఽగ్నీ౩ర్నోపస్థేయా౩ ఇత్యాహుర్మనుష్యాయేన్నువై * యోఽహరహరాహృత్యాథైనం యాచతి స ఇన్నువై తముపార్చ్ఛత్యథ కో దేవానహరహర్యాచిష్యతీతి తస్మాన్నోపస్థేయోఽథో ఖల్వాహురాశిషే వై కం యజమానో యజత ఇత్యేషా ఖలు వై॥౬॥

* మనుష్యాయ। ఇత్। ను। వై। ఇతి పదపాఠః।

ఆహితాగ్నేరాశీర్య దగ్నిముపతిష్ఠతే తస్మాదుపస్థేయః ప్రజాపతిః పశూనసృజత తే సృష్టా అహోరాత్రే ప్రావిశన్ తాఞ్ఛన్దోభిరన్వవిన్ద ద్యచ్ఛన్దోభి రుపతిష్ఠతే స్వమేవ తదన్విచ్ఛతి న తత్ర జామ్యస్తీత్యాహు ర్యోఽహరహరుపతిష్ఠత ఇతి యో వా అగ్నిం ప్రత్యఙ్ఙుపతిష్ఠతే ప్రత్యేనమోషతి యః పరాఙ్ విష్వఙ్ప్రజయా పశుభిరేతి కవాతిర్యఙ్ఙివోపతిష్ఠేత నైనం ప్రత్యోషతి న విష్వఙ్ప్రజయా పశుభిరేతి॥౭॥

సిక్తస్య సహా భవతి యోఽయఃఖలు వై పశుభిస్త్రయోదశ చ॥౯॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే పఞ్చమప్రపాఠకే నవమోఽనువాకః॥*॥

అథ భాష్యమ్.

నవమేఽనువాకే పూర్వోక్తోపస్థానస్యాగ్నిహోత్రాఙ్గతా ప్రదర్శ్యతే తత్ర తావదగ్నిహోత్రం విధత్తే "అగ్నిహోత్రం జుహోతి యదేవ కిఞ్చ యజమానస్య స్వం తస్యైవ తత్" ఇతి। వాక్యాన్తరవిహితేన పయోదధియవాగ్వాదిద్రవ్యేణాగ్నిహోత్రనామకం హోమం కుర్యాత్। యజమానస్య క్షీరప్రభృతికం యత్ స్వమగ్నౌ హుతం న తద్వినశ్యతి కిన్తు తస్యైవ యజమానస్య తత్స్వం భూత్వావతిష్ఠతే। తదవస్థానం దృష్టాన్తేనోపపాదయతి "రేతస్సిఞ్చతి ప్రజననే ప్రజననగ్ం హి వా అగ్నిః" ఇతి। యథా ప్రజోత్పాదకే యోనౌ సిక్తం రేతోఽవతిష్ఠతే తథా అగ్నేః ప్రజననరూపత్వాత్తస్మిన్ హుతమవతిష్ఠతే। నను వహ్నిసమీపం ప్రాప్తానాం ద్రవ్యాణాం దాహః ప్రత్యక్షేణోపలభ్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ "అథౌషధీరన్తగతా దహతి తాస్తతో భూయసీః ప్రజాయన్తే" ఇతి। యద్యపి ఘర్మకాలే దావాగ్నిస్స్వసమీపం ప్రాప్తా ఓషధీర్దహతి తథాపి దగ్ధా ఓషధయః వృష్టికాలే భూయస్యః ప్రజాయన్తే। తస్మాత్ప్రజననోఽగ్నిః। కాలద్వయం విధత్తే "యత్సా

యంజుహోతి రేతఏవ తత్సిఞ్చతి ప్రైవప్రాతస్తనేనజనయతితత్" ఇతి। ప్రాతఃకాలీనహోమేనోత్పాదనం। విహితస్యాగ్నిహోత్రస్యాఙ్గముపస్థానంవిధత్తే "రేతస్సిక్తంనత్వష్టావికృతంప్రజాయతే యావచ్ఛోవై రేతసస్సిక్తస్య త్వష్టారూపాణివికరోతి తావచ్ఛోవైతత్ప్రజాయత ఏషవై దేవ్యస్త్వష్టాయోయజతే బహ్వీభిరుపతిష్ఠతే రేతసఏవ సిక్తస్య బహుశో రూపాణివికరోతి" ఇతి। లోకేయోనౌసిక్తం రేతోవిశ్వకర్మణా యదినవిక్రియేత తదానైవప్రజోత్పత్తిరస్తి। సచత్వష్టాయావన్తి రూపాణ్యుద్దిశ్య రేతోవివిధంకరోతి తావన్త్యుత్పద్యన్తే అత్రాపి యజమానో దేవైరనుగృహీతస్త్వష్టాతతోవివిధరూపకరణాయబహ్వీభిరుపతిష్ఠతే। అయముపస్థానకర్మవిధిః। తదనువాదేనషడ్భిరుపతిష్ఠతఇత్యాదిమన్త్రవిధిః। ఉపస్థానంప్రశంసతి "సప్రైవజాయతేశ్వశ్శ్వోభూయాన్భవతియఏవం విద్వానగ్నిముపతిష్ఠతే" ఇతి। ఉపస్థాతాప్రజాముత్పాద్యప్రతిదినముత్తరోత్తరం ధనాదిభిర్వర్ధతే। ప్రకారాన్తరేణప్రశంసతి "అహర్దేవానామాసీద్రాత్రిరసురాణాంతేఽసురాయద్దేవానాంవిత్తం వేద్యమాసీత్తేనసహరాత్రిం ప్రావిశన్తే దేవాహీనాఅమన్యన్తతేఽపశ్యన్నాగ్నేయీవైరాత్రిరాగ్నేయాఃపశవఇమమేవాగ్నిగ్ం స్తవామసనస్స్తుతఃపశూన్ పునర్దాస్యతీతితేఽగ్నిమస్తువన్త్సఏభ్యఃస్తుతోరాత్రియాఅధ్యహరభిపశూన్నిరార్జత్తేదేవా పశూన్విత్త్వాకామాగ్ం అకుర్వతయఏవంవిద్వానగ్నిముపతిష్ఠతేపశుమాన్భవతి" ఇతి। విత్తంపూర్వలబ్ధంపశురూపంధనంవేద్యమితఃపరంలబ్ధుంయోగ్యం తదుభయం దేవద్రవ్యం అపహృత్యతేనసహ అసురారాత్రింప్రావిశన్ అన్ధకారేక్వాపిగతాః। తతఃపశుహీనావయమితిఖిద్యన్తేదేవాః। తేరాత్రావుపాయమపశ్యన్ రాత్రావగ్నేః ప్రకాశాధిక్యదర్శనాద్రాత్రి రాగ్నేయీ అగ్నేః పశుస్వామిత్వాత్పశవోఽప్యాగ్నేయాః।స్తుతఃసోఽగ్నిరేభ్యో దేవార్థం రాత్రేరధ్యాహృత్యఅహరభిలక్ష్యతాన్పశూన్నిరార్జత్ నిరగమయత్ కామాన్భోగాన్। పునఃప్రకారాన్తరేణప్రశంసతి "ఆదిత్యో వాఅస్మాల్లోకాదముంలోకమైత్సోఽముంలోకంగత్వా పునరిమం లోకమ

భ్యధ్యాయత్స ఇమం లోకమాగత్య మృత్యోరబిభేన్మృత్యుసంయుత ఇవ హ్యయంలోకస్సోఽమన్యత ఇమమేవాగ్నిగ్ స్తవానిసమాస్తుతస్సువర్గంలోకంగమయిష్యతీతిసోఽగ్నిమస్తౌత్సఏనగ్ స్తుతస్సువర్గంలోక మగమయద్య ఏవం విద్వానగ్ని ముపతిష్ఠతే సువర్గమేవ లోకమేతి సర్వమాయురేతి” ఇతి। పునః ప్రకారాన్తరేణ ప్రశంసతి “ అభివా ఏషో ఽ గ్నీ ఆరోహతి యఏనావుపతిష్ఠతే యథాఖలువై శ్రేయానభ్యారూఢః కామయతేతథాకరోతి” ఇతి। ఏనావాహవనీయగార్హపత్యౌయఉపతిష్ఠత ఏషోఽగ్నీఉభావభ్యారోహతి స్వవశౌకరోతి। యథాకశ్చిత్పూర్వ మధమస్సన్నేవంకామయతే అహంవిద్యాధినాశ్రేష్ఠఉత్తమం పదమభ్యారూఢో భవిష్యామీతితథాఽయంయజమానఉపస్థానేనస్వస్యోత్తమంపదంకరోతి। తస్మాదుపస్థానంప్రశస్తమిత్యర్థః। అత్రకేచిత్ప్రాతరగ్నిర్నోపస్థేయ ఇత్యాహుః। అన్యేతునకదాచిదప్యుపస్థేయఇతి। సిద్ధాన్తస్తుసర్వదాప్యుపస్థేయఇతి। తత్రప్రథమంపూర్వపక్షుందర్శయతి “ నక్తముపతిష్ఠతే నప్రాతస్సగ్ హి నక్తం వ్రతానిసృజ్యన్తేసహ శ్రేయాగ్ శ్చ పాపీయాగ్ శ్చాసాతే జ్యోతిర్వాఅగ్నిస్తమోరాత్రిర్యన్నక్తముపతిష్ఠతేజ్యోతిషైవతమస్తరతి” ఇతి। రాత్రౌవ్రతాన్యనుష్ఠేయానికర్మాణిసంసృజ్యన్తేసంకీర్ణానిభవన్తి। అన్ధకారేకేనకథమనుష్ఠితమితి నజ్ఞాయతే। యథాశాస్త్ర మనుష్ఠితోవ్రతవిశేషః శ్రేయాన్ తద్విపరీతః పాపీయాన్ ఉభౌసహైవతిష్ఠతః। తతోఽగ్నావుపస్థితేసత్యగ్నినాజ్యోతిషారాత్రిప్రయుక్తన్తమోదోషంతరతి తస్మాన్నక్తముపస్థేయః। అహనితుతమో దోషాభావాన్నోపస్థేయఇత్యేకః పూర్వపక్షః। ద్వితీయంపూర్వపక్షంవిచారపురస్సరందర్శయతి “ ఉపస్థేయోఽగ్నిః నోపస్థేయా 3 ఇత్యాహుర్మనుష్యాయేన్నైవయో హరహరాహృత్యాథైనంయాచతిసఇన్నైవతముపార్ఛత్యథకోదేవాన హరహర్యాచిష్యతీతితస్మాన్నోపస్థేయ” ఇతి। ప్లుతిర్విచారార్థా, లోకేమనుష్యాయైవతావత్ రాజ్ఞేయఃకోఽపిదరిద్రోయత్కించిత్ జమ్బీరఫలాదికముపాయనమాహృత్యతతఃప్రతిదినమేనం రాజానంప్రతి బహుక్షేత్ర

ధనాదికం యది యాచతి తదా స యాచకః తం రాజానం పీడయత్యేవ తథా సతి కో నామ మహాప్రభావాన్దేవాన్ ప్రతిదినం యాచితుమర్హతి । యాచ్ఞారూపం చేదముపస్థానం । ఆయుర్దా అగ్నేఽస్యాయుర్మే దేహీత్యాది మన్త్రేషు (సం-౧కా। ౫ప్ర । ౫అ) తత్ప్రతీతేః । తస్మాదగ్నిః కదాచిదపి నోపస్థేయ ఇతి ద్వితీయః పూర్వపక్షః। సిద్ధాంతం దర్శయతి "అథో ఖల్వాహురాశిషే వై కం యజమానో యజత ఇత్యేషా ఖలు వా ఆహితాగ్నేరాశీర్యదగ్నిముపతిష్ఠతే తస్మాదుపస్థేయః" ఇతి। అథోశబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః। ఆశిషే వై స్వాపేక్షితం సర్వమాశాసితుమేవ కం ప్రజాపతిసదృశం సర్వదేవాత్మకమగ్నిం ప్రతి యజమానో యజత ఇత్యభిజ్ఞా ఆహుః। లోకేఽపి రాజ్ఞశ్చిత్తవృత్తిమవిజ్ఞాయ అకాండే దేహీత్యుక్తే సత్యుపరోధో భవతి। యదా తు ప్రశంసయా వినోదేన వా పరితోషముత్పాద్య యాచతే తదానీముత్సాహయుక్తో యాచితాదప్యత్యన్తమధికమేవ దదాతి। తద్వదాహితాగ్నేర్మన్త్రైరుపస్థానమేవ యాచ్ఞా। సా చ బహువిధప్రశంసాపూర్వకత్వాత్ నోపరోధాయ భవతి కిన్త్వత్యన్త పరితోషాయైవ । తస్మాత్సాయం ప్రాతశ్చ అగ్నిరుపస్థేయ ఏవ । ఋగ్భిరుపస్థానం ప్రశంసతి "ప్రజాపతిః పశూనసృజత తే సృష్టా అహోరాత్రే ప్రావిశన్ తాన్ ఛన్దోభిరన్వవిన్దద్యచ్ఛన్దోభిరుపతిష్ఠతే స్వమేవ తదన్విచ్ఛతి" ఇతి । అహోరాత్ర దేవతాభ్యామన్తర్ధాపితాః పశవః ఛన్దోయుక్తమన్త్రైరన్విష్టాస్సన్తో లబ్ధాః । తస్మాచ్ఛన్దోభిరుపస్థానం వినష్టస్యాన్వేషణాయ భవతి । ఉపస్థానస్య ప్రతిదినకర్తవ్యతామున్నయతి "న తత్ర జామ్యస్తీత్యాహుర్యో హరహరుపతిష్ఠత ఇతి" ఇతి । ఉపస్థాతురభీష్టప్రార్థనా సద్భావాదుపస్థేయస్తుతిసద్భావాచ్చ తత్రోపస్థానే కస్యాపి జామ్యాలస్యం నాస్తీతి । ఉపస్థానవేలాయామీషత్తిరశ్చీన ముఖత్వం విధత్తే "యో వా అగ్నిం ప్రత్యఙ్ఙుపతిష్ఠతే ప్రత్యేన మోషతి యః పరాఙ్విష్వఙ్ ప్రజయా పశుభిరేతి కవాతిర్యఙ్ఙివోపతిష్ఠేత నైనం ప్రత్యోషతి న విష్వఙ్ ప్రజయా పశుభిరేతి" ఇతి॥ ప్రత్యఙ్ సమ్ముఖః । తథా సతి అగ్నిరేనం యజమానం ప్రత్యోషతి ప్రాతికూల్యేన దహతి । పరాఙ్ముఖః తథా సతి

యజమానస్య ప్రజయా పశుభిశ్చ విష్వఙ్జైతి వియుక్తో భవతి । కవాతిర్యఙ్జైవ ఈ షత్తిరశ్చీనఇవఇతి॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితా భాష్యే ప్రథమకాణ్డే పఞ్చమప్రపాఠకే నవమోఽనువాకః॥*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

మమ నామ ప్రథమం జాతవేదః పితా మాతా చ దధతుర్యదగ్రే। తత్త్వం బిభృహి పునరా మదైతోస్తవాహం నామ బిభరాణ్యగ్నే। మమ నామ తవ చ జాతవేదో వాససీ ఇవ వివసానౌ యే చరావః। ఆయుషే త్వం జీవసే వయం యథాయథం వి పరి దధావహై పునస్తే। నమోఽగ్నయేఽప్రతివిద్ధాయ నమోఽనాధృష్టాయ నమస్సమ్రాజే। అషాఢః॥ ౧॥

అగ్నిర్బృహద్వయా విశ్వజిత్సహన్త్యశ్శ్రేష్ఠో గన్ధర్వః। త్వత్పితారో అగ్నే దేవాస్త్వామాహుతయస్త్వద్వివాచనాః। సం మామాయుషా సం గౌపత్యేన సుహితే మా ధాః। అయమగ్నిశ్శ్రేష్ఠతమోఽయం భగవత్తమోఽయగ్ం సహస్రసాతమః। అస్మా అస్తు సువీర్యం। మనో జ్యోతిర్జుషతామాజ్యం విచ్ఛిన్నం యజ్ఞగ్ం సమిమం దధాతు। యా ఇష్టా ఉషసో నిమ్రుచశ్చ తాస్సన్దధామి హవిషా ఘృతేన। పయస్వతీరోషధయః॥ ౨॥

పయస్వద్వీరుధాం పయః। అపాం పయసో యత్పయస్తేన మామిన్ద్ర సగ్ంసృజ। అగ్నే వ్రతపతే వ్రతం చరిష్యామి తచ్ఛకేయం తన్మే రాధ్యతాం। అగ్నిగ్ం హోతారమిహ తగ్ం హువే దేవాన్ యజ్ఞియానిహ యాన్ హవామహే। ఆయన్తు దేవాస్సుమనస్యమానా వియన్తు దేవా హవిషో మే అస్య। కస్త్వా యునక్తి స త్వా యునక్తు। యాని ఘర్మే కపాలాన్యుపచిన్వన్తి॥ ౩॥

వేధసః । పృణన్తస్తాన్యపి వ్రత ఇన్ద్రవాయూ విముఞ్చతాం । అభిన్నో ఘర్మో జీరదానుర్యత ఆత్తస్తదగన్పునః । ఇధ్మో వేదిః పరిధయశ్చ సర్వే యజ్ఞస్యాయురనుసఞ్చరన్తి । త్రయస్త్రిగ్ంశత్తన్తవో యే వితత్నిరే య ఇమం యజ్ఞగ్ం స్వధయా దదన్తే తేషాం ఛిన్నం ప్రత్యేతద్దధామి స్వాహా ఘర్మో దేవాగ్ం అప్యేతు ॥౮॥

అషాఢఓషధయ ఉపదిన్వన్తి పఞ్చచత్వారిగ్ంశచ్చ ॥౧౦॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే పఞ్చమప్రపాఠకే దశమోఽనువాకః ॥*॥

అథ భాష్యమ్

దశమానువాకస్య పూర్వభాగే ప్రవత్స్యతో యజమానస్య అగ్న్యుపస్థానమన్త్రాః। ఉత్తరభాగే కేచిద్దర్శపూర్ణమాసాఙ్గమన్త్రాశ్చాభిధీయన్తే। కల్పః “ప్రవసథమేష్యన్నాహాగ్నీన్త్సమాధేహి । జ్వలత ఉపతిష్ఠత ఇత్యుపక్రమ్యోక్తం। పశూన్మే శగ్ంస్యపాహి తాన్మే గోపాయాస్మాకం పునరాగమాదిత్యాహవనీయం మమ నామప్రథమం జాతవేద ఇతి చ” ఇతి । తత్ర పశూనిత్యాదిమన్త్రాశ్శాఖాన్తరగతాః । మన్త్రాన్తరపాఠస్తు “మమ నామప్రథమం జాతవేదః పితా మాతా చ దధతుర్యదగ్రే । తత్త్వం బిభృహి పునరామదైతోస్తవాహం నామబిభరాణ్యగ్నే” ఇతి । బ్రాహ్మణస్య నామద్వయం విద్యతే దేవదత్తయజ్ఞదత్తాదికమేకం । ఉపాధ్యాయ దీక్షితాదికమపరం । అత ఏవ శ్రూయతే “తస్మాద్ద్వినామా బ్రాహ్మణోఽర్ధుకః” ఇతి। తత్రాధ్యాపనాదేరూర్ధ్వం ప్రవృత్తత్వాదుపాధ్యాయాదికం చరమం । అగ్రే జన్మకాలే మాతాపితృభ్యాం కృతం దేవదత్తాదికం ప్రథమం । హే జాతవేదః మమ యత్ప్రథమం నామ తత్త్వం ధారయ కియన్తం కాలం, పునరామదైతోః అస్మదీయపునరాగమనాదూర్ధ్వమపి తవ నామ ధారయాణి। త్వమత్ర వైకల్యం హరన్మదీయం కార్యం కురు । త్వన్నామ

ధారిణో మమగ_స్తవ్యదేశేవై కల్యామేవనసమ్భవతీత్యర్థః। కల్పః “ అభ్యా త్యావహాగ్నిన్త్సమాధేహీతి। జ్వలతఉపతిష్ఠతెఇత్యుపక్రమ్యోక్తం।మమనా మ తవచజాతవేదఇతిచతసృభిరాహావనీయం” ఇతి। తత్రప్రథమా “ మ మనామ తవచజాతవేదో వాససీ ఇవవివసానౌ యేచరావః। ఆయుషే త్వంజీవసే వయంయథాయథం విపరిదధావహైపునస్తే” ఇతి। హేజా తవేదః మమ దేవదత్తాదినామతవచవహ్న్యాదినామేత్యేవం యేనామనీ విప రివృత్యఅన్యోన్యం వాససీ విపర్యయేణవసానావి వేదానీమావాంచరావః ఇత ఊర్ధ్వంతేనామనీత్వంచాహంచ పునరపి యథాయథం త్వదీయం వ హ్న్యాదినామతవైవ, మదీయంచదేవదత్తాదినామ మమైవయథాభవతిత థా విపరివృత్యపరిదధావహై। ఏవంసతి ఆయురభివృద్ధిధనాదిసమ్పత్త్యాప్ర శస్తజీవనంభవతి। అథద్వితీయా “ నమోఽగ్నయేఽప్రతివిద్ధాయ నమో ఽనాధృష్టాయనమస్సమ్రాజే। అషాఢఅగ్నిర్బృహద్వయా విశ్వజిత్సహ న్త్యశ్శ్రేష్ఠోగన్ధర్వః” ఇతి। అప్రతివిద్ధాయ కేనచి దతాడితాయ, అనా ధృష్టాయ కెనాప్యతిరస్కృతాయ, సమ్రాజేసంహతదీప్తయే। అషాఢశ్శ త్రుభిరసోఢుమశక్యః, బృహద్వయాఃఅపరిమితాన్నః, విశ్వజిత్సర్వస్య జేతా, సహన్త్యఃస్వయంసహిష్ణుః। శ్రేష్ఠోగంధర్వ స్సర్జీతాది కలావి ద్యాస్వతికుశలః। అథతృతీయా “ త్వమ్పితారో అగ్నేదేవాస్త్వామాహు తయస్త్వద్వివాచనాః। సంమామాయుషాసంగౌపత్యేనసుహితేమాధాః” ఇతి। త్వమేవపితాపాలకోయేషాందేవానాంతే త్వత్పితారః। త్వాం ప్రాప్తాఆహుతయోయేషాందేవానాంతేత్వామాహుతయః। త్వయిహు తాస్సన్తోదేవాంస్తర్పయన్తీత్యర్థః. త్వమేవవిశేషేణవాచఃప్రఖ్యాపయి తాయేషాంతె త్వద్వివాచనాః।హేఅగ్నేమాందీర్ఘాయుషా సంధాస్సం యోజయ। గౌపత్యేనగవాంస్వామిత్వేనసంయోజయ।సుహితె సుష్ఠుహి తె పురుషార్థేమాధాః మాంస్థాపయ। అథచతుర్థీ “ అయమగ్నిశ్శ్రేష్ఠత మోఽయం భగవత్తమోయంగ్సహస్రసాతమః। అస్మాఅస్తుసువీర్యం” ఇతి। ప్రశస్యానాంమధ్యే అతిశయేన ప్రశస్యఃశ్రేష్ఠః। పునరపితాదృశా

నాం శ్రేష్ఠానాంమధ్యేఅతిశయేనశ్రేష్ఠః శ్రేష్ఠతమః । భగవచ్ఛబ్దఃపౌరాణికైర్వ్యాఖ్యాతః॥

“ఐశ్వర్యస్యసమగ్రస్య * వీర్యస్యయశసశ్శ్రియః ।
జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవషణ్ణాంభగఇతీరణా”॥ఇతి॥
ఉత్పత్తింప్రలయఞ్చైవభూతానామాగతింగతిం।
వేత్తివిద్యామవిద్యాంచసవాచ్యోభగవానితి” ॥

అతిశయేనభగవాన్ భగవత్తమః । సహస్రసఙ్ఖ్యాకస్య ధనస్యామె । సనితారో దాతార స్తేభ్యోప్యతిశయేనదాతా సహస్రసాతమః । తాదృశస్యాగ్నేః ప్రసాదాదస్మై యజమానాయసుహ్యం శోభనంవీర్యం సామర్థ్యమస్తు। కల్పః “ నవమీంచేదపిప్రవసేన్మిత్రోజనాన్యాతయతిప్రజానన్నితి మైత్ర్యోపస్థాయ మనోజ్యోతిర్జుషతామిత్యాహుతింజుహుయాత్” ఇతి । నిర్గమతిథిమారభ్యనవమీంతిథిమతిక్రమ్య ప్రవాసేసత్యేతదవగన్తవ్యం । తత్రమిత్రోజనానితిమన్త్రోఽన్యత్రామ్నాతః । మన్త్రాన్తరపాఠస్తు “ మనోజ్యోతిర్జుషతామాజ్యంవిచ్ఛిన్నం యజ్ఞగ్ం సమిమం దధాతు। యాఇష్టాఉషసోనిమ్రుచశ్చతాస్సన్దధామి హవిషాఘృతేన”ఇతి।పూర్వార్ధస్తు భూమిర్భూమ్నేత్యనువాకే (కాం౧।౫ప్ర।౩అ) వ్యాఖ్యాతః। యా ఉషసః ప్రాతఃకాలోపలక్షితా ఆహుతయః యాశ్చనిమ్రుచోఽస్తమయకాలోపలక్షితా ఆహుతయః ఇష్టా ఇతఃపూర్వంయజమానై రనుష్ఠితాః మయాత్వన్తరితాః తాః సర్వా ఆహుతీః అనేనఘృతేనహవిషా సన్దధామి అవిచ్ఛిన్నాః కరోమి । అగ్న్యుపస్థానమన్త్రాదివిషయః పూర్వభాగో గతః। అథ దార్శికయాజమానమన్త్రాదివిషయ ఉత్తరార్ధభాగ ఉచ్యతే। కల్పః “ పయస్వతీరోషధయ ఇత్యప ఆచామత్యుపస్పృశతి వా ” ఇతి।పాఠస్తు।“ పయస్వతీరోషధయః పయస్వద్వీరుధాంపయః । అపాం పయసో యత్పయస్తేన మామిన్ద్రసగ్ంసృజ ” ఇతి । సారవాచీపయశ్శబ్దః । ఓషధ

* ధర్మస్య ఇతి పా.

యః పయస్వత్యః। వీరుధాంలతానాం సన్బద్ధి యత్పయోనిర్గతంక్షీరం త
దపి పయస్వత్ సారవత్ । అపాంమధ్యే యత్సారం యచ్చపయసోగవా
దేః క్షీరస్య పయస్సారం తేనసారేణ సర్వేణ హే ఇన్ద్ర మాంసంసృజ
సంయోజయ। కల్పః “దక్షిణేనాహవనీయ మవస్థాయ•వ్రతముపైష్యన్న
ముద్రం మనసాధ్యాయతి అగ్నేవ్రతపతే వ్రతంచరిష్యామి ఇతి బ్రాహ్మణ”
ఇతి। మన్త్రశేషస్తు “తచ్ఛకేయం తన్మే రాధ్యతాం” ఇతి। తద్వ్రతమ
నుష్ఠాతుం శక్తోభూయాసం।మదీయం తద్వ్రతం సమృద్ధం భవతు । కల్పః
“అగ్నిగ్ం హోతారమిహ తగ్ంహువే ఇతిహవిర్నిరుప్యమాణ మభిమన్త్ర
యతే హవిర్నిర్వపణం వా పాత్ర మభిమృశత్యభి మన్త్రయతే” ఇతి।
మన్త్రశేషస్తు “ దేవాన్ యజ్ఞియానిహ యాన్హవామహే । ఆయన్తు
దేవాస్సుమనస్యమానా వియన్తు దేవా హవిషో మె అస్య” ఇతి । ఇహక
ర్మణి దేవానామాహ్వాతారం తమగ్నిమహ మాహ్వాయామి। ఇహకర్మణి
యాన్ దేవానుద్దిశ్య జుహుమస్తానపి యజ్ఞియాన్ దేవాన్ ఆహ్వాయామి।
ఆహూతాశ్చ తేదేవాస్సుమనస్యంప్రాప్తాఆగచ్ఛన్తు । ఆగత్యచ మె అస్య
హవిషః మదీయమిదం హవిః వియన్తు భక్షయన్తు । కల్పః “అథయజ్ఞం
యునక్తి కస్త్వాయునక్తి సత్వాయునక్తి” ఇతి । సర్వం విహారమనువీక్షతె
ఇతి। హే యజ్ఞ కర్త ప్రజాపతిః సర్వత్రత్వాం యునక్తి యోగ్యం కరోతి
తస్మాదత్రాపి సపవత్వాంయునక్తు।కల్పః “ఉభౌకపాల విమోచనం జప
తః” ఇతి । ఉభావధ్వర్యుయజమానౌ । మన్త్రపాఠస్తు “ యానిఘర్మే క
పాలాన్యుపచిన్వన్తి వేధసః । పూష్ణస్తాన్యపివ్రత ఇన్ద్రవాయూ విముఞ్చ
తాం” ఇతి। అయంమన్త్రోఽధ్వర్యుకాణ్డె ఆమ్నాతత్వాత్ ప్రథమప్ర
పాఠకె (సం- ౧కాం। ౧ప్ర। ౭అ) వ్యాఖ్యాతః। వేధసో బ్రహ్మసమానాః
పూష్ణఃపోషకాః ఋత్విజో యానికపాలాని వహ్నౌ ఉపస్థాపయన్తి తా
నిసర్వాణ్యపి వ్రతె సమాప్తె సతి ఇన్ద్రవాయూ విముఞ్చతాం । అథప్రా
యశ్చిత్తం । కల్పః “ యదికపాలం భిద్యేత గాయత్ర్యా త్వా శతాక్ష
రయా సన్దధామీతి తత్సన్ధాయ ఉపరిగార్హపత్యే ధార్యమాణ మభిజు

హుయాత్ మనోజ్యోతిర్జుషతాం ఇతి। అత్రైనముపోఽభ్యవహరేత్ అభిన్నో ఘర్మో జీరదానుః” ఇతి। మన్త్రశేషస్తు “యత ఆత్తస్తదగన్పునః। ఇధ్మో వేదిః పరిధయశ్చ సర్వే యజ్ఞస్యాయురనుసఞ్చరన్తి” ఇతి। ఘర్మో దీప్తః సన్నస్తోఽయం కపాలవిశేషః స్వయం భిన్నత్వేన ప్రతీయమానోఽపి మన్త్రసామర్థ్యాదభిన్న ఏవ భిన్నత్వదోషం నావహతి। యస్మాదయంజీరదానుః। జీరం జీవనం పురోడాశద్వారేణ యజ్ఞస్య దదాతీతి జీరదానుః। యో హ్యన్యం జీవయతి స కథం స్వయం భిన్నో భవేత్। అభిన్నత్వే తదాకారః కుతో న భాతీత్యాశఙ్కోత్తరముచ్యతే। యతో యస్మాన్మృద్రూపాత్కారణాదాత్త ఉత్పన్నః పునస్తత్కారణం అగన్ప్రాప్నోత్। అతస్కారణరూప మృదాకార ఏవ ప్రతీయతే। నతు కార్యాకారః। తదప్రతీతత్వాదపి ఇధ్మాదయః స్వస్వాకారేణ ప్రతీయమానా యజ్ఞపురుషస్యాయురనుకృత్య సఞ్చరన్తి। కల్పః “అథాన్యత్సగ్ సృత్య కపాలేష్వపి సృజేత్ త్రయస్త్రిగ్ంశత్తన్తవః” ఇతి। మన్త్రశేషస్తు “యే వితత్నిరే య ఇమం యజ్ఞగ్ స్వధయా దదన్తే తేషాం ఛిన్నం ప్రత్యేతద్దధామి స్వాహా ఘర్మో దేవాగ్ం అప్యేతు” ఇతి। చతుర్థకాణ్డే ప్రజాపతిర్మనసాన్ధోచ్ఛేత ఇత్యనువాకేన ఇష్టకోపధానార్థా యజ్ఞతనునామకాస్త్రియస్త్రిగ్ంశన్మన్త్రా ఆమ్నాతాః। తన్మన్త్రప్రతిపాద్యా యజ్ఞతనవ ఇహ తన్తుస్థానీయాః। యథా తన్తుభిః పటో నిష్పాద్యతే తథా తాస్తనవో యజ్ఞంవిస్తారయన్తి। తేచ తన్తవో యజ్ఞనిష్పాదకాః। యే ఋత్విగాదయః స్వధయా హవిషా ఇమం యజ్ఞం దదన్తే అనుతిష్ఠన్తి తేషాం ప్రజాపత్యాదీనాం యజ్ఞాభిమానిదేవానాం ఋత్విగాది యజ్ఞాఙ్గానాఞ్చ మధ్యే యత్స్వరూపం విచ్ఛిన్నం తదేతత్ప్రతిసన్దధామి తత స్వాహా సుష్ఠు ప్రతిసంహితో ఘర్మో దీప్తో యజ్ఞాఙ్గవిశేషో దేవానప్యేతు ప్రాప్నోతు॥

|| ||అత్ర వినియోగసఙ్గ్రహః|| ||

“మమప్రవత్స్యన్పూర్వాగ్నిం మన్త్రయేత్పునరాగతః।
మమేత్యాద్యైశ్చతుర్మన్త్రైర్మథనస్త్వత్ర జుహోతి హి॥

గతమగ్నేరుపస్థానం మన్త్రౌ ప్రాసఙ్గికావథ।
పయోత్త్వాచామతిస్త్వామీ దర్శపూర్ణిమయోరపః॥
అగ్నేః ప్రాగగ్నిపార్శ్వస్థో జపేదగ్నింహవిస్తథా।
నిరుప్యమాణంసమ్మన్త్ర్య కస్త్వా యజ్ఞంయునక్తిహి॥
యానీతిముచ్యమానాని కపాలాన్యనుమన్త్రయేత్।
అభిన్నోఽఘ్నుత్తి పేచ్ఛిన్నం కపాలంయతఇత్యతః॥
కపాలాన్తరమాదధ్యా దితిప్రాసఙ్గికాగతాః"॥ఇతి॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే తైత్తిరీయసంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే పఞ్చమప్రపాఠకే దశమోఽనువాకః॥*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

వైశ్వానరో న ఊత్యా ప్రయాతు పరావతః। అగ్నిరుక్థేన వాహసా। ఋతావానం వైశ్వానర మృతస్య జ్యోతిషస్పతిం। అజస్రం ఘర్మమీమహే। వైశ్వానరస్య దగ్ సనాభ్యో బృహదరిణాదేకః స్వపస్యయా కవిః। ఉభా పితరా మహయన్నజాయతాగ్నిర్ద్యావాపృథివీ భూరిరేతసా। పృష్టో దివి పృష్టో అగ్నిః పృథివ్యాం పృష్టో విశ్వా ఓషధీరావివేశ। వైశ్వానరస్సహసా పృష్టో అగ్నిస్సనో దివాసః॥౧॥

రిషః పాతు నక్తం। జాతో యదగ్నే భువనా వ్యఖ్యః పశుంనగోపా ఇర్యఃపరిజ్మా। వైశ్వానర బ్రహ్మణే విన్దగాతుం యూయం పాతస్వస్తిభిస్సదానః। త్వమగ్నే శోచిషా శోశుచాన ఆరోదసీ అపృణాజాయమానః। త్వందేవాగ్ం అభిశస్తేరముఞ్చో వైశ్వానరజాతవేదో మహిత్వా। అస్మాకమగ్నే మఘవత్సుధారయానామి క్షత్రమజరగ్ం సువీర్యం। వయం జయేమ శతినగ్ం సహస్రిణం వైశ్వానర॥౨॥

వాజమగ్ం తవోతిభిః । వైశ్వానరస్య సుమతౌ స్యామ రాజా హి కం భువనానామభిశ్రీః । ఇతో జాతో విశ్వమిదం విచష్టే వైశ్వానరో యతతే సూర్యేణ । అవ తే హేడో వరుణ నమోభిరవ యజ్ఞేభిరీమహే హవిర్భిః । క్షయన్నస్మభ్యమసుర ప్రచేతో రాజన్నేనాగ్ంసి శిశ్రథః కృతాని । ఉదుత్తమం వరుణ పాశమస్మదవాధమం వి మధ్యమగ్ం శ్రథాయ । అథా వయమాదిత్య ॥ ౩ ॥

వ్రతే తవానాగసో అదితయే స్యామ । దధిక్రావ్ణ్ణో అకారిషం జిష్ణోరశ్వస్య వాజినః । సురభి నో ముఖా కరత్ప్ర ణ ఆయూగ్ంషి తారిషత్ । ఆ దధిక్రాశ్శవసా పఞ్చ కృష్టీస్సూర్య ఇవ జ్యోతిషాపస్తతాన । సహస్రసాశ్శతసా వాజ్యర్వా పృణక్తు మధ్వా సమిమా వచాగ్ంసి । అగ్నిర్మూర్ధా భువః । మరుతో యద్ధ వో దివస్సుమ్నాయన్తో హవామహే । ఆ తూ నః ॥ ౪ ॥

ఉప గన్తన । యా వశ్శర్మ శశమానాయ సన్తి త్రిధాతూని దాశుషే యచ్ఛతాధి । అస్మభ్యం తాని మరుతో వి యన్త రయిం నో ధత్త వృషణస్సువీరం । అదితిర్న ఉరుష్యత్వదితిశ్శర్మ యచ్ఛతు । అదితిః పాత్వగ్ంహసః । మహీమూ షు మాతరగ్ం సువ్రతానామృతస్య పత్నీమవసే హువేమ । తువిక్షత్రామజరన్తీమురూచీగ్ం సుశర్మాణమదితిగ్ం సుప్రణీతిం । సుత్రామాణం పృథివీం ద్యామనేహసగ్ం సుశర్మాణమదితిగ్ం సుప్రణీతిం । దైవీం నావగ్ం స్వరిత్రామనాగసమస్రవన్తీమా రుహేమా స్వస్తయే । ఇమాగ్ం సు నావమారుహగ్ం శతారిత్రాగ్ం శతస్ఫ్యం । అచ్ఛిద్రాం పారయిష్ణుం ॥ ౫ ॥

దివానః సహస్రిణం వైశ్వానరాదిత్య తూనో౽నై హ సగ్ంసు శర్మాణ మేకాన్నవిగ్ంశతిశ్చ॥౧౧॥

దేవాసురాః పరాభూమిర్భ్యామిరుప ప్రయన్తస్సమ్ప్రశ్యామ్యయజ్ఞః * సమ్ప్రశ్యామ్యగ్నిర్హైర్యాత్రం మమనామ వైశ్వానర ఏకాదశ॥౧౧॥

దేవాసురాః క్రుధస్సమ్ప్రశ్యామి సమ్ప్రశ్యామి నక్తముపగన్త నైకపఞ్చాశత్॥౫౧॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే పఞ్చమప్రపాఠకే ఏకాదశో౽నువాకః॥*॥

పఞ్చమప్రపాఠకస్సమాప్తః.

అథ భాష్యమ్.

అథాన్తిమ ఏకాదశానువాకే కామ్యేష్టియాజ్యా ఉచ్యన్తే। ఇష్టికాణ్డే త్రిహవిష్కా కాచిదిష్టిరామ్నాయతే « వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేద్వారుణం చరుం దధిక్రావ్ణ్ణే చరుమభిశస్యమానో యద్వైశ్వానరో ద్వాదశకపాలో భవతి సంవత్సరో వా అగ్నిర్వైశ్వానరః సంవత్సరేణైవైనగ్ం స్వదయత్యపపాపం వర్ణగ్ం హతే వారుణేనైవైనం వరుణపాశాన్ముఞ్చతి దధిక్రావ్ణ్ణా పునాతి” (సం-౨కాం।౨ప్ర।౫అ) ఇతి। అభిశస్యమానః పాతకరూపేణ దూష్యమాణః। వైశ్వానరశబ్దేన సంవత్సరాభిమానీ కశ్చిదగ్నిరుచ్యతే। తేనైవ సంవత్సరాభిమానినా ఏనమభిశస్తం స్వాత్మానం స్వదయతి బన్ధుభ్యో రోచయతే। వర్ణం వర్ణ్యమానమారోప్యమాణం పాపమపహతే వినాశయతి పాపినం బద్ధ్వా నేతుం ప్రసారితో యో వరుణపాశః తస్మాదేనం స్వాత్మానం వారుణయాగేన మోచయతి। § దధిక్రావదేవకేన యాగేన స్వాత్మానం పూతం కరోతి। చోదకప్రాప్తా మ

* సమ్ప్రశ్యామీత్యాహ ఇతి పుస్తకద్వయే. § దధిక్రావణామకేనయాగేన ఇతి తై.

న్వాహార్యదక్షిణాం బాధితుం దక్షిణాన్తరం విధత్తే “హిరణ్యం దక్షిణా పవిత్రంవై హిరణ్యం పునాత్యేవైనమాద్యమస్యాన్నంభవతి” (సం౦౨కాం౧। ౨ప్ర।౫అ)ఇతి। ఆద్యంఅత్తుంయోగ్యంసమృద్ధమన్నం। అస్యామిష్టౌప్రథమహవిషో యాజ్యాపురోఽనువాక్యాయుగ్మాని చత్వారివికల్పితాని। తత్ర ప్రథమయుగ్మేపురోఽనువాక్యామాహ “వైశ్వానరోనఊత్యాప్రయాతుపరావతః। అగ్నిరుక్థేనవాహసా” ఇతి। విశ్వేషాంనరాణాముపకారీవైశ్వానరోఽగ్నిః ఊత్యా రక్షణనిమిత్తం పరావతోదూరాదపి దేశాత్ వాహసా ప్రాపణసామర్థ్యేన ఉక్థేన ఉత్థాన పూర్వకేణాగమనేన అస్మాన్ ఆప్రయాతు ఆగచ్ఛతు। యాజ్యామాహ “ఋతావానం వైశ్వానరమృతస్య జ్యోతిషస్పతిం। అజస్రంఘర్మమీమహే” ఇతి। వైశ్వానర మీమహే వయంప్రాప్నుమః। కీదృశం। ఋతావానంసత్యవన్తం। ఋతస్య యజ్ఞస్య జ్యోతిషోఽభీష్టఫలప్రకాశకస్య పతిం పాలకం। అజస్రంఘర్మంనిరన్తరందీప్యమానం। ద్వితీయయుగ్మేపురోఽనువాక్యామాహ “వైశ్వానరస్య దగ్సనాభ్యో బృహదరిణాదేకః స్వపస్యయాకవిః। ఉభాపితరామహయన్నజాయతాగ్నిర్ద్యావాపృథివీ భూరిరేతసా” ఇతి। కవిర్బుద్ధిమాన్ ఏకో యజమానో వైశ్వానరసమ్బన్ధినీభ్యోదంసనాభ్యః క్రియాభ్యో బృహన్మహాఫలం అరిణాత్ ప్రాప్నోత్। అపశ్శబ్దః కర్మవాచీ। శోభనమపః స్వపః స్వపసోభావః స్వపస్యం। తేనవైశ్వానరయాగస్యశోభనకర్మత్వేనేత్యర్థః। ఛాన్దసోలిఙ్గవ్యత్యయః। 'అయమగ్నిః ద్యుభూమిరూపౌ మాతాపితరౌ భూరి.రేతసౌ-స్వకీయ మాతాపితరౌ ఉభౌమహయన్ లోకపూజ్యౌ కుర్వన్ స్వయమజాయత। తస్మాదేతదీయేనకర్మణామహాఫలం యుక్తమిత్యర్థః। యాజ్యామాహ “పృష్టోదివిపృష్టోఅగ్నిః పృథివ్యాం పృష్టో విశ్వా ఓషధీరావివేశ। వైశ్వానర స్సహసాపృష్టో అగ్నిస్సనోదివా సరిషఃపాతునక్తం” ఇతి। పృష్టఇత్యత్రసకారలోపశ్ఛాన్దసః। అయ మగ్నిః దివిస్పృష్టః సన్ ఆదిత్యరూపేణావస్థితః। పృథివ్యాంస్పృష్టః సన్ దాహపాకప్రకాశకారిత్వేనఅవస్థితః। తథాఫలపాకకారీసన్ స్పృష్టఇతి స

స్పృష్టః । సర్వా అప్యోషధీరావివేశ । వైశ్వానరోఽగ్నిః సహసా బలేన స్పృష్టః సమ్బన్ధస్సన్ శాద్యశోనోఽస్మాన్ దివారిషోహింసకాత్ పాపాత్ నక్తం రాత్రావపి సోఽస్మాన్ పాతు । తృతీయయుక్త్యేపురోఽనువాక్యామాహ “జాతోయదగ్నేభువనావ్యఖ్యః పశుంనగోపాఇర్యః పరిజ్మా। వైశ్వానరబ్రహ్మణేవిన్దగాతుంయూయంపాతస్వస్తిభిస్సదానః” ఇతి । హే అగ్నేత్వంజాతమాత్రఏవభువనానివ్యఖ్యః స్వతేజసావిశేషేణఖ్యాపితవానసి । గోపాఃపశుంనపశుమివ । యథాగోపాలకోఽనాయాసేనైవపశురేతదీయ ఇతిఖ్యాపయతి తద్వత్ । కీదృశస్త్వం । ఇర్యః ఇరావానన్నవన్నసి। పరిజ్మా * పరితోగన్తా । యస్మాదేవంవిధస్త్వంతతోవైశ్వానర బ్రహ్మణే పరివృఢాయాస్మైకర్మణేగాతుం మార్గంవిన్ద లభస్వ । యూయం స్వస్తిభిః శ్రేయోభిః సదానోఅస్మాన్పాతరక్షత । యూయమితిబహువచనంపూజార్థం। యాజ్యామాహ “త్వమగ్నేశోచిషా శోశుచాన ఆరోదసీ అపృణాజాయమానః । త్వందేవాన్ అభిశస్తేరముఞ్చోవైశ్వానరజాతవేదోమహిత్వా” ఇతి। హేఅగ్నేత్వంశోచిషాశోశుచానోభృశం దీప్యమానోజాయమాన ఏవ రోదసీద్యావాపృథివ్యౌశోచిషాదీప్త్యా.అపృణాః సర్వతః పూరితవానసి । హేజాతవేదఉత్పన్నజగద్వేదిన్ వైశ్వానరత్వం మహిత్వాస్వమహిమ్నా దేవాన్ ఋత్విజః అభిశస్తేః పాపాత్ అముఞ్చః మోచితవానసి । చతుర్థయుక్త్యేపురోఽనువాక్యామాహ “అస్మాకమగ్నేమఘవత్సుధారయానామిక్షత్రమజరన్ సువీర్యం। వయం జయేమశతినన్ సహస్రిణం వైశ్వానరవాజమగ్నే తవోతిభిః” ఇతి। హే అగ్నే అస్మాకంక్షత్రంపాలకంపురుషంఇన్ద్రేషుస్థాపయ ఇన్ద్రసమానంకురు। కీదృశంక్షత్రం । అనామిఅనమనశీలం కస్యచిదపినమస్కారం నకరోతీత్యర్థః। అజరంజరారహితం। సువీర్యంఅభగ్నసామర్థ్యం । హేవైశ్వానరతవోతిభిః త్వదీయైరక్షపాలనైః వయమపిశతసహస్రసఙ్ఖ్యోపేతం వాజమన్నంజయేమ । యాజ్యామాహ “వైశ్వానరస్య సుమతౌ స్యామరాజా

* పరితో మన్తా ఇతి తై.

హికంభువనానామభిశ్రీః। ఇతో జాతో విశ్వమిదం విచష్టే వైశ్వానరో యతతే సూర్యేణ" ఇతి। వయం వైశ్వానరస్య సుమతౌ అనుగ్రహబుద్ధౌ స్యామ తిష్ఠేమ। అభిశ్రీః ప్రాప్తశ్రీరయం వైశ్వానరః సర్వేషాం భువనానాం రాజా హి కం ప్రకాశకః ఖలు। ఇత ఏవ కారణాజ్జాతమాత్ర ఏవేదం విశ్వం విచష్టే విశేషేణ ప్రఖ్యాపయతి। అయం వైశ్వానరః సూర్యరూపేణ యతతే దివా ప్రవర్తతే అత ఏవాన్యత్రామ్నాతం "ఉద్యన్తం వావాదిత్యమగ్నిరనుసమారోహతి" ఇతి। తాన్యేతాని చత్వారియుగ్మాని శ్రూయమాణేషు సర్వేష్వపి వైశ్వానరయాగేషు ఇచ్ఛయా వికల్ప్యన్తే వైశ్వానరలిఙ్గస్య సాధారణత్వాత్ విశేషలిఙ్గానాఞ్చ స్పష్టానామదర్శనాత్। యది కశ్చిత్ స్వబుద్ధ్యా విశేషలిఙ్గం సూక్ష్మముత్ప్రేక్షేత తదా తదనుసారేణ వ్యవస్థాస్తు। ద్వితీయహవిషః పురోఽనువాక్యామాహ "అవ తే హేడో వరుణ నమోభిరవ యజ్ఞేభిరీమహే హవిర్భిః। క్షయన్నస్మభ్యమసుర ప్రచేతో రాజన్నేనాంసి శిశ్రథః కృతాని" ఇతి। హే వరుణ తే హేడః తవ క్రోధం నమస్కారైరవేమహే శమయామః। యజ్ఞేభిః పూజావిశేషైః హవిర్భిశ్చ పురోడాశాదిభిః అవేమ నాశయామః। హే అసుర శత్రునిరసన క్షమ హే ప్రచేతః ప్రకృష్టచిత్త హే రాజన్ దీప్యమాన అస్మభ్యం అస్మదనుగ్రహార్థం క్షయన్ ఇహ నివసన్ అస్మాభిః కృతాన్యేనాంసి శిశ్రథః శ్లథయ। యాజ్యామాహ "ఉదుత్తమం వరుణ పాశమస్మదవాధమం విమధ్యమం శ్రథాయ। అథా వయమాదిత్య వ్రతే తవానాగసో అదితయే స్యామ" ఇతి। హే వరుణ ఉత్తమం ఉత్తమాఙ్గే శిరసి స్థాపితం త్వదీయం పాశముత్కృష్య శ్రథాయ వినాశయ। అధమం అధమాఙ్గే పాదప్రదేశే స్థాపితం పాదమవకృష్య వినాశయ। మధ్యమం మధ్యమప్రదేశే స్థాపితం పాశం విచ్ఛేదయ। అథ పాశత్రయవినాశనానన్తరం హే ఆదిత్య సూర్యసదృశ వరుణ వయమనాగసః పాపరహితాః సన్తః తవ వ్రతే త్వదీయకర్మణి అదితయే అఖణ్డితత్వాయ స్యామ యోగ్యా భవేమ। తృతీయహవిషః పురోఽనువాక్యామాహ "దధిక్రావ్ణ్ణో అకారిషం జిష్ణోరశ్వస్య వాజినః। సురభి నో ముఖా కరత్ప్ర ణ ఆయూ

గ్ంషి తారిషత్'' ఇతి । దధిక్రావతిప్రాప్నోతీతి దధిక్రావా । దధిప్రియః కశ్చిద్దేవవిశేషః । అగ్నిరిత్యన్యే । తస్యదేవస్యఅకారిషం అహంకర్మకృతవానస్మి । కీదృశస్య । జిష్ణోః జయశీలస్య । అశ్వస్య వ్యాపినః । వాజినో౽న్నవతః । సదేవోనో౽స్మాకంముఖం సురభికరత్కర్పూరాదిద్రవ్యసమృద్ధిప్రదానేనసుగన్ధోపేతం కరోతు । అస్మాకమాయూంషిచ ప్రతారిషత్ప్రవర్ధయతు । యాజ్యామాహ " ఆదధిక్రాశ్శవసాపఞ్చకృష్టీస్సూర్య ఇవ జ్యోతిషాపస్తతాన । సహస్రసాశ్శతసావాజ్యర్వాపృణక్తు మధ్వాసమిమావచాꣳసి'' ఇతి । అయందధిక్రాః పఞ్చ కృష్టీః నిషాదపఞ్చమాశ్చతుర్వర్ణాః పఞ్చవిధాన్మనుష్యానాతతానసర్వతోవిస్తారయతి।కింకృత్వా । శవసాఅన్నేనసంయోజ్య యథాసూర్యోజ్యోతిషారశ్మినా భూరసమాదాయవర్షతో౽పోవిస్తారయతితద్వత్ । కీదృశోదధిక్రాః సహస్రసఙ్ఖ్యాకంధనంసనోతి దదాతీతి సహస్రసాః । తథాశతసాః । వాజీఅన్నవాన్ అర్వాకర్మభూమావాగమనవాన్ తాదృశోదేవఇమామధ్వా మధురాణి మదీయానిస్తుతిరూపాణి వచాంసిసంపృణక్తుఅఙ్గీకరోతు । పూర్వోక్తామేవత్రిహవిష్కామిష్టింఫలాన్తరాయవిధత్తే " ఏతామేవనిర్వపేత్ప్రజాకామస్సంవత్సరోవా ఏతస్యాశాన్తో యోనింప్రజాయైపశూనాంనిర్దహతియో౽లంప్రజాయైసన్ప్రజాంన విన్దతెయద్వైశ్వానరో ద్వాదశకపాలోభవతి సంవత్సరోవా అగ్నిర్వైశ్వానరః సంవత్సరమేవ భాగధేయేన శమయతి సో౽స్మైశాన్తః స్వాద్యోనేః ప్రజాం ప్రజనయతి వారుణేనైవైనం వరుణపాశాన్ముఞ్చతి దధిక్రావ్ణ్ణా పునాతిహిరణ్యం దక్షిణా పవిత్రం వైహిరణ్యం పునాత్యేవైనం విన్దతెప్రజాం'' (సం.౨కాం। ౨ప్ర। ౫అ)ఇతి॥ యావనాదిసమ్పత్త్యాప్రజా ముత్పాదయితుంయోగ్యో౽పియఃప్రజాంనలభతే తస్యప్రజార్థంప్రవృత్తం యోనిం గర్భధారణస్థానమశాన్తస్సంవత్సరదేవో వైశ్వానరోనిశ్శేషేణదహతి । ఏవంపశుష్వపియోజ్యం । ద్వాదశకపాలేనతు శాన్తోయోనింసమాధాయ ప్రజా ముత్పాదయతి । ఉత్పన్నపుత్రస్య పూతత్వాదిఫలార్థమేక హవిష్కామిష్టిం విధత్తే " వైశ్వాన

రం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్పుత్రేజాతే యదష్టాకపాలో భవతి గాయ
త్రియైవైనం బ్రహ్మవర్చసేన పునాతి యన్నవకపాల స్త్రివృతైవాస్మి న్తే
జో దధాతియద్దశకపాలో విరాజైవాస్మిన్నన్నాద్యం దధాతియ దేకాదశ
కపాలస్త్రిష్టుభైవాస్మిన్నిన్ద్రియం దధాతి యద్ద్వాదశకపాలో జగత్యైవా
స్మిన్పశూన్దధాతి యస్మిన్జాత ఏతామిష్టిం నిర్వపతి పూత ఏవ తేజస్వ్యన్నా
ద ఇన్ద్రియావీ పశుమాన్భవతి” (సం-కా౨। ౨ప్ర।౫అ)ఇతి । ద్వాదశత్వ
సంఖ్యాన్తర్గతాభిరష్టత్వాది సంఖ్యాభి గాయత్ర్యాదిసాదృశ్య మనూ
ద్య ప్రశంసతి । ఏతామేవేష్టిం దర్శాద్యత్యయ ప్రాయశ్చిత్తార్థం విధత్తే
“అవ వా ఏష సువర్గాల్లోకాచ్ఛిద్యతే యో దర్శపూర్ణమాసయాజీ సన్న
మావాస్యాం వా పౌర్ణమాసీం వాఽతిపాదయతి సువర్గాయ హి లోకా
య దర్శపూర్ణమాసావిజ్యేతే వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేద
మావాస్యాం వా పౌర్ణమాసీం వాఽతిపాద్య సంవత్సరో వా అగ్నిర్వైశ్వా
నరస్సంవత్సరమేవ ప్రీణాత్యథో సంవత్సరమేవాస్మా ఉపదధాతి సువర్గస్య
లోకస్య సమష్ట్యా అథో దేవతా ఏవాన్వారభ్య సువర్గం లోకమేతి”(సం-౨
కా।౨ప్ర।౫అ)ఇతి। యదా సంవత్సరమేవోపదధాతి విచ్ఛేదరహితం కరోతి
తదా సంవత్సరావయవయోర్దర్శపూర్ణమాసయోరనుష్ఠానస్యన కా
లాత్యయః । కిఞ్చ సంవత్సరే ప్రీతే సర్వదేవతానాం ప్రీతత్వాద్దేవతా ఆశ్రి
త్య తదనుగ్రహేణ సర్వం ప్రాప్నోతి।అథానేన సమృద్ధిరహితో యోఽగ్నిము
ద్వాసయిష్యతి తస్య ద్విహవిషామిష్టిం విధత్తే “ వీరహా వా ఏష దేవానాం
యోఽగ్నిముద్వాసయతే న వా ఏతస్య బ్రాహ్మణా ఋతాయవః పురాన్నమ
క్షన్నాగ్నేయమష్టాకపాలం నిర్వపేద్వైశ్వానరం ద్వాదశకపాల మగ్నిము
ద్వాసయిష్యన్యదష్టాకపాలో భవత్యష్టాక్షరా గాయత్రీ గాయత్రోఽగ్ని
ర్యావానేవాగ్నిస్తస్మా ఆతిథ్యం కరోత్యథో యథా జనం యతే ఽవసం కరోతి
తాదృగేవ తద్ద్వాదశకపాలో వైశ్వానరో భవతి ద్వాదశ మాసా స్సంవత్సర
స్సంవత్సరః ఖలు వా అగ్నేర్యోనిస్స్వామేవైనం యోనిం గమయత్యాద్యమ
స్యాన్నం భవతి” (స౨కా।౨ప్ర।౫అ)ఇతి। అష్టత్వసంఖ్యయా గాయత్రీద్వా

రావత్సరసోదరస్యాగ్నేస్సర్వస్యాప్యాతిథ్యంకృతం భవతి।కిఞ్చ యథాలోకే దూరదేశవర్తినం పితృభ్రాత్రాదిరూపంజనంప్రతియతేగచ్ఛతేపురుషాయఅవసంరక్షకం పాథేయం కరోతి తాదృశమేవ ముద్వాస యిష్యమాణాయ అగ్నయే పురోడాశప్రదానం, ద్వాదశసంఖ్యయా మాసద్వారా సంవత్సరరూపాం స్వయోనిమేవాగ్నిం గమయతి। అగ్నేరనుగ్రహేణాస్యసమీచీన మన్నం భవతి।అత్రాగ్నేయ హవిషి యాజ్యాపురోఽనువాక్యయోః ప్రతీకద్వయమాహ “అగ్నిమూర్ధాభువః” ఇతి।అనయోరగ్నిమూర్ధేత్యసౌ పురోఽనువాక్యాసాచోప ప్రయన్త ఇత్యనువాకే (సం-౧కా।౫ప్ర।౫అ) వ్యాఖ్యాతా। భువోయజ్ఞస్యేత్యసౌ యాజ్యాసాతుచతుర్థకాణ్డ ఆమ్నాతత్వాత్తత్రైవ వ్యాఖ్యాస్యతే।ప్రజాభిస్సమృద్ధం గ్రామంకామయమానస్య ద్విహవిష్కామిష్టిం విధత్తే “వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేన్మారుతగ్ం సప్తకపాలం గ్రామకామః” ఇతి। ప్రకృతావష్టా కపాలైకాదశ కపాలయోర్హవిషో రేకస్మిన్నేవాగ్నావధిశ్రితత్వాదథ తత్ప్రాప్తావపవదతి, “ఆహవనీయే వైశ్వానర మధిశ్రయతి గార్హపత్యే మారుతం పాపవస్యసస్య విధృత్యై” (సం-౨కా।౨ప్ర।౫అ) ఇతి।వసీయోత్యధికం యత్పాపం తత్పాపవస్యసం। తస్యగ్రామప్రాప్తి ప్రతిబంధకస్య పాపస్య విధృత్యై వియోజనాయేత్యర్థః। ద్వాదశత్వ సఙ్ఖ్యాం ప్రశంసతి “ద్వాదశకపాలో వైశ్వానరో భవతిద్వాదశమాసా స్సంవత్సర స్సంవత్సరేణైవాస్మై సజాతాగ్ శ్చ్యావయతి” (సం-౨కా।౨ప్ర।౫అ) ఇతి। అస్మై యజమానార్థం సజాతాన్సమానకులే సముత్పన్నాన్మనుష్యాన్ చ్యావయతి ప్రహ్వీభూతాన్కరోతి। మరుద్దేవతాం ప్రశంసతి “మారుతో భవతి మరుతోవైదేవానాం విశోదేవ విశేనైవాస్మై మనుష్య విశమవరున్ధే” (సం-౨కా।౨ప్ర।౫అ) ఇతి। విశఇకరప్రదాః ప్రజాః దైవిక ప్రజానుగ్రహేణ మానుషప్రజావృద్ధిం సమ్పాదయతి। సప్తసఙ్ఖ్యాం ప్రశంసతి “సప్తకపాలో భవతి సప్తగణావైమరుతో గణశ ఏవాస్మై సజాతానవరున్ధే” (సం ౨కా-౨ప్ర।౫అ) ఇతి। ఈదృగన్యా దృజ్ చేత్యాది నామధారిణాం సప్తా

నాం సమూహః ప్రథమో గణః । శుక్రజ్యోతిశ్చ సత్యజ్యోతిశ్చేత్యాదికో ద్వితీయో గణః । ఋతజిచ్చేత్యాదికస్తృతీయః । ఋతశ్చేత్యాదికశ్చతుర్థః ఈదృఙ్ఙాస ఇత్యాదికః పఞ్చమః । * మితాసశ్చేత్యాదికష్షష్ఠః । గణాన్తరం శాఖాన్తరే ద్రష్టవ్యం । వైదికగణానుగ్రహేణ జాతిగణాన్ బహూన్ సమ్పాదయతి । ప్రాకృతహవిష్ష్వాసాదితేషు పశ్చాత్సామిధేనీప్రైషే క్లప్తే తాః సామిధేన్యోఽనూచ్యన్తే । తద్వదత్రాపి సామిధేనీభ్యః ప్రాగేవాసాదనం వైశ్వానరస్య క్రియతే । మారుతాసాదనస్య సామిధేన్యనువచనకాలీనత్వం విధత్తే “ అనూచ్యమాన ఆసాదయతి విశమేవాస్మా అనువర్త్మానం కరోతి” (సం-౨కాం। ౨ప్ర। ౫అ) ఇతి। ప్రజాం యజమానానుగామినీం కరోతీత్యర్థః । అత్ర మారుతయాగే పురోఽనువాక్యామాహ “ మరుతో యద్ధ వో దివస్సుమ్నాయన్తో హవామహే । ఆతూన ఉపగన్తన” ఇతి । హే మరుతో యద్యస్మాత్కారణాద్వయం సుమ్నాయన్తః సుఖమిచ్ఛన్తః దివో ద్యులోకాద్వో యుష్మాన్ హవామహే ఆహ్వయామః తస్మాదాహూతా యూయం నోఽస్మానుపగన్తన ప్రాప్నుత । యాజ్యామాహ “ యావశ్శర్మ శశమానాయ సన్తి త్రిధాతూని దాశుషే యచ్ఛతాధి । అస్మభ్యం తాని మరుతో వియన్త రయిం నో ధత్త వృషణస్సువీరం ” ఇతి । హే మరుతః వో యుష్మాకం శశమానాయ యజమానాయ దాతుం యా శర్మ యాని సుఖాని సన్తి సమ్పాదితాని విద్యన్తే త్రిధాతూని త్రిస్థానాని లోకత్రయవర్తీని యాని సుఖాని దాశుషే హవిర్దత్తవతే అధియచ్ఛత అధికం యథా భవతి తథా భవన్తః ప్రయచ్ఛన్తి తాని సర్వాణ్యస్మభ్యం వియన్త ప్రయచ్ఛత । కిఞ్చ । అథ వృషణో అభిమతస్య ఫలస్య వర్షితారః రయిం ధనం నోఽస్మభ్యం ధత్త సమ్పాదయత సువీరం శోభనపుత్రఞ్చ సమ్పాదయత । ఇష్ట్యన్తరం విధత్తే “ ఆదిత్యం చరుం నిర్వపేత్సఙ్గ్రామముపప్రయాస్యన్నియం వా ఆదితిరస్యామేవ పూర్వే ప్రతితిష్ఠన్తి” (సం- ౨కా। ౨ప్ర ।

* ధునిశ్చేత్యాదిక ఇతి కా।

౬అ) ఇతి । ఉపప్రయాస్యన్ జిగమిషుః అనయేష్ట్యాజితసంగ్రామాః పూ
ర్వేపురుషాః భూమావేవ ప్రతితిష్ఠన్తితద్ద్వయమపీత్యర్థః । తత్ర యుగ్మ
ద్వయమామ్నాతం।తత్రప్రథమయుగ్మేపురోఽనువాక్యామాహ “ అదితిర్న
ఉరుష్యత్వదితి శ్శర్మయచ్ఛతు। అదితిఃపాత్వగ్ంహసః” ఇతి । ఉరుష్య
తుశతృభ్యోరక్షతు । స్పష్టమన్యత్ । యాజ్యామాహ “ మహీమూషు
మాతరగ్ం సువ్రతానామృతస్యపత్నీమవసేహువేమ। తువిక్షత్రామజర
న్తీమురూచీగ్ం సుశర్మాణమదితిగ్ం సుప్రణీతిం” ఇతి। అదితిం అదితి దేవ
తామేవ అవసే అస్మద్రక్షణార్థం సుహువేమ సుష్ఠు ఆహ్వయామః।కీదృ
శీంమహీం మహనీయాంసువ్రతానాం మాతరంశోభనకర్మణాం పురుషా
ణాం మాతృవద్హితకారిణీం ఋతస్యపత్నీంసత్యస్యపాలయిత్రీంతువిక్షత్రాం
* బహురాజపాలయిత్రీంఅజరన్తీంసర్వదాజరావహితాంఉరూచీంవిస్తీర్ణ
గతింసుశర్మాణం సమీచీనసుఖోపేతాంసుప్రణీతిం సుఖేన కర్మణాం ప్రణే
త్రీం । ద్వితీయయుగ్మేపురోఽనువాక్యామాహ “ సుత్రామాణం పృథివీం
ద్యామనేహసగ్ం సుశర్మాణమదితిగ్ం సుప్రణీతిం । దైవీం నావగ్ం స్వరి
త్రామనాగసమస్రవంతీమారుహేమాస్వస్తయే” ఇతి । స్వస్తయే క్షే
మాయ అదితిం ఆరుహేమప్రాప్నుయామ । కీదృశీంసుత్రామాణంసుష్ఠు
త్రాత్రీం పృథివీం విస్తీర్ణాం ద్యాం ద్యోతమానాం అనేహసం కాలాత్మి
కాం చిరస్థాయినీమిత్యర్థః । దైవీంనావంయథా మనుష్యనిర్మితానౌః స
ముద్రస్యోపరితిష్ఠతి తథాదేవనిర్మితా 'భూమిర్మహోజలస్యోపరివర్తత
ఇత్యర్థః । స్వరిత్రాంసుష్ఠుశతృభ్యః పాలయిత్రీంఅనాగసం పాపరహి
తాం అస్రవంతీంఛిద్రరహితాం । యాజ్యామాహ “ ఇమాగ్ం సునావ
మారుహగ్ం శతారిత్రాగ్ంశతస్ఫ్యం । అచ్ఛిద్రాంపారయిష్ణుం” ఇతి ।
ఇమాంభూమింనావంనౌసదృశీం సుష్ఠుఆరుహంప్రాప్తవానస్మి । కీదృశీం
శతసంఖ్యాకాన్యరిత్రాణిచారిభ్యోరక్షకాణ్యాయుధాని యస్యాంసాశతా
రిత్రా తాం § తాదృక్పాలకైర్గపాలితామిత్యర్థః । శతసంఖ్యాకాఃస్ఫ్యాస

* బహురాజపాలితామితి కాంచీపాఠః. § దిక్పాలకైరితి కాశీపాఠః.

దృశా స్తరుణదక్షా యస్యాస్సాశతస్ఫ్యా।తాం * అచ్ఛిద్రాం † దోషర
హితాం। పారయిష్ణుం అభీష్టఫలస్యపారంనేతుంసమర్థామిత్యర్థః । యు
ద్ధభూమింప్రాప్తస్యబలార్థినఇష్ట్యన్తరంవిధత్తే “ వైశ్వానరంద్వాదశక
పాలం నిర్వపేదాయతనం గత్వా సంవత్సరోవా అగ్నిర్వైశ్వానరస్సం
వత్సరః ఖలువై దేవానామాయతనమేతస్మాద్వా ఆయతనాద్దేవా అసురానజ
యన్ యద్వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలంనిర్వపతి దేవానామేవాయతనే
యతతేజయతితగ్ సంగ్రామం” (సం-౨కాం। ౨ప్ర। ౬అ) ఇతి । యస్మి
న్నాయతనేయుద్ధం భవిష్యతి తత్ప్రాప్యతస్మిన్ప్రదేశేనిర్వపేత్ ।
సంవత్సరదేవతాయా భూమిబలస్వామిత్వాత్తయా పాలితేదేశే దేవా
నాంజయః।తద్వదయమపిప్రయతతేతస్మాజ్జయతి । మారణాదిపాపార్థంప్ర
వృత్తయోఃపరస్పరవైరిణోరన్నంయోభుఙ్క్తే తస్యప్రాయశ్చిత్తరూపా
మిష్టింవిధత్తే “ ఏతస్మిన్వా ఏతౌ మృజాతే యోవిద్విషాణయోరన్నమత్తి
వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేద్విద్విషాణయోరన్నంజగ్ధ్వా సంవ
త్సరోవా అగ్నిర్వైశ్వానర స్సంవత్సరస్వదితమేవాత్తి నాస్మిన్మృజాతే”
(సం-౨కాం। ౨ప్ర। ౬అ) ఇతి। అభిచారాదినాపరస్పరం మారణోద్యుక్తౌ
విద్వేషిణౌ తావేతౌ స్వకీయాన్నభుజిస్వకీయం పాపం లేపయతః సంవత్స
రదేవేనస్వదితం నిర్దోషీకృతమేవాన్నమసావత్తి అతస్తావస్మిన్ లేపయ
తః । యావుభౌ పరస్పరమభిద్రోహాయశపథం కురుతః తయోర్మధ్యే ప్రథ
మం ద్రుహ్యతః ప్రాయశ్చిత్తాయేష్టింవిధత్తే “ సంవత్సరాయవా ఏతౌ సమ
మాతేయౌ సమమాతే తయోర్యః పూర్వోఽభిద్రుహ్యతి తం వరుణో గృ
హ్ణాతి వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్ సమమానయోః పూర్వోఽ
భిద్రుహ్య సంవత్సరోవా అగ్నిర్వైశ్వానరః సంవత్సర మేవాప్త్వా నిర్వరు
ణం పరస్తాదభిద్రుహ్యతి నైనం వరుణో గృహ్ణాతి” (సం-౨కాం। ౨ప్ర। ౬అ)
ఇతి । సంవత్సరాయ సంవత్సరదేవంసాక్షిణం కృత్వేత్యర్థః । సమమా

* తాం మన్ద్రాక రూమార్గదిభిర్జలస్యోపరిధారితామిత్యర్థ ఇతి సా।

† అచ్ఛిద్రాం అధోభాగేజలస్యప్రవేశచ్ఛిద్రరహితామితి సా।

తేసమ్యక్ శపథంకురుతః । వరుణగ్రహణం నామరోగోత్పత్తిః। నిర్వరుణం రోగనివారకం । సంవత్సరదేవ మేవ ప్రథమతః ప్రాప్యపశ్చాత్తద్యుక్తేన యుక్తోదోహం కృతవాన్భవతి । తతోనాస్యవరుణగ్రహణంభవతి । అవిం ప్రతి గృహీతవతః పాపపరిహారాయ ఇష్టింవిధత్తే " ఆవ్యంవా ఏషప్రతి గృహ్ణాతి యోఽవింప్రతిగృహ్ణాతివైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం'నిర్వపేదవిం ప్రతిగృహ్య సంవత్సరోవా అగ్నిర్వైశ్వానర స్సంవత్సరస్వదితామేవ ప్రతి గృహ్ణాతి నావ్యంప్రతిగృహ్ణాతి (సం-౨కాం। ౨ప్ర। ౬అ) ఇతి । అవత్యస్మా దిత్యావ్యం పాపంశ్లేష్మరోగఇతికేచిత్ । సంవత్సరేణస్వదితాం నిర్దోషీ కృతాం। అథస్తాదుపరిష్టాచ్చోభయతోదన్తైర్యుక్తం ప్రాణిస్వరూపంప్రతి గృహీతవతః పాపపరిహారాయేష్టిరవిధత్తే " ఆత్మనోవా ఏషమాత్రా మాప్నోతి యఉభయాదత్ప్రతిగృహ్ణాత్యశ్వంవా పురుషంవా వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలంనిర్వపేదుభయాదత్ ప్రతిగృహ్య సంవత్సరోవాఅగ్నిర్వై శ్వానరఃసంవత్సరస్వదితమేవ ప్రతిగృహ్ణాతినాత్మనో మాత్రా మాప్నోతి" (సం-౨కాం। ౨ప్ర। ౬అ) ఇతి। మాత్రాం హింసాం ఉభయతో దన్తాయ స్యతత్స్వరూపముభయాదత్ । ధనలాభనిమిత్తం దాతృసమీపేగమిష్యత ఇష్టింవిధత్తే ." వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్సనిమేష్యన్త్సంవ త్సరోవా అగ్నిర్వైశ్వానరోయదాఖలువైసంవత్సరం జనతాయాం చర త్యథసధనార్ఘోభవతి యద్వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలంనిర్వపతిసంవ త్సరసాతామేవసనిమభిప్రచ్యవతే దానకామా అస్మైప్రజాభవన్తి" (సం-౨కాం।౨ప్ర । ౬అ)ఇతి । సనింధనలాభం । లోకే యో యాచకోదా తృజనసమూహేసంవత్సరంచరతి తదానీమసౌ ధనసమృద్ధోభవతి। సంవ త్సరదేవేనసాతాం దత్తామేవసనింధనలబ్ధిమభిప్రాప్నోతి । అస్య ప్రజా శ్చ దానశీలాభవన్తి । త[illegible]త్వాదాతృసమీపే ధనంలబ్ధ్వాగృహే సమాగ తస్యనైమిత్తికీమిష్టిం [illegible]త్తే " యోవైసంవత్సరంప్రయుజ్య నవిముఞ్చత్య ప్రతిష్ఠానోవైసభవత్యేతమేవ వైశ్వానరంపునరాగత్య నిర్వపేద్యమేవ ప్ర యుక్తేతంభాగధేయేన విముఞ్చతి ప్రతిష్ఠిత్యై" (సం౨కాం।౨ప్ర।౬అ)

ఇతి । సంవత్సరరూపం వైశ్వానరం ప్రయుజ్య ధనలాభార్థ మిష్ట్వానిర్బధ్యమానముఞ్చేత్ సోఽ ప్రతిష్ఠితో భవతి। పునరిష్ట్వా తదీయం భాగం గత్వా విముఞ్చతి విసర్జితవాన్ భవతి । తత్రేతికర్తవ్యతాం కాఞ్చిద్విధత్తే “ యయా రజ్జ్వోత్తమాం గామాజేత్తాం భ్రాతృవ్యాయ ప్రహిణుయాన్నిర్ఋతిమేవాస్మై ప్రహిణోతి” (సం-౨కాం। ౨ప్ర। ౬అ) ఇతి । దాతృభ్యో లబ్ధాసు గోషూత్తమాం గాం యయా రజ్జ్వా బద్ధ్వా సమానయతి తాం రజ్జుం భ్రాతృవ్యవినాశార్థం తదీయగోష్ఠే ప్రక్షిపేత్ । తథా సతి నిర్ఋతిం దారిద్ర్యరూపాం రాక్షసీమేవ భ్రాతృవ్యార్థం ప్రేషయతి।

॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

“ అన్వ్యానువాక్యాయాజ్యా యా గ్వైశ్వానరాభిధే।
వైశ్వేత్వష్టావికల్పాః స్యురవతే వారుణే చరౌ॥
దధీతి ద్వ్యాదిచరావన్న్యద్వాసనయాగకే।
అగ్నిర్మూర్ధాభువో ద్వే స్తః ప్రతీకే తేఉభే మతే॥
మరుత్సప్తకపాలేష్టావదిత్యాదిత్యకే చరౌ।
చతస్రస్సూర్యద్వికల్పార్ధ ఇతిప్రశ్నేఽత్రపఞ్చమః”॥

అథ మీమాంసా.

॥ ॥ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చిన్తితం॥ ॥

“ యద్ద్వాదశకపాలేష్టిర్వైశ్వానర్యా అనన్తరం।
శ్రుతమష్టాకపాలాది తద్గుణో నామవా స్తుతిః॥
అన్తర్భావాదష్టతాదే నాఽమస్యాదగ్నిహోత్రవత్।
ద్రవ్యం ద్రవ్యాన్తరేనో చేద్గుణస్తర్హి ఫలత్వసౌ॥
వాక్యైక్యముపసంహారాద్విస్పష్టం తత్తుబాధ్యతే।
నానాగుణవిధౌ, తస్మాదంశత్వాదంశిసంస్తుతిః”॥

కామ్యేష్టికాణ్డే శ్రూయతే। “ వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్పుత్రే జాతే యదష్టాకపాలో భవతి గాయత్రియైవైనం బ్రహ్మవర్చసేన

పునాతి యన్నవకపాలస్త్రివృతైవాస్మిన్ తేజో దధాతి యద్దశకపాలో విరా
జైవాస్మిన్నన్నాద్యం దధాతి యదేకాదశకపాల స్త్రిష్టుభైవాస్మిన్నిన్ద్రి
యం దధాతి యద్ద్వాదశకపాలో జగత్యైవాస్మిన్ పశూన్ దధాతి'' ఇతి। అ
త్రాష్టత్వాది సంఖ్యాసమామ్నానాత్ పురోడాశానాం గాయత్ర్యాది
రూపత్వకల్పనాకృతా। ఇష్టివిధాయకే వాక్యే యేయం ద్వాదశ సంఖ్యా త
స్యామష్టత్వాది సంఖ్యానామన్తర్భావాత్తత్సంఖ్యాం నిమిత్తీకృత్య అగ్ని
హోత్రశబ్దవదష్టాకపాలాదిశబ్దాః కర్మనామధేయానీత్యేకః పక్షః। నాత్ర
ద్వాదశకపాలశబ్దః సంఖ్యాపరః కిన్తు పురోడాశద్రవ్యపరః। ద్వాదశకపాలే
షు సంస్కృత ఇతి వ్యుత్పత్తేః। ఏవమష్టాకపాలాదిశబ్దా అపి। తథా సతి
ద్రవ్యస్య ద్రవ్యాన్తరేఽనన్తర్భావాన్నామధేయస్య నిమిత్తం నాస్తీతి చేత్।
ఏవం తర్హి పురోడాశద్రవ్యరూపో గుణో విధీయతాం। న చోత్పత్తిశిష్టద్వా
దశకపాలపురోడాశావరుద్ధత్వాత్ అష్టాకపాలాదేరనవకాశ ఇతి వాచ్యం
బ్రహ్మవర్చసాదిఫలాయ తద్విధ్యుపపత్తేరిత్యపరః పక్షః। అయమప్యనుపప
న్నః। బహూనాం గుణానాం విధౌ వాక్యభేదాపత్తేః। న చ భిన్నాన్యేవైతాని
వాక్యానీతి వాచ్యం। వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేదితి విహితస్య య
స్మిన్జాత ఇత్యుపసంహారేణ వాక్యైకత్వావగమాత్। తస్మాదంశై రష్టాక
పాలాదిభిరంశీ ద్వాదశకపాలః స్తూయతే।

॥ ॥ చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం॥ ॥

"వైశ్వానరేష్ట్యా పూతత్వం పితుః పుత్రస్య వాఽక్రమః।
కర్తురేవ ఫలం యుక్తం కర్తృత్వం పితురేవ హి॥
జాతే యస్మిన్నిష్టిమేతాం నిర్వపేత్తస్య పూతతా।
తచ్చేప్సితం పితుస్తేన పితా తత్ర ప్రవర్తతే''॥

కామ్యేష్టికాణ్డే వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్పుత్రే జాత ఇ
తి ప్రకృత్య శ్రూయతే। యస్మిన్జాత ఏతామిష్టిం నిర్వపతి పూత ఏవ తేజస్వ్య
న్నాద ఇన్ద్రియావీ పశుమాన్భవతీతి। తత్ర పితుః ప్రబుద్ధస్య కర్తృత్వం న తు
ముగ్ధస్య పుత్రస్య। తతోఽనుష్ఠానఫలయోర్వైయధికరణ్యపరిహారాయ పితు

రేవ పూతత్వాదిఫలమితి చేన్నైవం।యస్మిఞ్జాతఏతామిష్టిం నిర్వపతి పూత ఏవ స తేజస్వ్యన్నాద ఇన్ద్రియావీ పశుమాన్భవతీతివాక్యేన ఫలస్యపుత్రసమ్బన్ధావగమాత్ । నచాత్రనిష్ఫలస్యపితుఃప్రవృత్తిరితి వాచ్యం। పుత్రనిష్ఠపూతత్వాదేరీప్సితత్వేన స్వఫలబుద్ధ్యాప్రవృత్తిసమ్భవాత్ । తస్మాత్పుత్రస్య పూతత్వాదికం॥

॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితం॥ ॥

"జన్మానన్తరమేవేష్టి ర్జాతకర్మణివాకృతే।
నిమిత్తానంతరంకార్యం నైమిత్తికమతోఽగ్రిమః॥
జాతకర్మణినిర్వృత్తే స్తనప్రాశనదర్శనాత్।
ప్రాగేవేష్టౌకుమారస్య విపత్తేరూర్ధ్వమస్తుసా"॥ఇతి॥

పుత్రజన్మనో వైశ్వానరేష్టి నిమిత్తత్వాత్ నైమిత్తికస్యకాలవిళంబాయోగాత్ జన్మానన్తరమేవేష్టి రితిచేత్ మైవం స్తనప్రాశనం తావత్ జాతకర్మానన్తరం విహితం। యదిజాతకర్మణః ప్రాగేవ వైశ్వానరేష్టిర్నిరూప్యేత తదా స్తనప్రాశనస్యాత్యన్తవిలంబనాత్ పుత్రోవిపద్యేత। తథాసతి పూతత్వాదికమిష్టిఫలం కస్య స్యాత్। తస్మాన్నజన్మానంతరమేవ। కిన్తుజాతకర్మణ ఊర్ధ్వంసాఇష్టిః॥

॥ ॥తత్రైవాన్యచ్చిన్తితమ్॥ ॥

"జాతకర్మానన్తరంస్యా దాశౌచేఽపగతేఽథవా।
నిమిత్తసన్నిధేరాద్యఽకర్తృశుద్ధ్యర్థముత్తరః"॥ఇతి॥

యద్యపిజాతకర్మానన్తరమేవ తదనుష్ఠానే నిమిత్తభూతం జన్మసన్నిహితంభవతి, తథాప్యశుచినాపిత్రానుష్ఠీయమాన ఇష్టిర్వికలంభవతి। జాతకర్మణితు విపత్తిపరిహారాయ తాత్కాలికశుద్ధిః శాస్త్రేణదర్శితా। తతో ముఖ్యసన్నిధేరవశ్యం బాధితత్వాదశుద్ధిలక్షణాఙ్గవైకల్యంవారయితుమాశౌచాదూర్ధ్వమిష్టింకుర్యాత్॥

॥ ॥ద్వాదశాధ్యాయస్య తృతీయపాదేచిన్తితమ్॥ ॥

"వైశ్వానరేపాఠికృతే సాహిత్యంవావికల్పనం।
సాహిత్యంస్యాదదృష్టాయవికల్పస్స్యాత్సమాధమో"॥ఇతి॥

తత్రవిహితయోర్దర్శపూర్ణమాసయోః కదాచిద ననుష్ఠానే ప్రాయశ్చిత్తమామ్నాయతే। "వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేద్యో దర్శపూర్ణమాసయాజీ సన్నమావాస్యాం వా పౌర్ణమాసీం వాతిపాదయతి। అగ్నయేపథికృతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేద్యో దర్శపూర్ణమాసయాజీ సన్నమావాస్యాం వా పౌర్ణమాసీం వాతిపాదయతి" ఇతి। అత్రపూర్వవద్దృష్టప్రయోజనాభావా దదృష్టార్థముభయం సముచ్చిత్యానుష్ఠేయ మితిచేత్ న యజ్ఞవైగుణ్యసమాధేర్దృష్టప్రయోజనత్వాత్। అన్యోన్య నిరపేక్షయోర్ద్వయోర్వ్రీహి యవవ ద్వికల్పః, ఏవమృగ్యజు స్సామవేదేషు విహితస్యాననుష్ఠానాత్ నిషిద్ధస్యాచరణాద్వా యద్యజ్ఞవైగుణ్యం తస్య వైగుణ్యమాత్రస్య సర్వస్య సమాధానాయ నిరపేక్షాణి ప్రాయశ్చిత్తాని విహితాని। భూః స్వాహేతి గార్హపత్యే జుహుయాత్। భువః స్వాహేతి దక్షిణాగ్నౌ జుహుయాత్। భూర్భువస్సువః స్వాహేత్యాహవనీయే జుహుయాత్ ఇతి। తాన్యేతాని వికల్ప్యన్తే। ప్రత్యేకం వైగుణ్యసమాధానక్షమత్వాత్॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణ యజుస్సంహితా భాష్యే ప్రథమకాణ్డే పఞ్చమప్రపాఠకే ఏకాదశోఽనువాకః॥

వేదార్థస్యప్రకాశేన తమోహార్దంనివారయన్।
పుమర్థాంశ్చతురోదేయాద్విద్యాతీర్థమహేశ్వరః॥

ఇతి శ్రీమద్దివ్య యోగీంద్ర విద్యాతీర్థమహేశ్వరావతార శ్రీమద్రాజాధి రాజ పరమేశ్వర శ్రీవీరబుక్క మహారాజాజ్ఞా పరిపాలక శ్రీమత్సాయన మాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్యముని విరచితే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే పఞ్చమప్రపాఠక స్సమ్పూర్ణః॥

ఓం తత్సత్.

శ్రీరస్తు.

వే దా న్త ప్ర క ట న.

అష్టోత్తరశతోపనిషత్తుల మూలగ్రంథము సుమారు ౧౫ వేలకు తక్కువ లేమ ౧౦౦ - ఫారములు కావచ్చును-సంప్రదాయ శుద్ధమైన పాఠప్రకారము బహు విద్వత్పుస్తక సహాయముచేత పూర్ణముగ ముద్రించి సంపూర్ణపుస్తకమునకు ఇప్పుడే వెల పంపేవారికి రు ౫ - ౦ - ౦ లకు ఇవ్వబడును, పోస్టేజి అణాలు ౦ - ౮ - ౦ పంపితే, నెలకొక్కతూరి (౫) ఫారములుగల సంచిక ఒకటిప్రకారం అప్పుడప్పుడే పంపించెదము. పుస్తకము పూర్ణమైనపిమ్మట అణాలు ౦ - ౮ - ౦ పంపితే మొత్తముగ బైండుచేసి పంపగలము. గ్రంథపూర్తియైన పిమ్మట కొనే వారికి రు ౮ - ౦ - ౦ లకు తక్కువగా దొరకచాలదు. ౩౦౦ - చందాలుచేరిన పిమ్మట పనిఆరంభించి అప్పుడు పైకమునుపుచ్చుకొనియెదము. ధానికిగా మాకెవ్వరును ఇప్పుడేపైకమివ్వనక్కర లేదు. అయితే ఎవ్వరెవ్వరికి ఆపుస్తకముకావలయునో వారిపేరును, స్థలమున్ను ఇప్పుడే మాకు తెలిపించవలెననిప్రార్థించెదము.

నూతనముగా చేరిన చందాదారులవలన జమఅయిన పైకము.

	రూ.	అ.	పై.
మహారాజరాజశ్రీ, శ్రీకాళహస్తిరాజాగారి హెడ్ మునిషి మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, పవని రాఘువయ్యగారు రెండు వత్సరములది, చందా ౧కి.	౧౦	౪	౦
శ్రీ॥ఉ, కడాంబి ఆ - రాజమ్మరు శ్రీనివాసగోపాలాచార్యులవారు, కెంపనంజమాంబా అగ్రహారం మైసూరు. రెండువత్సరములది, చందా ౧కి.	౯	౧౧	౦

రెండవసంవత్సరం బాబతు చందాదారులవలన జమఅయిన పైకము.

మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, మైదవోలు బుచ్చిపాపయ్యగారు, బోర్డు శిరస్తాదార్, రాజమండ్రి.	౩	౬	౦
శ్రీ॥ఉ, మాడభూషి వెంకటాచార్యులుగారు, మునసఫ్ కోర్టు ప్లీడర్, బెజవాడ.	౩	౧౨	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, సోమంచి లింగయ్యగారు, ఇన్నిస్ పేట, రాజమండ్రి.	౩	౬	౦
మ॥రా॥శ్రీ, వైశ్యశ్రీ, భువనగిరి - చెన్నకేశవులుశ్రేష్ఠిగారు, మద్రాస్.	౨	౦	౦

శ్రీ ర స్తు.

ప్రకటనపత్రిక.

శ్రీమదిత్యాది ఘనతజెందిన గణ్యులైన ఈ వేదభాష్య చందా దారులకు సవినయముగ విన్నవించునది యేమనగా.—

ఇదివరకు - ౧౨ - సంచికలు అనగా (౬౦) ఫారముల గ్రంథమును అందరికిని అంద జేసినాము, మొదటిసంవత్సరం చందాలెక్కవైసరైనది - అడ్వాన్సుమాత్రము అనామత్తు గానే ఉంటున్నది. ౧౩ వసంచికనుండి ౨౪ వసంచికవరకు ౧౨ - సంచికలుగల రెండవ సంవత్సరం చందాబాబతు పోస్టేజివెరసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను అనేకులుఇదివరకు పంపించ లేదు, అందరూ ద్రవ్యమును పంపితేగాని ఇచ్చట పని ధారాళముగ నడువచాలదు. గనుక అందరును దయజేసి రు ౩ - ౬ - ౦ లను ముందుగా త్వరలో మాకు అందజేయవలయున ని ప్రార్థించుచున్నాము. అట్లు పంపించనివారికి మేము పంపించవలసిన ఆయానెలల సంచి కలను వారు వారు ధనమును పంపించేవరకు మావద్దనే అనామత్తుగా పెట్టుచున్నాము.

ఇంకమీద క్రొత్తగ చందాచేయవలసినవారు అడ్వాన్సుబాబతు రు ౨ - ౦ - ౦ వెను కటి సంచికలకు రు ౩-౮-౦ పోస్టేజిఅణాలు ౦ - ౬ - ౦ వెరసి రు ౬ - ౧౪ - ౦లను మాకు పంపితే అట్టివారికి మొదటినుండి - ౧౨ - సంచికలు పంపబడును. వారును రెండవ సంవత్స రం చందాబాబతు రు ౩ - ౬ - ౦ లను పంపించవలసినది, అందుకుగా ౨౪వ సంచికవరకూ నెలనెలకూ పంపబడును. గనుక క్రొత్తగ చందాచేయువారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ పదిరూపా యిల నాల్గుఅణాలను పంపించవలసినది.

ఎవరైనను చందాచేరేవరకు అయిపుండే సంచికలకు వెల ఆరణాలచొప్పునను పిమ్మ ట నెలనెలకు అయ్యే సంచికలకు నాలుగణాలచొప్పునను ఇవ్వవలసినది, పోస్టేజినెలవు వారే ఇవ్వవలసినది, అడ్వాన్సు మొబలగుకు తగినసంచికలను చివరలో ముజరా ఇచ్చేదముగాని ఇప్పుడు ఇవ్వము, మధ్యకాలమున చందా వదలిపెట్టేవారికి అడ్వాన్సు ముజరాదొరకదు, ఎవరైన తమవద్దయుండు సంచికలను పోగొట్టుకొని వాటికి బదులుగా మరలి అదే సంఖ్యగల సంచికలను అపేక్షించితేదొరకదు. ఒక్కసంచిక కావలసినను దానికిగా ఒక పుస్తకమంత యును పూర్ణముగ చందాజేసి ఆగ్రంథమును చూడవచ్చునేగాని అప్పటికిని కొరవబడ్డ పు స్తకమునకు ప్రత్యేకగా సంచికలు దొరకచాలవు. గనుక వారు వారు తమతమవద్దవుండేసంచి కలను జాగ్రతతో నుంచుకొనవలసినది. పోగొట్టుకొనినవారికి ఇచ్చుటకు ఎక్కువసంచికలు మావద్దలేవు.

ఫలితార్థము.—ఇప్పుడు చందాచేరియుండేవారు రు ౩ - ౬ - ౦ లును ఇంకమీద చేరేవారు రు ౧౦ - ౪ - ౦ లును త్వరగా మాకు పంపించవలసి నది, పోస్టేజీవగైరా చిల్లరబాకీ యుంచుకొని యుండేవారలు దానినిగూడ పం పించవలయు, ముందుపని అభ్యంతరములేక నడుచుచుండును. ఈ రెండవసం త్సరపు సంచికలకుగా చందాసైకం రు ౩-౬-౦ లను పంపినవారిపేరు ప్రకటిం పబడినదిగదా, వారికి ఇటీవలె సంచికలుగూడ అప్పుడప్పుడే రవానాచేయబడు చున్నయవి. తక్కినవారినిగూడ అలాగే పంపించగోరెదను సజ్జనవిధేయుడైన

౧౮౮౦సం॥ ఆగష్టునెల-౧ తేది.

ములుకుట్ల - వెంకటప్పయ్య,
ఏజంటు

శ్రీ.

ఓంతత్సత్.

కృష్ణయజుర్వేదే

తైత్తిరీయసంహితా.

శ్రీమత్సాయనమాధవాచార్య శ్రీవిద్యారణ్య ప్రణీత

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యసహితా.

బెంగుళూరు

బ్రహ్మశ్రీ సిద్ధాంతి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణాపరిశోధితా.

చన్నపట్టణం.

ములుకట్ల - విశ్వనాథ శాస్త్రిణా

నావలి - రామస్వామి శాస్త్రిణా చ

ప్రకటీకృతా

విజయతేతరామ్.

సంపుటం. ౧౯.

చన్నపుర్యామ్

ఆదికలానిధిముద్రాయన్త్రే ముద్రితేయమ్.

౧౮౮౦.

శ్రీరస్తు.

వేదాన్తప్రకటన

అష్టోత్తరశతోపనిషత్తుల మూలగ్రంథము సుమారు ౧౫ వేలకు తక్కువలేదు ౧౦౦ - ఫారములు కావచ్చును-సంప్రదాయ శుద్ధమైన పాఠప్రకారము బహు విద్వత్పుస్తక సహాయముచేత పూర్ణముగ ముద్రించి సంపూర్ణపుస్తకమునకు ఇప్పుడే వెల పంపేవారికి రు ౫ - ౦ - ౦ లకు ఇవ్వబడును, పోస్టేజి అణాలు ౦ - ౮ - ౦ పంపితే నెలకొక్కతూరి (౫) ఫారములుగల సంచిక ఒకటిప్రకారం అప్పుడప్పుడే పంపించెదము. పుస్తకము పూర్ణమైనపిమ్మట అణాలు ౦ - ౮ - ౦ పంపితే మొత్తముగ బైండుచేసి పంపగలము. గ్రంథపూర్తియైన పిమ్మట కొనే వారికి రు ౮ - ౦ - ౦ లకు తక్కువగా దొరకచాలదు. ౩౦౦ - చందాలుచేరిన పిమ్మట పనిఆరంభించి అప్పుడు పైకమునుపుచ్చుకొనియెదము. దానికిగా మాకెవ్వరును ఇప్పుడేపైకమివ్వనక్కరలేదు. అయితే ఎవ్వరెవ్వరికి ఆపుస్తకముకావలయునో వారిపేరును, స్థలమును ఇప్పుడే మాకు తెలిపించవలెనని ప్రార్థించెదము.

ఓం

శ్రీగణేశాయనమః.

అథ తైత్తిరీయసంహితాయాం.

ప్రథమకాణ్డే షష్ఠప్రపాఠకః.

శ్రీగురుభ్యోనమః.

హరిః ఓం.

సం త్వా సిఞ్చామి యజుషా ప్రజామాయుర్ధనఞ్చ । బృహస్పతి ప్రసూతో యజమాన ఇహ మారిషత్ । ఆజ్యమసి సత్యమసి సత్యస్యాధ్యక్షమసి హవిరసి వైశ్వానరం వైశ్వదేవ ముత్పూత శుష్మగ్ం సత్యౌజాః సహోఽసి సహమానమసి సహస్వారాతీ స్సహస్వారాతీయత స్సహస్వ పృతనాస్సహస్వ పృతన్యతః । సహస్రవీర్యమసి తన్మాజిన్వాజ్యస్యాజ్యమసి సత్యస్య సత్యమసి సత్యాయుః॥ ౧॥

అసిసత్యశుష్మమసి సత్యేన త్వాభిఘారయామి తస్య తే భక్షీయ । పఞ్చానాంత్వా వాతానాం యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి పఞ్చానాం త్వర్తూనాం యన్త్రాయ ధర్త్రాయగృహ్ణామి పఞ్చానాం త్వాదిశాం యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి పఞ్చానాం త్వా పఞ్చ జనానాం యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి చరో స్త్వా పఞ్చబిలస్య యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి బ్రహ్మణస్త్వా తేజసే యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి క్షత్రస్య త్వౌజసే యన్త్రాయ॥ ౨॥

ధర్త్రాయగృహ్ణామి విశేత్వా యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి సువీర్యాయత్వా గృహ్ణామి సుప్రజాస్త్వాయత్వా గృహ్ణామి రాయస్పోషాయ

త్వా గృహ్ణామి బ్రహ్మవర్చసాయ త్వా గృహ్ణామి భూరస్మాకగ్ం హవిర్దేవా నామాశిషో యజమానస్య దేవానాం త్వా దేవతాభ్యో గృహ్ణామి కామా య త్వా గృహ్ణామి ॥౩॥

సత్యాయురోజసే యన్త్రియ త్రయస్త్రిగ్ంశచ్చ ॥౧॥

ఇతి తైత్తిరీయ సంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే షష్ఠప్రపాఠకే ప్రథమోఽనువాకః ॥*॥

శ్రీ

శ్రీసరస్వత్యై నమః.

వేదార్థప్రకాశాఖ్యభాష్యే.

ప్రథమకాణ్డే షష్ఠప్రపాఠకప్రారంభః.

యస్య నిశ్వసితం వేదా యో వేదేభ్యోఽఖిలం జగత్ ।
నిర్మమే తమహం వన్దే విద్యాతీర్థమహేశ్వరమ్ ॥౧॥

షష్ఠప్రపాఠకే ఐష్టికయాజమానమన్త్రాస్తద్బ్రాహ్మణాని చామ్నాయన్తే తద్విశేషవినియోగస్తు వినియోగసంగ్రహే దర్శితః ।

" షష్ఠప్రశ్నే యాజమానకాణ్డే ద్వాదశ వర్ణితాః ।
అనువాకాష్షట్సు మన్త్రాః బ్రాహ్మణం పఞ్చసూదితమ్ ॥
అన్త్యే యాజ్యాః క్రమేణాజ్య గ్రహణాద్యనుమన్త్రణం ।
ఆజ్యగ్రహా ముఖ్యహవిర్భక్షశ్శేషాహుతిస్తథా ॥
* ఏతేఽనుమ[illegible]ణీయార్థా మన్త్రా ఆప్యాయనాదికాః ।
సూర్యోపస్థా[illegible]దిమన్త్రా బ్రాహ్మణేతు విభజ్యతే ॥
పరిగ్రహో దేవతానామాయుధానాఞ్చ సంస్మృతిః ।
ద్వాదశద్వన్ద్వసమ్పత్తిర్హవిషాం సాదనే విధిః ॥

* ఏతేఽనుమన్త్రణె యాజ్యా ఇతితై.

విధిరాశ్రావణాదీనాంయాజ్యాఇత్యనువాకగాః॥" ఇతి॥

తత్రప్రథమానువాకే ఆజ్యగ్రహణానుమన్త్రణమన్త్రాః ప్రాధాన్యే నాభిధీయన్తే। కల్పః "సంత్వాసిఞ్చామీతి తత్సగ్ సించేదభివామన్త్రయేత" ఇతి। తదితిస్కన్నమాజ్యముచ్యతే। యస్యాజ్య మనుత్పూతగ్ స్కన్దేదిత్యాదినాస్కన్దనస్యప్రకృతత్వాత్। యదిశుద్ధప్రదేశే స్కన్దేత్తదానీ మనేన మన్త్రేణపునఃపాత్రేప్రక్షిపేత్। అశుచిప్రదేశే స్కన్దనే త్వభిమన్త్రణం। పాఠస్తు "సంత్వాసించామి యజుషాప్రజా మాయుర్ధనఞ్చ। బృహస్పతిప్రసూతోయజమానఇహమారిషత్" ఇతి। హే స్కన్నాజ్య బృహస్పతిప్రేరితోఽహంప్రజాదీన్ సంపాదయేయం। త్వాం అనేన యజుషామన్త్రేణపాత్రేసమ్యక్సించామి। ఇహకర్మణి యజమానః స్కన్దనాపరాధేన మారిషత్ మాహింస్యతాం। అయంమన్త్రఆధ్వర్యవః, అతోయజమానస్యాన్యత్వేన ఉక్తిరవిరుద్ధా। కల్పః "ఆజ్యమసి సత్యమసీత్యధ్వర్యుర్యజమానశ్చ నిమీల్యావేక్ష్యానుచ్ఛ్వసన్తావాజ్య మవేక్షేతే" ఇతి। పాఠస్తు "ఆజ్యమసి సత్యమసి సత్యస్యాధ్యక్షమసి హవిరసి వైశ్వానరం వైశ్వదేవముత్పూతశుష్మగ్ సత్యౌజాస్సహోఽసిసహమానమసి సహస్వారాతీస్సహస్వారాతీయతస్సహస్వ పృతనాస్సహస్వపృతన్యతస్సహస్రవీర్యమసి తన్మాజిన్వాజ్యస్యాజ్యమసి సత్యస్య సత్యమసిసత్యాయురసి సత్యశుష్మమసి సత్యేనత్వాభిఘారయామితస్యతేభక్షీయ" ఇతి। అత్రవైశ్వానరమిత్యాదిచతుర్భిఃపదైః ప్రత్యేకమన్వేతుం ఆసీతి పదమనువర్తనీయం।తథాసతి తాన్యేతాని ద్వావింశతివాక్యాని సమ్పద్యన్తే।తైస్తైర్వాక్యైరాజ్యంప్రశస్యతే। అజధాతోర్గత్యర్థాదుత్పన్నఆజ్యశబ్దః। ఆజ్యమసిప్రాపకమసి। ఘృతేనహిహోమాఘారోజ్వలన్నగ్నిః ప్రాప్యతే। సద్భిస్సాధ్యమానం కర్మఫలంతదర్హతీతిసత్యం, ప్రసిద్ధంహ్యాజ్యస్య కర్మఫలదానత్వం। సత్యస్యాధ్యక్షమసి। సతాంకర్మసత్యంజ్యోతిష్టోమే ప్రవర్తమానా యజమానసప్తదశాఋత్విజః సన్తః తేహిపరస్పరం ద్రోహాశం

కామపనేతుం * తానూనప్త్రసంజ్ఞమాజ్యంస్పృశన్తి । సోఽయం స్పర్శః స్తుతాంకర్మతస్యకర్మణోధ్యక్షంస్వామిహావిరసి ప్రాధాన్యేన హూయమానమసి పురోడాశాదీనాంహవిషాంనాశేషాజ్యేనైవైత తర్కర్మశేష సమాపనాత్ప్రాధాన్యంద్రష్టవ్యం । విశ్వేషాంనరాణాంసమ్బన్ధివైశ్వానరం। విశ్వేషాందేవానాంసమ్బన్ధివైశ్వదేవం। ప్రసిద్ధోహ్యాజ్యస్యభోజ్యత్వేనహవిష్ట్వేనచోభయసమ్బన్ధః। ఉత్పూతశుష్మం। ఉత్పవనేనోపేతబలం। సత్యౌజాస్సత్యబలం, ఆజ్యస్యహిబలమవితథం, తస్యోద్దీపనస్య ప్రత్యక్షత ఏవ దృశ్యమానత్వాత్ । సహశ్శత్రూణాం అభిభవన సమర్థం। సహమానంనిరంతరం తదభిభవేనైవవర్తమానంతాదృక్త్వం। సహస్వారాతీః అస్మదమిత్రాన్ అభిభవ । సహస్వారాతీయతః యేతు ప్రత్యక్షం శాత్రవంకర్తుమసమర్థాః మనసాశాత్రవంకర్తుమిచ్ఛన్తి తానప్యభిభవ । సహస్వపృతనాశ్శత్రుసేనా అభిభవ । సహస్వపృతన్యతస్సేనాం సమ్పాదయితుమిచ్ఛతః శత్రూనభిభవ । సహస్రవీర్యమసి యథోక్తాభిభవవిశేషాన్కర్తుం బహుప్రకారసామర్థ్యోపేతంత్వమసి । తన్మాజిన్వతాదృక్స్వభావంత్వం మాంయాగద్వారేణప్రీణయ। ఆజ్యస్యాజ్యమసి లౌకికం యదాజ్యంతదుత్పూతశుష్మంనభవతి। త్వంతూత్పూత శుష్మత్వాత్ ముఖ్యమాజ్యమసి । సత్యస్యసత్యమసిలౌకికఫలసాధనం కృష్యాదికం సత్యం తత్కదాచిత్ వృష్ట్యాద్యభావేన వ్యభిచారాన్నముఖ్యంసత్యం త్వంతు కదాచిదప్యవ్యభిచారాన్ముఖ్యంసత్యమసి ।'సత్యాయురసిసత్యభూత మాయురస్మిన్నితిసత్యాయుః। ఆజ్యనిష్పన్నేనకర్మణాభావిదేహేయదాయుర్గ్రప్యతే తన్నవ్యభిచరతీత్యాయుషః సత్యత్వం। సత్యశుష్మమసిసత్యబలమసి అస్యోద్దీపనబలం సత్యౌజశ్శబ్దేనపూర్వముక్తం। ఇహతు ఫలప్రదానబలముచ్యతే। సత్యేనత్వాభిఘారయామి తాదృశంత్వాంచక్షుషావశ్యామీత్యర్థః। తథాచపౌరోడాశికకాణ్డేసమామ్నాయతే॥ బ్రహ్మవాదినో

* తానూనప్త్రసంజ్ఞమితి కాశీపుస్తకేవర్తతే। సత్యాంకర్మ సత్యమిత్యాదిఆజ్యేనైవేత్యన్తం తైలింగపుస్తకేనాస్తి।

వదన్తి । యదాజ్యేనాన్యాని హవీగ్ంష్యభిఘారయతి । అథ కేనాజ్యమితి । సత్యేనైవైనదభిఘారయతి" (బ్రాం౩కా। ౩ప్ర। ౫అ) ఇతి । చక్షుషస్సత్యత్వమాధానబ్రాహ్మణే సమామ్నాతం । "అనృతం వై వాచా వదతి। అనృతం మనసా ధ్యాయతి। చక్షుర్వై సత్యం । అదా౩గిత్యాహ। అదర్శమితి। తత్సత్యం" (బ్రాం౧కా। ౧ప్ర। ౪అ) ఇతి। తస్య తే భక్షీయ తాదృశం త్వాం భక్షయామీతి। కల్పః "ఆజ్యగ్రహణం గృహీతం గృహీతమనుమన్త్రయతే। పంచానాం త్వా వాతానాం యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి । పంచానాం త్వర్తూనాం యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి। పఞ్చానాం త్వా దిశాం యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి । పంచానాం త్వా పంచజనానాం యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి । చతుర్భిర్జుహ్వాం । అష్టాభిరుపభృతి । చరోస్త్వా పంచబిలస్య యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి । బ్రహ్మణస్త్వా తేజసే యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి । క్షత్రస్య త్వౌజసే యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి । విశే త్వా యన్త్రాయ ధర్త్రాయ గృహ్ణామి। సువీర్యాయ త్వా గృహ్ణామి । సుప్రజాస్త్వాయ త్వా గృహ్ణామి। రాయస్పోషాయ త్వా గృహ్ణామి । బ్రహ్మవర్చసాయ త్వా గృహ్ణామీతి । చతుర్ధ్రువాయాం । భూరస్మాకగ్ం హవిర్దేవానామాశిషో యజమానస్య దేవానాం త్వా దేవతాభ్యో గృహ్ణామీతి । అభిపూర్యమాణమనుమన్త్రయతే । కామాయ త్వా గృహ్ణామి" ఇతి । ప్రాచ్యాదిషూర్ధ్వాన్తాసు పంచసు దిక్షు వర్తమానా వాయవః పంచసఙ్ఖ్యాకాః తే చాగ్నిచయనాంగేషు మన్త్రేష్వేవమామ్నాయన్తే "యత్తే రుద్ర పురో ధనుస్తద్వాతో అనువాతు తే। యత్తే రుద్ర దక్షిణా ధనుస్తద్వాతో అనువాతు తే । యత్తే రుద్ర పశ్చాద్ధనుస్తద్వాతో అనువాతు తే। యత్తే రుద్రోత్తరా ధనుస్తద్వాతో అనువాతు తే। యత్తే రుద్రోపరి ధనుస్తద్వాతో అనువాతు తే" ఇతి। యద్వా శరీరమధ్యే వర్తమానాః ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానరూపాః పంచ వాతాస్తేషాం వాతానాం యన్త్రాయ స్వస్వవ్యాపారేషు నియమనాయ ధర్త్రాయ జగద్విధారణకుశలాయ త్వా హే ఆజ్య త్వాం గృహ్ణామి । ఋతూ

నాంపంచత్వమైతరేయబ్రాహ్మణే ప్రతిపాదితం । ద్వాదశమాసాత్మకం చ ర్త్తు
వో హేమన్తశిశిరయోస్సమాసేనేతి । ప్రాచ్యాదీనామూర్ధ్వాన్తానాం
దిశాంపంచత్వం ప్రసిద్ధం । పంచజనశబ్దః సమస్తో దేవమనుష్యాసురరక్షోగ
న్ధర్వేషు రూఢః, తే చ దేవాదయః పంచసంఖ్యాకాః। స చాయంశబ్దః పాకాధా
రభూతాంస్థాలీమాచష్టే । సా చ స్వచిత్తం చ బిలైర్యుజ్యతే । తచ్చ పురు
షమేధావసానే కల్పసూత్రకార ఉదాజహార । పంచబిలస్య చరోర్విజ్ఞాయ
త ఆజ్య ఆగ్నేయః పూర్వస్మిన్బిలే, దధ్యైన్ద్రో దక్షిణే, శృతే ప్రతి దు
హినీతమిశ్రో వా వైశ్వదేవః పశ్చిమే, అప్సు మైత్రావరుణ ఉత్తరే, ప
యసి బార్హస్పత్యో మధ్యమ ఇతి తస్య పంచబిలస్య చరోర్నిర్వయమనా
యేతి యోజ్యం । బ్రహ్మణో బ్రాహ్మణజాతేః తేజో బ్రహ్మవర్చసం తస్మై
తస్యై యన్త్రాయ । క్షత్త్రియజాతేరోజో యుద్ధసామర్థ్యం । వైశ్యజాతేః కృ
షివాణిజ్యాదిషు నియమనం । సువీర్యం స్వస్వవ్యాపారేషు సర్వేషాం సా
మర్థ్యాతిశయః । సుప్రజాస్త్వం శోభనాపత్యత్వం । రాయస్పోషో ధనపు
ష్టిః । బ్రహ్మవర్చసం శ్రుతాధ్యయనసమ్పత్తిః । బ్రహ్మణస్త్వా తేజస ఇత్య
త్రాశిష్టాంగీకృతసాధువేషరూపం ద్రష్టవ్యం । భూరస్మాకమిత్యాద్యో మన్త్రః ।
హవిర్దేవానామితి ద్వితీయో మన్త్రః । ఆశిషో యజమానస్యేతి తృతీయో
మన్త్రః । అవశిష్టశ్చతుర్థః । హే ఆజ్య త్వమస్మాకం శ్రియసే భవ । దేవా
నాం హవిర్భవ । యజమానస్యా ఆశిషస్తద్రూపం భవ । దేవానాం
తర్పకం త్వాం గృహ్ణామి । ఆపస్తమ్బస్య తు భూరస్మాకమిత్యాదిరేకమన్త్ర
ఇతి । హే ఆజ్య హవిర్భాగిన్యో దేవతాః త్వాం యథా యథా కామయన్తే
తథావిధకామాయ త్వాం గృహ్ణామి।

॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

"స్యాద్దర్శపూర్ణమాసస్థం కాణ్డం తు యజమానగమ్।
షష్ఠప్రశ్నస్తత్ర సంత్వా సన్నాజ్యం ప్రక్షిపేత్స్రుచి ॥
ఆజ్యమాజ్యమవేక్షేత పంచానాం త్వా చతుర్దశ ।
స్రుక్ష్వాజ్యమన్రిణే మన్త్రా ఇతి మన్త్రాస్తు షోడశ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే తైత్తిరీయసంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే షష్ఠప్రపాఠకే ప్రథమోఽనువాకః ॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ధ్రువోఽసి ధ్రువోఽహగ్ం సజాతేషు భూయాసం ధీరశ్చేత్తా వసువిదుగ్రోఽస్యుగ్రోఽహగ్ం సజాతేషు భూయాసముగ్రశ్చేత్తా వసువిదభిభూరస్యభిభూరహగ్ం సజాతేషు భూయాసమభిభూశ్చేత్తా వసువిద్యునజ్మి త్వా బ్రహ్మణా దైవ్యేన హవ్యాయాస్మై వోఢవే జాతవేదః । ఇన్ధానాస్త్వా సుప్రజసస్సువీరా జ్యోగ్జీవేమ బలిహృతో వయం తే । యన్మే అగ్నే అస్య యజ్ఞస్య రిష్యాత్ ॥౧॥

యద్వా సంస్త్రాదాజ్యస్యోత విష్ణో । తేన హన్మి సపత్నం దుర్మరాయుమైనం దధామి నిర్ఋత్యా ఉపస్థే । భూర్భువస్సువరుచ్ఛుష్మో అగ్నే యజమానాయైధి నిశుష్మో అభిదాసతే । అగ్నే దేవేద్ధ మన్విద్ధ మన్ద్రజిహ్వామర్త్యస్య తే హోతర్మూర్ధన్నాజిఘర్మి రాయస్పోషాయ సుప్రజాస్త్వాయ సువీర్యాయ । మనోఽసి ప్రాజాపత్యం మనసా మా భూతేనావిశ । వాగస్యైన్ద్రీ సపత్నక్షయణీ ॥౨॥

వాచా మేన్ద్రియేణావిశ । వసన్తమృతూనాం ప్రీణామి స మా ప్రీతః ప్రీణాతు । గ్రీష్మమృతూనాం ప్రీణామి స మా ప్రీతః ప్రీణాతు । వర్షానృతూనాం ప్రీణామి తా మా ప్రీతాః ప్రీణన్తు । శరదమృతూనాం ప్రీణామి సా మా ప్రీతా ప్రీణాతు । హేమన్తశిశిరావృతూనాం ప్రీణామి తౌ మా ప్రీ

తా ప్రీణీతామగ్నీషోమయోరహం దేవయజ్యయా చక్షుష్మాన్భూయాసమగ్నేరహం దేవయజ్యయాన్నాదో భూయాసం॥౩॥

దబ్ధిరస్యదబ్ధో భూయాసమముం దభేయమగ్నీషోమయోరహం దేవయజ్యయా వృత్రహా భూయాసమిన్ద్రాగ్నియోరహం దేవయజ్యయేన్ద్రియావ్యన్నాదో భూయాసమిన్ద్రస్యాహం దేవయజ్యయేన్ద్రియావీ భూయాసం మహేన్ద్రస్యాహం దేవయజ్యయా జేమానం మహిమానం గమేయమగ్నే స్స్విష్టకృతోఽహం దేవయజ్యయా యుష్మాన్ యజ్ఞేన ప్రతిష్ఠాంగమేయం॥౪॥

రిష్యాత్ సపత్నక్షయణ్యన్నాదో భూయాసగ్ం షట్త్రిగ్ంశచ్చ॥౨॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే షష్ఠప్రపాఠకే ద్వితీయోఽనువాకః॥*॥

అథ భాష్యమ్.

ప్రథమానువాకే ఆజ్యగ్రహణానుమన్త్రణముక్తం। ద్వితీయానువాకే హవిర్హోమానుమన్త్రణం వక్తవ్యం। తత్ర హూయమానస్య హవిషో బహిస్స్యన్దననివారణాయ పరిధీయమానానాం పరిధీనామనుమన్త్రణమనువాకాదావుపవర్ణ్యతే। కల్పః। పరిధీన్పరిధీయమానాననుమన్త్రయతే “ధ్రువోఽసి ధ్రువోఽహగ్ం సజాతేషు భూయాసం ధీరశ్చేత్తా వసువిత్” ఇతి మధ్యమం “ఉగ్రోఽస్యుగ్రోఽహగ్ం సజాతేషు భూయాసముగ్రశ్చేత్తా వసువిత్” ఇతి దక్షిణం “అభిభూరస్యభిభూరహగ్ం సజాతేషు భూయాసమభిభూశ్చేత్తా వసువిత్” ఇత్యుత్తరమితి। హే మధ్యమపరిధే త్వం ధ్రువోఽసి స్థిరోఽసి। రక్షోభిరవిచాల్యమానత్వాత్। అత ఏవామ్నాయతే। పరిధీన్పరిదధాతి రక్షసామపహత్యా ఇతి। తస్య ధ్రువస్య తవానుమన్త్రణేన అహమపి సజాతేషు జ్ఞాతిషు ధ్రువో భూయాసం। కిఞ్చ ధీరో ధైర్యవాన్ చేత్తా రక్షోపహననస్య జ్ఞాతా, వసువిత్ వసునో లబ్ధా భూయాసం।

హే దక్షిణపరిధే త్వం రక్షసాం స్యపహన్తుముగ్రోఽసి । తవానుమన్త్రణేన అహమపి ఉగ్రో భూయాసం। యథా జ్ఞాతయో మమ ప్రతివాదినో న భవన్తి తథా సమ్పాదనముగ్రత్వం । కిఞ్చ వైరిణోఽపహన్తుమప్యుగ్రో భూయాసం । హే ఉత్తరపరిధే త్వం రక్షసామభిభవితాసి । తవానుమన్త్రణేన అహమపి జ్ఞాతీనాం వైరిణాం చాభిభవితా భూయాసం । ఏతదీయస్య బ్రాహ్మణస్య సమీపవర్తిత్వేనాత్యన్తవిచ్ఛేదాభావాన్నాత్ర బ్రాహ్మణముదాహృత్య వ్యాక్రియతే । కిన్తు పాఠక్రమేణోదాహృత్య దశమానువాకే వ్యాకరిష్యతే।కల్పః। అథాగ్నిం యోగేన యునక్తి । " యునజ్మి త్వా బ్రహ్మణా దైవ్యేన హవ్యాయాస్మై వోఢవే జాతవేదః" ఇతి । హే జాతవేదః దైవ్యేన దేవయోగ్యేన బ్రహ్మణా మన్త్రేణ త్వాం యునజ్మి అస్మిన్ కర్మణి యుక్తం కరోమి । కిమర్థం। ఇదం హవిర్వోఢుం । కల్పః। సమిధో రభ్యాధీయమానయో ర్జపతి " ఇద్ధానాస్త్వా సుప్రజసస్సువీరా జ్యోగ్జీవేమ బలిహృతో వయం తే" ఇతి। హే జాతవేదః త్వాం ఇద్ధానాః జ్వాలయన్తో వయం సుప్రజసః శోభనాపత్యోపేతాః సువీరాః శోభనభృత్యోపేతాః జ్యోక్ * చిరం జీవేమ । కింకుర్వన్తః। బలిం పూజామాహరన్తః। కల్పః । అథాన్తర్వేది హవీగ్ష్యాసన్నాన్యభిమన్త్రయతే "యన్మే అగ్నే అస్య యజ్ఞస్య రిష్యాద్యద్వా స్కన్దాదాజ్యస్యోత విష్ణో। తేన హన్మి సపత్నం దుర్మరాయుమైనం దధామి నిరృత్యా ఉపస్థే" ఇతి। హే అగ్నే అస్య మమ యజ్ఞస్య సమృద్ధియత్ బహిరాదికం రిష్యాద్రతుక్ప్రభృతిభి ర్వినాశితం స్యాదాజ్యస్యోత ఆజ్యస్యాపి యద్వా అల్పం బిన్దుజాతం దోహ వాదికం స్కన్దేదధఃపతేత్ హే విష్ణో వ్యాపక తేన నష్టేన స్కన్నేన వైరిణం హన్మి।యస్సపత్నో మారయితుమశక్యః ఏనం దుర్మరాయుం సపత్నం నిరృత్యాః పాపదేవతాయాః ఉపస్థే ఉత్సఙ్గే ఆదధామి స్థాపయామి।కల్పః " అథ భూర్భువస్సువరిత్యగ్నిం హోత్రమేతాభి ర్వ్యాహృతీభి రుపసాదయేత్ । అథ వై భవతి।దర్శపూర్ణమాసావాలభమానస్తాభి ర్వ్యాహృ

* నీరోగమితి శై।

తీభిర్హవీగ్ంష్యాసాదయేత్ । అథవై భవతి। చాతుర్మాస్యాన్యాలభమాన ఏతాభిర్వ్యాహృతీభిర్హవీగ్ంష్యాసాదయేత్" ఇతి। భూరాదయస్త్రయశ్శబ్దా లోకత్రయవాచినః ఏతాని హవీంషి లోకత్రయరూపాణీకుర్వన్తి। ఇదం వ్యాహృతిత్రయం యద్యపి యాజమానకాండే పఠితం తథాపి ప్రత్యక్షేణ బ్రాహ్మణవాక్యేన ఆధ్వర్యవక్రియాయాం వినియుక్తత్వాదత్ర ద్రష్టవ్యం। కల్పః॥ ఇధ్మమభ్యాధీయమానమనుమన్త్రయతే "ఉచ్ఛుష్మో అగ్నే యజమానాయైధి నిశుష్మో అభిదాసతే। అగ్నే దేవేద్ధ మన్విద్ధ మన్ద్రజిహ్వ" ఇతి । హే అగ్నే యజమానాయ ఉచ్ఛుష్మ ఏధి ఉద్భూతబలో భవ । యజమానకార్యేష్వావిష్కృతబలో భవ । అభిదాసతే ఉపక్షయతే శత్రవే నిశుష్మ ఏధి న్యగ్భూతబలో భవ। ఉక్తక్రమేణ యజమానమనుగ్రహీతుం నిగ్రహీతుఞ్చ శత్రూన్ చతుర్భిర్విశేషణైరగ్నిం ప్రోత్సాహయతి । హే అగ్నే అజ్ఞానాదిగుణయుక్త దేవేద్ధ దేవైర్దీప్త మన్విద్ధ మనునాపి దీప్త । ఏతచ్చ పదద్వయం నివిద్బ్రాహ్మణే వ్యాఖ్యాతం। దేవేద్ధ ఇత్యాహ దేవా హ్యేతమైన్ధత । మన్విద్ధ ఇత్యాహ మనుర్హ్యేతముత్తరో దేవేభ్య ఐన్ధ ఇతి । మన్ద్రజిహ్వ మన్ద్రా హర్షహేతుర్జిహ్వా యస్యేతి విగ్రహః। కల్పః। ప్రవరం ప్రవ్రియమాణమనుమన్త్రయతే "అమర్త్యస్య తే హోతర్మూర్ధన్నాజిఘర్మి రాయస్పోషాయ సుప్రజాస్త్వాయ సువీర్యాయ" ఇతి। హే హోతర్దేవానామాహ్వాతర్మరణరహితస్య తవ మూర్ధని ఆజిఘర్మి ఘృతాదికం క్షారయామి । కిమర్థం। యజమానస్య ధనపుష్టిశోభనాపత్యశోభనవీర్యార్థం। కల్పః । స్రువమాఘారమాఘార్యమాణమనుమన్త్రయతే "మనోఽసి ప్రాజాపత్యం మనసా మా భూతేనావిశ" ఇతి । హే స్రువాఘార త్వం మనోఽసి ప్రజాపతిసమ్బన్ధీ చాసి । మనసా ప్రజాపతిం ధ్యాయతా ధ్వర్యుణా నిష్పాద్యమానత్వాత్ । అత్ర భూతశబ్దః ప్రజాపతిసృష్టం యజ్ఞమాచష్టే। ప్రాజాపత్యో యజ్ఞ ఇతి బ్రాహ్మణేన వ్యాఖ్యాస్యమానత్వాత్ । తేన భూతేన ప్రజాపతిసృష్టేన యజ్ఞేన సత్సాధకేన మనసా చ సహ హే స్రువాఘార మాం

ఆవిశ। కల్పః। స్రుచ్యమాఘారమాఘార్యమాణమనుమన్త్రయతే "వాగస్యైన్ద్రీ సపత్నక్షయణీ వాచా మేన్ద్రియేణావిశ" ఇతి। హే స్రుచ్యాఘారత్వం వాగసి వాచా మన్త్రముచ్చారయతాధ్వర్యుణా నిష్పాద్యమానత్వాత్। కీదృశీ వాక్। ఐన్ద్రీ ఇన్ద్రేణ వ్యాకృతత్వాత్। తచ్చైన్ద్రవాయవగ్రహబ్రాహ్మణే సమామ్నాతం। తామిన్ద్రో మధ్యతోఽవక్రమ్య వ్యాకరోదితి। సా చ వాక్సపత్నక్షయణీ వైరిఘాతినీ। స్రుచ్యాఘారమన్త్రరూపాయా వాచః స్వపత్నఘాతిత్వం తద్బ్రాహ్మణేన సూచితం। అహుతో యజ్ఞో యజ్ఞపతేరిత్యాహానార్త్యా ఇతి। తాదృశ్యా వాచా ఇన్ద్రియస్పృష్టేన చక్షురాదీన్ద్రియేణ సహ హే స్రుచ్యాఘార మామావిశ। కల్పః। ప్రయాజానామిష్టమనుమన్త్రయతే "వసన్తమృతూనాం ప్రీణామి స మా ప్రీతః ప్రీణాతు। గ్రీష్మమృతూనాం ప్రీణామి స మా ప్రీతః ప్రీణాతు। వర్షా ఋతూనాం ప్రీణామి తా మా ప్రీతాః ప్రీణన్తు। శరదమృతూనాం ప్రీణామి సా మా ప్రీతా ప్రీణాతు। హేమన్తశిశిరావృతూనాం ప్రీణామి తౌ మా ప్రీతౌ ప్రీణీతాం" ఇతి। ఋతువాచకైర్వసన్తాదిశబ్దైః సమిద్యాగాది పఞ్చప్రయాజాభిమానిదేవతా వక్ష్యన్తే। తాంశ్చ వసన్తాదీనహం తోషయామి। తే చ తుష్టా మాం తోషయన్తు। కల్పః। ఆజ్యభాగావిష్టావనుమన్త్రయతే "అగ్నీషోమయోరహం దేవయజ్యయా చక్షుష్మాన్భూయాసం" ఇతి। ఉత్తరార్ధేఽగ్నయే జుహోతి దక్షిణార్ధే సోమాయేతి శ్రవణాదగ్నీషోమావాజ్యభాగయోర్దేవతే తయోస్సంబన్ధినీ దేవయజ్యా సమన్త్రకాజ్యభాగాహుతిః తయా అధ్వర్యునిష్పాదితయా యజమానోఽహం చక్షుష్పాటవయుక్తో భూయాసం। యుక్తం చైతత్। చక్షుషీ వా ఏతే యజ్ఞస్య యదాజ్యభాగావితి బ్రాహ్మణే చక్షుష్ట్వేన నిరూపితత్వాత్। కల్పః। అగ్నిమిష్టమనుమన్త్రయతే "అగ్నేరహం దేవయజ్యయాన్నాదో భూయాసం" ఇతి। దర్శపూర్ణమాసయోరాద్యస్య ప్రధానయాగస్యాగ్నిర్దేవతా స చాన్నభక్షకః। అగ్నిర్వై దేవానామన్నాద ఇతి శ్రుతేః। అతస్త

ద్భాగేనయజమానస్యా న్నాదత్వముచితం । కల్పః । ఉపాంశు యాజమి
ష్టమనుమన్త్రయతే “దబ్ధిరస్యదబ్ధోభూయాస మముందభేయం” ఇతి ।
అముమిత్యత్రయం యజమానోద్వేష్టితం మనసా ధ్యాయతీతి। ఉపాంశు
యాజస్య ప్రజాపతిర్విష్ణురగ్నీషోమావావికల్పేనదేవతాః, హే ఉపాంశు
యాజదేవ త్వందబ్ధిరసి। అస్మాభిర్ద్వేష్యస్యత్వంహింసకోఽసి। త్వత్ప్ర
సాదాదహంవైరిభిరహింసితోభూయాసం । అముంవైరిణందభేయంమార
యేయం । కల్పః। అగ్నీషోమావిష్టా వనుమన్త్రయతే “అగ్నీషో మయో
రహం దేవయజ్యయా వృత్రహాభూయాసం” ఇతి । పౌర్ణమాస్యాం
తృతీయయాగస్యాగ్నీషోమౌ దేవతాతయోశ్చ వృత్రహత్వ నిమిత్తత్వం
త్వష్టాహతపుత్రఇత్యనువాకేప్రపంచితం । అతస్తద్భాగేనయజమానస్యవై
రిహన్తృత్వంయుక్తం । కల్పః । ఇన్ద్రాగ్నీ ఇష్టావనుమన్త్రయతే “ఇం
ద్రాగ్నియోరహం దేవయజ్యయేంద్రియావ్యన్నాదోభూయాసం” ఇతి।
అమావాస్యాయాం అసోమయాజినస్సాన్నాయ్యాభావే ద్వితీయ పురో
డాశస్యఇంద్రాగ్నీ దేవతా । తత్రేంద్రానుగ్రహాద్యజమాన స్యేంద్రియో
పేతత్వం అగ్న్యనుగ్రహాచ్చాన్నాదత్వం। కల్పః। ఇన్ద్రమిష్ట మనుమన్త్ర
యతే “ఇన్ద్రస్యాహందేవయజ్యయేంద్రియావీ భూయాసం” ఇతి । సా
న్నాయ్యస్యేన్ద్రోదేవతా । తత్ప్రసాదాద్యజమానస్యేంద్రియావిత్వం ।
కల్పః। మహేన్ద్రమిష్టమనుమన్త్రయతే “మహేన్ద్రస్యాహం దేవయ
జ్యయాజేమానం మహిమానంగమేయం” ఇతి। కేషాంచిత్సాన్నాయ్యస్య
మహేంద్రోదేవతా । తథాచామ్నాయతే “త్రయోవైగతశ్రియః శుశ్రు
వాన్గ్రామణీరాజన్యస్తేషాంమహేంద్రోదేవతా” ఇతి । తత్రేంద్ర శబ్దార్థ
ప్రయుక్త్యాయజమానస్య జేతృత్వప్రాప్తిః । మహచ్ఛబ్దార్థ ప్రయుక్త్యాది
వైశ్వర్యాదిగుణైర్మహత్వప్రాప్తిః । కల్పః । స్విష్టకృత మిష్టమను మ
న్త్రయతే “అగ్నేస్స్విష్టకృతోఽహందేవయజ్యయాయుష్మాన్యజ్ఞేన ప్రతి
ష్ఠాంగమేయం” ఇతి।కశ్చిదగ్నిగ్ కేనచిన్నిమిత్తేనరుద్రనామధేయ మలభత,
సచకదాచిద్దేవైరాహుత్యాతోషితసపూర్వమిష్టానాం యాగానాం వైగు

ణ్యాంపరిహృత్యస్విష్టకృత్త్వం కృతవాన్।తథాచబ్రాహ్మణమామ్నాయతే "దైవావైయజ్ఞాద్రుద్రమన్తరాయన్త్సయజ్ఞమవిధ్యత్తందేవా అభిసమగచ్ఛన్త కల్పతాంనఇదమితి తేబ్రువన్త్స్విష్టంవైనఇదం భవిష్యతి యదిమగ్ం రాధయిష్యామఇతితత్స్విష్టకృతస్స్విష్టకృత్త్వం" ఇతి।యదగ్నయెస్విష్టకృతేవద్యతిభాగధేయేనైవతద్రుద్రగ్ం సమర్ధయతీతిచ। స్విష్టకృచ్ఛబ్దస్యనిర్వచనంసౌత్రామణ్యాం మైత్రావరుణప్రైషమన్త్రే విస్పష్టమామ్నాయతే "దేవోఅగ్నిస్స్విష్టకృద్దేవమిన్ద్రమవర్ధయత్। స్విష్టం కుర్వన్త్స్విష్టకృత్స్విష్టమద్య కరోతునః" ఇతి। తత్రాగ్నిశబ్దార్థప్రయుక్తం యజమానస్యాయుష్మత్త్వం। అతఏవమన్త్రాన్తరమేవమామ్నాయతే "అగ్నిరాయుష్మాన్త్సవనస్పతిభిరాయుష్మాంస్తేనత్వాయుషాయుష్మన్తంకరోమి" ఇతి। స్విష్టకృచ్ఛబ్దార్థ ప్రయుక్త్యా యజ్ఞప్రతిష్ఠాప్రాప్తిః। యదాయమగ్నిస్స్విష్టంకరోతి తదాయజమానస్సగుణేనసంపూర్ణేన యజ్ఞేనప్రతిష్ఠాం ఫలప్రాప్తిం లభతే॥ ॥అత్రవినియోగసంగ్రహః॥ ॥

"ధ్రువోఽసీతిత్రిభిర్మంత్రైస్సపరిధిత్రయమన్త్రిణమ్।
యునాగ్నియోగఇధ్మానాస్సమిధోరనుమన్త్రిణమ్॥
యస్మైహవిర్మంత్రయేతభూర్త్రిభిఃస్థాపయేద్ధవిః।
ఉచ్ఛుష్మేమంత్రయేతేధ్మమనుమన్త్ర్యప్రవరంతథా॥
స్రౌవాఘారంమనోఽసీతిస్రుచ్యాఘారంతువాగితి।
వసంతపంచభిర్మన్త్రైః ప్రయాజానాంచమన్త్రిణమ్॥
అగ్నీషోమేత్యాజ్యభాగావగ్నేరిత్యగ్నియాజకమ్।
వర్ధీత్యుపాంశుయాజాఖ్యంస్విష్టమగ్నీతిపంచకమ్॥
అనువాకేద్వితీయేఽస్మిన్మన్త్రాష్షడ్వింశతిర్గతాః" ఇతి॥

అథమీమాంసా.

॥ ॥పంచమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదేచిన్తితం॥ ॥

"స్యాద్వసంతాదిమన్త్రాణాంక్రమోనోవాన్యవద్భవేత్।
శాఖాన్తరేవ్యత్యయేనక్రమోనియతోఽత్రహి॥

దర్శపూర్ణమాసయోర్యాజమానకాణ్డే ప్రయాజానుమన్త్రణమన్త్రా* ఆమ్నాతాః। వసన్తమృతూనాం ప్రీణామి గ్రీష్మమృతూనాం ప్రీణామీత్యాదయః। తేషాం నియతక్రమోఽభ్యుపగన్తవ్యః, † అన్యేష్వాగ్నేయోపాంశుయాజాద్యనుమన్త్రణమన్త్రేష్వనియతక్రమదర్శనేనాత్రాపి క్రమనియమస్య బుద్ధిస్థత్వాదితి చేన్నైవం। అత్ర నియామకాభావాత్। న తావదత్ర పాఠో నియామకః, వసన్తగ్రీష్మవర్షాశరద్ధేమన్తమన్త్రాణామనేనక్రమేణ తైత్తిరీయశాఖాయాం పఠితానాం శాఖాన్తరే వ్యత్యయేన పాఠదర్శనాత్। నాత్ర యవాగూపాకవదర్థో నియామకః। వసన్తమన్త్రేణ యస్య కస్య చిత్ప్రయాజస్యానుమన్త్రణేఽప్యనుపపత్త్యభావాత్। నాప్యత్ర లిఙ్గం నియామకం, వసంతమంత్రే సమిద్యాగైకవిషయస్య విశేషసామర్థ్యస్యాదర్శనాత్। తస్మాదత్ర నాపి నియతక్రమః।

॥ ॥తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చిన్తితం॥ ॥

“ఉపాంశుయజనే నాఙ్గం దబ్ధిమంత్రోఽగతోఽథవా।
సాధారణత్వాల్లిఙ్గాదేర్మానాభావాదనఙ్గతా॥
మంత్రాణాం కర్మణాం చాత్ర క్రమేణ మానమీక్ష్యతే।
ప్రక్రియావర్తినో మానం యథాసంఖ్యం తతోఽఙ్గతా॥
క్రమస్సమానదేశత్వం పాఠాదర్థాచ్చ పాఠతః।
యథాసంఖ్యం సన్నిధిశ్చ యథాసంఖ్యముదాహృతమ్॥
శున్ధధ్వమితి సాన్నాయ్యపాత్రాణాం సన్నిధేర్మతమ్॥
పశుధర్మోఽర్థసాదేశ్యాదగ్నీషోమీయగో భవేత్” ఇతి।

దర్శపూర్ణమాసయోర్యాజమానమంత్రకాండే కశ్చిన్మంత్ర ఆమ్నాయతే। “దబ్ధిరస్యదబ్ధో భూయాసమముం దభేయం” ఇతి। అస్య మన్త్రస్యోపాంశుయాజాఙ్గతాయాం శ్రుతివాక్యే న విద్యేతే। బ్రాహ్మణే

* అనియతా ఇతి తై।

† అన్యేష్వగ్నీషోమీయోపాంశు ఇతి తై।

* వినియోగమామ్నాయ అర్థాఽంతరేణా స్యైవామ్నాతత్వాత్ । ఏత
యా వై దబ్ధ్యా దేవా అసురానదభ్నువన్ తస్మైవ భ్రాతృవ్యం దభ్నోతీతి
బ్రాహ్మణం। దబ్ధిర్ఘాతుకమాయుధం । ఆగ్నేయాగ్నీషోమీ యయోరప్య
నిష్టనివారకత్వాత్, లింగంసాధారణం ప్రకరణంచ త్రయాణామేకమేవ,
తతో మానాభావాదయం మంత్రో నోపాంశుయాజాఙ్గమితి ప్రాప్తే బ్రూ
మః । అధ్వర్యవకాండే ఆగ్నేయోపాంశుయాజాగ్నీషోమీయకర్మా
ణిక్రమేణామ్నాతాని । యాజమానేచ కాండే తద్విషయమంత్రాస్క్రమే
ణామ్నాతాః “ అగ్నేరహం దేవయజ్యయాన్నాదో భూయాసం। దబ్ధిరస్య
దబ్ధో భూయాసమముం దభేయం । అగ్నీషోమయోరహం దేవయజ్యయాచ
క్షుష్మాన్భూయాసం । అగ్నీషోమయోరహం దేవయజ్యయా వృత్రహా భూ
యాసం” ఇతి । తత్రయథా వాక్యద్వయానుష్ఠానసంపన్నం ప్రకరణంప్ర
థక్ప్రమాణం తథా ప్రకరణద్వయానుష్ఠానసంపన్నః క్రమః పృథగేవ మానం
స్యాత్ । నచాస్య ప్రకరణేఽన్తర్భావో ద్వయోర్వాక్యయోరివ ప్రకరణ
యోరేకవాక్యత్వాభావాత్ । తస్మాత్ మంత్రక్రమప్రమాణేన మధ్యవర్తి
న ఉపాంశుయాజస్య మధ్యవర్తీ మంత్రోఽఙ్గం । సమానదేశత్వం క్రమ ఇతి
క్రమస్య స్వరూపం, తచ్చ ద్వివిధం। పాఠకృతమనుష్ఠానకృతఞ్చ । తత్ర పాఠకృత
ముభయవిధం। యథాసంఖ్యం సన్నిధిశ్చేతి। తయోరాద్యస్య దబ్ధిమంత్ర ఉ
పాంశూదాహరణం । శున్ధధ్వం దైవ్యాయ కర్మణ ఇత్యయం మంత్రశ్శోధనీ
యేష్వవస్తుషు సాధారణో భాసతే। తత్ర సాన్నాయ్య పాత్రాణి కుమ్భీశా
ఖాపవిత్రాదీని అనన్తరేషు మాతరిశ్వన ఇత్యాదిమంత్రేష్వవభాసన్త ఇతి
సన్నిధినా తత్పాత్రప్రోక్షణే శున్ధధ్వమితి మంత్రో వినియుజ్యతే । అనుష్ఠాన
సాదేశ్యాత్ పశుధర్మాణా మగ్నీషోమీయాఙ్గత్వం। తదేవం క్రమస్య
త్రైవిధ్యం ద్రష్టవ్యం॥ * ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథ
మకాణ్డే షష్ఠప్రపాఠకే ద్వితీయోఽనువాకః॥

* వినియోగ అమ్నాయాన్తవివరణస్యైవమితి-కా।

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అగ్నిర్మాదురిష్టాత్పాతుసవితాఽఘశగ్ంసాద్యోమేఽన్తిదూరేఽరా
తీయతి తమేతేన జేషగ్ం సురూపవర్షవర్ణఏహీమాన్భద్రాన్దుర్యాగ్ం అభ్యే
హి మామనువ్రతాన్యుశీర్షాణి మృఢ్వమిడ ఏహ్యదిత ఏహి సరస్వ
త్యేహి రన్తిరసి రమతిరసి సూనర్యసి జుష్టే జుష్టిం తేఽశీయోప హూ
త ఉపహవం॥ ౧॥

తేఽశీయ సా మే సత్యాశీరస్య యజ్ఞస్యభూయాదరేడతా మనసా
తచ్ఛకేయం యజ్ఞోదివగ్ం రోహతు యజ్ఞో దివంగచ్ఛతు యో దేవ యా
నః పన్థాస్తేన యజ్ఞో దేవాగ్ం అప్యేత్వస్మాస్విన్ద్ర ఇన్ద్రియం దధాత్వ
స్మాన్రాయ ఉతయజ్ఞాస్సచన్తామస్మాసు సన్త్వాశిషస్సానః ప్రియా సుప్ర
తూర్తిర్మఘోనీ జుష్టిరసి జుషస్వనో జుష్టానః॥ ౨॥

అసిజుష్టింతే గమేయం। మనో జ్యోతిర్జుషతామాజ్యం విచ్ఛిన్నం
యజ్ఞగ్ం సమిమందధాతు।బృహస్పతి స్తనుతామిమంనో విశ్వేదేవా ఇహమా
దయన్తాం। బ్రధ్న పిన్వస్వ దదతో మే మాక్షాయి కుర్వతో మే మోపద
సత్ప్రజాపతేర్భాగోఽస్యూర్జస్వాన్ పయస్వాన్ప్రాణాపానౌ మే
పాహి సమానవ్యానౌ మే పాహ్యుదానవ్యానౌ మే పాహ్యక్షితోఽస్యక్షి
త్యై త్వా మా మే క్షేష్ఠా అముత్రాముష్మిన్లోకే॥ ౩॥

ఉపహవంజుష్టానస్త్వాషట్చ॥ ౩॥

ఇతి తైత్తిరీయ సంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే షష్ఠప్రపాఠకే తృతీయో
ఽనువాకః॥ * ॥

అథ భాష్యమ్.

ద్వితీయానువాకే హవిరనుమన్త్రణముక్తం। తృతీయానువాకే భక్ష్యస్యేడాదిభాగస్యానుమన్త్రణముచ్యతే। కల్పః। ప్రాశిత్రేఽవదీయమానే జపతి "అగ్నిర్మా దురిష్టాత్పాతు సవితాఽఘశగ్ంసాత్" ఇతి। మన్త్రవైకల్యేన క్రియావైకల్యేన వా యద్దురిష్టం తద్దురిష్టం తస్మాద్దురిష్టాదగ్నిర్మాం పాతు। అఘశంసాత్పాపచేనసురాజే స్సవితా మాం పాతు। కల్పః। యజమానభాగే "యో మేఽన్తి దూరేఽరాతీయతి తమేతేన జేషం" ఇతి। అవదీయమానే జపతీతి శేషః। యో రాక్షసాదిః మమాన్తికే దూరే వా అరాతీయతి శత్రుత్వమిచ్ఛతి, తం రాక్షసాదిమేతేన యజమానభాగేన జేషం జయేయం। కల్పః। ఇడాముపహూయమానామనుమన్త్రయతే। సురూపవర్షాదిర్మఘోనీత్యన్తః।సురూపేతి మన్త్రాదిః।మఘోనీతి మన్త్రాన్తః। పాఠస్తు। "సురూపవర్షవర్ణ ఏహీమాన్ భద్రాన్దుర్యాగ్ం అభ్యేహి మామనువ్రతా న్యుశీర్షాణి మృఢ్వమిడ ఏహ్యదిత ఏహి సరస్వత్యేహి రన్తిరసి రమతిరసి సూనర్యసి జుష్టే జుష్టిం తేఽశీయోపహూత ఉపహవం తేఽశీయ సా మే సత్యాఽఽశీరస్య యజ్ఞస్య భూయాదరేడతా మనసా తచ్ఛకేయం యజ్ఞో దివగ్ం రోహతు యజ్ఞో దివం గచ్ఛతు యో దేవయానః పన్థాస్తేన యజ్ఞో దేవాగ్ం అప్యేత్వస్మాస్విన్ద్ర ఇన్ద్రియం దధాత్వస్మాన్రాయ ఉత యజ్ఞాః సచన్తామస్మాసు సన్త్వాశిషః సా నః ప్రియా సుప్రతూర్తిర్మఘోనీ" ఇతి। గోశరీరధారిణ్యా ఇడాఖ్యాయా దేవతాయాః సమ్బోధనం సురూపవర్షవర్ణ ఇతి। శృంగపుచ్ఛాదికం రూపం। వర్షం వృష్టిః। వర్ణః శుక్లకృష్ణకపిలత్వాదిః। శోభనా రూపవర్షవర్ణా యస్యాస్సా తథోక్తా। శృంగాదీనామతిదీర్ఘత్వ వక్రత్వాది పరిహారేణ దర్శనీయత్వం రూపస్య శోభనత్వం। వర్షం ద్వివిధం ఉదకరూపం ఘృతరూపంచ। తత్రేడా స్వకీయాత్పదాత్ ఘృతం వర్షతి। తథాచ మన్త్ర ఆమ్నాయతే "ఇడాయాస్పదే ఘృతవతి స్వాహా" ఇతి "మానవీ ఘృతపదీ మైత్రావరుణీ" ఇతి "ఇడా

యాగ్నిపదం ఘృతవచ్చరాచరం” ఇతిచ । తథాబ్రాహ్మణమప్యామ్నాయతే “సాయత్రయత్రన్యక్రామత్తతో ఘృతమపీడ్యత తస్మాద్ఘృతపద్యుచ్యతే” ఇతి “వృష్టిర్వా ఇడా వృష్ట్యైవైనిక్రమణే ఘృతం ప్రజాః సంజీవన్తీః పిబన్తి” ఇతిచ । తదిదం ఘృతరూపత్వం వర్షస్య శోభనత్వం । కబురాదిసఙ్కీర్ణత్వపరిహారేణ విస్పష్టం శుక్లకృష్ణకపిలత్వాదికం వర్ణస్య శోభనత్వం । తథావిధే హే ఇడే ఇమాన్ అస్మదీయాన్ భద్రాన్ శాస్త్రోక్తయజ్ఞసాధనసమ్పూర్ణాన్ దుర్యాన్ యజ్ఞగృహాన్ ప్రత్యాగచ్ఛ । గృహా వై దుర్యా ఇతిహి శ్రూయతే । కిఞ్చ మామభిలక్ష్య అనువ్రతా అస్మిన్ యజ్ఞవ్రతే అనుకూలా సతీ ఏహి ఆగచ్ఛ । ఉశబ్దః సముచ్చయే । హే ఇడావిశేషా యూయం అస్మదీయాని శిరాంసి నిమృడ్ఢ్వం నితరాం స్నేహపూర్వకాఘ్రాణాదినా శోధయధ్వం । ఏత ఏవేడా విశేషాః ఇడాదిభిః సూనయన్తైః పఞ్చభిర్నామవిశేషైః స్పష్టీక్రియన్తే । ఇడాదీనాం గోనామవిశేషత్వం సప్తమకాణ్డే సమామ్నాతం “ఇడే రన్తేఽదితే సరస్వతి ప్రియే ప్రేయసి మహి విశ్రుత్యేతాని తే అఘ్న్యే నామాని” (సం ౭కాం।౧ప్ర।౬అ) ఇతి। ఏతేషాం ప్రదర్శనార్థత్వాత్ రమత్యాదికమపి ద్రష్టవ్యం। హే జుష్టే ప్రియే సేవ్యే వా తే జుష్టిం త్వదీయాం ప్రీతిం అశీయ ప్రాప్నుయాం। హే ఉపహూతే ఇడే ఏహి త్యేవమాగమనాయాస్మాభిరనుజ్ఞాతే అహమపి త ఉపహవం త్వదీయామనుజ్ఞాం అశీయ ప్రాప్నుయాం । అస్య యజ్ఞస్య యోయమాశీరఫలప్రార్థనా సా మే సత్యా భూయాత్ । అరేడతా అనాదరమకుర్వతా మనసా తత్ఫలం సాధయితుం శకేయం త్వత్ప్రసాదాచ్ఛక్తో భూయాసం । మయానుష్ఠితోఽయం యజ్ఞః నిశ్శ్రేణిమివక్రమేణ దివమారోహతు। కేనాపి వైకల్యప్రతిబన్ధేన భ్రంశో యజ్ఞస్యానారోహణం భ్రంశాభావేతు యజ్ఞ ఆరోహత్యేవ। ఆరుహ్య చ యస్యాం దివి యజ్ఞహవిర్భాజో దేవా నివసంతి తాం దివం స్వర్గప్రదేశవిశేషం గచ్ఛతు। తస్మిన్ ప్రదేశే గత్వా సభాయాముపవిష్టా*

* సభాయాముపరిష్టాదితి తై।

దేనాయేనమార్గేణ హరిర్భోజనశాలాంగచ్ఛంతి తేనైవమార్గేణాయం యజ్ఞోయజ్ఞ సంబంధంహవిర్దేవానప్యేతు ప్రాప్నోతు। తేనయజ్ఞేన తుష్టఇన్ద్రః అస్మాస్విన్ద్రియం యజ్ఞానుష్ఠానాయ చతురాదిపాటవం దధాతు స్థాపయతు । తాదృశానస్మాన్ రాయోయజ్ఞసాధనాని ధనానియజ్ఞా ఉత్తరకరిష్యమాణాయజ్ఞా అపిసచన్తాంఆశ్రయన్తాం । ఆశిషః తద్యజ్ఞఫలాన్యస్మాసుసన్తు । సా తాదృశీ త్వంనోస్మాన్ ప్రతిసుప్రతూర్తిః సుష్ఠుప్రకర్షేణశత్రూణాం హింసికా మఘోనీఘనవతీచభవ। కల్పః। అవాన్తరేడాం ప్రాశ్యమానామనుమన్త్రయతే “ జుష్టిరసి జుషస్వ నోజుష్టానోఽసిజుష్టిం తేగమేయం”ఇతి। హే అవాన్తరేడేత్వంజుష్టిరసిప్రీతి రూపాసి । నోఽస్మాన్జుషస్వప్రీణయ। నోఽస్మాభిర్జుష్టాసి సేవితాసి। తేజుష్టింత్వదీయాంప్రీతిం గమేయం ప్రాప్నుయామ్।కల్పః । అన్తర్వేద్యభిగ్యాజయతే “మనోజ్యోతిర్జుషతామాజ్యంవిచ్ఛిన్నంయజ్ఞగ్ంసమిమం దధాతు।బృహస్పతి స్తనుతామిమం నోవిశ్వే దేవాఇహ మాదయన్తాం” ఇతి । మనోజ్యోతిఃమననీయోఽయమగ్నిః తత్తదాహుతి ష్వాజ్యం సేవతాం। కేనాపివైకల్యేనవిచ్ఛిన్న మిమంయజ్ఞంవైకల్యపరిహారేణ సన్దధాతు। బృహస్పతిస్స్వయమేవ నోఽస్మదీయమిమంయజ్ఞం తనుతాం । విశ్వేదేవాఇహయజ్ఞేమాదయన్తాంతృప్యన్తు । కల్పః । బర్హిషదం పురోడాశమనుమన్త్రయతే “ బ్రధ్నపిన్వస్వదదతోమేమాక్షాయికుర్వతో మేమోపదసత్” ఇతి। యజ్ఞపురుషవాచీబ్రధ్నశబ్దః । యజ్ఞోవైబ్రధ్న ఇతిశ్రుతేః। హేబ్రధ్నపిన్వస్వఅస్మాన్ ఋత్విజశ్చప్రీణయ। దదతోధనం ప్రయచ్ఛతోమమదేయంధనం మాక్షీయతాం । అపితు ఉపచీయతాం । యాగం కుర్వతోమమసామర్థ్యం మోపదసత్ మోపక్షీయతాం। అపితుపునఃపునర్వర్ధతాం । కల్పః। అథాన్వాహార్యంపచతి తమన్తర్వేద్యాసన్న మభిమన్త్రయతే “ ప్రజాపతే భాగోఽస్యూర్జస్వాన్ పయస్వాన్ప్రాణాపానౌ మేపాహిసమానవ్యానౌ మేపాహ్యుదానవ్యానౌ మేపాహ్యక్షి

తోఽస్యక్షిత్యై త్వా మా మే క్షేష్ఠా అముత్రాముష్మిఁల్లోకే" ఇతి। యద్యప్యన్వాహార్య ఋత్విజాంభాగ స్తథాపి తేన ప్రజాపతేః పరితోషాత్ తద్భాగత్వానువిరుద్ధం। సచభాగఊర్జస్వాన్ బలవాన్ తద్భోజినాం బలప్రదత్వాత్। పయస్వాన్ క్షీరవత్త్వాదుత్తమః, యద్వాక్షీరే పచ్యమానత్వాత్పయస్వత్త్వం। అతఏవక్షీరేభవతీత్యేకే ఇతిసూత్రకారఆహ। హేఅన్వాహార్య సత్వం శరీరగతాన్ ప్రాణాదివాయుభేదాన్ పాహి।ఏకఏవ వాయుః శరీరగతస్థానభేదాత్ కార్యభేదాచ్చప్రాణాదినామభిర్భిద్యతే। స్థానభేదఃకైశ్చిదుక్తః।

"హృదిప్రాణో గుదేఽపానస్సమానో నాభిసంస్థితః।
ఉదానః కంఠదేశస్థో వ్యానస్సర్వశరీరగః" ॥ఇతి॥

ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసౌప్రాణవ్యాపారః। మలమూత్రయోరధః పాతనమపానవ్యాపారః। భుక్తస్యాన్నరసస్యశరీరే సామ్యేననయనంసమానవ్యాపారః। ఉద్గారహిక్కాదిరుదానవ్యాపారః। కృత్స్నసుశరీరనాడీషు వ్యాప్యప్రాణాపానవృత్త్యోః సన్ధికాలే శరీరస్య బలప్రదానం వ్యానవ్యాపారః। అతఏవఛన్దోగా ఆమనన్తి "యద్వైప్రాణితిసప్రాణోయదపానితిసోఽపానః। అథ యః ప్రాణాపానయోస్సన్ధిస్సవ్యానోయోవ్యానస్సావాక్ తస్మాదప్రాణన్ననపానన్ వాచమభి వ్యాహరతి। అతోయాన్యన్యానివీర్యవన్తికర్మాణి యథాగ్నేర్మన్థనమాజేః సరణందృఢస్యధనుష ఆయమన మప్రాణన్ననపానగ్ంస్తానికరోతి" (ఛా। ౩ప్ర। ౩ఖం) ఇతి। ఏవం బహువిధవ్యాపారహేతుత్వాత్ ప్రాధాన్యం ద్యోతయితుం వ్యానస్యద్విరుక్తిః। యద్వా నాగకూర్మకృకరాదివాయువిశేషాణామత్రాన్తర్భావమభిప్రేత్యాపిపునరుక్తిః। హే అన్వాహార్యత్వమక్షితోఽసిఅపరిమితోఽసి ఇతిబ్రాహ్మణం దక్షిణాగ్నావన్వాహార్యంమహాన్త మపరిమితమోదనం పచతీతిసూత్రకారశ్చ। తస్మాత్ పరలోకే ఽక్షిత్యై త్వా త్వాందదామీతిశేషః। తేనాభిప్రాయేణదీయమానత్వాద ముత్రపరలోకే మేమమభాగాయ మాక్షేష్ఠాః క్షయంమాప్రాప్నుహి। తస్మాత్ అహమప్యస్మిఁల్లోకే త్వాంయథేచ్ఛమనుభవామీతిశేషః।

॥ ॥అత్రవినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

“ అగ్నిఃప్రాశిత్రావదానంయోమే౽న్తిస్వామిభాగదం।
ఇడాద్వయంసురూపేతిజుష్టిరిత్యనుమన్త్రయేత్॥
మనో౽గ్నిర్ద్యాజనంబర్హిప్పురోడాశంప్రజాపతేః।
అన్వాహార్యంమన్త్రయేతమన్త్రైస్సప్తభిర్వర్ణితాః”॥ఇతి॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే షష్ఠప్రపాఠకే తృతీయో౽నువాకః॥ *॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

బర్హిషో౽హం దేవయజ్యయా ప్రజావాన్ భూయాసం నరాశగ్ంసస్యాహం దేవయజ్యయా పశుమాన్ భూయాస మగ్నే స్స్విష్టకృతో౽హం దేవయజ్యయా యుష్మాన్ యజ్ఞేన ప్రతిష్ఠాం గమేయ మగ్నేరహ ముజ్జితి మనూజ్జేషగ్ం సోమస్యాహ ముజ్జితి మనూజ్జేష మగ్నే రహముజ్జితి మనూజ్జేష మగ్నీషోమయో రహముజ్జితి మనూజ్జేష మిన్ద్రాగ్ని యోరహ ముజ్జితి మనూజ్జేష మిన్ద్రస్యాహం॥౧॥

ఉజ్జితి మనూజ్జేషం మహేన్ద్రస్యాహముజ్జితి మనూజ్జేష మగ్నేస్స్విష్టకృతో౽హ ముజ్జితి మనూజ్జేషం। వాజస్యమా ప్రసవేనోద్గ్రాభేణోదగ్రభీత్। అథా సపత్నాగ్ం ఇన్ద్రో మే నిగ్రాభేణాధరాగ్ం అకః। ఉద్గ్రాభఞ్చ నిగ్రాభఞ్చ బ్రహ్మ దేవా అవీవృధన్। అథా సపత్నా నిన్ద్రాగ్నీ మే విషూచీనాన్ వ్యస్యతామ్। ఏమా అగ్మన్నాశిషో దోహకామా ఇన్ద్రవన్తః॥౨॥

వనామహేధుక్షీ మహీ ప్రజామిషం । రోహితేన త్వాఽగ్నిర్దేవతాం గమయతు హరిభ్యాం త్వేన్ద్రో దేవతాం గమయత్వేతశేన త్వా సూర్యో దేవతాం గమయతు । వి తే ముఞ్చామి రశనా వి రశ్మీన్ వి యోక్త్రా యాని పరిచర్తనాని । ధత్తాదస్మాసు ద్రవిణం యచ్చ భద్రం ప్రణో బ్రూతాద్భాగధాన్ దేవతాసు । విష్ణోః శంయోరహం దేవయజ్యయా యజ్ఞేన ప్రతిష్ఠాం గమేయగ్ం సోమస్యాహం దేవయజ్యయా ॥౩॥

సురేతా రేతో ధిషీయ త్వష్టురహం దేవయజ్యయా పశూనాగ్ం రూపం పుషేయం । దేవానాం పత్నీరగ్నిర్గృహపతిర్యజ్ఞస్య మిథునం తయోరహం దేవయజ్యయా మిథునేన ప్రభూయాసం । వేదోఽసి విత్తిరసి విదేయ కర్మాసి కరుణమసి క్రియాసగ్ం సనిరసి సనితాసి సనేయం ఘృతవన్తం కులాయినగ్ం రాయస్పోషగ్ం సహస్రిణం వేదో దదాతు వాజినం ॥౪॥

ఇన్ద్రస్యాహమిన్ద్రియవన్తః సోమస్యాహం దేవయజ్యయా చతుశ్చత్వారిగ్ంశచ్చ ॥౪॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే షష్ఠప్రపాఠకే చతుర్థోఽనువాకః ॥*॥

అథ భాష్యమ్.

తృతీయే భక్షస్యేడాదిభాగస్యానుమన్త్రణముక్తం । చతుర్థే శేషాహుతినా అనూయాజాదీనామనుమన్త్రణముచ్యతే । కల్పః । అనూయాజానామిష్టమనుమన్త్రయతే “ బర్హిషోఽహం దేవయజ్యయా ప్రజావాన్ భూయాసం నరాశగ్ంసస్యాహం దేవయజ్యయా పశుమాన్ భూయాసమగ్నేస్స్విష్టకృతోఽహం దేవయజ్యయాయుష్మాన్ యజ్ఞేన ప్రతిష్ఠాం గమేయం ” ఇతి । బర్హిర్నరాశంసస్విష్టకృచ్ఛబ్దా అనూయా

జ, దేవానా మగ్నివిశేషాణాం వాచకాః । బర్హిర్నరాశంస యాగా భ్యాం ప్రజాపతిర్ర్క్రమేణప్రజాః పశూంశ్చ ససర్జేతి యజమానస్య తత్త త్ఫ్రార్థనాయుక్తా । స్విష్టకృన్మన్త్రస్తు వ్యాఖ్యాతః । కల్పః । అథయత్ర హోతురభిజానాతి అగ్నిరిదం హవిరజుషతేతి తద్యజమాన ముజ్జితిం వా చయతి "అగ్నేరహముజ్జితి మనూజ్జేషగ్ం సోమస్యాహ ముజ్జితి మనూ జ్జేషమగ్నే రహ ముజ్జితి మనూజ్జేష మగ్నీషో మయోరహ ముజ్జితి మ నూజ్జేష మిన్ద్రాగ్నియోరహముజ్జితి మనూజ్జేష మిన్ద్రస్యాహ ముజ్జితి మనూజ్జేషం మహేన్ద్రస్యాహ ముజ్జితి మనూజ్జేష మగ్నేః స్విష్టకృతో ఽహముజ్జితి మనూజ్జేషం" ఇతి । యస్మిన్కాలే హోతాసూక్తవాకం పఠేత్ అగ్నిరిదం హవిరజుషతావీవృధతమహోజ్యాయోఽకృతేత్యా దీనితత్తద్దేవతాస్మారకాణివాక్యానిపఠతితస్మిన్కాలేఽధ్వర్యు ర్యజమానం తత్తద్దేవతావిషయాణి ఉజ్జితివాక్యానివాచయేత్ । అమావాస్యాయాం పౌర్ణమాస్యాంవాయాంయాందేవతాంయజతి తదిష్టమనతిక్రమ్య తదను సారేణసూక్తవాక భాగా ఉజ్జితి భాగాశ్చ ప్రయోక్తవ్యాః । పాఠస్తు "అగ్నేరహముజ్జితిం అనూజ్జేషం" ఇతి।ఆజ్యభాగదేవోఽగ్నిర్హవిః సేవి త్వాతేనహవిషాపుష్టోయజ్ఞవిరోధినోఽసురాదీ నభిభవ న్నుత్కృష్టం * జయంప్రాప్తవాన్ । తదీయాంతాముజ్జితమనుయజమానోఽహం పాపరూ పంవైరిణ మభిభవన్నుత్కృష్టంజయంప్రాప్తోఽస్మి । ఏవంసర్వత్రయోజ్యం। కల్పః। § వాజవతీభ్యాం వ్యూహత్యభి వాజవత్యౌజపేత్ ।వాజశబ్దోఽస్తి యయోఋచోస్తేఋచౌవాజవత్యౌ,తయోఋచోర్యజమానేన జప్య మానయోరధ్వర్యుర్జుహూపభృతౌ ద్వేస్రుచౌవ్యూహేత్ పరస్పరం వి పర్యాసేనా పసారయేత్ । తత్ప్రకార స్త్వస్మాభిరాధ్వర్యవకాణ్డేదర్శి తః । పాఠస్తు "వాజస్యమా ప్రసవేనోద్గ్రాభేణోదగ్రభీత్ । అథాసప త్నాగ్ం ఇన్ద్రోమేనిగ్రాభేణాధరాగ్ం అకః । ఉద్గ్రాభఞ్చనిగ్రాభఞ్చ బ్ర

* యజ్ఞం-ఇత్యాంధ్రదేశీయపుస్తకే।

§ ఉక్తంవాజవత్యోర్వ్యూహనం-ఇతిశాశీ।

ష్మాదేవా అవీవృధన్ । అథాసపత్నానిన్ద్రాగ్నీ మేవిషూచీనాన్ వ్యస్య తాం" ఇతి । ఇన్ద్రోవాజస్యాన్నస్య ప్రసూతినిమిత్తేనస్రుచఊర్ధ్వ గ్రహణేన మాముదగ్రభీత్ ఉత్కర్షంప్రాపితవాన్ । అథస్రుచోర్న్యక్కారేణ మమసపత్నాన్ అధరాన్న్యక్కృతాన్ అకరోత్ । దేవాబ్రహ్మ పరివృఢం స్రుచోరుద్గ్రాహనిగ్రాహరూపంకర్మద్వయంఅవర్ధయన్।అథేన్ద్రాగ్నీసమ సపత్నాన్విషూచీనాన్ సర్వతః పలాయమానాన్వ్యస్యతాంవినాశయేతాం।కల్పః । అథయత్ర హోతురభిజానాతి ఆశాస్తేఽయం యజమానోఽసావితి తద్యజమానం యజ్ఞస్యదోహంవాచయతి "ఏమాఅగ్మన్నాశిషోదోహకామా ఇన్ద్రవన్తోవనామహే ధుక్షీమహి ప్రజామిషం" ఇతి । యస్మిన్కాలేహోతాసూక్తవాకం పఠన్నాశాస్తేఽయం యజమానోసావిత్యాదివాక్యముచ్చారయతి తస్మిన్కాలేధ్వర్యుః యజమానం ఏమాఅగ్మన్నిత్యాదియజ్ఞదోహమన్త్రం వాచయతి । సూక్తవాకేఆయురాశాస్తేసుప్రజాస్త్వమాశాస్తఇత్యాదయః ఆయురాద్యాశిషఃసమామ్నాతాః। ఇమాఆశిషః అగ్మన్మాం ప్రత్యాగచ్ఛన్తు । వయ మప్యాయురాదిదోహం కామయమానాస్తత్ఫలప్రదేనేన్ద్రేణ యుక్తత్వాదిన్ద్రవన్తః తమిన్ద్రంవనామహే భజామహే। తేనభజనేనపుత్రపౌత్రాదిప్రజామిషం ఇష్యమాణ మన్నాయురాదికం ధుక్షీమహి । కామధేనుసదృశీ మిన్ద్రదేవతామహ్యస్మ । కల్పః । ప్రస్తరంప్రహ్రియమాణమనుమన్త్రయతే "గోహితేనత్వాగ్నిర్దేవతాంగమయతు హరిభ్యాం త్వేన్ద్రోదేవతాం గమయత్వేతశేనత్వాసూర్యో దేవతాంగమయతు" ఇతి । రోహితహర్యేతశశబ్దాఅగ్నీన్ద్రసూర్యాణామశ్వానభిదధతే । హేప్రస్తరతైరశ్వైరగ్న్యాదయస్త్వాంసూక్తవాకోక్తాం తాంతాం దేవతాంగమయన్తు।కల్పః। పరిధీన్ విముచ్యమానాననుమన్త్రయతే "వితేముఞ్చామిరశనావిరశ్మీన్ వియోక్త్రాణిపరిచర్తనాని । ధత్తాదస్మాసుద్రవిణం యచ్చభద్రం ప్రణో బ్రూతాద్భాగధాన్ దేవతాసు" ఇతి। లోకేహ్యశ్వమురుతురా రోహణీయ మశ్వంరశనాదిభిః సర్వతోబధ్నాతి।తత్రరశనాశబ్దేన పలాయనదార్ఢ్యాయ

ఉదరే బధ్యమానా తన్తుమయీ చర్మమయీ వా కక్ష్యాభిధీయతే । రశ్మి
శబ్దేన అశ్వముఖే సంలగ్నో హస్తేనాశ్వనియమనార్థో రజ్జువిశేష ఉచ్య
తే। యోక్త్రశబ్దేనాశ్వం స్తమ్భే బద్ధుముపయుక్తో రజ్జువిశేషః । పలాయనస్య
పురతః పృష్ఠతశ్చాపసరణం వారయితుమురసి పుచ్ఛాదౌ బద్ధా ఉపయుక్తా ర
జ్జువిశేషాః పరిచర్తనశబ్దేనోచ్యన్తే। అశ్వవదగ్నేః పరిధయో రశనాది
స్థానీయాః । హే అగ్నే తవ బన్ధనహేతూన్ పరిధిరూపాన్ రశనాదీన్
విముఞ్చామి । తద్విమోకేన సన్తుష్టస్త్వం అస్మాసు ద్రవిణం ధేహి ।
యచ్చాన్యచ్ఛుభ్ర మన్నపానాదికం తదప్యస్మాసు ధేహి । అస్మదీయహవి
ర్భుక్షు దేవతాసు భాగధాన్ హవిః ప్రదాన్ అస్మాన్ ప్రకర్షేణ బ్రూహి।
కల్పః । శంయువాకముక్త మనుమన్త్రయతే “ విష్ణోశ్శంయోరహం
దేవయజ్యయా యజ్ఞేన ప్రతిష్ఠాం గమేయం” ఇతి । శంయుశబ్దః సుఖమిశ్రం
బృహస్పతిపుత్రం బ్రూతే । తేన శంయుం బార్హస్పత్యమితి బ్రాహ్మణోక్తేః।
స చ బహుషు కార్యేషు వ్యాప్నువన్ విష్ణురిత్యుచ్యతే । తస్య పరితోషహే
తుత్వాత్ పరిధిప్రహరణం తదీయా దేవయజ్యా తయా యజమానోఽహం కృ
త్స్నయజ్ఞేన నిష్పన్నాం ప్రతిష్ఠాం ఫలం గమేయం ప్రాప్నుయాం। కల్పః। ప
త్నీసంయాజానామిష్టమనుమన్త్రయతే “ సోమస్యాహం దేవయజ్యయా
సురేతా రేతో ధిషీయ । త్వష్టురహం దేవయజ్యయా పశూనాగ్ం రూపం పు
షేయం” ఇతి । అథేతరావుపసమస్యతి “ దేవానాం పత్నీరగ్నిర్గృహప
తిర్యజ్ఞస్య మిథునం తయోరహం దేవయజ్యయా మిథునేన ప్రభూయాసం”
ఇతి । చతుర్ణాం పత్నీసంయాజానాం క్రమేణ సోమస్త్వష్టా దేవపత్న్యో
గృహపత్యగ్నిరితి చతస్రో దేవతాః, తత్ర సోమస్య రేతో ధారణాభిమాని
త్వాత్ తదీయయాగేనాహం రేతో ధిషీయ ధారయేయం । ద్వివిధం హి
రేతః । బన్ధ్యముత్పాదకఞ్చ । తత్ర బన్ధ్యవ్యావృత్తయే సురేతా ఇతి విశేష్య
తే। త్వష్టా హి నిషిక్తం రేతః పశ్వాదిరూపేణ వికారయతే। అతస్తద్యాగేన
పశురూపం పుషేయం పుష్యాసం । మిథునత్వసిద్ధ్యర్థమేకస్మిన్నేవ మన్త్రే
తృతీయచతుర్థదేవతే సమస్యేతే । యా దేవపత్న్యో యశ్చ గృహపతిరగ్ని

స్తముభయంమిళిత్వాయజ్ఞసమృద్ధిమిథునం। తదీయయాగే నాహమపిమి
థునేన పుత్రపుత్రీరూపేణ ప్రకృష్టోభూయాసం। కల్పః। వేదేయజమానం
వాచయతి "వేదోఽసివిత్తిరసివిదేయ" ఇత్యాఽన్తాదనువాకస్యేతి। వే
దేనిహితేసతీతి శేషః। అన్తర్వేదివేదంనిధాయేతిసూత్రాన్తరేదర్శనాత్
పాఠస్తు "వేదోఽసివిత్తిరసివిదేయకర్మాఽసికరుణమసిక్రియాసగ్ం సనిర
సి సనితాసి సనేయంఘృతవన్తం కులాయినగ్ం రాయస్పోషగ్ం సహస్రి
ణం వేదోదదాతువాజినం" ఇతి। వేదోఽసీత్యస్యవాక్యస్యాఽర్థోఽవిత్తిరసీ
త్యనేనస్పష్టీక్రియతే। హేదర్భమయత్వంవేదనామాసి తస్యనామ్నోఽ
యమర్థః। విత్తిర్ద్రవ్యలాభసాధనమితి। అతస్త్వత్ప్రసాదేనఅహంధనం
విదేయలభేయ। తత్రైవోపరివ్యాఖ్యేయం। కర్మాఽసికర్మనామకమసి త
స్యవ్యాఖ్యానంకరుణమసీతి। క్రియతేఽనేనేతికరుణం వేదీ సమ్మార్జనం
భస్మాద్యూహనాది సాధనమిత్యర్థః। అతస్త్వయా సమ్మార్జనాదికం
క్రియాసం। తథాత్వంసనిరసిసనినామాసి। తద్వ్యాఖ్యానంసనితాసీతి।ధన
స్యదాతాసీత్యర్థః। అతస్త్వత్ప్రసాదేనసనేయం ధనమృత్విగాదిభ్యో దే
యాసం। కిఞ్చభవాన్మహ్యంరాయస్పోషంధనపుష్టిం దదాతు। కీదృశం।
ఘృతవన్తం ఘృతాదిభోజనసాధనసమృద్ధం। కులాయినంనివాసహేతుబ
హుగృహోపేతం। సహస్రిణంసహస్రలక్షాదిసంఖ్యోపేతం। వాజినం
భోజ్యాన్నసమృద్ధం॥ ॥అత్రవినియోగసంగ్రహః॥ ॥

"బర్హిస్త్రిభిరనూయాజాన్మన్త్రైమేతూక్తవాకకమ్।
అగ్నేరిత్యష్టభిర్వాజవద్వాభ్యాంవ్యూహేత్స్రుచౌతథా॥
ఏమాస్వనామగ్రహణంరోహితిప్రస్తరంత్రిభిః।
వితేపరిధిమోక్షుస్తువిష్ణోశ్శంశంయువాకకం॥
త్రిభిస్స్వేతిసంయాజాన్ వేదోవేదాభిమర్శనం।
అనువాకేచతుర్థేఽస్మిన్త్రయోవింశతిరీరితాః" ఇతి॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యేప్రథ
మకాణ్డే షష్ఠప్రపాఠకే చతుర్థోఽనువాకః ॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

ఆప్యాయతాం ధ్రువా ఘృతేన యజ్ఞం యజ్ఞం ప్రతి దేవయద్భ్యః। సూర్యాయా ఊధోఽదిత్యా ఉపస్థ ఉరుధారా పృథివీ యజ్ఞే అస్మిన్। ప్రజాపతేర్విభాన్నామ లోకస్తస్మింస్త్వా దధామి సహ యజమానేన సదసి సన్మే భూయాః సర్వమసి సర్వం మే భూయాః పూర్ణమసి పూర్ణం మే భూయా అక్షితమసి మా మే క్షేష్ఠాః ప్రాచ్యాం దిశి దేవా ఋత్విజో మార్జయన్తాం దక్షిణాయాం॥౧॥

దిశి మాసాః పితరో మార్జయన్తాం ప్రతీచ్యాం దిశి గృహాః పశవో మార్జయన్తాముదీచ్యాం దిశ్యాప ఓషధయో వనస్పతయో మార్జయన్తామూర్ధ్వాయాం దిశి యజ్ఞస్సంవత్సరో యజ్ఞపతిర్మార్జయన్తాం విష్ణోః క్రమోఽస్యభిమాతిహా గాయత్రేణ ఛన్దసా పృథివీమను విక్రమే నిర్భక్తస్స యం ద్విష్మో విష్ణోః క్రమోఽస్యభిశస్తిహా త్రైష్టుభేన ఛన్దసాన్తరిక్షమను విక్రమే నిర్భక్తస్స యం ద్విష్మో విష్ణోః॥౨॥

క్రమోఽస్యరాతీయతో హన్తా జాగతేన ఛన్దసా దివమను విక్రమే నిర్భక్తః స యం ద్విష్మో విష్ణోః క్రమోఽసి శత్రూయతో హన్తానుష్టుభేన ఛన్దసా దిశోఽను విక్రమే నిర్భక్తస్స యం ద్విష్మః॥౩॥

దక్షిణాయా అన్తరిక్షమను విక్రమే నిర్భక్తస్స యం ద్విష్మో విష్ణోరేకాన్నతిర్గచ్ఛ॥౫॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే షష్ఠప్రపాఠకే పఞ్చమోఽనువాకః॥*॥

అథ భాష్యమ్.

చతుర్థే అనూయాజాదిశేషహోమానుమన్త్రణముక్తం । పఞ్చమే త్వాప్యాయనాదిమన్త్రా ఉచ్యన్తే । కల్పః । ధ్రువా మాప్యాయమానామనుమన్త్రయతే " ఆప్యాయతాం ధ్రువా ఘృతేన యజ్ఞం యజ్ఞం ప్రతి దేవయద్భ్యః । సూర్యాయా ఊధోఽదిత్యా ఉపస్థ ఉరుధారా పృథివీ యజ్ఞే అస్మిన్" ఇతి । యజ్ఞం యజ్ఞం ప్రతి తాం తామాహుతిం ప్రతి దేవయద్భ్యో దేవాన్ హోతుమిచ్ఛద్భ్య ఋత్విగ్భ్యస్తదర్థం ఘృతేనేయం ధ్రువా ఆప్యాయతాం పునఃపునః పూర్యతాం । ఊధశ్శబ్దేన పయఃప్రపూర్ణస్తనసఙ్ఘోఽభిధీయతే । సూర్యశబ్దేన ఉషా ఆదిత్యపత్నీ వివక్ష్యతే । తత్పత్నీత్వఞ్చ నక్షత్రేష్టావామ్నాయతే । ఉషా వా అకామయత । ప్రియాఽఽదిత్యస్య సుభగా స్యామితి (బ్రా-కాం౩। ప్ర౧। అ౬) ఇతి । ఇవశబ్దోఽధ్యాహర్తవ్యః । యథా సూర్యాయా గోరూపధారిణ్యా ఊధః పయసా పూర్ణం తథా ధ్రువా ఘృతేనాప్యాయతాం । కిఞ్చ । అదిత్యాః వేదిరూపాయాః పృథివ్యాః ఉపస్థే ఉత్సఙ్గే సేయం ధ్రువా ఉరుధారా మహాధారా మయా పునఃపునః సిచ్యమానాభిరాజ్యధారాభిరుపేతా సతీ ఆప్యాయతామితి శేషః । అత ఏవ పృథివీవిస్తీర్ణా సతీ సర్వస్మిన్ యజ్ఞే సమ్యగాప్యాయతాం । కల్పః । అథ యాజమానభాగం ప్రాశ్నాతి " ప్రజాపతేర్విభాన్నామ లోకస్తస్మిగ్ స్త్వా దధామి సహ యజమానేన" ఇతి । యద్యపి స్వర్గాదిలోకాః సర్వే ప్రజాపతినా సృష్టత్వాత్తత్సమ్బద్ధినః తథాఽపి కర్మభూమిత్వేన యజమానాన్ ప్రతి విశేషేణ న భాన్తీతి నాస్తి తేషాం విభాన్ శబ్దవాచ్యత్వం । భూలోకస్తు కర్మభూమిత్వేన యజమానానాం విశేషేణ భాసమానత్వాద్విభాన్ శబ్దవాచ్యః । విభాన్నామకే ప్రజాపతిసమ్బద్ధిని తస్మిన్ భూలోకే హి హవిర్భాగభక్షకేణ యజమానేన మయా సహ త్వాం స్థాపయామి । కల్పః । పూర్ణపాత్రే యజమానం వాచయతి " సదసి సన్మే భూయాస్సర్వమసి సర్వం మే భూయాః పూర్ణమసి పూర్ణం మే భూయాః అక్షి

తమసి మామే క్షేష్ఠాః" ఇతి। పూర్ణపాత్రే ఆనీయమానేఽధ్వర్యుర్జపేదితి శేషః। హే పూర్ణపాత్ర త్వం సదసి సంయవనాదికార్యకారితయా శోభనమసి। అతో మమ ఫలప్రదానేన సద్భూయాః। సర్వమసి త్వేఽనవక్ష్యమాణేన ప్రాచ్యాదిసర్వదిగ్వ్యాప్తమసి। అతో మమాపేక్షితం సర్వం కార్యం కర్తుం క్షమం భూయాః। అక్షీణపూర్ణమసి అతో మమ ప్రయోజనం సంపూర్ణం కర్తుముద్యుక్తం భూయాః। అక్షితమసి పూర్ణత్వాదేవ త్వం క్షయరహితమసి। అతో మమ కార్యకరణే మా క్షేష్ఠాః క్షయం మా ప్రాప్నుహి। కల్పః। దిశో వ్యాహరతి "ప్రాచ్యాం దిశి దేవా ఋత్విజో మార్జయన్తాం దక్షిణాయాం దిశి మాసాః పితరో మార్జయన్తాం ప్రతీచ్యాం దిశి గృహాః పశవో మార్జయన్తాముదీచ్యాం దిశ్యాప ఓషధయో వనస్పతయో మార్జయన్తా మూర్ధ్వాయాం దిశి యజ్ఞస్సంవత్సరో యజ్ఞపతిర్మార్జయన్తాం" ఇతి। * ఋత్విగ్దేవాద్యభిమానినః సర్వే ప్రాణినో యాగం ద్రష్టుం ప్రాచ్యాదిదిక్షు నివసంతి। అతఏవ బ్రాహ్మణమామ్నాయతే। సర్వాణి వై భూతాని వ్రతముపయన్తమనూపయంతీతి। మాసగృహాదీనామచేతనత్వేఽపి తదభిమానినః పురుషా ఇహ వివక్షితాః। అంతర్ధానాదిశక్తియోగాదేతేషామదర్శన మవిరుద్ధం † తఏతే దేవాదయః తస్యాం తస్యాం దిశి మాం § శోధయన్తు। కల్పః। అథోపోత్థాయ దక్షిణేన పదా విష్ణుక్రమాన్ క్రమతే "విష్ణోః క్రమోఽస్యభిమాతిహా గాయత్రేణ ఛన్దసా పృథివీమను విక్రమే నిర్భక్తస్స యం ద్విష్మః। విష్ణోః క్రమోఽస్యభిశస్తిహా త్రైష్టుభేన ఛన్దసాఽన్తరిక్షమను విక్రమే నిర్భక్తస్స యం ద్విష్మః। విష్ణోః క్రమోఽస్యరాతీయతో హన్తా జాగతేన ఛన్దసా దివమను విక్రమే నిర్భక్తస్స యం ద్విష్మః। విష్ణోః క్రమోఽసి శత్రూయతో హన్తానుష్టుభేన ఛన్దసా దిశోఽను విక్రమే నిర్భక్తస్స యం ద్విష్మః" ఇతి చతుర్భిరను ఛన్దసం తృతీయే చతుర్థమనువర్తయతి। న చతుర్థాయ ప్రక్రామతి। నాహవనీయముపాత్యేతి ఇతి। తృతీయే పదేఽవస్థాయ చతుర్థమన్త్రం పఠేత్। చ

* ఋత్విగ్దేవాద్యా ఇతి తై
† ఏతేషాం దర్శనమవిరుద్ధమితి తై-
§ తాః శోధయన్తామితి కా

తుర్థమన్త్రీయప్రక్రమంనకుర్యాత్ కిన్తునన్త్రిమన్త్రేణతూష్ణీమేవ చతుర్థం ప్రక్రమంకుర్యాత్ । తంప్రక్రమం కుర్వన్నాహవనీయంనాతిక్రామేత్ । కిన్త్వాహవనీయాత్పశ్చాదేవ వేదిమధ్యేచతురః ప్రక్రమాన్ సమాపయేత్ మన్త్రార్థస్తు । అత్రయజమానఃస్వాత్మానంవిష్ణుత్వేనభావయేత్ । చతురః ప్రక్రమణప్రదేశాన్ పృథివ్యాదిలోకరూపత్వేనభావయేత్ । గాయత్ర్యాది ఛన్దోభిమాని దేవతాఃతేషాంప్రక్రమాణామనుగ్రాహికాః । అభిమాతిశబ్దో నరకప్రదం పాపమాచష్టే । పాప్మావాఅభిమాతిరితిశ్రుతేః । హేప్రథమ ప్రక్రమత్వంపాపఘాతీవిష్ణోఃక్రమోఽసి గాయత్రీఛన్దోదేవతయాఅనుగృహీతోఽహమేతత్ప్రదేశరూపాం పృథివీమనుసృత్యవిక్రమే పాదం ప్రక్షిపామియం అభిమాతింవయంద్విష్మఃసోఽభిమాతిఃనిర్భక్తోస్మాత్ప్రదేశాత్ నిస్సారితః। ఏవముత్తరత్రయోజ్యం । అభిశస్తిరన్యైరాపాదితోఽపవాదః। రాతిర్దానంద్రవ్యలాభః। తన్నివారణమరాతిః । తదిచ్ఛన్తో విరోధినోఽరాతీయతః । తృతీయప్రక్రమస్తాన్హన్తి।శత్రుత్వంహింసకత్వం । తదిచ్ఛన్తో వైరిణశ్శత్రూయతః। చతుర్థప్రక్రమస్తాన్హన్తి॥*॥

॥ ॥అత్రవినియోగసంగ్రహః॥ ॥

“ఆప్యాధ్రువాప్యాయనంస్యాత్ ప్రజాస్స్వాస్వ్యంశభక్షణం।
సదసీతిప్రణీతానాంధారాయాఅభిమన్త్రణం॥
ప్రాచ్యాస్తుపఞ్చభిఃసిఞ్చేత్ క్రమేద్విష్ణోశ్చతుష్టయాత్ ।
అనువాకేపఞ్చమేస్మిన్ మన్త్రాద్వాదశవర్ణితాః” ॥ ఇతి॥

ఇతిశ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే షష్ఠప్రపాఠకే పఞ్చమోఽనువాకః॥*॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

అగన్మ సువస్సువరగన్మసన్దృశస్తే మాఛిత్సియత్తే తపస్తస్మైతే మా వృక్షి సుభూరసి శ్రేష్ఠో రశ్మీనామాయుర్ధా అస్యాయుర్మేధేహి వర్చో

ధా అసివర్చో మయి ధేహీదమహమముం భ్రాతృవ్యమాభ్యో దిగ్భ్యోఽస్యై దివోఽస్మాదన్తరిక్షా దస్యై పృథివ్యా అస్మాదన్నాద్యా న్నిర్భజామి నిర్భక్తస్సయం ద్విష్మః॥౧॥

సంజ్యోతిషాఽభూవమైన్ద్రీమావృతమన్వావర్తే సమహం ప్రజాయా సంమయా ప్రజా సమహగ్ం రాయస్పోషేణ సంమయా రాయస్పోషస్సమిద్ధో అగ్నే మేదీదిహి సమేద్ధా తే అగ్నే దీద్యాసం వసుమాన్యజ్ఞో వసీయాన్భూయాసమగ్న ఆయూగ్ంషి పవస ఆసువోర్జమిషం చ నః। ఆరే బాధస్వ దుచ్ఛునాం। అగ్నే పవస్వస్వపా అస్మే వర్చస్సువీర్యమ్॥౨॥

దధత్పోషగ్ం రయింమయి। అగ్నే గృహపతే సుగృహపతిరహం త్వయాఽగ్నే గృహపతినా భూయాసగ్ం సుగృహపతిర్మయాత్వం గృహపతినా భూయాశ్శతగ్ం హిమాస్తా మాశిషమాశాసే తన్తవే జ్యోతిష్మతీం తామాశిషమాశాసేఽముష్మై జ్యోతిష్మతీం। కస్త్వాయునక్తి సత్వా విముఞ్చతు। అగ్నే వ్రతపతే వ్రతమచారిషం తదశకం తన్మేఽరాధి। యజ్ఞో బభూవ సఆ॥౩॥

బభూవ సప్రజజ్ఞే సవావృధే స దేవానా మధిపతిర్బభూవ సో అస్మాగ్ం అధిపతీన్కరోతు వయగ్ం స్యామ పతయో రయీణాం। గోమాగ్ం అగ్నే విమాగ్ం అశ్వీ యజ్ఞో నృవత్సఖా సదమిదప్రమృష్యః। ఇడావాగ్ం ఏషో అసుర ప్రజావాన్దీర్ఘో రయిః పృథు బుధ్నస్సభావాన్॥౪॥

ద్విష్మస్సువీర్యగ్ం సఆపంచత్రిగ్ంశచ్చ॥౬॥

ఇతి తైత్తిరీయసంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే షష్ఠప్రపాఠకే షష్ఠోఽనువాకః॥*॥

అథ భాష్యమ్.

పఞ్చమేఽనువాకే ఆప్యాయనాదిమన్త్రా వర్ణితాః । అత్ర షష్ఠే సూర్యోపస్థానాదిమన్త్రా ఉచ్యన్తే । కల్పః । అథాత్రైవ తిష్ఠన్నాహవనీయముపతిష్ఠతే “ అగన్మ సువ స్సువరగన్మ సన్దృశస్తే మా ఛిత్సి యత్తే తపస్తస్మై తే మాఽఽవృక్షి ” ఇతి । ఆద్యేనానువాక్యేనైన కర్మణః ఫలభోగ భూమిరభిధీయతే । ద్వితీయేనానువాక్యేనైన మోక్షద్వారభూత ఆదిత్యలోకః । హే ఆహవనీయ త్వత్ప్రసాదాత్ ప్రథమం ఫలభోగస్థానం సపుత్రపౌత్రా వయం అగన్మ । తతో మోక్షద్వారమాదిత్యలోకం అగన్మ । తదర్థం మహాంతవ సన్దృశః కటాక్షాన్మా ఛిత్సి విచ్ఛిన్నో మా భూవం । త్వదర్థం యత్తపోఽస్మాభిరనుష్ఠాస్యతే తస్మై తపసే తే తవానుగ్రహాన్మాఽఽవృక్షి అసమన్తాత్ వృక్తాపిచ్ఛిన్నో మా భూవం । కల్పః । అథాదిత్యముపతిష్ఠతే “ సుభూరసి శ్రేష్ఠో రశ్మీనామాయుర్ధా అస్యాయుర్మే ధేహి వర్చోధా అసి వర్చో మయి ధేహి ” ఇతి । హే ఆదిత్య త్వం సుభూరసి । సుష్ఠు భవత్యుదేతీతి సుభూః । రశ్మీనాం రశ్మియుక్తానాం చన్ద్రాదీనాం మధ్యే శ్రేష్ఠోఽసి । ఆయుషః స్థాపయితాఽసి । అతో మయ్యాయుః స్థాపయ । వర్చోధా అసి వర్చః బ్రహ్మవర్చసం మయి ధేహి బ్రహ్మవర్చసం మయి స్థాపయేతి తస్యార్థః । కల్పః । అథైభ్యో లోకేభ్యో భ్రాతృవ్యం నిర్భజతి “ ఇదమహమముం భ్రాతృవ్యమాభ్యో దిగ్భ్యోఽస్యై దివోఽస్మాదన్తరిక్షాదస్యై పృథివ్యా అస్మాదన్నాద్యాన్నిర్భజామి నిర్భక్తః స యం ద్విష్మః ” ఇతి । యో భ్రాతృవ్యో మదీయో వైరీ పృథివ్యాదిలోకత్రయే ప్రాచ్యాదిదిక్షు మమ విరోధమాచరతి మదీయమన్నాద్యం చ అపజిహీర్షతి, అముం భ్రాతృవ్యం తతః పృథివ్యాదేః నిర్భజామి శీఘ్రమేవ నిస్సారయామి । ఇదానీం విరోధమనాచరన్నపి కాలాన్తరే తదాచరణశఙ్కయాఽయం భ్రాతృవ్యం వయం ద్విష్మః సోఽపి నిస్సారితః । కల్పః “ సం జ్యోతిషాఽభూవం ” ఇత్యాత్మానం * ప్రత్యభిమృశతి । అహమాదిత్యజ్యోతిషా సమభూవం

* ఉరసి ప్రతి ఆత్మానం ప్రతి అభిమృశతే ఇతి కా-

సఙ్గతో భూయాసం । కల్పః । దక్షిణమం సమభి పర్యావర్తతే “ ఐన్ద్రీమావృతమన్వావర్తే” ఇతి। పరమైశ్వర్యయోగాదాదిత్య ఇన్ద్రః । తదీయమావర్తనమను అహమపి ప్రాదక్షిణ్యేనావర్తే। కల్పః। అథోదఙ్ పర్యావర్తతే “ సమహం ప్రజయా సంమయా ప్రజా సమహగ్ం రాయస్పోషేణ సంమయా రాయస్పోషః” ఇతి। అహం ప్రజయా సఙ్గతో భూయాసం ప్రజా చ మయా సఙ్గతా భూయాత్, తథా రాయస్పోషేణ సఙ్గతో భూయాసం రాయస్పోషో మయా సఙ్గతో భూయాత్ మాం యోజయతు। కల్పః । అథాహవనీయే సమిధమాదధాతి “ సమిద్ధో అగ్నే మే దీదిహి సమేద్ధా తే అగ్నే దీద్యాసం” ఇతి । అత్ర సమిత్ప్రక్షేపాయ స్వాహేతి శబ్దో ధ్యాహృతః । హే అగ్నే అనయా సమిధా ప్రదీప్తస్త్వం మే మదర్థం దీదిహి దీప్యస్వ। తవ దీపయితాహం త్వత్ప్రసాదాత్ దీప్తో భూయాసం । కల్పః। అథాహవనీయముపతిష్ఠతే “ వసుమాన్ యజ్ఞో వసీయాన్ భూయాసం” ఇతి। అయం యజ్ఞస్త్వత్ప్రసాదాత్ వసుమాన్ ధనవాన్ అహమపి త్వత్ప్రసాదాత్ వసీయాన్ వసుమత్తరో భూయాసం। కల్పః । ఆగ్నిపావమానీభ్యాం గార్హపత్యముపతిష్ఠతే। అగ్న ఆయూగ్ంషి పవస ఇత్యగ్నే పవస్వేతి। పాఠస్తు “ అగ్న ఆయూగ్ంషి పవస ఆసువోర్జమిషం చ నః । ఆరే బాధస్వ దుచ్ఛునాం । అగ్నే పవస్వ స్వపా అస్మే వర్చః సువీర్యం। దధత్పోషగ్ం రయిం మయి ” ఇతి। హే అగ్నే పుత్రపౌత్రాదియుక్తానామస్మాకమాయూంషి పవసే శోధయసి అపమృత్యుం పరిహరసీత్యర్థః । నో అస్మభ్యం ఊర్జం బలం ఇషమన్నం చ ఆసమన్తాత్ సుప్రేరయ దేహీత్యర్థః । దుచ్ఛునాం వైరిసేనాం ఆరే దూరే బాధస్వ నిరాకురు । సకారాన్తోపశబ్దః కర్మవాచీ । శోభనమపః కర్మ యస్యాసౌ స్వపాః। హే అగ్నే త్వం స్వపా అసి అస్మాన్ పవస్వ శోధయ । మయి బ్రహ్మవర్చసం వ్యవహారసామర్థ్యం పోషం పుష్టిం రయిం ధనం చ స్థాపయ । కల్పః । అథ గార్హపత్యముపతిష్ఠతే “ అగ్నే గృహపతే సుగృహపతి రహం త్వయా గృహపతినా భూయాసగ్ం సుగృహపతి స్త్వం మయా గృహపతినా భూయాః శతగ్ం హిమా స్తామాశిషమాశాసే తన్తవే జ్యోతిష్మతీం

తామాశిషమాశాసేఽముష్మై” ఇతి । అముష్మై ఇతి యావన్తోఽస్యపుత్రా
జాతాభవన్తితన్తవ ఇత్యన్తరఇతి।యద్యప్యత్ర, తామాశిషమాశాసే తన్త
వే జ్యోతిష్మతీం తామాశిష మాశాసేఽ ముష్మై జ్యోతిష్మతీం ”
ఇత్యామ్నాయపాఠః తథాప్యదశ్శబ్దస్యోత్పన్న పుత్రవిషయత్వాత్తన్తుశ
బ్దస్యానుత్పన్నపుత్రవిషయత్వాచ్చాయం క్రమోఽన్యాయ్యఇత్యభిప్రేత్య
శాఖాన్తరానుసారేణ సూత్రకారోమన్త్రంపపాఠ । అయం గార్హప
త్యోఽగ్నిరస్మిన్ గృహేసర్వదా ధార్యమాణత్వాత్ గృహపతిః ।
హేగృహపతేఽగ్నేగృహపతినా త్వయానుగృహీతోఽహం సుష్ఠుగృహపతి
ర్భూయాసంత్వమపి గృహపతినా మయాభ్యాజితః సుష్ఠుగృహపతిర్భూ
యాః । హిమశబ్దో హేమంతవాచీసన్ సంవత్సరముపలక్షయతి । శతసం
వత్సరానగ్నిమిన్ధానోఽహంతన్తవేఅనుత్పన్నబహుపుత్రోత్పత్త్యై జ్యోతి
ష్మతీంతదుత్పత్తిప్రకాశనసమర్థాంతామాశిష మాశాస అముష్మై ఉత్పన్న
బహుపుత్రాయ దేవదత్తాదినామకాయ జ్యోతిష్మతీంఅతిబుద్ధి ప్రకాశనస
మర్థాం తామాశిషమాశాసే। కల్పః “ కస్త్వాయునక్తిసత్వావిముఞ్చతు”
ఇతియజ్ఞంవిముఞ్చతీతి । కశబ్దః ప్రజాపతిమాచష్టే । హేయజ్ఞ పూర్వం
యః ప్రజాపతిఃత్వాంయునక్తియుక్తవాన్ సఏవేదానీంత్వాంవిముఞ్చతు।
కల్పః। అథాహవనీయేసమిధమాదధాతి “ అగ్నేవ్రతపతేవ్రతమ చారిషం
తదశకం తన్మేరాధి” ఇతి । యజ్ఞరూపస్య వ్రతస్యపతే హే అగ్నే త్వ
త్ప్రసాదాదిదంవ్రతంచరితవానస్మి। తద్వ్రతం సమాపయితుమశకంశక్తోఽ
భూవం। మదీయంవ్రతంఅరాధిసమృద్ధమభూత్ ।కల్పః। అథయజ్ఞస్యపు
నరాలమ్భం జపతి “ యజ్ఞోబభూవసఆబభూవ సప్రజజ్ఞేసవావృధేస దేవా
నామధిపతిర్బభూవసో అస్మాగ్ం అధిపతీన్ కరోతు వయగ్ం స్యామపతయో
రయీణాం” ఇతి।ఇదానీమనుష్ఠితోఽయంయజ్ఞో బభూవసమ్పూర్ణోఽభూ
త్ । సయజ్ఞఆబభూవ పునరప్యావృత్తోభవతు । సయజ్ఞఃప్రజజ్ఞేఅస్మాన్
అనుష్ఠాతౄన్ప్రజ్ఞాతవాన్ । అతఏవాస్మద్గృహే సయజ్ఞో వావృధేపునఃపు
నరనుష్ఠానేన వర్ధతాం। సయజ్ఞోఽస్మాభిరిజ్యమానానాం దేవానామధికం

పాలయితా భవతు । సయజ్ఞోఽస్మానప్యధిపతీన్ అధికమనుష్ఠానస్య పాలకాన్ కరోతు ।వయమపి తస్య యజ్ఞపురుషస్య ప్రసాదాత్ రయీణాం యజ్ఞసాధనానాం ధనానాం పతయో భూయాస్మ। కల్పః। అథప్రాఙుత్క్రమ్య జపతి ‘‘ గోమాఀ అగ్నేఽవిమాఀ అశ్వీ యజ్ఞో నృవత్సఖా సదమిదప్రమృష్యః । ఇడావాఀ ఏషో అసుర ప్రజావాన్ దీర్ఘో రయిః పృథుబుధ్నః సభావాన్’’ ఇతి। హే అగ్నే పునరావర్తనాయ ప్రార్థ్యమానో యజ్ఞ ఏతైర్విశేషణైర్విశిష్టో భూయాత్ । బహవో గావోఽస్య సన్తీతి గోమాన్ । ఏవం అవిమాన్ అశ్వీతి యోజ్యం । నృవత్సఖా ఋత్విగ్రూపైర్మనుష్యైర్యుక్తా దేవాః సఖాయో యస్య యజ్ఞస్య తాదృశః । సదమిత్ సదైవ । సర్వేషామప్రమృష్యోఽనభిభవనీయః । ఇడావాన్ అన్నవాన్ ప్రజావాన్ బహ్వపత్యప్రదః । దీర్ఘః పునఃపునరనుష్ఠానాదవిచ్ఛిన్నః । రయిః బహుధనోపేతః । పృథుబుధ్నః విస్తీర్ణమూలః, మన్త్రైః స్వనుష్ఠానేషు చ మూలభూతేష్వవైకల్యరహితః । సభావాన్ అవికలం యజ్ఞం ద్రష్టుమిచ్ఛన్త్యా మహత్యా విద్వత్సభయా యుక్తః । అసుః ప్రాణః సోఽస్యాస్తీత్యసురః, హే అసుర ప్రాణవన్నగ్నే ఏష పునః ప్రార్థ్యమానో యజ్ఞ ఉక్తవిశేషణవిశిష్టో భూయాత్ ॥*

॥ ॥అత్ర వినియోగసఙ్గ్రహః॥ ॥

‘‘ అగన్ పూర్వాగ్న్యుపస్థానం సుభూంభాసోరుపస్థితిః ।
ఇదంనిస్సరయేచ్ఛత్రుం సంజ్యోతిషాభిమర్శనం ॥
ఐన్ద్రీం ప్రదక్షిణావృత్తిస్సమహాన్ తద్విపర్యయః।
సమిద్ధస్సమిదాధానం వసుః పూర్వాగ్న్యుపస్థితిః॥
అగ్న ఆయూంత్రిభిర్మన్త్రైరపరాగ్నేరుపస్థితిః ।
కస్త్వా యజ్ఞవిమోకస్స్యాదగ్నే తద్వ్రతముత్సృజేత్ ॥
యజ్ఞేతి పునరాలభ్యం జపేద్గోమాంస్తు గోమతీం।
షష్ఠోఽనువాక ఏతస్మిన్మన్త్రాః పఞ్చదశేరితాః’’ ॥

అథ మీమాంసా.

॥ నవమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే చిన్తితం ॥

‘‘ అగన్మ దేవస్వర్గదేవా హేతూ యద్వా ప్రచోదితమ్।

అదోఽయిలిజ్గీమేష్టమజ్గస్యాపూర్వాకాఙ్క్షితత్త్వతః" ॥

దర్శపూర్ణమాసయోర్మన్త్రౌ శ్రుతౌ । అగన్మసువరిత్యేకః । అగ్నేరహముజ్జితి మనూజ్జేషమిత్యపరః । తయోరుభయోః క్రమేణస్వర్గదేవౌ ప్రయోజకౌ । కుతః । తల్లిఙ్గదర్శనాత్ । తథాసతి సౌర్యం చరుం నిర్వపేద్బ్రహ్మవర్చసకామ ఇత్యత్రస్వర్గాగ్న్యోరభావాన్నాస్త్యూహ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః । చోదితం యదపూర్వం తస్యైవ ఫలత్వేన అనుష్ఠేయతయా ఇతి కర్తవ్యతాకాఙ్క్షాయుక్తా । తతో మన్త్రయోరపూర్వత్వం ప్రయోజకం । తథాసతి వికృతౌ అగన్మ బ్రహ్మవర్చసం సూర్యస్యాహముజ్జితి మనూజ్జేషమిత్యేవం మన్త్రయోరస్త్యూహః ॥ * ॥

ఇతి శ్రీమాధవీయే వేదార్థప్రకాశే కృష్ణయజుస్సంహితాభాష్యే ప్రథమకాణ్డే షష్ఠప్రపాఠకే షష్ఠోఽనువాకః ॥ * ॥

అథ తైత్తిరీయసంహితా.

యథా వై సమృతసోమా ఏవం వా ఏతే సమృతయజ్ఞా యద్దర్శపూర్ణమాసౌ కస్య వాహ దేవా యజ్ఞమాగచ్ఛన్తి కస్య వా న బహూనాం యజమానానాం యో వై దేవతాః పూర్వః పరిగృహ్ణాతి స ఏనాః శ్వో భూతే యజత ఏతద్వై దేవానామాయతనం యదాహవనీయోఽన్తరాగ్నీ పశూనాం గార్హపత్యో మనుష్యాణామన్వాహార్యపచనః పితృణామగ్నిం గృహ్ణాతి స్వ ఏవాయతనే దేవతాః పరి ॥ ౧ ॥

గృహ్ణాతి తాః శ్వో భూతే యజతే వ్రతేన వై మేధ్యోఽగ్నిర్వ్రతపతిర్బ్రాహ్మణో వ్రతభృద్వ్రతముపైష్యన్ బ్రూయాదగ్నే వ్రతపతే వ్రతం చరిష్యామీత్యగ్నిర్వై దేవానాం వ్రతపతిస్తస్మా ఏవ ప్రతిప్రోచ్య వ్రత

మాలభతే బర్హిషా పూర్ణమాసే వ్రతముపైతి వత్సైరమావాస్యా యామేతద్ధ్యేతయోరాయతనముపస్తీర్యః పూర్వశ్చాగ్నిరపరశ్చే త్యాహుర్మనుష్యాః॥ ౨ ॥

ఇన్న్వా ఉపస్తీర్ణమిచ్ఛన్తి కిము దేవా యేషాం నవావసానముపా స్మిం ఛ్వో యక్ష్యమాణే దేవతా వసన్తి య ఏవం విద్వానగ్నిముపస్తృ ణాతి యజమానేన గ్రామ్యాశ్చ పశవోఽవరుధ్యా ఆరణ్యాశ్చేత్యాహు ర్యద్గ్రామ్యానుపవసతి తేన గ్రామ్యానవరున్ధే యదారణ్యస్యాశ్నాతి తేనారణ్యాన్యదనాశ్వానుపవసేత్పితృదేవత్యః స్యాదారణ్యస్యాశ్నాతీ న్ద్రియం॥ ౩ ॥

వా ఆరణ్యమిన్ద్రియమేవాత్మన్ధత్తే యదనాశ్వానుపవసేత్ క్షోధుకః స్యాద్యదశ్నీయాద్రుద్రోఽస్య పశూనభి మన్యేతాపోఽశ్నాతి తన్నే వాశితం నేవానశితం న క్షోధుకో భవతి నాస్య రుద్రః పశూనభి మన్యతే వజ్రో వై యజ్ఞః క్షుత్ ఖలు వై మనుష్యస్య భ్రాతృవ్యో యదనాశ్వానుపవస తి వజ్రేణైవ సాక్షాత్ క్షుధం భ్రాతృవ్యగ్ం హన్తి॥ ౪ ॥

పరి మనుష్యా ఇన్ద్రియగ్ం సాక్షాత్త్రీణి చ॥ ౭॥

ఇతి తైత్తిరీయ సంహితాయాం ప్రథమకాణ్డే షష్ఠప్రపాఠకే సప్త మోఽనువాకః॥*॥

అథ భాష్యమ్.

ఏతైష్షడ్భిరనువాకైర్యాజమానమన్త్రా ఉదీరితాః। అథానువాక పఞ్చకేన యాజమానబ్రాహ్మణముచ్యతే। తత్రాస్మిన్సప్తమానువాకే దేవ తాపరిగ్రహాదిర్విధీయతే। ఆహవనీయాదిష్వగ్నిష్వధ్వర్యుణాన్వాదీయమా

నేషు తస్మిన్నన్వాధానకాలే యజమానోఽచ్ఛిద్రకాణ్డే ఆమ్నాతాన్ అగ్నింగృహ్ణామీత్యాదిమన్త్రాన్ జపేత్। సోయందేవతా పరిగ్రహః, అసౌ చాపస్తమ్బసూత్రేవిస్పష్టః। ఆపస్తమ్బోఽగ్నింగృహ్ణామీత్యాది మన్త్రానుచ్చార్యేదమాహ, ఆహవనీయేఽన్వాధీయమానేజపతీతి। అన్తరాగ్నీ పశవఇతి మన్త్రముచ్చార్యేదమాహ, అన్తరాగ్నీతిష్ఠన్జపతీతి। ఇహప్రజా ఇత్యాదిమన్త్రద్వయముచ్చార్యేదమాహ, గార్హపత్యమితి। అన్వాధీయమానమనుమన్త్రయతఇతి శేషః। అయంపితౄణామితి మన్త్రముచ్చార్యేదమాహ, దక్షిణాగ్నిమితి। అత్రాపిపూర్వవద్వాక్యశేషః। తమిమందేవతాపరిగ్రహం విధాతుమాదౌప్రస్తౌతి “యథావై సమృతసోమాఏవంవాఏతే సమృతయజ్ఞాయద్దర్శపూర్ణమాసౌ కస్యవాహ దేవాయజ్ఞమాగచ్ఛన్తి కస్యవానబహూనాంయజమానానాంయోవైదేవతాః పూర్వః పరిగృహ్ణాతి సఏవాశ్వోభూతేయజతే” ఇతి। ఏకస్మిన్కాలేసంహత్య ప్రాప్తాః సమృతాః సోమాః సోమయాగా ఏకస్మిన్నేవ వసన్తర్తౌబహూనాం యజమానానాం సోమయాగాః సంహత్యప్రాప్యన్తే। ఏవమేవబహూనాం యజమానానామేతే దర్శపూర్ణమాసరూపాయజ్ఞా ఏకస్మిన్నేవ పర్వణి సంహత్యప్రాప్యన్తే। దేవతాశ్చాగ్న్యాదయోయా ఏకైకస్య యజమానస్య తాఏవాన్యస్యాపి। తథాసతి దేవానాంమనసిసఙ్కటముత్పద్యతే తత్సంకటమహాశ్శబ్దేనద్యోత్యతే। దేవానాంపక్షపాతస్యానుచితత్వాత్। కస్యయజమానస్యయజ్ఞం దేవాఆగచ్ఛన్తి। కస్యవాయజ్ఞంనాగచ్ఛన్తీతి మహదేతత్సంకటం। తస్యసఙ్కటస్యాయంపరిహారః। బహూనాం యజమానానాంమధ్యేయోయజమాన ఇతరేభ్యఃపూర్వం ప్రవృత్తో దేవతాః పరిగృహ్ణాతి సయజన ఏతాః పరిగృహీతాః దేవతాః పరేద్యుర్యష్టుమర్హతి। నచసర్వేయజమానాః పరస్పరమాత్సర్యేణ ప్రథమం ప్రవర్తన్తఇతి సదోషస్తదవస్థఇతిశఙ్కనీయం।పరిగ్రహమన్త్రపాఠేనైవ దేవసఙ్కటస్యపరిహృతత్వాత్।* యాగస్యోద్దేశమాత్రత్వాద్దేవానామాగమన

* యాగస్యోద్దేశత్యాగమాత్రత్వాత్ ఇతికా.

మన్తరేణాపి సోఽనుష్ఠాతుం శక్యతే। యోగసామర్థ్యేన వా బహూని శరీ
రాణి స్వీకృత్య తత్ర తత్ర సర్వత్రాగమిష్యన్తీత్యస్య పరిహారం భగవాన్
బాదరాయణో దేవతాధికరణే, విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేక ప్రతిపత్తిద
ర్శనాదితి సూత్రయామాస। కింబహునా అస్య వాక్యస్య దేవతాపరిగ్ర
హ విధ్యర్థవాదత్వాన్న కిఞ్చిద్దేవానాం సఙ్కటమస్తి। దేవతాపరిగ్రహా
ర్థానాం దేశవిశేషాణాం విధిమర్థవాదేనోన్నయతి "ఏతద్వై దేవానా
మాయతనం యదాహవనీయోఽన్తరాగ్నీ పశూనాం గార్హపత్యో మ
నుష్యాణామన్వాహార్యపచనః పితౄణామ్" ఇతి। వసూన్ రుద్రానాది
త్యానిన్ద్రేణ సహ దేవతా ఇత్యాహవనీయార్థమన్త్రలిఙ్గాదాహవనీయో
దేవానాం స్థానమ్। అన్తరాగ్నీ పశవ ఇతి మన్త్రలిఙ్గాదాహవనీయ గార్హ
పత్యయోర్మధ్యం పశూనాం స్థానమ్। ఇహ ప్రజా విశ్వరూపా రమన్తామితి
మన్త్రలిఙ్గాద్గార్హపత్యో మనుష్యాణాం స్థానమ్। అన్వాహార్యః పచ్యతేఽ
స్మిన్నితి అన్వాహార్య పచనో దక్షిణాగ్నిః। అయం పితౄణామగ్నిరితి మన్త్ర
లిఙ్గాదసౌ పితౄణాం స్థానమ్। ‡దేశమున్నీయ తేషు దేశేష్వవస్థితస్య దేవ
తాపరిగ్రహం విదధాతి "అగ్నిం గృహ్ణాతి స్వ ఏవాయతనే దేవతాః పరిగృ
హ్ణాతి తాశ్శ్వోభూతే యజతే" ఇతి। స్పష్టార్థః। మన్త్రేణ యజ్ఞరూప వ్రత
స్వీకారం విధాతుం ప్రస్తౌతి "వ్రతేన వై మేధ్యోఽగ్నిర్వ్రతపతిర్బ్రాహ్మ
ణో వ్రతభృత్" ఇతి। వక్ష్యమాణమన్త్రపాఠరూపేణ వ్రతస్వీకారేణైవ
వ్రతపతిరయమగ్నిః మేధ్యో యాగయోగ్యో భవతి। బ్రాహ్మణశ్చ యజమా
నో వ్రతధారీ భవతి। సమన్త్రకవ్రతస్వీకారం విధత్తే "వ్రత ముపైష్యన్
బ్రూయాదగ్నే వ్రతపతే వ్రతం చరిష్యామీతి" ఇతి మన్త్రోఽయమతీతప్రశ్నే
మమ నామేత్యనువాకే (కాం౧। ప్ర౫। అ౧౦) సమామ్నాతః। మన్త్రగ
తం వ్రతపతిశబ్దం మన్త్రతాత్పర్యేణ వ్యాచష్టే "అగ్నిర్వై దేవానాం
వ్రతపతిస్తస్మా ఏవ ప్రతిప్రోచ్య వ్రతమాలభతే" ఇతి। తిథివిశేషేణ వ్రతో

‡ దేశవిధిమన్త్రే ఉన్నయేతికా.

పాయనస్య కాలవిశేషం విధత్తే “ బర్హిషా పూర్ణమాసే వ్రతముపైతి వ
త్సైరమావాస్యాయామేతద్ధ్యేతయోరాయతనం” ఇతి। బర్హిషా బర్హి
రాసాదనేనోపలక్షితే కాలే, వత్సైర్వత్సాపాకరణేనోపలక్షితే కాల ఇ
త్యర్థః । ఏతదుక్తం కాలద్వయమేతయోస్తిథి వి[illegible]తయో ర్వ్ర
తస్వీకారయో రుచితం స్థానమితి శాఖాన్తరప్రసిద్ధిః । అథోపస్తరణం
విధత్తే । అధ్వర్యుర్యదా దర్భై రాహవనీయగార్హపత్యౌ పరిస్తృణాతి
తదానీమచ్ఛిద్రకాణ్డపఠితస్య ఉభావగ్నీ ఉపస్తృణుత ఇత్యాది మన్త్రస్య
యజమానేన జప ఉపస్తరణం। అథ చాధ్వర్యుకర్తృకం పరిస్తరణం । తదిద
మస్మిన్కాణ్డే విదధాతి “ ఉపస్తీర్యః పూర్వశ్చాగ్ని రపరశ్చేత్యాహుః”
ఇతి।పరోక్తికథనేన విధిః ప్రకల్ప్యతే।విహితముపస్తరణముపపాదయతి“ మ
నుష్యా ఇన్వా ఉపస్తీర్ణమిచ్ఛన్తి కిము దేవా యేషాం నవావసాన ముపాస్మిం
చ్ఛ్వో యక్ష్యమాణే దేవతా వసన్తి య ఏవం విద్వానగ్ని ముపస్తృణాతి” ఇతి।
ఇన్వా ఇతి నిపాతత్రయసముదాయోఽపిశబ్దార్థం బ్రూతే। తత్ర దరిద్రా మను
ష్యా అపిశీతవాతాది పరిహారాయ తృణాదిభిరాచ్ఛన్నం గృహమిచ్ఛన్తి,
మహాప్రభావా దేవా ఉపస్తరణమిచ్ఛన్తీతి కిము వక్తవ్యం యేషాం దేవానాం.
ఇచ్ఛానుసారేణ తదా తదా తత్ర తత్ర నవావసానం నూతనగృహం నిష్పా
ద్యతే యో యజమాన ఏవం దేవానామిచ్ఛానుసారేణ విద్వానగ్నిముపస్తృ
ణాతి అస్మిన్యజమానే పరేద్యు ర్యక్ష్యమాణే సతి పూర్వేద్యుస్తత్సమీపే
హవిర్భుజో దేవతా నివసన్తి । ఆరణ్యం సాయమశ్నాతీతి సూత్రకారేణ య
దరణ్యధాన్యభోజనముక్తం తదిదం విధాతుం ప్రస్తౌతి “ యజమానేన గ్రా
మ్యాశ్చ పశవోవరుధ్యా ఆరణ్యాశ్చేత్యాహు ర్యద్గ్రామ్యా నుపవసతి
తేన గ్రామ్యానవరున్ధే యదారణ్యస్యాశ్నాతి తేనారణ్యాన్యదనాశ్వానుప
వసేత్పితృదేవత్యస్స్యాత్” ఇతి, అత్రాయం విచారః। కిం గ్రామ్యధాన్య
స్యాన్నం భోక్తవ్యముతారణ్యధాన్యస్య వా। అథవా భోజనమేవ వర్జనీయ
మితి । తత్రారణ్యధాన్యభోజన పక్షమభ్యుపేత్యేతరపక్షద్వయమపోద్యతే।
పశవో హి ద్వివిధాః గ్రామ్యా ఆరణ్యాశ్చ। గవాశ్వాజావి పురుషగర్దభౌ

శ్రీరస్తు.

హాతనముగా చేరిన చందాదారులవలన జమఅయిన పైకము.

	రూ.	అ.	పై.
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, కాశీపతిశాస్త్రిలువారి కొమారులు, సాహుకార్ అశ్వత్థశాస్త్రిలువారు మైసూరుకోట.	౫	౬	౦
రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, కప్పగంతుల రామశాస్త్రిలువారు, కాకినాడ చేయించినది, మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, వెంపటి సాగ్నిచిత్సర్వపృష్ఠాప్తోర్యామసర్వతోముఖయాజులుగారు, మచిలీపట్నం చందాంకి	౧౦	౪	౦

రెండవసంవత్సరంబాబతు చందాదారులవలన

జమఅయిన పైకము.

శ్రీ॥ఉ, తిట్టుమేల్ తిరునారాయణ అయ్యంగార్లవారు మేలుకోట.	౩	౬	౦
శ్రీ॥ఉ, మడ్యంబి-శ్రీనివాసయ్యంగార్లవారు. బి. ఏ. మహారాజాస్ కాలీజ్ ఫష్టు అసిస్టెంట్ మాస్టర్ మైసూరు.	౩	౬	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, తోగిరె సూర్యనారాయణశాస్త్రిలువారికుమారులు గంగాధరశాస్త్రిలువారు కెంపనంజమాంబా అగ్రహారం మైసూరు.	౩	౬	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, బుల్సుపాపయ్యశాస్త్రిలువారు, అయినవల్లి అములాపురం తాలూకా గోదావరి డిస్ట్రిక్టు, మకాం కాకినాడ.	౩	౬	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, గాడేపల్లి రెడ్డెయ్యగారు, కాకినాడ.	౩	౬	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, తోలేటి లక్ష్మీనృసింహంగారు, కాకినాడ.	౩	౬	౦
మ॥రా॥శ్రీ, బ్ర॥శ్రీ, నందూరి రామయ్యగారు, కాకినాడ.	౩	౬	౦

ము - వెం॥